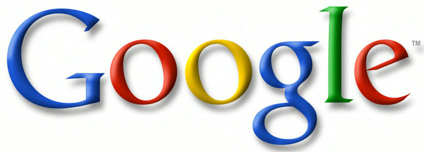
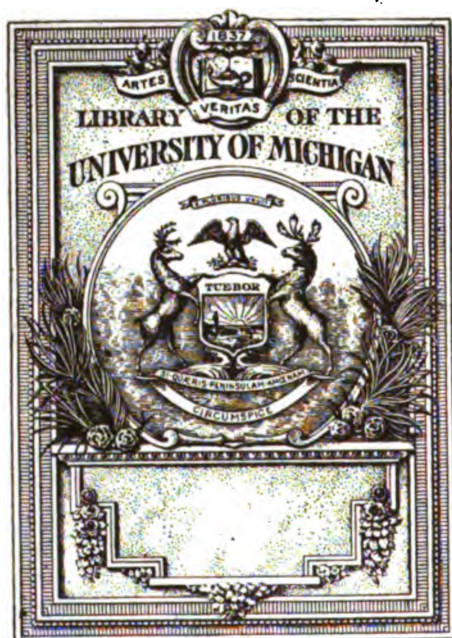

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

MEDEDEELINGEN tijdschrift
voor zendingswetenschap.

VAN WEGE HET

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN DAT GENOOTSCHAP.

ZEVENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ

M. WIJT & ZONEN,

Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

1863.

INHOUD.

Bladz.

LEVEN EN WERKZAAMHEDEN

VAN

J. G. SCHWARZ,

DEN ZENDELING VAN LANGOWANG.

(Vervolg en slot van blz. 406 *des vorigen Jaargangs.)*

Met het jaar 1849 begeven ons de dagboeken, de zoo uitnemend geschikte bronnen, om bouwstoffen te putten voor het leven en de werkzaamheden des zendelings. Reeds was SCHWARZ sedert een paar jaar begonnen alleen zijne aanteekeningen aan het einde der maand terug te geven; in 1849 had hij nog zulk een journaal gereed gemaakt, dat hij echter nooit verzond. Maar sedert viel het zitten en schrijven hem te moeijelijk, was hij doorgaans te vermoeid van het reizen, en bragt hij dan ook werkelijk, een groot gedeelte van het jaar heen en weer trekkende, met schoolbezoek, catechisatie, preeken en wat verder tot zijne taak behoorde door. Het werk begon hem langzamerhand kommer te baren, om den omvang dien het had; hij kon niet rusten, maar moest er voortdurend het oog op houden, en in deze stemming zijn doorgaans de brieven geschreven, die sedert, hoewel ook niet in grooten getale van hem in kwamen; daarin vinden wij aanleiding genoeg, om dit tijdperk dat van vernieuwde bekommering te noemen.

In September 1850 schreef hij: „In dit jaar heb ik

reeds 350 lidmaatcatechisanten en boven de 1200 doopkandidaten in mijn district gehad, van welke laatsten ik ook reeds in Julij eenige honderden volwassenen door den Doop aan den Heer en zijne gemeente te Rembokken verbonden heb." Gaf hem dit veel arbeids, bij zorg en moeite, het verschafte hem ook veel vreugde, „dewijl" zegt hij, „ik dikwijls de genade en barmhartigheid des Heeren aanschouw en bewonder, wanneer ik in de catechisatiën menschen, die nog niet lang geleden bijna als wilden, vuil en morsig naar ligchaam en ziel rondliepen, buiten hunnen arbeidstijd, zindelijk gekleed, stil en aandachtig naar het onderwijs zie luisteren, en soms met gevoel, in eenvoudigheid des harten, hoor antwoorden op de vragen, die ik hun voorleg; wanneer ik bemerk hoe zij, die nooit gewoon waren iets zamenhangends nopens hunne godsdienst of iets anders te leeren of te onthouden, thans de hun opgegevene, wel is waar korte lessen, uit het christelijk onderwijs hoe langer zoo beter van buiten leeren; en eindelijk, wat nog meer zegt dan dat alles, ook opmerk, dat zij langzamerhand een en ander beginnen te verstaan en te behartigen."

Op Kakas nam SCHWARZ in dat zelfde jaar eene proef om een' kerkeraad, bestaande uit twee ouderlingen en zeven diakenen op te rigten. De collecten in die zelfde gemeente werden hoe langer hoe beduidender, en gaven het vooruitzigt, dat men spoedig in eigene behoeften, ten aanzien van het onderhoud der kerk, zou kunnen voorzien. Reeds had de gemeente eene som van *f* 425 voor eene kerkklok besteed, en stond gereed verder kerkelijk gereedschap zich aan te schaffen; ook in andere gemeenten werden doop- en avondmaalsgereedschappen, benevens lampen tot verlichting bij avondgodsdienstoefening aangekocht. Het bouwen van geschikte kerkgebouwen

te Kawangkowang en Rembokken, geheel voor rekening van de gemeenten, getuigde uiterlijk van toenemende opgewektheid. Een en ander was als het symbool van de ontluikende christelijke beschaving; maar dikwijls niet minder de vrucht van naijver der hoofden, om hunne negerijen te verfraaijen, en te kunnen bogen op gebouwen, die meer en meer als vereischten in eene ordelijke negerij beschouwd werden.

De laatste uitvoerige brief, dien SCHWARZ aan Bestuurders schreef, is gedagteekend 31 December 1852; sedert kwamen nog slechts een paar korte brieven in, waarvan de laatste op treffende wijze het afsterven vermeldt van zijnen jongen medebroeder SIMON VAN DE VELDE VAN CAPPELLEN. De brief van 1852 is een waardig slot van de officiële mededeelingen onzes broeders, en doet hem weder zoo geheel en al in zijn vroom, aanminnig karakter kennen, dat wij dien hier, met achterlating van enkele min gewigtige bijzonderheden, terug willen geven. Ter verduidelijking van den inhoud moeten wij echter vooraf laten gaan, wat Bestuurders geschreven hadden. Het luidt als volgt:

...... „Wij hebben uit uwe laatste brieven met blijdschap de voortdurende opwekking in uw district en het vermeerderend leven in uwe gemeenten gezien, zoo zelfs, dat gij ons schrijft, hoe het verminderend aantal doopkandidaten en catechisanten als een teeken is te beschouwen van de vermindering des heidendoms. Zie, Broeder! dat is voorwaar een gunstig teeken. Nu begint het er dan ook vooral op aan te komen, te bevestigen wat verkregen is. Geraakt de vijand in zijne laatste schuilhoeken, dan is het zaak vooral te zorgen, dat hij niet krachten herzamele, en op nieuw indringe. Gij zelf noemt de opkomst te Langowang niet groot, ofschoon ons

het getal van 200 à 250 altijd nog aanzienlijk voorkomt. Hoe groot is intusschen het getal der ledematen aldaar? Zijn er onder dezen, die gedurig de openbare godsdienstoefening verzuimen? Is de openbare godsdienstoefening te Langowang meer eene alledaagsche zaak geworden, terwijl zij elders nog het karakter van het vreemde en ongewone heeft? Beantwoordt het leven der ledematen over het algemeen aan hunne afgelegde belijdenis? Of zijn er velen, die op gelijke of soortgelijke wijze zich te buiten gaan als de diaken, dien gij teregt hebt afgezet? Komen zij, die zich openlijk of meer bedekt aan ergerlijke zonden schuldig maken, wanneer vermaand, ligt tot schulderkentenis en berouw, of blijven zij meermalen volharden in hunne verkeerdheden? Is het niet soms bij velen, dat de indruk eener plegtigheid, zoo als het inwijden eener kerk, de bediening van Doop en Avondmaal, of ook de eer, dien zij er in zullen gaan stellen, van tot de gemeente te behooren hen aandrijft om het heidendom te verlaten? En is daaruit dan ook misschien de afval of verachtering te verklaren, wanneer zij minder stipt worden nagegaan? Niet dat wij van uwe Alfoeren verwachten, dat zij volmaakte Christenen zullen zijn, of dat wij niet gevoelen, dat de Christenen uit de Heidenen door aanleg en gewoonte, vooral waar het grove zonden geldt, zwaarder strijd te voeren hebben, dan zij, die onder Christenen geboren en opgevoed, in waarheid geleerd hebben hunnen Heer na te volgen. Maar zie! wij wenschen zoo zeer een wel gegrond, al is het een aanvankelijk onvolmaakt werk te stichten. Wij hebben zoo gedurig de Christenen en de gemeenten voor den geest, die door onze voorouders gesticht, thans zoo jammerlijk aan hunnen naam beantwoorden, omdat zij hunne roeping nooit

gekend hebben, en dus ook niet aan hunne nakomelingen eenig talent hebben kunnen overmaken, waarmede dezen hadden kunnen woekeren. Gij duidt ons onze bezorgdheid niet ten kwade, Broeder! Wij vreezen te grooten voorspoed; deze maakt zoo ligt zorgeloos, blind voor gebreken. Wij wenschen zoo zeer een werk te stichten, dat des Heeren is, een werk dat op rotssteen en niet een dat op zand gebouwd is. Dat wilt gij ook, wij zijn het volkomen eens op dit punt. Maar dan ook toegezien, opdat wij niet bederven, waar wij meenen op te bouwen! Elkander opmerkzaam gemaakt op leemten en zwakke plaatsen! Ons zelven dikwijls rekenschap gegeven van ons plan en onze methode, onze hulpmiddelen en onze krachten! Verblijdend is het voorzeker te zien, hoe het aantal kerkgebouwen toeneemt, en hoe zich uwe gemeenten meer en meer beginnen te vestigen, zoo zelfs, dat gij hier en daar kerkeraden hebt kunnen daarstellen, en dat de bijdragen tot de openlijke godsdienstoefening steeds aanzienlijker worden vooral te Kakas." .....

De bedoelde brief van SCHWARZ is van den volgenden inhoud:

„*Hooggeachte Heeren en geliefde Broeders in den Heer J. C.!*

„Reeds lang was het mijn voornemen weder aan u te schrijven, en u ten minste eenige berigten van mij te doen toekomen; en ook meermalen begon ik daarmede, maar werd telkens verhinderd, mijn geschrift te eindigen en af te zenden, wanneer er gelegenheid toe was, zoodat het begonnen werk onvoltooid weder liggen bleef, en al meer en meer, naarmate mijne schuld vermeerderde, ook de vrees om dezelve af te doen aanwies, dewijl ik, bij mijnen toenemenden arbeid en soms tusschen beiden komende ziekte, juist wanneer ik meende eenige rust tot

schrijven te willen nemen, geen kans er toe zag, u iets uitvoerigs over mijne werkzaamheden mede te deelen. Zoo ging het van maand tot maand en van jaar tot jaar. En al vat ik nu en dan ook de pen op met een gemengd gevoel van vrees en schaamte, om aan u te schrijven, zoo zegt mij toch mijn hart, dat ik niet aan mijne regters, maar aan mijne hooggeachte Bestuurders schrijf, die wel het regt hebben, rekenschap van mijnen arbeid te vragen, en mij desaangaande mijne eigene belofte voor te houden, maar die mij naar omstandigheden beoordeelen zullen, en als broeders in den Heer JEZUS CHRISTUS veel met liefde zullen willen bedekken."

„Dus, hooggeachte Heeren Bestuurders! begin ik heden, in het vertrouwen op uwe toegefelijkheid en liefde, in de hoop op vergeving, aan u te schrijven, met het doel, u eenig verslag of berigt te geven nopens mijne werkzaamheden in den laatsten tijd, waartoe mij nu vooral uwe voor mij liggende brieven opwekken en aanmoedigen, die mij in de laatste dagen van September l.l. alhier ter hand zijn gekomen, en welker beantwoording ik in de eerste plaats behartigen zal."

„Wat ik, Heeren Bestuurders, in mijne laatste brieven, en zoo ook in dien d.d. 10 November 1851, omtrent mijne werkzaamheden en den toestand der Heidenen en Christenen alhier geschreven heb, is mijns oordeels waarheid. Ik geniet thans veel voorspoed, of ondervind overal, bij mijnen arbeid als zendeling, des Heeren zegen; maar ik ben niet zorgeloos of blind voor gebreken, die zeker in mijnen werkkring en in mijne werkzaamheden ruimschoots te vinden zullen zijn, en zich hoe langer zoo meer zullen openbaren. Neen! ik bid den Heer, dat Hij mij daarvoor beware, en mij de oogen doe openhouden, en mij leere waken. Van daar dan ook, dat ik Heeren Be-

stuurders altoos van tijd tot tijd een en ander omtrent die gebreken, onverschilligheid der Heidenen en Christenen of achteruitgang hier en daar, medegedeeld heb; en ik ben ook tegenwoordig gedurig bevreesd, al zie ik vele vruchten voor het oog, dewijl ik in het hart der menschen niet zien, hunne gedachten niet doorgronden, niet beoordeelen kan, en alleen volgens hunnen uiterlijken wandel hen beoordeelen mag; maar in bijzonderheden daarover te treden, en u elk geval, dat ik daaromtrent ontmoet, waarover ik gevraagd of geraadpleegd word, of dat ik vereffenen, goed- of afkeuren moet, mede te deelen, is mij bij mijnen toenemenden arbeid thans onmogelijk. Uwe aanmerkingen en vragen, in uwen eersten brief van April ll., zijn mij dan ook zeer gewigtig, niet alleen omdat ze zoo geheel overeenkomstig mijne zienswijze zijn en aan mijn gevoel beantwoorden, maar ook omdat ze mij en mijne medebroeders alhier tot een duidelijk bewijs strekken, dat Heeren Bestuurders niet alleen de stoffelijke belangen dezer zoo uitgebreide zending behartigen, maar vooral ook het geestelijk welzijn der christengemeenten naauwkeurig gadeslaan en wel ter harte nemen.”

„Dewijl ik u geschreven heb, dat de opkomst te Langowang bij de openbare godsdienstoefeningen minder is dan op andere plaatsen, n. l. niet in evenredigheid staat tot het getal der Christenen, zoo vraagt gij vooreerst, of de openbare godsdienstoefening te Langowang meer eene alledaagsche zaak is geworden dan elders? Dat kan ik nu wel niet zeggen, want in al mijne 15 grootere of kleinere gemeenten wordt op elken zon- en feestdag des voormiddags godsdienstoefening gehouden, in enkele wordt ook des namiddags, maar vooral des avonds gekatechiseerd met Christenen en Heidenen, waar die nog zijn. Voorts wordt

overal op eenige weekdagen door mij, mijnen hulpzendeling en de schoolonderwijzers onderwijs gegeven aan doopkandidaten of aan ledemaat-katechisanten. Derhalve kan de godsdienstoefening of het onderwijs in de christelijke godsdienst te Langowang wel niet meer dan op andere plaatsen eene alledaagsche zaak genoemd worden; maar het is de onverschilligheid bij velen, die zich door elk beletsel gemakkelijk van het bijwonen der openbare godsdienstoefeningen laten terughouden, omdat ze nog geene dringende behoefte aan eenen Verlosser van zonden, nog geen honger en dorst naar het woord Gods, naar het regte brood en water des levens hebben, en waaromtrent ik dikwijls, wanneer ik daarover nadenk, bedroefd ben, en dan mijne vrees, dat de onverschilligheid hoe langer zoo meer hier en elders in mijne gemeenten toenemen zal als een kanker, niet verbergen kan; van daar dan ook die klagt in mijnen brief jegens u geuit. Ik ben dan ook tot hiertoe met het doopen der volwassenen te Langowang langzaam, bijna zou ik zeggen voorzigtiger, te werk gegaan, dan wel op andere plaatsen, omdat ik de menschen hier beter ken en meer onder mijn oog heb dan elders, hetwelk natuurlijk is. En niettegenstaande dat is het getal der Christenen in dit distrikt reeds vrij groot, maar dat der ledematen nog maar klein; want tot het aannemen van ledematen ga ik moeijelijk over, en laat de leerlingen overal gaarne twee jaren en langer de katechisatiën bezoeken; en deze wonen ook gewoonlijk allen hier en elders regelmatig de openbare godsdienstoefeningen bij, leiden zooveel mij bekend is, met weinig uitzondering, een' onbesproken' levenswandel, en geven mij door hun goed voorbeeld veel vreugde, maar strekken mij ook tot hulp, dewijl zij elkander gadeslaan, elkander op hunne fouten opmerkzaam maken

en mij van hetgeen onder hen gebeurt kennis geven."

„De opkomst, bij de openbare godsdienst hier, blijft zich in de laatste twee jaren zoo wat gelijk, en het getal der toehoorders is nu eens meer, dan weder minder. Dat kan echter wel zijne reden hebben in de huiselijke omstandigheden der menschen; want soms heb ik in de laatste maanden van dit jaar, wanneer ik hier predikte, ook wel ruim 300 toehoorders gehad. Maar ook op Kakas is in den laatsten tijd het getal der toehoorders bij de openbare godsdienstoefeningen des zondags verminderd; doch dat heeft daar ook al weder zijne oorzaak, en die ligt in het bouwvallige kerkgebouw, hetwelk voor 21 jaren als eene noodkerk is opgebouwd, en binnen twee jaren door een goed sterk gebouw zoude vervangen worden, maar waarvan tot heden toe niets gekomen is, en bij de tegenwoordige regering ook wel nog niets komen zal, ofschoon een groot gedeelte der houtwerken gekapt is, en de geheele bevolking groot en klein, oud en jong wel wilde aan het bouwen van hun bedehuis gaan, wanneer er maar bevel toe werd gegeven. De hoop echter, dat alles eenmaal beter zal worden, doet mij al de moeijelijkheden met geduld verduren, en ik vertroost die menschen, zoo veel ik kan, en mijzelven ook, dewijl ik toch van andere zijden zoo veel aanmoedigingen en genoegens heb; want op Kakas zijn slechts nog weinige heidensche huisgezinnen, er is geen een meer, die nog heidensche offeranden verrigt, of openlijk zijne heidensche afgoden vereert. Neen! ze willen daar Christenen worden, en wanneer de Heer mij bij het leven spaart, zoo hoop ik binnen twee jaren te Kakas een openlijk dankfeest te kunnen houden voor de algeheele bekeering der Heidenen in dat distrikt; al weet ik dan ook in waarheid dat niet allen, die den naam van CHRISTUS

dragen en belijden, dat niet allen die door het heilige verbondzegel des Doops aan de christelijke gemeente verbonden zijn, dat niet allen die „Heere! Heere!" zeggen werkelijk Christenen zijn; want waar is dit zoo? op aarde niet! Echter geloof ik niet, dat alleen de indruk eener kerkelijke plegtigheid of de eer om tot de christelijke gemeente te behooren hier de beweegredenen der Heidenen zullen zijn, om tot de christelijke godsdienst over te treden. Neen! maar zoo als het bij de meesten schijnt, zoo is het behoefte des harten, begeerte naar licht en waarheid, die nogtans veelal naderhand verflaauwt, wanneer het voorbereidend godsdienstonderwijs met hen geëindigd is, en zij in de christelijke gemeente ingelijfd zijn geworden. Daarbij is dit eene zekere waarheid, die mij reeds meermalen gebleken is, dat daar waar de gemeenten door mij of mijnen medehelper ADRIANUS minder stipt kunnen worden nagegaan, zich weldra eene verachtering openbaart; en zoo gaat het ook met de scholen, maar dit gebrek zal vooreerst moeijelijk kunnen verholpen worden, want daartoe is meer hulp noodig dan mij ten dienste staat."

„Op uwe vraag, of zij die zich openlijk of meer bedekt aan ergerlijke zonden schuldig gemaakt hebben, ligt tot schuldbekentenis komen, kan ik vrijmoedig antwoorden: tot hiertoe, ja! en wel met openbaar betoon van diep gevoel en berouw. In dit jaar heb ik wel tot mijn leedwezen eenige zoodanige gevallen gehad, maar ik heb die ook met dankzegging aan den Heer en met een bewogen en verblijd gemoed mogen afdoen. Hier te Langowang een' man en lid der gemeente, die des zondags gewerkt had, en insgelijks eenen te Rembokken, en die, daarover ernstiglijk onderhouden zijnde, openlijk in de kerk voor de gemeente schuldbelijdenis gedaan, en vergeving

gevraagd hebben van den Heer en de gemeente, welke handeling voor mij vooral deze keer zeer aandoenlijk was. Te Rembokken echter, alwaar ik, bijgestaan door den kerkeraad, in October l.l. vóór de viering van het H. avondmaal, onderzoek der oude lidmaten deed, moest ik drie leden, niettegenstaande hunne schuldbelijdenis, van den disch des Heeren uitsluiten, hoe smartelijk het mij ook was, dewijl ze door hunnen wandel openlijk aanstoot gegeven hadden; en ik zal vooreerst op hun gedrag letten, hun leven zooveel mij mogelijk is gadeslaan, en zien of hunne belijdenis opregt is. Hier konde ik nu wel nog meer voorbeelden daarvan aanhalen, maar ik hoop een andermaal daarop terug te komen, en breedvoeriger daarover te handelen, want menig een komt met tranen in de oogen zijne zonden belijden, maar vergeet zeer spoedig waarom hij geweend, of waarom hij leed gehad heeft; derhalve ben ik vooral niet voorbarig met het aannemen van lidmaten, want die zaak komt mij te gewigtig voor; dus een eenigszins lange proeftijd is goed."

„Of de Christenen uit de Heidenen hier in het algemeen een' zwaarderen strijd hebben te voeren tegen de zonde, dan zij die in een beschaafd land, onder Christenen geboren en opgevoed zijn, zoude ik haast betwijfelen. Hun karakter, hun geheel bestaan schijnt dit tegen te spreken, alhoewel het den een' of ander', vooral hun die oud zijn geworden in hunne vuile voorvaderlijke zonden, veel moeite en strijd kost om de wereld vaarwel te zeggen, en geheel hun leven anders in te rigten, andere gewoonten aan te nemen, en volgens de reine leer der christelijke godsdienst ook een' heiligen wandel te leiden; maar in het algemeen schijnt het thans den meesten minder moeijelijk te zijn hun verderfelijk heidensch bij-

geloof te verlaten, de christelijke godsdienst te omhelzen, en te beloven, overeenkomstig die zaligmakende leer, door de genade Gods in het geloof aan hunnen Heiland en Verlosser te leven en te sterven, zoodat men weinig strijd maar meer gerustheid en stillen wandel bij het grootste gedeelte der Christenen uit de Heidenen alhier bemerkt. Dikwijls vrees ik wel, dat die gerustheid, dat gevoel van vrede, bij dezen en genen niets dan onverschilligheid is, en ik deel derhalve ten volle in uwe bezorgdheid. Maar hoe dit nu alles zoo spoedig te veranderen en te verbeteren? Alles is hier toch maar in het begin, in het geboren worden. Wij moeten nu het woord des Heeren verkondigen, heengaan en het Evangelie allen volkeren prediken naar het bevel des Heeren, en allen die het aannemen, de bekeering des harten beloven en het geloof in den Heer JEZUS belijden, doopen in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen geestes, en hen zoo aan de gemeente des Heeren verbinden, met de belofte van vergeving der zonden en een eeuwig zalig leven, wanneer zij zich waarlijk van ganscher harte tot den Heer hunnen God en Heiland bekeeren, en beloven hem in waarheid geloovig en getrouw te dienen. Dat had ik dan ook met waken en bidden en soms met vele tranen dertien jaren lang gedaan, zonder dat ik veel nut of vruchten daarvan gewaar werd; maar ik vertsaagde niet, ofschoon ik dikwijls zeer treurig was en klaagde. En nu, terwijl de Heer mij zijne hulp overvloedig openbaart, en mij duidelijk toont, dat mijn zwakke arbeid in Hem niet ijdel is geweest, nu de Heidenen met scharen tot mij komen, hunne zonden belijdende, en wenschen toegevoegd te worden tot de gemeente, die gelooft en zalig wordt; nu mag ik toch niet zeggen: o Heer, ik wil niet dat zoovele Heidenen Christenen worden en

uwen naam belijden, want ik vrees, en weet niet, of zij het wel opregt meenen. Neen! dat doe ik dan ook niet, maar ik smeek den Heer om kracht en wijsheid ter volbrenging van mijne taak, ter verheerlijking van zijnen heiligen naam. En wij bidden immers allen dagelijks: Uw koningrijk kome! Waarlijk ik heb lang genoeg schijnbaar op rotsen geploegd en op harden grond gezaaid; nu echter strooi ik bijna dagelijks en vaak met blijmoedigheid het goede zaad, het Woord des Heeren, uit, en bid om zijnen wasdom, wetende dat wij, zijne zwakke, arme dienaars, alleen planten en natmaken en hier of daar den akker zuiveren kunnen en moeten, maar dat de Heer des oogstes den wasdom geven kan; van hem verwacht ik dan ook alles. Ik predik alleen den Heer JEZUS CHRISTUS, als eene kracht Gods, als den eenigen naam, die den menschen gegeven is, om in en door hem zalig te worden; ik leg geenen anderen grond, geen ander fondament, dan hetgeen gelegd is, hetwelk is CHRISTUS; en daarop zal ik, en daarop kunnen of mogen mijne opvolgers door des Heeren kracht en genade voortbouwen. Dat geloof ik, hooggeachte Bestuurders! is dan ook uwe meening met het gezegde in uwen brief: Wij wenschen zoo zeer een werk te stichten, dat des Heeren is, een werk dat op rotssteen en niet op zand gebouwd is, al is het aanvankelijk ook nog maar een onvolmaakt werk te noemen. Dewijl gij, in het verlichte en beschaafde Europa, in gemeenten, die overvloedig hulpmiddelen en grondig onderwijs genieten, dagelijks vele naamchristenen ontmoet, die den naam des Heeren tot schande strekken: daarom moet gij wel met regt vreezen voor de pas ontloken, eerst voor korten tijd uit de blinde, deels woeste Heidenen opgerigte gemeenten, die zoo weinig hulpmiddelen bezitten tot vorming en

beschaving van hart en verstand; en ik hoop dat gij, ja dat ook ons geheel Zendelinggenootschap in Holland voor deze jonge zwakke gemeenten vurig bidt en werkt, opdat de Heer zijn licht meer en meer doe schijnen, en zijnen naam bevestige en groot make, hier waar nu eenmaal zijne banier, de banier des Kruises, is opgerigt, en waar alom het Evangelie, als eene kracht Gods tot zaligheid gepredikt wordt, en zijne verbondzegels bediend worden; waar nu overal de lofzang des Heeren in de tenten of hutten der verlosten, der belijders van CHRISTUS, gehoord wordt, vooral wanneer men hier of elders des avonds door de stille straten gaat; ja waar toch ook in menige hut, uit het hart der regtvaardigen, eene stemme des gejuichs en der blijdschap, over het heil in CHRISTUS deelachtig geworden, ten hemel stijgt en den Heer van hemel en aarde in eenvoudigheid des gemoeds verheerlijkt. Dikwijls is zulk een gezang wel zeer gebrekkig, en het wordt ook wel soms zonder verstand en met weinig eerbied hier of daar gezongen, wij weten het, en trachten het tegen te gaan of te verbeteren, maar het is toch altoos een teeken, dat zij die zingen het godsdienstig gezang beminnen."

„Voorts vermaant gij mij, gelijk ik die aanmerking dan volgaarne en met dankzegging als eene regtstreeksche vermaning aanneem, toe te zien van niet te bederven in plaats van op te bouwen. Ja, eerwaarde Heeren Bestuurders! daarvoor heb ik reeds dikwijls gevreesd — maar hoe dat nu te beginnen? Ik beken voor God en menschen, dat mijn werk tot hiertoe zeer gebrekkig geweest is; maar ik leg het ook voor God en menschen en voor elk onderzoek ootmoedig bloot; wetende, dat men het onmogelijke toch niet eischen of verwachten kan. Heeren Bestuurders hebben zonder twijfel vernomen, dat

het getal der Christenen in mijnen werkkring zeer vermeerdert, en dat derhalve mijne krachten niet toereikende zijn om alles na te gaan, en dat dien ten gevolge achteruitgang of wel zelfs afval plaats heeft, ofschoon van het laatste, ons, den Heer zij dank, slechts één voorbeeld bekend is in het district Tondano n.l. openlijk. Dit is zoo, mijne krachten schieten dikwijls te kort, want ik kan niet overal te gelijk zijn; maar de Heer heeft mij nu eenmaal een' zoo grooten en uitgebreiden werkking aangewezen, waarin ik dan gaarne wil blijven voort arbeiden, tot dat mijne krachten mij begeven. Het- is u reeds lang bekend, dat mijn werkkring veel grooter is dan die der andere broederen Zendelingen dezer vereeniging, en dat mijn werkkring, bijna het dubbelde getal der inwoners bevat van dat der meeste andere zendelingdistricten; dus is het bij de tegenwoordige opgewektheid geen wonder, dat het getal der Christenen in mijnen werkkring merkelijk toeneemt. Ik ga echter niet blind bij dien heiligen gewigtigen arbeid te werk, en ben ook niet onverschillig omtrent de wijze hoe dat werk gedaan wordt, maar doe met mijnen hulpzendeling en met mijne ten deele zeer getrouwe schoolonderwijzers wat mij mogelijk is; ja ik werk veel en ben niet lui of lusteloos, ofschoon ik dikwijls gevoel, vooral thans bij mijnen toenemenden ouderdom, dat de last, dien ik op mij genomen heb, voor mijne zwakke schouders te zwaar is, en ik zoude wel reeds lang de vrijheid genomen, en Heeren Bestuurders om eenen nieuwen bijstand, om eenen broeder als medearbeider in dezen mijnen werkkring, gelijk Br. RIEDEL dat vroeger gedaan heeft, verzocht hebben, wanneer ik vrijmoedigheid daartoe had gehad, of had kunnen gelooven, dat de zaak daardoor voor het tegenwoordige merkelijk zoude kunnen verbeteren. Ik

onderwijs thans de ouden van dagen in hunne eigene land- of moedertaal, en dus wel in verscheidene tongvallen, welke taal ik nogtans niet grondig ken, maar genoegzaam, om met allen over godsdienst en de belangen hunner onsterfelijke ziel te spreken, en hun ook des zondags het woord van den levenden God te kunnen verkondigen; en zoo doen het ook, waar ik niet ben, mijn hulpzendeling en mijne schoolonderwijzers. Met der tijd zal eene verandering alhier moeten plaats hebben, n.l. wanneer al de gemeenten in de Menahasse gevestigd zullen zijn; dan zullen ter regelmatige bediening, bestiering en leiding van dezelve, veel meer zendelingen of inlandsche helpers noodzakelijk wezen; doch ook daarvoor zal de almagtige Heer, als Hoofd zijner gemeente, wel op zijnen tijd zorgen, in die behoefte zal Hij voorzien.”

„Maar aan uwe boven vermelde vermaning is nog eene gewigtige leer of les verbonden, n.l. elkander opmerkzaam te maken op leemten en zwakke plaatsen; ons zelven dikwijls rekenschap te geven van ons plan en onze methode, onze hulpmiddelen en onze krachten. Dit meen ik, door des Heeren hulp en genade, wanneer ik mij niet bedrieg, op te volgen, dewijl ik mij dikwijls voor zijn aangezigt in stilte verootmoedig en onderzoek, en hem om licht, wijsheid en hulp tot mijnen arbeid aanroep; en gaarne wil ik dan ook op mijne leemten en zwakke plaatsen opmerkzaam gemaakt worden, en den raad van anderen, en zoo ook van u, volgaarne aannemen en opvolgen, wanneer dezelve, tijd, volk en verdere omstandigheden in aanmerking genomen, is toe te passen, en niet slechts met enkele begrippen en de zienswijze van dezen of genen strookt, maar tot nut en heil van velen strekken kan.”

„Thans wil ik hierbij nog een kort overzigt of verslag mijner werkzaamheden in het algemeen laten volgen, hoe onvolmaakt of onregelmatig het dan ook zijn moge. Hooggeachte Heeren en geliefde Broeders! Ik ben uw groote schuldenaar, dat beken ik ootmoedig, maar alles heeft er toe bijgedragen, mij in die schuldgroeve als het ware te begraven, en met beven heb ik dikwijls er aan gedacht; maar ik heb geenen weg open gezien, om er uit te komen, niet wetende, hoe daarmede eindelijk na zoo lang gezwegen te hebben, te beginnen. Wanneer ik dacht: nu deze maand zal ik mijn verslag van dit of het verledene jaar overschrijven, dan kwam al weder iets anders tusschen beiden; of de vermoeijenissen, ander schrijf- of leeswerk lieten mij er niet toe komen – en zoo is het tot heden toe gegaan. Mijn journaal van 1849 had ik wel afgeschreven, maar toen het een en andermaal niet konde worden afgezonden, is het eindelijk uit verzuim geheel blijven liggen. Wijders heb ik sedert van tijd tot tijd aanteekeningen gemaakt, altoos met het doel om ze te verzamelen, en u bij wijze van dagverhaal als gewoonlijk toe te zenden, maar er is niets van gekomen, ofschoon het mijn ernstige wil en vurige wensch geweest is, weshalve ik dan ook, in de hoop vroeger of later die berigten te zenden, nu en dan daarvan gewaagd heb."

„Thans kan ik niet langer zwijgen, want de gedachte aan mijn pligtverzuim laat mij dag noch nacht rust, hindert mij zelfs in mijne werkzaamheden, en beneemt mij alle genoegens; dus heb ik mij nu opzettelijk en bepaald er toe gezet, zoo zwaar het mij ook valt, om u dit alles deels met schaamte maar vrijmoedig te openbaren. Ik vraag derhalve Heeren Bestuurders nederig om vergeving wegens mijn verzuim, en voorts ontslag

van den pligt om bepaald een dagboek te houden en u toe te zenden, overeenkomstig mijne vroegere instructien; terwijl ik u beloof van nu af, van tijd tot tijd, kan het wezen om de drie maanden, in brieven berigt omtrent mijn leven en mijne werkzaamheden te geven; de Heer helpe mij daartoe uit genade, en neige uwe harten tot mij om aan mijn verzoek te voldoen."

„Mijne werkzaamheden, die in het algemeen beschouwd wel dezelfde blijven, zijn deze: ik houd katechisatiën en gesprekken met oude en jonge lieden, met doopkandidaten en ledemaat-katechisanten, wier getalen in 1849, 1850 en 1851 grooter waren, dan in dit nu haast afgeloopen jaar. Echter geef ik thans geen bepaald onderwijs meer hier en elders, namelijk niet op gezette tijden of bestemde uren in de weekdagen, gelijk ik dat vroeger deed; maar ik ga nu of dan, en hier of daar, naar omstandigheden de leerlingen, waar ik weet dat ze vergaderd zijn, onder-leiding der schoolonderwijzers opzoeken en onderrigten in de waarheden onzer gezegende godsdienst; en zoo doet het ook doorgaans mijn medehelper, dewijl het ons onmogelijk is overal zelven er bij te zijn. Edoch kort voor den H. doop en zoo ook kort voor de aanneming van ledematen geef ik het laatste onderwijs zelf aan doopelingen en belijdenis-leerlingen, waartoe, en vooral tot het grondig onderzoek hunner harten en hunne voorbereiding tot den gewigtigen stap, dien ze voornemens zijn te doen voor geheel hun leven, ik nog gewoonlijk 14 dagen bepaal. Ik houd de eersten gewoonlijk één jaar en langer en ook wel twee jaren in het voorbereidend onderwijs in de christelijke godsdienstleer, voor dat ik ze in de gemeenschap der christelijke kerk opneem en den H. doop aan hen toedien, en nadat de doopeling zijne geloofsbelijdenis in de maleische of alfoersche taal afgelegd, en beloofd

heeft, voortaan zijn leven in te rigten volgens de zuivere leer der christelijke godsdienst, die hij openlijk wenscht te omhelzen. Ik poog met mijnen medehelper bij al het gebrekkige van onzen arbeid, dat onderwijs zoo duidelijk en grondig mogelijk te maken, omdat het den grondslag moet leggen tot het christelijke leven van de doopelingen, en waarvan zij toch vroeger gevoel noch begrip hadden. Ik kan mij daarom in dezen volstrekt niet vereenigen met hen, die daar maar zoo ligt over heen stappen, en meenen dat zal naderhand wel komen, wanneer ze Christenen geworden zijn, en alsdan meer gezet het openbare en bijzondere onderwijs in de zaligmakende leer der christelijke godsdienst bijwonen. Dat is nu wel waar, en zeer goed wanneer het geschiedt; maar dikwijls blijven zulke arme menschen, nadat ze den H. doop ontvangen en uit het onderwijs der doopelingen ontslagen zijn, geheel verstoken van elk onderwijs, namelijk wanneer ze op plaatsen wonen waar school, noch kerk, noch meester noch zendeling woont, en waar maar zeer zeldzaam de zendeling, niettegenstaande zijnen besten wil, heen kan gaan, om die arme Christenen op te zoeken en hun een woord van onderwijs, opwekking en vertroosting toe te spreken. Kunnen zulke nieuwe Christenen zich wel verblijden over hunne nieuwe godsdienst? Of zullen die ons wel wanneer ze over hunnen toestand nadenken, dankbaar wezen daarvoor, dat wij hunne bede om spoedig gedoopt te worden zoo gereedelijk aangenomen of verhoord hebben? Ik twijfel er aan, maar zooveel mij bekend is denken alle broederen zendelingen dezer vereeniging thans meer en meer over deze gewigtige zaak, waarvan zoo veel voor het welslagen van onzen arbeid afhangt, eveneens. Insgelijks geef ik mij ook met de ledemaat-katechisanten veel moeite, die dan ook, de ouden daar-

van uitgezonderd, het onderwijs in de christelijke leer twee jaren lang moeten bijwonen. Nu en dan heeft nogtans eene verandering daarbij plaats. Dus ga ik met mijnen arbeid maar langzaam voort, en niettegenstaande dien langzamen gang is sedert het getal der Christenen en ook der ledematen zeer vergroot geworden."

„In 1849, in welk jaar ik Sonder aan Br. WILKEN heb overgegeven, heb ik 573 volwassenen, namelijk oude en jonge lieden en 767 kinderen, tot 10 of 11 jaar oud, van wettig getrouwde ouders, gedoopt; 56 ledematen aangenomen en 192 huwelijken kerkelijk bevestigd en ingezegend."

„In 1850 heb ik 1205 volwassenen en 700 kinderen gedoopt, 150 ledematen aangenomen en 226 huwelijken kerkelijk bevestigd en ingezegend."

„In 1851 heb ik 751 volwassenen en 797 kinderen gedoopt, 149 ledematen aangenomen en 226 huwelijken ingezegend."

„In dit jaar heb ik 517 volwassenen en 445 kinderen gedoopt, 167 ledematen aangenomen en 104 huwelijken ingezegend."

„Thans ontvangen op verschillende plaatsen in mijnen werkkring nog nagenoeg 500 doopkandidaten en 250 ledemaat-leerlingen onderwijs in de grondwaarheden of beginselen der zaligmakende leer der christelijke godsdienst. De Heer heeft mij genadig tot hiertoe geholpen, Hij heeft mij hulp verleend, om al dezen arbeid te kunnen verrigten, en zal zijn hulpbetoon mij ook in de toekomst niet onthouden, want zijne belofte van met ons te zijn, ja! met ons te zijn tot aan de voleinding der wereld, houdt Hij vast, en deze is ja en amen. Hoe een zendeling werkt is u ten volle bekend, en ook ik, een maar zwak zendeling, werk niet boven mijne krachten,

maar werk volgens het voorbeeld des Heeren, zoo lang het dag is, en doe wat ik vermag in mijne vijftien kleine en grootere gemeenten, waarvan zich bevinden in

Langowang......	4	met thans ruim	2300	zielen, gedoopt sedert het jaar	1834...	2408.
Kakas..............	5	„ „ „	3100	„ „ „ „ „	1834...	3330.
Tompasso	1	„ „ „	590	„ „ „ „ „	1836...	657.
Kawangkowang	3	„ „ „	800	„ „ „ „ „	1837...	904.
Rembokken.......	1 (¹)	„ „ „	1900	„ „ „ „ „	1838...	2177.
Tombassian.......	1	„ „ „	130	„ „ „ „ „	1846...	153.
Koelor..				„ „ „ „	1852...	23.
			8820			9652.

(¹) Tot deze gemeente behooren 3 negerijen."

Koelor of Ratahan en Passau, alwaar 2 scholen bestaan, en de onderwijzers des zondags ook kerk houden, tel ik nog niet tot de gemeenten; echter ook daar begint de zon der geregtigheid met hare verwarmende en levendig makende stralen in de dikke duisternis door te breken en de doodsbeenderen levendig te maken. In Augustus l.l. heb ik aldaar de eerstelingen gedoopt, namelijk 23 volwassenen, nadat ze een jaar en 8 maanden lang in de hoofdwaarheden der christelijke godsdienst door mij, mijnen medehelper en den onderwijzer aldaar onderwezen waren. Ik verrigtte dien heiligen arbeid op die nog bijna alleen door Heidenen bewoonde plaats met veel gevoel en dankzegging aan den Heer voor zijne genade en het licht, dat Hij ook aldaar begint te openbaren. Ik verkeerde voor den Doop bijna 3 dagen onder hen, en de laatste uren van onderwijs waren voor mij en voor hen zeer plegtig, maar vooral was dat de doopviering op zondag den 22sten Augustus, die ook Br. VAN CAPPELLEN, die toen met zijne familie bij ons ten bezoek was, mede bijwoonde, en door zijne tegenwoordigheid nog plegtiger maakte. Aan dien broeder heb ik ook in Februarij l.l. op zijn verzoek de Christen—

gemeente te **Belang** met nog eene onderhoorige negerij, **Koengangaan**, overgegeven, en hoop, dat hij bij het tegenwoordig verbeterde bestuur aldaar meer zal kunnen doen dan ik ooit gedaan heb."

„Deze vijftien gemeenten bezoek ik van tijd tot tijd, en verkondig haar het woord des levens tot zaligheid voor allen die gelooven, terwijl mijne school-onderwijzers aldaar mijne medehelpers in het werk des Heeren zijn, zoowel bij het onderwijzen van oude en jonge lieden, als door het houden van openbare godsdienstoefeningen, zoowel door het opwekken en stichten der gemeenten, als vooral door het onderwijzen der jeugd in de scholen, wier getal thans in mijn distrikt 17 bedraagt, en noodzakelijk in het aanstaande jaar met 3 zal moeten vermeerderd worden. Het getal der leerlingen in mijne scholen was in 1844 1429, in 1850.... 1480; in 1851.... 1535 en in dit jaar 1745, waarvan echter hoogstens twee derden het onderwijs regelmatig of gezet bijwonen."

„Elken zon- of feestdag predik ik of houd ik openbare godsdienstoefening, twee en ook wel drie maal, hier en op andere plaatsen, waarbij ik dan nog gewoonlijk 8 tot 18 palen (1) te paard rijden moet, en soms ook wel meer; wanneer ik naar **Koelor** (2) ga en denzelfden dag nog terug keer, dan zijn het 24; en zoo gaat het van de eene maand tot de andere, het eene jaar in, het andere uit. Vele moeijelijkheden en teleurstellingen, maar toch ook zeer vele genoegens en soms onverwachte hulp en voorspoed door des Heeren genadige beschikking heb ik op den weg van mijn zendelingleven ontmoet, en ik heb

---

(1) De paal is gelijk aan de engelsche mijl of 20 minuten gaans.

(2) Waar het afstanden geldt gelieve men den afstandswijzer te vergelijken, voorkomende Mededeelingen, 1sten Jaargang.

in de 21 jaren van hetzelve, hier reeds dikwijls stoffe gehad, om mij voor den Heer te verootmoedigen, en uit te roepen: o Heer! wie ben ik arme dienstknecht, dat Gij zoo vele barmhartigheden aan mij bewijst!"

„In de laatste jaren zijn vele menschen hier aan de heete koorts overleden, vooral kinderen en daaronder ook vele Christenen en leden der gemeenten; maar ook die gebeurtenissen zijn hier opwekkende stemmen ter bekeering geweest, en mogten zij nu ook al door den een' of anderen verdoofd zijn, bij velen spreken ze nog. Nu en dan ben ik getuige geweest aan het ziek- of sterfbed van eenen, die de kracht des kruises aan zijn hart had ondervonden, en door het bloed van zijnen Verlosser gereinigd, in het geloof deze wereld verliet. Daartoe reken ik eene behuwddochter van den majoor Kakas, die nu twee jaren geleden de gemeente op aarde verliet, om in die der hemelingen te worden opgenomen. In November l.l. stierf haar vader, zoo wij hopen ook zalig; hij geloofde het, toen ik eenige dagen voor zijnen dood met hem over die allergewigtigste belangen zijner onsterfelijke ziel sprak, en hem op den eenigen Heiland der zondaren wees, door wien wij alleen de zaligheid kunnen verkrijgen en tot God komen; hij erkende en beleed, dat hij een groot zondaar was, en wenschte door de verdiensten en het bloed van CHRISTUS zalig te worden. Hij was mijn onderling, en ik hield eene rede bij zijn graf. Ook de oude majoor van Kawangkowan heeft in den loop van dit jaar, namelijk in Augustus l.l., het tijdelijke met het eeuwige verwisseld; hij stierf plotseling, en ook zijn stoffelijk gedeelte heb ik met de BB. VAN CAPPELLEN en GRAAFLAND ter laatste rustplaats vergezeld, maar met minder vrijmoedigheid, dan bij het graf van den ouden majoor Kakas, een woord gesproken. Zoo veel in mijn

vermogen is, geef ik aan zulke bijzondere gelegenheden zoo veel christelijke of godsdienstige plegtigheid, als maar te pas komen of voegen mag; want gewoonlijk maakt deze, of het woord daarbij gesproken, meer indruk op het hart dan wel andere gelegenheden; en zoo poog ik het aannemen van ledematen, het inzegenen van huwelijken, de bediening van den H. doop en vooral de viering van het H. avondmaal zoo feestelijk en plegtig mogelijk te maken, en daardoor telkens op nieuw de gemeenteleden op te wekken en aan te sporen tot nieuwen ijver en getrouwheid, tot liefde en geloof, om hunnen Heer in opregtheid des harten te dienen en na te volgen, dewijl Hij hen tot in den dood heeft lief gehad, en zoo gaarne de zaligheid allen wil schenken, die in opregtheid des harten daarnaar verlangen. In dit jaar heb ik zevenmaal de heilige bediening gevierd: tweemaal hier te Langowang, tweemaal te Kakas, tweemaal te Rembokken en éénmaal te Kawangkowan; de drie gemeenten Langowang, Tompasso en Kawangkowan vieren het heilige gedachtenismaal der liefde des Heeren gewoonlijk te zamen, nu eens hier dan daar, dewijl de kerk te Tompasso nog niet gereed is, en ik het schoolgebouw niet zoo geschikt daartoe oordeel, en dan omdat Tompasso even als Langowang nog niet veel ledematen telt en slechts 4 palen van Kawangkowang en 3 palen van Langowang verwijderd ligt. Het tegenwoordig getal der ledematen in mijnen werkkring is, bij het einde van dit jaar, het navolgende: te Langowang 71; te Tompasso 48; te Kawangkowan 66; te Rembokken 210 en te Kakas 290, want verscheidene zijn reeds overleden vooral te Rembokken."

„Eene nog bijzonder voor deze zending gewigtige gebeurtenis, die in dit jaar hier heeft plaats gehad, en waar-

door de lang gekoesterde wensch van mijn hart is vervuld geworden, kan ik niet nalaten hier nog aan te halen. Op de conferentie onzer zendeling-vereeniging in April l.l. is namelijk bepaald geworden, een algemeen zendingbiduur in de geheele Menahasse vast te stellen, zoo als in Europa en elders, op den avond van elken eersten maandag in iedere maand; en alsdan eene collecte te houden ten voordeele van ons Zendelinggenootschap, hoe gering dan ook die bijdragen in dezen aan geld schaarschen tijd zijn mogen. De verlichting, bij die avondkerk noodzakelijk, maakte dezen en genen broeder wel het besluit daartoe wat moeijelijk, doch na eene en andere schikking daaromtrent gemaakt te hebben werd het voorstel algemeen aangenomen. Lang heb ik gewenscht een zendingbiduur in te stellen, maar ik alleen wilde of mogt het toch niet doen; want het zoude vreemd geschenen hebben, daar andere zendelingen het niet deden. Br. LINEMANN heeft wel op de hoofdplaats sedert eenigen tijd een zendingbiduur gehouden, maar ook niet altoos, en zoo ook Br. RIEDEL, maar alleen te Tondano en in zijne kleine huiskerk, en dan toch ook, wat de collecte aangaat, met een ander doel. Zoo dra ik dan terug gekeerd was van onze conferentie, maakte ik een opstel in het maleisch, een klein vel groot, omtrent den oorsprong van het zendingbiduur, omtrent het doel en de strekking van hetzelve, omtrent de zegeningen, die ook dit land door zulke vergaderingen, als in Europa zoodanige biduren houden, reeds 22 jaren lang genoten heeft, enz. enz. Voorts vermeldde ik daarbij, dat Heeren Bestuurders van zulke vergaderingen in Europa, die de Zendelingen herwaarts gezonden, en door hen den grondslag alhier gelegd hebben tot de christelijke godsdienst en christelijke kerk, tot heil en zaligheid van de geheele Menahasse,

en die met veel onkosten scholen en gemeenten hier onderhouden, en het ware geluk van alle inwoners van dit land trachten te bevorderen door gebed en rijke giften —, dat die Heeren nu ook wenschen, dat de gemeenten uit de Heidenen alhier opgerigt, ook zulke biduren vaststellen, tot nut en heil van hunne nog in duisternis levende, in zonden en ongeregtigheid verzonkene natuurgenooten; dat zij die het geluk gevoelen van Christenen, verloste zondaren, te zijn, ook voor hunne nog onbekeerde medezondaren in zulke afzonderlijk bepaalde plegtige biduren gemeenschappelijk vurig bidden moesten, opdat de Heer JEZUS ook hen moge bekeeren van de duisternis tot het licht, enz. enz. Dat wij dien ten gevolge nu eenstemmig besloten hadden, in navolging van alle ware christengemeenten in Europa, overeenkomstig den wil van God en Heeren Bestuurders dezer gemeenten zulk een zending biduur tot nut of heil van alle nog onbekeerde Heidenen, maar ook tot onze eigene opwekking en stichting op te rigten, en van nu af te houden of te vieren op elken eersten maandag in iedere maand, alwaar wij dan een gedeelte van Gods woord, dat op de bekeering der Heidenen betrekking heeft overwegen en voorts vernemen zullen, hoe de Heer hier of daar door zijn Evangelie werkt onder de Heidenen tot de zaligheid hunner zielen, en hoe Hij alom zijn koningrijk opbouwt, daar waar voor dezen het rijk des duivels bestond, enz. enz.; en dat wij dan die vergadering altijd met een gemeenschappelijk en plegtig gebed, met betrekking op de bekeering der Heidenen besluiten zouden; en dat al wie wenschte die vergaderingen met een opregt hart en verlangen naar het heil van zijne naasten bij te wonen, zijnen naam op eene aan de uitnoodiging toegevoegde naamlijst, waarop mijn naam en eenige der leden van mijn huisgezin aan het hoofd stonden, zou

doen opschrijven, en dan eene kleine gift, echter geheel vrijwillig, daarbij zou bepalen tot nut of ten behoeve van zijne nog in het Heidendom levende medebroeders. Dit opstel las ik eerst hier voor, en liet het naderhand door mijnen hulpzendeling en door de schoolonderwijzers overal aan de Christenen mededeelen; en vóór nog éene maand verloopen was, had ik voor mijne zendingbiduren reeds eenige honderden leden, die allen iets wenschten te geven, als de een één' duit of koperen cent, de andere 5, de derde wel 7, maar de meesten 2. Zoo begon ik dan den eersten maandag in Mei met het eerste zendingbiduur hier alleen te Langowang te houden, en waartoe ik al mijne onderwijzers uitgenoodigd had. Dit was een plegtige avond! De kerk was vol, de vergadering stil en plegtig. Ik opende het eerste biduur met het verhalen eener korte zendelingsgeschiedenis, en sprak daarop met veel gevoel en opgewektheid over Rom. 10: 14, 15. Ik had voor de onderwijzers en de schooljongens van andere plaatsen, die het gezang met fluitmuziek begeleid hadden, een klein feestmaal bereid, en tot lang na middernacht zaten wij nog te zamen, en moedigden elkander aan, om te trachten, zooveel in ons is, een ieder op zijnen post bij te dragen tot de uitbreiding van Gods koningrijk; en wij bepaalden dan, om overal in mijne gemeenten een zendingbiduur op te rigten, en het te houden op den bepaalden tijd, tegelijk schikking makende omtrent de verlichting van elk kerkgebouwtje, die natuurlijk niet veel kosten moest. (Hier te Langowang, voorzie ik alleen daarin, want deze gemeente is zeer arm). En zoo is het dan geschied, en alles wel gegaan tot aan het einde van dit jaar; en ik heb hoop, dat de Heer ook dit, in zijnen naam en met een op hem gevestigd oog, ootmoedig

begonnen werk, mij zal helpen voortzetten, zoo lang ik adem haal. Ik begon het eerste algemeene zendingbiduur in mijnen werkkring, te Kakas, als in mijne grootste gemeente, te houden over Hand. 2: 21. Ook dit was voor mij en de gemeente een plegtige avond, en de een en ander merkte op, dat hij geloofde, dat deze toegaaf tot de gewone godsdienstoefeningen in die gemeente veel zou bijdragen tot opwekking en tot het levendig houden der christen belijders of gemeenteleden; ik voegde er bij: de Heer geve het. (Op dien avond werd ik ongesteld en bleef 14 dagen koortsig). Sedert heb ik het zendingbiduur bij beurten hier in de bovenlanden gehouden, terwijl mijn hulpzendeling hetzelfde gedaan heeft, en ook een en ander maal tot het houden van dat biduur in eenige strandnegerijen geweest is. Overal echter wordt het, waar wij niet zijn kunnen, door de onderwijzers gehouden, hoe klein dan ook het getal der vergaderden, tot het vieren van hetzelve zijn moge. – De collecten in mijn district hebben, tot en met deze maand, *f* 270,40 zilver bedragen, die ik in de zendingkas gestort heb, en Heeren Bestuurderen met blijdschap in de oogen en in het hart aanbied, als de eerste geringe gift van mijn of liever van hun alhier pas opgerigt hulpzendelinggenootschap. De Heer zegene die gift, en late ook dat geld, gelijk alles wat tot dat einde gegeven wordt, deszelfs doel bereiken."

„Mijne gemeenten geven mij alzoo veel werk aan de hand; niet alleen door onderwijzen, preeken, zieken bezoeken, begrafenissen bijwonen of lijkredenen houden, maar ook door het voorzien in hare stoffelijke behoeften en het kerkelijk boekhouden, dat alles voor mijne rekening ligt. En daar de gemeenten in het algemeen arm zijn, zoo ziet het nog overal zeer behoeftig uit; echter heb ik voor

de gemeenten te Kakas en Rembokken, alwaar sedert bijna 3 en 2 jaren kerkeraden bestaan, reeds kerkklokken kunnen aanschaffen: te Kakas eene voor *f* 425 en te Rembokken eene voor *f* 110. Voorts heb ik voor die gemeenten, reeds twee jaren geleden, gereedschappen of kleeding ter behoorlijke begrafenis hunner dooden laten maken, als: lijkbaar, roef, lijkbaarkleed, als ook mantels en hoofddeksels voor de dragers, terwijl ik nu bezig ben om voor de andere gemeenten hetzelfde te laten vervaardigen. Voor Langowang zou ik ook wel gaarne eene goede kerkklok koopen, maar het ontbreekt mij hier aan geld; wel had ik voor 4 jaren reeds eene kleine klok voor deze gemeente aangeschaft voor *f* 80, maar die is gebroken, en wij behelpen ons zoo goed wij kunnen. Nogtans heb ik ter verlichting voor de avondkerk reeds eenigen tijd geleden eenige kleine kerkluchters, eene lamp met 4 armen en eenige stolpen mogen koopen, ter waarde van omtrent *f* 260. – Wijders heb ik nu alle groote gemeenten van kerktafels voor de bediening, knielbanken, doopvonten en avondmaalsgereedschappen voorzien."

„Nu, hooggeachte Heeren en veelgeliefde Broeders in CHRISTUS, eindig ik dezen langen brief, na u daarin een wel is waar slechts ongeregeld, door elkander loopend, verslag van mijn leven en werken gegeven te hebben, maar waaruit het u duidelijk kan worden, dat mij de tijd niet te lang valt, en dat ik gaarne met des Heeren hulp werkzaam ben, al gaat ook alles maar, gelijk gewoonlijk in den beginne, nog met vele gebreken gepaard. God geleide dit geschrift dan behouden tot u en neige uwe harten te mijwaarts, opdat gij het in liefde ontvangen moogt, want alsdan zal voorzeker mijn wensch en verzoek u daarin opengelegd, door u vervuld worden, dat God geve."

„Alhoewel veel vroeger begonnen, besluit ik dezen heden op den laatsten dag van het oude jaar. De Heer geleide ons allen onder zijne vaderlijke hoede en bescherming uit het oude in het nieuwe jaar, en schenke ons vrede door het bloed des kruises. Zijn zegen, de zegen des Heeren, die het hoofd zijner gemeente is, die ook u op aarde bestuurt, vervulle uwe harten, ruste op uwe personen en werkzaamheden, en ondersteune u allen in het werk, tot heil der volkeren in het opbouwen en bevestigen van zijn koningrijk!"

„Eindelijk draag ik mij en mijne werkzaamheden bij voortduring aan uwe liefde en in uwe gebeden op voor den troon der genade, en noem mij met ongeveinsde hoogachting en liefde", enz.

Wij zeiden boven reeds, dat deze brief de laatste is, waarin SCHWARZ aan het Bestuur des Genootschaps nog eenig verslag deed van zijne werkzaamheden. Hoe goed ook zijne voornemens waren, hij volvoerde die niet. Waarschijnlijk, dat hem minder helder was, wat het houden van dagboek voor den zendeling noodzakelijk maakt, zoodat hij daarin achterblijvende wel inzag, dat hij te kort kwam in zijne instructie, en hij zich daarover verwijten deed; maar niet genoeg bevroedde, dat hij Bestuurders daardoor ongerijf berokkende, ja in der daad hunne werkzaamheden gedeeltelijk verlamde. De dagboeken onderhouden leven in het moederland, dat zich openbaart bij het Bestuur in het geregeld overzigt nemen van het werk, bij de vrienden der zending in belangstelling en medewerking.

Dat Bestuurders ook bij SCHWARZ aandrongen op het toezenden van dagboeken, lag dan ook niet in een bekrompen vast houden aan den letter eener instructie, aan wantrouwen aangaande den aard en den omvang van het

werk, en wat meer zou kunnen genoemd of bedacht worden van dergelijke kleingeestige beweegredenen. Neen! uit innige behoefte aan mededeeling werd aan SCHWARZ i. d. 12 Januarij 1853 het volgende geschreven, dat tevens dienen kan om de denkbeelden van het Bestuur over dagboeken, verslagen en verdere correspondentie te doen kennen (1).

„*Zeer geliefde Broeder in den Heer J. C.!*"

„Bovengemeld schrijven (van 10 Nov. 1851) gewerd ons eerst den 31sten October l.l., en dus op ettelijke dagen na een jaar na de afzending. Wat de oorzaak van dit verwijl is kunnen wij niet begrijpen. Nog is uw journaal over 1849, waarheen gij ons reeds in uw schrijven d. d. 7 Mei 1851 verwijst, niet aangekomen, en wij hadden gewenscht reeds in het bezit te zijn van uwe dagboeken over 1850 en 51; gelijk wij er dan ook reeds sedert lang van enkele broeders over genoemde jaren ontvangen hebben. Het wordt volstrekt noodig, waarde Broeder! dat gij maatregelen neemt, opdat ons uwe berigten vroeger en geregelder toekomen. Wel is er veel, dat buiten uwe magt ligt; doch wij zien ook de gemeenschap gedurig gemakkelijker worden, en bij de thans bestaande stoombootvaart is het te voorzien, dat althans de brieven van Menado zeer geregeld tot ons zullen komen. Het zou er dus voornamelijk op aan komen, dat gij u behoorlijk van het vertrek der brieven van Menado liet inlichten, en er dan alles op inrigttet, om in tijds het noodige derwaarts te zenden. Wij

(1) Men gelieve te letten op de datums van den vorigen en de twee volgende brieven. Den medegedeelden brief van SCHWARZ i.d. 31 December 1852 ontving het Bestuur 15 Mei 1853. Het antwoord volgde 4 Julij 1853. Bovengemeld beteekent: aan het hoofd des briefs vermeld.

gelooven niet, dat gij u voorstelt in welke ongelegenheid wij door gebrek aan berigten geraken. Wij zijn zoo goed rekenschap verschuldigd als de broederen, en wanneer wij dan niets of weinig, of laat, of algemeene opmerkingen vernemen, wat blijft ons dan over?"

„Deze gedachten, waarde Broeder! matigden wel eenigszins de blijdschap, die wij ondervonden toen wij op nieuw eenige berigten van u ontvingen. Uw brief bevat zeer veel, en toch weinig. Gij schrijft: „hetzelfde altijd te schrijven valt mij moeijelijk, en vroegere bijzonderheden worden, wanneer men 20 jaren achter een met een' en denzelfden arbeid is bezig geweest langzamerhand algemeen." Doch gij laat er onmiddellijk op volgen: „dat evenwel in meer en meer zich uitbreidende Christengemeenten vele, zoo aangename als onaangename, dingen voorvallen is zeer natuurlijk, maar de meesten zijn weinig stichtelijk en minder geschikt voor openlijke mededeeling." Gij getuigt verder van de groote zegeningen, die de Heer in de laatste tien jaren op uw werk geschonken heeft, van onkruid onder de tarwe, van schijnbaar in 't oog loopende bekeeringen, enz. Zie, Broeder! wij moeten u wat het herhaald mededeelen betreft van wat gij hetzelfde noemt opmerken, dat uwe mededeelingen niet om uwentwil geschieden, maar moeten strekken om de groote zaak te beoordeelen; dat zij nu en dan opgeteekend, en ons des noods in dien oorspronkelijken vorm medegedeeld, u hoogstens van tijd tot tijd een enkel uurtje kunnen ontrooven; dat wat u oud is, hier velen nog nieuw is; doch ook dat oude zaken gedurig weder nieuw worden, wanneer zij ons diepe belangstelling inboezemen. Dat het onstichtelijke, wanneer het dan al niet geschikt is voor openlijke mededeeling, voor ons, die met de algemeene belangen der zending

belast zijn, zijn hooge nut kan hebben. Wat zou het toch zijn, indien wij voortdurend goede getuigenis afleggende, ten slotte moesten inzien, dat wij ons deerlijk bedrogen hadden in den toestand der gemeenten uit de Heidenen, en de vijanden van ons werk ons eenmaal met eenigen grond konden te gemoet voeren: „Gij waart niet op de hoogte, om het werk uwer zendelingen te beoordeelen!" En waarom, indien zich uws inziens schijnbaar in 't oog loopende bekeeringen voordoen, ons niet openhartig geschreven, wat u reden geeft tot die vreeze, en hoe gij u gedraagt tegenover personen, die u bekommering veroorzaken?"

„Inderdaad wij verheugen ons over de verzekering, die gij ons geeft omtrent uwe omzigtigheid bij het aannemen van ledematen, en dat uwe hoop steeds met beving vergezeld gaat. Gij weet, dat wij zelven wel eens gevreesd hebben, dat ofschoon onbewust, toch veel onreins in de nieuwe gemeenten zou insluipen; dat wij daarom wel eens gemeend hebben den broederen het „haast u langzaam" te moeten voorhouden, wanneer wij van zoo vele gedoopten en tot de gemeente des Heeren toegetredenen vernamen. Wij zeggen nog eens, uwe omzigtigheid verheugt ons, want onze eenige wensch is een wel gegrond werk te zien ontstaan, een werk, dat tegen stormen en onweders bestand is, een werk, dat door laauwheid of wereldzin of vreemden invloed niet verstoord kan worden, omdat het in waarheid door den Heer der gemeente zelven, door middel zijner nederige en geloovige dienstknechten gesticht was. Zoo zijn wij het met u in dezen volkomen eens, en het eenige, maar ook onzes inziens volstrekt noodzakelijke, dat wij nog van u verlangen, is, dat gij ons in staat stelt, zoo veel mogelijk uit eigen oogen te zien. Gij opent ons daarop aan het einde van uwen

brief wel eenig uitzigt, doch wij achtten het toch niet overbodig, u nogmaals onzen bepaalden wensch in dezen, met de gronden waarop die steunt, bloot te leggen. Ontvang onze aanwijzingen, die wij in den meest broederlijken geest tot u wenschen te brengen met liefde, en wees hiervan ten volle overtuigd, dat zij ons alleen door den drang der omstandigheden ontlokt werden. Overigens verwachten wij altijd van de jongere broederen meer datgene, wat groote inspanning en tijd vordert; terwijl wij van de oudere slechts wenschen, dat zij ons uit den schat hunner ervaring mededeelen. En acht nu die ervaring niet gering. Zulk een denkbeeld zou van kwalijk begrepen nederigheid getuigen. Een dienstknecht, die twintig jaren in den wijngaard gearbeid heeft, mag, ja moet zijne bevindingen mededeelen, opdat de pas aankomende arbeiders leeren wat goede, wat ranke loten zijn."

Op dezen brief wachtte het Bestuur geen antwoord af, toen intusschen in Mei van dat zelfde jaar de boven medegedeelde brief van SCHWARZ (i. d. 31 December 1852) inkwam. Reeds in het begin van Julij beantwoordde het dezen als volgt:

„Ons laatste schrijven aan u was van 12 Januarij dezes jaars; dat het eenigszins ten vervolge was op onze vorige brieven gaf aanleiding, dat wij uw bovengemeld schrijven bijna als een antwoord daarop zouden kunnen beschouwen. Gij verontschuldigt u over de verachtering, waarin gij ten opzigte van uwe journalen zijt, en uwe verontschuldiging is van zoodanigen aard, dat wij nu welhaast medelijden met den ouden, getrouwen broeder zouden gevoelen, te meer daar hem na zijne belijdenis nog een zooveel dringender verzoek geworden is. Maar ook dat laatste woord zal door hem in liefde worden opgenomen, en alleen aanleiding geven, dat wij meer

van hem vernemen; dat zegt ons hart. Het is u dan ook kunnen blijken, dat wij wel degelijk in aanmerking nemen, hoe uwe jaren klimmen, uwe werkzaamheden zich vermeerderen; en wij daarom wel zeer gesteld zijn op uwe berigten, maar die tevens gaarne zullen ontvangen, zoo als gij ze van tijd tot tijd, naar dat de gelegenheid zich daartoe opdoet, hebt opgeteekend. Op die wijze ontvangen wij wel geen eigenlijk journaal, maar zeker het voornaamste van wat in uw journaal zou zijn voorgekomen. Wij kunnen hier verder naar ons bovengenoemd schrijven verwijzen."

„Gij geeft ons intusschen reeds veel door het beantwoorden van eenige vragen, die de belangstelling in uw werk ons ingaf. Wij zien uit uwe mededeeling op nieuw, hoe gij op vele punten eenstemmig met ons denkt. Die bezorgdheid voor uwe gemeenten, die behoedzaamheid bij de toelating tot doop en lidmaatschap, dat rusteloos werken, dan hier dan elders, in uwen uitgestrekten werkkring, vervult ons met blijde hoop voor de toekomst, en doet ons geloovig vaststellen, dat dit werk van den Heer is, dat Hij het bevestigen zal, dat het vruchten zal dragen voor volgende geslachten, vruchten voor tijd en eeuwigheid. Neen, Broeder! Gij zoudt nu zelf niet weêr kunnen stuiten wat gij begonnen hebt, of gij zoudt uwen Heer moeten verloochenen. Maar dat weet gij ook zeer goed, dat de bedoeling van Bestuurders nooit kon zijn. Slechts leiden, besnoeijen, niet in den groei stuiten of belemmeren van het jong plantsoen betaamt den waren hovenier; en als den zoodanigen tracht gij u te betoonen voor den Heer des wijngaards."

„Gij deelt ons een en ander uit uwe gemeenten mede, en belooft daaraan meer toe te voegen, vooral in betrekking tot overtreding en berouw. Met belangstelling zien

wij bijzonderheden daarover te gemoet. Wanneer wij u en ons zelven in onzen brief opwekken om toe te zien, opdat wij niet afbreken in plaats van op te bouwen, dan neemt gij dit als eene regtstreeksche vermaning op. Als zoodanig was het nu wel niet bedoeld; want dan zouden wij reden moeten hebben, onze broeders te wantrouwen, en dat zou zeer te bejammeren zijn. Maar juist zoo als gij het verder opvat is het. De opwekking is nu eenmaal zoo groot geworden, dat menig onedel bestanddeel, met den stroom wordt medegevoerd. Dat weet gij, Broeder! nog beter dan wij; want gij ziet het dagelijks voor u. Maar alles wat wij weten is ons niet gedurig bewust, ja zelfs ontgaat ons soms in de toepassing datgene wat wij best weten. Daartoe is het dan goed, dat ons zoo nu en dan eene broederlijke stem in de ooren klinke; en het antwoord, dat wij daarop geven, wordt dan ligt een vriendelijke weêrklank, versterkend en bezielend voor hem, van wien de stem was uitgegaan. Gevoelt gij behoefte aan hulp, alleen omdat er naar uwe meening nog meer zou kunnen en moeten gedaan worden, dan moeten wij u op andere werkkringen wijzen, waar ook steeds meerder hulp zou kunnen gebruikt worden. Wordt u het werk, bij het klimmen uwer jaren, in sommige opzigten moeijelijker, in andere zal het u weder gemakkelijker vallen, zoo lang uwe vermogens nog hunne kracht behouden. En mogt het u later moeijelijker en moeijelijker worden eenen zoo uitgebreiden werkkring te overzien, dan zult gij nog wel een' jeugdigen broeder in uwe nabijheid aantreffen, die gezind is een paar posten van u over te nemen, zoo als gij wijselijk ten opzigte van Belang hebt toegelaten."

De Heer BRUMUND, die in 1855 een paar dagen te Langowang doorbragt schreef: „Het getal der zende-

lingen is geenszins voldoende voor hunnen uitgebreiden werkkring in de Menahasse. Indien het ook twee en driemaal zoo groot ware, dan nog zoude te wenschen overblijven. SCHWARZ alleen bedient de gemeenten van zeven districten. Het getal der Christenen bedraagt ruim tienduizend zielen, en wordt nog ver overtroffen door dat der in die districten nog overig zijnde Heidenen. Immers een te groote akker voor slechts éénen arbeider. Niet dat hij SCHWARZ te groot of het werk hem te veel zoude zijn. Vol liefde en ijver voor het werk der evangelisatie naar Indië getogen, zijn die, al verliepen ook sedert meer dan vijfentwintig jaren, nog overvloediger in hem geworden. Wanneer is hij te huis? Gedurig te paard doorstreeft hij onophoudelijk zijne geestelijke diocæse, vertoeft nu in deze dan in gene gemeente. Maar is het daarom minder waar, wat hij zelf mij zeide: „hoe kan ik alleen, in zoo vele gemeenten, onder zoo veel duizenden, steeds genoegzaam toezigt houden, steeds voldoende leiding geven?"" (1)

Ziedaar wat ieder gaarne als verschooning voor onzen Broeder zal willen aannemen. En wanneer dan nog daarbij komt eene ontevredenheid over zich zelven, zoo als hij die onder anderen nog in 1856 zijnen vriend Dr. P. H. HUGENHOLTZ blootlegt, dan zal men gaarne zeggen: o! waren wij allen maar zoo getrouw als deze Broeder zich betoonde!

Wie den aard van onstoffelijke invloeden en werkingen kent, en dus weet, dat deze zich niet naar den maatstaf der stof in getallen of uitgebreidheden laten afmeten, zal niet zoeken naar eene grootheid, die den

---

(1) Zie: twee dagen te Langowang, door J. F. G. BRUMUND, in het tijdschrift ter bevordering van christelijk leven in Nederl. Indië, eersten jaargang, deel II blz. 402.

zedelijk godsdienstigen en verstandelijken toestand van de zending Langowang bij het aftreden van dezen arbeider zou moeten vertegenwoordigen. Maar uit de geschiedenis der Menahasse kunnen de jaren van 1831–1859 niet meer worden uitgewischt. Men moge verschillen over de meerdere of mindere mate van uitwerking en over de oorzaken die deze hebben te weeg gebragt, dat er een man geweest is, die geheel te midden van die aanvankelijk onbeschaafde maatschappij geleefd heeft, die zich geheel aan haar heeft gewijd, en die krachtig heeft medegewerkt tot hare hervorming en verheffing kan niet geloochend worden. En dat die man JOHAN GOTTLIEB SCHWARZ heette zal ook door late nageslachten niet vergeten worden, of de dankbaarheid moest onder het menschdom een ijdele klank geworden zijn.

Wij zijn genaderd tot het laatste gedeelte van deze levensbeschrijving. Volgens het door ons ontworpen plan hebben wij nog het persoonlijk leven van onzen SCHWARZ te schetsen. Eene niet gemakkelijke taak, en waartoe wij ons dan ook niet dan met zekeren schroom begeven. Maar wij willen, getrouw aan de tot hiertoe gevolgde methode meer opzamelen wat als bijdragen tot eene karakterschets kan dienen, dan eene eigen opgevatte voorstelling van den persoon terug geven. De broederen, die hem jaren lang gekend, met hem gewerkt hebben, zullen dan nog veel kunnen aanvullen wat ontbreekt, kunnen wijzigen wat minder juist is, maar een verwrongen beeld zullen zij, hopen wij, niet aanschouwen (1).

(1) Moge ons dit beter gelukken dan zulks met het portret van onzen broeder ging. Zoo als het in een' vroegeren jaargang van ons Tijdschrift voorkomt, zal het niemand bevallen. Aan moeite ontbrak

De eerste levensjaren van SCHWARZ leerden onze lezers reeds in het begin van dit opstel kennen uit hetgeen hij zelf daaromtrent aanteekende gedurende zijn verblijf te Rotterdam. Wij behoeven evenmin te herhalen, wat hem wedervoer sedert zijn vertrek uit Rotterdam, tot aan zijne vestiging in de Menahasse. Wij zagen reeds, dat hij zich eerst voorloopig te Kakas vestigde; hoe hij zich daar lang in „een zeer klein, slecht huisje, dat voor den inlandschen schoolmeester bestemd was, moest behelpen," terwijl de bouw van zijn huis te Langowang slechts langzaam vorderde; hoe hij, ten einde geschikte onderwijzers te verkrijgen, de gewoonte volgde, reeds bij de predikanten aangenomen, en eenige jonge menschen bij zich aan huis nam, dien hij onderhoud en onderwijs gaf, terwijl zij hem kleine huiselijke diensten bewezen. Daaruit verklaart zich wat hij schreef: „Mijne eigene huishouding, die vrij groot is, houdt mij veel bezig; want daar ik niet veel beter dan in een bosch woon, waar bijna niets dan rijst te verkrijgen is, zoo moet ik alles, wat verder tot onderhoud des ligchaams behoort, zelf aankweeken of laten maken. Op die wijze eten dagelijks elf menschen in mijn huis, terwijl twaalf, die aan mijn huis te Langowang bouwen, daar buiten, van mij de kost ontvangen. Daarbij moet ik ten minste drie paarden houden, daar de wegen slecht zijn, en het land bergachtig is."

Om verligting van zulke bemoeijingen te erlangen zag

---

het niet. Photographie en teekenkunst werden te hulp geroepen, om naar eene kleine photographie van een welgelijkend portretje, dat echter in originale niet meer voorhanden was, eene lithographie te leveren. Teekeningen, afdrukken, ja eene geheele oplage werden afgekeurd; en toch beantwoordde de uitkomst niet aan de moeite. Vooralsnog bestaat het uitzigt niet, iets beters te kunnen leveren. Komt de redactie nog eens een goed portret in handen, dan hoopt zij te kunnen goedmaken wat niet slaagde.

hij om naar eene levensgezellin, die voor hem wilde dragen, wat op den duur voor den man niet te dragen is, het bestuur eener huishouding met al wat daaraan vast is. In den brief, waarin SCHWARZ zijn huwelijk aan Bestuurders mededeelt, luidt het: „De noodzakelijkheid van het trouwen eens zendelings in deze streken der wereld is algemeen bekend, en gelijk ik hoop ook bij uw eerwaardig committé; weshalve ik u hier verder geene redenen daarvoor opgeven zal. Ook ik heb derhalve lang naar eene geschikte persoon omgezien, doch niemand voor mij en mijne bediening passende gevonden; ik heb dus den raad van anderen ten dezen gevolgd, en de Heer heeft mijne eenvoudige pogingen laten gelukken en gezegend." Mejufvrouw T. CONSTANS, de jongste dochter van den kort te voren te Kema overleden opziener J. CONSTANS, verbond den 29sten Augustus 1832 haar lot aan dat van onzen broeder. Wat deze zuster voor haren echtgenoot bij zijn zendelingwerk was, hebben wij reeds herhaaldelijk aangetoond. Dat zij ook in den huiselijken kring zijn leven veraangenaamde, daarvan zouden proeven uit de brieven zijn aan te voeren; doch onze lezers zullen niet verlangen, dat wij den voorhang van het heiligdom des huisgezins wegrukken; geen derde is daartoe geregtigd. Wat Ds. BRUMUND getuigde, waar hij van de woning van SCHWARZ spreekt, zij het motto van het tafereel, dat ieder die de genoegens van het huisgezin kent, voor zich zelven schilderen kan: „geen huis is te klein, waar zóó de liefde en vrede wonen als in SCHWARZ's pastorij."

Wij zagen reeds, dat SCHWARZ een gedeelte van zijnen tijd moest geven aan het bouwen eener woning, en dat wel te Langowang, terwijl hij te Kakas, op ruim een uur afstands van daar, zijn verblijf hield. In sommige opzigten was het bouwen van huizen in de Menahasse

in die dagen gemakkelijker dan thans; want men kon, na verkregen verlof, van de regering, over het noodige hout beschikken, en tegen de verleening van het dagelijksch onderhoud leverde de negerij de noodige handen voor den arbeid, twee voordeelen, die de regering, naar wij vertrouwen om wijze redenen, reeds sedert eenige jaren ontzegd heeft. Maar in andere opzigten waren de moeijelijkheden veel grooter, en ofschoon onze broeder in zijne brieven daarover niet uitweidt, zoo is het toch duidelijk genoeg, dat daaraan vele onaangenaamheden, vooral veel geduld en lijdzaamheid verbonden waren. Dat hij daarbij zijn huis niet voor weinig geld verkreeg, blijkt, wanneer hij schrijft, dat tot de voltooijing daarvan eene som van ƒ 2000 benoodigd was geweest, waartoe zijne vrouw een gedeelte van haar klein vermogen had afgestaan (1). En hoe was nu dat huis? Ds BRUMUND beschrijft het ons op zijne eigenaardige wijze aldus: „Br. SCHWARZ bewoont een lief huisje, fraaijer dan dat, wat ons Ds. VAN RHIJN (in zijne bekende reis), op zijne plaat: „kerk en woning van den zendeling-leeraar te Langowan 1847," laat zien. Wanneer het sedert niet geheel is herbouwd," (en daarvan gelooven wij wel de verzekering te kunnen geven, ofschoon wij er niet voor in zouden durven staan, dat zulks niet heeft plaats gehad sedert den eersten opbouw), „dan heeft de steendrukker zich bij de overbrenging, omtrent hetzelve voorzeker dezelfde vrijheden veroorloofd als omtrent de beeldjes der Alfoeren, gelijk de heer VAN RHIJN dit ook

(1) In die dagen moest de zendeling zelf voor zijn huis zorgen; later werden daartoe door het genootschap bijdragen geleverd. Sedert eenige jaren is echter bepaald, dat het genootschap aan iederen zendeling in de Menahasse eens som van ƒ 1200 toestaat tot het aankoopen of bouwen van een huis, dat dan ook zijn eigendom blijft.

zelf opmerkt, waarin hij ons geen menschen van het olijfkleurig, zoogenaamde maleische ras, maar de meest pikzwarte nakomelingen van CHAM, welke immer de aarde betraden, laat bewonderen."

„Volgens het plaatje zou men meenen, dat SCHWARZ in een huis woonde van ruwe planken, zoo niet van boomstammen, waar alle licht en lucht door de deur moeten binnenkomen. Intusschen woont SCHWARZ in een huisje van geschaafde planken, net gebouwd, ook geschilderd, met deuren en vensters en kamers, gelijk ieder ander huis. 't Is wel niet groot, maar geen huis is te klein, waar zóó de liefde en vrede wonen als in SCHWARZ's pastorij."

„Ook de zendelingbroeder WILKEN te Tomohon bewoont zulk een huis."

„'t Is wel eens gebeurd, dat een vreemdeling, na de bovenlanden doorreisd en de zendelingbroeders bezocht te hebben, te Menado of elders wedergekeerd, met een dubbelzinnig lachje de aanmerking maakte: maar die heeren zendelingen wonen toch in goede huizen, zij laten het zich in de bovenlanden, nog al welgevallen. Dat was dan misschien hun dank voor de hulp en vriendschap, die zij van de zendelingen op hunne reis ondervonden, voor het gulle deel, dat zij aan hunnen gastvrijen disch erlangen mogten. De waarheid is, dat de huizen van SCHWARZ en WILKEN niets meer zijn dan landelijke woningen, die in de bovenlanden uitkomen, omdat zij staan te midden der huizen van inlanders, ruwer gebouwd, niet geschilderd, en waarvoor minder zorg wordt gedragen, maar die zich, op eene hoofdplaats, onopgemerkt onder anderen zouden verliezen. SCHWARZ heeft nog niet eens glazen in zijne ramen. Maar gesteld de zendelingen bewoonden waarlijk zulke schoone huizen als sommigen

willen, wie zal er aanmerkingen op maken? Of zijn ze niet, gelijk die van SCHWARZ en WILKEN, waarop men weleens het oog had, het werk van hun eigen vlijt, tijd en moeite. Na zich verscheidene jaren in eene ruwe inlandsche woning, bij vele moeite en ontberingen, beholpen te hebben, waren zij er eindelijk in geslaagd, om uit de ruwe inlanders timmerlieden te vormen. Nu togen zij aan het werk, schaafden, timmerden en schilderden met hen in het zweet huns aanschijns, tot zij eindelijk na menigen moeijelijken dag, en na groote bezwaren overwonnen te hebben, met vrouw en kinderen eene meer voegzame en voor hen noodzakelijke woning konden betrekken." Wie heeft nagedacht over de middelen, waardoor christendom en beschaving onder ruwe volken aanvankelijk gevestigd worden, zal het met ons eens zijn, dat zulk een werk zoo veel werkt als de beste prediking. En wij zouden mogen wenschen, dat ieder zendeling genoodzaakt was, zich zoo eene eigene woning te bouwen, maar dat hij dan ook als SCHWARZ daarbij te werk ging.

Men moet daarbij in aanmerking nemen, dat SCHWARZ niet sterk van gestel was. Ofschoon Ds. VAN RHIJN hem in 1847 ontmoette „even frisch en krachtig er uit ziende als een zevenenveertig jarig gezond man in Europa," zoo is het toch duidelijk genoeg uit de brieven op te maken, dat zijn ligchaam zeer gevoelig was voor plaatselijke invloeden. Daarbij had hij meer dan eens het ongeluk, van zich door vallen bij het paardrijden ernstig te kwetsen, waardoor aandoeningen van borst en rug ontstonden. Wij vinden hem echter altijd weer op weg, en naar wij met grond meenen te kunnen opmaken, zich weinig ontziende, zoo lang slechts zijne krachten hem toelieten zich te bewegen. Dit bleek vooral in zijne laatste ziekte. Ruim een jaar was hij aangetast door

eene soort spruw, die hem noodzaakte zich tot het ligtste voedsel te bepalen, terwijl op den duur zijne krachten ondermijnd werden. En toch bleef hij zijne werkzaamheden verrigten en zijne gemeenten bezoeken, al viel het hem vaak moeijelijk. Wij vergeten niet, dat ook bij ons, zoo menig één werkt in zwakheid des ligchaams tot dat de dood hem in 't midden van zijnen arbeid treft; het is dan ook niet om bijzonderen lof te geven aan den zendeling, of hem te stellen boven den gewonen mensch, zoo wij dit opmerken. Maar evenzeer is het de pligt der vriendschap zulke goede hoedanigheden niet onopgemerkt te laten, en zoo wij daaraan eenigen lof toe te voegen hadden, het zou deze zijn, dat SCHWARZ getrouw was uit liefde tot zijnen Heer. Men is soms geneigd van sommige menschen te denken, dat het hun niet moeijelijk valt zich ijverig te betoonen, want dat dit zoo in hun' aard, in hun gestel ligt. En 't is ontegenzeggelijk, dat hierin eene waarheid gelegen is. Maar men wachte zich al te veel op die waarheid af te geven. Menigeen heeft een' strijd gevoerd tegen zijne aangeboren traagheid, is uit pligtbesef, uit liefde tot de wetenschap, of uit een nog hooger beginsel, uit liefde tot God, tot verzaking van zijn eigen ligchaam gekomen. En ofschoon wij SCHWARZ geen' aanleg tot traagheid willen toeschrijven, waartoe wij niet den minsten grond zouden hebben, zoo is er toch bewijs genoeg, dat hij zichzelven dikwijls verzaakte, dat het hem soms strijd kostte, zich te vinden in omstandigheden, die hem waren opgelegd. Reeds is dit op te maken uit onze mededeelingen omtrent zijn eigenlijk zendelingleven. Maar als hij nu eens, bezorgd voor het lot zijner betrekkingen, langen tijd, schijnbaar te vergeefs, en met de bescheidenheid hem zoo eigen, aandringt op eenige voorziening voor zijne

weduwe, indien hij mogt weggenomen worden; als hij ongeduldig uitziet naar hulpmiddelen voor zijn werk, die of door het verloren gaan van brieven, of door oponthoud te Batavia of elders, achterblijven; als hem pligten worden opgelegd, waartegen hij zich niet bestànd rekent, dan schemert tusschen zijne zinsneden door ongeduld, ontevredenheid, die echter altijd binnen de palen der hoogste bescheidenheid blijven, en die bedwongen worden door de vaste overtuiging, dat de Heer alles wel zal maken.

Zich van de beschaafde maatschappij af te zonderen; slechts hoogst zeldzaam mannen te ontmoeten, die op de hoogte zijn om ons te kunnen begrijpen, die op het gebied des geestes met ons sympathiseren; steeds omringd te zijn door menschen, wier behoeften geheel van de onze verschillen, waarlijk dit vordert zelfverzaking. Menig geleerde heeft die in hooge mate betoond, daartoe gedreven door de liefde tot de wetenschap. De zendeling, die waarachtig voor zijne roeping leeft, openbaart die niet minder, wanneer hij zich vrijwillig van de beschaafde maatschappij uitsluit, met het doel, het heil van zijne medestervelingen te bevorderen. Vergelijkingen te maken is hier niet noodig, veel minder behoeven wij den een boven den anderen te verheffen. Laat ons maar niet vergeten, dat beiden zich verdienstelijk maken bij de maatschappij; laat ons van beiden aannemen, dat zij hun loon in zichzelven hebben, en dat noch eerzucht bij den eenen, noch de verwachting eener eeuwige gelukzaligheid bij den anderen, dat dus geen eigen belang de beweegreden is, voor hunne daden. Van SCHWARZ kunnen wij getuigen, dat hij ook hierin zich zelven verloochende. Geen eigen belang, geen onverschilligheid, veelmin schuwheid bewoog hem tot eene afzondering, die streed tegen zijnen aard. Hij had blijkbaar behoefte aan verkeer; hij genoot daarbij.

Wij kunnen voorbeelden daarvan aanhalen, zoo bij de niet veelvuldige ontmoetingen met zijne medebroederen. „Ach! de Heer is goed! Hij is goedertierend! Wij zijn niet waardig al de barmhartigheden die Hij ons aandoet!" zegt hij bij zulk eene gelegenheid na eene avondmaalsviering met RIEDEL. Of waar hij reizigers in zijne woning ontvangt. Of waar hij in den boezem der vriendschap de stille begeerte uitdrukt van toch nog eens de geliefden in het Moederland terug te mogen zien. „Hartelijk dank ik u," zoo schrijft hij in 1852 in een' vriendschappelijken brief, „voor de opwekking, onderrigting en vertroosting aan het slot van uwen brief gevoegd. Ik gevoel de waarheid er van aan mijn hart, en zeg er „ja en amen" op. De Heer heeft mij zijne magt en trouw laten ervaren; Hij heeft mij mijn trotsch en toch vertsaagd hart leeren kennen; Hij heeft mij dikwijls verootmoedigd; Hij heeft mij mijne eigene kracht en wijsheid ontnomen, en mij getoond, dat die ijdel zijn, opdat ik mij geheel en al met mijnen arbeid aan hem zou toevertrouwen. En toch heb ik zoo vaak mijn' eigen weg willen gaan. O ja! ik beken het, de afwijkingen zijn vele, de strijd is dikwijls zwaar geweest, en ook nog houdt dit niet op; want al geloof, hoop en vertrouw ik, dat de Heer zal helpen, dat Hij zijn werk niet zal laten varen, zoo ontmoedigen mij teleurstellingen toch telkens, en wil voorspoed wel eens het trotsche hart doen verheffen. Ik gevoel het, dat, hield de onuitsprekelijke barmhartigheid des Heeren mij niet vast, ik mij ook reeds op het dwaalspoor zou bevinden. Maar, dank voor zijne genade! ik wil zijn' wenk volgen, zijn werk wensch ik te zijner eer alleen te verrigten, zoo veel Hij mij kracht schenkt en zoo lang het dag is; zijn eigendom wensch ik te zijn en te blijven, tot aan den einde, om

eenmaal mijn hoofd in vrede te kunnen nederleggen, en mijne ziel in de handen des Hemelschen vaders te kunnen bevelen, na geeindigden arbeid alhier, en om in vrede te rusten, gelijk nu reeds Br. HERMANN rust. — Ach! hoe gaarne zou ik u nog eenmaal op aarde ontmoeten! Mijn hart verlangt sedert eenigen tijd regt daarnaar, en bezat ik goederen dezer wereld, ik zou ze, dat gevoel ik, in de eerste plaats besteden tot eene reis per landmail naar Europa; niet om mij te vertoonen, o neen! daartoe deug ik niets, maar om nog eenmaal mijne vrienden, die mij in die 23 jaren zooveel dierbaarder geworden zijn, te ontmoeten, en dan het werk des Heeren aldaar te aanschouwen, en mij daarmede te verkwikken, om daarna nog meer hier daarvan te kunnen verhalen. Maar ik weet het, dat zijn ijdele gedachten, en daarom zal ik maar trachten ze te vergeten, dat zal echter zoo gemakkelijk niet gaan." En in 1853 schreef hij weder: „Nog kan mijn hart zich van den wensch, om nog eenmaal, al ware het dan ook maar voor korten tijd Europa, mijn vader- of beter geboorteland en stad te zien, niet los maken. Ik stel deze gewigtige zaak echter in de hand des Heeren. Thans kan ik nog niet, al had ik de middelen er toe (maar ik heb ze niet); want er is nog veel, dat ik gaarne eerst ter bevestiging van de eene of andere gemeente alhier verrigten zou, om daarna, als het God behaagde, ook tevens tot het welzijn dier gemeenten, de reis te kunnen ondernemen. Dit gansch zeer liefelijke en aantrekkelijke beeld is mij echter nog zeer donker, maar verdwijnt niet van voor het oog mijner ziel. Ik wil daarom ook dienaangaande biddende op den Heer zien, die reeds zoo veel, dat mij vroeger donker en onmogelijk toescheen, helder gemaakt en voor mij verwezenlijkt heeft tot groot genoegen mijns harten!"

Waarom zijn dat ijdele gedachten voor den zendeling geweest? Waarom? Omdat ons zendingwerk nog niet zoo ondersteund wordt, als het kon en behoorde. Nog altijd zijn er grootere behoeften voor de zending, die niet vervuld kunnen worden, omdat de stoffelijke middelen ontbreken; maar waarlijk de stille verzuchting van den zendeling, „och mogt ik nog eens mijne oude vrienden terugzien!" behoorde niet te moeten zwichten voor de groote kosten, die de reis van een huisgezin naar Europa medebrengt. Den zendingvrienden zij dit aanbevolen! De zendeling heeft geen hart van lood; ook hij gevoelt; en smoort hij zijn verlangen, niemand gelieve hem als onverschillig, als zich gemakkelijk voegende in de omstandigheden te beschouwen. Hij moet zichzelven verloochenen, ter liefde van den Heer, of Hij kan niet volharden in zulk een' op den duur zwaren strijd.

Ook SCHWARZ gevoelde diep, wij zagen het reeds, maar laat dat nog verder blijken, uit den volgenden brief aan den reeds vroeger genoemden vriend.

„De dag van heden is op den weg mijns levens, hier in onze vreemdelingschap op aarde een gewigtige gedenkdag; aangezien ik heden voor 25 jaren te Batavia ben aangekomen, en ik mij alzoo reeds een vierde eeuw in Indië als zendeling onder Heidenen en Christenen werkzaam bevind; want hoe weinig of onbeteekenend ook mijne eerste pogingen om als zendeling te arbeiden genoemd mogen worden, de Heer schonk mij echter al dadelijk in de eerste dagen van mijn verblijf nabij Batavia door Br. MEDHURST gelegenheid om het woord van den éénen waren God, het woord des levens, door tolken aan onchristenen en Christenen toe te spreken. Mijn hart is derhalve vol van dank en daarom schrijf ik deze letteren aan u in dit vroege morgenuur; want de

Heer heeft veel aan mij onwaardigen gedaan; ik zou dat wel de geheele wereld willen verkondigen, opdat Gods naam geprezen en verheerlijkt wierde."

„Ik heb heden vroeg met weinige woorden mijn verslag aan Heeren Bestuurderen geeindigd, dat ik reeds zoolang heb willen afzenden, maar ik kan bijna niet tot het overschrijven er van komen. Veel arbeid, huiselijke bezigheden en dan ook veelal traagheid, wanneer ik een weinig rust heb, zijn mij sedert lang reeds groote hinderpalen bij dien arbeid; ik ben al weder innig beschaamd daarover, en bid den Heer om lust en ijver, maar altijd komen belemmeringen tusschen beide. Ik werk, spreek veel, rijd en ros, schrijf ook veel, vooral maleisch in dienstaangelegenheden; maar het schrijven naar Europa is mij tot een' waren last geworden. Wanneer zal het daarmede toch anders en beter worden? Zoo zucht ik dikwijls in stilte, maar kan niet tot het afdoen van schrijfwerk komen."

„Heden is dus een feestdag voor ons. Br. ROOKER is ook hier; en nog andere broeders en vrienden verwachten wij, met wie wij den Heer gemeenschappelijk loven en danken zullen; want Hij alleen is waardig te ontvangen onze ootmoedige en blijde dankofferanden voor den rijkdom zijner genade aan ons allen en ook aan mij tot hiertoe ten koste gelegd. De Heer, mijn getrouwe God, mijn Verlosser en Leidsman, heeft mij wel is waar gedurende vijfentwintig jaren, dat ik in Indië ben, door velerlei beproevingen geleid, maar Hij heeft mij toch boven bidden en denken heerlijk geholpen. Welligt heb ik door mijne onkunde en onbekendheid met de leugenachtige, bedriegelijke wereld en hare kinderen meer onaangenaamheden moeten verduren en meer moeite doorworstelen, dan eenig zendeling na mij dat hier zal behoeven

te doen, echter van achteren beschouwd, levert mij alles ruime dankstof op; want de meeste moeijelijkheden, die ik ondervonden heb, zijn ontstaan uit liefde voor mijne arme medezondaren alhier geopenbaard, uit aan hen verleende hulp en voorspraak en uit vertrouwen, dat ik stelde in den een' of ander die zich Christen en ook wel broeder noemde, en die helaas, dat vertrouwen misbruikte. Alles is nu echter voorbij, de Heer heeft gezegepraald; maar van wege mijne veelvuldige verkeerdheden, ongetrouwheid, ongehoorzaamheid en traagheid in zijne dienst gedurende dien langen tijd van vijfentwintig jaren, en die Hij in zijn licht beter kent dan ik, verootmoedig ik mij heden voor zijn heilig aangezigt, vraag verschooning en bid: o Heer treed niet in het oordeel met uwen armen onwaardigen dienstknecht, maar doe hem genade en barmhartigheid voor regt ontvangen. Ik heb ook in de vijfentwintig jaren van mijn zendelingleven alhier verscheidene ligchamelijke ongelukken gehad, die eene bron van wederkeerende ongesteldheden, na zware vermoeijenissen, geworden zijn; maar een en ander heeft ook al weder tot verharding en versterking van mijn ligchaam moeten bijdragen, zoodat ik de moeijelijkste reizen en werkzaamheden, vooral vroeger bij de slechte wegen aan mijnen werkkring verbonden, gemakkelijk heb kunnen doen, en thans nog met den jongsten en sterksten van onze zendelingbroeders alhier wedijveren mag in elken zendelingarbeid (behalve in het schrijven). O dat is genade, en wanneer ik mij dan met Br. RIEDEL vergelijk, met wien ik wel tegelijk hier ben gekomen, en die ook omtrent 22 maanden ouder is dan ik ben, maar die zich zelden van zijne groote woon- en werkplaats verwijderd heeft, en die nu reeds lang zeer zwak en bijkans vier

jaren lang onbekwaam is tot eenigen zendelingarbeid; O, dan roep ik uit: wie ben ik, o Heer! ach schenk mij meer getrouwheid, waakzaamheid, wijsheid, ijver en liefde in uwe zalige dienst, opdat ik mij, gedurende de mij nog door uwe genade toegevoegde dagen of jaren, in uwe dienst als uw' zwakken maar toch getrouwen, geloovigen, hopenden en u liefhebbenden discipel gedragen moge. Ja help mij daartoe, o Heer! uit genade!"

„Broeder RIEDEL alleen heb ik dringend verzocht, toch heden bij ons te komen, hem de reis van Tondano herwaarts en terug zeer gemakkelijk willende maken; maar hij kon aan onzen wensch niet beantwoorden, dewijl hij zoo als Br. ROOKER zegt, zijn huis thans bijna niet meer verlaat, en hij heeft daarentegen mijne vrouw en mij verzocht, hem toch nog eenmaal met onze kinderen te willen bezoeken, vóór dat hij sterft. Mijne vrouw, die tegenwoordig wel wat ongesteld is, waardoor onze vreugde ook heden zeer gematigd wordt, heeft op dat verzoek beloofd, zoo de Heer wil en wij leven, met de kinderen, broeder RIEDEL's vijfentwintigsten verjaardag in Indië, die op 8 Junij aanstaande valt, te Tondano bij hem, onzen oudsten broeder, te komen vieren, en welke belofte ik dan ook met haar te zamen onzen zwakken broeder, tot zijne blijdschap gedaan heb. Zeer blijde en dankbaar ben ik, dat de Heer zoo spoedig door middel van ons Genootschap in de behoefte der gemeente te Tondano voorzien heeft, en ook ik nu reeds door de komst van den wakkeren jongen broeder ROOKER van het waarnemen der dienst te Tondano ontheven ben. Vergeef mij deze lange afwijking van mijn eigenlijk doel met dit schrijven."

„Het is heden alzoo een dag van ernstige vreugde voor mij en de mijnen. De Heer heeft mij nu bijna

vijfenvijftig jaren in het leven gespaard, en is al dien tijd mijn grootste weldoener, mijn getrouwe beschermer en leidsman geweest; want van mijne jeugd af aan heeft Hij mij wonderbaarlijk geleid en welgedaan, maar op mijne laatst verloopene vijfentwintig jaren, op dat laatste groote gedeelte van mijne levensbaan, zie ik heden met bijzondere aandoeningen, slechts met danken en loven, terug, en mij heeft dat schoone oude lied van PAUL GERHARD: „Sollt' ich meinem Gott nicht singen, sollt' ich Ihm nicht dankbar sein," ook reeds zeer opgewekt en verkwikt. Ach! hoe vele gedenkteekenen verrijzen voor het oog mijner ziel, voor den blik des geloofs. Ja, hoe vele Ebenhaëzers staan daar op die afgelegde baan opgerigt! Hier hielp de Heer krachtig, daar zegende Hij boven bidden en denken, elders maakte Hij het bedorvene goed of bezocht Hij ons tot heil. Waarlijk een blik op dezen mijnen laatsten levensweg terug geslagen stemt mijn hart vooral heden tot innige, blijde, maar tevens ootmoedige dankbaarheid, waarin mijne goede vrouw met eenige harer familieleden, broeder ROOKER en mijn huisgezin deelen."

Er zijn andere voorvallen in zijn leven, die ons SCHWARZ van zijne eigenaardige zijde doen kennen. De geboorte, de doop, het afsterven van een kind, behooren zij niet voor de maatschappij in 't groot tot de alledaagsche zaken? En toch kunnen zij dienen, om ons tot zelfkennis te leiden; toch zijn zij zeer geschikt, om ons een' blik in het hart van anderen te doen slaan; want in blijdschap en droefheid openbaart zich de mensch het meest. En waar die ontbreken bij eene aanleiding, gewigtig als de genoemde, ook daar openbaart hij zich, hoewel zeker niet van eene gunstige zijde.

Onder 23 September 1834 vinden wij in het dagboek

opgeteekend, na de geboorte van een zoontje te hebben vermeld: „Onze blijdschap over dit geschenk is groot; wij hebben het met dankbaarheid aan den Heer opgedragen, die het vormen moge tot verheerlijking van zijnen grooten naam. Dit is onze hartelijke wensch en bede." Onder 12 October heet het: „Heden is ons kind door den H. doop in de gemeente der christelijke kerk ingelijfd geworden. Br. RIEDEL nam de dienst voor mij waar, en zijne vrouw was doopgetuige bij ons kind. Het is eene onuitsprekelijke blijdschap, die mijn hart van daag gevoeld heeft, over de goedertierenheid Gods, waarmede Hij ons onwaardigen, zelfs hier in een vreemd land, overlaadt; maar beschaming tevens doordringt op dezen avond mijn gemoed van wege al mijne tekortkomingen, en daarom verootmoedig ik mij voor u, o God van mijn leven en alle weldadigheden, smeekende: laat verder genade voor regt, en barmhartigheid voor oordeel over mij gaan, en heilig mij en de mijnen geheel en al in uwe dienst, zoolang het u behaagt onze levensdagen te verlengen."

Den 25sten November daaraanvolgende was de vreugde in droefheid verkeerd, maar voor den zendeling werd deze weder eene bron van blijde verwachting voor het volk aan welks heil hij zich gewijd had. Het journaal bevat daarover het volgende:

„Van daag was een gewigtige dag voor mij – een dag der beproeving, der droefenis en der blijdschap. Het behaagde den Heer naar zijne eeuwige wijsheid, ons geliefd kind, dat dierbare pand van onzen echt, dezen morgen ten 3 ure, na korte ongesteldheid, reeds weder van ons uit deze zondige wereld tot zich in zijnen heiligen hemel, ja in zijne eeuwig lievende vaderarmen op te nemen, nadat wij twee maanden lang ons in zijn bezit

ten hoogste verblijd hadden. Onze harten waren en zijn over dat verlies verbrijzeld, maar wij berusten met onderworpenheid in het heilige en wijze bestuur des Heeren, die gegeven en genomen heeft. En wij, mijne vrouw en ik, hadden ook reeds gisteren avond, zoodra wij eene plotselinge verandering bij het kind bemerkten, het gemeenschappelijk overgegeven aan hem, van wien wij het ontvangen hadden, het mogt ten leven of ten dood gaan, en waren, gelijk wij meenden, daarop voorbereid; maar toen het nu wezenlijk van ons gevraagd werd, ging het toch aan het hart. Zoodra de Majoor de tijding daarvan vernomen had, kwam hij met vrouw en dochter in het zwart gekleed tot ons, om ons te condoleren, en toonde met tranen in de oogen eene opregte en wezenlijke deelneming in ons verlies, zoodat ik daarover getroffen bijna mijne smart vergat. Zijne vrouw en dochter bleven aan het bed van mijne vrouw, die zich niet wel gevoelde, zitten, en hij herhaalde zijn bezoek. Des middags kwam hij met zeven man, die schoppen droegen, en bestemd waren, om het graf voor ons kind te maken, en vroeg ons waar wij het kind wilden laten begraven, mij verzekerende dat op die plaats, waar ons kind begraven werd, hij de kerk wilde laten bouwen. Dit deed mij aan, – maar dankbaar jegens den Heer en tevens verwonderd over dat aanbod van iemand, van wien ik het niet verwachten kon, bepaalde ik het voorste gedeelte van mijnen tuin daartoe, waarin ook reeds het schoolhuis is opgerigt, omdat die plaats een weinig verwijderd van den grooten weg, meer rustig is. Wij, ik en mijne vrouw, gingen met hem, om hem die plaats aan te toonen, waar wij ons kind wenschten te begraven, en dadelijk gaf hij bevel het graf te maken; ook mat hij te gelijk dat stuk grond, waar hij de kerk wilde

laten oprigten (48 voet in het vierkant); en als wij weder door den tuin naar huis terugkeerden, heeft hij tot iemand die hem vergezelde gezegd, zoodat mijne vrouw het hooren en verstaan kon: „och! wat helpt mij toch de alfoersche godsdienst, ik wil al die kraam wegwerpen en Christen worden, want de godsdienst der Christenen is toch, gelijk ik zie, de ware godsdienst.” Waar dit op eens vandaan kwam weet ik niet, maar waarschijnlijk heeft hij zich verwonderd, dat wij bij het verlies van ons kind zoo getroost waren. – Ten 5 ure des avonds, als het sterfelijk gedeelte van ons kind ter aarde zoude besteld worden, kwam de majoor met al de onderhoofden en hunne vrouwen en meer dan honderd man van het negerijvolk, die zich allen op zijn bevel verzameld hadden, bij ons aan huis, waarbij zich nog de Hoekoem besar van Kakas met eenige zijner onderhoofden voegde, allen om het lijk ter rustplaats te geleiden. Het was aandoenlijk te zien, maar ik meende deze goede gelegenheid te moeten waarnemen, en hield aan het graf een dankgebed en korte aanspraak aan allen, die tegenwoordig waren, hen aanmoedigende, in hunne gezonde dagen ook aan het einde van hun leven te denken, en zich daarop voor te bereiden; en wij besloten deze te Langowang nog nooit plaats gevondene plegtigheid met het zingen van het laatste vers van gezang 180, in ’t maleisch vertaald door Br. LE BRUYN. Naar huis teruggekeerd zijnde, bleven de hoofden en onderhoofden nog een weinig bij ons, om iets te gebruiken, terwijl ik daarbij nog gelegenheid vond, met den een’ en ander’ over de noodzakelijkheid der voorbereiding voor den dood te spreken. De Heer geve, dat door de gebeurtenis op dezen dag alhier eene wezenlijke verandering in het hart van den Majoor moge gewerkt zijn, zoo

als het naar den schijn is; alsdan zoude de dag des doods van ons geliefd kind vruchtbaarder en gezegender voor ons zijn dan de dag zijner geboorte was."

Het jaar 1839 was onzen broeder een jaar van zware beproeving, en weder leeren wij hem daaronder kennen, als lijdzaam, maar tevens niet vertragende. Het volgende strekke daarvoor nog ten bewijze:

„Vrijdag 31 Mei. Mijne werkzaamheden hebben mij in deze maand wel meer rust te huis gegeven, dan ik van het begin dezes jaars af heb mogen genieten, echter heeft de Heer mij met andere moeite laten worstelen, en op den laatsten avond dezer maand moest ik zuchten en uitroepen: ach de Heer heeft mij zwakke beproefd! Hij heeft mij zwaar bedroefd, ach! mogt ik lijdzaam zijn! Op den 14den dezer maand werd mijn oudste zoontje, ALBERT, ongesteld, en leed vervolgens zeer hevig aan de heete koorts, zoodat ons zeer weinig hoop op herstel overig bleef. Zondag den 24sten verliet ik, daar ik naar de kerk ging mijne vrouw, die ook zwak, ja zelfs ziekelijk was, bij het bed van haren teeder beminden lijder, met veel aandoening, terwijl het jongste kind door zijn gezond en vrolijk gelaat mij verblijdde; doch toen ik uit de kerk terug keerde, was ook die waaraan mijn hart zoo hing ziek geworden, en gisteren vroeg in den morgen was deze mijn lieveling reeds een lijk. Geen hulp, geen middel was er te vinden, om hem in het leven te sparen. De Heer heeft hem van ons tot zich genomen, en konde ik maar meer vrijmoedig zeggen dan ik het doe: de naam des Heeren zij geloofd! Heden na den middag toen ik naar Kakas ging om het bid- en leesuur aldaar te houden, kwam mij de Doctor van Menado tegemoet, maar de kleine lijder had geene hulp meer noodig; hij was reeds als een vergankelijke zaadkorrel

sedert gisteren avond aan de aarde toevertrouwd, om eenmaal als eene onvergankelijke vrucht in onverderfelijkheid en heerlijkheid op te staan. O, hoe is toch alle blijdschap over aardsche dingen hier zoo kortstondig en onzeker! Mogt mijn hart toch geheel los worden van al het ondermaansche, om vaster en inniger aan Hem te verkleven, die de opstanding en het leven is."

„Zondag 30 Junij. Heden heb ik alleen te Kawangkowan godsdienst kunnen houden; ik heb er over Openb. XIV: 13, „zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven" gepredikt, en heb ook 9 kinderen gedoopt. Meer dan ooit houde ik mij thans met de gedachte omtrent de eeuwigheid bezig; want sedert het overlijden van mijnen geliefden SAMUEL heeft de wereld niets bekoorlijks meer voor mij, de zonde heeft alles bedorven, en mijne liefste gesprekken en onderwerpen, waarover ik des zondags predik, zijn meestal omtrent de voorbereiding tot de eeuwigheid, waarmede ik zoo gaarne mijne hoorders mogt bekend maken, daar ons toch niets zekerder te wachten staat dan het uur van ons sterven en de intrede in de eeuwigheid. Omtrent de toenemende ongesteldheid van zuster HERRMANN te Amoerang onderrigt zijnde, heb ik haar in deze maand bezocht, en wij hebben elkander onderling gesticht en vertroost. Zij is thans zeer ziek, hare krachten nemen merkelijk af, en zij zal ons ook wel haast verlaten; haar uitzigt in de eeuwigheid is vrij en zeer blijde, zij wenscht van ganscher harte ontbonden te worden van het ligchaam der zonde, en bij haren Heer te zijn, dien zij boven alles bemint, en die haar ook naar alle teekenen, die ik bemerkt heb, spoedig zal komen verlossen van haren last, en haar verblijden zal met de intrede in zijn hemelsch koningrijk; waar zij, na strijd en moeite, verlost van het ligchaam der

zonde, volle verzadiging der vreugde voor zijn aangezigt en liefelijkheden aan zijne regterhand eeuwiglijk genieten zal."

„Vrijdag 19 Julij. Den 13den dezer maand ging mijne vrouw naar Amoerang, om de dagelijks zwakker wordende zuster HERRMANN, die het zoozeer wenschte, nog eenmaal in dit leven te zien en te spreken. En verleden zondag den 14den ontving ik te Kakas na kerktijd eenen brief door eenen ijlbode, waarin onze bedroefde broeder HERRMANN mij verzocht zoo spoedig mogelijk naar Amoerang te komen, om hem, daar zijne vrouw nu haast hare aardsche hutte zou achterlaten, in die voor hem zoo moeijelijke oogenblikken en bedroefde omstandigheden met raad en daad bij te staan. Op dat verzoek aarzelde ik niet, maar reisde den nacht door, en kwam maandag vroeg te Amoerang in het huis der droefenis aan, doch vond zuster HERRMANN nog in leven, hoewel buitengewoon zwak, in welken staat zij met vele ligchamelijke pijnen nog tot woensdag vroeg des morgens worstelen moest. Haar uitzigt in de eeuwigheid bleef echter helder, en haar verlangen bij den Heer JEZUS te zijn rees tot op het laatste stichtelijke oogenblik haars levens, en zoo ontsliep zij op den 17den dezer maand, des morgens omtrent 7 uur, blij en zalig in den Heer. Br. HERRMANN, die in den tijd harer ziekte door vermoeijenis zeer was verzwakt geworden, was nu bijna geheel buiten zijn bewustzijn, en het was goed, dat ik met mijne vrouw mij bij hem bevond. Nog op denzelfden dag tegen den avond werd het stoffelijk deel onzer zuster plegtig aan de aarde gegeven; de schoolkinderen zongen op den weg naar het kerkhof het 16de der zendelinggezangen, ik hield aan het graf eene korte lijkrede over 1 Petri I vs. 24, 25, en wij besloten deze plegtigheid met het

zingen van het 4de vers uit het 12de der genoemde gezangen. Mijne vrouw bleef nog tot hulp bij Br. HERRMANN te Amoerang, maar ik ben reeds teruggekeerd, om mijne werkzaamheden weder te hervatten, die toch eigenlijk maar ten doel hebben, om zondige stervelingen tot de eeuwigheid voor te bereiden. Ach! dat de Heer ons in deze onze gewigtige taak, zijne zegenende en helpende hand steeds mogt aanbieden, en ons ook doen ondervinden, dat deze onze arbeid niet ijdel is, gelijk de wereld meent, maar ter verheerlijking van zijnen grooten en heiligen naam verstrekt."

„Woensdag 21 Augustus. Waarlijk een jaar van moeite, angst en verdriet; het eene verlies, de eene slag treft ons na den anderen, en vooral schijn ik dat zwaar te moeten gevoelen. In den nacht van zondag, van den 18den op den 19den dezer maand, ontving ik eenen brief, door ijlboden gebragt, met het mij diep treffende berigt van het zoo plotseling overlijden van Br. HELLENDOORN, en werd ik verzocht, dadelijk naar Menado te komen. Ik reisde in den nacht bij een alleronaangenaamst regenweêr, en kwam alzoo maandag vroeg in het rouw- en klaaghuis bij de diepbedroefde weduwe van onzen ontslapen vriend aan, alwaar ik Br. RIEDEL reeds vond, en door de BB. MATTERN en HERRMANN gevolgd werd. Heden middag werd het lijk van onzen geliefden, voor ons zorgzamen broeder HELLENDOORN, naar zijne rustplaats gebragt, waarheen wij hetzelve met veel aandoening en smartgevoel volgden, maar tevens met de vaste hoop op het blijde wederzien in den hemel. Hij is verlost van alle zorg en moeite, die hem soms zwaar drukte, en die ons zoo lang wij hier beneden in het ligchaam der zonde wandelen nog staat te wachten. Ik ben nu weder naar Langowang teruggekeerd, ben zeer

bedroefd, en ook niet heel wel naar 't ligchaam. Een steun is, menschelijk gedacht, van onze zijde weg, en wij staan losser en meer blootgesteld; de Heer ontferme zich over ons, en neme ons met onze werkzaamheden, die zich waarschijnlijk door de opengevallene bediening te Menado zullen vermeerderen, onder zijne genadige bescherming en helpe ons uit genade, amen!"

Wij zagen het reeds, de oudste zijner kinderen, ALBERT, werd gespaard, en daarin mogen wij ons thans bijzonder verheugen, daar deze in 1847 naar Nederland gezonden, na een verblijf van acht jaren ten huize van Ds. HUGENHOLTZ in 1855 in het zendelinghuis trad, en thans den naam van SCHWARZ blijft vertegenwoordigen in de Menahasse, waar hij de gemeente Sonder onder zijne leiding heeft. Noodeloos is het hier te verzekeren, dat de vader dien zoon innig lief had; te verwachten is het, dat hij steeds zijne hoogere belangen op den voorgrond zette. Dat hij van harte wenschte hem nog eens in het werk te zien, dat hem zoo geheel de ziel vervulde, is ligt te verklaren. Maar hoe vurig de vader dit ook verlangde, steeds stond bij hem op den voorgrond, dat de jongeling zelf moest verlangen zijn leven aan die moeijelijke taak te wijden. Geen invloed mogt daartoe worden aangewend; zoo de Heer het wilde, hij zou zelf zijn hart neigen; lag zijne roeping elders, hij zou de gebeden der ouders niet onverhoord laten, en hem tot een vroom en nuttig mensch doen opwassen. Onder de vele plaatsen, die over dit onderwerp in de bijzondere briefwisseling voorkomen, kiezen wij de beide volgende, omdat zij tevens doen zien, hoe SCHWARZ zich den zendeling voorstelde:

„Met dankzegging aan den Heer," dus schreef hij in 1853, „las ik al uwe mededeelingen omtrent de wijze

handelingen van Heeren Bestuurders bij de tegenwoordige keuze der kweekelingen; want is men daarmede wel niet eens zeer oppervlakkig en alleen op het uiterlijk ziende te werk gegaan? Och! geliefde medebroeder in het werk des Heeren! de zaak is te groot en te gewigtig, ik gevoel dat hoe langer hoe meer. Een zendeling moet meer zijn dan een bloote volksleeraar of catechiseermeester of een geleerd, bekwaam en fatsoenlijk man, die wereldkennis bezit, met menschen weet om te gaan, en zich naar alle vormen kan plooijen. Neen! dat is niet voldoende; hij moet doordrongen zijn van de liefde des Heeren; de liefde van CHRISTUS moet hem dringen en tot zijne bediening bekwaam maken; uit en door deze liefde moet hij willen werken onder de blinde Heidenen, worstelen met ongekende teleurstellingen, en niet spoedig vermoeid en wars worden, wanneer het niet zoo voorspoedig gaat als hij het verwacht heeft; in het geloof moet hij leven, steeds met het oog der ziel op zijnen grooten Leidsman gerigt; CHRISTUS in, voor en met hem moet zijne leus zijn. Uit genade getuig ik dit, door ervaring; niet alleen heb ik dat, gedurende de 21 jaren mijner bediening als zendeling alhier, maar ook reeds vroeg ondervonden. Doch ik schrijf en spreek hiervan ootmoedig, en steeds op mijnen Heer en Heiland ziende, die mij zoo lang bij al mijne menigvuldige gebreken en zwakheden met geduld heeft gedragen, en mij zoo overvloedig zijne barmhartigheid en hulp bij mijnen arbeid heeft laten ondervinden, en daarom alleen te zijner eer, niet tot mijn' eigen lof, getuig ik daarvan. Derhalve smeek ik den Heer dikwijls bij dag en nacht, dat Hij mijnen zoon moge vormen, en hem den weg tot zijne levensbestemming middelijk, maar duidelijk aanwijze. Leeft zijn hart niet voor den Heer, verlangt hij

niet ootmoedig het heil in CHRISTUS zijnen Verlosser, uit liefde, zijnen medezondaren te verkondigen; gevoelt hij geen innerlijke roeping tot dat gewigtige ambt, dat met vele verloocheningen, moeite en ontberingen verbonden is, dat hij dan liever iets anders kieze, een ambacht of eerlijk bedrijf, waartoe hij lust en geschiktheid betoont; en ik hoop, dat de Heer, die tot heden toe met hem en ons geweest is, ook hieromtrent te zijner tijd uitkomst zal geven, al moet het dan ook heten: Wat ik doe, weet gij nu niet, maar gij zult het na dezen verstaan."

„Och!" zoo schreef hij in een' anderen brief, „dat Gods Geest mijnen ALBERT, wanneer hij dan werkelijk zendeling wil worden, tot die gewigtige, heilige dienst voorbereide, vorme en geschikt make! Dat hij, wanneer hij die keuze doet, dan uit den grond zijns harten alleen trachten en bedoelen moge, het ware heil zijner medemenschen te bevorderen, ook daar waar zich hinderpalen opdoen, en waar het niet gemakkelijk valt voor vleesch en bloed, de soms zoo met onverschilligheid beschouwde zendelingdienst getrouw te verrigten. Een zendeling heeft, naar mijne ervaring te oordeelen, wel vele voorregten en genoegens, die in andere standen niet te zoeken en niet te vinden zijn, en die zich beter gevoelen dan beschrijven laten, namelijk wanneer hij in des Heeren naam werkt, en de zegeningen des Heeren, die hem niet zullen ontbreken, ondervindt. Maar hij heeft daarentegen ook met vele moeijelijkheden van buiten en binnen te strijden, die aan andere standen minder verbonden zijn, en die hem zijnen arbeid en zijn leven zeer zwaar maken; zoodat wanneer zijn geloof in den Heer niet vast, zijn hart met zijnen Heer en Heiland niet verbonden is, hij zeer gemakkelijk aan het wankelen komen en meer bederven dan goed maken kan.

waardoor hij niet anders dan een ongenoegelijk, ondragelijk leven leiden moet."

Wanneer volksrampen, als watersnood of ziekten, algemeene verslagenheid te weeg brengen, dan heeft de Evangeledienaar eene schoone taak te vervullen; dan wordt hij met vollen nadruk de krijgsknecht van CHRISTUS, en verheft hoog de banier van zijnen Heer; maar dan ook gaat hij rond, om in naam van den geneesmeester der ziel, verzachtenden balsem in de wonden te storten; schooner dan ooit is dan de taak van den getrouwen bedienaar van Gods woord. Dat SCHWARZ in dit gedeelte zijner taak zou te kort geschoten zijn, wie zal het vermoeden, na alles wat wij reeds van hem mogten opteekenen? Vermelden wij een paar gebeurtenissen, waaruit kan blijken, hoe hij zich onder zulke omstandigheden gedroeg. Wij lezen onder

„Zaturdag 8 Februarij 1845: Mijne dienstbeurt wederom te Menado begonnen zijnde, vertrok ik, na gisteren avond nog op Kawangkowang aan de doopelingen onderwijs gegeven, en in den nacht aldaar gerust te hebben, dezen morgen vroeg, voor het aanbreken van den dag, naar Menado, alwaar ik nog vóór den middag aangekomen ben, zonder eenig voorgevoel te hebben van die rampen, waarin nog vóór het ondergaan der zon dit land, en alzoo ook elke plaats waar ik doorgereden was, zou moeten deelen."

„Omtrent half vier na den middag ontstond, met een voorafgaand onderaardsch, van den zeekant komend gedruisch, eene zeer hevige aardbeving, waardoor alhier vele huizen, onder anderen ook een gedeelte van het groote gebouw in het fort instortten, en meest alle huizen, zoo veel ik vernomen heb, beschadigd zijn geworden. Ook het oude steenen kerkgebouw, waarin tot hiertoe nog de godsdienst is gehouden, is dermate beschadigd, dat

voortaan de gemeente daarin niet meer zal kunnen vergaderen. Verscheidene menschen hebben in de hier nabij gelegen negerijen hun leven verloren, en anderen zijn gekwetst; doch op **Menado** zelf is, zoover wij tot hiertoe weten, geen doode. In het fort alleen waren eenige gekwetsten, aan welke ik dan ook gaarne, de doctor juist afwezig zijnde, mijne hulp in dat benaauwde uur bewees. Hoe het in andere negerijen uitziet weten wij nog niet, echter is het wel te denken, dat zoodanige beweging der aarde in dit kleine land algemeen geweest zijn zal. — Ten 5 ure had ik een paar in het huwelijk te bevestigen, welken arbeid ik, daar alles er toe gereed gemaakt was, niet uitstellen mogt, weshalve ik deze plegtigheid iets later in het bruiloftshuis, en ik moet bekennen niet zonder vrees verrigtte, aangezien de schokken zich gedurig, alhoewel niet meer zeer hevig, herhaalden. De vertikale schokken houden tot nog toe, laat in den avond, aan, en niemand zal het wagen, zich in dezen nacht vast ter rust neder te leggen. De volgende dag zal zeker veel openbaren van hetgeen wij heden nog niet weten. De Heer wake over ons, en neme ons onder zijne genadige hoede en bescherming."

„Zondag 9 Februarij. Heden voor den middag heb ik in het ruime, en maar weinig beschadigde, huis van de weduwe HELLENDOORN voor de aldaar vergaderde gemeente gesproken over Klaagl. van Jeremia 3: 22–24. De gemeente scheen gevoelig en opmerkzaam het woord des Heeren aan te hooren, hetwelk ik met des Heeren hulp als een woord des danks en der vermaning met vrijmoedigheid mogt uitspreken; mogt het deszelfs kracht aan veler harten bewijzen! De gemeente was geroerd, want ook nog gedurende de vergadering bewoog zich de aarde onder ons, en wij willen hopen, dat het onder-

wijs met betrekking tot de bezoeking des Heeren een' blijvenden indruk op menig gemoed zal gemaakt hebben. Ten 5 uur tegen den avond kwam weder een geduchte schok, die met een vreeselijk geluid gepaard ging. Ook heb ik bij het rondwandelen van avond de ellende hier aanschouwd; het geheele chinesche kamp ligt omver, en de huisbewoners logeren onder, naast de ingestorte huizen, opgeslagen tenten van matten of atap (te zamen geregen sagobladen). Zoo ziet het eveneens in sommige in de nabijheid van het fort gelegene negerijen uit, wier huizen wel nog gedeeltelijk staan, maar wier bewoners het niet wagen dezelve binnen te treden. – Uit de bovenlanden heeft de Resident berigt ontvangen, namelijk dat het aldaar allerbedroevendst uitziet; overal zijn huizen ingestort, en ook vele menschen hebben hier en daar het leven er bij verloren. Het is de hand des Heeren, die zulks gedaan heeft; wat kunnen wij daartegen zeggen? Een groot geluk, dat het op dien tijd van den dag geschiedde, wanneer de meeste menschen in het veld of in de koffijtuinen zijn. – Van welke ellende en jammertoonelen zouden wij niet gehoord hebben, wanneer die aardbeving in den nacht had plaats gehad! Van mijne familie, die zich nog op Amoerang bij Br. HERRMANN bevindt, heb ik geruststellende berigten mogen ontvangen, en zoo ook van Langowang."

In 1854 schreef hij op 1 September:

„Wij hebben hier, en zoo ook ik met mijn huisgezin eenen zwaren beproevenden tijd doorleefd. De dood heeft in de Menahasse met kracht geheerscht. Een tiende der bevolking is sedert December j.l. in de eeuwigheid overgegaan, en van de bevolking te Langowang omtrent een zevende. Wij hebben dagen gehad, dat er 20 menschen stierven, en van de 3000 zielen 2400 ziek waren, zoodat

er bijna geen handen te vinden waren, om de dooden te helpen begraven. Ook in mijn huis zijn vier menschen overleden. Thans begint het beter te worden, sedert eenige weken; maar wij zijn toch noch niet bekomen van al die moeite en zorg. De Heer echter heeft het gedaan, en wij willen met eerbied zwijgen. Aan menig sterfbed heb ik gestaan, en, terwijl mij de walgelijke doodslucht als wilde verdringen van het bewonderen der liefde Gods in JEZUS CHRISTUS aan zondaren betoond, heb ik gezien wat kracht de christelijke godsdienst heeft in het hart van hem, die zich aan zijnen Heer en Heiland heeft toevertrouwd in leven en sterven. O, ja! rijkelijke vergoeding heb ik dikwijls aldaar genoten voor mijne moeite, en ik hoop, ja ik vertrouw, dat de Heer velen, van die in den jongsten tijd alhier overleden zijn, heeft tot zich genomen uit dit jammerdal in zijnen zaligen hemel. Onder dezen waren dan ook onze geliefde broeders NOOY en HARTIG, waardoor ik dan ook veel gevoeld, en ik mag wel zeggen geleden heb, zoodat ik het niet beschrijven kan, en ik daarom ook niets over hunne sterfgevallen geschreven heb. De Heer weet wat goed voor ons en voor zijne zaak is. Wel is waar onze zending alhier en ons genootschap heeft daardoor groote verliezen geleden. Maar Hij daarboven regeert, en leidt alles naar zijn voor ons ondoorgrondelijk welbehagen."

Was SCHWARZ een zorgend vader voor zijn huisgezin, een deelnemend vriend voor zijne medebroeders, een wakker herder voor zijne gemeenten, in alles een opregt, vroom Christen, ook jegens de overheid was hij met zoodanige gevoelens vervuld, als den Christen betamen. Ofschoon hij zich niet blind betoonde voor verkeerdheden, eens met warmte kon uitvaren toen het verbod van het gebruik des Bijbels op de scholen, naar zijne overtuiging

het werk der zending in gevaar bragt; hij was de man niet om bij voorkeur op leemten en gebreken het oog te vestigen. Zoo kon hij met dankbaarheid erkennen het goede, dat de zending van de Regering genoot, zoo stelde hij op prijs, wanneer een welgezind Gouverneur of Resident door zijne goedkeuring en aanmoediging het werk schraagde; zoo was hij zelfs niet ongevoelig voor den lof, die hem van deze zijde werd toegebragt. Hoe hij het welverdiende eereblijk beschouwde, dat Z. M. de Koning hem in 1856 verleende, toen hoogstdezelve hem tot Broeder van den Nederlandschen leeuw benoemde, blijkt uit zijne correspondentie niet.

„Ridderorden sieren de borst van duizenden," zegt de Heer Brumund (1). Maar wie hunner, ook hij die zich boven vele anderen onderscheidde, mag daarop aanspraak maken, zoolang die de borst niet sieren van echte zendelingen als SCHWARZ. Zij verlaten vaderland en dierbare betrekkingen voor immer, om verre van de beschaafde wereld op een verwijderd en onbekeerd eiland zich te vestigen onder eene woeste barbaarsche bevolking. Slechts een sober inkomen is hun deel; tallooze ontberingen moeten zij zich getroosten, nog zwaarderen strijd naar den geest strijden. Maar altijd vol moed en vertrouwen, vol ijver, onvermoeid in het werk hun toevertrouwd, kan niets hen doen vertragen, hebben zij slechts éénen wil, één doel, om voor hunnen Heer te doen, wat hunne hand vindt te doen. Zoo doorleefde SCHWARZ vijfentwintig jaren. Zeg mij, is eenige andere verdienste daar boven te stellen?"

„Maar van dit alles wil ik nog niet spreken, ik vraag slechts dit: kan een dapper feit op het oorlogsveld,

(1) Tijdschrift ter bevord. v. christ. leven. Eersten Jaarg., blad. 404.

Verlosser, en onvermoeibare werkzaamheid in de dienst zijns Heeren. Zelfs toen hij reeds zoo verzwakt was, dat hij niet dan met moeite nog enkele verstaanbare woorden kon spreken, hield hij zich bijkans onafgebroken bezig met zijnen hulpzendeling en de meesters, om hunne pligten hun op het gemoed te drukken en hen te onderwijzen in den weg, welken zij na zijn verscheiden zouden hebben te volgen. Na ook zijne wereldsche zaken tot in de kleinste bijzonderheden geregeld te hebben, verlangde hij reeds eenige dagen met smart naar de ure der verlossing, vol berusting in den wil zijns Heeren; hoezeer hij, indien het anders had mogen zijn, nog zoo gaarne eenige jaren had mogen blijven leven, althans zoo lang, dat hij zijnen zoon ALBERT nog hier op aarde weder had mogen zien. „LINEMANN, bid voor mij. Ach! ik verlang zoo zeer ontbonden te worden, en met CHRISTUS te zijn!" dit waren de laatste woorden, welke ik van zijne stervende lippen mogt vernemen; en ik ben verzekerd, dat de Heer reeds nu aan hem gedaan heeft boven bidden en denken naar den rijkdom zijner genade."

„Gij, hooggeachte Bestuurders! hebt echter in hem eenen zendeling, en wij zendelingen in de Menahasse hebben in hem eenen medebroeder verloren, wiens gemis aren lang niet minder smartelijk, dan zijn naam in liefde herdacht zal worden."

„Volgens het verlangen van onzen broeder werd zijn stoffelijk overschot naar Langowang gebragt, en daar op den 2den dezer ter aarde besteld. Aan zijne groeve sprak ik naar aanleiding van zijne zoo even aangehaalde woorden; terwijl Br. WILKEN 's avonds eene korte godsdienstoefening hield, daarbij ten grondslag leggende Hebreën 13: 7. Ook de broeders GRAAFLAND waren, door mij verwittigd, tegenwoordig."

Ware het ons voornemen geweest eene lauwerkrans te vlechten voor den zendeling van Langowang, wij zouden de bescheiden, die ons ten dienste stonden, anders gebruikt, de feiten, die zij opleveren anders gerangschikt, den toon en vorm van ons opstel aanmerkelijk gewijzigd hebben. Ons doel was SCHWARZ en zijn werk te doen kennen, een aanschouwelijk beeld op te hangen van eenen zendeling, niet zoo als wij hem geïdealiseerd hadden, maar zoo als de werkelijkheid hem ons had doen kennen, een gering offer te brengen der broederlijke liefde. Ware eenvoudigheid, opregte vroomheid, stille ootmoed en liefdevolle zelfverloochening, waren de hoofdtrekken van dat beeld; maar deze benamen het niets van zijne mannelijke waardigheid en kracht. Zoo leeft de Christen, zoo is het bestaan van den waren navolger van hem, die terwijl hij eere had bij den Vader zich voor menschen overgegeven heeft, om hen tot God terug te brengen. Mogen de Christenen meer en meer ook gevoelen, erkennen, dat zij niet maar aan eigen behoud, aan eigen zaligheid hebben te denken; maar dat zij den eenigen, in wien zij het leven hebben verworven, ook hebben te doen kennen aan alle volken en geslachten, opdat allen één worden in CHRISTUS JEZUS. Moge daartoe het voorbeeld van onzen SCHWARZ hen opwekken. Maar bovenal moge de liefde van CHRISTUS hen daartoe meer en meer dringen!

ZELFDOODING EN ZELFMOORD.

(BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET GODSDIENSTIG LEVEN ONDER DE JAVANEN).

DOOR

H. SMEDING.

Tijdens mijne voorbereiding tot den arbeid, waarnaar ik verlangend uitzag, en wel, bij mijn verblijf te Malang in 1859, hoorde ik van een spreekwoord onder de Javanen in gebruik, luidende: „ing pati ånå oerip" dat woordelijk in 't hollandsch zooveel zegt als: „in dood is leven." Ik zon, wat dit zijn mogt. Misschien, zoo dacht ik, drukken de Javanen aldus het denkbeeld van onsterfelijkheid uit, en wel mogelijk, ontleenen zij dien vorm, aan hetgeen zij zien van sterven en herleven in de natuur. Nu ondervroeg ik dezen en genen, en de javaansche Christenen aldaar zeiden, dat het zooveel wilde zeggen als: „wanneer de mensch sterft, zoo leeft hij (of liever zijne ziel) hetzij in den hemel of in de hel." Ik meende al bijster veel gevonden te hebben in die uitdrukking der bewustheid van onsterfelijkheid, en — ik was er blij mede. Daarna sloeg ik op de javaansche zamenspraken van WINTER (2de deel) of daar misschien ook iets dergelijks gevonden wordt? Hier las ik „wong mati oerip manèh" dat zooveel zegt als „dooden leven nog" of „leven wederom" en vond het dáár ongeveer aldus verklaard, dat: „de mensch eindelijk (bij het einde der wereld) heerlijkheid verkrijgt."

Ik had hier dus iets dergelijks. Later in eigen werkkring dacht ik daarover na. Het bevredigde mij toch niet, dat die spreekwoorden, en vooral het eerste, louter uitdrukking zouden zijn van bewustzijn of vermoeden of leer der onsterfelijkheid. Dat „leven is in dood," moest, mogt het dat ook zeggen; toch meer beteekenen. Al weder ging ik vragen en zoeken, en – waarlijk, ik vernam en vond ook meer. „Er zijn er," zoo liet ik mij zeggen, „die beweren, dat leven is in den dood; maar er zijn er ook die dit tegenspreken, en derzulker spreekwoord luidt: „pati ijâ pati, oerip ijâ oerip," dat is „dood is ja dood, leven is ja leven" en de laatsten willen daarmede zeggen: zoolang de mensch leeft, leeft hij; maar is hij gestorven dan is hij dood; dan is het afgedaan."

Ik was verrast – een' enkelen blik had ik mogen rigten in de wereld der javaansche geesten, en dáár zag ik twee soorten scherp onderscheiden. Javanen zag ik, die spreken van een ander leven dan het aardsche, en Javanen, die niet geloofden dan aan het aardsche, de stof. Terstond kwamen mij de termen spiritualist en materialist voor den geest, en ik zeide bij mij zelven: het is hier op Java, hoe ook verscheiden van Holland, toch even als bij ons. Aldus leerde mij dit laatste spreekwoord het eerste iets beter begrijpen. Toch had ik nog niet genoeg. Wat? Mijn onderzoek, dacht mij, zou nu eerst aanvangen. O! te voelen, dat men iets begrijpt van den geest des volks, dat men wenscht aan den voet van hem die het Leven is der wereld te brengen, het geeft zooveel moed! Want de zendeling heeft hoop een' weg naar het hart te zullen vinden. Immers begon ik iets te vatten van dat binnenste heiligdom des volks, waarin ik door den Heer der gemeente geroepen was, om het „woord

des levens" als een teeder zaad neêr te leggen. Zijn toch niet die woorden: „in dood is leven" en „dood is dood, leven is leven" de dragers van twee groote gedachten, die in dat volk leven, en daaronder hunne kracht toonen, zoo ten goede als ten kwade? Ja, vond ik mij daardoor niet als gewezen naar hen, voor wie mogelijk het Evangelie waarlijk eene blijde boodschap zou zijn?

Het waren heerlijke oogenblikken, die ik naast mijne vrouw sleet, wanneer de hitte en werkzaamheden des daags voorbij waren, en het nog te vroeg was om het ligchaam de nachtrust te vergunnen. Dan zetten wij ons nog een klein uurtje in de voorgalerij, en de lamp werd uitgedraaid, om het schoon van den nacht, te gelijk met de frissche koelte, die van het gebergte ons tegenkwam, te genieten. Het eenige geluid, dat wij vernamen, mogt dan dat zijn van kodoq en djangkriq en het schreeuwen van een enkele mĕraq (1) in de wildernis daar ginds, maar anders was alles stil. Het is, alsof de Europeaan in Indië met den avond eerst regt begint te leven. Zulk een uurtje biedt echter meer dan eene zoete rust aan den vermoeide. Een oog naar buiten in de natuur stemt het hart tot aanbidding van hem, die alle dingen geschapen heeft door het woord zijner kracht. Zijn wij in den droogen tijd, en giet de maan hare zilveren stralen neder – „wij zouden bijna kunnen lezen" – zeggen wij. Missen wij die vorstin van den nacht, te heerlijker steekt de hemelsche luister af bij het donker der aarde. Welk eene starrenpracht! Het is waar, in velen zie ik oude bekenden; maar zij

---

(1) Kodoq, djangkriq en mĕraq zijn benamingen van kikvorsch, krekel en paauw.

nemen eene geheel andere plaats in. Laag aan den horizon in 't noorden zie ik het groote zevengesternte, en bijna regt over ons hoofd trekken, zoo langzaam aan, de beelden van den diergordel. Dit zijn ja dezelfden, als die ik in Holland zag; maar hier schitteren ze, als diamanten op het donker hemelsblaauw. Zelfs die kleine ster, dáár bij het groote zevengesternte, het zoogenaamde ruitertje, gemakkelijk is het te zien – het flikkert, en schittert, als of 't een ander ruitertje ware. Ginds in 't westen, waar de zon reeds lang weggedoken is, heft zich een breede lichtstraal omhoog, die een' helderen boog, zelfs tot boven en achter ons aan den hemel teekent – een lichtglans, niet ongelijk aan dien eener komeet. Was 't nabij noord- of zuidpool, wij zouden aan poollicht denken. Hier zijn wij tusschen de keerkringen. Dit is dan het zodiakaal licht, waarvan ik bij KAISER las. Eerlijk moet ik bekennen, ik had in 't noordelijk halfrond soms wel eens gemeend het in een' helderen zomernacht, eenigszins te bespeuren; maar dààr zag ik het, heerlijk schoon: een lichtpluim beschrijvende een' boog van niet zelden meer den 90 °.

Dat waren aangename oogenblikken, zeide ik. Op zekeren avond evenwel was het, als had ik geen oog voor dat natuurschoon; de gedachten werden elders geleid. Dáár tegenover beneemt een donker gevaarte ons voor een deel het uitzigt naar den westelijken hemel. Het zijn de Wilis- en Limangebergten. Ginds, heel hoog, laat zich nu en dan een vuurtje bemerken. Wat kon dat zijn? Daar ligt toch, zoo ver ik weet, geen dessa, en was het, dat knapen de drooge alang-alang daar hadden in brand gestoken, het vuur zou grooter zijn. Zou iemand in eenzaamheid aldaar zijne dagen slijten, die thans zijne leden bij een vuurtje zoekt te warmen?

Het kan zijn. Althans het zou niet de eerste maal wezen, dat men op gindsch gebergte een' kluizenaar vond.

Nog niet zoo heel lang geleden leefde dáár op het Limangebergte zekere kjaï, waar hij zich overgaf aan godsdienstige en staatkundige bespiegelingen. Nu en dan daalde hij af, en werd in de omliggende dessa's gezien. Zijn achtbaar voorkomen, dat door blijkbaar eigenwillige armoede nog meer uitkwam, trok oud en jong, aanzienlijken en vooral geringen tot zich. Eens verscheen hij weder, maar keerde niet naar de eenzaamheid terug. Overal waar hij kwam voegden zich gewapenden bij hem. Binnen weinige dagen was de streek in opstand. Kjaï liman was de aanvoerder, die de ontevredenen van het juk der dienstbaarheid tot vrijheid beloofde te zullen leiden. Vooral het regentschap Ngandjoek was geheel in beweging. De regent aldaar, bråtå di korå, zag geen kans den opstand te dempen, en hij – mogelijk doorzag hij de dwaasheid der onderneming, misschien voorspelde hij zich zelven reeds verbanning naar de Lampongs of Celebes, zoo hij de oproerigen begunstigde, niet onwaarschijnlijk dreigde hem ook dadelijk gevaar – hij nam met de zijnen de vlugt naar Kediri's hoofdplaats. Daar woont hij thans nog, in het genot van een pensioen, dat hem in staat stelt stil te leven. De opstand werd gedempt, en kjaï liman tot verbanning op een ander eiland verwezen. Hier mag hij nu zijne bespiegelingen voortzetten, zoo hij wil als tåpå. Op politiek terrein is zijne kracht voor altoos hem ontnomen.

Zoo ook bragt kjaï ibrahim, vóór hij Christen werd, jaren lang door op den berg Kĕloet, waar hij een leven van boete leidde. Daar peinsde hij over het zijn, dat niet is, en het niet–zijn, dat het ware wezen is, en der-

gelijke bespiegelingen over God en de wereld. Ook hij was een zoogenaamde tåpå (1).

Volgens de berigten, die ik inwon bij javaansche hoofden, zoowel als bij den kleinen man, moge het aantal tåpås in de laatste 25 jaren zeer zijn afgenomen, maar toch worden zij nu en dan aangetroffen. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat hunne schuilplaatsen door de bevolking worden geheim gehouden, uit vrees en overgrooten eerbied, die men voor zulken, als buitengewoon magtige en godsdienstige menschen, koestert.

Niet altoos echter leven zulke tåpås in strenge afzondering. Op de markt te Toeloeng Agoeng (res. Kediri) zijnde, zag ik een klein gedeelte van de drukte afgescheiden door een klamboe of neteldoek bedgordijn. Op mijn vragen vernam ik: „Hier leeft een tåpå. Hij is reeds oud, en groot zijn zijne geleerdheid en vroomheid. Hij leeft van aalmoezen, die hij echter nooit afbedelt. Allen, die zijn onderwijs aannemen, voorspelt hij niet alleen eene goede toekomst, maar bepaalt zelfs wat zij voor hooge personen worden zullen bij opvolging zijner voorschriften. Velen, die eene goede betrekking zoeken, gaan daarom tot hem, ten einde van hem onderwezen te worden.” Bij nader onderzoek bleek mij een en ander ook niet zóó wonderspreukig te zijn als zulks oppervlakkig schijnen mogt. Wel toch leerde hij tooverspreuken, die de kracht zouden hebben, om zoodanige wenschen tot vervulling te helpen komen; maar ook gaf hij zulke lessen van levenswijsheid, dat, werden deze trouw nageleefd, een dienaar zeker kon zijn, dat de meester op hem een goed oog krijgen, en hem later voor hoogere bedieningen gebruiken zou.

---

(1) Zie over hem „Mededeelingen” 2den Jaarg. p. 146.

Men spreekt ook van tâpâs, die zich in geenen deele van de wereld afzonderen, die gehuwd zijn, en als elk ander, hunne rijstvelden bebouwen. Evenzoo deelde men mij mede, dat er vroeger vrouwelijke tâpâs in strenge afzondering en boete in 't bosch of op het gebergte leefden. Thans zou dit niet meer het geval zijn. Dit laatste is echter niet al te zeer te vertrouwen. Genoeg, vroeger werden zij gevonden. Bij gelegenheid van het bezoeken mijner gemeenten, sprak ik met den regent van Bĕrbĕk over de tâpâs. Hij vertelde: „Toen ik nog een knaap was, nu omstreeks 40 misschien 50 jaren geleden, leefde dáár op het gebergte (hij wees naar den Wilis) eene vrouwelijke tâpâ. Haar naam was Indoeng Sĕmpoernâ wati. Zij deed vele wonderen (altoos naar het zeggen van anderen.) Toen zij gestorven was werd haar lijk, volgens hare begeerte, verbrand en de asch her- en derwaarts gestrooid. Kogels, welke men zeide in die asch gelegen te hebben, werden voor hoogst kwetsbaar, ja doodelijk gehouden." Ook Njaï Ratoe gedé kidoel, was volgens hem, vroeger zulk eene vrouwelijke tâpâ. Na den dood haars vaders Selâkâ, ook Silaras genaamd, zou zij zich als tâpâ hebben neergezet nabij Prigi, en zich door mirakelen en bezweringen, zoowel als door groote godsdienstigheid, het algemeene ontzag hebben verworven. Ook bij haar'dood werd het lijk verbrand, en deed de asch wonderen.

In de geschiedenis von Baron SAKÉNDHÈR, uitgegeven door den Heer A. B. COHEN STUART, komt eene princes voor met name Retnâ Sekar Mandhâpâ, die als tâpâ deel nam aan de strenge boete van den Adjar Soekarsâ. Volgens sommigen zou deze evenwel dezelfde zijn als Njaï Ratoe gedé Kidoel (1).

(1) Zie t. d. p. pd. 630 en de aanteekening n°. 97.

Alle deze tåpå's nu, hetzij behoorende tot het mannelijke of vrouwelijke geslacht, hetzij zij leven in strenge afzondering of op eene markt, te midden der wereld of met hun huisgezin; alle deze tåpås, zeg ik, hebben enkele voorname trekken van overeenkomst. Evenwel, zij leiden een streng leven, vooral in onthouding van velerlei spijzen, terwijl zij zich met weinig, soms minder dan het noodige, enkele malen zelfs met walgelijke dingen, tot voedsel vergenoegen. Verder wordt dat leven voornamelijk gesleten in bespiegelingen over God en de wereld. Eindelijk staan zij bij het volk in een' reuk van zeer groote godsdienstigheid, wijsheid, ja wonderkracht.

Wat mag een tåpå bewegen tot die strenge onthouding, die afzondering, die verwaarloozing van den uitwendigen mensch, soms zelfs zoo verregaand, dat jaren achtereen hetzelfde kleedingstuk wordt gedragen, zonder het te wasschen, en zonder het ligchaam te reinigen? Waarom kan een mensch, anders zoo vindingrijk in het aanschaffen van levensgemakken, er genoegen in smaken rond te dolen in wildernissen, om òf in een' boom te slapen, òf de vermagerde leden uit te strekken, zoo er van uitstrekken sprake kon zijn, in eene bergspleet, waar naauwelijks ruimte genoeg is voor één' persoon, om in de gehurkte houding neêr te zitten?

Met den indischen ambtenaar, den heer G., bezocht ik eene rotsspleet op een' der toppen van de Kawi, die sedert menschenheugenis door geen' Europeaan was gezien. De ruimte aldaar was niet grooter dan ik boven zeide, de ingang juist groot genoeg om naar binnen te kruipen, en rondom alles woeste wildernis. En toch, wij vonden daarbinnen sporen van vuur en pisangschillen, die hoogstens een paar dagen oud konden zijn. Het mogt wezen, dat wij hier waren in het toevlugtsoord

van eenigen vlugteling. Niet onwaarschijnlijk echter zagen wij hier de verblijfplaats van een' tåpå, ten minste te oordeelen naar de ontwijkende antwoorden, die onze geleiders op mijne vragen gaven, komt mij deze gissing voor, het naast aan de waarheid te zijn. Doch hoe dit zij, zoodanig als deze rotsspleet zijn niet zelden de verblijfplaatsen der tåpås. En nu – wat mag deze menschen bewegen liefde te hebben tot zulk een leven van ellende?

Herinneren wij ons hier het spreekwoord: in dood is leven, met zijne tegenstelling: dood is dood, leven is leven. De tåpås zullen ons die nog beter doen verstaan dan wij tot hiertoe deden. Of liever, bedrieg ik mij niet, zoo maakt hier het een het andere wederkeerig duidelijk.

Opmerkelijk mag wel heeten, dat die tåpås, door de meer mohammedaansch gezinden, dikwijls worden beschouwd als „wong paseq" d. i. goddeloozen of ketters. Geen wonder ook, want de meesten dier tåpås zeggen: „het ontstaan der wereld was een ongeval, haar bestaan is niet werkelijk, maar slechts schijn. Het nietzijn, dat is het ware wezen. Dit niet-zijn is God. Daartoe terug te keeren door den dood, dat is het ware leven. Daarom dan moet men den zinnelijken mensch dooden (Jav. „matèkaké rågå.") Zoo is het leven in den dood."

Nu ging mij een licht op over vele dingen. Overeenkomstige verschijnselen op godsdienstig gebied, aan den vasten wal van Indië, versterkten in mij het gevoelen, dat nu meer was dan een bloot vermoeden, hetwelk ik tot hiertoe gevreesd zou hebben uit te spreken. „Zelfdooding, daarin is het leven" hoorde ik den godsdienstigen Javaan ter eener; „laat ons eten en

drinken, want morgen sterven wij," den ongodsdienstige ter anderer zijde zeggen."

Het bevreemdt u niet, dat het den nacht, volgende op dien avond, zeer lang duurde eer een verkwikkende slaap de moede oogen look. Zoolang ik kon, dacht ik over dood en leven onder de Javanen. Evenmin verwondert het u, dat ik kort daarna, in eene mijner gemeenten, mijne eenvoudige toespraak begon met het javaansche spreekwoord: „in dood is leven", en sprak over JEZUS dood, als de oorzaak van het leven der wereld, en over het „der zonde sterven" van hen, die in hem gelooven.

Zou ik het hart des volks hebben voelen kloppen? zou ik eene welbekende snaar hebben aangeroerd, die dáár weerklank vond? Ik weet het niet, ik gis slechts; maar dit weet ik, dat toen en sedert mijne javaansche hoorders aanmerkelijk aandachtiger waren, dan veeltijds anders wel het geval was.

Toen ik in den aanvang het javaansche spreekwoord hoorde: in dood is leven, vermoedde ik, dat dit meer zou beteekenen dan eene uitdrukking van het geloof aan een leven na den dood. Ik werd daarin bevestigd door de spreekwijze derzulken, die slechts leven voor deze wereld en haar genot. Wat ik vernam omtrent de tâpâs bragt mij verder. Niet alleen stond de javaansche maatschappij dáár voor mij in tweeën gesplitst, spiritueelen en materialisten; maar de eersten werden mij de vertegenwoordigers van hen, die iets gevoelen van dien druk der schepselen: te weten der verderfelijkheid onderworpen te zijn. Ja ik meende eene dier verzuchtingen te hooren, zij het ook zachtkens, zij het ook met pogingen om zich zelven te helpen, eene dier zuchten van den mensch om verlossing. Ik ging verder, maakte

gevolgtrekkingen, en preekte, zoo ik meende, naar eene gevoelde en zelfs uitgesprokene behoefte. Die tåpås en hunne geestverwanten wilden, meende ik, door den dood tot het leven.

Thans kan ik er kalm over nadenken, nu ik niet dadelijk tot handelen geroepen ben. Heb ik die spreekwijzen naar waarheid opgevat en die tåpås eenigszins, in de groote hoofdzaak althans, en met hen hunne geestverwanten, onder de Javanen wèl begrepen? Wat meer is – heb ik wèl gedaan met mijne evangelieprediking vast te knoopen aan hetgeen ik hier meende gevonden te hebben? zoo vraag ik nu aan mijzelven. Een paar voorbeelden uit de javaansche literatuur mogen hier mijne opvatting van de zelfdooding der Javanen staven.

In de geschiedenis van baron SAKÉNDHÉR, bovengenoemd, wordt blz. 507 gezegd, dat „de held van het verhaal niet tevreden was, zoolang de geheele wereld nog niet aan hem was onderworpen. Daarom ging hij een tåpå-leven leiden tot volmaaktheid, doodde den zinnelijken mensch (1), niets etende dan bloem van benzoin." Dit tåpå-leven verleende aan baron S. buitengewone talenten als krijgsman niet slechts, maar zelfs wondervermogen.

Bijzonder opmerking verdient wat de Séwåkå (2) van het tåpå-leven zegt. Sprekende van „de vrucht der boete" noemt hij die „iemand die zijn ligchaam pijnigt; die toen hij nog tot de eenvoudigen (weinig wetenden, gewone menschen) behoorde, in eene gevaarlijke wildernis

(1) Zie t.a.p. de jav. tekst, daar in de vertaling dit ꦩꦠꦶꦫꦒꦶ („mati ragi") niet uitkomt.

(2) Uitgegeven met vertaling en woordenboek door WILKENS en geplaatst in het Tijdschrift voor N.I. Jaarg. 1850.

en daar in eene grot, op eene eenzame plaats ging peinzen om den zinnelijken mensch te dooden" (1). Dat zelfdooding het eigenlijke doel van dergelijke zelfkastijding is, blijkt wel uit het volgende. „Hij die als tåpå op een' berg leeft, zoo het geen maanden en jaren duurt en zoolang de zinnelijke mensch niet gedood wordt, zal zijn' luister niet (doen) te voorschijn komen. Evenzoo is het met het dienen, rijstbouwen, handeldrijven en leeren. Duurt het geen maanden en jaren, en wordt de zinnelijke mensch er niet bij gedood - het is (als) het afvallen der bloem (zonder vrucht te 'zetten) en (als) eijeren, die door de hen verlaten worden (eer de jongen zijn uitgebroed)" (2). Deze zelfdooding, die volgens het laatstaangehaalde, dus ook in het dienen, rijstbouwen, handeldrijven en onderwijzen moet bedoeld worden, bestaat soms b. v. bij een' dienaar, in volkomen gehoorzaamheid aan zijn' heer. „Dient men, men zij daarin altijd stipt, niet nu eens trouw en dan weer minder. Men houde gelijken tred daarin, en doode de ragi (zinnelijken mensch) niet ten halve. Het moet zijn, als stelde men zich ten doel een tåpå-leven te leiden, enz." (3). Soms is het bestrijding van begeerlijkheid en kwade lusten. „Een dienaar late af van schatten en vrouwen. Deze zijn hoofdgebreken..... Wanneer gij over haar gaat, die de meester onderhoudt of over zijne magen of vriendinnen, zoo verslindt de schutting de plant. Ten opzigte der vrouwen, bijzitten, enz. des meesters moet een dienaar, als hem het vertrouwen gegeven is binnen het paleis te komen, handelen als ging hij (als tåpå) in eene grot of eenzaam woud. Hij be-

(1) Zie aldaar op pd. XCIV. (2) Zie t.a.p. pd. VIII.
(3) Zie t.a.p. pd. VII.

schouwe de menschen, die er in zijn, als zijne ouders (1). Zoo is dan zelfdooding bij de Javanen niet maar een worstelen tegen de stof; maar ook een strijden tegen het verkeerde. Ik twijfel niet, of de javaansche literatuur biedt meerdere voorbeelden, die ons het tåpå-leven en de spreekwoorden daaraan ontleend aldus doen begrijpen. Zou de Apostel der heidenen daarvan niet zeggen: „hetgeen van God kennelijk is, is in hen openbaar, God heeft het hun geopenbaard?" Wij noemen 't het geweten. De Javanen zouden zeggen: „het is de stem in den mensch, en omdat die stem niet opgevolgd wordt, daarom gaat de wereld te gronde."

Bedrieg ik mij niet, zoo geeft mijne opvatting der tåpås, vooral als wij daarbij de overeenkomstige verschijnselen op het gebied des godsdienstigen levens van het vasteland van Indië en den vroegeren invloed van het Hindoeisme op Java in het oog houden, ons den sleutel in handen, om de verklaring van sommige gevallen van zelfmoord op dit eiland òf te vermoeden òf bepaald te vinden. Een geval, waarin ik niet meer wil doen dan gissen, had circa twee jaren geleden in de residentie Kediri plaats.

Op zekeren morgen wapperde niet ver van Toeloeng Agoeng een wit vaandel voor een javaansch huisje in de zonnestralen. Dit teeken kwam, niet onnatuurlijk, verdacht voor. Sommigen meenden daarin een sein tot opstand van de vreedzame bergbewoners aldaar te moeten zien. Naderbij bleek het ongetwijfeld eene geheel andere beteekenis te hebben. Op dat vaandel toch stond eene afbeelding van de ...... De man, die dit teeken had opgerigt, werd in zijn bloed stervende gevonden. Het door

(1) Zie t.a.p. pd. xxx–xxxii.

hem afgebeelde op het vaandel, had hij zich zelven afgesneden. Door ziekte en vele werkzaamheden was ik niet in de gelegenheid de reden van dezen zelfmoord op te sporen. Zou die daad in verband hebben gestaan met de vereering van het „eeuwige zaad?" Zou de man, nog in jeugdigen leeftijd, eene daad der boete, en bepaald deze daad hebben willen verrigten, om aldus door den dood tot den eeuwigen oorsprong der dingen, het leven, te komen? Ik wil hier geene mogelijk gewaagde beslissing uitspreken. Liever wijs ik u op enkele voorbeelden van zelfmoord, die na al het waargenomene, mijns inziens, duidelijk spreken, en noodig u daarom tot de lezing van een belangrijk couranten-artikel, voorkomende in het Bataviaasch Handelsblad (1). Het berigt luidt aldus:

„Men meldt ons van Soerabaja: „„In deze residentie hadden kortelings drie gevallen van zelfmoord door verbranding plaats. Een daaromtrent ingesteld onderzoek deed blijken, dat zulks vroeger meermalen plaats greep als eene heiliging – Hindoesch bijgeloof."""

„„Baroet, een jongeling van 17 jaren, verliet in den namiddag van den 6den Mei de ouderlijke woning, in de dessa Dasermo, distrikt Modjosari, om, zoo 't heette, hout te zoeken. Hij kwam niet terug. Men zocht en vond nabij de dessa een' stapel verbrand en smeulend hout, en daarop het gedeeltelijk tot asch verteerde, gedeeltelijk verkoolde ligchaam van den jongeling."""

„„Den 12den Mei werd eene oude vrouw (50 jaren) van de dessa Sebani, distrikt Modjo Agoeng met name njaï djo, door haar zoon gevonden in een tagalveld, op een' nog brandenden houtstapel. Het lijk was

(1) Zie dat blad i. d. 10 Sept. 1859.

bijna geheel verkoold. Baroet leed aan lépra, en NJAÏ DJO was eene dweepster.""

""De Assistent-Resident van Sidhå Ardjå onderzocht met den Djaksa (politiehoofd) den zelfmoord van PAQ GARIMAN (65 jaren). Hij was stil, bedaard, goed van inborst, leefde van tweede gewassen, en werd algemeen gehouden voor goed bij zijn verstand te zijn. Den 2den Augustus stond eensklaps zijne woning in vlam. De blussching gelukte eerst toen het dak instortte. Bij de opening van het nog niet geheel verbrande huis, vond men midden daarin eene soort van vierkant altaar van bamboe, en daarop het lijk van den grijsaard, het hoofd rustende op een bamboe, het ligchaam uitgestrekt, en de handen op de borst gevouwen. Het met zorg zamengestelde vierkant scheen in brand gestoken met dunne stukjes kreupelhout. De vlam schijnt de paggers (wanden) te hebben bereikt voor nog het altaar vuur vatte, dat eerst kon hebben plaats gehad toen het dak instortte. De man moet dus eerst door vuurdamp gestikt, en eerst daarna verbrand zijn. De regent sprak van een dergelijk geval, reeds lang geleden in het Modjokertosche.""

Dat BAROET als lepralijder de hand aan zich zelven slaat, zou zich door wanhoop laten verklaren, maar die zelfmoord door verbranding moet meer beteekenen. Doch dit daargelaten, wijl wij hier in geene behandeling van het Çivaïsme op Java willen treden. Wat echter die "dweepster" NJAÏ DJO betreft en PAQ GARIMAN, die in den omtrek geacht schijnt geweest te zijn, niets dunkt mij waarschijnlijker dan dat deze twee tåpås waren. Wat dunkt u ligt er eene verklaring van deze zelfmoorden, vooral der twee laatsten, nader dan in dat beginsel: door den dood tot het leven, en uitgedrukt in het spreekwoord: in dood is leven?

In de voorgaande bladzijden plaatste ik een paar javaansche nog heden zeer gebruikelijke spreekwoorden, naast feiten, toegelicht met een paar voorbeelden uit de javaansche literatuur, en ten slotte gaf ik nog een paar voorvallen, waarin wij met vurige letters hetzelfde geschreven zien. Zoo het waar is, dat feiten spreken kunnen, dan vraag ik: was ik te aanmatigend door in den aanvang dezes u een' blik te beloven op het religieuse leven onder de Javanen?

Ongetwijfeld heeft het meêgedeelde althans eenige waarde voor onze kennis van dat godsdienstig leven. Het leidt ons dunkt mij nog tot eene opmerking, die ik echter hier slechts aanstip. Zoo namelijk diergelijke verschijnselen nog voor een deel hunne historische verklaring vinden mogen in den invloed die het Brahmanisme meer bepaald de Çivavereering en het Boeddhisme van het vasteland op Java hebben gehad, dan ook ligt, dunkt mij, de gevolgtrekking voor de hand, en is daarom alles behalve „gewaagd" dat, bij het oprigten van tempels en beelden aan die godsdiensten eigen, de Javaan meer dan als bloot werktuig daaraan zal hebben medegearbeid, eene meening waartoe men bij eene beschouwing van dit volk in zijn' tegenwoordigen lagen stand van ontwikkeling al ligt kon komen (1).

Ten slotte moet ik nog een woord spreken over eigenlijken zelfmoord, zoo als die bedoeld is in de aan het hoofd dezes mede geplaatste vraag, en bijzonder in de verschillende woorden daarbij aangehaald uit de „Javaansche zamenspraken," 2de Deel (2).

---

(1) Zie b.v. „Mededeelingen," D. IV pag. 243.
(2) Zie t a.p. blz. 243 n°. 559.

Daar ter plaatse wordt gesproken van zelfmoordenaars, die door handdaad den levensdraad afsnijden, en van anderen, die zulks doen op meer lijdelijke wijze. De eersten doorsteken, verhangen of verworgen zich, de laatsten laten zich van eene rots in de diepe bergholte neêrvallen, storten zich in het water, weigeren voedsel of, ziek zijnde, willen zij geene geneesmiddelen gebruiken. Of nu de zelfmoord als misdaad of daad van wanhoop dikwijls plaats heeft onder de Javanen? Liefde tot het leven is ook hun evenzeer als ons eigen. Mij kwamen ook slechts weinige gevallen ter ooren. Javanen vertelden mij echter, hoe het niet zelden gebeurde, dat iemand ziek zijnde, òf niet wilde eten, òf geen geneesmiddelen gebruiken, en dit laatste vooral uit vrees van vergiftigd te zullen worden, de op Java zoo gereede wraakoefening. Verder heb ik opgemerkt, dat de Javaan eet, zoolang zijne maag zulks maar eenigszins toelaat. Houdt de trek naar voedsel geheel op, dan wordt de patient veelal voor niet meer te genezen gehouden. Stierven nu de zoodanigen, dan beschouwde men dit als zelfmoord, maar in den zin als wij zouden zeggen: deze of die is zelf oorzaak van zijn' dood, omdat hij voedsel noch geneesmiddelen wilde gebruiken. Gevallen van niet-eten of niet-gebruiken van geneesmiddelen, om een einde aan het leven te maken, zijn mij nimmer bekend geworden.

Weinig stof tot opmerking ook geeft een geval van zelfmoord te Kediri, in den loop van het jaar 1861. Si Anok was banneling, en als zoodanig zat hij in de gevangenis te K. Vele en lange jaren had hij vóór zich, die hij, beroofd van vrijheid en gescheiden van de zijnen, in dwangarbeid zou moeten doorbrengen. In een onbewaakt oogenblik maakt hij gebruik van de afwezig-

heid des bewaarders. Voorwendende zich in de rivier achter de gevangenis te willen baden, begeeft hij zich in de kracht van den stroom, en laat zich geheel lijdelijk meêvoeren. Men ziet het van beide oevers – de man verroert geen arm of been, om zijn leven te redden. Het is te zien: die man wil verdrinken. Een oogenblik later was van den ongelukkige niets meer te bespeuren.

Een paar jaren vroeger was er te Kediri ook een geval van zelfmoord. De aanleiding daartoe was niet minder treurig. De heer M., administrateur der suikerfabriek Pasantrèn, was, zoo men zeide, het offer der wraak geworden. Een krissteek, door een' Javaan hem toegebragt, benam hem het leven. Bij geregtelijk onderzoek bleek, dat de regent, zoo niet in de zaak betrokken, toch daarmede bekend was. Iemand van zijne familie, ik meen zijn broeder, bleek de moordenaar te zijn, en om dezen te sparen, had de regent de verdenking op anderen doen vallen. De waarheid echter bleek, en het kon niet anders, of ook de op zijn zachtst onregtvaardige regent moest boeten. Levenslange verbanning naar Menado werd zijne straf. Bedoelde regent nu had een' zoon, die misschien als ambtenaar iets goeds beloofde. De resident v. D. P. droeg hem voor tot opvolger zijns vaders in het inlandsch bestuur. Dien ten gevolge werd hij tot regent verheven. Doch niet lang bekleedde hij deze waardigheid. Het ongeval van zijn' vader en de smet, die op zijne familie kleefde, krenkten hem zoozeer, dat hij zich aldra door een pistoolschot het leven benam.

Eindelijk noem ik nog een geval van zelfmoord, mij dezer dagen door een zeer geacht indisch ambtenaar, Mr. B., meêgedeeld. Niet alle dag treft men op Java een' heer en dienaar zamen, welke laatste reeds

lange jaren met trouwe gehechtheid dient, en door zijn' meester wordt geliefd. Zóó evenwel was het bij den heer N. N. te B. Zijn koetsier diende hem reeds vele jaren. Immer deed hij zijn werk getrouw, zoodat zijn meester, misschien met een weinig inschikkelijkheid, in niets over hem had te klagen. Mogt SIDIN ook zijn gebrek hebben, oneerlijkheid, zoo algemeen onder de Javanen, was zijne hoofdzonde niet. Een en ander is op Java zoo te waarderen, dat het ons niet verwondert, dat de heer N.N. zeer aan SIDIN gehecht was. Het scheen wel of SIDIN zijn' meester nooit zou verlaten, en, mogt hij later door ouderdom niet meer kunnen werken, dan zou ook zeker deze hem niet wegzenden. In deze goede verstandhouding tusschen heer en knecht kwam echter eensklaps eene groote verandering. De heer N. N. had minder dan vroeger, nu en dan een vriendelijk woord voor SIDIN, en op het gelaat van dezen was ook de oude tevredenheid en opgeruimdheid niet meer te lezen. Zijn aangezigt verviel, hij werd mager; het was hem aan te zien: hij verging van verdriet.

SIDIN was verdacht van diefstal, en hoewel hij beweerde onschuldig te zijn – het bleek niet dan eerst toen het te laat was. Op zekeren dag werd SIDIN vermist. Men vond hem – hij had zich zelven verhangen. Het denkbeeld, voor een' dief gehouden te worden, en wel door zijn' meester, dien hij als een hond zou volgen, en dien hij jaren lang trouw en eerlijk had gediend, dit kon hij niet dragen. Wij kunnen ons eenigszins voorstellen, hoe het verlies van SIDIN den heer N. N. smartte, vooral toen later de onschuld van den dienaar bleek.

Wat dunkt u van dezen zelfmoord? Ik vind dien treffend. Voor hem wiens beschuldigend geweten vrees voor vergiftiging doet koesteren, en die daarom spijs of ge-

neesmiddelen weigert, en die alzoo zelf oorzaak is van zijn' dood — met den zoodanigen zeg ik, hebben wij naauwelijks medelijden, en dan nog met zeker gevoel van afkeer, zoo niet verachting. Met den veroordeelde tot levenslangen dwangarbeid, die aan zijne, hoe ook verdiende ellende een eind maakt door verdrinken, hebben wij medelijden. Als die jeugdige regent te K. zich doorschiet uit gevoel van schaamte over zijne familie, zoo hebben wij niet slechts medelijden, maar worden zelfs iets van achting bij ons gewaar. Maar als die SIDIN, volbloed oosterling, diep gekrenkt, geen wraak neemt over valsche beschuldiging, maar verkwijnt en eindelijk zich verhangt, dan zien wij iets goeds in hem, en betreuren het, dat hij niet zooveel geestkracht had van zijn lot gelaten te dragen, tot eindelijk zijne onschuld bleek. Was de heer N. N. aangedaan bij het treurig uiteinde van SIDIN, ook ons, als wij daarbij gestaan en alles hadden geweten, zou het oog vochtig hebben kunnen worden.

Aan het slot van deze mijne mededeelingen over zelfdooding en zelfmoord gekomen, betreur ik het zeer, dat deze betrekkelijk zoo schraal moeten zijn. Het onderwerp toch verdient een meer uitgebreid en dieper onderzoek, dan waartoe mijn kort verblijf op Java, mij, helaas! in staat stelde. Toch zou het gezegde alle aanleiding geven tot redenering over den aard en invloed der indische godsdiensten, waarvan wij in bovenstaande feiten de onmiskenbare, ja diepe sporen vinden, en tot opmerkingen omtrent de receptiviteit van het javaansche volk voor dergelijke godsdiensten. Het moge de vrienden der zending eenigszins bepalen bij de religieusiteit, die den Javaan, evenzeer als aan andere oostersche volken, eigen is. Met voordacht echter onthoude ik mij hier van dergelijke beschouwingen, om de werkelijkheid voor zich zelve te laten ge-

tuigen. Alleen vraag ik nog: zou een volk, waaronder zulke voorbeelden van zelfdooding en zelfmoord voorkomen, om door den dood tot het ware leven te komen, alle receptiviteit voor het Evangelie verloren hebben? Hebben ook menschen, die, als die jeugdige regent te K. en die SIDIN te B., de hand aan zich zelven slaan, al het menschelijke uitgeschud? Neen, waarlijk niet, zeggen wij. Vinden wij niet in het eene meer, in het andere minder, ons juist enkele dier raakpunten aangegeven, waaraan wij de prediking van het Woord des levens behooren te verbinden?

Hoe meer de zendeling die punten van aanknooping weet op te sporen, zooveel te gemakkelijker zal hij er toe komen, om onder het volk, waar de Heer hem zond, die wijze van arbeiden te treffen, die daarvoor meest geschikt is. Zoo onderkent zijn oog den steenachtigen bodem van akkergrond, en in den laatsten het goede zaad zaaijende, zal hij, hoe ook zijne lijdzaamheid op de proef gesteld worde, hoopvol het oog naar hem gerigt houden, die wasdom geeft, en zelf Heer des oogstes is.

De Geest Gods, die de Geest des levens is, wekke de Christenen in ons vaderland, opdat het getal der zendelingen, die weten, dat zij het leven hebben door het geloof in den Zoon van God, op Java verdubbele, ja vertienvoudige, om die zelfdooders en hunne geestverwanten tot hem te leiden, die zelf de weg, de waarheid en het leven is. Diezelfde Geest opene hunne harten, om acht te geven op het woord, opdat velen hunner geloovende juichen mogen: wij hebben gevonden, wat wij tot hiertoe te vergeefs hadden gezocht – het leven.

Rotterdam, 3 November 1862.

OUD ALFOERSCH TEEKENSCHRIFT.

Zeer welkom was der Redactie van dit tijdschrift het volgend schrijven van Ds. C. P. TIELE, en gaarne verleent zij dan ook daaraan eene plaats. De Redactie vertrouwt, dat daardoor eene gedachtenwisseling over dit onderwerp zal ontstaan, die niet anders dan bevorderlijk kan worden aan de kennis van eene in vele opzigten belangwekkende bevolking. Zij vertrouwt dat de BB. zendelingen deze gelegenheid zullen aangrijpen, om openbaar te maken, wat zij daarover of over analoge onderwerpen aangeteekend hebben. Eene verzameling legenden of volksverhalen uit de Menahasse zou in dit tijdschrift geheel op hare plaats zijn, en de Redactie zal niet nalaten daarvan te plaatsen, wat men haar tot dat einde zou willen toezenden.

De brief van den heer TIELE is van den volgenden inhoud:

Aan
de Redactie van de »Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap."

ROTTERDAM, 21 Januarij 1863.

Zeer Geachte Heeren!

Met groote belangstelling las ik de mededeeling omtrent een oud alfoersch teekenschrift, met bijgevoegde afbeeldingen, voorkomende in deel VI, 4e stuk van het

door u geredigeerde tijdschrift. Gij hebt u zeer bescheiden van het geven eener verklaring onthouden, en spreekt slechts het vermoeden uit, dat de bewerker (of bewerkers) der stukken eene bepaalde bedoeling moeten gehad hebben. Mag ik zoo vrij zijn het een en ander aan te voeren, dat dit vermoeden voor mij tot groote waarschijnlijkheid verheft?

Al dadelijk treft ons de zeker niet toevallige overeenkomst, die tusschen de beide voorstellingen bestaat. Verscheidene vakken bevatten geheel hetzelfde. Ja, wat meer is, wanneer wij de handeling, op het plankjen afgebeeld, laten aanvangen met het moordtooneel aan de linkerhand bovenaan, en eindigen met den tweestrijd aan de regterhand bovenaan, zoodat men de eene zijde van het plankjen van boven naar beneden, de andere in omgekeerde orde leest, en bij de lezing van het papier de daarop van zelf aangeduide orde volgt, dan is de opvolging van de verschillende bewegingen der handeling, met andere woorden de loop der voorgestelde geschiedenis dezelfde. Uitgenomen eenige wijzigingen en vrijheden, die de alfoersche kunstenaars zich veroorloofden (men moet het genie niet al te streng binden!) geven zij, elk op zijne wijs, hetzelfde tragische verhaal weder (1).

Dat verhaal is in hoofdtrekken het volgende. Een man, met twee krissen gewapend, doodt of bedreigt eene vrouw, zittende op een' stoel of troon met een voorwerp in de hand. De echtgenoot of beschermer der dame is afwezig, maar niet ver verwijderd; op het plankjen is er duidelijk een muur tusschen hem en het bloedig

(1) Ik merk nog op, dat men de regels – als ik ze zoo mag noemen – op het snijwerk van de regter- naar de linkerhand, op de teekening in andere orde moet lezen.

tooneel, en op het papier zweeft hij in de lucht met een' palmboom bij zich, 't geen volgens de alfoersche regelen van perspectief zou kunnen aanduiden, dat hij in het verschiet, en nog buiten 's huis is. Het schijnt, dat hij daarna op reis gaat, om den moordenaar of roover te vervolgen, en dat de voorstellingen en figuren van de eerste bladzijde der beide stukken de wederwaardigheden dier reis voorstellen. Op beide vinden wij hem uitgaande, vergezeld van twee personen met een driehoekig hoofddeksel versierd, waarschijnlijk zijne dienaars. Deze komen op beide afbeeldingen later nog eens, in dansende (of vlugtende?) houding, voor, en schijnen hem toen verlaten te hebben, althans wij vinden hen daarna niet meer in zijn gezelschap. Bij eene naauwkeurige vergelijking zal men tusschen de plastische voorstellingen in, op de twee afbeeldingen gelijke figuren gebezigd vinden (O zeer dikwijls, X, I, ☰, enz., alle voor mij onverklaarbaar), op het papier echter meer uitgewerkt en grooter in aantal. In de zes laatste afdeelingen van blz. 1 der teekening vind ik driemaal eene ladder, eens regtopstaande of liever perpendiculair hangende, tweemaal in schuinsche rigting en door monsters bestegen. Ook wordt een dergelijk voorwerp op de teekening blz. 1 afd. 3 van onderen, door twee viervoetige dieren niet getrokken, maar opgevoerd; hetzelfde voorwerp vinden wij in het snijwerk (blz. 1 afd. 2 van ond.), doch zonder dieren, wier afbeelding de krachten van den alfoerschen graveur schijnt te boven te zijn gegaan. Het zou mij niet verwonderen, als hier van eene opstijging ten hemel sprake was, waarheen de roover gevlugt moet zijn.

De overeenkomst is zoo mogelijk nog grooter op de tweede bladzijde der beide stukken. Drie van de vijf tafereelen, waaruit zij bestaat, zijn geheel dezelfde. In het

eerste zien wij den wreker moedig voortschrijden door een woud, met een zwaard in de hand. In het derde is eene omheinde plaats, naar het model der australische tempels, afgebeeld, waarin twee groote everzwijnen en een klein zwijn, alle in zittende houding zich bevinden. De snijder heeft ook de twee strijders daarbij afgebeeld; den vervolgde blijkbaar eene godheid, in het midden der afgeperkte ruimte, als in zijne woning staande; den vervolger op eenigen afstand een' slagboom intredende. De teekenaar heeft zich met de afbeelding der heilige woning zelve vergenoegd. Het vijfde stelt den beslissenden strijd voor, en wij zien den overwinnaar, op het plankjen, met een vierkant voorwerp wegsnellen, op de teekening zwevend met een dergelijk voorwerp in zijne nabijheid. Het tweede tafereel, op het plankjen vier menschen voorstellende, waarvan drie met een gelijk voorwerp in de regterhand, is op de teekening eenvoudiger en bevat daar slechts eenige raadselachtige figuren. Het vierde tafereel, op de teekening een geheel opgetuigd schip, geeft ons in het snijwerk weder twee menschen te aanschouwen, een' krijgsman en een ander persoon met een onvolkomen vierkant voorwerp in elke hand.

Het is dus, dunkt mij, boven allen twijfel verheven, dat beide afbeeldingen dezelfde geschiedenis of mythe, in de hoofdzaak op dezelfde wijs wedergeven. Om eenig denkbeeld van den aard dier handeling te verkrijgen, moeten wij de uitvoerigste voorstelling, de teekening op papier raadplegen. De bedreigde vrouw heeft daar een voorwerp in de hand, dat zij aan den krijgsman, die haar aanvalt, toereikt, en waarin wij zonder moeite de halve maan herkennen. Deze komt nogmaals voor in de omheinde plaats, op blz. 2. De vervolger of wreker draagt eens in de eene hand een zwaard, in de andere

den bliksem, en later in beide handen den bliksem. Dit brengt mij op het denkbeeld, dat wij hier de schildering van eene dier dondermythen voor ons hebben, die wij bij alle natiën verspreid vinden. Het is bekend, dat de ruwe, weinig ontwikkelde volken zich het grootsch verschijnsel van een onweder dachten als een' strijd tusschen de hemelsche magten gevoerd. Een boos donderwezen bedreigde, vervolgde, ja doodde dan soms de jonkvrouw des hemels, hetgeen in mythologische taal beteekent: de wolken verduisterden het licht van zon of maan. Een goede dondergod, meestal door den wind vertegenwoordigd, en evenzeer met bliksemzwaard of pijlen en dondersteenen gewapend, ging dan met den boozen god een' strijd aan om de jonkvrouw te bevrijden of te wreken, en den geroofden schat: het licht of het vuur, te heroveren. Als wij nu bedenken, dat in deze mythen de wolkenboom gewoonlijk een groote rol speelt, eene lichtende wolk ook dikwijls werd beschouwd als een schip, waarin de goede dondergod de reis over den oceaan des hemels volbragt, dat everzwijnen met bliksemende oogen en tanden de gewone attributen van den zwarten of boozen dondergod waren, en dat de verdediger der jonkvrouw altijd in een hemelsch slot, den wolkenburg, moest doordringen, waarin zij opgesloten of de schat verborgen was, en waar zich ook de roover ophield, dan meen ik, dat wij genoegzamen grond hebben voor het boven uitgesproken vermoeden; en dat wij hier werkelijk een merkwaardig getuigenis van oude alfoersche mythologie bezitten, merkwaardig, omdat het de verwantschap van de mythologie met die van alle andere volken der wereld aantoont, en een bewijs te meer levert voor de oorspronkelijke eenheid van het menschelijk geslacht.

Ik zie dan in de afdeelingen 3–7 bladz. 1 der teeke-

ning, die in het snijwerk worden gemist, eene episode, waarschijnlijk voorstellende hoe dc roover den schat onder zijne drie vrouwen verdeelt. De overeenkomende plaats op het plankjen stelt hem alleen voor, vlugtende met den gestolen schat. Doch deze episode wordt dan op het plankjen ook niet geheel gemist, en kan nog duidelijk genoeg herkend worden in bladz. 2 van het snijwerk, afd. 3 van ond., waaraan, gelijk wij gezien hebben, daar ter plaatse op de teekening niets beantwoordt.

Ik neem de vrijheid deze opmerkingen aan uw oordeel te onderwerpen. Misschien komen ze u ter plaatsing in uw Tijdschrift niet ongeschikt voor. In geval gij daarvan geen gebruik wenscht te maken, ben ik zoo vrij u de terugzending te verzoeken, of mij met een enkel woord te willen berigten, dat ik ze bij uw' uitgever kan doen afhalen. In elk geval mogen ze u een blijk zijn van de belangstelling, waarmede uwe mededeelingen omtrent de godsdienst en beschaving in onze overzeesche bezittingen door mij worden gelezen.

Met hoogachting en heilbede heb ik de eer te zijn,

Zeer geachte Heeren,

UEd. Dienstw. Dienaar,

C. P. TIELE.

IETS

OVER

METHODE BIJ HET AANBRENGEN VAN KENNIS ONDER MINONTWIKKELDE VOLKEN. (1).

Voor eenige jaren had ik het uitzigt met eenen mijner medebroederen op een ander arbeidsveld eene correspondentie te openen over zendingmethode in den uitgebreidsten zin. Wij zouden de „Mededeelingen" gekozen hebben tot medium van openbaarheid. Veelvuldige drukten echter beletten hem dit voornemen ten uitvoer te brengen, en zoo bleef de zaak rusten.

Het was mij daarom hoogst aangenaam in de „Mededeelingen" eene aanleiding te vinden, om ten minste in een enkel opzigt mijne gedachten omtrent zendingmethode te doen kennen. Die aanleiding vond ik in de „Opmerkingen," die achter mijn „Verslag van de scholen in de Menahasse, 1861," door de Redactie geplaatst waren (2). Ik vond mij zelfs gedrongen, dat schrijven niet stilzwijgend voorbij te laten gaan, omdat ik op een paar punten, ter wille van eene ware voorstelling van onzen arbeid,

(1) Gaarne plaatsen wij dit stukje, omdat het eene bijdrage is tot de kennis der kweekschool en van het onderwijs in de Menahasse, en zulke bijdragen, al treden zij op het gebied van het practische onderwijs, geheel te huis behooren in dit Tijdschrift. RED.

(2) Mededeelingen, 6e deel, blz. 141, e. v.

eenige toelichting meende verschuldigd te zijn – misschien wel eenigermate eene fout herstellen moest.

Ik wensch daarom dit schrijven niet als handhaving van ons werk, veel minder als tegenspraak van die „Opmerkingen" te doen gelden. Het zal blijken, dat ik te eenstemmig met de Redactie ben, dan dat dit het geval zou kunnen zijn. Echter hoop ik, dat sommige mijner beschouwingen, die niet in overeenstemming met die der Redactie mogten zijn, in het belang der zaak zullen overwogen worden.

Door wrijving van gedachten komt er licht.

Zie ik wel, dan is de Redactie in zeker opzigt niet ingenomen met methode, – of liever, het zou hare methode zijn niet te zeer methodisch te werken. Immers lezen wij: „Men bedriegt zich, wanneer men meent, solide kennis bij het volk te bevorderen. door die in wetenschappelijken vorm, naar wetenschappelijke methode te geven." (1)

Daarvan nu ben ik nog niet overtuigd. Veeleer heb ik, door ondervinding geleid, eenen zekeren tegenzin opgevat tegen alle sporadische kennis, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, als er ten minste wegen en middelen zijn, om iets geheels, iets afgeronds, iets met logisch verband te kunnen geven. Dat van alles iets, maar niets degelijk, heeft mij in de maatschappij van meer ontwikkelden altijd gehinderd; maar onder minder ontwikkelden is een dergelijk weten nog van geringer waarde.

Men neme twintig onderwerpen, die men bij wijze

(1) Wetenschappelijke methode werd afgekeurd, maar dat beteekende niet, dat de onderwijzer geen methode moet hebben. Het verschil ligt blijkens Br. GRAAFLAND's verdere opmerkingen meer in het woord dan in het begrip. RED.

van „notiee" behandelt; men rijge die des noods nog aan een, even als wij soms eenige karakters in eenen roman vinden zaâmgeregen, – en de totaal-indruk wordt gemist, en geene vorming hoegenaamd te weeg gebragt. Neem daarentegen een bepaald onderwerp, beschouw dat in zijn geheel, schik uwe deelen logisch, maak de volgorde gemakkelijk om te overzien, en in het eind hebt gij niet alleen eene menigte zaken medegedeeld, die gemakkelijk in het geheugen bewaard blijven, maar ook eenen totaal-indruk te weeg gebragt, die niet ligt verloren gaat, en tevens aan het verstand eene logische vorming gegeven. De duizend en eene nacht, met zijne sterk geteekende vertellingen draait mij voor het oog; terwijl de History of England van MACAULAY bij mij den indruk heeft achtergelaten van een grootsch tableau, waarvan ik de onderscheidene partijen nog gemakkelijk voor oogen stel. – (Ik wensch alleen het derde der vergelijking te doen gelden).

Dit zij hier toegepast op de wiskundige aardrijkskunde.

Van tijd tot tijd werd ik, in de eerste jaren van mijne werkzaamheden aan de kweekschool, door de leerlingen gevraagd naar alle soortgelijke verschijnselen als door de wiskundige aardrijkskunde worden in het licht gesteld. Dat gold dag en nacht, zon en maan, kometen en vallende sterren, – kortom eene menigte onderwerpen. Wat stond mij te doen? Eenige onzamenhangende voorstellingen te leveren, of een geheel te vormen, waarin al die onderwerpen werden opgenomen. Van het eerste had ik eene weinig bemoedigende ondervinding opgedaan ten opzigte van andere onderwerpen, als: licht, lucht, bliksem, donder, aantrekkingskracht, enz. De verwarring van een en ander in de voorstelling der leerlingen zou stof kunnen

leveren voor carricaturen. Eene „heldere voorstelling" erlangen zij op deze wijze nooit, en aan schikking van dien chaos door henzelven is niet te denken. Ik ben hopeloos geworden om op deze wijze eenige begrippen van natuurkunde bij te brengen. Beter is het eenen vasten grond te leggen, en zooveel mogelijk eene geregelde methode te volgen. Zoo dacht ik dus ook, dat het beter was ten opzigte van eerstgenoemde onderwerpen een geheel te leveren, en van daar het ontstaan mijner wiskundige aardrijkskunde.

Met regt heeft echter de Redactie daarop eenigszins aanmerking gemaakt. In het verslag komt toch dit werkje voor als het „eerste stukje" van eene handleiding tot de aardrijkskunde, en moest dus wel de voorstelling volgen, dat hier eene wetenschappelijke volgorde was gebezigd. Dat de Redactie zulk eene methode voor onze scholen minder doelmatig oordeelde, begrijp ik; en ware het de bedoeling om dit werk als schoolboek te bezigen, en vóór andere te doen gaan, dan zou de Redactie dit niet meer kunnen afkeuren dan wij. De voorstelling in het verslag is echter niet juist. Ik wilde alleen maar aantoonen, dat wij niet meenden genoeg gedaan te hebben. Ik kon op het tijdstip, dat het verslag werd gesteld, alleen dat boek noemen als „verzonden." Het moet echter meer dienen voor meesters, kweekelingen en meer ontwikkelden onder het volk. Andere waren ook reeds gereed, en daaronder was in de eerste plaats een boek, dat wel niet het eerste stuk geheeten wordt, maar toch allereerst in de scholen als leesboek zal gebezigd worden: eene aardrijkskundige beschrijving van de Menahasse. Dat boek zal met het tegenwoordige schrijven in Nederland komen. Eene kaart van de Menahasse is door mij reeds voor een paar maanden

gezonden; – en zoo. zal het onderwijs in de aardrijkskunde werkelijk eenen aanvang maken met de kennis der Menahasse zelve (1).

Het verblijdt mij zeer, dat ik hier mag wijzen op eene volkomene eenstemmigheid van de gedachten der Redactie met onzen gang van werkzaamheden.

Ten opzigte van den inhoud van dat boek is die eenstemmigheid niet minder treffend.

Het is mij altijd voorgekomen, dat het onderwijs in de aardrijkskunde aangenamer behandeld kan worden dan dit meestal geschiedt. Ik geloof gaarne, dat vele onderwijzers in Nederland dit begrijpen, en daarnaar handelen; maar onze aardrijkskundige boeken zijn in den regel weinig geschikt voor leesboeken, en worden dan ook meer bestempeld met den naam van Handboek. Nu ben ik het geheel eens met de Redactie, dat het volk beter en meer moet kunnen lezen, om later den geest nog zelf te kunnen verrijken en ontwikkelen. En daartoe zijn bovenal leesboeken – goede, populaire leesboeken – eene eerste behoefte. Wilde men strikt methodisch en wetenschappelijk schrijven, dan zou het voor het volk dor en onbereikbaar zijn.

Zulk eene toepassing van wetenschap en methode (2) acht ik ook geheel en al ten onpas – geheel ontijdig. Men schrijve voor het volk, en als zoodanig kan men zeer goed wetenschap brengen, methodisch de zaken behandelen, zonder daarom eenen wetenschappelijken vorm te bezigen. Populair-wetenschappelijk zij ons schrijven,

(1) Beide stukken zijn reeds ter perse, en daarvan zal de kaart weldra ook hier te lande verkrijgbaar gesteld worden. RED.

(2) Lees hier » wetenschappelijke methode" en het blijkt te duidelijker, dat de Redactie in den grond niet in opvatting met Br. GRAAFLAND verschilt. RED.

naar stof en vorm, en men zal niets geven wat buiten het bereik van de bevatting des volks zal liggen; men zal wetenschap brengen in behagelijken vorm; en men zal tevens eene logische vorming geven aan den geest.

Ik wensch mijne aardrijkskundige beschrijving van de Menahasse als eene proeve te geven.

Zeker is dat boek te methodisch naar het oordeel der Redactie, maar ik verzoek toch dat het moge getoetst worden. Er is eene verdeeling van vijf hoofdstukken: — ligging, gedaante, volk, dieren- en plantenrijk en plaatsbeschrijving der dorpen. Die verdeeling in den beginne aangegeven, maakt het overzigt gemakkelijk, en bij elk deel zijn zoodanige zaken, en toelichtingen, en wenken, en beschrijvingen opgenomen als ter plaatse passen, en ja! ook noties omtrent zaken, waarnaar zij anders nog lang moeten wachten, en die zij later in andere boeken onder een of ander hoofd zullen vinden opgenomen. Om iets te noemen:

Hoofdstuk I: over de ligging bevat vier paragraphen. § 1. Kort overzigt van de Residentie Menado. § 2. Grenzen, grootte en voordeelen voortspruitende uit die gunstige ligging, — koophandel, visscherij, kennis. § 3. De moussons. § 4. Winden, — der moussons, en land- en zeewinden, — oorzaken der laatsten.

Hoofdstuk II: gedaante — bevat: § 5. Kapen. § 6. Bergen, — vuurspuwende bergen, — kokende bronnen, — oorzaken van een en ander. § 7. De voornaamste bergen, — hoogte, — naamsoorsprong voor zoover bekend en wetenswaardig, — legenden. § 8. Rivieren, — beschrijving der voornaamste, — nut. § 9. Meeren, — beschrijving, — merkwaardigheden. § 10. Eilanden, — beschrijving van vorm en voordeelen.

Dan genoeg tot proeve.

De toon is niet wetenschappelijk, maar populair, en zoo meen ik en de BB. met mij, dat wij in dat boek een geschikt leesboek zullen hebben, dat ook kan dienen voor hen, die reeds lang de school verlaten hebben — een volksboek.

Wat nu den verderen gang van het aardrijkskundig onderwijs aangaat, ben ik het wel eens met de Redactie, dat de gezigtskring moet worden uitgebreid, maar niet volgens den weg in de „opmerkingen" aangegeven.

Daar wordt tot uitbreiding gewezen op de kennis van het eiland Celebes en de Molukken. Maar als men nu weet, dat onder het volk meer sprake is van Java dan van Celebes en de Molukken; dat het ook een meer stellig belang heeft bij de kennis van Java; en dat er met dat eiland te beginnen, weder een nieuw en uitgebreider standpunt kan gekozen worden, om een geheel overzigt te geven van een volledig deel voor hunne kennis, dan heb ik er zeker niets meer bij te voegen, om als vervolg der „Menahasse" eene aardrijkskundige beschrijving van Nederlandsch indië aan te bevelen. Celebes moge geographiesch met de Menahasse verbonden zijn, maar een andere band bestaat er niet. Evenzoo is het met de Molukken (1).

De verdere volgorde zal wel geen verschil opleveren.

Voor de beschouwing over leesstof voor geschiedenis hebbe de redactie mijnen dank. Eene enkele opmerking mag ik echter niet terug houden. Zij geldt zoowel boeken voor geschiedenis als voor elke andere tak van kennis.

---

(1) De Redactie acht dit volkomen juist gezien. RED.

Geen ongelukkiger en ondoelmatiger werk dan het vertalen van boeken. Hoe logisch ook de gang, en hoe helder de voorstelling van het oorspronkelijke moge zijn, vertaald zal het doel van eenen goeden en blijvenden indruk toch niet verkregen worden. Het publiek is een ander: het ziet anders, denkt anders, oordeelt anders. Is dit in Europa reeds het geval bij vertalingen uit het Fransch, Engelsch en Duitsch in het Nederduitsch, hoeveel te meer moet dit dan gelden, als boeken uit westersche talen, geschreven voor westersche volken moeten gebragt worden aan Oosterlingen. Daar is vertalen geheel ten onpas. Neen, boeken voor deze volken moeten oorspronkelijk zijn, of voor het minst bewerkt naar de eigenaardige behoeften, toestanden, en denkbeelden dier volken. Naar stof en vorm dient men te weten, wat men te geven hebbe. De opmerking hier gemaakt is niet nieuw. Reeds heeft de Redactie vroeger in betrekking tot een vragenboek, meen ik, iets dergelijks gezegd. Het kan echter niet schaden, dat het hier nog eens onder de aandacht van belangstellenden gebragt wordt.

Minder overeenstemming vind ik bij de Redactie met mijne beschouwing aangaande den zang. De quaestie zou minder aangenaam zijn als er nog twijfel was aangaande het nut van eenen aangenamen zang. Het is echter niet onverschillig te weten, op welke wijze men eenen goeden zang onder het volk zal brengen. Nu is de Redactie van eene stelling uitgegaan, die voor de Menahasse niet geldend is, en aan dit betwistbare punt wensch ik mijne beschouwing vast te knoopen.

De schets van den natuurlijken aanleg tot zang is niet ten volle waar voor de Menahasse. „Melodiën,

zelfs moeijelijke," luidt het in de „opmerkingen," „worden op het gehoor spoedig genoeg geleerd." Dat is eenigszins waar, maar niet ten volle, omdat er een zoo groote aanleg en neiging tot vervalsching bestaat, als men in Europa zelden aantreft. „Bij den gemeenschappelijken zang van mannen en vrouwen of kinderen geeft het natuurlijk octaaf reeds eene aangename harmonie." Dat zou menigeen zeer tegenvallen, als hij hier vernam hoe de vrouwen dikwijls juist een octaaf lager zingen, om den toon der mannen te vatten, en daardoor dan zeer onaangename, holle klanken uitstooten. — „Doch onder de zangers worden er steeds gevonden, die door natuurlijken aanleg in harmonische toonen, als tertsen, kwinten, begeleiden, die door een fijn maatgevoel het tempo variëren." Dat vindt men in Europa, en de gedachte aan dien schoonen „wildzang," dien ik zoo menigmaal beluisterd heb, kan mij nog weemoedig stemmen, en een verlangen opwekken, dat niet ligt kan bevredigd worden. Hier vindt men van dat alles niets. Het volk zingt niet, maar schreeuwt en gilt en krijscht. Enkele malen ben ik echter verrast geweest, en op mijnen weg door dit land hier of daar door iets melodieus gestreeld, dat mij den aanleg voor iets beters en schoons mogt spellen. Wel waren het zonderlinge melodiën; wel was er maat noch verheffing; maar er was ook niets hards of stootends in, en ik vatte het voornemen op om dien ruwen diamant te helpen slijpen, en van daar mijne pogingen om eenen beteren zang te helpen invoeren.

In den eigenlijken zin des woords moet het volk zingen geleerd worden. Zij kennen het anders niet, en zelfs hunne vogels hebben het hun niet geleerd. Nu zou het welligt doelmatig geacht worden den meesters eenige melodiën te leeren, opdat zij die den kinderen

voordoen; maar, o jammer! daar waar dit werkelijk is geschied, en wel ettelijke jaren achtereen, daar worden die melodiën zoo zonderling verminkt teruggevonden. Ons „onderwijs" heeft hier niets te bederven, zoo als de Redactie meent, want er is niets dat bedorven kan worden. Het zangonderwijs heeft hier integendeel alles te doen. Een zuiver geluid dient er nog gevormd te worden: het oorspronkelijke is hard en onaangenaam. Maat en maatgevoel moet worden aangeleerd, want bij het volk is dat niet aanwezig. De harmonie van tertsen en kwinten, enz. dient hun nog bekend gemaakt te worden, en het gevoel er voor worden aangekweekt: het bestond alles oorspronkelijk niet. En om dat nu alles langs den kortst-mogelijken en zekersten weg onder het volk ingang te doen vinden, is er werkelijk geen andere weg, dan zangonderwijs te geven; en komt men tot het besluit dit te doen, dan volge men eene methode met bepaalden, ontwikkelenden gang en een zeker doel. Dat doel behoeft niet te zijn virtuosen te vormen; maar eenvoudig om te leeren zingen in de goede en zuivere beteekenis van het woord. Of daartoe nu noodig is, dat de zangers vlug van het blad kunnen zingen, neem ik de vrijheid te betwijfelen. Zooveel muziek zal er onder hen wel moeijelijk gebragt worden, dat dit wenschelijk zou worden. Het zingen van het blad in de letterlijke beteekenis, die men aan die uitdrukking moet hechten, is zelfs in Europa verre van algemeen: weinigen onder dillettantzangers brengen het zoo ver. Toch zijn er duizenden dilettanten, die, na een grooter of kleiner stuk te hebben ingezien, of ook ingestudeerd zoo als men zegt, de melodie, de gedachte van den componist zelfs, zeer goed weten weder te geven, kortom, zeer goed kunnen zingen.

Of de oefening, die voor elk stuk voorafgaat, verloren tijd moet geacht worden, betwijfel ik evenzeer. Die oefening is ook stem- of geluidvorming tevens; die oefening vormt ook meer en meer het schoonheidsgevoel; en na zulk eene oefening zal de dilettant een stuk soms beter zingen dan de meester zelf op het eerste gezigt. De reden daarvan ligt voor de hand: stembuiging, klemtoon, uitdrukking, maatverdeeling vooral bij voorkomende afwijkingen van het gewone, vereischen eene mate van magt over de stem en gevatheid, die men zelden aantreft. Zou daarom nu de dilettant-zanger veroordeeld zijn, de stukken niet in handen te krijgen, zoo als zij door den componist zijn ter neêrgeschreven? Een bewijs, dunkt mij, dat de vergelijking met het spellen en lezen niet van toepassing kan zijn op het oefenen in den zang: het aanleeren (instuderen?) van melodiën. Die oefening is geen verloren tijd, is voor den leerling ook niet vervelend of onaangenaam, en levert eindelijk de beste resultaten op.

De methode door de Redactie aangegeven, moet dienen, om die oefeningen gemakkelijk te maken en voor het volk bereikbaar. „Alle stukken voor het volk bestemd zouden dienen te worden geschreven in *c*, en de ware toon* alleen boven aan het blad worden aangegeven." Gaarne had ik hier eene of andere opmerking zien bijgevoegd, die te kennen gaf, dat de Redactie zelve èn de moeijelijkheid èn de ondoelmatigheid ook van deze methode bevroedde. Immers, waartoe moet dat „aangeven van den waren toon" boven de stukken dienen? Omdat de geschreven noten den waren toon niet aangeven. Maar daardoor is er ook geen vaste toon, geen zekere hoogte van stem te verkrijgen. In het aangegeven voorbeeld is b. v. het eerste in den

waren toon juist geschikt voor het zangorgaan van het kind; maar het getransponeerde niet meer. Nu mag dus niet de toon worden aangegeven, die de *c* werkelijk heeft, maar nu moet de toon van *a* worden genomen om *c* te zingen. Dat leidt tot onvastheid in den toon en is, mag ik het zoo eens zeggen, onwaar.

Maar wat mij bevreemdt, is, dat hier niets in het voor- of nadeel der zoo gemakkelijke transpositie gezegd wordt. Zeker is het moeijelijk, het gehoor te gewennen aan het vatten van de zuivere afstanden tusschen *a* en *c*♯; *d* en *f*♯; en is het gemakkelijker het te oefenen in tertsen, kwarten, kwinten, enz., maar, uitgenomen, dat dergelijke afstanden in elk stuk zelf kunnen voorkomen, ook waar alles in *c* is gesteld, vermijdt men door de transpositie evenzeer, dat de leerling in het voorbeeld in *a* behoeft te lezen: *a*, *b*, *c*♯, *e*, *a*, *b*, *g*♯, *a*, enz., dewijl het hem zal zijn alsof het in *c* gesteld was: *c*, *d*, *e*, *g*, *c*, *d*, *b*, *c* (1).

Ik weet niet of het voorbijgaan der transpositie zijne reden heeft in de geheele afschaffing dier methode in Europa, omdat ik reeds te lang buiten die maatschappij heb geleefd (2); of wel omdat die methode

(1) Ik bezig de italiaansche benamingen der noten liever dan de letters van het alphabet. De eersten zijn zoovele lettergrepen met bepaalde klanken en vorming van den mond.

(2) Die methode is althans bij zangonderwijzers ex professo niet of naauwelijks bekend. Het woord doet hen aan geheel iets anders denken. Beter ware het misschien, ter voorkoming van verwarring, van overnoeming te spreken, en deze methode wordt op de scholen nog wel aangewend. Zij heeft vooral bij den overgang in eenen anderen toon groote bezwaren. Zij bevordert wel het gemakkelijk grijpen van den toon, geenszins echter het gemakkelijk lezen, zoo als door den schrijver zelven erkend wordt. Intusschen goede resultaten gelden meer dan het beste betoog.

RED.

door de Redactie geheel ondoelmatig wordt geoordeeld. In ieder geval vind ik het jammer, dat die niet meer in aanmerking is gekomen. Voor mijn aandeel heb ik de beste en treffendste resultaten van die methode gehad onder mijne kweekelingen en in de scholen, en daarom heb ik volle vrijmoedigheid haar aan te bevelen. Wat men tegen haar kan inbrengen, wil ik dadelijk bespreken. De noten hebben hier, goed gezien, geen' vasten naam, even als in de methode door de Redactie voorgesteld, de noten geen' vasten toon meer hebben. Daarentegen heeft men echter het voordeel, dat plaats en ware toon der noten behouden is, en de muziek geschreven blijft, zoo als de componist die gegeven heeft. „Maar," zal men zeggen, „dat verspringen der namen geeft eene verwarring, die bijna niet te overwinnen is, dan na langdurige en zeer moeijelijke oefening." Het is vreemd: ik heb dat dikwijls hooren beweren, maar zelden ondervonden. Ik spreek van de ondervinding met mijne leerlingen. Het heeft mij nog nooit moeite gekost, de leerlingen uit elken toon te laten zingen naar de regelen der transpositie. Zij krijgen een nieuw stuk uit „Orpheus" of uit „Quartetten für Männerstimme"; ieder neemt zijne eigene partij, en den volgenden dag hoor ik het zingen, en overmorgen zingen zij het bij mij, zonder vele en langdurige oefening. Soms zal een eerste bas de partij van den tweeden tenor medezingen, maar dat geeft hem al zeer weinig moeite, zij het ook dat hij soms eens struikele. De moeijelijkheid ligt eenvoudig in het vatten of overzien der afstanden: de toon is gemakkelijk omdat de verhoogings- en verlagingsteekens zijn opgelost. Is het nu het gemak, waarmede onze lieden hier iets werktuigelijks spoedig weten te vatten, of is werkelijk die methode niet zoo

moeijelijk: zooveel is zeker, zij leeren het spoedig en gemakkelijk. Maar nu wil ik daarvan nog eens afzien, en stellen dat er eene meerdere of mindere moeijelijkheid aan deze methode verbonden ware, dan zou ik, om eenige moeijelijkheid en het vereischte van meerdere oplettenheid, eene methode, anders goed in uitkomsten, toch voor een volk als het onze hier niet willen afkeuren, omdat zij wel mogen leeren, zich eenige moeite te getroosten. Oefening van krachten is geen volksdeugd van den Menahasser. De inspanning aangewend tot het verkrijgen van eenig doel, dat zij zelve gaarne bereiken, zal hen vormen, om ook in andere opzigten geene moeijelijkheden te schuwen.

Het spreekt van zelf, dat ik niet noodig acht die methode en haar regt voor de leerlingen te verklaren. Dat vereischt eene hoogere ontwikkeling in den zang, die ik nog slechts in sommigen bij uitzondering heb verkregen, maar is volstrekt niet noodzakelijk tot eene goede uitvoering. Overigens ben ik het geheel en al eens met de Redactie, als zij spreekt over de hoogte waartoe de zang moet worden opgevoerd. Alleen ben ik stellig voor tweestemmigen zang, en verwerp ik den drie- en vierstemmigen niet. Men versta mij wel. Voor de scholen wensch ik niets meer dan tweestemmigen zang, als regel; driestemmige stukjes laat ik gelden, als uitzondering; terwijl ik mij verklaar tegen de uitvoering van vierstemmige stukken. De omvang der stem laat op de school hoogstens driestemmige stukjes toe, maar dit geldt niet voor mijne kweekelingen. Die kleinere stukjes zijn hun zeer gewoon, en nu wenschen zij wel iets meer. Voor oefening krijgen zij dan ook moeijelijker stukken, zij mogen hooger staan dan het volk. Tot welke hoogte zij het soms brengen, heb ik wel eens beschreven. Dat zingen

in partijen heeft niet zooveel bezwaar in als de Redactie schijnt te veronderstellen. De eigenlijke melodie, meest te vinden in de eerste stem, wordt in den regel toch door gezamenlijke oefening of wel uit eigene beweging, of door het veelvuldig hooren gemakkelijk geleerd, en zoo hoor ik soms een' tweeden bas de eerste tenorpartij van „Das ist der Tag des Herrn" of iets dergelijks neuriën of zingen in zijnen eigenen toon, en dat gaat hun ook al even goed af. In de scholen leeren de kinderen allen eerst de eerste stem en daarna de tweede, en eindelijk worden de stemmen verdeeld, waarbij de jongens in den regel de tweede stem te zingen hebben. Zij kennen dus ook de eerste stem, en kunnen die zingen als zij willen; maar hebben het voordeel eene tweede stem te kunnen zingen bij gezamenlijken zang te huis of in de tuinen. Dat mogt nu soms eens minder gelukkig uitvallen, ik heb het ook dikwijls goed en aangenaam gehoord. Drie- en vierstemmig zou ook ik hun nog geen stukken willen zien uitvoeren, tenzij er een „flinke directeur" gevonden worde, die de partijen weet te dirigeren.

Mijne beschouwingen gaarne voor betere willende terugnemen, heb ik toch gemeend in het midden te moeten brengen, wat er vóór onze rigting van het onderwijs kan gezegd worden, en wat ik tegen eene andere methode wensch in te brengen. Het zal mij aangenaam zijn de overtuiging te hebben over enkele zaken eenig beter licht verspreid te hebben, en ter andere zijde is mij, gelijk ieder onzer, elke wenk en opmerking of aanwijzing aangenaam, waar die op zulk eenen aangenamen toon worden voorgedragen als door de Redactie is geschied. Zulke welgemeende opmerkingen te toetsen en in toepassing te brengen is ons een pligt en een genoegen.

Tanawangko, 26 October 1862. N. GRAAFLAND.

ALFOERSCHE LEGENDEN. (1)

Gelijk de Javaansche mijthologie u het middenpunt van hare wereld, Java, in de nabijheid der hoofdplaats Magĕlang aanwijst, en wel in het bergje Tidar daar, hetwelk de kop des spijkers is, waarmede Java is bevestigd; zoo heeft ook die der Minahassa een middenpunt van hare wereld, in de Minahassa landen. Dit middenpunt is te Rembokkan. Daar rust die wereld op eenen paal. Wanneer nu eene aardbeving ontstaat, dan geschiedt dit, doordien een groot varken uit de onderwereld zich tegen den paal wrijft. Eene andere lezing zegt, dat de Minahassa door een varken gedragen wordt, en zijne beweging oorzaak der aardbeving is. Zoo hebben zij hunne eigene verklaring voor de aardbevingen, ook die voor de aanwezigheid van zoovele rotsklompen rondom en te Rembokkan.

Op zekeren dag behoefde de geest of God van den berg Impong houtskolen voor zijne smidse. Hij zond eenen dienaar uit, om die van Rembokkan te halen. De geest van den berg Sapoetan, hem die niet gunnende, beval daarom eenen zijner dienaren, zich achter eenen grooten boom in de nabijheid te verschuilen, en bij het voorbijkomen van den anderen, dan eensklaps van achter zijne schuilplaats uitspringende, dien te verschrikken.

(1) In afwachting van meerdere bijdragen, nemen wij uit het »Tijdschrift ter bevordering van christelijk leven" deze proeve over, geleverd door den heer J. G. F. BRUMUND in zijn stuk »Van Langowan over Kakas en het meer van Tondano naar Rembokkan."

RED.

Deze deed gelijk hem bevolen was, en verschrikte den man, die daar argeloos met zijne vracht kwam aandragen, zoo geweldig, dat hij den last ijlings afwierp en wegvlugtte. De kolen veranderden in de steenen en rotsklompen, die ge thans nog te Rembokkan ziet.

De bevolking van Rembokkan moet in vroegere eeuwen talloos zijn geweest; zoo ook die van het niet ver van daar gelegene Kinilow, thans eene kleine negorij. De overlevering verhaalt daarvan de volgende wonderfeiten: De vorsten of hoofden van beide plaatsen hadden verschil over hunne grensscheiding. Zij kwamen op zekere plaats te zamen om dit te beslechten. Daar stonden twee wariengienboomen, zwaar getakt en met wijd uitgespreide kroon. Om die van Rembokkan een klein denkbeeld van zijne magt te geven, beval de vorst van Kinilow, dat ieder van zijn volk slechts één blad daarvan zoude plukken. Weldra stonden beide boomen bladerloos, en nog volgden ze in onafzienbare reijen, welke nog geen blad hadden geplukt. Hierop zag hij den vorst van Rembokkan aan met een gelaat als wilde hij zeggen: „nu zult ge wel begrijpen, dat de beste keuze voor u zijn zal, om mij mijnen eisch zonder verdere tegenspraak toe te staan. Maar met het onverschilligst gelaat ter wereld wendde deze zich zoo tot de zijnen, en beval hun ieder een handvol aarde aan te brengen. Zij deden dit, en weldra verrees daarvan een berg, de vijftien honderd Nederlandsche ellen hooge Lokon." De vorst van Kinilow was tevreden met dit kleine proefje van de magt zijner tegenpartij en verzocht, dat de overigen hun handje aarde maar zouden laten liggen. Beide vorsten hadden elkander leeren achten, schikten de zaak in der minne en scheidden als vrienden van elkander. Er is nog eene verschillende lezing van ons verhaal, gelijk dit gewoonlijk

met zulke overleveringen het geval is; doch deze willen wij maar door anderen laten verhalen.

Nog ééne legende echter, en wel betreffende Kinilow; waarom deszelfs bevolking, eenmaal talloozer dan de bladen van twee wariengienboomen, thans tot een zoo klein hoopje is versmolten. De vorst van Kinilow, trotsch en vermetel boven alle anderen, durfde zelfs het hoofd der booze geesten ten strijde uitdagen. Deze, voorzeker bijzonder goed voor een booze geest, beloofde uit medelijden en eigen beweging, hem en zijn volk nimmer onverwacht en onzigtbaar te overvallen, wanneer hij hen allen toch gemakkelijk zoude kunnen vernietigen. Hij zou hun steeds de tegenwoordigheid van hem en zijn leger doen kennen.

Als de Kinilowers eene zekere grassoort zich zagen bewegen, dan konden ze hem en de zijnen daar vinden, daar wachtte hij hen dan ten strijde. Zoo dikwijls ze nu dit gras zich zagen bewegen gingen de Kinilowers met hunnen vorst er op los, en zweepten den grond met lange bezems, en jaagden de booze geesten op de vlugt. Hun vorst dit eindelijk moede, en vooral door den steeds hooger stijgenden trots en de vermetelheid van Kinilows vorst, in weerwil zijner welwillendheid, geërgerd, besloot hem en zijn volk daarom onverwacht en onzigtbaar te overvallen. Nu stierven iederen nacht duizenden bij duizenden Kinilowers, door de booze geesten met den dood getroffen; vergeefs was alles wat zij daartegen deden.

Erratum:

Bl. 60, reg. 10 v. bov. worde gelezen:

...., daar deze in 1847 naar Nederland gezonden, en in 1849 in het huis van Ds. HUGENHOLTZ opgenomen, in 1855 enz.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN DE ZEDEN EN GEWOONTEN DER ALFOEREN IN DE MINAHASSA,

DOOR DEN ZENDELING

P. N. WILKEN (1).

Door de volgende bijdragen heb ik getracht aan den wensch van Heeren bestuurders te beantwoorden. Of zij voor het beoogde doel geschikt zijn, staat niet aan mij te beoordeelen. Om duidelijk te wezen, ben ik welligt in bijzonderheden van te onbeduidenden aard getreden. Ook moest ik soms enkele woorden, zaken en toestanden, die in Europa onbekend zijn, omschrijven. Mogt

(1) Ofschoon Br. WILKEN aan de Redactie de vrijheid liet aan zijn stuk zoodanigen vorm te geven, als zij meest gepast zou achten, zoo heeft zij begrepen beter te doen, de losse bijdragen zoo terug te geven, als zij haar werden toevertrouwd. De lezer zal er uit zien, dat onze zendelingen ons nog een' schat van belangrijke zaken kunnen mededeelen, en wij mogen vertrouwen, dat zij sulks meer en meer zullen doen, nu zij niet behoeven te vreezen, dat hunne aanteekeningen na lezing eenvoudig in het archief van het Genootschap zullen worden weggelegd. De spelling van den schrijver is behouden, ook in Minahassa. De proeven van het alfoersch zullen bij menigeen den wensch vernieuwen meer van die taal te vernemen. Wij gelooven dat de velen, die belangstellen in de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, Br. WILKEN voor zijne uitnemende bijdrage dank zullen zeggen. RED.

ik ook hierin te ver gegaan zijn, zoo gelieve men mij dit niet te zwaar toe te rekenen.

Voorts moet ik opmerken, dat de volgende beschrijving de Toumbulu en inzonderheid de Tomohonners geldt. In vele negerijen behooren de zeden, gewoonten, enz., in deze mededeelingen geschetst, reeds tot den verledenen tijd, – en in die negerijen, waar de Heidenen nog de overhand hebben, bestaat er nog slechts eene geringe schaduw van. Men gelieve deze opmerkingen niet te vergeten. Gaan wij eerst over tot

De Priesterschap.

Er zijn onder de Alfoeren verschillende klassen en namen van priesters, als: Walian, Mawasal (1), Meeres, Menanalinga, Tumutungep, Leleen, Tounahas en Teterussan.

De Walian is de offerpriester; slechts eenige kleine offers tot hun vak behoorende, mogen door de andere priesters, worden gemaakt. Elke negerij heeft eene groote schaar Walians. Deze zijn in afdeelingen verdeeld. Aan het hoofd van elke afdeeling staan twee of drie hoogepriesters (2), die gewoonlijk de kundigsten en veelal ook de oudsten zijn. Tot zulk eene afdeeling behooren 30 tot 50 Walians, die elkander in rang, volgens kunde en ouderdom, opvolgen.

Het getal priesters, dat bij een offer werkzaam is, is van 10 tot 30, en soms nog meer; doorgaans echter van 20 tot 25; het grooter of kleiner aantal hangt geheel van den offeraar af. Is echter de offeraar zelf

(1) In eenige distrikten zegt men Mawansal.

(2) De Alfoer zegt Walian tua. In het dagelijksch leven beteekent walian: wordt vergezeld; maar dit kan onmogelijk op priesters worden toegepast.

een Walian, dan is hij verpligt zijne geheele afdeeling te vragen. Aan een' der priesters wordt door den offeraar de leiding van het offer opgedragen; deze wordt dan stampriester (Walian tinuurran, of kort weg: Tinuurran) genoemd. Gewoonlijk is de hoogepriester Tinuurran; soms echter staat hij dit voorregt en voordeel, met goedkeuring van den offeraar, bij beurten aan een' van de priesters van den tweeden rang af. Dit is speculatie; deed hij het niet, dan zouden de andere Walians ontevreden worden, hem verlaten en welligt eene nieuwe afdeeling oprigten. Is iemand voor de eerste keer stampriester, dan moet hij aan den hoogepriester eenige geschenken geven. Maakt hij fouten, dan wordt hij door den hoogepriester beboet, en voor de teregtwijzing moet hij nog bovendien betalen. Soms worden ook Walians van naam uit andere afdeelingen, negerijen en distrikten door den offeraar ontboden. Doch den stampriester moet hij uit zijne afdeeling kiezen, en deze is, al stond de Walian van elders ook ver in kennis en ouderdom boven hem, de eerste bij zijn offer.

De belooning (1) voor de moeite der priesters is volgens hunnen rang. Die van den Tinuurran is betrekkelijk groot te noemen, doch die der overige priesters is, wegens hun groot aantal, niet noemenswaardig. De Walians van den laagsten rang, die trouwens nog jongelingen zijn, krijgen veelal niet meer dan een weinig spek en eenige borden. Al de priesters echter worden gedurende het offer goed onthaald, en voor een goed maal doet de Alfoer veel, — ook schiet er dagelijks nog iets over, dat zij naar hunne familie mogen zenden.

(1) De meeste uitgaven voor een offer zijn de onkosten voor het eten.

Zoolang het offer duurt zijn zij vrij van heeren- en negerijdiensten; maar zoodra het offer afgeloopen is, zijn zij weder gewone negerijmenschen, die al de werkzaamheden moeten helpen verrigten.

De Mawasal (1) is de priester voor de dooden. Hij maakt een klein offer voor den afgestorvene, geeft hem een halve pinang (2) en werpt de andere helft onverschillig weg, – vertelt van zijne voorouders, – beveelt hem (den doode) zich te baden, te kammen en te kleeden, – jaagt zijne ziel weg, dreigende haar met het zwaard te zullen dooden, wanneer zij mogt terugkomen, en slaat daarna de tifa. Het getal Mawasals is betrekkelijk gering; – bij kinderen en geringe personen wordt slechts één priester geroepen, – bij gegoeden naar verkiezing 3, 5, 7 of 9. De betaling voor de moeite van den Mawasal is één gantang padi (3), ééne mat en één stuk blaauw katoen; – gegoeden geven bovendien eenige palmboomen of een stuk land.

De Meeres vertelt in den laatsten nacht van rouwbeklag breedvoerig de geschiedenissen der voorouders. Een ieder kan, zonder aanstelling, wanneer hij slechts de noodige verhalen kent, het vak van Meeres uitoefenen. Maakt hij echter fouten, dan wordt hij wegens onkunde uitgelagchen. Zijne moeite wordt beloond met een stuk spek of een vadem katoen of met een' gulden.

De Menanalinga is de vogelhoorder. Wel verstaat elk Alfoer in mindere of meerdere mate het geroep der

(1) Mawasal = tifaslager, – wawasal = de stokken, waarmede de tifa wordt geslagen, – wawasallen = tifa, – wawasallan = de plaats waar de tifa geslagen wordt.

(2) De vrucht van den arecapalm, die gebruikt wordt bij het sirih- of betelkaauwen. Zie Meded. I blz. 372 e.v. RED.

(3) Gelijk 12½ oude ponden. RED.

vogels; de priester echter behoort hierin uit te munten. De kleine offers (1), die hiermede in verband staan, worden door hem gemaakt. Zijne hulp wordt ingeroepen bij oorlogen, bij huisinwijdingen, wanneer er een slecht teeken (2) gedurende het bouwen is waargenomen, bij het offer tumalinga sikoko, en soms ook bij het offer mahawewerit (in het Maleisch: boewang kalapa), wanneer namelijk tusschen eenige negerijen of distrikten een wedstrijd bestaat om een kalapa (kokosnoot) magtig te worden. De belooning voor de moeite van den Menanalinga bestaat in katoen, ter waarde van p. m. ƒ 12, en zoo lang hij werkzaam is eene goede portie eten, waarvan hij het overgeblevene dagelijks naar zijne familie zendt. Het getal dezer priesters is gering.

De Tumutungep (3) zorgt voor het openen der rijstvelden. Tot dat einde kiest hij 5, 7 of meer medehelpers. Na deze gekozen te hebben, baadt hij zich, want van het begin zijner werkzaamheden tot dat ze geeindigd zijn, mag hij nergens heengaan dan naar het rijstveld. Den volgenden morgen, circa 5 uur, stopt hij zijne ooren digt met boomwol, om het slechte geroep der vogels niet te hooren. Vervolgens neemt hij, terwijl hij zit te eten, een stuk spek, kip of visch, en doet er eenige korrels rijst bij, zeggende: „O rijke goden! worde gegeven herwaarts ouderdom en gezondheid; en van ons worden verwijderd ziekten en doornachtig gras en andere doornen (alles wat kan verwonden), en worde

(1) Wordt er een eenigszins groot offer gemaakt, dan worden 1, 2 of 3 Walians geroepen.

(2) Zie huisinwijding.

(3) Tumutungep of Manunungep = onderzoeker; zoo zegt men: latungeppennei ungkurei, sa mahakarakama = ga! worde gezien de pot, of hij al kookt.

geopend derwaarts de weg, die door ons worde gegaan, en dat wij niet worden verhinderd, o goden!" (1) Zoo bidt hij nog eens, wanneer hij bij het eten palmwijn drinkt. Vervolgens gaat hij met zijne helpers op weg naar het rijstveld; op omtrent 10 minuten van de negerij maken zij eene soort bank voor rustplaats; en op de grens van het rijstveld een afdak, terung genaamd. Deze terung gereed zijnde, gelast de Tumutungep zijne helpers, den volgenden dag eene rat en eene slang, leme (zacht, week) genaamd, te zoeken en op twee verschillende plaatsen niet ver van den tawaang (2) te begraven; de rat naar de negerijzijde en de leme naar de andere zijde van den tawaang. De tawaang is gewoonlijk geplant even buiten de negerij, en wel eenige passen regts van den weg. Van de begraafplaats dezer dieren af tot bijkans aan den weg moeten zij eenige stengels kanoekanoe (eene soort riet) onder het gras verscholen leggen; niemand anders dan de Tumutungep en zijne helpers mogen de juiste begraafplaats weten. Na dit bevel gegeven te hebben keeren zij naar de negerij terug; – de Tumutungep sluit zich op, en mag met niemand gemeenschap hebben, tot dat aan zijn bevel

(1) Sempung e Wailan (*) pakatuannei wo pakalawirren (†), wokai pikipekian in sakit wo in sarawet wo in susula, wo wukaanna a lalan (§) am pahalampalampangannai, wo kai tia pahakawekaweten, e Wailan.

(2) Tawaang, een lange dunne stam. Zie noot blz. 141.

(*) Zou Sempung e Wailan ook wel kunnen vertaald worden: worde gegeven of worde gehuldigd of worde gebeden, o goden? Zie verder noot 1 blz. 139 en noot 2 blz. 155.

(†) Zie noot 1 blz. 144.

(§) Wukaanna a lalan = worde geopend derwaarts de weg, wil echter zeggen: dat wij op onzen weg niet belet worden door het slecht geroep der vogels, of door het zien van slangen, enz., zoo ook in gebeden die later voorkomen.

voldaan is. Hieraan voldaan zijnde, gaat hij met zijne helpers den volgenden morgen weder naar het rijstveld; — bij de begraafplaats van de rat neemt hij een stukje hout, of bamboes, of riet, en houdt dat op den stengel van de bovengenoemde kanoekanoe, zeggende: „Zie daar de rat; — gelijk de menigte uwer haren, zulk eene menigte vaten worden gevuld met rijst, die door ons gekregen wordt uit de tuinen, die in dit jaar geopend worden door ons; en worde bewaakt en verwijderd ziekte (van het plantsoen) der tuinen, en ons worde gegeven herwaarts ouderdom en gezondheid." (1) Van hier gaat de stoet naar de begraafplaats van de leme; — wederom houdt de Tumutungep een' stok op den stengel van de kanoekanoe, en zegt: „Zie daar de leme; — zoo zacht of week als gij worde de aarde (van den tuin), die door ons wordt geopend, en zoo zacht als gij worde de rijst en de groenten, die door ons geplant worden, — en ons worde gegeven herwaarts ouderdom en gezondheid." (2)

Nu gaat de stoet verder naar de rustplaats, en zet zich op de te voren gemaakte bank, om pinang te kaauwen, — en van hier gaat het naar den terung (afdak). Na ook onder dit afdak een weinig pinang ge-

(1) Kela si kawok, ija (*) tanu ang kalakker am buukmu tentu ang kalakker an sangkor (†) patakuan am bene kailekkannaj in taun am parassannai; wo lukalukarran wo irourou se sakit in uma, wo kai pakatuannei pakalawirren.

(2) Kela si Leme, ija tanu ung kalememu an tana mange parassannai, wa tanu ung kalememu ambene woan sesendeen itanemmai, wo kai pakatuannei wo pakalawirren.

(*) Ija is telkens een stopwoordje, waarvan de i lang moet gerekt worden.

(†) Sangkor = vat; dit vat wordt van eenen boombast gemaakt, en kan van 20 tot 200 gantangs padi bevatten.

kaauwd te hebben, zendt de Tumutungep zijne helpers uit om den vogel mangengeke (1) 3, 5, 7 of 9 keeren te hooren lagchen, knorren en krassen. De helpers gaan nu op weg om aan dit bevel te voldoen. Zoodra zij den vogel genoegzaam hebben hooren roepen, breken zij een stuk van eenen droogen tak af, dat tewas wordt genoemd. Deze tewas nu is een teeken van den rijken zegen, die door het goede geroep van den Mangengeke is beloofd. Het welgelukken van hunne zending geven zij den Tumutungep, die hunne komst onder den terung verbeidt, door een zeker geroep, kraaijen genaamd, te kennen. Bij hun rapport verklaren zij, dat zij den vogel honderden, ja wel duizenden keeren naar wensch hebben hooren fluiten. (2)

De Tumutungep begraaft den tewas op het rijstveld, zeggende: „Dezen tewas bezitten wij door het gelach, door het geknor en door het gekras (van den mangengeke) 3 keer, 5 keer, 7 keer, 9 keer, 100 keer, 1000 keer; – waardoor zal worden verkregen door ons zeer veel rijst, hooge ouderdom, bestendige gezondheid, en worden verkregen vele goederen van groote waarde, die voortreffelijker zijn dan de beloofde rijst, o Goden!" (3)

Nu kapt de Tumutungep eene hoeveelheid stukjes hout van den korombassan, tutuil genaamd, en verbergt die zorgvuldig onder den terung. Daarna kapt hij een dun stuk droog hout van den lahendongboom

(1) Mangengeke = lagcher.

(2) Al hebben zij den vogel ook slechts eenige keeren gehoord, spreken zij toch van honderden en duizenden keeren.

(3) Ung kenu ja tewas nimahakekeke no nimangoro wo nirimer makatellu, makalima, makapitu, makasija, makaatus, makariwu ipuruttai wene lakker wokakatuaan wo kalawirran; woikailek kanaan wuter marapeme niana, – e wailan."

circa 1½ voet lang, en na weder pinang gekaauwd te hebben, draagt hij dit hout op den schouder naar huis, voorafgegaan door een' van zijne helpers om aan te duiden, dat allen die hem ontmoeten zoodanig moeten uitwijken, dat zij elkander links kunnen passeren; en met niemand mag hij op den weg naar huis spreken. Bij elken grooten boom onderweg leunt hij een weinig, zeggende: „bij dezen boom zal worden geleund, wanneer de menigte rijst, die wij dit jaar zullen krijgen, naar huis wordt gedragen." Bij de rustbank gekomen zijnde, zetten zij zich om sagoweer te drinken, die zij van den eersten den besten boom gerust mogen nemen. Ter plaatse, waar de leme en de rat begraven zijn, bidt de Tumutungep op dezelfde wijze en met dezelfde woorden, als dien morgen, toen hij met zijn gevolg naar het veld ging. Te huis gekomen zijnde, kaauwt hij onder zijne woning pinang, kapt het medegebragte hout in drie stukken, legt die op de paha, dat is eene soort zolder boven het vuur, en sluit zich drie dagen op. Gedurende dien tijd mag hij met niemand gemeenschap hebben. Op den derden dag kookt hij een weinig rijst met het door hem medegebragte hout, – met deze gekookte rijst gaat hij naar het rijstveld, gevolgd door zijne helpers en oude lieden. Bij het eten van deze rijst op het veld bidt hij aldus: „O rijke Goden worde verwijderd van ons ziekten en schadelijk gedierte en ziekte (in het plantsoen) der tuinen, o Goden."

Na het eten verdeelt de Tumutungep onder zijne helpers en de oude lieden de tutuils, – aan minder bejaarden geeft hij eenige groenten om hunne tuinen te planten. Genoemde tutuils begraaft een ieder van hen op de grens van zijn' eigenen tuin, bij den tawaang. Bij dit begraven houdt hij den adem in, en sluit zijne

oogen. De tutuil brengt den bezitter daarvan zegen aan. De overige bewoners der negerij, die geenen tutuil of geene groente gekregen hebben, komen den volgenden dag bij hem op zijn rijstveld, en verzoeken hem om eten, hetwelk trouwens een ieder voor zichzelven heeft medegebragt. „'t Is wel," antwoordt de Tumutungep, „maar gaat eerst werken," en nu beginnen zij zijn veld te openen. Na omtrent een uur gewerkt te hebben, roept hij hen om te komen eten, en daarna zegt hij: „gaat nu naar mijn' anderen tuin," hetwelk beteekent: een ieder mag nu zijn eigen veld ontginnen; in naam toch behooren al de tuinen aan den Tumutungep. Hiermede nu zijn zijne werkzaamheden geëindigd. Hij ontvangt geene andere belooning dan het uur werkens op zijn veld. Zijne hulp wordt echter zelden, slechts voor bepaalde gronden, ingeroepen. In het geheele distrikt Tomohon is slechts een Tumuntungep, – in het distrikt Sarongsong waren vroeger 4 à 5, thans is er geen meer. Deze betrekking is erfelijk, wanneer namelijk de erfgenaam de noodige kundigheden bezit. Door het distriktshoofd wordt hij, met goedkeuring van de oudsten der negerij, aangesteld.

De Leleen (1) is de eigenlijke priester van de rijsttuinen; zijne werkzaamheden beginnen omtrent eene maand voor dat de padi gezaaid wordt, en eindigen nadat de rijst naar huis is gebragt. Hij heeft betrekkelijk veel werk, en gedurende den tijd zijner werkzaamheden mag hij met niemand eten en drinken, met niemand gemeenschap hebben, uit geen ander drinkvat dan uit het zijne drinken, geene begrafenis, zelfs die van zijne naaste familie, bijwonen, zijn haar niet knippen, enz. Hij bezit als teeken zijner

(1) Leleen beteekent: die gevolgd of gehoorzaamd wordt. In eenige distrikten zegt men Tou nahas in plaats van Leleen.

waardigheid een stuk wonderhout, tahas genaamd. Dit stuk hout waarschuwt hem (zie onder posan, blz. 133, e.v.), wanneer te zijnent of door hemzelven iets ongeoorloofds is gedaan, want alsdan verandert de tahas in eenen steen, en de steen in eene slang. Gedurende den tijd van zijne werkzaamheden moeten er tien tuinoffers worden gemaakt, – maar daarvoor wordt de hulp van de walians ingeroepen. Om goed voor de tuinen te kunnen zorgen, behoort de Leleen negen voorwerpen, als: twee soorten ratten, vier soorten slangen, twee soorten vogels en eene duizendpoot, op negen verschillende tijdstippen buiten de negerij, lejlihian genaamd, te begraven. Hiermede begint hij 25 dagen voor dat de eerste padi wordt gezaaid; – in deze 25 dagen moeten die negen voorwerpen begraven worden; – en van de zaaijing tot dat de padi begint te bloeijen, moeten ze weder voor den vorm op negen verschillende tijdstippen worden begraven. Den avond voor elke begraving geeft de priester hiervan aan de bewoners der negerij kennis, hetwelk dient om hen te waarschuwen van op dien dag niet naar den rijsttuin te gaan.

De Leleen zaait in elken tuin van zijne afdeeling de eerste padi, ook plukt hij uit elken tuin de eerste rijst. Deze door hem geplukte padi roostert en stampt hij tot meel, en geeft daarvan iets aan elk huisgezin.

Voor zijne moeite ontvangt hij van elk huisgezin ten minste jaarlijks een gantang padi. Hij is de eenige priester, die vrij is van heeren- en negerijdiensten. Elke kampong heeft slechts een' Leleen. Deze betrekking gaat gewoonlijk van vader op zoon over, wanneer de zoon de noodige kennis bezit. Hij wordt aangesteld, na raadpleging van de oudsten der negerij, door het districtshoofd.

De Tou nahas (1) is de priester van de jagers. Deze mangangassu d. i. hondenleiders (2) genaamd, ontvangen bij den Tou nahas onderwijs in het geroep der vogels, in het kruipen der slangen en in het jagen der wilde varkens. Gewoonlijk gaat de Mangangassu naar verkiezing op de jagt; heeft hij echter het geroep van vogels gehoord, of het kruipen van eene slang gezien, dan moet hij den priester raadplegen, die hem dan zegt, wanneer en welken weg hij behoort te gaan. Van elk wild varken, dat de jager krijgt, ontvangt de Tou nahas eenen voorpoot (3). Krijgt hij een groot varken, dan moet hij door den Tou nahas een offer laten maken. Dit offer wordt in den eeleppan (zie onder palmwijn) gemaakt. Bij dit offer verzoekt de priester de goden, zeggende: „O rijke Mananatar en vele goden! komt toch en zijt ook slagtende of in stukken hakkende een groot everzwijn van het mannelijk, en ook een van het vrouwelijk geslacht, en eene geheele kudde wilde varkens, morgen en overmorgen hier, – o rijke goden!" (4) Daarna rijgt de Tou nahas het hart, de lever en den

(1) Tou nahas (veelal, doch minder juist, tonaas geschreven) beteekent: kernachtig man of mensch. Nahas is = kern van het een of ander. Tou nahas gebruikt men ook in den zin van baas, vooral bij timmerlieden.

(2) Assu = hond. Wat hier van den Mangangassu in betrekking tot den Tou nahas is gezegd geldt ook van de netten- en strikkenspanners.

(3) De geheele voorschoft; – de Majoor kreeg vroeger den geheelen achterpoot.

(4) „O Wailan (*) Mananatar (†) wo se empung lakker, ija meipe kasii mahatatarrei songkai wo merei wo sana taranak wehoo sando nasusa wiai, e Wailan!"

(*) Wailan wordt ook voor goden gebruikt; O Wailan Mananatar kan dus ook vertaald worden: „o God Mananatar. Deze aanmerking geldt telkens voor Wailan.

(†) Mananatar = slagter, die in stukken kapt.

haas van het gekregen everzwijn aan een spit, roostert het genoemde, en houdt vervolgens het spit overeind, zeggende: O rijke Mananatar en vele goden, komt toch, steekt ook het geroosterde in den grond, morgen overmorgen, hier bij ons, – o rijke goden!" (1) En terwijl hij nu het benedenste gedeelte van het spit in den grond steekt, zoodat het hart, enz. boven denzelven blijft, zegt hij: „o rijke goden! eet van het geroosterde, en ons worde gegeven herwaarts spijzen (everzwijnen), en laat de spotters, die tot aan hunnen dood geen wild varken geproefd hebben, veranderd worden in een verbazend groot everzwijn, en in een groot wijfje, dat moeijelijk loopt, en in eene geheele kudde wilde varkens, opdat wij ze in het bosch kunnen steken." (2) Vervolgens wordt in den eeleppan goed gegeten en gedronken, en het overschot van het wild varken verdeeld.

De Teterussan (3) is de priester of het hoofd der dapperen. Van alles wat op oorlog en op het snellen van koppen (4) betrekking heeft, als: droomen, geroep van vogels, kruipen van slangen, enz. moet hij onderrigt worden. Voor en aleer een oorlog wordt begonnen, of

---

(1) „O Wailan Mananatar wo se empung lakker meipe kasii tumektek rinengis sando nasusa wiai kai, – e Wailan!"

(2) „O Wailan sumerala witu rinengis, wo kai wehannei tikohon opapakontaenla songkai mahawela wo merei pantegan wo wehoo' taranak se tou mengawingawit, wo sera penuraennai witi kakain se rei kimaipima wehoo amate." (*)

(3) Teterussan = de persoon tot wien gegaan of gebragt wordt.

(4) Anderen beweren, dat de koppensnellers niemand raadplegen, maar hun bedrijf voor allen verborgen houden.

(*) Dit is eene moeijelijke constructie, woordelijk bijkans aldus: „O rijke goden! eet van het geroosterde, en ons worde gegeven herwaarts spijs; laat gesprongen worden in een verbazend groot everzwijn met zijn' tegenhanger en een wijfje, dat moeijelijk loopt, in eene geheele kudde wilde varkens de menschen die spotten, opdat zij door ons worden gestoken in het bosch, zij die geen wild varken geproefd hebben tot aan hunnen dood."

koppensnellers zich op weg begeven, moet zijn raad, nadat hij met den menanalinga het geroep der vogels heeft geraadpleegd, worden ingewonnen. Zijn er koppen gesneld, hetzij in den oorlog of uit eene geheime hinderlaag, dan moeten die regtstreeks tot hem worden gebragt.

Bij het offer mauri is hij de hoofdpersoon, – allen wenden zich tot hem, hij moet al de onkosten van dit offer dragen, en deze zijn zeer aanzienlijk, vooral de uitgaven voor rijst en spek, want de geheele negerij teert 8 à 10 dagen op zijne kosten, – maar daarvoor moet hem ook de geheele bevolking vijf dagen helpen werken in zijnen rijsttuin. Deze betrekking bestaat bijkans nergens meer, omdat er geen oorlog meer mag gevoerd, en geen koppen meer mogen gesneld worden; – waar ze nog bestaat heeft ze toch hare oorspronkelijke beteekenis verloren.

De mamasal en meeres mogen geen leleen zijn, en deze mag hun vak niet uitoefenen; overigens kan een ieder, indien hij de noodige kundigheden bezit, priester van al de overige vakken worden. Om priester van een, twee of meer betrekkingen te worden, ontvangt de leerling reeds als kind van eenen kundigen priester (1) onderwijs. De kundigheden, die de leerling zich moet eigenmaken, bestaan in de kennis en in het verhalen van de geschiedenissen der goden en hunner voorouders, in het maken van offers, het verrigten der ceremoniën, het dansen en springen op eene plank, de kennis van het geroep der vogels, het kruipen der slangen, enz. Heeft hij al deze kundigheden verkregen, dan verheft zijn leermeester hem tot priester, en na het gelukkige volbrengen van zijn eerste proefstuk wordt hij door een' der

(1) Er zijn geen bepaalde priesters voor het onderwijs, een ieder van hen mag onderwijs geven.

oudste priesters òf omarmd, òf bij zijne kleederen gevat, en daarmede is hij openlijk als priester, maar nog van den laagsten rang, erkend. Veel heeft hij nog te leeren, vooral de walian, en naarmate hij in kennis toeneemt, klimt hij in rang, en wordt in de niets beteekenende geheimen ingewijd.

Als leerling reeds heeft hij op straf van boete de belofte van geheimhouding afgelegd, en hij houdt die getrouw ook, – welligt omdat hij ook weinig verklappen kan. De beteekenis toch van de meeste gebruiken en van sommige woorden kennen de priesters zelven niet, maar bootsen die alleen uit gewoonte na. Van daar ook, dat het zoo moeijelijk is eene juiste beschrijving van hunne offers, enz. te geven.

In sommige van de andere distrikten, niet tot den Toumbulu behoorende, heeft men priesteressen in plaats van priesters. De kleeding der priesters is juist als die der gewone Alfoeren bij feestelijke gelegenheden.

Kleeding der Alfoeren.

De kleeding der Alfoeren bij feestelijke gelegenheden is een dubbele tjedako, buikband, dubbele hoofddoeken, armbanden met neêrhangende doeken en schelletjes aan de beenen. Het hoofd wordt bovendien met één, twee of meer doode paradijsvogels, aga genaamd, versierd, die als pluimen gedragen worden. Als teekenen van moed gebruiken enkele Alfoeren op hun hoofd halve of geheele koppen van jaarvogels. De tjedako, de buikband en de hoofddoeken zijn bij gegoeden van patollas, dat zijn lange, bonte, zijden doeken, en bij de geringeren zijn ze van katoen. Eenige van deze voorwerpen ontvangt de Alfoer door den walian.

Twee of meer maanden oud zijnde, wordt de zoon naar den palmboom gebragt, om pro forma al de werkzaamheden te verrigten, die bij het winnen van den palmwijn worden vereischt. Na voorts nog een offer van een' hond gemaakt te hebben, geeft de walian aan den zoon een' witten tjedako en dito hoofddoek. Ofschoon dit kind van nu af een' tjedako en hoofddoek van deze kleur mag dragen, gaat het nogtans tot op eenen zekeren ouderdom geheel naakt (1).

Bij het maken van het negerijoffer. mauri, hetwelk zelden geschiedt, ontvangt de jongeling van 12 tot 18 jaren door den walian eenen rooden tjedako (2). Bij het geven van deze voorwerpen: zegt de priester: „o rijke Maalangen en Kilomata en Repi (3) komt, wij zullen digt bij elkander zijn, en elkander vatten en geven aan N. N. den rooden tjedako en den paradijsvogel. Een, twee, drie, vier vijf, zes, zeven, acht, negen rijke Pasijowan." Daarna buigt de priester een weinig met het hoofd naar de voorwerpen, en geeft ze dan aan N.N. zeggende: „door dezen uwen tjedako en uwen paradijsvogel worden vermenigvuldigd uwe jaren tot in hoogen ouderdom, en uwe gezondheid gesterkt, en uw moed volhardend, – o, rijke goden" (4). Van nu af aan mag

---

(1) Dit wordt hoe langer hoe zeldzamer.

(2) Alleen de Toumbulu heeft de roode bloedkleur.

(3) Deze drie voorouders-afgoden waren dapper en wreed, en vraten de menschen raauw op.

(4) „O! Wailan i ja (*) Maalangen wo Kilomata wo Repi mei, kita maruru makampet wo majo um bilar (†) lakka wo un aga ni N. N. – Essa, rua, tellu, apat, lima, ennem, pitu, walu, Sijo (§) wailan Pasijowan. – Kenu um bilarmu wo un agamu, ija maka tuamokan wo makalawir wo makawaranei nikou, – e! wailan."

(*) ija een stopwoordje, waarvan de i zeer lang gerekt moet worden.

(†) bilar = tjedako zegt men alleen bij offers, dagelijks : kole.

(§) sijo = negen moet gerekt worden en sterk den nadruk ontvangen.

de jongeling ook deze kleur tot tjedako gebruiken, en het hoofd met den paradijsvogel versieren.

Na geruimen tijd, wanneer hij een offer laat maken, ontvangt hij van den priester de vergunning ook patollas te gebruiken.

Door het dragen van den halven kop van den jaarvogel (1), geeft de Alfoer te kennen, dat hij besloten heeft eenen kop te snellen, hetzij in den oorlog of uit eene hinderlaag. – Hij die reeds een' of meer koppen gesneld heeft, draagt als teeken hiervan, vooral bij het offer mauri, een' of meer koppen van den jaarvogel op zijn hoofd. Soms zijn deze koppen slechts van hout nagemaakt, maar dezen hebben toch dezelfde beteekenis.

Bij de Christenen bestaan natuurlijk deze gewoonten niet meer, zelfs bij de Heidenen gaan ze hoe langer zoo meer verloren. Bij feestelijke gelegenheden, als: bij het voltrekken van huwelijken, bij het maken van offers, bij het betrekken van nieuwe woningen en bij het eten van de eerste nieuwe rijst, gebruiken de Heidenen nog het beschrevene kostuum. Dagelijks echter kleeden zij zich gelijk de Christenen met broek en kabaija; slechts enkelen ziet men nog met tjedakos loopen.

Posan (ongeoorloofd).

De Alfoer, man of vrouw, mag nooit de namen der schoonouders noemen, omdat dit in hun oog gebrek aan achting verraadt, waardoor de overtreder met wonden en puisten, vooral aan den neus, gestraft wordt. Wordt

(1) Sommigen zeggen: het dragen van den kop van den jaarvogel beteekent alleen moed; – maar door het zitten naast den Peterussan bij het offer mauri wordt te kennen gegeven, dat men een' kop gesneld heeft.

de inlander gevraagd, hoe deze of gene heet, dan antwoordt hij, wanneer bedoelde persoon gelijknamig is met een' van zijne schoonouders: „juist zooals mijn schoonvader," of: „ik mag dien naam niet noemen," of hij geeft er eene omschrijving van, of noemt den naam half, als: voor Wenas zegt hij: We, – voor Mainalo: Maina, – voor Waworuntu: Wawo. Wordt hij nog niet verstaan, dan voegt hij er nog eene lettergreep bij: Waworun, enz. Heeft hij bij vergissing den naam uitgesproken, dan spuwt hij, vooral wanneer de schoonvader of moeder reeds dood is, zeggende: „ik heb verkeerd gedaan." Bij herhaling van dit misdrijf wordt hij door zijne vrouw deswege streng berispt.

Het niet mogen noemen van de namen der schoonouders gaat zoo ver, dat de Alfoer steeds voor slechts eenigszins gelijkluidende namen van levende of doode voorwerpen een ander verklarend woord gebruikt. Heet bijv. de schoonvader Waworuntu, dan zal hij nooit zeggen: wawo (boven), maar wel natas (boven); heet hij: Kalalo of Mainalo, dan zal hij nooit zeggen: kawalo (paard), of pangalo (naam van eene soort gras), maar voor kawalo gebruiken: sasakejan (rijbeest), en voor pangalo: rukut kakannen ne sasakejan (eten voor rijbeesten). Is de naam van de schoonmoeder: Sijowan, dan zegt hij voor sijo (negen): Kehana (onpas); heet zij Ngisa, dan zegt hij voor marisa (spaansche peper): ngumetnget (heet, brandend, scherp), enz.

Bij het openen van nieuwe rijsttuinen moet de Alfoer, terwijl hij het gras, riet of hout trapt, eene veldrat

(1) Alleen wanneer hij gevraagd wordt mag hij zoodanige antwoorden geven, en wanneer het zijn moet een enkelen keer den geheelen naam noemen.

dooden. Gelukt hem dit niet, dan laat hij dit elders door een' van zijne vrienden doen, die haar alsdan, zoolang hij aan het kappen is, voor zijne péda (hakmes) werpt, welke hij dan nog voor den vorm moet dooden. Na deze gedoode rat op den grenshoek bij den tawaang (1) begraven te hebben, neemt hij een dun stuk hout, lang circa een' en een halven voet van den lahendongboom en draagt het op zijnen schouder naar huis, voorafgegaan door eenen kleinen jongen, om aan te duiden, dat allen die hem ontmoeten zoodanig moeten uitwijken, dat zij elkander links kunnen passeren. Met niemand, zelfs met zijne vrouw niet, mag hij van het oogenblik, dat hij den tuin verlaten heeft tot op den derden dag praten of gemeenschap hebben; tot dat einde sluit hij zich in zijne kamer op. Het eten en drinken wordt hem stil in de kamer gebragt, – ook andere behoeften verrigt hij aldaar. Het medegebragte hout kapt hij, te huis gekomen zijnde, in drie stukken, en legt die op de paha, dat is eene soort zolder, boven het vuur. Op den derden morgen kookt hij met dit hout een weinig rijst voor de goden, hetwelk hij hun in den tuin als hun maal aanbiedt; voorts plant hij eenige groenten.

Brengt de Alfoer voor de eerste keer vuur in de hut van zijnen tuin, dat drie dagen moet blijven branden, dan mag hij op den weg derwaarts met niemand spreken, moet allen die hem ontmoeten, links voorbijgaan, en drie dagen en nachten in zijnen tuin wonen. In dien tijd behoort hij een maal aan zijne familie en tuinburen te geven.

Na het plukken en eten van de eerste nieuwe rijst,

---

(1) Zie blz. 141, noot.

dat door een offer in den tuin wordt voorafgegaan, keert de Alfoer zwijgend naar zijn huis terug, zorg dragende, dat hij steeds allen die hem ontmoeten, links passeert.

Van den oogenblik af dat de rijst gezaaid is, tot dat na drie à vier maanden het offer mengellur is gemaakt, mag geen pas gekapt hout of atap (dekbladen van huizen) langs rijsttuinen of in de negerij worden gebragt, omdat de muizen alsdan het plantsoen zouden bederven. Waagt het nogtans iemand, dan neemt de leleen of elk inlander hem den péda, die de Alfoer gewoonlijk bij zich heeft, af, en vernielt daarmede den atap of het hout. Gelukt hem dit niet, dan klaagt hij den overtreder bij het districtshoofd aan, door wien de schender der instellingen gestraft wordt.

De Christenen storen zich natuurlijk aan dit verbod niet, en zoo verliest het hoe langer zoo meer zijne kracht. Ook de Heidenen weten het gemakkelijk te ontduiken, door eenige strepen te maken met houtskool, of eenige drooge bladeren te binden op het hout, en het te dragen in plaats van het te slepen; want alsdan wordt het als brandhout beschouwd. Zoo doet men ook met den atap; ook legt men op deze bladeren wel eenige groenten, en dan is het niet de atap, maar zijn het de groenten die gebragt worden.

Inzonderheid is het huis van den leleen in den te voren genoemden tijd posan. Verschillende soorten van versche bladen, versche bamboes, enz. mogen volstrekt niet in zijn huis worden gebragt. Mogt door onvoorzigtigheid, onwetenheid of kwaadwilligheid iemand iets van het verbodene in zijn huis brengen, dan verandert het hout tahas, het teeken zijner waardigheid, in eene slang, die den leleen opzoekt, al is hij ook

ver van zijn huis verwijderd, en zich om een' van zijne armen of beenen windt. Slechts door vleijen en beloften kan de leleen zich van de slang bevrijden, en tot dat einde zegt hij tot haar: „kom, heer! laat ons naar huis gaan, en worde geslagt een groot varken (1)." Nu laat de slang los, en de leleen brengt haar, na haar in eenen sarong, of in eenen doek, of wat hij slechts bij zich heeft, gewikkeld te hebben, naar huis, en legt haar op de bepaalde plaats, alwaar zij weder in eenen steen, en vervolgens in het hout tahas verandert. Volgens zijne belofte moet hij nu door den walian een varken offeren.

Deze slang heet embet ne wewene (2) (buikband der vrouwen), is omtrent een' en een halven voet lang, heeft eene rood zwartgevlekte kleur en twee hoofden, ten minste is zij aan beide einden gelijk, en kruipt zoowel voor- als achteruit. Zij is een onschadelijk dier, in hare bewegingen is zij zeer langzaam, en kan gemakkelijk worden gevangen. Hiervan trekt de priester partij. Vindt hij in den tuin of elders deze slang, dan grijpt hij haar, en windt haar om zijnen arm, of om zijn been. Nu maakt hij leven, om de aandacht van andere personen hierop te vestigen, en stelt zich boos aan over de onvoorzigtigheid zijner huisgenooten, die in zijne afwezigheid iets ongeoorloofds in zijn huis moeten hebben gebragt. Vervolgens brengt hij de slang, zoo als te voren beschreven, naar huis en legt haar op

(1) Meimo opo (*) mange wunuen si kantung.

(2) Ofschoon Embet ne wewene een onschadelijk dier is, zijn de inlanders er toch voor bevreesd.

(*) Opo heb ik vertaald: heer; soms gebruikt men opo ook voor empung, ook voor grootouders.

de bepaalde plaats. Deze plaats echter is zoodanig gemaakt, dat de slang moeijelijk naar binnen, maar gemakkelijk naar buiten kan. ontkomen. Zelden wordt hare vlugt opgemerkt, wordt ze echter ontdekt, dan heet het: zij is nog ontevreden over de overtreding. De leleen vleit haar op nieuw, en brengt haar weder naar de bepaalde plaats, van waar zij onopgemerkt weg kruipt. Na eenigen tijd gaat de priester zien, of de slang reeds in eenen steen is veranderd, maar komt, na dien steen in 't geheim er neêrgelegd te hebben, met het berigt terug: „nog niet." Vervolgens zendt hij iemand anders om te zien, en — o! wonder, de slang is werkelijk in eenen steen veranderd. Op gelijke wijze verandert ook de steen in het hout tahas. En door zulke plompe bedriegerijen wint de leleen het vertrouwen der bevolking!

Huisbouwing.

De huizen der Alfoeren waren vroeger groote gebouwen voor 8 tot 12 familiën. Zooveel mogelijk woonden broeders, ouders, kinderen en kleinkinderen te zamen. De oudste van hen was bij het bouwen de voornaamste huisheer.

Wil de Alfoer een huis bouwen, dan stopt hij van den dag af, dat hij begint hout te kappen tot dat het huis gereed is, zijne ooren digt met boomwol, om het slechte geroep van vogels niet te hooren; want dit hoorende moet hij zijne werkzaamheden staken, tot dat het voorspeld ongeluk vernietigd is door het goede gefluit.

Voor en aleer hij echter begint te kappen, neemt hij, zittende om te eten, een stuk spek, kip of visch, en doet er drie korrels gekookte rijst bij, zeggende: „O rijke Goden worde geopend de weg, die door mij

der- en herwaarts wordt gegaan, en dat worden verwijderd doornen van mij, van dezen dag af wordt op den weg gegaan der- en herwaarts (1).

Het eerste stuk hout moet hij bij den eeleppan (2) (drinkplaats) vellen, zorg dragende, dat de top naar het zuidwesten valt, omdat in die rigting een der oudste Goden, Tingkulengdeng genaamd, woont, die het eerste huis heeft gebouwd, en een baas in het bouwen is. Dezen boom, hoe ligt ook, behoort hij bij den eeleppan te bekappen, en al draagt hij hem ook naar huis, zoo moet hij toch aan het beneden einde een gat maken, voor het binden van den rotting om hem te kunnen slepen; - het benedenste eind vooruit, om aan te duiden, dat het van den Empung tingkulengdeng gehaald is. Op dezen dag, al is het ook nog vroeg, mag hij geen hout meer vellen. Van den tweeden dag af aan kan dit naar verkiezing geschieden. Bij het slepen van het hout helpt hem de geheele negerij, en bij het bouwen helpen hem de mannen van zijne wacht.

De houtwerken gereed zijnde, plaatst de huisheer eene mand met padi en een bord op de bouwplaats, zeggende: „Met deze gave wordt door mij gekocht het erf van

---

(1) Sempung e! wailan (*), wukaanla ulalan pahalampalampanganku wo pikipikian in susula aku takkar inania wo mange witu lalan pahalampa lampangan.

(2) Eeleppan. Zie misbruik van den palmwijn.

(*) Sempung e! wailan heb ik vertaald: „o rijke Goden." Wailan beteekent: rijk, - maar het wordt ook voor „Goden" gebruikt. Wat ik van „sempung" moet maken weet ik niet; - het zal wel een werkwoord zijn, ofschoon het in geenen vorm past, doch de voorgevoegde *i* of de uitgang *en* zou men kortheidshalve hebben kunnen weglaten, - dit zoo zijnde weet ik er geen gezonden zin in te vinden. Men gebruikt deze woorden telkens bij het eten, of bij het drinken van den palmwijn. Want terwijl men eenige korrels rijst op zijde legt, of een weinig palmwijn op den grond stort, zegt men: „sempung e wailan," enz. De gebiedende wijs van sempung is: sumempung of isempung. Zie nog de noot op blz. 122.

den eigenaar (Empung), waarop wordt gebouwd mijn huis, en ofschoon hier aanwezig mogten zijn slecht gras, slecht hout en slechte wortels, zullen door het uitdampen daarvan ons geene ziekten en rampen treffen, omdat de grond door ons gekocht is geworden." (1)

De huizen worden op palen gebouwd, vroeger van 8 tot 12 en thans van 2 tot 6 voet hoog. Deze palen komen óf in den grond, óf er wordt beneden een raam van zware balken gelegd, waarin de palen met tappen worden gezet. Al de huizen stonden vroeger met het front naar het westen, omdat in het oosten van het huis bij de meeste offers de offerplaats moest komen. In den zuidwester hoekpaal wordt naar de zuidzijde een klein gat in den tap gebeiteld, en, na een stukje goud of koper er in gedaan te hebben, wordt het gat met hout weder digt gemaakt. Dit stuk goud of koper moet een licht verbeelden, omdat het nooit roest.

Gedurende het bouwen moeten er drie honden, op drie verschillende tijdstippen, worden geofferd. Het eerste offer wordt gemaakt na het leggen der pangarians, (2) die hier en daar met een weinig bloed van het offerdier worden bestreken. De tweede hond wordt geofferd na het zetten van die stijlen, (3) waarop de dakstoel rust. Ook deze stijlen worden met het bloed van den hond geverwd. Bij het dekken van het huis wordt het derde offer gemaakt, en alsdan worden eenige dekbladen met bloed van den geofferden hond gekleurd. Dit bloed stelt het afbranden

(1) Untotol kenu ija totol itelesku u leasar toorran umwaleku wia si makatana niia, maan nia wehawehan rukut: kai wo achmut (?) lewo sumusuw mamuali rumara kaappa ampoi karengan deimo sumuat ni kai wen tinelessannaimo.

(2) Pangarian zijn die balken, die op de palen liggen, en waarop de vloerbalken rusten.

(3) Naar de alfoersche bouworde.

van het huis voor, waardoor men dit ongeluk voorkomt. Honden worden voor deze offers gekozen, omdat het moedige dieren zijn. Het vleesch van deze beesten wordt door den priester en de bouwlieden gegeten. Hondenvleesch is trouwens bij den Alfoer een gewild voedsel.

Huisinwijding.

Heeft men gedurende het bouwen in of onder het huis eene slang of duizendpoot gezien, hetwelk een slecht teeken is, dan moet de vogel kembaluan worden gehoord. Tot dat einde wordt vooraf eene hut op het erf gebouwd, waarin de familie eenige dagen en nachten kan wonen. De hut gereed zijnde, verzoekt de huisheer den menanalinga (vogelhoorder) om zijne hulp. Deze priester gaat alsdan met den huisheer en drie gezonde, vlijtige knapen van 8 tot 12 jaar, in de hut, alwaar zij van een lid bamboes, dien zij splijten en vlechten, eene soort mandje maken. Hiermede begeven zij zich naar de rivier Mahum, alwaar de menanalinga 3 of 5 gladde steenen zoekt, die hij, na ze in eenen doek gedaan en met wokabladen omwonden te hebben, in het te voren genoemd mandje legt, hetwelk hij aan een' der jongens te dragen geeft, en nu keeren zij naar de hut terug.

Op den avond van dezen dag gaan zij uit, om den kembaluan te hooren fluiten, medenemende de steenen, een stuk brandend hout en drie tawaangs (1). Ter bestemde plaats gekomen zijnde, zegt de priester tot zijn

(1) De Tawaang is een lange dunne stam met vrij groote langwerpige bladen, die eene groene kleur hebben (er zijn er ook die rood zijn, maar die worden niet gebruikt); aan deze bladen hechten de priesters de beteekenis van een schild tot afwering van booze geesten; zij worden ook bij het maken van offers door den priester op den rug gedragen. Gewoonlijk wordt de Tawaang ook geplant op het einde der negerij, op de erven en op de grens der rijsttuinen.

gevolg: „Mogt gij bespeuren dat hier mieren zijn, geeft het dan bij tijds te kennen, dan kunnen wij eene andere plaats zoeken, want gij moet nu stil zijn, en moogt u niet bewegen.” Daarna legt hij de steenen, het stuk brandend hout en de drie *tawaangs* op den grond. Op deze voorwerpen moet de huisheer, zoo dikwerf de *menanalinga* hem door te hemmen een teeken geeft de hand leggen. Dit herhaald teeken geeft de priester, nadat hij van 1 tot 3, 1 tot 5, 1 tot 7, 1 tot 9, 1 tot 11, 1 tot 13, 1 tot 15, 1 tot 17, 1 tot 19 en van 1 tot 29 maal (1) den vogel heeft hooren fluiten. Om dat doel te bereiken, bootst hij op een stuk bamboe het geroep van den *kembaluan* na. De vogel hierop door zijn gefluit antwoordende, zegt de *menanalinga* tot hem: „O rijke! indien waarlijk gij zijt gezonden (u is gegeven) geworden te toonen, worde gehoord door ons geluk, ouderdom en gezondheid, kom dan digt bij ons, en zet u op geen droogen tak, maar op eenen levenden (groenen) en vooral op den *nakel* (wijnpalm.) Ga ook niet met eenen bewegelijken, of neêrgebogen, of opgehevenen, of met eenen van ons afgewenden kop zitten, maar keer hem regt naar ons toe en spreek goed.” (2) Beantwoordt de vogel aan dit verzoek, en wordt het bepaalde getal vol (3), dan wordt dit als een bijzonder teeken van

---

(1) Zoo dikwerf wordt de vogel slechts bij wijze van spreken gehoord, 3, 5, 7 keeren worden zoovele honderden genoemd.

(2) »O wailan! saulit nikou si nimeiwehemei tumara, talingaannai kauntungan wo katauan wo kalawirannai, ja lumelerrei wo tia tumekateka witum panga pera, tumeka witum panga mata kaappa wia nakel. Wo tia sumeleseleng, tia tumuktuk, tia luwoong, tia tumambutam buri taan makasarumei wo numuwu lumeoleos.”

(3) De priester draagt wel zorg, dat het getal dien avond en eenige volgende niet vol wordt, want al dien tijd wordt er goed onthaald, en het noodige voor de zijnen gezonden.

geluk beschouwd. Wordt echter het geschreeuw van eenen anderen vogel gedurende dien tijd gehoord, al ontbrak ook nog maar een' enkelen keer het gefluit van den kembaluan, dan is alle moeite te vergeefs, en men is verpligt den volgenden avond van nieuws aan weder te beginnen. Doch zoodra het bepaalde getal vol is, wordt de gong en tifa geslagen, om hem en de overige vogels te doen verstommen, want daar mag vooreerst geen vogel meer worden gehoord. Nu steekt de priester bij het gewijde vuur eenige flambouwen aan, geeft de steenen en de tawaangs aan de knapen, en zoo keeren zij verheugd onder het slaan van gong en tifa met de brandende flambouwen en de andere voorwerpen naar de hut terug, alwaar het vuur van deze flambouwen moet blijven branden.

Den volgenden morgen plant de menanalinga in het oosten op het erf de drie tawaangs, begraaft daar de steenen, en maakt tevens eene kleine stellaadje aldaar. Op deze stellaadje worden vele nasi bungkus (rijst in bladen gekookt) benevens eenige bamboezen, gevuld met spek en eene kip gelegd. Nu maakt hij een klein offer, verzoekt den kembaluan en andere goden, hun maal te komen nuttigen, en vervolgens zendt de priester dit eten, hetwelk meer behoort tot de belooning voor zijne moeite, naar zijn huis.

De huisheer onthaalt nu in de hut den menanalinga, en eenige oude lieden, benevens de mannen van zijne wacht op een maal. Het maal genuttigd zijnde, begeven zij zich, de mannen van de wacht gewapend, en de menanalinga, de huisheer en de oude lieden 3, 5 of 7 in getal, feestelijk gekleed, met brandende flambouwen bij het gewijde vuur, in de hut aangestoken, naar het nieuwe huis. Terwijl deze met de flambouwen negen maal

om het huis, en vijf, zeven of negen maal om den trap gaan, schreeuwen, stooten en springen gene eerst op het erf en daarna in het huis, alwaar hun geraas schrikbarend is. Dan door al dit getier jagen zij den duivel uit de nieuwe woning.

Na den laatsten omgang zet de huisheer zijn' regtervoet op den eersten trap, en na met zijn geleide tot negen geteld te hebben, klimmen zij naar boven, gevolgd door de vrouw des huizes. Hier houden zij eerst hunne flambouwen naar den zuidwesterhoek en zeggen: „Zooals door deze flambouwen de landen en de zeeën in het zuidwesten zijn verlicht geworden, worde het licht voor de oogen der huisgenooten in hun zoeken van rijst en lijnwaden, – o rijke (goden). Een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, rijke Pasijowan." (1) Op gelijke wijze doet men in de overige hoeken. Eindelijk houdt men de flambouwen in de hoogte, zeggende: „Zooals door deze flambouwen de uitspansels zijn verlicht geworden, worde het licht voor de oogen der huisgenooten tot in Kasosorran, tot in Kalawakan, tot in Kasendukan,

---

(1) „Renarena tanu a sinuluan (*) an tana woan tasik talikuran timu amberren ne makawale im penoroannera am bene woa roko, – e! wailan. Easa, rusa, tellu, appat, lima, nnem, pitu, walu, sijo wailan Pasijowan." (†)

(*) Sinuluan woordelijk: is geflambouwd geworden.

(†) Pasijowan naam van een der goden, van wien de menschen afstammen.

Het Alfoersch heb ik steeds zooveel mogelijk woordelijk vertaald. Enkele woorden echter kunnen moeijelijk overgebragt worden, omdat de juiste beteekenis niet meer bekend is, zooals vroeger gebleken bij „Sempung e wailan." Zoo is vroeger ook reeds voorgekomen en wordt in 't vervolg nog dikwerf gebruikt het woord: kalawir of kalawirren, enz.; ik heb het steeds vertaald door gezondheid, – het beteekent echter woordelijk: wordt overgelaten of in 't leven gelaten, want men zegt van kinderen, die bij groote sterfte in 't leven gebleven zijn, of van soldaten, die gelukkig, wanneer velen gesneuveld zijn, uit den oorlog terugkomen: se uman se lawir = zij slechts zijn overgebleven of in 't leven gebleven; zoo ook van dieren, wanneer n. l. van een broedsel of kudde vele gestorven zijn, dan zegt men van de in 't leven geblevene: se uman se lawir; insgelijks van het plantsoen.

tot in Korondoran, en tot de goden, die nog verder wonen, ja tot hen die voorbij het uiteinde van het uitspansel wonen, in hun zoeken van rijst en lijnwaden, – o rijke (goden). Een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, rijke Pasijowan. Tot aan de drie goden Lokon, en tot de goden, die nog verder wonen, kome en worde hun ouderdom en gezondheid in hun huis, – o rijke (goden)." (1)

Daarna worden de brandende flambouwen, terwijl men tot negen telt, op den haard gelegd, alwaar het vuur drie of vijf dagen, tot na het offer moraï, moet blijven branden.

Voorts geeft de priester aan de huisvrouw een streng gouden koralen, zeggende: „Hier zijn al de oude goden van de aarde en uit den hemel (van boven), wij zijn digt bij elkander en houden of vatten elkander, en geven aan zijne huisvrouw eene streng gouden koralen. Zij de huisgenooten zullen onveranderd (gezond en gelukkig) blijven, gelijk goud en steenen in hun huis, – o rijke (goden). Een, enz. tot negen, rijke Pasijowan. Tot aan de drie goden Lokon en de goden, die nog verder wonen, kome of worde hun ouderdom en gezondheid in hun huis." (2)

---

(1) „Renarena tanu a sinuluan a langit amberren ne makawale, ija wana Kasosoran (*), wo wana Kalawakan (*), wo wana Kasendukan (*), wo wana Karondoran (*), wo se meikalalo wo se witi puruk ulangit, impenoroan nera (†) am bene wo a roko kumalakkerna, – e! wailan. Esa, rua, tellu, appat, lima, ennem, pitu, walu, sijo wailan Pasijowan. Ijajoajo ma witi se Lokon tellu wo se meikalalo ung katutua wo ungkalalawir, ija imbiam bale nera (†), e! wailan."

(2) E! sana wiawia ija se lalo tua ne Empung wian tana wo wana natas, kita memaruru makampet memajo u sorot tunnan wian si teten-

---

(*) Deze vier woorden zijn namen van negerijen, die in de lucht zijn; hiervan is Kasosoran het digst nabij en Karondoran de verst verwijderde.

(†) De huisheer zegt in plaats van nera = hun, – mai = ons.

Na deze plegtigheden begint het vermaak, bestaande in het slaan van den koelintang en tifa, en in het maramba, hetwelk van tijd tot tijd afgewisseld wordt met eten, drinken en slapen, en zoo gaat het drie of vijf dagen en nachten aanhoudend door.

De man en vrouw des huizes mogen den eersten dag en de eerste nacht in de nieuwe woning hoegenaamd niets, zelfs niet den geliefden betel, nuttigen. Van dezen ban worden zij echter ontslagen, zoodra zij den volgenden morgen door den walian eene kip hebben geofferd. Deze kip wordt in huis geslagt, en op den vloer geworpen, om daar nog rond te fladderen, en den vloer en de wanden met haar bloed te besprenkelen. Nu geeft men acht naar welke rigting, wanneer de kip dood is, haar kop ligt; want van dien kant zullen de huisgenooten meer rijst en geluk krijgen dan van elders; weshalve zij ook in het vervolg bij voorkeur in die rigting hunne rijsttuinen maken.

Eindelijk wordt op den derden of vijfden dag het offer morai gemaakt. Door dit laatste offer roepen of verzoeken de walians de zielen der huisgenooten. Tot dat einde wordt een zakje op de offerplaats gehangen, en de namen der goden, duizenden in getal, genoemd; want deze opnoeming duurt zonder ophouden den geheelen nacht door. Den volgenden morgen maakt de oudste priester een klein offer van een ei en eenige korrels

---

denna (*). Ija wo sere mahatangkelesan uman tanu u tunan wo am batu im biam balenera., - e! wailan. Esa — sijo wailan Pasijowan. Ijajoajoma witi se Lokon tellu wo se meikalalo ungkatutua wo ungkalalawirnera, ija imbiam balenera.

(*) Bij offers noemt men de huisvrouw tetenden; in het dagelijksche leven: „kaawu wewene."

rijst, hetwelk hij den goden als hun maal aanbiedt. Door al deze ceremoniën zijn de zielen der huisgenooten in het zakje vergaderd. De priester neemt nu dit zakje, houdt het op het hoofd van den huisheer, zeggende: „Hier hebt gij uwe ziel, – ga (gij ziel) morgen weder heen" (1). Vervolgens geeft hij op dezelfde wijze en met dezelfde woorden de ziel aan de huisvrouw, en voorts aan al de huisgenooten.

Met het offer morai wordt elk particulier offer gesloten. Ook wordt het wel afzonderlijk gemaakt, n.l. bij ziekten, wanneer iemand gevallen of gewond is, of na akelige droomen, omdat de ziel alsdan het ligchaam verlaat.

Heeft men echter bij het bouwen geene slang of duizendpoot gezien, dan wordt de vogel niet gehoord, en het gewijde vuur wordt alsdan gehaald uit een huis, waarbij de kembaluan is gehoord geworden. Bij die gelegenheid neemt de priester van dien haard tot drie herhaalde keeren een weinig asch, doet ze in een blad, om ze op den haard van het nieuwe huis te brengen, waardoor alle rampen, vooral die van den brand, worden te keer gegaan. Onder geleide van eenen krijgsdans wordt het gewijde vuur en de asch gehaald. De plegtigheden zijn overigens als die van een huis, waarbij het geroep van den vogel wordt gehoord.

De Christen volgt natuurlijk deze gewoonte niet meer (2). Hij bidt dagelijks den Heer om gezondheid, kracht en zegen tot het kappen en bouwen van zijne woning. Wil hij zijn huis betrekken of tumutung u solo, dat is

(1) „Kenuma si nimukurmu, – tiamo sumerosero wissa."

(2) Het spreekt wel van zelf, dat de Christenen op de betrekkelijk goede gewoonten der Heidenen worden opmerkzaam gemaakt.

lamp opsteken, dan verzoekt hij den hulpzendeling of meester om voor te gaan in gebed en gezang. Voorts wordt er gegeten en gedronken. Soms echter maakt men te veel werk van die maaltijden. Dit geschiedt veelal om te toonen, dat men nog al iets bezit, om zijne kennissen en vrienden te kunnen onthalen. Het is ongeloofelijk, hoeveel varkens bij zulke gelegenheden, vooral bij huizen van distriktshoofden, werden geslagt. Eens pronkten bij zulk een maal, behalve kippen, eijeren en visch, 80 varkenskoppen op de tafel. Zulke huizen, nadat de maaltijden zijn afgeloopen, glimmen van vet, en zijn doortrokken van varkenslucht. De inlander heeft n. l. de gewoonte zijne handen, al druipen die ook van vet, óf in zijn haar óf aan stijlen, deuren, vensters en wanden af te vegen. In den laatsten tijd is men gelukkig niet meer zoo verkwistend met varkens.

Verbranden van eene hut.

Heeft men in de negerij de zwarte slang, rondor genaamd, gezien, of het slechte geroep van den vogel mahakeke (1) gehoord, of heeft deze zich op een huis gezet, of er boven rondgevlogen, dan voorspelt dit brand. Om dit ongeluk te voorkomen, wordt aan het eind der negerij, onder toezigt van de oudste lieden, eene hut gebouwd. Den volgenden morgen wordt deze hut aangestoken, en wanneer ze goed in brand is, roept men met alle kracht: „brand! brand! brand! helpt, helpt, helpt," en men is ijverig bezig, het vuur te blusschen. „Ja," heet het nu, „dat hebben wij wel gedacht, dit is de vervulling van het kwade teeken, het-

(1) Mahakeke = lagcher.

welk wij gezien hebben." – Vervolgens wordt een varken geofferd buiten de negerij, op de plaats watu pangangaskassen (1). Van dezen watu (steen) wordt verteld, dat hij wandelt, en nu eens hier en dan weder daar is gezien geworden, en dat hij nu eens uit eenen boom en dan weder uit de aarde te voorschijn komt. Bij het negerijoffer mauri moet de verblijfplaats van dezen steen ontdekt worden. De priesters leiden de schaar, die het offer bijwoont, naar de plaats, waar hij vermoedelijk te vinden is. Daar gekomen zijnde, bevelen zij: „zoekt nu goed, krabt den grond om, tot dat gij hem vindt." De plaats waar hij gezocht wordt, noemt men: watu pangangaskassen."

Is er werkelijk een huis afgebrand, dan brengen de oudsten der negerij lijnwaden en borden op de brandplaats, en bieden die den goden aan als boete. Daarna worden deze goederen verdeeld, doch zoo, dat een ieder het zijne weder krijgt. Vervolgens wordt op watu pangangaskassen een varken van den eigenaar van het afgebrande huis geofferd, en dan gegeten en gedronken.

Uitdrijving van den duivel.

In mijne vroegere beschrijving van de offers der Heidenen heb ik over de uitdrijving van den duivel breedvoerig geschreven onder het hoofd: „Tumalinga si koko" (2). Zulk eene uitdrijving komt slechts zelden voor, alleen na het maken van nieuwe negerijen of na zware epidemiën, waardoor oude voorname personen, als

(1) Watu pangangaskassen = de steen wordt bestendig gekrabd, dat wil zeggen: de steen wordt door het bestendige krabben gezocht.

(2) Zie Tijdschr. voor Nederl. Indië, 1849.

de vrouwen met den lidek (stengel of rib van een areng-blad) de wanden, deuren, vensters, enz. in het huis – en hiermede nu was de duivel weggejaagd.

De duiveluitdrijvers zijn echter bitter teleur gesteld. Al hunne moeite heeft natuurlijk niets gebaat, – integendeel is, helaas! sedert dien tijd de hoest en sterfte te Tomohon onder de kleinen sterk toegenomen. Maakt men hen hierop opmerkzaam, dan bewaren zij het stilzwijgen.

In dezen tijd van jammer en ellende brengen vele inlanders hunne kinderen naar den tuin, om hen voor den bewerker van deze rampen te verbergen; waardoor de ziekte, helaas! in kracht toeneemt, omdat de tuinhuisjes minder digt zijn, zoodat de kleinen aldaar meer aan togt en koude zijn blootgesteld. Dit verbergen behoort ook tot hunne bijgeloovigheden. Bij koortsen of bij andere langdurige ziekten, verwisselt de lijder dikwerf zijn verblijf van het eene huis naar het andere, en houdt het zoo veel mogelijk ook voor bekenden verborgen.

Aan bovenbeschrevene uitdrijving hebben, helaas! ook eenige Christenen deelgenomen. Bij onderzoek echter is gebleken, dat zij daartoe gedwongen en verleid zijn geworden; want de hoofden hadden den avond te voren met bedreigingen bevolen, zonder het doel te noemen, dat den volgenden morgen alle mannen gewapend bij het wachthuis moesten komen. Hier komende vernamen zij het doel, en velen van de Christenen keerden dadelijk terug. Nu werd het leugenachtig berigt verbreid: „ook de Pandita wenscht, dewijl het een algemeene ramp is, dat de Christenen den duivel helpen wegjagen." Door deze leugentaal zijn eenige Christenen verleid geworden.

Hoezeer mij deze deelneming van die weinige Christenen ook smart, omdat zij blijk geeft van zwakte in het geloof, zoo valt toch veel te hunner verontschuldiging te zeggen. Dit bijgeloof is immers een kwaad, hetwelk zij als het ware met de moedermelk hebben ingezogen. Daarbij de algemeene ramp, waartegen geen middel schijnt te bestaan, en die de lievelingen onverwachts uit de armen der ouders rukt, waarbij deze zoo hulpeloos staan als pasgeboren kinderen, want de kleinen hoesten, en hoesten zonder ophouden voort, tot dat zij eindelijk stikken. Soms zijn twee, drie en meer kinderen gelijktijdig aan het hoesten. Het hart der ouders krimpt bij zulke hoestbuijen in een, en zij gevoelen zoo diep hunne hulpeloosheid en afhankelijkheid van eene hoogere magt. Och! het is hartverscheurend zijne kinderen zoo te hooren hoesten. Voorts het dringend bevel der hoofden en de misleiding: ook uw Pandita, door wien gij wordt onderwezen, verlangt dat gij den duivel, den bewerker van dit kwaad, helpt wegjagen. Is het nu vreemd, dat eenige Christenen aan deze uitdrijving deel namen.

Doch zal welligt, bij het hooren van zulk een plomp bijgeloof, deze en gene bereidvaardig zijn, den eersten steen op deze verleide Christenen te willen werpen? Maar zulk eenen zou ik willen toeroepen: „Vriend! bedenk wel wat gij wilt doen! Onderzoek eerst naauwkeurig uw eigen hart, of het wel vrij van alle bijgeloovigheid is. Zoo ja! – werp dan toe. Maar bedrieg u zelven niet.”

De geschiedenis leert maar al te zeer, dat zelfs groote mannen, ver gevorderd in geloof, niet vrij waren van bijgeloof; ja, dat zelfs hooggeleerde ongeloovigen, die alles verwierpen wat zij niet konden begrijpen, be-

hebt waren met bijgeloof. Veroordeel dan ook niet liefdeloos onze Christenen, omdat zij nog niet volkomen genezen zijn van een kwaad, dat zij met de moedermelk hebben ingezogen, al is het dan ook wat grof.

Tot mijne vreugde echter mogt ik ook vernemen, dat onder onze Christenen personen waren, die hunne vrienden vermaanden, aan dit werk geen deel te willen nemen, en die op de verontschuldiging: „Tuwan zelf wenscht het", antwoordden: wij gelooven het niet, want in den bijbel lezen wij niet, dat ziekten en sterften van den duivel komen, maar wel, dat God alles bestuurt; en Tuwan zegt telkens: „de bijbel is de eenige, ware kenbron van ons geloof." Een ander persoon voegde er nog bij: „maar al had Tuwan het gezegd, zou ik het nog niet doen, omdat de bijbel het mij verbiedt."

Gebeden. (1)

De gebeden der Alfoeren hebben, even als hunne offers geen andere strekking, dan een lang en gelukkig leven, talrijk kroost, groote rijkdommen en bewaring voor ongelukken. Zij kunnen echter, van hun standpunt beschouwd, in sommige opzigten, velen Christenen ten voorbeeld dienen. Van de godsdienstigen onder hen mag men immers zeggen, wat de Apostel Paulus den Christenen omtrent den eenigen waren God voorschrijft, 1 Cor. 10: 31 en Colossensen 3: 17, dat zij hunne Goden bijkans in alles erkennen. Dit blijkt uit hunne bijgeloovigheden, uit hunne vele offers en ook uit de volgende gebeden.

Bij het eten te huis neemt de huisvader eenige korrels rijst, en terwijl hij die opheft, en ter zijde legt, zegt hij:

---

(1) Bij deze afdeeling kunnen vergeleken worden de reeds hier boven medegedeelde gebeden.

„O rijke Goden! eet rijst en visch, en gaat, en worde verwijderd van ons, huisgenooten, ziekte, en gegeven ouderdom, en gezondheid, en vele goederen, en veel rijst, en wij zullen bij- noch afdoen tot het onderwijs, hetwelk is onderwezen geworden door u aan onze voorouders."

„Sempung e wailan! (1) kumanna wo sumerama (2), wo pikipikian in sakit kamij in sana wali wo pakatuan pakalawirren (3), wo wehannei roko lakker wo wene lakker, wen kamij reikan mahawe awes wo mahinaïna witun tuturu meiiturumio se minanga opoma i.

Gewoonlijk bij het eten:

„O rijke Goden! worde gegeven ouderdom herwaarts en gezondheid."

„Sempung e wailan! pakatuannei wo pakalawirren."

Bij het eten in den rijsttuin neemt de huisvader eenige korrels rijst, en terwijl hij die opheft en ter zijde legt, zegt hij:

„O rijke Goden! worde gegeven ouderdom en gezondheid, en worde verwijderd alles, waardoor het plantsoen in onzen tuin kan bederven, en worde gegeven herwaarts veel rijst."

„Sempung e wailan! pakatuan wo pakalawirren wo pikipikianla peleng ansakit in umamai, wo wehannei wene lakker."

(1) Zie aanmerkingen blz. 122 en 138. Nu voeg ik er nog bij: „sempung e wailan wordt bij geene andere gebeden gebruikt dan bij het eten en drinken; sesempungen, de woorden die gesproken worden of het gebed; sesempungan, de offerplaats, waarin den Goden bij een offer het maal wordt aangeboden; sempung wordt soms ook voor Goden gebruikt. Zou dit woord kunnen zijn: se empung, de Goden? Maar hoe kan men er dan van maken: sumempung, isempung, sesempungen," enz.? Na deze gegevens mogen de geleerden beslissen.

(2) Kuman = eten rijst, vruchten; sumera = eten visch, kip, spek, vleesch, eijeren; sumende = eten groenten; rumuum = eten maïs, de geheele korrels, beter geroosterd, gebraden, gekookt; sumerop = eten of drinken vleesch- of vischnat; sumuit = eten rijst met nat.

(3) Zie de noot op blz. 144.

Gewoonlijk korter:

„O rijke Goden! worde bijgedaan herwaarts padi, die door ons geplukt wordt."	„Sempung e wailan! awessannei ambene pengupuennai."

Bij het eten wanneer men sago klopt:

„O rijke Goden! worde gegeven herwaarts veel sago."	„Sempung e wailan! wehannei opa lakker."

Bij het eten te huis neemt de jager eenige korrels rijst, en legt die ter zijde, zeggende:

„O rijke Goden! worde gegeven herwaarts spijzen," (n.l. wilde varkens).	„Sempung e wailan! wehannei tikohon."

Bij het eten op reis willende gaan:

„O rijke Goden! worde geopend derwaarts de weg, die door mij gegaan wordt."	„Sempung e wailan! wukaanla u lalan lampanganku."

Bij het drinken van den palmwijn in den eeleppan stort hij een weinig op den grond, zeggende:

„O rijke Goden! drinkt gij hiervan, en worde gegeven herwaarts ouderdom en gezondheid aan ons allen, die gezamenlijk den palmwijn winnen, en worde gegeven herwaarts kracht aan ons allen bij het winnen."	„Sempung e wailan! melepla wanai kamu, wo wehannei katuaan wo kalawiran kamij peleng in sana kehet, wo wehannei ketter kamij peleng samengehet."

Bij het drinken van den palmwijn, te huis of elders, stort hij een weinig op den vloer, zeggende:

„O rijke Goden, worde gegeven herwaarts veel palmwijn."	„Sempung e wailan wehannei pehe lakker."

Bij het ombakken van het rijstveld:

„Worde zonder vermoeijenis spoedig gereed terwijl de zon nog schijnt; o Goden!" of:

„O rijke Goden, er is reeds een groot varken onder het huis" (om geofferd te worden).

„Ilakolakou makatera endo, e wailan! witimo tana (1) si kantung."

Bij het begin van den padioogst:

„Worde vermenigvuldigd herwaarts (n. l. padi), o Goden! die geplukt wordt door ons."

„Timburrannei e wailan! am pangupuennai."

Bij het uittreden van padi:

„Worde bijgedaan herwaarts (n. l. padi), o Goden! die uitgetreden wordt door ons."

„Awessannei, e wailan! am pemissinnai."

Bij het naar huis brengen van padi.

„Worde bijgedaan herwaarts o Goden! padi, die van den tuin naar huis gebragt wordt door ons.

„Awessannei e wailan! am bene ipahesumai."

Bij het vullen in de bewaarplaats (2).

„Worde bijgedaan herwaarts o Goden! padi, die gevuld wordt door ons."

„Awessannei, e wailan! am bene an ipatahumai."

Bij het kloppen van sago:

„Sago! sago! e Mararai en Maureipangkong."

„Opa! opa! e Mararai wo Maureipangkong." (3)

---

(1) Tana = op den grond n. l. onder het huis.

(2) Kulit kaju = schil van eenen boom, kunnende van 30 tot 200 gantang bevatten.

(3) Namen van Goden, - man en vrouw.

Bij geboorte of bevalling:

„O Goden! laat gegaan worden herwaarts op eenen goeden weg, en worde bewaard op den rand herwaarts, o Goden!"

„O wailan papalampangennei witu lalan leos, lalan pinaras, wo pahararurururuennei, e wailan!"

Bij het baden, — het water met de hand stroomafwaarts of bij een stortbad naar beneden slaande, zegt de man: (1)

„Worde weggedreven door het water ziekten, vermoeijenis en slechte droomen, gaande naar hen die boos zijn" (op mij).

„Isoso un dano u sakit wo rawoi wo un ipi lewo mange witi se maupi."

En het water stroom opwaarts of bij een stortbad in de hoogte slaande, zegt hij:

„Worde opgestegen herwaarts door het water ouderdom, gezondheid en goede droomen, gelijk dagelijks, o Goden"!

Wo iserumei un dano ung katatua wo ung kalalawir wo un ipi leos, tanu umendondo, e wailan"!

Bij gevaarlijke ziekten van een kind zegt de vader of moeder: (2)

Worde genezen derwaarts hij of zij, o Goden! indien hij genezen is herwaarts, zullen wij offeren het offer mahawarere aan het einde van dit jaar."

„Luassannola sia, e wailan sa sia maleossomei, eng kai sumiwo u Mahawarere i maka winto kenu."

---

(1) Zoo ook bidt de moeder, zoo dikwijls zij haar kind baadt.

(2) Zoo bidt hij of zij ook voor zich zelven bij ziekten.

Indien er in huis iets op den vloer valt, dan zegt de Alfoer wegens dit gedruisch:

„Goden die boven (op den zolder (1) zijn," dat wil zeggen: „vergiffenis! o Goden! die op den zolder zijn."	„Talondak opo."

Gaat de Alfoer slapen, dan veegt hij eerst met zijn dekkleed de rustplaats af, om de geesten, die er welligt schuilen, weg te jagen. Dit gelast hij ook zijnen kinderen telkens te doen, zeggende:

„Worde afgeveegd de ligplaats."	„Teppian ung kokoloan."

(1) Op den zolder worden de meeste offerplaatsen of voorwerpen waaraan men eene goddelijke kracht toekent, bewaard.

(Wordt vervolgd.)

AANTEEKENINGEN VAN DE REDACTIE.

Ad pag. 118. Bij het woord walian denkt men terstond aan de blian of balian, die bij de Dajaks op Z. O. Borneo de rol van tooveressen, dansmeiden en ontuchtige vrouwspersonen spelen (HARDELAND, Dajaksch Woordenb. in v. balian). Op Bali verstaat men onder balian (ook wawalen genoemd) personen, die door een' god bezield en daardoor in staat zijn ziekten te genezen. Zij brengen ook de offeranden bij feesten. S. MULLER, (Reizen, I, p. 316), gist dat het Balinesche balian afgeleid kan zijn van het Sanskritsche bali, sterk, magtig, waarmede dan het Maleische aanhechtsel an verbonden zou zijn. Anderen denken aan het Sanskritsche bali = offerande. Beide afleidingen komen ons te gewaagd voor; meerdere bekendheid met de talen van den archipel zal ook over den oorsprong van dit woord welligt meer licht doen opgaan. Voorloopig meenen wij het daarvoor te mogen houden, dat balian, wawalen en walian niet van Hindoeschen oorsprong zijn, maar het polynesisch element vertegenwoordigen in de godsvereering der inlanders. — In REINWARDT's Reis door de Molukken, pag. 573, leest men, dat de inlanders ook den berg Sapoetan in het Tonsawangsche wailan noemen, hetgeen volgens dezen schrijver een algemeene naam is voor eene gewijde of heilige plaats.

Ad pag. 119. Tinuurran is van het grondwoord tuur = stam tuur in kaju = boomstam, boom in HERRMANN's Alfoersche vertaling van het Mattheus Ev. VII vs. 17 vgg.); tinuurran is een passive vorm en schijnt dus te beteekenen: persoon die als stam beschouwd wordt. (?)

Ad. pag. 120. Menanalinga moet beteekenen: die bestendig vogelen hoort, hij wiens bezigheid het is naar het geluid van een' vogel te luisteren. In sommige talen van den archipel is talinga of tĕlinga = oor. In het Alfoersch zegt men daarvoor loenteng. Volgens Van der Crab, Reis door de Molukken (Woordenlijst) beteekent matalinga in twee Alfoersche hoofddialecten hooren. En dat er in het Alfoersch een wortel talinga bestaat, waarvan vormen in de beteekenis van hooren zijn afgeleid, blijkt o. a. uit het gebed op pag. 142 boven vermeld.

Ad pag. 124. Een volksverhaal over het ontstaan van den vogel mangengeke zal later in dit tijdschrift medegedeeld worden. Op pag. 148 beneden is spraak van een' vogel mahakeke, welk woord mede lagcher beteekent, en wiens geroep daar als een slecht teeken voorkomt. Mahakeke en mangengeke schijnen dus verschillende vogelen te zijn. Gaarne zullen wij bij gelegenheid van onzen broeder meer bijzonderheden omtrent deze vogelen vernemen. Wij herinneren hier ook aan het berigt omtrent den koker met kapoja's in Dl. VI van dit tijdschrift, pag. 86.

Ad pag. 128. Verschillende woorden, welker eerste beteekenis rijk is, worden in de talen van den archipel als titels van hoofden of invloedrijke personen gebezigd. Wij herinneren hier aan het Maleische orang kaja, op vele eilanden in het oosten van den archipel als titel van hoofden in gebruik, aan proatin (= para watin), evenzeer een titel van hoofden op Sumatra en aan het Bataksche mora (zie VAN DER TUUK Bataksch woordenb. in v. en bijvoegsel pag. 547). Bij de Alfoeren is dan een woord, dat oorspronkelijk rijk beteekent, later op hoogere, invloedrijke magten toegepast.

Ad pag. 131. Van den jaarvogel geeft VALENTIJN eene uitvoerige beschrijving. Opmerkelijk is zijn groote bek die bovenop eene soort uitwas heeft. „Deze bult," zegt VALENTIJN, „zet alle jaar een' nieuwen halven kring aan, die met keepen van malkanderen zoodanig onderscheiden is, dat men daaraan des vogels ouderdom ziet, gelijk hij daarna ook de jaarvogel genaamd werd. Men ziet daar gemeenlijk zeven kerven, en men gelooft ook, dat hij zoo lang leeft, hoewel ik er gezien heb, die wel elf jaren oud geworden zijn, gelijk men dat aan hare kerven ook zien kon." De jaarvogels behooren tot de zoogenaamde rhinocerosvogels, die hun naam ontleend hebben aan bovengenoemden uitwas op den bek. De maleische naam ĕnggang is aan zijn geluid ontleend. In de Minahasse bestaat volgens REINWARDT (Reis, pag. 592) nog eene bijzondere soort met sterk gegroefden, ongehoornden bek.

Ad pag. 132. Opmerkelijk is het negental, dat in deze gebeden zoo dikwijls voorkomt. Volgens pag. 144 beneden is pasijowan de naam van een' der goden, van wien de menschen afstammen. Wij moeten hier waarschijnlijk aan eene oude stamverdeeling der Alfoeren denken. Men vergelijke hetgeen ons van de oeli lima en oeli siwa in de Molukken bekend is, o. a. de berigten van VAN EKRIS over Ceram. Meded. Dl. V, pag. 319.

Ad pag. 132. Noot. Iets dergelijks ziet men ook elders in den Archipel. Ook bij Bataks en Dajaks worden bij godsdienstige ceremoniën vele in het dagelijksch leven gebruikelijke woorden en uitdrukkingen met andere verwisseld.

Ad pag. 135. Ook op Boeroe, Ceram en Djilolo en denkelijk nog wel in meer streken van de Molukken heeft men het woord opo (ook oepoe en opoe geschreven) in den zin van goden. Het schijnt oorspronkelijk voorouders te beteekenen. Wij meenen het als verwant met het Minahassische ĕmpoeng te mogen beschouwen. Vgl. G. K. NIEMANN, Mededeelingen over Makassaarsche taal- en letterkunde in de Bijdragen van het koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde. Dl. VI, p. 66.

Ad pag. 135. Waarschijnlijk behoort deze slang tot de amphisbaenae. Is dit zoo, dan schijnt het aan de zoölogen nog onbekend te zijn, dat zij ook op Celebes voorkomt. Althans in BLEEKER's reis, waar de verschillende soorten van slangen der Minahassa zijn genoemd, vinden wij de amphisbaenae niet vermeld. In het onlangs verschenen werk van BATES, The naturalist on the river Amazon, London 1863, pag. 101 vindt men zulk eene slang afgebeeld. Hij zegt van haar: „Tot de merkwaardigste slangen die men hier aantreft behoorden de amphisbaenae, een geslacht dat verwant is met de blindslang (slowworm) van Europa; verscheidene soorten daarvan komen te Parà voor. Zij hebben eene cylindervormige gestalte, daar zij, eigenlijk gezegd, geen nek hebben en de stompe staart, die slechts omstreeks een duim lang is, heeft dezelfde gedaante als de kop. Deze bijzondere vorm, gevoegd bij hare gewoonte om zich zoowel achter- als voorwaarts te wentelen, heeft de fabel doen ontstaan, dat zij twee koppen hebben, een aan elk uiteinde...... Het is een van die merkwaardige voorwerpen, die den inboorlingen stof tot legenden en sprookjes hebben gegeven," enz. Meer bijzonderheden omtrent haar kan men in genoemd werk vinden.

Ad pag. 140. Het bestrijken van huizen en personen met het bloed van geslagte dieren is ook bij andere volken in den Indischen archipel gebruikelijk, vooral bij de Dajaks op Borneo.

Ad pag. 148. Wat hier verhaald wordt van het verbranden eener hut herinnert aan de gewoonte der Bataks om een' ongunstigen droom krachteloos te maken door eene voorstelling van het gedroomde te geven. (H. N. VAN DER TUUK Bataksch leesboek. Aanteekeningen, pag. 104)

VERSLAG

MIJNER

WERKZAAMHEDEN EN BEVINDINGEN,

over het jaar 1861.

DOOR DEN ZENDELING

W. HOEZOO te Modjo warno.

Om den toestand der gemeente alhier rigtig te kunnen beoordeelen, en zich daarmede, voor zooveel noodig te verzoenen, zal men wel doen op haren oorsprong te letten. Het opstel van HARTHOORN (dagboek over 1860) bevat daartoe de vereischte gegevens. Uit dat opstel blijkt, dat de gemeente van Modjo warno niet is gevestigd op den hechten grondslag van overtuiging en besliste keuze harer leden, – en van welke andere gemeente op Java zou het tegendeel mogen gelden? – maar dat zij is voorbereid en zamengebragt door enkele personen van invloed, meerendeels buiten of boven haar geplaatst; en dat daarbij zoowel stoffelijke als zedelijke drijfveeren hebben gewerkt, gelijk er ook zoowel van stoffelijke als zedelijke middelen is gebruik gemaakt.

Onder die personen van invloed staat vooraan: de

Heer COOLEN, landhuurder te Ngoro; als man van kracht en énergie, de Europeaan–Javaan, wiens gerucht uitging heinde en verre, te midden eener steeds aangroeijende menigte, wier stoffelijk belang hij beheerschte of naauw aan zich verbond, imponeerde hij door woord en daad, en vond gereeden toegang voor zijn onderwijs, gegrond op- of verklaard door javaansche geschriften en javaansche elmoe (1), en door voorgewende goddelijke openbaring niet weinig gesteund.

Het is bekend, dat de meeste Christenen te Modjo warno of regtstreeks van Ngoro: of wel via Sido ardjo (Sidokari) herwaarts zijn overgekomen. Te Modjo warno kwamen zij niet weder onder den regtstreekschen invloed van een' Europeaan of landheer; doch stonden meer onder de leiding hunner eigene landgenooten, die als desahoofden niet minder ontzien en gehoorzaamd werden; terwijl die desahoofden voor het welslagen hunner ontginningen meer of minder afhankelijk waren van JELLESMA, welke laatste weder een' niet verwerpelijken steun vond in de geldelijke hulp van de vrienden te Soerabaja.

Onder deze omstandigheden slaagde JELLESMA er in, de Javanen te Modjo warno en elders tot een begin van eene christengemeente te organiseren; daarin bijgestaan door bedoelde hoofden en andere vertrouwelingen, door wier tusschenkomst zich allengs ook andere Javanen aansloten. Te beweren, dat het onder die massa geheel ontbrak aan de zoodanigen, dien het om iets meer dan stoffelijk belang te doen was; of te zeggen, dat er in het geheel geene waren, wier toetreding getuigde van

(1) HOEZOO schrijft elmoe, HARTHOORN ilmoe. Het meest gebruikelijk is de schrijfwijze ngèlmoe. Zoo schrijft men desa en dessa. RED.

ingenomenheid met de nieuwe elmoe (leer) en sarengat (gebruiken), zou bezijden de waarheid wezen. Daar is integendeel opgemerkt, dat sommigen in de nieuwe godsdienst de bevestiging en vervulling zagen van eigen gekoesterde of van de vaderen geërfde verwachtingen; of die in de leer en gebruiken der Christenen de rigtige opvatting en toepassing erkenden van hetgeen zij tot dusverre als waarheid hadden gezocht en beleden. Voor zooveel bedoelde personen echter in hunnen kring het vertrouwen der hen omringenden genoten, werden zij reeds daardoor in hunne mate de invloedrijke voorgangers, die anderen wisten te overreden, hen te volgen, en dikwijls al aanstonds in hunne bloedverwanten der gemeente meer of minder leden toebragten. Hierbij kwamen van tijd tot tijd ook enkele overgangen van wege begeerde huwelijken tusschen gedoopten en nog ongedoopten; waarbij volgens gemeentelijke bepalingen de afval der eersten slechts was te verhoeden door opname der laatsten, die daartoe dan ook werden aangemeld en aanbevolen. Ofschoon nu deze pogingen en middelen tot uitbreiding der gemeente dikwerf stuitten op de omstandigheid, dat velen zich door hunnen overgang de bespotting en den haat der menigte op den hals haalden, — hetgeen vooral in gevestigde desa's, waar het meerder deel der bevolking aan de voorvaderlijke adat getrouw bleef, het besluit der nieuwelingen soms op eene harde proef stelde, — zoo werd toch ook deze tegenstand, zelfs waar geen stoffelijk belang zich gelden deed, weêr eenigszins opgewogen door zucht tot navolging aan de andere zijde, waaronder zelfs het bijgeloof niet zonder kracht en beteekenis bleef.

Zonder voor het tegenwoordige in eene beoordeeling dezer methode te treden, merken wij alleen aan, dat op

die wijze het ook elders gevolgde systeem werd toegepast, waarbij de oprigting van gemeenten meer als voorbereiding tot, dan als vrucht van het Christendom wordt beschouwd. Zoo worden langs onderscheidene wegen de menschen – zij het bij aanvang ook slechts uiterlijk – aan de gemeente verbonden; om, eenmaal daarin opgenomen, onder den meer bestendigen invloed der prediking tot geloof en bekeering te worden gebragt. Trouwens dit laatste blijft in ieder geval hoofd- en einddoel. Doch juist om daartoe met te meerder hoop op goed gevolg bij de menigte te kunnen geraken, stelt men aanvankelijk overtuiging en besliste keuze niet streng tot voorwaarde bij den Doop; maar beschouwt veeleer dezen laatsten met wat daaraan verbonden is, als een middel om allengs tot het begeerde christelijk leven te komen.

In de verslagen van JELLESMA ontbreekt het ook niet aan bewijzen, dat hij zelf de bestaande gemeente van dat standpunt beschouwde, en ook in dien geest aan hare uitbreiding werkzaam was. Dat hij echter bij de beoordeeling van den toestand der gemeente niet altijd aan dezen regel is getrouw geweest, valt evenmin te ontkennen, als dat hij bij de inrigting der gemeente soms dit standpunt geheel verlaten, en in plaats van het feitelijk bestaande zich een' toestand heeft voorgesteld, die naar zijne eigene methode 'eerst na langen tijd een begin van verwezenlijking zou kunnen erlangen.

Gedachtig aan hetgeen boven aangaande den oorsprong der gemeente en hare uitbreiding is gezegd, moet men reeds a priori tot het vermoeden komen:

Dat het zedelijk leven der javaansche Christenen over het algemeen nog niet hooger staat dan dat der andere Javanen; dat oude en bijgeloovige zeden en gebruiken ook

onder hen nog worden gevolgd en op prijs gesteld; dat het ook met hunne christelijke kennis nog maar sober geschapen staat; dat velen zich weder aan de gemeente onttrekken; dat zelfs onder diegenen, aan wie geen gemoedelijke of duurzame trouw en belangstelling is te ontzeggen, gelijk in het algemeen, nog maar al te veel vormelijks gevonden wordt. Al hetgeen immers zijne natuurlijke verklaring hierin vindt, dat in verband tot den toestand van het volk het Evangelie nog geen' tijd of gelegenheid gehad heeft, om zijne weldadige kracht te oefenen; en dat, terwijl de zedelijke hervorming, die beoogd wordt, zelfs onder gunstige omstandigheden eerst de vrucht van jaren en eeuwen kan wezen, de gemeente als zoodanig niet als het gevolg en het èind, maar als de aanleiding en het allereerste begin van die hervorming moet worden aangezien.

Dat het nu met de javaansche Christenen werkelijk zóó gelegen is, als men met een' blik op de javaansche wereld in het algemeen, – en met het oog op de geschiedenis der gemeente in het bijzonder moet verwachten, is mij gedurende den tijd van mijn hierzijn, en ook in het afgeloopen jaar overtuigend gebleken.

Ten opzigte hiervan feiten bij te brengen, heeft op zich zelf weinig behagelijks. 't Kan echter zijn nut hebben, ten einde de gesteldheid der gemeente nader te doen kennen, en dus ook overdrevene voorstellingen aan de andere zijden tegen te gaan. Tevens kan er uit blijken, dat, en in hoeverre, het bestaan der gemeente bij de openbaring en bestrijding van zoovele aan het Christendom nog vijandige bestanddeelen, reeds eenigen invloed geoefend heeft. Als zoodanig mogen dan de volgende aanteekeningen, met het oog op het bovengenoemde en ten bewijze daarvan, hier eene plaats vinden.

Dat het huiselijk en huwelijksleven in christelijken zin bij de Javanen nog veel, nog alles te wenschen overlaat, is bekend, ook bij de Christenen is daaraan nog heel wat te verbeteren. Openbare oneenigheid is hier zoo min als elders eene zeldzaamheid. Zelfs in mijne nabijheid werden man en vrouw eene enkele maal handgemeen. Waar het niet zoo ver kwam, had nog al eens in het oog loopende verwijdering plaats; 't zij dat de vrouw het huis verliet, of – met haren man zamenwonende – hem toch met stuitende onverschilligheid behandelde. In die gevallen heb ik echter een en andermaal aan de zijde des mans veel toegevendheid en verdraagzaamheid opgemerkt; en werd daar dan ook met of zonder mijne persoonlijke tusschenkomst soms eene verzoening bewerkt, die men anders onder Javanen niet zou verwacht hebben. Van overspel kwamen in het geheel slechts twee gevallen te mijner kennis.

Niet zoo vreemd was het, dat de man willekeurig zijne vrouw verliet, of haar van zich verwijderde, om voor den pangoeloe (1) met eene andere te trouwen. Zulk een stap wordt, gelijk in het algemeen het trouwen in de mesigit (2), ook van diegenen, die om te jeugdigen leeftijd door den zendeling worden afgewezen, met afval van de gemeente gelijk gesteld, en zulks op grond van vroeger gemaakte bepalingen.

Neiging tot veelwijverij kwam ook wel voor, zooals daarvan zelfs werkelijk een paar voorbeelden bestaan. Voor zoover ik echter verleden jaar daarmeê bekend werd, vernam ik tevens, dat de eerste vrouw uit ongenoegen hierover den man had verlaten, daarbij gebruik makende

---

(1) Mohammedaansche priester. RED.

(2) Moskee. RED.

van een regt, haar eveneens door de gemeente toegekend.

Publieke vrouwen werden in JELLESMA's tijd te Modjo warno niet gehouden, schoon zij er ook toen reeds niet geheel en al vreemd waren (1). Kort na mijne komst zag ik die echter daar voortdurend; en dat niet zonder innig leedwezen over deze nieuwe aanleiding tot verstoring van den huiselijken vrede, en de verzoeking, die op deze wijze ook den jongelingen wordt nabij gebragt. Of ik uit het sedert afwisselend komen en weggaan dier dansmeiden mag opmaken, dat zij hier niet veel aftrek vinden? Hoe hartelijk zou ik dit wenschen! Overigens wordt er aan het openbare dansen met die vrouwen nog al eens deel genomen; en dat te eerder daar een der desahoofden zijn huis tot zulk eene vrolijkheid leent, en zijne onderhoorigen dan soms goed- of kwaadschiks verpligt, om hem ook daarbij van dienst te zijn. Van verzet hiertegen is mij tot dusverre slechts één voorbeeld bekend.

De persoon, die als bordeelhouder te Modjo warno fungeert, is dezelfde, die onlangs van wege clandestinen verkoop van amfioen eene openbare straf heeft ondergaan. Jammer dat ook dit ellendige heulsap hier langs zoo meer liefhebbers vindt. Wel hoorde ik nog niet van erge schuivers, en gaat men er over het geheel nog al geheim meê te werk; doch sommigen is het zeer goed aan te zien, dat zij de opiumpijp hanteren; terwijl het getal dergenen, die tot nog toe zoo in de stilte maar eens itjipitjip (proeven), in den jongsten tijd weêr moet zijn toegenomen.

Van eigenlijk gezegde policie-zaken hoorde ik in het

---

(1) Het eerste ons bekende geval van dien aard vermeldde JELLESMA in zijn dagboek over 1857. Het is vermeld in het Jaarverslag van Bestuurders over 1858, al. 1. blz. 33. RED.

afgeloopen jaar niet. Intusschen ontbrak het niet aan meer of minder belangrijke diefstallen, en was zelfs mijn eigen erf daartegen niet beveiligd. Het bleek echter niet, dat daaraan ook Christenen debet waren.

Eenmaal dreigde ernstige oneenigheid tot grove misdaad te zullen leiden. Door tijdige bemiddeling echter werd dat gevaar nog gelukkig afgewend.

Wanneer ik hier voorts in bijzonderheden treed omtrent het aanhouden van bijgeloovige zeden en gebruiken, dan doe ik dit niet, omdat daarin naar mijn oordeel op zich zelf zooveel kwaad is gelegen; maar alleen om aan te toonen, dat ook in dezen de javaansche Christenen nog veel hebben af en aan te leeren; immers nog op verre na niet verheven zijn boven het algemeen volksgeloof.

De vrees voor booze geesten, die sommige plaatsen onveilig (angkĕr) maken, is met het welslagen der vestiging alhier zigtbaar afgenomen. Terwijl nog altijd sommige Javanen zich verwonderen, dat men het heeft durven wagen, zich in zulk eene gevaarlijke streek als deze neêr te zetten, beroemen zich de Christenen, dat al de lĕlĕmboet (booze geesten) voor den naam van JEZUS zijn geweken (1).

Offeranden bij boomen of steenen worden dan ook hier niet gebragt (tenzij misschien op zeer verborgen plaatsen), gelijk ook de anders overal gebruikelijke sidekah boemi of bĕrĕsih desa (jaarlijksche algemeene offermaaltijd) hier niet wordt gehouden (2).

Daarmeê is echter niet gezegd, dat de javaansche Christenen over het geheel aan al dergelijke plegtigheden volstrekt geen waarde meer hechten. Zijn er al van wie

---

(1) Zie over deze geesten: Med. 4den Jaarg. blz. 115 e. v. RED.
(2) Zie over deze feesten: Med. 4den Jaarg. blz. 118 e. v. RED.

men dat gelooven kan en mag, het ontbreekt toch ook niet aan anderen, die meer of minder geheim nog zekere belangstelling daarin aan den dag leggen. En menige zamenkomst bij het planten of oogsten, alsook in sommige maanden der vrouwelijke zwangerschap gehouden, leidt tot het vermoeden, zoo niet tot de zekerheid, dat men de oude slamĕtan (offermaaltijden) nog maar noode vergeten kan, al geeft men daaraan dan ook een' anderen vorm, dan die onder de menigte in gebruik is.

Om overigens niet van honderden bijgeloovigheden te spreken, waarvan men soortgelijke zelfs in ons christelijk vaderland kan vinden, en die men ook hier door oude mannen en vrouwen heel gemoedelijk kan hooren opdisschen, komt vooral ook in aanmerking het in achtnemen van goede en kwade dagen bij allerlei ondernemingen. Hoe onverholen sommigen in de gemeente daarop bij voortduring prijsstellen, bleek mij nog zeer onlangs, toen een man, bij den verkoop van eenige bamboe, mij bepaaldelijk deed verzoeken, die ter voorkoming van schade aan zijnen kant, niet te laten kappen op den pasardag lĕgi of wagé.

Evenzoo schijnt het uitspreken en vervullen van geloften nog hier en daar als eene zeer gewigtige zaak beschouwd te worden. Dat ik tengevolge daarvan soms ook een zilverstuk bij de collecte vind, is zeker een bewijs, dat die geloften nu ook op meer dan ijdele vertooningen worden gerigt; doch ook deze laatste zijn nog niet in onbruik, zoo min als het geloof, waarin de geloften in het algemeen haren oorsprong hebben, nog is uitgeroeid.

Wordt men tot het doen van bedoelde geloften veelvuldig geleid bij ernstige ongelegenheden, of ook bij het koesteren van vurige wenschen, ook andere middelen,

waartoe men alsdan – en vooral bij ziekten – zijne toevlugt neemt, getuigen van een vasthouden aan 't geen men noemt: wis loemrahé ('t is zoo 't gebruik) wis adàté ('t is zoo de gewoonte), zonder zichzelven of anderen daarvan rekenschap te kunnen geven. En kan ik hier natuurlijk alleen spreken van hetgeen bekend of ruchtbaar wordt, wie zal zeggen, wat er dikwijls nog in het verborgen of in de stilte plaats heeft!

Van het bidden op bepaalde tijden bij de graven, of van het bewierooken of het bestrooijen daarvan met bloemen en boreh (een smeersel) heb ik onder de Christenen nog geen spoor aangetroffen. Dat zij echter daarmeê ook gansch en al de zorg voor hunne begraafplaatsen schijnen te hebben opgegeven, zoodat die regte wildernissen gelijken, moet eveneens – en niet tot hunne eer – gezegd worden.

Ik zou eindelijk hier nog kunnen bijvoegen, dat men ook van meer bijzonder mohammedaansch godsdienstige gebruiken in de gemeente, zoo te zeggen, geheel afstand gedaan heeft, voor zoover sommigen althans van wege het inlandsch bestuur niet tot deelneming daaraan worden verpligt. Intusschen moet ik opmerken, dat de Christenen ook voor heen daarvan over het geheel niet veel werk maakten. Ook zijn er onder die gebruiken, waarvan men zeker te eerder zich onthoudt, of die men te gereeder verwaarloost, omdat zij met meer of minder moeite of opoffering gepaard gaan. Bovendien worden hier niet als elders desa-priesters gevonden, die aan de rigtige naleving daarvan herinneren, of als hoofdpersonen daaraan kunnen deelnemen. 't Is dan ook algemeen bekend, dat van den beginne aan op bepaalde afscheiding van den Islam is aangedrongen; en de chris-

telijke gemeente als zoodanig tegenover de mohammedaansche is geplaatst.

Zooveel te meer trok het mijne aandacht, toen ik onlangs voor het eerst van iemand hoorde, die openlijk zijn voornemen te kennen gaf om ngatoeri nabi Mokammad (een' maaltijd aan den profeet MOHAMMED te wijden); en opmerkzaam gemaakt, dat dit onder de Christenen niet meer in gebruik of betamelijk was, ten antwoord gaf, dit wel te weten, maar toch niet geheel en al gerust te zijn, wanneer hij zulks naliet. En ongetwijfeld behelst dit antwoord de even algemeene als zeer verschoonbare beweegreden van nog voortdurende prijsstelling op zooveel, dat overigens door de prediking des Evangelies reeds voorlang is veroordeeld.

Uit dit beginsel moet men zelfs ook enkele gevallen van besnijdenis verklaren. Hadden die gedurende mijn hierzijn in de desa zelf al geen plaats, enkelen liggen onder het sterk vermoeden, dat zij zich met hunne kinderen tijdelijk verwijderen, om deze laatsten de bedoelde kunstbewerking elders te doen ondergaan.

En blijkt uit deze bijzonderheid, dat door de publieke opinie in de gemeente de besnijdenis, om welke reden dan ook, als onbetamelijk wordt beschouwd, gelijk dit ook van andere gebruiken schijnt te gelden, die men alleen nog in het geheim durft voorstaan of aanhouden, dan volgt hieruit bij tegenstelling, dat een aantal minder gewenschte of onbehoorlijke zaken, die thans nog in de gemeente aan de orde van den dag zijn, door het openbaar bewustzijn nog niet worden afgekeurd; schoon zij toch ook eerst langs dien weg langzamerhand kunnen verdwijnen en voor betere dingen plaats maken.

Of er middelerwijl echter geen anti-mohammedaansche zeden zullen binnensluipen, die ook al niet zijn goed

te keuren? Het zou best kunnen wezen. Dat de Christenen bijna zonder uitzondering vleesch van wilde varkens eten, acht ik voor hen een zeer weldadig gebruik. Waar zij echter om dezelfde reden, van orà karam (niet verboden), ook arak of jenever wilden gaan drinken, zou men hen wezenlijk moeten beklagen. En inderdaad deze of gene, die zich soms dit vocht aanschaft, of het ons als medicijn komt vragen, is niet geheel vrij van de verdenking, van daarmede aan een' kwalijk verborgen lust te voldoen. Intusschen moet aangemerkt worden, dat ook onder diegenen, die arak of jenever nog niet als kalal (geoorloofd) leerden beschouwen, het gebruik daarvan – dank zij de regtstreeksche of zijdelingsche aanmoediging van de zijde der Europeanen – langs hoe meer in zwang begint te komen.

De zedelijke wasdom der gemeente kan zeker niet verwacht worden, zonder hare toeneming in die christelijke kennis, die evenzeer het verstand verlicht, als het gemoed veredelt; ook in deze echter staat zij nog op zeer lagen trap.

Dat velen het „Onze vader" en de Geloofsartikelen, en anderen daarbij nog wat van de Tien geboden van buiten kennen, durft men bijna niet noemen, wanneer men weet, dat zin en bedoeling daarvan aan niet weinigen nog zoo goed als geheel verborgen blijft. Zelfs van sommiger bekendheid met onze bijbelsche geschiedenis, en daaronder de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van JEZUS, als ook enkele van 's Heeren wonderen en gelijkenissen, mag men zich nog niet veel voorstellen, al verblijdt men zich met reden, dat aanvankelijk ook daarin de gewenschte aanleiding tot het verder onderwijs, gelijk ook tot opwekking en vermaning voorhanden is.

Aan den anderen kant zou het mij niet moeijelijk

vallen, hier eenige staaltjes aan te halen van verregaande onwetendheid, zelfs omtrent hetgeen men de allereerste beginselen noemen mag. Ik wil echter liever in overweging geven, hoeveel men ook ten opzigte van christelijke kennis over het geheel nu reeds verwachten mag, als men in aanmerking neemt: dat de toegang tot christelijke godsdienstige lectuur voor de meesten nog ten eenenmale gesloten is; dat niet eens al degenen, die kunnen lezen, daarin genoegzame belangstelling toonen; dat ook voor degenen die kunnen en willen lezen, de daartoe aanwezige of beschikbare stof nog maar van beperkten omvang is; dat nog geen geregeld schoolonderwijs is tot stand gebragt; dat zelfs het meer bijzonder godsdienstig onderwijs, 't geen bij jeugdigen en volwassenen het opnemen in de gemeente pleegt vooraf te gaan, tot dusverre nog maar zeer onvolledig geweest is; en dat van de gelegenheid tot voortzetting daarvan door velen geen – althans geen getrouw gebruik wordt gemaakt.

Bij overweging van het laatstgenoemde vooral moet men ten opzigte van een groot aantal der gedoopten wel vreezen, dat zij hun lidmaatschap der gemeente niet bestendig op prijs stellen. Ik althans kan met het oog op velen alhier een' onaangenamen twijfel op dit punt niet onderdrukken; al trachten zij ook mij bij onderzoek het tegendeel te doen gelooven. En hierbij neme men in aanmerking, dat juist de loerahs (desa–hoofden) – met uitzondering van één' enkelen – reeds geruimen tijd geen medewerking meer betoonen; ja, zelfs deze het zijn, die o. a. het eerste voorbeeld gegeven hebben van veelwijverij, en daarbenevens als amfioenschuivers bekend staan. – Door geen stoffelijk belang meer aan den zendeling verbonden, laten zij zich nu ook aan zijn werk

noch aan de gemeente meer gelegen zijn, en hoe nadeelig dit op de menigte werken moet, beseft een ieder, die weet, welk een' invloed zelfs het geringste hoofd hier op zijne ondergeschikten kan uitoefenen (1).

Heeft alzoo eene gunstige tusschenkomst der desahoofden bijna geheel opgehouden, en hier en daar zelfs voor indirecte tegenwerking plaats gemaakt, ook van het europesche Bestuur wordt reeds voor lang geen hulp of begunstiging meer genoten. – In het algemeen kan men zeggen, dat de uitwendige prikkels van vroeger thans niet meer bestaan, tenzij dan in reeds aanwezige of nog verlangde familiebetrekking; waardoor dan ook nu en dan nog nieuwelingen worden aangebragt. Immers ook stoffelijke ondersteuning van de zijde des zendelings wordt niet meer toegezegd of uitgereikt, en zijn persoonlijke invloed of die zijner medehelpers is niet van dien aard, dat reeds daardoor alleen het voortdurend bestaan der gemeente, veel minder hare toenemende uitbreiding, zou zijn gewaarborgd.

Voegt men nu hierbij, dat de bevolking der christen-desa's alhier nog steeds vermeerdert met nieuwelingen, die van elders komen, daartoe door het vruchtbaar terrein alleszins uitgelokt; dat deze nieuwelingen, niet tot de gemeente toetredende, soms enkele leden van haar afvallig maken; en dat, bij de weinige zucht tot propagatie aan de zijde der Christenen, van den invloed dier vreemdelingen op den duur niet veel goeds kan worden verwacht; dan gevoelt men, dat er wel reden bestaat,

(1) De desahoofden van Modjo Warno, die toen zij nog onzeker waren van den uitslag hunner ontginningen, en daarom noch de stoffelijke hulp, noch den invloed van den zendeling versmaadden, laten zich gelden, nu zij voorspoed genieten en over genoegzaam stoffelijke middelen kunnen beschikken. Wat leert men hier uit? RED.

om aangaande de toekomst van Modjo warno eenige bezorgdheid te koesteren.

Tot dusverre blijft onze hoop op die weinigen, die, als beproefd getrouwen, door hunne duurzame belangstelling en hun goed gedrag grond geven tot het vermoeden, dat werkelijk een betere zin bij hen is ontwaakt, en dat zij daarvoor in het Evangelie bevrediging gezocht of aanvankelijk gevonden hebben. Mag men bij de zoodanigen echter een begin van opregt en vruchtbaar geloof vooronderstellen, hoe ver zijn toch ook deze nog verwijderd van de ware opvatting des Christendoms, die op de aanbidding Gods in geest en waarheid is gerigt! Hoe veel vormelijks op den duur ook nog bij hen, gelijk in het algemeen bij de gansche gemeente! En is dit bij den lagen trap van ontwikkeling, waarop de Javanen zich nog bevinden, wel niet anders mogelijk, toch doet het altijd weêr onaangenaam aan, wanneer de bewijzen daarvan even plomp als onbedekt te voorschijn treden.

Dat het „Onze vader" wordt gebeden of liever uitgesproken, zonder dat men zich bekommert om inhoud en beteekenis, is helaas! dikwijls genoeg op te merken. Zelfs moeten de geloofsartikelen of eenig ander formulier soms dienen, in plaats van de oude tooverspreuken, om slangen te bezweren of booze geesten te verdrijven. (1)

Hoe dikwijls wordt er ook gelezen zonder verstand, terwijl men zich de moeite niet geeft, om naar zin en bedoeling te vragen, waartoe anders de weg wel is geopend.

Hoe menigmaal blijkt, dat kerk- en avondmaalgaan bloot als parentah (bevel) wordt behartigd, zonder dat

(1) Zie over deze tooverspreuken: Med. 4en Jaarg. blz. 118 e. v.
RED.

men doordringt tot den zegen en het voorregt daarin gelegen.

Toen men had opgemerkt, dat ik de gewone godsdienstoefeningen des zondags eenigszins anders inrigtte, dan vroeger gebruikelijk was, hoorde ik daarover mompelen, en zelfs spreken van een verzoek, om daarin de oude gewoonte te volgen. En zoo zou ik nog andere dingen kunnen noemen, evenzeer ten bewijze, dat velen, wel verre van den zendeling in zijne ware verhouding tot de gemeente te erkennen, hem veelmeer beschouwen als haar loerah, die in de eerste plaats voor de getrouwe naleving harer instellingen te zorgen heeft.

Waar het mij daarentegen vooral om prediking en onderwijs te doen is, gelukte het mij nog niet, de belangstelling op te wekken of levendig te houden, en zie ik dus nog altijd naar meerdere deelneming daarin uit.

Men vermoedt reeds, dat ook hier, gelijk overal elders die overschatting der vormen ligtelijk leiden kan tot dwaze zelfverheffing, aan minachting jegens anderen gepaard. En inderdaad, waar men de javaansche Christenen o. a. hunne nog niet gedoopte landgenooten kortweg bongsâ kapir (ongeloovigen) hoort noemen, of zich zelf de wong poetian (gewijden), in tegenstelling met de anderen, die dan, hoe vroom ook, wong abangan, (ongewijden) moeten heeten, daar ontwaart men, dat die duivel van Farizeïsme, helaas! ook in de gemeente gevonden wordt. En schoon hij er, God dank! ook zijne bestrijders vindt in dezulken, die het weten en uitspreken, dat het hier niet om vormen, maar om opregtheid van hart en wandel te doen is: zoo lijdt het toch geen twijfel, dat het regte begrip des Christendoms zelfs bij de besten, niet minder dan in het algemeen eene standvastige belijdenis, gegrond op heldere kennis en door

goede zeden bevestigd, onder voortgaande prediking eerst van den tijd kan worden verwacht; gelijk dan ook met het oog daarop de gemeente aanvankelijk is opgerigt.

Tot het gestelde doel ook van mijne zijde iets bij te dragen, bleef ook in het afgeloopen jaar, onder biddend opzien tot God, zoo wel mijn innige wensch als mijn ernstig streven. Voor alle dingen daarbij gedachtig, hoe onmisbaar het vertrouwen in den persoon des zendelings is, zal hij van zijn onderwijs en van zijnen arbeid in het algemeen eenige vrucht mogen hopen, heb ik getracht, en tracht ik nog steeds, door minzamen omgang en hulpvaardigheid dat vertrouwen mij te verwerven. Tot dat einde doe ik bezoeken aan en in de huizen; reik gratis geneesmiddelen uit; stel den toegang tot mijne woning zoo veel mogelijk open, en onthaal er de menschen bij gepaste gelegenheden, al naar javaansche adat dit vereischt of medebrengt. Ik durf mij echter niet vleijen, dat dit alles wordt opgemerkt of behoorlijk op prijs gesteld. Onder anderen trof mij, dat ter gelegenheid van een huisbezoek, nog wel bij een der oudste gemeenteleden, deze aan den medehelper vraagde, wat eigenlijk mijn voornemen daarmeê was; en van PAULUS vernemende, dat ik eenvoudig kwam om te bezoeken, daarop ten antwoord gaf, dat ik toch zeker daarmeê het een of ander bedoelde. 't Is treurig karakteristiek!

Boven werd reeds aangestipt, dat geldelijke ondersteuning van wege den zendeling hier niet meer wordt geschonken. Alleen in den regentijd ontvangen sommigen der meest behoeftigen eene geringe tegemoetkoming in padi, waartoe het „vredefonds" te Soerabaja — gelijk reeds vroeger is gemeld — in het afgeloopen jaar weder eene som van *f* 100 heeft beschikbaar gesteld. Een tweetal kregen van dit geld eene kleinigheid ter leen,

tot voortzetting van hunnen veldarbeid. Overigens ontbrak het niet aan aanzoeken, om tot het laatstgemeld doel op meer uitgebreide schaal mijne tegemoetkoming te erlangen. Ik kon echter bij gebrek aan de noodige fondsen daaraan niet voldoen, en zou er toch ook anders tegen opgezien hebben, om al aanstonds eene groote schaar tot mijne schuldenaars te maken. Intusschen neemt dit niet weg, dat de zendeling, in de gelegenheid zijnde om sommigen, die zich dit waardig toonen, ook ter vermeerdering van hunne stoffelijke welvaart van dienst te zijn, daarmeê een goed werk verrigten zal; en dat vooral hier, waar belanghebbenden zoo vrij zijn op te merken, dat dit van den aanvang af, zelfs zonder bepaalde keuze van personen, alzoo het gebruik is geweest.

Mij in ander opzigt gaarne iederen dag en ieder uur in het belang der gemeente beschikbaar stellende, heb ik o. a. kort na mijne aankomst bepaald, dat tot inzegening van huwelijken niet alleen des zondags maar ook op alle andere dagen gelegenheid zou zijn. Deze schikking, waartoe ik trouwens ook door andere beweegredenen geleid werd, heeft, naar ik hoor, algemeen genoegen gegeven.

Minder gelukt het mij het gros der gemeente te bevredigen ten opzigte van den gewenschten ouderdom bij het huwelijk, wel te verstaan van dien der meisjes. (Bij de jongens heeft dit nog geen bezwaar gegeven). Immers voor de meesten is dit nog een punt, dat eigenlijk geheel buiten sprake kon blijven. Bij mijne vestiging alhier vleide ik mij, den leeftijd van 14 jaar (bij het meisje) tot voorwaarde van de inzegening of sluiting des huwelijks te kunnen stellen. Ik gaf daaraan echter geen openbaarheid, omdat ik eerst zien wilde, welke gevallen zouden voorkomen. Daar er nu onder

die gevallen geweest zijn van 13 – van 12 – van 11 jaar en nog daarbeneden, en hieronder die mij veel moeite gegeven hebben, moest ik wel besluiten, om nog één jaar te laten vallen, en heb ik nu openlijk den ouderdom van 13 jaar bepaald, als vereischt tot het kerkelijk huwelijk.

Tengevolge van mijne weigering, om huwelijken te voltrekken van kinderen, gingen er nu en dan naar de mesiget, om zich daar door den pangoeloe te laten trouwen. Mij op het standpunt der Javanen verplaatsende, beoordeel ik zulk een' stap met de meeste toegevendheid, en spreek dus ook geen banvonnis over de daarin betrokkenen uit; schoon ik wel laat blijken, daaraan mijne goedkeuring niet te hechten. In het algemeen moet ik aanmerken, dat ik de kerkelijke tucht op bedoelde wijs hier nog niet heb toegepast, gelijk ik daar dan ook altijd tegen ben geweest. Alleen waar het vermaning, teregtwijzing of opwekking betreft, wil ik mij gaarne een voorstander dier tucht betoonen, doch openlijke beschaming of uitsluiting van kerk of avondmaal – ik kan er niet toe komen. Heeft er op die wijze ook al eene belangrijke afwijking plaats van hetgeen vroeger gebruikelijk was, die verandering is toch reeds door mijnen voorganger daargesteld of voorbereid, terwijl het mij niet is gebleken, dat de gemeente zelve daarover ontevreden is. En wordt er sedert ook al meer vrijheid genomen in het lezen van javaansche geschriften, het bijwonen van wajangpartijen (1), en het slaan der gamelan (2) bij feestelijke gelegenheden, ik voor mij vind

---

(1) De wajang is eene tooneelmatige vertooning met poppen, waarbij de geschiedenis van een' of anderen javaanschen held wordt verhaald. RED.

(2) De gamelan, het javaansche orchest. Zie: Med. 5den Jaarg. blz. 162, e. v. RED.

geen reden daartegen te ijveren; acht het zelfs niet vrij van onbillijkheid, dit alles te willen afschaffen, zonder in plaats daarvan andere volksvermaken in te voeren.

Zonder geringschatting van datgene, wat op de inrigting der gemeente betrekking heeft, moet toch reeds haar boven beschreven toestand, zoowel als de positie van den zendeling, hier van allen uitwendigen steun en invloed ontbloot, tot de overtuiging leiden, dat onze voornaamste, zoo niet onze eenige kracht gelegen is in prediking en onderwijs; gelijk immers ook overal elders slechts langs dezen weg het Koningrijk Gods zich eerst waarlijk vestigen kan. In die overtuiging heb ik dan ook van de reeds bestaande gelegenheden daartoe dankbaar gebruik gemaakt, en naar nieuwe uitgezien, of ook daarmeê bereids eene proef genomen.

De gewone godsdienstoefening des zondagsmorgens had geregelden voortgang, en werd bij afwisseling door mij en den inlandschen voorganger, PAULUS TOSSARIK, geleid. De opkomst daarbij was echter soms maar schraal; doch bleef over het geheel op dezelfde hoogte als vroeger, toen ik een gemiddeld getal van 100 toehoorders kon opgeven.

De aanleiding tot het meer bijzonder onderwijzend gedeelte der godsdienstoefening (de prediking) wordt niet steeds onmiddellijk ontleend aan de H. schrift, schoon die daarvan een voornaam bestanddeel uitmaakt, doch maak ik als zoodanig ook gretig gebruik van hetgeen mijn dagelijksche omgang met de menschen mij te zien, te hooren of op te merken geeft; zij het dan ook, dat het Bijbelwoord daarbij meer als motto of opschrift, dan wel als eigenlijke leerstof zijne plaats vindt. En hiertoe word ik geleid door mijn' ernstigen toeleg, om bij en onder de prediking, steeds den toestand

van het volk en dien der gemeente in het bijzonder voor oogen te houden; ten einde aldus de gewenschte aansluiting te vinden, zonder welke geene prediking waarlijk vruchtbaar kan zijn.

Ik gevoel echter maar al te goed wat daartoe vereischt wordt, dan dat ik mij vleijen zou, daarin steeds gelukkig te slagen. Immers is het niet voldoende, de preek te rigten op javaansche zeden en gewoonten, of daarin zelfs javaansche wetenschap en javaansche litteratuur op te nemen, om naar den maatstaf van het Evangelie zoowel het goede en ware daarin aan te wijzen, als het kwade en valsche daarvan bloot te leggen. Van hoeveel belang ik dit ook acht, en hoezeer ik dit zelfs moet aanbevelen, gevoel ik toch, dat het doordringen tot de gedachten des volks nog iets anders en iets meer moet wezen; en blijft juist dit laatste bij mijne prediking, zoowel als bij mijn gansche onderwijs, mij steeds een zeer begeerlijk talent, waarnaar ik wel streef, doch dat ik mij nog gansch niet durf toekennen (1).

Ook op gebrekkige wijze echter tracht ik, onder de verkondiging van Gods liefde in CHRISTUS, dat gevoel van menschenwaarde te wekken, dat aan de zinnelijkheid gewenschte perken leert stellen; en ook eerst de vruchtbare bron wordt van liefde jegens den naaste, zoowel als van wederliefde jegens God, die zich vooral in Hem ons aller Vader betoond heeft. Zoo is dan ook het goddelijk leven en onderwijs van JEZUS de onuitputtelijke stof waarmeê de kennis van Allah en van de wijze waarop wij Hem te vereeren hebben, wordt voor-

---

(1) De inhoud van zulk een preek van Br. HOEZOO werd medegedeeld door den zendeling J. KRUYT (zie Jaarverslag van het Nederl. Zend. Gen. over 1862 blz. 76 e. v.) RED.

gesteld en aanbevolen; terwijl onder dat alles op die zelfkennis wordt aangedrongen, die den Heer zoo regt dierbaar maakt voor het heilbegeerig gemoed, en Hem als den waren Panoetan (Leidsman, Voorganger) doet liefhebben, die van zonde en dwaling verlost, en dus in zijne gemeenschap ons gelukkig maakt voor tijd en eeuwigheid. En schoon reeds boven gebleken is, dat het op die wijze nog niet komt – den toestand van het volk in aanmerking genomen, nog niet komen kan – tot een helder, beslist en regt werkzaam geloof, zoo koester ik toch steeds de hoop, dat wij onder voortgaande, doelmatige prediking, eene zekere gemoedelijke toestemming van ons onderwijs, hier en daar zelfs eene aanvankelijke ingenomenheid daarmede langs zoo meer zullen opwekken.

Het voorbeeld van den reeds genoemden PAULUS TOSSARIE kan ons hierbij alleszins vertroosten en aanmoedigen. Hij was ook in het afgeloopen jaar mijn getrouwe medehelper bij de gemeente. En de belangstelling, waarmeê hij mij in alles ter zijde staat, laat geen' twijfel over aan zijne opregte begeerte om mede te werken aan ons doel, waarvoor hij zelf zoo geheel gewonnen is. Jammer dat hij nu en dan door doofheid, en bij voortduring door eene andere reeds verouderde ligchaamskwaal, verhinderd wordt, zich zoo gemakkelijk te bewegen onder de menigte als hij zelf dit wel wenschte. Des te meer stel ik hem op prijs als voorganger bij de godsdienstoefening, en hoor ik hem daar niet zelden met het uiterste genoegen; niet het minst van wege de eigenaardige bezieling, waarmede hij het woord van opwekking en vermaning bij de gemeente aandringt en daaraan ingang tracht te verschaffen. Het spreekt van zelf, dat PAULUS ten opzigte van alles wat javaansche leer en

gebruiken geldt, veel beter te huis is, dan ik bij mogelijkheid wezen kan. Het moet dan ook gezegd worden, dat hij daarvan bij zijne toespraken wel gebruik maakt. En schoon ik meen, dat hij daarin wel eens minder gepast te werk gaat, is dit toch nimmer zonder nuttige leering, zoowel voor mij zelven als voor zijne javaansche medebroeders.

Overigens gevoelt men, dat van een' spreker als PAULUS TOSSARIE geen strenge logica mag geeischt worden. Vooral in zijne Bijbelverklaringen, waarbij hij dan ook niet tegen minder verstaanbare plaatsen opziet, zou men daarin worden teleurgesteld. Intusschen valt niet te ontkennen, dat hij van het door hem genoten bijbelsch onderwijs ook daarbij wel weet gebruik te maken: gelijk in het algemeen zijne kennis der Schrift hem bij zijn spreken geen onbelangrijke dienst bewijst. Hoeveel goede woorden worden daar intusschen niet gesproken! En hoe weinig wordt er misschien van meêgedragen! Zoo voelt men zich dan wel gedrongen, op middelen te zinnen om den indruk van het gehoorde althans eenigszins te bestendigen, en aanleiding te geven om daarover ook buiten de kerk nog eens na te denken.

Door die zucht gedreven, kwam PAULUS omstreeks het midden des jaars tot mij met een plan, om de ouderlingen aan te bevelen, dat zij ieder in hunnen kring des zondagsnamiddags de belangstellende gemeenteleden een oogenblik zouden bijeenroepen, om al zamensprekende en ondervragende het in de kerk ontvangen onderwijs nog eens te herhalen. Hetzelfde zou dan PAULUS vooraf doen met de ouderlingen onmiddellijk na kerktijd, en in het namiddaguur nogmaals met degenen, die zich in zijne nabijheid bevonden. Schoon al aanstonds gevoelende wat al zwarigheden zich bij de uitvoering van dat plan zouden

opdoen, gaf ik daaraan toch gaarne mijne goedkeuring, en toonde mijne belangstelling door gedurige informatie naar de deelneming die het vinden mogt. Reeds spoedig echter vernam ik, dat die deelneming slechts zeer flaauw was. Zelfs waar men in den aanvang wel wou komen, werden weldra maar zeer enkelen bij die zamenkomsten aangetroffen. Het overige is gemakkelijk te raden. PAULUS zelf ging in den namiddag het langst met de koempoelan éling éling (1) voort; doch met het einde des jaars is ook hij er weêr meê opgehouden: en thans is alleen nog de bijeenkomst der onderlingen bij hem aan huis in stand. Over het daarbij gehouden onderzoek betuigt hij mij echter niet zelden zijne tevredenheid.

Alvorens mijne aanteekeningen omtrent de wekelijksche godsdienstoefening te besluiten, moet ik nog aanstippen, dat met het optrekken van het nieuwe gebouw daartoe bestemd, eindelijk in het begin van November een aanvang is gemaakt. Het is thans onder dak. Doch omheining en deuren ontbreken nog; om niet te spreken van een' vloer en 't geen verder van binnen behoort te worden aangebragt. Het grootste gedeelte van 't geen reeds is afgewerkt kwam tot stand onder opzigt en persoonlijke medewerking van het desahoofd van Modjo roto; terwijl ook van de andere desa's nu en dan enkelen daaraan deelnamen. Toen het echter bleek, dat bij onbezoldigden arbeid de voltooijing nog lang of wel geheel en al zou uitblijven, ben ik begonnen het kerkfonds aan te spreken, zoowel tot aankoop van materialen als tot betaling van werkvolk. Ik denk op die wijze voort te gaan, zoodra weder eenige handen beschikbaar zijn. — Inderdaad het is reeds meer dan tijd, dat de oude ver-

(1) Éling = herinneren, dus de bijeenkomst om elkander te herinneren (n. het gesprokene). RED.

waarloosde kerk door een geschikt locaal worde vervangen. Ik zou mij waarlijk bijna gaan schamen in zulk een hok den naam van God aan te roepen.

De koempoelan soré (avond-bijeenkomsten) in de onderscheidene dessa's kwamen nog niet weder op gang. Men weet, dat vroeger de kweekelingen daarbij voorgingen, ook wel afgewisseld door sommige leden der gemeente, die daartoe lust gevoelden. Op het oogenblik ken ik niemand, dien ik daarmede zou durven belasten, dan PAULUS en BERNARDUS (mijn' medehelper in de school), en deze houden dan ook nog des avonds koempoelan, bepaald eenmaal 's weeks. Anderen, van wie ik dit wel bijwoonde, doen eigenlijk beter maar t'huis te blijven. De gelegenheid en het doel moet men op prijs stellen; maar het ontbreekt aan geschikt personeel, om daarmeê weder eens eene proef te nemen, in hoeverre de belangstelling in die bijeenkomsten nog zij op te wekken. Was ik van die belangstelling maar zeker, ik zou zelf gaarne als voorganger optreden. Over dit laatste blijf ik echter nog altijd denken, en het is wel mogelijk, dat ik er na den regentijd toe overga. Besluit ik werkelijk daartoe, dan zal het vooral ook daarom zijn, dat de koempoelan, die ik bereids voor het algemeen als catechisatie met de ledematen geopend heb, ook op den duur geen genoegzame belangstelling vinden mag. In het begin was ik daarover nog al te vreden. De eigenaardige vorm van dit onderwijs, waarbij deze en gene gelegenheid vond om mij en anderen van zijne kennis en ervaring meê te deelen, en tevens opheldering te vragen van hetgeen hem nog duister was, scheen zelfs algemeen genoegen te geven. „Nu leeft de gemeente weêr op," kwam PAULUS mij destijds met blijdschap verzekeren. Helaas! 't was ook maar weêr van

korten duur. En reeds lang mag ik in de catechisatie des donderdagsavonds geene anderen zien dan de menschen van mijn erf, met nog een paar in mijne onmiddellijke nabijheid wonenden.

Met de maandelijksche bijeenkomst (koempoelan sasèn), eene vrije navolging van onze maandelijksche bidstonden in het vaderland, ging het op den duur slechts iets beter. Misschien omdat die steeds zoo geregeld wordt, dat zij op, of omstreeks, volle maan valt, als wanneer het bezwaar van donkere wegen de belangstellenden althans niet behoeft terug te houden.

Overigens kan niet ontkend worden, dat juist het avonduur, vooral ten opzigte van diegenen die op eenigen afstand wonen, al heel weinig geschikt is om eene goede opkomst te bevorderen. Immers de communicatie tusschen de onderscheidene desa's is nog van dien aard, dat men zelfs bij dag van wege greppels, ongelijke en morsige paden, wortels en boomstammen, slangen en ander gedierte zich goed in acht te nemen heeft. Hoeveel meer dus des avonds bij volslagen gemis aan de minste verlichting. Laat mij hier bijvoegen, dat de inspanning des daags den Javaan ook al geen aanleiding geeft, om zich des avonds nog weder in beweging te zetten; terwijl de vereischte waakzaamheid tegen dieverij nog bovendien menigeen moet doen vreezen, alsdan zijne woning te verlaten. En laat het bezwaar van het een en ander zich zelfs gevoelen in de drooge of oostmoeson, wat dan te zeggen in den regentijd, als de binnenpaden letterlijk onbegaanbaar worden, de meest vermoeijende arbeid op het veld te verrigten is, en gebrek aan het noodigste zooveel te eerder de begeerte naar het goed van den naaste opwekt! Voorwaar! zich boven dit alles te verheffen, om na de vermoeijenis des daags,

doorweekt van den regen, soms niet eenmaal voldoende gekleed of gevoed, zich ook des avonds nog eens weder badende door den modder aan de verkleumende stortbuijen bloot te stellen; en dit louter en alleen ter bijwoning van godsdienstig onderwijs!..... daartoe behoort een ijver en eene belangstelling, waarvan zelfs in lang gevestigde gemeenten de voorbeelden wel niet vreemd, maar toch zeker zeldzaam zijn.

Mijn voorgenomen onderwijs aan de ouderlingen is eveneens op het ongelegene van het avonduur en nog meer op gebrek aan genoegzame belangstelling van hunne zijde afgestuit. Zoo lang zij er van gebruik maakten, hadden wij des maandagsavonds eene vrij genoegelijke herhaling van de preek of toespraak des vorigen daags, waarbij voor ons allen altijd wat te leeren viel. Sedert de ouderlingen wegbleven, heb ik aan de medehelpers van Kĕrto rĕdjo en Ngoro in de nabijheid, die ook aan deze zamenkomst deel namen, te eerder vrijheid gegeven, om des maandagsavonds weêr huiswaarts te gaan, en dus houd ik mij nu alleen op maandagmorgen met hen bezig. Meestal is het door mij of PAULUS hier, of ook wel 't door hen zelven in de godsdienstoefening, behandelde daarbij het onderwerp van zamenspreking en ondervraging, en mag ik mij vleijen, hiermede zoowel voor hen als voor degenen die zij te onderwijzen hebben nuttig te zijn. – Het is zeker niet geheel toevallig, wanneer bij navraag blijkt, dat SESAM en SEM het van mij gehoorde bij de eerste gelegenheid de beste weder te hunnent overbrengen. Gaat dit echter maar niet al te werktuigelijk, dan is ook daarvan wel eenige vrucht te verwachten. – Ter opwekking van hun eigen nadenken en onderzoek ben ik begonnen, hun nu en dan ook eenig schrijfwerk op te geven.

Reeds vroeger deelde ik mede, dat behalve de zoo even genoemde medehelpers van elders, ook de hier aanwezigen steeds van dit wekelijksch onderwijs gebruik maken. Ook de in mijn vorig verslag vermelde SILAS, als helper en leerling aan PAULUS toegevoegd, nam daaraan bij voortduring deel. Overigens blijft deze meer bijzonder aan de leiding en den omgang van PAULUS toevertrouwd, en heb ik hoop, dat hij, zonder tot dusverre een' geregelden cursus van onderwijs te doorloopen, toch langzamerhand eenige geschiktheid zal bekomen, om, waar dit noodig mogt zijn, als voorganger bij eene of andere gemeente op te treden. Zijn ijver en goed gedrag gaven mij steeds reden tot tevredenheid.

Voorts ben ik in het opsporen van zoodanige personen, die zich voor meer bijzonder onderwijs aanbevelen, om later in eene of andere betrekking als medehelper te kunnen werkzaam zijn, slechts in zóó verre geslaagd, dat ik in het afgeloopen jaar één' privaatleerling met name JORAM, van ruim 20jarigen leeftijd, heb aangenomen. Hij is een jongere broeder van den straks genoemden BERNARDUS, en was ook vroeger onder de kweekelingen van Br. JELLESMA. Het destijds door hem genoten onderwijs zet hij onder mijne leiding thans voort; terwijl ik hem al aanstonds eenige werkzaamheid in mijn schooltje heb opgedragen. Van tijd tot tijd houd ik mij zeer opzettelijk met hem bezig, naar aanleiding van kleine schriftelijke opstellen over allerlei en ook van rekenkunstige opgaven. Voorts deelt hij ook in mijn ander bijzonder onderwijs. Het komt mij voor, dat hij van goeden aanleg gansch niet ontbloot is. Van zijne geschiktheid echter om zich in grooteren of kleineren kring ook voor anderen nuttig te maken, zal eerst later moeten blijken.

Sprak ik boven van mijn catechetisch onderwijs aan

ledematen, ook dat van Paulus aan diegenen, die nog geen belijdenis hebben afgelegd, vordert afzonderlijke vermelding. Tegen het einde van den planttijd in 1861 werden schikkingen gemaakt, om het onderwijs aan toekomstige lidmaten zooveel mogelijk geregeld en onder algemeene deelneming van belanghebbenden aan te vangen — of liever op andere wijze weêr op te vatten. De vrijdagmorgen werd tot dit doel bepaald. De kerkklok zou even als des zondags tot herinnering en oproeping dienen. Nu ging de noodige kennisgeving aan ouders en kinderen uit, door tusschenkomst van medehelper en ouderlingen, door mij bij gelegenheid der godsdienstoefening ondersteund en aangedrongen.

Van de 41 jongens en meisjes, die voor het gezegde onderwijs in aanmerking gebragt werden, waren op 12 April 26 tegenwoordig. 't Was wel, doch pas voor de eerste maal. Paulus begon met blijdschap en opgewektheid. Daar ik op reis moest had ik deze zaak aanvankelijk aan hem overgelaten; schoon met het plan, om daaraan later ook een zeer werkzaam deel te nemen. Langzaam af-, en ook soms weêr eens toenemende was het getal der opkomenden den 31 Mei slechts 17; — en schoon bij herhaalde aanmaning ook wel weêr een enkele maal stijgende tot 22 en 25, bleef het sedert toch veelal beneden 10. Een paar malen zelfs waren er 2 tegenwoordig. — Hoe nu? Wederom een persoonlijk onderzoek van Paulus met vernieuwde aansporing. Maar nu ook ten gevolge daarvan een verzoek of voorstel van sommigen, om liever niet wekelijks, maar naar vroegere gewoonte dagelijks onderwijs te ontvangen. — Het was hun te moeijelijk om juist aan dien vrijdag te denken. Niet altijd werd de klok gehoord, en als men die al hoorde had men zich soms reeds aan den

arbeid begeven. Menigmaal zelfs ging men reeds vroegtijdig elders heen, ingevolge bekomen last of gemaakte afspraak. – – – – „Maar wanneer nu die catechisatie in plaats van iedere week eens werkelijk iederen dag terugkwam?” – „Ja, dan was dit eenmaal zoo bepaald, en men rekende er op als iets, dat niet verzuimd mogt worden.” – Het spreekt van zelf, dat zulk eene verklaring mij niet voldoen kon, vooral niet van hen, die zich in het geheel maar 2 of 3 malen hadden laten zien. Doch ik had de oplossing reeds spoedig gevonden. Dagelijks leerende, meende men er eerder meê klaar te zijn; omdat tot de nu eenmaal vastgestelde leerstof ook maar zóó of zóóveel tijd werd noodig geacht, al naarmate men meer of minder vlug was in het aannemen en onthouden. Het onderwijs, waarmede men dus volgens mijne regeling b. v. 6 weken moest bezig zijn – ware ’t ook slechts één dag in de week – kon naar het bedoelde voorstel in 6 achtereenvolgende dagen, of misschien wel minder, worden afgedaan. En.... doch reeds genoeg. Schoon in het gezegde verzoek veel was, dat mij onaangenaam trof, vond ik toch geen reden, om het van de hand te wijzen. – Wel hield ik mij bij deze veranderde beschikking het hart vast, vooral bij de gedachte aan den naderenden regentijd (’t was reeds medio November); doch wat kon of mogt ik anders, dan de mij aangebodene gelegenheid aangrijpen, te meer daar het bleek, dat allen daarin wel wilden toestemmen?

Na 18 November, toen dit dagelijksch onderwijs een’ aanvang nam, – sedert zóó, dat de meisjes ’s morgens en de jongens ’s namiddags of tegen den avond kwamen – maakten daarvan met groote afwisseling een 10 à 20 tal gebruik, wel te verstaan tot omstreeks medio December,

toen het getal weêr verminderde, – soms tot ver beneden de 10. In weerwil van den toen reeds ingevallen regen en hernieuwde drukte op het veld, werd de catechisatie eerst nog voortgezet, later heb ik die tijdelijk gestaakt, om, zoo wij hopen, in den loop der volgende maand daarmeê weêr eene nieuwe proef te nemen.

Behalve de geschiedenis der schepping en die van den val onzer eerste ouders wordt op deze catechisatiën het voornaamste uit het leven en onderwijs onzes Heeren behandeld, meer of minder uitgebreid, al naar mate van de bevatting of liever van het geheugen der leerlingen. Een vraagboekje wordt daarbij wel niet gebruikt; doch het bepaalde antwoord op bepaalde en altijd weêr terugkeerende vragen wordt toch zorgvuldig den catechisanten ingeprent; ja – ik mag wel zeggen – bij sommigen ingestampt. Van catechetisch onderwijs kan dus eigenlijk op die wijze bijna nog geen sprake zijn; te minder daar ieder hoofd voor hoofd zijn deel van de vragen krijgt, terwijl degenen, die niet juist aan de beurt zijn, daarbij aan zich zelven blijven overgelaten. Zulk eene methode af te keuren is gemakkelijker, dan daarin verandering of verbetering te brengen. Men bedenke daarbij, dat zij door gewoonte geijkt is, en dat juist het minder werktuigelijke in de gegeven omstandigheden gevaar loopt van minder te bevallen.

Het ontbreekt bij Paulus niet aan een streven, om onder dit alles het eigen nadenken bij zijne discipelen te bevorderen; en menige tusschenvraag of bijkomende opmerking, geheel aan hunne omgeving ontleend, getuigt, dat hij zijn onderwijs ook wel vruchtbaar wil maken voor hun hart en leven. En daarin moedig ik hem dan ook aan; gelijk ik er bij wijlen zelf in voorga. Het is echter maar zeker, dat men op die wijze niet

zoo spoedig aan het eind komt; en daarom mag op den bijval der leerlingen bij zulk een oponthoud niet al te zeer gerekend worden. Van goed geheugen geven sommigen intusschen merkwaardige proeven. Een drietal, dat ik onlangs te onderzoeken had, muntte waarlijk in dit opzigt uit, en behoefde daarin inderdaad voor vele hollandsche catechisanten niet onder te doen.

Eindelijk nog een woord aangaande mijn schoolonderwijs. Ook dit mogt in het afgeloopen jaar maar weinig deelneming vinden. In mijn vorig verslag heb ik meer uitvoerig stilgestaan bij de bezwaren, waarop mijne beste wenschen en plannen in dezen nog afstuiten (1). Daaruit bleek, dat die bezwaren hunnen grond hadden in den toestand der gemeente, zoowel in verstandelijk en zedelijk als in maatschappelijk opzigt. Ik kan van het toen geschrevene nog geen enkel woord terugnemen; moet daarop veeleer bij toenemende ervaring verhoogden nadruk leggen. Met de weinige leerlingen echter uit de gemeente, – in den goeden tijd een 20, en anders slechts een 10 tal (jongens) bedragende, – zette ik onafgebroken mijn schooltje voort, daarin geholpen door den reeds genoemden BERNARDUS, die meer bijzonder in dit werk mij ter zijde staat.

Van het hooge belang en de noodzakelijkheid van dit gedeelte onzer roeping doordrongen, gaf ik daaraan meer nog dan het vorige jaar mijne zorg, en hield mij, hier zijnde, ook steeds persoonlijk daarmeê bezig. Ik tracht hierbij naar gewenschte afwisseling en verscheidenheid; terwijl mijn volkje ook zooveel mogelijk bevrijd blijft van die zelfstudie, die voor kinderen zoo ligt aan zelfverveling gelijk wordt. De javaansche tabellen ver-

(1) Zie: Verslag van den Staat der Werkzaamheden van het Nederl. Zendelinggenootschap, 1861, bls. 46 e. v. RED.

schenen dit jaar weder eens in nieuw gewaad, nu opgeplakt, om des te beter bij het onderwijs te kunnen dienen; terwijl van een ander stel ook de letters afzonderlijk werden uitgeknipt, en van een' wat stevigen rug voorzien, om in het gemis van letterplankjes te gemoet te komen. Van een en ander zag ik goede resultaten. Onderscheidene der eerstbeginnenden leerden het javaansche karakter, zóó dat zij nu reeds wat kunnen lezen, en daarin allengs meer vermaak vinden. Overigens gebruiken die kleinen ook al spoedig lei en griffel, hetzij om de letters na te teekenen, of ook tot het schrijven van woorden, die hun worden opgegeven; alsmede bij het maken van nommers en kleine getallen. Bij vereischte vlugheid in het lezen van Javaansch gaan zij over tot de klasse der meergevorderden, die daarin verder onderwezen worden, ook dictées maken op de lei over onderwerpen aan de natuur ontleend, voorts onderrigt ontvangen in de eerste beginselen van het rekenen – met en zonder lei, – en daarbij zich oefenen in het maleisch met romeinsch karakter. – Aan het zingen, dat zoowel tot leering als tot uitspanning moet strekken, nemen steeds allen gezamenlijk deel.

Geeft de leerstof („Leerzame verhalen van SCHMID" en „Bijbelsche geschiedenis van Dr. BARTH") reeds gewenschte aanleiding tot zedelijk godsdienstig onderwijs, meer bijzonder dient daarbij een vraagboekje over het leven van JEZUS, dat met de oudsten eenmaal 's weeks gebruikt wordt. Intusschen is dit vraagboek niet alleen stof voor het geheugen der scholieren, maar ook en meer nog leiddraad van den onderwijzer bij de mededeeling der verhalen, waaraan vragen en antwoorden zijn ontleend. Over het geheel wordt er naar gestreefd, dat de scholieren, bij ontwikkeling van hunne jeugdige ver-

mogens, zooveel mogelijk ook met lust en genoegen bezig zijn; en dit laatste geeft aan hunne zijde dan ook weinig moeite, namelijk bij diegenen, die getrouw het onderwijs bijwonen. Van de zoodanigen kan ik niet anders getuigen, dan dat zij gaarne leeren willen, gelijk ik ook over hunne vorderingen vrij wel voldaan mag zijn.

Leerlingen buiten de gemeente, waarvan ik ook in mijn vroeger Verslag melding maakte, zijn sedert ten getale van zes opgekomen. Zij behooren tot de familie van den Wĕdônô (districtshoofd) of van den Mantri-aris (onderdistrictshoofd) alhier. Mogen deze ook al geen godsdienstig onderwijs begeeren, toch waardeer ik de gelegenheid zeer, om ook hier eenige nuttige kennis meê te deelen. Lezen (Javaansch en Maleisch), schrijven en rekenen zijn de leervakken, waarop zij bijzonder prijs stellen, om later voor eene of andere betrekking in aanmerking te kunnen komen. Schoon deze knapen daarbij niet zelden een afzonderlijk uur van mij vragen, worden zij toch ook dikwijls in vereeniging met de andere leerlingen onderwezen. Van deze verschillende gelegenheden maken zij steeds goed gebruik. Zij onderscheiden zich door ijver en ambitie, waaraan dan ook hunne vorderingen, den tijd in aanmerking genomen, alleszins beantwoorden.

De omstandigheid, dat ook laatstbedoelde leerlingen geheel gratis door mij onderwezen worden, heeft ook reeds andere javaansche hoofden in en buiten deze afdeeling begeerig gemaakt, om mij tot dat doel hunne zoons toe te vertrouwen. Zelfs kwamen reeds zonder eenig geleide sommige anderen dier jongelingen tot mij, om ook als leerling te worden aangenomen. Bij dezen echter bestond het bezwaar, dat zij niet zelf voor hunnen kost konden

zorgen, terwijl hier ook geen gelegenheid zich opdoet, om daarin te voorzien; en ik mij vooralsnog daarmede niet kan belasten. Niet minder dan 5 jongens gingen op die wijze teleurgesteld weêr henen. Mogt het bedoelde bezwaar op de eene of andere manier zijn te verligten of op te heffen, dan acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat de afdeeling van ambtenaarsfamilie op mijn schooltje weldra aanzienlijk in omvang zou toenemen.

Hiermede stap ik voor ditmaal weder van mijne werkzaamheden en bevindingen te Modjo warno af, alleen er nog bijvoegende, dat in deze gemeente en de andere tot mijn' werkkring behoorende, in het afgeloopen jaar een totaal van 25 nieuwe leden zijn aangenomen, terwijl 4 reeds vroeger gedoopten na het afleggen van belijdenis als lidmaat werden bevestigd.

Voorts treed ik omtrent die andere gemeenten thans in geen nadere bijzonderheden, daar ik voornemens ben dat bij eene andere gelegenheid meer opzettelijk en uitvoerig te doen.

Voorloopig zij hier aangemerkt, dat de toestand dier buitengemeenten niet wezenlijk verschilt van die te Modjo warno, en dat dus nadere berigten alleen van localen aard kunnen zijn, of omstandigheden moeten behelzen, met hare oprigting en uitbreiding, of ook met haar stilstaan en hare verachtering verbonden.

Ik bezocht die gemeenten als vroeger allen bij twee afzonderlijke gelegenheden, en stelde mij voorts meer bijzonder in gemeenschap met hare voorgangers, met wie ik evenzoo tweemaal eene zamenkomst hield. Van eene der bedoelde zamenkomsten (d.d. 2–9 Julij) deed ik uitvoerig verslag in mijn dagboek over 1861. (1)

---

(1) Zie dit verslag: Med. 6den Jaarg. blz. 150, e. v. RED.

Met behulp van aanteekeningen, door gezegde voorgangers ingezonden, ben ik in staat gesteld om te oordeelen over de opkomst bij de wekelijksche godsdienstoefeningen, ook door hen geregeld in hunne respective gemeenten gehouden. En daar deze opkomst eenigszins tot maatstaf kan strekken van de meerdere of mindere belangstelling, die zij bij hun onderwijs vinden, mag een overzigt daarvan hier niet ongepast worden geacht. Hierbij zij echter aangemerkt, dat ik mij bij gebrek aan latere juiste opgaven omtrent het zielental der onderscheidene gemeenten moet refereren aan die van het vorige jaar, hetgeen echter op het bedoeld overzigt van weinig of geen invloed is. Voorts kan het getal der volwassenen tevens tot aanwijzing van dat der ledematen dienen. Men zij indachtig, dat het getal kerkgangers ook alleen op de eerste betrekking heeft. Het getal jongelingen of meisjes, aan de godsdienstoefening deel nemende, is dan ook zeer gering, terwijl van de kinderen slechts de nog zeer kleinen soms hunne ouders daarbij vergezellen. Terwijl het totaal der opkomenden bij een bezoek van den zendeling, vooral ter gelegenheid van de viering des H. avondmaals, en in het algemeen bij eene of andere feestelijke aanleiding, het grootste der opgegevene getallen veelal verre overtreft, zoo blijft het bij belangrijke verhindering uit hoofde van weg en weder, marktdagen of dringende werkzaamheden ook wel eens ver beneden het kleinste dier getallen. Overigens echter wordt het totaal gewoonlijk door die beide cijfers begrensd.

PLAATS VAN ZAMENKOMST.	Zielental.	Volwassenen.	KERKGANGERS.
Kërto rëdjo.	96	68	25 à 35
Ngoro...............	283	156	20 » 30
Taroe'an.............	107	68	20 » 30
Djapanan............	47	30	8 » 12
Sido Ardjo...........	96	61	20 » 25
Wioong..............	50	28	18 » 25
Soerabaja	56	44	20 » 30
(Gesticht) Pegiri'an	43	43	meest allen.
	778	498	181 à 187

De vermelding der gemeente te Soerabaja geeft mij aanleiding hier nog bij te voegen, dat aldaar door belangstellende tusschenkomst van het Hulpgenootschap in het afgeloopen jaar een nieuw kerkje is opgerigt. Ook bleef dat genootschap de vroeger gemelde geldelijke bijdragen te Soerabaja bij voortduring verstrekken, gelijk dit ook met de vereeniging: „zondagavond-biduur" ten opzigte van Wioong het geval was.

Modjo warno, 21 Maart 1862.

ISMAËL TIWOW.

EENIGE GEDACHTEN OMTRENT INLANDSCHE EVANGELIE-PREDIKERS IN DE MINAHASSA,

DOOR

N. GRAAFLAND.

Is het ten allen tijde en overal zwaar voor ons hart, uitnemende menschen te zien wegvallen uit de rei van hen die medewerken tot heil hunner medemenschen, zoo is het maar te zwaarder zulke verliezen te dragen, waar in vollen nadruk het woord des Heeren geldt: „de oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinigen." Immers het moge schijnen, dat de jeugdige gemeenten der Minahassa en het werk voor de komst van Gods koningrijk hier geen regtmatige klagt kan hebben over gebrek aan arbeiders, met naauwkeuriger blik gezien, komt men spoedig tot ander besluit.

Het is waar, een tiental evangeliedienaars is over het land verspreid, en is wel in staat het oog over het geheel te houden, en leerend, leidend en besturend voort te bouwen op den eenmaal gelegden grondslag.

Ook is het waar, dat honderd en vijftig helpers den zendelingen tot hulp zijn bij dien arbeid, omdat ook de schoolmeesters voorgangers zijn in de gemeenten. Eindelijk hebben wij nog eenen bijzonderen steun in het zestal hulpzendelingen door ons aan de dienst gewijd. Inderdaad, men zou kunnen meenen, dat de arbeiders overvloedig zijn – als getal en gehalte van dezelfde beteekenis waren. Maar als men nu uit onze verslagen over de scholen gezien heeft, hoe gering nog het aantal is van degelijke meesters, die ook als voorgangers in de gemeente kunnen voldoen, en men bedenkt dan, dat voor de opleiding der hulpzendelingen nog niets van bijzonder aanbelang is kunnen gedaan worden, dan zal men beseffen, dat het verlies van uitnemende medehelpers werkelijk zwaar moet vallen.

Zulk een voortreffelijk medearbeider was ISMAËL TIWOW, van wiens leven en werken ik eene korte schets wensch te leveren, en wiens heengaan door mij zeer wordt betreurd.

Uit heidensche ouders te Ranowangko, distrikt Tombaririe, geboren, was de opvoeding van ISMAËL en zijnen broeder ook heidensch, of zoo men wil, die van den natuurmensch. Zijn vader had hem echter bestemd voor walian – alfoerschen priester. Gelukkig dat ook hier de weldadige stralen van beschaving en Christendom koesterend werkten, en den nacht van kille duisternis deden wijken. De christelijke zending en het Gouvernement werkten hand aan hand om verlichting te brengen, en ISMAËL had het voorregt, een tamelijk goed schoolonderrigt te ontvangen. Maar daardoor kon het ook niet verborgen blijven, dat de jongen begaafd was met eenen zeer gelukkigen aanleg; en geen wonder dus, dat de opziener van Amoerang, later kontroleur, bij een

schoolbezoek het oog op hem liet vallen, en hem tot zich nam, om hem later tot schrijver te vormen.

Hij had echter eenen onrustigen geest, en was ook niet vrij van de wispelturigheid, die een der ongunstige karaktertrekken van den Minahasser uitmaken. Niet snel genoeg stijgende naar zijnen zin, verliet hij de dienst van dien heer, en kwam weder te Tanawangko. Kort daarna liet hij van zich hooren, dat hij wel schoolmeester zou wenschen te worden. Dewijl ik juist iemand behoefde voor Lemo, zond ik hem daarheen. Hier kweet hij zich ijverig van zijne taak, kwam driemaal 's weeks tot mij, ontving onderrigt met de leerlingen der kweekschool, en paste het ontvangen onderwijs met het gelukkigst gevolg toe in zijne school. In een jaar had hij die daardoor tot eenen bloei gebragt, dat zij kon wedijveren met andere, waar reeds lang het nieuwere onderwijs was ingevoerd; en in die zoo doodsche negerij was ook beweging ontstaan, die zich teekende in de begeerte om tot het Christendom over te gaan.

Hoe gaarne ik hem hier echter het begonnen werk wenschte te zien voortzetten, mogt ik toch zijn verzoek om „gelegenheid tot meerdere ontwikkeling" niet afwijzen. Ik nam hem dus op de kweekschool, en liet Lemo provisioneel aan de leiding van een' anderen jongeling.

Op de kweekschool muntte ISMAËL reeds spoedig boven zijne medeleerlingen van dezelfde klasse uit, en leerde zoo vlug dat hij menig privaat werk ondernam, en daardoor eene veel hoogere ontwikkeling erlangde dan anderen. Het was met hem, „die heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloedig hebben." Dagelijks zag ik hem nog in tusschenuren bij mij, en dan had ik hem vragen te beantwoorden, die ik nog van geen' der leerlingen had vernomen. Hij hield zich ook afzon-

derlijk bezig met het onderzoek en de vergelijking der Schrift, en waar hij iets niet begreep, of waar hij meende tegenspraak te vinden, daar vond ik hem weder bij mij, om zeer duidelijk zijn bezwaar bloot te leggen, en mij inlichting te vragen. Hij maakte van dat alles aanteekeningen, die door zijne medeleerlingen dikwijls werden overgenomen, zonder dat zij de vruchten er van plukken konden zoo als hij. Van al zijn privaatwerk heb ik mij het meest verheugd over eene uitgebreide schets van mijn catechetisch onderwijs, waarin hij de zaken zoo goed wist terug te geven, dat ik haar met eenige bewerking zou kunnen bezigen tot dictaat voor mijne leerlingen. Het stuk is echter verloren gegaan – geleend of ontvreemd – en ik mag het genot niet smaken, het te kunnen gebruiken, of ook tot proeve naar Nederland te zenden.

Zoo ging hij onafgebroken voort, en was hij de eerste – en tot heden helaas! ook de laatste – leerling, dien ik niet zag stilstaan, bij wien ik de eigenlijke ontwikkeling van het denken niet zag begrensd als door eene houten zoldering. Geen wonder, dat ik naar de lust mijns harten dus ook trachtte, hem nu en dan ruimere denkbeelden en een hooger standpunt deelachtig te maken.

Gedurende het laatste jaar van zijn verblijf op de kweekschool – drie jaren is de leertijd – had ik het genoegen te bespeuren, dat zijne gedachten meer en meer neigden tot geestelijke dingen, en dat ook zijn onderwijs aan anderen getuigde van innige vereeniging met den Heer en eene groote mate van zelfkennis en geestelijke ervaring. Hij bezag zich en anderen niet van de beste, en nimmer van eene verschoonende zijde. Hij gevoelde in ruime mate de behoefte aan verlossing, en hij sprak meermalen met ongekunstelde en blijkbaar niet

aangeleerde verheffing des harten van de genade en verlossing in CHRISTUS JEZUS.

Nu achtte ik hem ten volle bekwaam, om, met meerdere kunde en gaven toegerust, weder in te gaan in den arbeid aan het waarachtig heil zijner medemenschen. De Resident JANSEN had mij verzocht om eenen jongeling voor Tatelic, en ik wist niemand, dien ik met meer vrijmoedigheid zou kunnen aanbevelen, dan ISMAËL TIWOW. Hij ging daarheen met goeden moed en krachtigen ijver. School en gemeente waren in zeer ongunstigen toestand, en hij kon bijna geacht worden nieuwe grondslagen te moeten leggen voor beiderlei werk. Mijn vertrouwen op hem werd dan ook niet beschaamd. In een jaar was zijne school, na die van Tanawangko, de beste in mijnen werkkring, en onder de beste van de geheele Minahassa. De jeugd erlangde eenen ijver en leerlust, die getuigden van den geest des onderwijzers. Levendig, helder en juist was het onderwijs, en vrolijk en vlug waren de antwoorden, die de kinderen gaven als om strijd.

Maar verwonderlijker nog was de magt, die de jongeling uitoefende in zijne gemeente. Het was de kracht van het woord, het waren de overwinningen der waarheid, in schoonen en krachtigen vorm door hem medegedeeld. Geest en leven ademde zijn onderwijs. Kracht en bezieling spraken in stem en uiterlijk. Helderheid, juistheid en sierlijkheid waren de schoone kenmerken van zijne welsprekendheid.

Ja, welsprekend was hij in den zin, waarin men het gewoonlijk van den Alifoer niet kan zeggen, en ik zeg niet te veel, als ik beweer, dat in zijne waarlijk christelijke welsprekendheid al de krachten en vermogens van zijnen geest zich tot het toppunt verhieven, en hij de algemeene bewondering en ingenomenheid wegdroeg. Men

moest het gezien hebben, hoe de gemeente als hing aan zijne lippen, hoe allen bezield werden en opgetogen, en hoe zelfs de scherpste waarheden, op weinig vleijenden toon uitgesproken, toestemming vonden en ingang bij velen. Oude lieden heb ik zien herleven door zijn bezielend woord en zijne goede leiding, en jonge lieden gevoelden den krachtigen drang van zijnen geest om te zoeken naar de dingen die boven zijn.

In twee jaren tijds was de gedaante van Tatelie veranderd. De kinderen gingen met lust ter school en vorderden met snelle schreden; de ouderen namen toe in kennis, ijver en geloof; en er ontstond een gemeenteleven, dat mij Tondano's strand bij herhaling voor de aandacht bragt.

Zijne kennis, ijver en ontwikkeling waren echter nog voor hooger werkzaamheden berekend. De kweekschool van inlandsche onderwijzers eischte reeds sedert langen tijd meerdere hulp, en dewijl ik gelegenheid vond Tatelie weder van goede leiding te voorzien, besloot ik hem aan te nemen tot hulponderwijzer op de kweekschool. Geen ambt kon echter meer overeenkomstig zijnen aanleg, zijne eigene behoeften en begeerten zijn. Hij had de gave, ook hooger onderwijs te kunnen bevatten en mede te deelen; hij zelf wenschte nog meer kennis op te doen, en in de gemeente kon hij ook aandeel hebben in de vorming en leiding van min ontwikkelden. Met frisschen moed vatte hij zijne taak weder aan, en was mij in menig ópzigt tot hulp. Op de kweekschool waren zijne werkzaamheden vele en vermoeijend. Hij volbragt die echter met denzelfden ijver, waarmede ik hem vroeger had zien werken. In korten tijd bragt hij de laagste klasse in de elementaire vakken, die hij onderwees, tot eene hoogte, dat ik het genoegen smaakte die afdeeling

spoediger tot andere vakken te doen overgaan, dan vroeger het geval kon zijn. Zijn invloed strekte ook tot meerdere orde en ijveriger streven bij de leerlingen, en door zijne bemiddeling waren ook de onlusten onder hen veel verminderd. In de gemeente had hij Ranawangko voor zijne rekening, en kweet hij zich van zijnen pligt met kracht en liefde voor zijne roeping. En zelfs in zijne vrije uren was hij mij behulpzaam in het teekenen van kaarten, dat ik hem had geleerd, en in mijne onderzoekingen op het gebied der alfoersche taal. In alles was hij ijverig, en hij was de meest ontwikkelde christen Alfoer, dien ik gedurende mijn verblijf in de Minahassa heb leeren kennen. Het zal wel niet behoeven gezegd te worden, dat eene zoo sterk geteekende persoonlijkheid onder dit volk hare vrienden, maar ook hare vijanden hebben moest. Voor de eersten was ISMAEL hartelijk, en, als de meerdere, altijd leidend en besturend; voor de laatsten was hij een scherpe tegenstander, die, zoo lang er sprake was van strijd, met het woord niet ligt kon overwonnen worden. Tegen intimiderende argumenten, zoo dikwijls gebezigd door dezulken, die eenige stem hebben in het bestuur, was hij echter niet bestand. Hij kon het zich aantrekken, dat men een punt van aanklagt, ja aanklagt! had gemaakt, dat hij had gesproken over de woorden: „Laat de dooden hunne dooden begraven!” Gelukkig dat men geen enkele vlek in zijn privaatleven kon aantoonen. Hij was nog ongehuwd, was zeer ongelukkig in het zoeken eener vrouw, gaf veel aanleiding tot het bespreken van ondoordachte stappen, maar een smet kon men hem niet aantoonen. De gebreken, die hij had, gaven geen aanstoot voor hen, die hem omringden, omdat zij gebreken waren van het volkskarakter. Daarom stond hij hoog in het oog van

ieder; het was de magt van zijnen geest, die zelfs vijanden achting wist af te dwingen.

Maar – een heerlijke geest in een uiterst nederig en zwak omhulsel!

Treurige aanblik! Hoe menigmaal heb ik die zwakke gestalte zien leven en bewegen met eene kracht, die mij maar te speediger sloping spelden; hoe menigmaal dat helder gelaat zien blaken van licht en ijver! Maar als dan de ontspanning volgde, en hij den volgenden dag tot mij kwam, dan was zijn oog, kwijnend en het gelaat weggezonken, en dan wist ik maar te zekerder, dat mijne vrees eenmaal in droevige vervulling zou overgaan. Een worm knaagde aan dat kostbare leven, een worm in de Minahassa maar al te veel voorkomende. De tering zoekt en vindt hier eene menigte slagtoffers, en onder jonge lieden het meest.

De drie laatste maanden zijns levens had ik hem meer nog dan vroeger gewaarschuwd tegen veel, snel en vurig spreken. Ik had hem zelfs verboden onderwijs te geven. De kwaal was echter verder gevorderd, dan ik vermoedde of liever hoopte, en den 24sten Julij des vorigen jaars ging hij zachtkens heen, in het vijf- of zesentwintigste jaar zijns levens.

Zijn laatste ziekbed was nog eene laatste getuigenis van zijn inwendig leven. Nu had de aardsche wetenschap voor hem afgedaan, en hield zijn geest zich slechts bezig met de hemelsche spijze, die niet vergaat. Die tot hem kwamen, wees hij eenig gedeelte der Schrift ter lezing aan, en toonde met den vinger, waar hij den meesten nadruk wilde gelegd hebben. Soms vergat hij zijne zwakheid en sprak, maar moest het altijd met eenen nieuwen aanval bekoopen. Maar nu bleek het ook eerst regt, hoe hij het hart zijner gemeente te

Tatelie en die mijner gemeente gewonnen had. Van Tatelie kwamen zij hem nu en dan in menigte bezoeken, en de besten uit mijne gemeente waren gedurig bij hem. Hij getuigde tot ieder van CHRISTUS en zijne liefde, sprak met rustige blijmoedigheid van de hope des eeuwigen levens; hij ging ter ruste in, nadat hij kort te voren tot zijnen eenigen broeder, meester te Tatelie, had gezegd: „wees niet bedroefd, CHRISTUS is met mij."

De deelneming der gemeente aan zijnen dood was algemeen. Menigeen weende opregte tranen. Ik sprak vertroostend voor anderen en mijzelven. Wij bragten zijn stoffelijk hulsel naar de groeve der vertering, en mijne en zijne kweekelingen zongen daar vierstemmig eene vertaling van „Ruhe frei von aller Klage," enz. (1)

In korte trekken heb ik het leven van ISMAEL TIWOW geschetst. Op gevaar van voor overdrijving gekastijd te worden, heb ik mijne ingenomenheid met hem niet willen verbergen. Ik heb het vooral niet gedaan, opdat de beoordeeling van de hierna volgende gedachten juist zal kunnen zijn.

Ik wenschte mijne gedachten mede te deelen over het al of niet wenschelijke om inlandsche predikers het ambt van zendeling toe te vertrouwen. Ik heb getracht met onbevangenheid de zaak te bezien, en moet het verder aan het oordeel van even onbevangen regters aanbevelen.

Eerst ben ik verpligt ter wille der waarheid eene nadere omschrijving te geven van de intellectuële ontwikkeling van mijnen hulponderwijzer.

Het is niet te veel gezegd, wanneer ik hem den meest ontwikkelden Minahasser noem, dien ik nog heb gekend. Ware het anders: ik zou geen vrijmoedigheid hebben naar aanleiding van zijn persoon een zoo belangrijk onderwerp

(1) Orpheus N°. 18.

te behandelen. Eene zeer naauwkeurige kennis echter van het fonds, dat hij bezat, kon mij niet misleiden omtrent de ware gehalte dier ontwikkeling. En moest ik dit met een enkel woord hier aanduiden, dan zou ik zeggen, dat zij slechts eene aangeleerde, geleende ontwikkeling mogt geheeten worden. (1)

De oppervlakkige kennismaking met onze Alifoeren heeft menigmaal aanleiding gegeven tot dwaling omtrent de regte schatting dier ontwikkeling. Dat dit in Europa nog meer het geval is geweest dan hier, is gemakkelijk te verklaren. Immers de vatbaarheid om de gegeven stof in zich op te nemen, soms zelfs met eene naauwkeurigheid, die men onder meer ontwikkelden – en juist door die meerdere ontwikkeling – zoo niet aantreft, heeft menigmaal geleid tot bewondering van den Minahasser. Maar was dit niet eensdeels, omdat men den bruin gekleurden jongeling niet zulke hooge eischen stelde, en men opgetogen was een individu uit een nog duister en heidensch geslacht zulke aardige, zij het schoone vorderingen te zien maken? – En nam men ter andere zijde wel de proef, of het aangeleerde ook werkelijk eigendom was geworden, – eigendom, die onafhankelijk van den voorgeschreven weg zich verder kan ontwikkelen, zelfstandig en vruchtbaar? Heeft men ook onderzocht, of de van den leiband ontslagen jongeling nog zoo

---

(1) De steller houde ons de aanmerking ten goede, dat hier dan van geen ontwikkeling kan gesproken worden. Ontwikkeling is een natuurlijk proces, waarbij dus de attributen »aangeleerd of geleend" onbestaanbaar zijn. In het bedoelde geval zal aan gebrek aan ontwikkeling moeten gedacht worden. Het geheugen neemt op; de handen bootsen na, enz.; maar het denkvermogen of het vernuft wordt daardoor niet krachtiger. Het gaat er dan mede, als met den goeden, ja gulzigen eter, dien alles schijnbaar goed bekomt, en die toch broodmager blijft. Maar de aanmerking geldt alleen het woord. RED.

dorstte naar kennis, en de menigte bronnen hem geschonken ook gebruikte tot verdere zelfontwikkeling? — Mijn onderzoek in dit opzigt heeft niet tot gunstige resultaten geleid. In het opnemen der aangegeven stof openbaart de Minahasser werkelijk eenen aanleg, die verblijdend is; in nadoen en toepassen zelfs, maar volgens eenen aangewezen weg, kunnen velen het verwonderlijk ver brengen; maar om zelfstandig zich eenen weg te kiezen en te blijven bewandelen, — dat vindt men niet, zelfs niet bij eenen enkelen.

Een enkel voorbeeld uit vele.

Mijn hulponderwijzer had zich geheel onder mijne leiding ontwikkeld, en zoo was het geen wonder, dat hij in menig opzigt een afdruk van mij was geworden. Maar dat dit zich zelfs tot uitdrukkingen, beelden en gebaren uitstrekte, pleitte niet voor eene zelfstandige rigting bij eene in vele opzigten verschillende persoonlijkheid. Elke wending in stijl of voordragt, elk ander gebruik van woorden bootste hij na, en hij kon mij soms over eenen anderen vorm bij het onderwijs, waar het zelfs niet eens technische termen betrof vragen doen, alsof er werkelijk iets aan gelegen ware.

Maar er is meer. Heeft men ook wel onderzocht, hoe ver zich de ontwikkeling uitstrekt ten opzigte van het begrip der dingen? Heeft men wel eens beproefd niet aangeleerde definities te doen geven van eenig afgetrokken begrip, ook! zelfs van zeer alledaagsche zaken? Heeft men ook eens getoetst, welke voorstelling er is omtrent geschiedenis en den tijd, waarin een of ander feit heeft plaats gehad? Kennis van zaken, vaste definities van begrippen en zaken, herinnering van feiten, kan men erlangen door het geheugen, door een gemakkelijk opnemen van de gegeven stof, maar dat

bewijst nog niets voor het regt verstand of begrip van het geleerde, en voor een ontwikkeld oordeel om dat alles te kunnen gebruiken. Mijne ondervinding spreekt niet gunstig voor het gevraagde. Om het minste te nemen: hunne voorstelling omtrent gebeurde zaken en het verband tot den tijd waarin die geschied zijn, is uiterst zonderling. Met de jaartallen in het geheugen, maken zij zich schuldig aan zulke grove anachronismen, dat het eindelijk duidelijk wordt, dat zij moeijelijk, mag ik zoo eens zeggen, de zaken achter elkander zien staan, en er in hunne voorstelling, evenmin als op chinesche teekeningen, eenig spoor van zuivere perspectief in de geschiedenis te bespeuren is.

Dan genoeg omtrent die intellectuële ontwikkeling. Ik heb naar aanleiding van de ontwikkeling van ISMAËL meer in het algemeen kunnen spreken, omdat hij wel mag gelden voor het geheel. Mij rest nog, hem thans meer bepaald in zedelijk opzigt te doen kennen.

Slechts eene enkele maal gewaagde ik boven van eene schaduwzijde in het karakter van mijnen hulponderwijzer. Hij zelf zou er meer hebben aangewezen. Hij zou u, als tot mij, gesproken hebben van eene onverzadelijke eerzucht en eenen niet te verbergen hoogmoed, die de oorzaken waren van veel onaangenaamheden in zijn leven. En waar hij zelf nog niet genoeg zichzelven wist te doorgronden, zou ik u nog op een aantal gebreken kunnen wijzen, die echter meest of geheel hunne verklaring vinden in het doorgaande volkskarakter van den Minahasser. Ter wille der te bespreken taak, ben ik wel verpligt dat te doen, hoewel ik niet geacht wil worden onbarmhartig het ontleedmes te bezigen tot ontblooting der zwakheden en gebreken van mijnen leerling.

Wij hebben boven reeds gewezen op zijne wispelturigheid. Bij het eerste aanvatten eener zaak zag

hij zeer goed het doel en den weg langs welken dat te bereiken was; maar hij kon het pad daarheen niet lang bewandelen. Doel en weg verloor hij gemakkelijk uit het oog, – en zocht naar iets anders. Volharding kende hij weinig, en het gebrek daaraan is maar al te zeker de voorbode van die verslapping en dat verlies van alle veerkracht, die de doorgaande kenmerken zijn van onze meesters, wanneer zij lang gediend hebben.

Maar het hoofdgebrek, waaruit vele andere gebreken bij hem konden verklaard worden, was gebrek aan zelfstandigheid. Hij bezat zichzelven niet, noch vroeger, noch later; nu stuurde hij in deze, dan in gene rigting. Hoe helder hij ook een of ander mogt kunnen inzien, hij wist in den regel toch zelf niet wat hij wilde, en kon er dus ook dikwijls geen rekenschap van geven; of hij wilde heden dit, en morgen wat anders; wierp zich heden in de armen van dezen raadsman en morgen in die van eenen anderen; volgde nu dezer, dan gener, soms beider raad, en kwam meestal bedrogen uit. Dit alles gold evenzeer van zijne handelingen in de gemeente, en de rigting in zijn onderwijs, als van zijne pogingen om tot een huwelijk te geraken, of het aannemen van eenig ambt of werk, dat geheel buiten zijne roeping lag. Dat gebrek aan zelfstandigheid openbaarde zich ook in zijne zwakheid, om – als meest allen – te schipperen, te knoeijen, ja zelfs mij te bedriegen bij de toelating van doopelingen, die door smeeken zijn hart hadden verleid om hen maar toe te laten, niettegenstaande hij hen eerst zelf had afgewezen en op goede gronden.

In levenswijsheid leerde hij niet aan. Of hij het ook begreep? Ja, als het hem werd aangewezen, voorgerekend, in zijne gevolgen als schadelijk, en verkeerd werd voor oogen geschilderd. Maar hij leerde er

niet door. Dezelfde fouten, die hij jaren te voren maakte, en waarop hem was gewezen, en die hem veel verdriet veroorzaakt hadden, beging hij met volle bewustheid later evenzeer, om als vroeger daarover te worden onderhouden, en het evenzeer te betreuren. Als hij zich dan in angst en ontsteltenis tot mij gewend had, en ik hem raad of hulp had verschaft, dan was hij dankbaar, beloofde nu voorzigtiger te zullen zijn, geen' anderen dan den hem aangewezen weg te zullen volgen, – en hij ging, om geheel onbedacht, of wel in zijne schatting wijzer te handelen, om later weder even beangst en ontmoedigd tot mij te komen, en hulp en redding te vragen.

Maar zijn gebrek aan zelfstandigheid had nog een onaangenamer gevolg, – dat maakte hem gedeeltelijk onopregt tegenover ieder.

Niet alleen openbaarde zich dit – als bij allen – in eene achterhoudendheid en een stilzwijgen waar het geen pas geeft, maar evenzeer in het spreken van de halve waarheid en een verbergen van de andere helft, ja zelfs in het geven van voorstellingen geheel in strijd met de waarheid. Dat deed hij bij anderen, dat deed hij ook bij mij. Het is waar, dikwijls vond dit gebrek zijne oorzaak in vrees voor menschen of voor de gevolgen van het openleggen der geheele waarheid, of ook wel in eene zucht om voor zich en anderen iets goeds te bewerken. Bij al zijnen ernst en strengheid in het spreken, had hij eene overmatige vrees voor de gevolgen, en konden de dwaze bedreigingen en onzinnige aantijgingen van eenen lagen Hoekoem toewah hem in angst zich tot mij doen wenden.

Ik heb genoeg gezegd om zijn karakter ook van de schaduwzijde te doen kennen. Voor mij heb ik voldoende verontschuldiging voor die gebreken. Zij waren geene fouten van zijn hart, maar vloeiden eenvoudig voort uit

zijnen aanleg, zijne opvoeding in verband met het heerschende volkskarakter.

Wat zou men toch mogen verwachten van de ontwikkeling van menschen, die pas onttogen zijn aan de duisternis van hun geslacht? Ieder volk heeft zijne geschiedenis, ook ten opzigte der beschaving van den geest en de ontwikkeling van het volkskarakter. Of moet het nog bewezen worden, dat klimaat, lotwisseling, regeringsvorm, godsdienst enz., evenzeer den stempel drukken op het karakter van volken, als dit waar is bij individuën? Is het dan niet waar, dat de aanleg der volken verschilt evenzeer als die van ieder mensch? Waarom is bij het eene volk het speculatieve element meer heerschende, terwijl men het andere kenmerkt als praktisch in elke rigting? Men moest het specifiek onderscheid eens gadeslaan van Chinezen, Javanen en Molukkers! Bestaat er ook niet eene voortgaande ontwikkeling van het geslacht, even als van ieder mensch afzonderlijk? Kan men zich na het doorloopen van eenen natuurlijken ontwikkelingsgang van het volk niet denken, dat op een later tijdstip ook het individu beter in staat zal zijn voor hoogere intellectuele en zedelijke ontwikkeling? Genoeg, ik zie een kenmerkend verschil der volken in landaard, bloedsmenging, hartstogten, aanleg; ik zie liefde en trouw voor zijnen meester bij den Javaan, en vind die bij den Minahasser zelden of nooit – zelfs geen dankbaarheid hoegenaamd; ik zie die onderscheidende kenmerken zelfs bewaard onder de meest verschillende omstandigheden, en ik besluit, dat er tijdperken kunnen zijn in de volksontwikkeling, waarin noch het volk, noch het individu die intellectuele en zedelijke ontwikkeling kunnen deelachtig worden, die bij reeds ontwikkelde volken het kenmerk der beschaving

uitmaken. Wat ik van den Hindoe kan verwachten, mag ik van den Minahasser niet eischen, en daarom heeft men geen regt om, op grond van ervaring bij de eersten, te besluiten tot gevolgtrekkingen omtrent de laatsten. En als nu de ontwikkeling nog slechts de eerste phase heeft doorloopen, kan men dan een individu uit een heidensch volk beoordeelen naar den maatstaf, dien wij voor ons, kinderen van een ontwikkeld christelijk geslacht, doen gelden? Mogen wij dit? Neen, die maatstaf is onregtvaardig. Men beoordeele het individu naar zijnen oorspronkelijken staat, in verband met de ontwikkeling van zijn volk, naar zijnen aanleg en naar het bijzondere karakter van zijn geslacht. Dan zal men geene eischen doen, die alleen van toepassing zijn voor onzen staat van intellectuele en zedelijke ontwikkeling; men zal niet voorbarig zijn met het opleggen van lasten, die voor sterker schouders zijn bestemd, en men zal niet wagen te gewigtige aangelegenheden aan hunne zorg toe te vertrouwen.

Met volle vrijmoedigheid heb ik verontschuldiging gevonden voor de gebreken van ISMAEL — omdat ik, naar de kennis, die ik van den inlander heb, niet anders verwachten kon. In mindere of meerdere mate verwacht ik en zie ik dergelijke fouten bij allen, en al moest ik nog een dozijn helpers krijgen, dan zou ik geen enkele uitzondering erlangen. Het waren alle gebreken van het volkskarakter en van den tegenwoordigen staat van ontwikkeling, die ik aangaf. Ik zou geene verontschuldiging gezocht hebben, als ik had gesproken van zijnen hoogmoed, want die kan niet volstrekt minahassisch genoemd worden: men vindt even veel nederigen van hart als hoogmoedigen van geest. Ik zou ook geene verontschuldiging gezocht hebben voor

zijne zucht tot vergelding van persoonlijke grieven, omdat hij in mijne schatting daalde, als hij die kleingeestig te berde bragt in zijn onderwijs. Maar wispelturigheid, zwakheid, onzelfstandigheid, gebrek aan levenswijsheid, onopregtheid en vrees zijn minahassisch, en kunnen ook door de beste leiding, vorming en ontwikkeling gedurende het heden niet worden uitgeroeid. Die karaktertrekken zijn geheel en al te verklaren uit den invloed van godsdienst en regeringsvorm van vroeger tijden. Alles ademde vrees. De godsdienst was eene dienstbaarheid van angst en vrees; overal schrikbarende magten; altijd gevaar om in een of ander te misdoen. En niet anders was het met den druk des bestuurs, waaronder het volk gebogen ging. Het despotisme van een tal van grootere en kleinere hoofden, met die willekeurige grillen, die menigte intrigues, en die jagt op het goed en de krachten van den mindere, maakte den Minahasser gewoon zich te vermommen, achterhoudend, onopregt te zijn; en ook het tegenwoordig geslacht — gechristend of niet — draagt van dat régime den sterk geteekenden stempel.

Maar nu mag men dan ook wel ernstig overwegen, welke lasten men zulke menschen mag opleggen, en welke ambten van aanbelang men hun mag toevertrouwen.

Het is op het gebied der Evangelisatie eene aangrijpende gedachte, dat het Evangelie worde gebragt door telgen uit die duistere volken zelven. Immers onze verbeelding schetst ons de warmte en liefde, waarmede die boden zich wenden zullen tot hunne stamgenooten, hun geslacht, hunne bloedverwanten; hoe gemakkelijk zij den toegang vinden tot het hart van hun volk; hoe gaarne dat volk het Evangelie zal aannemen, gebragt door hunner één. Schoone illusie! Och dat zij geheel en al waarheid

ware en van toepassing zonder gegronde vrees voor teleurstelling! Maar – het is niet waar, dat zij met meer liefde in het hart en meer vurigheid van geest het Evangelie aanprijzen: menigwerf zijn ook de goeden onder onze medehelpers al te flaauw, en gebruiken de kostbare gelegenheid, om zielen te winnen, maar al te veel als een ambt – zoo als ieder zijne bijzondere pligten heeft naar het „werk, dat hij verrigt." De uitzonderingen zijn schaarsch: men vindt die alleen onder de uitnemendsten. Het is ook niet waar, dat zij beter kunnen afdalen tot hun volk; van hen die de meeste ontwikkeling hebben erlangd, vooral als zij een ander land hebben gezien en hooger zijn gestegen in naam, heb ik juist het tegendeel gezien. Het is eindelijk niet waar, dat het volk het Evangelie liefst hoort brengen door zijne stamgenooten: zij zien al te zeer wat voor oogen is, en schatten ook ons woord van veel hooger waarde dan dat hunner broederen.

En toch wil ik de eerste zijn om te erkennen, dat onze medehelpers betrekkelijk meerder nut stichten onder het volk dan wijzelven. Hoe gebrekkig het soms ook zijn moge, kunnen zij dikwijls beter spreken – ik spreek van de besten, de enkelen, de uitnemenden onder hen – dan wijzelven. Hunne redenen mogen soms weinig proefhoudend worden bevonden voor de regtbank van zuivere logica: voor hun gehoor is het voldoende, en rigten hunne zonderlinge bewijsgronden of vreemde redekunstige figuren tot beschrijving van zonden en gebreken meer nut, dan menige onzer wèl bewerkte toespraken. Inderdaad! ware dit voldoende; was dit spreken, die leiding, het waken voor eene goede tucht het eenige vereischte voor den Evangeliedienaar onder dit volk dan zou men welligt enkelen vinden, wie men die ge-

wigtige taak geheel mogt toevertrouwen. Dan zou ik mijnen ISMAËL hebben kunnen aanbevelen.

Maar is dit werkelijk voldoende? Is er niet, behalve dat leeren en waken, ook te besturen, ook voort te gaan, ook verder te ontwikkelen? Behoort ook niet de Evangeliedienaar in zichzelven een fonds te hebben, waaruit hij oude en nieuwe dingen voortbrengt? En is het boven gezegde omtrent hunne intellectuele ontwikkeling werkelijk aanmoedigend genoeg om hun een' eigenen weg te doen bewandelen? Moet hij niet in de menigte onvoorziene en niet omschrevene gevallen weten, hoe hij te handelen hebbe? En kan men naar de gegeven schets inderdaad verwachten, dat hij eenen ruimen blik om zich werpen zal, om gepaste middelen en wegen te onderkennen? Dient hij niet te midden van eene vijandige en vreesaanjagende wereld, te midden van magtigen tegenstand als wachter pal te staan, en de sterkste aanvallen het hoofd te bieden? Welnu, als mijne eischen regtmatig, en waarlijk niet te hoog mogen geacht worden, kan men dan nog meenen, dat de inlander, zoo als ik hem heb doen kennen, in staat is zulk eene taak te aanvaarden? Bij hem zonder verdere leiding, stilstand, en bij de meesten zigtbaren achteruitgang; bij hem wispelturigheid, gebrek aan volharding, onzelfstandigheid, zwakheid; bij hem vrees en ontmoediging – hoe kan men dan aan zulk een' mensch de gewigtigste aangelegenheden der evangelisatie toevertrouwen?

Neen. Zoo nuttig en noodig onze helpers zijn in hunne ondergeschikte betrekking, zoo verward en doelloos en verkeerd zouden hunne pogingen zijn, als zij op zich zelven stonden. Onder goede leiding en met behoorlijk toezigt zijn zij gezegende werktuigen in Gods hand voor de komst des Godsrijks; eigen weg volgende

of met meerder magt toegerust, zouden zij ophouden der evangelisatie van blijvend nut te zijn.

Ongelukkig zijn velen niet tevreden met de duidelijke uitkomsten van gezonde beschouwingen. Wat de inlander naar aanleg, ontwikkeling en zedelijke kracht hier nog niet zijn kan, wil men hem maken in Europa.... Men heeft het geneesmiddel gezocht waar het zeker het minst te vinden is: eenen weg, die onnatuurlijk is in zichzelven, en bij herhaling teleurstelling moet opleveren. De eerste proeve is door niemand te laken: zij vloeide uit belangstelling in de komst van Gods koningrijk; zij ging uit van geachte lieden, die een niet te miskennen ijver aan den dag leggen voor de zaak des Heeren, maar in deze nog geen genoegzame kennis of ondervinding hadden opgedaan. Alleen gebrek aan helder inzigt in de zaak der evangelisatie en aan kennis van den Minahasser kunnen voor verdere proeven eenige verschooning bijbrengen.

Ik noemde dien weg onnatuurlijk, en ik voeg er bij, dat men juist het tegendeel erlangt van wat men wenscht te verkrijgen.

Wat mag het doel zijn van eene vorming in Europa? Meerdere kennis aan te brengen, dan men veronderstelt dat hier kan gegeven worden? Dat ware welligt noodig geweest vóór tien of twintig jaren – thans niet meer. Al zijn de bouwstoffen in Europa niet alle bekend: er zijn er hier door voortgezetten ijver meer te zamen gebragt, dan men vermoedt. Bovendien heeft sedert lang het mondeling en schriftelijk onderwijs eene hoogere vlugt genomen, dan men in Europa weet, en is eindelijk de voorraad van kennis ruimschoots voldoende voor de hoogte der ontwikkeling des volks, in dien zin dat de voorgangers met kracht de intellectueele,

zedelijke en godsdienstige ontwikkeling des volks onafgebroken kunnen voortzetten.

En dat is wat zij behoeven om den natuurlijken ontwikkelingsgang des volks te bevorderen. Of zou eene hoogere en europesche opleiding hun van grooter dienst kunnen zijn voor hunne bestemming, als leidslieden huns volks? Eene hoogere opleiding wel; maar een europesche niet. Welligt meent men door eene europesche opleiding niet alleen meerder kennis en beschaving aan te brengen, maar ook het gebrekkige in den aanleg en het schadelijke in het volkskarakter te kunnen verhelpen. Men moet dan wel eene wonder-voorstelling hebben van de magt der europesche beschaving en paedagogie! Wij hebben die uitkomsten trouwens nog niet gezien. Men zal, ja! in Europa nog eene groote hoeveelheid ballast optassen, die den armen patient, wien ze als geneesmiddel wordt toegediend, zwaar genoeg valt mede te nemen, maar verhelpen zal men niet veel. Het zij nog eens herinnerd, dat eene magt van aangebragte kennis nog geene ontwikkeling veronderstelt in den waren zin des woords; en dat eenige onbruikbare bouwstoffen die ontwikkeling meer in den weg staan dan bevorderen. En hoe men zou kunnen meenen het oorspronkelijk karakter te kunnen uitroeijen, verklaren wij niet te begrijpen. Wel weet ik, dat het volkskarakter bij het individu en bij het gansche geslacht langzamerhand kan gewijzigd en veredeld worden, maar dat dit zou kunnen geschieden door hem eenige jaren in eene andere omgeving te plaatsen, is al zeer onnoozel gedacht omtrent het oorspronkelijk kenmerkend karakter der volken. En wil men zich welligt troosten, dat men al die nadeelige trekken van het volkskarakter in Europa niet heeft kunnen waarnemen, zooveel te erger voor dien Minahasser, zooveel te

meer bewijs voor het aangevoerde in dit opzigt – en den onnatuurlijken gang van zijne ontwikkeling. Hij is anders dan hij zich voordoet, – hij is niet in Europa, wat hij werkelijk is. Ziedaar dan het mom voor goed tot een harnas geworden, – het mom, dat zelfs ons hier dikwijls verhinderd goed te zien.

Wil ik nu eenen steen werpen op den Minahasser. Ik hoop niet, dat men het meenen zal. Neen, het is niet zijne schuld, dat hij zich niet vertoont in zijne ware gedaante; maar de schuld is aan ons – proefnemers! Als wij hem plaatsen buiten zijne maatschappij en zijne eigene omgeving, dan kan hij niet meer zich zelf zijn. Hij kan het des te minder, omdat de slaafschheid en vrees van het despotisme hem is ingedrukt, en dewijl hij zich niet kan losrukken van die magt, is hij te midden van eene maatschappij, die te hoog staat voor zijne bevatting, en onder het oog van zijne meerderen een automaat, die zich beweegt naar de aanwijzing, die hij ontvangt. Zeker, dat jonge mensch is gewillig, volgzaam, en men roemt zijne nederigheid, omdat men liever die gedweeheid ziet dan de rondborstige vrijmoedigheid van den vrijen zoon der Bataven, die geen grafkelder maken kan van zijn hart en onaangename bejegening ruiterlijk durft afwijzen. Nog eens, ik schimp niet op den Minahasser: hij is mij daartoe te lief, maar de waarheid dient gezegd; en zijne schuld is het niet, dat hij onder die omstandigheden niet opregt kan zijn en nooit opregtheid leeren kan.

Ik moet meer zeggen. Door die kunstmatige ontwikkeling – onnatuurlijk als elke broeikaststoving – bederft men meer dan men verbetert.

Gesteld, wat zeer goed mogelijk is, dat de jongeling nederig was van aard, – waarvan echter de proeven in Europa nooit tot bewijs kunnen dienen, – dan is hij

in het uiterste gevaar van die deugd voor altijd te verliezen, en helaas! maar al te hoogmoedig terug te komen onder de zijnen. Men moest het zien hoe eene geringe verheffing die kinderen der natuur kan metamorphoseren! Bij velen moge het den lachlust opwekken te zien, hoe hoog men zich wel schatten kan, alleen door uitlandig — naar Java of elders — te zijn geweest; die zelfverheffing heeft echter eene ernstige zijde. Zonder werkelijk iets meer te zijn, meent men boven allen — vroeger zijne gelijken — hoog verheven te zijn; eene nederige betrekking zal men afwijzen en de hoogere eischen. Die zucht tot zelfverheffing is eene ziekte onder het jongere geslacht, grooter dan men zich die in Europa denken kan. Degenen, die de kweekschool verlaten, doen het reeds op grond van hunne opleiding daar, en wat moet men dan verwachten van hen, die Europa bezocht hebben. Eene menigte jongelieden is gereed op den eersten wenk daarheen te gaan; velen vragen het; geen enkele echter doet het uit dorst naar kennis en wat daarvan meer wordt aangegeven; het is alleen de zucht naar zelfverheffing. Laat hen gaan: zal men dan meenen, dat de invloed van het godsdienstig leven in Nederland hunne harten geheel zal veranderen en vernieuwen?

Het Evangelie van CHRISTUS maakt alle dingen nieuw, maar niet als met de aanraking eener tooverroede. De patient komt terug, maar zijne gezondheidsreis heeft hem meer kwalen bezorgd dan waarvan de genezing is gelukt. Hij komt terug, maar ziet niet met dat belangstellende en liefdevolle oog op zijn volk, maar hij ziet zichzelven op een verheven standpunt — en zijn volk beneden zich. Onder de begoocheling van eene buitenlandsche opleiding zullen zijne naaste betrekkingen hem gaarne zien, maar anderen worden teruggestooten: zij kunnen het air

niet verdragen, dat de teruggekomene zich geeft. En wat hij alzoo zou hebben in zijn voordeel door zijne geboorte uit het volk, verliest hij door zijne europesche opleiding.

Terwijl hij door zijne opleiding misplaatst is onder zijne gelijken kan hij zich toch ook maar weinig bewegen in eene meer ontwikkelde maatschappij. Zijne ontwikkeling van verstand en levensbeschouwing is daaraan niet geëvenredigd; en hoe gaarne hij zich mengt in dergelijke omgeving, ook daar is hij misplaatst. Ziedaar dan de verongelukte vrucht eener proefneming, waarvan men zich moeite en kosten had kunnen sparen, en waarmede noch de zaak des Heeren is gediend, noch geluk is gebragt aan den betrokken Minahasser. Hij is te veel Europeaan geworden om nog Alifoer te zijn, en te veel Alifoer gebleven om de hoogte van den Europeaan te bereiken.

Het is daarom, dat ik ernstig mijne stem verhef tegen dergelijke proefnemingen. Ik heb de zaak enkel willen beschouwen van het standpunt der geschiktheid der personen in verband met de eischen der Evangelisatie. Ik heb het daarom niet noodig geacht antecedenten uit de vroegere en latere geschiedenis der zending bij te brengen, noch ook te spreken over den ontvangst dier personen door de bevolking en de hoofden; evenmin wil ik spreken van het prestige der zaak, die wij dienen, en dat zoo hoog noodig is om wel te slagen. Deze en meerdere redenen leggen nog zeer veel gewigt in de schaal, om ons ten ernstigste te raden, voortaan af te zien van al dergelijke pogingen.

Maar – zal dan nimmer de tijd komen, dat wij ons zullen kunnen terugtrekken van dit arbeidsveld, om onze krachten elders te besteden? Moet dan niet de tijd komen, dat Evangeliepredikers uit het volk de leiding zullen overnemen?

Die tijd zal zeker komen, en het moet het groote doel zijn van ons streven, het volk tot die mondigheid der christelijke gemeente te brengen, dat het zijne eigene Evangeliedienaars hebben kan. Maar wil men de ontwikkeling – waarlijk snel en degelijk in haren aard – niet vooruitloopen; wil men geene onnatuurlijke ontwikkeling beoogen; wil men later niet veel zien verloren gaan, wat aanvankelijk hope gaf op overvloed en goede vrucht, – dan geloof ik niet, dat die tijd zoo nabij kan gerekend worden. Wel zou men reeds aanstonds het besluit kunnen nemen dit grootsche idée te verwezenlijken, maar de uitkomst zou bitter teleurstellen.

Een andere, betere en zekere weg staat ons open. Het is met de aanprijzing daarvan, dat ik dit stuk besluiten wil.

Hoogere ontwikkeling is goed, is noodzakelijk geworden. Wij hebben onze hulpzendelingen gekozen uit het volk, en zij waren als mannen van geloof en ontwikkeling, de besten die wij konden kiezen. Voor de toekomst kan het echter niet genoeg zijn, de meest ontwikkelden zelfs uit de meesters te kiezen. De opleiding, die den jongenlieden wordt gegeven vormt hen wel ook tot voorgangers in de gemeente, maar niet zoo uitsluitend, en niet genoeg om eenen overgang te maken voor een later zelfstandig bestaan als geestelijke leidslieden.

Daarom moet er in de Minahassa zelve, te midden des volks, eene gelegenheid geopend worden, dat jonge meesters, die uitmunten als de eersten in kennis, geloof, trouw en ijver, bestemd kunnen worden voor eene hoogere opleiding. Een twaalftal zal voldoende zijn om eenen aanvang te maken. Twee zendelingen, tevens belast met het gewone zendingwerk, dienden die hoogere vorming gezamenlijk te leiden. Dit zou moeten plaats

hebben in de grootste negerij der Minahassa, waar overvloedige gelegenheid is tot verblijf en bovenal tot praktische oefeningen. Eene driejarige opleiding zou hen tot eene genoegzame hoogte brengen kunnen, en zoo zouden wij degelijke en beproefde hulpzendelingen erlangen, die in geen enkel opzigt zouden achterstaan, maar werkelijk zeer veel vóór hebben bij hen, die hunne opleiding in Europa genoten hebben. Zij zouden hulpzendelingen zijn, eerst ambulant als thans, maar later belast met een bepaald gedeelte van eenigen werkkring, waarover het oppertoezigt bleef toevertrouwd aan den zendeling. Sommige werkkringen zouden tot twee en drie hulpzendelingen moeten hebben. Hunne weiding moest die zijn, welke thans reeds voor hen onder ons gebruikelijk is. Aan zelfstandig werken, zonder toezigt, denk ik voor alsnog evenmin als ik dat zou wenschen te zien toevertrouwd, aan wie het ongelukkige lot is te beurt gevallen naar Europa te zijn geweest, om nog minder zelfstandig terug te komen. Denzulken een' hoogeren rang of naam of inkomen toe te kennen, is eene onregtvaardigheid voor hen, die de „hitte des daags" eerst hebben doorgestaan in nederiger dienst, en even ontwikkeld en niet minder bekwaam voor hunne taak mogen gerekend worden.

Langs dezen weg van natuurlijken ontwikkelingsgang meen ik, dat de evangelisatie en de bevolking der Minahassa meer gebaat zal zijn, dan door kunstmatige middelen; en door dien aangegeven weg te volgen, zal men zich minder blootstellen aan bittere teleurstellingen. God geve ons wijsheid en kracht, om altijd te handelen in het ware belang van de gemeente van CHRISTUS in dit schoone land.

TANAWANGKO, 24 Januarij 1863.

Tabel A.

ALGEMEENE STATISTIEK betreffende het SCHOOLWEZEN in de Menahasse, van 1857–61.

Jaren.	Getal Genootschaps-scholen.	Getal Gouvernementsscholen.	Getal negerijscholen.	Totaal der scholen.	Getal der op de schoollijsten ingeschrevene kinderen.			Getal der gezet opkomenden.	Verhouding ten honderd der gezet opkomenden tot de ingeschrevenen.	Onder toezigt der Zendelingen.	Sommen aan de scholen besteed.	
					Jongens.	Meisjes.	Totaal.					
1857	100	12	19	131	7358	4090	11448	6535	57	SCHWARZ, WILKEN, LINEMANN, ULFERS, GRAAFLAND, ROOKER, TENDELOO.......	f 5500	Voor de onderwijzers-kweekschool f 985,75
1858	103	12	17	132	7714	4360	12074	7268	60,2	Dezelfden..................	„ 5500	Voor de kweekschool f 1215,60
1859	105	12	20	137	8156	4483	12639	6945	54,9	WILKEN, LINEMANN, ULFERS, GRAAFLAND, ROOKER, TENDELOO.	„ 6000	Voor het gebouw der kweekschool f 500,— Voor de kweekschool f 1258,10
1860	108	12	22	142	8360	4685	13045	7033	53,9	WILKEN, LINEMANN, ULFERS, GRAAFLAND, ROOKER, TENDELOO, SCHAAFSMA...............	„ 6150	Voor het gebouw der kweekschool f 160,— Voor de kweekschool f 1289,90
1861	112	12	23	147	8302	4804	13106	6671	50,9	WILKEN, LINEMANN, ULFERS, GRAAFLAND, ROOKER, TENDELOO, SCHAAFSMA, SCHWARZ, VAN DE LIEFDE.........	„ 6300	Voor de kweekschool f 1348,50
									276,9			
								5				

De gemiddelde opkomst over de jaren 1857–61 was......... 55,4 %
„ „ „ „ „ „ 1852–56 „ .... 57 „

Tabel B.

VERGELIJKENDE STAAT van de SCHOOLBEVOLKING en OPKOMST op de Genootschaps-, Gouvernements- en Negerijscholen in de Menahasse, van 1857–1861.

Jaren.	GENOOTSCHAPSSCHOLEN.				GOUVERNEMENTSSCHOLEN.				NEGERIJSCHOLEN,			
	Ingeschreven leerlingen.	Gezet opgekomen leerlingen.	Verhouding ten honderd.		Ingeschreven leerlingen.	Gezet opgekomen leerlingen.	Verhouding ten honderd.		Ingeschreven leerlingen.	Gezet opgekomen leerlingen.	Verhouding ten honderd.	
1857	8508	5149	60,5	Van 1849–1856 was het gemiddelde °/₀ der opkomenden 60,9	1825	988	54,1	Van 1849–1856 was het gemiddelde °/₀ der opkomenden 48,8	1115	498	44,6	Van 1849–1856 was het gemiddelde °/₀ der opkomenden 50,9
1858	9116	5603	61,4		1935	1122	58		1023	543	53	
1859	9270	5299	57,1		2109	1007	47,7		1260	639	50,7	
1860	9416	5084	54		2217	1119	50,4		1412	830	58,8	
1861	9362	4839	51,6		2272	1013	44,6		1472	819	55,0	
			284,6 / 5				254,8 / 5				262,7 / 5	
		gemiddeld	56,9 °/₀			gemiddeld	50,9 °/₀			gemiddeld	52,5 °/₀	

Tabel C.

A. Totaal der ingeschrevene leerlingen.
B. „ „ gezet opkomende „
C. Verhouding der opkomende tot de ingeschrevene ten honderd.

VERGELIJKENDE STAAT van de schoolbevolking in de Menahasse en hare opkomst naar de districten en over de jaren 1857–1861 (1).

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852–1856, vergeleken met die over 1857–1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852–1856.	Opkomst ten honderd 1857–1861.
1. MENADO.																	
Sendalan	—	—		—	—		—	—		—	—		—	—			
Menado	70	32		101	65		195	50		250	160		190	93			
Negerij Baharoe	—	—		—	—		—	—		—	—		—	—			
Tangkejna	—	—		—	—		—	—		—	—		—	—			
	70	32	45,7	101	65	64,3	195	50	25,6	250	160	64,-	190	93	48,9	46,4	49,7
2. KLABAT DI BAWA.																	
Paniki	75	23		90	45		140	24		120	58		166	52			
Kajoe ragi	52	40		50	35		57	30		59	32		56	42			
	127	63	49,6	140	80	57,1	197	54	27,4	179	90	50,2	222	94	42,3	61,4	45,3
3. TONSEA.																	
Treman	145	112		183	114		171	73		170	90		142	72			
Kassar	85	65		176	137		160	87		165	87		141	55			
Tomoeloentoeng	105	90		179	115		121	54		158	75		107	33			
Sawangan	105	93		105	100		75	58		99	63		112	76			
Soekoer	65	50		75	58		72	51		78	61		75	47			

(1) De volgorde der districten is overeenkomstig die der tabellen in 1857 opgemaakt. (Zie Mededeelingen, 1sten Jaarg.)

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852–1856, vergeleken met die over 1857–1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852–1856.	Opkomst ten honderd 1857–1861.
Lahikit	76	57		88	80		—	—		—	—		—	—			
Mapangit	—	—		80	71		99	85		98	48		81	31			
Tateloe	90	60		77	30		156	70		155	77		110	50			
Lilang	50	35		50	37		53	40		57	36		47	40			
Kema	60	32		99	68		65	40		77	43		125	72			
Ajer madidi	93	36		106	70		150	59		150	64		120	48			
Tonsea lama	53	43		61	52		57	29		82	66		77	46			
Talawaan	110	75		94	82		101	75		95	56		93	55			
Langsat (Lansot)	—	—		—	—		—	—		30	25		27	18			
Tetej	50	32		50	43		49	44		52	31		50	38			
Tangari	—	—		—	—		30	26		—	—		35	27			
Matoengkas	—	—		—	—		111	85		120	85		103	87			
Tandjoeng mejra	50	40		52	45		50	33		35	30		44	15			
	1137	820	72,1	1475	1102	74,7	1520	909	59,8	1621	932	57,5	1489	810	54,4	51,6	63,7
4. KLABAT DI ATAS.																	
Maoembi	65	20		102	25		98	63		90	50		97	57			
Koewil	60	18		69	28		62	20		63	42		68	50			
Kalongan	72	48		85	53		95	56		85	61		96	45			
	197	86	43,6	256	106	41,4	255	139	54,5	238	153	64,3	261	152	58,2	38,4	52,4
5. LIKOEPANG.																	
Pasalatan	65	50		77	48		96	69		103	72		125	73			
Likoepang	70	25		66	38		60	36		60	35		43	36			
Kakaoli	—	—		33	25		64	40		—	—		—	—			
Lompias	—	—		—	—		—	—		67	43		58	39			
	135	75	55,5	198	111	56,-	220	145	65,9	230	150	65,2	226	148	65,5	57,6	61,6

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859,			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852-1856, vergeleken met die over 1857-1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1857-1861.	Opkomst ten honderd 1857-1861.
6. TONDANO. (TOELIAN en TOELIMAMBOT.																	
Makalisoeng	50	45		54	49		54	39		52	34		48	33			
Rerer	75	75		76	74		78	74		63	56		72	60			
Kalongan	75	56		96	64		97	90		97	63		80	51			
Sawangan	42	38		43	37		55	49		54	43		54	35			
Kombi	76	65		71	69		71	56		71	55		70	51			
Ranawangko	42	36		40	34		40	35		40	35		40	37			
Laloempej	76	71		83	76		85	69		93	63		87	64			
Toelap	48	44		50	48		48	47		51	44		50	39			
Watoelanej	55	48		56	49		50	46		54	49		49	41			
Telap	94	59		113	86		116	65		111	85		106	70			
Watoemeja	101	52		88	59		87	60		88	65		81	45			
Toelian (kitjil)	56	45		57	54		57	46		42	31		45	38			
Negerij Baharoe	71	64		68	55		71	60		67	53		64	43			
Koja	72	62		106	69		104	63		100	47		100	32			
Tondano	500	350		500	275		500	307		500	216		500	188			
Kapataran	95	62		93	64		94	59		86	50		89	66			
Eris en Tendingan	145	134		130	111		148	113		150	110		150	97			
Kajoeroja	—	—		—	—		—	—		63	48		63	47			
	1673	1306	78,-	1724	1273	74,4	1755	1278	72,8	1782	1147	64,3	1748	1037	61,2	75,6	70,1
7. REMBOKEN.																	
Remboken	223	102		246	129		220	110		240	90		250	82			
Kasoeratan	64	40		77	51		68	52		72	30		72	31			
	287	142	49.4	323	180	55,7	288	162	56,2	312	120	38,4	322	113	35,1	57,7	46,9

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852–1857, vergeleken met die over 1857–1861.	
																Opkomst ten honderd 1852–1856.	Opkomst ten honderd 1857–1861.
8. KAKAS.	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C		
Sembokèj	26	20		26	20		25	16		24	8		23	6			
Kajoewatoe	41	33		35	23		32	45		—	—		51	44			
Karor	34	28		42	30		32	19		32	11		35	26			
Kakas	186	142		178	107		194	121		223	92		233	113			
Passo	116	70		87	75		87	50		87	30		90	45			
Toelian	37	32		45	33		44	25		43	25		66	40			
Panassen	—	—		—	—		—	—		63	30		70	47			
	440	325	73,9	413	288	69,7	434	276	63,5	472	196	41,5	568	321	56,5	68,4	61,-
9. LANGOWANG.																	
Atep	77	45		66	45		84	50		84	34		84	26			
Palamba	57	42		66	40		66	37		50	25		47	29			
Talawatoe	41	33		47	27		45	21		45	26		45	24			
Langowang	229	111		230	121		252	109		230	100		230	130			
	404	231	57,1	409	233	57,-	447	217	48,5	409	185	45,2	406	209	51,8	62,9	51,8
10. SARONGSONG.																	
Sarongsong	163	89		158	91		154	96		158	98		142	67			
Lahendong	65	42		79	49		81	40		80	40		89	18			
Ramboenan	43	30		43	34		45	32		46	29		45	29			
Pinaras	44	25		36	20		36	21		43	25		43	25			
Tondango	48	44		48	43		48	40		50	41		48	36			
	363	230	63,3	364	237	65,1	364	229	62,9	377	233	61,8	367	175	47,7	56,5	60,1
11. TOMOHON.																	
Tomohon	345	110		373	190		389	120		415	250		208	97			
Tataäran	103	77		117	91		114	87		135	103		115	108			
Panglombian	50	45		67	42		50	45		50	43		50	45			
Kembis	100	78		102	64		98	80		138	100		140	95			
Roeroekan	76 (?)	83		67	55		67	42		38	40		65	48			
	674	393	58,3	726	442	60,8	718	374	52,-	796	536	67,3	578	393	68,-	55,9	61,3

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852-1856, vergeleken met die over 1857-1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852-1856.	Opkomst ten honderd 1857-1861.
12. Kakaskassen.																	
Kakaskassen	—	—		200	120		197	100		195	69		152	69			
Lotta	108	55		108	28		115	39		118	51		118	48			
Koka	44	29		55	32		57	30		63	25		72	15			
Tateli	110	40		140	85		132	65		115	70		118	67			
Tienoör	—	—		—	—		20	16		30	21		43	28			
Waremboengan	—	—		—	—		30	20		28	18		30	18			
	262	124	47,3	503	265	52,6	551	270	49,-	549	254	46,2	533	245	46,-	47,9	48,2
13. Tombariri.																	
Sendoek	76	40		76	35		72	36		112	55		128	52			
Lemoe (Lemo)	80	46		77	41		—	—		—	—		—	—			
Lola	157	74		157	98		157	84		157	75		185	84			
Taratara	158	65		150	90		148	78		150	72		168	83			
Woloan	135	64		134	104		138	87		136	95		138	67			
Tanawangko	204	60		206	145		246	101		318	164		337	92			
Maasing	—	—		—	—		—	—		30	13		35	28			
Poparen	22	12		—	—		—	—		67	21		64	30			
Ranawangko	92	20		89	35		—	—		—	—		—	—			
	924	381	41,2	889	548	61,6	761	386	50,7	970	495	51,-	1055	436	41,3	52,3	49,2
14. Tombassian (1).																	
Pondang	83	26		81	64		92	56		85	54		75	58			
Kitej	100	35		100	39		90	39		90	40		88	40			
Amoerang	118	56		124	80		116	56		120	80		123	56			
Malikoe	57	25		57	37		56	29		50	28		50	27			
Tombassian atas	138	72		118	80		130	77		130	72		129	64			
	496	214	48,1	480	300	62,5	484	257	53,1	475	274	57,6	465	245	52,7	57,9	53,8

(1) In plaats van Amoerang in de vorige tabellen. (Zie Mededeelingen, 1sten Jaarg.)

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852-1856, vergeleken met die over 1857-1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852-1856.	Opkomst ten honderd 1857-1861.
15. SONDER.																	
Montej	30	24		18	17		30	14		20	17		27	20			
Pako	—	—		—	—		56	23		66	—		—	—			
Sonder	201	130		178	109		211	132		203	102		275	161			
Lejlem	84	52		81	38		74	38		72	42		63	33			
Tjintjep	40	25		45	80		47	35		67	35		40	18			
Kihawa-lana	65	40		74	35		114	54		112	56		136	60			
Tompaan	74	30		74	36		74	23		72	34		71	43			
Kapoja	60	20		60	20		50	25		55	31		50	28			
Soeloean	109	44		105	42		122	40		122	61		112	53			
Tangkoenej	38	13		—	—		22	15		31	29		32	28			
Popontolen	35	25		35	24		43	14		36	12		40	9			
Lelejma	35	30		35	31		40	31		40	30		34	23			
Tengah	75	7		35	15		59	14		53	20		43	18			
	846	449	53,-	740	397	53,6	942	458	48,6	949	469	49,4	923	494	53,5	54,2	51,6
16. KAWANGKOANG.																	
Kawangkoang	272	140		253	130		252	127		270	80		261	75			
Kajoewoe	51	39		51	38		50	29		46	25		50	28			
Tondegesan	75	45		58	40		68	37		65	35		65	38			
Koemelemboeaai	130	80		123	80		134	90		119	75		116	60			
Wakan	50	30		51	29		48	24		44	30		43	10			
Tewasen	54	40		57	38		74	35		67	45		58	35			
Karimbow	60	52		60	37		60	30		60	40		65	35			
Liwason	58	32		50	20		40	20		85	40		35	10			
Saoet	49	28		48	20		—	—		—	—		35	25			
Poigar	61	35		70	35		57	25		57	25		80	25			
Kanejan	40	30		56	45		56	41		51	40		56	38			
Koreng	59	35		60	46		60	40		60	35		60	37			
Woewoek	123	60		100	75		123	86		86	66		90	55			

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852-1856, vergeleken met die over 1857-1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852-1856.	Opkomst ten honderd 1857-1861.
Pinamorangan	53	33		53	36		53	30		37	21		41	29			
Pasalatan	67	20		62	18		55	15		55	17		55	22			
Talaitad	50	30		50	35		51	35		51	45		60	35			
Woewoek (1)	—	—		—	—		—	—		—	—		50	30			
	1252	729	58,2	1202	722	60,-	1181	664	56,2	1153	619	53,7	1220	587	48,1	62,5	55,2
17. TOMPASSO.																	
Tompasso	180	120		190	130		189	88		189	70		189	101			
Toeloek	68	48		68	40		68	43		68	40		68	40			
Pontak	87	35		58	25		60	25		63	50		70	50			
Motoling	55	40		58	34		50	29		46	30		46	30			
Tokin	70	37		60	40		50	30		58	40		55	25			
Mopolo	57	34		44	20		42	20		53	38		59	25			
Pinalen	43	10		32	12		33	15		42	31		42	20			
Wanga	46	21		42	23		40	20		42	20		40	30			
Kanonang	56	42		58	33		60	37		64	28		60	25			
Lompat	70	30		68	30		68	20		76	48		76	40			
Raanan	55	30		77	21		74	22		57	23		67	30			
Popoh	—	—		—	—		60	35		58	39		50	35			
	787	447	56,8	755	408	54,-	794	384	48,3	816	457	56,-	822	451	54,8	54,2	54,-
18. TOMBASSIAN (onder 14).																	
19. ROEMOÖN.																	
Tawaan	92	36		128	40		107	30		99	11		99	7			
Roemoön atas	193	77		155	45		193	98		156	75		173	92			
Roemoön bawa	172	30		198	80		168	33		201	20		199	15			
Eloesan	—	—		—	—		50	40		50	25		48	25			
	457	143	31,3	481	165	34,3	518	201	38,8	506	131	25,8	519	180	26,7	41,9	31,4

(1) Waarschijnlijk het later aangelegde Woewoek Maälola. Zie daarover Jaarv. 1861 bl. 20 en 21.

SCHOLEN, NAAR DE DISTRICTEN.	1857.			1858.			1859.			1860.			1861.			Totaal opkomst over 1852–1856, vergeleken met die over 1857–1861.	
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	Opkomst ten honderd 1852–1856.	Opkomst ten honderd 1857–1861.
20. TONSAWANG.																	
Tonbatoe	140	70		149	62		145	62		123	60		133	45			
Moendoeng	61	20		59	23		55	17		59	30		60	36			
Loboe	110	8		—	—		110	8		60	40		75	45			
Soeloean	—	—		—	—		—	—		70	45		70	22			
	311	98	31,5	208	85	40,9	310	87	28,-	312	175	55,1	338	148	43,8	37,8	39,8
21. BELANG.																	
22. BENTENANG.																	
Passau en Ratahan	170	60		168	65		170	85		178	43		178	37			
Tatengesan	51	30		51	38		41	27		36	10		44	30			
Soemampaoe	51	32		50	35		50	30		42	16		42	13			
Sasakoelan	39	27		40	37		31	17		36	6		36	16			
Pangoe	41	34		31	20		41	21		34	24		59	21			
Lindanen	—	—		—	—		—	—		—	—		38	24			
	352	183	52,-	340	185	54,4	333	180	54,-	326	105	32,2	397	141	35,5	52,-	45,6
23. BANTIEK.																	
Singkil	65	38		94	45		97	35		75	40		123	75			
Bengkol				56	50		60	45		—	—		—	—			
Malalajan				—	—		60	40		90	28		114	25			
	65	38	58,5	150	95	63,3	217	120	55,3	165	68	41,2	237	100	42,2	—	52,1
24. ARES.																	
Sawangan	—	—		—	—		85	50		97	43		120	60			
Pandoe	—	—		—	—		70	55		60	37		60	32			
							155	105	67,7	157	80	50,9	180	92	49,4	—	56,-

Een paar Opmerkingen over voorgaande Statistiek.

a. Ofschoon de Statistiek geen inzigt geeft in oorzaken, zoo leidt zij toch tot feiten. Of ziekten, dan wel gebrek aan toezigt of aan belangstelling, eene gebrekkige opkomst te weeg brengen is niet uit de cijfers te lezen. Maar er blijkt uit:

1°. Dat het getal genootschapsscholen steeds toeneemt, het getal gouvernementsscholen stationair blijft, dat der negerijscholen, ofschoon variërende, toch eene neiging tot verhooging aanwijst.

2°. Dat even eens het getal ingeschrevene kinderen van jaar tot jaar vermeerdert:

3°. Maar dat de opkomst der ingeschrevenen meer dan vroeger te wenschen overlaat. Zij staat in het tijdperk van 1857-61 bij dat van 1852-56 1,6 °/₀ ten achteren (1). Evenwel die achteruitgang openbaart zich bij de genootschapsscholen alleen: terwijl de gouvernements- en negerijscholen vooruitgang in de geregelde opkomst aanwijzen.

4°. Dat het getal meisjes steeds iets meer dan de helft van het getal jongens bedraagt.

5°. Dat vooruitgang in de geregelde opkomst plaats heeft in de districten: Menado, Tonsea, Klabat di atas, Likoepang, Sarongsong, Tomohon, Kakaskassen en Tonsawang.

6°. Dat achteruitgang zich vertoont in de districten: Klabat di bawa, Tondano, Remboken, Kakas, Langowang, Tombariri, Tombassian, Sonder, Kawangkoang, Tompasso (2), Roemoön en Bentenang.

b. Nu deze feiten geconstateerd zijn is het gemakkelijker de oorzaken op te sporen. En het zou belangrijk zijn, daaromtrent nader te worden ingelicht door de BB. zendelingen. Mogten zij zich daartoe opgewekt gevoelen, zoo twijfelen wij niet, of het getal bijdragen tot nadere kennis van de Menahasse zal vermeerderen.

---

(1) Wij moeten opmerken, dat de opgaven van totalen voorkomende in tabel A en die van de partiële totalen in tabel C niet volkomen op elkander sluiten; en dat volgens de laatste de achteruitgang nog grooter zou geweest zijn.

(2) Evenwel slechts 0,2 °/₀, zonder het nadeelige jaar 1859 zou Tompasso vooruitgegaan zijn.

REIZEN EN REISGELEGENHEDEN OP JAVA.

(EENIGE LOSSE AANTEEKENINGEN UIT MIJN DAGBOEK VERZAMELD.)

DOOR

W. HOEZOO.

„Dat reizen is een gesjouw," schreef ik dezer dagen aan een' mijner medebroeders; en voorwaar! ik heb daarop zoo min van hem als van een' der anderen ernstige tegenspraak te verwachten. Ik schreef zóó, nog niet geheel hersteld van de vermoeijenis, waarop mijn jongste bezoek aan eenige gemeenten in deze residentie mij was te staan gekomen, en in het vooruitzigt van tot hetzelfde doel weldra weder van huis te moeten gaan.

Ik heb dan ook gedurende mijn verblijf op Java reeds menig reisje gemaakt, en geloof niet, dat er ééne gelegenheid bestaat, waarvan ik niet één of meermalen heb gebruik gemaakt.

„Ce n'est pas jurer gros," zou men zeggen; en oppervlakkig beschouwd zijn de transportmiddelen in Indië ook zoo menigvuldig niet. Het doel echter waarmeê wij reizen, en vooral het afgelegene der plaatsen, die wij daartoe hebben te bezoeken, maakt in verband met onze positie menige variatie op dit thema noodzakelijk, en kan de zendeling daarvan al spoedig in ruime mate zijn pleizier – niet zelden ook zijn verdriet hebben.

De gouvernements-ambtenaar reist per as, met paarden (een vier- of zesspan), daartoe langs de groote wegen gestationeerd. En het mag gezegd worden, dat deze gelegenheid alleszins aangenaam en doelmatig is; ofschoon dan ook op de inrigting, en meer nog op den feitelijken toestand daarvan nu en dan gegronde aanmerkingen zijn gemaakt.

Een voornaam bezwaar tegen gezegde reisgelegenheid bestaat zeker hierin, dat zij zoo min voor het algemeen bestemd als bereikbaar is: niet omdat aan particulieren het gebruik der dusgenaamde postpaarden is verboden, maar omdat daaraan voor hen belangrijke kosten zijn verbonden (1), die alleen de groote kooplieden, de fabrikanten en andere bemiddelde personen niet behoeven te ontzien. Intusschen zouden ook deze laatsten om gemelde reden veelal aan andere gelegenheden de voorkeur geven, zoo die er namelijk slechts bestonden in voldoende mate van getal of uitgebreidheid.

Het is echter meer dan bekend, dat de particuliere ondernemingsgeest ook op dit punt hier nog slechts eene geringe hoogte heeft bereikt, en – naar men soms hoort klagen – alleen in zoo verre door het Gouvernement begunstigd wordt, als het daarvan zelf zich bedient, of dien werkelijk zelf noodig heeft.

---

(1) Een particulier betaalt voor de postpaarden *f* 1 tot *f* 2 per paal. Hierbij heeft hij te zorgen voor een' wagen, waarvan de huur *f* 5 daags beloopt, ongerekend de kosten van het transport, zoo hij niet zelf daarmeê terugkeert. Voor fooijen aan koetsiers en palfreniers, soms ook aan voorrijders en karbouwendrijvers (bij het oprijden tegen belangrijke hoogten vereischt), alsmede voor keergeld hier en daar, kan te zamen *f* 0,10 per paal gerekend worden. Waaruit dus volgt dat, bij gemiddelde betaling der paarden, naar bedoeld tarief, b. v. een uitstapje van Rotterdam naar den Haag, heen en terug, binnen een paar dagen, behalve noodzakelijke verteringen, op circa *f* 50 zou komen te staan.

Iedereen denkt hier aan de stoomvaart van den heer CORES DE VRIES, die zich tot alle belangrijke plaatsen in onzen Archipel uitstrekt; en misschien ook aan eene diligence-dienst (2 maal 's weeks) van den heer MONTOFT, die zich tot een klein gedeelte van Java's oosthoek bepaalt. Voegt men hierbij echter eenige wagenverhuurders (Europeanen of Chinezen) op de hoofdplaatsen, die mede in het belang der communicatie, schoon meestal voor geringe afstanden, paarden en rijtuigen beschikbaar stellen, dan heeft men alles vereenigd, wat van particulieren aard als reisgelegenheid voor het algemeen te noemen is.

Het laat zich evenwel aanzien, dat bij toeneming van het reizend publiek, de particuliere gelegenheden allengs meer aan de behoefte zullen voldoen. En zoo zal het dan ook ons vergund zijn, daarvan in steeds ruimere mate te profiteren, zonder vrees voor een te hoog bedrag van reisuitgaven, waardoor het gebruik der postpaarden ook ons zoo goed als is ontzegd.

„Gij hebt toch ook wel eens met postpaarden gereisd?" O ja, wel meer dan eens. Soms, wanneer ik meende daartoe vrijheid te hebben, voor rekening van het Genootschap; soms ook wel voor eigen rekening, schoon dan in gezelschap van anderen, waardoor het mij mogelijk was de kosten te dragen. Laat mij ook niet verzwijgen, dat particulieren of ook ambtenaren (en onder deze menig predikant) in hun gezelschap mij niet zelden geheel gratis zulk eene gelegenheid hebben bezorgd; en dat ook onder eerstbedoelden deze en gene, met eigen paarden rijdende, altemet gaarne een plaatsje in zijn' wagen voor mij ten beste had.

Terwijl de particulier echter in zulke gevallen alleen met zijn goed hart en de gelegenheid te rade gaat, heeft

een ambtenaar bovendien vergunning te vragen van het hoofd des gewestelijken bestuurs. En het laat zich wel hooren, dat menigeen daarin bezwaar vindt, te meer wanneer hij weet, of meent te weten, dat de resident op een dergelijk verzoek wel eens afwijzend heeft beschikt.

Voor mij was deze omstandigheid niet zelden aanleiding genoeg om mij, ook waar ik daartoe gelegenheid vond, in het geheel niet of slechts zeer zijdelings voor passage aan te bevelen; en dat vooral sinds mij gebleken is, dat eene al dan niet bekrompene opvatting van 's Gouvernements besluiten of aanschrijvingen er zelfs een' hoofdambtenaar toe leiden kan, om een bezoek van bedoelde strekking te weigeren, alleen omdat hij „in zijne betrekking het zendingwerk niet mag bevorderen." – Neen, dan nog liever te voet, dan mij blootgesteld aan zulk eene grieve; voorwaar! slechts al te schraal verzacht door de opheldering, dat „de bedenking niet mijn' persoon maar alleen mijn werk als zendeling geldt.

„Maar te voet! dat is toch ongehoord in Indië. Wandelen, des noods een paal drie, vier; dat gaat nog. Maar te voet reizen voor een' Europeaan! Ik vraag u: is dat geen dwaasheid, geen crime, geen zelfmoord?" – Zij die zoo spreken, hebben waarschijnlijk met den invloed der tropische zon reeds meer dan oppervlakkig kennis gemaakt; en het kan alleen een baar (nieuweling) zijn, die op het hooren daarvan meesmuilt, of durft antwoorden: „ja, zoo ben jelui in Indië!" Soms tracht hij dan ook wel door zijn voorbeeld zulk eene taal te logenstraffen; en langer dan noodig is baar blijvende, weet hij te vertellen van de afstanden, die hij voortdurend op zijne voetjes aflegt. Doch het duurt niet lang, of ook zijn gang wordt trager; de pajong (regen- en zonnescherm) wordt aangegrepen, de zons-

hoogte waargenomen en de hooggeroemde afstand tot eene groote wandeling ingekort. En gelukkig wanneer hij op deze wijze nog tijdig toegeeft. Want zoo hij, òf uit noodzakelijkheid, òf uit verkeerd geplaatst eergevoel, òf ook uit overdreven' ijver, op zijne krachten blijft bogen, en meer daarvan vordert dan hier kan en mag, 't is zeker, dat hij zoodoende, hoe langzaam ook voortgaande, zich haast naar het graf, en den weg derwaarts welligt zeer spoedig zal hebben afgelegd.

De grootste togt te voet, dien ik op Java heb gemaakt is van 13 palen (4⅓ uur): ééns van Soerabaja tot Sidô Ardjô, en tweemaal van Oengaran tot Samarang; ongerekend het beklimmen van den Marbaboe (residentie Soerakarta), waartoe ik, van eene hoogte van 5000 voet beginnende, tot aan den top, die ongeveer 10,000 voet hoog is, circa zes uren besteedde. Deze laatste onderneming was eigenlijk maar een pleiziertogtje, waartoe wijlen de heer GERICKE mij had aangemoedigd; eene van die zoogenaamde uitspanningen, waaraan men niet ligt verslaafd zal raken. Mijn voetreisje naar Sidô Ardjô echter was meer bijzonder in het belang van mijn werk; en ik kwam daartoe, omdat ik de gemeente aldaar een bezoek had toegezegd, en niet tijdig genoeg kon slagen in het bekomen van eenig transportmiddel.

Ofschoon ik nu in geen geval gaarne te vergeefs op mij zou hebben laten wachten, had ik van gemelden dienstijver toch maar weinig satisfactie; aangezien ik, te bestemder plaatse aangekomen, na eene korte rust, mij zoo vermoeid gevoelde, dat ik van wege stijfheid in de beenen mij bijna niet bewegen kon. Was dit misschien ook daardoor veroorzaakt, dat ik des nachts geloopen had? En wel langs een' zeer gelijken weg? Immers later, tegen den avond van Oengaran naar Samarang wandelende, heb ik op

dat bergachtig terrein mij gansch niet afgemat, ofschoon ik toch niet verhelen wil, dat ik ook toen minstens een paar dagen rust noodig had, om mij van dit togtje weer wat te restaureren. En dat moet dan économie heeten! Want uit geen ander beginsel had ik mij die vermoeijenis getroost. 't Is waar, ik had welligt toen ook een rijpaard in huur kunnen krijgen, en daarvoor zijn de uitgaven juist zoo aanzienlijk niet. Doch ik had, destijds van Banjoemas terugkeerende, van huurpaarden ongelukkig reeds meer dan genoeg. En schoon ik tegen vergoeding van iets meer dan *f* 11 mij in een' wagen naar huis had kunnen laten rijden, meende ik op genoemde wijze het genootschap liever dat geld te moeten besparen.

Ik heb intusschen al spoedig ingezien, dat die berekening mank gaat, en slechts een schijnbaar voordeel oplevert. Immers wat men op die wijze in finantiëel opzigt wint, verliest men aan de andere zijde aan tijd en krachten. En zeker kan het nimmer in de bedoeling van het Genootschap liggen, dat wij deze laatste verspillen of opofferen, alleen met het doel, om het montant onzer jaarlijksche uitgaven met eenige guldens te verminderen. 't Is waar, dat in het andere geval de post Reiskosten op de rekening van hem, die dikwijls en lang van huis moet, wel eens een betrekkelijk hoog cijfer kan bedragen; doch staat daar niet tegenover, dat juist de zoodanige, bij kwalijk bestuurde économie aldra den eindpaal moet hebben bereikt? Over onzen goeden JELLESMA is het oordeel van het publiek in dezen vrij eenstemmig, dat hij aan zijn werk en zijne familie niet zoo spoedig zou ontvallen zijn, zoo hij onder veelvuldig reizen zijne gezondheid minder had blootgesteld.

Toch reisde Br. JELLESMA niet te voet, zoo min als iemand onzer. Doch welke gelegenheid rest ons, bij de

omstandigheid, dat Gouvernements-postpaarden te kostbaar zijn, of op de wegen, die wij te gaan hebben, soms te bekomen, noch te gebruiken; terwijl ook particuliere ondernemingen in deze ongelegenheid niet of maar zelden voorzien?

Ik sprak reeds boven van huur-rijpaarden; en kan op dit punt vooral mijne eigene ervaring aanhalen. Immers heb ik op deze huurpaarden, zoowel langs den grooten weg als op binnenwegen, een groot gedeelte van Java doorreisd, en bij gedurige verwisseling dus ook reeds ontelbaar veel van die dieren onder mij gehad.

Men bekomt deze paarden door intermédiair van javaansche hoofden, die in hunne functie met de zorg voor transportmiddelen ten behoeve van 's Gouvernements dienaren zijn belast, en als zoodanig de noodige (Gouvernements)-koelies, benevens rijpaarden (met zadel) tegen vastgestelde betaling verstrekken.

Op plaatsen, waar daarvan veelvuldig wordt gebruik gemaakt, is zelfs één persoon bij uitsluiting daarvoor aansprakelijk gesteld, en vindt men daar dan ook de bedoelde lastdragers en paarden bijeen op eene hiertoe bestemde plek, die onder den naam van gladak bekend is.

Doch ook langs die wegen, waar zulk een gladak niet bestaat, kan men, door vriendelijke tusschenkomst van inlandsche of europesche ambtenaren, meestal wel aan een paard geholpen worden. En eigenlijk gezegd, heeft een particulier, die volstrekt geen regt op paarden of koelies kan laten gelden, het gebruik daarvan altijd aan de goedheid van bedoelde ambtenaren te danken. Trouwens men moet weten, dat de verstrekking van koelies en paarden, gelijk ook soms van karren, door koeijen getrokken, geheel en alleen ten laste komt van „den kleinen man" en dat deze daarvoor slechts een zeer karig loon

ontvangt; om niet dan bij hooge noodzakelijkheid daartoe zijne toevlugt te nemen (1).

Om meer bijzonder bij het artikel paarden (2) te blijven.. Men vraagt een paard voor zich (een heerenpaard, koeda aloes) en één' voor zijn' bediende – liefst zoo goed als er maar te vinden zijn; en legt daarmeê, al naar mate de étapes zijn afgedeeld, van 10–15 palen af. Op de plaats zijner bestemming, of liever op een volgend station gekomen, geeft men de paarden over aan de daar bestaande gladak, van waar zij door koelies worden teruggebragt: of wel aan de kawĕdanan (woning van het districtshoofd), van waar zij door of van wege de respectieve eigenaars worden afgehaald.

Het spreekt van zelf, dat bedoelde geleiders liever niet naast, of vóór de paarden uitgaan. En zoo hebben de arme dieren dan dikwijls tweemaal denzelfden rid te maken, al is het ook gebleken, dat zij tot de helft dier taak slechts te naauwernood in staat waren.

Want inderdaad de gladakpaarden zijn over het algemeen ellendige, akelige beesten. Vooral onder die voor bedienden vindt men scharminkels, af en doorgereden, zóó gemeen en nietig als men zich een paard maar denken

---

(1) Bij Gouvernements Besluit d.d. 17 Dec. 1862, is voor ambtenaren de betaling van een heeren-rijpaard vastgesteld op *f* 0,20, die van een bediende-rijpaard op *f* 0,07½, en die van een koelie op *f* 0,02½, per paal; 1 kar = 6 koelie's. Overigens is het natuurlijk aan ieder vrijgelaten meer te betalen; en doe ik dit dan ook aan de koelies altijd, namelijk wanneer ik in de gelegenheid ben het geld aan de daarop regthebbenden uit te reiken.

(2) Wegens de gedurige verwisseling van bedoelde reismiddelen hebben zij veelal den bijnaam van toendan, en worden dus de paarden in toendan aloes en kasar (fijn (!) en gemeen) onderscheiden. In deze residentie geeft men aan koelies en karren den toenaam van brandangan, een woord waarvan de beteekenis mij overigens onbekend is.

kan. Men kent trouwens de beteekenis (onder Europeanen) van gladak: een' naam dien men geleend heeft, om het misérable in den overtreffenden trap bij menschen en dieren aan te duiden. „Een gladakker" is hier zelfs een vrij algemeen gebruikte term voor zedelooze en lage karakters.

Ik zal hier niet uitweiden over zooveel bange en ontmoedigende togten als ik met die dieren gemaakt heb; niet zeggen, hoe dikwijls ik in de verzoeking geweest ben, om ze onderweg aan hun lot over te laten, ook in de verpligting om ze zelf op sleeptouw te nemen; liefst ook zwijgen van de bijna onbarmhartige bejegening, waaraan ik sommige noleus volens moest blootstellen, wanneer ik de quaestie van onwil of onvermogen in mijn voordeel trachtte te beslissen, veelal met geen ander gevolg, dan dat het edele ros met onverzettelijke standvastigheid zijn' berijder verpligtte af te stijgen. Voorwaar! zulk reizen mag wel sjouwen heeten! Wat ik echter niet onvermeld wil laten, is, dat ik met mijne koeda aloes in het gebergte ook menigmaal een' aangenamen rid heb gemaakt, en zulks vooral dan, wanneer de aanbeveling van heeren controleurs bij de inlandsche hoofden mij was ten goede gekomen.

Na het bovenstaande zal het evenwel geen verklaring meer behoeven, dat wij in het belang onzer reizen zoo spoedig mogelijk trachten, ons één of meer eigen paarden aan te schaffen. De noodzakelijkheid daarvan is dan ook door het Genootschap erkend; terwijl het ons sedert eenigen tijd bij den aankoop en het onderhoud daarvan op aangename wijze te gemoet komt.

Ik heb mij te Môdjô Warnô van twee rijpaarden voorzien. En dat is niet te veel; in aanmerking genomen, dat ik liefst niet alleen rijd, en dus ook soms

mijn' bediende aan een paard moet helpen. Bovendien stel ik er prijs op, om op deze afgezonderde plaats zooveel doenlijk één paard t' huis te laten, ten dienste der achterblijvenden in geval van ziekte of andere ongelegenheid. Van het andere, dat dus eigenlijk meer bijzonder voor mijn persoonlijk gebruik bestemd is, bedien ik mij dan op reis, om daarmede de verschillende gemeenten in deze residentie te bezoeken.

Ben ik intusschen op deze wijze verschoond van de vele misères, die aan het gebruik van huur-rijpaarden zijn verbonden, daarmeê is niet gezegd, dat het meênemen van eigen paarden in het geheel geene bezwaren in zich heeft. Integendeel ontmoeten wij daarbij eigenaardige moeijelijkheden ten opzigte van plaatsing, voeding en oppassing, waarvoor de medehelper, bij wien wij veelal logeren, niet altijd zóó kan zorgen, als dit voor een goed paard wel vereischt of wenschelijk is. En zoo gaat het dan ook hier als in menig ander opzigt, zoo goed het kan. Als het zoo nog maar altijd ging!.... Toch ergere men zich niet, wanneer men mogt vernemen, dat het paard van den pandita, bij gebrek aan een' stal, in het schoolgebouw geplaatst, daar het leerbord heeft aan stuk getrapt; of ook wanneer men hoort, dat de kerk verzuimd is, omdat een groot deel der gemeente er op uit was, om het losgebroken dier weer op te vangen, enz. enz.

Doch dat alles nog daargelaten. Een toertje te paard moge wel genoegelijk, in sommige gevallen zelfs goed en heilzaam wezen; doch in Indië te paard reizen! zij het ook met eigen paarden, vele en lange togten maken! Wie het aangenaam vinde, zeker niemand, die dat reeds eenige jaren achtereen heeft gedaan. Nogtans zijn er niet weinige onzer oudere medebroeders, wien die taak nog steeds blijft opgelegd, gelijk ook de jongere al spoedig

daarvan hun deel krijgen, en zelfs den kweekelingen in het vaderland tot dusverre geen ander uitzigt geopend is.

Ten opzigte van laatstgenoemden heb ik meer dan eenmaal gewenscht, dat hun de gelegenheid openstond, om zich regt practisch daarop voor te bereiden. En zeker, eene les in het paardrijden – ware het ook al niet in de manège – zou geene der minst nuttige of vruchtbare wezen. Meent iemand, dat de zendelingen het paardrijden elkander wel leeren, hij bedenke, dat dit nog zoo zeker niet is; 't zij omdat de nieuwaangekomene niet eenmaal een' confrater als leermeester vindt, 't zij omdat de gewaande leermeester zelf het nog niet ver in de kunst gebragt heeft. Ik weet waarlijk niet hoe lang ik al op Java was, vóór ik nog eenige geoefendheid in dezen had opgedaan. 't Is waar, over het geheel genomen, mag ik mij nog al de eigenschap toekennen van op het paard te blijven. En uitmuntend kwam mij dit een- en andermaal te pas in gezelschap van vrolijke snaken, die „den Dominé" ook wel eens graag onder het paard zouden gezien hebben. Toch zal ik niet beweren, dat zulk eene poging met meer of minder opzet nimmer gelukken zou. En zoo het niet te ontkennen is, dat zelfs de best geoefende ruiter niet geheel tegen ongelukken blijft beveiligd, dan moet ik mij nog het hart vasthouden en God innig danken, bij de gedachte aan zoo menige reis, als ik met goede en kwade paarden, alleen en in gezelschap, in gevaar geweest ben, van armen en beenen te breken. Zal het nog noodig zijn hier bij te voegen, dat de zendeling, voor wien het paardrijden reeds in het vaderland geene geheel vreemde zaak was, daardoor verschoond blijft van eene droevige figuur te maken tegenover den inlander, die ook in hem immers zijn' meerdere behoort te erkennen? Men moet hier de javaansche jongens zien, die

op het ongezadeld paard elkaâr voorbij rennen; en daarnaast den stijven, ongeoefenden Blanda (Europeaan), die ondanks alle voorzorgen, reeds bij de eerste poging zandruiter wordt, om te gevoelen op wat gevaarlijke proef dat besef van meerderheid al aanstonds wordt gebragt. Gij glimlacht? Wel, gij zoudt in het geval verkeerende uw best doen om overluid te lagchen. Doch ik verzeker u, zulk eene ervaring, al weet men er zich ook spoedig boven te verheffen, doet pijnlijker aan, dan men zich dat op een' afstand wel kan voorstellen.

Hoe bekwaam men echter in het paardrijden moge worden; 't zij men als niet geheel onervaren ruiter hier aankome, 't zij men zelfs de allereerste beginselen dier kunst nog moet aanleeren, ik herhaal – voor wie vele en lange reizen heeft te maken, gaat het pleizier al spoedig daarvan af; ja bestaat het gevaar dat ook op deze wijze gezondheid en krachten op veel hooger schatting gesteld worden, dan daarvan, althans op Java, in billijkheid te vorderen is.

Niemand duidt het dan ook den zendeling ten kwade, dat hij in dit geval uitziet naar een ander vervoermiddel, dat meer doelmatig en niet te kostbaar, hem op minder vermoeijenis komt te staan.

Ik had mij als zoodanig te Samarang eene bendi (in Holland immers wel bekend?) aangeschaft, gelijk ook wijlen Br. JELLESMA in der tijd daarvan was voorzien. Aanvankelijk gebruikte ik echter deze bendi slechts voor uitstapjes in den naasten omtrek. Eerst later, toen zich te Samarang eene gelegenheid opdeed, om bendipaarden te huren, of ook goede vrienden mij behulpzaam waren, om de hunne mij te leenen, was het mij mogelijk daarmeê op reis te gaan. En hierbij dient te worden opgemerkt, dat men met één en hetzelfde hoogstens 2 posten (10

à 12 palen) achtereen aflegt, en dus verpligt is, gedurig van paarden te verwisselen (1). En nu denk ik nog maar aan plaatsen, waar het effen terrein geene moeijelijkheden oplevert. Want waar men ook in het gebergte zich van eene bendi bedient, moeten veelal twee paarden tegelijk worden voorgespannen.

Hieruit volgt, dat iemand, wien geene huurpaarden ten dienste staan, en die ook de gelegenheid mist, om op andere wijze te worden geholpen (en zelfs gedurig ter leen vragen heeft ook zijn bezwaar!) van zijne bendi met één paard op reis nog maar weinig gemak heeft; daarin alleen bij wijze van afwisseling nu en dan een hulpmiddel vindt, om zich tegen te zware fatigues te vrijwaren.

Ongetwijfeld is echter ook alleen in dit opzigt het aankoopen van eene bendi de kosten wel waardig. En zou ik er daarom zeker reeds toe gekomen zijn, om mij ter voorziening daarin bij het Genootschap aan te bevelen; zoo ik niet vreezen moest, dat de binnenweg hier in het bosch wat al te veel nieuwe assen en veêren zou vereischen. Immers dezelfde vrees, of welligt juister nog, de onmogelijkheid gedurende een groot gedeelte des jaars om te Modjô Warnô eene bendi te gebruiken, heeft Br. JELLESMA in der tijd weêrhouden om de zijne hier te brengen. Intusschen is de weg sedert langzamerhand beter geworden, en zal ik er eerlang over kunnen gaan denken, voor 't minst eens eene proef te nemen, gelijk deze en gene mij daarin dan ook reeds is voorgegaan.

Reeds sedert lang passeren hier in den droogen tijd onderscheidene karren – schoon zonder veren – met padi (rijst in den bolster) beladen en door koeijen getrokken.

(1) Zoo mogelijk verwisselt men zelfs liefst bij ieder poststation.

Meer of minder belangstellende landgenooten gaven mij soms den raad, om in plaats van gedurig paardrijden, zulk eene kar voor mijne reizen in te rigten. Naar hunne voorstelling zou dat zelfs wel aangenaam wezen. Ik had dan slechts 's nachts te reizen, kon in de kar slapen, en was 's morgens bij het ontwaken op de plaats mijner bestemming. Bovendien konden de koeijen mij melk geven, enz. enz. 't Is waar, dat sommigen wel korte afstanden op bedoelde wijze afleggen; en er dan ook welligt al de genoemde voordeelen van ondervinden. Voor mij, ik gun anderen dat genoegen. Ik behoor niet tot die gelukkigen, die overal slapen kunnen, en vind dat gehots in eene kar juist een remedie tegen den slaap. En dan ligt of hangt men daar, niet eens beveiligd tegen de nachtelijke koude, terwijl men slechts weinig tijd na zonsopgang behoeft aan te komen, om te zwoegen onder de hitte. Want natuurlijk schenkt de logge gang der koeijen u daarvan al het versmachtend genot; en geraakt gij ieder oogenblik in verzoeking, om in vredes naam maar liever te voet vóór de kar uit te gaan. Nog herinner ik mij het reisje, dat ik onlangs met mijne familie van Môdjô Agoong tot Môdjô Kĕrtô maakte. We werden toen ook door koeijen getrokken, en nog wel in een' wagen. Niet minder dan zes uren echter hadden wij noodig, om den afstand van 11 palen af te leggen; en dat bij eene pause van slechts één uur, waartoe de onuitstaanbare hitte ons had verpligt.

Neen, dan gaat het nog iets beter in de karretjes, waarvan ik sinds eenigen tijd te Samarang en omstreken – vooral door Chinezen – veel gebruik heb zien maken. Deze zijn dan ook van de bovenbedoelde lompe Grobag of Pĕdati geheel onderscheiden. Vele zijn zelfs van veêren voorzien. Ook hebben zij een' houten kap,

veelal met net geschilderde en gedeeltelijk vergulde wanden, waarin vlecht- of traliewerk, soms ook wel glas is aangebragt. Dus niet onaardig versierd, en niet zelden ook door goede paarden getrokken, handhaven zij hunnen naam van Bendi Djawa (javaansche bendi) (1), en lokken menigen inlander uit, als om het voorbarig oordeel te logenstraffen van hen, die beweren, dat de Javaan van oudsher niet gewoon per as te reizen, nu ook zelfs door geen locomotief daartoe te bewegen zal zijn! Voor den Europeaan echter, die meestal het genot van stoomwagens reeds bij ervaring kent, hebben ook die karretjes maar weinig aantrekkelijks. Immers niet gewoon om op de wijze der inlanders met de beenen kruiselings voor het lijf te zitten, vindt hij zich ook in zulk een tjikar zonder banken (2) maar weinig op zijn gemak. Hij beproeft daarin te liggen, en is tot dat einde zelfs met een' bultzak (matras) gewapend. Maar o wee! wat een gevoel. Schrik niet als gij een paar beenen van voren uit ziet steken. De tjikar is kort genoeg. Wacht, daar tilt hij zich op, en gaat al leunende achter in de kar zitten. Nog niet goed. Weêr eens anders geprobeerd. En nog eens anders! ..... tot hij er eindelijk uitspringt, en den hemel dankt, dat ook die togt alweêr is volbragt.

Indien het niet reeds overbekend ware, zou men uit het tot hiertoe gezegde veilig mogen opmaken, dat er

(1) Zóó hoorde ik bedoelde karretjes hier noemen. Overigens hechte men niet aan de hier opgegevene namen. Zij verschillen op menige plaats, en zouden gemakkelijk nog met enkele te vermeerderen zijn.

(2) Slechts enkele karretjes zijn van onder van een' bak voorzien, waarin men al zittende een' steun vindt voor de voeten. Ook andere gemakken of verbeteringen echter schijnen zoo successivelijk te worden aangebragt.

op Java slechts weinige bevaarbare rivieren gevonden worden. De waterwegen zijn dan ook van dien aard, dat ze bijna niet onder de reisgelegenheden kunnen gerangschikt worden.

Waar ze bestaan, wordt daarvan veelal gebruik gemaakt in het belang van den binnenlandschen handel, alsmede tot den afvoer van producten, bestemd voor de europesche markt. En zeker mag als zoodanig de Kediririvier, benevens die van Solo, beiden ook door deze residentie stroomende, tot de meest belangrijke gerekend worden.

Het bedoelde transport van allerlei handelsartikelen, een aantal praauwen vereischende (1), geeft op die wijze soms ook aan reizigers gelegenheid, om daarvan partij te trekken. Men houde echter in het oog, dat geen dezer vaartuigen juist voor passagiers is ingerigt, en dat men dus, ook bij het afhuren van eene praauw, voor alle comforts op reis zelf te zorgen heeft. Wilt gij zitten, misschien des nachts wat slapen (zoo de muskieten u dit toelaten), ook van tijd tot tijd u ververschen, denk er aan, u van al het noodige daartoe te voorzien. Foei, wat een last! Men zou er haast den Javaan om benijden, die zich om niets van dat alles bekommert, des noods zich zeer gemakkelijk in eene geladen praauw weet op te schieten. Trouwens van den Javaan gesproken, die kan zelfs de gansche praauw wel missen. Immers terwijl gij nog rond ziet naar eene gelegenheid, weet hij zich van een paar ligte pisang-stammen een vlot te maken, en laat zich daarop heel vreedzaam drijven,

(1) Eene poging, voor eenige jaren beproefd, om de Kediri-rivier met stoombooten van weinig diepgang te bevaren, doch o. a. om den lagen waterstand aldaar weêr opgegeven, wordt thans ook op de Solo-rivier in het werk gesteld

met geen andere zorg dan die tegen aanzeiling, waarvan het gevaar niet eenmaal bijzonder groot is.

Gelijk aldus de inlander met den stroom zijn voordeel doet, zal ook de Europeaan bij een' togt te water liefst niet de rivier opvaren. In dat geval namelijk worden de praauwen door koelies getrokken, hetgeen dus nog vrij wat langzamer gaat dan met onze oud-vaderlandsche jaagschuiten, en onder de gezegde omstandigheden ook ruim zoo vervelend is. Alleen ter besparing van kosten, of ook om andere nog grooter ongelegenheden te vermijden, moest ik, met mijne familie van Soerabaja herwaarts terugkeerende, een en andermaal besluiten om tot Môdjô Kĕrtô de reis per praauw te maken. Wij reden dan echter vooraf één' post, om eerst daar in de praauw te gaan, waar zij werkelijk kan getrokken worden. Langs het bewoonde gedeelte toch van den rivierkant is daartoe geene gelegenheid, en heeft men dus, al boomende digt langs den kant, niet minder dan zes à zeven uren noodig om één' post ver tegen den stroom op te werken.

Aan de monding der rivieren vindt men op de voornaamste hoofdplaatsen steeds een aantal zoogenaamde tambangan (veerschuitjes), meer bijzonder bestemd en ingerigt voor de gemeenschap met de reede (1). Moet men naar andere vervoermiddelen soms lang en vruchteloos zoeken, van deze schuitjes kan gezegd worden, dat zij ongevraagd, ja, dikwijls lastig genoeg worden aangeboden. Immers niet alleen bij aankomst ter reede — althans met stoomschepen — ziet de reiziger zich al aanstonds door eene gansche flottille dier tambangan als

(1) Te Batavia is, tot het afhalen en naar boord brengen van passagiers van stoomschepen, ook een kleinere stoomer beschikbaar.

belegerd; maar ook bij eene eenvoudige wandeling, kunt gij – vooral als vreemdeling – uwe schreden niet zeewaarts rigten, zonder reeds op aanmerkelijken afstand gedurig te worden aangevallen met een „Tambangan Meneer! Tambangan Menir!" soms van twee, drie kanten gelijk; terwijl ieder als om strijd u den naam van de zijne opgeeft, letterlijk om u in de war te brengen.

Niet enkel voor de noodzakelijke communicatie met de reede, maar ook voor het traject naar nabijgelegene zeeplaatsen kan men soms over de bedoelde tambangan beschikken. Geeft men evenwel, gelijk veelal bij grooter' afstand – waar geen stoomgelegenheid bestaat – aan eene praauw de voorkeur, zoo als er uitsluitend voor de vaart op zee bij menigte worden gevonden, ook voor een dergelijk reisje kan men zulk een vaartuig afhuren, of daarop voor geld en goede woorden een plaatsje bekomen. Niet alleen mist men echter ook hier al die geriefelijkheden, waarop een fatsoenlijk mensch wel prijs mag stellen, maar heeft bovendien in de zeer bekrompen ruimte – gelijk trouwens soms ook op grooter schepen langs de kust – ongemeen veel van de hitte te lijden. En nu sprak ik nog niet van het bezwaar, dat men op zee, alleen onder Javanen, bij het minste dat er in den weg komt, al spoedig zich verlegen moet gevoelen. De Javanen toch zijn, naar het mij voorkomt, maar slechte navigateurs. Zeker mag men zeggen, dat zij het in de kunst om gevaren af te wenden of te bestrijden, nog niet ver hebben gebragt: soms al heel vreemde middelen daartoe in het werk stellen. Men heeft dan ook de geheele inrigting maar oppervlakkig te bezien, om zich te verwonderen, dat zulke stuurlui met zulke vaartuigen nog wind en golven durven trotseren. 't Is waar, dat

zij zelden ver van den wal afsteken. Ook daar echter zijn ze niet buiten gevaar. En wat dit beteekent, bleek mij onlangs nog al te treffend, toen ik eene visscherspraauw door het rad van een stoomschip bijna tot splinters zag vermalen.

Deze schets van reizen en reisgelegenheden zou slechts weinig aanspraak op volledigheid kunnen maken, zoo daarin niet tevens gesproken wierd van sommige draagtoestellen, als meer bijzonder aan Indië eigen, en ook hier op Java nog altijd aan de orde van den dag.

Wie kent de palanquin niet! Wij hebben er modellen van op onze musea en afbeeldingen in menigte onder de tafereelen aan tropische streken ontleend.

Het zal dan ook slechts ter loops herinnering behoeven, dat dit transportmiddel, onder den naam van pĕlanki, zich ook op Java voordoet in den vorm van een langwerpig vierkant houten kastje, met weinig afhellend dak, en groot genoeg om aan twee personen, op javaansche wijze en tegenover elkander zittende, plaats te geven. Voorts is bekend, dat de pĕlanki op de schouders gedragen wordt aan de uitstekende einden van een' tamelijk dikken stok, overlangs digt onder het dak aangebragt; bij welke beweging het verband van het geheel bewaard wordt door ijzer beslag, aan de smalle zijden, in het midden ringsgewijze vereenigd, ter plaatse waar het kastje door den stok wordt opgetild.

Wie echter bij dit algemeene nog eenige bijzonderheden wenscht, hij denke aan het verguldsel en snijwerk, waarmede de regt- of schuinoploopende wanden zijn versierd, ook aan de van rottan gevlochtene, zoo al geen glazen ramen, die lucht en licht moeten doorlaten, en eindelijk aan de openslaande of schuifdeuren, waardoor

men aan de lange zijden naar binnen kruipt (1). Waarbij men naar verkiezing zich kan voorstellen: een' lossen of vasten draagstok, en wel met één of meer losse stokken overdwars daaronder, voor het geval dat meer dan twee dragers worden vereischt.

Het gebruik der bovenbeschrevene pĕlanki is op Java alleen aan de vrouwen verbleven; immers zoo men kinderen buiten rekening laat, die er dan ook eigenlijk gezegd, maar meê op doorgaan.

Behalve chinesche vrouwen zijn het vooral die van aanzienlijke of gegoede Javanen, die met de pĕlanki op reis of op bezoek gaan. Terwijl ook de dochter van minder vermogenden daarmeê soms prijken mag, wanneer zij namelijk als kĕmanten (bruid) in statigen optogt naar de woning harer schoonouders wordt geleid.

In inrigting en gebruik geheel van de palanquin onderscheiden, is eene andere machine, meer bijzonder onder den naam van draagstoel bekend. Men verbeelde zich een' gewonen stoel, zoowel van boven en onder als aan de vier zijden geheel bedekt of afgesloten. De afsluiting van voren vormt tevens eene deur, terwijl de linker- en regterschutting aan de buitenzijde, omstreeks het midden der hoogte, beiden van twee ijzeren ringen voorzien zijn, ook hier aan dito beslag verbonden, ten einde onder het dragen den toestel bijeen te houden. Overigens geschiedt dit dragen steeds door twee personen, die daartoe een helmzeel slaan om het einde van twee losse stokken, door de ringen ter zijde heengestoken.

De draagstoel, in de wandeling ook wel pikoelkast

(1) Een gedeeltelijk opslaand dak met hengsels, om het uit- en ingaan gemakkelijk te maken, behoort tot de zeldzaamheden, en schijnt mij toe, niet van oostersche vinding te wezen.

geheeten, wordt van hout of leder, soms ook van gevlochten rottan vervaardigd. Meestal dient eenig vlechtwerk tot aanvoer van licht en lucht, schoon men in plaats daarvan ook wel glasruiten bezigt, zij het ook dat de ademhaling daardoor in gevaar wordt gebragt.

En wie zijn nu degenen, die zich tusschen gordijntjes in dit enge hokje opsluiten, om in onbewegelijk stijve houding, en door de warmte als gestoofd, een' grooter' of kleiner' afstand af te leggen?

Het is alweder de vrouwelijke sexe, die men hier ontmoet; nu echter de inlandsche en ook wel europesche dames, die bij gemis van aangenamer voertuig zich in den draagstoel weten te schikken, een togtje daarmeê misschien niet eens zoo onpleizierig vinden. Laat mij echter hier in éénen bijvoegen, dat de draagstoel, alleen gebruikt tot het afleggen van bezoeken op geringen afstand, niet zonder voorbehoud tot de reismiddelen te rekenen is. Terwijl de dames op reis in hoog noodzakelijke gevallen liever een' ordinairen kamerstoel, wat minder knellend en wat meer luchtig, voor zich laten inrigten; of anders de voorkeur geven aan de tandoe, die hier ten slotte almede zeer opzettelijk behoort te worden vermeld.

De tandoe (wie geeft er mij eene vertaling van?) (1) is een transportmiddel, waarvan mannen en vrouwen, zonder onderscheid, zich bedienen. En dat niet alleen Javanen, Maleijers en Chinezen, en welke oostersche natiën hier al meer te vinden zijn; maar ook Europeanen (vooral de toewan toewan kĕtjil, zegge: kleine heeren),

(1) In de »Mededeelingen", 6e. deel, 1e. stuk wordt op pag. 92 onder de in ons Museum aanwezige voorwerpen van Java, vermeld: een »tandoe of draagstoel." Uit het hier geschrevene zal men zien, dat deze opgave voor verbetering vatbaar is.

die dan ook bij gebreke van beter daartoe de toevlugt wel moeten nemen.

In den oosthoek van Java, vooral op de hoofdplaatsen, is de tandoe in zoo veelvuldig gebruik, dat een groot aantal koelies (veelal Madurezen) daarmede aan den weg gereed staan, ten gerieve van den eersten reiziger den besten, die tegen de noodige vergoeding hunne diensten inroept.

Maar ik zou haast verzuimen met de zamenstelling van het voertuig, waarop ik thans het oog heb, u wat nader in kennis te brengen. En toch is niets eenvoudiger dan dit. Een stevige bamboe als pikoelan (draagstok) van ± 3½ Ned. el lang; een smalle reep zeildoek of goeni (1) aan beide einden, elk op ¼ der lengte van den stok, daaraan vastgebonden en er bij neerhangende, en voorts een van bamboe gevlochten dakje, niet meer dan voldoende om dien – hoe zal ik het noemen? – dien zak te bedekken, ziedaar de voornaamste onderdeelen der zoo evenbedoelde tandoe. Het ligte houtwerk, dat op de verbinding der dakstukken is bevestigd, strekt in den vorm van slangen, krokodillen en ander gedierte tevens tot sieraad, gelijk daartoe ook het dak wel van een uitgesneden lijst, of anders van franje is voorzien. Hebt ge bijgeval een heel klein pakje, daar is in de naauwe ruimte tusschen het dak en den stok gelegenheid om het op een raampje vast te knellen. En gaat dit al te moeijelijk, welnu, dan bindt ge 't in of buiten de tandoe aan den draagstok vast; altijd onder voorwaarde, dat ge bij meer dan gewone zwaarte permissie geeft, om nog één'

(1) De goeni is bekend, o. a. door de zakken, waarin de koffij naar Nederland wordt gevoerd. Wat men aan de tandoe vindt, is dan ook niet meer dan eene afgekeurde koffijbaal.

of twee losse stokken aan te brengen, waaraan dan drie of vier koelies te pas moeten komen.

Twee staan er al vast gereed, ieder met een eind van den pikoelan op den schouder. Heb je lust eens eene proef te nemen, kruip er maar in.

– Ja, maar hoe gaat dat nu?

– Vrij stijf, zou ik zeggen. Kom, het regterbeen vooruit! Niet in den zak, er over heen – zóó, eerst gaan zitten.

– Maar dat zeil zal scheuren!

– Geen nood. Daar hebben er al wel zwaarder in gelegen. Zóó, nu de beenen opgetild. Een, twee, daar lig je.

– Och hé, mijn hoofd! Waar moet dat nu op rusten?

– Wil je een kussen hebben? Ook goed. Maar niet te dik. Anders buigt het hoofd te veel naar voren, en dat geeft pijn in de borst.

– Zoo goed?

– Ja, 't kon wel beter.

– Maar kijk mijne voeten nu; die steken me boven het hoofd uit. Ik ben al afgezakt, geloof ik.

– Waar wou je naar toe zakken. Trek je dan maar even op aan dien stok.

– Djangan bĕgitoe kĕras, Toewan! (Niet zoo hard, mijnheer!)

De koelies zakken er van in een!

– Wil je nu je voeten wat neêr trekken; met de knieën naar buiten?

– Ook al goed.

– Net zoo als je verkiest.

– Maar ik wil zoo den ganschen weg over niet te kijk liggen.

– Wacht dan wat! Heb je geen beddelaken bij je, of zoo wat?

– Neen, wel een molton-deken.

– Die is perfect om over de tandoe heen te hangen. Zie zoo, we zullen wel zorgen, dat ze niet kan opwaaijen.

– Daar ga je dan. Nu, slamĕt djalan! (goede reis)!

– 't Mogt wat. Adieu!...... Maar zeg eens: wanneer kan ik er nu wezen?

– Ja, als de koelies niet te lang of te dikwijls rusten, zoo gaauw als een gewone voetganger.

– Nu weet ik het nog niet. Maar enfin, we zullen zien. Ajo, djalan. (Kom aan, stap op!)

– Sjok, sjok, sjok, sjok, apa bĕrenti. (Hou je al op!)

– Tida, alian sadja. (Neen, wij vervatten maar eens.)

– Nou ja, ik heb je ook lang genoeg met dien stok op een' schouder laten staan.

– Zoo, dat gaat nog al vlug; ze moeten maar niet gaan harddraven, want dat hou ik niet uit.

's Lands wijs, 's lands eer. En ge moet soms wel, of ge wilt of niet. Maar 't is een onpleizierig ding in zoo'n tandoe te liggen. Ik spreek nu nog niet van het idée, door menschen gedragen te worden. Immers, dat is, gelijk zoo veel anders, waarvan boven gesproken werd, vrije arbeid (zegt het voort!) die goed betaald wordt (1). Toch vind ik voor een' Europeaan iets vernederends in die manier van reizen. 't Is zeker zoo laag bij den grond als maar mogelijk, zoo zelfs dat..... maar ge voelt reeds wat ik zeggen wil. Ge zoudt uw quasi-gordijn wel eens wat willen opslaan, maar het hindert u, dat alles uit de hoogte op u neêrziet. En wat een indolente houding ook, waarin gij u langs den

---

(1) Dat een vrije koelie met het dragen van personen of goederen ƒ 2 daags verdient, is geene zeldzaamheid.

publieken weg laat voeren! Een kennis, bij wien ik onlangs logeerde, zei mij bij het afscheid, dat iemand in een tandoe hem altijd deed denken aan een dood varken, dat met zaamgebonden pooten wordt getransporteerd. Ik zweeg op dat compliment, dat ook zoo kwaad niet bedoeld was; maar liet toch mijn tandoe een eind ver vooruit dragen, om er eerst onderweg in te gaan.

Kon men nog maar slapen in zoo'n ding! Maar daar komt niet van. Niet zoo zeer door het geschommel van den zak, als wel door den eigenaardig huppelenden gang der koelies (want met stappen zouden zij niet veel vooruit komen), waardoor alles wat aan en in u is onophoudelijk op en neêr gaat. 't Is dan ook inderdaad om zeeziek te worden.

Dikwijls heb ik uit doodelijke verveling beproefd om te lezen. En in een boek met groote letters gaat dat ook wel zoo wat. De dansende beweging doet het mij echter al spoedig schemeren, zoodat ik van verdriet de oogen dan alweêr digtknijp.

Van de dragers zij nu maar gezwegen. De Madurezen zijn nog al de slechtste niet. Maar overigens moet men naar de koelies niet vragen. Vuile, zedelooze kerels, soms te armoedig om hunne schaamte te bedekken, en dat van wege hun' onverzadelijken hartstogt voor spel en amfioen, waaraan niet zelden ook de arme reiziger wordt opgeofferd.

Men ontmoet den laatsten van tijd tot tijd in een draagtoestel, alleen voor eigen gebruik bestemd. Zulke privaattandoe's hebben zeker eenige ongerieven minder. Voor 't minst zijn die van pooten voorzien, waardoor men ook bij het rusten der koelies onderweg er in kan blijven. Voorts heeft men aan alle zijden — 't zij losse of vaste — kleppen ter bedekking, en bovendien eene plaats-

tot steun der voeten, wanneer men die bij afwisseling eens regt wil uitstrekken.

Welke gemakken men echter overigens nog meer aanbrenge, men heeft en men houdt altijd nog maar een tandoe. Ja mogt men zelfs van het origineel zoo ver afwijken, dat de Javaan dit naauwelijks meer herkennen kon, zoo lang men zich op bovenbedoelde wijze laat „pìkĕlen" of dragen, zal geen Europeaan zich ligt met zulk eene reisgelegenheid verzoenen.

Van daar dat zelfs de tandoe bàlé, geheel naar het model der straks genoemde pelanki, van bamboe en kadjang (1) zamengesteld, als vervoermiddel niet voldoen kan. 't Zegt wat, dat daarin een matras met kussens is uitgespreid. Zoo lang de tandoe stil staat, ja, kunt gij er zeer rustig in liggen, slapen des noods. Maar naauwelijks zetten de koelies zich in hun sukkeldrafje, of gij drilt op de bàlé op en neder, en schudt met het hoofd, als om de hersens er uit te stooten. Bĕrenti doeloe" (hou eerst eens op)!! Maar wat woudt ge er aan doen? Wilt ge meer op uw gemak zijn in die tandoe, zet ze dan t'huis in uwe kamer, en zie af van de reis!

Zoo weinig uitlokkend is dan hier het reizen voor iemand die over geene groote sommen te beschikken heeft, terwijl zelfs hij, die het om zijne kas niet behoeft te laten, maar al te dikwijls door gebrek aan voldoende

(1) Kadjang, die dikwijls bij tandoe's, en voorts in vele andere gevallen tot bedekking gebruikt wordt, bestaat uit de gedroogde en zaamverbondene bladeren van sommige boomen. Op Java dient daartoe de Gĕbang-, de Boejoo'k-, de arenboom, en misschien nog andere. Beter en duurzamer echter dan de javaansche, is de Kadjang, die van Bandjermasin wordt aangebragt.

gelegenheid weerhouden wordt. Men spreekt van de heerlijke natuur op Java, en met het volste regt. Maar ik vraag u, wat indrukken men daarvan kan meêdragen, wanneer men bij iederen mijlpaal berekent, hoe ver men nog maar van het doel verwijderd is. Goddelijk schoon is hier de schepping, maar gelijk er nog steeds die aangename afwisseling gemist wordt, die alleen door ontwikkeling en beschaving van hare redelijke bewoners ontstaan kan, zoo betreurt ook de reiziger veelal de afwezigheid van dat gezellig leven, dat door kunst en wetenschap gekweekt en onderhouden wordt, en zoekt hij dus mede te vergeefs naar die nijverheid en gemeenschap, die elders hem vrolijk tegenklinkt, en van de eene naar de andere plaats hem lokt. Wanneer zal Java eens zijn, wat het ook in dit opzigt zijn of worden kan? Wanneer zal eene weldadige verlichting eens naar alle kanten hare stralen verspreiden, om ook dit land in waarheid schoon en gelukkig te maken? Wanneer zal Nederland eens gaan gevoelen wat groote schuld in dezen nog steeds voor zijne rekening ligt? Wij wanhopen niet. We hebben veel vertrouwen. Daarom trachten ook wij iets bij te dragen om die kennisse Gods en die waarachtige zedelijkheid voort te planten, die wij zoo gaarne als de hoofdelementen van alle beschaving zien erkend. En gaan we daarmeê onverdroten voort in den kring die ons is aangewezen, bij het gevoel, dat eene hoogere hand ons geleidt, en in het geloof dat ook onze arbeid niet ijdel zal zijn in den Heer.

Hiermede is evenwel niet gezegd, dat ik al reizende juist van mijn gemeentebezoek zooveel vrucht verwacht met betrekking tot het doel, dat ons Genootschap zich heeft voorgesteld. Integendeel heb ik er nog onlangs met nadruk op gewezen, dat dit, alle omstandigheden

in aanmerking genomen, maar weinig geeft, in verband met de tot hiertoe gevolgde methode zelfs niet veel geven kan.

Intusschen blijft de verzorging van – of beter: het opzigt over vele kleine gemeenten een ieder onzer tot menig bezoek verpligten. En zal dus door dit reizen bij voortduring een zeer belangrijk deel van onzen tijd worden ingenomen, immers zoo lang ons getal niet in eenige evenredigheid komt met het terrein, waarover die gemeenten zijn verspreid.

Bij dit vooruitzigt, gepaard aan de herinnering van zoo vele reeds volbragte reisjes, achtte ik het niet ondoelmatig met het bovenstaande eens eene proeve te nemen van eene meer dan oppervlakkige voorstelling der gelegenheden, ons hier vergund of aangeboden.

Mogten Bestuurderen bovendien dit overzigt der hier aanwezige en niet aanwezige middelen van communicatie willen aannemen als eene geringe bijdrage tot de kennis van Java, dan zou een nevendoel van dit schrijven eveneens zijn bereikt.

En wie zou niet wenschen, dat het een en ander strekken kon, om hier en daar die belangstelling in onzen arbeid te verhoogen, die het Genootschap gaarne te gemoet komt, waar het ook in het benoodigde voor onze reizen naar behooren tracht te voorzien.

Modjô Warnô, 11 Februarij 1863.

Beantwoording der vraagpunten door den heer Commissaris Weddik, Gouverneur van Borneo, voorgesteld aan de zendelingvereeniging, werkzaam in de Minahassalanden (1).

1. Wanneer is de verkondiging van het christelijk geloof in deze streken begonnen?

Volgens mondelinge overlevering is het bijkans buiten allen twijfel, dat met de verkondiging van het christelijk geloof in deze streken reeds een begin is gemaakt door de Portugezen, en dat dit werk voortgezet is in de tijden van de Oost-indische Compagnie door rondreizende predikanten, van Java herwaarts gezonden. Van lateren tijd dienen vooral om hun langdurig verblijf in deze residentie met name vermeld te worden Ds. ADAMS, vóór den engelschen tijd, en Ds. VAN DER DUSSEN (omstreeks 1822 op de Sangier eilanden overleden) na denzelven. Dit werk heeft zich echter te dien tijde slechts tot de strandplaatsen bepaald, gelijk o. a. blijkt uit de vestiging van scholen te Menado, Kema, Amoerang en verder naar het rijk van Mongondo. Van deze eerste bekeerlingen of liever gedoopten kan men zich echter

(1) De Redactie acht deze vragen en antwoorden, als bijdragen tot de geschiedenis van de zending in de Minahassa belangrijk genoeg, om ze hier op te nemen. Uit de „Jaarverslagen" en „Mededeelingen" is met eenige inspanning genoegzaam op te maken, hoe die antwoorden thans zouden luiden.

geen gunstig denkbeeld vormen, wanneer men in aanmerking neemt, dat ten gevolge van eene gemaakte regeling elk hoofd van eene strandnegerij, naar gelang van hare bevolking van 6 tot 12 personen voor den Doop leveren moest, wanneer zulk een leeraar herwaarts kwam; zonder dat deze menschen eenig geregeld onderwijs ontvingen; maar daarentegen als Christenen met vreemdelingen meer in aanraking komende, eene menigte hun tot dusverre nog onbekende ondeugden leerden kennen.

De meesten schijnt echter Ds. LENTING in de jaren 1819–21 gedoopt te hebben, waarna in het jaar 1825 van gouvernementswege herwaarts gezonden werden de zendelingen LAMMERTS en MÜLLER, waarvan de eerste te Kema en de tweede te Menado en wat later te Tanawangko gevestigd werd. Van hunne werkzaamheden kan echter zeer weinig gezegd worden, aangezien beiden reeds overleden waren ten tijde der komst van den zendeling HELLENDOORN, die in 1827 van Padang naar Menado overgeplaatst werd.

2. Welke zijn de Broeders, die daartoe hebben medegewerkt, en wie hunner zijn thans nog arbeidende?

De eigenlijke vestiging dezer missie dagteekent derhalve pas van de komst der BB. RIEDEL en SCHWARZ in 1830, welke oogenblikkelijk begonnen op hunne standplaatsen een meer bepaald onderwijs aan de doopkandidaten te geven, met zulk een gunstig gevolg, dat ten tijde van het overlijden van HELLENDOORN in 1839 de zegen des Christendoms zich aanvankelijk reeds in de bovenlanden openbaarde, zich hoe langer zoo meer uitbreidde en ook in den laatsten tijd eenen weldadigen,

levenwekkenden invloed uitoefende op de bijkans doode en in zedeloosheid verzonken strandgemeenten. Waarbij echter dient aangemerkt te worden, dat hiertoe ook gunstig heeft medegewerkt de versterking dezer missie door de komst van de zendelingen HERRMANN, MATTERN, WILKEN en LINEMANN.

3. Waar zijn de standplaatsen der broeders vroeger en thans?

De standplaatsen der bovengenoemde zendelingen zijn als volgt:

RIEDEL	sints	1831	te	Tondano.
SCHWARZ	〃	1831	〃	Kakas en
〃	〃	1834	〃	Langowang.
HERRMANN	〃	1837	〃	Amoerang.
MATTERN	〃	1838	〃	Tomohon (overl. 1842).
WILKEN	〃	1842	〃	Tomohon.
LINEMANN	〃	1846	〃	Menado.

De distrikten of werkkringen der zendelingen hebben eene andere strekking dan de posten der gezaghebbers.

Het distrikt van RIEDEL bepaalt zich tot de hoofdnegerij Tondano en de kleinere negerijen aan het strand.

Dat van SCHWARZ tot Langowang, Kakas, Remboken, Belang, een gedeelte van Tombassian, Sonder, Kawankoan en Tompasso.

Dat van HERRMANN tot Amoerang, Tombassian, Roemoön, Tonsawang en een gedeelte van Sonder, Kawangkoang en Tompasso.

Dat van WILKEN tot Tomohon, Tonsaronsong, Kakaskassen en Tombariri.

Dat van LINEMANN tot Menado, Tonsea en Likoepang.

4. **Hoe groot zijn de bevolkingen in die distrikten nagenoeg?**

Het zielental van de verschillende werkkringen der BB. zal ongeveer het volgende zijn:

RIEDEL	11,300 inwoners,	waaronder	3905 Christenen.
SCHWARZ	24,800 "	"	920 "
HERRMANN	19,500 "	"	1670 "
WILKEN	15,300 "	"	959 "
LINEMANN	22,000 "	"	3453 "

5. Hoe groot is van den aanvang tot nu toe (jaarlijks te specificeren) het getal leerlingen, aangenomen Christenen en inlandsche onderwijzers geweest?

Uit hoofde van volslagen gemis aan schriftelijke opgaven van vroegere jaren, is het onmogelijk deze getallen naauwkeurig te bepalen.

Aangaande de leerlingen of doopkandidaten dient hier opgemerkt te worden, dat deze in den laatsten tijd buitengewoon zijn toegenomen, doch dat we daarbij nimmer zoo zeer gelet hebben op de groote menigte, dan wel op hen, die herhaaldelijk om den Doop verzochten, ten einde te zien, of zij, ten gevolge van geregelde bijwoning van het onderwijs, ook gewenschte vorderingen maakten in christelijke kennis, en of zij dienovereenkomstig hunnen levenswandel op den duur zochten in te rigten.

Wat betreft het getal der doopelingen, zoo zal, ten gevolge van de meer en meer algemeen wordende belangstelling, in dit jaar het getal der volwassenen verre dat der kinderen te boven gaan, hetwelk in vroegere jaren nog nooit zoo groot was.

Het geheele getal der gedoopten bedroeg

van 1839	tot 1842	jaarlijks	ca.	700,
" 1843	" 1846	"	"	1000,
en in 1846	alleen	"	"	1264,

van welk laatste getal gedoopt werden door

Br. RIEDEL	327	volwassenen	en	362	kinderen	= 689.
" SCHWARZ	128	"	"	186	"	= 314.
" HERRMANN	63	"	"	62	"	= 125.
" WILKEN	68	"	"	8	"	= 76.
" LINEMANN	4	"	"	56	"	= 60.

Het getal der onderwijzers staat gelijk aan dat der scholen, en bedraagt thans 79, waaronder 12 welke door het Gouvernement bezoldigd worden. Van deze laatste scholen bestonden eenige reeds voor meer dan 100 jaren.

6. Hoeveel kerken zijn er thans?

Het getal kerk- en schoolgebouwen, waar des zondags godsdienst gehouden en in de week des avonds ook godsdienstig onderwijs gegeven wordt, bedraagt 32; eigenlijk gezegde kerkgebouwen zijn er tot dus verre nog maar 7; echter is men thans aan den bouw van verscheidene andere bezig.

7. Hoeveel scholen?

Scholen zijn er op dit oogenblik 79 in getal.

8. Hoeveel scholieren, hoeveel jongens, hoeveel meisjes zijn er op de diverse scholen?

De algemeene schoolstaat over de drie laatste jaren was als volgt:

In 1844	waren	62	scholen	en	3673	kinderen.
" 1845	"	65	"	"	4227	"
" 1846	"	64	"	"	4667	"
Sept. 1847	"	79	"	"	5809	"

9. Hoe lang gaan de kinderen school en welke bepalingen bestaan er daaromtrent?

Op verzoek van de zendelingvereeniging alhier, is er in de maand Junij jl. een besluit genomen door den heer Resident van Menado, waarbij bepaald wordt, dat de kinderen van hun zesde tot hun veertiende jaar geregeld ter school dienen te gaan, en dat er jaarlijks twee keeren een openlijk schoolexamen zal gehouden worden, bij welke gelegenheid alleen de voljarige kinderen van de school zullen worden ontslagen. De naleving van dit besluit laat nog veel te wenschen over, daar er nog altijd vele kinderen zijn, die in het geheel geen gebruik van het onderwijs maken en anderen niet dan zeer ongeregeld.

9. Wat wordt onderwezen?

Het onderwijs in de scholen bestaat hoofdzakelijk in lezen, schrijven en rekenen; vroeger echter werden de kinderen ook overeenkomstig het doel des Genootschaps en voor zoo veel hunne verkregen vatbaarheid zulks toeliet, onderwezen in de geschiedenis der goddelijke openbaring en in de leer des Evangelies, en het is onzes inziens onloochenbaar zeker, dat voornamelijk juist dien ten gevolge zich thans in de Minahassalanden onder jongen en ouden zulk een betere geest meer en meer begint te openbaren. – Dubbel onaangenaam en teleurstellend is derhalve voor ons allen een besluit van den heer Resident d.d. Februarij 1844, waardoor alle christelijk onderwijs, ja zelfs de bijbelsche geschiedenis uit de school geweerd en het onderwijs beperkt wordt tot eene hoogst eenzijdige verstandelijke ontwikkeling, terwijl de behoefte van het hart, de eigenlijke veredeling van den mensch daarbij geheel uit het oog verloren, en dus de hoofdbestemming van zendingscholen ten eenenmale

verijdeld wordt. (1) Immers moet deze handelwijze van den heer Resident bevreemding baren, daar het nimmer onze toeleg is geweest om onmiddelijk door dit onderwijs een groot getal van Christenen te verkrijgen, maar wij integendeel hoogst zelden en met de meeste omzigtigheid den H. doop aan de schoolkinderen hebben toegediend.

10. Geschiedt dit bij onderling wederkeerig onderwijs of niet?

Wat het onderwijs zelf betreft, dit wordt bepaald met onderling overleg en wederkeerige goedkeuring; het is derhalve in alle scholen van denzelfden aard, met uitzondering van enkele afwijkingen, welke door verschil van plaats en omstandigheden nimmer geheel kunnen vermeden worden. Het is de Bel-lancastersche leerwijs, welke ten naastenbij door ons gevolgd wordt; doch het gebrekkige en ondoelmatige van vele schoolgebouwen, als ook de mindere bekwaamheid van een groot gedeelte der onderwijzers, maar vooral de ongeregelde opkomst der kinderen, laten ook te dien aanzien nog altijd veel te wenschen over (2).

11. Wat wordt er vereischt om tot lidmaat der kerk aangenomen te worden?

Eene zoo volledig mogelijke kennis van de bijbelsche geschiedenis en de christelijke geloofs- en zedeleer; vooral ook een juist denkbeeld van de H. sacramenten, doch boven alles een echt christelijke levenswandel.

---

(1) Dit veranderde later, en de Bijbelsche geschiedenis behoort thans nog tot de meest vruchtbare leerstof op de scholen in de Minahassa. RED.

(2) Deze vraag schijnt niet juist begrepen te zijn. Wanneer werkelijk de Bel-lancastersche leerwijze was ingevoerd, zoo had het antwoord eenvoudig bevestigend kunnen luiden. Ons is niet gebleken, dat genoemde leerwijs ooit door de zendelingen gevolgd is. Zij zou ook geheel ongeschikt voor hun doel zijn geweest. RED.

12. **Worden er bijzondere leerstellingen van Christen-secten geleerd, en zoo ja, van welke school?**

Getrouw aan den grondregel des Genootschaps, om geene bijzondere kerkbegrippen en verschillen, die het wezen des Christendoms vreemd zijn, voort te planten, zoeken wij door leer en leven allen aan te sporen tot het dienen en vereeren van den éénigen waren God en het geloovig aannemen van het Evangelie der behoudenis tot hunne zaliging en reiniging van hart en wandel, zelfs zonder hen met de afwijkende leerstellingen der verschillende Christenafdeelingen bekend te maken. Dit neemt echter niet weg, dat een ieder der BB. zijne eigene zienswijze heeft en blijft behouden, en dat zulks ligtelijk, ook bij de grootste eenstemmigheid, eenig verschil in de voordragt van het onderwijs kan veroorzaken.

13. Bestaat er kerkelijke tucht bij huwelijken?

Eigenlijk gezegde kerkelijke tucht bestaat er tot hiertoe nog niet; echter hebben wij door omstandigheden genoodzaakt, en met voorkennis van het hoofdbestuur te Rotterdam eenige maatregelen genomen, ten einde de schending van het huwelijk zooveel mogelijk tegen te gaan, namelijk: dat dezulken, welke openlijk den band des huwelijks verbreken, of op eene andere wijze in dezen openlijk aanstoot geven, door ons niet alleen van het H. avondmaal geweerd, maar ook niet tot doopgetuigen worden toegelaten, hetzij bij hunne eigene kinderen, of bij die van anderen. Zelfs hebben wij noodzakelijk gevonden, om aan geene kinderen, in overspel of buiten den echt verwekt, den H. doop te bedienen, tenzij de ouders hen ter opvoeding afstaan aan de doopgetuigen, en deze plegtig beloven de hun toebetrouwde

kinderen eene christelijke opvoeding te willen geven, en voor hunne stoffelijke en zedelijke belangen te zullen zorgen, als of het hunne eigene kinderen waren.

Deze maatregel moge eenigszins hard schijnen, doch de verregaande, bijkans tot gewoonte gewordene, zedeloosheid van zoovele Christenen in de strandnegerijen wettigt dien, zoowel van een christelijk als van een burgerlijk standpunt beschouwd zijnde, geheel, en de gevolgen doen ons thans reeds op verscheidene plaatsen zien, dat hij wel gekozen en gepast is.

14. Hoe is de stand der gemeenten, der hoofden, der aankomende jongelingschap?

Teregt is er in vroegere jaren veel geklaagd over den stand der zedelijkheid van de Christengemeenten in deze streken, hoezeer men daarbij niet genoeg onder het oog hield de bovengenoemde omstandigheden.

Wat echter betreft de nieuw opgerigte gemeenten in de binnenlanden, zoo kan men, hoezeer er nog altijd veel te verbeteren valt, van vele met vrijmoedigheid zeggen, dat zij tot een beschamend voorbeeld zouden kunnen strekken van menige gemeente in het moederland, en door haar voorbeeld, als ook door den dood van vele oude Christenen, die ten eenenmale verslaafd waren aan iedere ondeugd, zijn ook de strandgemeenten, waarover vroeger te regt dikwijls geklaagd is, aanmerkelijk verbeterd.

Het onzedelijke levensgedrag van vele hoofden is tot hiertoe nog een groot struikelblok voor ware christelijke beschaving; echter mogen we de gegronde hoop koesteren, dat ook dit spoedig een' gunstigen keer zal nemen; tendeele door dien velen zich als het ware beginnen te schamen voor dingen, waarin zij eertijds hunnen roem

stelden; ten deele dewijl de aankomende jongelingschap zich over het geheel gunstig begint te onderscheiden van die van vroegeren tijd. Enkele uitzonderingen hebben zeker ook in dezen plaats, doch zij zijn niet zoo menigvuldig, dat zij het boven gezegde zouden kunnen logenstraffen, of onze verwachtingen verijdelen.

15. Welk resultaat levert het onderwijs op?

Op zulke plaatsen, waar reeds sedert eenigen tijd scholen gevestigd zijn, en de kinderen zooveel mogelijk van het onderwijs gebruik maken, worden thans reeds vele jongelieden gevonden, die niet alleen door meerdere ontwikkeling geschikter zijn voor de gewone negerij werkzaamheden; maar ook den hoofden dikwijls van veel dienst zijn, hetzij om mondelinge berigten en bevelen van de eene naar de andere plaats over te brengen, of hunne briefwisseling en verdere schriftelijke werkzaamheden in orde te houden; hetwelk ook altoos door de majoors als een wezenlijk voordeel voor de geheele bevolking erkend wordt.

16. Welke de gedane bekeeringen?

De gedane bekeeringen toonen ook hier, gelijk overal, dat alleen de christelijke godsdienst in staat is den mensch waarlijk te veredelen, en zoo langer hoe meer te doen zijn en worden, wat hij naar het liefderijke plan van zijn' Schepper en Herschepper eens worden zal: een gelukkig inwoner van deze en de toekomende wereld. Hoezeer wij ondertusschen met de grootst mogelijke voorzigtigheid bij het doopen van volwassene Heidenen te werk gaan, zoo gebeurt het echter van tijd tot tijd wel, dat wij mistasten, en dat de gedoopte na eenigen tijd ontrouw wordt aan zijne gedane belofte. Doch ook dit

heeft in den laatsten tijd veel minder plaats gehad dan vroeger, en zal hoe langer hoe meer afnemen, doordien de gemeenteleden, naar het voorbeeld van Tondano, beginnen op elkander acht te geven, en hunne leeraars te waarschuwen, zoodra zij in het oordeel omtrent den eenen of anderen mogten falen.

17. **Aan welke daadzaken is die uitslag kenbaar, wat aangaat orde, arbeidzaamheid, welvaart en aanwas der bevolking?**

Hoezeer de werkzaamheden van het zendelinggenootschap in deze streken pas in latere jaren meerdere vastheid en uitgebreidheid verkregen hebben, zoo blijkt het nogtans den opmerkzamen beschouwer bij een' enkelen oogopslag, welk eene gunstige verandering de verkondiging van het evangelie heeft bewerkt in die negerijen, waar zij ingang heeft gevonden. Immers, stond niet de bevolking van Tondano in vroegere jaren algemeen bekend als de zedeloosste en aan iedere ondeugd en wezenlijke slechtheid meest overgegevene van de geheele Minahassa; terwijl zij thans, zelfs door de vijanden des Christendoms, genoemd wordt als de beste van allen? En niet slechts op Tondano, maar op vele andere plaatsen, als: Tataäran, Tompasso, Kawangkoan, Woewoek, Koemelemboeai, enz. wordt in meerdere of mindere mate zulk eene gunstige verandering ten duidelijkste waargenomen, zoodat zelfs het uiterlijke der negerijen, door orde en zindelijkheid daarvan getuigenis geeft. Nog meer echter ziet men zulks, als men de woningen der Christenen binnentreedt, en deze vergelijkt met die van nog in onkunde en bijgeloof verzonkene Alfoeren; of wanneer men het oog vestigt op verschillende kleedij, leefwijs, zorg voor de kinderen

en verscheidene andere bijzonderheden. Ook in arbeidzaamheid en daaruit voortvloeijende welvaart munten de Christenen in 't algemeen verre uit boven de Alfoeren, hoezeer dit dikwijls opzettelijk door menigeen moge geloochend, of te goeder trouwe door anderen ontkend worden, doordien zij het levensgedrag der oude Christenen van het strand verwarren met dat van hen, op wie het evangelie eenen waren, gegronden invloed heeft uitgeoefend. En hoe zou dit ook anders kunnen zijn? Immers moeten en willen zij, indien ook al niet gedurende de week bij hunne werkzaamheden, dan toch des zondags bij het ter kerk gaan, behoorlijk gekleed zijn, en kunnen zij deze kleederen niet verkrijgen dan door meerdere vlijt, hetzij in het bebouwen hunner velden, of in het vervaardigen van matten en andere handwerken, zoodat het thans niet meer de stok des drijvers, maar de geest des Christendoms is, die hen aanspoort om naar hun vermogen hunne meerderen te gehoorzamen en hun gezin te verzorgen. Dit alles zal veel meer nog zigtbaar worden en weldadig in het leven treden, wanneer eens eenige geheele negerijen het christelijk geloof omhelsd zullen hebben; want nu moeten voor een groot deel de goeden nog altijd met de kwaden lijden, en worden daardoor dikwijls niet alleen ontmoedigd, maar zelfs ook vaak belemmerd in hunne werkzaamheden. En dat ook het getal der bevolking bij zulk eene meer geregelde leefwijs, bij eene betere verzorging der kinderen en toenemende welvaart noodzakelijk moest vermeerderen, ligt in den aard der zaak, en is in der daad in het oogloopende, wanneer men de tellingen van verscheidene negerijen van latere jaren met elkander vergelijkt.

18. Hoe groot zijn de huwelijkskosten onder de

verschillende standen? Wat zijn de gewoonten daarbij? En wat wordt er aan gedaan om ze te verminderen?

De huwelijkskosten zijn, voor zooveel dit de inlandsche Christenen betreft, voor allen gelijk en bedragen de waarde van drie éénguldens- en twee halveguldenszegels, ter somme van fl. 6,51 koper. Volgens eene hier ter plaatse bestaande verordening melden de jongelieden, die zich in het huwelijk wenschen te begeven, zich bij hunnen leeraar aan, medebrengende hunne ouders en voogden. Deze onderzoekt alsdan, of de zich tot het huwelijk meldende personen zulks doen uit eigene keuze en wederkeerige genegenheid en of ook hunne ouders of voogden daartoe hunne toestemming geven. Alles in orde bevonden zijnde maakt hij alsdan een klein verzoekschrift op aan den heer Resident, ten einde voor hen verlof te verkrijgen tot het aangaan van het wettig huwelijk, hetwelk hun gegeven wordt op zegel van een' halven gulden, waarop zij op een' hun bepaalden tijd zich te Menado bij den Resident, of op de buitenposten bij den Opziener vervoegen, ten einde aanteekening te houden, hetwelk weder geschiedt op een zegel van een' halven gulden. Hierop volgen de drie geboden, ieder op een zegel van een' gulden, en indien er na de afkondiging van deze geboden geen wettige redenen van verhindering worden ingebragt, bevestigt de zendeling hen kerkelijk in het huwelijk.

De zendelingvereeniging heeft den heer Resident meer dan eens op deze betrekkelijk vrij hooge, en voor de meesten zeer drukkende onkosten opmerkzaam gemaakt, en hem onder het oog gebragt, met hoevele moeijelijkheden vooral op deze wijze de ondertrouw gepaard gaat, daar velen zich te dien einde eene reis van verscheidene uren met hunne getuigen moeten getroosten;

daarop den wensch grondende, of het niet mogelijk ware, ook hier het huwelijk zuiver kerkelijk te maken, zooals op Depok, Timor en elders het geval is, doch Zijn WelEd. heeft gemeend hierin niet te kunnen bewilligen (1).

19. Wordt naar gelang van omstandigheden en met billijken ijver de Zondaggodsdienstoefening gehouden?

Het voornaamste bezwaar tegen de viering van den zondag heeft altijd daarin bestaan, dat Christenen, zoowel als en dikwijls nog meer dan de Heidenen, door vijandige opperhoofden gedwongen werden om op dezen dag de eene of andere negerij's werkzaamheid te gaan verrigten, waardoor zij zeer dikwijls belet werden de openlijke godsdienstoefening te kunnen bijwonen. Op verzoek van de zendelingvereeniging alhier, ondersteund door den WelEerw. heer VAN RHIJN, heeft de heer Resident echter in de maand Mei een besluit uitgevaardigd, waarbij alle inlanders, zoowel Heidenen als Christenen, voor den zondag vrij verklaard worden van iedere negerijwerkzaamheid, met uitzondering van hen, welke op wacht moeten zijn of de een of andere onvoorziene en spoedvereischende bezigheid te verrigten hebben. Door dit besluit is het kwaad wel gestuit, doch wordt het verreweg niet geheel te keer gegaan.

20. Hoe geschiedt de godsdienstoefening waar geen der BB. gevestigd is?

Zooveel mogelijk zijn de BB. zelve voorgangers en zulks wel bij beurten, eens in hunne eigene woonplaats,

(1) De heer VAN RHIJN verkreeg van den Gouverneur-generaal, dat deze kosten tot op ƒ 2,14 werden verminderd (zie zijne „Reis" blz. 416). In 1862 ontstonden nieuwe moeijelijkheden. (Zie daarover Jaarverslag 1863, blz. 12, 33 en 102). RED.

dan eens weder op een' der buitenposten. De meesten hunner houden des zondags twee keer godsdienstoefening, en zulks wel in verschillende negerijen. Daar waar zij echter des zondags niet kunnen komen, en toch reeds eenige gedoopten zijn, houdt de meester eene korte aanspraak of leest een hoofdstuk uit den Bijbel in het Maleisch voor, dit naar omstandigheden in 't Maleisch of in 't Alfoersch verklarende. Op andere plaatsen is de gewoonte, dat wat des morgens in de maleische taal verhandeld is, des avonds weder in de alfoersche kortelijks doorgegaan wordt, opdat ook de min ervarene het moge leeren begrijpen.

21. In welke der maleische of alfoersche talen wordt gepredikt?

Zooveel mogelijk wordt overal in de laag-maleische taal gepredikt; waar deze echter volstrekt nog niet verstaan wordt, daar geschiedt zulks in 't Alfoersch.

22. Hoe ver is men gekomen in de kennis der alfoersche talen?

Hoezeer er verschillende dialecten gevonden worden, zoo is nogtans de alfoersche taal in de Minahassa slechts één. In deze taal hebben het de zendelingen RIEDEL, SCHWARZ en HERRMANN zoo ver gebragt, dat zij daarin onderwijs kunnen geven; en heeft laatstgenoemde reeds een paar jaren geleden een schoolboekje voor de pers gereed gemaakt en verzonden, eerst naar Holland en later naar Batavia, hetwelk echter tot ons leedwezen nog niet gedrukt is. Er zijn intusschen nog eenige andere werken onderhanden.

23. Wordt er buiten den zondag nog godsdienstoefening gehouden, en zoo ja, welke?

Eigenlijk gezegde godsdienstoefening wordt er buiten den zondag niet gehouden, behalve te Menado des donderdagavonds. Op vele plaatsen echter wordt, wanneer de werkzaamheden der ingezetenen zulks toelaten, 's avonds wel godsdienstig onderwijs gegeven.

24. Welke tegenheden ontmoet nog de voortplanting van het christelijk geloof?

Gelijk ten allen tijde en in alle landen mindere of meerdere strijd tusschen licht en duisternis bestaan heeft en tot aan den afloop der eeuwen bestaan zal, zoo heeft ook hier de verkondiging van het Evangelie steeds met vele tegenheden te worstelen, welke gedeeltelijk uit den aard der zaak zelve voortvloeijen, en gedeeltelijk door de vijanden van de leer des kruises, hetzij zij zich Christenen of Heidenen noemen, opzettelijk of onwetend veroorzaakt worden. Niettemin moeten wij met dankbare harten erkennen, dat deze hinderpalen thans veel minder zijn dan vroeger, waartoe zeker in ruime mate heeft bijgedragen de goede gezindheid van den heer Resident VAN OLPEN. Wenschelijk ware het echter zeker, indien, gelijk boven reeds aangemerkt is, het huwelijk der inlandsche Christenen ook hier eens zuiver kerkelijk, de heiliging van den zondag door geschikte maatregelen meer bevorderd, als ook het schoolgaan der kinderen op een' vasteren voet konde gebragt worden.

25. Welke maatregelen kunnen in verstandige billijkheid daarin genomen worden?

Wat betreft het huwelijk der inlandsche Christenen, zoo zou onzes inziens daarin kunnen voorzien en alzoo een groot bezwaar uit den weg geruimd worden, wanneer de Christenen van deze Residentie hierin gelijk gesteld werden aan die van Depok, enz.

Met betrekking tot de viering van den zondag zou het zeker wenschelijk zijn, dat de door den Resident desaangaande uitgevaardigde bepaling zoo mogelijk nader bekrachtigd en ook voor hare stipte naleving door de Hooge regering gezorgd werd.

Aangaande dit punt, alsmede het ter school gaan der kinderen, zou het misschien van veel nut kunnen zijn, wanneer de zendelingvereeniging van regeringswege niet slechts de vrijheid, maar de last gegeven werd om desaangaande ieder kwartaal een verslag bij den Resident in te leveren, ten einde deze alsdan op de eene of andere wijze de nalatigen of opzettelijke wederstrevers tot hunnen pligt zoude kunnen brengen. Wel is waar mogen wij ons overtuigd houden, dat de heer Resident ook thans aan onze klagten een gunstig oor zou willen leenen, doch kunnen wij bij de nu bestaande regeling Z.WelEd. Gestr. nimmer eene officiëele mededeeling desaangaande doen, zonder door den schuldige in zekere mate als zijn vijand beschouwd te worden, en daardoor eenigszins onzen invloed te verliezen, hetwelk bij de voorgestelde regeling minder het geval zou wezen, vooral wanneer het den hoofden bekend gemaakt wierd, dat wij tot zulke mededeelingen verpligt waren.

26. Welke mededeelingen zijn nog belangrijk of wetenswaardig voor den ondergeteekende als hoofdambtenaar of als Christen?

Bemoedigd door het in ons gestelde vertrouwen, zij het ons ten slotte vergund Uw HoogEd. Gestr. nog te doen opmerken, dat de dikwijls alleszins ongunstige wijze, waarop ook in deze Residentie beide in het geheim en in het openbaar, over de zendingzaak gesproken en geoordeeld wordt, en zulks wel door personen van eenigen

naam, in niets anders haren grond heeft, dan in eenen alle grenzen van billijkheid overschrijdenden geest van speculatie, zoodat men de uitbreiding van het Evangelie en de daarmede ten naauwste verbonden zijnde christelijke beschaving enkel daarom veroordeelt, wijl men zich overtuigd houdt, dat inlanders langs dezen weg eindelijk een meer juist oordeel over personen en zaken zullen krijgen, en den schijn van het wezen leeren onderscheiden. Ongeloofelijk groot is het getal dergenen, die of uit schraapzucht, of omdat zij te trotsch en te lui zijn om door handenarbeid hun brood op eene eerlijke wijze te verdienen, dagelijks als naar het zweet en bloed van den armen inlander hunkeren, en dat nu de zendelingen het dezen lieden nimmer goed kunnen maken is ongetwijfeld zeker. Wij houden ons echter ten volle overtuigd, dat U. H.Ed. Gestr. de oordeelvellingen van deze menschen voor niets anders zal achten, dan zij waarlijk zijn, namelijk bewijzen voor de goddelijkheid der Evangelieprediking onder de Heidenen ook in deze gewesten.

Mogt het U. H.Ed. Gestr. gelukken om door woord en daad deze prediking te bevorderen, en zoo eenen zegen te helpen verspreiden over de meer dan 90,000 zielen dezer Minahassa, dan zou zich voorzeker niemand meer verblijden, dan de zendelingvereeniging alhier, die met verschuldigden eerbied, doch tevens vrijmoedig al hare belangen aan de christelijke liefde van U. H.Ed. Gestr. aanbeveelt.

Uit naam van de zendelingvereeniging werkzaam in de Minahassa,

Menado, 24 Sept. 1847.

(w. g.) K. F. HERRMANN.

F. H. LINEMANN.

EEENE AFVAARDIGING.

De afvaardiging van zendelingen is altijd eene plegtige handeling, die niet alleen bij hunne bloedverwanten, vrienden en bekenden eenen blijvenden indruk te weeg brengt, maar ook hooge belangstelling wekt bij alle daarbij aanwezigen.

Daar staan dan eindelijk, die jeugdige mannen, na jaren van voorbereiding voor de gewigtige taak die hen wacht, ten aanzien van de geheele gemeente, om voor haar de plegtige verklaring af te leggen, dat zij bereid zijn vaderland en vrienden te verlaten, om zich geheel aan hunne roeping, de prediking des Evangelies onder Heidenen en Mohammedanen te gaan wijden.

Op plegtige wijze spreekt de Voorzitter der Vergadering hen toe. In naam zijner medebestuurders, in naam van het gansche Genootschap en van de vaderlandsche kerk luidt het daarbij uit zijnen mond:

„Ik vraag u

1. Vooreerst, of gij u geheel overgeeft aan den Heer, bereidvaardig om hem te dienen onder de Heidenen en Mohammedanen, daar waar wij u zenden?

Ten tweede, of gij u benaarstigen wilt om bestendig op te wassen in de genade en de kennis van onzen Heer, opdat gij moedig en sterk moogt zijn door het geloof en ijverig door de liefde, en, blijvende in den Heer, Gode veel vrucht moogt dragen?

3. Ten derde, of gij, door de kracht des Heiligen geestes, getrouw wilt zijn in al uw werk, en voorbeeldig in al uwen wandel?"

En de zendeling antwoordt: „Ja ik, van ganscher harte."

De Voorzitter spreidt daarop zijne handen zegenend over hen uit, beveelt hen en de hunnen Gode in den gebede, en de gemeente drukt door haren zang haar zegel op het gesprokene.

Zulk eene afvaardiging had ook onlangs weder plaats. De zendelingen waren de Broederen F. KYFTENBELT, bestemd naar Java, S. J. DE VRIES, met bestemming naar Ceram en B. DE JONG en M. VAN DER WAL, wien een werkkring in de Minahassa werd aangewezen. De Voorzitter was Br. W. P. R. BOUMAN van Rotterdam.

De Redactie van dit Tijdschrift vroeg en verkreeg welwillend vergunning, het door hem bij die gelegenheid tot de BB. gesprokene hier over te nemen. Het sloot zich aan een woord tot de geheele gemeente gerigt, en luidde als volgt:

. . . .

. . . .

En zoo staat gij nu, het oogenblik van uw vertrek afwachtende, dure het ook eenigen tijd, eer alle dingen gereed zijn. Het is eene blijde voldoening en dankensstof! Voor ons, die u hebben aangenomen, opgeleid, ver-

zorgd en gevormd, opdat we door u voor het koningrijk Gods zouden arbeiden. Voor u, die het werk uwer voorbereiding onder ons oog en tot onze tevredenheid hebt volbragt. Weldra zal een geheele oceaan ons scheiden, maar het gevoel van onze betrekking tot elkaêr moet door geen afstand verzwakken. Br. Br. het bestuur des Genootschaps geniete vooral niet minder het vertrouwen, de achting, de bereidwilligheid om te volgen van den zendeling, dan het die tot heden in den kweekeling heeft gezien.

Wat mij zelven betreft; met de gedachte aan het schoone, het heerlijke van uwe roeping, zoo als zij mij hier voor den geest staat: predikers van CHRISTUS in den nacht van onkunde en zonden te zijn – kan ik niet zooveel nadruk leggen op het moeijelijke daaraan verbonden, en het offer door u daaraan gebragt, als dat dikwijls gedaan wordt.

Gij zult uwe maagschap, uw vaderland en vrienden verlaten!

Gering heb ik dat nooit geacht; maar wat zoovelen, in onzen tijd ontelbaar velen, om eene voordeelige, eene eervolle betrekking in de maatschappij, zonder eenigen ophef doen – kom! dat moeten wij als geen offer aan den Heer of zijne gemeente beschouwen.

Gevaren!

Ik hoor soms eene breede lijst als die PAULUS aan de Corintheren noemt; maar voor den zendeling van het Nederlandsche zendelinggenootschap bestaan ze al weinig meer dan voor ieder ander, die een werkzaam, een bedrijvig, een meer dan gewoon bewogen leven leidt.

De smaad! Miskenning en verachting om des Evangelies wil!

Maar, men gevoelt zich dikwijls ook zoo spoedig ge-

smaad en miskend; het heet zoo spoedig „om des Heeren wil.” Nog grijpt men zoo ligt naar eene martelaarskroon, gelijk soms de eerste Christenen dat deden in eigenlijken zin. Maar de smaad van zulken, op wier gemeenschap wij toch geen den minsten prijs stellen, is zoo zwaar niet om te dragen, en die last is den zendeling waarlijk alleen niet opgelegd.

Maar menigerlei verzoeking en beproeving; gevaar van moedeloosheid, werkeloosheid, kleingeloovigheid, ontrouw! Ziet, dat behoort tot een ander gebied, dat mogen we voor elkaêr niet verbergen, dat mogen we niet verzwijgen. Maar daarbij werd uwe aandacht, helaas, ook naar treurige aanleidingen, al den tijd uwer opleiding bepaald; gij hebt u zelven onderzocht en beproefd, gij hebt het: „ja!” bij uwe ordening en ook nu uitgesproken, en Br. Br. daarop vertrouwen wij. Werden wij reeds meer dan eens beschaamd en in ons vertrouwen teleurgesteld, kan ons dat in het vervolg nog treffen; het is ons eene grievende smart, maar – God weet het – wij kunnen niet anders. Wij gelooven aan uwe opregtheid, aan uw beginsel, aan uw eigen leven door en in CHRISTUS. Konden wij dat niet, wij zonden u niet uit; twijfelden wij nog, ik zou u zeggen: „blijft – met al uwe bekwaamheden zijt gij onbekwaam!” Maar daarom weet gij ook Br. Br., hoe en waardoor in de beproeving te staan, de verzoeking te boven te komen, den strijd te strijden, het geloof te sterken, en vast te houden aan Hem, die niemand beschaamt, Wiens genade genoeg is; Wiens kracht in zwakheid wordt volbragt.

Het zou te laat zijn, indien gij het van ons, of iemand wie dan ook, nu nog leeren moest; maar het is tijd, het is nu gelijk altoos de tijd, om wat in u is, ootmoedig Hem dankende van Wien dat is, door oefening,

door waakzaamheid, door strijd, door vurig gebed, altoos gebed, te sterken.

Wij zullen niet ophouden, ook als gij verre zijt, u daartoe broederlijk te vermanen, op te wekken, aan te sporen; en uit het zendelinghuis, en uit onze woningen, hier uit dit bedehuis, uit het hart der vaderlandsche Gemeenten zullen de gebeden voor u ten hemel rijzen.

Dat niemand u het hart dan week make! Wij zullen dat allerminst. Veel verlaat gij – maar schatten voert gij mede. Van uwe betrekkingen scheidt gij – maar eene liefhebbende gade vergezelt u; of ze zal u volgen, als gij haar plaats hebt bereid.

Verblijdt u, dat gij met rassche schreden uwe bestemming nadert; dat Hij die u riep, die u zoo ver gebragt, u tot hiertoe geholpen heeft, dat Hij uw licht, uwe wijsheid, uw lust, uwe vreugde wezen zal, en gaat gij met Hem uw' weg door goed en kwaad gerucht; is smaad, en spot en schimp soms uw deel – de dienstknecht is niet meer dan zijn meester – en verre van daarover te klagen, daarom te treuren, daartegen te morren, verwachten wij van u, wij, het Genootschap, de Gemeente des Heeren verwacht van u, dat gij door uwe daden, door geheel uw leven elke valsche beschuldiging wederleggen en den laster logenstraffen zult.

Wij verwachten van u: eene prediking van CHRISTUS, gesteund door een leven in zijne gemeenschap Gode gewijd.

Gaat dan Br. Br. als zonen uit het vaderlijk huis; onze zegen vergezelt u;

als getrouwe dienstknechten van den eeuwig getrouwen Heer, die u niet tot weezen maken zal;

als kinderen van den Vader, naar Wiens vele woningen in het vaderlijk huis, overal uwe oogen kunnen opzien, Wiens geest overal met uwen geest getuigt, dat

gij kinderen zijt. Tot Hem rijze gedurig uit het volle hart de bede: Uw koningrijk kome! Het kome ook door ons!

Br. Br. Het kome, tot verheerlijking van Hem, die in deze ure door mijnen mond tot u spreekt: „Gaat heen, en draagt mijn' naam onder de heidenen!"

Vaarwel!
God bevolen!
Uw woord getrouw!
Vergeet ons niet!

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN DE ZEDEN EN GEWOONTEN DER ALFOEREN IN DE MINAHASSA,

DOOR DEN ZENDELING

P. N. WILKEN.

(Vervolg van Nr. 159.)

Aanneming tot kinderen.

Gewoonlijk verklaren jonge menschen aan oude lieden, maar ook wel omgekeerd, ja zelfs broeders en zusters wederkeerig: ik wensch uw zoon of dochter te worden. Meestal wordt dit voorstel aangenomen. In sommige distrikten wordt deze daad door een offer bekrachtigd, in andere distrikten geschiedt het zonder plegtigheden. Zelden woont het aangenomene kind bij zijne zoogenaamde ouders; maar het treedt in alle regten en pligten van een kind. Uit toegenegenheid geschiedt zulk een aannemen zelden: beiden, zoowel het aangenomene kind als de ouders beoogen daarmede hun voordeel. Van daar dat eenigszins gegoeden een tal van aangenomene kinderen hebben. Het kind moet van tijd tot tijd, vooral bij den rijstpluk, zijne zoogenaamde ouders helpen, in tijd van nood hen naar krachten ondersteunen, en bij sterfgevallen de onkosten helpen dragen; maar daarvoor

is het ook medeërfgenaam. Gaat het aangenomene kind trouwen, dan dragen de ouders tot de uitrusting bij.

Erfenis.

Het erfdeel bestaat gewoonlijk uit de nalatenschap van kleeding, huisraad, gongs, koelintangs (1), beesten, woning, plantsoen, als: areng-, sago- en kalapaboomen. Voorts in modderpoelen, vijvers, meeren en landerijen. Ofschoon laatstgenoemde betrekkelijk weinig waarde hebben, is men er toch heet op, en ze veroorzaken dikwerf twist en geregtelijke aanklagt. Deze wordt ingewikkelder naarmate de landerijen, vijvers, enz. afstammen van over- en bet-overgrootouders. Dagen, weken, maanden en jaren kunnen zulke klagten aanhangig blijven, en telkens op nieuw worden herhaald. En daar de hoofden gedurende het onderzoek door de twistenden goed worden onthaald, rekken zij het zoo lang als maar mogelijk is. Voor de moeite van het onderzoek worden de hoofden beloond met katoen, ook wel met een stuk land of een vijver. Van daar, dat zij in het bezit van zoo vele landerijen, vijvers, enz. zijn. Deze betaling werd assil genoemd. Sedert de invoering in 1852 van den hassil (belasting) van het Gouvernement is de assilbetaling voor het onderzoek verboden, dewijl de hoofden van den hassil een zesde ontvangen.

---

(1) De Heidenen hielden veel van deze instrumenten; het bezit er van was een blijk van rijkdom. Het weinige geld, dat zij vroeger verdienden, werd hiervoor, als ook voor patolas (zijden doeken) besteed. Deze voorwerpen gingen, omdat zij eene blijvende waarde hebben, van ouders op kinderen over. Voor kleeding hadden ze in dien tijd weinig uitgaven. Thans echter gaat de geheele bevolking fatsoenlijk gekleed, en deze kleeding moet telkens worden vernieuwd, zoodat zij thans minder voorwerpen koopen van blijvende waarde, behalve goud- en zilverwerken.

De naaste erfgenamen zijn de eigene en aangenomene kinderen; deze deelen gelijkmatig op met genen, en wanneer zij meer bij de hand zijn dan de eigene kinderen, dan weten zij zich zelfs een grooter deel van de erfenis toe te eigenen. De verdeeling der erfenis heeft plaats, nadat beide echtgenooten overleden zijn. Dikwerf geeft ze aanleiding tot twist en vijandschap. Kunnen de erfgenamen het over de verdeeling niet eens worden, dan roepen zij de hulp van de hoofden in, die alsdan beslissen.

Laat iemand geene eigene kinderen na, dan erven de aangenomene alles, al zijn er ook volle broeders en zusters, tenzij dat deze tot de aangenomene kinderen behooren. Zijn er eigene noch aangenomene kinderen, dat trouwens hoogst zelden is, dan erven de naaste familieleden.

Gastvrijheid.

De gastvrijheid is bij de Alfoeren vrij algemeen, slechts enkele negerijen maken hierop eene uitzondering, die dan trouwens ook als gierig bekend staan.

Het hoofd van de wacht moet voor de gasten zorgen. In sommige distrikten worden deze hoofden daarom genaamd: Hhukum sasakeian. (Sasakeian = eetplaats voor de gasten. Deze plaats is gewoonlijk het voorhuis van genoemd hoofd, sakei = gast.) Ontving de Majoor of het negerijhoofd bezoek van reizigers, dan moest het hoofd van de wacht voor het eten zorgen. Deze gewoonte bestaat ten aanzien der distriktshoofden niet meer; zij ontvangen de gasten thans op hunne eigene kosten; maar nog wel bij de hoofden der negerij. Komt iemand, goederen dragende voor andere personen, kort voor, op, of na den etenstijd in eene negerij, dan zorgt het hoofd

van de wacht, dat hij te eten krijgt. Maakt de Alfoer het offer Mahawewerit (bowang kalapa) dan zorgen al de bewoners van zijne kampong, dat de gasten, honderden soms in getal, goed worden ontvangen. De gast, al is hij ook geheel en al vreemd, gaat bij die gelegenheid in het eerste het beste huis, dat hem bevalt, en de huisheer is verpligt hem gul en vriendelijk te onthalen. — Bij de kerkinwijding te Tomohon en Sarongsong werden de gasten van andere distrikten verwelkomd, niet alleen door Christenen, maar ook door Heidenen. Reeds eenige dagen vooraf werden, zoowel door deze als door gene, de noodige toebereidselen op ruime schaal getroffen. Door het Christendom zal deze gastvrijheid hoe langer zoo meer worden geheiligd.

Vernachten in den tuin.

Deze gewoonte in de eene negerij algemeener dan in de andere, is zeker geen gering beletsel voor vermeerdering van kennis en geloof, van beschaving en goede zeden, van zindelijkheid en orde. Immers de inlander heeft alleen tijd om het onderwijs bij te wonen des avonds en des zondags. Brengt hij nu de avonden in zijnen tuin door, dan is hij van het onderwijs verstoken. Sommige personen komen des zaturdagavonds, anderen pas des zondagmorgens naar de negerij, en keeren des namiddags weder naar den tuin terug. Het kan wel niet anders of van zoodanige personen moet de kennis gering en het geloof zwak blijven. Ook is dit wonen in den tuin een beletsel voor hunne kinderen om de school geregeld te bezoeken. — In den tuin zijn deze tevens verstoken van goede voorbeelden en opwekkende vermaningen: wat zij van hunne ouders hebben overge-

nomen behouden zij, daar zij op deze wijze niets nieuws en beters leeren kennen. En dewijl het water gewoonlijk van verre moet worden gehaald, zijn zij daarmede hoogst zuinig, zoodat zindelijkheid op lijf, kleederen en spijze veel te wenschen overlaat. Ook de hoofden hebben heel wat last met zoodanigen, daar zij in hunne tuinen verspreid wonen, zijn de bevelen moeijelijk over te brengen en gemakkelijk te ontduiken.

Maar daarentegen heeft het vernachten in den tuin ook zijne goede zijde. Zij kunnen zoo doende, wanneer zij willen, des morgens vroeger en des avonds later aan het werk zijn, en tevens waken, dat honden en wilde varkens hun plantsoen niet verderven. Doch dit laatste is alleen noodig, wanneer de miloe en de rijst begint te rijpen.

Palmwijn.

De nakel, areng of palmwijnboom schiet van tijd tot tijd eenen tak, in 't Alfoersch poesoe en in 't Maleisch majang genaamd, die niets anders dan bloesems draagt. Deze poesoe is drie à vier voet lang, hij groeit omtrent de helft met den boom regtstandig en alsdan buigt hij zich krom van den stam af. Met dikke dekbladen, oumasaputna geheeten, is de tak omwonden.

Wanneer de majang oud genoeg is, wordt hij van genoemde dekbladen ontdaan en met gemoetoe (1) schoon gewreven, voorts geschud en met een stuk hout van den Lalangusanboom geklopt. Dit schudden en kloppen geschiedt alleen bij droog weder, en wordt om de drie à vier dagen herhaald, tot dat men, na ruim drie

(1) Zoo is de gewoonte alhier.

weken, sappen bespeurt. Nu wordt de tros bloesems afgesneden, den volgenden morgen maakt men van beneden in den poesoe twee of drie insnijdingen, omwindt den stomp van den majang met bladen, en wacht tot dat hij, geregeld door, zijne sappen geeft en er gist, taüna of moer genaamd, waargenomen wordt. Uitgegist zijnde hangt men onder den poesoe eenen bamboes, samar geheeten, waarin het vocht wordt opgevangen. Van nu af aan wordt elken morgen en avond eene zeer dunne schijf van den poesoe afgesneden, en voor deze pijnlijke operatie geeft de boom gewillig in de 24 uren 19 tot 20 wijnflesschen (1) vol van zijne, voor de liefhebbers zoo gewenschte sappen. Een goede boom houdt dit omtrent 6 maanden vol. Na eenigen rusttijd ondergaat de tweede majang en dan de derde, vierde, enz. dezelfde bewerking. Eigenaardig nog is, dat de eerste poesoe boven bij de bladeren uitkomt, en dat de volgende steeds lager en lager uitschieten.

De kleur van dit vocht is oorspronkelijk een weinig geelachtig, maar vrij helder en het heeft een' zoeten smaak. Deze smaak echter bevalt de ware liefhebbers niet; zij laten daarom dezen zoeten wijn óf verzuren door een weinig bezinksel in den samar te laten, óf maken hem bitter door er bitter hout in te laten trekken. Van dezen zoeten wijn wordt ook goede bruine suiker gekookt en vrij goede azijn bereid.

De taüna is eene uitmuntende gist bij het bakken van brood. Maar de Alfoer geeft ze tot dat einde ongaarne, meenende dat daardoor, dewijl het brood met vuur gebakken wordt, de boom spoedig zal opdroogen.

---

(1) Enkele boomen, zoo als sommige personen beweren, geven in de 24 uur tot 50 wijnflesschen vol, - doch de soort is minder van kwaliteit.

Het verhaal, omtrent de ontdekking van het winnen van den palmwijn, is als volgt:

Te Kimoong waren drie weezen, twee reeds volwassene meisjes en een nog zuigend kind. De goden ontfermden zich over deze drie weezen, en zorgden op eene buitengewone wijze voor het voedsel dezer kinderen. Niet ver van de negerij stonden twee boomen naast elkander, de Nakel en de Lalangusan. Door gedurige zuiden winden sloeg de Lalangusan tegen den poesoe van den Nakel, en na eenigen tijd viel de bloesem door het knagen eener rat van den majang af, en – sedert dien dag liep een zoet sap er uit. De beide oudste meisjes ontdekten dit, en vonden het een goed voedsel voor haar zusje. – (Zie het vervolg van dit verhaal bij mahatuturon hier achter blz. 303).

Digt bij den palmboom heeft de Alfoer veelal eene hut, eeleppan (drinkplaats) genaamd, waar gewoonlijk vrienden zamenkomen om te drinken en te praten. Dit is juist het verderfelijke. Uren lang kunnen zij in dien eeleppan al pratende en drinkende doorbrengen. En dat op deze wijze een overmatig gebruik wordt gemaakt van den palmwijn, getuigen maar al te zeer hunne roode oogen en de supit, – eene ziekte gelijk het podagra.

Vroeger moet dit misbruik veel erger en algemeener geweest zijn dan thans. Immers in vroegeren tijd hadden de mannen weinig werk en veel tijd om aan dezen lust te voldoen. Er zijn dan ook nog thans vele personen, die door den supit worden geplaagd, niet door eigene schuld, maar door de schuld van hunne ouders en grootouders, van wien zij deze ziekte geërfd hebben.

Vermaken.

De alfoersche vermaken gaan veelal met offers of an-

dere godsdienstige plegtigheden gepaard. Deze vermaken zijn de volgende: Maramba, Mahatuturon, Lumales, Maengket en Mahatatambulelen.

1. Maramba (1) is een inlandsche dans, vooral gebruikelijk bij het betrekken van nieuwe woningen en bij het maken van het negerijoffer Mauri. Deze dans is een rondgaan, waarbij 10 tot 30 personen achter elkander aanloopen, steeds met den regtervoet vooruit en een weinig stampende, als ook met de regterhand op den regterschouder van den voorganger. De mannen vormen eenen afzonderlijken kring, eveneens de vrouwen, maar beiden gaan gelijktijdig. Bij dezen rondedans wordt tevens gezongen, – in het begin tot eer der goden en tot geluk der huisgenooten. Bij beurten, trouwens naar verkiezing, is er telkens een voorzanger, en hetgeen hij zingt wordt in koor herhaald of beantwoord. De volgende zijn eenige van de bekende stukken:

1. Wale weru pinenekkan! e rojor!

Pasungkulannei maramba, e rojor!

2. Pahaleienku wia si Empung tentu ung kulakker, e rojor!

Pakatuan pakalawirren se makawale wo kami nimenekkei.

1. Het nieuwe huis is beklommen geworden, hei slanke!

Wordt ontmoet herwaarts om te maramba (dansen, spelen) hei slanke!

2. Wordt door mij gebeden tot de Goden zoo veel, hei slanke!

Worde gegeven ouderdom en gezondheid den eigenaren van het huis en ons, die hebben beklommen herwaarts den trap.

(1) Maramba welligt marambak = is met den voet stampende.

3. Ambale ijai e penekkam pe uman e roko, e rojor!	3. In dit huis worde den trap opgebragt lijnwaad, hei slanke!
Penekkampe uman e roko rei mateteteles, e rojor!	Worde den trap opgebragt lijnwaad zonder te koopen, hei slanke!
4. Tentu kine ambale ijai e. Tare werennanku, keke, ja ajame.	4. Is zoo zeggende dit huis. Pas wordt door mij gezien, jufvrouw, omdat het licht is (1).
5. Ja wasian kantare am paparondor.	5. Wasian (2) is uitmuntend voor stijlen van den dakstoel.
Meiilewo a susuleng um bakan sumber.	Is slecht geworden door de stutten van het jonge Wakan (3).
6. Watu lanei, karia, tinotolan am balemio, e rojor!	6. Gladde steenen, vriendin, zijn gelegd geworden als fondament onder uw huis, hei slanke!
Niana wo mahalentek ung koro ne kawanna, e rojor!	Daarom is terugspringende de toorn der stad- of dorpgenooten, hei slanke (4)
7. Pinandangan makalen dong um paras um balemio, e rojor!	7. Is afgesneden geworden rondom de faras van uw huis, hei slanke!

---

(1) Hiermede wordt bezongen iemand, die een onbekend meisje van eene andere negerij in het donker zijn hof heeft gemaakt, wier ware gedaante en godrag hij pas later bij het daglicht leert kennen.

(2) Wasian is eene zeer goede houtsoort.

(3) Bakam of Wakan is een zacht hout, dat nog door sumber = jong verlaagd wordt. – Met dezen zang worden gelaakt adelijke personen, die beneden hunnen stand trouwen, of ook verstandige en vlijtige, die met domme luije vrouwen in het huwelijk treden en daarna achteruit gaan.

(4) Met dezen zang roemen de vriendinnen hare vriendin, die rijke en aanzienlijke ouders of die zulk eenen man heeft, waarop zij kan steunen, zoodat de boosheid harer vijanden haar niet kan schaden.

Sengemumokan mijara niana wo timperasen, e rojor!

Indien gij dom zijt die te onderhouden, zal het inregenen, hei slanke! (1)

8. Solonera reimo mate maan pahareggessan, e rojor!

8. Hunne lamp zal niet uitgaan, ofschoon wordt gewaaid, hei slanke!

Reggessan un timu won amian makateren uman, e rojor!

Worde gewaaid uit het zuiden en uit noorden regtstaande (de vlam) slechts, hei slanke! (2)

9. Wiamo se simosor kura un asar nn tamporok, e rojor!

9. Hier zijn zij, die hebben beklommen den berg, om te onderzoeken hoe de gedaante van den Kalabat is, hei slanke!

Un asar un tamporok tanu runirunian wo tanu lalelalendeman, e rojor!

De gedaante van den Kalabat is schoon, gelijk de regenboog en gelijk — hei slanke! (3)

---

(1) De atap, dekbladen voor huizen, worden naast elkander gelegd, over een riet van zes voet lengte, dubbel geslagen en genaaid; zulk een riet met atap noemt men paras of faras. Beneden rondom het huis worden verscheidene faras op elkander gelegd en dan op gelijke lengte afgekapt of gesneden. – Met dezen zang waarschuwt men den man, die eene vlijtige brave vrouw, of die eene goede betrekking heeft, dat hij haar niet door onverschilligheid of door verwaarloozing verlieze.

(2) Met dezen zang geeft men te kennen, dat een goed hoofd zijne betrekking, al wil men hem ook doen vallen, niet zal verliezen, maar rustig en onbewegelijk zal blijven staan. – Of: wanneer man en vrouw eensgezind zijn, zullen zij door vleijerij noch door verleiding worden gescheiden.

(3) Tamporok = de Kalabat, berg bij Kema, – de Toumbulu noemt dezen berg: Tutungen, maar hij volgt hier de benaming van den Tonsea. Runi = regenboog, rurivunian = wordt gedurig geschitterd, – zoo als gilang gomilang; – lalelalendeman = blank noch bruin maar zuiver van tint. – Met dezen zang geven zij te kennen, dat de afgezanten, die de dochter van een opperhoofd zijn gaan zien, teruggekeerd zijn met het berigt, dat zij schoon is gelijk de regenboog of glinsterend gelijk gilang gomilang, en dat zij blank noch bruin maar zuiver van tint is.

10. Kentur ramburambunan tembonnu se simuleng nikou, e rojor!	10. Berg, gedurig in wolken gehuld! door u wordt nedergezien op hen, die u zijn stuttende, hei slanke!
Tembonnu se simuleng nikou peleng uman tiro tarendem, e rojor!	Door u wordt nedergezien op hen, die u zijn stuttende, allen slechts zijn wijs en welbespraakt, hei slanke! (1)
11. Rano leno taan tojo umane!	11. Helder water, maar weinig slechts.
Mahasasawang rano ta ingkere umane!	Wil helpen of invloeijen in troebel water slechts (2).
12. Soo aku sumake wana londei mantilentilen, e rojor!	12. Niet wil ik gaan in eene schuit, die slingert, hei slanke!
Maan tare itu londei uman koki wo winarantan, e rojor!	Ofschoon slechts een klein schuitje en zijn goed gebonden geworden de dwarshouten, n.l. de vlerken, hei slanke! (3)
13. Sa aku tanu nikou okki tare ne kakenturan, e rojor!	13. Indien ik ware gelijk gij, een kind van een hoofd of van den adel, hei slanke!

(1) Simuleng heeft den vorm van den verledenen tijd, maar drukt den bepaald tegenwoordigen tijd uit, omdat dit woord hier bepaald onzijdig voorkomt. De stutten staan immers in rust, en daarom kan het het voorvoegsel maha niet ontvangen. Steunt of leunt echter iemand op den schouder van iemand anders, dan zegt men: pahasulengen of pakenteen, – in den bedrijvenden vorm: mahasuleng en mahente. Met dezen zang willen zij zeggen: door het opperhoofd wordt nedergezien op de onderhoofden, die hem door hun verstand en wijze redeneringen schragen. Of: gij opperhoofd behoeft niet te vreezen, – uwe onderhoofden, die u moeten helpen, zijn verstandig en bespraakt. Of: gij opperhoofd, pas op! dat gij niet valt, want uwe onderhoofden, die u wel moeten schragen, zijn verstandig en bespraakt.

(2) Met dezen zang wordt afgekeurd, wanneer iemand van adel met eene geringe, of een gegoede met eene slavin, of een brave met eene slechte, of een vlijtige met eene luije wil trouwen.

(3) Ik wensch geen rijke, aanzienlijke of mooije vrouw, wier gedrag slecht is, liever eene arme, geringe of leelijke van goed gedrag.

Suattokan merumerumer wo pemajumajungan, e rojor!

14. Pinaras kinarisso na lalan bangko.

Lampangan dei masogisogit e malingangamo.

15. Ginontalon puuna rei mo tempo inania, e rojor!

Reimo tempo inania wen kinapetorranno, e rojor!

16. Sa kou mendo roko, ja mendo sampuri ni Kompania, e rojor!

Woanna leos pahaweruwerun wo lumoor nikou, e rojor!

17. Tototien sinangkum un tendung nilolohöen, e rojor!

Rei kan kakelewannei memetometot uman, e rojor!

Zou ik bestendig zitten en de pajong geopend gedurig, hei slanke!

14. Is geopend en effen gemaakt geworden de groote weg.

Wordt gegaan niet spoedig is reeds verbijsterd.

15. De halssnoer van vroeger bestaat heden niet meer, hei slanke!

Bestaat heden niet meer, omdat er is gekomen een Resident, hei slanke! (1)

16. Indien gij neemt lijnwaad (katoenenstof) neem dan salampuri van het Gouvernement, hei slanke!

Gemakkelijk wordt bij herhaling goed vernieuwd en versiert u, hei slanke! (2)

17. De ster in den tolo of hof van de maan, hei slanke!

Niet wordt bedekt herwaarts blinkt of glinstert slechts gedurig, hei slanke! (3)

---

(3) Met dezen zang geeft men te kennen, dat de hoofden niet meer als vroeger naar willekeur kunnen handelen, omdat zij de bevelen van den Resident moeten volgen. Of: men beklaagt of beschimpt daarmede den adel, omdat de gewoonte van vroeger, alleen hoofden uit den adel te kiezen, niet meer bestaat, daar de Resident thans de beste personen voor die betrekking kiest.

(2) Hiermede geeft men den raad om personen van vermogen en aanzien te trouwen, waardoor men geëerd en gelukkig kan worden.

(3) De familie van den majoor blijft gelukkig en in aanzien.

Veelal wordt door den voorzanger eene improvisatie gezongen, die in koor herhaald moet worden, – en alle, die aan den dans deelnamen, zijn verpligt mede te zingen, al wordt hij of zij in dien zang ook bespot en gehekeld; zong hij niet mede, dan zou hij verraden, dat hij daarover boos was. Doch op zijne beurt mag hij den gewezenen voorzanger met boert, spot of smaad vergelden, – hoe fijner en scherper hoe liever. Menigeen moet alsdan onder spottend gelach met een tevreden en vriendelijk gelaat eene bittere pil slikken.

Op het einde van het offer Mauri wordt bij dezen dans door mannen de vuilste en onzedelijkste taal gezongen; de schaamteloosheid kent alsdan geene grenzen. Doch zoodra zij hiermede beginnen nemen de vrouwen de vlugt. In vele andere distrikten echter blijven zij tegenwoordig, en vergelden het den mannen in ruime mate, – ja, zij overtreffen hen niet zelden in schampere onzedelijke gezegden.

2. Mahatuturon. (1) Voor en aleer dit vermaak begint plukt de Leleleen uit al de tuinen tot zijne afdeeling behoorende, eenige aren vroeg rijpe padi, roostert en stampt hare korrels tot meel, en na dit meel in pakjes gedaan te hebben, geeft hij elk huisgezin, na te voren het offer rumaum door eenen walian te hebben laten maken, zijn deel. De huisvader geeft aan al de huisgenooten, tot het zuigende kind toe, een weinig van dit meel te eten. Daarna begint het vermaak mahatuturon of tumuturon geheeten.

Dit vermaak vindt plaats eenigen tijd voor den rijstoogst, door volwassene lieden in den vooravond, en

---

(1) Mahatuturon = zijn gezamenlijk achter elkander loopende en vooruitschuivende; – van slechts twee personen zegt men: matondong.

door kinderen en jongelieden den geheelen dag door, en wel eenige weken achtereen. Bij dit vermaak vormen zich twee rijen, de eene van mannen, de andere van vrouwen. Het is een achter elkander aanloopen, de beide voorsten, man en vrouw, gaan achteruit en al de overigen vooruit, die achteruit gaan geven de hand aan hen die onmiddelijk volgen, terwijl al de overigen de regterhand op den regterschouder van hunnen voorganger leggen. Zoo gaat het gedurig de negerij op en neêr, steeds zingende, den goden hunnen dank betuigende voor, en biddende om eenen gezegenden oogst. Sedert eenige jaren vermaken zich alleen nog de kinderen en jongelieden op deze wijze. Zij zingen onder anderen bij dit vermaak het volgende: (1)

1. O ja Kembes jo waloannei,	1. O ja, Kembes (naam van een' vruchtboom) jo waloannei.
Ija maragossomei kamberu e waloannei.	Is afvallende reeds herwaarts (van den boom) nieuwe rijst.
2. Kawilei, kawilei maragossei werie e weje.	2. Manga, manga is afvallende herwaarts (wordende) nieuwe (rijst).
Lumahilahikit ung kamberu e oweje.	Worde groot als het blad lahikit de nieuwe rijst (2)
3. Se makaweue ang kelijat ipopojumei wuei e weru o wei.	3. De bezitters van padi zoo groot als de kelijat (3) worde geschud (met de voeten) herwaarts nieuwe (rijst).

(1) Vele woorden in deze zangen voorkomende zijn of niets beteekenende stopwoordjes, of zij zijn verouderd en hunne beteekenis is verloren gegaan. Hiertoe behooren: walian, weje, o weje, weuei, enz.

(2) 1 en 2 behelst het verzoek dat genoemde vruchten afvallen, wordende nieuwe rijst.

(3) Kelijat is eene wilde vrucht, bijkans zoo groot als een pruim, ipopojo = wordt geschud met de voeten op een' tak staande.

4. Tumalu talungtung kanei nam bene ne toun Talette.

Kinaleossan uwei ung kamberu aku e owei,

5. On Turing wehannei wewe lakker en Turing.

6. Muntuuntu e wissa si tetendennu e kauwei?

Tendennannei wene se rumarages e kauwei.

7. O wanai o wei wehannei kamberukai, e wanai o wei.

8. Marepumo, marepumo na rerehennanta e karia.

Em pamoipojan am bene Kojang e Kalawat e mawere weren kariaka, ong kariaku.

9. Kekeko wo si Waris, – si kimalewkew um bene.

4. Gedurig geluid herwaarts van de vele padi der bewoners van Talette (1).

Is goed geworden (de tuin) of: hebben veel nieuwe rijst gekregen.

5. O, Toering worde gegeven herwaarts veel padi, ja Toering!

6. Hei Moentoeoentoe waar is uwe huisvrouw?

Worde gegeven herwaarts padi aan de offeraars!

7. O gij, daar boven! worde gegeven herwaarts nieuwe rijst ons, o gij, daar boven.

8. Is bijkans brekende, is bijkans brekende onze lenden, hei vriendin (2).

Doorgeschud worden (van het dragen op het hoofd) van de vele padi Kojang, afkomstig van de negerij Kalabat, ga worde gezien mijne vriendin, mijne vriendin (3).

9. De Kekeko en de Waris (namen van vogels) – (De eerste) heeft geklapwiekt padi.

---

(1) Talungtung = dof geluid. Met dezen zang wil men zeggen: de bewoners van Talette hebben zooveel padi gekregen, dat het geluid van invallende of instortende padi in de bewaarplaats aanhoudend is.

(2) d. i.: wij bezwijken bijna onder den zwaren last der padi. RED.

(3) d. i.: de groote hoeveelheid padi Kojang wordt door het dragen op het hoofd dooreengeschud. RED.

(4) d. i.: zijn klapwieken was ons tot een teeken van den ruimen padi-oogst. RED.

Omtrent den Kekeko bestaat het volgende verhaal: Te Kimoong (zie palmwijn) waren drie weezen, enz. (1). Eens op een geoogst koornveld zijnde kregen de beide oudste meisjes eenen vogel Kekeko genaamd, bragten hem naar huis, en deden hem in eene kooi. Eenige dagen later hoorden zij Kekeko zeggen: „zet mij in eene mand en ik zal leggen.” De zusters gaven in 't begin op dit gezegde geen acht, – bij herhaling echter daarvan voldeden zij aan zijn verzoek, – en ziet! den volgenden morgen was de mand vol gekookte rijst en visch, die van warmte nog dampte. Zoo ging het eenigen tijd dag aan dag voort. Daar er echter dagelijks veel eten overbleef, dat niet lang bewaard kon worden, verzochten zij Kekeko toch padi in plaats van gekookte rijst te willen leggen. Aan dit verzoek voldeed de vogel gaarne, en elken morgen was de mand vol padi; – en toen de beide zusters hem in eenen grooten songkor (2) plaatsten, was ook die den anderen morgen met rijst gevuld. Weldra was haar huis boordevol met padi. Allen die deze drie weezen bezochten, stonden verbaasd over den rijkdom van rijst.

Haar oom, die van dezen rijkdom had gehoord, kwam zijne nichten bezoeken, en vroeg verwonderd: „hoe komt gij aan die menigte padi?” „Wij hebben eenen vogel, Kekeko genaamd, gevangen,” was het antwoord, „en die heeft ons al die padi gelegd. „Leent mij toch dien vogel?” De weezen voldeden aan dit verzoek, maar fluisterden Kekeko in van geene rijst voor hem te leggen, maar wel iets dat geene waarde had. En Kekeko

(1) Hier volgt dan woordelijk het verhaal zooals het gegeven werd blz. 295; dan luidt het verder als boven. RED.

(2) Songkor: een vat om padi in te bewaren, wordt gemaakt van boomschors, kunnende van 20 tot 200 gantang bevatten.

deed alzoo. Toen de oom zag, dat de vogel voor hem geen padi wilde leggen, werd hij vertoornd, slagtte hem en at hem op. Na eenigen tijd kwamen de beide oudste nichten haren vogel weder halen. „Hij bestaat niet meer," zeide de oom, „ik heb hem opgegeten." De weezen dit hoorende werden zeer treurig, weenden bitter en wentelden zich van droefheid op den grond, want Kekeko, die haar hielp voeden, hadden zij, zoo als zij dachten, nu voor goed verloren. De beenderen echter van Kekeko begroeven zij uit dankbaarheid bij den Lokon, – en ziet, weldra groeide op zijne begraafplaats een wonderboom, Rumensen genaamd; want zijne bladen waren zijden stof, zijne bloesems waren oorringen en zijne vruchten gaven een aangenaam geluid. En zoo werden deze drie weezen weder uit haren nood door Kekeko nog na zijnen dood gered. Tot heden zegt men nog van twee soorten oorbellen, Timbega en Pinaira geheeten, dat zij bij den Lokon gevonden worden.

Lumales.

Lumales beteekent: gaan naar de offerplaats Lalalessan. Deze is even buiten de negerij, alwaar zeven ruwe steenen naast elkander zijn geplaatst. Deze steenen stellen goden voor, en dragen de navolgende namen: Rumengan, Katiwiei, Masinindong, Komolontang, Kolontang rinundeng, Tumangkingking, Tumangkingking rinundeng. Beide eerstgenoemden zijn man en vrouw en de vijf anderen zijn hunne zonen, – behalve deze zonen hebben zij vele dochters. Ook ligt er nog een steen met drie ronde gaten, dienende voor het stampen van padi voor dit offer.

Op eenen door de priesters bepaalden dag, kort voor den rijstpluk, gaan allen, man en vrouw, jong en oud

naar Lalalessan, medenemende gekookte of ongekookte rijst, naar verkiezing, en een groot varken. Vooreerst zijn de priesters alleen feestelijk gekleed. Het varken geslagt zijnde, drinkt een van de priesters een weinig van het warme bloed. Daarna wordt het hart van het varken door de priesters en eenige ouden van dagen ten nutte der rijsttuinen onderzocht, voorts gekookt en voor het maal der goden met een weinig geroosterde en gestampte padi, palmwijn en pinang met toebehooren toebereid. Terwijl de priesters hiermede bezig zijn, zijn de vrouwen aan het koken. Het maal der goden gereed zijnde, zegt de walian:

1. O wailan ireggessei, - kamu kuman, sumera, melep wo lumema wana pamusungan nikamu in empung e wailan, - wo kai wehannei wene wo roko lakker, e wailan.

1. O rijke goden, worde gewaaid herwaarts, - gij eet rijst, eet spek, drinkt palmwijn en kaauwt den betel, - ziet alles is in uwe plaats en gereed gemaakt voor u de goden, - en worde gegeven herwaarts padi en lijnwaad, o rijke goden.

Vervolgens gaat het geheele gezelschap aan het eten en drinken en is vrolijk.

Na het eten kleeden zij zich allen feestelijk, en een ieder van hen neemt 3, 5, 7 of 9 padi-aren met eenige bladen werot in de hand of steekt die in het haar. Nu gaan drie voorname vrouwen digt bij de te voren genoemde steenen; - de Leleen neemt zijn' tasch of zak, dien hij gewoonlijk, even als de jager, met eenen band om den hals op zijde draagt voor pinang en toebehooren, en legt die voor de drie vrouwen neder. Deze gaan nu achter elkander driemaal om den genoemden tasch, terwijl zij zingen:

2. Opo Rumengan ne wehannei wene.

2. Oude heer Rumengan worde gegeven herwaarts padi.

Antwoord van de priesters:

3. Wehannei wene, wehannei wene, kai mahalei wene.	3. Worde gegeven herwaarts padi, worde gegeven herwaarts padi, wij bidden om padi.

De vrouwen:

4. O Katiwiei e wehennei wene.	4. O Katiwiei worde gegeven herwaarts padi.

Antwoord der priesters:

5. Wehannei wene, wehannei wene, kai mahalei wene.	5. Worde gegeven herwaarts padi, worde gegeven herwaarts padi, wij bidden om padi.

De vrouwen:

6. O Masinindong e wehannei wene.	6. O Masinindong worde gegeven herwaarts padi.

De priesters:

7. Wehannei wene, wehannei wene, kai mahalei wene.	7. Worde gegeven herwaarts padi, worde gegeven herwaarts padi, wij bidden om padi.

Daarna gaat de geheele schaar naar de negerij, vooraf gegaan door de priesters, en zingt bij herhaling:

8. Meimo waïlan meimo.	8. Komt toch goden, komt toch, — komt toch goden, komt toch.

tot aan de negerij. Hier verandert de tekst en de goden zingen door de priesters en de schaar:

9. O wimamo se mahalesar, o jaimo se ilingin.	9. Waar zijn de eigenaren der erven, zijn iemande uwe vriendinnen.

Dit wordt herhaald tot op het erf van den Leleen alwaar de tekst weder aldus verandert:

1. Meimo tumondong e se keke kitondong wene e.	1. Komt maar volgt, hei jufvrouwen Kitondong wene e.
2. E si makawajang a rinameian am bene Raite.	2. Wier sarong is benaaid geworden met padi Raiti.
3. Meimo tumondong e si opo Rumengan.	3. Komt maar volgt den ouden heer Rumengan.
4. E si makawujang a rinameian am bene Raite.	4. Wiens sarong is benaaid geworden met padi Raite.
5. Meimo tumondong e si keke katiwiei e.	5. Komt maar volgt de jufvrouw Katiwiei e.
6. E si makawujang a rinameian um bene Raite.	6. Wier sarong is benaaid geworden met padi Raite.

Op dezelfde wijze noodigt men de vijf te voren genoemde zonen als ook de volgende dochters: tanambene = rijstplanten; kerorbene = rijstzaaijen; wukubene = rijstknokkel; rewungbene = rijstuitbotting; seebene = rijstspruit; ranibene = rijstblad; lolonbene = rijsthalm; wurukbene = rijstbloesem; wuabene = rijstaar. Nu verandert weder de tekst:

1. Oiken am balemai, am bale sinere am bene oikei.	1. Worden gezien onze huizen, de huizen die schuin geworden zijn van veel rijst.
2. Oiken am balemai, am bale winiles am bene oikei.	2. Worden gezien onze huizen, de huizen, die windscheef geworden zijn van veel rijst.
3. Oiken am balemai, am bale ginogor am bene oikei.	3. Worden gezien onze huizen, de huizen die gebroken geworden zijn van veel rijst.
4. Oiken am balemai, am bale rinewa am bene oikei.	4. Worden gezien onze huizen, de huizen die ingestort zijn van veel rijst.

5. Oiken a lessar ami, a lessar raaran am bene oikei.

5. Worden gezien onze erven, de erven die bestraald zijn van veel rijst.

6. Oiken a lessar ami, a lessar urannan am bene oikei.

6. Worden gezien onze erven, de erven die beregend zijn met veel rijst.

7. Oiken a lessar ami, a lessar tampillan am bene oikei.

7. Worden gezien onze erven, de erven die bestofregend zijn met veel rijst.

8. Oiken a lessar ami, a lessar rewokkan am bene oikei.

8. Worden gezien onze erven, de erven die opgevuld zijn met veel rijst.

9. Oiken an danomai, andano kembuan am bene oikei.

9. Worden gezien onze wateren, de wateren die opgeweld worden door rijst.

10. Oiken kita lako lumele, lumele wanan dano sosoan am bene oikei

10. Worde gezien wij gaan baden, baden in eene rivier van rijst.

11. Oiken kita lako lumele lumele wanan dano rojongan am bene oikei.

11. Worde gezien wij gaan baden, baden in een' stroom van rijst.

12. Oiken kita lako lumele, lumele wanan dano leugkarran am bene oikei.

12. Worde gezien wij gaan baden, baden in eene wel van rijst.

13. Oiken kita lako lumele, lumele wanan dano songkerran am bene oikei.

13. Worde gezien wij gaan baden, baden in eenen vloed van rijst.

14. Oiken kita lako lumele, lumele wanan dano tahapaan am bene oikei.

14. Worde gezien wij gaan baden, baden in eenen waterval van rijst.

Voorts vatten acht à tien vrouwen, twee aan twee, elkander bij de beide handen, zoodat vier à vijf paar naast elkander staan, en terwijl zij nu zijdelings drie of vijf maal her- en derwaarts gaan en tegen elkander aandringen, zingen zij bij herhaling: „wij willen thans derwaarts nog jong zijnde, de anderen slechts een weinig ouder."

Vervolgens gaan twee vrouwen tegen elkander overstaan, en elkanders armen goed gevat hebbende, kruipen de overige vrouwen, die achter elkander aanloopen met de regterhand op den regter schouder van hare voorgangster, onder de armen van beide vrouwen door, die de laatsten trachten te grijpen, dit geschiedt terwijl zij zingen: „Ja koloket im batu kolimbelimbe, ja pinangeletan kou buana kamberu" (1). Ook dit spel wordt drie à vijf keeren herhaald.

Daarna gaan de vrouwen, behalve die van de Leleen in eenen cirkel op de hurken zitten. De vrouw van den Leleen legt nu hare hand op het hoofd van de eerste vrouw, en terwijl zij de andere hand met eenige rijstaren en een paar werotbladen opheft, zingt zij:

1. Se Empung e wiai.	1. De goden zijn hier.

Antwoord der hurkende vrouwen:

2. Pongkor rinarutei, pongkor rinarutei.	2. Pongkor = groote visch; (de beteekenis van rinarutei heb ik niet kunnen ontdekken).

Nu vraagt de vrouw van den Leleen aan haar op wier hoofd hare hand ligt: „wat vleesch is door u gegeten geworden"? en het antwoord op deze vraag is zoo gemeen, zoo vuil, zoo onnatuurlijk, dat ik het niet mag neêrschrijven. Vervolgens legt zij hare hand op het hoofd van de tweede vrouw, met de woorden: „de goden zijn hier" en daarop is pongkor rinarutei weder het zingende antwoord. Zoo gaat het den cirkel rond, en aan elke vrouw wordt gevraagd: „wat vleesch is door u gegeten geworden, en de antwoorden worden, indien mogelijk, hoe langer hoe gemeener.

(1) Kan ik niet vertalen.

Voorts worden de goden weder uit de negerij geleid, terwijl de schaar zingt:

1. Mangemo opo e lingkne e lingkue kendem (1).
2. Tumulan mange wene opo e lingkue e lingkue kendem.
3. Wen kamu rinagesse opo e lingkue e lingkue kendem.
4. Witum pusu ni kantung wo ni koko e lingkue e lingkue kendem.

1. Gaat maar heeren, gaat maar!
2. Laat achter blijven rijst, heeren.
3. Omdat u heeren is geofferd geworden.
4. Van het hart van een groot varken en van eene kip.

Terwij zij dit bij herhaling zingen, wenken zij de goden met de hand om maar te gaan. Aan het einde der negerij gekomen zijnde, keeren zij weder terug, en gaan op een groot erf, alwaar zij de goden om rijst verzoeken onder eenen zingenden dans, maengket genaamd.

Maengket. (2)

Is een zingende dans, die op een der grootste erven wordt gehouden. Bij dezen dans vormen zich twee halve cirkels, die op eenigen afstand achter elkander staan. De binnenste halve cirkel is die der vrouwen, en de buitenste die der mannen. In het midden een weinig vooruit van den halven cirkel staan eenige walians en de leleen. De personen van beide halve cirkels, ook de priesters, vatten elkander bij de hand. Allen hebben eenige rijstaren en werotbladen in de hand of in het haar, die eengket heeten. Bij dezen dans maakt elke halve cirkel eenige passen zijdelings vooruit en twee achteruit, zoodat zij zich steeds in eenen breeden cirkel bewe-

(1) Elingkue kendem kan ik niet vertalen.

(2) d. i.: is zingende omtrent de goden. Van andere zangen zegt men niet maengket; zingt men bij het rijstplukken omtrent de goden, dat noemt men ook maengket.

gen; en daar de passen van de mannen grooter en sneller zijn dan die der vrouwen, zoo schieten zij deze vooruit; van daar dat er oogenblikken zijn, dat de dansende schaar bijkans een' geheelen cirkel en dan weder twee halve cirkels vormt. De handen beweegt men bij die passen gedurig voor- en achteruit. Al deze bewegingen vorderen oefening. Deze dans duurt slechts een' dag.

De dansende priesters in het midden beginnen te zingen, hetwelk strophe voor strophe in koor wordt herhaald. In deze zangen bezingen zij de engket der verschillende goden. Slechts eenigen dienen hier tot voorbeeld:

1. Wailan si Rumengan ne patombokan (1) am bene e owei.	1. God Rumengan worde opgestegen veel rijst.
Ia un engket ni Rumengan ne patombokan am bene e owei.	De engket van Rumengan worde opgestegen veel rijst.
Si Empung Maajangbene e patombokan am bene e owei.	De god Maajangbene worde opgestegen veel rijst.
Poipojan (2) rindengannomei (3) e patombokan am bene e owei.	Worde geschud met de voeten, geschud met de handen herwaarts, worde opgestegen veel rijst.
Wanam bua ang kaimio e patombokan am bene e owei.	De vruchten van uwen boom worde opgestegen veel rijst (4).
Wen kamij mengupumo e patombokan am bene e owei.	Omdat wij plukken padi worde opgestegen veel rijst.

(1) Patombokkan of bedrijvend mahatombok wordt ook gebruikt voor eenen rookenden berg of schoorsteen, zoo als op eene stoomboot.

(2) Poipojan wordt geschud met voeten op eenen tak slaande.

(3) Rindengan wordt geschud met de handen, hetzij stam of tak.

(4) Deze vertaling is niet wel te begrijpen. De zoo vaak herhaalde uitdrukking: „worde opgestegen" schijnt wel te beteekenen: moge opkomen, opdagen, zich vertoonen veel rijst! Is engket op deze pagina = het op pagina 311 verklaarde eengket? RED.

Meiikuamumo e patombokan om bene e owei.	Is gezegd geworden door u, reeds worde opgestegen veel rijst.
Sa kamu mengupumo e patombokan am bene e owei.	Indien gij reeds plukt padi. worde opgestegen veel rijst.
Malialeia wene e patombokan am bene e owei.	Bidt gedurig om padi, worde opgestegen veel rijst.
Wissamo e Wailan e patombokan am bene e owei.	Waar zijt gij goden? worde opgestegen veel rijst.

2. Kimorambassannimbene (1) e lumape wo lumawa owei.
Apean lawaan nula wana u sakit wo rawoi e lumape wo lumawa owei.
Wukaannumei wana angkatutua kalawir owei.

3. E Winerot (2) ambene e Winerot owei.
Ijo Lolilololing e Lololing owei.
Se wana puser in tana Lolilololin owei.

4. Runtumahagigirot ni Mahapandei an tana owei.
Ijo Rawenambene Rawenambene owei.
Nengket ne witu laparen Rawenambene owei.

5. Lumiuuut wo sumambureirei (3) wene owei.
Lalotua ne Empung e wo sumambureirei wene owei.
E sambureirei un tou e ei sambureirei un tou e owei.

6. Si Kaeloan wailan Rumorimandei owei.
Nengket ni Mainalo wailan Rumorimandei owei.
Se wana bale pinontol in onde wo imbengi owei.
Ia kinahatto ne palung pung Rumorimandei owei.
Ambilak igigerot Rumorimandei owei.
Ia lewomo kanuwunuwu Rumorimandei owei.

(1) Kimorambassannimbene, naam van een' der goden. — twee keer lumape = ga verhinderen, in den bedrijvenden en een keer apean in den lijdenden vorm; zoo ook lumawa = dwarsliggen. — Welligt wil men met dezen zang zeggen: verhindert alle ziekten en ongelukken, beschermt en zegent negerij en tuinen.

(2) Winerot = naam van een' der goden; Lololing zijne echtgenoot wonende in den navel der aarde.

(3). Sumambureirei = padi meisjes.

7. O ina ni Muntuuntu wo si urei owei.
Unengket ni Lingkambene wo si urei owei.
Im bana bale wangko owei.
Kapopontolan nokki im bako owei.
8. Si makatempa wulawane e si makatempa wulawane e lumolen tendelendennannei owei.
Witi si Lingkam panuluan lumolen tendelendennannei owei.
Si sulu ambale wanko owei (1).

Van zulke en soortgelijke, niets of weinig beteekenende, zangen hebben de Alfoeren eene menigte. Van deze soort zal ik wel niet meer behoeven mede te deelen.

Mahatatambulelen. (2)

Gedurende den rijstpluk en eenen geruimen tijd nog daarna vindt dit vermaak bijkans elken avond van 8 tot 1 à 2 uur op een der erven plaats. Het is een zingende dans. Bij dezen dans vormen mannen en vrouwen, die elkander bij de uitgestrekte armen vast houden, eenen cirkel. De passen zijn bijkans gelijk aan die van Maengket, zijdelings vóór— en een zeer weinig achteruitgaande, zoodat de schaar zich steeds in eenen ronden kring beweegt. Veel oefening behoort er toe om deze passen te leeren maken.

Bij beurten, trouwens naar verkiezing, is een, of zijn ook wel 2, 3 of 4 van hen voorgangers, en hetgeen dezen zingen, wordt in koor herhaald of beantwoord. In deze zangen, vooral in de geïmproviseerde,

(1) Eene vertaling van deze zangen geeft geenen zin, men lette slechts op de vele namen en herhaling van woorden, dan zal men dit dadelijk begrijpen.

(2) Mahatatambulelen = zijn gezamenlijk in de rondte draaiende; wulelen en tambulelen = rond; tumambulelen = rond maken, ook: ronddraaijen; aku mahatambulelen = ik ben ronddraaijende; tambulelennen = wordt rondgedraaid; tatambulelennen = ronddraaijing, zoo als soms een zieke of beschonkene gevoelt.

viert men den teugel aan boert en spot. Jonggetrouwden, verloofden, twistenden, luijen, hoogmoedigen, enz. worden alsdan geplaagd, gehekeld en bespot. Zie hier eenige van de oude bekende stukken:

1. Tumalitalikuran naku, kou sumendasendangan kamberu (1).	1. Ik ga naar het westen, gij gaat naar het oosten.
Wajaan nokan nu lalan pasungkullan pawalian, kamberu.	Welligt op eenen anderen tijd zullen onze wegen worden ontmoet en vergezeld. (2)
2. Si opo Rumengan ne Meweteng ne Empung kamberu.	2. Oude heer Rumengan, die de betrekking van verdeeler bij de goden bekleedt.
Nisia si mahaweteng am bene wo roko e kamberu.	Hij die is verdeelende padi en lijnwaad (3).
3. Lenge kang kasii dootua se ina makasalana kamberu.	3. Arm ook, helaas! zijn mijne ouders.
Maan kang kasii niaku pakalengelengeenna kamberu.	Ofschoon dit ook, word ik door de menschen nog armer gemaakt (4).
4. Tembetemberrannomei poromu si memenemenes kamberu.	4. Worde vermeerderd (als snel vlietend water) herwaarts uw toorn naar mij, die stil en vreedzaam is.
Tembetemberrannomei wasannokan ni rengarengan kamberu.	Worde vermeerderd herwaarts! Het zal gelezen (onderzocht) worden door den beschermengel (5).

(1) Kamberu = nieuwe rijst heb ik niet vertaald; - kan = gekookte rijst, soms ook voor bras of padi - de m wordt wegens de *b* in beru of weru = nieuw.

(2) Tusschen twee verloofden is twist ontstaan, weshalve zij het raadzaam achten den band der verloving te breken; doch wie weet of de tijd hen niet weder zamen brengt en vereenigt.

(3) N°. 2 schijnt een vocativus, waarin de god Rumengan aangeroepen wordt. RED.

(4) d. i.: maar door de menschen wordt ik nog armer gemaakt. RED.

(5) Vermeerder uwe ongeregtigheden eens komt de dag der vergelding.

5. Taande makasosombor-kan um paneneroan kamberu.

Taker im paneneroan ne li-mamo sumomborre kamberu.

6. Ung kentur kenuma e patar kumokan i merenna kam-beru.

Patar kumokan i meren maajo si kagenangan kamberu.

7. O ina wo ama e turuan lalan karondoran, kamberu.

Turuan lalan karondoran beu-imalingaugamo kamberu.

8. Ipahingkiriw kampei si Wata rungkerungkerranno kam-beru.

Lausse o maisosor ung kentur ramburambunuan kamberu.

9. Toun timu aku e wono matou namian kamberu.

5. Maar hij is veel groeijende door den spot.

Zoodat die bespot wordt daardoor is grooter geworden (1).

6. Die berg is, zoo als ik zie, effen (gelijk deze vlakte).

Effen (gelijk deze vlakte) zie ik (den berg) zal komen tot haar aan wie ik denk, of die ik bemin (2).

7. O ouders! worde getoond (mij) de regte weg!

Worde getoond (mij) de regte weg; ik ben reeds verward (3).

8. Wordt schuins gegaan naauwelijks (de berg) de jongeling is reeds zweetende.

Te meer (zweetende) gaan wordt beklommen de berg, die gedurig in wolken wordt gehuld (4).

9. Een zuidelijke ben ik, welligt wordt ik een noordelijke.

---

(1) Iemand wordt wegens luiheid en armoede bespot, en door dien spot wordt hij naarstig en gelukkig; of: iemand wordt wegens zijne kleinheid en zwakte bespot, en juist door dien spot ontwikkelt hij zich voorspoedig, wordt groot en sterk.

(2) Evenals een hooge berg moeijelijk te beklimmen is, even moeijelijk is het, wegens den grooten bruidschat, de dochter van een opperhoofd te trouwen; doch de man, wiens hart van liefde brandt, acht die moeite niet; de berg is voor hem als eene vlakte, hij zal haar trouwen bij wien zijne gedachten gedurig zijn.

(3) De zoon verzocht zijne ouders om hem, daar hij zelf verbijsterd is, een braaf meisje te toonen, met wie hij gelukkig kan leven.

(4) Met moeite zal hij eene vrouw van geringe afkomst onderhouden, hoe veel minder de dochter van een opperhoofd; of: met moeite onderhoudt hij zijne vrouw van geringe afkomst, hoe zou hij het hebben gemaakt, ware hij met de dochter van het opperhoofd getrouwd.

Karengan witung genangku leos tou namian kamberu.

Reeds zijn mijne gedachten goed te worden een noordelijke; of
Gaarne wil ik worden iemand van het noorden (1).

VOLKSVERHALEN.

1. Hoe men in de Minahassa aan fijne padi kwam.

In vroegere tijden had men in de Minahassa slechts zeer grove padi, van korrel zoo groot als een kelijat (de grootte van een pruim). Deze padi werd niet zooals thans in eens geoogst, maar van tijd tot tijd, en wel half rijp geplukt, voorts in den eeleppan geroosterd en gegeten. Bewaren kon men die padi niet.

Een zekere TULENG vond dit zeer ongerijfelijk, en vernomen hebbende, dat de bewoners van het uitspansel te Kasendukan fijne padi plantten, die op eens geoogst werd, en die men lang bewaren kan, begaf hij zich derwaarts om van deze soort te koopen. Maar niemand wilde hem hiervan afstaan. Nu zou hij op middelen, om zich door list toe te eigenen, wat men hem niet goedwillig wilde geven.

Hij verzocht en verkreeg gastvrijheid. De gastheer toonde hem eene rustplaats, maar TULENG wilde daarop niet slapen, ook niet op den vloer, maar wel op den songkor met padi. Ook dit verzoek werd hem toegestaan. Nu begaf hij zich ter ruste, – zoodra echter de huisheer zich had verwijderd, opende hij zijn haar

(1) Iemand uit het zuiden, die een goed huwelijk kan doen in het noorden, wil gaarne derwaarts gaan wonen.

(in vroegere tijden droegen de Alfoeren lang haar) wentelde zich op de padi rond, en bespeurende dat zich korrels in zijn haar hadden gezet bond hij het weder op. Den volgenden morgen begaf hij zich weder op reis, om naar de aarde neder te dalen. Weldra echter werd hij vervolgd, en beschuldigd van padi te hebben gestolen. Men onderzocht zijne kleederen, men vond echter niets, doch eindelijk ontdekte men de vermiste padi in zijn haar. Voorwaar, zeide TULENG, daaraan ben ik onschuldig, dat is geenszins met opzet geschiedt. De padi werd hem afgenomen, en hij kon onverrigter zaak naar de aarde terugkeeren.

TULENG verloor nogtans den moed niet; fijne padi moest en wilde hij hebben. Hij zon daarom op een ander middel, en weldra had hij een gevonden. Na eenige insnijdingen onder zijn' voetzool gemaakt te hebheb, begaf hij zich weder naar Kasendukan om in schijn kippen te koopen; maar hij wilde geene andere hebben, dan die op het erf werden gegrepen. Nu lag op het erf padi te droogen, en terwijl men bezig was de kippen te vangen, waarbij TULENG hielp, liep hij eenige keeren op de padi op en neêr, tot dat hij bespeurde dat eenige korrels zich gezet hadden in de insnijding van zijnen voetzool. Maakt verder geene moeite, zeide hij toen, ik wil ze niet meer hebben, zij zijn te wild. Nu begaf hij zich weder op weg, om naar de aarde neder te dalen. Spoedig werd de nieuwe diefstal ontdekt, hij werd weder vervolgd, en beschuldigd van padi te hebben gestolen, maar hoe naauwkeurig hij ook van top tot teen onderzocht werd, vond men toch geen' enkelen korrel bij hem. Gelukkig kwam TULENG met zijnen schat op de aarde, en plantte de padi onder eenen boom Lahendong genaamd. Weldra bezat hij zoo veel, dat

hij eenen geregelden tuin kon aanleggen. Ook op dit veld groeide de padi voortreffelijk, maar toen ze begon te rijpen, werd het grootste gedeelte door muizen vernield.

„Dat komt daar van daan," zeide MOKOTEMPAI tot TULENG, „dat gij, zoo als de bewoners van Kasendukan, de vogels niet hebt kunnen raadplegen. Doch gij hebt padi bezorgd, nu zal ik zien den benoodigden vogel te krijgen." Kort na dit gesprek hoorde MOKOTEMPAAI te Kasendukan schieten, en vernam, dat dit ter eere van MAMARIMBENG, die gestorven was, geschiedde. Terstond was zijn plan gevormd. Hij kleedde zich op de wijze van den overledene, en begaf zich naar Kasendukan; digt bij het huis van MAMARIMBENG wentelde hij zich op den grond en weende. De kinderen van den overledene waren met hem begaan, en vroegen hem deelnemend: „van waar komt gij? en waarom weent gij?" MOKOTEMPAAI antwoordde: „ik ben een zoon van MAMARIMBENG, waarom hebt gij mij geen kennis van het overlijden van mijnen vader gegeven? Ziet deze kleederen gaf hij mij, toen hij eens op de aarde was." Dit hoorende en ziende, geloofden zij hem, bragten hem in huis, en verklaarden dat hij hun broeder was.

Bij het verdeelen van de erfenis wilden zij hem een stuk land geven, maar hij verkoos dit niet, ook geenen vijver, ook geene sagoboomen, ook geenen gong. Wat wenscht gij dan toch te hebben?" vroegen hem de kinderen van MAMARIMBENG. „Ik verlang niets anders," antwoordde MOKOTEMPAAI, „dan alleen zulk eenen vogel, dien gij gewoonlijk bij het openen der rijstvelden hoort, en dat gij mij onderwijst hoe men hem moet hooren." Aan zijnen wensch voldaan zijnde, keerde hij verheugd met zijnen vogel naar de aarde terug. Sedert men dezen vogel Mangengeke genaamd, bij het openen der tuinen raadpleegt,

gelukt de oogst steeds naar wensch, zoodat in eenen korten tijd de Minahassa van fijne rijst voorzien was.

De bewoners van Kasendukan dit vernemende werden zeer vertoornd, en besloten TULENG den padidief te vermoorden. Zij stonden reeds gereed om af te dalen naar de aarde, doch SUMANTI, de broeder van TULENG verijdelde hun plan, door den top van den Kalabat af te kappen; want deze berg was in vooroude tijden de weg naar Kasendukan. Teleurgesteld keerden zij naar hunne negerij terug, gaven echter hun moordplan niet op. Nu scherpten zij bamboezen om TULENG daarmede te steken of te werpen. Overal waar hij ging of stond vervolgden zij hem. Van daar, dat tusschen den Kalabat en Lotta zoo veel van die soort van bamboezen groeit, want vele van de naar beneden geworpene boorden in den grond, schoten wortels en groeiden voorspoedig.

2. Hoe apen verschalkt worden.

Het plantsoen van PANDEIRAT, wiens rijst en miloeveld naast een bosch lag werd gedurig door apen beschadigd. Deze kwamen bij maneschijn of vroeg in den morgen, en haalden zijne turksche tarwe en andere vruchten weg. Hoe waakzaam PANDEIRAT ook was, kon hij geen een van hen magtig worden, — ja zij lachten hem wegens zijne onmagt in 't gezigt uit. Eindelijk zon hij op middelen om hen te verschalken. Weldra had hij een gevonden. Van eenen boomschors maakte hij een klein schuitje, vulde dat half met water, en deed er gestampte spaansche peper in. In dit scherpe water wierp hij eenige vruchten turksche tarwe, wier dekbladeren hij wel los maakte, maar toch aan de vruchten liet zitten, hopende dat de apen weldra deze vruchten zouden komen

stelen. Zijne hoop werd niet teleurgesteld, — naauwelijks had hij zich verscholen, of eene geheele troep apen klom uit de boomen, en maakte zich meester van den miloe. Zij vochten bijna om deze vruchten, maar hoe meer zij trokken, hoe meer de losse dekbladen hun het scherpe water in neus en oogen sloegen, zoo dat zij niet meer zien en den terugweg vinden konden, daarbij kwam een aanhoudend niezen door den prikkel van het scherpe water veroorzaakt. Nu kwam PANDEIRAT uit zijn' schuilhoek en sloeg allen dood.

3. Liefde en trouw.

In de negerij Maarom woonde MATINDAS met zijne vrouw MOGOGUNOI. Deze was eene beeldschoone vrouw en MATINDAS beminde haar zoodanig, dat hij haar geen oogenblik wilde verlaten. Hierdoor verzuimde hij echter al te zeer zijn werk. MOGOGUNOI zeide daarom tot hem: „maak, indien gij mij elk oogenblik wenscht te zien, een gelijkend beeld van mij, hetwelk gij overal, waar gij ook heengaat, kunt medenemen." MATINDAS deed alzoo, — en sedert dien tijd, wanneer hij op de jacht of uit visschen ging, nam hij het beeld van zijne schoone vrouw mede. Zoo ging het een' geruimen tijd naar wensch. Eens echter op zee aan het visschen zijnde, overviel hem een storm, de zee liep hoog, en met moeite redde hij het leven, verloor echter het beeld van zijne vrouw.

Kort daarna kwamen de knechten van den koning van Mongondo voor Maarom, vonden het verloren beeld, drijvende op de zee, en bragten het hunnen vorst. Bij het zien van dit schoone beeld werd de koning dadelijk op de persoon, die het voorstelde, verliefd. Hij zond nu knechten op ontdekking uit. Deze kwamen eindelijk

ook te Maarom. Hier lieten zij twee hanen vechten, om door dit vermaak de bewoners der negerij uit hunne huizen te lokken. Ook MOGOGUNOI werd nieuwsgierig en kwam het gevecht der hanen zien. Zoo ontdekten de knechten de persoon van het gevonden beeld. Verheugd over deze ontdekking, zeiden zij tot haar: „Over negen dagen zal de koning komen, om u tot zijne dochter aan te nemen." Nadat de knechten vertrokken waren, zeide MATINDAS tot zijne vrouw: „laat ons naar het bosch vlugten, voor en aleer de koning van Mongondo komt, want hij zal mij zeker dooden, en u niet tot zijne dochter maar tot zijne vrouw nemen." „Gij hebt toch ook weinig verstand," antwoordde zijne vrouw, „maak slechts eene kist, zoo groot, dat er een mensch gemakkelijk in kan liggen, en gij zult zien, hoe ik u zal redden."

Intusschen kwamen de knechten met het blijde berigt tot den koning: „wij hebben de gezochte persoon gevonden, — zij is inderdaad schoon, maar de vrouw van MATINDAS." De koning ging met eene schaar krijgslieden op weg, om MATINDAS te dooden en MOGOGUNOI tot zijne vrouw te halen. Voor Maarom gekomen zijnde, ging de koning met zijne knechten en krijgslieden aan wal, en beval hun MATINDAS, zoodra zij hem zagen, te dooden. MATINDAS en zijne vrouw hadden dit wreed bevel gehoord. MOGOGUNOI zeide nu tot haren echtgenoot: „Trek uwe kleeding uit, hang die aan den wand, en ga in de kist liggen, en ik zal er op gaan zitten." Dit naauwelijks geschied zijnde, kwam de koning zonder gevolg in haar huis: „Waar is MATINDAS?" „Hij is in het bosch op de jagt," antwoordde zijne vrouw. „Ik ben gekomen," hernam de koning, „om hem te dooden en u tot vrouw te nemen. Zoudt gij, schoone MOGO-

GUNOI, wel mijne echtgenoot willen worden?" Na een weinig nadenken antwoordde zij: „Gaarne, want MATINDAS is onverschillig en lui. Maar wij behooren zeer voorzigtig te zijn, want de geheele bevolking der negerij is familie van MATINDAS, en zij zoude u en ook mij dooden, wanneer zij onze vlugt ontdekte. Om deze ramp te voorkomen, zou het goed zijn, dat gij de kleeding en het maske van MATINDAS aandeed en zijne gewoonten nabootstet, dan zal zijne familie denken, dat gij MATINDAS zijt, en wij zullen zonder gevaar aan boord komen." Dezen raad goed vindende, verwisselde de koning van kleeding, deed het maske van MATINDAS voor, en zeide tot MOGOGUNOI: „Kom, laat ons nu gaan. „'t Is goed," hernam zij, „maar MATINDAS ging gewoonlijk vooruit, sprong van den derden trap naar beneden, en hield eenen krijgsdans op het erf, en dan volgde ik hem. Laat ons nu ook alzoo doen." De koning deed zoo, en terwijl hij op het erf danste, met het zwaard in de lucht slaande, riep MOGOGUNOI tot de krijgsknechten van den koning: „Ziet daar MATINDAS, doodt hem." De krijgsknechten, die dachten, dat de dansende werkelijk MATINDAS was, snelden, volgens het vroeger ontvangen bevel van hunnen vorst toe, en doodden hem. Bij het opligten van het maske ontdekten zij den misslag, de schrik sloeg hun nu om het hart, en in grooten haast namen zij de vlugt. Op deze wijze bewaarde MOGOGUNOI hare eer, en redde haren man het leven. MATINDAS kwam na den dood van den koning weder uit de kist, en leefde voortaan gelukkig met zijne schoone MOGOGUNOI.

4. Vergelding.

KAWULUSAN van Pasanbangko wilde op zee gaan visschen, maar geen hengel hebbende, leende hij een' van

zijnen vriend. Hij ging nu met een schuitje op de zee om te hengelen. Weldra hapte een visch toe, maar toen hij hem wilde ophalen, brak de snoer, en de hengel was weg. Met een bekommerd gemoed keerde KAWULUSAN naar huis terug, en verhaalde zijnen vriend het gebeurde. „Mijnen hengel moet gij mij weêr geven, – al gaaft ge mij daarvoor ook tien anderen, zou ik ze niet willen hebben." Nu ging KAWULUSAN weder naar de zee, om den verloren hengel te zoeken. Ter plaatse waar hij hem had verloren, sprong hij in het water, en dook naar beneden. Weldra vond hij op den bodem der zee eenen gebaanden weg, die hem naar eene negerij leidde. In een der huizen van dit dorp hoorde hij veel gedruisch en geween, omdat men een varken offerde voor een meisje, dat eene graat in de keel had gekregen. KAWULUSAN, die binnen gegaan was, zag terstond dat het meisje zijnen hengel in de keel had zitten. „Dat is niets," zeide hij tot de ouders, „ik zal haar medicijn geven, en dan is zij spoedig genezen. Nu liet hij allen naar buiten gaan, en met de dochter alleen gebleven zijnde, haalde hij den hengel voorzigtig uit de keel, en verborg hem in zijne kleeding. Daarna keerde KAWULUSAN met geschenken van de ouders terug; doch bij de plaats komende, waar hij zich in het water had gestort, was zijn schuitje verdwenen. Over deze nieuwe ramp nog treurende, zag hij eenen grooten visch; – terstond verzocht hij hem, zeggende: „indien gij mij gelukkig aan wal brengt, zal ik u den naam Pongkor sumesengkat geven." Zijn verzoek een open oor vindende, ging hij op den rug van den visch zitten, die met eene verbazend snelle vaart het water kliefde. KAWULUSAN vleide zich met de hoop weldra aan wal te kunnen stappen, doch in plaats daarvan, werd hij naar het oosten

gebragt, en kwam in de zon teregt. Hier vond hij eenen weg naar het westen, totdat hij boven zijne negerij Pasanbangko kwam. Daar ter plaatse ontmoette hij drie mannen; — „waar zijt gij van daan" vroegen deze hem? „Ik ben van de aarde en zoude gaarne derwaarts nederdalen." Terstond waren zij bereidvaardig om aan zijnen wensch te voldoen; — in eene mand lieten zij hem naar de aarde nederzakken. Nog op eenigen afstand van de aarde zijnde, riep hij verheugd zijne ouders toe: „o vader! moeder! ik ben uw zoon KAWULUSAN." Vol blijdschap en verwondering gingen de ouders op het erf om te zien, of de roepende werkelijk hun zoon was. Zich hiervan overtuigd hebbende, klom de vader op eenen boom, sneed het touw eenige vademen boven den mand af, en zoo kwam KAWULUSAN gelukkig weder te huis. Het touw bleek echter bij nader onderzoek een snoer van gouden parelen te zijn. Uit blijdschap, dat hun verloren zoon was weder gekomen, slagtten de ouders een groot varken voor een offer. Nu bragt KAWULUSAN den hengel aan zijnen vriend terug.

Hij zon echter op een middel om zijnen vriend kwaad met kwaad te kunnen vergelden. Weldra had hij een gevonden: — bij de badplaats Marompa plantte hij bananen, die spoedig groeiden, en met hare groote bladeren pronkten. Eenige dagen daarna zag KAWULUSAN zijn' vriend naar de badplaats Marompa gaan. Nu verzocht hij de goden zeggende: „indien ik eenige waarde bij u heb, laat dan dadelijk een zware regen komen." Naauwelijks had hij zijn gebed geeindigd, of het begon sterk te regenen. De vriend nog in het bad zijnde, kapte tot bescherming voor den regen een bananenblad, en keerde zoo naar huis terug. Het huis van KAWULUSAN voorbijgaande, vroeg deze hem; „wiens blad is dat, hetwelk gij

daar gebruikt?" „Ik heb het bij de badplaats gekapt," was het antwoord. „Die bananen," hernam KAWULUSAN, „behooren mij, en ik wil ze niet geschonden hebben, gij moet dat blad weder met den boom vereenigen." Beschaamd en bevreesd ging de vriend heen, om het blad weder met den boom te vereenigen, maar wat hij ook deed, het wilde niet gelukken. Niet durvende terugkeeren stierf hij aldaar, en werd zoo droog als het bananenblad.

5. Volharding overwint de grootste bezwaren.

MAMANUA, zoon van RUNTUWARA te Tompasso, was een jager. Eens met zijne honden in het bosch, ver van zijne negerij, op de jagt zijnde, hoorde hij hen op eenen verren afstand blaffen. Toen zij voor de negende keer aansloegen, haastte hij zich om hen te helpen, meenende, dat zij met een groot everzwijn bezig waren. Tot zijne groote verwondering echter zag hij te Mondolong, digt bij Tateli, in het midden der honden eene vrouw bij eenen Kamiriboom staan. „Waar zijt gij van daan," vroeg haar MAMANUA? „Hoe heet gij?" „Mijn naam is LUMALUNDUNG." „Hoe heeten uwe ouders?" „Mijn vader heet: MARINOJO, en mijne moeder: SINENDEMAN." Na dit onderzoek verzocht MAMANUA haar zeer vriendelijk, toch zijne vrouw te willen worden. LUMALUNDUNG beantwoordde aan dit verzoek, onder de voorwaarde, dat hij nooit op haar hoofd mogt luizen, want indien hij haar alsdan slechts een enkel haar uittrok, zou zij voor hem verloren zijn. MAMANUA nam gaarne genoegen met deze voorwaarde, en zoo werden zij man en vrouw. Nu keerden zij te zamen naar Tompasso terug, leefden vele dagen en nachten zamen, tot dat zij eenen zoon kregen, dien zij WALASENDOU noemden.

Geruimen tijd na de geboorte van WALASENDOU vergat MAMANUA zijne belofte, zocht luizen op het hoofd van zijne vrouw, en trok haar bij ongeluk wat haar uit het hoofd. Terstond begon deze wonde hevig te bloeden, een straal van bloed ter dikte van den staart van eene rat stroomde uit het hoofd. „O MAMANUA," zeide zijne vrouw, „wat hebt gij gedaan? ik ben, helaas! voor u verloren, gij zult mij nooit wederzien. Mogt ons kind om mij weenen, zet het dan op de padi in den songkor." Dit naauwelijks gezegd hebbende, betrok de lucht en een digte mist bedekte het huis, zoodat zij elkander niet konden zien. Maar toen de mist optrok en het licht werd, was LUMALUNDUNG verdwenen. MAMANUA zocht haar overal in het geheele huis, maar te vergeefs; hij zag en hoorde niets dan alleen zijn weenend kind. Zijn hart was van droefheid overstelpt, — te huis kon hij het niet langer uithouden. Met diepe smart zijnen zoon op den arm nemende, zocht hij de moeder van WALASENDOU op het erf, in de omstreken tot in het bosch. Hier eenen vogel ziende, zeide MAMANUA tot hem: „wilt gij ons naar Kasendukan brengen, dan zal ik u veel lijnwaad en padi geven." „Gij behoeft mij niet te huren, geef mij slechts eenen naam, en ik zal aan uwen wensch voldoen." Nadat MAMANUA hem den naam van Tampanisi Walian had gegeven, zette hij zich met zijnen zoon op den vogel, die nu met hen den togt aanvaardde; zijne krachten echter waren niet voldoende, hij kon hen niet hooger brengen dan den top van den Papulandangboom, en daalde daarom weder naar de aarde terug. MAMANUA wandelde met zijnen zoon bedroefd verder, totdat hij eenen zeer hoogen boom zag. „Wilt gij ons helpen, dat wij naar Kasendukan komen?" vroeg MAMANUA, „dan zal ik u

veel lijnwaad en padi geven." Geef mij slechts eenen naam," was het antwoord van den boom, „en aan uwen wensch zal voldaan worden." „Moihow zij uw naam, want gij zult de hoogste van al de boomen worden." Nu beklom MAMANUA met zijnen zoon den boom, en deze groeide al hooger en hooger, maar nog had hij Kasendukan niet bereikt, of er kwam een hevige wind en wierp den boom omver. Wederom wandelde MAMANUA met zijnen zoon, en een' dikken langen rotting ziende, zeide hij tot hem: „wilt gij ons naar Kasendukan tot LUMALUNDUNG de moeder van WALASENDOU leiden, dan zal ik u veel lijnwaad en padi geven." „Gij behoeft mij niet te huren, komt maar ik zal u derwaarts brengen. Zij plaatsten zich op den rotting, en deze groeide snel tot aan het uitspansel, alwaar zijn top beneden tegen eenen pilaar stootte en geen steunpunt vindende, stortte hij naar beneden en wel naar het oosten, waar de zon op gaat. „Wacht hier," zeide de rotting tot MAMANUA, „tot dat de zon hare reis aanvaart, volg haar opstijgend tot Kasendukan." Niet lang behoefde hij te wachten, weldra kwam een man, MAKAREHAK genaamd, de zon vooruitgaande, en MAMANUA ziende, vroeg hij hem: waarom zijt gij hier?" Ik wensch met de zon op te stijgen," was het antwoord. „Goed, – maar indien gij door den gloed der zon niet wilt verbrand worden, dan moet gij u tot bescherming van negen pisang en negen areng stammen voorzien." Hiervoor geenen tijd meer hebbende, liet MAMANUA onbenut de zon haren gang gaan, wachtende op de komst der maan. „Waarom zijt gij hier" vroeg de maan? „Ik wensch door u geholpen naar Kasendukan te gaan." „Aan uwen wensch zal worden voldaan, maar op deze reis moet gij veel verduren, want een stinkende damp gaat gedurig van

mij uit." Nu aanvaardden zij de reis, en weldra waren zij bij Kasendukan. Hier trad MUNTUUNTU echter MAMANUA in den weg, hem vragende: „waarom zijt gij hier?" „Ik zoek te Kasendukan de moeder van WALASENDOU." Nu nam MUNTUUNTU eenige assa, scherpte die en stak daarmede naar MAMANUA; maar geen enkele keer werd hij getroffen. Dit ziende zeide MONTUUNTU tot hem: „gij behoort tot onze vrienden, ga gerust uwen gang. In het midden der negerij zult gij een groot huis vinden, dat aan MARINOJO, den vader van LUMALUNDUNG behoort." MAMANUA zag echter in Kasendukan overal groote mooije huizen, zoodat hij verbijsterd tot aan het einde der negerij kwam, niet kunnende vinden het hem aangeduide huis. Eene groote vlieg om zijn hoofd gonzende, zeide hij tot haar: „toon mij het huis van MARINOJO, en ik zal u veel lijnwaad en padi geven." „Geef mij slechts tot belooning eenen naam, en ik zal u teregt wijzen." „Uw naam zij Lalerlumeno (heldere of blinkende vlieg), – uw vuil gelegd in wonden, vleesch, spek en visch zal maden worden." „Volg mij," hernam de vlieg, „en let wel op wier voorhoofd van de negen zusters, die ten huize van MARINOJO zijn, ik ga zitten, die is LUMALUNDUNG, leid WALASENDOU tot haar, opdat zij hem omhelze." Zoo gezegd zoo gedaan. LUMALUNDUNG, haren zoon ziende, viel hem van blijdschap om den hals, bragt hem in hare kamer, en sloot MAMANUA buiten de deur. Verlaten zijnde, en niet wetende wat te doen, zag hij gelukkig eene rat. „Help mij en open mij de deur, en ik zal u veel lijdwaad en rijst geven." Ik verlang deze gaven niet, geef mij slechts eenen naam." „Knagende rot zult gij worden genaamd, want gij zult alles doorknagen." Geef acht," antwoordde de rat, „zoodra gij mij voor de derde maal aan de deur hoort knagen,

meet gij er tegen stooten, en zij zal open gaan." MAMANUA deed alzoo, de deur ging open, en hij vond LUMALUNDUNG nog haren zoon WALASENDOU omhelzende.

LUMALUNDUNG liet nu de tafel aanrigten, doch zij nuttigde niets anders dan den wasem van de rijst; — MAMANUA echter at als gewoonlijk. Doch dit eten was voor hem in Kasendukan een doodelijk vergif, zoodat hij spoedig den geest gaf. Nu nam LUMALUNDUNG zijne ingewanden uit het ligchaam, en verving die door eenen steenen pilaar, en zijne oogen door steenen pitten. Voorts haalde zij den Empung Tumoutulus van den Tamporok (Klabat) om MAMANUA weder in het leven terug te roepen. MAMANUA weder levend geworden zijnde, at voortaan, even als zijne vrouw, niets anders dan den wasem van de rijst, en nu leefden zij te zamen gelukkig in Kasendukan.

Hun zoon WALASENDOU kon echter aldaar niet aarden, hij sukkkelde voortdurend, werd mager en zwak. MAMANUA en LUMALUNDUNG vonden het daarom goed, hem naar de aarde terug te zenden. WALASENDOU dit vernemende, vroeg zijne ouders: „met wie zal ik te Mondolung trouwen?" „Gij zult," antwoordde zijn vader, „een groot ei van eene boschduif op een klimop, bij den Buwisboom, vinden; breek dat ei aan stuk, en eene vrouw, MATINEMPUN geheeten, zal er uit voortkomen. Deze vrouw moet gij tot uwe echtgenoot nemen." Nu daalde WALASENDOU naar de aarde, en het geschiedde aldaar, gelijk zijn vader hem had voorspeld. WALASENDOU en MATINEMPUN werden echtgenooten, leefden vele dagen en nachten zamen, en kregen drie zonen, genaamd: POIPOIKENTIBR, TARANDUNG en KOMBUNGEN en eene dochter PILANGKATI geheeten. Deze zijn de vier kinderen van WALASENDOU en MATINEMPUN, wonende te Mondolung bij de negerij Tateli. . . . .

6. Hoe zon, maan en sterren ontstonden.

Te Kinupit woonde LINGKAMBENE met hare dochter PANDAGIAN. Tijdens de vermaken van mahatatambulelen geschiedde het op eenen zekeren avond, dat PANDAGIAN te huis bleef, en geen deel aan het vermaak nam. Hare moeder beknorde haar deswegen, zeggende: „Is het voor u genoeg, de schouders en ruggen van uwe vriendinnen te zien, die zich met zang en dans vermaken?" Nu stond PANDAGIAN op, ging naar hare kennissen, en nam deel aan het vermaak. Het spel, na middernacht geëindigd zijnde, keerde zij naar huis terug; maar vond den trap (ladder) opgetrokken. Nu riep zij: „hei, moeder laat toch den trap neder." De moeder antwoordde: „verzoek het uwen vader." „Hei, vader laat toch den trap neder." Deze zeide: „verzoek het uwen grootvader;" de grootvader antwoordde: „verzoek het uwe grootmoeder;" deze verwees haar naar haren oudsten broeder; daar de oudste broeder haar ook niet wilde helpen, verzocht zij bij beurten al hare broeders en zusters, haren oom en hare tante, en voorts al de overige huisgenooten. Geene hulp bij hare familie vindende, legde zij eenige boombladeren op elkander, en zong biddende: „O RIMASA, laat nederdalen den trap; O! RIMASA laat nederdalen den trap." Na dit tot drie keeren gezongen te hebben, hoorde zij een geluid, komende van boven, als dat van gouden ketenen; en ziet, een gouden stoel aan gouden ketenen gehecht daalde neder. Op dezen zetel plaats genomen hebbende, verzocht zij weder: „O RIMASA, trek maar omhoog." Ter hoogte van het venster van het ouderlijke huis gekomen zijnde, hield de reis op haar verzoek een weinig op. Nu riep zij: „Hei ouders, grootouders, broeders, zusters, oom en tante geen een van u

heeft mij willen helpen, nu heb ik uwe hulp niet meer noodig, blijft maar liggen." Op de hoogte van de nok van het huisje herhaalde zij nog eens evengenoemde woorden. Nu kwam de geheele familie op het erf, zag diep bedroefd omhoog en riep: „O PANDAGIAN daal neder, hier tot ons weder; zie hier negen varkens, die voor u geslagt zullen worden." Hierop antwoordde zij: „'t is nu te laat, laat het maar, 't is niet noodig meer," en terwijl zij dit zeide, steeg zij al hooger en hooger, totdat zij eindelijk voor het gezigt van hare familie verdween.

Te Kasendukan komende werden hare handen en ook hare voeten zamengebonden, een stok van den Lahendongboom door de zamengebondene handen en voeten gestoken, en zoo werd zij naar de rivier gedragen, en aldaar gewasschen. Voorts werd zij gedood, gebrand, geschrapt, weder gewasschen, opengesneden en de ingewanden uit haar ligchaam genomen, alles juist als bij het slagten van een varken. Doch deze pijnlijke behandeling geschiedde alleen tot hare verheerlijking. Want uit haar voorhoofd met gezigt ontstond de zon, en uit haar achterhoofd de maan; de vlekken in de maan waren vroegere wonden op het hoofd; haar regteroog werd de ster des jaars, en haar linkeroog de ster pamumusis; haar hart veranderde in de morgenster, haar lever in het driegesternte en hare long in het zeven-gesternte; en uit haar ligchaam, dat zeer fijn gehakt werd, ontstonden de overige sterren. De glim- of Johanneswormpjes hadden hun bestaan te danken aan het afschrapsel van het hakblok.

(Wordt vervolgd.)

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN ONS GENOOTSCHAP. (1)

1. Herziening van de Werkzaamheden des Genootschaps na dertienjarigen arbeid.

Rapport uitgebragt in de Jaarvergadering van 1811, *door* TH. HOOG.

Geliefde Broeders!

Hetgeen uwe gecommitteerden, in welker handen gij het voorstel, door Br. LOTZE, in de buitengewone vergadering van 1809 gedaan, betrekkelijk de herziening der werkzaamheden des Genootschaps (2), gesteld hebt, in den aanvang van hun rapport, nu twee jaren geleden, daarover gedeeltelijk hebben uitgebragt, hebben aangemerkt, dat namelijk, de taak hun opgelegd, hoe gewigtig op zich zelve, echter niet alleen van geene geringe uitgestrektheid, maar ook van eene zeer tedere geaardheid was, hebben zij, inzonderheid bij de voortzetting

(1) Deze Bijdragen zijn bestemd om aan te vullen wat in No. 12 van de Maandberigten dezes jaars voorkomt onder den titel: „Een blik in de geschiedenis van ons Genootschap." Wekken zij belangstelling, zoo is 'er stof genoeg om later meer van dien aard te leveren. Het vroegere rapport bevatte een historisch overzigt van het verrigte. Dit zou thans vele toelichtingen vorderen, om met vrucht gelezen te worden. Ontvangt de Redactie aanmoediging tot het leveren daarvan, zoo is zij bereid aan den arbeid te gaan. RED.

(2) Zie het voorstel zelf in de Bijlage, blz. 354. RED.

hunner werkzaamheden, vooral ten aanzien van dat gedeelte van hun rapport, waartoe zij thans moeten overgaan, in nadruk ondervonden.

Volgens het toen door hen opgegeven plan hadden zij zich voorgesteld: 1°. een geschiedkundig overzigt te geven van het verrigte; 2°. dat te beoordeelen en 3°. daaruit dan op te maken de middelen, om voortaan, onder Gods zegen, het doel des Genootschaps, zekerder overvloediger en duurzamer te bereiken.

Noodzakelijk was het eerste, omdat het den grondslag in zich behelzen moest van die beoordeelingen en voorslagen, tot welke de geest en het doel van het voorstel leidt. Hoe zeer dit nu eenige moeite in had, ten einde niets van belang over te slaan, en alles in een beknopt geregeld bestek zamen te trekken, hadden zij echter geene reden om zich te bekommeren, dat dit gedeelte van hun rapport iemand op eenige wijze zoude kunnen mishagen, dewijl zij zich in hetzelve alleen tot daadzaken moesten bepalen, die elk der leden zich uit de aanteekeningen van het verrigte herinneren konde. Dan van eenen geheel anderen aard is hetgeen hun volgens het opgegeven plan thans te doen staat. Thans moeten zij al het verrigte overzien, niet met een bloot historisch, maar met een kritiesch oog, en u mededeelen, welke naar hunne gedachten de oorzaken zijn van het gedeeltelijk wel, gedeeltelijk min gelukken van de pogingen des Genootschaps. Gij gevoelt gewis, geliefde Broeders, welk eene omzigtigheid wij noodig hadden, om dit stuk op zulk eene wijze te behandelen, dat wij aan den eenen kant voldeden aan hetgeen gij van ons verwacht, door u openhartig mede te deelen, hoe het ons, na een bedaard en herhaald onderzoek is voorgekomen, dat wij over het een of ander oordeelen moeten, en aan

den anderen kant tevens daar, waar wij hebben gemeend, dat, of iets verzuimd, of iets verkeerd gedaan was, zulks zoo trachtten voor te stellen, dat niemand er zich door beleedigd zoude achten. Niet weinig zoude het ons in deze moeijelijke taak hebben verligt, indien onze Broeders hadden voldaan aan het verzoek door ons, bij gelegenheid der uitbrenging van het eerste gedeelte van ons rapport, gedaan, om ons door derzelver aanmerkingen voor te lichten. – Dan, hierop hebben wij te vergeefs gewacht. – Wij vertrouwen daarom nu ook van u, dat gij de vrijmoedigheid, die wij in dezen gebruiken zullen, niet zult toeschrijven aan eene zucht om ons als rigters boven onze medebroeders te verheffen, waartoe wij te minder aanleiding kunnen geacht worden te hebben gehad, daar wij zelve grootelijks deel aan het verrigte hebben, en dus zoowel onze eigene handelingen als die van anderen onzer Broederen, ten toetse hebben moeten brengen, maar dat gij dezelve alleen zult aanmerken als een gevolg van den last, die ons door u zelven is opgelegd, om met alle onpartijdigheid na te gaan, wat wij, indien wij het doel en de belangen des Genootschaps bevorderen willen, voortzetten, wat verbeteren moeten.

Wanneer wij dan (om ter zake te treden) met bedaardheid nagaan, wat het Genootschap ter bereiking van deszelfs doel, sedert deszelfs oprigting heeft gedaan, hoe het dat heeft gedaan, en welke de uitslag van deze pogingen is geweest, zoo als wij u dit hoofdzakelijk in het eerste deel van ons rapport hebben medegedeeld, dan zullen wij niet kunnen nalaten te erkennen, dat wij inderdaad groote reden hebben om ons met dankzegging tot God te verblijden, dat dit Genootschap opgerigt is, en, in weerwil van velerlei beletselen, aanvankelijk zoo veel goeds gesticht heeft, niet alleen door van ter zijde

op onderscheidene wijzen de belangen van de Evangelische godsdienst onder de Christenen te bevorderen, maar ook zelfs regelregt ten aanzien van de hoofdbedoeling, de voortplanting van dezelve onder de Heidenen door middel van zendelingschappen, ja – dat het, zoo wij vertrouwen mogen, den grond gelegd heeft tot verdere gezegende gevolgen, die zich eerst in de toekomst openbaren zullen.

Letten wij op hetgeen het Genootschap in dezen heeft gedaan, om andere Genootschappen, inzonderheid het Londonsche, behulpzaam te zijn, hierover zullen wij ons gewis niet kunnen beklagen. Wij hebben in dezen alles gedaan, zooveel in ons was, wat wij konden doen. Van onze zijde hebben wij die zendelingen, die voor rekening der Londonsche broederen zouden worden afgezonden, alle mogelijke hulp toegebragt, gelijk wij in het geschiedkundige gedeelte van ons rapport hebben opgemerkt. De meerder of minder welgelukte of mislukte uitslag dezer zendingen staat dus minder te onzer beoordeeling, naardien zulks minder heeft afgehangen van hetgeen wij deden, daar wij van onze zijde de Broeders en Zuster, die van wege het Londonsch genootschap naar de Heidenen zijn henen gereisd, zooveel in ons was hier te lande, deels tot hunne bestemming hebben trachten voor te bereiden, deels met dezelve, zoolang de tijdsomstandigheden zulks toelieten, de correspondentie onderhouden, ja ook dikwijls hen in hunne behoeften ondersteund hebben, terwijl zij na hunne afzending geheel onder het bestuur der Londonsche broeders zijn gebleven, uitgezonderd alleen dien korten tijd, dat zij, welke in Zuid-Afrika werkzaam waren, ten tijde dat de kolonie van de Kaap in de magt der Hollanders was, volgens eene onderlinge schikking, onder het opzigt van ons Genootschap waren, doch hetwelk ras daarna weder ophield, toen dezelve

wederom tot de Engelschen overging. Zoo ver wij intusschen op deze zendelingen, die allen op één na ter plaatse hunner bestemming gekomen zijn, eenigen invloed hebben gehad, weten wij niet beter of wij hebben daaraan alles gedaan wat wij konden, en, in zoover deze zendelingen aan hunne bestemming hebben beantwoord, werkelijk tot nut en zegen werkzaam zijn geweest, en dit gedeeltelijk dan ook eene vrucht moge geweest zijn van onze werkzaamheden, mogen wij ons verheugen over het aandeel, hoe veel of hoe weinig het dan ook moge geweest zijn, hetwelk wij in zulk eenen gewenschten uitslag hebben gehad. – Dit niet alleen, maar behalve dat wij alzoo op aanzoek der Londonsche broederen hun, zoo zooveel in ons was, ter bevordering van hun christelijk doel zijn behulpzaam geweest, hebben wij ook uit eigen beweging en ongevraagd het onze mede toegebragt, om de belangrijke zending van het Edinburgsch genootschap te Karass (1) in eenen tijd, dat dezelve geene de minste ondersteuning van dat Genootschap uit hoofde van de tijdsomstandigheden konde bekomen, voor eenen geheelen ondergang te bewaren. In zoover derhalve ons Genootschap werkzaam is geweest om de zaak van het zendelingschap bij andere genootschappen te ondersteunen en te bevorderen, kunnen wij met genoegen op hetgeen door ons verrigt is terug zien. En wat nu onze eigene zendingen betreft, het is er ver van daan, dat wij deze als geheel mislukt zouden moeten beschouwen. Gelijk toch alles, wat juist niet volkomen beantwoordt aan iemands bedoelingen en verwachtingen daarom niet ter-

(1) Deze zending in 1802 onder PATERSON en BURTON gesticht in dat gedeelte van Aziatisch Rusland, dat tusschen de Kaspische en Zwarte zee ligt, werd in 1824 grootendeels weder opgegeven; alleen werd Karass aangehouden. RED.

stond als eene volstrekte mislukking zijner welgemeende pogingen moet worden aangemerkt, zoo behoeven wij dit ook van sommige verijdelingen onzer oogmerken met de afzending van deze en gene zendelingen niet te denken. Wij weten het uit de geschiedenis reeds der eerste christelijke kerk, hoe onze Heer in de voortplanting der Evangelieleer, meermalen door tusschenbijkomende omstandigheden zijne dienaren eenen geheel anderen weg deed gaan, dan zij zich hadden voorgesteld, ja zelfs wel eens de verwijdering die er tusschen hen ontstond, omdat zij het met elkander niet eens konden worden over de maatregelen, die men volgen moest onder zijn bestuur, aan eene meerdere verspreiding van het Evangelie heeft dienstbaar doen worden. Al hebben wij dus met ROESSTEEN, VAN EECKHOUT en SMIT het oogmerk niet bereikt, waartoe wij hen naar Zuid-Afrika hadden afgezonden, zullen wij nu daarom hunne afzending als eene geheele verijdeling van het doel des Genootschaps beschouwen? Het is achterna gebleken, dat VAN EECKHOUT en SMIT in het geheel niet bij elkander voegden, en wat zoude het dan geweest zijn, indien zij eene voorspoedige reis naar de Kaap hadden gehad, en van daar terstond te zamen naar de oorden hunner bestemming vertrokken waren? Zoude het niet te vreezen zijn geweest, dat zij daar, onder de Heidenen arbeidende, door hunne oneenigheden meer nadeel dan voordeel aan de zaak van het Evangelie zouden hebben toegebragt? Mogen wij het dus niet als eene wijze schikking der voorzienigheid aanmerken, dat de noodlottige omstandigheden hunner reis aanleiding hebben gegeven, dat zij van elkander gescheiden zijn, en dat, daar zij niet geschikt waren om zamen te werken, elk hunner door dit toeval in eenen bijzonderen werkkring gekomen is? en wie zal ons nu zeggen

voor hoevele onsterfelijke zielen zij in denzelven nog zullen zijn nuttig geweest? – Hetzelfde moeten wij aanmerken omtrent de mislukte proeve, om KOSTER en JANSZ naar de Briquas (Grikwa's?) te zenden. Hierin heeft wel het Genootschap mede zijn bepaald oogmerk niet bereikt, daaruit echter volgt geenszins, dat de zending dezer Broederen geheel te vergeefs geweest is. Wij hebben reeds in het eerste deel van dit rapport aangemerkt, dat welligt diezelfde, nu niet gelukte onderneming den weg konde banen voor de uitbreiding van het Evangelie onder die natie in volgende tijden. – En, daar JANSZ hierdoor in verbinding met ANDERSON en KRAMER aan de Oranjerivier gekomen is, en aldaar arbeidt aan het verzamelen eener gemeente uit de Heidenen, en KOSTER, zoo wij hopen, elders werkzaam zal wezen, kunnen wij dan deze zending wel onbepaald als mislukt beschouwen? Voor het overige waren de berigten, die wij van de Broeders ALBRECHT, waarvan de een uit hoofde van zijn huwelijk met onze Zuster BURGMAN, de plaats van Br. SEIDENFADEN, ingevolge eene schikking met de Londonsche broederen heeft vervangen, doch de ander tot onze groote droefheid overleden is, ontvingen, over het geheel, wat hunne werkzaamheden betreft, verblijdende, en geven ons grond om te vertrouwen, dat, indien het al onder de Groote Namaquas niet mogt gelukken op den duur hunnen arbeid voort te zetten, de overgeblevene met zijne brave echtgenoot, naar den ijver met welken zij voor de zaak van het Evangelie bezield zijn, daar, waar de Voorzienigheid hun de gelegenheid geopend heeft of openen mogt, niet te vergeefs zullen werkzaam zijn.

Met dat al, schoon wij dus vertrouwen mogen, dat de werkzaamheden des Genootschaps ook daar, waar het in deszelfs bepaald doel niet geslaagd is, niet geheel te ver-

geefs zijn geweest, kunnen wij het aan den anderen kant niet ontveinzen, dat, wanneer wij acht geven op het oogmerk waartoe hetzelve opgerigt is, het te wenschen ware geweest, dat het in die jaren dat het gestaan heeft meer had gedaan, – ja zelfs, dat het nu en dan reden heeft gehad, om zich, indien dan al niet over eene geheele mislukking, nogtans over eenen min gewenschten uitslag van deszelfs pogingen te bedroeven.

De tijdige terugkeering van PAUW willen wij daar niet zoo zeer toebrengen, daar wij zelve het als een noodzakelijk vereischte in eenen zendeling aanmerken, dat hij zich wel beraden en hoogst vrijwillig aan dit werk overgeeft en met kloeken moed zich aan de moeijelijkheden en gevaren daaraan verbonden, wil onderwerpen; zoodra het ons blijkt, dat iemand die zich tot het zendelingwerk aanbiedt, dit vereischte mist, zullen wij eenen zoodanigen dat werk eer ontraden dan er hem toe aanmoedigen, gelijk wij dit dan ook omtrent PAUW, toen hij weder herwaarts kwam, in acht genomen hebben. Dan, wat zullen wij nu zeggen van de zending van KICHERER? Wij zouden de verdiensten van dien ijverigen Broeder te kort doen, indien wij niet erkenden, dat hij aan de zendelingzaak zeer bevorderlijk was geweest. Aan de Zakrivier zich nedergezet hebbende maakte hij het Evangelie aan de Heidenen, die onder zijn bereik waren, bekend, en het gelukte hem, daar werkelijk eene christelijke gemeente uit dezelve op te rigten. Dan hoe zeer moest het ons naderhand bedroeven, te vernemen, dat deze gemeente aldaar geen stand gehouden en KICHERER zelf zijne oorspronkelijke bestemming als zendeling met het ambt van leeraar te Graaf Reinet verwisseld heeft. – Met VAN DER LINGEN en TROMP, bestemd om onder de Kaffers de kennis van het Evangelie te brengen, is mede

het eigenlijk oogmerk hunner zending niet bereikt. De eerste beproefde het in den beginne een en andermaal, doch werd genoodzaakt het te staken en werd naderhand veldprediker bij een korps Hottentotten aan de Kaap; de andere hield zich eerst eenigen tijd aan de Kaapstad op, zwierf vervolgens om in de Wagenmakers vallei, en geraakte eindelijk bij VAN DER KEMP te Bethelsdorp, nu eens werkzaam, dan eens stilstaande, alles intusschen geheel tegen het oogmerk zijner zending. Vonden wij steeds reden om ons over den arbeid van BAKKER te verblijden, van wien wij op den duur alles goeds vernamen — hoezeer bedroefde ons het gedrag van MANENBERG, die wij weten, dat aan zijne bestemming in het geheel niet heeft beantwoord, noch zulks ook heeft willen doen — en wat VORSTER betreft, hoezeer wij geene reden hebben om zijne goede gezindheid te verdenken, moeten wij echter erkennen, dat de gedurige verwisseling van zijne betrekkingen en omstandigheden hem niet heeft kunnen doen beantwoorden aan het eigenlijk oogmerk, waartoe hij afgezonden was. — Wij gaan Br. EBERHARDT en Br. PALM met zijne echtgenoote, Zuster BOGAARD, voorbij, omdat wij tot ons leedwezen in geen drie jaren iets van dezelve vernomen hebben — doch betrekkelijk ULBRICHT, die bij Br. VAN DER KEMP werkzaam is, kunnen wij niet nalaten, hoezeer wij anders geen reden hadden om ons over dezen Broeder te beklagen, het echter als zeer bedenkelijk aan te merken, dat hij zich met eene Hottentottin in den echt begeven heeft, hetgeen wij hartelijk wenschen, dat aan zijne zending geen nadeel zal hebben toegebragt, schoon wij niet ontveinzen kunnen, dat zulks daartoe ligtelijk aanleiding heeft kunnen geven. — Van SEIDENFADEN kunnen wij mede niet zeggen, dat met hem het eigenlijk oogmerk zijner afzending bereikt is: in het

eerst heeft hij wel met de Broeders ALBRECHT onder de Groote Namaquas gearbeid, gelijk zijne bestemming was, doch door verschillende oorzaken is hij daarvan afgeraakt, en wat er nu van zijne werkzaamheden zij is ons onbekend.

Schoon deze genoemde zendelingen voor rekening van het Londonsch genootschap waren, hebben wij echter niet kunnen nalaten van dezelve melding te maken, omdat ons Genootschap op derzelver voorbereiding en afzending geen geringen invloed heeft gehad, en dit ons aanleiding geeft om te onderzoeken, of en in hoever onze werkzaamheden betrekkelijk deze zendelingen ook eenigen invloed mogten hebben gehad op het min gelukkig slagen van hunne zendingen.

Ten aanzien van onze eigene zendelingen kunnen wij niet ontveinzen ook reden te hebben om ons te beklagen, dat zij niet hebben beantwoord aan het eigenlijke doel, waartoe zij afgezonden waren. Al waren de Broeders ROESTEEN, VAN EECKHOUT en SMIT ter plaatse hunner bestemming gekomen, zouden toch de twee laatstgenoemden (gelijk reeds aangemerkt is) niet geschikt zijn geweest om met elkander zamen te werken; doch behalve dit, is ten aanzien van geenen dezer drie het eigenlijk oogmerk hunner zending bereikt. ROESTEEN werd eerst krankbezoeker te Curaçao, en naderhand gevestigd in de nabuurschap van Newyork. VAN EECKHOUT werd onderwijzer te Curaçao en SMIT is, ja eindelijk, te Bethelsdorp in het schoolwezen werkzaam geworden, doch na eerst een' geruimen tijd stil te hebben moeten zitten, omdat wij het noodig achten hem nog eenigen tijd op de proef te stellen. – Dit alles intusschen beantwoordde in geenen deele aan hetgeen wij ons met hunne afzending hadden voorgesteld. – En evenzoo is het ook gelegen met KOSTER en JANSZ, die insgelijks, daar zij bestemd waren

om zamen te werken, van elkander verwijderd zijn geraakt, en welk nut zij ook in hunne verschillende werkkringen mogen hebben gesticht, echter het eigenlijk doel hunner afzending niet hebben bereikt. Wat Zuster BURGMAN, nu met den overgeblevenen Br. ALBRECHT gehuwd, aangaat daar het ons tot dusver, ongetwijfeld door de omstandigheden der tijden, aan berigten haar en haren man betreffende ontbreekt, moeten wij ten aanzien van dit gedeelte onzer zendingen voor als nog ons oordeel opschorten.

Uit het een en ander blijkt ons derhalve, geliefde Broeders, dat de werkzaamheden van ons Genootschap, hetzij ter ondersteuning van andere zendelinggenootschappen, hetzij ter in 't werkstelling van eigene zendingen beproefd, ten deele wel, ten deele minder naar wensch zijn uitgevallen.

Ons nu begevende tot het nasporen der oorzaken van dezen verschillenden uitslag, is het ons voorgekomen, dat dezelve zeer onderscheiden zijn, dat men ze intusschen niet onvoegzaam tot twee hoofdsoorten brengen kan. Sommigen dier oorzaken namelijk zijn van dien aard, dat zij niet van het Genootschap afhingen, maar van omstandigheden, welker regeling buiten deszelfs magt was, terwijl andere liggen bij degenen, die in, voor, of met het Genootschap werkzaam waren.

Wat de eerstgenoemde betreft, is het ons voorgekomen, dat wij de oorzaken van het welgelukken onzer pogingen moeten toeschrijven: 1e. aan den goddelijken zegen, die altijd de bekendmaking der reine Evangelieleer vergezelt, en die wij uit onderscheidene berigten van tijd tot tijd van de zendelingbroeders ontvangen, en aan u en onze medeleden medegedeeld, weten, dat zij ook dikwijls op hunnen arbeid hebben mogen vernemen, en die

wij ook vertrouwen mogen, dat nog wel meerder zal zijn geweest, dan zij zelve in het eerst ontdekt hebben of tot onze kennis gekomen is;

2°. aan de bewaring der zendelingen, door het Londonsch Genootschap of door ons afgevaardigd, als welke voor het grootste gedeelte in het leven zijn gebleven en menigmalen, hetzij op hunne reizen, hetzij in den oord waar zij werkzaam waren, uit dringende gevaren door eene zigtbare tusschenkomst der goddelijke voorzienigheid zijn gered geworden;

3°. aan de ijverige werkzaamheden van vele vrienden van de godsdienst, zoo hier te lande en te London, als in de Kaapstad, te Stellenbosch en het Roodezand, die van hunne zijde alles wat in hun vermogen was hebben zoeken toe te brengen, om de zendelingen aan te moedigen, in ongelegenheden bij te staan, en tot het voortzetten hunner pogingen de behulpzame hand te bieden; waarbij men dan ook

4°. voegen mag de medewerking van eenige leden van het Gouvernement, die wij weten dat der zendelingzaak niet ongenegen, door hunnen invloed meermalen belemmeringen weggenomen en den zendelingen gelegenheid gegeven hebben, om, of hunne reizen naar de plaatsen hunner bestemming te vervorderen, of waar zij werkzaam waren, daarin te doen blijven voortgaan, in weerwil van den tegenstand van zulken, die hen daarin zochten te stremmen. Dan, gelijk deze omstandigheden aan den éénen kant veel hebben toegebragt tot dien gelukkigen uitslag, waarover wij reden hebben ons te verblijden, zoo kunnen wij aan den anderen kant het min gewenscht gelukken van sommige onzer pogingen ook toeschrijven aan zoodanige oorzaken, die mede buiten het bereik van het Genootschap waren.

Mogen wij hiertoe niet brengen: 1°. dien ongelukkigen oorlog, waarin wij gedurende al dien tijd zijn gewikkeld geweest, die slechts eenen korten tijd afgebroken werd, doch kort daarna zich wederom hervatte en nog voortduurt tot op dezen dag toe, en waardoor deels de afzending der zendelingen doorgaans met groote moeijelijkheden en bezwaren gepaard ging, deels niet alle afgezondenen ter plaatse hunner bestemming hebben kunnen komen, deels ook de correspondentie met dezelve, zoowel als met onze overzeesche Broeders hoe langer hoe schaarscher is geworden, en thans genoegzaam geheel is afgebroken, waardoor wij meermalen buiten staat waren om hun tijdig die maatregelen bekend te maken, die wij voor het belang hunner zendingen noodig oordeelden?

2°. Hier komt bij de gedurige verwisseling van het Gouvernement aan de Kaap, werwaarts voornamelijk de onderscheidene zendingen gerigt waren, als waardoor het hoofdbestuur over de aldaar arbeidende zendelingen telkens moest veranderen, hetgeen dan ook eene gedurige verandering van maatregelen opzigtelijk hunne werkzaamheden ten gevolge had, dan, waardoor natuurlijk moest veroorzaakt worden, dat dezelve somtijds zeer vertraagd, somtijds niet weinig belemmerd wierden. Men voege hierbij

3°. De min gunstige gedachten en het wantrouwen, hetwelk nu en dan plaats had bij het Gouvernement omtrent de beschaving der volken, die in den omtrek van de kolonie wonen, waardoor niet altijd den zendelingen die vrijheid en bescherming verleend werd, die zij tot de aanvatting of voortzetting van het eigenlijke werk, waartoe zij bestemd waren, noodig hadden;

Alsmede 4°. de bijzondere begrippen en daaruit voortvloeijende maatregelen, welke bij het Genootschap

aan de Kaap plaats hadden, en van die van ons Genootschap aanmerkelijk verschilden, hetgeen niet anders dan eene groote belemmering in de voortzetting der werkzaamheden van de zendelingen, die zich aldaar bevonden, ja zelfs ten aanzien van dezen en genen, eene geheele verijdeling van onze voornemens met hen ten gevolge hebben konde. Ook komen hier bij

5. Plaatselijke omstandigheden in aanmerking, gelegen òf in de ongunstige gesteldheid van het land zelf, waar zich de zendelingen gevestigd hadden, waar dikwerf door aanhoudende droogte gebrek ontstond aan noodigen leeftogt voor mensch en vee, hetwelk hen dan noodzaakte naar eenen anderen en geschikteren oord om te zien, òf in de gesteldheid, zoo der kolonisten, die over het geheel het zendelingwerk zeer vijandig waren en hetzelve allen mogelijken afbreuk zochten toe te brengen, als der Heidenen zelve, aan welke men poogde nuttig te zijn, welker onbeschaafdheid en woeste levenswijze de zendelingen menigmalen in groote moeijelijkheden en gevaren wikkelde, die hun intusschen in de voortzetting van hunnen arbeid niet weinig hinderlijk waren. Waarbij men eindelijk nog voegen mag

6°. Dat, hoe wenschelijk het op zichzelven ook zij, de bekeerlingen uit de Heidenen in eene geregelde maatschappij zamen te voegen, dit echter, wanneer men in aanmerking neemt wat daartoe al vereischt wordt, in die landstreek niet dan met groote kosten zoude kunnen tot stand gebragt worden, waartoe, immers voor als nog, de middelen van ons Genootschap op verre na niet berekend zijn.

Alle deze opgegevene oorzaken van het wel of min gelukkig slagen der pogingen van het Genootschap zijn van dien aard, dat zij buiten het bereik van deszelfs

invloed liggen, en dus niet zoozeer in aanmerking komen bij de beoordeeling van hetgeen het heeft verrigt, dan alleen in zoover het daarop al of niet genoegzaam acht geslagen heeft. En zoo komen wij dan nu van zelf tot het onderzoek naar die oorzaken, welke liggen in hetgeen door ons of onze zendelingen zelven is verrigt.

Slaan wij een oog op het goede, waarover wij reden hebben ons te verblijden, straks door ons opgegeven, dan komt het ons voor, dat onder den goddelijken zegen daartoe aanleiding heeft gegeven:

1. Dat het gansche werk is ondernomen en op den duur voortgezet geworden onder opzien tot en afhanging van God, en in eerbiedige gehoorzaamheid aan het, ook door ons te lang verwaarloosde bevel van onzen Heer, om het Euangelie, waarvan wij de onberekenbare voordeelen genoten, in de wereld voort te planten.

2. Dat men aan de zijde der directie en het onderzoek dergenen, die zich tot het zendingwerk aanboden, alle mogelijke bedachtzaamheid heeft in acht genomen, hun allen, zoowel het bezwarende, als het bemoedigende, getrouw onder het oog gebragt en behoorlijken tijd tot nadenken gegeven heeft, - degenen, die aarzelden, niet gedrongen, degenen, die men min geschikt vond, het werk ontraden, - en die een' heerschenden lust tot hetzelve bleven toonen, gelegenheid gegeven heeft, om zich tot hetzelve voor te bereiden.

3. Dat men er geenen heeft afgezonden zonder hun behoorlijke instructiën mede te geven, die, met alle mogelijke omzigtigheid en na veel overleg werden opgesteld, en naar welke men begeerde, dat zij zich stiptelijk gedragen zouden.

4. Dat men niet opgehouden heeft, zoo veel en zoo lang men konde, onderzoek te doen naar den staat der

onderscheidene zendingen en uit hetgeen men daarvan door ingekomen berigten vernam, aanleiding heeft genomen om door de ondervinding geleerd, hetgeen men bevond òf verzuimd te zijn, voortaan in acht te nemen, òf verkeerd te zijn gedaan, te verbeteren.

5. Dat men in het een en ander is blijven volharden, niettegenstaande menigmalen de omstandigheden van dien aard waren, dat zij weinig hope op eenen gewenschten uitslag opleverden. Alsmede

6. Aan de zijde der zendelingen, in zoover zij met der daad hebben getracht aan hunne bestemming te beantwoorden, dat zij over het geheel op den duur zijn bezield gebleven met eene hartelijke liefde tot God en den Verlosser en met een vurig verlangen, om hunne verblinde en verdoolde natuurgenooten met den weg des levens bekend te maken, en onder Gods zegen voor het rijk der waarheid en der godzaligheid te gewinnen, om welk edel doel te bereiken zij zich aan allerlei ongemakken en gevaren hebben blootgesteld, en in weerwil van de herhaalde ondervinding, die zij daarvan hadden, kloekmoedig en standvastig hunne menschlievende pogingen hebben blijven voortzetten. Aan dit alles mag men het zeker toeschrijven, dat door het Genootschap, onder den goddelijken zegen, nog al dat goede gesticht is, hetwelk wij te voren hebben opgemerkt.

Doch letten wij nu aan den anderen kant op hetgeen van de zijde des Genootschaps moge hebben medegewerkt, om min gelukkig in deszelfs doel te slagen, dan treffen wij mede, èn aan de zijde der directie, èn aan de zijde der zendelingen, hier en daar het een en ander aan, hetwelk, immers naar ons inzien, òf niet genoeg in acht genomen is, òf zelfs min of meer van den eigenlijken aard en geest des Genootschaps afwijkende is. En hier-

omtrent meenen wij ten aanzien der directie te moeten in bedenking geven:

1. Of het niet uit het algemeen overzigt van derzelver werkzaamheden blijkbaar zij, dat men uit eenen, wel op zichzelven prijselijken, nogtans al te grooten ijver, om het oogmerk, waartoe het Genootschap opgerigt is, te veel te gelijk heeft willen doen en werkelijk heeft gedaan, en het niet beter ware geweest, zich slechts tot zoodanige zendingen te bepalen, tot welke men in het bestuur der Voorzienigheid eene min gezochte aanleiding kreeg?

2. Of men, als een gevolg hiervan, in het vaststellen der plaatsen, waar zich de zendelingen vestigen, en der volken, waaronder zij arbeiden moesten, wel genoeg met dezelve bekend is geweest, om er, immers met eenige waarschijnlijkheid, uit op te maken, of het raadzaam ware zulke ondernemingen te doen, daar het, indien al niet bij de Groote Namaquas, hetgeen wij nog in het midden willen laten, althans bij de Briquas (Grikwa's?), voor welke men KOSTER en JANSZ geschikt had, gebleken is, dat alle pogingen, om toegang tot en invloed bij dat volk te krijgen, door onoverkomelijke zwarigheden verijdeld worden?

3. Of men bij het zamenvoegen van zendelingen wel genoeg heeft acht geslagen op derzelver verschillende karakters en temperamenten, en daaruit beoordeeld, of zij inderdaad geschikt waren, om met elkander in eene en dezelfde zending zamen te werken, daar helaas! uit de oneenigheden en twisten, die tusschen VAN EECKHOUT en SMIT hebben plaats gehad, maar al te zeer het tegendeel gebleken is, gelijk men het ook, immers grootendeels, daaraan moet toeschrijven, dat KOSTER en JANSZ niet bij elkander gebleven zijn?

4. Of men bij het onderzoek dergenen, die zich tot

het zendingwerk aangaven, wel genoeg heeft gelet, niet alleen op den ijver, dien zij lieten blijken, maar ook op hunne persoonlijke geschiktheid, om een werk van zooveel aanbelang, en waartoe zoo veel vereischt werd, te ondernemen? Wij willen de bekwaamheden van alle de zendelingen, tot welker afzending wij hebben medegewerkt, of die wij zelven hebben afgezonden, niet taxeren; wij meenen echter, dat gij zelve ons zult toestemmen, dat er onder dezelve sommige waren, die, hoe wel gezind zij anders ook mogen geweest zijn, echter bij de uitkomst hebben doen blijken, dat zij niet berekend waren voor de taak, die men hun had toegeschikt.

5. Of men ook, bij het vervaardigen der instructiën voor de onderscheidene zendelingen, dezelve niet somtijds al te veel, somtijds al te weinig heeft bepaald?

6. Of men sommige zendelingen, ook niet al te vroeg heeft afgezonden, in de hoop, dat zij door de ondervinding wel geschikter zouden worden, dan men bij hunne afzending zelve, hen oordeelde te zijn?

7. Of men veelligt ook niet al te groote inschikkelijkheid heeft gebruikt, omtrent sommige zendelingen, ten aanzien van derzelver eigendunkelijke handelingen en afwijkingen van de regelen, waaraan zij, volgens hunne instructiën gebonden waren? En eindelijk

8. Of men over het geheel in de maatregelen, die men beraamde en vaststelde, wel tijdig genoeg is te rade gegaan met de ondervinding van andere zendinginrigtingen, daar wij toch allen zullen moeten erkennen, dat het werk, met hoe veel welmeenendheid en ijver ook ondernomen, ons geheel vreemd was, en wij door de ondervinding, die gelijk wij in het hoofd van ons rapport te kennen gaven, doorgaans de beste maatregelen aan de hand geeft, nog niet genoeg geoefend waren?

Wij geven dit alles slechts als bedenkingen op, om het een en ander nader in overweging te nemen, zonder gerekend te willen worden een stellig oordeel te vellen over hetgeen wij hebben opgenoemd.

En wat nu de denk- en handelwijze der zendelingen betreft, hoeveel hunne voorgemelde ijver voor de zaak van het Evangelie, onder Gods zegen, ook moge hebben toegebragt, om, op onderscheiden wijzen, het doel des Genootschaps te bereiken, zullen wij echter, bij eene onpartijdige oordeelvelling, moeten erkennen, dat van hunne zijde, immers van de zijde van sommige onder hen, niet weinig heeft medegewerkt, om het groote werk te stremmen, ja zelfs nu en dan de oogmerken des Genootschaps te verijdelen. Of zoude men daartoe niet mogen brengen.

1. De verschillende gedachten der zendelingen over hunne betrekking tot het Bestuur, als die niet alleen zich, gelijk de aard der zaak, naar de tegenwoordige gesteldheid der Christelijke Kerk, medebrengt, niet als ondergeschikt aan hunne zenders beschouwen, maar in een begrip verkeeren, dat het hun vrij staat, naar eigen goedvinden, van standplaats en werkkring te veranderen, wanneer zij zulks noodig achten, gelijk wij weten, dat dit inzonderheid het gevoelen was met Broeder VAN DER KEMP, die den zendeling beschouwde als iemand, die den grond van zijne zending heeft in eene onmiddelijke roeping van den Heer der Kerk, en door zijnen invloed dit, welligt ook, aan andere zendelingbroeders, die onder of nevens hem werkzaam waren, kan hebben smakelijk gemaakt.

2. De humeursgebreken, welke wij met leedwezen in sommigen hebben ontdekt. Liefst treden wij hier niet in bijzonderheden; het zal hier genoeg zijn, ons te herinne-

ren, hoeveel, òf de eigenwijsheid, òf de drift, òf de hoogmoed, òf de wispelturigheid van dezen en genen hier belemmerd of bedorven heeft.

3. Ook kunnen wij niet anders, dan ten hoogsten afkeuren de willekeurige handelwijze van die zendelingen, die, in plaats van zich te houden aan de instructiën, hun mede gegeven, eigendunkelijk daarvan zijn afgegaan, en hunne eigene plans hebben gevolgd, gelijk ons in VAN DER LINGEN, TROMP en SEIDENFADEN, doch vooral in MANENBERG gebleken is, en ook KICHERER daarvan niet geheel en al kan worden vrijgesproken.

4. Als mede de te vroeg aangegane of ongeschikte Huwelijken van sommigen derzelve, als waardoor zij gehinderd werden om de moeijelijke en gevaarlijke reizen, die hunne zending telkens noodzakelijk maakte, geregeld voort te zetten. Hierbij komt

5. Dan ook in aanmerking de treurige verdeeldheid, die er tusschen sommige, die bestemd waren, om eensgezind tot een en hetzelfde doel zamen te werken, heeft plaats gehad, en zelfs tot die hoogte is gestegen, dat eene geheele verwijdering en afscheiding daarvan het gevolg geweest is, waardoor dus het Genootschap deszelfs eigenlijk oogmerk met de zoodanigen niet heeft kunnen bereiken.

6. Gelijk ook het verzuim van vele zendelingen, om, overeenkomstig hunne verpligting, aan het Genootschap van tijd tot tijd een geregeld dagverhaal van hunne werkzaamheden en ontmoetingen toe te zenden, hetwelk niet alleen voor de leden des Genootschaps, maar inzonderheid voor het Bestuur van zooveel aanbelang is, om van hunne ondervindingen, ter verbetering of meerdere volmaking hunner volgende bepalingen gebruik te maken. En eindelijk

7. Mogen wij hier nog bijvoegen, dat, schoon de meesten der zendelingen, zoo veel wij weten, op den duur in hunne zeden onberispelijk waren, sommigen echter, nu en dan, verkeerdheden hebben aan den dag gelegd, waarover wij ons grootelijks moeten bedroeven, daar het vooral een' zendeling betaamt, zich zorgvuldig te wachten voor alles, wat eenigen aanstoot geven kan.

Wij hebben dit alles slechts hoofdzakelijk aangehaald, omdat de gronden, waarop alle deze onze aanmerkingen rusten, reeds in het geschiedkundig gedeelte van ons rapport vervat zijn, en de korte aanstipping van de genoemde bijzonderheden, (zoo wij vertrouwen) genoeg zal zijn, ons een overzigt over het gansche te geven, latende het nu verder aan ulieder eigene beoordeeling over, in hoe ver al, en in hoe ver niet wij, ten aanzien van dit moeijelijk gedeelte van ons rapport, de ware oorzaken van het wel, of min gelukken der pogingen van het Genootschap getroffen hebben.

Wij zouden dus, volgens ons voorgestelde plan, nu moeten overgaan tot ons derde punt, om, namelijk, hieruit af te leiden de middelen, die men nu verder behoorde te beproeven, om voortaan, onder den Goddelijken zegen, het doel des Genootschaps, zekerder, overvloediger en duurzamer te bereiken.

Dan, dit kunnen wij voor als nog niet doen, daar wij, tot dat einde eerst moeten weten, hoe gij zelven, geliefde Broeders! oordeelt over de punten, die wij in dit tweede gedeelte van ons rapport behandeld hebben. Dit wetende, zullen wij beter in staat gesteld zijn dezelve op te geven. Weshalve wij het, thans door ons bijgebragte, aan ulieder oordeel onderwerpende, ons bereid verklaren, om, wanneer wij hetzelve zullen vernomen hebben, het nog overschietende gedeelte van ons rapport

af te werken, en bij eene volgende gelegenheid u hetzelve mede te deelen.

BIJLAGE.

Voorstel van Br. LOTZE *ingebragt in de Jaarvergadering van* 1809.

Geliefde Broeders!

Sedert twaalf jaren bestaat en werkt dit Genootschap. Toen het het edel besluit nam om te arbeiden tot verlichting van alle volken, inzonderheid der Heidenen, was niemand met dat werk door ervaring bekend; genoegzaam allen waren in zeker opzigt onervarene kinderen, die leeren moesten op verschillende wijze, langs verschillende wegen. Te verwonderen is het niet, dat wij als zulke kinderen hebben gestruikeld, en niet altijd die aanwijzingen zijn gevolgd, die ons hier en ginds gegeven werden. Ik geloof met u, dat wij thans veel anders zouden doen, en veel vermijden, dat wij niet, door onervaring konden vermijden; maar zouden wij daarom denken mogen: dat voorledene is voorbij! Voorwaarts, voorwaarts slechts! Het komt mij zoo niet voor. In dat voorledene is een rijke schat van onderwijs, ook voor het toekomende, en zonder dat onderwijs op te zamelen en te behartigen, kunnen wij niet voorspoedig voorwaarts rukken, zullen wij gewisselijk aanstooten, struikelen, vallen. Ik heb daarom gemeend de aandacht der vergadering bij dit stuk te moeten bepalen en aan haar welwikkend oordeel de beslissing over te laten, of niet, het volgend voorstel diende in handen van eene personele

commissie gesteld te worden, om daarop in een volgend jaar van advies te dienen. Ik wenschte namelijk, dat men zich met de overweging hoofdzakelijk der volgende vragen bezig hield: „*Wat heeft het Genootschap sedert* twaalf *jaren voor de zaak des Evangelies gedaan onder de Heidenen, en hoe heeft het dat gedaan? Zijn deze pogingen met eenen gewenschten uitslag al of niet bekroond geworden? Welke zijn de naaste en meer afgelegene oorzaken van die verschillende uitwerkselen? Wat leeren ze ons, zoo met opzigt tot het goede, dat vermeerd en versterkt moet worden, als met opzigt tot het nadeelige, dat opgeruimd moet worden, om daaruit regelen van wijsheid voor het toekomende af te leiden? Zijn er ook punten op den aardbol, die wij hebben voorbijgezien, en nogtans niet hadden behooren voorbijgezien te worden? Hoe is zulks toegekomen, en kunnen wij die als nog bereiken? Zoo ja, wat moet er gedaan worden, en hoe moet men dat doen?*" enz.

Ik vertrouw, Broeders! dat eene onpartijdige herziening van allen onzen arbeid rijk, onuitsprekelijk rijk is in lessen, die wij niet genoeg behartigen kunnen, en ons vele stof zal geven, ja wel tot verootmoedigende schaamte, die zoo heilzaam is, maar ook tot hartelijken dank aan God, en hierdoor tot aanvuring, om bestendig voort te gaan in die overtuiging, dat onze arbeid niet ijdel zijn zal in den Heere!

2. Uittreksel uit de opwekkingsrede, uitgesproken in de Algemeene Vergadering van 1814, door Jacobus Engelsma Mebius, Th. Dr., predikant te Rijperkerk en Hardegarijp (1).

Teelt voorspoed dikwerf weelde bij een van God gezegend volk, en vergeet dit ligt zijnen hoogsten Weldoener, dit was ook ons geval in vroeger jaren, toen men de ligtzinnigheid der Franschen, in kleeding, manieren en zeden, naäapte; in het gretig lezen van zedebedervende romans volgde; en Parijs, in opzigt der steeds afwisselende gewoonten en moden, bij de beschaafde wereld, ook in ons Land, den toon stelde, en niemand bijna, zonder inwijding in deze school, en stipte opvolging harer lessen, wellevend kon heeten, of gezegd worden

(1) De rede heeft tot opschrift: „opwekkingsrede tot eene ijverige betrachting van alles, wat ter herstelling van het vervallene in het ware christendom onder ons, en aan deszelfs uitbreiding in de wereld, kan dienstig zijn." De tekst was 2 Chron. XXIX: 10ª: „Nu is het in mijn hart een verbond te maken met den Heere, den God Israëls." Na de textverklaring komt de spreker tot de twee hoofddeelen zijner rede. Hij wenscht zijne hoorders te bepalen, 1°. bij een diep verval in de godsdienst, en eenige van deszelfs voorname oorzaken, waardoor wij de roede van Gods verbolgenheid zoo zeer verdienden en nog verdienen; en 2°. bij de gronden onzer verwachting, dat onze arbeid niet ijdel zal zijn in den Heer, enz. Het is het eerste punt, dat wij hier over nemen als bijdrage tot de beschouwing van hunnen tijd door Bestuurders van het Genootschap in die dagen, en als niet onbelangrijke karakterteekening. RED.

zijne wereld te verstaan. – En welk was het treurig gevolg hiervan? Dat vele jonge gemoederen, met deze Fransche ligtzinnigheid bezet, voor een ernstig gevoel van vooroudelijke godsdienstigheid onvatbaar, en de Nederlandsche deugden van nederigheid, deftigheid, spaarzaamheid, goede trouw, kuischheid, naarstigheid, en dergelijke daaruit geteeld, door tegengestelde ondeugden verdrongen werden. – Voegt hierbij, dat, terwijl de jeugd, in hoogmoed, de neus optrok over hen, die het oude pad der vaderen betraden, en zich nu verbeeldde hare wereld veel beter dan deze te verstaan, niet alleen tijd, vlijt en voormaals gewonnen schatten hieraan opgeofferd werden; maar ook het alleraangelegenste deel der wereldkennis, de kennis en erkentenis van den grooten Wereldschepper, uit wien alle dingen zijn en wij tot Hem, en van JEZUS CHRISTUS, die ook in de wereld kwam tot hare zaliging, en door wien alle dingen zijn, en wij door Hem, en van de betrekkingen, waarin ieder schepsel in de wereld tot hen stond, te veel van haar veracht en verwaarloosd werd.

Een ander, en nog grooter kwaad, stelde zich vervolgens het eerste op zijde, om den geest der ligtzinnigheid en den hoogmoed met vereenigde krachten te sterken, den invloed van de godsdienst daar tegen te verzwakken, en de deur voor allerlei zedenbederf wijd open te zetten. – In Frankrijk was de godsdienstleer in vele bijvoegselen van bijgeloof ingehuld, en, wanneer verstandigen dezer eeuw, die zich wijsgeeren noemden, het verachtelijke en schadelijke daarvan inzagen, scherpten zij hunne welbesnedene pennen tegen dezelven, tegen het priesterbedrog, en de onverdraagzaamheid en allerlei ondeugden daaruit gesproten. Dit vond bijval, en opende veler oogen te gereeder, omdat deze schrijvers hunne

redenen met scherts veraangenaamden. En niet weinig werd de moed en trots dezer wereldwijzen hierdoor gesterkt. – Dan, ongelukkig met den waren geest van het christendom onbekend, wist hun, door zelfverheffing verblind, oog, de geopenbaarde leeringen van dit menschelijk optooisel niet te onderscheiden, en zij baanden dus den weg, door het een zoo wel als het ander in een bespottelijk licht voor te dragen, voor eene smadelijke verwerping van alle verhevene waarheden van JEZUS godsdienst; ja voor de Godverzaking zelve, gelijk bekend is.

Hunne schriften, in eenen fraaijen stijl opgesteld, en met geestige slagen en verrassende magtspreuken vervuld, werden ook herwaarts overgebragt, en van ligtzinnigen, die de gronden van het Evangelie nooit ernstig onderzocht hadden, en reeds voor al wat Fransch heette, wegens hoogachting voor hunne taal, zeden en manieren, sterk ingenomen waren, gretig gelezen en anderen aangeprezen. Het behoorde nu bijna tot eenen goeden smaak, zoo niet met alle godsdienst, bijzonder met de geopenbaarde, te spotten, ten minste met eenen geestigen uitval tegen den Bijbel, en zijne, in een verkeerd licht geplaatste, gezegden en leeringen, bij allerlei gelegenheden te kunnen schitteren. Dit was de weg om boven het vooroordeel van het onkundig gemeen verheven te schijnen, en den eernaam van eenen sterken geest te verdienen. En geen wonder, dat men nu ook het bijwonen van de openbare eerdienst, of geheel naliet, of daarvan slechts, nu of dan eens, uit gewoonte, en om daarmede te spotten, gebruik maakte.

Nogtans straalde het uitstekende van JEZUS zedeleer, en van zijne onnavolgbare deugdsbetrachting, zelfs van zoodanige deugden, die zich niet ligt in eenig bloot

mensch op zulk eene wijze laten vereenigen, in de eenvoudige onopgesmukte Evangeliesche tafereelen van zijn leven en sterven, zoo ontegenzeggelijk uitgedrukt, te klaar in het oog, dan dat zij, die niet van alle verstand en nadenken beroofd, en in hun gemoed nog niet geheel bedorven waren, zijne godsdienst zoo maar voetstoots geheel verwerpen konden. Om dan evenwel iets aan den geest der eeuw toe te geven, werden allerlei vonden uitgedacht, om, door uitmonstering van vele leeringen en verborgenheden der H. Schrift, JEZUS leer met de elkander gedurig weêr verdringende stelsels der wijsbegeerte te verzoenen.

Dit vond ook te gereeder ingang, door middel van een derde kwaad, dat zijnen invloed over het menschdom, wijd en zijd, in dien tijd begon te verspreiden.

Te weten: door de uitbreiding van kennis in allerlei kunsten en wetenschappen, en den meerderen overvloed van hulpmiddelen, om althans tot eene oppervlakkige kundigheid in dezelve, zonder groote inspanning der zielsvermogens, welke de toenemende weelde en ligtzinnigheid niet gedoogden, te geraken, en daarmede onder anderen in zijnen kring eene vertooning te maken, nam ook de verbeelding van zelfgenoegzaamheid bij de bewoners van het verlicht Europa zeer toe, en de waarde onzer natuurkrachten steeg ten top, in het oog der eigenlievende stervelingen.

Men achtte nu zichzelven, meer dan ooit, rijk en verrijkt te zijn, en geens dings gebrek te hebben, en kon niet minder gelooven, dan ellendig, jammerlijk arm, blind en naakt te zijn. En hoe kon men zich nu in dezen stand langer overreden, dat men door het geloof in het bloedig lijden en sterven van den gekruisten Nazarener, met God bevredigd, en door de alles-

overwinnende genade van den H. Geest verlicht, bekeerd, geheiligd en tot geheel nieuwe menschen moest herboren worden, om in het Godsrijk in te gaan? – En bespeurde men dan nogtans te klaar het zedelijk bederf, dat in de wereld heerschte, en hare magteloosheid om dit te overwinnen; men schreef dit aan den schadelijken invloed van bijgeloovige begrippen, en onder dien naam bovenal, aan deze geopenbaarde leeringen toe. Geene pogingen werden dus ook achtergelaten om deze, die de wijsheid Gods en de kracht van des christens troost in leven en in sterven, en van zijn Godgewijd leven waren, als dwaasheid, ja als allernadeeligst voor deugd en goede zeden af te beelden. Een Evangelie toch, dat hem, die zich door een uitwendig zedelijk en godsdienstig gedrag, onderscheidde van anderen, op geen anderen grond, en op geene andere voorwaarde en wijze, den ingang in het Godsrijk vergunde, dan hetzelve dien voor snoode tollenaren en zondaren opende, was nu meer dan ooit, onverdragelijk. Eene loutere zedeleer dus, uit de openbaring der natuur afgeleid, en op zijn best, om eenig christelijk voorkomen te bewaren, door JEZUS voorbeeldig gedrag aangeprezen, zoude – dit veronderstelde, dit beloofde men – welhaast de wereld verbeteren en volmaken. Dus werd de godsdienst der rede op den troon geplaatst, en JEZUS, bovenal de gekruiste, in de schaduw gesteld.

Een sterk vertrouwen, ook op zijne eigene wijsheid, liet niet toe, iets als waarheid aan te nemen, dat ons verstand niet begrijpen, in alle zijne deelen niet doorzien, en dat onze rede niet uit hare eigene schatkameren voortbrengen konde. En nu werd ook alles in het werk gesteld, om al wat in de H. Schrift een bovennatuurkundig of wonderdadig voorkomen had, zoo fijn te

malen, dat het geheel door de zeef hunner verhevene oordeelkunde viel, en als kaf, voor den rukwind hunner hooggestemde verbeelding, wegstoof. En durfde de een of de ander, tot openbare tegenspraak van dezen tijdgeest besluiten, de zoodanigen werden als blinde aanbidders der oude gevoelens, als slechthoofden, ja als vijanden des lichts, der openbare verguizing ten prijs gegeven. Zelfs gevoel van behoefte aan God, en een ootmoedig buigen voor zijne hooge bestel- en bevelmagt, en dorst naar eene zalige onsterfelijkheid, werden, als strijdig met den verhevenen stand onzer natuur beschouwd: daar besef van eigene waarde, hem allerwegen ingeprent, hem alleen dringen moest eerbied te hebben voor zichzelven.

De schriften dezer hoogverlichte wijzen, in het laatste gedeelte der vorige eeuw, en vervolgens voortgebragt, werden ook herwaarts, uit Duitschland, overgevoerd; en hoe welgevallig waren deze troetelkinderen des vernufts, bij hen, die boven de onnoozelheid hunner vaderen gaarne verheven schijnen wilden?

Nog een vierde kwaad, ofschoon van een' geheel anderen aard, maar ook voor de ware godsdienstigheid zeer nadeelig, voegde zich in ons land bij de voorgaande. Bij het grootste godsdienstig genootschap in hetzelve, dat zich altijd bijzonder toelegde om de eer van Gods souvereine genade in de verkiezing, roeping, regtvaardiging, heiliging, bewaring en verheerlijking van den zondaar te handhaven, hadden, gelijk bekend is, al in het begin der zeventiende eeuw zware geschillen over sommige stukken hiertoe betrekkelijk, plaats gehad, en behalve de scheuring, die zij veroorzaakten, ook vele andere treurige gevolgen voortgebragt: – als, dat men zoodanige leeringen, die hoe gegrond ook, meer tot de vaste spijzen dan tot de melk der waarheid behoorden, als van de eeuwige voorveror-

denering nu overal op den voorgrond plaatste, dat men de godsvrucht meer naar een ijverig voorstaan der aangenome leeringen, dan naar een Gode geheiligd leven schatte; dat men andere geopenbaarde waarheden, als van de noodzakelijkheid der deugd tot ingang in het eeuwige leven, van de genadige belooning der goede werken, van de schade welke het toegeven aan ondeugden den waren Christen toebrengt, van de kracht des nieuwen levens in vereeniging met de belofte des H. Geestes, en een geloovig gebruik maken van dezelve ter bevordering van deugd en godzaligheid, enz. te veel in het donker stelde, om den schijn van onregtzinnigheid te ontgaan; dat men ook vele der geliefkoosde leeringen overdreef, of althans verkeerde gevolgen daaruit afleidde, die den ijver in de heiligmaking uitbluschte, en den weg tot een lijdelijk christendom baande. Een kwaad, dat al door LODESTEIN, WITS en andere groote mannen dier eeuw ingezien en bestreden, nogtans in de achtiende eeuw meer veld won.

Van hier verder, dat vele verdoolde menschen zich op regtzinnige begrippen, of op eenige ondervindingen van aangename of onaangename aandoeningen, zonder oefening van een werkdadig geloof, als genoegzame bewijzen van hun aandeel aan de zaligheid verlieten; — dat ook vele bekeerde christenen zich meer van de waarheid hunner roeping en verkiezing zochten te verzekeren, door een gedurig terug zien op de aandoeningen die hunne eerste bekeering vergezelden, dan door zich naar PETRUS raad te benaarstigen, om bij hun geloof, deugd, kennis, matigheid, lijdzaamheid, godzaligheid, broederliefde en liefde tot allen te voegen, — dat ook velen zelfs, ernstigen aandrang op pligtsbetrachting en zedekundige voorstellen, ofschoon op Evangeliegronden gebouwd, niet verdragen konden, maar als een gevolg

igste rege-
den bijbel
or te zetten.
jk ook hier
nge deelne-
vorige eeuw
alige hoofd-
n onzer na-
west, om ons
gen, en vele
ier landen en
: en nogtans
weldoener en
de liefde tot
aar en eeuwig
ien flaauw, dat
gansch Israël
rusten, niette-
Nederland de
eiding der ken-
dienst te doen.
aardig is dit ta-
En nogtans zult
niet ligt durven
gesteldheid van
eene opzigt wel
in de beginselen
r werelddeel ont-
alles in vuur en
ijd dertig, veertig
vele beroeringen,
uitmergelingen der
van ons weleer zoo

verzwakten, en dat eindelijk anderen, die het geschokte vlot der naauwverbondene waarheden van het Evangelie, zoo leerstellige als zedekundige, door vele menschelijke begrippen bestormd, naar het kompas der H. Schrift, midden tusschen de klippen trachtten te sturen, te veel hunnen invloed en vertrouwen verloren bij gemeenten, die liever op eene andere wijze wilden getroost zijn.

Ligt herinnert gij u, mijne waarde Hoorders! bij dit alles ook, hoe meer andere geschillen over godsdienstige onderwerpen, in de 17de eeuw ter baan gebragt en in de 18de voortgezet, niet alleen de banden der broederliefde door het geheele land verscheurd, en daardoor eenen allerverderfelijksten invloed op de bevordering van het ware, echte Christendom uitgeöefend hebben; maar ook de ware uitlegkunde der H. Schrift, door dien weg in zoodanigen nevel is ingehuld geweest, dat de fakkel tot hare kennis voorlichtende, die reeds vroeger door CALVIJN, DE GROOT en anderen ontstoken was, daardoor bijna geheel uitgedoofd werd, en het groote licht naderhand over dezelve door de SCHULTENSEN, SCHROEDERS, HEMSTERHUIZEN, VALKENAARS, ERNESTIS en anderen verspreid, niet dan langzaam door denzelven heeft kunnen doorwerken, om eene gezegende verbetering in dezen, in het laatst der voorgaande eeuw, langzamerhand voort te brengen.

En al dit kwaad bragt nog meer schade voort, toen volgens het voorgaande, de godsdienst der rede ten troon verheven werd, en zijne vrienden de nadeelige gevolgen der misbruikte bijbelleer opmerkende, deze aan de leer van het christendom zelve toekenden, en van daar de wapenen haalden, om hetzelve te bestrijden; terwijl zij ook den heilzamen invloed der herlevende regtschapene uitlegkunde tegenwerkten, door invoering

van nieuwe, geheel ongegronde en allernadeeligste regelen, enkel uitgedacht om hun plan, te weten den bijbel uit den bijbel weg te redeneren, volkomen door te zetten.

Nog is er een ander kwaad, dat ik eindelijk ook hier niet verzwijgen kan, dat van de al te geringe deelneming in de belangen van JEZUS rijk in de vorige eeuw getuigde, en als eene van Neerlandsch toenmalige hoofdzonden mogt aangemerkt worden. Duizenden onzer natuurgenooten zweetten voor ons in oost en west, om ons vele aangenaamheden des levens te bezorgen, en vele voordeelen werden ons door de beheering dier landen en den koophandel met dezelven toegebragt; en nogtans drongen ons noch de liefde tot God onzen weldoener en tot JEZUS CHRISTUS onzen verlosser, noch de liefde tot hen, die voor ons zwoegden, om hun waar en eeuwig heil ernstig ter harte te nemen. Wij baden flaauw, dat de volheid der Heidenen mogt ingaan, en gansch Israël zalig worden, en hierbij lieten wij het berusten, niettegenstaande vrede en opgehoopte schatten Nederland de beste gelegenheid gaven, om aan de uitbreiding der kennis van JEZUS CHRISTUS in die landen veel dienst te doen.

Aandoenlijk voorwaar en beschreijenswaardig is dit tafereel van ons godsdienstig bestaan! En nogtans zult gijlieden, mijne waarde Hoorders! het niet ligt durven tegenspreken, dat zoodanig reeds de gesteldheid van Europa, ook van ons vaderland, in het eene opzigt wel meer openbaar, en in het andere meer in de beginselen geweest is, toen de oorlog in een ander werelddeel ontstoken, vervolgens ook in Europa alles in vuur en vlam zette, en dien hardnekkigen strijd dertig, veertig jaren lang deed voortwoeden, die zoo vele beroeringen, bloedstortingen, verwoestingen en uitmergelingen der Europesche volken en landen, ook van ons weleer zoo

gezegend land, tot in dit loopend jaar veroorzaakte. En gijlieden zult dit tafereel in uwe gedachten nog door andere kwaden, die zich aan uwen geest vertegenwoordigen, kunnen aanvullen.

En wie onzer, die de heiligheid en regtvaardigheid van den Regter der natien erkent, zal ook durven loochenen of een grooten toorn, wegens dit alles rustte op ons, die op de zaligmakende leer, ons zoo onbeneveld voorgedragen, geen meerder prijs stelden, en de hemelsche waarheid zoo zeer in ongeregtigheid ten onderhielden?

Ook bragten de geringachting van het ons toevertrouwde Evangelie en het verval van ware godsdienstigheid, van zelfs vele zaden van verderf voor den burgerstaat mede. Want, is het de godsdienst, bovenal de godsdienst van JEZUS, die de burgerlijke wetten gezag bijzet, dezelve voor de maatschappij heilzaam maakt, alle deugden in het gemeen, de gezellige in het bijzonder, aankweekt; het geweld der ondeugden beteugelt, overheden en onderdanen op het naauwst aan elkanderen verbindt, en elk en een ieder, in den stand dien hij in de maatschappij bekleed, veiligheid verschaft, en in zijnen kring, tot algemeen welzijn, met allen ijver doet werkzaam zijn, zoo moet ook natuurlijk volgen, dat, met het verzaken van denzelven, onder Gods heilige toelating en bestuur, de banden der burgerlijke maatschappij verbroken, wetten en wijze verordeningen der vaderen vertreden, maatschappelijke deugden verzaakt, en, nevens allerlei ondeugden, vele twisten, verdeeldheden en onlusten, tot omkeering der volkeren aangekweekt werden.

Onder het hoog bestuur der heilige Voorzienigheid moest in het bijzonder, gelijk wij nu van achteren zien, dat Frankrijk, dat de wet der zeden en manieren

stelde; dat Frankrijk, dat zooveel God..honende en voor het gezag der vorsten en de rust der maatschappijen zoo nadeelige spotschriften en verbindtenissen teelde en overal verspreidde; dat Frankrijk, dat door verdeeldheid in andere landen, ook in ons vaderland te zaaijen, zijn eigen grootheid zocht te vestigen, maar tegelijk zijn eigen val berokkende, op eene schrikbarende wijze voor het oog van alle natiën geschokt en geteisterd worden, en tegelijk ten geesel verstrekken van alle volkeren, die den vergiftigden beker, dien het hun toereikte, gretig uitzogen.

Dan, hoedanig was de uitwerking, toen Gods oordeelen op aarde als een alles overstroomenden vloed uitbraken? Leerden de inwoners der wereld, die toen God hun genade bewees, zijne hoogheid niet ontzagen en onregt oefenden in gansch rigtige landen, – leerden wij, Nederlanders, nu geregtigheid? Geenszins. Weelde, met eene lange rei van ondeugden, hare getrouwe gezellinnen, bleef onder eene zigtbare uitputting en vermagering aanhouden niet alleen, maar breidde zich ook steeds meer en meer uit. De godsdienstondermijnende kwaden namen ook hand over hand toe, en onverschilligheid in dezelve wies, onder het schoone kleed van verdraagzaamheid. Iemand over zijne eeuwige belangen te onderhouden, of in fatsoenlijke gezelschappen van godsdienstige onderwerpen te spreken, was onwellevend. Twisten en verdeeldheden over de oorzaken van ons verval en de middelen van herstel onzer burgerlijke welvaart, vermenigvuldigden van het eene einde van het land tot het andere, en ons zedelijk en godsdienstig bederf, de eenige bron onzer rampen, werd over het hoofd gezien en Gods ongenoegen over hetzelve, met zijne slaande hand, niet opgemerkt, althans niet tot

verootmoediging en verbetering. Door de toenemende geschillen en de steeds afwisselende tooneelen van allerlei staatsomwentelingen, werd ook de aandacht van godsdienstige onderwerpen, in zamenspraken en gezelschappen langs hoe meer afgewend. De snipperuren van den staatsman, den geleerde, den koopman, den ambachtsman, den landbouwer, den veehoeder, den arbeider en anderen, aan het lezen van den bijbel of andere nuttige schriften of aan godsdienstige afzondering, tot gebeden en stille overdenking der goddelijke waarheid, of aan onderlinge opwekking en stichting te voren gewijd, werden nu aan het lezen van nieuwspapieren, staatkundige bladen, nieuwe wetten en verordeningen en aan het beredeneren van dezelven en aan volksvergaderingen besteed. Onvergenoegdheid van geest en wrevel over verlies van waardigheden en tijdelijke goederen vervulden ook veler harten, en deden velen de openbare eeredienst, of geheel verwaarloozen, voornamelijk wanneer men met de voorgangers in dezelve over staatkunde of godsdienst niet in alles gelijk dacht; of dezelve en de huiselijke godsdienst, zoo daarvan nog iets overbleef, zonder aandacht of nadenken bijwonen.

Bijzonder vond dit plaats, toen wij eindelijk, na vele schokken, in den Oceaan van het groote Rijk in één oogenblik nederploften, het aanleeren van eene vreemde taal, wetten en gebruiken veel tijd vorderde, en het ongenoegen zich algemeen uitbreidde, over de opofferingen van goed en bloed, die men tot stijving van den troon des toenmaligen magtigen Heerschers doen moest, onze vrijheden overal benadeeld werden, de godsdienst tot een spel van Staatkunde misbruikt werd en vele leeraars, levende onder broodsgebrek of gedompeld in schulden, hun werk zuchtende verrigtten; zonder dat vele gemeenten

door kleine belangstelling in de godsdienst zich dit aantrokken en in hunnen nood voorzagen.

Schriften, niet alleen uit Frankrijk en Duitschland, die de gewigtigste leeringen van de godsdienst omwroetten, werden herwaarts in dezen tijd overgevoerd; maar ook dezulke welke den twijfel omtrent deze leeringen aankweekten, werden op onzen eigenen bodem voortgebragt, onder den naam van dezelve te vereenvoudigen, of het Christendom naar de behoefte van den tijd te rigten. Dit echter moet ik hier tot lof der leeraren, altans in Friesland, waar ik meest bekend ben, aanmerken, dat deze schrijvers en hunne daartoe leidende werken, bij verre de meesten, enkelen misschien uitgezonderd, afgekeurd en versmaad werden.

Intusschen werd ook de geest, die geen lust tot nijdigheid had, door al het twisten en door kleinachting van de geopenbaarde godsdienst beproefd, en week zigtbaar met zijne werkingen. Regtvaardigen, die hunne zielen kwelden over het toenemend bederf, ontsliepen. Weinig hoorde en vernam men van nieuwe ontdekking, stilstaan des zondaars op zijnen weg, en vragen naar de oude paden van zielerust; en de ongevoeligheid nam steeds toe. Hoorde men nog eens hier of daar van eenige opgewektheid in deze of gene gemeente, dit was al veel, als eene morgenwolk, als een vroegkomende dauw, die haast verzwindt. En bij de overgeblevene vrienden van JEZUS hoorde men veel klagen over laauwheid, verachtering en geesteloosheid.

Hoeveel reden geeft dus dit alles, wanneer wij de zaak van deze treurige zijde beschouwen, dat ons, niettegenstaande de verademing ons thans in het uitwendige verleend, nog verdere droevige ondervindingen van Gods straffend ongenoegen dreigen, gelijk in HISKIA's dagen,

indien wij niet spoedig tot onzen God en zijne dienst met meerder vuur en ijver wederkeeren! En van hoeveel belang zoude het voor ons zijn, indien eens een jeugdig, ernstig boetprediker, een JOHANNES, in den geest en de kracht van ELIAS, onder ons optrad, om de godsdienstige geestgesteldheid onzer vaderen in de kinderen weder te herstellen, en onze afkeerige harten tot die der vaderen te leiden, opdat God niet kome en ons land met den ban sla!

Dat het dan nu ook in ons hart zij, aan het herstel van al het gevallene in, nabij en rondom ons, ernstig te werken, daar de afwijking zoo verregaande, de schuld daardoor opgelegd zoo onoverzienlijk groot, en de regtmatige vrees voor verder versterf en van Gods verbolgenheid zoo gegrond is!

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN DE ZEDEN EN GEWOONTEN DER ALFOEREN IN DE MINAHASSA,

DOOR DEN ZENDELING

P. N. WILKEN.

(Vervolg van blz. 332.)

7. De dief ontvangt zijn loon.

De bewoners van Tulau waren gedurig in oorlog met die van Kinupit, maar werden telkens geslagen, omdat deze in het bezit waren van een beschermhout, kapoja (1) genaamd, hetwelk diende, om er op te kerven hoe veel malen de oorlogsvogel gefloten had. KALELE, het hoofd van Tulau zon op middelen, om zich door list den kapoja toe te eigenen. Tot dat einde verzocht hij om vrede, huichelde vriendschap, en trouwde met APER, de dochter van MAKALENZUN, het hoofd van Kinupit. Een jaar lang leefde hij stil en tevreden met zijne vrouw, die hem gedurende dien tijd eenen zoon schonk, en tevens won hij het vertrouwen van zijnen schoonvader.

---

(1) Door Br. LINKMANN werden in der tijd drie kapoja overgezonden, vermeld in de „lijst van voorwerpen, enz. in de kast van het zendelinghuis" (zie Med. VI, blz. 88 sub 15). Het zijn vierkante latjes van verschillende houtsoorten, 22, 14 en 13 Ned. duim lang; de kerven zijn op de hoeken gemaakt, ten getale van respectivelijk 23, 12, 15, 14–16, 17½, 20, 15 en 14, 14, 14, 13. RED.

Nu achtte KALELE den tijd gekomen om zijn listig voornemen uit te voeren. Hij hield zich ziek, en gedroeg zich alsof hij al zieker en zieker werd. Op zekeren dag zeide hij tot zijne vrouw: verzoek toch uwen vader om het beschermhout, welligt zal ik daardoor, wanneer het boven mijn hoofd wordt gehangen, genezing vinden. De vader, die zijnen schoonzoon vertrouwde, gaf tot dat doel gaarne den kapoja. De zieke bespeurde, zoo als hij voorgaf, weldra eenige verligting, en na eenige dagen was hij volkomen genezen. Den daarop volgenden middag ging hij met zijne vrouw naar de rivier om te baden, den kapoja medenemende. Bij de badplaats gekomen zijnde, zeide hij tot APER: „baad gij maar eerst." Toen zij zich gebaad had en aan het kleeden was, ging hij in de rivier, maar sprong dadelijk aan den anderen kant er weder uit, en zich tot zijne vrouw wendende, zeide hij tot haar: „behoud gij ons kind, en ik zal den kapoja medenemen." APER dit hoorende liep snel naar huis, en deelde het gebeurde aan haren vader mede. MAKALENZUN stond bij dit berigt verbaasd, snelde echter zijnen schoonzoon na, en riep hem verontwaardigd toe: „KALELE, gij hebt mij met list bedrogen, en mij den kapoja op eene gemeene manier ontstolen; doch nu verzoek ik u, mijn zoon, wend uw gezigt, wanneer gij met den kapoja ten strijde trekt, niet herwaarts, maar rigt hem naar de andere zijde van den berg, naar het zuiden."

Niet vele dagen na dezen diefstal rustte KALELE zich reeds ten oorlog uit, ging echter niet naar het zuiden, zoo als zijn schoonvader hem had verzocht, maar naar Kinupit; want geenszins had hij zijne vroegere nederlagen vergeten, die hem nog altoos griefden. Thans wilde hij zich wreken. Door den kapoja geholpen sloeg hij

zijne vijanden, doodde zelfs vele van de bloedverwanten van zijne vrouw, en breidde zijne grenzen uit. Zegepralend keerde hij uit den oorlog naar Tulau terug, en besloot met zijne onderhoofden het offer Mauri (1) te maken.

Bij dit offer was hijzelf de Teterussan, het hoofd der dapperen. Op den dag van Kumojak (2), een' der offerdagen, was hij des morgens reeds vroeg als een held gekleed, dat wil zeggen, met een lang, rood opperkleed en met een' uwak (3), zijnde een hoofddeksel met een' of meer koppen van jaarvogels, die een teeken zijn van moed in het snellen van koppen. Reeds was het negen uur, en nog was niemand voor het offer gekomen. Nu blies KALELE op eenen bamboes, met wokkabladen versierd, om zijne hoofden en onderdanen tot het offer te roepen. Nogtans vertraagden zij te komen. KALELE ging, door het blazen op den bamboes en door de warmte der zon verhit zijnde, naar de rivier Sapa om zijn gezigt te wasschen en af te koelen. Bij de rivier komende boog hij zich neder, en terwijl hij eene hand vol water nam, werd zijn hoofd door eenen gespleten steen, door de wraak der goden van Kinupit (4), tot zijne verbazing, daar hij niet wist vanwaar die steen kwam, zamengeknepen, tot dat hij stierf.

Intusschen waren zijne hoofden en onderdanen voor het

(1) Mauri een zeer belangrijk negerijoffer, dat, behalve na eenen zegepralenden oorlog, hoogstzelden wordt gemaakt.

(2) Kumojak beteekent met zwaard, spies of péda, al zingende en dansende schuins in de hoogte steken.

(3) Uwak = jaarvogel.

(4) Kinupit beteekent: is zamengeknepen of ingesloten geworden. Deze negerij bestaat thans niet meer; de plaats, waar zij stond, wordt door twee rivieren, die aan den eenen kant in een' vijver zamenloopen, ingesloten.

offer vergaderd, en wachtten op de komst van den Teterussan. Het wachten moede zijnde, werden de Sasamperan en Wewenoan (krijgshoofden) uitgezonden om hem te zoeken. Overal zoekende, vonden zij hem eindelijk dood bij de rivier, zijn hoofd geklemd tusschen een' gespleten steen. Ontsteld keerden zij met deze treurmare terug. Allen gingen nu derwaarts, en beproefden het hoofd des Teterussans van den steen te bevrijden, maar te vergeefs waren al hunne pogingen. Nu trad een priester vooruit, en zong biddende: „O Empung Lumous opent den steen van dezen held, en laat de ziel van dezen dapperen wederkeeren." Na dezen zang tot drie herhaalde keeren gezongen te hebben, liet de steen los, zoodat men het hoofd van KALELE er uit kon nemen. Men bragt het lijk naar huis, en plaatste het op den zetel van den Teterussan. Gedurende het offer behield het gelaat eene schoone roode kleur, de oogen stonden open, en het hoofd bewoog zich als vroeger, toen hij nog leefde. Doch zoodra het offer geëindigd was, openbaarden zich de teekenen der ontbinding, en men begroef hem, rouwklagende.

8. Het geluk dient de list.

RUNTURAMBI zond dagelijks zijnen slaaf uit op de wilde varkensjagt. Eens met de honden in het bosch zijnde sloegen deze weldra aan. De slaaf luisterde naar hun geblaf, of zij een everzwijn op het spoor waren. Hij bespeurde echter dadelijk, dat dit niet het geval was, maar dat zij onderling aan het vechten waren. Nu haastte hij zich om te zien, wat de reden daarvan kon wezen, en zag weldra tot zijne groote verwondering, dat de honden onder eenen boom gekookte rijst en vleesch vraten. Van deze plaats, wat hij ook beproefde, waren de honden

niet weg te krijgen, zoodat hij voor de eerste keer met ledige handen te huis kwam. Den volgenden dag ging het op dezelfde wijze.

RUNTURAMBI was hierover vertoornd, en vroeg zijnen slaaf: „welke is de oorzaak, dat gij nu reeds twee dagen zonder wild te huis komt, terwijl gij vroeger elken dag twee of drie wilde varkens medebragt. Zeker hebt gij niet gejaagd, maar onder een' der boomen liggen slapen." „Nog nooit," antwoordde de slaaf, „heb ik de bevelen van mijnen heer verwaarloosd, maar heb ze steeds getrouw behartigd." En nu vertelde hij zijnen heer het vreemde geval met de gekookte rijst en het gekookte vleesch, om welke de honden vochten, en waarvan zij niet af te krijgen waren. Mijnheer gelieve morgen mede te gaan, dan kan hij zich zelven hiervan overtuigen. RUNTURAMBI nam dit voorstel aan, en weldra overtuigde hij zich van de waarheid dezer mededeeling. Over dit vreemd verschijnsel verbaasd staande, deed hij naauwkeurig onderzoek, en ontdekte in den boom eene zeer schoone vrouw.

Nu klom RUNTURAMBI naar boven, en vroeg haar: „wilt gij mijne echtgenoot worden?" „Indien gij mij als den stam van uw huis erkent," antwoordde zij, „dan zal ik met u gaan, en uwe vrouw worden." RUNTURAMBI nam deze voorwaarde aan, beide daalden nu van den boom, en gingen zamen naar zijn huis. De eerste vrouw echter van RUNTURAMBI verkoos geenszins van haar voorregt, ter gunste van de jonge vrouw afstand te doen. Deze teleurgesteld, was op haren man vertoornd, en zon op middelen om zich het beloofde voorregt door list toe te eigenen.

RUNTURAMBI ging elken morgen naar den k e h e t a n om palmwijn te winnen. Volgens gewoonte nam hij telkens zijne spies mede. De jonge vrouw wachtte zijne

terugkomst bij de deur van haar huis af. Toen hij den trap wilde beklimmen, zeide zij tot hem: „laat uwe spies toch beneden blijven." Aan dit verzoek voldeed hij gaarne, en nu den trap beklimmende, stootte zij hem onverwachts terug, zoodat hij naar beneden in zijne spies viel, waardoor hij in twee gelijke deelen werd gesneden. Nu zeide de jonge vrouw tot de oude: „neem de helft tot uwen man, en ik zal de andere helft nemen." Na deze deeling stierf dadelijk het deel van de eerste vrouw, terwijl dat van de jonge in het leven bleef. En zoo werd deze de stamvrouw of het hoofd des huizes, en de oude moest tot aan haren dood, als eene aangenomene dochter bij de jonge vrouw dienen.

9. De twistappel.

Twee der zonen van den Empung wangko (grooten God); PINONTOAN, wonende op den Lokon, en RUMENGAN, den berg Mahawu (1) tot zijne woning hebbende, waren op de schoone AMBILINGAN, dochter van SUPUTAN en KARAANAN, verliefd. Eens elkander ten huize der beminde ontmoetende, ontbrandde de minnenijd zoodanig in hun hart, dat zij besloten elkander te beoorlogen, tevens bepalende, dat de overwinnaar AMBILINGAN tot vrouw zou hebben. Het begin van den oorlog werd gesteld op den tienden dag. Nu begaven beiden zich elk naar zijne eigene woning en zochten bondgenooten.

PINONTOAN koos tot strijdmakkers al de steenen der zee, zoowel kleine als groote. RUMENGAN riep de hulp van drie groote wormen (2) in, die 30 tot 40 voet lang

(1) Mahawu = is rookende; deze berg werd vroeger, en wordt ook nu nog wel, Rumengan genaamd.

(2) Is worm hier te verstaan als het hoogd. Lindwurm (draak)? RED.

waren, en eene dikte hadden van ruim een' voet diameter.

Voor en aleer de oorlog begon, beproefde PINONTOAN de kracht van drie der grootste steenen. Deze sprongen nu vlammend van den eenen berg op den anderen, en deden hem door dien sprong instorten. „Het is wel," zeide PINONTOAN tot hen, „gij drie zult in den oorlog vooruit gaan, en den weg banen.

Ook RUMENGAN beproefde vooraf de kracht zijner wormen. Naauwelijks begonnen deze in de aarde te boren, of alles schudde en dreigde in te storten, juist als bij eene zware aardbeving. RUMENGAN was met deze proef voldaan, en zeide tot hen: „gij zult het huis (den berg) van PINANTOAN vernielen."

Reikhalzend zagen nu beide broeders den bepaalden dag tegemoet, elk zich overtuigd houdende van de zegepraal.

Op den tienden dag kwamen al de steenen, groot en klein, uit de zee naar den Lokon. Nu begon de strijd. In drie sprongen waren de drie groote, vlammende steenen van den Lokon op het huis (den berg) van RUMENGAN; hier sprongen zij eenige keeren, totdat het huis instortte, van boven vlak werd en drie openingen (kraters) kreeg.

Intusschen waren ook de drie wormen bezig. De weg, waar langs zij met eene verbazend snelle vaart kropen, ten westen van Kinilo naar den Lokon, werd eene kloof. Op het huis (den berg Lokon) van PINONTOAN komende, rigtten zij groote verwoestingen aan, boorden in den grond, en deden den hoogen berg drie keer hevig schudden, zoodat hij op het punt stond van in te storten.

Nu kwam de Empung Meiiseper (1) tusschen beiden,

(1) Meiiseper = is een dam gelegd geworden.

en vermaande de broeders, een einde aan dien verderfelijken oorlog te maken. „Gij zult, zoo voortgaande," zeide hij tot hen, „uw eigen geluk en het geheele land verwoesten. Als broeders behoort gij deze twistzaak in der minne te beslissen; deelt de schoone AMBILINGAN zamen." Deze vermaning vond bij beiden een open oor, en de vrede werd hersteld. De bondgenooten werden nu van weêrskanten ontslagen. De steenen naar de zee terugkeerende, bleef een groote menigte van hen achter, zoodat nu nog van Kinilo tot Tateli eene aaneengeschakelde laag van steenen gevonden wordt.

Nu begaven PINONTOAN en RUMENGAN zich naar SUPUTAN en zijne vrouw KARAANAN, verzochten hun den bruidschat te bepalen, en de dochter aan hen te geven. De bruidschat bepaald en gegeven zijnde, ontvingen zij van de ouders de schoone AMBILINGAN. Deze jonge vrouw, in tweeën gesneden zijnde, kreeg PINONTOAN de bovenste helft van den buik tot het hoofd; hij vereenigde met dit deel een stuk van eene rots, en noemde nu zijne vrouw naar haren vorigen naam AMBINGAN.

RUMENGAN ontving tot zijne vrouw de benedenste helft; hij plaatste daarop het voorste gedeelte van eene wilde koe, (1) en noemde haar KATIWIEI (2).

---

(1) De naam wilde koeijen wordt in de Minahassa gegeven aan eene soort van antilope (antilope celebica) (REINWARDT, Reis, blz. 515). RED.

(2) „Hiermede," schrijft Br. WILKEN ons, „zal ik de volksverhalen maar voor goed eindigen. Zij beteekenen, dat weet ik wel, weinig; maar men kan er toch den volksgeest eenigszins uit leeren kennen, en daarom heb ik mij de moeite getroost, ze u mede te deelen."

De redactie meent, dat, juist omdat in zulke verhalen de volksgeest zich openbaart, zij eene groote waarde hebben. Zij stelt ze dan ook op hoogen prijs, en vertrouwt, dat de door Br. WILKEN geleverde proeven, ook andere BB. zullen aansporen van het hunne ons mede te deelen.

FABELEN.

1. De sterke wordt door den zwakke overwonnen.

Bij eene ontmoeting van den vluggen, krachtigen, wilden stier en den langzamen, zwakken bloedzuiger, zeide deze tot genen: „kom laat ons wedden, wie van ons het hardste en het verste kan loopen.” Met geringachting zag de stier op den bloedzuiger neder, maar nam toch zijn voorstel aan. Beide stonden gereed den wedstrijd te aanvaarden, en toen de wilde stier begon te rennen, zat de bloedzuiger met eenen wip aan een' der pooten van den stier gehecht. In dolle vaart vloog de vlugge stier over berg en door dal. Eindelijk hield hij op, en vroeg met eene zegepralende stem: „hei, bloedzuiger! waar zijt gij?” Zoodra deze bemerkte, dat de stier zijne vaart staakte, wipte hij van het been op het gras, zijne partij een weinig vooruit, zeggende: „hier ben ik.” Teleurgesteld rende de stier, met den bloedzuiger weder aan het been, al verder en verder, door bosch en rivier, over berg en door dal. Bij tusschenpoozen echter vroeg hij: „hei, bloedzuiger! waar zijt gij?” en steeds hoorde hij een weinig vooruit het tergend antwoord: „hier ben ik.” En telkens vloog de stier verwoed weder vooruit, tot dat hij eindelijk uitgeput

---

Het is volstrekt noodig, dat niet maar de zendelingen, maar ook de vrienden der zending bekend worden met de denkbeelden der volken tot welke het Evangelie gebragt wordt. Zij kunnen daaruit leeren op welken bodem de Evangeliebode zaait, en wat, om nu niets meer te noemen, te verwachten is van de geheel nieuwe denkbeelden, die het Christendom onder heidensche volken verspreidt. Hoe de zedeleer van al deze volken verschilt van de christelijke blijkt ten duidelijkste uit hunne legenden. Later deelen wij wel eens proeven mede uit andere streken. RED.

nederzeeg, en ootmoedig bekende door den bloedzuiger overwonnen te zijn (1).

2. De slimme rat overwint de wilde koe.

Eene veldrat en eene wilde koe gingen eene weddingschap aan, om te zien wie van haar het best de hitte van het vuur kon verdragen. „Ziedaar," zeide de rat, „eene holte, – een ieder van ons ga op hare beurt daar in liggen, terwijl eene zekere hoeveelheid brandhout daarop verbrand zal worden, – wie van ons beiden ongedeerd blijft, zal de overwinnaar zijn." „Uw voorstel," antwoordde de koe, „neem ik aan."

De rat ging nu in de holte, maar groef, terwijl de koe bezig was, het brandhout op te stapelen, voor zich eene schuilplaats. Toen deze gereed en het hout aangestoken was, begon de rat bitterlijk te kermen, zoodat de koe dacht: het is met haar gedaan. Doch het hout uitgebrand zijnde sprong de rat, tot groote teleurstelling van de wilde koe, ongedeerd uit hare schuilplaats.

Nu was de koe aan de beurt; zij ging in de holte liggen, het brandhout werd opgestapeld en aangestoken; de hitte kwam al nader en nader en werd eindelijk ondragelijk. Vreeselijk was het geloei van de koe, en daar geene redding voor haar opdaagde, stierf zij overwonnen.

---

(1) Wij denken hier onwillekeurig aan een dergelijk volksverhaal, dat wij van een' ouden landman in Zuid-Holland vernamen. „Weet gij," zoo sprak hij, „hoe het winterkoninkje zijn' naam ontving? – De vogels gingen eens eenen wedstrijd aan, wie hunner het hoogst kon vliegen. Het winterkoninkje plaatste zich op den kop van den arend. Toen deze nu zoo hoog gestegen was als hij maar kon, vloog het winterkoninkje op, streek weêr op den arend neêr, en behaalde dus de overwinning." RED.

3. De bedrieger bedrogen.

De weris (1) bezat een speeltuig kakantungan genaamd, waarmede hij zich dikwerf vermaakte. Eens hoorde hem een aap hierop spelen, en over de schoone klanken verwonderd zijnde, verzocht hij den weris hem dit speeltuig voor een' oogenblik te leenen. De weris wilde eerst aan dit verzoek niet voldoen, bevreesd zijnde, dat hij het niet terug zou ontvangen. „Vrees daarvoor niet," hernam de aap, „ik wil er slechts een weinig op spelen, en zal het u dan teruggeven." Nu gaf de weris hem den kakantungan. De aap speelde er op om de waakzaamheid van den weris in slaap te wiegen, doch zoodra hij de kans schoon zag, klouterde hij snel met den kakantungan op eenen hoogen boom, wel wetende, dat de weris hem derwaarts niet kon volgen. Op een' der takken zittende begon hij op dit schoone instrument te spelen, en terwijl hij speelde, zeide hij tot den weris: „deze kakantungan was niet de mijne, maar ik heb hem mij behendig weten eigen te maken." De weris ergerde zich over deze tergende woorden, te meer, daar hij niet bij magte was den dief te vervolgen.

Doch na eenige overweging ging hij naar eenen vijver, huurde een' kreeft om den aap het speeltuig te ontnemen. Terwijl de aap nog altijd zat te spelen en den weris te tergen, kroop de kreeft ongemerkt den boom op. De aap den weris steeds in het oog houdende, en geenen aanval vermoedende, werd onverwachts door den kreeft gegrepen. Van schrik en pijn gaf hij een' gil, viel naar beneden met het hoofd op eenen steen, en

(1) Weris = een vogel, die niet kan vliegen maar slechts fladderen.

nederz
overw

2.

Een
schap
van h
„eene
in lig
daarop
gedeer
stel,"
De
koe b
eene s
stoken
de ko
uitgeb
van d
Nu
holte
stoken;
eindeli
en da
overwo

(1) W
dat wij
gij," zo
De vogel
vliegen.
Toen de
terkonink
overwinni

een groot vruchtbaar veld. Weldra ontdekte de weris eene zeer groote schelp, die een weinig geopend was. Terstond riep hij zijnen makker toe: „welk een' vond! Kom hier, daaraan hebben wij met ons beiden meer dan genoeg; haal maar het voedsel met uwe hand er uit.” De aap stak gretig een' van zijne voorpooten in de schelp, maar terstond sloot deze zich, en klemde den poot van den aap zoodanig, dat hij zich, wat hij ook deed, niet kon bevrijden. De aap huilde en kermde van pijn, doch de weris lachte en zong: „indien ik ware gelijk gij, – werde genomen een steen en geslagen de schelp (1).” De aap bleef schreeuwen en janken, tot dat de vloed kwam, en hem verzwolg.

5. De meerderheid delft het onderspit.

Een vlinder zeide eens tot tien apen: „gij zijt met uw tienen, en ik ben slechts alleen, komt laat ons vechten, om te zien, wie van ons heer of slaaf zal zijn; indien gij mij overwint, dan ben ik uw slaaf, en overwin ik u, dan zijt gij mijne slaven.” Beschaamd over dit voorstel, zeiden de apen tot elkander: „die kleine vent is alleen, en daagt ons vol overmoed ten strijde; – schande zou het voor ons wezen, indien wij terugdeinsden.” Nu vroegen zij den vlinder: „met welke wapenen en waar zullen wij vechten?” „Met stokken,” was het antwoord, „en onverschillig op welke plaats wij ook mogen zitten of staan, moet tot vergruizing toe worden toegeslagen.” Dit voorstel werd aangenomen. Gereedstaande om te vechten, zat de vlinder met eenen op het hoofd van een' der apen; en terwijl de

(1) Sa aku tanu nikou, – iendo watu wo tengku tengku pato ni kima.

andere apen toesloegen en het hoofd van hunnen makker vergruisden, vloog de vlinder op het hoofd van een' anderen aap, en terwijl op deze wijze ook het hoofd van den tweeden aap door de slagen zijner makkers werd verpletterd, zat de vlinder reeds op het hoofd van den derden, vervolgens op het hoofd van den vierden en vijfden, tot den tienden toe. Negen waren nu reeds gedood, en de tiende gaf zich overwonnen, en werd de slaaf van den vlinder.

BETEEKENIS DER NAMEN VAN EENIGE NEGERIJEN.

1. Kakaskassen.

kumaskas	uiteen krabben, zoo als de kippen doen.
mahakaskas	is uiteen krabbende, enz.
kaskassen	wordt uiteen gekrabd.
kakaskassen	het gekrabde, of wat gekrabd wordt.

De oude wailan uit Wanua wangko (groote negerij) zond zijne slaven naar den Lokon, om voor zijn huis hout te kappen. Aan het kappen zijnde, vloog de bijl van den steel naar het zuidoosten van den berg. Terwijl men nu aan het zoeken was en de drooge bladeren, ter plaatse waar de bijl gevallen was, uiteen krabde, borrelde door dit krabben een water op, en werd eene rivier. Deze rivier noemde men wegens dit krabben kakaskassen – het gekrabde. Later werd bij deze rivier eene negerij aangelegd, die denzelfden naam ontving.

2. Tinoor.

tumoor	overeindstellen.
mahatoor	is overeindstellende.
toorren	wordt overeindgesteld.
tinoor	is overeindgesteld geworden.
tinoorran	waar is overeindgesteld geworden.

Eens ontstond tusschen het distrikt Kakaskassen en het distrikt Bantik oorlog, omdat deze eene negerij te Waku wilden aanleggen. Eene menigte sneuvelde van weêrskanten, en vele koppen werden gesneld. Een jongeling, die ook in den oorlog gevallen was, werd weggedragen, en bij eene rivier, leunende tegen eenen boom, overeindgesteld. Toen men hem hier, nadat de oorlog geëindigd was, vond, werd die rivier genaamd Tinoorran = waar is overeind gesteld geworden; met der tijd werd hiervan Tinoor. De negerij, die later bij deze rivier gebouwd werd, ontving denzelfden naam.

3. Lotta.

Lotta beteekent modder. Dezen naam ontving die negerij wegens den modder, die vroeger daar ter plaatse was. Deze plaats was eene vlakte bij eene rivier, waar vele wilde varkens kwamen baden en wroeten, en vele wilde koebeesten door hun geloop den omgewoelden grond tot modder trapten.

4. Tomohon.

Eigenlijk Toumuhum naar de rivier Muhum. Deze rivier ontving dien naam naar het geroep van eenen vogel, want zoo dikwerf men uit die rivier water haalde, hoorde men den vogel roepen: muhum, muhum, muhum.

5. Tataarran.

tumaar	beloven.
mahataar	is belovende.
itaar	wordt beloofd.
tataarran	de plaats van belofte.

Deze negerij ligt tusschen Tondano en Tomohon, en behoort half tot dat distrikt en half tot het eerste. In

vroegere tijden hadden de Tondanezen en Tomohonezen elkander beloofd, van in deze negerij op bepaalde tijden ruilhandel te komen drijven, en wegens deze belofte ontving die negerij den naam van Tataarran = plaats der belofte. Wegens het snellen echter van eenen kop van iemand van Woloan werd de markt naar Tondano verplaatst.

6. Panglombian.

kolombi	schelp.
kumolombi	schelpen zoeken.
mahakolombi	is schelpen zoekende.
mangolombi	" " "
kolombien	worden schelpen gezocht.
panglombian	waar schelpen gezocht worden.

Deze negerij wordt Panglombian genaamd, naar een meertje waarin schelpen gezocht worden, die aldaar zijn.

7. Rurukan = steel van eene spies.

Tijdens een' hongersnood ging MAKALEW met zijne aangenomene zonen en eenen slaaf naar het bosch, om sago te kloppen. Bij eene rivier eene hut gebouwd hebbende, zond hij zijne aangenomene zonen uit, om een' goeden sagoboom te zoeken, te vellen en te kloppen. De slaaf echter moest met hem in de hut blijven, om eten te koken. MAKALEW in een verdrietig humeur zijnde, zocht redenen om zijnen slaaf te straffen. Geene andere vindende, beschuldigde hij den slaaf van zijnen betel, dien hij met opzet verborgen had, te hebben gestolen. „Nog nooit," antwoordde de slaaf vrijmoedig, „heb' ik uwe beteldoos aangeraakt, tenzij door u gezonden om haar te halen." Over dit antwoord vertoornd zijnde, zeide MAKALEW: „de goden zullen beslissen, wie van ons de waarheid spreekt.

Wij zullen, na negen geteld te hebben, gelijktijdig in de rivier gaan en onder duiken, wie van ons gelogen heeft zal gelijk deze gabagaba spoedig naar boven komen, en wie de waarheid gesproken heeft, zal gelijk dezen steen gerust onder water blijven. Na negen geteld en de gabagaba en den steen in de rivier geworpen te hebben, snelden beiden er in en onder water; de slaaf in persoon, MAKALEW echter stak den steel van zijne spies, om hem te vervangen er in, begrijpende, dat die het langer dan zijn slaaf zou uithouden. Doch onverwachts ziet MAKALEW een groot everzwijn, en de afspraak vergetende, trekt hij den steel van zijne spies uit het water, en steekt naar het wilde varken, dat echter niets anders dan een steen was. De slaaf uit het water komende, zeide: „mijnheer ziet nu duidelijk, dat ik niet gelogen heb." „Neen," hernam MAKALEW, „ik heb mij vergist, meenende een groot everzwijn te zien, en het was slechts een steen. Wij zullen nog eene proef nemen, ik zal dezen keer mijn' voet in de rivier houden. Na de noodige ceremoniën gingen beiden weder te water, MAKALEW zich overtuigd houdende, dat hij nu zeker zou overwinnen. Maar ziet, daar komt, terwijl hij zijn' voet onder het water houdt, een kreeft, en knijpt een' van zijne teenen zoodanig, dat hij zonder nadenken schielijk zijn' voet uit het water trekt. De goden hadden nu beslist, MAKALEW gaf zich overwonnen en besloot, dat voortaan de goden, door het water elke twistzaak zouden beslissen. Sedert dien tijd bestaat deze soort van eed.

De rivier, waarin deze gebeurtenissen plaats vonden, werd naar den steel van de spies, Rurukan genaamd, en de negerij, die later bij deze rivier aangelegd werd, ontving denzelfden naam.

8. Kembes.

Deze negerij draagt dien naam naar eenen wilden vruchtboom, Kembes in Empung genaamd. Bij het bouwen van deze negerij stonden daar ter plaatse zulk eene menigte van die boomen, dat de werklieden dagelijks van het eten dier vruchten verzadigd werden.

9. Lahendong.

Overgroot was het getal bewoners van Tompasso, zoodat zij besloten zich te verspreiden. Sommigen wilden naar het strand om te visschen en zout te branden (1), de overigen echter wilden op het gebergte blijven, om rijsttuinen te maken. Nu stond bij Tompasso een zeer hooge Lahendongboom. Komt, zeiden zij tot elkander, laat ons dezen boom vellen, voor ons allen is hij nuttig; van de schors kunnen wij kleeding en van het hout kunnen de planters stampblokken en de visschers schuiten maken. De boom werd geveld, en de top viel naar het noord-noord-westen tot aan eene rivier, wier naam onbekend was. Niet lang echter daarna groeiden, van de verspreide vruchten van dezen boom, eene menigte Lahendong aan de oevers van deze rivier, weshalve men haar Lahendong noemde. Later bouwde men bij deze rivier eene negerij, die ook den naam Lahendong ontving.

---

(1) Het zout wordt door de inlanders op de volgende wijze gemaakt. Men legt groote vuren aan, giet daarover zeewater, zoodat het water verdampt en het zout in de asch achterblijft. Deze asch wordt nu in water gedaan, waarin dan de zoutdeelen oplossen. Door het uitdampen van dit water verkrijgt de inlander een zeer voldoend zout; en de bewerking heet zout branden. RED.

10. Pinaras.

maras	gras kappen.
mahaparas	is gras kappende.
parassen	wordt gras gekapt.
pinaras	is gras gekapt geworden.

Niet ver van een bosch hadden jagers op eene bepaalde plek de kanokano en de koesoekoesoe gekapt voor eene rustplaats op hunne vermoeijende togten. Later werd daar ter plaatse eene negerij aangelegd, die den naam ontving van Pinaras = het gras is gekapt geworden.

11. Rambunnan.

rambun (1)	wolk, mist of rook, die zich op een huis, boom of berg zamenpakt.
rumambun	bewolken, enz.
maharambun	is bewolkende.
rambunnan	waar bewolkt wordt.

Niet ver van deze negerij is een berg, die bijkans elken morgen en avond bewolkt is. Hiernaar werd deze negerij genaamd Rambunnan = waar bewolkt wordt.

12. Rembokken.

rumembok	blaffen, als een varken, dat boos is.
maharembok	is blaffende, enz.
rembokken	wordt geblaft, enz.

Het groote meer van Tondano bespoelt ook ten zuidoosten de negerij Rembokken. De oevers van het meer zijn aldaar hoekig en steenachtig. Door den zuidewind slaan de golven gedurig tegen deze rotsachtige hoeken

(1) De eigenlijke namen van wolk, mist en rook zijn: ninahek, semu en awun.

en veroorzaken het geluid: bok. – Wegens dit geluid heeft men deze plaats genoemd: Rembokken = wordt geblaft.

13. Langowan, eigenlijk Languan.

langu	iets waardoor bedwelmd of vergiftigd (1) wordt.
lumangu (2)	bedwelmen of vergiftigen.
langun	wordt bedwelmd of vergiftigd.
languan	waar bedwelmd of vergiftigd wordt.

Van eenen zekeren vergiftigen boom vielen de rijpe vruchten in eene wel, waardoor het water zoodanig vergiftigd werd, dat allen, die er van dronken, dadelijk stierven. Sedert ontving die plaats den naam Languan = waar vergiftigd wordt.

14. Tompasso (3).

tom	mensch.
passo	heet.

Deze negerij heette vroeger Toungkisso (4).......

15. Amurang eigenlijk uwurran,

zoo als de Alfoer in zijne taal nog tot heden zegt.

uwur	palmiet, of het hart van den top van den palmboom.
muwur	den palmiet nemen.
mahuwur	is den palmiet nemende.
uwurren	de palmiet wordt genomen.
uwurran	waar de palmiet genomen wordt.

(1) De eigenlijke naam van vergif is; pariara.

(2) Dat iets bedwelmt of vergiftigt.

(3) Tom = mensch, eigenlijk is tou = mensch, – doch wegens de welluidendheid is tou in tom veranderd, zoo als ook bij andere woorden tou in ton of tong verandert, als: Tonsea, Tondano, Tongkissa, enz.

(4) Het overige van deze verklaring is blijkbaar in de pen gebleven. RED.

De koning van Mongondo van eene zijner krijgstogten terugkomende, moest op de hoogte van Amurang, wegens gebrek aan levensmiddelen, zich en de zijnen voeden met het hart van den top van den areng- en niboengboom. Dit hart heet in het alfoersch uwur, en de plaats waar het genomen wordt uwurran. Sedert werd die plaats uwurran genaamd, en hiervan heeft men later Amurang gemaakt.

(Wordt vervolgd.)

VERSLAG DER COMMISSIE

IN ZAKE

den zendeling Harthoorn en de zending op Java,

UITGEBRAGT DEN 8STEN APRIL 1863,

in de Vergadering des Hoofdbestuurs van het Nederlandsche zendelinggenootschap (1).

Waarde Broeders!

Toen de Maandvergadering, in hare zitting van 10 November a. p. kennis genomen had van het stellige voornemen van den zendeling S. E. HARTHOORN, zijnen post te Malang te verlaten en naar het vaderland terug te keeren, ten einde met Bestuurders te komen spreken,

---

(1) »Onze tijd wil openbaarheid, en het gevolg daarvan is, dat schier nooit zoo veel in druk gegeven werd." Met deze woorden werd het eerste deel van dit Tijdschrift geopend. Het heeft sedert gestrekt, om zoo veel mogelijk licht te verspreiden over de werkzaamheden van ons Genootschap. Maar de tijd is daar, naar het schijnt, om deze publiciteit nog verder uit te breiden. Wij willen zien! Nu de heer HARTHOORN zijn boekje over de Evangelische zending heeft uitgegeven, kan het belang wekken, meer te vernemen van deze zaken; zal het voor belangstellenden niet onverschillig zijn te weten, hoe het Genootschap staat ten aanzien van de zending op Java. Wel nu! De geschiedenis kan spreken. Het verslag, dat wij hier mededeelen, kan licht verspreiden over handelingen en denkbeelden; en onderzoek zal eene zoo gewigtige zaak als het zedelijk en godsdienstig welzijn van den Javaan wel waard zijn, voor wie iets meer beoogt dan verpoozing of bevrediging van ijdele nieuwsgierigheid bij het in handen nemen van een geschrift van den dag. Voor dezen wordt het hier onveranderd teruggegeven. RED.

besloot zij zich vooreerst niet officieel met dien broeder in te laten, maar aan de toenmalige Commissie voor Java, met assumtie van den tegenwoordigen verslaggever, op te dragen met hem te spreken en hem te hooren, ten einde van zijne zaak aan de Maandvergadering of wel aan het Hoofdbestuur rapport te doen.

Deze Commissie heeft van het oogenblik, dat zij zich geconstitueerd had, al het teedere en gewigtige van hare taak ondervonden. Ten einde zooveel mogelijk met kennis van zaken te kunnen oordeelen, heeft zij al de brieven, verslagen en dagboeken van HARTHOORN onder hare leden laten circuleren. Zij heeft voorts voor hare besprekingen een plan ontworpen, dat met uitzondering van die kleinere afwijkingen, waartoe de bespreking soms aanleiding gaf, geregeld gevolgd is. Zij heeft gemeend, na hare gesprekken met HARTHOORN, ook Br. SMEDING te moeten hooren over feiten en toestanden, die hij bij ervaring kon kennen; zonder daarbij evenwel gelegenheid te geven tot beoordeeling van den persoon of het werk van HARTHOORN. Zij heeft kennis genomen van een uitvoerig schrijven van Br. HOEZOO, strekkende ter beoordeeling van HARTHOORN's denkbeelden en plannen, met ontwikkeling van zijne eigene ideeën. Zij heeft in de eerste zitting met HARTHOORN hem medegedeeld, in welke verhouding hij gedurende het onderzoek tot het Genootschap noodzakelijk moest staan, en hem daartoe ook den brief voorgelezen, en in afschrift doen toekomen, die de Maandvergadering in September des vorigen jaars aan hem afzond, om zoo mogelijk zijne overkomst nog te stuiten. (Zie den brief Bijlage A.)

Een twaalftal vergaderingen van gemiddeld vier uren ieder, waarvan zes met HARTHOORN en twee met SMEDING, waren der Commissie noodig, om hare taak met naauw-

gezetheid te kunnen vervullen. Zoo is het haar mogen gelukken zich eene voorstelling te vormen van de verhouding, waarin HARTHOORN door daden, geschriften en denkbeelden tot het Genootschap gekomen is en van de resultaten, die de zending op Java tot nog toe heeft opgeleverd. De indrukken, die zij verkreeg, wenscht zij in dit verslag zoo duidelijk mogelijk terug te geven, en daardoor zal de verslaggever zich niet overal op groote beknoptheid kunnen toeleggen. De uitvoerige aanteekeningen van het besprokene zijn ter tafel, even als de correspondentie met HARTHOORN, benevens het boven bedoelde stuk van HOEZOO.

Maar uwe Commissie heeft gemeend, u na dit alles niet te mogen onthouden de denkbeelden, die bij haar gerezen zijn, omtrent middelen, die strekken kunnen, om het werk op Java eene gestalte te geven. Het Verslag splitst zich daardoor in twee hoofddeelen: A. De zaak van HARTHOORN. B. De zending op Java en hare toekomst.

Wij bepalen u zoo achtereenvolgend bij

1. het onderhoud met HARTHOORN gedurende de 4 eerste zittingen, of HARTHOORN's verantwoording;
2. het geschrift door hem ter tafel gebragt, met het onderhoud gedurende de beide volgende zittingen, of HARTHOORN's beoordeeling van ons werk en onze zendingmethode;
3. de voorstellen der Commissie omtrent HARTHOORN;
4. den toestand van de Java-missie;
5. eenige voorstellen omtrent haar.

Is het noodig uwe aandacht in te roepen? De zaken komen u gewigtig voor, en 't is dus overbodig. Alleen

zal de verslaggever uwe toegevendheid behoeven, bij de vervulling zijner niet altijd gemakkelijke taak. Onthoudt ze hem niet.

A. De zaak van HARTHOORN.

I. Onderhoud met Harthoorn.

a. Zijne overkomst.

Daar HARTHOORN uit eigen beweging was overgekomen, en wel om met Bestuurders te bespreken, wat hij meende dat door briefwisseling niet meer kon worden afgedaan, zoo gaf de Voorzitter hem het woord, ten einde zich op dit punt te verantwoorden.

HARTHOORN bragt ter verklaring daarvan in 't midden, dat hij onder nadere goedkeuring van Bestuurders was overgekomen, en dat zoo zijne overkomst werd afgekeurd, de gevolgen voor zijne rekening zouden zijn; dat de bedreiging met ontslag op ult°. December 1862, indien Bestuurders niet de overtuiging hadden, dat hij voor het Genootschap nuttig werkzaam zoude zijn, in den brief van November 1861, herhaald in Mei 1862 (zie deze brieven Bijlagen A en B) hem had opgejaagd, omdat aan de gestelde voorwaarde door hem niet was te voldoen; dat hij niet wenschte beoordeeld te worden naar ééne daad, maar naar zijne negenjarige dienst, ja naar zijn verblijf in het zendelinghuis, waarover hij, wat zijn' arbeid aangaat, niet roemen zou, doch waaromtrent zijn geweten hem getuigenis gaf, dat hij het Genootschap altijd had lief gehad, en dat de liefde hem in alles had gedreven; maar vooral, dat hij het spreken met Bestuurders gewenscht achtte, omdat er reeds jaren lang gecorrespondeerd was, dat tot niets had geleid, en dat hij nu allerminst begreep, hoe men van het leveren van een opstel zijn ontslag kon afhankelijk maken.

Hiertegen werd door de leden der Commissie ingebragt, dat het niet aangaat op den eersten indruk alleen af te gaan, en dat ook met verstandig beleid behoorde gehandeld te worden, waarvoor hier tijd was, daar de brief op 22 Junij 1862 ontvangen, eerst door HARTHOORN den 5[den] Julij beantwoord was; dat tegenover dat stout op zich nemen van zijne overkomst, al was het dan onder nadere goedkeuring, in bedenking had verdienen genomen te worden, zijne betrekking tot ons Genootschap, het verlaten van zijnen post, zonder op iets orde te kunnen stellen; dat het bevreemding had gewekt en bleef baren, dat hij door de bedreiging met ontslag, zoo was opgejaagd, en niet liever, door een' aanvang te maken met de hem opgedragen taak, de goedkeuring van het Bestuur had zoeken te verwerven, dan haar door eene willekeurige daad noodzakelijk in de waagschaal te stellen; dat Bestuurders zijne liefde tot het Genootschap niet wilden in twijfel trekken, doch dat nader zou moeten blijken, of zijne laatste brieven en handelingen, of bijzonder zijn afbreken van het bestaande te Malang daarmede in overeenstemming kon wezen; dat indien het hem werkelijk gebleken was, dat correspondentie niet voldoende was tot oplossing van bezwaren, zulks hoogstens vrijheid had gegeven tot het vragen van verlof om over te komen, maar dat Bestuurders ook niet inzien, dat er misverstand bestond, anders dan van de zijde van HARTHOORN, die naar het scheen den last hem gegeven verkeerd begrepen, de uitvoering althans verkeerd opgevat, en de bedreiging niet genomen had in den milden geest, die het Bestuur steeds jegens de zendelingen openbaart; dat hij althans niët geregtigd was tot de opvatting, dat van een te leveren opstel zijn ontslag afhankelijk was gemaakt; dat hem genoeg-

zaam had kunnen blijken, dat alleen gevorderd werd, nu hij zijne gewone zendelingwerkzaamheden had opgegeven, hij althans nuttig werkzaam zou blijven voor het Genootschap.

b. Het niet volvoeren van onze lastgeving van Nov. 1861, nader toegelicht in Mei 1862. (Zie Bijlagen A en B.)

Het bleek uit HARTHOORN's verklaring, dat de last in November gegeven, hem zeer welkom was geweest, dat hij dan ook maatregelen genomen had, om dien naar zijn beste weten te volvoeren; daartoe was noodig, dat hij zich in contact stelde met geleerden, zoo als die te Batavia gevonden worden. De last van Mei rijmde, naar zijne meening, niet met dien van November; uit zijne vroegere stukken was genoeg kunnen blijken, of hij in staat was berigten over javaansche toestanden te geven, zoodat uit het leveren van een opstel niet behoefde te blijken, of hij geschikt was als zendeling van het Genootschap te blijven werken, en het ontslag, dat daarvan afhankelijk gemaakt werd, daarmede niet in verband kon staan; hij was dus onrustig en kon zich de zaak niet verklaren. Bovendien kon het bewerken van eenige onderwerpen op zich zelf voor de zending geen voordeel opleveren; hij had zijne onderzoekingen altijd in verband met de zending in 't werk gesteld, en wenschte niet zich bezig te houden met onderwerpen van ethnologischen en linguïstischen aard, waaronder er waren die een één- à tweejarig onderzoek zouden gevorderd hebben. Eindelijk scheen HARTHOORN ook te meenen, dat het Bestuur niet minder gewild had, dan dat hij al die onderwerpen vóór ult°. 1862 in behandeling zou genomen hebben.

De leden der Commissie meenden, dat de lastgeving

duidelijk en uitvoerlijk was, dat de opvatting, als moest zij als eene taak vóór een bepaald tijdstip, maar vooral in haren geheelen omvang, worden afgewerkt, ongerijmd was, dat zij niet anders dan als één geheel kon beschouwd worden, zijnde de last van Mei 1862 slechts eene nadere uiteenzetting van dien van Nov. 1861; dat die opdragt juist steunde op de kennis die Bestuurders van HARTHOORN's bekwaamheden hadden; dat de nadere uiteenzetting een gevolg was geweest van het voor Bestuurders onbegrijpelijke voorstel der verplaatsing naar Batavia, onder geleerden, bij bibliotheken, terwijl het Bestuur meende, dat in den oosthoek onder de javaansche bevolking de plaats des onderzoeks was; dat, al had HARTHOORN geen enkel van die onderwerpen geschikt geacht ter behandeling, hij dan altijd nog beter gedaan had, iets anders naar eigen keuze te leveren, dan den last geheel ter zijde te leggen.

c. De redenen die HARTHOORN bewogen naar Batavia te willen.

HARTHOORN zegt, dat toen hij Malang moest verlaten en hem vrijheid gegeven werd, zich elders, *b.v.* in den oosthoek, dus niet uitsluitend in den oosthoek van Java te vestigen, hij aan Bestuurders het voorstel had gedaan eener verplaatsing naar Batavia, en wel omdat hij ter uitbreiding en verheldering van zijne kennis zeer noodig had zich met geleerden in contact te stellen, die te Batavia als in een brandpunt vereenigd zijn, dat hij ook bibliotheken moest kunnen bezoeken, daar zijn boekenschat zeer beperkt was, dat zulk een onderzoek alleen tot iets goeds kon leiden, te meer daar voor hem het onderzoek bij de javaansche bevolking niet veel meer op kon leveren, en dat dit alles in verband moest gebragt worden met zijne denkbeelden omtrent de

noodzakelijkheid van het vinden eener nieuwe methode.

De leden der Commissie bragten in, dat het ontwerp van HARTHOORN (vervat in zijn brief i. d. 3 Januarij 1862) een Hercules arbeid was, waartoe de zamenwerking van een aantal geleerden, gedurende een geruim tijdvak noodig zoude zijn, en die dan nog afhankelijk zou blijven van onderzoekingen op ander wetenschappelijk terrein, waarvan niet te verwachten is, dat zij ooit gesloten zullen zijn; dat het niet in de bedoeling van Bestuurders kon gelegen hebben, HARTHOORN ook maar met een gedeelte van zulk eene taak te belasten, daar noch zijne opleiding, noch zijne latere werkzaamheden hem daartoe geschikt maakten; dat hij zich toch nooit zal hebben kunnen voorstellen, dat het Genootschap hem in de gelegenheid wilde stellen zich te Batavia tot geleerde te gaan vormen, waartegen èn de bestemming van het Genootschap, èn HARTHOORN's opleiding moesten pleiten, al was het ook, dat men hem den oorspronkelijken aanleg had kunnen toekennen.

d. Hoe HARTHOORN zijne onderzoekingen omtrent den Javaan had ingesteld.

Hij had reeds toen hij te Modjo warno bij JELLESMA was, met den voorganger PAULUS TOSSARI en de kweekelingen gesprekken gevoerd; met hen bijbellezingen gehouden, en daarbij steeds de gelegenheid aangegrepen, om met de kennis van den Javaan en zijne denkbeelden vertrouwd te worden. Later had hij eveneens gedaan, voor zoo ver de gelegenheid zich daartoe aanbood, met eigen kweekelingen en andere Javanen, soms ook met hoofden. Land- en volkenkunde, zendinggeschiedenis, waren reeds in het zendelinghuis zijne geliefkoosde studie geweest, en met dezen had hij zijn onderzoek steeds in verband gebragt. Toen hij later minder vertrouwelijk

met de Javanen omging, was hem de weg meer afgesneden; maar ook toen nog had hij niet verzuind van de gelegenheden gebruik te maken; terwijl hij de overtuiging had, dat hij bij het onderzoek in zijnen kring de grenzen bereikt had.

De Commissie heeft de overtuiging, en iedereen, die de dagboeken, enz. van HARTHOORN kent, zoo als die gedeeltelijk zijn opgenomen in de „Mededeelingen", zal daarin deelen, dat HARTHOORN bij dit onderzoek met ijver en schranderheid te werk is gegaan. Minder voldoende oordeelde een lid der Commissie, en de andere leden konden zulks niet weêrspreken, was zijn onderzoek omtrent den Islam op Java, maar HARTHOORN beweerde, dat de Islam bij den minderen Javaan niet genoeg is doorgedrongen, om daarvan als zendeling veel te weten te komen, dat een opzettelijk navragen bij de aanzienlijken, die door hunne afstamming meer met den Islam vereenzelvigd zijn, tot geen resultaten leidt, zoo als elk onderzoek dan ook op Java niet opzettelijk kan worden ingesteld, om niet misleid en van den weg afgeholpen te worden. Hetzelfde lid kon in dit antwoord niet meer dan eene halve waarheid zien, en is steeds van gevoelen geweest, dat ofschoon HARTHOORN omtrent enkele punten, b.v. den Ilmoe der Javanen, belangrijke mededeelingen had gedaan, zijne berigten echter al te veel blijken van oppervlakkigheid droegen.

e. Wat hem van inzigt had doen veranderen, daar hij in 1859 nog aandrong op het uitzenden van meer zendelingen?

Het antwoord van HARTHOORN was niet regtstreeks op de vraag gerigt. Wij zullen het dus in substantie weêrgeven. Het luidde als volgt: „Eerst aan het einde van 1860 heb ik gezegd, het kan zoo niet gaan, wij moe-

ten van dien weg terug. Eerst later zelfs is het mij duidelijk geworden, dat ons niets anders overbleef. Men zal dus gedurig tegenstrijdigheden in mij kunnen vinden. Er was en is nog eene worsteling in de ziel. Maar daarom ben ik nog niet in tegenspraak met mij zelven. Had ik gezegd, ik wil van Java af, de zending op Java moet opgeheven worden, dan ware ik in tegenspraak met mij zelven geweest. Ik heb niet gezegd, dat ik met het Evangelie op Java geen raad wist, maar mijne gemeenten waren het, daar ik niet meê voort kon. Ik ben tot de overtuiging gekomen (niet onwrikbaar, wanneer mij mijne dwaling wordt onder het oog gebragt), dat wij met de gemeenten meer kwaad dan goed doen. Eerst in 1860 heb ik gezien, dat ik verkeerd handelde. Eerst toen heb ik gezien, dat aan het bestaande niets te doen was, dat het verderfelijk was. Toen ik zag, dat dit zoo was, trok ik mij terug van de gemeenten, niet van de zending, niet van den Javaan."

Over het al of niet noodzakelijke van de gemeenten werd veel gesproken. Harthoorn meende, dat zij het uitvloeisel behoorden te zijn van eene bij den Javaan vooraf gewekte behoefte aan vereeniging, dat deze echter nergens bestond, en dat de gemeenten als opleiding tot christelijk leven niet in overeenstemming waren, met het ontstaan van gemeenten in vroegeren en lateren tijd.

De opmerking, dat ook de zwakste beginselen van Christendom noodzakelijk tot het ontstaan van gemeenten leiden, beaamde harthoorn, maar zoo was het op Java niet, daar waren de gemeenten een uitvloeisel van gezag, eerst bij coolen, later bij emde en zijne vrienden, eindelijk bij jellesma en de andere zendelingen.

Harthoorn drukte dit aldus uit: „Wat de Javanen ontvingen werkte als een splinter in het vleesch; het

werd niet organisch opgenomen. Eene idée moet steeds een' vorm hebben, dat erken ik; dat vormen steeds gebrekkig zijn, weet ik; ook daarom heb ik daartegen als zoodanig geen bedenking. Ik heb niet tegen vormen, maar tegen de op Java vreemde vormen." Er was door een lid der commissie gezegd, dat als er ook maar 3 of 4 eenstemmig zijn, in het aannemen van het Christendom, hoe dan ook, zij elkander opzoeken, zij zich vereenigen; en daarop sluit, wat HARTHOORN verder zeide. „Als zich nu volgens uwe voorstelling drie of vier vereenigen, dan sluiten zij zich om het nieuwe leven, dat in hen ontwaakt is, aan een. De vorm wordt, zonder dat wij het zelf weten. Het nieuwe leven kristalliseert zich als van zelf. En als die vormen in 't leven zijn getreden, dan wordt gesproken, juist over vorm. En terwijl gedisputeerd wordt over vorm, komt het leven tot bewustheid, en door tot bewustheid te komen trekt het weêr anderen aan. Er ontstaat strijd, maar dit is een levenwekkende, een zeer regtmatige strijd."

De bedenking, dat de geschiedenis der christianisering van Europa ons dit geheel anders leert, beantwoordde HARTHOORN met twijfel daaromtrent uit te drukken. Hij kon niet bewijzen, maar vermoedde, dat wanneer men die geschiedenis in kleine bijzonderheden kende, ook zij de bewijzen voor zijne stelling zou opleveren.

De opmerking, dat hij idealiseerde, beantwoordde hij met de verzekering, dat ook hij in zijne voorstelling het Christendom gebrekkig zag komen.

f. Op de vraag, wat hij sedert 1861 gedaan had, antwoordde HARTHOORN, dat hij gedaan had wat hij kon, hij had studie gemaakt van geschiedenis, van Indische zaken en van Javaansche geschriften, met het doel eenen weg te vinden; hij had, zooveel de gelegenheid zich

voordeed, met Javanen gesproken over allerlei. Doch bij het eerste was hij beperkt door het klein getal zijner bronnen; bij het tweede door de ondoelmatigheid om den Javaan opzettelijk te gaan bezoeken.

Een lid der commissie trachtte, door van zijne oogziekte te gewagen, hem de verklaring te ontlokken, dat deze hem belet had, zooveel te doen als hij anders gewenscht had; doch HARTHOORN verklaarde, dat zijne oogziekte eer een gevolg was van den strijd, dien hij bij zich zelven te voeren had, dan deze de oorzaak zou geweest zijn van apathie. Eenen nieuwen weg te zoeken was zijn doel, en deze meende hij niet anders dan door historisch en ethnologisch onderzoek te kunnen vinden.

De Commissie moet hier op doen merken, dat terwijl HARTHOORN niet kon of wilde onderzoeken in de rigting, die Bestuurders hem aanwezen, omdat hij meende, dat dit op den ouden weg lag, en voor de evangelisatie van Java niets meer kon opleveren dan het gedaan had, hij naar vermogen begonnen was te doen, wat hij nu eenmaal meende, dat het werk van het Genootschap moest worden, en dat hij herhaaldelijk bestempelde met: „stilstaan en omzien."

g. Wat HARTHOORN bewogen had zijn dagboek van 1860 aan 't Batav. zendeling- en bijbelgenootschap toe te zenden, en hoe hij er toe kwam een verslag over de scholen te geven aan de autoriteiten, zóó als hij zulks deed over 1861?

De Voorzitter maakte hier HARTHOORN bijzonder attent op het onkiesche van deze daad, bevattende het dagboek eene scherpe kritiek van de handelingen van bestuurders, medezendelingen en vrienden der zending op Java in betrekking tot zendingmethode; terwijl het

schoolverslag bijna eene bespotting van dat gedeelte des werks mogt heten.

HARTHOORN kon niet anders opgeven dan de aanleiding, die was, dat, nadat er reeds veel over het zendelingwerk gesproken en uitgelekt was, zijn geneesheer, te Batavia zijnde, daar leden van het Bataviaasch bijbel- en zendelinggenootschap ontmoette (onder anderen Ds. DAVELAAR), waardoor hij een' brief van dat genootschap kreeg om berigten. Aan bewerken van een stuk viel voor hem niet te denken; hij mogt het Bataviaasch genootschap niet voor 't hoofd stooten, dat hem vroeger diensten en ondersteuning had verleend; eindelijk meende hij verlof te hebben, na drie maanden over zijne verslagen vrijelijk te kunnen beschikken.

Toen hem hierop werd aangemerkt, dat hij ja, na drie maanden verslag kon geven over zijn werk aan een ander genootschap, doch dat dit niet insloot het toezenden van de verslagen, die voor ons Genootschap bestemd zijn, allerminst een zoodanig als dat van 1860, verdedigde HARTHOORN zich met de moeijelijke positie, waarin hij verkeerde, met de meening, dat Bestuurders met hem eenstemmig zouden zijn, enz.; doch het slot was, dat hij slechts verklaarde eene handelwijze, die hij niet wilde verdedigen, en waarover hij gaarne nog eens wilde nadenken.

Op gelijke wijze was het gelegen met het schoolverslag, waaromtrent hij nog zeide, dat hier geen ontwijken mogelijk was, aangezien het met volle regt door de Regering gevraagd werd, en de toestand te Malang toch volkomen bekend was.

k. Het verlaten van de zendelingvereeniging (1).

(1) De zendelingen kwamen op Java, gelijk elders, geregeld bijeen, om over hun werk te beraadslagen. Op dezen voet vormden zij eene »vereeniging." RED.

Nadat de Voorzitter HARTHOORN gezegd had, dat Bestuurders zijn uittreden uit de zendelingvereeniging als ongeoorloofd beschouwden, maar vooral ontevreden waren over de wijze waarop hij zulks deed, antwoordde HARTHOORN, dat hij zich die geheele zaak klaar herinnerde, dat hij echter alleen zeggen kon, wat de oorzaak niet was. Hij kon zooveel zeggen, dat er geen bekoeling van vriendschap was; overigens trad hij niet gaarne in verklaring. Er was tusschen HOEZOO en hem geen disharmonie; niet zulk een groot verschil van inzigt omtrent het bestaande, maar wel omtrent wat gebeuren moest. Hij achtte dus zijn blijven in de vereeniging als van geen nut. Hij meende, dat het hem vrij stond de vereeniging te verlaten. Men maakte hem opmerkzaam, dat hij zich daarbij ten onregte beriep op eene uitspraak van Bestuurders bij de vestiging van de vereeniging, die inhield, dat zij alleen het wenschelijke niet het verpligtende van de toetreding wilden uitgedrukt hebben.

Over den toon waarin de brieven geschreven waren, wenschte hij zich ook niet verder uit te laten. Hij sprak liefst over die zaak niet verder.

i. Waarom HARTHOORN goedgevonden had de kweekschool van JELLESMA op te heffen?

Hieromtrent gaf HARTHOORN de volgende verklaring. Kort voor zijn afsterven gaf JELLESMA zijnen wensch te kennen, dat GANSWIJK en HARTHOORN de kweekelingen onder elkaâr zouden verdeelen, terwijl Bestuurders dan wel zouden beslissen, wat verder te doen stond. Er waren op het tijdstip dat HARTHOORN naar Môdjô Warnô kwam nog 20 à 30 kweekelingen. Die hij naar Malang meênam, waren niet op hun gemak, omdat de Javaan zich niet gaarne verplaatst. Uit de kweek-

school moesten naar de voorstelling van JELLESMA voortkomen onderwijzers, evangelisten en voorgangers. Nu had men op dien tijd reeds overvloed van personeel. JELLESMA had gerekend op eene groote vermeerdering der gemeenten, daarop was het getal zijner kweekelingen gebaseerd; maar het getal vermeerderde niet, en verscheidene telden haast geen menschen. Men had gemeend schoolmeesters te behoeven, maar men kon niet tot het oprigten van scholen komen, om de verspreidheid van de bevolking, en omdat de behoefte daaraan door de Javanen niet gevoeld werd. De kweekelingen waren slechte evangelisten, die door hunne jeugd en onervarenheid zelden opgewassen waren tegen den geoefenden javaanschen goeroe. Er waren dus voorgangers zonder gemeenten, onderwijzers zonder scholen, evangelisten, die niet konden evangeliseren.

Toen hier tegen ingebragt werd, dat er toch ook voorgangers waren, die volgens HARTHOORN's eigene schriftelijke getuigenis bekwaam voor hun werk waren, antwoordde HARTHOORN, dat deze niet voortgekomen waren uit de kweekschool van JELLESMA. Het waren de knapste, flinkste Javanen, die COOLEN reeds als zoodanig had leeren kennen, en die hij daarom ook door de Javanen zelven tot voorgangers had laten kiezen. De kweekschool telde alleen jonge menschen, en wel bij voorkeur, omdat men die meest geschikt achtte tot leeren, maar daardoor misten zij juist geschiktheid om hunne kennis aan te wenden. COOLEN stelde daarentegen nooit menschen tot voorgangers aan, dan die reeds invloed op hunne landgenooten hadden, en dat waren dan ook de eenige die geschiktheid bezaten: de andere waren als menschen niet te verwerpen, maar voor hun werk waren zij niet berekend.

Daar intusschen het verschijnsel van het verloopen der kweekelingen van HARTHOORN de aandacht van sommige leden der Commissie getrokken had, en hiermede in verband kon staan het wegzenden der kweekelingen van JELLESMA, vroeg de Voorzitter naar de oorzaak van het verloopen zijner eigene kweekelingen. HARTHOORN verklaarde dit als een verschijnsel, dat zich bij alle zendelingen, ook bij JELLESMA had voorgedaan, reeds uit de afwisselende getallen op zijne lijsten op te maken. De reden was, dat de menschen gingen zien, dat zij het postje, waarop zij gehoopt hadden, niet konden krijgen. De belooning van *f* 10 's maands met *f* 20 à *f* 25 tegemoetkoming 's jaars voor gasten, is een voor den Javaan niet verwerpelijk inkomen, vooral als hij daarvoor zoo veel doet als hem aanstaat, en de voorgangers hadden weinig te doen.

Sommige kweekelingen vonden een middel van bestaan als schrijvers op kantoren of in toko's, vooral bij Chinezen, en voor dezulken was de kweekschool niet ongeschikt. Dat zich gedurig nog weêr nieuwe kweekelingen opdeden, verklaarde HARTHOORN uit den aandrang die soms van buiten op jonge menschen werd geoefend, en uit eene soort nieuwsgierigheid, die de Javaan ook wel in andere opzigten openbaart.

k. De leerstof voor den Javaan.

De kweekschool gaf van zelf aanleiding om te spreken over de Leerstof, die zoo wel daar, als bij het verdere onderwijs aan de Javanen gebruikt werd. HARTHOORN had zich in zijne brieven daarover ongunstig uitgelaten. Het onderwerp was reeds in den loop der besprekingen door dezen en genen van de leden der Commissie aangeroerd, en HARTHOORN had daarover dus reeds met enkele woorden gesproken; wij nemen dit ook hier op.

Zijn wij op dit punt eenigszins uitvoerig, het is omdat HARTHOORN's denkbeelden hier vooral dienen gekend te worden, om zijn standpunt te begrijpen.

Een lid der Commissie had aan HARTHOORN gevraagd, of het Christendom, zoo als het tot nu toe den Javanen gebragt was, volstrekt geen' gunstigen invloed heeft geoefend, daar waar het aangenomen is, op gedrag en wandel? Zijn antwoord was, dat er onder de javaansche Christenen wel zijn, beter dan het gros der bevolking, doch dat hij even zulke menschen onder de niet-christen Javanen had aangetroffen. Het zou er op aankomen, te bepalen wat men door Christendom verstond. Lust om wat te leeren, was het gunstigst kenmerk bij de zoodanigen; die bestond niet bij het meerendeel der Javanen, slechts bedacht op wat zij eten zouden, en dan nog zoo min mogelijk. Onder de nietchristen Javanen waren er, die wel over zedelijke en godsdienstige zaken wilden spreken. In de huisgezinnen openbaarde zich volstrekt geen verschil, wat het uitwendige betreft, zoodat JELLESMA zich eens verbaasd had, dat Dr. BUDDINGH in ernst op Môdjô warnô een' anderen toestand verwacht had. De Javaan aapt gaarne alles na, en zoo voorziet hij zich van europesche meubelen, als hij er eenigszins toe in staat is, en al gebruikt hij die zelf niet. Wat de behandeling van zieken, de stemming bij sterfgevallen en dergelijke zaken betreft, waarbij het gevoel spreekt, daarin was geen onderscheid. De indruk, die verhalen als van JEZUS lijden, zijne kruisiging te weeg bragten, was zoodanig als zij bij menschen te verwachten is; er was in de geschiedenis van JEZUS, dat weerklank vond in het gemoed van den Javaan.

Op eene andere vraag door denzelfden broeder hem

gedaan: „Meent gij, dat het Evangelie den Javaan gebragt moet worden?" was zijn antwoord: „Zeker; maar onderwijzers moeten dit doen. Als de onderwijzer werkelijk christen is, kan hij niet nalaten te getuigen van den Heer."

Bij een ander antwoord ging hij van de onderstelling uit, „als wij door onzen omgang in den Javaan iets hooger wekken, dan" enz.

Een ander lid vroeg hem, in verband tot de kweekschool: „De leerstof was genomen uit de Evangeliën, de artikelen des geloofs, het „Onze Vader." Of de Javaan is onvatbaar voor evangelisch onderwijs, óf dat onderwijs is ongeschikt. Gij acht dit laatste. Waarom?"

Het antwoord luidde: Ik had daartegen om twee redenen:

1e. Het is gemeentelijk onderwijs: het werd dus heilige wetenschap, in tegenstelling van javaansche wetenschap. Door dat onderwijs meenden zij te verkrijgen de waarheid; dat maakte hen opgeblazen, zoodat zij op hunne landgenooten met minachting neêrzagen.

2e. Onderscheid ik maatschappelijke en zielsbehoeften. Vraag ik, hoe komt het Evangelie in de wereld, dan vind ik, dat dit niet is door bepaald onderwijs, maar door levensmededeeling. Ik beroep mij op JEZUS en de propheten. Als de zendeling het leven dat uit God is kent, dan kan het niet anders, of hij moet gelegenheid vinden nu en dan een woord uit het hart tot het hart te spreken. Hij kan bij sterfgevallen, bij rampen, enz. over NABI NGISÅ (JEZUS), over Gods heiligheid, vooral dit een zeer gepast onderwerp voor den Javaan, en over dergelijke spreken. Ik stel mij voor, dat de zendeling in gemeenzamen omgang meermalen gelegenheid zal vinden toespraken te houden. Maar kom ik als leeraar, dan

moet ik onderwijs geven, ontleend aan de maatschappelijke behoeften, en ingerigt voor die behoeften. Nu, wie hebben onderrigt noodig?.....

Het *Commissie-lid*. Dit is de vraag nu niet. Ik vraag: waarom deugt de leerstof niet? Het eerst gezegde lost mij de vraag niet op. Hoe de Javaan de leerstof beschouwt is in zeker opzigt onverschillig. De wet, de artikelen des geloofs, de Evangeliën, dat is geen dogmatisch onderwijs Men leert de beide eersten van buiten, ook wel zonder ze nog te verstaan. Maar dat doet er nog zoo veel niet toe, dat komt later. Reeds het van buiten leeren heeft zijn nut. Dan heeft men het schoolonderwijs, dat kan geen stichtelijke toespraak zijn; het is in allen gevalle onderwijs, maar sluit niet uit christelijke opleiding.

H. De bezwaren hangen ten naauwste zamen met de inrigting van ons werk. Omdat wij eene gemeente hebben wordt door de menschen alles opgevat als in tegenstelling met het bestaande. Men moet leeren, dan gedoopt worden, en zoo wordt men lid van de gemeente, dat is men komt in gemeenschap met God. Men wordt toegesproken als geroepene, heilige, en zoo wordt voor den Javaan de eene wetenschap de goddelijke, de andere die van Satan. Hij beschouwt zich nu als godgewijde, terwijl hij zijne onchristelijke landgenooten als duivelsch beschouwt. Ik zie wel in, dat eene toespraak goed werken kan; en zou er ook niets tegen hebben, dat de Javaan het „Onze Vader" de wet en de geloofsartikelen van buiten leerde; als dit maar strekken kon, om hem kennis van God bij te brengen, dan had ik er niets tegen.

Lid. Wanneer men de genoemde stukken van buiten laat leeren, dan hebben zij daarin de summa van goddelijke waarheid. Nu moet het onderwijs juist strekken,

om hen die gedurig beter te doen verstaan; men moet niet ophouden met verklaren van het van buiten geleerde.

H. Ja dat is geschied; maar feiten spreken meer dan woorden. Onze aanneming tot gemeenteleden is in weerspraak met die leer. Ons onderwijs is in tegenspraak met onze handelingen. En in het van buiten leeren meent de Javaan, dat de waarheid bestaat.

Lid. Het is een bezwaar, dat van de vroegste tijden tot op dezen bestaan heeft.

De opmerking, door een ander lid der Commissie ingebragt, dat HARTHOORN nu sprak van toespraken, terwijl hij vroeger gezegd had, dat men geen' toegang tot den Javaan had, beantwoordde HARTHOORN aldus: Ik begrijp uwe zwarigheid zeer goed. Zoo als wij thans zijn is er niets te doen, staan wij afgezonderd. Anders zal het zijn, wanneer wij optreden als schoolmeesters, als wij als zoodanig erkend en gehandhaaft worden door het Gouvernement. Als er dan eene bijzondere gelegenheid, b. v. een feest is, dan zal men ons gaarne willen ontvangen, dan zijn wij opgenomen in het organisme der javaansche maatschappij.

Toen hem door een vierde lid der Commissie opgemerkt werd, dat zijne bewering „onze leer wordt weêrsproken door de daad" insloot, dat het eene stelling zou zijn in de christelijke kerk, dat men de menschen moet aannemen tot lidmaat op het opzeggen eener les, en dat het niet aan te nemen was, dat de zendeling zijne roeping zoo zou verstaan, antwoordde HARTHOORN: de zendelingen hebben dat niet bedoeld, ook niet de Bestuurders. Maar tegen eigen willen en weten in, zijn wij daartoe gekomen door eene consequentie. Wij hebben nu eenmaal gemeenten, die moeten uitgebreid worden. Wie zullen leden worden van die gemeenten? wij zeggen de opregte geloovigen.

Maar nu staan wij ten opzigte van de Javanen als predikanten tot de ouden van dagen in 't vaderland. Men neemt dezen aan om henzelven en om hunne kinderen, zonder het zoo naauw te nemen met hun geloof, als zij maar belijdenis afleggen. Op Java gaat het even zoo.

Lid. Maar dan is men daar ongelukkig gaan wijken voor omstandigheden. Naar mijne ervaring doen wij juist het omgekeerde van wat gij zegt: Met ouden van dagen begin ik niet met hen van buiten te laten leeren. Wij zien op den zin. Spreekt de oude van dagen uit eigen behoefte, dan is dit juist wat wij verlangen, en dan behoeft men niet van buiten te laten leeren. Maar als de zendeling aanneemt op van buiten leeren, dan doet hij een wonderlijk werk.

H. Dat vind ik ook. Maar toen ik wakker werd deed ik het niet meer.

Lid. Gij liet alles varen. Waarom niet langzamerhand van weg veranderd?

H. Zelfverdediging zal ik daarlaten. De verkeerde weg is een noodzakelijk gevolg van het vormen van gemeenten. Ook verklaringen omtrent het schuldgevoel en geloof worden van buiten geleerd. Om niet onregtvaardig te zijn jegens de zendelingen, moet men vragen, wat er van komen moest, toen er eens eene gemeente gevormd werd.

Lid. Maar waarom niet gehandeld, zoo als gij meendet u de zaak te moeten voorstellen?

H. Ik zou scholen hebben opgerigt, had ik het kunnen doen buiten het Gouvernement; maar dat gaat op Java niet. Die de gouvernements-scholen bezoeken, komen om bekwaamheden te verwerven, ten einde een postje te erlangen. Maar bij den pandita! Wat zou dat geven? Verder maakte de verspreiding der bevolking het onder-

wijs onmogelijk. Waar ik kon daar gaf ik onderwijs. Te Djengri waar ik nog eenige menschen kon verzamelen bragt ik dikwijls de avonden pratende door, soms van 6–12 ure. De voorgangers zeiden aan de menschen, hoe zij belijdenis moesten doen, enz. Kom ik dan bij de voorgangers, ja! dan moet ik doen óf als de gewone zendeling, en doopen na ondervraging, óf ik moet doen zoo als ik ten slotte deed, óf mogelijk wel, zoo als zeker zendeling in China, die zeide: ik leer waar ik kan, maar doopen, dat laat ik aan anderen over.

Een ander lid. Hoe is dit te rijmen? Gij zegt: het Evangelie had geen' heiligen invloed. En toch heb ik u hooren zeggen, dat de voorganger van Môdjô warnô liefde had voor zijn werk?

H. Maar meent gij dat andere goeroes ook geen liefde hebben voor hun werk. De vraag is of PAULUS' (TOSSARI) liefde voorkomt uit het Evangelie, of het eene evangelische liefde is?

Lid. Liefde voor zijn werk veronderstelt, dat hij dit doet als evangeliedienaar.

H. Ik bedoel, dat als er geen andere leeraars waren, die ook zoo deden als PAULUS, ik zou kunnen zeggen: er is in dien man eene kracht, die ik nergens elders op Java heb waargenomen; waar heeft hij die opgedaan? Nu ik die ook elders zich zie openbaren, durf ik niet zeggen, dat het bij hem een verhoogd beginsel is.

Lid. Maar waarom ijveren die menschen dan nu voor het Evangelie?

H. Hoofd voor hoofd is dit moeijelijk te beoordeelen. Maar hoort men welke gronden den Javaan bewegen om te zeggen, dat hij deze of die ilmoe aanneemt, dan zijn die gronden al zeer vreemd.

Een ander lid. Gij hebt gezegd, dat PAULUS liefde

had voor zijn werk, dat hij die ook reeds vóór zijn toetreden tot het Christendom zal gehad hebben. Bedoelt gij, dat PAULUS alleen liefde had voor zijne ilmoe?

H. PAULUS is een man, die alles wat hij doet aangrijpt met zijne gansche ziel. Toen er sprake was van het toepassen der tucht, ijverde PAULUS voor de tucht. Toen de kompoelans werden voorgestaan, ijverde hij voor de kompoelans. Toen het schoolgaan nuttig werd gerekend, ijverde hij voor schoolgaan. Zoo beijverde hij zich de toekomstige lidmaten te oefenen in het „onze Vader" enz. In een woord, alles werd door hem met lust en kracht verrigt.

Lid. In een vroeger dagboek hebt gij van den zedelijken invloed gesproken, die het Christendom te Sidokari oefende?

H. Vroeger heb ik ook zoo gedacht, maar later ben ik tot andere overtuiging gebragt. Niet zonder invloed was daarbij de verklaring van den Resident VAN DER PALM, geen vriend van de zending, die echter erkende, dat hij daar veel minder policiezaken dan elders gehad had. Maar ik heb later ondervonden, dat veel door de voorgangers werd afgedaan, daaronder zeer vuile zaken, die elders policiezaken werden. Ik heb ook wel eens gezegd, met het oog op de ongunstige opinie die men over Sidokari had: Sidokari is niet erger dan andere gemeenten.

Lid. Gij hebt zoo even gezegd, dat de kweekelingen van de kweekschool niet weten te redeneren. Hoe is dat te verstaan? Hoe overbluft hen een pandita?

H. Zeer gemakkelijk. Een pandita zegt: „je zegt, dat daar zoo; maar we zullen eens zien," en nu voert hij eenige gezegden aan, doet enkele vragen, die den kweekeling in het oog der omstanders in de war brengen.

De kweelingen waren b. v. gewoon zich over hunne jonkheid te verontschuldigen met eene of andere bijbelsche uitspraak als die over de jonkheid van TIMOTHEUS. De pandita zou zoo zeggen: „dat zijn praatjes, dat heeft niets te zeggen. Zeg jij me liever eens, hoe zit dit of dat in elkaâr.” En daarop volgde dan deze of gene spreuk, waarvan de kweekeling in den regel geen verklaring wist te geven, omdat hij met de ilmoe niet bekend was. Zoo had ik gepreekt over de opwekking van LAZARUS, en een mijner kweekelingen vertelde de geschiedenis elders in tegenwoordigheid van zoo'n pandita. Toen het verhaal geëindigd was zeî de pandita: „En is het daarmee nu uit?” „Ja daar is het uit.” „Weet je nu niets meer er van?... Nu dan zal ik het je zeggen, zoo als ik het daar en daar, (in een boek dat hij te regt of ten onregte aanhaalde, HARTHOORN kan dat niet beoordeelen) gelezen heb. JEZUS heeft werkelijk LAZARUS opgewekt, en toen was het volk zoo verrukt daarover, dat het hem verdrong om hem te omhelzen; van die drukte maakte IDADJIL gebruik. Hij rukte JEZUS uit het gedrang, en stelde zich aan zijne plaats; en nu omhelsde het volk hem even zoo als het JEZUS meende te doen. Maar zoo gaat het ook met jelui; je meent NABI NGISÂ te vereeren, maar je vereert den satan.” In dit geval moest de pandita het echter verliezen; want de kweekeling was gevat genoeg om te antwoorden: UEd. zult daarin wel gelijk hebben; maar als UEd. dit zoo goed weet, weet UEd. dan ook, hoe de moeder van HAGAR heette?” (1) En daar nu de pandita hieromtrent zijne onkunde moest belijden, had de kweekeling de zelfvoldoening van in het oog der toehoorders de overwinning te hebben behaald.

---

(1) Zoo meent de verslaggever, dat de vraag luidde.

l. Opruiming van het bestaande.

Na het belangrijk gesprek over de leerstof werd HARTHOORN opheldering gevraagd over een paar zinsneden uit een' brief aan Bestuurders van 1862, waarin voorkomt, dat hij genoodzaakt was zijn eigen kroost te verslinden, dat het laatste spoor van Christendom moest verdwijnen. Wij sommen hier slechts kort HARTHOORN's verdediging en de bedenkingen der Commissie op. HARTHOORN beweerde, dat hij niets had nagelaten wat tot zijn werk behoorde, dan na vooraf tijdig kennis daarvan gegeven te hebben aan Bestuurders, dat hij, ofschoon niet met hart en ziel, onderhield wat bestond, tot dat Bestuurders nader zouden beschikt hebben. De Commissie erkende, dat hij kennis gegeven had, maar niet bepaald met Bestuurders had geraadpleegd, dat er aan het refuteren van zijne zeer uitvoerige betoogen naauwelijks te denken viel, te minder omdat er weinig heil mede te behalen was, dat hem intusschen wel de afkeuring van Bestuurders duidelijk geschreven was; en deze ten slotte, toen zij zagen dat HARTHOORN voortging achtereenvolgens het bestaande af te breken of te laten rusten, en wenschende hem tot bezinning te brengen, hem de bekende opdragt hadden gggeven.

m. De toon der brieven gaf aanleiding tot eene bespreking, waaruit bleek, dat HARTHOORN ongevoelig was voor het onbetamelijke, dat daarin van zijne zijde heerschte, zoodat de Commissie moest besluiten, dat hij op dit punt gelijk stond met den muzikaal doove.

II. HARTHOORN's schriftelijke verklaring, (in verband met de in de 5[de] en 6[de] zitting gevoerde gesprekken).

In de vijfde zitting bragt HARTHOORN een stuk ter

tafel, dat hij verzocht voor te mogen lezen, en voorts ter kennis te brengen van de leden van het Hoofdbestuur. Uwe Commissie heeft gemeend aan beide verzoeken te moeten voldoen, en wij mogen dus ook aannemen, dat dit stuk aan deze vergadering genoegzaam bekend is. Het kwam te gelegener tijd in; want de besprekingen zouden nu gaan loopen over het plan van werken, dat HARTHOORN in de plaats wilde stellen van wat hij afkeurde. Wij kunnen dus het verder met hem behandelde aan de stellingen in deze schriftuur vervat aansluiten.

Het is niet te ontkennen, dat een flinke gedachtengang in het stuk heerscht, dat het aangrijpende passages bevat, dat er denkbeelden in voorkomen, die alleszins behartiging verdienen; maar de Commissie kon niet anders inzien, dan dat de veronderstellingen waarvan het uitgaat, zoo ten opzigte van de beschouwingen des Bestuurs over het zendingwerk, als van den aard der evangelieverkondiging ongegrond of althans overdreven zijn; dat dus de premissen mank gaande, ook de besluiten moeten falen. Gaan wij na wat tegen de redeneringen van HARTHOORN van het standpunt des Genootschaps is in te brengen, wij deelen dan als van zelf mede, wat de leden der Commissie daartegen aanvoerden.

Vooraf echter worde herinnerd, dat HARTHOORN's bewering, als zou het Bestuur de kracht zijner bedenkingen en de gegrondheid zijner voorstellen erkend hebben, door hem niettegenstaande hij feitelijk opgehouden had zendeling te zijn, „niet uit de dienst des genootschaps te ontslaan, maar hem zulk eene taak op te leggen als hij tot voorbereiding van iets anders en beters dan het bestaande had noodig gekeurd", dat zeggen wij die bewering onjuist is. HARTHOORN had in al zijn werken veel ijver betoond; het Bestuur had alle reden over hem tevreden

te zijn, tot op den tijd, dat hij zich eenen hoogen toon aanmatigde, (1860); het zag niet voorbij, dat in het schrijven van HARTHOORN eene goede, belangrijke grondgedachte lag, en dat ons werk op Java in der daad nog zeer gebrekkig moest heten; het sprak dit reeds uit in het Jaarverslag van 1861 (1); het erkende dit op nieuw in het Jaarverslag van 1862 (2); het wilde voortgaan met onderzoeken, om zoodoende tot iets beters te geraken (3). En zoo vond het vrijmoedigheid aan HARTHOORN een onderzoek op te dragen, dat overeenstemmende met zijne neiging, kon dienen om eene verbetering in de methode voor te bereiden. Daarin lag volstrekt niet opgesloten, dat het naar de beteekenis die HARTHOORN daaraan hecht, wilde „stilstaan en omzien," allerminst, dat het op zijnen aandrang het bestaande wilde afbreken, zonder te weten wat daar voor in de plaats te stellen; en evenmin, dat het met zijne beschouwingen over de nieuwere zending zoo maar gaaf instemde. Het was ten aanzien van HARTHOORN eene daad van welwillendheid, te verdedigen bij het Genootschap uithoofde van de vermeerdering aan kennis, die daarvan verwacht mogt worden.

(1) Zie aldaar p. 42, waar na eene uitvoerige uiteenzetting van den toestand der Java-missie gezegd wordt: „Is het te verwonderen, dat bij den nadenkende de vraag zich opdoet: Zouden wij wel op de regte wijze werken? Moet onze methode geene verandering ondergaan? Kan wat in de Menahasse, op Ambon en elders goed bevonden is, op Java proef houden?"

(2) Zie aldaar p. 72 e. v.

(3) „Maar wij meenen, dat wij al onderzoekende voort moeten gaan met werken; gebruik moeten maken van onze verworven kennis, maar voort moeten gaan; eigen kracht moeten inspannen, maar bewust van onze zwakte, niet alles alleen of in den beperkten tijd van ons menschen leven moeten willen, wetende, dat God het is, die al deze kleine beginselen en krachten op één doel rigt, aan hem de uitkomst moeten overlaten." Jaarverslag 1862, p. 72.

Wanneer HARTHOORN nu zegt: „Bij de zendelinggenootschappen gaat een man Gods, een profeet des Allerhoogsten, een geestelijk vorst, een man, niet geleerd van menschen, maar regtstreeks van God zelf, met onweêrstaanbaren aandrang gedrongen, naar hem verrestaande Heidenen, om de dienst des Duivels neêr te werpen en die des Heiligen op te rigten," enz. Zoo is het, als of hij onbekend was met datgene wat door het Genootschap gedurig werd uitgesproken, en onder anderen voorkomt in het Reglement op het zendelinghuis en in het geschrift van den Director HIEBINK (1) over de aanneming en opleiding van kweekelingen en het karakter des zendelings. Het zal niet noodig zijn hier aan te toonen, hoe de geheele opvatting van de persoon des zendelings in die geschriften in lijnregte weêrspraak is met de voorstelling van HARTHOORN. Zoo zou het dan ook eene onverklaarbare dwaasheid zijn voor apostelen en profeten eene opleiding te willen, zoo als die in dezelfde geschriften ontwikkeld is; en dit had HARTHOORN reeds moeten doen terugkeeren van zijne stelling, te meer daar hij eenige regels verder zegt, „dat hij niet in ziet, hoe voor zulke mannen zendelinggenootschappen met instituten van opleiding, enz. kunnen bestaan."

Wanneer HARTHOORN verder zegt: „Bij de zending, zoo als die bij mij wordende is, zie ik geen profeet uitgaan naar een hem vreemd, hem verre staand volk, maar ik zie, hoe God het eene volk met het andere in aanraking brengt, tegenwoordig christelijke met heidensche; hoe Hij bij het christelijke de verpligting levendig doet worden, dat heidensche volk liefdevol te helpen in alles, in huis en akker, in bestuur en vorming; hoe Hij om

(1) Het Zendelinghuis, enz. Bij WIJT & ZONEN. 1855.

onzer zwakheid wil belang en roeping zaamverbindt, om ons te nopen, ons in den toestand en in de behoefte van dat volk te verplaatsen, om daar het meest te kunnen genieten, het gelukkigst en duurzaamst te zijn, — hoe daardoor velerhande aanraking van geest op geest plaats heeft, waardoor hij geprikkeld en versterkt wordt, ten gevolge waarvan het evenwigt tusschen den geestestoestand en maatschappelijken toestand verbroken wordt; — hoe dan allen die het nieuwe leven bezitten daaronder lijden;" enz. Dan vergeet hij, dat hoe ver de volken ook van elkander staan, die kloof gedempt wordt, zoodra de overtuiging bestaat, dat het algemeen menschelijke bij geen enkel volk verloren is gegaan; dat de zendeling juist geroepen is, om steeds aanknoopingspunten te zoeken, en die niet los te laten, zoo hij ze gevonden heeft; dan vergeet hij, dat het Genootschap juist om dergelijke redenen zijn' werkkring meer bijzonder gekozen heeft in onze Nederlandsche overzeesche bezittingen, dat het steeds zijne zendelingen voorhield, zich zoo veel mogelijk in de maatschappelijke toestanden te verplaatsen, zich geheel aan het volk te geven, — door omgang en voorbeeld, in persoon en door zijn huisgezin, zich aangenaam te maken en aan te bevelen bij het volk waaronder hij arbeidt, niet te versmaden de middelen, die hij in handenarbeid en technische kennis ter beschikking heeft, enz. Dan vergeet hij, dat de zendeling des Nederlandschen zendelinggenootschaps Nederlander blijft onder zijne landgenooten, dus een deel zijner natie uitmaakt, en dus hoogstens naar de wet van arbeidverdeeling dat gedeelte van de roeping der natie tracht te vervullen, waartoe niet ieder in staat is, ja, waarvan velen, die louter uit eigenbelang met de inlanders in aanraking komen, afkeerig zijn.

Gewaagt hij verder van zijne voorstelling van het Genootschap zoo als dit moest zijn, „als geen vereeniging, die enkele mannen opleidt en uitzendt met den bepaalden last eene nieuwe godsdienst in onze koloniën, ter vervanging der thans bestaande op te rigten en te bestendigen,” (1) dan vergeet hij alweer, dat ons Genootschap zich meermalen verklaard heeft tegen het denkbeeld van het oprigten eener nieuwe godsdienst in onze koloniën, dat het steeds gewenscht heeft, dat zijne zendelingen door leer en voorbeeld de menschen zouden brengen tot nadenken, of zij hen mogten overtuigen van ongeregtigheid en zonde, of zij in hen mogten opwekken een verlangen naar iets hoogers, om zoo hun te kunnen aantoonen den weg die tot bekeering en verlossing leidt. Hij vergeet daarbij, dat het Genootschap nooit is uitgegaan van kerkelijke belijdenis of rituëel, geen voorschriften gegeven heeft omtrent den tijd van doop of de aanneming van het lidmaatschap, anders dan die ontleend mogen worden aan het Evangelie, dat het geloof aan den doop doet voorafgaan; dat het steeds zijnen zendelingen heeft voorgehouden wijsheid, die zich in matiging openbaart; in alles getracht heeft zich te gedragen naar de voorschriften des Evangelies; maar dan ook naar die voorschriften de prediking in eenvoudigheid en naar de behoefte des volks zijnen zendelingen moet voorschrijven.

Heeft het Genootschap dus nooit getoont profeten en apostelen te willen vormen of uitzenden; nooit de volken van de Nederlandsche koloniën als den zendeling vreemde, hem verrestaande volken beschouwd; heeft het Genoot-

(1) Wij laten de uitdrukking voor wat zij is; zij heeft eigenlijk geen zin; maar zal beteekenen, wat men doorgaans noemt het invoeren eener nieuwe godsdienst; en ook deze term laat zich niet op het Christendom toepassen, tenzij men zijn karakter geheel miskent.

schap zich nooit aangematigd het oprigten eener nieuwe godsdienst in de koloniën, dan is het duidelijk, dat HARTHOORN van valsche premissen is uitgegaan. Volkomen instemming zal men hem kunnen betuigen met de stelling, dat geloof, hoop en liefde, zoo als hij die in hare uitwerking voorstelt, het beginsel bij ons zendingwerk moeten zijn. Zelf erkent hij, dat het doel hetzelfde moet blijven. Daarover dus geen verschil.

Maar wanneer hij verder het Zendelinggenootschap een nieuw karakter wil geven, dan vergeet hij deels wat het steeds was, dan beperkt hij zijne werkzaamheden en ontneemt het de krachtige middelen, waardoor het juist het door hem erkende doel kan bereiken.

Het Genootschap moet toch geacht worden reeds te zijn eene maatschappij van mannen, die de roeping van Nederland voor zijne koloniën gevoelen; die mannen „onderzoeken naar tijd en kracht de Indische aangelegenheden," en meenen die voor te staan van het verheven standpunt van pligt en niet van belang. Ook de zendelingen zijn van dat getal niet uitgesloten; want zoo het Genootschap in hunne stoffelijke behoeften voorziet, het doet daardoor niets anders en niets minder dan voor het belangrijkste gedeelte der taak, die niet anders kan vervuld worden, dan door er zijn leven aan te wijden, een gedeelte van zijn personeel af te zonderen, wat overal en ten allen tijde gedaan is, waar men een gewigtig werk verrigtte.

Verwacht HARTHOORN, dat „die mannen zullen doen, wat zij vermogen om onderwijs en opvoeding in bond met landbouw en zeevaart, met nering en bedrijf, met groothandel en regeringsbeleid de voor Indië meest voordeelige rigting te geven", dan ziet hij gedeeltelijk voorbij wat het Genootschap doet voor onderwijs en opvoeding,

dat het daartoe gaarne de hand aanneemt van die het in dat werk willen steunen, en toereikt aan hen, die op hun standpunt hetzelfde, maar met andere middelen bedoelen, dat het zich steeds verheugd heeft in den stoffelijken bloei der Indische volken, en daaraan, onder anderen in de Minahassa, door zijn werk niet weinig heeft toegebragt; dat het evenwel, uit zuiver rationele beginselen, zich steeds onthouden heeft, zich direct of indirect in te laten met datgene wat niet van zijne competentie is.

Wil hij die mannen „door onderzoek en verbreiding van kennis nopens Indië en zijne bewoners de kloof doen dempen, die Nederlander van Javaan of Alfoer scheidt," dan vergeet hij, dat het Genootschap, wel met zwakke krachten, maar toch naar vermogen onderzocht en de vruchten van zijn onderzoek verspreid heeft. Maar dan legt hij ook op onderzoek en verbreiding van kennis op zich zelven een gewigt, dat daaraan niet toekomt.

Wil hij dat die mannen „het mogelijke doen, om het geweten van Nederland aangaande zijne verpligtingen jegens de koloniën wakker te schudden," dan vergeet hij, hoe het Genootschap steeds door woord en geschrift daarvoor gestaan heeft; dat zijn bestaan in Nederland, het optreden zijner zendelingen in Indië, eene krachtige getuigenis is, die dan ook wel de aandacht getrokken heeft, en voortgaat op de hoogere belangen van Indië te wijzen.

Maar, wanneer HARTHOORN aan dat alles niet anders verbindt dan het doen „geboren worden van een goed instituut tot opleiding van inlandsche onderwijzers en schrijvers," dan.... ja, dan weten wij bijna niet hoe wij het met hem hebben; want óf hij ziet voorbij wat de Regering en het Genootschap in die rigting deden, óf

hij keurt ook dat werk af, en beter ware het dan geweest, eenvoudig een goed plan voor zulk een instituut te geven. Maar dan nog is de kracht, die hij wil aanwenden, wel wat overdreven voor zulk een zeker nuttig, maar altijd toch nog maar geheel voorbereidend doel.

Brengen wij dit gedeelte van HARTHOORN's opstel in verband met het door hem uitgesprokene, dan zou het Genootschap eene wetenschappelijk politieke maatschappij moeten worden, dan kon het zich oplossen in het „Indisch Genootschap" of in het „Instituut te Delft"; maar waarlijk men kan de werkzaamheden dier beide maatschappijen op hoogen prijs stellen, zonder te verwachten, dat van daar ooit de evangelisatie van Indië zal uitgaan.

Gaat HARTHOORN uit van onhoudbare premissen, blijkt het, dat zijn plan te kort schiet; men zal hem dan ook het regt moeten ontzeggen het Genootschap aan te sporen tot erkenning van dwaling in den zin, waarin hij dat bedoelt. En wat zou daaruit, volgens hem, zijn voortgevloeid?

1. „Dat het Genootschap schijn voor wezen, van buiten geleerde lesjes voor bezielde woorden houdt." HARTHOORN moet dan wel weinig gelet hebben op de herhaalde aanmaningen van Bestuurders aan zijne zendelingen, van toch wel toe te zien bij de aanneming van gemeenteleden; hij moet zeker weinig gewigt hechten aan de verklaring van alle zendelingen, tegenwoordig beter dan ooit in haar verband te vinden in de „Mededeelingen" (1), dat zij niet hechten aan vele belijdenissen, dat zij daarom ook spaarzaam zijn in de mededeeling daarvan maar dat zij, waar een begin van geloof en bekeering

(1) Zie o. a. het laatste gedeelte van het Leven van SCHWARZ, Mededeel. 7den Jaarg. 1ste St.

is, ook niet geregtigd zijn, de glimmende vlaswiek uit te blusschen, en dus met omzigtigheid voortgaan te doopen, die betuigen, dat zij hun leven willen veranderen, in CHRISTUS gelooven, en die verklaringen door hunnen wandel niet wraken.

2. „Dat zijne (des Genootschaps) maandberigten en „Mededeelingen" zaken behelzen, die meestal slechts in de voorstelling alleen en niet in de werkelijkheid bestaan." Maar wie kan HARTHOORN het regt toekennen zulk een vonnis uit te spreken over de berigten van zendelingen, als die in de Minahassa, wier werk hij evenmin als Bestuurders persoonlijk heeft kunnen nagaan? Is daarmede niet in weêrspraak wat reizigers hebben medegedeeld, zonder daartoe ook in het minst te zijn aangespoord, ja soms wel, terwijl zij het werk der Evangelieverbreiding eer vijandig dan genegen waren? (1) Ligt in die apodictische stelling niet opgesloten, dat HARTHOORN alleen, op een standpunt, van waar hij slechts enkele gedeelten van de berigten kon onder de oogen krijgen, zich helderder kennis, beter doorzigt toeschrijft, dan alle Bestuurders te zamen, die in staat zijn alle berigten hunner zendelingen te vergelijken? Onderscheidt hij dan wel genoeg het doel waarmede de berigten in de „Maandberigten" worden opgenomen, (namelijk het opwekken van belangstelling), van datgene wat hij zich alleen heeft voorgesteld, (het vinden eener betere methode)? En waren nu de Maandberigten opzettelijk vervuld met overdrevene of valsche voorstellingen, om door misleiding, belangstelling te wekken, men zou niet krachtig genoeg zijne verontwaardiging daarover kunnen uitspreken; maar

(1) Men zie o. a. het stuk in de »Mededeelingen:" »Wat deelen reizigers ons over de zending in de Minahassa mede?" (ald. 2den jg.).

integendeel, Bestuurders hebben dikwijls de beschuldiging moeten hooren, dat hunne Maandberigten zoo weinig opwekkends bevatten, dat er zoo weinig van bekeeringen, van treffende voorvallen in te vinden was. HARTHOORN heeft dan ook in bijzondere gesprekken moeten verklaren, dat ons Genootschap, zijns inziens, althans het nuchterste was van allen. En de „Mededeelingen"? hadden deze HARTHOORN niet de overtuiging moeten geven, dat bijna alle zendelingen van het Genootschap een geopend, soms een scherp oog hebben voor het gebrekkige van hunnen arbeid?

Zullen wij verder gaan en HARTHOORN op den voet volgen in zijne beweringen, „dat de inrigtingen des Genootschaps grootendeels ondoelmatig en verderfelijk zijn"? „dat het Genootschap in een' staat van spanning verkeert, die op een' spoedigen dood wijst, indien het niet ter elfder ure tot inkeer komt"? „dat het Genootschap geene enkele krachtige, bezielende behandeling doen kan"? Waartoe zou zulks dienen? Zeker niet om HARTHOORN te overtuigen; evenmin om ons zelven bij een vlugtig overzigt, als waartoe dit verslag zich zou moeten bepalen, rekenschap te geven van onzen toestand. Zullen wij verder gaan ontleden, wat hij ons uit zijne correspondentie herinnert? Wij zouden ter bespreking van die bladzijden eene verhandeling moeten schrijven, waarin toestemming, zoowel als bestrijding van het gestelde door feiten werden toegelicht. Doch wij zouden al weder HARTHOORN moeijelijk tot instemming kunnen brengen, terwijl deze vergadering daaruit weinig voordeel zoude trekken.

Intusschen zullen enkele opmerkingen omtrent hetgeen hij in 't midden bragt over de nieuwere zending, zoo als hij die noemt, hier niet ongepast zijn. Hij ging

daarbij uit van wat hij van de zending op Java gezien en ervaren had, en voorts van de lectuur van eenige werken over de zending. „Zij heeft", zegt hij, „geen regt van bestaan onder heidensche volken, bepaaldelijk in onze Koloniën. De zendelinggenootschappen wilden mededeeling van leven, maar werden ontrouw aan hun beginsel. Zij stelden zich niet klaar voor oogen, wat zij wilden, en namen den vorm, die voor de hand lag, namelijk de gemeente in het vaderland. Zij vroegen zich niet genoeg af: hoe kan ik daar mijne idée toepassen? Want zij beschouwden onbeschaafde menschen als natuurkinderen, die in duisternis verkeerden, en meenden, dat deze blijde zouden zijn, zoodra zij het licht slechts gewaar werden. Een gevolg hiervan was, dat de zendelingen de volken buiten hunne maatschappelijke positie bragten, dat hunne berigten veelal niet met de werkelijkheid overeenstemden. Onze ware leer en onze vrome vormen passen voor die menschen niet beter dan voor de Israëliten van het regterlijke tijdvak. De volken, waaronder de Nederlandsche zending arbeidt zijn nog niet vatbaar; om door de thans gevolgde methode tot het Christendom te worden gebragt. Anders waren de toestanden bij de invoering van 't Christendom: in Klein azië zien wij gemeenten, maar daar was alles voorbereid, de nationale godsdienst is ontbonden." Ook bij de Germaansche volken ziet hij iets dergelijks door 't verslijten der nationale toestanden en door de volksverhuizingen. Bovendien gingen de zendelingen toen aan verwante volken het Evangelie prediken. De boden der Nederlandsche zending daarentegen gaan tot volken van een geheel ander ras. De bedenkingen van HARTHOORN tegen de zending in 't algemeen zijn in overeenstemming met wat reeds door HAAFNER, onlangs door VAN LIM-

BURG BROUWER, RENAN en in „Eritis sicut Deus" tegen haar is in 't midden gebragt. Hij vergeet, dat het Christendom ook in de eerste eeuwen met goed gevolg verkondigd is aan volken van zeer verschillenden aard. Hij vergeet, dat de maatschappelijke beteekenis van het Christendom overal bij zijne invoering langen tijd zeer gering is geweest. Dat de zendelingen de volken buiten hunne maatschappelijke positie bragten, was vaak een weldaad voor hen, getuige de zendingen in de Zuidzee, waar onder anderen het canibalisme door hunnen invloed werd opgeheven. En overal waar de zendelingen tevens de invoerders waren van beschaving, was dit in meerdere of mindere mate eene noodzakelijkheid en een zegen. Tegenover de beweringen van HARTHOORN staat de geschiedenis, die ons op de aanvankelijk wel gelukte evangelisatie onder menig volk der Zuidzee, van Afrika, op die in de Minahassa en op de Philippijnsche eilanden wijst. Dat nu 't Christendom daar met nog zoo vele heidensche voorstellingen en elementen is vermengd, behoeft ons waarlijk niet te bevreemden. Hoeveel voorbeelden van 't zelfde zouden wij niet kunnen vinden, als wij eens de geschiedenis der invoering van 't Christendom in Europa daartoe nagingen. HARTHOORN ziet geheel voorbij, dat het Christendom eeuwen behoeft, om eenigszins wortel te schieten. Het lid dat deze opmerkingen inbragt, voerde ten slotte daarvoor nog een enkel voorbeeld aan, dat hem dezer dagen onder de oogen kwam. Was Ierland na de 5de eeuw niet een brandpunt van evangelisatie voor 't overige Europa? Hoe vele zendelingen gingen van daar uit en van het naburige Brittanje? Eene van de meest beroemde plaatsen van godsvereering aldaar was de tempel van SAMGHAN, den regter der dooden, waar steeds een heilig vuur door

priesteressen werd onderhouden. In de 16de eeuw stichtte men op deze plek een klooster, doch het heilig vuur onderhield men daarin tot in 1220. Toen eerst werd het uitgedoofd, maar later nog meermalen ontstoken, en het was niet voor het begin der 16de eeuw onder HENDRIK VIII, dat het voor goed verdween. Wat zou de geschiedenis van Europa niet kunnen leeren, zoo men eens ging onderzoeken, hoe vele druïdisch, germaansch en scandinavisch heidensche elementen nog zoo lang na de invoering van 't Christendom daar geworteld bleven? Hoe zij zelfs nu nog niet geheel verdwenen zijn, blijkt genoeg, als men eens een goed boek over 't volksbijgeloof in Duitschland, en wij mogen er vooral ook bijvoegen in Engeland, leest. Indien wij voorts met evangelisatie wilden wachten tot dat de volken genoeg voorbereid zijn, wanneer zouden wij dan moeten beginnen? HARTHOORN bedenkt niet, dat er ook vruchten der zending zijn, die niet zoo terstond in 't oog vallen, dat de zendelinggenootschappen veel goeds tot stand brengen, waarvan zoo niet maar rekenschap te geven is, dat veranderingen van 't binnenste van den mensch op 't gebied van 't zedelijk en godsdienstig gevoel meestal slechts van lieverlede plaats grijpen, en deze niet zoo spoedig klaar zigtbaar zijn. Alles wat de zendelingen reeds deden voor beschaving, voor kennis van andere volken gaat hij stilzwijgend voorbij, zonder te bedenken, dat zij reeds hierdoor vaak een' beteren toestand helpen voorbereiden. Van daar dat de voorstanders der zending dan ook bestendig toenemen. Reeds MACAULAY zeide: „Men behoeft nog geen Christen te zijn, om de verbreiding van het Christendom in Indië te wenschen." Het gevoel van verpligting tot evangelisatie en het wenschelijke daarvan in velerlei opzigten dringt meer en meer door in 't bewustzijn der europesche natiën.

Waarlijk men kan niet nalaten diepe smart te gevoelen daarover, dat een man als HARTHOORN, die, uwe Commissie is er van overtuigd, het goede wil, ook met opoffering van zich zelven, liever dan eene scherpe, hem tegenover zijn bestuur weinig voegende kritiek te voeren, zich niet op nieuw aangegord heeft, om met kracht de schoone taak voort te zetten, waartoe hij geroepen was.

Ééne methode van werken bragt HARTHOORN in zijne gesprekken nog in 't midden, die niet voorkomt in het door hem voorgelezen stuk, doch waarvan hij in een' brief in 1862 gewaagt. Het gold het gebruiken onzer zendelingen tot schoolopzieners, die het oog zouden houden op scholen, door het Gouvernement op te rigten, en waarin inlandsche onderwijzers zouden werkzaam zijn. Maar het denkbeeld behoeft slechts genoemd te worden, om reeds iedereen de zwarigheden te doen in 't oog springen. Hoe! het Gouvernement zou tot het Genootschap zich wenden, om toezigt te houden op zijne eigene inrigtingen? De inlander, die zelf nog zoo laag staat, zou zoo gemakkelijk te vormen zijn tot opvoeder van zijn volk, dat de scholen dus opgerigt reeds tot eene algemeene organisatie te brengen zouden zijn, waarvan het moeijelijke en bezwarende bij het Genootschap genoeg bekend is, in de ambonsche missie? Hoe! het Genootschap zou zich gaan bepalen tot een toezigt op het onderwijs, terwijl het de scholen nooit anders dan als een hulpmiddel tot zijn eigenlijk werk beschouwd heeft? Doch genoeg hiervan, om u geen opzettelijke weêrlegging te doen verlangen.

III. Wij hebben thans u mede te deelen, welke resultaten de Commissie heeft opgemaakt na de gehoudene

gesprekken met HARTHOORN, ter bepaling van het standpunt, dat hij ten opzigte van ons Genootschap heeft ingenomen, om daaraan te verbinden de voorstellen, die wij u te zijnen aanzien te doen hebben.

Uwe Commissie heeft met onverminderde belangstelling HARTHOORN gehoord. Zij mag niet ontveinzen, dat zij in vele opzigten zeer met hem is ingenomen. Zij betreurt, dat hij door overtuiging en handelingen vervreemd is van het Genootschap. Toch meent zij u eene onpartijdige voorstelling te kunnen geven, die u in staat zal stellen hem in zijne waarde als mensch, en te gelijk in zijne ongeschiktheid om onze zendeling te blijven te doen kennen.

HARTHOORN is een man uit één stuk; hij wordt niet gedreven door allerlei wind; hij heeft zijne ideeën zelf verkregen door aanhoudend nadenken, en verdedigt die dan ook met de kracht der overtuiging. Wat bij hem thans leeft is gelijdelijk geworden, heeft zich natuurlijk ontwikkeld, maar hij is nog altijd in een' staat van wording; daaraan moet grootendeels toegeschreven worden het onbekookte van zijne plannen. Hij heeft veel gestreden, omdat hij veel heeft moeten opgeven van wat hem vroeger dierbaar was, zóó als de waarheid dit is voor iemand van zijn karakter; maar ook omdat er opregte liefde voor het Genootschap bij hem bestond; en wij mogen zijne verklaring aannemen, dat het hem zelf leed gedaan heeft, wanneer hij aan Bestuurders meende te moeten schrijven, zooals hij deed. HARTHOORN verdient daarom onze belangstelling en welwillendheid, zelfs al zijn wij niet blind voor zekere eigenaardigheden, die het hem op den duur moeijelijk maken met anderen mede te werken, zelfs al moeten wij grootelijks van hem verschillen in opvatting van de christelijke waarheid.

Men moet HARTHOORN's zendelingleven in twee perioden splitsen, en hem dus beschouwen zoo als hij was vóór 1859 en na dien tijd. In de eerste periode heeft hij werkelijk met ijver gearbeid, en zich door dien ijver onderscheiden. Toen GANSWIJK aftrad, heeft hij zich zeer gelegen laten liggen aan de instandhouding van het bestaande, en daartoe geen moeite of vermoeijenissen ontzien. Ook moet men zijne opregtheid in het blootleggen van de gebreken der zending op Java, zoo als hij dit in zijn dagboek deed, waarderen. Vóór 1859 onderzocht hij ook met vrucht den godsdienstigen toestand van het Javaansche volk, en de berigten, die hij daarover zond, overtreffen zeker in belangrijkheid die van JELLESMA en HOEZOO. Men vergete echter daarbij niet, dat ook anderen reeds belangrijke berigten over dergelijke onderwerpen op Java gegeven hebben, b. v. DOMIS en VAN HERWERDEN over de Tenggerezen, VAN HOEVELL over de Badoewi's, die men wat gehalte betreft, gerust naast de berigten van HARTHOORN kan leggen. En er zou meer te noemen zijn. Bovendien vergete men niet, dat HARTHOORN reeds hier te lande de eerste beginselen van het Javaansch had geleerd, en goede hulpmiddelen voor verdere studie dier taal medenam; dat JELLESMA en HOEZOO daarentegen eerst op Java aan de studie der taal konden beginnen, en wel met de enkele hoogst gebrekkige hulpmiddelen, die toen bestonden.

Gedurende dien tijd lieten zijne handelingen niets te wenschen over. Wel gedroeg hij zich tegen over de vrienden te Soerabaja minder voorzigtig dan JELLESMA dat verstond, maar het Bestuur kon zijne handelwijze en verdediging niet afkeuren. Wel moest het Bestuur van hem verschillen in zijne opvatting van de besnijdenis, die hij kras verdedigde, maar ook, HARTHOORN berustte. In den

aankoop van het huis te Malang toonde hij eene energie, die tot onberadenheid overhelde, maar het Bestuur begreep, dat de zendeling op zijn' tijd moet durven handelen, en keurde, al was het dan met zachte teregtwijzing zijne daad goed.

Met de Javanen ging hij gedurende een' geruimen tijd op gemeenzame wijze om. En het Bestuur had over het geheel reden hem goedkeuring, en zelfs lof te schenken.

Zijn gedrag na 1859 is te veroordeelen, maar zeer te verontschuldigen. Deze periode toont ons vertraging en achteruitgang in zijn werk. Hij zit op zijne kamer en leest allerlei, over allerlei onderwerpen, fantaseert en verwaarloost niet alleen het zendingwerk, maar ook alle degelijke studie, van land en volk. Hij maakt bespiegelingen over Java, en doet geene kennis op in den omgang met het volk. Hij schreef aan Bestuurders, maar ontving geene antwoorden, die hem voldeden; hij geraakte langzamerhand in een' pijnlijken toestand, daar hij zijne vroegere opvatting van het werk der zending, en daarmede zijne liefde van wat hij de nieuwere zending noemde, verloren had. Mogt de inhoud van het dagboek over 1859, in 1860 gezonden, gedeeltelijk zeer belangrijk, gedeeltelijk te verontschuldigen zijn, de wijze waarop hij vriendelijken raad van den Director HIEBINK opvatte getuigde van bitterheid, en was onbetamelijk. Zijn successivelijk opgeven van Doop, Avondmaal, opleiden van voorgangers, hoewel vooraf gemeld, was door de wijze waarop hij zulks deed in strijd met zijne instructie. Zijn verlaten van de zendelingvereeniging, met de correspondentie daaraan verbonden, was onbetamelijk. Zijn opzenden van zijn dagboek over 1860 aan 't Bataviaasch bijbel- en zendelinggenootschap; zijn schoolverslag

aan de Regering over 1861 zijn daden, die hij zelf alleen trachtte te verklaren, niet verdedigde. Alleen het opheffen der kweekschool, eene daad, die hij dan ook in overeenstemming met Br. HOEZOO verrigtte, is genoegzaam opgehelderd, om haar als noodig aan te nemen.

De laatste daad, zijne overkomst, is te verklaren, niet te verdedigen; hij handelde daarbij in strijd met instructie en aangegane verbindtenissen, maar tevens op gevaar af van zich zelven te gronde te rigten. Hij achtte het spreken met Bestuurders zoo noodzakelijk, dat hij de verantwoordelijkheid op zich dorst nemen, en onder nadere goedkeuring daartoe overging, zeer wel wetende, dat indien die goedkeuring hem niet verleend werd, hij dan de dure reis voor eigen rekening had.

En wat hebben wij uit de gesprekken met HARTHOORN geleerd?, Onze kennis van de Java-missie is vollediger en klaarder geworden. HARTHOORN heeft ons doen inzien, dat de thans gevolgde methode zeer gebrekkig werkt. Dat de opleiding van kweekelingen te Malang en Modjo warno mislukt is, heeft hij voldoende aangetoond, zonder daarmede evenwel te bewijzen, dat die anders aangelegd niet zou kunnen gelukken. Zijne mededeelingen omtrent den Javaan in onze gesprekken waren naar het oordeel van éénen broeder te algemeen, niet genoeg speciëel, de andere leden der Commissie leerden daaruit veel. De overtuiging van dienzelfden broeder was, dat hij in zijne gesprekken met ons van javaansche toestanden niets belangrijks meer heeft medegedeeld, dan reeds door WINTER en anderen, ook door hem zelven in geschriften, vooral in zijne gedrukte dagboeken, bekend was; voor andere leden der Commissie, wier kennis van den Javaan zoo ver niet reikte, was dit niet weinig.

Breedsprakig en apodictisch heeft HARTHOORN vonnis

geveld over hetgeen hij de nieuwere zending noemt. Hij ging hierbij uit van wat hij omtrent de zending op Java kon weten, en van de lectuur van eenige boeken over de zending. Hij wil van niets weten dan van een onderzoek van grondslagen en van afbreken van het bestaande.

Genoeg om ons de overtuiging te geven, dat HARTHOORN onmogelijk zendeling van het Nederlandsche zendeling-genootschap kan blijven. Zelf ziet hij dit volkomen in. De Commissie heeft overwogen, of zijne onmiskenbare talenten nog voor het Genootschap op de eene of andere wijze zouden te gebruiken zijn, doch het is haar niet mogen gelukken iets te vinden; en ook hieromtrent heeft HARTHOORN zich duidelijk genoeg uitgesproken, dat hij, zonder dat het Genootschap eene hervorming onderging, geen vrijmoedigheid zou hebben bij hetzelve werkzaam te blijven.

De Commissie moet u dus voorstellen, HARTHOORN, met erkenning van vroeger bewezene diensten, ontslag te geven, als zendeling van ons Genootschap; dit in te doen gaan met het vierendeel jaars, ingaande na dat waarin hij Malang verliet, dat is met October 1862, en hem van dat tijdstip af twee derden van zijne bezoldiging of *f* 100 's maands wachtgeld te verleenen tot op den dag van zijn definitief ontslag, dat wij u voorstellen op ult°. Junij e. k. te bepalen; voorts de reiskosten geheel voor zijne rekening te laten. (1)

De Commissie verwacht geene bedenkingen te vernemen tegen het ontslag. Niet zoo zeker is zij, dat de wijze waarop zij voorstelt dit te verleenen, algemeen bijval zal vinden. Toch moet zij wenschen, dat ook deze, kon

---

(1) Dit voorstel werd bij besluit gewijzigd. (Zie Bijlagen D en E.)

het met eenparigheid, werd goedgekeurd. Zij doet een beroep op uwe welwillendheid jegens den man, die jaren lang met trouw en ijver het Genootschap gediend heeft, die slechts zwicht voor eene krachtige overtuiging, die den moed heeft voor die overtuiging zijn tijdelijk bestaan op te offeren, die zonder middelen toch moet leven met vrouw en zes kinderen. Had hij ons verlaten als zoo menig ander zendeling, ware hij bij ons gebleven als een onnutte dienstknecht, wij zouden reden hebben van misnoegen, en niet geregtvaardigd zijn tegenover onze committenten, indien wij toegevendheid jegens hem gebruikten. Nu hij, in meening van ons verschillende, zelf aanleiding geeft om den band, die hem aan ons verbindt, te slaken, en dit doet met moed en zelfopoffering, nu kunnen wij ons ten volle regtvaardigen, indien wij zulks doen op de zachtste wijze. Uwe Commissie heeft zich niet weinig arbeids getroost; zij komt tot u met een eenparig genomen voorstel; zij hoopt bij u de overtuiging gewekt te hebben, dat zij er verre van is ligtvaardig met de gelden des Genootschaps te willen omspringen, en niets anders op het oog te hebben dan hetgeen regt en billijk is, en de waarachtige belangen van dat Genootschap, dat haar dierbaar is.

In verband met dit voorstel zal moeten gebragt worden eene rekening en verantwoording door HARTHOORN bij uwe Commissie ingediend. De Commissie van financiën heeft daarop een voorwaardelijk advies uitgebragt. Wij stellen voor, deze rekening na het door u te nemen besluit op nieuw in handen te stellen van deze Commissie, en haar uit te noodigen, de financiële aangelegenheden verder met HARTHOORN tot een goed slot te brengen.

Uit het u reeds medegedeelde kan u gebleken zijn, dat hoezeer de overkomst van onzen zendeling HARTHOORN,

zoo met het oog op hemzelven, als op de diensten, die wij nog van hem hadden mogen verwachten, te bejammeren is, zij althans deze voordeelige zijde heeft, dat wij binnen betrekkelijk korten tijd, beter inlichtingen omtrent de Java-missie hebben opgedaan, dan wij tot nog toe door correspondentie hadden verkregen. Dat hieruit voor het Genootschap andere onstoffelijke voordeelen kunnen voortvloeijen, dat Bestuurders daardoor moeten genoopt worden de zaken dezer missie bijzonder in het oog te houden, om haar een' geregelden gang te geven, zal naar uwe Commissie hoopt uit het nu volgende gedeelte van haar verslag kunnen blijken.

B. De zending op Java en hare toekomst.

Niet lang had uwe Commissie haar onderhoud met HARTHOORN voortgezet, toen zij begreep, dat zij haar onderzoek niet tot zijne zaak moest bepalen, maar deze gelegenheid moest aangrijpen, om den toestand der Java-zending zoo naauwkeurig mogelijk te leeren kennen, u dien bloot te leggen, en daaraan voorstellen te verbinden, ten einde dien te verbeteren, zooveel slechts tijd en omstandigheden zouden vergunnen.

Zij werd nader daartoe in staat gesteld door de tegenwoordigheid van den zendeling SMEDING, met wien zij zich in twee zittingen onderhield, en door een op 16 Januarij l.l. ingekomen stuk van den zendeling HOEZOO, ten titel voerende: „Evangelisatie op Java. Onderzoek naar de tot hiertoe gevolgde methode, voornamelijk met betrekking tot het oprigten van gemeenten." (1) Zoowel op het onderhoud als op het geschrift is acht gegeven

(1) Dit stuk zal zoo noodig later volgen. RED.

bij de besprekingen, die terug worden gegeven in dit tweede gedeelte van het verslag uwer Commissie.

Het splitst zich in twee hoofddeelen als:

1. Wat hebben wij te denken over de zending op Java?

2. Wat moet gedaan worden, om haar de noodige vastheid te geven?

1. Wat hebben wij te denken over de zending op Java?

Ten einde hier tot een geleidelijk overzigt te geraken, willen wij achtereenvolgends nagaan:

a. De geschiedenis der Javamissie;

b. de plaats die de zendelingen innemen in hunne gemeenten en in de javaansche maatschappij;

c. den maatschappelijken en zedelijk godsdienstigen toestand der javaansche Christenen;

d. den aard van ons werk, in personeel, zendingmethode, hulpmiddelen en hulpbronnen;

e. of ons Genootschap voort moet gaan op Java te arbeiden?

a. De geschiedenis der Javamissie.

Ons Genootschap kreeg aanleiding tot het stichten der Javamissie door het bestaan van eenige inlandsche Christenen in de omstreken van Soerabaja. De mededeelingen, die de Inspector VAN RHIJN en de zendelingen JELLESMA en DONSELAAR daaromtrent gaven (1), regtvaardigden het plaatsen van Br. JELLESMA in die streken. Het groote motief, dat reeds sedert jaren het oog naar

(1) Zie o. a. Maandb. 1848, blz. 113 e. v.

Java had doen rigten, was dit: het groote, schoone volkrijke Java mag niet langer verstoken blijven van eene opzettelijke evangeliepredikiug. De kennis van het arbeidsveld was uiterst gering. De studie van het javaansche volk en zijne taal had nog maar eene geringe hoogte bereikt. Wat Bestuurders vernamen kwam hoofdzakelijk tot hen door tusschenkomst van eenige vrienden te Soerabaja, die onder leiding van vader EMDE zich beijverden om Javanen voor het Christendom te winnen. Daarop berusstte dan ook wat voorkomt in het Jaarverslag van 1849 (1). „Verblijdend is hetgeen hij (Br. JELLESMA) ons van die Christenen mededeelt. Met vrijmoedigheid komen zij uit voor hunne belijdenis, dat JEZUS CHRISTUS de Zoon Gods is, in de wereld gekomen om zondaren zalig te maken," en „Er is grond om te vertrouwen, dat het Evangelie voor velen hunner eene blijde boodschap is geworden, en dat de getrouwheid, die zij in hunne burgerlijke en maatschappelijke pligten aan den dag leggen, eene vrucht, is der beoefening en waardering hunner geestelijke voorregten." De ervaring van latere jaren en ons jongste onderzoek hebben genoegzaam bewezen, dat op deze verklaring niet alleen veel af te dingen valt, maar dat zij, helaas! zich hoogstens op weinige individus, en dan nog in zeer bijzonderen zin, laat toepassen.

De plaatsing van Br. HOEZOO te Samarang op ruim 50 uren afstands van JELLESMA, getuigde meer van de verwachting, dat Java rijp was voor de aanneming van het Evangelie, dan van het besef, dat de hinderpalen groot waren, en dus concentratie van kracht vorderden. Later werd, door de plaatsing van zendelingen te

---

(1) Zie aldaar blz. 17.

Malang en Kediri, de zending meer beperkt tot den oosthoek van Java; doch altijd werden er dagen reizens gevorderd, om van de eene plaats de andere te bezoeken, en iedere zendeling, dien van Modjo warno uitgezonderd, moest belangrijke reizen ondernemen, om in zijn district het oog op de zaken te kunnen houden. Op deze wijze was de zamenwerking van de zendelingen uiterst bezwarend, en zochten Bestuurders door het aanbevelen van jaarlijksche bijeenkomsten daaraan te gemoet te komen; het is gebleken hoeveel tijd en kosten daarmede gepaard gaan. Het terugtreden van VAN DER VALK, de dood van JELLESMA (April 1858) en het aftreden van GANSWIJK (October 1858) waren zware slagen voor de zending, die niet konden worden vergoed door de afvaardiging van de BB. SMEDING, KRUYT, POENSEN en VISSER. Terwijl van dezen de eerste om gezondheidsredenen naar het vaderland moest terugkeeren, de laatste ons door den dood ontviel, werden wij sedert 1860 verontrust door een belangrijk verschil in de opvatting van de zendingsmethode. Dit had aanleiding gegeven dat Br. HARTHOORN in 1859 aan de zendelingvereeniging zijne onderzoekingen mededeelde over het ontstaan van de christen-gemeenten in het Soerabajasche, gepaard met eene scherpe kritiek van de daarbij gevolgde methode. De daarin voorkomende geschiedenis wordt door Br. HOEZOO, die het best bevoegd is over de zaken te oordeelen, als goed geteekend erkend, en ofschoon hij meent van HARTHOORN te moeten verschillen, wanneer deze concludeert, het oprigten van gemeenten is ontijdig, als strijdende tegen het begrip van christelijke gemeente en den aard van het javaansche volk, zoo is zijne teekening van toestanden, zijne opgave van resultaten weinig gunstiger dan de verpletterende voorstelling van HART-

HOORN. Wat sedert 1860 voorviel, is breed genoeg in de Extract–acten en nu weder in het eerste gedeelte van dit verslag opgenomen, om herinnering overbodig te maken.

Kan het twijfelachtig zijn, of de Javamissie in een' staat van ontbinding verkeert, die spoedige en krachtige voorziening vordert?

Dit zal niet minder blijken, wanneer wij het oog slaan op

b. De plaats die de zendelingen innemen in hunne gemeenten en in de javaansche maatschappij.

De zendelingen, behalve dien te Modjo warno, op hoofdplaatsen, te midden van Europeërs gevestigd, staan tot hunne gemeenten alles behalve in naauwe betrekking. Dit wordt bijna onmogelijk, waar zij dagen en weken op reis moeten zijn, om hunne gemeenten te bezoeken, dit dus slechts enkele malen jaarlijks kunnen doen, dan voor hoogstens een paar dagen, dikwijls onder ongunstige omstandigheden in haar midden verkeeren, en voorts alles moeten overlaten aan doorgaans weinig geschikte voorgangers. Hun werk bepaalt zich tot het onderwijzen van kweekelingen en voorgangers, het preken, het aannemen van nieuwe leden, doop- en avondmaalsbediening, benevens huwelijksinzegening. HOEZOO had te Samarang ook een schooltje. SMEDING maakte niet zonder vrucht gebruik van zijne geneeskundige kennis. Nu en dan bestaat er gelegenheid tot gesprekken aan huis of in de dessa ten huize der voorgangers, waarbij soms huiselijke aangelegenheden moeten besproken en geregeld worden. Maar bij dit alles ontbreekt een hartelijk, gemeenzaam verkeer, volgens getuigenis van alle zendelingen onmogelijk, uithoofde van de verhouding van den Europeaan tot den dessaman. Wat JELLESMA te Modjo warno ondervond is de ervaring van al de overige BB.: de hoofden

werken dikwerf tegen, de voorgangers geven allerlei moeite en teleurstellingen, de mindere man blijft op een' grooten afstand. Waar de zendeling gaarne zou helpen, moet hij wel zich wachten voor het vermoeden van indringen. Neemt men alles zamen, dan kan men naauwelijks zeggen, dat er aanraking is van den zendeling met den christen–javaan, in maatschappelijken zin of ook in dien van een' herder tot zijne kudde; ten minste zeker niet in die mate als wij geneigd waren ons dit voor te stellen, wanneer wij het zoo gaarne met het leven in eene dorpsgemeente vergeleken.

Is de band tusschen den zendeling en zijne gemeente zoo ruim, hoe zou het te verwachten zijn, dat er veel gemeenschap tusschen den zendeling en de overige Javanen bestaat. Als Europeaan is hij niets voor hen, want hij bezit geen gezag, is geen ambtenaar. Men spreekt wel eens van het overwigt, dat de Europeaan op den inlander heeft, maar waarlijk dit is van geen toepassing op den zendeling, indien hij niet komt met een bevelschrift van het Gouvernement. Leed zal men hem, die daardoor niet gedekt is niet doen, maar hem ook slechts de geringste dienst te bewijzen, al was het ook maar den verdwaalde op den weg te helpen, daartoe acht de Javaan zich niet geroepen. De ambtenaar kan er op rekenen, dat men op zijne wenken zal letten; ieder ander is den Javaan onverschillig. Wil de zendeling zich met den dessaman gemeenzaam maken, hij wordt gewantrouwd; wil hij hem leeren, of geneeskundige hulp verleenen, men wil het vrijwillig aangebodene niet, want wie zou om niet zijne ilmoe of zijne kunst afstaan, daar moet, oordeelt de Javaan, iets achter steken. Eerst wanneer hij gevraagd, bijna gesmeekt wordt, kan de zendeling er toe overgaan diensten te bewijzen.

De europesche bevolking laat over het geheel den zendeling toe, meer niet. Enkele Europeërs slechts zien hun verschijnen met ingenomenheid, een vrij groot getal bewijst hun diensten, uit het beginsel van edelmoedigheid en gastvrijheid, schoone karaktertrekken van de meeste Europeanen in Indië, soms ook uit persoonlijke genegenheid of welwillendheid jegens den man, die om zijne bekwaamheden en karakter achting verdient, en zich tegen eene karige bezoldiging verbonden heeft tot een' hopeloozen arbeid. Verre weg den meesten is het tamelijk duister wat die zendelingen op Java doen; en zoo zij er iets van vernemen, zoo schijnt het hun eene dwaasheid, den Javaan Christen te willen maken, want zoo en niet anders wordt het door de zoodanigen geformuleerd. Onder dezen worden velen het werk vijandig, zoo zij meenen daarvan nadeelige gevolgen, als verdeeldheid, haat, verheffing van den Javaan, te moeten vreezen.

En de zendeling zelf, hij past maar weinig in zijne naaste omgeving. Als gewoon Europeaan levende, met de zelfde behoeften als ieder ander Europeaan, zonder de middelen te hebben, die, anders dan zeer sober, te vervullen, verkrijgt hij noodzakelijk dat halfslachtig karakter, waarvan trivialiter gezegd wordt: hij wil meê doen, maar hij kan niet. Hij heeft geneeskundige kennis, en maakt er waar hij kan gebruik van, maar wie verleende hem daartoe de bevoegdheid? Hij houdt school, indien hij kan, maar waar is zijne acte? Voorwaar, er is moed of liever vrijpostigheid noodig, om bij zulk een karakter zich te vertoonen bij de mannen van aanzien en bij de vertegenwoordigers der wetenschap. En toch kunnen zij daar niet buiten, als leden van de kleine europesche maatschappij en als hulpbehoevenden op hunne verre togten. De positie van een' zen-

deling, die geheel geïsoleerd leeft van zijne landgenooten moet dragelijker zijn.

c. De maatschappelijke en zedelijk godsdienstige toestand der javaansche Christenen.

De kalme HOEZOO, wiens redeneringen als een effen stroom daarheen vloeijen, laat zich in zijn boven aangehaald stuk, wanneer hij gezegd heeft, „gemeenten willen wij oprigten ook op Java", tot de volgende apostrophe vervoeren: „O, mijn vrome hollandsche of europesche vrienden! of gij 't gelooven wilt of niet, gij hebt in uwen ijver onbehoorlijke dingen gedaan. Met al uwe liefde voor de goede zaak hebt gij u laten vervoeren tot onbarmhartigheid, ja tot wreedheid, zou ik haast zeggen, misbruik makende van het vertrouwen, dat de Javaan in u als meesters had gesteld. Of hebt gij hem niet zijn' naam, zijne kleeding, zijn hoofdhaar zelfs ontnomen, en – alles voor rekening van het Christendom – hem verlaagd tot eene karikatuur? Zelfs zijne vermaken hebt gij niet gespaard. Alles van dien aard, zijne lectuur niet uitgezonderd, hebt gij veroordeeld, en voor zooveel, waaraan hij met hart en ziel gehecht is, hem niets anders in de plaats gegeven, dan den Bijbel, den Bijbel alleen! Maar dat is eene miskenning niet alleen van den Javaan, maar ook van den mensch, waarop nimmer Gods zegen kan rusten. Voor u moge het uitgemaakt zijn, dat zulk een uitschudden van alle nationaliteit, vermengd met zulk een dor en vreugdeloos piëtisme, door het ware Christendom noodzakelijk gevorderd wordt, wij hebben van den Heer alzoo niet geleerd, en nooit zullen wij gelooven, dat dit de weg is, waardoor het Koningrijk Gods op Java komen moet."

En zoo hebben Bestuurders van ons Genootschap het

ook nooit begrepen; maar ook hebben zij nooit voorschriften gegeven in zulke zaken, 't zij voor of tegen, daar zij meenden de beslissing aan het beleid der zendelingen te kunnen overlaten. Zeker echter hebben zij zich in den regel schooner voorstellingen gemaakt van den maatschappelijken en zedelijken toestand der javaansche Christenen, dan uit het onderhoud met HARTHOORN en SMEDING en nu ook uit de mededeelingen van HOEZOO gebleken is. Volgens dezen is die toestand in niets van eenig belang onderscheiden van dien der overige Javanen. Kleeding, huisraad, voeding zijn natuurlijk dezelfde; maar geen verschil is er, ook ten aanzien van zindelijkheid, welvoegelijkheid, hartstogt, neigingen; geen verschil van aanbelang in den omgang tusschen echtgenoot, tusschen ouders en kinderen; de zelfde mate van gevoel bij ziekte en bij het afsterven van dierbare betrekkingen; dezelfde bekrompenheid, hetzelfde bijgeloof. Beiden zijn even leugenachtig, diefachtig, ondankbaar. De godsdienstige kennis van den javaanschen Christen heeft voor hem de waarde van nieuwe ilmoe; ijvert hij voor zijne nieuwe godsdienst, hij doet zulks als de javaansche goeroe's voor hunne leer. De middelen om meer kennis te verwerven, zijn buiten den javaanschen Bijbel zeer beperkt; de voorgangers en evangelisten over het geheel niet geschikt om een hooger leven bij het volk te wekken. De gemeenten zijn geen vereenigingen van geloovigen, die zich tot elkander getrokken gevoelen door de liefde tot CHRISTUS, maar zijn voortgevloeid uit de overtuiging der zendelingen, dat het gemeentewezen het voorname, zoo niet eenige middel is om Javanen binnen hun bereik te krijgen, of hoogstens uit de noodzakelijkheid om bij de zamensmelting van het mohammedaansche met het jávaansche element, de Christen aan

den invloed der Mohammedanen te onttrekken. HOEZOO en SMEDING beiden bevelen het oprigten en uitbreiden van gemeenten voornamelijk op dien grond ten sterkste aan. Maar beiden erkennen, dat alle pogingen om daartoe te geraken, van de zijde des zendelings vruchteloos zijn, indien er geen hulp van buiten, bepaaldelijk van welgezinde Europeanen wordt verleend.

Enkele uitzonderingen zijn hier aan te nemen; maar dan is het nog twijfelachtig, of zij uit het Christendom, dan uit persoonlijke geaardheid of plaatselijke omstandigheden voortvloeijen. Enkele voorgangers onderscheiden zich door geloof en wandel, maar zij waren reeds vroeger de besten uit hun volk, en onder de godsdienstige Mohammedanen worden ook dezulken gevonden. De huwelijksband kan volgens HOEZOO niet door den zendeling gelegd worden, hij moet zich bepalen tot de christelijke inzegening. Worden daarbij huwelijken tusschen zeer jeugdige personen niet toegelaten, wordt daarbij meer op de keuze der echtelingen gelet, het eerste geeft aanleiding tot geheime handelingen, het tweede bestaat ook elders onder de Javanen. Worden echtscheidingen zooveel mogelijk tegengegaan, zij zijn niet te beletten, en eene echtscheiding en tweede huwelijk voor den panghoeloe, met afwassching van den christelijken doop, is er dikwijls het gevolg van. Het schijnt, dat de vrouw meer toegang krijgt tot andere huisgezinnen, maar dit strijdt tegen javaansche zeden. Hier en daar betaalt de Christen geen pitrah en andere priestergelden, maar dit heeft aanleiding gegeven tot moeijelijkheden en tegenstand. De gewone regtszaken worden niet meer naar mohammedaansche verordeningen beslecht, maar de regtsbedeeling is daardoor niet verbeterd. De christenkinderen worden niet besneden, maar kunnen den schimpnaam van kafier hun

daarom toegevoegd niet verdragen, en geheime besnijdenis is daarvan niet zelden het gevolg. Worden de Christenen gedoopt en vieren zij avondmaal, zoo begrijpen zij de beteekenis van deze plegtigheden niet. Zietdaar eenige trekken, die het zeer twijfelachtig maken, of het Christendom tot nu toe wel eenige vruchten heeft afgeworpen. Wat bewoog dan de Javanen tot nu toe tot het Christendom over te gaan? Volgens HOEZOO:

„Aanmoediging van meer of minder invloedrijke personen (in de eerste plaats Europeanen);

al of niet gepaard met

uitzigt op vermeerdering van stoffelijke welvaart,

neiging tot gelijkstelling met Europeanen,

zucht tot navolging in het algemeen (vooral blijkbaar onder bloedverwanten).

Huwelijksverbindtenis.

Vermeende of wezenlijke overeenstemming van het christelijk onderwijs met reeds vroeger begeerde of gezochte ilmoe;

al of niet vereenigd met

een streven naar zedelijkheid, of met

de erkenning van iets duidelijkers of beters in christelijke leer of gebruiken;

in verband met

afkeuring van de leer of het gedrag van eigen goeroes of priesters,

zelden vrij van

bijgeloovige denkbeelden aangaande den doop;

waarom dan ook wel als naaste aanleiding

het doen van eene gelofte."

HOEZOO zegt dan ook, dat hij met zijne medebroederen reeds lang heeft leeren wanhopen aan resultaten als in de Minahassa verkregen. Wat hij als vruchten van

zijn werk noemt is: de verborgen werking van het evangelie; de gelegenheid door de gedoopten verkregen om het javaansche volk meer en beter op godsdienstig terrein te leeren kennen; de begeerte naar meerdere kennis gewekt bij de genen, die den zendeling het naast omgeven; in wijderen kring de verschafte boeken; verhoogd vertrouwen; verzwakking van het geloof in goeroes en bestrijding van bijgeloof, met erkening hier en daar, dat de zedelijke waarheid meer aan de zijde van het Christendom is.

Bij dit alles wijst de hoop op slagen nog in eene verre toekomst.

d. De aard van ons werk in personeel, zendingmethode, hulpmiddelen en hulpbronnen.

Het zal reeds genoeg gebleken zijn, dat ons werk op Java nog veel te wenschen overlaat. Wij zouden zeggen: het is gebrekkig. Harthoorn drukt dit op zijne gewone wijze kras uit door te zeggen: het is verderfelijk.

Noemen wij het gebrekkig, dan zien wij dit

1. In personeel. Het valt niet te ontkennen, dat de zendeling op Java eene hooge mate van geloof, kennis, volharding behoeft. Dit stond Bestuurders voor oogen, wanneer zij de uitstekendste kweekelingen voor Java bestemden; en hoevelen zijn ons reeds van dezen ontvallen! Zonder personen te noemen kunnen wij gerust zeggen, dat er onder de zendelingen op Java waren, die, niettegenstaande de goede verwachting, die men van hen had, te kort schoten óf in geestkracht óf in geloof. Zeker was hun getal niet geëvenredigd aan den omvang van het werk. Noch het een, noch het ander behoeft nadere uiteenzetting. Hun zamenwerken was gebrekkig door den grooten afstand waarop zij van elkander stonden, maar vooral door de verschillende opvatting. Reeds

ten tijde van JELLESMA was men het niet eens; maar deze had een belangrijk overwigt door leeftijd, bezadigdheid, helderheid van blik. Hoe VAN DER VALK en GANSWIJK tot de overigen stonden behoeft niet herinnerd te worden. HOEZOO is het met JELLESMA niet eens over de kweekschool, hij kritiseerde scherp zijn verslag over de scholen, ziet geen heil in de kerkelijke tucht door JELLESMA wel met matiging toegepast, doch toch opgenomen in zijne methode; hij heeft weinig op met de vormen van ons gemeentewezen, ofschoon hij de gemeente zelve volstrekt noodzakelijk acht; de verkregen resultaten worden bij hem veel lager geschat, en terwijl JELLESMA bij zijn onderwijs meer uitging van de profetie en de geschiedenis, schijnt het werk van HOEZOO, uitgaande van javaansche toestanden, meer gebaseerd op de zedelijke kracht van het Christendom. SMEDING stond zeker het naast aan HOEZOO, maar verschilt weer van dezen, door dat hij meer van intellectueel en moreel overwigt des zendelings verwacht, terwijl de laatste vooral kracht voor zijn werk wil ontleenen aan uiterlijken steun. Van de jongere zendelingen valt nog niets te zeggen. HARTHOORN wil van niets weten, dat door de anderen is goedgekeurd. Hij wil voorbereidend werken, en acht den tijd nog verre waarop JEZUS als Zaligmaker der wereld den Javaan gepredikt kan worden.

Bij dit alles is de zendeling te veel gewoon Europeaan, zonder in het raderwerk der maatschappij te zijn opgenomen. Noch geneesheer, noch onderwijzer, noch grondeigenaar of huurder, noch industriëel of handwerksman, naauwelijks geestelijke, is hij bij Javaan en Europeaan een paria. Geen politiek opruijer of godsdienstig ijveraar zijnde, staat hij aan geen vervolging ten prooi, maar loopt groot gevaar een lax verkondiger der waarheid te

worden, te werken als een looden boor op graniet.

Het inlandsch helpend personeel, wij zagen het reeds genoeg, is grootendeels ongeschikt voor zijne alleszins gewigtige taak.

Ons werk is voorts gebrekkig

2) In methode. Het doel onzer evangelieverkondiging moet steeds blijven de menschen te brengen tot zondaarsbewustheid, tot het zoeken van behoud, om hen dat te doen vinden door het geloof in JEZUS CHRISTUS den Zaligmaker der wereld. Nu wordt daartoe op Java niet of bijna niet gewerkt op het individu in zijnen normalen toestand; neen! het wordt eerst daar uitgetrokken, door wat middelen dan ook, als zij maar niet oneerlijk zijn, om het in de gemeente te brengen tot datgene wat bij ons de voorwaarde is tot het opnemen in de gemeente. Die gemeenten worden hier, en daar, en overal gevormd waar men maar eens verneemt, dat menschen gevonden worden, die wel lust zouden hebben zich na eene voorbereiding van ongeveer drie maanden en na eene meest van buiten geleerde belijdenis, onder gehoudenheid van zich niet te misdragen, te laten doopen. De zendeling wacht, hij meent niet anders te kunnen doen, en wij zijn niet geregtigd zijne bewering te weerspreken, tot dat men bij hem komt. Ook in die gebrekkige gemeente zou het werk anders moeten zijn, om krachtig effect te kunnen sorteren. De prediking, hoezeer aan de geschiedenis ontleend, moet naar de indrukken, die wij ontvingen, te hoog, te abstract zijn voor den Javaan. Van catechisatie komt niet in, dat doet de voorganger: wij zeggen, zoo goed en zoo kwaad hij het vermag. De scholen, die in de Minahassa zooveel hebben uitgewerkt, verkrijgen niet haar regt. De doops- en avondmaalsbediening met de huwelijksinzege-

ning worden, misschien met enkele uitzonderingen, louter formaliteiten.

3) De zendeling werkt met gebrekkige hulpmiddelen. Hij kan niet, als de man van aanzien, menschen aan zich verbinden. Als de geringste Europeaan heeft hij zijn kokje en paardenjongen, voor zijne kinderen eene baboe; maar wat bindt dezen aan hunne meesters. Geen schrijvers, arbeiders, handwerkslieden staan onder zijnen invloed. Een mecenaat of patronaat, dat bij een volk als het javaansche ontzag zou inboezemen, kan hij niet oefenen. Zijne boeken zijn tot een gering getal beperkt, bij den Javaan weinig gewild (1). Zijne medicijnkist staat hem dan alleen ten dienste als hij vertrouwen genoeg heeft op zijne wetenschap (2). De kweekschool van JELLESMA is als mislukt te beschouwen. De opleiding van eigen kweekelingen heeft ook nog geen bepaalde resultaten geleverd, doch geeft nog altijd eenig uitzigt. De scholen zijn niet geslaagd, maar toch ook nog niet opgegeven. De kerken zijn, waar zij bestaan, in den regel gewone javaansche huisjes, min datgene wat daarin voor het huisgezin ge-

---

(1) Een opmerkelijk voorbeeld deelde echter SMEDING ons mede. De Resident van Kediri had aan zijne jongens van tijd tot tijd boeken gegeven, die zij in zijne achtergalerij overluid lazen, dikwijls met groote luidruchtigheid. Eens trok het zijne aandacht, dat zij reeds een paar dagen zeer stil lazen. Hij onderzocht naar hunne lectuur, en wat was die? De javaansche vertaling van het Evangelie van Markus, dat hen zeer amuseerde, maar dat zij in stilte lazen. Hoe waren zij daaraan gekomen? De Resident meende, dat SMEDING het hun gegeven had, maar deze wist er niets van, en kon ook niet nagaan, van waar zij het hadden. Hier was het blijkbaar de trek naar het verbodene, die gewerkt had.

(2) SMEDING deelde ons mede, dat hij met goed gevolg medicijnen toediende, doch hem stond een vriend, die geneesheer was te Kediri, ter zijde. De jongere zendelingen zullen hierin veel voor hebben op de oudere; daar in de laatste jaren voor de kweekelingen de gelegenheid bestaat tot het geregeld bezoeken van het Ziekenhuis te Rotterdam.

vorderd wordt. Het voorschieten van geld voor den aankoop van rijst en karbouwen, een hulpmiddel door JELLESMA en HOEZOO aangewend, om de menschen aan zich te verbinden, heeft tot vele onaangename ervaringen aanleiding gegeven, steeds schade opgeleverd.

In zoo verre kennis een hulpmiddel is, mogen wij ons echter verblijden, dat onze zendelingen hunnen tijd besteed hebben aan de studie van het volk en zijne taal; en bepaaldelijk van den zendeling HOEZOO wordt getuigd, dat hij in zijn spreken den Javaan gelijk is.

4.) Onze hulpbronnen zijn evenzeer nog gebrekkig. Hoe staan onze finantiën? Wat is er van de sympathie voor de evangelisatie op Java en in Nederland bij Christenen? Wat weten wij, ook bij het vele dat reeds geleverd is, nog weinig van javaansche toestanden, vooral van het maatschappelijk en godsdienstig leven van den Javaan! En hoe fragmentarisch zijn nog altijd de berigten van onze zendelingen en van de mannen der wetenschap!

e. Maar moet ons Genootschap, bij de ervaring die het heeft, dan wel voortgaan op Java te arbeiden?

Omtrent deze vraag moet geen twijfel bestaan bij Bestuurders. Uwe Commissie wil haar bevestigend beantwoord hebben, en wel om de volgende redenen:

1.) Ons Genootschap moet niet, ook maar den schijn van wispelturigheid, die zwakhoofdigheid verraadt, op zich laden. De tijd is zeer kort, dat wij op Java gewerkt hebben; wat valt dus nog van resultaten te spreken? HOEZOO zegt te regt: „wij worden geroepen om te zaaijen niet om te oogsten." En immers de zaaijer zet arbeid en kosten uit, in de hoop op een' blijden oogst.

2.) Ofschoon er groote hinderpalen op Java zijn, zoo is er toch ook niet weinig, dat op aanknoopingspunten

voor het Evangelie wijst. De bevolking is niet ongodsdienstig, niet onvatbaar voor zedelijke indrukken; zij openbaart behoeften, die haar vroeger of later de oogen moeten openen voor de eenige geschiktheid van het Evangelie om die te vervullen. Zij neemt meer en meer europesche elementen over, in bedrijven, wetenschap, vervoer. Bij meerder vrijen arbeid, eene ruimere bedeeling met schoolonderwijs, meerdere beschaving waarop uitzigt bestaat, kan de bevolking ook meer opgeleid worden voor het Christendom.

3.) Het bestaande, zelfs in den thans nog zoo gebrekkigen vorm geeft gelegenheid, naauwer met de bevolking in aanraking te komen, dan het geval zou kunnen zijn, indien wij weer op nieuw te beginnen hadden. Geen der zendelingen, spreekt er dan ook van, Java te verlaten, zelfs niet HARTHOORN, die het bestaande zou willen opgeruimd hebben.

4.) De Regering moet meer en meer gaan inzien, dat de evangelieprediking toe te laten, en haar volle regt te geven, staatsbelang is. De Nederlanders moeten althans doordrongen worden daarvan, dat de evangelisatie van Java voor hunne rekening ligt, dat geen bezit van koloniën zonder evangelisatie geoorloofd is. En zoo is dan het optreden van zendelingen op Java reeds dadelijk voor Regering en volk, zoo in Nederland als op Java eene herinnering aan hunne verpligtingen.

5.) Is de Islam zoo wel in maatschappelijken als godsdienstigen zin onze grootste vijand op Java, die uit zijnen aard zelfs niet rusten kan voor dat elk christelijk element is te niet gedaan, die als hij zijne kans schoon zag, een' verdelgingsoorlog tegen de Europeanen aan zou gaan, zoo mag ieder, die bij Java belang heeft wel bedenken, dat deze vijand meer en meer in kracht wint,

zich gedurig vaster op Java nestelt, omdat hij door goeroe's en hadji's overal toegang heeft tot de bevolking. Vreest men fanatieke uitbarstingen tegen onze prediking, die zullen later niet uitblijven; maar terwijl zij nu betrekkelijk zwak effect zouden hebben, zal de tijd komen, wanneer zij onweêrstaanbaar zouden zijn. Ons Genootschap in 't bijzonder moet dit eene aanwijzing zijn te volharden, niet te wachten tot dat de „Halve maan" zich op Java gevestigd zal hebben als te Mekka en te Stamboel (1).

6.) Maar bij dat alles moeten wij niet blind zijn voor wezenlijke bezwaren, als de doorgaande onverschilligheid der Javanen voor de hoogere dingen des geestes, het voorzigtigheidsstelsel der Regering, het gedrag van vele Europeanen op Java, die den naam van Christen in minachting brengen bij de bevolking. Wij moeten het werk op Java daarom vooral niet ligt achten.

II. Laat ons ten slotte nog onderzoeken, wat gedaan moet worden, om ons werk voor Java de noodige vastheid te geven.

Wij hebben daarbij het oog te slaan: op onze zendingmethode, op ons zendelinghuis, op het gouvernement, op het publiek.

a. Onze methode hoe moet zij worden? Het groote dilemma, dat zich aan uwe Commissie voordeed was dit: zal men voortgaan met gemeenten stichten? of zal ons Genootschap buiten deze meer voorbereidend arbeiden?

Verklaart men zich voor het eerste, dan behoeft dit niet in te sluiten, dat alles op den ouden voet moet blijven.

---

(1) Men leze hierbij: „Zending. Islam. Nederland." (Zie Mededeelingen, 6e Jaargang, blz. 1.) RED.

Verklaart men zich voor het tweede, dan is het niet noodig, dat daarbij het denkbeeld van evangelisatie geheel ter zijde worde gesteld.

De meerderheid uwer Commissie, en hier deed zich voor het eerst een gebrek aan eenparigheid bij haar op, de meerderheid dan was van gevoelen, dat bij onze gebrekkige ervaring, dit dilemma niet door een betoog was op te lossen, dat men daarom best deed ook van de tweede methode eene proef te nemen. Zij meende echter u daaromtrent alleen denkbeelden te moeten mededeelen, die tot een nader onderzoek en bepaalde voorstellen konden leiden.

a. Eenparig stelt uwe Commissie u voor:

Onze zendelingen te magtigen voort te gaan met het stichten en leiden van gemeenten, waarbij vooral zal dienen gelet te worden op de belangrijke gedachten door HOEZOO ontwikkeld in het tweede gedeelte van zijn stuk, doch hun daarbij het volgende voor te schrijven of ernstig aan te bevelen.

1). Geene krachten, die zij in zich hebben te laten rusten of ook te verspillen; dus ook naar anderen arbeid ten behoeve van de Javanen uit te zien, zonder daardoor schade te berokkenen aan hun eigenlijk zendingwerk, wanneer het hun blijkt, dat zij zich moeten beperken tot het houden van eene predikatie op zondag, het periodiek ontmoeten van voorgangers en het bezoeken van gemeenten, tot het bedienen van Doop en Avondmaal en de huwelijksinzegening. Verstaat de zendeling een ambacht, heeft hij verstand van landbouw of industrie, is hij schoolonderwijzer of heeft hij eene voldoende mate van geneeskundige kennis, hij wende aan wat hij bezit, ten voordeele van den kring waarin hij werkzaam is.

2). De gewone werkkring van den zendeling worde

door Bestuurders beperkt tot zooveel palen in den omtrek van zijne woning als gemakkelijk op een' dag heen en weêr te paard kan worden afgelegd. Indien voor als nog deze maatregel niet in toepassing kon worden gebragt, dan zou men sterk er op aan moeten dringen, dat de zendelingen maatregelen namen het binnen een niet al te verwijderd tijdperk daarheen te brengen. In allen gevalle moet een eind komen aan dat gedurig trekken, dat veel tijd, kosten en krachten verspilt. Voor de reiskosten van een viertal zendelingen, zou men een' vijfden kunnen onderhouden.

3). De zendelingen moeten zich vooral toeleggen op het stichten van scholen, die aan de behoeften der javaansche bevolking voldoen, waar de leerstof geschikt is, om de kinderen in hunne maatschappij tot nuttigen arbeid voor te bereiden. Ofschoon bij lectuur bijbelsche geschiedenis worde opgenomen, en de zendeling zich in alles zijner roeping waardig zal betoonen, zoodat eene getuigenis van Christus in zijn persoon leven zal, zoo moeten die scholen toch niet zijn afzonderlijke gemeentescholen in den eigenlijken zin. Alleen dan wanneer het getal Christenen tot eene hoogte geklommen was, dat hunne kinderen eene matige school konden bevolken zou in overweging dienen genomen te worden, in hoeverre het nuttig kon zijn, de school in eene gemeenteschool te veranderen.

4). Aan iederen zendeling worde gelegenheid gegeven zich een zes- of achttal kweekelingen te kiezen, die opgeleid kunnen worden tot onderwijzers of voorgangers, maar wien het geheel vrij gelaten worde ook andere betrekkingen te kiezen. Dit zij de hoofdzaak, dat de kweekelingen eenen goeden indruk van hunnen meester wegdragen, als een beschaafd, regtvaardig, vredelievend,

liefderijk, edelmoedig mensch, in wien zij hebben kunnen aanschouwen, wat de ware Christen is en vermag.

5). Hun worde nog weêr eens krachtig aanbevolen, het oog te houden op het volk, zoo als het leeft in den dagelijkschen omgang, waaruit dan van zelf zal voortvloeijen, dat wij vele mededeelingen omtrent taal, denkwijze, zeden, gebruiken, enz. ontvangen, die ons volstrekt noodig zijn om eene juiste voorstelling van het werk te kunnen vormen.

6). Wanneer HOEZOO aandringt op het noodzakelijke van hulp van buiten, dan worde hem geschreven, dat het Bestuur, ofschoon overtuigd, dat de Regering vroeg of laat de evangelisatie zal moeten steunen, vooralsnog op Java althans geen stappen daartoe kan doen; maar de zaak gaarne aan de prudentie van de zendelingen, zoo als tot nu toe geschiedde, zal overlaten, alleen hen aanmanende zich van officiële aanzoeken te onthouden.

7). Wil HOEZOO het getal zendelingen vermeerderd hebben, hem worde geschreven, dat wij daaromtrent vooralsnog geen besluit kunnen nemen, daar de omstandigheden ons ten dezen zullen moeten leiden, en voor het oogenblik althans niet anders dan de kweekeling KYFTENBELT beschikbaar is.

b. Maar, zoo meenden vijf van de zeven leden uwer Commissie, het verdient ook een ernstig onderzoek of ons Genootschap geen partij behoort te trekken van de ervaring van andere genootschappen, en daaronder de „London Missionary Society" en de „American board", die aan hunne zendingen medeci en onderwijzers toevoegen; of vooral op Java geen plaats te vinden zou zijn voor zulke mannen, die, als voorloopers van de meer eigenlijke evangelisatie, beter dan de zendeling in het organisme der maatschappij zouden passen. Deze leden

stellen u voor: aan de Uitvoerende commissie op te dragen een onderzoek naar het uitvoerlijke van het volgende plan.

„Door het Genootschap worden zendelingen opgeleid en uitgezonden, die als genees- en heelkundigen of als onderwijzers eene plaatsing konden erlangen bij particulieren op een landgoed of in de nabijheid van eenige belangrijke industriële onderneming; dan wel als onderwijzers, in eene streek waar geen openbare school is, konden werkzaam zijn."

„Bij de aanneming van de zoodanigen tot kweekelingen zou het Genootschap andere eischen moeten stellen dan bij de andere aspiranten. Men zou eene tienjarige verbindtenis kunnen vorderen, onder de noodige garantie, doch dan ook met vrijheid voor den zendeling, na vervulden diensttijd, zijn eigen weg te gaan."

„De opleiding van zulke kweekelingen zou tot op zekere hoogte dezelfde kunnen zijn. Doch terwijl tot nu toe de theologische vakken als hoofdzaak beschouwd worden, zou voor deze nieuwe soort van kweekelingen, de studie zich op zekere hoogte moeten splitsen in:

1). Genees- en heelkunde.
2). Lager schoolonderwijs."

„Voor zoo verre de kweekelingen eene opleiding voor de genees- en heelkunde ontvingen, zouden zij, terwijl zij in het zendelinghuis bleven inwonen, een drie à viertal jaren het onderwijs aan de klinische school alhier moeten bijwonen, om een examen af te leggen als stads- en plattelands heelmeesters."

„Die voor het schoolonderwijs werden bestemd zouden zich practisch en theoretisch moeten voorbereiden voor het examen van hulp- of hoofdonderwijzer."

„Beide soorten zouden aan de lessen in het Javaansch moeten deelnemen, op den voet van de zendelingen, die voor Java bestemd zijn.”

„Beiden zouden zich vóór, na of onder dien tijd moeten bezig houden met eenvoudige bijbelstudie, b. v. aan de hand van VINKE's N. Testament, met oefening in het catechiseren met kleine kinderen, en des noods ook in het houden van eenvoudige bijbellezing, in den trant waarin de huisvader die houdt met zijn gezin. Een vroom gemoed zou voorwaarde moeten zijn en blijven bij allen.”

De voorstellers meenen, dat zulke mannen als practische artsen en onderwijzers op Java gewild zouden zijn, omdat zij de waarborgen medebragten voor hunne bekwaamheid; dat men hun gaarne de gelegenheid zou willen geven, de volwassenen eenige uren in de week te verzamelen, om, voor zoo verre zij daartoe lust betoonden, met het Evangelie bekend gemaakt te worden. Het gebrek aan eene goede geneeskundige behandeling wordt op vele plaatsen in het binnenland al te zeer gevoeld, dan dat men zich daarvoor niet gaarne eenige, ook geldelijke opoffering zou getroosten. En daar eveneens onderwijzers gemist worden op plaatsen, waar geen twintig europesche schoolkinderen te vinden zijn, zoo zou een bekwaam onderwijzer, die zich in eene geschikte streek neêrzette, zeker wel zóó gewild zijn, dat de landheer of fabriekant hem de gelegenheid zou willen gemakkelijk maken, om de inlandsche kinderen eener dessa ter school te krijgen, waarbij dan de leerstof eene christelijke strekking zou kunnen verkrijgen, zonder dat nog als doel gesteld werd opleiding voor het Christendom. Een philanthropisch beginsel, zoo goed als wel begrepen belang, zou in beide gevallen tot spoorslag kunnen dienen voor landheer en fabriekant; terwijl het niet aan te nemen

is, dat de Regering onverschillig zou zijn in eene zaak, die zeker zou kunnen strekken om den maatschappelijken toestand van Java te verbeteren.

Konden zulke mannen geplaatst worden op geen' te grooten afstand van gewone zendelingen, dan zouden ze elkander de hand kunnen reiken.

Zeker zouden zulke zendelingen op den duur niet kostbaar zijn.

Aan het Genootschap verbonden, door verpligting of uit genegenheid, zouden zij belangrijke diensten kunnen bewijzen bij onderzoekingen op het gebied van taal- en volkenkennis, maar vooral door het slechten van hinderpalen, die ons werk, zoo als wij zagen, nog maar al te veel op Java in den weg staan.

c. Uwe Commissie vroeg zich verder af: welke elementen hebben wij in ons zendelinghuis, die strekken kunnen om een' nieuwen toestand te doen geboren worden? Het antwoord op deze vraag kan zeer kort zijn; want naar het gevoelen uwer Commissie geeft het zendelinghuis, ook daardoor, dat tegenwoordig het javaansch reeds in het tweede jaar, als algemeene voorbereiding voor andere taalstudie onderwezen wordt, gelegenheid om reeds vroeg de jongelingen te leeren kennen, die meer bijzonder geschikt zijn voor eene plaatsing op Java.

Het onderwijzend personeel voldoet aan de tegenwoordige behoefte; alleen kan de Commissie niet nalaten te wijzen op het nadeelige van de gedurige afwisseling van den persoon des adjunct-directors, die ware hij voor eenige jaren aan het Genootschap verbonden, eene belangrijke taak zou kunnen vervullen, terwijl hij tot nog toe het zendelinghuis verlaat, als hij de geschiktheid voor zijne betrekking verkregen heeft. Het is niet van de competentie uwer commissie deze zaak breeder te

behandelen, veel minder een voorstel daaromtrent te doen, maar zij mogt niet nalaten de aandacht uwer vergadering te rigten op de breede schaduwzijde van het eenjarige subdirectoraat.

Onze bibliotheek, die aan moet vullen wat de zendelingen over Java mededeelen, die moet dienen om de kweekelingen bij hun voltooijend onderwijs van gidsen te voorzien; maar waaruit ook Bestuurders moeten kunnen putten, wat zij niet missen kunnen, kennis van Java, is in enkele opzigten wel voorzien, maar zou in vele opzigten aanvulling vorderen.

d. Verder deed zich, naar aanleiding van de denkbeelden van HOEZOO, de vraag voor, of het Bestuur zich tot het Gouvernement zou te wenden hebben, om het uit te noodigen zijnen zedelijken invloed bij de evangelisatie te verleenen.

Uwe Commissie oordeelt, dat zoodanig verzoek officiëel gedaan, ongetwijfeld zou worden geweigerd, al was het ook alleen daarom, dat de term zeer onbepaald is.

Maar Bestuurders zullen kunnen voortzetten, wat zij reeds deden, misschien meer nog dan tot nu toe, de zaak bespreken met hooggeplaatste regeringspersonen; het uiteenzetten van onze methode en bedoelingen heeft daarbij zijn nut; terwijl vooral aan te dringen is op onpartijdigheid, waar het den vrijen toegang tot de bevolking geldt.

Er is grond aan te nemen, dat de Regering te ver gaat in het ontzien van den Islam; hebben wij feiten genoeg om dit te kunnen aantoonen, dan zal het de pligt van Bestuurders zijn, zich daarmede tot den Minister te wenden.

Komen onze zendelingen voorbeelden van propagatie van den Islam, maar vooral van onregtmatige bemoeijingen van goeroe's of hadji's voor, en deelen zij die aan het

Bestuur mede, dan zou ook daarop de aandacht der Regering kunnen gerigt worden.

e. Ten slotte meent uwe Commissie aan ieder lid dezer vergadering in herinnering te mogen brengen, dat de publieke opinie over de zending nog niet genoeg gevestigd is. Dat dus nog veel moet gedaan worden om haar eene rigting, en wat ons aanbelangt, eene rigting op ons werk te geven. Dat daartoe van dienst kunnen worden:

1). Geschriften (reeds bestaande of nog te vervaardigen).

2). Openlijke bespreking in letterkundige maatschappijen of dergelijke.

3). Bijzondere gesprekken met invloedrijke mannen.

4). Eindelijk ook aansluiting aan de voorwaartsche beweging op koloniaal gebied, voor zoo verre zij de vrijheid en meerdere zelfstandigheid van den Javaan bedoelt; daar niets verderfelijker is voor onze evangelieprediking, dan het dwangjuk, dat de bevolking nog altijd, vooral van zijne eigene hoofden, te dragen heeft.

Uwe Commissie heeft thans naar haar beste weten de taak haar opgedragen, volbragt. Zij herhaalt: gewigtige belangen staan hier op 't spel, zoo wel voor het Genootschap als voor de mannen, die het uitzond; gewigtig kunnen uwe besprekingen en besluiten worden voor den Javaan, indien zij ook maar tot een' enkelen maatregel leiden, die den scheidsmuur tusschen Europeaan en Javaan helpt slechten, althans tot eene mate verlaagt, die vergunt, dat beide nationaliteiten elkander in CHRISTUS leeren kennen, schatten en liefhebben. Moge de wijsheid, die van boven is, ons verder bij onze beraadslagingen besturen.

Bijlage A.

Aan den zendeling S. E. HARTHOORN.

Waarde Broeder!

Wij hebben uw uitvoerig antwoord d.d. 19 Julij l.l. ontvangen en tot een onderwerp gemaakt van de meest aandachtige overweging.

Geeft gij aan het begin van uwen brief te kennen, dat gij niet zoo aangenaam en gemakkelijk aan ons schrijft als vroeger, ook wij zouden wel wenschen, dat wij u op eene andere wijze konden antwoorden, dan waartoe gij zelf ons noodzaakt. Neemt gij weldra uwe woorden terug, en wilt gij aan ons blijven schrijven als voorheen, argeloos en open, gij kunt van ons niet anders verwachten, dan dat wij u met openhartigheid zullen antwoordan. Gaarne geven wij u de getnigenis, dat openhartigheid bij u meer is dan een klank. Wij behoeven er geen oogenblik aan te twijfelen, en (hoe kan ons dit anders dan aangenaam zijn?) wat wij aan u hebben, want ook zulke dingen, waarvan gij berekenen kunt, dat zij ons mishagen moeten, spreekt gij onbewimpeld uit. Of gij nu echter met uwe openhartigheid bescheidenheid paart, ziedaar iets, hetwelk wij ten sterkste moeten ontkennen. Wij beantwoordden u, volgens uw' brief, niet met eene kritische wederlegging van het door u bewerkte opstel, maar met eene stelling, een' bijbeltekst, een voorbeeld, eene uitspraak, gevolgd van bedenkingen, die zeggen te bestrijden, en blijken toe te stemmen, die niet gelooven en niet twijfelen, die bedenken om te bedenken. Bij kalme overtuiging zult gij het zelf moeten toestemmen, dat dit eene wijze van schrijven is, welke u tegenover ons, als bestuurders van het genootschap, welks zendeling gij zijt, niet betaamt.

Gij geeft uwe vrees te kennen, dat al hetgeen gij ons zoudt mededeelen omtrent uwe inzigten niets zoude baten, indien ons hart nog hing aan de nieuwere zending. Wij vreezen, of liever wij weten, dat al hetgeen wij u verder zouden antwoorden, niets zou baten, omdat uw hart zoo

grootelijks tegen de nieuwere zending ingenomen is. Welk een afkeurend oordeel spreekt gij over alles, ja letterlijk over alles, wat zij in al de werelddeelen gedaan heeft, uit! Maar zijt gij bevoegd, om het werk van al die mannen te beoordeelen, van welke velen, door de liefde van CHRISTUS gedrongen, zich de grootste ontberingen getroost hebben, ja zelfs den marteldood zijn gestorven? Zal dit alles voor niets zijn geschied? Inderdaad wij zouden al zeer ligtgeloovig moeten zijn, indien wij met al de gunstige berigten uit de heidenwereld wegliepen, gelijk men het noemt. Wij walgen van bekeeringsgeschiedenissen, waaraan het zegel der waarheid ontbreekt en waaraan het duidelijk te bemerken is, dat de terminologie der zendelingen den bekeerlingen in den mond is gelegd. Maar om van elk ander zendingveld te zwijgen, wij verheugen ons en zullen ons met dankbaarheid aan God blijven verheugen over den zegen, die er op het werk in de Minahassa gerust heeft en nog rust. Niet slechts de berigten der zendelingen, maar ook de getuigenissen van personen, die niet van partijdigheid kunnen verdacht worden, staan er ons borg voor, dat aldaar de nieuwere zending de gedaante van volk en land is begonnen te veranderen. Meenen wij nu hierom, dat die gemeenten volmaakt zijn, dat zij geene voortdurende oplettende zorg behoeven? Hoever is het daarvan verwijderd! Maar is het niet onbillijk van u, te eischen, dat er bij een waarlijk verblijdend heden ook nog waarborgen zullen gegeven worden, dat de toekomst verblijdend zal zijn? Dat kan niemand doen. De beste en bloeijendste gemeenten kunnen verbasteren, ja ten onder gaan; getuige Klein-Azië, Egypte en de gansche Noordkust van Africa.

Maar de nieuwere zending is nu eenmaal bij u veroordeeld, en dit oordeel staat bij u zoo vast, dat wij geen de minste hoop koesteren, om het aan het wankelen te brengen. Bedriegen wij ons niet, dan is uwe ingenomenheid tegen de nieuwere zending in de eerste plaats hieruit te verklaren, dat gij bij de ervaring van menigvuldige en groote bezwaren, weinig of geen vrucht zaagt op uw werk. Dat kon uw vurige geest niet dragen, gij zocht en zocht weder naar een

middel, dat betere resultaten mogt opleveren. Meen toch niet, waarde broeder! dat uwe worstelingen ons geen medelijden inboezemen, maar wij gelooven, dat het u ontbreekt aan geduld, aan eenvoudig, kinderlijk geloof, dat zich onwrikbaar vasthoudt aan dat grootsche bevel: Predikt het evangelie aan alle creaturen.

En zoo zijt gij er dan waarlijk toe gekomen, om aan dit bevel, waarmede niet wij alleen, maar de Heer der gemeente zelf u heeft uitgezonden, ongehoorzaam te worden. Immers gij schrijft zelf: de leerstof, door God zelven aan den Javaan gegeven, zijnde de producten van natuur en geest, op den eigen Javaanschen bodem gewassen, moeten vooreerst de leerstof blijven. Daaruit moet eene verstandige keus gedaan worden. De Javaansche leerstof moet door denzelfden geest voor de Javanen bewerkt worden, als de Joodsche, Grieksche en Romeinsche leerstof door JEZUS, Apostelen en kerkvaders voor Joden, Grieken en Romeinen bearbeid werd. Gij spreekt altijd van het verschil tusschen ons en u over de zendingmethode, maar wij moeten u doen opmerken, dat dit onjuist is. Zendingmethode is, als wij een' gezonden zin aan dit woord willen hechten, de wijze, waarop de zendeling, d. i. de verkondiger van het evangelie, zijn werk moet verrigten. Nu moge er vroeger of later verschil tusschen u en ons bestaan hebben, over besnijdenis, kerkelijke tucht en dergelijken, dit is de hoofdzaak niet. Neen, het groote verschil tusschen u en ons is dit: gij meent, dat het evangelie nog niet aan de Javanen moet verkondigd worden; wij zijn van tegenovergesteld gevoelen. Maar hoe gij u tot staving van uw gevoelen beroepen kunt op JEZUS en de Apostelen, dit is ons waarlijk onbegrijpelijk. Dat de Heer zich aan de Wet en de Profeten aansloot: het is boven allen twijfel verheven, maar heeft Hij niet tevens verkondigd, wat Hij bij den Vader gehoord en gezien had? Hoe menigmaal en teregt is het voor den zendeling zoo merkwaardig woord van PAULUS tot de Atheners aangehaald, maar vergenoegde de Apostel zich met de leerstof, welke hij in die afgodische stad vond, in christelijken geest te ontwikkelen? Zij was niets meer

voor hem dan een aanknoopingspunt, om aan de Atheners dingen te verkondigen, waarvan zij tot dusverre niets wisten. Neen, de Apostelen hebben niet gewacht met de prediking van het evangelie, tot dat zij de leerstof, onder de heidenen aanwezig, eerst genoegzaam hadden ontwikkeld. Overal, aan Barbaren zoowel als aan Grieken en Joden, verkondigden zij hetzelfde evangelie.

Dat wilt gij niet. De verspreiding van het N. T. wenscht gij uitgesteld te zien, tot dat de Javaan hetzelve met vrucht zal kunnen lezen. Eene bijbelsche geschiedenis of eene bloemlezing uit het O. en N. T., zoo als GERICKE gegeven heeft en wij verspreid hebben, acht gij voor het tegenwoordige ondoelmatig. U rest niets anders dan intrekken van het bestaande, waarom gij ook alleen datgene doet, wat niet gelaten kan worden zonder overtollige schokken te bewerken, waarom gij ook reeds twee voorgangers hebt ontslagen en anderen bedanken zult, als de gelegenheid gunstig is; waarom gij ook na nieuwjaar geen avondmaal meer bedienen zult.

Maar wat wilt gij dan? Organiseren van het aanstaande, waarin gij echter belemmerd wordt, omdat wij u de onmisbare hulpmiddelen, om daar naar vermogen mede te werken, meenen te moeten onthouden.

Het zal u wel niet grootelijks bevreemden, dat wij ons in uwe plannen niet kunnen vinden. Met de meeste gematigdheid en ernst hebben wij steeds uwe bezwaren overwogen. Ten aanzien van het huwelijk der Christen-Javanen hebben wij de bepalingen zoo rekkelijk gemaakt, als de toestand van land en volk vereischte en de roeping der gemeente het veroorloofde. De besnijdenis der Mohammedanen, welke gij op eene lijn plaatst met de Israëlitische, hebben wij in beginsel moeten afkeuren, zoodra het ons bleek, dat zij wel degelijk godsdienstig karakter had, hoewel wij ook bij dit punt de uiterste strengheid willen vermeden hebben. Kerkelijke tucht hebben wij u slechts aanbevolen in den geest der christelijke liefde.

Maar nu gij zoo vér gaat, dat gij geen evangelie verkondigen, niet doopen, geen avondmaal bedienen, geene gemeente

stichten, ja het bestaande opheffen wilt, nu laten wij het aan uwe eigene beslissing over, of wij u als onzen zendeling kunnen behouden. Oordeel zelf, of wij anders niet in openbaren strijd zouden komen met het doel des Genootschaps, hierin bestaande, „het ware en werkdadige Christendom, zoo als het „in de boeken des O. en N. T. is vervat en in de 12 Artikelen „der Algemeene en Christelijke geloofsbelijdenis is uitgedrukt, „zonder bijvoeging van menschelijke leerbegrippen, eenvoudig „en opregt in de harten der menschen te planten."

Het smart ons zeer u aldus te moeten schrijven, omdat gij u op de kennis van Java en zijne bevolking bijzonder hadt toegelegd, en bij het terugtreden van GANSWIJK de belangen des Genootschaps met lofwaardigen ijver hebt behartigd. Hoe vurig wenschten wij, dat gij den Javanen een Javaan waart geworden in dien zin, waarin PAULUS den Joden een Jood, en den Heidenen een Heiden werd.

Nu echter moeten wij er op aandringen, dat gij het werk te Malang aan VISSER overdraagt, wien gij dan ook, wanneer dit gevoegelijk kan geschieden, uwe woning kunt afstaan. Zelf toch zult gij gevoelen, dat het bij uwe beschouwingswijze van het zendingwerk noch voor u, noch voor VISSER raadzaam is, dat gij te Malang blijft. Wij wenschen dus, dat gij u voorloopig naar een ander gedeelte van Java, b. v. naar den Oosthoek des eilands begeeft, waarbij wij echter u op het hart drukken, om bij den tegenwoordigen financieelen toestand des genootschaps de grootst mogelijke spaarzaamheid in acht te nemen.

Zijt gij dan voor het tegenwoordige niet als onze zendeling werkzaam, wij dragen u nu op, uwe studiën van Javaansche zeden, gewoonten, taal en godsdienst voort te zetten, ons daarvan de uitkomsten mede te deelen, liefst zoo, dat zij publiek kunnen gemaakt worden; voorts, wanneer gij dit dienstig zult oordeelen, eenig geschrift te vervaardigen, dat den Javaan in handen kan gegeven worden; eindelijk ons uwe denkbeelden mede te deelen over de inrigting van het onderwijs onder de Javanen.

Dit u als taak opleggende, verwachten wij van u als

vervolg op uwe kritiek, eene bepaalde opgave van de wijze, waarop gij meent onze zendeling te kunnen blijven.

Mogt gij bovenstaande opdragt niet kunnen aanvaarden, of mogt het u voorkomen, dat dit werk voor het genootschap geen vruchten zou opleveren, dan moeten wij u aanraden naar eene andere betrekking uit te zien. Wij mogen u niet als zendeling werkzaam houden, zonder dat wij de overtuiging hebben, dat gij voor ons genootschap nuttig werkzaam zijt, en zullen dus moeten besluiten, u tegen ult°. 1862 te ontslaan, zoo wij die overtuiging alsdan niet verkregen hebben.

De Heer leide en besture u bij uwe overdenking.

Nov. 1861.

Bijlage B.

Aan den zendeling S. E. HARTHOORN.

Waarde Broeder HARTHOORN!

In antwoord op uw schrijven d.d. 3 Januarij l.l. melden wij u, dat wij in geene bijzonderheden kunnen treden omtrent de vele beschouwingen en fantasien daarin vervat. Met beantwoording van den algemeenen inhoud kunnen wij ons hier onmogelijk inlaten. Slechts omtrent enkele punten achten wij het noodig u hier onze gedachten mede te deelen.

Bij onze missive d.d. 8 November 1861 droegen wij u op, uwe studie van Javaansche taal, zeden en gewoonten voort te zetten en daarvan de uitkomsten mede te deelen, liefst in een' vorm, dat zij publiek konden gemaakt worden en voorts, zoo dit u raadzaam scheen, het een of ander doelmatig geschrift op te stellen, dat men den Javanen in handen kon geven en eindelijk ons uwe denkbeelden mede te deelen, omtrent de inrigting van het onderwijs onder de Javanen. Ook drukten wij daarbij onzen wensch uit, eene bepaalde opgave te vernemen van de wijze, waarop gij zoudt

meenen onze zendeling te kunnen blijven. Wij hadden volstrekt niet verwacht, dat gij onze bedoelingen zoo zeer zoudt miskennen, als uit uw antwoord d.d. 3 Januarij l.l. blijkt. Het voornaamste dat wij u ter taak stellen, en dat wij daarom ook in de eerste plaats noemden, was, dat gij in bestendigen omgang met het Javaansche volk u zoudt bezig houden met een onderzoek van de taal, van den maatschappelijken en zedelijk godsdienstigen toestand van dit volk, dat daardoor van lieverlede de vele leemten zouden kunnen worden aangevuld, die in onze kennis van dit een en ander nog altijd bestaan. Gij schrijft ons echter: „De tegenwoordige toestand van het Javaansche volk is in een' vroegeren gegrond, deze weder in een' vroegeren en zoo al voort. Om Java te begrijpen en zeker te weten wat het is, behoeft en worden kan, moet er dus een historisch onderzoek plaats hebben naar zijne wording, die zijne vermoedelijke toekomst in zich sluit. Wij moeten dus de krachten, die Java hebben voortgebragt, opzoeken en waarderen, om te weten te komen *wat* voor een volk het is, dat wij naar zijne woonplaats het Javaansche noemen. Deze krachten zijn door volkstammen vertegenwoordigd, de Polynesische, de Hindoesche, de Chinesche, de Arabische en de Europesche. Die krachten nu moeten gewaardeerd worden, eerst ieder op zich zelve; dat wil zeggen; er moet onderzocht worden wat voor een iets het is, dat men Polynesische, Hindoesche, Arabische, Chinesche en Europesche geest pleegt te noemen; vervolgens in zamenwerking; dat wil zeggen: er moet aan het licht gebragt worden waar en hoe die geesten elkander op Java hebben ontmoet, waar zij chemisch, waar zij mechanisch verbonden zijn en wat de reden daarvan is, en wat dat alles te zamen voor de toekomst vermoeden doet." In een noot merkt gij op: der zending is niet noodig het opzoeken van nog onbekende bijzonderheden, maar tot wetenschap verwerken van de 1001 × 1001 bekende. Gij stelt u voor met zulk een historisch onderzoek, als het hier genoemde, te beginnen, om aan onze opdragt te voldoen. Daartoe wilt gij nabij Batavia gaan wonen, om

eene groote bibliotheek en geleerden, die over bronnen geraadpleegd kunnen worden, in de nabijheid te hebben. Indien gij u met een onderzoek naar de quadratuur van den cirkel zoudt willen bezig houden, zou uw wensch niet zoo ongerijmd zijn als het plan, dat gij u thans voorstelt. Zulk een onderzoek kan niet het werk zijn van één man, maar eischt den vereenigden arbeid van vele geleerden gedurende vele jaren. Indien men voorts tot den vroegeren toestand van den Javaan wil teruggaan, zooals gij verlangt, en onderzoeken wat voor een iets het is, dat men Hindoesche, Chinesche en Arabische geest pleegt te noemen, zoo zal de onderzoeker onmogelijk kunnen slagen, zonder eene zekere mate van kennis der Sanskritsche, Chinesche en Arabische talen en literaturen, die u onbekend zijn. Of zoudt gij uit de geschriften van anderen, b.v. van WILSON, MUIR, MAX MULLER, SCHOT, NEUMANN, RENAN, SPRENGER enz., willen compileren en zulk eene compilatie eene wetenschappelijke verwerking van bekende feiten noemen? Wie waarborgt u, dat gij op deze wijze ook niet veel zoudt opnemen van den onzin en de ongerijmdheden door CRAWFURD, ROORDA VAN EYSINGA, HAGEMAN en anderen omtrent den Indischen archipel gedebiteerd, die reeds voldoende teregtgewezen zijn? Wat eindelijk betreft hetgeen gij Polynesischen geest gelieft te noemen, hoe zult gij dien beter leeren kennen dan door studie van het volk, waaronder gij leeft in zijn' tegenwoordigen toestand, waarbij eene met oordeel ingerigte beoefening der javaansche literatuur niet geheel behoeft te worden uitgesloten? De weinige boeken, die gij voor dit laatste nog noodig zoudt kunnen hebben, kunnen u, voor zoover gij die niet reeds bezit, uit Europa gezonden worden. Indien gij echter het Polynesisch element wilt leeren kennen in zijn' ganschen omvang, of althans in zoover het tot Java in betrekking staat, zoo zult gij alles wel moeten lezen, wat er thans omtrent de makassaarsche, bataksche en dajaksche talen enz. is uitgegeven. Alles wat men in de geschriften van HARDELAND, in de chrestomatien van MATTHES en VAN DER TUUK vindt, omtrent godsdienst, zeden, enz. enz. zoudt

gij moeten lezen. Of welligt wilt gij u bij voorkeur met studie der javaansche literatuur bezig houden? Maar hoe zult gij die grondig kunnen beoefenen, zonder eenige kennis van het kawi, sanskrit en hetgeen verder daarbij behoort. Welke javaansche geschriften zoudt gij willen bestuderen? Misschien alleen de babad's? Maar dan behoeft gij niet te Batavia te gaan wonen. Wij zien ook nog niet in welk nut zulk eene studie der babad's, die zoo rijk zijn aan fabelen, voor u zou kunnen hebben. Maar thans genoeg over uw historisch onderzoek! Wij hadden gewenscht, dat gij ons meer bepaald hadt geschreven, wat gij te Batavia wildet gaan zoeken; niemand toch doet eene verre reis naar eene groote bibliotheek, zonder vooraf eenigermate te weten, welke geschriften hij daar wenscht te raadplegen. Uw schema van onderzoek, als wij het zoo mogen noemen, gaat bovendien mank aan duisterheid. Althans uwe uitdrukking omtrent geesten, die chemisch en mechanisch met elkaar verbonden zijn, klinkt ons als orakeltaal in de ooren. Het geheele denkbeeld van onderzoek, zoo als het door u is geopperd, doet ons denken aan de polyhistoren van vroegere eeuwen. Wij hadden niet gedacht, dat nog in onze 19e eeuw iemand zich iets van dien aard had kunnen voorstellen.

De gedachten, die gij omtrent inrigting van onderwijs op Java mededeelt, hebben zeer onze aandacht getrokken. Alles wat omtrent dit punt in uw schrijven behartiging verdient, wenschen wij met ernst in overweging te nemen. De hoofdzaak echter, waar het op aankomt, de leerstof op de scholen, hebt gij geheel onbepaald gelaten, en dit gewigtig punt ligt bij u geheel in nevelen gehuld. Slechts aangaande den vorm, waarin die leerstof den Javaan tot zijne ontwikkeling moet worden medegedeeld, hebt gij eenige goede en ware denkbeelden op het papier gebragt.

Indien gij er prijs op stelt, in dienst van ons genootschap te blijven, zoo verzoeken wij u, dat gij uwe studie beperkt tot den tegenwoordigen toestand van het javaansche volk. Wij vestigen daarbij uwe aandacht op de volgende onderwerpen, die wij hier slechts bij wijze van voorbeelden noemen: mede-

deelingen omtrent godsdienst en zeden der bewoners van het Tenggergebergte, de vereering der voorouders door de Javanen, opgave omtrent goden, geesten, amuletten of andere heilige voorwerpen, hunne namen, hun gebruik, enz., de verschillende soorten van tâpâ, mededeelingen omtrent den toestand van den Islam, bepaaldelijk ook omtrent het onderwijs in de mohammedaansche scholen, omtrent de desa-instellingen, enz. Wat het linguïstische betreft, maken wij u opmerkzaam op de studie van het onderscheid der dialecten in de verschillende streken, op de studie van hetgeen men javaansche synoniemen zou kunnen noemen, enz. Voorts herinneren wij u aan onze missive van 3 Nov. l.l., waarin wij schreven, dat „wij u niet als zendeling werkzaam mogen houden, zonder dat wij de overtuiging hebben, dat gij voor ons genootschap nuttig werkzaam zijt, en wij zullen dus moeten besluiten u tegen ult°. 1862 te ontslaan, zoo wij alsdan die overtuiging niet verkregen hebben." Wij zullen dus nu uw antwoord en uwen arbeid afwachten, en het zal ons moeten blijken, of de laatste vruchtbaar zal zijn voor ons genootschap; daarvan zal ons nader besluit ten uwen opzigte afhangen.

Overigens wenschen wij, dat gij te Malang blijft wonen. Acht gij verhuizing naar eene andere plaats in den oosthoek wenschelijk, zoo kunt gij ons daaromtrent voorstellen doen, die wij zullen overwegen. Niet Malang maar Kediri zal vervuld worden, gelijk uit een gemotiveerd schrijven van Bestuurders aan de zendelingen op Java blijkt.

Het bij uw schrijven van 23 Dec. a. p. gevoegde afschrift van uw antwoord d.d. 14 Dec. 1861, op de aanschrijving van de hoofdcommissie van onderwijs, d.d. 19 Nov. 1861, door den Assistent-Resident u toegekomen, hebben wij met ergernis gelezen. Gij schrijft op zulk eene wijze over het onderwijs, dat den javaanschen christenen onder anderen in gewone en bijzondere godsdienstige zamenkomsten gegeven wordt, dat het ten eenenmale strijdt met de achting en liefde, die een zendeling verschuldigd is aan het Genootschap, dat hem gevormd en afgevaardigd heeft. Gij ridicu-

liseert daardoor eenigszins onzen arbeid en ook uw voormalig werk. Ook hieruit komt het ons waarschijnlijk voor, dat gij onze zendeling niet langer blijven kunt.

Wij zagen dat gij op twee na al uwe voorgangers ontslagen hebt en het in uw plan ligt de nog overgeblevenen mede te ontslaan. Dit moeten wij zeer in u afkeuren. Het is alsof gij de geringe overblijfselen van ons werk aldaar vernietigen wilt. Ofschoon door uwe handelwijze – waarbij gij niet als zendeling, zoo als wij dat altijd nog verstaan – gearbeid hebt, de gemeenten zoo klein geworden zijn, kunnen welligt de twee voorgangers, die er nog zijn, het bestaande onderhouden en voor geheele versterving bewaren.

De Heer leide u bij uwe overdenkingen!

Mei 1862.

Bijlage C.

Aan den zendeling S. E. HARTHOORN.

Waarde Broeder!

Wij hebben met verbazing uw schrijven d.d. 6 Julij j.l. gelezen. Gij geeft ons daarin uw voornemen te kennen, „onder onze nadere goedkeuring in persoon tot ons te komen;" maar berigt ons te gelijk, dat gij „al aan het pakken en zoeken naar een schip" zijt.

Wij hopen, dat de omstandigheden u niet zullen vergund hebben zoo spoedig te vertrekken, als uw voornemen scheen, en dat alzoo dit ons schrijven u nog te Malang zal kunnen bereiken.

Zoo kunt gij nog in tijds vernemen, dat wij uw voornemen in hooge mate afkeuren, en verlangen dat gij van uwe overkomst naar Nederland afziet.

Wij hebben u eene taak opgedragen, die, blijkens uwe antecedenten, voor u uitvoerbaar was. Het kon niet in onze bedoeling liggen, dat die taak vóór ult°. dezes jaars moest

afgewerkt zijn. Alleen hadden wij grond te verwachten, dat gij daarmede een begin gemaakt, en gij ons successivelijk eenige vruchten van uwen arbeid medegedeeld zoudt hebben.

Gij staat op het punt dien arbeid willekeurig op te geven en geheel uw' eigen weg in te slaan, hetwelk eene volstrekte miskenning is van de betrekking, waarin gij tot ons genootschap staat.

Onder deze omstandigheden rest ons niets, dan nog eene poging aan te wenden, om u van dien eigendunkelijken stap terug te houden en u tevens met nadruk onzen last te herinneren, vervat in ons schrijven van 8 November des vorigen jaars.

Dat alles nog ten goede moge uitloopen is onze hartelijke wensch.

Sept. 1862

Bijlage D.

Missive van het Hoofdbestuur aan den Heer S. E. HARTHOORN.

Waarde Broeder!

Hiernevens gewordt u het besluit des Hoofdbestuurs van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, van welks zakelijken inhoud u voorloopig door den Voorzitter mondeling is kennis gegeven.

Met innig leedwezen heeft het ons vervuld, tot een besluit omtrent u te moeten komen, dat de voortreffelijke gaven en krachten door God u geschonken aan ons zendingwerk ontneemt. Maar bij uwe met den aard van ons Genootschap strijdige inzigten was het, ook naar uwe eigene overtuiging, onmogelijk u als onzen zendeling te behouden.

Wij bevelen u Gode, en wenschen van harte, dat gij weldra een' voor u gepasten werkkring moogt vinden, en zullen ons verheugen zoo gij, zij het ook langs anderen

weg dan wij inslaan, door de liefde Gods in CHRISTUS JEZUS gedrongen, voor de verbreiding van Gods rijk op aarde nog veelszins bevorderlijk moogt zijn.

28 April 1863.

Namens het Hoofdbestuur voornoemd, enz.

Bijlage E.

BESLUIT.

Het Hoofdbestuur van het Nederlandsche zendelinggenootschap, overwegende de volstrekt afkeurende beschouwing van het zendingwerk, door zijn' zendeling S. E. HARTHOORN, met de daaruit voortgevloeide handelingen van dezen, in strijd, niet alleen met de hem gegeven Instructie, maar ook met de beginselen en instellingen van genoemd genootschap; en daarbij laatstelijk in aanmerking nemende het eigenmagtig verlaten van zijn' post en overkomen naar Nederland;

Gehoord het Verslag van zijne Commissie, opgemaakt na naauwkeurig onderzoek, ingevolge opdragt haar gedaan; en waarin wel voorkomt een en ander, waaruit zich veel van het bovengenoemde verklaren, maar niet waardoor het zich regtvaardigen laat; heeft, in zijne Vergadering, na ernstig beraad besloten:

genoemden zendeling S. E. HARTHOORN, uit zijne betrekking tot het Nederlandsche zendelinggenootschap te ontslaan, onder erkenning van zijne vroegere diensten; en wel onder de volgende bepalingen:

1. dat hem, als hebbende zijne betrekking van zendeling onzes genootschaps feitelijk afgebroken met het verlaten van zijn' post, zijn volle tractement zal worden uitbetaald tot den 30sten September 1862, einde van het vierendeeljaars, dat vóór zijn vertrek was ingegaan;

2. dat hem, wegens de gewijzigde betrekking, waarin hij van dien tijd af nog met het Nederlandsche zendelinggenootschap gebleven is, *f* 100 's maands wordt toegekend van den 1sten October 1862 tot den 30sten April 1863; en

3. dat hem het aan onze zendelingen toegestane kindergeld zal worden uitgekeerd tot op laatstgenoemd tijdstip.

Aldus vastgesteld in de Vergadering des Hoofdbestuurs van het Nederlandsche zendelinggenootschap, gehouden te Rotterdam, den 8sten en 9den April 1863.

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN DAT GENOOTSCHAP.

ACHTSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ

M. WIJT & ZONEN,

Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

1864

INHOUD.

Bladz.

Bladz.

FRAGMENT

eener onuitgegevene beschrijving van de Minahassa,

DOOR DEN ZENDELING

N. GRAAFLAND.

Reis naar de bovenlanden. — De paarden in de Minahassa. — Een morgen aan het strand. — Negerij Baharoe. — Bruggen. — Akkerwerk. — Mapaloes.

Hoe dikwijls heb ik reeds de waarheid ervaren van het lied:

Blaue Berge!
Von den Bergen strömt das Leben!

Inderdaad! Als men in den vroegen morgen eenen togt naar de bergen aanvaart, dan is het of er nieuwe levenslust en levenskracht in ons begint te ontwaken. De frissche lucht werkt versterkend en vervrolijkend op ieder, zelfs op den matten en ziekelijken, en het verwondert mij niet, dat men ook hier menigeen het oog naar de bergen ziet rigten, om van daar vernieuwing van leven en kracht te verwachten. Men maakt dan ook van de welkome gelegenheid veelvuldig gebruik, en ik geloof niet, dat ooit iemand zich een' togt naar de bovenlanden heeft beklaagd.

Wij kunnen de reis doen per draagstoel, maar de lieden loopen niet bijzonder snel, ten minste als gij geen Resident, Commissaris of Gouverneur zijt. Voor

eenen enkelen draagstoel bezigt men hier twaalf man, wat men elders met vier dragers gemakkelijk afdoet. Men kan ook het grootste gedeelte der Minahassa met rijtuig bereizen; maar postpaarden worden daartoe niet verstrekt, — om de eenvoudige reden, dat zij er niet zijn. Daarom bedient men zich dus bij het bereizen der Minahassa van het gewone reismiddel — de rijpaarden.

De paarden hier maken goede toeren. Hoewel het op den duur te zwaar zou zijn, kunnen zij het toch eene enkele reis van twintig tot dertig palen (Engelsche mijlen), en dat over bergen van p. m. twee duizend voet, uithouden. Het is een klein ras, maar van betere afkomst dan het zich thans vertoont. Vroeger waren hier de paarden onbekend, en men verhaalt, dat, toen het eerste paard met ruiter de bergen bezocht, de bewoners des lands stellig dachten, dat die beiden één waren, en het geheel dus voor eenen empoeng (god) hielden. Ook hier waren het de Spanjaarden, die er een vermaak in schijnen gehad te hebben zich voor goden te doen houden. Van hier is het paard onder de inlanders, die Alifoersch spreken, en niet aan het Maleische koeda gewoon zijn, bekend onder den naam van kawalo.

De meeste paarden zijn hier van Gorontalo aangebragt, enkele malen ook van Timor en Soemba. Goed onderhouden zouden wij hier dus goede rijpaarden hebben. Dat geschiedt echter niet. De beesten worden te vroeg bereden, ja dikwijls gebruikt om zware lasten te torschen, krijgen wonden, en vervallen tot ellendige dieren, die hun geslacht in discrediet zouden kunnen brengen. Nu is, tot overmaat van ramp, voor eenige jaren nog de droes er bij gekomen, – naar het verhaal

der inlanders – door eenen officier, die het hoofdstel, door een droesig paard elders gebruikt, hier op zijne rondreize gebezigd heeft. Voor de waarheid sta ik niet in; maar zooveel is zeker, dat die ziekte hier vroeger niet is bekend geweest, en nu in weinige jaren eenige duizenden paarden heeft geveld, zoodat men dikwijls aan de gewone posten zelfs geen rijpaarden meer kan krijgen.

Het is een frissche morgen, zoo als het strand er vele heeft. De nevelen, die hier en daar in de verte tegen de bergen hangen, en het met zich zelven nog niet eens schijnen, of zij zich tot wolken willen zetten, zullen straks door de dagvorstin wel in hunnen zachten sluimer gestoord en uit hunne rustplaats verdreven worden. Zulk een morgen is hier een welgelijkend beeld van de jeugd. Men kan dit toch hier niet vinden in de lente, – die hier niet bestaat als in de gematigde luchtstreken, – al vertoont zij zich ook eenigermate in dat lichte groen en die wit-gele bloesems, die met de donkere tinten van het vorig gebladerte heerlijke schakeeringen daarstellen, en het eentoonige van den zoogenaamden eeuwigen zomer aanmerkélijk verminderen.

Heerlijke, Oostersche morgen! Gij zijt een liefelijk beeld van de jeugd onzes levens. Wij herkennen haar in die zachte verkwikkende stralen van de gouden schijf, die in het Oosten hare dagreize begint; in dat regte gevoel van leven, dat ons toestroomt; in die ligtheid, waarmede wij ons bewegen; in de poezij, die ons aanlacht in het rond; in den rozenknop, die zich ontsluit; in de parelen, die de frissche bladeren omzoomen; in de aangename geuren, die ons eenen morgengroet schijnen toe te brengen! Ja waarlijk, gij zijt schoon!

Maar – de jeugd is kort: zoo ook de Oostersche morgen. Niet lang duurt het, of de zorgen beginnen te

drukken, en de gloeijende stralen der zon branden zelfs bij sommigen de liefelijke herinneringen aan den kortstondigen morgenstond weg!

Het is goed, dat wij van die schoone uren gebruik maken, om onze reis te aanvaarden.

Manado is nog grootendeels in rust: hier en daar krijgt men een' inlander te zien, maar meer ook niet. Vreemd dat zoo weinig menschen in Indië, de eenige, waarlijk frissche, verkwikkende uren van den dag weten te genieten. Een paal verder, in eene zuidelijke rigting van Manado, hebt gij Titiwoengen, de hoofdplaats van het distrikt Negerij-Baharoe, dat slechts drie negerijen telt en p. m. acht honderd zielen. Het ziet er tegenwoordig veel beter uit dan vroeger, toen het weinig aanbeveling was voor de streken buiten Manado. Thans heeft het eene goede verdeeling van erven, tamelijk nette huisjes, die tusschen het plantsoen verborgen liggen, goed onderhouden heggen en eene schoone hoofdstraat, de weg, die naar de bergen leidt.

Verlaten wij deze plaats, dan hebben wij van nu aan minder huizen of erven, maar meer tuinen. Met een paar uitzonderingen hebt gij hier niet te rekenen op orde en regelmaat, heerlijken aanleg, prachtige bloembedden, uitlokkende wandelwegen, zooals welligt de benaming u zou willen voorspiegelen. O neen! veeleer vindt gij eene soort gedunde bosschaadjes van vruchtboomen, waar tusschen hier en daar hoog en leelijk gras (koesoekoesoe), dat met alle schoon schijnt den spot te drijven. Men heeft hier de particuliere gronden van eenige van Manado's ingezetenen. Sommige tuinen zijn echter goed onderhouden, en ook met smaak en oordeel aangelegd. Het zijn eigenlijk landerijen, waarop de eene of andere kultuur is beproefd en aanvankelijk geslaagd. Men noemt

hier alles tuin, zelfs de akkers der inlanders. De kultuur op die particuliere landerijen bepaalt zich tot de kalapa-, kakao-, notenmuscaat- en koffo-kultuur, welke laatste echter schijnt te worden opgegeven. Ook vinden wij hier en daar eene koe-kraal, in den regel met twintig tot zestig stuks vee. Men is gewoon die dieren des morgens naar buiten te leiden, waarbij een enkel oppasser genoeg is om ze voor verdwalen te bewaken, en op particuliere of negerijgronden, die braak liggen, vinden die dieren genoegzaam voedsel, om een gezond en niet onooglijk ras in stand te houden, en de bezitters goede winsten te verzekeren.

Wij zijn twee en een kwart paal van Manado en komen aan eene brug, die hier ligt, over de rivier Sario. In deze rivier is voor ettelijke jaren herhaaldelijk goud gevonden, dat van boven, waarschijnlijk uit of van den berg Empoeng werd afgevoerd. Het is dus niet alleen ten zuiden van Belang, dat dit metaal ontdekt is. Behalve deze zijn er nog andere plaatsen in de Minahassa aan te wijzen, waar goud gevonden werd. Ik stip dit slechts aan om aan te toonen, dat op grond van de aanwezigheid van goud, de streken bezuiden de Minahassa niet noodzakelijk van vroegeren oorsprong behoeven te zijn, zoo als men wel eens beweerd heeft.

Het is geene gemakkelijke taak, op vele plaatsen in de Minahassa, bruggen te leggen, en daarom mogen wij wel eens de moeite nemen er eene te bezigtigen. Zij zijn meestal van hout en zwaar gebouwd, en hebben een goed stevig dak, dat u in de verte doet meenen een huis of loods te zien. Zij hebben goede leuningen, veelal met planken digt gemaakt, of ook met traliewerk voorzien. Zoo althans waren zij grootendeels nog vóór tien jaren. Dienden die gevaarten ons alleen tot brug-

gen, en soms tot schuilplaats bij eene hevige regenbui, den inlander strekten zij nog bovendien tot keuken, eetzaal en slaapvertrek. Het onderhoud van zulke bruggen is echter kostbaar. De houtwerken, het dakbedeksel, de arbeid zelf, zijn zoovele bezwaren, die gedurig wederkomen, want de regen van boven en de witte mieren van onder, zijn de verklaarde en eeuwige vijanden dier noodzakelijke gewrochten. Dat heeft het Bestuur hier zeer goed ingezien, en daarom besloten, overal, waar dat mogelijk is, en het niet door zware afwateringen belet wordt, waterleidingen te maken, waaraan de Alfoer trouwens reeds vroeger kennis had, dewijl die in zijne taal lĕpput heeten. Eene enkele maal kan men zich in de vereischte grootte dier waterleidingen wel eens vergissen. En geen wonder! Dat stille beekje, dat daar zoo kalm en zacht tusschen grootere en kleinere steenen henen glijdt, kan in den tijd van eenige uren zoodanig zwellen, dat zijne onrustige golven bruisend, en stootend, en jagend komen aanvliegen, in hunne vaart alles medevoeren, en dus ook tamelijk stevige dijken, van circa dertig voet middellijn, doorbreken, om zich eenen vrijen weg te banen. Die bergstroomen zijn bedriegelijk en verwoestend tevens. Gaan wij verder.

Langzamerhand begint de grond te rijzen, maar het heeft nog niets vermoeijends. Aan weêrszijde van den weg zien wij rijsttuinen op drooge gronden, die reeds in rijpen bloei staan, en ons uitlokken om eene kleine schets te leveren van het akkerwerk der Minahassa.

Dat de rijstteelt reeds van zeer vroegen tijd moet dagteekenen is duidelijk: anders zou de legende (1) zich met haren invoer niet hebben ingelaten. Echter waren de bewoners des land eertijds niet gewoon, ieder

(1) Zie Hoofdstuk VI. Zie ook Med. VII, bl. 317. Red.

jaar rijst te planten. Zij deden het eens in de twee jaren. Toen gaf het Gouvernement hun te verstaan, dat zij dit wel ieder jaar konden doen, en het geschiedde.

De turksche tarwe, hier miloe (1) geheeten, schijnt ook reeds van vroeger her onder hen bekend te zijn geweest.

Zij zijn gewoon die te planten na de eerste ontginning van den grond, op afstanden van drie tot vijf voet, en wel vijf tot zeven – ik houd mij op de wijze der Alfoeren, aan de onevene getallen – pitten of boonen op éóne plek. Dat geeft dit plantsoen het aanzien van stoelen, en heeft behalve de noodzakelijkheid van onderlingen steun der planten, het voordeel dat er tusschen de stoelen in, gemakkelijk geschoffeld en gewied – schoongemaakt – kan worden, opdat daardoor tevens de grond goed zij omgewerkt om het rijstgewas te ontvangen, en welig te doen opkomen. De stengels krijgen de hoogte van vijf à zes voet, en hebben ieder één of twee vruchten, die in den regel 250 à 300 boonen bevatten, en dus hier zoo schoon voorkomen, als men ze naar sommiger gevoelen in Nederlandsch Indië niet beter vinden kan. Vóór een paar jaren werd op verzoek van den Gouverneur van Makassar en onderhoorigheden, eene proeve gezonden naar Zuid Celebes. De proef daarmede genomen op Saleijer, schijnt der bevolking zeer aangenaam verrast te hebben.

In drie tot vier maanden is de miloe rijp en droog. Reeds vroeger kan zij geplukt en gegeten, maar niet bewaard worden. Zeer jong heeft zij in smaak veel van onze doperwten.

Men maakt verschil, en ik meen niet zonder grond,

(1) Van het Portugesche milho, dat gierst en ook maïs beteekent, schoon men voor dit laatste ook wel milho grosso zegt. RED.

tusschen de miloe op de bergen en die van het strand. De laatste is er wat minder zwaar, maar is spoediger rijp.

De tijd van ontginning van nieuwe gronden – het openen der tuinen – verschilt tusschen het strand en de bergen. Aan het strand begint men gewoonlijk in Julij, soms ook iets vroeger, maar op de bergen nog vroeger, soms zelfs in Mei. De Bantiks van Malalajan zie ik hunne tuinen gedeeltelijk in Junij reeds gereed en schoon hebben voor den tabaksplant, waarna dan de miloe en eindelijk de padi gezaaid wordt. Aan het strand plant men in Augustus de miloe, terwijl ze dan op de bergen reeds een paar voet lengte heeft. De rijst wordt aan het strand in November gezaaid of geplant, en op de bergen eerst in December of Januarij. De zaaitijd der padi is het begin van de west- of regen-moeson; en de oogsttijd is voor het strand in April en voor de bergen in Mei of Junij. Dit alles geldt alleen van drooge gronden.

Deskundigen beweren, dat de akkerbouw in de Minahassa nog op eenen lagen trap van ontwikkeling staat. Voor zoover ik daarover mag oordeelen, kan ik dat gevoelen in meer dan één opzigt bijval schenken. Het is toch immers reeds een zonderling verschijnsel, dat men slechts gedurende één saizoen gebruik kan maken van de met veel moeite ontgonnen gronden, om die, zoo er andere beschikbaar zijn, weder twee, drie tot vijf jaar te laten braak liggen. En gelukkig zoo er overvloedige gronden voorhanden zijn. Maar waar dit het geval niet is, zooals b. v. in den omtrek der negerij Sonder, daar wordt de arbeid in het veld maar schraal beloond, omdat men jaar op jaar – of met te weinig tijdruimte – de oude gronden (djoeramej) weder moet gebruiken. Bemesting kennen zij niet, en dat is een voornaam gebrek.

Vervolgens is men, wat de rijstteelt aanbelangt nog

tot geene vaste inzigten kunnen geraken, wat beter zij, zaaijen of planten. Waar het eerste geschiedt, trekt men de planten toch later voorzigtig uit, vereenigt ze tot kleine schoven, en plant ze dan op afstanden van p. m. een voet. Dat heet het „verplaatsen der padi." Zaait men eerst niet, dan plant men op den aangegevenen afstand eenige korrels op eene plek, maar dient die later gewoonlijk toch te dunnen of aan te vullen. Zulke geplante rijst staat in den regel minder schoon en welig dan de gezaaide en overgeplante. De eerste vereischt minder werk dan de laatste, maar geeft ook minder overvloedige vruchten. Die vrucht kan hier gesteld worden op dertig-, zestig- en honderdvoud. Wat daar boven gaat is uitzondering, en wat daar beneden blijft is een stand van misgewas. Aan het strand varieert de oogst tusschen de dertig- en zestigvoud, maar gaat dit niet te boven; op de bergen tusschen zestig- en honderdvoud, op goede gronden en in een voordeelig jaar; op schrale gronden moet men zich soms met twintig- tot dertigvoud tevreden stellen.

Men gebruikt hier nog alleen den schop en patjol voor de drooge tuinen; in de natte rijstvelden echter ook den javaanschen ploeg. Het laatste geldt het meest van Tondano en Kakas. Behalve de stieren en ossen, die in gebruik zijn voor den ploeg, heeft men ook proeven genomen om buffels te bezigen. Zij zijn van Gorontalo aangebragt, maar schijnen hier niet te kunnen tieren. Misschien hangt dit echter voor een deel van de behandeling af: de Alfoer gevoelt weinig belangstelling voor dit dier.

Nog zij als bewijs van achterlijkheid in het akkerwerk bijgebragt, dat het oogsten met regt „plukken" wordt genoemd, omdat elke aar afzonderlijk met de vingers

wordt afgeplukt. Zeer zelden willen zij gebruik maken van het snijmes.

Dat er bij zulk eene wijze van bearbeiden, als wij hebben aangegeven, vele handen vereischt worden, zal wel weinig opheldering behoeven. De adat der Minahassa — en echt Minahassaasch tevens — heeft daarin gelukkig voorzien.

Men verrigt de werkzaamheden bij het akkerwerk gemeenschappelijk, welk onderling hulpbetoon — mapaloes — van de oudste tijden dagteekent, en ongetwijfeld is voortgekomen uit het oorspronkelijk familie-leven. Niet alleen bij het werken in tuinen, maar bij alle zwaardere werkzaamheden komen de Minahassers elkander te hulp. Ik zie hierin, als in zoovele andere zaken onder hen, niets anders dan de overblijfselen van eene familie-eenheid uit het aartsvaderlijke tijdperk, waarvan de verhalen onder hen nog schemerachtig bewaard zijn. Wij zullen gelegenheid hebben daarop een en andermaal te wijzen. De mapaloes is thans, behalve bij het akkerwerk, nog van toepassing op het slepen van elkanders houtwerken, bij het bouwen van huizen, enz. Het eerste vond ik nog onlangs te Tondano; het laatste in Tombariri. Vroeger geschiedde het geregeld op de meeste plaatsen bij het stampen van rijst, toen zij nog in dat produkt hunne belasting betaalden, of bij het bekappen en afvoeren eener praauw, enz. Die aartsvaderlijke gewoonten verdwijnen al meer en meer, gedeeltelijk door den geest des tijds in de Minahassa, die meer op het individueel belang schijnt te doelen, gedeeltelijk door bevelen van afschaffing; of ook door het aan het volk over te laten, terwijl vroeger de hoofden die werkzaamheden echt aartsvaderlijk regelden; of ook omdat zij niet meer zoo vrij over hunnen tijd kunnen beschikken. De zaak bepaaldelijk te veroordeelen

omdat zulk eene regeling elders niet bestaat, is dwaas. Men onderzoeke wat er al mede is uitgerigt, en men zal niet meer veroordeelen Zoolang het individueel belang bij den inlander niet meer ontwikkeld is, zal één in twintig dagen niet uitrigten wat twintig man gezamenlijk doen op éénen dag – ook bij werkzaamheden die door enkele personen kunnen worden uitgevoerd. Hooren wij eenen inlander – behoudsman. Gij zegt tot hem:

„Het is toch beter zóó, niet waar? dat thans ieder voor zichzelven moet zorgen?"

„Misschien – als mijnheer (er) zoo, (over) denkt; – maar nu heeft het toch heel wat moeite in, om iets te doen zonder eenige hulp."

„Ja, maar met die onderlinge hulp werd toch menigeen bedrogen, en dat kan nu niet meer."

„Dat is waar, mijnheer! in zeker opzigt is dit goed voor den kleinen man, maar onder elkander kreeg de bedrieger of nalatige van zelf zijn loon."

„Maar is het nu niet veel zekerder, nu gij iemand voor uw geld kunt huren?"

„Hm! – Eerst geld, mijnheer! en dan wie wil werken? – Moeijelijk, of men moet geld noodig hebben. – Neen, mijnheer! neem het niet kwalijk: mapaloes is beter."

Ik zeg niet, dat de man gelijk heeft; voor den huidigen toestand, en als alles naar regel gaat, misschien wel.' De mapaloes in de tuinen wordt toegepast bij het ontginnen, schoonmaken, verplanten en oogsten. De vereenigingen zijn van onderscheidene grootte; men geeft zelfs den naam mapaloes aan eene zamenwerking van twee à drie personen. Gewoonlijk echter wordt deze benaming gebezigd waar er 10, 15, 20, 50 tot 100 zelfs te zamen werken.

Men begint met te bepalen op wiens grond men het

eerst, en zoo vervolgens zal arbeiden. Is de vereeniging klein, dan verbindt men zich in iederen tuin éénen dag te werken; is zij grooter, dan wordt de uitgestrektheid gronds bepaald, die men bewerken wil, en is die afgewerkt, dan gaat men naar eens anders tuin. Allen moeten op het bepaalde uur bij elkander zijn, en waar die vereenigingen groot zijn, wordt reeds des morgens zeer vroeg, als de dageraad nog niet aan de kimmen is, de tifa (soort van trom) geroerd of een rondgang gedaan door de negerij met het slaan op den gong. — Dewijl de kleinere mapaloes zonder den minsten omslag of eenig gerucht plaats hebben, zooals op kleinere negerijen vooral het geval is, en op sommige grootere ook, willen wij ons alleen tot de grootere mapaloes bepalen.

Dezen hebben tot vereenigingsteeken de Nederlandsche vlag, welke bij den optogt naar den akker gedragen, en geplaatst wordt in het midden van het stuk grond, dat aan de beurt ligt. Die optogt geschiedt onder het slaan op tifa, gong of kolintang. Vóór zij naar den tuin gaan, vereenigen zij zich voor het huis van den Majoor, of ook vroeger (te Tondano) van den Opziener. In groote negerijen zijn soms verscheidene vereenigingen, die onderscheidingsnamen dragen, als: Resident, Gouverneur, Generaal, Korra-korra, enz. Wanneer zij naar den tuin gaan of van daar wederkeeren, moet elke voorbijganger de noodige eerbewijzing toonen, door groeten en het afnemen van het hoofddeksel. Geschiedt dit niet, dan vervolgen zij den overtreder, nemen hem af wat zij krijgen kunnen, of klagen hem aan bij de hoofden wegens majesteitschennis ten opzigte van de mapaloes! — De verdere bepalingen bij de mapaloes zijn zeer eenvoudig. Ieder wordt geholpen op zijne beurt, wordt iemand door ziekte of ongeval verhinderd verder voort te werken,

dan moet hij een' vervanger stellen. Doet hij dat niet, en heeft hij reeds in eenige tuinen gewerkt, dan werken de eigenaars dier tuinen slechts na den afloop der mapaloes in zijnen tuin. Was hij onder de eerste, in wiens tuin reeds gewerkt is, dan moet hij allen hun werk vergoeden door eenen vervanger, of wil hij dat nu liever niet, maar wel in het volgende jaar zelf het vergoeden, dan wordt dit aangenomen, mits hij daarover met zijne eischers behoorlijk spreke. Doet hij dat niet, dan klagen zij hem aan.

Wanneer de mapaloes zal beginnen, bespreken zij eerst op welk uur men een' aanvang nemen en eindigen zal; en dewijl ieder in wiens tuin gewerkt wordt het geheele personeel van eten moet voorzien, wordt er ook bepaald, hoe het eten zal zijn: rijst, of miloe, of gemengd en met, of zonder toespijs. Hetzij men meer of minder doet dan het vastgestelde: altijd geldt het voor ongelijk.

Soms kiezen zij ook eenen opzigter (kapala mapaloes) die het werk regelt, en zorgt, dat allen gelijkelijk goed arbeiden. Gedurende het werk zijn zij meestal gewoon te zingen, te schreeuwen, of te gillen, zoo als men het nemen wil. Dikwijls zijn het extemporés van onderscheiden inhoud, meestal grof zinnelijk. Het zamenwerken in de tuinen, hoe nuttig ook voor hunnen maatschappelijken toestand, is daardoor hoogst schadelijk voor hunne zedelijkheid. Op plaatsen waar het christendom dieper wortel heeft geschoten, geschiedt het echter niet meer.

Behalve de gezegde extemporés hebben zij ook hunne vaste zangen, die door mondelinge mededeeling onder het volk zijn voortgeplant. Daaronder zijn er van ouderen en lateren tijd. Meestal bevatten zij zinspelingen op de betrekking tusschen verloofden en gehuwden, of ook dichterlijke voorstellingen van gehechtheid en liefde,

dan weder zijn het zinrijke gezegden, die uit hun maatschappelijk bestaan genomen zijn: maar gewoonlijk zal de inlander u verklaren, dat zij niet wel zijn mede te deelen..... van wege den duidelijken of verborgenen, onzedelijken en dubbelzinnigen inhoud! Ik meen thans van onderscheidene plaatsen, – want die zangen verschillen naar het district, – meer dan vijfhonderd strophen te zamen gebragt te hebben, waarvan de meeste in de tuinen, andere bij fosso's gezongen werden. Voor de beoefening der taal hebben zij hunne waarde; maar ik moet erkennen, dat ik niet gaarne de naakte beteekenis van vele dier zangen beschreef. Toch zal ik verpligt zijn eenige strophen ten beste te geven, waarbij ik mijne keuze echter tot de betere of meer voegzame wensch te bepalen. Verwacht daarbij echter geen maat of rijm, want zij hebben deze niet, of ze zijn toevallig; alleen is de woordschikking een weinig in overeenstemming met de zangwijs; soms herhalen zij om dezelfde reden of ter versterking van den zin enkele woorden. Dikwijls vindt men ook de onderscheidene vormen van het parallelismus, dat bij de poëtische voortbrengselen der Hebreën zoozeer kenmerk is. Ook hier zijn het in den regel beurtzangen, waarvan het antwoord (singkot) meestal de herhaling is van hetgeen de eene helft of de voorzanger zingt, of bij dat sumingkot (antwoorden) wordt wel de eene helft door de eene partij, en de andere helft door de andere gezongen. Tot voorbeeld geef ik eenige strophen uit de

RARANIEN IN BOONDO NE MAPALUS.

Morgenzangen der Mapaloes (van Tanawangko).

Tuminting–o tare mej satengah polon–o–lah,
Mange polon–na–mej sambe lumamo irojor.

Hoewel de zaak, waarvan het hier geldt, in de negerij te huis behoort, wordt dit toch in den tuin, bij het akkerwerk, gezongen. Eigenlijk hebben wij dus eene voorstelling in zang van den gewonen maatschappelijken toestand ten opzigte der zaak, waarvan hier sprake is. Zij geldt de betrekking tusschen jongelieden, die nog niet verloofd zijn.

Een jongman heeft het voornemen, kennis met een meisje te maken. (Ik teeken op uit den mond eener oude vrouw). Zij hebben daarvan, door ontmoeting en bij het zamenwerken onderling, kennis. Hij gaat 's avonds naar huis, en zij maakt hem daar eene slaapplaats gereed. De ouders weten het, en stellen er eene eer in, dat er meerderen komen bij afwisseling, maar waarschuwen (!) hunne dochter voorzigtig te zijn. Tegen den morgen verwijdert hij zich, omdat er nog geen verkeer bestaat, en het zonder kennisgave van verkeer opspraak zou geven (!), dat hij daar geslapen heeft. Dat herhaalt zich meer en meer, zij worden in huis daaraan gewoon. Het meisje moet hem gedurig wekken vóór het dag wordt; eindelijk blijft hij tot de dag aanbreekt, en men zijn voornemen bemerkt. Dat is zijn wensch, en nu krijgt de zaak haar beslag... Terug gaan zou schandelijke ontrouw zijn! Dat het dikwijls geschiedde is zeker, en hoe hoog hunne zedelijkheid te schatten is, kan men zelf beoordeelen.

De vertaling der zoo even aangegeven strophe is deze:

De klok heeft half [wat?] geslagen — zij gaat den vriend wekken, om naar beneden te gaan, (eer de menschen zien, dat hij hier geslapen heeft).

Daarop volgt dan dikwijls in den zang het antwoord, dat het meisje niet durft, uit vrees voor hare ouders. En nu heet het:

Lalej–o kimukukeh tare mej se koöko rei pinolonna; – karengan en wanamo tena ni lalej kanaraman.

De hanen hebben gekraaid, en (zij heeft mij) niet gewekt: zeker is er afspraak (gemaakt) in het geheim met (eenen vriend), die lang gewoon is. [d. i. met eene oude kennis, zoodat zij mij niet wil wekken, en de menschen zien zullen, dat ik hier geweest ben, en ik beschaamd worde.]

Kaman ing kumukuko se koöko ja molo–polo–mo; – mahirang kampe kaäjahan–ej wana um balenera.

Als de haan kraait, blijf dan wakker (letterlijk als de hanen zullen kraaijen); (omdat hij) nog beschaamd is (voor de menschen), dat het licht (de dag) (hem) bereikt in hun huis (lett. het licht komt in hun huis). [terwijl hij er nog in is.]

Repow kampe irĕpow si rojor e mamolo–molo–mo;
Mĕmolo–molo si rojor ja reikan mapolomej.

Nog donker – donker! de schoone is al wakker;
De schoone is wakker (maar) staat niet op (lett. is niet komen op te staan).

Ajohan–o–mej tĕtengaän sambe e rumojoro;
Aku rumojor–o mange–mo witi wale namij.

Geef maar de pinangdoos, vriendin! (dan) zal (ik) maar gaan; (lett. naar beneden gaan).
Ik zal gaan naar beneden – gaan naar ons huis (d. i. ik zal naar mijn huis gaan).

Kuana ko ja rimojor–o ja timĕru–tĕrus–o;
Taan deĕn rimojor nimĕnto wana lĕlengkoan.

Zij denkt (lett. zij zegt): (als) gij naar beneden zijt gegaan, (zijt gij) regt door (weg) gegaan.

Maar – niet waar? – (gij zijt) naar beneden gegaan; (en) hebt gewacht aan de deur (van het erf). [misschien omdat gij haar nog wilt spreken.]

Sa ko rumojor–o ja mĕntolah wana lĕlengkoän;
Mĕnto–lah wana lĕlengkoän (wo) mange tarendemanku.

Als gij naar beneden gaat, wacht dan aan de deur (van het erf).

Wacht daar aan de deur, opdat ik kome (met u) spreken.

Ik geloof, dat ik met het gegevene voor ditmaal omtrent den zang kan volstaan: later welligt meer. Ik kan hier nu nog bijvoegen, dat zij ook dikwijls en dan bij herhaling eenig gezegde zingen, dat bij het werk zelf volkomen past. Dit is vooral het geval bij de padi–pluk, wanneer zij bij herhaling het geluk roemen van nieuwe padi verkregen te hebben. (1)

Bij het huiswaarts keeren wordt er ook gezongen of gegild. Terugkomende in de negerij gaan zij weder naar het huis van het hoofd, en voeren daar soms hunne spiegelgevechten uit. Vóór zij naar huis gaan, salueren zij driemaal met het vaandel, en daarmede is hun dagwerk afgeloopen.

Met de nieuwere orde van verdeeling van tijd en arbeid, ook door den invloed eener nieuwere beschaving, gaan die oude gebruiken hier en daar verloren. Het ware te wenschen, dat het wezenlijk goede kon behouden

---

(1) Voorbeelden van zulke zangen, door den zendeling WILKEN geleverd, komen reeds voor: Mededeel. VII D., blz. 303, 307–309. RED.

blijven, ware het dan ook, des noodig, met eenige verandering der vormen.

Het padigewas in de Minahassa houdt het midden tusschen schraal en overvloedig te zijn. Bedenkt men, dat de oneffenheid van den grond op de meeste plaatsen slechts gelegenheid laat tot het aanleggen van drooge tuinen, dan is de oogst in den regel goed te noemen. Echter is er een enorm verschil naar de onderscheidene gronden. Men heeft districten, waar de bevolking groot is in verhouding tot de plaats, die zij beslaat, en waar de gronden geen genoegzame rust krijgen om braak te liggen, tot het opdoen van nieuwe voedingstoffen. Daar oogst men gewoonlijk dertig- tot veertigvoud; andere plaatsen, die in alle opzigten het meest bevoorregt zijn, hebben dikwijls zeventig-, tachtig- en honderdvoud, ja soms daarboven; voor het eerste noem ik Sonder, voor het laatste Tonsea tot bewijs.

Misgewas ontstaat, als overal, hetzij door langdurige droogte of te veelvuldigen regen, te sterke hitte gedurende het zetten der vrucht, ziekte, wormen, insecten in den stengel zelven uitgebroeid, of wat men meest van alles ducht, de muizen. De groote muis vreest men minder, maar de kleine veldmuis, waarvan er twee, drie op een' halm kunnen zitten, zonder die door hare zwaarte te breken, die is de schrik der Minahassa-landbouwers. Geheele velden, met de schoonste en rijkste vruchten beladen, kunnen in eenen enkelen nacht geheel worden leêg geplunderd. Die bijna onzigtbare vijand komt in vreeselijke menigte als uit den grond te voorschijn, zet in de duisternis van den nacht zijne verschrikkelijke verwoestingen voort, en de arme mensch staat daar hulpeloos de overblijfselen van zijne vervlogene hoop aan te staren.

De Minahassa-rijst is gemeenlijk fijner, maar ook niet zoo voedzaam als de Java-rijst, ook blijft gene, ontbolsterd, niet zoo lang in goeden bruikbaren staat als deze. Daarom heeft men reeds onder het bestuur van den Resident JANSEN zaai-padi van Java hier aangebragt. Voor den Minahassar heeft deze echter dit nadeel, dat zij van den stengel moet worden afgesneden, terwijl de gewone Minahassa-rijst met de hand wordt afgeplukt. En van zulke nieuwigheden is men niet gediend, terwijl men ook niet wil weten, dat men met het oogstmes even spoedig kan leeren werken. Overigens heeft men hier eene menigte soorten van rijst, die men zelfs tot tachtig, ja tot honderd en twintig brengt. Zij hebben afzonderlijke benamingen, meestal naar personen, waarschijnlijk zulken, die haar aanbragten of het eerst geplant hebben.

Als ik nu nog kortelijk den gang van de rijstkultuur zal aangeven, dan heb ik, zoo voor dit als voor elk dergelijk geval, het vriendelijk verzoek, dat men in aanmerking neme, dat ik in den regel de meest gewone wijze van behandeling aantoon, zonder gedurig in bijzonderheden te treden omtrent afwijkingen van allerlei aard.

Men zoekt in Julij of Augustus eerst de plaats, waar voor dat jaar de akkers zullen worden aangelegd, op de bergen begint men soms nog vroeger. De akkers worden op dezelfde plaats of streek aangelegd om minder aan groote plundering der muizen en wilde varkens bloot te staan, maar het verlies te deelen. Liggen de akkers verspreid, en zijn zij niet terzelfder tijd beplant, dan heeft men meermalen de onaangename ondervinding opgedaan, dat de eene akker na den anderen geplunderd werd. Omdat de grond niet geschikt is, twee of drie jaar achtereen gebruikt te worden, dient men, zoo de gelegenheid daartoe bestaat, ieder jaar nieuwe gronden te zoeken, of zulke, die

hebben braak gelegen. Boschgrond, pas ontgonnen, kan ook een volgend jaar dienen, maar plaatsen waar vroeger reeds tuinen zijn aangelegd, kunnen slechts één jaar beplant worden. Vroeger toonden de walians – met eenige aanwijzing der hoofden – de plaatsen waar de vogel geluk spelde; (1) thans wijst het bestuur de plaatsen, en de dienst van hun vogel is, waar nog heidenen zijn, meer bijzaak geworden. Boschgrond is voordeeliger om de vruchtbaarheid van den grond, maar de arbeid is zwaarder; vroeger bewerkte en braak gelaten tuinen (djoeramej) met koesoe-koesoe, of ook kort houtgewas, zijn ligter te bewerken maar minder vruchtbaar.

Men gaat den grond opnemen; de plaatsen worden verdeeld, waarbij men geene berekening heeft van bouws als op Java, maar zeer onregelmatige lengtebepalingen. Zoo was het althans nog voor weinige jaren. Zoo had men te Sonder en Kawangkoan eene lengtemaat van 15 vademen in het vierkant, de oppervlakte van het werk van eenen dag voor eenen huurling; ieder nam zooveel malen die uitgestrektheid als hij krijgen of bearbeiden kon: soms werd bepaald hoeveel men beplanten moest. Dit laatste is dikwijls zeer noodzakelijk, omdat men anders inderdaad te weinig zou planten. Te Tombariri en Tonsea rekent men sedert lang met tĕktĕk – vierkante vlakteinhoud van 4 × 9 vadem lang en 3 × 9 vadem breed of ook 40 vadem lang en 30 vadem breed. – Thans is de tĕktĕk-rekening algemeen ingevoerd en zijn er toekang-tĕktĕk (soort van inlandsche landmeters) aangesteld, terwijl de tĕktĕk is gesteld op 50 vadem lang en 20 vadem breed. Voor eene juiste berekening van de hoegrootheid

(1) Zie Mededeelingen VII D. blz. 121, e. v. Red.

bebouwden grond telken jare, is deze inrigting zeker zeer te prijzen — en getuigt dus van vooruitgang.

Op een tĕktĕk plant men 1 à 1½ gantang padi, en in den regel neemt men niet minder dan één en niet meer dan vier tĕktĕk: gewoonlijk houdt men het midden.

Het eerste tuinwerk heet mamaras, dat is het wegkappen van het korthout, het gras en de slingerplanten, en wordt besloten met het vellen van het zwaardere hout — werkzaamheden die, zoo mogelijk, meest door mannen worden verrigt. Daarna gaat men over tot het tweede stadium: maroeroek, d. i. het bekappen en opruimen van het hout, en het branden van het drooge gras en kleinhout: de eenige, maar ook zeer goede bemesting. De grond is nu open, om met den patjol — soort van breed maar ligt houweel — bewerkt te worden. Men woelt slechts de oppervlakte om, dat in den regel voldoende schijnt om overvloedige vrucht te bekomen, en op sommige plaatsen zeker raadzaam is, omdat de humus zeer dun boven op ligt, en de dieper liggende aarde stugge kleiaarde, zand- of steengruis of half vergaan trachiet, weinig hoop zou geven op vrucht.

Nu plant men de miloe — maïs of turksche tarwe — regelmatig en op afstanden van een vadem, soms ook digter of wijder, vijf of zeven pitten op eene plaats. Voordeeliger is het, de miloe dadelijk te planten na het branden; men wint tijd voor den groei, en kan den tuin even goed schoon maken; velen doen dan ook zoo. Omtrent den afstand der miloe-stoelen — immers doen zij zich in de verte gezien als zoodanig voor —, of men een vadem, of meer, of minder, zal nemen is men het niet regt eens. Waar men het digter, doet zoo als in het Sondersche, heeft men wel veel vruchten, maar van zeer gering gehalte, zoodat ééne vrucht van elders zoo-

veel pitten geeft, als drie of vier vruchten van dáár. Dat is groot verlies. Moeijelijk zijn zij echter tot eene betere wijze van planten te bewegen.

Het miloe-gewas wordt in drie of vier maanden rijp, al naarmate men zaad neemt van vruchten die vroeger of later rijpen. Zoo heeft men vroege en late miloe, en ook vroege en late rijst. Gedurende dien tijd wordt gewoonlijk de omvang van den tuin nog vergroot, en het geheel nog eens omgespit of schoon gemaakt.

Tegen October of November is de miloe rijp, zij wordt geplukt, en de grond schoon gemaakt voor het zaaijen der padi. Dikwijls neemt men hierbij twee kansen waar, en men zaait op onderscheiden plaatsen vroege en late rijst. Wie niet vroeg genoeg gereed is met het schoonmaken van den grond, is wel genoodzaakt de eerste te gebruiken. Tusschen de padi in wordt op de bergen nog eens miloe geplant, maar niet meer zoo digt op elkander als het eerste gewas. Zoo als boven reeds gezegd is, wordt de padi gezaaid of geplant; het min of meer voordeelige van ieder dier bewerkingen moeten wij in het midden laten.

Gedurende den groei en vóór het zetten der vrucht moet de grond weder van gras en onkruid gezuiverd worden, anders heeft men de hoop op vrucht verloren. Is zij na vijf maanden rijp, dan begint de oogst. Het tweede miloe-gewas is reeds vroeger binnen gebragt, en de padipluk brengt alle handen — vooral van vrouwen, meisjes en kinderen — in beweging: de schoolkinderen krijgen daartoe eenige dagen vacantie, of komen slechts een paar uren in den vroegen morgen ter school. Men plukt de aren aan het eind der stengels met vinger en duim, en werpt ze in lotto's, en deze vol zijnde, brengt men de padi in eene schuur van zeer geringen

omvang, waar de korrel later van den halm door het trappen met de voeten gescheiden wordt. Ook het gemak van dit werk doet den Minahasser aan zijne inheemsche padi de voorkeur geven boven de Java-padi, die moet geslagen worden.

Over het geheel kan men zeggen, dat de rijst-kultuur in hare soort ligt en winstgevend is boven vele andere takken van kultuur. Aan wisselvalligheden moge zij eveneens onderhevig zijn; zij levert hare uitkomsten ook veel spoediger en rijker tevens. Het is daarom bevreemdend, dat de bevolking er niet op bedacht is, om juist deze kultuur uit te breiden. Het tegendeel is waar: het bestuur moet hier en daar gestreng toezien, dat de tuinen tijdig worden geopend en van genoegzamen omvang zijn. Wanneer een negerijman vijftig gantang padi meer wint dan hij zelf noodig heeft, dan krijgt hij gemakkelijk *f* 25 in handen, - berekend tegen den laagsten, bijna niet meer aangenomen prijs, omdat men thans meest 60 tot 100 centen eischt voor den gantang. Gestampt komt de rijst op *f* 1,80, *f* 2,00 à *f* 2,50 en soms *f* 3,00 te staan per gantang; d.i. *f* 5,40, *f* 6,00, *f* 7,50 en *f* 9,00 de pikol van 125 ℔ Amst. Om dat zelfde bedrag te krijgen van koffij, of cacao, of koffo moet hij zeker niet minder werken, en heeft zelfs voortdurend grooter zorg, bij evenveel kans op teleurstelling,

HET INLANDSCHE CHRISTENDOM EN SCHOOLWEZEN
OP TIMOR IN 1862,

DOOR DEN ZENDELINGLEERAAR

W. M. DONSELAAR.

In voldoening aan het verlangen van Heeren bestuurders, wensch ik thans een overzigt te geven van den tegenwoordigen staat der zending op Timor. Daartoe maak ik een begin met de mededeeling van eenige aanteekeningen over de bestaande christelijke gemeenten op dat eiland.

De gemeente ter hoofdplaats Koepang bestaat, voor het kleiner deel, uit Europeanen en afstammelingen, en voor het grooter deel, uit Christenen uit de inlandsche bevolking. In het geheel telt deze gemeente een getal van 614 zielen. Daarvan behooren bijna 200 tot de europesche bevolking. Buiten de weinige europesche militairen der bezetting bedraagt echter het getal geboren Europeanen nog geen tien.

Bovendien woont nog een getal van 373 inlandsche Christenen verspreid in de nabuurschap van de hoofdplaats Koepang, terwijl eindelijk in de buitengemeenten, Oisappa, Babauw, Oisauw, Olio en Pritti dit gedeelte 1041 bedraagt, zoodat de gezamenlijke christenbevolking van dit gedeelte van Timor ruim twee duizend zielen telt.

Het getal ledematen in de gemeente te Koepang en

in den omtrek dezer plaats bedraagt ruim twee honderd personen.

Eene onderscheiding der gemeente in een nederduitsch en een maleisch gedeelte kan te Koepang niet wel worden gemaakt, dewijl ook het europesche deel der gemeente, met weinig uitzondering, uitsluitend zich van de maleische taal bedient. De hollandsche school, hier reeds 13 jaren bestaande, heeft in dit opzigt nog luttel vrucht voortgebragt.

Door overgang uit het heidendom werd de gemeente in 1861 met twaalf personen vermeerderd, en door overkomst van elders met attestatiën, met drie. Door den dood en door vertrek naar elders verloor de gemeente vijf ledematen.

Gedurende 1861 werd de H. doop bediend aan vijftien kinderen. Daarvan was één, een kind van een militair, buiten den echt verwekt, en waren drie uit heidensche ouders geboren, doch door christenouders ter opvoeding aangenomen.

Godsdienstige en zedelijke toestand der gemeente. – Het ligt in den hoogzedelijken aard van het Christendom, waarvan het ideaal volmaaktheid is, dat het niets minder eischt dan reinheid des harten en heiligheid des levens in volkomenen zin. Doch aangezien ook de verstgevorderde daarvan in dit leven maar een klein beginsel bezit, en de volmaaktheid voor een volgend leven is bewaard: zoo is het hier op aarde voor den Christen, in den strijd met de zonde, geen zijn van hetgeen hij wezen moet, maar een streven en trachten daarnaar, of hij het ook bereiken mogt. En even als elk Christen daarbij gedurig stof vindt tot klagt en verootmoediging, zoo zal er ook wel geene gemeente gevonden worden, aan wier godsdienstigen en zedelijken toe-

stand nog niet zeer veel blijft ontbreken. De beschrijving van dien toestand, al gold het ook de beste christengemeente, zal daarom, even als de zelfbeschouwing en zelfbeoordeeling van den enkelen Christen, zoo zij naar waarheid is, wel immer veel reden tot beklag en onvoldaanheid opleveren.

Met het bovengezegde wordt echter geenszins bedoeld de gemeente te Koepang onder de besten te rangschikken, integendeel, er bestaan, helaas! maar al te veel redenen, om haar onder de achterlijke gemeenten eene plaats in te ruimen. Ook met het oog op den tegenwoordigen altijd onvolkomenen toestand van het christelijke leven, kan van den godsdienstigen en zedelijken toestand van Koepang's gemeente, in het algemeen, geene verblijdende getuigenis worden gegeven. Bij velen wordt ongodsdienstigheid, onverschilligheid, zedeloosheid, in meerdere of minder mate aangetroffen, en inzonderheid moet ontucht als het heerschende kwaad worden aangemerkt. Bij het europesche deel der gemeente – met weinig uitzondering alleen uit afstammelingen bestaande – ligt eene voorname oorzaak van dit kwaad, even als op zoo vele andere plaatsen in deze gewesten, in den maatschappelijken toestand van dit gedeelte der bevolking, waarmede bovendien nog plaatselijke ongunstige omstandigheden zamengaan. Van daar, dat vele jongelingen, als zij de hollandsche school verlaten hebben, geen genoegzaam middel van bestaan vindende, naar elders vertrekken, om hun onderhoud te zoeken, terwijl sommigen van degenen die blijven, bij een karig bestaan, zich niet in staat achtende om, met hunne stamgenooten huwende, dezen naar haren stand te onderhouden, zich met inlandsche vrouwen verbinden. Hierdoor blijven er vele ongehuwde dochters over, waarvan het gevolg, bij den

behoeftigen toestand van sommigen en de verzoeking, vooral op eene zeeplaats als Koepang, voor de zedelijkheid niet gunstig kan wezen. Gelukkig evenwel kan van het meerendeel eene gunstiger getuigenis worden afgelegd, en zelfs is de openbare zedelijkheid bij het europesche deel der gemeente te Koepang in den lateren tijd veel verbeterd, vooral ook ten gevolge van een vermeerderd getal huwelijken.

Bij de inlandsche Christenen is de ongehuwde zamenleving nog al veelvuldig. Beneden zal over dit onderwerp nader worden gehandeld.

Indien men de officieële verslagen van sommige residenten, waar zij den toestand der inlandsche Christenen beschrijven, vertrouwen kon schenken, dan zou men tot het besluit geleid worden, dat die Christenen in zedelijken en maatschappelijken toestand nog beneden de heidensche bevolking stonden. Deze beschouwing is echter onwaar. De oorzaak van zulke beoordeeling is gewoonlijk niet verre te zoeken. De ondervinding leert, dat het oordeel over inlandsche Christenen doorgaans in verband staat met de meerdere of mindere ingenomenheid van den beoordeelaar zelven met het Christendom. Weet men hoedanig hij voor zich zelven jegens het Christendom gestemd is, men kan er vooraf meestal zeker van zijn, wat zijn oordeel over inlandsche Christenen zal wezen.

Dit is waar, dat de inlandsche Christenen hier met vele en soms ergerlijke gebreken zijn behebt; doch maakt men eene vergelijking met hunne heidensche landgenooten, dan openbaart zich in het algemeen toch een gunstig verschil, zoowel maatschappelijk als zedelijk, en blijkt de beschavende, verzachtende en veredelende invloed van het Christendom in velerlei opzigten. Het kan niet missen of die gunstige invloed zal zich meer en meer ver-

sterken, uitbreiden en het leven doordringen, indien de bevolking maar voortdurend onder genot van christelijke leiding en onderwijs blijft gesteld. Ook voor het Gouvernement en den handel is de handhaving en uitbreiding van het Christendom van wezenlijk belang. Het Christendom stelt bij de inlandsche bevolking eenen band daar, die haar naauwer aan het nederlandsch gezag verbindt; en bevordert, door vermeerderde beschaving, die meerdere behoeften wekt, de belangen van den handel. Geen krachtiger middel tot ontwikkeling en beschaving en zedelijke verheffing van een volk, dan het Christendom. Doch men vergete het niet, bij het vele gebrekkige dat nog blijft bestaan (de geschiedenis leert het overvloedig): de beschaving en verheffing van een volk, door den gezegenden invloed van het Christendom, is een werk van tijd.

Openbare godsdienstoefening wordt behalve op den Goeden vrijdag, de tweede feestdagen en den Hemelvaartsdag, mede geregeld gehouden op iederen eersten dag der week. Bovendien ben ik sedert eenige weken begonnen op elken woensdagavond eene openbare bijbellezing te houden in het kerkgebouw. De opkomst der gemeente tot de openbare bijeenkomsten is afwisselend, nu eens meer talrijk dan meer schaarsch, doch in het algemeen behoorde die opkomst, de grootte der gemeente in aanmerking genomen, aanzienlijker te zijn.

De godsdienstoefeningen hebben plaats in de maleische taal, behalve op den eersten zondag van elke maand en de tweede feestdagen, wanneer ten behoeve van het kleine garnizoen en enkele europesche ingezetenen, godsdienstoefening in de nederduitsche taal wordt gehouden.

Wekelijks worden vier catechisatiën door mij gehouden, namelijk drie in de maleische taal, als eene voor

volwassenen en ontslagen scholieren, eene voor meisjes tot het europesche deel der gemeente behoorende en eene voor de scholieren van de maleische school, gezamenlijk zeventig catechisanten; voorts nog eene catechisatie in de nederduitsche taal voor scholieren van de hollandsche school, ten getale van vijftien. De opkomst der catechisanten is doorgaans geregeld, en hunne belangstelling en vorderingen in het onderwijs zijn, over het algemeen, bevredigend.

Op de maleische catechisatie voor volwassenen zijn doorgaans ook eenige Heidenen tegenwoordig, van welke ten vorigen jare een twaalftal, en nu onlangs weder een tweetal, na afgelegde belijdenis, in de gemeente konden worden opgenomen.

Buitengemeenten. Behalve te Koepang en in de omstreken dezer plaats, bestaan op Timor nog christelijke gemeenten te Oisappa, Olio, Babauw, Oisauw en Paritti, successivelijk op 6, 15, 18, 21 en 30 palen afstands van de hoofdplaats gelegen. Op de vier eerstgenoemde plaatsen worden christelijke scholen gevonden, vroeger opgerigt door het Nederlandsche zendelinggenootschap, doch sedert 1857 door het Gouvernement overgenomen en onder toezigt van de Subcommissie van onderwijs te Koepang gesteld. De inlandsche onderwijzers, bij deze scholen geplaatst, zijn tevens belast met de leiding der openbare godsdienstoefening op de zon- en feestdagen en het godsdienstig onderwijs der jonge lieden.

De godsdienstige en zedelijke toestand dezer gemeenten is in velerlei opzigten nog zeer gebrekkig, wanneer men de eischen van het Evangelie als maatstaf ter beoordeeling neemt. Nogtans eene vergelijking met de heidensche bevolking wijst een aanmerkelijk verschil aan ten gunste der Christenen, door meerdere verstandsontwikkeling, be-

schaving, verbeterde zeden en gewoonten, en bij vermeerderde behoeften ook meerdere arbeidzaamheid, zoodat voor den onpartijdigen beschouwer een aanvankelijk verbeterde maatschappelijke toestand, als vrucht van het Christendom, niet te miskennen valt.

De vijf genoemde gemeenten werden herhaaldelijk door mij bezocht, en bij die gelegenheid openbare godsdienstoefening en catechisatie gehouden, de Heilige doop en Avondmaal bediend en huwelijken ingezegend. De openbare godsdienstoefeningen werden telken male door genoegzaam de geheele gemeente bijgewoond.

Die godsdienstoefeningen worden op de betrokkene plaatsen in gebouwen gehouden, die tevens voor het geven van schoolonderwijs gebezigd worden. Te Paritti bestaat echter geene school, ofschoon het wenschelijk is, dat er ook daar weder eene wierd opgerigt. Vóór den laatsten oorlog op Timor bestond er eene school van het Nederlandsche zendelinggenootschap, die ten gevolge van het verlaten der plaats door de bevolking, van zelf kwam te vervallen. Het Gouvernement nam later alleen over de scholen van het zendelinggenootschap, die op dien tijd werkelijk aanwezig waren, waaronder de school te Paritti niet behoorde Bij rustiger tijden is de bevolking van Paritti van lieverlede wedergekeerd, en daardoor is nu op nieuw de behoefte aan eene school ontstaan. Daar door de bevolking zelve het verlangen naar eene school is te kennen gegeven, heeft de tegenwoordige Resident, de heer ESSER, aan het Gouvernement voorgesteld om te Paritti weder eene school op te rigten.

Babauw heeft een vrij goed steenen kerkgebouw, opgerigt uit een fondsje, dat tijdens mijne vroegere vestiging op die plaats werd tot stand gebragt. Uit datzelfde fondsje werden ook betaald twee nieuwe metalen klokken,

eene voor Babauw (ƒ 129) en eene voor Olio (ƒ 110), terwijl onlangs eene som van ƒ 1000 werd belegd tegen 12 % 's jaars.

Bij de bovenbedoelde kerkelijke bezoeken werden door mij te Oisappa gedoopt een volwassene en negen en dertig kinderen; in het huwelijk bevestigd achttien paren.

Te Babauw en Oisauw gedoopt tien volwassenen (uit de Heidenen) en dertig kinderen; in het huwelijk bevestigd vijf en twintig paren.

Te Olio gedoopt elf kinderen, en in het huwelijk bevestigd acht paren.

Te Paritti gedoopt dertig kinderen, en in het huwelijk bevestigd acht paren.

Ik voeg hierbij eene statistieke opgave van de inlandsche christenbevolking op het nederlandsche gedeelte van het eiland Timor.

GEMEENTEN.	GEDOOPTEN.			LEDEMATEN.		
	Mannelijk geslacht.	Vrouwel. geslacht.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Koepang en omstreken..	441	354	795	70	113	183
Oisappa..........................	156	145	301	13	19	32
Babauw..........................	146	126	272	10	19	29
Oisauw..........................	77	75	152	11	16	27
Olio................................	139	131	270	4	4	8
Paritti..........................	38	22	60	—	—	—
Totaal..........	997	853	1850	108	171	279

Eiland Rotti. Het aantal Christenen op dit eiland bedraagt nog geen duizend. In 1860 werd aan de Gosznersche zendelingen JACKSTEIN en PAPE vergunning verleend om op Rotti hun dienstwerk uit te oefenen, onder genot van eene maandelijksche toelage voor JACKSTEIN van *f* 80 en voor PAPE van *f* 50. Van den eerstgenoemden zendeling komt in het tijdschrift de Vereeniging (Jaarg. 1861, afl^{n}. Sept. en Oct.) een verslag zijner werkzaamheden voor, dat niet overal getrouw aan de waarheid kan heeten, en waarin van zijnen arbeid vermelding geschiedt op eene wijze, die niet van ophef en overdrijving is vrij te pleiten. De zendeling PAPE, een nederig en vroom man, zal thans van Rotti naar Babauw worden verplaatst. Het was tot dusverre met de beide zendelingen een gedurig ziek zijn en sukkelen op Rotti. Gedurende den tijd van mijn verblijf alhier, kwamen zij herhaaldelijk naar Koepang over, om hier herstelling te zoeken. Het blijkt op nieuw, even als vroeger met de zendelingen van het Nederl. zendelinggenootschap op Rotti, hoe ongunstig het klimaat van dit eiland voor den Europeaan is. JACKSTEIN en PAPE hadden, gedurende de drie of vier jaren van hun verblijf te Makassar, daar steeds eene goede gezondheid genoten. PAPE was in Januarij j.l. met eene europesche vrouw gehuwd, en naar Rotti vertrokken, doch onlangs kwam hij weder naar Koepang met zijne vrouw, die ernstig ziek was, terwijl hij zelf ook aan koortsen leed. Reeds vroeger was door den Resident aan 't Gouvernement voorgesteld, PAPE naar Babauw te plaatsen, wegens zijn gedurig sukkelen op Rotti, en zijne toelage tot *f* 75 's maands te verhoogen, voorts, eenen anderen zendeling in zijne plaats, op Rotti, te stellen. Het Gouvernement heeft nu met de laatste mail geantwoord, dat PAPE des verkiezende

zich te Babauw kan vestigen, maar in eene verhooging van toelaag werd bezwaar gevonden, zoowel als in zijne vervanging op Rotti. Evenwel PAPE zal zich nu toch te Babauw vestigen. Eene woning wordt hem op last van den Resident kosteloos verstrekt. Dewijl nogtans zijn inkomen al te karig is, en hij er te Babauw onmogelijk meê rond kan komen, zoo heb ik getracht hem eenige tegemoetkoming te bezorgen, en daartoe aan de oudsten der gemeente van Babauw voorgesteld, de *f* 10 rente, die zij 's maandelijks van hun fondsje verkrijgen, aan PAPE af te staan, waarin zij ook gereedelijk hebben bewilligd. Nog staan er te Babauw, op de plaats waar vroeger mijne woning stond, een dertigtal klapperboomen, die, zoo als ik vernam, nog altijd in eigendom aan het Nederlandsche zendelinggenootschap behooren. Tot dusverre genoten de onderwijzers daarvan de vruchten. Aangezien de tegenwoordige meester een traktement van *f* 25 's maands heeft, zoo heb ik het vruchtgebruik dier boomen voorloopig aan PAPE afgestaan, waarmede Bestuurders, zoo ik vertrouw, wel genoegen zullen nemen. Ik verblijd mij, dat Babauw en de nabijgelegene gemeenten thans weder een' eigen' zendeling bekomen. De kerkelijke bezoekreizen, van tijd tot tijd aan die gemeenten gebragt, waren toch onvoldoende om de belangen dier gemeenten naar eisch te behartigen. Moge PAPE er eene gewenschte gezondheid genieten, en zijn arbeid er van den Heer gezegend zijn!

Ofschoon het Gouvernement geen' ander' zendeling in PAPE's plaats naar Rotti wil zenden, zoo vertrouw ik toch, wanneer door de radja's van het gedeelte van Rotti, waar P. is werkzaam geweest, een verzoek wordt ingediend aan het Gouvernement om weder een' pandita te mogen hebben, dat dit verzoek wel zal worden in-

gewilligd. Een groot bezwaar blijft echter het ongezonde klimaat voor den Europeaan.

Scholen. Zoo als bekend is, werden in 1857 de inlandsche scholen op Timor en Rotti door het Gouvernement overgenomen. Daarbij werd uit 's lands kas beschikbaar gesteld jaarlijks eene som van ƒ 4380 voor achttien scholen op Rotti en ƒ 1500 voor vijf scholen op Timor, behalve de school te Koepang, die reeds van vroeger door het Gouvernement werd bekostigd; bovendien eene som van ƒ 250 's jaars als tegemoetkoming in het aanschaffen van schoolmeubelen en leermiddelen.

Bij het weder oprigten van een aantal nieuwe scholen op het eiland Rotti deed zich groot bezwaar voor om geschikte, of ook maar eenigszins geschikte onderwijzers te bekomen. De achttien scholen op Rotti zijn thans allen van onderwijzers voorzien, doch de meesten zijn ongeschikt en onbekwaam voor hunne betrekking. Sommigen dier meesters waren vroeger in dienst bij het Ned. zendelinggenootschap, doch werden wegens zedeloos gedrag uit hunne betrekking ontslagen. Thans moeten weêr een paar meesters op Rotti ontslagen worden, wegens ongeoorloofde gemeenschap met schoolmeisjes gepleegd. De scholen op Timor zijn thans van geschikte onderwijzers voorzien. Drie kweekelingen uit het instituut van BOSKOTT te Amboina werden in dit jaar te Babauw, Olio en Oisauw geplaatst.

Behalve de reeds genoemde scholen werd in dit jaar door het Gouvernement vergunning verleend tot het oprigten van twee nieuwe scholen onder de timoresche bevolking van Fialarang en Djenello in Midden-Timor. De reeds bestaande zes scholen op Timor worden genoegzaam alleen door scholieren van rottinesche

afkomst bezocht. De scholen van ons genootschap onder de Timorezen, zoo als te Baung en Oikabiti in het rijkje van Amarassi, moesten vooral wegens ongeregelde opkomst der scholieren, weder worden opgeheven. De oprigting van de boven bedoelde scholen onder de timoresche bevolking wordt door de Regering als eene proeve aangemerkt.

Wegens de groote behoefte aan geschikte onderwijzers en de onmogelijkheid om deze te bekomen, wanneer zij voor dit vak niet behoorlijk worden opgeleid, is door de subcommissie van onderwijs te Koepang, waarvan ik lid ben, een voorstel aan de hoofdcommissie van onderwijs ingediend tot oprigting van eene kweekschool te Koepang voor inlandsche onderwijzers. In allen gevalle zal de Regering iets moeten doen tot verkrijging van onderwijzers van beter gehalte dan het meerendeel dergenen, die thans bij onze scholen werkzaam zijn.

Voor de kennis der scholen op Timor laat ik hier een en ander volgen, dat ontleend is aan een verslag van door mij verrigte schoolbezoeken in de maand Mei j.l., en ingediend aan de subcommissie van onderwijs te Koepang.

Te Babauw waren van de 103 op de schoollijst ingeschrevene scholieren – 69 jongens en 34 meisjes – zeventig op den dag des onderzoeks tegenwoordig. Door de eerste klasse – 18 leerlingen tellende – werd als proeve gelezen in het Maleische leesboek over de Bijbelsche geschiedenis: „Torat dan Indjil". (Dit boekje is door den Heer J. ESSER in het Maleisch vertaald. Een eerste druk verscheen in 1856 bij HÖVEKER te Amsterdam, een tweede in 1859 bij KEMINK & ZOON te Utrecht. Het is een nuttig leesboek over de Bijbelsche geschiedenissen met toepasselijke aanmerkingen. De taal heeft echter nog al gebreken. Ik ben thans bezig op verzoek

van den Heer ESSER het werkje ten behoeve van een' volgenden druk te herzien). Bij verreweg de meesten was dit lezen niet zoodanig als men van leerlingen in de eerste klasse, tusschen 12 en 16 jaren oud, verwachten mogt. Eenigermate kan de oorzaak hiervan worden toegeschreven aan de meer ongewone spelling van het genoemde leesboek. De maleische schoolboeken van wege het Nederlandsche zendelinggenootschap uitgegeven volgen in de spelling allen de hoogmaleische bijbelvertaling, en die spelling is in de Molukken algemeen gebruikelijk geworden. Op Java wordt eene andere spelling van het Maleisch met latijnsch karakter gevolgd, maar er heerscht ook daar nog eene groote onregelmatigheid. Waar nu schoolboeken met verschillende maleische spelling worden gebezigd, is dit belemmerend voor het onderwijs. Wenschelijk ware het daarom, dat men tot vaste en algemeen aangenomene regelen voor de spelling van het Maleisch met romeinsche letter kon geraken. Zoo lang dit echter nog niet het geval is, zal het nuttig wezen, dat onze scholieren zich leeren gewennen aan de verschillende wijzen van spelling, die tot dus verre bestaan. Daardoor zullen zij ook gebruik kunnen maken van de vele nuttige schoolboeken en andere maleische geschriften, die op Java tegenwoordig worden uitgegeven.

Het lezen in het Evangelie van Mattheus, zijnde eene verbeterde maleische vertaling (van wijlen Br. HERMANN), uitgegeven door het Nederlandsche zendelinggenootschap, ging over het algemeen wat beter.

Het schrift van de leerlingen dezer klasse was in groot en middelmaat doorgaans vrij goed, doch in klein beneden het middelmatige, bij de meesten.

Rekenen was gebrekkig. Geen der leerlingen was nog gevorderd tot de deeling met heele getallen.

De kennis der bijbelsche geschiedenis was mede zeer onvoldoende. Het gezang, ofschoon niet welluidend, was in vereeniging met de leerlingen der tweede klasse tamelijk goed volgens de noten, doch afzonderlijk door enkele der leerlingen, gebrekkig.

Van 13 jongens en 9 meisjes in de tweede klasse aanwezig, lazen dertien vrij goed in het Kitab Midras van WESTER, zes redelijk en drie gebrekkig. – Het schrijven van letters op de lei was over het algemeen vrij wel. – Van rekenen was niets bekend.

In de derde klasse oefenden 30 leerlingen, in vier afdeelingen, zich in het spellen en aanvankelijk lezen, op de vier eerste leestafels, uitgegeven door het Nederlandsche zendelinggenootschap. Ook in deze klasse gaat het onderwijs een' tragen gang.

Even als bij het verslag in November des vorigen jaars, moet ook thans weder een ongunstig getuigenis worden gegeven aangaande den toestand van het onderwijs in de school te Babauw. Doch nu, gelijk als toen, moet ook weder als hoofdoorzaak van dien ongunstigen toestand gewezen worden op de zeer ongeregelde opkomst der scholieren. Daarin is nog geene verbetering gekomen. Zoo als boven vermeld is, staan op de schoollijst als schoolpligtig ingeschreven 103 scholieren. Doch daarvan komen afwisselend gewoonlijk niet meer dan 20 tot 30 ter school. Alleen bij het vooraf aangekondigde schoolexamen is, zoo als ook thans het geval was, een aanzienlijk getal tegenwoordig. Dringend noodzakelijk is het nemen van maatregelen tot bevordering van een meer gezet schoolbezoek.

De onderwijzer bij de school te Babauw, W. MAKATILA, daar reeds sedert veertien jaren werkzaam, is thans vervangen door LOPARISA, kweekeling van het instituut

voor inlandsche onderwijzers te Amboina, onlangs van daar met nog twee andere kweekelingen van dat instituut herwaarts gekomen. Bij besluit van den Resident van Timor, dd. 17 April 1862, werd LOPARISA aangesteld tot onderwijzer 1e klasse bij de school te Babauw.

Deze mutatie had plaats ten gevolge van het verzoek van den onderwijzer MAKATILA om verplaatsing. Hij werd daartoe vooral geleid door ontstemming, ten gevolge van het verbranden zijner woning, waarbij hij genoegzaam geheel zijne kleine bezitting verloor. De brand is meer dan waarschijnlijk moedwillig aangestoken. Om welke redenen is onbekend, dewijl de genoemde onderwijzer, een gemoedelijk man van zacht karakter en onbesproken leven, algemeen bij de bevolking geacht is.

Oisauw. Op de schoollijst hier zijn ingeschreven 53 jongens en 20 meisjes, te zamen 73 scholieren. Daarvan waren bij het onderzoek 57 tegenwoordig.

Het zal voldoende zijn hierbij aan te teekenen, dat het gehoudene onderzoek deed blijken, dat de toestand van het onderwijs op deze school even weinig reden tot tevredenheid oplevert als te Babauw, en in enkele opzigten zelfs nog minder. De tafel van vermenigvuldiging werd niet eens door al de leerlingen van de eerste klasse gekend. In de tweede klasse waren sommige leerlingen van 13 en 14 jaren oud, die zich nog in de eerste beginselen van het lezen oefenden, en van de 30 leerlingen dezer klasse wist niemand te zeggen hoeveel 4 × 4 was. Ook hier is de oorzaak van dien achterlijken staat der school vooral gelegen in de ongeregelde opkomst der scholieren, ofschoon ook de meester weinig ijver in zijne betrekking aan den dag legt. Deze onderwijzer werd naar het eiland Rotti overgeplaatst, en is thans vervangen door den van Amboina overgeko-

menen onderwijzer HITAHIRION, benoemd tot onderwijzer eerste klasse.

Olio. Gunstiger was de staat van het onderwijs te Olio, waar de leerlingen doorgaans meer geregeld de school bezoeken. Op de schoollijst staan ingeschreven 47 jongens en 22 meisjes, te zamen 69 scholieren. Daarvan waren bij het onderzoek tegenwoordig 55.

Even als op de andere scholen valt ook hier in het oog het groot verschil tusschen het aantal jongens en meisjes. Voor de drie scholen van Babauw, Oisauw en Olio zijn ingeschreven een gezamenlijk getal van 169 jongens en van slechts 76 meisjes. Het aantal meisjes is dus meer dan de helft minder dan dat van de jongens. De oorzaak daarvan is, dat de ouders het schoolonderwijs voor hunne dochters minder noodzakelijk achten, en ze liever te huis houden, om er huiselijke diensten van te genieten. Hetzelfde verschijnsel doet zich in genoegzaam gelijken graad, ook elders voor, bv. in de Minahassa, waar ult. Dec. 1859, voor de gezamenlijke scholen waren ingeschreven 8156 jongens en 4483 meisjes. (1)

De eerste klasse telde thans slechts 6 leerlingen, dewijl eene maand geleden 14 leerlingen dezer klasse wegens voltooid onderwijs ontslagen waren.

Het lezen was voldoende; schrijven van groot goed, klein middelmatig. De tafel van vermenigvuldiging goed gekend. In het rekenen gevorderd tot de deeling met 2 en 3 cijfers.

Behoudens eene enkele uitzondering lazen de 23 leerlingen der 2e klasse vlot en duidelijk in het schoolboek van WESTER. De eerste schrijfoefeningen waren voldoen-

(1) Op dit verschil is reeds meermalen in dit Tijdschrift de aandacht gevestigd. RED.

de. De tafel van vermenigvuldiging kende men vrij goed. Overigens in de rekenkunde gevorderd tot de vermenigvuldiging en het begin der deeling.

Ook de derde klasse, waarin 27 leerlingen tegenwoordig waren, die zich in het 1e en 2e spelboekje oefenden, gaf reden tot tevredenheid.

Over het geheel was de toestand dezer school bevredigend, en het was mij aangenaam, dat ik mijne goedkeuring kon betuigen aan onderwijzer en kinderen.

De onderwijzer F. TOUMODOKH, die eene reeks van jaren te Olio is werkzaam geweest, had om eene vermeerdering van inkomen te verkrijgen, zijne verplaatsing bij de nieuw op te rigten school te Fialarang verzocht. In zijne plaats werd thans bij de school te Olio als onderwijzer aangesteld de, mede van Amboina overgekomene en in het instituut van den heer ROSKOTT opgeleide, onderwijzer WARISAL. Na eene korte toespraak, die ik bij deze verwisseling tot de beide onderwijzers en de kinderen rigtte, sprak ook de aftredende onderwijzer een woord van afscheid tot zijne voormalige leerlingen. Het bleek bij deze gelegenheid, dat TOUMODOKH zich in groote mate de liefde zijner scholieren verworven had, die hun smartgevoel over het verlies van hunnen onderwijzer in een algemeen geween openbaarden, waardoor ik zelf diep getroffen werd.

Oisappa. Het getal kinderen op de schoollijst ingeschreven bedraagt 24 jongens en 20 meisjes, te zamen 44. Daarvan waren 42 tegenwoordig. Als onderwijzer 1e klasse staat aan het hoofd dezer school de inlandsche christen meester S. MOLLÉ.

De scholieren zijn verdeeld in drie klassen. Dewijl in het begin van dit jaar een getal van 15 leerlingen wegens gevorderden leeftijd van de school ontslagen

werd, zoo zijn de tegenwoordige meerendeels nog jong, en geen hunner boven de 12 jaren oud.

De derde klasse bestond uit 23 kinderen van 6 en 7 jaren oud, die onderwezen werden in het leeren der letters, spellen en het schrijven en uitspreken van cijfers en getallen. Daar de onderwijzer, even als al de overigen in deze residentie onbekend is met de klankmethode (1), zoo wordt het onderwijs nog steeds op de oude manier gegeven. Twaalf kinderen leerden van de maleische leestafels de letters, die door de meesten goed werden gekend. Van de overige elf leerlingen dezer klasse, die met spellen een' aanvang hadden gemaakt, waren drie hierin vrij wel bedreven, de overigen middelmatig of gebrekkig. Het schrijven en uitspreken van cijfers en getallen ging bij enkelen vrij goed.

De tweede klasse telde 8 leerlingen van 7 – 9 jaren oud. Zij lezen in het Kitab Midras van WESTER, de eerste hoofdstukjes goed en met den regten toon, terwijl ook de daarin voorkomende hoogmaleische of arabische woorden door hen worden verstaan. Doch in het volgende gedeelte van het boekje ging het lezen en verstaan gebrekkig, zoodat het bleek, dat zij zich voornamelijk tot dus verre met de eerste bladzijden hadden bezig gehouden. Het schrijven, dat op de lei geschiedde, was middelmatig. In het rekenen was deze klasse tot de aftrekking gevorderd.

De eerste klasse had 14 leerlingen van 9 – 12 jaren oud. Als proeve van hunne vorderingen in het lezen

(1) Wij gelooven niet, dat deze methode op de inlandsche scholen nog ergens anders dan in de Minahassa is ingevoerd, waar de zendeling N. GRAAFLAND haar op het leesonderwijs in het Maleisch toepaste, en haar gebruik mogelijk maakte door het vervaardigen van een drietal leesboekjes, door het Genootschap uitgegeven. RED.

werd het 2e hoofdstuk van het Evangelie van Lukas gekozen Elf leerlingen van deze klasse lazen goed, ofschoon niet alle arabische woorden door hen werden verstaan, hetgeen trouwens bij de menigte dier woorden in de zoogenaamde hoogmaleische bijbelvertaling voorkomende, voor de kinderen dan ook uiterst moeijelijk wordt. Het is er zelfs verre van daan, dat de meesters al die uitheemsche woorden kennen. (En evenmin de zendelingen, tenzij dan, dat men de beteekenis uit de nederduitsche bijbelvertaling trachte te verstaan. Uit honderd slechts een enkel voorbeeld. Jes. 57 : 15 a „demikijen bafermân Ilhakhu-'lnalij wa'lrafîn, jang mengadijâmi 'ubûd." Bijna louter Arabisch!) — Het schrift was middelmatig. De vier hoofdregelen der rekenkunde werden wat het werktuigelijke aangaat, vrij goed in deze klasse bewerkt. De kennis van de bijbelsche geschiedenis was, zoowel bij deze klasse als de beide andere, gebrekkig, slechts enkelen wisten iets van de eerste beginselen. Den onderwijzer werd daarom aanbevolen dit gedeelte van het onderwijs ernstiger te behartigen, alsmede ook beter te zorgen voor de reinheid der kinderen op ligchaam en kleeding, hetgeen nog al te wenschen overliet. Overigens mag de toestand van het onderwijs in deze school, in verband met den jeugdigen ouderdom der meeste scholieren en het ook hier bestaande gebrek van ongeregelde opkomst, tamelijk bevredigend worden genoemd.

Oiboefoe. De school te dezer plaats, slechts door een twintigtal kinderen, en dat nog zeer ongeregeld, bezocht, verkeert in een' treurigen toestand. De meester, die ongeschikt is voor zijn vak, is thans overgeplaatst in eene andere betrekking (vaccinateur), en vervangen door den onderwijzer van Babauw W. MAKATITA. Het

schoolgebouw wordt thans verplaatst naar eene naburige kampong, Ledemata, die in het midden van eene meer bevolkte streek gelegen is, en waar dus gelegenheid bestaat tot verkrijging van een grooter aantal scholieren.

Koepang. Op de schoolrol staan 130 kinderen ingeschreven. Daarvan behooren 7 tot de afstammelingen van Europeanen, 80 tot de inlandsche christen bevolking, 27 tot de chinesche en 16 tot de inlandsche heidensche bevolking. De school staat sedert vele jaren onder de leiding van den reeds bejaarden onderwijzer NOIJA, die als de meest bekwame onder de maleische onderwijzers dezer residentie mag worden beschouwd.

Bij het onderzoek waren 85 scholieren tegenwoordig, meest allen goed gekleed en van een zindelijk voorkomen. De vorderingen der leerlingen in alle klassen is zeer bevredigend. De 26 leerlingen tot de 1ste klasse behoorende lezen voor het grooter deel vloeijend en duidelijk, en toonen te verstaan wat door hen gelezen wordt. Onder de oudste leerlingen dezer klasse zijn er sommigen, wier schrift fraai mag worden genoemd.

Veel meer dan op de overige inlandsche scholen dezer residentie wordt in de school te Koepang werk gemaakt van de rekenkunde. Wordt elders de rekenkunde niet verder gebragt dan tot de deeling met heele getallen, en dit nog soms zeer gebrekkig; hier daarentegen worden de leerlingen der 1ste klasse geoefend in den regel van drieën met breuken, in de intrest-, rabat- en gezelschapsrekening, waarin sommigen der meest gevorderde leerlingen net bewerkte proeven van bekwaamheid gaven, moge de bewerking dan ook werktuigelijk geschieden. In de bijbelsche geschiedenis zijn de oudste leerlingen mede vrij wel bedreven. In het algemeen munt de school te Koepang boven de overige inland-

sche scholen in deze residentie uit, en de onderwijzer NOYA verdient alleszins lof en aanmoediging voor de wijze, waarop hij zijne betrekking vervult. (Met de laatste mail werd berigt ontvangen, dat de Regering, op voorstel van de Hoofdcommissie van onderzoek de magtiging des konings heeft gevraagd, om het traktement van NOYA van *f* 30 op *f* 60 's maands te brengen, en tevens een' ondermeester voor de school te Koepang toe te staan op *f* 15 's maands.) Al de boven vermelde scholen zijn thans behoorlijk van leermiddelen voorzien. Aan elke school werd mede een compleet stel leestafels en eene kaart van Palestina (1) verstrekt. Door tusschenkomst van de zendingvereeniging te Koepang, die zich ook de bevordering van het inlandsch schoolonderwijs ten doel stelt, werden de scholieren niet alleen in de gelegenheid gesteld, zich velerlei schoolbehoeften aan te schaffen, maar ook voor de helft goedkooper te verkrijgen dan zij vroeger bij particulieren gewoon waren te betalen. Door de genoemde vereeniging wordt op die wijze eene zeer gewenschte hulp aan de maleische scholen, zoowel op Timor als Rotti, verleend.

Onder de voorstellen in het belang van scholen en onderwijzers, door mij aan de Subcommissie ingediend, behoort ook het volgende:

1.) Noodzakelijk is het aanwenden van maatregelen ter bevordering van eene meer geregelde opkomst der

---

(1) Wij doen hier niet anders dan de gelegenheid eens aangrijpen, om te verklaren, dat het veelvuldig gebruik van de kaart van Palestina op de inlandsche scholen geenszins de goedkeuring van Bestuurders wegdraagt. Zij zijn het eens met hen, die meenen, dat ofschoon eene zoodanige kaart bij het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis haar nut kan doen, even als het gebruik van kaarten bij alle historisch onderwijs, het echter van meer nut zou zijn voor de inlandsche jeugd, indien zij meer kennis van haar eigen land en van den geheelen Archipel verwierf. (RED.)

scholieren. Om daartoe te geraken neem ik de vrijheid aan de Subcommissie voor te stellen een afschrift te verzoeken van het reglement voor de inlandsche scholen op de Moluksche eilanden. De invoering van dat reglement, door het Gouvernement bekrachtigd, heeft volgens de verslagen van de Subcommissie van onderwijs te Amboina en te Banda (op de Bandasche eilanden werd het met eenige wijziging toegepast) bijzonder gunstig gewerkt tot eene meer geregelde opkomst der scholieren. Bij dat reglement is onder anderen vastgesteld, dat alle jongens, van hun zesde tot en met hun veertiende, en alle meisjes, van haar zesde tot en met haar dertiende jaar, schoolpligtig zijn. Tot bewijs van de gunstige werking van dat reglement volgen hier een paar aanhalingen uit de Algem. Verslagen van den staat van het onderwijs in N. I. van 1857 en 1859. Met betrekking tot de Ambonsche eilanden wordt op bl. 118 van eerstgenoemd verslag aangeteekend: „Met het jaar 1856 zijn wij in meer dan een opzigt een gelukkig tijdperk ingetreden met betrekking tot het inlandsche onderwijs. Sinds lang toch had de behoefte aan een verbeterd reglement, bij hetwelk de regten en pligten onzer schoolmeesters met meer juistheid worden omschreven dan bij de oude instructie het geval was, zich doen gevoelen. Van daar dan ook, dat de maar al te gegronde klagten over de ongeregelde opkomst der schoolkinderen schier op eenmaal hebben opgehouden." Van Banda vindt men op blz. 114, Verslag 1859, gemeld: „Met betrekking tot het grooter aantal kinderen, dat thans in vergelijk met vroegere jaren op deze school onderwijs geniet, moet vermeld worden, dat zulks een gevolg is van het in werking treden op 1 Februarij 1858 van het door de Subcommissie ontworpen en door

den Gouverneur der Moluksche eilanden gearresteerd reglement voor het inlandsche schoolwezen in deze residentie."

2.) Het is mij gebleken, dat er eene gunstige bepaling bestaat aangaande het pensioneren van inlandsche christen schoolmeesters in de Molukko's. In het Algem. Verslag van het onderwijs over 1857, bl. 156, wordt het volgende medegedeeld:

„Ten einde gelegenheid te hebben, de oude en minder geschikt geoordeeld wordende inlandsche christen meesters te vervangen en te pensioneren, is dit jaar bij Gouvernements besluit, dd. 25 April 1857, n°. 12, bepaald, met wijziging van art. 1 van het besluit van 28 Junij 1855, n°. 2, dat het pensioen van de inlandsche christen schoolmeesters in de Molukko's voortaan geregeld zal worden op den voet van Staatsblad 1852, n°. 18, en berekend naar den maatstaf van twee derde gedeelten van het door hen uit 's Lands kas, gedurende niet minder dan twee jaren hoogst genoten activiteits traktement voor twintig volle jaren dienst en meer."

Toen dit besluit genomen werd was de overname van de scholen van het Ned. zendelinggen. op het eiland Timor door het Gouvernement, nog niet afgeloopen en hieraan moet het zeker worden toegeschreven, dat in genoemd besluit alleen van de Molukko's gesproken wordt. Er bestaat toch geen reden, waarom de door het Gouvernement bezoldigde inlandsche christen onderwijzers in de Molukko's bevoorregt zouden zijn boven die in de residentie Timor. Ik stel daarom aan de Subcommissie voor het Gouvernement te verzoeken, dat de bepaling van het Gouvernements besluit d. d. 25 April 1857, n_0. 12 ook van toepassing werde verklaard op de inlandsche christen onderwijzers in de residentie Timor.

3. Er bestaat op onze inlandsche scholen behoefte aan meerdere verscheidenheid van leesboekjes. De hier gebruikelijke zijn te gelijksoortig, en daardoor wordt het onderwijs te eentoonig voor de kinderen. Een rekenboekje ontbreekt zelfs geheel. Om in deze behoefte te voorzien komt het mij wenschelijk voor, dat de Subcommissie wete, welke leermiddelen er voor de maleische scholen bestaan. Ik heb daarom de eer voor te stellen, dat van het Gouvernement of de Hoofdcommissie van onderwijs worde verzocht een paar exemplaren van de in de laatste jaren voor het maleische schoolonderwijs uitgegevene leesboekjes.

Uit de algemeene verslagen van de Hoofdcommissie zijn mij de volgende werkjes bekend geworden, waarvan ik echter niet meer dan de opgegevene titels weet te vermelden: 1. Maleische spel- en leesboekje; 2. GONGRIJP vertaling der bijbelsche verhalen voor kinderen van C. SCHMID; 3. idem, bagi bagi tjeritera (allerlei verhalen); 4. C. NETSCHER Maleisch leesboek 2 stukjes; 5. N. GRAAFLAND kitab batja akan manusija, binatang dan tatanaman: (leesboekje over menschen, dieren en planten); 6. A. A. VOORNEMAN peladjaran hadat boewat anak moeda; (lessen voor kinderen); 7. idem, tjerita dari satoe anak laki-laki jang tjinta orang toewanja, (vèrhaal van een knaapje, dat zijne ouders liefheeft); 8. N. GRAAFLAND, Rekenboekje drie stukjes; 9. DE BRUIN, Maleische aardrijkskunde; 10. Kitab ilmoe hitongan (rekenboek); 11. Voorbeelden van schoonschrift.

Zendingvereeniging. In het vorige jaar kwam hier, vooral door medewerking van den Resident ESSER eene vereeniging tot stand, die zich de bevordering van het Christendom onder Christenen en Heidenen ten doel stelt. De deelneming aan deze vereeniging, door maandelijksche bijdragen in

geld, is nog al ruim geweest, ook onder de inlandsche Christenen. Maandelijks wordt een openbare bidstond gehouden, waarin tevens berigten worden medegedeeld aangaande den toestand en de uitbreiding van het Christendom op aarde. Ook de Resident zelf is bij die gelegenheid soms als spreker opgetreden. Die bidstond wordt gehouden op den avond van den zondag, die invalt vóór of op den dag van volle maan. Deze schikking geschiedt, om locale omstandigheden, ten gerieve van de gemeente, dewijl hier ter plaatse geene straatverlichting bestaat. De Vereeniging bepaalt hare werkzaamheden uitsluitend tot de residentie Timor, voor zoo veel hare geringe krachten gedoogen. Veel goeds is reeds door haar verrigt ten behoeve der scholen op Timor en het nabijgelegen eiland Rotti. Treurig zag het er uit op de scholen ten aanzien van leermiddelen en schoolbehoeften. Door tusschenkomst der Vereeniging worden de scholieren thans in staat gesteld, om allerlei schoolbehoeften gemakkelijk en tot goedkoope prijzen te bekomen. Voorts worden Bijbels en stichtelijke christelijke geschriften door de Vereeniging verspreid. Op ons verzoek ontvingen wij van het Nederl. O. I. bijbel- en zendelinggenootschap te Batavia een' voorraad maleische O. en N. Testamenten, terwijl wij nog 2000 exemplaren van de Soerabajasche uitgave van het N. T. van het Nederl. bijbelgenootschap wachtende zijn. (Zoo als ik van den Heer ESSER verneem, zullen wij dit aanzienlijk getal exemplaren gratis bekomen.) Tegen betaling ontvingen wij eene aanzienlijke hoeveelheid van de geschriften, die te Batavia worden uitgegeven door de Vereeniging ter verspreiding van christelijke maleische lectuur. Ook wenscht de Vereeniging door evangelisatie onder de Heidenen werkzaam te zijn. Daartoe hopen wij een paar

jonge lieden op te leiden, die als evangelisten onder de Heidenen kunnen werkzaam zijn. We ontmoeten echter nog al veel bezwaar in het vinden van personen, die voor dat werk geschikt zijn te achten. Op voorstel en aandrang van den Heer ESSER werd de Utrechtsche zendingvereeniging uitgenoodigd om een paar zendelingen te zenden naar het eiland Savoe, tusschen Timor en Sandelhout-eiland gelegen. De bevolking bezit geene mindere vatbaarheid dan de rottinesche, en spreekt eene eigene taal. De communicatie met Timor is zeer schaarsch, en geschiedt alleen een paar malen in het jaar, met inlandsche praauwen. In den oostmoeson kunnen er geen praauwen van Savoe naar Timor komen, dan alleen langs grooten omweg, en in den westmoeson omgekeerd. Ik voor mij, zou er groot bezwaar in vinden, europesche zendelingen op dat eiland te plaatsen, of daartoe aan te raden, tenzij dan de communicatie met Timor verbeterd kon worden. Anders, daar het eiland ook al ongezond is, is de europesche zendeling in geval van ziekte, geheel verlaten, terwijl hem gedurende verscheidene maanden de gelegenheid ontbreekt, herstelling te Koepang te zoeken, zoo als de zendelingen van Rotti tot dus verre gewoon waren dit te doen.

Vooruitzigten voor de evangelisatie op Timor. Bijzonder gunstig kunnen de vooruitzigten niet worden genoemd, vooral wanneer men het oog vestigt op de eigenlijke timoresche bevolking. Mijn oordeel kan dienaangaande niet anders zijn, dan ik het reeds vóór twaalf jaren aan Heeren Bestuurders heb medegedeeld. Onder de gemengde bevolking van Koepang, en langs de omstreken der baai van Koepang, waartoe de streken van Babauw dan ook behooren, bestaat vooruitzigt tot uitbreiding van het Christendom, bij voortgezette werkzaam-

heid. In deze streken worden nog al enkele kampongs met eenige bevolking gevonden. Ook de middelen van bestaan zijn hier tamelijk voldoende voor degenen die werken willen, door handel, landbouw, veeteelt en vischvangst, zoodat hier ook meer maatschappelijke welvaart en vooruitgang kan worden verwacht. De bevolking van deze streken zal ongeveer zeven- of achtduizend zielen bedragen, waarvan er een paar duizend reeds tot het Christendom behooren. Wilden wij het gemakkelijker nemen met den Doop, dan zou dit getal spoedig aanzienlijk kunnen worden vermeerderd, en zelfs weldra die geheele bevolking christelijk kunnen heeten. Het kan echter onze bedoeling niet zijn opzettelijk het naamchristendom te bevorderen, zooals dit op het eiland Flores door de Roomschen geschiedt. Volgens opgave van den tegenwoordigen pastoor van Larantoeka zou het getal Christenen op Flores tachtigduizend bedragen. De vorige pastoor, die eerst kortelings van daar verplaatst werd, schatte het op elfduizend, en dit getal zal waarschijnlijk al ruim genoeg genomen zijn. Eenige van die gedoopte Heidenen heb ik hier te Koepang ontmoet. Zij waren geheel onbekend met de hoofdwaarheden van het Christendom, de meesten kenden zelfs den naam van den Verlosser niet. En geen wonder, wanneer men in aanmerking neemt, dat er geen onderwijs gegeven werd en er zelfs geene enkele school op Flores bestaat. De tegenwoordige pastoor (FRANSEN), een bekwaam en ijverig man, zoo ik hoor, is begonnen met de oprigting van eene school te Larantoeka, en wil ook het volksonderwijs bevorderen. De evangelische Christen kan op dien zendingarbeid der Roomschen met geen wangunstige oogen zien, en wie zou niet wenschen, daar geene protestantsche zending zich het lot van Flo-

res heeft aangetrokken, dat het wezenlijke goede en christelijke, dat in de Roomsche kerkleer nog is vervat, moge strekken om de diepgezonkene bevolking van Flores tot hoogere godsdienstige en maatschappelijke ontwikkeling te brengen.

Ik zou echter spreken van de vooruitzigten der zending onder de eigenlijke Timorezen. Hierbij moet ik mij alleen bepalen tot dat gedeelte van Timor, dat ik persoonlijk heb leeren kennen. En dan blijf ik van gevoelen, dat de vooruitzigten donker zijn. Het groote bezwaar is de zeer schrale bevolking, die verspreid woont over eene zeer groote uitgestrektheid lands. Dat levert altijd groote moeijelijkheid op voor den zendingarbeid. Daarbij is het land, althans in dit gedeelte van Timor, dor en onvruchtbaar. Onlangs heb ik een reisje gemaakt door het gebergte van het landschap (of rijkje) Amarassie, dat ik bij mijn vroeger verblijf op Timor niet bezocht had. Doch het is ook hier niet anders dan ik het elders bevonden heb. Overal gebrek aan water en daardoor onvruchtbaarheid. Waar zich eene kleine bron (groote heb ik er niet gezien) bevindt, daar staan eenige huizen, waarvan de bewoners, veelal langs moeijelijken weg en grooten afstand, het drinkwater uit de bron bekomen. Wat er van reinheid in woning en op kleeding en maatschappelijke beschaving te wachtèn is, waar het onontbeerlijke drinkwater reeds met zooveel bezwaar wordt verkregen, kan men zich gemakkelijk voorstellen. 't Is evenwel ook hier Gods aardbodem, en Gods menschdom dat er woont, en de Timorezen zijn niet uitgesloten van het bevel „onderwijst alle volken, predikt het Evangelie allen creaturen.” Ik zou echter huiverig zijn de plaatsing van een' europeschen zendeling in de binnenlanden van Timor aan te raden, wenschelijker komt het mij voor

door inlandsche evangelisten onder de Timorezen te arbeiden. Dat het Evangelie ook voor hen de hoogste behoefte is kan niet twijfelachtig zijn. Ach, mogt de Heer er een' weg toe banen, dat de kracht van God tot zaligheid, het Evangelie van CHRISTUS, ook in de binnenlanden van Timor verkondigd werd!

Bijzondere mededeelingen. In de maand September des vorigen jaars werd door den Resident ESSER van mij verzocht een nominatieve staat van de inlandsche Christenen te Koepang en in de buitengemeenten, welke publiek als man en vrouw beschouwd worden, zonder dat hun huwelijk is geregistreerd, en om tevens aan den Resident zijn gevoelen mede te deelen over de oorzaken van het niet zelden voorkomend verzuim van de wettiging des huwelijks onder de inlandsche Christenen, en de geschiktste middelen om hierin verbetering te brengen, daar toch de nuttigheid van het zoo veel mogelijk wettigen hunner huwelijken onbetwistbaar is.

Hierop werd door mij, in substantie, geantwoord, dat als oorzaken van verzuim van de wettiging des huwelijks moeten worden beschouwd: vooreerst, bij velen, onverschilligheid in het godsdienstige, waardoor men geen prijs stelt op de christelijke wijding des huwelijks, terwijl aan de onwettige zamenleving toch geene maatschappelijke nadeelen verbonden zijn. Vervolgens, bij anderen, onvermogen om de kosten te bestrijden eener bruiloft, die men bij het sluiten van een huwelijk onmisbaar acht. Voorts, bij sommigen, opzien tegen den omslag en formaliteit, die tot het wettigen van een huwelijk gevorderd worden. Eindelijk ook ligtzinnigheid, waardoor men zich niet blijvend aan dezelfde vrouw verbinden wil. Het eenige middel dat ter bestrijding van dit kwaad in de magt van den voorganger der gemeente

ligt, is het woord der vermaning, en de genezing der kwaal is alleen van de godsdienstige en zedelijke verheffing der gemeente te verwachten.

Daarop werd in een volgend officiëel schrijven, door den Resident in overweging gegeven, om ook het middel van kerkelijke tucht op bijzondere gevallen van onwettige zamenleving toe te passen, en dat daarvan openlijk van den kansel zou worden mededeeling gedaan. Wat den Resident betrof, Z.Ed. was bereid, indien ik zulks heilzaam achtte, eene afzonderlijke kleeding of doek of iets dergelijks, als uitwendig teeken te verordenen voor vrouwen, welke buiten huwelijk met mannen leven en niet bepaaldelijk tot de kategorie der prostituées gerekend worden. De geschiedenis van Geneve in de dagen van CALVIJN was daar, om te bewijzen, dat gestrengheid in dezen tot goede resultaten brengt.

Mijn antwoord op de boven bedoelde missive van den Resident is vervat in den volgenden brief, met bekorting medegedeeld.

„Alvorens over te gaan tot de beantwoording van den brief van UWEG., d.d. 19 Sept. 1861, n°. 1040, zij het mij vergund UWEG. mijnen opregten dank te betuigen voor de ijverige belangstelling, die door u betoond wordt tot verbetering van den zedelijken en godsdienstigen toestand der christelijke gemeenten in deze residentie. Is bij eene grijze ervaring reeds onder beschaafde volken het voorbeeld en de invloed van eene christelijke overheid bevonden de meest gunstige werking op eene gemeente te oefenen: in veel hoogere mate geldt dit bij meer onbeschaafde volken, wier Christendom in noodzakelijk verband staat tot den trap hunner maatschappelijke ontwikkeling. Waar alzoo het hoofd van bestuur naar vermogen bijstand en medewerking wil

verleenen, daar mag, onder hoogeren zegen, iets goeds worden verwacht voor het heil der gemeente en den welstand der maatschappij, wier beider belangen zoo naauw aan elkander verbonden zijn.

„Wat het door UWEG. voorgestelde middel betreft, om de kerkelijke tucht op bijzondere gevallen van onwettige zamenleving toe te passen, door uitsluiting uit de gemeente en openbare afkondiging van den kansel, zij het mij veroorloofd op te merken, dat de kerkeraad te dezen opzigte gebonden is aan het reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en kerkelijke tucht voor de Protestantsche kerk in N. I. (Staatsblad 1854 nº. 37), waarbij in art. 18, als bestraffingsmiddel wel ontzegging van het gebruik van het Heilig avondmaal, maar geene openbare uitsluiting uit de gemeente wordt toegelaten. Bestond de gemeente te Koepang alleen uit inlandsche Christenen, het zou welligt niet in strijd zijn met de bedoeling van het reglement, soms tot eene openbare uitsluiting over te gaan. Dewijl echter ten aanzien van het europesche deel der gemeente dat reglement moet worden gevolgd, zou het niet raadzaam wezen bij het andere gedeelte, met betrekking tot de kerkelijke tucht, eenen anderen weg te bewandelen. Regtmatig zoude het inlandsche gedeelte der gemeente zich daarover kunnen beklagen. Doch al ware ook eene openbare uitsluiting volkomen toegelaten, dan zou toch bij den tegenwoordigen toestand der gemeente dit bestraffingsmiddel niet verkieslijk zijn. Zal dit middel doel treffen, dan behoort bij eene gemeente in het algemeen, eene hoogere christelijke ontwikkeling, een betere zedelijke toestand, en daardoor eene meerdere waardering van de christelijke voorregten gevonden te worden, dan over het geheel bij deze gemeente wordt aangetroffen. Evenwel schijnt zelfs bij

de gemeenten in het vaderland zoodanige openbare uitsluiting onraadzaam te worden geacht, dewijl ook daar geene andere kerkelijke bestraffingsmiddelen worden toegelaten, dan die voor de gemeenten in Indië zijn vastgesteld. (Zie Reglem. op de uitoefening van kerkel. opzigt en tucht voor de Nederl. Herv. kerk, opgenomen in het compendium van kerkel. wetten, verzameld door G. VAN DER TUUK, blz. 335.)

„Het verordenen van een uitwendig zigtbaar teeken in de kleeding van vrouwen, welke buiten huwelijk met mannen leven, en niet bepaaldelijk tot de kategorie der prostituées gerekend worden, zou mijns inziens, heilzaam kunnen werken, indien zoodanige maatregel voortdurend kracht van wet kon behouden, zoo als te Geneve in de dagen van CALVIJN bij zijne theocratische magt over den Staat, kon geschieden, en niet afhankelijk was van het goedvinden van het tijdelijk hoofd van bestuur. Ongetwijfeld zou alsdan zulk eene verordening krachtig bijdragen tot wering van de ongehuwde zamenleving, die onder de Christenen hier zoo veelvuldig wordt aangetroffen. Ik heb nogtans gegronde hoop, dat ook nu reeds, ten gevolge van de bekende gezindheid van UWEG., velen dier Christenen tot het sluiten van een wettig huwelijk zullen overgaan, waartoe bereids eenige paren aanzoek hebben gedaan.” —

Deze verwachting werd niet geheel teleurgesteld. Te Koepang, en vooral in de buitengemeenten, werd sedert een aanzienlijk getal inlandsche Christenen kerkelijk in den huwelijken staat bevestigd.

De kerkeraad te Koepang rigtte in 1861 de volgende missive aan den waarnemenden Resident te Timor, den Heer J. ESSER.

„Dringende behoefte bestaat in onze maleische Christen-

gemeenten aan geschikte en verstaanbare gezangen, ten gebruike bij de openbare godsdienstoefening.

„De gezangen tot dusverre bij onze gemeenten in gebruik, bepalen zich tot de maleische Psalmen van H. WERNDLEY, en de Verzameling van liederen, met bijvoeging van eenige evangelische gezangen, ten gebruike van het Nederlandsche zendeling-genootschap, in het Maleisch vertaald door R. LE BRUYN.

„Wat echter de Psalmen aangaat, het is bekend, dat deze zoodanig zijn vervuld met arabische en perzische woorden, dat ze meerendeels, zelfs voor den geoefenden maleischen taalkenner onverstaanbaar zijn, hetgeen voor de stichting der gemeenten niet anders dan zeer belemmerend wezen kan. De Verzameling van liederen, enz., zooals de titel aanwijst, is grootendeels, bestemd voor een bepaald doel, namelijk ten gebruike bij de bidstonden voor de uitbreiding van het Christendom. Behalve eenige Psalmen en lofzangen uit den Maleischen psalmbundel overgenomen, is aan die liederen nog een twintigtal evangelische gezangen toegevoegd, en het is voornamelijk tot deze weinige gezangen, dat de voorganger der gemeente genoodzaakt is, zich bij het kerkgezang te bepalen. De keus is dus zeer beperkt, en het gezang kan veelal niet in overeenstemming worden gebragt met het onderwerp der toespraak, terwijl tevens door het gedurig zingen van dezelfde gezangen, de noodige afwisseling en verscheidenheid ontbreekt.

„Is alzoo op het nuttig gebruik der beide bovengenoemde gezangbundels, op zichzelven beschouwd, reeds niet weinig af te dingen, bovendien moet nog in aanmerking worden genomen, dat het aantal der voorhanden zijnde exemplaren in de gemeenten, hoe langer hoe geringer wordt, omdat geen nieuwe meer te bekomen

zijn. Psalmboeken zijn zelfs zeldzaam geworden, en de Liederen en Gezangen zijn ook betrekkelijk weinig in getal, zoodat gedurig aanvrage geschiedt om nieuwe gezangboeken, waaraan echter niet kan worden voldaan.

„Bij zoo groote behoefte aan bruikbare kerkgezangen, was het den kerkeraad aangenaam kennis te nemen van eene verzameling Maleische gezangen ten vorigen jare, van wege de Vereeniging ter bevordering van Christelijke lectuur, uitgegeven bij LANGE & C°. te Batavia en getiteld: „Kitab bebrapa Mazmur, Tahlil-Indjil dan Njanji-an akan dipakekan dalam perkoempoelan orang Mesehi," (Psalmen, evangelische liederen en gezangen ten gebruike in de christelijke vergaderingen). Bij ruime verscheidenheid van onderwerpen en algemeene verstaanbaarheid van taal vermeent de kerkeraad, dat het gebruik van dezen gezangbundel alleszins zou kunnen strekken tot stichting en opbouwing onzer gemeenten. Moge er hier en daar aanmerking kunnen worden gemaakt op de zuiverheid van taal, de juistheid van uitdrukking of de kieschheid van woordenkeuze; het zal nogtans moeten worden toegestemd, dat enkele taalgebreken, die de verstaanbaarheid niet schaden, minder af te keuren zijn, dan het gebruik van uitheemsche woorden, die in de taal onbekend zijn, en door niemand verstaan worden. Kan b. v. in den 133 Ps. vs. 2 (blz. 22 van den bedoelden bundel) de uitdrukking mengkekalin taalkundig niet worden goedgekeurd, evenmin als de stootende inkorting van satia in s'tia, Ps. 138 vs. 2, zoo moet evenwel worden erkend, dat die woorden, ofschoon gebrekkig, kunnen worden verstaan, en alzoo minder te veroordeelen zijn, dan b. v. in de Psalmen van WERNDLEY Ps. 72 vs. 6 het woord sacholwân, dat den kundigsten

Maleijer onbekend, en waarschijnlijk uit de perzische taal overgenomen is. Zijn b. v. de volgende onderschrapte woorden, in een gezang bij het Avondmaal, Njanjian 112, bl. 44 van den bundel: „Trima kasi, maha Tuhan, Kita soedah dapat makan, Badankoe soedah kinnjang" naauwkeurig noch kiesch te noemen; hetzelfde mag gezegd worden van Ps. 81 vs. 12 van de Werndleysche Psalmen: „Hendakh bersegrah, Mengangakan mulut, Aku dengan gah, Akan memunoh, Dija pertogoh, Dengan nasij pulut (lett.: „Open uwen mond, en ik zal hem met vette rijst vullen) (1); — of ook zelfs van ons Evangelisch avondmaalsgezang, gez. 106 vs. 1 — „Jezus zelf wil u vergasten, 't Staat u vrij hier toe te tasten."

„Zal evenwel de bedoelde gezangbundel voor het gebruik bij de openbare godsdienstoefening geschikt wezen, dan is het volstrekt noodzakelijk, dat deze van noten voorzien wordt, en wel liefst niet alleen het eerste vers van een gezang, maar voluit. Het is om die reden, dat de Kerkeraad de vrijheid neemt, zich tot UwelEdel-Gestrenge te wenden, met het verzoek uwen invloed bij het Bijbelgenootschap te willen aanwenden tot de uitgave van den meergemelden maleischen zangbundel met noten. Kon de prijs van een exemplaar op 50 cts. worden gesteld, dan zou voor de gemeenten op Timor en Rotti op een debiet van 3 à 4000 exemplaren kunnen worden gerekend. Bovendien mag worden aangenomen, dat elders in de verschillende maleische gemeenten van Nederlandsch Indië het debiet nog veel aanzienlijker zou wezen.

„Mogt die uitgave tot stand komen, dan zou daardoor

(1) Eigenlijk is pulut (poeloet), eene bijzondere soort van rijst, oryza glutinosa. RED.

in eene diep gevoelde en steeds klimmende behoefte worden voorzien, en onder den goddelijken zegen het heil en de stichting onzer maleische gemeenten grootelijks kunnen worden bevorderd."

Deze brief werd door den Heer ESSER aan het Bijbelgenootschap gezonden, doch dit genootschap kon aan het verzoek niet voldoen. Evenwel hebben eenige Heeren, waaronder leden van 't Bijbelgenootschap, de bezorging der nieuwe uitgave van het gezangboek op zich genomen. Zij hebben besloten 3000 ex. aan den kerkeraad te zenden, tegen 50 cents het exemplaar, en alle kosten, die daarboven gaan, van uitgave, emballage, transport en verzekering tot op Timor, zelven te dragen. Het gezangboek wordt thans gedrukt bij HÖVEKER te Amsterdam, in kl. 8o. formaat, geheel als een gewoon kerkboek en alle verzen op noten.

Wanneer ik spreek van de bruikbaarheid van dit gezangboek voor onze gemeenten, dan bedoel ik den bundel in zijn geheel. Er komen nog al uitdrukkingen, woordvormen en eigenaardigheden van taal in voor, die op Java te huis behooren, en die hier onbehagelijk klinken. Ook de versmaat is veelal ongevallig. Ik laat hier een paar voorbeelden volgen, waarin de veranderingen van reeds bestaande gezangen geene verbetering kunnen worden genoemd.

PSALM 42 : 1. WERNDLEY.	PSALM 42 : 1. Nieuwe bundel.
Sâma rûsa berdahâga	Mendjangan jang di boeroe-in
Akan ajer jang salakh;	Trâda bagitoe haoes,
Demikijen âku djâga,	Seperti djiwakoe ingin
Rinduw angkaw, ja Elhhakh.	Akan Allah Peneboes.
Djîwa hâwus, dan kaloh	Ja, djiwakoe poen kangan
Akan Allah, jang togoh,	Jehoewa kahidoepan
Mâna kâla klakh hambâmu	Kapanlah satja hambamoe
Mâsokh hâdap dimukâmu.	Masok hadap di moekamoe.

GEZANG 179: 4. LE BRUYN.	IDEM. Nieuwe Bundel, blz 52.
Hatiku berbinâsa grang,	Saja tahoe, karoesakan
Dan aku korang khowat:	Ada godah hati koe
Tetapi Angkaw tulong jang	Lagi lemas kakoewatan
Tamanmu sûka bowat.	Akan boewat kerdjakoe;
Masâkah âku berdabar	Tapi kaloe Toehan hentar
Dan tâkot tjelakâku?	Koe boleh blompat goenoeng
Kawdjandji tinggal sabenar	Kamana saja kesasar
Gombâla dan Bapaku.	Bapakoe soeka toelong.

Evenwel bij al dat gebrekkige, we hebben niets beters voor het tegenwoordige, want de psalmen van WERNDLEY zijn over 't algemeen onverstaanbaar, en daarbij ook niet meer verkrijgbaar. Zoo de nieuwe bundel of Verzameling, (want 't is eene verzameling van reeds bestaande psalmen en gezangen, maar ten deele veranderd) in taal en versbouw, zoo wat op dezelfde waarde kunnen geschat worden, als de oude psalmberijming van P. DATHEEN, dan bedenke men toch, dat de vaderlandsche kerk zich een paar eeuwen, met dat gebrekkige werk beholpen heeft. En, niettegenstaande al de grove gebreken, hebben duizenden zich met die psalmen gesticht.

P. S. Ik geloof, dat wij hier op Timor den eersten Makassaar hebben, die Christen geworden is. Hij is van Maros afkomstig, doch woonde reeds te Babauw, toen ik daar vroeger gevestigd was. Reeds in dien tijd betoonde hij neiging tot het Christendom, doch zijn overgang had eerst na mijn vertrek plaats. Hij heeft lang gewankeld, doch zijne keuze is beslist, en hij heeft er zich den smaad van andere Mohammedanen om laten welgevallen. Bij het gevoel zijner zonde en schuld vond hij in CHRISTUS, wat hij bij MOHAMMED te vergeefs zocht, een' Verlosser en Zaligmaker van zijn hart. Hij is een man van onbesproken leven en een getrouw bezoeker van openbare godsdienstoefening en alle gelegenheden tot vordering in christelijke kennis. Met genoegen heb ik meermalen met hem gesproken over de hoogste belangen des levens. Hij leest en schrijft Makassaarsch, doch hij heeft nu ook 't lezen van 't Maleisch met latijnsch karakter geleerd, om daardoor den Bijbel te kunnen lezen.

WOORDENLIJST

VAN EENIGE DIALECTEN DER LANDTAAL OP DE AMBONSCHE EILANDEN.

(Ingezonden door A. VAN EKRIS, zendeling te Kamarian op Ceram.)

De onderstaande woordenlijst is het resultaat van eenige nasporingen door mij, ten opzigte van de Ambonsche landtaal, in het werk gesteld. Sedert geruimen tijd was het dialect van Kamarian mij zoover bekend, dat ik daarin kleine toespraken kon opstellen, die evenwel in grammaticaal opzigt niet geheel onberispelijk zullen geweest zijn. Door enkele vreemdelingen kwam ik met eenige op de Uliassers gesprokene dialecten in kennis, en op mijne bezoekreizen kreeg ik te weten, hoe de landtaal in andere gemeenten van mijn' werkkring werd gesproken. Eindelijk viel mij nog eene meer gewenschte dan wel gunstige gelegenheid te beurt, om kennis te maken met een' tongval, waarvan zich enkele alfoersche negerijen in het gebergte bedienen. De door mij verzamelde woordenschat is in vergelijking met dien, welken andere polynesische talen bezitten, waarlijk onbeduidend te noemen. Naar het onderzoek te oordeelen, dat ik er aan heb ten koste gelegd, meen ik de groote oorzaak daarvan in de armoede der taal zelve te moeten zoeken. Toch is er mij buiten twijfel nog menig woord onbekend gebleven. Vooral reken ik daaronder benamingen van voorwerpen uit de rijken der natuur, meer bepaald uit

de dieren- en plantenwereld. Als een inlander niet weet, hoe die voorwerpen in het maleisch heeten, dan kan hij alleen zeggen, op welke wijze een voorwerp in zijne taal benoemd wordt, als men het hem aantoont, en dit kan slechts dan den onderzoeker van dienst zijn, als hij zelf de wetenschappelijke of maleische benaming kent, waarmede het voorwerp wordt bestempeld. De woordenlijst zou welligt in uitgebreidheid gewonnen hebben, als ik in de gelegenheid geweest ware, de taal grondig te leeren spreken en verstaan. Omstandigheden van verschillenden aard hebben mij daarin verhinderd. Daardoor zou ik meer in den geest der taal zijn ingedrongen en de algemeene of oorspronkelijke beteekenis der woorden zou mij uit hun verschillend gebruik in de rede duidelijker geworden zijn. Als men van eene menigte maleische woorden vraagt, hoe zij in de landtaal worden wedergegeven, is dit zeker goed en noodig voor een aanvankelijk onderzoek, maar het blijft toch een gebrekkig hulpmiddel om tot de kennis eener taal te geraken, omdat vele woorden, die telkens door elkander worden overgezet, ook in verwante talen dikwijls in omvang van beteekenis onderling verschillen. Nog is het aantal woorden daardoor verminderd, dat ik de maleische woorden niet overgenomen heb, die in de landtaal gebruikelijk zijn. Als het te doen is om eene taal te leeren spreken, behoort men ongetwijfeld alle woorden te kennen, die in haar tot uitdrukking der gedachten worden gebezigd. Maar om met het eigenlijk karakter eener taal bekend te worden, heeft men de vreemde woorden niet volstrekt noodig, en ik heb die daarom achter wege gelaten.

Verder had de lijst nog kunnen vergroot worden door enkele woorden, die hoewel in het ambonsch Maleisch

algemeen in gebruik, naar mijn oordeel uit de landtaal afkomstig zijn. Aangezien dit evenwel betwistbaar is, heb ik om noodelooze uitvoerigheid te vermijden, deze woorden niet opgenomen. Voorts was er wel aanleiding van, naar analogie der taal, nieuwe woorden te vormen, doch ik heb mij daarvan onthouden, omdat het spraakgebruik hierin zelden consequent is, en ik geene woorden wilde opschrijven, die welligt niet, of indien wel, dan toch in een' anderen zin dan dien, welken ik daaraan hecht, in de landtaal gebruikt worden. Nog ontbreken er eenige woorden, omdat ik in enkele negerijen mijn onderzoek niet heb kunnen voortzetten. Dit betreft alleen Ceram. Wat de Uliassers aangaat, zoo in de hier opgenomene dialecten uit die streek eenige woorden gemist worden, het is omdat men daar de maleische benaming bezigt. Eindelijk heb ik ook geene zamengestelde uitdrukkingen opgeteekend, voor zooverre deze geene grammatische eenheid bezitten. Slechts in enkele gevallen ben ik van dien regel afgeweken, o. a. als de zin van het ter bepaling bijgevoegde woord niet bekend of een ander was, dan in het Maleisch, hoewel de geheele uitdrukking hetzelfde als het maleische woord aanduidde.

De gebrekkige voorlichting bij mijn onderzoek wekt bij mij het vermoeden op, dat er hier en daar in de lijst wel eenige fouten zullen zijn ingeslopen, maar al is iemand niet naauwgezet of kundig genoeg, om in dezen tot eene voldoende vraagbaak te dienen, men moet roeijen met de riemen, die men heeft. Zoo kost het velen inlanders moeite, zich een woord buiten het verband van den zin voor te stellen, en men krijgt dan het inlandsche woord dikwijls niet op zichzelf, zoo als het met het maleische overeenstemt, maar met andere

woorden verbonden, te hooren. Van sommige uitdrukkingen, zoo als de bijwoorden van plaats, is mij ook om deze reden geen helder begrip toegekomen. Somtijds noemt men niet het ware woord, maar een synoniem daarvan, of men neemt tot een verwant dialect de toevlugt, om het zijne aan te vullen. Een enkele vormt soms zelf een woord, in plaats van maar eenvoudig te zeggen, dat men het Maleisch gebruikt. Naar taalkundige gronden te vragen, waarom dit of dat zoo en niet anders gezegd wordt, dat is bij een' inlander onnoodig, tenzij men er op gesteld is, de versleten en toch altijd nieuwe magtspreuk „biasa bagitoe" uit zijnen mond te vernemen. Om niet tot grove misvattingen te komen, was er dus wel eenige kritiek noodig, en ook deze waarborgt niet tegen alle onjuistheden. Zoo geef ik b. v. het alfoersche dialect voor hetgeen het is, want daarnaar kon ik slechts, door middel van een' min bedreven tolk, onderzoek doen.

De spelling eener ongeschreven taal heeft hare eigenaardige moeijelijkheid. De behandeling daarvan hoort in eene spraakkunst te huis. Hier slechts een paar opmerkingen. In het alfoersch dialect wisselen de *b* met de *w*, als ook de *d* met de *l*, malkander in de uitspraak telkens af. Daardoor heerscht er zekere onbepaaldheid in de spelling der woorden, waarin die letters voorkomen. De *l* en de *r* worden in de andere dialecten ook dikwijls afwisselend gebruikt, ofschoon er bij aanwending dier letters meer regelmatigheid te ontdekken is. Tot de uitdrukking van de *oe*-klank, heb ik de letter *u* gebezigd, omdat ik meen, dat deze schrijfwijze hier de voorkeur verdient. Op enkele plaatsen ben ik in de spelling der woorden niet consequent geweest, en nu en dan ook bij vergissing van de alphabetische orde

afgeweken. Bij woorden, welke voorwerpen aanduiden, die meer in Indië te huis behooren, heb ik die voorwerpen min of meer beschreven, en er de maleische benaming achter gevoegd. Dit laatste was dubbel noodig waar het eerste mij niet mogelijk was, zoo als bij namen van dieren en planten. Verscheidene woorden, door mij als Maleisch aangegeven, zullen misschien als zoodanig niet of minder bekend zijn. Zulke woorden houd ik voor locaal Maleisch, want 1°. hebben zij het karakter niet van woorden uit de landtaal; 2°. zijn er woorden in de landtaal, die daaraan beantwoorden. Ik had op vele plaatsen de maleische woorden kunnen opschrijven, om de etymologische verwantschap der twee talen aan te duiden, doch die valt bij vele woorden reeds van zelf in het oog.

Ik heb het dialect van Kamarian aan het hoofd der andere tongvallen gesteld, niet omdat het meer oorspronkelijk is, maar omdat ik beter met zijn' woordenschat bekend ben, en deze zeker niet in uitgebreidheid onderdoet voor dien der andere dialecten. De laatste zijn in de woordenlijst aangeduid door de initialen van de namen der negerijen, waar zij gesproken worden. Zoo beteekent H. Hatoesoea, W. Waisamoe, K. Kaiboboe, P. Piroe, allen in mijn' werkkring op de zuidkust van Ceram. Kr. duidt Karoe, op de noordkust van Haroekoe, aan; maar de tongval daar gesproken is met geringe wijzigingen op het geheele eiland gebruikelijk. T. beduidt Tihoelale, en R. Roemahkai, daartegenover op de kust van Ceram gelegen. Ht. staat voor Hatawano, de noordkust van Saparoea. Daar is het gebruik der landtaal bij de Islamieten regel, bij de Christenen uitzondering. Door N. wordt Nalahia op Noesalaut voorgesteld, maar daar-

mede is ook het dialect van het geheele eiland aangewezen, met uitzondering der negerij Amet. Terwijl de *t* in het dialect op dit eiland dikwijls wordt weggelaten, laten de Ameters die niet uit, waardoor hun dialect meer op dat van Saparoea gelijkt, terwijl het er weer van afwijkt door bijvoeging der *t*, waar dit op Saparoea niet geschiedt. De A. eindelijk moet dienen, om het Alfoersch dialect aan te duiden. Dit wordt gesproken te Boeria, Moerinaten en Moerikau in het gebergte, en te Sole en Kawa aan het strand van westelijk Ceram.

Gelijk ik geene hooge denkbeelden koester omtrent het nut van mijn werk, dewijl de kennis der dialecten op de Uliassers en de zuidkust van Ceram alleen van philologisch belang is, zoo heb ik ook geene groote gedachten van de noodzakelijkheid van mijn' arbeid, omdat er reeds verscheidene, hoezeer mij niet bekende, woordenlijsten van de Ambonsche landtaal bestaan. Maar die lijsten zullen even goed als de mijne, aanvulling en verbetering behoeven, en zoo is wat ik gedaan heb niet geheel onnut. In zeker opzigt is de kennis van vele tongvallen hier onnoodig, maar zij blijven toch de basis van een onderzoek naar het berg-alfoersch, welks kennis zeker eenige waarde heeft, en misschien nuttiger is dan oppervlakkig mag schijnen. Of die taal genoegzaam geschikt kan gemaakt worden tot de evangelisatie, durf ik niet zeggen. Ik zou eer het tegendeel gelooven. Buitendien, met eene taal geweld aan te doen komt men er niet. Maar ook een allengs christelijk worden van deze taal heeft vele bezwaren tegen zich. 't Is zeker, de taal van het maleische ras der Zuidzee-eilanden is gechristianiseerd, en haar karakter stemt in vele opzigten met dat der Ambonsche taal overeen; maar die poly-

nesische dialecten zijn, volgens WILLIAMS, rijk aan woorden, terwijl de taal hier, zoover ik er over kan oordeelen, jammerlijk arm is. Dit nu is misschien geen onoverkomelijk bezwaar, maar de groote dialectische verscheidenheid, die er bestaat in eene taal, door betrekkelijk zoo weinig menschen gesproken, de gehechtheid van ieder aan zijn eigen dialect, zijn, om niet meer te noemen, hinderpalen van zeer veel gewigt.

A.

aa, eten – *a* (P.) – kane (A.) – ane (H. W. K. P. T. R. Ht. N. Kr.)

ae, krabben, krassen, schrappen (H. W. K. T. R. Kr. Ht. N.) – kupa (K.) – ahunu (P.) – kake (A.)

ae, verpanden (H. W. K. P. T. Kr.) – kale (R. Ht. N.) – simo (A.)

aha, naaigaren, garen voor netten (H. W. K. P. Kr. T. Ht. N.) – kanasu (R.)

ahain, versleten [van kleederen] (H. Kr.) – usai (T. R. W. P.)

ahakian, ruw katoen [kapas] – aiaha (H.) – ahakolai (K.) – kabus (W. P.) – alapoal (T.) araboa (R.)

ahat, roeijen (H. W. K. P. T. R. Kr.) – paelo (Ht.) – paeno (N.)

ahatan, latjes, die men op den grond legt, om vakken te vormen tot het geregeld planten van padi (T. R.)

ahaun, groot, rond, houten bord, om pasarwaren uit te

stallen, alsmede voor huiselijk gebruik [Ml. dulang] (Kr.) - alau (H. W. K. P. A.) - lai (Ht. N.) - lamut (T. R.)

aheilareu
aheirareu } vergeten, van zijn stuk zijn, bedremmeld (T.) - aheilaleu (R.) - haiheriu (Kr.) - pahaherieu (N.) - kanaeu (H. W.) - mataninu (K.) - kapou (Ht.) - netemo (A.)

ahesi, niezen (T. R. Kr. Ht. N.) - osopa (H. W.) - asopa (K.) - kasopa (A.) - kisi (P.)

aheti, kalk (T. R. Kr.) - aur (H. W. K.) - haulo (Ht. N.) - kapule (P.) - asai (A.)

aheti inai, kalkpotje in de pinangdoos (T. R. Kr.) - aur inai (H. W. K.) - kapul hunan (P.)

ahi, haak, een haak in iets slaan, het daarmeê naar zich toe trekken (T. R. H. W. K. P. Ht.) - tala (Kr. N.)

ahia, slecht, boos, verkeerd, wat niet deugt (T. R. Kr. K. Ht. N.) - kahia (P.) - horup (H. W.) - taiak (A.)

ahisi, kleine schelpjes, die men tot sieraad op de tutumbu's [zekere doozen] plakt (T. R. Kr.)

ahue, zekere soort van kleine boontjes (T. R. H. W. K. P.) - hue (Kr.) - kabue (A.) - hatila (Ht.) - haila (N.)

ahuhu, ronde aardvrucht [Ml. ubi bontal] (T. R. K. P. Kr.) - huelo (Ht.) - uheljo (N.) - ohuhu (H. W.)

ahuntai, zie anhutai (T. R.)

ahuse, hoesten (T. R. K. Kr.) - ohuse (H. W. Ht. N.) - kahu (P.) - kabuse (A.)

ahutun, haarwrong der vrouwen en op Ceram ook van sommige mannen voor wie het haarsnijden pamali is (T. Kr.) - nahutu (R. K.) - nuhutu (H. W.) - lahutu (P. A.) - ahutu (Ht.) - munutol, munuol (N.)

ahuu, inlandsch muziekinstrument [Ml. gong] (P. Kr.) - hahuu (T. R. K.) - ohuu (H. W.) - huhuu (N. Ht.)

ai, been, voet (T. R. H. W. K. P. Kr. Ht. N.) - lelal (A).
ai, hout, boom (T. R. H. W. K. P. Kr. Ht. N. A.)
aiain, boom (T. R. H. W. K. P. Kr. Ht. N. A.)
aiarita, zekere struik met geslipte bladen, die tot groente dienen [Ml. sajor gorita] (T. R.) - airita (H. W. K. K. R.) - aiulita (P.) - aiurita (Ht. N.)
aihiit, eene plank [eigenlijk eene strook hout] (P. Kr. T.) - aiihit (R. H. W. K.)
aihirui, scheenbeen (T. R.) - aiirui (Kr.) - aitahetaa (P.)
aihuai, kuit (T. R.) - aiosoi (H. W. K.) - aihuwan (P. Kr.) - lasel (A.) - aihuanjo (Ht. N.)
aiisin, dij (T. R. Kr. H. W. K. Ht.) - alako (Ht.) - haha (N.) - lapa (P.)
aika, ongekookt, raauw (T. R.) - amata (Kr. P.) - mamata (H. W. K. Ht. N.) - mamaa (N.)
ailanit, zekere hoog opschietende boom [Ml. pohon langit] (H. W. K. P. Ht.) - ailaniol (N.)
ailarei, het hol van den voet - ailalei (T. R. H. W. K. P.) - ailaloi (Kr.) - ailalonjo (Ht. N.)
ailaui, de voet [eig. blad van het been] (T. R.) - airaui (H. W. K.) - ailaonjo (Ht. N.) - airaun (P. Kr.)
aimatai, de enkel - aimatanjo (Ht. N.) - aimaanjo (N.) - aimanterun (T. R. H. W. K. P. Kr.)
ainoat, pokpitten, pokdalig (T.) - ainoun (R. H. W. K. P. A.) - aimuat (Kr.)
aiputi, zekere licht gekleurde groente [Ml. sajur putih] (T. R. H. W. K. P. A. Kr.) - uapuil (N.)
airakin, plank uit de grootste verbreeding van een' zwaren boom gezaagd [Ml. kaju baner] (T. R. H. W. K. Kr.) - airarin (P. A.) - ailakinjo (Ht.) - ailakilo (N.)
airaui, zie ailaui, voet, boomblad (T. R. H. W. K.) - ailaonjo (Ht. N.) - airaun (P. Kr.)

airi, hangen, hangende, opgehangen (T. R. Kr,)

aitai, strandboom van onaangenamen reuk [Ml. kajutahi] (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)

aitaurui, knie (T. R. Kr.) – aituut (H. W. K. P) – tabuu (A.) – tutulu (Ht.) – tuturu, uuru (N.)

aitunei, hiel (T. R. H. W. K. P. A.) – aitunenjo (Ht. N.) – aitalanjo (N.) – aitalai (Kr.)

aiuei, geboomte, bosch (H. W. K. Kr. A.) – aiuen (P.) – aihuen (T. R.) – aiuono (Ht.) – aiuonjo (N.)

aiwaar, wortel, geneesmiddel [wijl vele wortels daartoe dienen] (T. R. Kr.) – aiaat (H. W. K.) – aiwaku (P.)

aka akal, akal { liegen, bedriegen, leugenachtig, bedriegelijk (T.) – eka ekal (R. Kr. H. W.) – ninuk (K.) – mandjoke, lai (P.) – bolo (A.) – hole (Ht. N.)

akaruri, scherp [van steenen op een klippig strand] (T. R.) – solan (P.)

akei, kneukel, knoest van een' boom (T. R. H. W. K.) – wakei (Kr. N.) – huku (P.) – bukuti (A.)

akene, verstopt [van neus of ooren] (Kr.) – pene (T. R) – (kasene (P.)

akike, doof, hardhoorend – pakie (T. R. Kr.) – popol (H. W. P. A.) – tui (K.) – alarina (N.)

akiri, kiezen, uitkiezen (H. W.) – pakiri (Kr. K.) – akairi (T. R. N.) – akaili (Ht.) – arili (P.) – leue (A.)

akuhu, uitspruiten, uitbotten (T. R. Kr. N.)

ala, jaarvogel [Ml. tahonp], dus geheeten om de dwarsche voren op zijn' snavel, die ieder jaar met een vermeerderen (H. W. K. Kr.) – hala (T. R.) – aluene (P.) – alak (A.)

ala, verzoeken (T. R.) – pala (Kr. Ht. N.) – nala (H. W. K.) – sapa (P.) – koti.

ala, daarna, verder, vervolgens – sala (T.) – sa (T. R.) – nala (Ht.)

ala, kin (T. R. H. W. K. P. A. Kr.) – wala (Ht. N.)

alaat, zeker gewas [Ml. daun laka] – lalaan (T. R.) – laat (Kr. P.) – koirakat (H. W. K. A.)

alahae
alahamaapoo
alahapoopoo
} stellaadje boven het vuur, om daarop voorwerpen in den rook te plaatsen [Ml. para p] lanehahai (T. R.) – lahahai (Kr.) – lahatita (P.) – laane (A.) – lanehapoopoo (T. R.) – lahahapoopoo (Kr.) aukoin (H. W. K.) – auroin (P.)

alai, mager (T. Kr.) – kahia (R. K.) – mukuku (W.) – makuku (P. A.) – mukuru (N.) – kahalaka (H.)

alakei, lies (T. R. Kr.)

alaker hatui, liesklier, kliergezwel (T. R.) – paurakel (Kr.)

alakian, de laatste der eigenlijke regenmaanden, Augustus (T.)

alamana, spreken, een gesprek houden (T. R. H. W. P. A.) – palamana (K.) – haliu (Kr.) – pisara (N. Ht.)

alamomu, den mond spoelen, gorgelen (T. R. H. P. A. Ht. N.) – palamomu (K. Kr.) – amomu (W.)

alapakai, haren op de borst (T. Kr.)

alapono, opdat, ten einde, [?] (T.) – Salapela (T.)

alasa, geluidgeven [van voetstappen] (T. R. Kr.) – kalehe (P.)

alat, klapperdop – sahat (T. R. H. W. K. Kr. Ht. N.) – okol (P.) – oa (A.)

alatan, stellaadje, waarom zich gewassen kunnen slingeren (Ml. para sajur] (T.) – lanehahai (R.) – halap (Kr.) – lalaan (P.)

alataui, eene school visch – ianhutui (T. R. Kr. P. Ht. N. H. W. K.)

alatinai, knieschijf – sahatinai (T. R. Kr.) – aiolinai (K.) – anosinjo (Ht. N.)
alaulahatusai, soort van hagedis – auialwakai? (K.) – lahakeke (P.)
alaur, groene kikvorsch (T. R.) – oraur (H. W.) – kolaul (K. P.) – lole (A.) – 'oa, oal (Kr.) – iraulo (Ht. N.) – tiraulo (N.)
alawa, visschen met den angel, zonder hengelstok (H. W. Kr. T.) – palawa (N. K.) – nanahu (P.) – ari (R.) – ali (Ht.)
alawata, middag (T. R. H. W. K. Kr.) – lewata (P. Ht. N.) – lematai totu (K.) – lematai kele (A.)
alekar, zekere vogel – alekal (T. R.) – arikal (Kr. P.)
ale, armband van edel metaal (T. R. Kr.)
aloho, zich verslikken (T. R. Kr.) – kaloho (P.)
alosu, raspen, rasp, t. w. een blok, aan welks eene uiteinde een naar boven gekromd ijzer bevestigd is, dat in eene horizontaal liggende getande ijzeren schijf uitloopt [Ml. kukurran] (T. R.) – alosa (Kr.) – tala (H. W. K. P.) – koki (A.) – eri (Ht. N.)
alori, op den buik kruipen [van kleine kinderen] (T. R.) – kalei (P.)
aloru, zekere visch [Ml. ikan gora] – iroru (T. R.) – aloru (Kr.)
aloto, stollen, gestold [van olie] – hatu (T.) – peri (R. Kr.)
alua, schelden [eig. iemand onkuische woorden toevoegen] (W. A.) – alaua (H.) – alakiwa (T. R.) – palaua (Kr. K.) – patenu (P.) – tosi (A.)
ama, vader (T. R. H. W. K. P. A. Kr. Ht. N.)
amala, dorstig zijn, dorst (T. R. H. W. K. P. A.) – ritaapei (Kr.) – amalaeu – (Ht. N,)

amaṇ, negerij (T. R. Kr.) – amano (Ht. N.) – hena (H. W. K. P. A.)

amanan, maaltijd voor de gezamentlijke bevolking eener negerij (T. H. W. K. Kr.) – aate (R.) – aane (Ht. N.) – anele (K.) – manan (P. A.)

amarinu, grond voor een' tuin ontginnen (T. R. H. W.) – amalinu (P. A.) – pamarinu (K. Kr.)

amaruṇ, zich stilhouden, zwijgen (H. W. N.) – pamaruṇ (K. Kr.) – amoloṇ (T. R.) – mele (Ht.) male (P.) – pamaleneṇ (K.) – namiake (A.)

amaser, de eerste regenmaand, Mei (T.)

amata, dooden (T. R. H. W. Ht.) – pamata (Kr. K.) – pamaa (N.) – hunu (P.) – bunu (A.)

amatanituṇ, zich niet bewegen, onbewegelijk staan of zitten [?] (T.) – amarinaṇ (R.)

amaua, fijne haartjes op armen en beenen, (T. R. H. W. Kr. Ht. N. A.) – halasi (Kr.) – hulasi (P.)

amen, schild der alfoeren, [Ml. salawaku] (T. R. Kr.) – aen (H. W. K.) – awene (P.) – akwene (A.) – lelepeto (Ht. N.)

amete, nacht (T. R. Kr.) – mete (H. W. K.) – ahurmete (K.) – hulamite (P. A.) – molon (P.) – omoloe (Ht. N.) – melen (A.)

ami, het pers. voornaamw. wij, ons, met uitsluiting van den aangesprokene (T. R. H. W. K. P. A. Kr. Ht. N.)

amika, kaauwen, – kamika (T. R. Kr.) – mika (K.) – nika (H. W.) – tamiraa (P.) – mamai (A.)

amiru / **amiruain** } de kamiriboom, – hiamiru (T.) – hiawakan (R.) – oiwakan (Kr.) – miru (H. W. K.) – kamiru (P.) – midu (A.) – etapl (Ht. N.)

amiru huai, de kamirivrucht, – hiamiru huwai (T.) – hiawakauh (R. o. h. Kr. m. h. H. W. K. enz.)

amiru ue, kamiriboomen [als collectief] – **hiamiru ue** (T. enz.) – **eta p wonjo** (Ht. N.)
amolomolo, dat gedeelte van het strand, waar het water te hoog is, om te kunnen staan [zie **molo**] – **nehin** (T. R.) – **nini wakup** (Kr.) – **nahi ue** (P.)
amu, siriblad (T.R.H.W.K.P.Kr.Ht.N.) – **kamu** (P.A.)
amu isin, de sirivrucht (T. R. H. W. K. P. Kr. Ht. N.) – **kamu isin** (P.) – **kamu utui** (A.)
amusi, limoen [Ml. **lemau**] – **musi** (H. W. K. A.) **ahusi** (T. R,) – **ausi** (P.) – **usi** (Kr. Ht. N.)
amusi bins, soort van limoen [Ml. **lemau nipis**] – **ahusi bintji** (T.) – **ahusi binsi** (R.) – **ausi pipis** (P.)
amusi halawan, soort van limoen [Ml. **lemau mas**] – **ahusi halawan** (T. R.) enz.
ana, kind (T. R. H. W. K. Kr. Ht. N.) **opol** (P.) **kwetele** (A.)
anaa mahu, zekere boomvrucht [Ml. **nangka**] – **anaa wakan** (T. R.) – **nangga** (H. W. K. P.) – **naka** (A.) – **anaal** (Ht. N.)
anaan, zekere boomvrucht [Ml. **tjampedak**] (T. R. H. W. K. Kr.) – **nanaa** (P. A.)
anahutai, kinderen tot omstreeks 12 jaar oud [eig. kleine kinderen], het woord *kuta, klein*, gebruikt men verder op Kamarian niet (T. R.) – **anakini** (H. W. K.) – **opo kakini, opol anak** (P.) – **anahii** (Ht. N.) – **kwetetone** (A.)
anai, hengelaas (Kr. P.) – **hanai** (T. R.)
anai, een weinig, klein (T. R. H. W. K. P.) – **koip** (Kr.) – **kinip** (H. W. K.) – **toto** (A.) – **anail** (Ht. N.)
anana, ligchaam (T. R. Kr.) – **nana** (H. W. K. N. A.) – **inana** (Ht.) – **ana** (P.)

anau, leeren (T. R. H. W. K. P. A.) - toa (Ht. N.)
ana urekan, tweelingen (T.) - ana uralekal (R. Kr.) - a. harika (H. W. K.) - a. ureka (Ht.) a. tulaleka (N.) - opo harika (P.) - keleite (A.)
anawasauri, spinnekop - nawap (T. R.) - lawa (H. W. K.) - kolakwa (A.) - walap (Ht. N.)
anhutai, een kind onder de 12 jaren [zie anahutai] (T. R. Kr.)
aniki, bijten (T. R. H. W. K. Kr. Ht. N.) - kii (P.) - kete (A.)
anin, wind (T. R. H. W. K. Kr. Ht. N. P. A.)
anin tain, groen gewas, dat zich soms in de toppen der klapperboomen aanzet [Ml. tahi angin] (T. R. H. W. K. P. A. Kr. Ht. N.)
aoa, de lippen tot eene kleine opening zamentrekken als om te fluiten - hao (T. Kr.) - wako (P.)
aoko, diep - momoko (Kr.) - kalau (P.) aoko (R. Kr.)
aoma, schemeren, duister [van oogen] - kahuil (Kr. K.) palikone (P.)
aosu, een klein gat (Kr.) - osui (Ht. N.) - osuti (N.) - otun (H. W. K.) - wena (T. R.) - huwel (P.) - bena (A.)
apa, roepen, ontbieden (T. R. Kr. Ht. N.) - malai (H. W. K.) - peha, heha (P. A.) - koti (A.)
apapi, vlinder, kapel - tete (T. R.) uruahur (Kr.) - palain (H. W. A.) - lahakuku (K. P.)
aparia, zekere visch [Ml. bobara] - heti (T. R.) - murialan (Kr.) - aparia (H. W. K.) - apoliu (P.)
aparia suhuri, bobara van middelbare grootte (T.) - heti ahuai (R.)
apat, zekere huidziekte [Ml. boba] (T. R. H. W. K. A.) - selemahu (Kr.) - kewal (P.)

ape, rijp [van vruchten] (T. Kr.) - wape (R. H. W. K.) - pape (P.) - kwape (A.) - mula (Ht. N.)
aper, slijm - apel (T. R. Kr. K.) - alal (T.) - pakala (H. W.) - porol (P.) - aarati (N).
apiri, afgemat, krachteloos (T. R. Kr.) - pehea (H. W. K.) - lesi (W. K.) - kamuli (P.) - ketja (A.)
apore, kort - apole (T. R. Kr. Ht. N.) - kopolo (H. W.) - kapolo (K.) - rolo (P.) - tjoko (A.)
aporit, stop - proporit (T. R. Kr.) - naorit (R.) - hanikin (H. W. K.) - ahuniri (P.) - kasobi (A.)
apu, de maag (T. R. H. W. K. P. A. N.) - hapu (Kr.)
apu, zekere visch [Ml. girosa hitam] (P.) - wapu nai (T. R.) - lesameten (Kr.) - apunjo (N.)
aput, dat deel van het mes dat in het hecht zit (T. R. Kr.) - kalunu of kalun? (P.)
are, gij, u [enkelv.] - ale (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
are, sluiten, toedoen [van deuren of vensters] - ale (T. R. P.) - iki (Kr.)
ariki, lendenen - awa (T. R. H. W. K. P. Kr. N.) - akwa (A) - salopo [?] (R.)
aririn, ronde met een' rand van rotting omspannen mat, om rijst te wannen, enz. [Ml. njiru] (T. R. Kr.) - siat (H. W. K. P.) - isatol (Ht. N.) - isaol (N.) - nasa (A.)
arita, zekere visch [Ml. Mangorita] (T. R.) - rita (Kr.) - ulita (P.)
arioe, zekere boom [Ml. galala hutan] - mou (T. R.)
aru, krabben, krassen (T. R. Kr.) - kalu (P.)
aru, staart (T. R. Kr. H. W. K.)
arun, soort van gekleurd doek, dat men bij feestelijke gelegenheden aandoet [Ml. utep] - teit (T. R. H. W. K. Kr. A.) - teale (P.) eitol, eiol (N.)
arut, eene stof waarvan men rijstzakken, zeilen voor

kleine vaartuigen, enz. maakt [Ml. Kadut] (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N) – alut (P.)
asa, lange dunne bamboe voor daksparren gebezigd (T. R. Kr.' P.)
asa, kieuw (T. R. Kr. P.)
asa, zekere vruchten, die men in 't water werpt, om visch te bedwelmen en zoo te vangen; dit werk verrigten [Ml. bore] (Kr.) – male (T. R.) – kaposi (P.)
asanain, zich benaauwd voelen door groote hitte – kasaan (Kr.) – hutupat (P.)
asar, markt (H. W. K.)' – asal (T. R. Kr. P.) – akun (Ht. N.)
asene, kugchen om slijm in de keel los te maken (H. W. K.) – kasene (P.) – kaai (T. R. Kr.) wekesele (A.)
asere, zout van smaak – asele (T. R. Kr.) maasi (H. W. K. P.) – mokoto (A.) – taweli (Ht.) – lawairi, muhei (A.)
aserue, snikken – asaserue (Kr.)
asiha, geopend, open (Kr.) – asasiha (T. R.) – sisiha (H. W. K.) – ukihai (Ht.) – hukai, hukakai (N.) – siwa (A.)
asisi, sissen [van eene slang] (T. R.)
asiu, stooten met den elleboog (T. R. Kr. H. W. K. A. Ht. N.) – kasiu (P.)
asori, breihoutje tot het maken van netten (T. R. H. W. K.) – asoli (P.) – sauan (Kr.)
asu, wang (T. R. H. W. K. A. Kr.) – kaika (P.)
asu, hond (T. R. H. W. K. P. A. Kr. Ht. N.)
asu, scheppen, halen, putten [van water] (T. R.) – nasu (Kr.)
asup, zekere visch [Ml. ikan bibi] (Kr.) – nikiputi (T.) – iamanu (R.) – pitap (P.)

ata, lang, hoog (T. R. Kr. K.) – naru (H. W.) – nanalu (P.) – naluke (A.) ata (Ht. N.)
ata, slaaf (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – atal (Ht. N.)
ata, ingewand [van visschen] (P.) – hata (Kr.)
atahaut, een stuk hard hout, waaraan een steel gesneden is, om als houten hamer te dienen; hameren, kloppen – tahau (T. R. H. W. K. P. Kr. A.)
atan, gesplitst houtje om iets mede aan te vatten, enz. [Ml. gatap] (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
atania, wagen – kania (A.) – ataneu (H. W.) – patanen (K) – maneu (P.) – uriala (T. R.) – urie, purie (Kr.) – anolu (Ht.) – enup (N.)
atarie, zijn water lozen (T. R.) – tarii (Kr.) – tatiri (H. N.) – tatili (P.) – titiri (W. K.) – katoli (A) – sapauul (Ht.)
atee, zamengeregen sagobladen tot dekking van huizen (T. R. Kr. A.) – atool (Ht.) – aool (N.) – aha (H. W. K. P.)
atenikin, eene reeks dier bladen [Ml. bangkawan] (T. R. Kr.) – kahanirin (P.)
ateta, beven (T. R. Kr.) – tetu (N.) – akakelees (H. W. K.) – tararele (P.) – rerele (A.)
atori, schaar, knijper (T. R. H. W. K. Kr.) – atoli (P. Ht. N.)
atuat, vlechtsel van klapperbladen, waarin men de rijst tot eene vaste massa kookt (T. R. Kr.) – tuat (A.) – tupat (H. W. K. P.)
atui, hardhoorend (T. R.) – tui (K. P.)
atupat, iets om op te zitten (T. R. Kr.)
au, ik, mij (T. R H. W. K. P. Kr. A.) – hau (Ht. N.) – iau (N.)
au, sprinkhaan (T. R. H. W. K. Kr.) – kau (P. A.)
auau, halfgaar – masapapisa (R.)
aupaa, links, aan of naar de linkerzijde (T. R. Kr. Ht.

N. H. W.) - hakeke (K. P.) - maupale (A.)
aureri, bruidschat [Ml. harta] (Kr. H. W. K.) - auleri (T. R. Ht. N.) - auleli (A.) - alae (P.)
awai, met een mes een gat boren (T. R. Kr. P.)
awar, morgen, de morgen - awal (T. R. Kr.) - erawa (H. W.) - eawa, rawa (P. R.) awano [?] lasu (A.) - soke (W. K.) - kai, kina (Ht. N.)
awat, metaaldraad (T. R. Kr.) - awatol (Ht. N.) - palap (H. W. K. P.) - parap (A.)
awateru, buikloop (T.) - irawat (R.) - alal (Kr.)
awene, van atap gevlochten mand [Ml. bakol] (T. R.) - uen (Ht. N.) - eni (Kr.) - uhail (H. W.) - huhail (K.) - tipil (P.) - sokate (A.)
awia, regts aan of naar de regterzijde - awina (T. R. Kr. Ht. N.) - mahita (H. W.) - haanan (K.) - hawana (P.) - makwanale (A.)

B.

bangkala, de ananasvrucht - banggala (K.) - kambala (H. W.) - kampala (P. A.) - kainasu (T. R.) - anasul (Ht. N.)
baloko, elleboogsgewricht - maloka (T. R.)
barua, houten pinangdoos (T. R. Kr.)
bersoa, kanon (T. R. Kr. H. W. K. P.) - bola elak, bola inai (A.)
busan, geweerprop - pusa (T. R. Kr.) - busa (P.)

D.

dia, achteruitgaan, wijken - lea (T R.) - kese (H. W. K. A. Kr.) - risa (P.) teta (Ht. N.) seki, seri (N.)
diamai, groot - hira (T. R.) - ira (Kr.)

E.

ea, slechts, maar, toch (T. R. Kr.) - nia (Ht. N.) - lou (H. W. K.) - uli (P.) - noma, neka (A.)

ehee, dat niet, doe het niet, niet [vetative] (T. R. Kr. H. W. K.) - hee (P.) - iak (A.) - eha (Ht.) - esa (Ht. N.) - teha, tesa (N.)

ein, zijn [werkw.]

eir, schurft (T. R. Kr.) - nua (H. W.) - nunua (N.) - nuu (K.) - nuka (P.) - uan (A).

eki, brengen - kaei (T. R.) - peki (Kr.) - pala (P) - diku (A.) - tae (Ht. N.)

ela, zekere visch [Ml. kawalinja] (H. W.) - aela (Kr. K.) - akela (T. R) - akelaol (N.)

elan, ladder (T. R. H. W. K. P. A. Kr.) - elano (Ht. N.)

elan, kleine aardvrucht [Ml. ubi alus] (Kr.) - aelan (T. R.) - meelan (H. W.) - maelan (K.)

elo, ja [vooral als antwoord van een' geroepene] (T. R. Kr. Ht. N.) - io (H. K.) - oi (P. W. A.)

eni, een van sagobladen gevlochten mand. Zie aweni.

enu, hals, nek - henu (T. R.) - honu (Kr.) solo (H. W. K. N.) - sele (P.) - totolo (Ht.) mokane (A.)

epe, geven - lepe (T. R.) - lope - (Kr.) - pee (Ht. N.)

epi of epit, aanbrandsel van spijzen - epi (T. R. Kr.)

ere, staan, - ele (T. R.) - olo (H. W. K. Kr. Ht. N.) - kele (P. A.)

ere, voornaamw. tot aanduiding van zaken, *het, er van, er aan*. Als aanhechtsel bezitt. voornaamw. voor zaken - ele (T. R. Kr. H. W. K) - olo (Ht. N.)

eri, scheren, afschrappen (T. R. Kr. H. W.) - peri (K.) - ehi (P.) - edi (A.) - kiki (Ht.) - tau (T. R. N.)

eri, lang gras [Ml. alang p] (T. R. Ht. N.) - weri (Kr.) -

eruhutui (H.W.K) - welihutu (P.) - edibutu (A.)
eru, voornaamw., meervoud van *het*.
esi, weggooijen, wegwerpen (T.R.Kr.) - kapeel (H.W.) - kalasu (K.) - tikawele, wele (P.) - poele (A.) - laple (Ht. N.)
esi, kruipen [van planten] (T. R.) - kisa (Kr.)
esi, zij, hen (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
esun, blok om rijst in te stampen [Ml. lasong] (Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - hesun (T. R.) - desun (A.)
ete, stuk, brok (T. R.) - oto (Kr. H. W. K. Ht.) - oö (N.) - mantee, nurupn (P.) - tokadi (A.)
ete, ere, naauw, eng (T. R.) - akene (Kr.)
eti, zekere visch [Ml. bobara] (H. W. K. P. Kr.) - heti (T. R. Ht. N.)
etut, een wind laten, een wind (T. R.) - otu (Kr.) - netu (P.)
eu, gaan (T. R.) - oi (Kr. H. W. K. Ht. N.) - tai, rai (P.) - keu (A.)
ewat, wind en regen in de oostmoesson (T. R. Kr. H. W. K.)

H.

haa, kloven, splijten (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - hata (N.) - paa (P.) - baka (A.)
haa, vier (T. R. Kr. Ht. N.) - hata (N.) - ata (H. W. K. P. A.)
haana, haanane: zoo, op die wijze - hamana (T. R.) - ahateria (Kr.) - halela (H. W.) - halaja (K.) - welaa (P.) - eleneka (A.) - amatimono (Ht.) - amaimono (N.)
haano, zoo, op die wijze - ahato (Kr.) - haloo (W.)

haarie
haarine
haariu
{dus op deze wijze - hamaŀe (T. R.) - ahati (Kr.) - hamarine (H. K.) - halee (W.) - welee (P.) - mire (A.) - amatine (Ht.) - amatie, amaie (N.)

haarone, hoe, op welke wijze - haone (T. H. W. K.) - haoo (R.) - ahaone (Kr.) - wepaa (P.) - amaone (Ht. N.)

haat, de helft, de eene zijde (T. R. Kr. H. W. K. P.) - ahatil (Ht. N.) - bakat (A.)

haha, op den arm dragen [kinderen] (T. R. Kr. H. W. K. P.) - bawa (A.)

hahalan, draagstok (H. W. K. P. Ht. N.) - ahalan (T. R.)

haheur, hefboom, weegschaal (T. R. Kr. H. W.) - haheul (K. P.) - haheulo (Ht. N.)

hahi, scheuren, van een rijten (Kr.) - kaire (H. W.) - lahir (K.) - pahe (P.) - kahie (A.) - hahi (Ht. N.)

hahosa, hard, sterk [van regen of wind] (T. R. Kr. H. W.)

hahu, varken (T. R. Kr. H. W. K. P.) - hahul (Ht. N.) - apal (A.)

hahun sala, brandnetels met kleine bladen, - salapolot (T. R. Kr.) - salahahu (K.)

hahun tosar, de plaats waar zich een varken ophoudt (Kr.) - sohale (T. R.) - soale (H. W.) - tonei (K) - sona, tona (P) - sopalboin (A.)

hahusa, er door heen, door en door (R. Kr.) - husa (T. R. Ht. N. H. W. K. P.) - busa (A.)

haihaa, gekloofd, gespleten, gebarsten, splijten, barsten (T. R. Kr. H. W. K.) - waihaa (Ht. N.) - waipaa (P.)

haihari, teruggekeerd, omgekeerd, omkeeren (T. R. Kr. H. W. K.) - waihari (N.) - wahali (Ht. P.)

haihasi, gescheurd, scheuren (T. R. Kr.) - hailahir (K.) - haikair (H. W.) - waihahi (P. Ht. N.) - sabie (A.)
haihoi, uitgetrokken, uitgerukt (T. R.) - haihohu (Kr.) - hainohu (H. W. K.) - wainehu, kanehu (P.) - waihohu (Ht. N.)
hairasu, uit de hand glippen - kamusi (Kr.)
hairate, in eene scheur geklemd - hailate (T. R.) - haeraa (Kr.) - kalotau (P.)
haireu, uitgerafeld, uitrafelen - waileu (P.) - haileu (T.) - pasahuru (R.) - paseri (Kr.)
hairoka, losraken, uitvallen [van tanden] (T.) - kika (R.) - hairelale (Kr.)
haisaa, tegen elkaar aanloopen (T. R. Kr.) - rahunutu (P.)
haisapa, mits, indien, maar (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - aisapa (P.) - mosapa (A.)
haisaru, uitgegleden, uitglijden (T. Kr.) - haisiso, (R.) - haisai (H. W.) - akarisa (K.) - kalusu (P.) - sedina (A.)
haiteta, verschrikt, verschrikken, onverwacht, plotseling (T. Kr. H.) - aihitireru (R.) - waisara (P.) - kaotuke (A.) - kaihu (Ht. N.) - waikaihu (N.) - hateta (K.) - ohie (E. Kr.)
haitetau, verschrikt zijn (T. Kr. H.) - kaihuu (R. Ht. N.) - hatelau (K.) - ohieu (Kr.)
haitutu, tegen elkaar aanloopen (T. R. Kr. H. W. K.) - waitutu (Ht. P.) - waituu (N.)
haiwai, omgekeerd, omgedraaid, omkeeren (T. R. Kr. H. W. K.) - rapoe (P.)
haka, openen (T. R. Kr.)
hakar, zekere aardvrucht [Ml. kaladi] - hakal (Kr.) - etu (T.) - kaki (R.) - etu wakal (H. W. K. P. A.)

hala, schouder (T. R. Kr. H. W. K. P.) – marama (A.)
hala, op den schouder dragen (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – solo, rolo (P.) – soro (A.)
hala, rijst (T. R. Kr.) – halal (Ht. N.) – ala (H. W. K. P. – ara (A.)
halare, binnen, – halale (T. R. W. P.) – halalo – (Kr. Ht. N.) – mahalale (H.) – pailale (A.)
halat, het westen, westelijk (S. R. Kr. H. W. K. P.) – halatol (Ht. N.) – halaol (N.)
halawan, goud (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – hulawano (Ht. N.)
halawani, walvisch (T. R.) – alawano, (Kr.) – karawani (P.) – usururun (H. W.) – usarurun (K.)
halemuri, achter (T. R. Kr. H. W. K. N.) – halemuli (Ht. P.) – paimuli (A.)
halola, met iets insmeren [b. v. met zeep] (T.) – lahola (R.) – nona (H. W. K. P.) – konakel (A.)
hanaet, kruipende plant [Ml. tali bubu] (T. R. Kr.) – lamate (H. W.) – orit (W. K.) – olit (P.) – oriol (N.)
hanal, tandvleesch (T. R. Kr.) – hanalo (Ht. N.) – tototal (H. W. K.) – tatuta (P.) – tutar (A.)
hanan, klein onbewoond eiland bij een grooter gelegen [?] (T. R. Kr. H. W. K.)
haone, zie haarone.
hare, zijn [werkw.] – hale (T. Kr. Ht.)
haree, antwoorden [vooral van een' geroepene) – halee (Kr.)
harekan, de strook bamboe, waaraan men de sagobladen bevestigt, om tot dekking der huizen te dienen [Ml. bangkawan] – harikan (T. R.) – haruno (Ht. N.) – lahun (Kr.) – haharur (H. W. K.) – papane (P.) – bekule (A.)
hare, eene der beide helften van den gevelden sagoboom waarin men de sago wascht [Ml. goti] (S.) – ipoo

(Kr. S.) – ipoul (Ht. N.) – lehit (Kr.) – awa (H. W. K. P. A.)

hari, om-, terug-, onderst boven keeren (T. R. Kr. H. W. K. N.) – hali (Ht. P. A.)

hari, zekere visch [Ml. ikan pari] (T. R. Kr.) – ari (H. W. K.) – hali (Ht. N.) – ali (P.)

hari arui, hoos (T. R. Kr. – ari arui (H. W. K.) – hali aruno (Ht. N.) – ali kalun P.

haru, stamper om rijst te stampen (T. R. Kr.) – aru (H. W. K.) – alu (P. A.) – halu (Ht. N.)

haru, weduwenaar, weduwe (T. R. Kr. H. W. K.) – halu (P.) – badu (A.)

hasai, fijn wrijven, fijn malen – laura (T. R.) – rina (N.)

haru, zekere boom [Ml. pohon baru] (T. R. Kr. H. W.) K. Ht. N.) – papatat (P.)

hasi, scheuren, van een rijten (T. R. Kr.)

hasui, zweer (T. R. Kr.) – ilamutur (K.) – rumutur (H. W.) – lamutul (P.) – usi (A.) – husuil (Ht. N.)

hata, uitstrekken [armen, beenen, het ligchaam] (T.) – aru (R.) – parue (Kr.) – hata P.

hatalae, tusschen, in 't midden (T. R. Kr. H. W. K.) – hatalea (Ht. N.) – haalea N. – hatarale (P.) – samtarae (A.)

hatar, boomstam (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht.) – haal (N.)

hateru, dik, grof (T. R.) – hatoru (H. W. K. Kr.) – hatelui (P.)

hatete, bijtel (T. R. Kr. H. W. K. P.) – hutetel (Ht. N.) – kawatete (A.)

hatu, steen (T. R. Kr. H. W. K. P.) – hatul (Ht.) – haul (N.) – batu (A.)

hatua, het hart, het ingewand (T. R. Kr. H. W. K. P.) – hutua (Ht. N.) – huua (N.)

hatu ihut, zekere schelp, – patutalap (T. Kr.) – tatala (P.)

hatuira, koppig, eigenzinnig (Kr. H. W. K.) – hatuela (P.)
hatuopar, witte kiezelsteen – hatuopol (H. W. K. P.) – hatuaopol (Kr.) – hatu puti (T. R.)
hatuaukui, hartkuil (T. R. H. W.) – hatua nukui (K.) – huairat (Kr.) – ialparei (P.) – hutuauki (Ht. N.)
hau, vuur (T. R. Kr.) – haul (Ht. N.) – au (H. W. K. P. A.)
hau, reuk, stank (T. R. Kr. H. N. K. P. A. Ht. N.)
haeetut raui, zekere plant [Ml. daun kontot] (T. R. P.) – hauotut raui (Kr. Ht. N.)
hauinai, een vlammend brandhout (T. R. Kr.) – auinai (H. W. K.) – aurule (P.) – hauinanjo (Ht. N.)
haumatai, keuken, stookplaats, asch (T. R. Kr.) – aumatai (H. W. K.) – haumatanjo (Ht. N.) – haumaanjo (N.) – auhausin – (H. W.) – auhesin (K.) – aulisi (P.) – aiwatoi (A).
haupoot, rook (T. R. Kr. Ht. N.) – aupoot (H. W. K.) – lahoo (P.) – aukweni (A.)
haur, zekere vruchtboom [Ml. mangga] – au (K. P.) – mablang – (Ht. N. H. W.) – maparane (T. R.) – auhene (A.)
haurasin, gloeijende kolen (T. R. Kr.) – haulasinjo (Ht. N.) – auhalai (H. W. K.) – auhalan (P.) – aubarai (A.)
hauutu, varkens- of herteluis (T.) – hahutitui (Kr.) – pupu utui (R.)
heë, in, op, te, van, uit, dan [in vergelijkingen] T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – nai, ele (P.) – tji (A.)
heë, openen [van iets toegevouwens] (T. R.)
heëhehe, van de oostzijde komende (T. R. P.) – heehoho (Kr. H. W. K. Ht. N.) – heehale (P.) – bempe (A.)
heehehe laueni, van de oostzijde herwaarts – heehehe

mai (T. R. P.) - heehale mai (T. R.) - heehoho mai (Kr. H. W. K. Ht. N.) - bempe mai (A.)

heemahahe, naar- of aan de oostzijde (T. R.) - welehehe, olehehe (P.) - heemahoho (H. W. K. Kr. Ht. N.) - heemahale (T. R.) - wetenpee (A.)

heemalame, daar, vandaar, daarheen (T. R.) - heetaname (Kr.)

heemalau, aan- of naar den zeekant (T. R.) - heemalae (H. W. K. P.) - rolau aheelau (Kr. Ht. N.)

heemarete, aan- of naar de landzijde - heemalete (T. R.) - heemaloto (H. W. K.) - heetaloto (Kr.) - elelete (P.) - rolete (A.)

heemaria, naar- of aan de westzijde (T. R. H. W.) - saeria (K.) - welelia (P.) - rotji? (A.)

heembetu, sedert of voor ... dagen (T. R.) - heampotu (H. W. K.) - henapetu (P.) - mepetuke (A.)

heena of heenane, daar, vandaar, daarheen - heemana (T. R.) - waateria (Kr.) - heeteria (Kr.) - heetimono (Ht. N.) - heemone (H. W. K.) - elá (P.)

heeno, ginds, vandaar, daarheen - waato, heeto (Kr.)

heeraulaueni, uit zee herwaarts - heeraumai (T. R. Kr.) - heelaumai (H. W. K. Ht. N.)

heerehu, onder, van onderen - heelehu (T. R. P.) - hoholuhu (Ht. N. H. W. K) - pedebu (A.)

heeretelaueni, van de landzijde herwaarts - heeretemai (T. R.) - heeletemai (P.) - heelotomai (Kr. Ht. N.)

heerialaueni, van de westzijde herwaarts - heeriamai (T. R. Kr. H. W. K.) - heeliamai (P.) - bentjimai (A.)

heerie, heerine, heerin, (of: heeriu?) } hier, van hier - heemalé (T. R.) - waati, heeti, waatine, heetine (Kr.) - heemarine (H. W.) - heera (W.) - heeroë (K.) - elé (P.) - mire (A.) - heetine (Ht. N.) - heeine (N.)

neerone, waar, vanwaar, waarheen, heone (T. H. W. Ht. N.) - henaone (K.) - heoo (R.) - waawone (Kr.) - epá (P.) - eteka (A.)

hehe, beneden, naar beneden, te, op, naar [t. w. de eilanden die bezuiden Ceram liggen (T. R. P.) - hoho (H. W. K. Kr. Ht. N.)

hehi, zoeken (T. R. Kr. Ht. N.) - rie (Kr.) - sia (H. W. K. P.) - lapala (P.) - nikwa (A.)

heka, scheiden, van een scheiden (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - hera, helewasa (P.) - sidike (A.)

hela, uit den weg gaan (Kr.) - sihi (T. R.)

hela, ruim uit een staan [b. v. van boomen] (T. R. Kr.)

henait, daar straks - henahait (T. R.) - maanati (Kr.) - hatene (H. W.) - hetene (K.) - henaoi (P.) - henaoile (P.) - mimine (A.)

henamasa, gisteren (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - henama (P.) - memane (A.)

henkau, groote vledermuis [Ml. morsego] - karun (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - rarun (P.) - ni (A.)

henu, schildpad (T. R. Kr. Ht. N.) - enu (H. W. K. A.) - wenu (P.)

henu bombonu, boschschildpad - henu pomponu (P.) - h. ponu p (R.) - h. ponuea (Kr.) - enu ponu (K.)

henu ian, vischschildpad (T. R. Kr.) - enu ian (H. W. K.) - wenu ian (P.)

henu nori, kamschildpad (T. R. Kr.)

henu tiripopo, salawakoschildpad (T.) - henu tupepe (R.)

heone, zie heerone.

here, besmeren [met olie, enz.] - hele (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - nesa (P.) - kwaki (A.)

heri, zekere aardvrucht [Ml. ubi] (T. R. Kr. H. W. K.) - uhi (P.) - uheljo (Ht. N.)

heren, scheel, loensch - helen (P.) - pelen (R.) pele (Kr.)

heri, verliezen (T. R Kr.) - paherir (H.W.K.) - pakahelin (P.) - eka (A.)
heri, bedremmeld, van zijn stuk (T. R.) - haiheri (Kr.) - kanalu (H. W.) - mataninu (K. P. A.) - paheriu (Ht. N.)
heru, nieuw, jong (T. R) - hulu (Ht.) - huru (Kr. N.H.W.K.) helu, hehelu, kopco (P.) - beduke (A.)
heru, krommen, buigen (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - pelu (P.) - bedu (A.)
hesa, de borst (H. W. K. P.) - letje (A.) - seha (T.)
hesau, zweeten, verhit zijn (Ht. N. T. R.) - esau (Kr. K.) - panesa (H. W. K.) - panosa, nosa (P.) - kanatike (A.)
hesu, aantrekken [van kleeren] (T. R.) - esu (H. W. K.) - ruli (P.) - losu (Kr.) - alike (A.)
hete, opgooijen [geld in het topspel] (T.)
heti, bewegen [de tong in het spreken] = hiti? (T.)
hetu, wakker worden, opstaan (T. P. A.) - hanu (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.)
heu, balanceren, wegen, met een' hefboom optillen, in evenwigt houden (T. R. H. W. K. P. A. Ht. N.)
heu, peuteren (T. R. Kr.)
heun, zeker vischje [Ml. ikan nasi] - hiun (T. R.) - hiuno (Ht. N.) - iun (H. W. K. P.)
hia, willen, zullen (T. R.) - iau (Kr.)
hihilip, (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
hihinaturu, veel praats hebben (T. R.)
hii, luizen knippen (T.)
hiit, lap, stuk, scherf, reep (T. R. Kr. P.) - ihit (H. W. K.)
hiku, vlammen, flikkeren, schitteren (T. R. Kr. H. W. K.) - ule (Ht.) - ruru (N.) - kaa (P.) - kane (A.) -

olo (K.) - hikur (T.) - hikul (R. H.) - hiuljo (N.) - separ (H. W. K. P. A.) - tuneri (K.)

hira, luizen zoeken (T. R.) - pasira (Kr.)

hiru, neus (T. R.) - iru (Kr. K.) - inu (H. W. A.) - ninu (P.) - ili (Ht.) iri (N.)

hirumatai, de borst (T. R. Kr.)

hisu, schudden, beven, koorts, aardbeving (T. R.) - risu (Kr.) - isu (H. W. K. P. A.) - isul (Ht. N.)

hisu, kakkerlak (K.) - isu (T. H. W.) - wisu (R.) - bisu (A.) - matalat (P.)

hita, hakken, houwen, kloppen [n. l. sago] (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - lasa (H. W. K. P.) - luu (P.) - bita (A.)

hiti, opheffen, optillen, opligten (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht.) - hii (N.) - loi (H. W. K. P.) - piti (P.) - biti, doi (A.)

hiti, p van gaba p of bamboe gemaakte stellaadjes, om huisraad op te zetten en op te zitten of te slapen [Ml. degu p] (H. W. K. P. A. T.) - salahatu (R.) - tapalan (Kr. K.) - lakaniki (K.)

hiu, aaneenhechten, lasschen (T. R. Kr. Ht. N.) - atu (H. W.) - patu (K.) - patanatu (P.) - atjanedi (A.)

hiu, schoppen (T. R. Kr.) - seku (T.)

hohar, armband, groote ring, band om vaatwerk - hohal (T. R. Kr. H. W. K. N.) - sina (K.) soha (P.) - bobal (A.)

hoho, springen, afspringen (T. R. H. W. K. P. A.) - poho (P.)

hoho, zaagsel, houtmolen (T. R.) - airaho (H.) - masuut (W.) - laho (K.)

hoho, weinig, een weinig (T. R.) - koinele (Kr.) - umeele (Kr.) - kini (H. W. K. P.) - muanka (P.) - totoe (A.)

hohoianai, weinig, een weinig - hohori mau (T. R.)
hohu, indoopen (T. R. Kr. H. W. K. N.) - pohu (P.) - puli (H.) - leme (K. P. A.)
hoi, uittrekken, uitrukken (T. R. Kr.) - hohu (Ht. N.) - nohu (H. W. K.) - nehu (P.) - botji (A.)
hoka, komen, uitkomen, vertrekken (T. R. Kr. H. W. K.) - husa, pusa (P.) - kawa (Kr.) - tawa (Ht. N.) - duake (A.)
hoki, de billen (T. R. Ht. N. H. W. K. P.) - pait (Kr.) mutji (A.)
hoki kaen, zweren aan de billen - hoki kepet (T. R.) paemika (Kr.)
hola, slaan, afgaan [van een geweer] (H. W. K. Kr. Ht. N.) - hea (T. R.) - heha (Kr.) - lika (P.) - loso (A.)
hola, kloven [van klappernoten] (T. R. Kr. Ht. N.) - teta (H. W. K. P. A.)
holat, ziekte aan de voeten, met zwelling en ontvelling gepaard [Ml. krabu] (T. R. Kr.)
hoöt, kleine puistjes (T.) - pahatu p (Kr.) - alahota (K.) - hukur (P.) - bukuti (A.)
horu, p slecht, ondeugend, boos (T. R. H. W. K.)
horui, de lever (T. R.) - oru (H. W. K.) - olu (P.) - odu (A.) - worui (Kr.)
hosi, pislucht (T. R. Kr. Ht. N.)
hotep latu, raadsel - hotep (Kr. N.) - hotop (Ht. T. R. H. W.) - hahoto latu (K.) - hetep latu (P.)
hotu, naar boven komen [in 't water] (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - hou (N.) - miri (P.) - mitji (A.)
huhu, vischfuik (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
huhu, uiteinde, spits, punt (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - wuwu (A.)
huhur, houtmolm - huhul (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
hunen, de atap die den nok van het dak dekt (T. Kr.) -

hunitetu (H. W.) – huniketu (R.) – hutete (K.) – hunikotul (Ht. N.) – hanahule (P.) bulene (A.)

hunup wolken.

hupaman, zekere vrucht [Ml. tjampaka] – papokur (T. R. Kr.) sampaka (H. W. K. P.)

hura, met iets bespuwen [als medicijn] (T. R. Kr.) – hula (Ht. N.) – hulasi (P.) – hure (H.W.K.) – sabue (A.)

hurahui, de tweede regenmaand, Junij (T.)

huran, maan, maand (T. R. Kr. H. W. K.) – hulan (P.) – hulano (N.) – ulano (Ht.) – buran (A.)

huran hari, maansverduistering (H. W. K.) – hulan hali (P.) – hulane hali (N.) – ulano hali (Ht.) – huran ohu (T. R. Kr.)

hure, eene made (T. R.) – ure (Kr.)

huri, tros van vruchten (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – huli (P.) – budi (A.)

huru, vederen, haren op het ligchaam (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – hulu (P.) – budu (A.)

huruasu, niet welsluitend [de oogleden] (T. R.)

husa, blazen (T. R. Kr. H. W. K. N.) – hule (P.) – hulo (Ht.) – bude (A.)

husane, tien (T. R. H. W. K. Ht. N.) – husaa (Kr. P.) – butusaa (A.)

huselahaa, veertien – husanelahaa (R.) – husaelahaa (T.) – husalahaa (Kr. Ht. N.) – husalaata (P.) – husaelaata (K.) – husane lesinata (H. W.) – butun desinata (A.)

huselaitu, zeventien } zie huselahaa.
huselanee, zestien }

huselar, elf – husaela (T.) – husanelar (R.) – husaelail (Kr.) – husalaisae (P. K.) – husanlani (Ht. hutusaelanjo, huusaelanjo (N.) husanelesinsae (H. W.) – butun desinesa (A.)

huselarima, vijftien
huselaruwa, twaalf
huselasiwa, negentien } zie huselahaa.
huselateru, dertien
huselawaru, achttien

huse, wegjagen (T. R. Kr. H. W. K. P.)

husi, pelken, schillen, schilfer, schil (T. R.) - hesi (Kr.) - hisi (N.) - rusi (H. W. K.) - sisi (K.) - lasi (P.) - dusi (A.) - tira, sia (Ht.)

husur, handboog (T. R. Kr.)

huta, gras, vuilnis, onkruid (T. R. Kr. H. W. K. P.) - hutal (Ht. N.) - hual (N.) - tapuan (P. A.)

huta, klein [te Kamarian alleen van kinderen] (T. R. Kr.)

huta alosu, zekere plant [Ml. daun kukor] (T. R. Kr.)

hutu, een troep [vogels] (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - butu (A.) — en vandaar

hutu, telwoord om het tiental uit te drukken (T. R. H. W. K. P. Kr. Ht. N.) - butu (A.) — bijvoorbeeld:

huturua, twintig (T. R. Kr.) enz.

huturualaisa, een en twintig (T. R. Kr.) enz.

hutu, zagen, kerven (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - huu (N.) - butu (A.)

hutu, tijferen [van sagoweer] (T. R. Kr. H. W.) - raha (K.) - laha (P.) - tahi (Ht.) - lahi (N.)

huu, dekken [het ligchaam] (T. R. Ht. N.) - pakahuu (Kr.) - sahuu (K.)

huur, alifoer (T. R. Kr. H. W. K.) - huul (Ht. N.) - hukul (P.)

huut, de buitenste schil van de kokosnoot (T. R. Kr. H. W.) - huutol (Ht. N.) - uut (K.) - usa (P. A.)

huut, een stuk wortelhout (T. R. Kr. H. W. K.) - huku (P.) - buku (A.)

hua, betelnoot [Ml. pinang] (T. R. Kr. H. W. K. P.) - hual (Ht. N.) - soi (A.)

hua, vrucht (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - bua (A.)

hua, het hart (T. R. Kr. H. W. K. P.) - bua (A.)

hua, laden (T. R. Kr.) - aria (T. R. Kr.)

hua, ligten [het anker] (T. R. Kr.) - nala (H. W. K.) - loi (P. N.) - tou (H.)

hua, opgooijen [geld in het topspel] (T. R. Kr.)

hua, ergens opvliegen, om te slapen [van hoenders] (T. R. Kr. K.) - ua (A.)

huai, krokodil, kaaiman (T. R. Kr.) - huail (Ht. N.) - huhai (H. W. K.) - kainama (P.) - wukaa (A.)

hue }ledig (T.R.Kr.) - huhue (H.W.) - malene (W.A.)
hahue }(K. P.) - mulene (Ht. N.)

I.

i, hij, zij, hem, haar, zijn, haar (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

ian, visch (T. R. H. W. K. P. A.) - iano (Ht. N.)

iaputi, zekere visch [Ml. salmoneti] (T. R. Kr.) - iaputil (Ht.) - iapuil (N.) - muui (H. W.) - hoi, maui K. P.)

iar, zekere vrucht [Ml. kanari] - ial (H. W. K. P. A.) - ialo (Kr. Ht. N.) - hial (T. R.)

ie, aanhechtsel aan de bezitt. voornaamw., om daaraan eene zelfst. bezitt. beteekenis te geven (T. R. Kr.) - ia (Kr.) - *u* (H. W. K.) - *a* (P.) - *e* (A.)

ier, iets, het eene of andere - iel (T. R. Kr.)

iersaetaha, niets - saenp taha (H. W.) sasanetaha (K.) - sasatae (P.) - saesaemo (A.) - tahaielwa isae (T. R. K.) - tauiosai (H. N.)

ieru, meervoud van ie (T. R.)

ihi, breken (T. R. H. W. K. Ht. N.) - kosa (Ht.) - paaa (P.) - paahia (Kr.) - kiwi (A.)

iho }vleugel - ihur (T.) - ihul (R.) - kiho (P.) -
ihot}(Ht. H. W. K. A. Kr.) - tihoru (N.)

ihu, wapperen (T. R. Kr.)

ii, grillig (T. Kr. K.) - makabela (H. W.) - (makawela (K.) - pataneu? (R.)

iir, sagoweertor (T. R. Kr. K.) kikir (H. W.) - kikil (P. A.) - hurinano (Ht.) - hulinano (N.)

iiwai, zie ii.

ika, raauwe, gestampte visch, met kruiden toebereid [Ml. kohop] (T. R. Kr. H. W. K. A.) - tone (P.)

imi, gij, u (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

ina, moeder (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

ina, aan, voor, tot (T. R. Ht.) - aina (N.) - ia (Kr.)

ina, insekt (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)

ina, een woord bij het tellen van dieren gebruikt [gelijk Ml. ikur] (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

ipa, vouwen [de armen] (T.) - wotu (Kr.)

ira }groot (Kr.) - hira (T.R.) - nira (K.) - elak (P.A.)
iraamai} (Ht. W.) - hehela (Ht. N.)

ire, hij, hem, zij, haar (T. R. Kr. H. W. K.) - ile (P. A. Ht. N.)

iren, zekere boom [Ml. kajuputih] (T. R.) - iron (Kr.) - elan (H. W. K.) - kelan (P. A.)

iri, hangen, ophangen (T. R. Kr. Ht. N.) - lolo (H. W. K. P.) - loro (A.)

iri, uittrekken [van haren], zie hoi.

isa, een (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - saa, wasa (P.) - esa (A.)

isahu, zekere aardvrucht [Ml. kombili] (H. W. K. P. T. Kr.) - isiahu (R.) - siahul (Ht. N.) - katilen (A.)

isi, vulsel, inhoud (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

isikoa, zelf, alleen, eigen (H. W.) – koa (K.) – rua (P.) – tjoa (A.) – isa (T. R.) aisa (Kr. Ht. N.)
itat, bliksem, weerlicht (T. H. W.) – ital (R.) – itap (Kr. Ht.) – ita, n (N.) – itia (K.) – paita (P.) – sirane (A.)
ite, wij [den aangesprokene ingesloten] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – ito (Ht. N.)
itu, zeven (Kr. H. W. K. P. A.) – hitu (T. R. Ht. N.) – hiu (N.)
isere, zekere boom [Ml. kaju besi] – isele (Ht. N. H. W. K. P.) – wesele (T. R. Kr.)
iwan, wenkbraauw (T. R. Kr.) – matahahai (H. W. K. P.) – pariane (A.)
iwan, open boschvlakte (T. R. Kr. Ht. N.) aiela (P. A.)

K.

ka, aanhechtsel, om het bez. en pers. voornaamw. ons aan te duiden (T. R. Kr. H. W. K.) – ko (H. N.) – ra (P. A.)
kaa, springen, spatten, door een slag opvliegen of ergens heen geworpen worden – hariaku (T.) – haiesia (R.) – ati (Ht. N.) – patoesi (Kr.) – atapeil (H. W. K.) – katapele (P.) – patjikele (A.)
kaämina, te voren, vroeger, vooraf (T. R.) – paamina (H. W. K.) akaname (P.) – akamena (A.)
kaapesi, spatten [van slijk] (T. R.) – pataesi (Kr.) – patapesi (H. W. K.) – katapele (P.) – patjikele (A.) – ati (Ht. N.)
kaaware, hoog [van boomen] – kaawalo (T.) – kakuwale (K.)
kabus, zekere boom [Ml. pohon kapok] – (H. W K. P.) – kapus (Kr.) – kapo (T. R.)

kahanlaui, zekere plant [Ml. daun korap] (T.) - ahanlaui (R.) - airausapoo (Kr.)
kahee, verlaten, laten staan, achterlaten (T. R. Kr.) - taro (H. W. K.) - seleke (P. A.) - tehee (Ht. N.)
kahete, ruw, borstel (T.) - hahana (R.) - hahuru (Kr.)
kaheter, strik - heur (T.) - akole (R.) - asole, taheur (Kr.)
kahi, aanhaken, vasthaken - ahi (T. R.) - kala (Kr.) - kaku (A.)
kahii, kloppen aan de deur (T. R.) - huti (H. W. K.) - raheki (P.) - sabiki (A.)
kahitela, zekere aardvrucht [Ml. patata] zie kastela.
kahola, brandblaren (T. R. Kr.)
kahou, in de gesloten hand houden - hawou (T. R. Kr.) - wotu (Kr.)
kahari, zand in de oogen krijgen, werpen met zand (T.R.Kr.)
kahusi, zie haihusi (T.) - kahesi (Kr.)
kahua, veel (R.)
kai, morgen (T. R. Ht. N.)
kai halemuri, later, naderhand (T. R. Ht. N.)
kain, rotssteen - aunu (T. R. Kr.) - uuul (Ht. N.) - auruu (H. W. K) - rana (K.) - alakuku (P. A.)
kaka, splijten [van visch] (T. R. W. K. Ht. N.) - hela (N.) - keti (Kr.)
kake, met den vinger dreigen (T. R. Kr.)
kaki, tatoeëren - tihap (T.)
kakii, jeuken, jeukte, wulpsch (T. R. Kr.) - kii (Ht.) - kikii (N.) - malee (K. W.) - kono (W.) - lai (P.) makeku (H. W. A.)
kala, koken (T. R. Ht. N.)
kala, een laag, rij, een tros [pisang] (T. R. Kr. H. W. K.) - kilano (Ht.) - kilenjo (N.) - rala (P.) - tjara (A.)

*

kala, in de keel blijven steken [eene graat], vastzitten [eene praauw] (T. R. Kr.)
kalana, zekere visch - kalahano (T.R.) - kolano (Kr.)
kalapata, tusschen twee vingers houden - kae? (T. R.)
kalapatar, zeker insect met knijpers [Ml. maip gunting] (T.)
kalapesa, spartelen [van visch] - kahesa (T. R.) - urupepa (Kr.)
kalasi, krabben [van katten of menschen] - kalapasi (T. R.)
kalat, stroom (T. R. H. K.) - kalatol (Ht. W.) - ralat (T.) - arut (Kr.)
kalau, naakt (T. H. W. K.) - kalaku (P. A.)
kaloka, uitvallen [van tanden] (T. H. W. K. R.) - kalela (Kr.) - peke (H. W.) - kohi (P.) - kupa (Ht. N.) - soe (A.)
kalopon, meel - karopon (T. R.) - karombon (Kr.)
kalori, rollen, wentelen - haiuri (T.Kr.) - mahuri (R.)
kaloso, broos (T. R. Kr.)
kamalatu, de kastorolie plant (T.R.H.) - kamahu (W.) - esiratu (K.) - esilatu (P.) - patimaral (A.)
kamar, boomhars [Ml. damar] - kamal (T. R. Kr. H. W. K. P.) - kamalo (Ht. N.) - karane (A.)
kamauu, verwelkt - amauu (Ht.) - amarurü (N.) - kamaruru (T.R.H.) - mawaru (Kr.) - kawaru (W.) - maruru (K.) - kamalulu (P.) - malulu (P. A.)
kamema, een schok door 't ligchaam krijgen, in zwijm vallen (T.) - hitireru (R.)
kamia, zweren om den mond - apat (T. R.) - komi (Kr.)
kamika, kaauwen (T. R. Kr.)
kamina, schoon, zuiver, glad (T. R. Kr.) - kemina (H. W. K.) - kenini (P.) - muse (Ht.) - muise (N.) - medita (A.)

kamuker, zekere boomvrucht [Ml. djambu hitam] – kamukel (T. R. P. A.) – kumukel (H. W. K.) – kumukolo (Ht. N.)

kanaeu, rondslenteren.

kanala, aanstaren (T. R. Kr. H. W. P.) – tanala (K. A.) – tinala (Ht. N.) – aa (Ht.)

kandine, kandiu, nu, thans: kandee, kanlee (T. R.) – kainti (Kr.) – kanina (W. K.) – kanine (H.) – saate (P.) kenamire (A.) – amanae (Ht.) – asanae (N.)

kania, laten staan of liggen (T. R.)

kanirine, zie kandine.

kapasu, verpletterd – kapasi (T.) – aputa (Kr.)

kapata, zingen (T. R. Ht. N. H. W. K. P. Kr.) – olani (Ht.)

kapirin, zekere soort van doos [Ml. tutombu] (K.) – kapilin (P. A.) – kepirin (H. W.) – sokat (T. R.) sokatol (Ht. N.)

kapisu, los, losgeraakt (T. R. K.) – kepisu (H. W.) – pusi (Ht. N.) – posi (P.) – kamusiro (K. R.) – padesuele (A.)

kapu, besmeeren, verwen (H. W. K. P. T.) – rai (R.) – haur (Kr.) – ule (Ht.) – sulo (N.)

kareku, koken [van water] – kaleku (T. R. Kr.) – saleku (H. W.) – kaneku (K.) – kureku (Ht.) – kileku (N.) – ekea (P.) – kahoko (R.) – sedetju (A.)

karepeu, slapen – kalepeu (T. R.) – kilepeu (Ht. N.) kohieu (Kr.) – keheu (H. W. K.) – reheu (P.) – peheteu (A.)

karnuru, kussen, peluw (T. R. Kr. H. W. K.) – karnulu (P. N.) – kananuru (Ht.)

kasat, spaansche peper, scherp, bijtend (T. R. Kr. H. W. K.)

– pusu (P.) – kartupa (P. Ht. N.) – menisa (A.)

kasat batawe, spaansche peper met kleine vruchten – kasat hawai maui – (T. R.) kasat pena (Kr.) – kartupa marisano (Ht. N)

kastela, zie kahitela (T. R. H. W. K. P. N.) – kastera (Ht. A.)

kata, broek (T. R. Kr. P.) – katal (Ht. N.) – lapai (H. W. K.)

kata, zich openen [van bloemen], uitslaan [vleugels] (T. R. Kr. Ht. N.) – tata (W. K.) – haka (Kr.) – heka (H.) – hera (P.)

katimbis, plat [de neus] – kasepe (T.R.) – hensel (Kr.)

kau, rood (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – rau, rarau (P.) larake (A.)

kau, zwager (T. R. Kr. H. T. N. H. W. K.) – rau (P.)

kau, huilen [van honden] (K.) – sau (Ht. N.) – rau (P.) – tjau (H. W. A.) – au (Kr.) – nala (T. R.)

kaura, schimmel, beschimmeld (T. R.) – ura (Kr.) – kaula (Ht. N.) – kuura (H. W.) – kakal (K.) – karane (P.) – katja (A.)

kauri, verzwikken, verstuiken (T. R. Kr.)

kawa, licht (K. Kr. T.) – akiha (R.) – kina (H. W. K. Ht.) – rina (P.) – sina (A.)

kawasa, dikwijls (T. R.)

ke, of (T. R. Kr. Ht. N.) – pi (H. W. K. P. A.)

kean, zekere plant [Ml. rutup] (T. R.) – huta ial isin (Kr.)

kee, en, tevens (T. R.)

keke, oksel (H. W. K. P. A.) – ee (T. R. Kr. Ht. N.)

keku, op 't hoofd dragen (T. R. Ht. N. P.) – koku (H. W. K. Kr.)

kema, raken, treffen (T. R. Kr.) – kotu (Ht. N.) – totu (H. W. K.) – tou (N.) – tea (P.) – tena (A.)

kepepopuk, zekere boomvrucht [Ml. djambu putih] kepeputi (T. R.) - tepeputi (H. W. K. P. A.)

kepet, zekere boomvrucht [Ml. tjarimela] - taurela (T. R.) - takurela (H. W. K. P.) - kopotol (Ht. N.)

kepu, leeken, vloeijen, afdruipen, langs neêr vloeijen (T. R. Ht. N. Kr. K.) - ketepu (H. W. K. P. A.) - kala (Kr. K.) - kuru (Ht.) - nivi (H. W. K.) - rala (P.) - nidi (A.)

kere*u*, vreezen (Ht.) - kele*u* (T. R. Kr.) - kelee*u* (N.) - kira*u* (H. W.) - matau (K. P.) - tjilako (A.)

kere, zekere boom [Ml. galala] - kele (T. R.) - kola (Kr.) - uken (H. W. K.) - lakin (P. A.)

kereohu, zwarte wesp - keleohu (T. R. H. W. K.) - rereohu (P.) - keleume (Kr.)

keret, wesp - kelet (T. R. Kr. H. W. K.) - keletol (N.) - reret (P.) - selet (A. K.)

kerore, zekere struik [Ml. kelor] - kerel (T. R. Kr.)

kesi, zijn gevoeg doen (T. R. W.) - mei (Ht. N.) - mamei (N.) - memei (H. P.) - lamei (Kr.) - remei (K.) - kato (A.)

keta, barsten, splijten, knappen (T. R.) - nena (R.) - kalahaa (Kr.)

keur, het haar (Kr.) - hua (T. R. H. W. K. P.) - bua uhuo (Ht. N.)

kiha, openen (T. R. Kr. P.) - kiwa (A.) - pera (P.) - ukihai (Ht.) - hukai (N.)

kihu, vliegen (T. R. Kr. Ht. N.) - tihu (H. W. K.) - rihu (P. - tjiwu (A.)

kiki, garen maken [van ananasbladen] - tau (T. R.) - pau (Kr.) - tau (H.) - riuru (W. K.) - nulu (P.)

kima, voorttelen, zich vermenigvuldigen (T. R. Kr.)

kimurae, middernacht (T. R. Kr. H. W. K.) - rimulae (P. A.)

kina, glinsteren, schitteren (T. R. Kr. H. W. K. Ht.) - rina (P.)
kisi, kaal [van hoofd] (T. R. Ht. H.) - tohu (Kr. N.) - tohi (W.) - tosi (K. P.)
koan, een vlot (T. R. Kr.)
koaư, zat, afkeerig (T. R. Kr.)
kokee, juist, behoorlijk - kakoee (T. R.)
kohu, golf, golven (T. H. W. K. N.) - kakohu (R.) - sohu (Kr.) - kokohulo (Ht. N.) - kalolan (P.)
kohu, afbreken (T. R. H. W. K.) - raka (Kr.) - sika (P.) - dikwa (A.)
koi, weinig (T. R. Kr.) - sei (Ht.) - sueii (N.)
koia, zekere schelp [Ml. kailit bia papeda] (T. R. K.) - kokiha (H. W.) - patuhinausai (Kr.)
koiapa, zekere roofvogel [Ml. djaba] (T.)
kokaanai, klein - hitakoin (T.) - hutakoin (R.)
kokan, een gat, - wenar (T. R.) - kokan (P.)
kokan inai, houtworm - aiinai (T. R.)
koloư, toornig zijn of worden - oraeư (Ht. N.) - orateư (N.)
konkia, zekere groente [Ml. kankong konkii] (T. H. W.) - kanko (K.) - kinkoi (A.)
kope, hoog (H. T. N.) - naru (H. W. K.) - lelete (P.) - keleke (A.)
kore, strikken, een strik - kole (T. R. Kr. Ht.) - hohole (W.) - sosolet (K.) - soet (H. W. K.) - sole, sasoelet (P.) - ete (K.) - bole (A.) - heulo (Ht.)
kosa, doorbreken [van een zweer] (T. R.) - polal (Kr.)
kosu, stomp, bot (T. R. Kr.) - turu (Ht. N.) - uru (N.) - musupe (H. W. P. A. K.)
kotap, pinangdoos (T. R. Kr. H. W. Ht. N.) - kakel (K.) lahane (P.)

kour, zeker kruid [Ml. tjongkor] - sour (T. R. Kr.)
kous, herte- of varkenshoef.
koat, erg, zeer, te (T. R. K. H. W. K. P.)
kuhururu, stranden (T. H. W. K.) - kuhureri (R. Kr.) - leri (N.) - lili (H.) - wailulu? (P.) - hutu (Ht. N.)
kunkau, zonneschijn (bij den regen) - tunkau (P.) - maakunkau (R. Kr.)
kunu, warm, heet, warmen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N. A.)
kunu, te droogen hangen, luchten - akunu (H. W. P. Ht. N.) - pakunen (K. Kr.)
kupan, bloem (T. R. Kr. H. W.) - kupano (Ht. N.) - hukap (K. P. A.)
kupanain, zekere boom [Ml. kananga] - sapalin (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)
kuputi, zekere bloem [Ml. bunga manor] - kupaputi (T. R. Kr.)
kuse, met den elleboog stooten (T. R. Kr.)

L.

laawase, zekere vrucht [Ml. langkoas] (T. R. Kr. H. W. Ht. N.) - latawase (N.) - laukase (K. P.) - lakwase (A.)
laei, iemand iets toonen om er hem op belust te maken (T.)
laha, en, ook, tevens (T. R. H. W.) - lee (Ht. N.) - uma (Kr.) - leni (P.) - neka? (A.)
lahan, medgezel, makker (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lahano (Ht. N.) - lawane (A.)
lahan, nageboorte - rahan (T. R.) - luhat (Kr.)
laharirin, lijkkist - ruhuai (T. R.) - tahual (Kr.)

lahat, zekere boomvrucht [Ml. lansap] (T. R. H. W. K.) - lasat (Kr. P.) - lasatol (Ht. N.) - lasaol (N.) - lasete (A.)
lahi, afknotten [van tabakuitspruitsels] (T. R. Kr.)
lahopa, springen (R.) - lopa (T.) - rahopaa (Kr.) - lahete (Kr.) - suu (A.) - topu (Ht. N.)
lahuiar, buikworm - lahuial (T.) - lahial (R. H. W.) - hial (Kr.) - lahiral (K.) - lahilal (P.) - biarinai (A.) - ulehalo (N.)
lahun, stop van de met sagoweer gevulde bamboe.
lahua, springen (T. R.)
lai, aankomen, bereiken (T. R. H. W. K. Kr. Ht. N.) - atu (P.) - tjomo (A.)
laia, vuil, smerig (T. R.) - lalai (Kr. Ht. N.) - laia (H. W. K. P. A.)
laiarain, mast van een vaartuig - laialain (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
laip, ijdel, te vergeefs (T. R. Kr. H. W. Ht. N.)
laiurui, het strand [dat niet onder water loopt] (T. R. H. W.) - lainuru (K. P.) - haitulu (P. A.) - laino (Ht.) - laino (N.) - nahait urui (Kr. K. P.)
laka, witte kakatoea (R. Kr.) - lakatua (T. H. W. K. P.) taup (P.) - laki (A.) - laa (Ht.)
laka, opligten, opheffen (T. R.)
lakateun, tortelduif (T. R. Kr. H. W. K.) - rakateuno (Ht. N.) - manulatu (P. A.)
lakawar, zekere visch [Ml. tatu] - makawal (T. R. Kr.) - kakawal (H. W. K. P.)
laku, stampen, tegen den grond slaan (T. R. Kr. H. W.) - helehee, lau (H. W.) - halehe (K.) - hia (P. N.) - hea (Ht.) - bederake (A.)
lala, bloed (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lalal (Ht. N.) - lara (A.)

lalan, weg, pad (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lalano (Ht. N.) - laran (A.)
lalari, wachten [zie lari] (T. R. Kr.) - nama (H. W. K. A.) - pahala (P.) - tati (A.) - lolali (Ht. N.) - pepe (Ht. N.)
lalat, roode wolk, morgen- of avondrood.
lalau, ver, ruim (T. R. Kr.)
lalawat, purgeermiddel (T. R. K. R.)
lalolo, hangen, hangende (T. R. Kr.) - lolo (H. W. K. P.) loro (A.)
lama, hecht [van mes of parang] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - panuno (Ht. N.)
lamama, spaander, splinter (H. W. K. P. Kr.) - aioha (P.) - aisinat (A.) - huka (T. R. Ht. N.)
lamanu, groote soort van krab [Ml. katang ikan] (H. W. K. P.) - ramanu (T. R.) - maau (Kr.)
lame, zijn, aanwezig zijn, in, op, naar - rame (T. R.) - naname (Kr.)
lame, uitwringen [sago] (T. R. H. W. K. P.) - ulo (Ht.) pulo (N.) - rame (Kr.)
lamu, likken (T. R. H. W. K. P. A. Kr. Ht. N.)
lanit, hemel (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - lanitol (Ht.) - laniol (N.)
laor, zeker zeediertje, ook sagoworm - melaten (T. R. Kr. H. W. K.) - lakol (P.) - mulatono (Ht.) - mulaono (N.)
lapa, zekere visch [Ml. lompa] (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lapal (Ht. N.)
lapae, hout om de sagoweer bitter te maken (T. R. Kr.) - lapail (Ht.) - makool (N.) - maru (H. W.) - paru (K.) - palu (P.) - samule (A.)
lapari, afslaan [vruchten van een boom.]
lapun, inlandsch kleedingstuk [Ml. badju] (T. R. Kr.

H. W. K. P.) – lahitol (Ht. N.) – lahiol (N.)
lapunonat, zeker kruid [Ml. daun boba] (T.)
larei, binnen, het binnenste – lalei (T. R. H. W. P.) – laloi (Kr. K.) – lalonjo (Ht. N.)
laput, zeker kruid [Ml. lumut$_p$] – rumut (T. R.)
lari, wachten (T. R. Kr. H. W. K.)
laria, kam (T. R. Kr. K.) – lalia (P.) – diane (A.) – lilia (Ht.) – riria (H. W.)
larian, duizendpoot (T. R. Kr. K.) – lalian (P.) – laliano (Ht.) – ririan (H. W.) – ririano (N.)
larimat, hoosvat (T. R. Kr.)
laru, afschrappen [de tong], ook uitsteken (T. R. Kr. H. W. K.) – hahi (K.) – pahi (P.)
laripan, kameleon (T. R.) – maripan (Kr.)
lasa, ontginnen, struikgewas wegkappen (T. R.) – teri (H. W.) – leri (K.) – patameri (K.) – patameli (P.) – diedi (A.) kaka (Ht. N. Kr.)
lasaur, zeker gewas [Ml. rotan hitam] (T. R.) – ua (Kr. K. P.) – ual (Ht. N.)
lasehatui, testiculi (T. R. Kr.)
lasiu, niet weer doen, er genoeg van hebben (T.) – palasi (R. Kr. Ht. N.)
lata, gekorven (T. R.) – kaarui (Kr.)
lata, voorbijgaan [achter iemand] (T. R.)
latar, vlak land – latal (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)
late, zekere kleine mand [Ml. timbel] (H.)
latu radja (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht.) – laul (N.)
lau, zee (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
lau, ver (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
lau, blad (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – wata (P.) – loin, doin A.
lau, civetkat [Ml. tinggalong] (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

laueni, herwaarts uit zee.
lauete, strandwaarts, naar of aan den wal, zie laumuri.
lauhae, de zee in, op zee, zie lauhoha.
lauhaemei, de zee in [maar niet ver] – raumoheit (T.R.) – laumeit (Kr. Ht. N. P.) – lameit (H. W. K.)
lauhaha, de zee in, op zee (T. R. Ht. N.) – lahaha (Kr. H. W. K. P.)
lauhehe, oostwaarts – hehehale (T. R.) – lauhoho (H. W. K.) – lahoho (Kr.) – waihoho (Ht. N.)
laumeit, naar het strand, aan het strand, zie lauhaemei.
laumuen, zeker vogeltje [Ml. burong globak] (T. R. Kr.) – lamueu (P.)
laumuri, naar of aan den wal, landwaarts in (T. R. Kr. H. W. K.) – laumuli (P.) – hamuli (Ht.) – riamuri (N.)
lawa, vlugten, snelloopen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) – naie A.)
lawaä, toovermiddel tegen diefstal [Ml. matakau] (T. R. Kr. H. W. K.) – mataaun (P.) – malawaetol (Ht.) – malawaotol, malawaool (N.)
lawai, zekere visch [Ml. maubajik] (H. W. K. P. Kr.) – ruwai (T. R.) hosu (Ht. N.)
lawain, zekere visch [Ml. mau gosau] (T. R. Kr. H. W. K. P.) – luain (Ht.) – ruain (N.)
lawai, voorbijgaan [achter iemand] (Kr.)
lawaku, slaan [met eenig zwaar voorwerp], beuken (T.R.) – tahau (H. W. K.) – haluane (P.) – kahaue (Kr.) – keku (Ht. N.) – losoi (A.)
lawalu, strepen in 't hout (T.)
laweur, zekere boom [pohon kasuari] (P.) – leweur (H. W. K.) – hueur (T. R.) – kweule (A.) – leahua (Kr.)
lausu, naald (T. R.) – rusu (Kr.) – lusal (Ht.) – loosal (N.) – dusi (A.) – eta (H. W. K. P.)

lawani, kleedingstuk uit boombast bij de Alfoeren gebruikt om de pudenda te bedekken (H. W. K. P. T. R. Kr. H. N.) – lakwane (A.)
lela, omvallen (T.)
lepia, sago (T. R. Kr. H. W. K. P.) – lepial (Ht.) – ripial (N.)
loa, opkomen [van een school visch] (T.)
loe, vast raken op zee (T. R. Kr.)
loha, door en door [nat] – lohu (T.) – tiha (Kr.)
loin, zekere plant [Ml. tongkal setan] (T.) – kuri (R.) – arima (Kr.) – matahinan (H. W.) – toan (K.) – nini (P.) – tidun toan (A.)
luria, aan of naar den westkant (K.) – roria (Kr.) – urie (H. W.) – lurie (H. W.) – ria (T. R.)
loko, liggend omvatten (T.?)
lokun, opening, gat (R. Kr.) – otun (H. W.) – enadi (A.)
lola, laveren (T. R.) – rura (W. K.) – sapoane (P.)
loo, uitbroeijen (R.) – loko (H. W. K. P.) – roo (T.) – rue (Kr.)
loo, allen, alles (T. R. K. H. W. K. N.) – loloo (Ht.) loto (N.) – kehu (P.) – ewe (A.) [wordt niet zonder aanhechtsel gebezigd.]
looi of looni, alles, al.
looka, [wij] allen [de aangesprokene meêgeteld] (T. R. Kr. H. W. K.) – lolooko (Ht.) – loeko (N.) – kehura (P.) – eweka (A.)
looma, [wij] allen [zonder den aangesprokene] (T. R. Kr. H. W. K.) – loloma (Ht.) – loema (N.) – kehuma (P.) – ewema (A.)
loome, [gij] allen (T. R. Kr. H. W. K.) – loloome (Ht.) – loemi (N.) – kehumi (P.) – ewemi (A.)

(Het vervolg in een volgend stuk.)

EVANGELISATIE OP JAVA,

door den zendeling

N. GRAAFLAND.

De evangelisatie op Java heeft in den laatsten tijd veler aandacht getrokken. Vrienden, onverschillige toeschouwers en vijanden der zendingzaak wenden, voor het eerst of bij vernieuwing, eenen belangstellenden blik naar het schoone Java, en wachten reeds ongeduldig naar den uitslag van de beweging en naar het antwoord op de vragen, die thans zooveel besproken worden. Indien die belangstelling bij velen meer moge zijn dan bloote nieuwsgierigheid, en zich moge uiten in eene zamenwerking tot het waarachtig heil der Javanen, dan is die beweging zeer verblijdend te noemen. Al te lang toch hebben wij, Nederlanders, reeds de vruchten geplukt van dat heerlijke Java en den arbeid dier ongelukkige Javanen, zonder iets van aanbelang te doen voor hun intellectueel en geestelijk belang; en het is wel te betreuren, dat eene meer algemeene aandacht op het werk der evangelisatie eerst is kunnen worden opgewekt door een verschijnsel, dat tot heden nog niet was gezien: een' aanval op het zendingwerk door eenen zendeling. Het is een bewijs òf

voor de weinige ware deelneming in den zendingarbeid, òf voor de rigting van onzen tijd, om meer te luisteren naar eene apodictische wijze van spreken, dan naar een' bezadigden, hoewel niet minder krachtigen en welluidenden, toon.

Of is HARTHOORN de eenige en zelfs wel de eerste, die ons heeft ingelicht omtrent den waren toestand der evangelisatie op oostelijk Java? – Velen zullen het welligt meenen; maar reeds in 1861 heeft HOEZOO de toestanden daar even scherp, zoo niet scherper, gecritiseerd. Ik vind het schoon, dat HARTHOORN de waarheid heeft willen zeggen, maar den lof, hem daarvoor van verschillende zijden toegekend, – den lof bovenal, alsof hij de eenige zou zijn, die waarheid zag, en wilde zien, en durfde zeggen – zou hij, dunkt mij, in de eerste plaats afwijzen. De zaak is van te veel gewigt om op sarcastische, ridiculiserende wijze behandeld te worden. Is het reeds pijnlijk genoeg op zoo veel teleurstelling te worden gewezen, meer nog is zulks in den toon waarop het geschiedt; deze is eerder geschikt om de lezers te doen afzien van alle verdere pogingen, dan om den wensch op te wekken tot medewerken, om op andere wijze tot betere uitkomsten te geraken. De toon van HARTHOORN leidt tot een ligtzinnig verachten en verwerpen van alles, wat tot heden in den zendingarbeid is geschied; tot eene verdachte beschouwing van wat ook elders als resultaten is aangewezen, tot wantrouwen omtrent zendelingen en bestuurders; en tot eene onthouding van de medewerking, die er tot heden bestond. Is dat zijne bedoeling geweest, dan noem ik zijne beschouwing niet alleen eenzijdig; zijnen aanval niet alleen voorbarig en in vele opzigten ongepast; maar dan noem ik zijne daad onedel.

Ik heb echter geen regt hem verkeerde bedoelingen toe te schrijven. Integendeel: ik meen bewijzen te hebben, dat hij opregt is met zich zelven en het goede heeft gewild; maar daarom betreur ik het te meer, dat hij zich heeft laten medeslepen en vervoeren door eenzijdige beschouwingen, en zich heeft laten verleiden eenen toon te bezigen, die allerminst paste aan hem, die zoo weemoedig kon uitroepen: „Het zal onze schuld niet zijn, als het antwoord op die belangrijke vraag (of de pogingen der zending hebben geleid tot het beoogde doel) velen eene teleurstelling moet bereiden; eene teleurstelling, och! wel het eerst voor hem, die eens zelf aan het werk der nieuwere zending zijne jeugdige krachten wijdde en de liefde schonk van zijn hart."

Ik heb mij ten doel gesteld zijne beschouwingen aandachtig na te gaan en ter toetse te brengen. Ik zal mij daartoe slechts bepalen tot zijne behandeling van de evangelisatie op Oost-java. Wat hij bovendien heeft durven zeggen omtrent de missie in de Minahassa is zoo eenzijdig, zóó onwaar, blijkbaar met zóó weinig kennis van zaken gesteld, dat het bijna de moeite niet waardig is daarop te repliceren. Of ik het elders nog doen zal, moet meer afhangen van de noodzakelijkheid of nuttigheid, die anderen mij daarvan welligt weten aan te wijzen, dan van de waarde, die ik toeken aan dat schrijven. Het spijt mij, dat ik daarin eene verdachtmaking heb gevonden omtrent het zendingwerk in de Minahassa, waartoe regt noch aanleiding bestond. Maar dat is voor HARTHOORN's rekening, en reeds heeft hij daarvoor teregtwijzing ontvangen van eene geheel andere zijde.

Dewijl ik dit onderzoek in verband wensch te brengen met mijne eigene gedachten omtrent Java, wil ik eerst spreken over de mogelijkheid van evangelisa-

tie op Java; – vervolgens over de middelen, die daartoe zijn aangewend; – en eindelijk over den weg, dien ik bescheidenlijk meen, dat er dient gevolgd te worden.

I. Om te kunnen oordeelen over de mogelijkheid om het Evangelie onder eenig volk te brengen, hebben wij te onderzoeken welke de maatschappelijke, godsdienstige, en verstandelijke toestand van dat volk is. Zonder die kennis zou men in den blinde rondtasten, en zeker ook geen degelijke werkzaamheid kunnen aanvangen. Ons genootschap heeft zijne zendelingen steeds aangespoord, goed kennis te nemen van alles wat uit een ethnographisch oogpunt te vinden was onder de volken, waar het wenschte te werken. Daarmede heeft het genoeg getoond geen onbezonnen stappen te willen, dewijl het altijd wenschte, dat de evangelieverkondiging zich zou aansluiten aan de eigenaardige behoeften van elk volk afzonderlijk. Het gaf daarom zijnen zendelingen slechts zoo veel voorschriften als noodzakelijk waren tot eenen geregelden gang van zaken, maar liet hen altijd vrij te handelen naar bevind van omstandigheden, onder het doen van voorstellen of wel van mededeeling aan bestuurders. Zoo volgden dan ook de zendelingen in onderscheidene streken hunne eigene, naar hun inzien best geachte methode, en hadden zij alleen nu en dan hunne wijze van handelen nader uiteen te zetten om bestuurders in te lichten. Waar dit geschiedde met motiven, ontleend aan de betere kennis der toestanden van land en volk, daar namen bestuurders altijd genoegen in dergelijke handelingen, – tenzij die in strijd mogten zijn met bij het genootschap aangenomen beginselen.

Ook op Java is deze regel toegepast. De methode daar

in den beginne gevolgd door JELLESMA was zijne eigene vinding, maar bestuurders bleven altijd aandringen op meerdere kennis van javaansche toestanden, om daardoor een duidelijk begrip te vormen van den weg, dien men verder te volgen had. Het begin was dus proefneming op de inzigten van JELLESMA gegrond, en noch hij noch bestuurders konden voorshands eenen anderen weg bewandelen.

Het werk der overige zendelingen was van den beginne wel grootendeels een treden in de voetstappen van JELLESMA, maar gedurig ontdekken wij bij ieder hunner een zoeken, een streven naar helderder aanschouwing, en een trachten om tot bewustheid te komen van wat men te doen had om goede uitkomsten te erlangen. De weg, dien zij daartoe insloegen, was rationeel de eenige, dien zij bewandelen konden. Zij hebben zich bepaaldelijk toegelegd op de kennis van land en volk, en wij hebben daardoor eenen schat van kennis erlangd, die ons aanvankelijk reeds kan leiden tot eene betere bepaling van wat de zending voor 't vervolg te doen staat.

De schets, die wij hier laten volgen, kan kort zijn, omdat het niet te doen is om eene uitvoerige beschrijving van de Javanen, maar alleen, hen te doen kennen in betrekking tot de evangelisatie.

De maatschappelijke toestand der Javanen is tamelijk algemeen bekend. De voorstelling hunner armoede, verdrukking en ellende is van hun eigen standpunt niet zoo schrikbarend, als die door westersche blikken wel eens is beschouwd. Het is waar, zij moeten dikwijls veel en zwaar werken, terwijl de belooning daaraan niet altijd geëvenredigd is, maar desniettegenstaande genieten zij eene zekere welvaart, blijkbaar in den omzet van geld en eetwaren. Het volk kan klaarblijkelijk voor-

zien in de eerste behoeften; zij hebben nu en dan gelegenheid eene versnapering te nemen, waarvan zij, als ware snoepers, een veelvuldig gebruik maken, en zelfs hier en daar hebben zij enkele voorwerpen van weelde. Naast de groote ontwikkeling van den landbouw, ziet men overal, dat het industriële leven onder hen verreweg meer toegenomen en algemeen verbreid is dan elders in den Archipel. Dat vertier, die bedrijvigheid, dat rondventen, die pasars met die duizenden en tienduizenden koopers en verkoopers kunnen strekken tot genoegzaam bewijs. Nergens zag ik iets dergelijks. Inderdaad de Javaan staat maatschappelijk hooger dan de meeste volken van den Archipel, die nog zijn teruggebleven in hunnen vorigen onbeschaafden staat. In dit opzigt staat Java eenige trappen hooger dan de Minahassa vroeger. Daarbij komt nog eene goede organisatie van het bestuur, waardoor alles binnen grenzen en perken is gebragt, en onder toezigt staat, waardoor vrede en orde heerschen, en het mogelijk is, zich te midden der Javanen gerustelijk neder te zetten.

Voorwaar, in maatschappelijk opzigt zou men zich moeijelijk een volk denken kunnen, dat gunstiger gelegenheid aanbiedt voor de werkzaamheden der evangelisatie. Er zijn nog vele volken in den Archipel, die zich in dit opzigt minder aanbevelen; het is daar, waar nog geen gevestigd europeesch bestuur bestaat, waar nog geen geregelde orde van zaken is, en waar nog oorlog en verwoesting aan de orde van den dag zijn.

De godsdienstige toestand heeft mede veel, dat zich aanbeveelt, veel echter ook dat der evangelisatie moeijelijkheden in den weg legt.

Het is niet te ontkennen, dat eene echt heidensche godsdienst voor de evangelisatie de voorkeur verdient boven

de mohammedaansche, en ook boven den gemengden godsdienstigen toestand der Javanen. Wel heeft men soms gedacht, dat het Mohammedanisme een geschikt doorgangspunt is voor de aanneming van het Christendom, maar men heeft zich daarin deerlijk vergist, en met zeer weinig kennis van zaken geoordeeld. Het Mohammedanisme heeft in zichzelf de kracht eener gevestigde godsdienst door zijne geschriften, zijne organisatie en zijne geschiedenis. Daarom kon het ook eene der wereldgodsdiensten worden, magtig om andere godsdiensten te verdringen, die niet een dergelijk levensbeginsel bezaten. Wel heeft het zich vooral uitgebreid door het zwaard; wel maakt het zich gedeeltelijk aangenaam door tegemoetkoming aan de zinnelijkheid; wel onderscheidt het zich door eene groote mate van proselytenjagt; – maar toch heeft het ook in zichzelf door bovengenoemde oorzaken eene kracht, die zich als godsdienst overstelt tegen elken anderen vorm van godsvereering, – ook de christelijke –, en daarom is het Mohammedanisme als zoodanig geen meerdere aanbeveling voor de evangelisatie.

Maar – toch zijn elementen daarin aanwezig, die zich ten voordeele der evangelisatie laten aanwenden. Waar het Islamisme met het Christendom monotheïsme leert; waar het fragmenten kent van onze bijbelsche geschiedenissen, hoe verminkt ook; waar het kennis heeft aan geboden, zonde, heiligheid, hoe vermengd ook met onreine bestanddeelen, daar zijn zoo vele aanrakingspunten voor de prediking van het Evangelie. Het is waar, het Islamisme op Java is van geen zuiver gehalte. Daar is ook Hindoeïsme overgebleven, en er zijn zelfs nog vele bestanddeelen, die uit den tijd der natuurgodsdienst zijn behouden. Het is eene vermenging van dat alles; en waar men soms meent een' bondgenoot te hebben van de eene

zijde, daar ontwaart men weder tegenstand van de andere. Daarom is de evangelisatie op Java werkelijk een moeijelijke arbeid. Men heeft te doen met een dood formalisme, met bijgeloof in de grootste verscheidenheid, met weetheiligheid van de meest onnutte en onbruikbare soort, die men zich denken kan, met werkheiligheid, die zich zelve genoegzaam is, en toch zich uit in zeer onnutte oefeningen. Zoo wordt de prediking des Evangelies door vele oorzaken verlamd, misbruikt, ontzenuwd; en stuit men op tal van zwarigheden, die men elders niet zoo of niet in die mate aantreft.

De moeijelijkheden vermeerderen door de aanwezigheid van een heirleger van geestelijken. Eene schaar van duizenden hadji's, goeroe's, santri's houdt het volk voortdurend in geestelijk bedwang. Zij worden beschouwd als gewild door het Gouvernement, beschermd door de hoofden, en worden daarom ontzien en gevierd door het volk. Zij houden de hoofden in bedwang, door op het volk, en het volk, door op de hoofden te wijzen. De aanwezigheid dier dweepers, die overal het land rondgaan, – vooral de hadji's, de ijverigsten onder de ijveraars voor den Islam, – veronderstelt reeds eene magt van het Mohammedanisme. Meer zien wij dit echter nog uitkomen in den invloed dien het uitoefent op het javaansche volkskarakter en het inwendige leven des volks; en of dit nog niet genoeg ware, wordt het volk dagelijks bij die godsdienst bepaald door eene menigte grootere en kleinere tempels, allerwege; door heilige plaatsen, en door het oproepen tot het gebed, – indrukwekkend geluid, dat zelfs mij eene vreemde gewaarwording aanjoeg.

Men zal bespeuren, dat de mogelijkheid om onder zulk een volk te evangeliseren zeer beperkt wordt. Im-

mers wij mogen de bezwaren, die ons voorkomen, niet ligt achten, anders zouden wij wel eens den toren kunnen gaan bouwen zonder de kosten te berekenen. Toch acht ik de evangelisatie onder de Javanen daarom nog niet onmogelijk. Neen, maar er wordt vereischt degelijke kennis van de verschillende godsdienstige bestanddeelen, die onder het volk gevonden worden, en op zijn bestaan en volkskarakter invloed hebben uitgeoefend. Er wordt vereischt, dat men zich in elke rigting kunne bewegen, en zijn standpunt kunne handhaven, zoowel tegenover den ijverigen hadji, als den geslepen santri; men dient even goed vertrouwd te zijn met de javaansche ilmoe en de vreemdsoortige redeneringen, zooals formulieren en raadselspreuken, als met de ware en verminkte opvatting en leer van hun Mohammedanisme. Geen toestand mag vreemd en onbekend blijven, of men mist ligt den sleutel tot oplossing van verschijnselen, die ons hinderlijk in den weg kunnen treden. Met die kennis acht ik echter de zaak niet onmogelijk. Zij zal kunnen leiden tot het opsporen van aanraking en het aanwijzen van de wegen, die men te volgen hebbe, om met eenigen grond eenen gelukkigen uitslag te verwachten. En wat den Javaan aanbelangt, aan hem wanhoop ik niet. Welk een vreemd zamenstel zijne godsdienst ook moge zijn, hoe koud en vormelijk hij die ook aanhangt, toch is er eene neiging tot godsdienst, en kan de Javaan niet ongodsdienstig genoemd worden. En bovendien, hij is mensch en diep moge de behoefte aan God en verlossing bij hem verborgen liggen, toch bestaat die op den bodem zijner ziel, en komt die soms in verschillende uitingen te voorschijn.

Dat zijne godsdienst nog zeer weinig heeft uitgewerkt, om hem op te leiden tot ware zedelijkheid, behoeft ons

niet te verwonderen. Het Islamisme zelf biedt weinig tegenstand aan de zonde en haar uitvlugten, die den zondigen mensch maar al te zeer sterken in, of vrijheid verleenen tot het kwade. En waar zij hem daartoe den weg niet baant, heeft de mensch in zich zelven genoegzamen aanleg om zich te redden op velerlei wijze, waardoor dikwijls de treurige waarheid bevestigd wordt: „zij hebben vele vonden gezocht." De zedelijke toestand der Javanen is dan ook van zeer lage gehalte. Ik behoef alleen te herinneren aan de ronggengs, aan de menigvuldige echtscheidingen, aan den opium, aan de onophoudelijke diefstallen, moorden en ellenden zonder tal, om het javaansche volk te doen kennen als diep gezonken in onzedelijkheid.

Dit moge nu geen bemoedigende schets zijn, en ook geen redenen kunnen bijbrengen, om de mogelijkheid van evangelisatie grooter te maken; het is desniettemin eene reden om daartoe aan te sporen; en in de zucht naar heiligheid en verbetering, hoe verkeerd ook soms gezocht, vinden wij weder aanmoediging, om meer te gelooven aan de mogelijkheid van eenen goeden uitslag. Welk eenen kamp het Evangelie daar echter nog hebben zal tegen de zonde, behoef ik niet meer aan te toonen. Het is genoeg bekend, hoe de geringe invloed van het Christendom ontmoedigend heeft gewerkt op zendelingen, die na JELLESMA in het arbeidsveld van Oost-java zijn ingegaan. Zij hadden zich betere vruchten voorgesteld, dewijl zij niet genoeg hadden gezien en onderzocht, hoe het kwaad in het leven des volks was ingeweven. Zij hebben zich, — zeer onbillijk en onredelijk zeker! — eenen anderen, een' magtiger invloed van het Christendom voorgespiegeld, — van het Christendom, dat langzaam werkt, en zijn' invloed niet uitoefent als met de

tooverroede. Dat die hooggestemde verwachtingen schipbreuk moesten lijden, kan niemand verwonderen, die bekend was met den oorsprong dier gemeenten, met de middelen, die toen gebezigd werden, met den korten tijd, die er sedert het ontstaan van dat alles verloopen was. Dáár en onder zulke omstandigheden betere vruchten te verwachten, noem ik zeer voorbarig en uiterst bevreemdend.

In verstandelijk opzigt vinden wij evenmin veel aanmoediging. De Javaan staat nog op een laag standpunt van verstandelijke ontwikkeling. Denken heeft hij nog niet geleerd, en wat hij weet ligt bij hem in eene chaotische verwarring. Ik verwonder mij daarover zeer weinig. Er is geen enkele reden, waarom wij bij hem eenige meerdere ontwikkeling in het denken zouden kunnen vooronderstellen. Het is waar, het Hindoeïsme heeft zijne denkers gehad, maar het gros der bevolking werd daarom niet hooger ontwikkeld. Het Islamisme geeft weinig aanleiding en voedsel voor intellectuele ontwikkeling, en heeft veeleer de strekking om het volk te houden onder het deksel van bijgeloof en onkunde. Daarom was er voor de ontwikkeling des volks weinig te verwachten van de langgars of mohammedaansche scholen, en evenmin van de mohammedaansche geschriften, die hier en daar gevonden worden. Één enkele flaauwe lichtstraal blinkt ons echter tegen in dezen stikdonkeren nacht: het is de aangename gedachte, dat er onder de meer ontwikkelden en meer gegoeden ten minste velen zijn, die de kunst van lezen verstaan; dat zij aanvankelijk van de javaansche literatuur ook gebruik maken, en dat ons voorbeelden zijn medegedeeld, waarin de lust tot onderzoek niet te miskennen is. Welnu, dat noem ik reeds veel in vergelijking van wat in de Minahassa

bestond, toen nog Christendom en beschaving daar hunne intrede maken moesten. De Minahassers konden evenmin denken; waren nog onwetender dan de Javanen, die ten minste door beteren landbouw, meerderen kunstzin, levendiger verkeer, meer koophandel en grooter vertier eenige meerdere beschaving hebben opgedaan; en toch is de ontwikkeling, die wij beoogden, zoo spoedig toegenomen, en hebben de Minahassers beschaving en kennis in betrekkelijk groote mate verworven. Daarom wanhoop ik ook in dit opzigt niet aan den Javaan. Dat er vatbaarheid bij hem bestaat, om de te geven stof in zich op te nemen, is, meen ik, nog door niemand betwijfeld. Er zijn trouwens reeds voorbeelden genoeg, die zeer bemoedigend zijn, en daarom meen ik ook te kunnen zeggen, dat er in verstandelijk opzigt geen bezwaar bestaat voor de evangelisatie op Java.

II. Het zal nu onze taak zijn, te zien in hoeverre de zendelingen op Java die toestanden begrepen hebben, en welke hulpmiddelen zij gebezigd hebben, om te midden van dat volk te werken. Wij zullen dat doen met de openheid en vrijmoedigheid, die wij aan de waarheid verschuldigd zijn.

De voorstelling van een onderscheid tusschen kerkelijke en nieuwere zending, zooals die door HARTHOORN geleverd werd, is reeds van meer dan eene zijde als onhistorisch afgewezen. Zijne schets van de zoogenaamde nieuwere zending is voor het minst onwaar, en wekt het vermoeden, dat het hem te doen was om eene caricatuur te leveren. Zelden vind ik aanleiding, te veronderstellen, dat de zending, „onbewust met ROUSSEAU eenstemmig, de volken voorstelde als nog niet aangetast door het bederf der zoogenaamde christelijke maatschappij.” Dewijl zij veeleer uitging van de voorstelling, dat het

gansche menschelijk geslacht in zonde gedompeld en van God vervreemd was, vond zij juist daarin de reden om den Heidenen het Evangelie van CHRISTUS te brengen. En mogen al de verwachtingen hoog gestemd zijn geweest van eene spoedige toetreding tot het Christendom, toch vind ik die niet alleen gegrond op de meening, dat „onontwikkelde en onbeschaafde volken eene bijzondere ontvankelijkheid zouden hebben voor de evangelische waarheden", maar ook op het geloof aan de kracht dier prediking. Evenmin is het waar, dat men van de zoogenaamde nieuwere zending zou kunnen zeggen, dat zij zich „ontslagen rekende van de waarneming der werkelijkheid." Dat moge in vroeger tijden het geval zijn geweest, van de latere pogingen ter uitbreiding van het Godsrijk is dat niet waar. De zending is bij de wetenschap niet ten achteren gebleven, maar heeft zich juist onderscheiden, minstens sedert het vierde eener eeuw, door naarstige onderzoekingen en naauwkeurige waarnemingen, om de toestanden der volken, waar zij het Evangelie wenscht te brengen, beter te leeren kennen, en aanrakingspunten te vinden voor eene gereede toenadering. Mogen die pogingen vaak gebrekkig zijn geweest, zij deden toch zien, dat men ook op dien weg licht zocht voor eene betere organisatie van het werk. Dat zij zich hier en daar heeft vergist in de methode; dat de genomen proeven niet overal gelukkig zijn geslaagd; dat zij in enkele gedeelten van het zendingveld zich meer vrucht heeft voorgesteld van de prediking des Evangelies als prediking, buiten verband met andere beschavende krachten; dat zij daardoor die prediking hier en daar te veel heeft voorop gesteld, en de beschaving een geringer aandeel toekende in het werk, moet erkend worden; maar toch heeft men van de vroegste tijden ook reeds aangedrongen op ontwikke-

ling der volken; toch heeft men later daaraan meer zijne krachten gewijd; toch zijn er streken aan te wijzen, waar de zending beschaving en christendom hand aan hand heeft ingevoerd, en waar aan de werking der beschaving een groot deel wordt toegekend van de schoone vruchten, die men verkregen heeft. Voor de veronachtzaming van dit gedeelte van het werk der zending noem ik Oost-java; voor de regte waardering daarvan de Minahassa.

Wat HARTHOORN pag. 17-19 (van zijn werkje, de Ev. zending en Oost-java) aangeeft, als voorbeelden van de uitkomsten, die men meende verkregen te hebben, en de hooge ingenomenheid der berigtgevers, kan niet gelden als getuigenis tegen de zending. Wat de zendeling DONSELAAR en de predikanten VAN HOEVELL, VAN RHIJN en BRUMUND meenden te vinden en te zien, was het werk van eenige particulieren te Soerabaja, niet van de zending als zoodanig. Men versta mij wel. Welke pogingen er ook worden aangewend, en door wie ook, zij behooren alle tot het gebied der zending; maar de gebrekkige en weinig doeltreffende middelen door die enkelen gebezigd, kunnen niet eene aanklagt worden tegen het werk der zending in zijn geheel. Ter zelfder tijd, dat zij langs hunnen weg het Evangelie zochten te verspreiden, - eenen weg, waaraan wij wel geene goedkeuring hechten kunnen, maar die toch getuigenis gaf van den goeden zin van velen, die daarop voortgingen, - bestond in de Minahassa eene andere wijze van werken, uitgegaan van een georganiseerd ligchaam op het gebied der zending, en geleid door zendelingen, die aan dat werk hun leven gewijd hadden. Wil men dus spreken van de zending en hare werking, dan vrage men eerst en meest, wat van dáár is uitgegaan; of men bespreke de zaak in haar geheel, en wijze ook op het goede.

Het is mijn doel thans de middelen te bespreken, die op Oost-java door particulieren en door zendelingen werden gebezigd om de Javanen tot CHRISTUS te brengen. Ik zal HARTHOORN volgen in zijne beschouwingen, maar doe wel opmerken, dat de eerste pogingen en cardinale fouten niet zijn uitgegaan van de zendelingen, maar van de particulieren. HARTHOORN heeft gemeend, beider werkzaamheden op ééne lijn te moeten plaatsen: ik wensch te herinneren, dat tusschen beiden een hemelsbreed verschil te vinden is. Reeds het planmatige van het werk der zendelingen, moet ons hun werk hooger doen schatten, al kunnen wij ons niet met hunne inzigten vereenigen.

Eerst bespreekt HARTHOORN de evangelisatie, en daar trekt vooral onze aandacht zijne verbazing en afkeuring, dat men den Javaan het N. testament kon brengen. „Het N. testament voor den Javaan! Het brengt hem op een gebied, waarop hij zich geheel vreemdeling gevoelt. Wat weet hij van Palestina? enz." (pag. 21.) Maar is dit niet voor elk volk een nieuw gebied? En toch verstaan onze eenvoudige lieden in Nederland van het Evangelie zooveel als zij noodig hebben tot zaligheid. Wat weten deze van Palestina? En is het werkelijk noodig, dat zij zooveel geographische en ethnographische kennis bezitten, om het doel van JEZUS komst, menigte zijner verhalen en lessen, zijne lotgevallen te verstaan? — Zou men, des noodig, niet eene bloemlezing uit de Evangeliën kunnen maken, die zelfs zonder verklaring, of met zeer weinig toelichting, kon begrepen worden, ook door den Javaan? Ik heb gearbeid onder een volk, dat als zoodanig lager stond dan de Javanen, en dat ook niet bekend was met de toestanden van Palestina, met gewoonten, en zeden, en spreekwijzen, en beeldspraak

van het tooneel van JEZUS omwandeling, – en toch heeft men daar het N. testament leeren verstaan, en lezen de menschen het met vrucht voor zichzelven. Wilde men nu echter wachten met het hun te brengen, tot zij de zuiver geestelijke beteekenis, den diepen zin van vele woorden, de hoogere opvatting van het Christendom, en het essentiële der christelijke godsdienst kunnen bevatten, – in het kort, tot dat zij, tot op zekere hoogte, eene wijsgeerige ontwikkeling hebben erlangd; dan weet ik niet, of wij den zendingarbeid onder hen wel niet hadden uit te stellen ad calendas graecas. Ik heb echter het Christendom overal elders anders zien komen, en acht het nog zoo onzinnig niet, de geschiedenis te nemen tot vraagbaak. Welnu, het is reeds meermalen gezegd: in Europa is het Christendom ook gebragt onder onontwikkelde volken. Het is er echter mede opgewassen, en heeft zich ook langzamerhand met het volk ontwikkeld. Wat nood dan, dat het ook onder de volken van den Indischen archipel gebragt worde? Ook dáár zal het zijne geschiedenis erlangen van strijd tegen duisternis, volksbegrippen, bijgeloof en wat dies meer zij; maar dewijl het thans zuiverder en met beter middelen gebragt kan worden, is de goede uitslag ook niet minder te hopen en te verwachten.

Zal dit alleen gelden voor den Heiden? Neen, ook voor den Mohammedaan – ook voor den Javaan met zijne gemengde godsdienstige bestanddeelen van Heidendom en Islamisme. God is hem niet onbekend, als de eenig waarachtige, al kent hij ook in de diepte zijner ziel aan zeer vele andere magten buiten Hem, magt en invloed toe; JEZUS is hem geen vijandige naam; de elementen der christelijke zedeleer zijn hem geen kettersche losbandigheden. Indien er vijandschap is, dan

bestaat die meer in den tegenstand van eenen naam, gewerkt door de priesters; in den afkeer van het hooger zedelijke standpunt; in den strijd van de zonde, die in verschillende vormen onder alle volken wordt gezien bij de verkondiging van het Evangelie – niet tegen den persoon des Heeren. Ik beweer niet, dat zij zoo spoedig tot ware Christenen, opregte geloovigen zijn te brengen; ik weet dat de voorwaarden daartoe nog andere zijn dan eene bloote lijdelijkheid, instemming of aanneming van onze prediking. Maar alleen dit wilde ik beweren, dat het Evangelie wel kan gebragt worden, – dat er met evangelisatie onder hen wel te beginnen is.

Maar – HARTHOORN vraagt – (p. 24): Hoe zal men nu menschen, die zoo oppervlakkig denken, enz., die begrippen als God, liefde, geloof, heiligheid, zonde niet hebben, – hoe zal men die CHRISTUS begeerlijk maken?

Ziedaar wat mij in HARTHOORN juist het meest te betreuren voorkomt. De man heeft zich eenen idealen toestand gaan denken, die nooit te verkrijgen is, ook niet langs den wijsgeerigen, maar nog altijd schemerachtigen weg, dien hij zich heeft voorgesteld. Er is in zijne geheele rigting niet eene enkele praktische of praktikale zijde te vinden. Gesteld men had de Javanen, na eeuwen voorbereiding, leeren denken en dieper gevoelen – zonder godsdienstige leiding – zouden zij dan uitdrukkingen hebben „die aan de christelijke begrippen van God, liefde, geloof, heiligheid zouden beantwoorden?” – Ik geloof het niet. En zullen zij dan ontvankelijker zijn om die begrippen aan te nemen? Ik geloof het evenmin. Waarom men hun nu niet reeds de eenvoudigste beteekenis dier begrippen zou kunnen mededeelen, en waarom men ook door mondelinge onderrigtingen en gesprekken CHRISTUS niet begeerlijk zou kunnen maken,

erken ik niet te begrijpen. Heeft HARTHOORN het niet kunnen doen? Het is zeer wel mogelijk. Het zou zelfs verklaarbaar zijn uit het standpunt, dat hij zich gedacht heeft, èn van den Javaan, èn van het Evangelie, èn van het gebrek aan vatbaarheid, die hij bij den eersten meende te zien, om tot het laatste in rapport te komen. Daardoor zou hij de zaak, als hopeloos, zelfs wel eens niet kunnen beproefd hebben met dat geloof, dat geduld, die volharding, die eerste vereischten zijn in eenen zendeling. Maar dat daarom anderen met meer geloof, geduld en volharding begaafd, het ook niet zouden hebben kunnen doen, heeft hij niet bewezen met zijnen uitroep over die hopelooze algemeenheid.... Of zou hij welligt meenen alleen met den Javaan te hebben kunnen omgaan? Ik moet bijna tot iets dergelijks besluiten uit zijnen sarcastischen uitroep: „Hoe belangrijk zou het zijn te weten, hoe dat geschied is." In mijne veertienjarige loopbaan heb ik het nog niet gezien, dat men langs eenen langen en moeijelijken weg van redenering de lieden moest brengen tot gevoel van zonde, terwijl een spreken tot hart en geweten altijd gebleken is de eenvoudigste en meest proefhoudende weg te zijn. En dat de Javaan ook geen geweten zou hebben, dat beschuldigend of ook ontschuldigend getuigenis geeft, heb ik nog niet hooren beweren. Het spreken over godsdienstige zaken behoeft daarom nog geen „uitventen" te worden, als van een ilmoe: er zijn ongezochte gelegenheden genoeg, waarin wij, en veelmeer nog de inlanders onderling, kunnen spreken over geestelijke dingen. Er is zelfs nog over het geheel niet eens behoefte aan dien naauwen omgang, waarover de zendelingen op Java spreken, en waarvan zij het gemis zoozeer betreuren. Ik heb toch daar eenen gemeenzamen omgang met enkelen

opgemerkt, die bijna of geheel den omgang der zendelingen met den inlander in de Minahassa evenaarde. Moge nù onze omgang in dit land zich eenigszins verder uitstrekken: het moet dan wel bedacht worden, dat het Christendom in de Minahassa reeds vasten wortel geschoten heeft; dat het voor een gedeelte reeds in het volksleven is opgenomen; dat het in eere is; en dat wij als de dragers ook geëerd worden. Dat was ook in den beginne zoo niet, en de verstandhouding van sommige Javanen met de zendelingen acht ik werkelijk voldoende, om verderen invloed op het volk uit te oefenen.

De geheele redenering van HARTHOORN (van p. 21–24) bestaat uit praemissen, die niet bewezen zijn, en wij achten hem daarom niet geregtigd een besluit te maken, als dat hij op p. 23 neemt: „Bijbel– of tractaatverspreiding heeft geen' enkelen Javaan tot het Christendom gebragt;" en evenmin achten wij het bewezen, dat door de mondelinge prediking CHRISTUS en het Evangelie niet begeerlijk zouden zijn gemaakt voor de Javanen.

Met eenigen schijn van regt zal men mij echter de voorbeelden voor oogen houden, die hij laat volgen: voorbeelden van overgang, die allen pleiten voor eene toetreding tot het Christendom uit geheel andere beweegredenen, dan wij gaarne zien zouden — niet door Evangelie–prediking in welken vorm ook. Laat ons het gewigt dier tegenwerping eens van nabij bezien.

Wij moeten natuurlijk beginnen met de reconstructie van HARTHOORN, ten opzigte van de verhalen omtrent Pa Dasima, aan te nemen als de ware voorstelling der geschiedenis. Wij moeten ook aannemen, dat al die overige voorbeelden van overgang tot het Christendom door hem zijn voorgesteld, zoo als de toedragt van zaken werkelijk is geweest. Dat dit ons soms wel wat

moeijelijk valt, mogen wij niet ontkennen. Immers is het genoeg gebleken, hoe hij met stoute grepen hier en daar de vrijheid neemt overal zamenhang en bedoelingen te leggen, die door niets geregtvaardigd worden, en door de feiten, bij beter onderzoek, geheel worden gelogenstraft. Dat is gebleken omtrent zijne onderscheiding van kerkelijke en nieuwere zending, zijne veroordeeling van de zending op de Zuidzee-eilanden, en zijne verdachtmaking van de zending in de Minahassa. Iemand, die met zoo weinig kennis van zaken zich zulk een oordeel aanmatigt, dient waarlijk ook wel in andere opzigten, – zelfs in die waaromtrent men meenen zou dat zijn oordeel grondiger kan zijn, – met zeer veel omzigtigheid gehoord te worden.

Wij willen echter zijne lezing van een en ander doen gelden. Wat bewijst hij dan? Dat de eerste aanleiding van overgang van Pa Dasima, Toenggoel Woeloeng, enz. niet bestond in een trekken door het Evangelie, – niet door de middelen, waardoor het anders komt tot het harte van ongeloovigen. Maar wat hij niet heeft bewezen is, dat COOLEN niet wat anders nog zou gesproken hebben met Pa Dasima dan over ilmoe; dat de komst bij vader EMBDE den zoekende niet tot beter inzigt zou gebragt hebben, dat hij door dien weg ook niet meer zou begrepen hebben van het genoemde traktaatje. Evenmin is er iets gezegd omtrent de nadere aanraking van die anderen met Christenen, voorgangers of zendelingen.

Wat dus HARTHOORN heeft willen bewijzen, en waartoe hij zeer veel effect heeft aangewend, is door HOEZOO veel omstandiger, en met meer ernst ook, aangetoond, namelijk, dat de toetreding dier gemeenten van oostelijk Java niet moet worden toegeschreven aan het ware beginsel,

dat wij bij hen zouden wenschen, maar uit nevenoogmerken, tijdelijk gewin en min loffelijke inzigten.

Het ware en zekere besluit, dat wij geregtigd zijn op te maken uit HARTHOORN's aanval in het hoofdstuk over de evangelisatie is, dat er langs den weg van traktaat- en bijbelverspreiding niet die resultaten verkregen zijn, die men eerst heeft gewacht. Dat er niemand door die middelen tot het Christendom gebragt zou zijn, moet nog bewezen worden, want het gebrek aan bekende voorbeelden, voor zoover onze en zelfs zijne kennis der omstandigheden reikt, is nog geen bewijs, dat zij er niet zijn zouden. Een ander besluit mag daaraan worden toegevoegd, dat er langs den tot hiertoe gevolgden weg geene hoop is op eene gewenschte en degelijke voortplanting van het Christendom.

Maar dat had men reeds vroeger kunnen weten door HOEZOO. Ook hij heeft openlijk verkondigd, dat de wording dier gemeenten niet op eenen hechten grondslag berustte; ook hij heeft den toestand dier gemeenten als verre van volmaakt geschetst; ook hij spreekt over het gehalte van haar christendom in zeer ontmoedigende bewoordingen. Dat er echter langs dien weg nog zelfs niet zeer veel goeds is gesticht; dat er voor de zending niets is gewonnen, en alles moet worden verloren geacht, heb ik nog niet bevonden. Het is dunkt mij reeds veel gewonnen, dat men gedurende die vijftien jaren arbeids gezien heeft, dat eene wijze van evangelisatie, die niet door de Christenen van Soerabaja alleen, maar door vele zendelingen in China en Hindostan gevolgd wordt, gebleken is ondoelmatig te zijn, en geene vruchten op te leveren; dat de ontvankelijkheid voor het Evangelie onder de Javanen beter gekend en zelfs eenigermate kan bepaald worden; – dat men genoegzame gegevens erlangd

heeft, om met eenigen grond van hoop op goeden uitslag eene andere methode te volgen; — dat men eindelijk in de gelegenheid is geweest zulk eenen diepen blik in het leven des Javaans te slaan en zulke degelijke kennis omtrent zijn bestaan, denken en gevoelen op te doen, als men nog nooit te voren verkregen heeft. Ziet! dat noem ik zeer veel voor een zoo uitgestrekt en belangrijk arbeidsveld als Java aanbiedt; en, daarom acht ik de vijftien jaren arbeids, die achter ons liggen, en de kosten aan Java besteed in geen enkel opzigt verloren.

Een ander hulpmiddel der zoogenaamde „nieuwere zending" — trouwens reeds sedert eeuwen gebezigd, waar men het Evangelie bragt aan Heidenen — is het katechetisch onderwijs aan hen, die in den proeftijd, voorafgaande aan de opname in de gemeente door den doop, nader met het Evangelie moesten worden bekend gemaakt. Dat in vroeger tijd „de eene of andere katechismus of vertaald vraagboekje" gewoonlijk diende tot handleiding is waar; — in latere dagen, en in de zending in de Minahassa reeds sedert lang, werd hierin door velen eene geheel andere methode gevolgd. Of men iets tegen eenen leiddraad bij het onderwijs hebben kan, weet ik niet; mij dunkt dat men altijd, zonder vraagboeken zelfs, zou komen tot eene zekere volgorde, — en of die nu bestaat in het hoofd des onderwijzers alleen; of dat die vervat is in eene korte schets — in den vorm van vragen en antwoorden — zal al weinig verschillen. De onderwijzer moet het levende woord brengen. Is zijn onderwijs goed, dan zal een dor of zelfs gebrekkig vraagboek hem niet in den weg zijn, en den leerling niet hinderen; is zijn onderwijs niet goed, dan kan de beste handleiding, in welken vorm ook, daarin niet voorzien. In ieder geval

is een leiddraad voor den leerling beter dan niets, omdat hij de volgorde in het hoofd krijgt, en is die handleiding goed, dan kan zij zelfs dienen om hem het onderwijs beter en spoediger, duidelijk en eigen te maken. In de Minahassa hadden de eerste BB. geschreven handleidingen, in den vorm van vragen en antwoorden. MATTERN bepaalde zich bij den kleinen catechismus. HERRMANN vervaardigde een eigen vraagboek. WILKEN volgde dit eerst, en had later eene andere volgorde, die zich aansloot aan de 12 artikelen des geloofs. CAPPELLE en ik hadden eigen geschreven vraagboeken, en zoo was er groote verscheidenheid. Vertalingen waren er niet dan de catechismus door MATTERN gebezigd. Voor verder ontwikkelden werd echter bij sommigen eene vertaling van BRINK gevolgd, maar die is bijna geheel in onbruik gekomen.

Dat JELLESMA een eigen vraagboek had, naar eigen inzigt vervaardigd, bewijst genoeg, dat hij niet de slaaf wilde zijn van eene of andere westersche methode, maar een' eigen' weg trachtte te volgen. Dat hij nu, m. i., hier en daar heeft gedwaald, kan hem niet in rekening gebragt worden: hij deed wat en zooals hij het kon. Schooner ware het geweest, als HARTHOORN dat met een enkel woord (t. a. p. p. 45,) had erkend, – en nog schooner, als hij ook hier eene andere en betere methode had gezocht en beproefd.

De zaken bij het catechetisch onderwijs naar aanleiding van genoemd boek behandeld, kunnen niet de proef van een gestreng onderzoek doorstaan. Laat ons beginnen met dat te erkennen; maar dan tevens letten op hetgeen in het voordeel daarvan te zeggen is, of ook wat mag en moet verschoond worden.

Het was blijkbaar met het doel om het vraagboek in verband te brengen met den toestand des volks, dat daar

zulk eene uitvoerige behandeling gevonden wordt van de besnijdenis. Dat was toch verkeerd gezien. Het moet het doel der evangelisatie nooit zijn, bitterheid en strijd uit te lokken: aanvallen op de bestaande godsdienst en hare vormen verwijderen de gemoederen van een degelijk onderzoek. Er is eene andere wijze van werken, waarbij het bijgeloof en al wat overbodig of verkeerd is van zelf krachteloos wordt, wijkt of valt. Dat verkrijgt men niet door strijd: de magt van den tegenstand is te groot. Daarom ried ik in der tijd, toen daarover door een' der zendelingen mijn gevoelen werd gevraagd: dat men die zaken stil zou laten rusten, en als niet geleerd door het Christendom oogluikend toelaten, terwijl ik in engeren kring, onder jongelieden, die genoegzaam ontwikkeld waren, zou aantoonen, dat dit uitwendige teeken een bepaalde en tijdelijke maatregel, instelling, vorm was geweest, die met ons inwendig bestaan en de zaligheid in geen verband stond. Ik zou voor dezen in spreken en gebaren toonen, geene waarde te hechten aan die zaken, — en voor de gemeente sprak ik er nooit over.

Een geheel verschillend gevoelen moet ik echter voorstaan in betrekking tot het verhaal der wereldschepping. Ik weet nog niet, wat er is aan te merken tegen eene redelijke voorstelling van dat verhaal, en dat is mij na de lezing van HARTHOORN's satirieke bezwaren ook niet duidelijk geworden. Philosophie behoeft men daar niet te brengen, en in ieder geval heeft ons de wetenschap, met al hare verschillende wordings-theoriën, nog niet kunnen zeggen, vanwaar alles gekomen is. Ik heb mij dan ook altijd zeer goed kunnen vereenigen met de wijze van behandeling der zaak, die in Gen. I: 1 de wording of schepping vindt, zonder aanwijzing hoe dit mogelijk was, of hoe dit geschied

is, en in de volgende verzen de voorstelling ziet, hoe de wereld hare tegenwoordige gedaante verkregen heeft. Die voorstelling is met het resultaat van vele en beroemde geologen niet in weêrspraak, en dus door de wetenschap niet als onhoudbaar verklaard. De opheldering van een en ander is waarlijk zoo moeijelijk niet, en wie deze niet kan vatten, welnu, die heeft ook genoeg wanneer men hem zegt, dat God de aarde schiep uit niets, en dat daarbij die opvolging van wording of vervorming was, welke in het verhaal is aangegeven. HARTHOORN ziet echter reeds groote bezwaren in de woorden „God" en „niets." Maar waartoe toch is het noodig, dat zij leeren philosopheren? Later bij eene hoogere ontwikkeling, na eeuwen welligt, zullen zij zelven daartoe komen, en er evenzeer mede sukkelen, als men dit tot heden onder ons heeft gedaan. Of is het reeds door de wetenschap uitgemaakt, wat wij van God te denken hebben? Bestaat er reeds een begrip, dat niet berust op eene hypothese? – En is de voorstelling, door HOEZOO gegeven in zijne behandeling van Johannes 4, dan zoo onwaardig, ook tegenover de wetenschap, in verband met eene ware evangelische beschouwing? – HOEZOO schijnt niet te wanhopen, of zijne toehoorders die voorstelling kunnen bevatten. Welnu, dan hebben zij ook genoeg. Dat zij geen goede wijsgeerige voorstelling van dat „niets" kunnen hebben, wil ik wel gaarne aannemen; op een standpunt van hoogere ontwikkeling is dit echter heel wat moeijelijker, dan op een standpunt, waarop men nog niet geleerd heeft vragen op vragen te stapelen. Ik althans heb mij daarvan dikwijls kunnen overtuigen.

Of dit scheppingsverhaal veilig achterwege kon blijven? Ik ontken het ten eenemale.

Behalve dat alle volken, en ook de Javanen, naar de wor-

ding van alles gevraagd hebben, en het „van waar?" hebben trachten te beantwoorden, geeft dat verhaal zeer schoone gelegenheid om te handelen over God, zijne werken, zijne eigenschappen en zijne betrekking tot de wereld en den mensch. Ik zou bezwaarlijk op andere wijze de kennis van God aan eenig volk beter kunnen brengen. Is dit nu echter het doel niet, dan kan men het veilig missen; maar zoo lang het mede het doel is der evangelisatie, God te leeren aanbidden in geest en in waarheid, acht ik deze, mag ik zoo eens zeggen, elementaire kennis van God noodig en goéd. Of het mogelijk is eene redelijke en voor het leven vruchtbare voorstelling te leveren, bevattelijk voor den Javaan, betwijfel ik niet. Onder mijne Alifoeren heb ik daarvan goede resultaten gezien, en ik stel den Javaan niet lager dan dezen.

Evenmin zie ik bezwaar in de mededeeling van „min of meer uitkomende feiten uit de geschiedenis van het Joodsche volk." Ik weet niet, dat er eene leerrijker geschiedenis van personen te vinden is, – eene beeldengalerij, waarin men de grootste verscheidenheid aantreft, die ons inleidt in de meest verschillende uitingen van hartstogten, beweegredenen, handelingen en gevolgen, en die eene heerlijke bron aanbiedt voor leering en leiding. Zelfs zonder eenigen zamenhang vind ik die geschiedenis hoogst nuttig en goed, maar ik weet niet, waarom men voor de meer ontwikkelden ook geen' zamenhang in het verhaal kan brengen. Op het standpunt der eerstbeginnenden is dit wel niet mogelijk, maar het nut blijft in ieder geval bestaan. Men moest zich meer op het lage standpunt dier volken weten te verplaatsen, en dan zou men begrijpen, dat de behoefte aan eene pragmatische behandeling der geschiedenis, in haar geheel, voor hen nog evenmin bestaat, als zij mogelijk is.

Grooter moeijelijkheid brengt de regtstreeksche prediking van CHRISTUS, als eenigen Zaligmaker van zondaren, met zich. Immers hebben de Javanen MOHAMMED leeren kennen, als hun hoofd en leidsman, en is elke verkorting van zijne eer in strijd met de leer, die zij min of meer met bewustheid zijn toegedaan. Dat JEZUS voor hen een „onbekende" zou zijn is onwaar, en de plaatsen in den Koran, waar van hem met eer gesproken wordt, zijn bekend, en zijn hun voor te houden. Maar vóór alles moet ik mij verklaren tegen de scherpe tegenstellingen. Onder Heidenen heeft dit in den regel minder bezwaar; onder Mohammedanen kan men het niet doen, dan met gevaar, hen af te stooten. Eens heb ik een' Mohammedaan gewonnen voor het Christendom, door met hem te beginnen over MOHAMMED. Ik vroeg, wat hij van hem wist, en daar dit zeer weinig was, had ik hem nog heel wat goeds van den profeet te zeggen. Daardoor won ik zijn vertrouwen. Toen ik hem had voorgesteld, tot hoe verre MOHAMMEDS leer voortreffelijk was, had ik gelegenheid aan te wijzen, wat hij niet had geleerd, en dat JEZUS ons dit had geopenbaard. Ik heb zijne geschiedenis vroeger elders vermeld, en dus kan ik hiermede volstaan. De voortreffelijkheid van JEZUS persoonlijkheid zal altijd meer invloed hebben, dan menigvuldige bewijzen uit de profetiën. Ik acht dien weg van bewijsvoering zeer ongeschikt voor eerstbeginnenden. De voorstelling van het gebruik daarvan bij HARTHOORN voor waar aannemende, kan men genoeg zien, dat er geen nut of voordeel in dien gang lag, dan een pralen met kennis, die voor de tegenpartij geen gewigt had, om haar over te halen tot het christendom. Het gaf maar stof te meer tot de gewone twisten onder hen. Neen, JEZUS persoonlijkheid, zijn leven en werken, lijden, sterven en verheerlijking maken indruk

genoeg, om Hem voor zich zelven als den Zaligmaker aan te nemen, zonder dat men daarom in staat is met spitsvindige redenen zijne eer te handhaven. Komen voorgangers in de gelegenheid dit te moeten doen, dan zullen zij bij eene goede ontwikkeling ook wel in staat zijn zich te handhaven op het standpunt, dat door hunne landgenooten wordt ingenomen. Een voorbeeld daarvan wordt ons door HARTHOORN zelven medegedeeld, (pag. 52). Uit vrees voor tegenspraak met de evangelische verhalen van JEZUS, niets omtrent de wonderen mede te deelen, vind ik zeer vreemd: men zou daardoor kunnen geraken tot het besluit van alle zaken te vermijden, waarop de spitvindigheid der aanvallers vat zou kunnen hebben. Maar dan brengt men ook geen wetenschap hoegenaamd, want die zal afstuiten op de javaansche wereldbeschouwing. Dat men voor hen die zijn toegetreden en van onzen Heer zooveel kennis verkregen hebben, dat zijn beeld voor hen levendig is, en hun in de ziel is ingeprent, ook spreken kan over het geloof in Hem, over bekeering en heiliging, betwijfel ik niet. Maar dat zij wel definities zouden kunnen leeren, maar geen begrip van de zaken verkrijgen, heeft mij zeer bevreemd. De Alifoeren van eenige meerdere ontwikkeling in christelijke kennis weten zeer goed, wat begrip er in die woorden ligt opgesloten. Het is dus de vraag: of de Alifoeren beter begripsvermogen hebben, of wel het onderwijs aan de Javanen gegeven te hoog, te veelomvattend, en daardoor voor hen nog niet bereikbaar was. De verwarring in de voorstelling, waarvan HARTHOORN spreekt, geeft aanleiding tot de laatste vooronderstelling. Hen met de dogmatische begrippen van een en ander, en inzonderheid van regtvaardiging te bemoeijelijken, is niet in overeenstemming met hun' lagen trap van ontwikkeling, en geeft geen nut. Men kan in

CHRISTUS gelooven, als den Zaligmaker, zonder daarom logisch rekenschap te kunnen geven van het verband tusschen zijn lijden en sterven en onze zaligheid.

Bij eene minder stelselmatige ontwikkeling van de waarheden der christelijke godsdienst en een' grooteren invloed van de persoonlijkheid des Verlossers op het gemoed des volks zal er wel degelijk „verschil" ontstaan in „de zedelijke begrippen en den zedelijken toestand tusschen de Javanen, die Christenen werden, en hen die het niet werden," en niet langer zal er eene „gelijkheid" zijn „in handel en wandel." Ik durf dat beweren, op grond van hetgeen ik van de werking des Evangelies heb gezien in de Minahassa. Dan zullen zij ook geen verschil gaan zoeken, bij gebrek aan werkelijk onderscheid, in uiterlijke vormen en in begrippen. Geen wonder, dat eene stelselmatige ontwikkeling veeleer aanleiding geeft tot allerlei hatelijkheden, dan tot uitkomsten, die getuigen van een hooger zedelijk-godsdienstig standpunt der Christenen. Bij eene andere behandeling zullen die ziekelijke verschijnselen achterwege blijven, waarvan HARTHOORN gewaagt, (p. 55.) Wij verwonderen ons niet, dat in verband met de wording der gemeenten, „de godzaligheid en vroomheid" bij den Javaan bestond in het getrouw waarnemen van de uiterlijke plegtigheden, die aan de vormen der christelijke gemeente verbonden zijn, en dat hem in zijne voorstelling zijn geheugenwerk een onwaardeerbaar kapitaal was, dat rijke winsten op moest brengen voor de eeuwigheid. Dat kennis, op andere wijze hem aangebragt, echter wel degelijk tot zijn geluk bijgedragen, en hem al die vruchten verschaft zou hebben, die wij door haar genieten, betwijfel ik niet. Mogt de mate van gezegende werking en uitkomsten nog verschillen, dat verschil is dan slechts gradueel, niet specifiek. Ook zijn

hoofd zou er door verhelderd, en zijn hart verwarmd kunnen worden, en al wenschen wij hem, even gaarne en even vurig als ieder ander, ook een „onderrigt" toe in velerlei nuttige kundigheden, waarvan de noodzakelijkheid nooit zou hebben moeten betwijfeld worden, toch zouden wij die niet verkiezen boven de eenvoudige evangelische waarheden. Ook hier geldt het woord des Heeren: „men moest het eene doen en het andere niet nalaten."

In de beschouwing van de prediking in de gemeente heeft HARTHOORN de beschuldiging, die hij tegen de zending inbrengt, duidelijker nog dan ergens elders, hoewel dan tegen zijnen wil, geheel tegen zichzelven gekeerd. Wat hij van de zoogenaamde nieuwere zending gelieft te zeggen, is van de zending als zoodanig, niet waar; dus besluit ik, dat het waar moest zijn in HARTHOORN, en dat hij in zichzelven een vertegenwoordiger der zending meende te zien. Immers de zending wil, dat onze prediking zich zal aansluiten aan den inhoud van gedachten en gevoelens, waarin hare bekeerlingen zich bewegen. – De zending wil bekend zijn met „het leven van den Javaan", met „zijnen maatschappelijken toestand," met „de natuur, die hem omgeeft"; met „de spreekwoordelijke taal, waarvan hij zich bedient." Dat alles wil de zending weten, om beter tot het volk te kunnen naderen, en de waarheid in CHRISTUS, die zij brengen wil, in de vormen bij Heidenen of Mohammedanen in zwang, te verkondigen, – „vormen voor de bevatting en de behoeften harer leerlingen berekend!"

HARTHOORN heeft dat niet gedaan, — hoewel de zending dat wilde! — Maar is het dan niet onedel, aan de zending te wijten, wat bij hemzelven te zoeken is. En gesteld al, dat hij eene dergelijke averegtsche voorstel-

ling van de zending had, als hij voorgeeft te hebben, was hij dan niet vrij zijn' eigen' weg te volgen, en hier ten minste te toonen, dat hij zijne roeping begreep? —

Wij willen eens aannemen, dat de zendelingen op Java – of HARTHOORN alleen? – gemeend hebben, hunne toespraken te moeten opvullen met en verstaanbaar maken door eene opeenstapeling van dorre en moeijelijk te bevatten beschrijvingen van land en volk uit JEZUS omgeving, dan is het ligt te begrijpen, dat zij meermalen in verlegenheid moesten geraken. Ik zou meer willen zeggen, en die zendelingen zullen mij niet ten kwade duiden, dat ik voor een' oogenblik aanneem, dat HARTHOORN's voorstelling van hunne prediking waar is: die prediking moet onnut zijn; – dat is optassen van ballast, zonder eenige hoop op goede vruchten. Maar waarom heeft dan HARTHOORN zich niet losgerukt van dien sleur? Waarom geen' anderen weg ingeslagen? Waarom geen proeven geleverd? Ziet, hij zou een verdienstelijk werk verrigt hebben, als hij hervorming had gebragt in dien verkeerden toestand. Doch neen: hij gispt, critiseert, ridiculiseert zijn eigen werk en zijne eigene handelingen, zonder eenige verbetering aan te brengen, en laat den arbeid varen.

Maar is het welligt waar, dat het noodig is, tot mededeeling van christelijk onderwijs en eene goede voorstelling zelfs van alles wat JEZUS leven en werken betreft, dat er eerst een wetenschappelijke grond gelegd moet worden, opdat de hoorders met vrucht dat onderwijs kunnen bijwonen? Zoo ja, dan bevreemdt het mij niet, dat HARTHOORN voor die taak is blijven staan! – Ik betwijfel echter, of bij de eenvoudigen in Nederland, die ook CHRISTUS hebben leeren kennen, ook Hem hebben aangenomen, ook een leven weten te leiden God en CHRISTUS ter eer, ik betwijfel, zeg ik, of bij hen wel

zulk een wetenschappelijke grond aanwezig is! Wat weten zij van al die bijzonderheden, ontleend aan geographie, ethnologie, historie, philosophie, grammatica? Zij zijn voor hen, voor een groot gedeelte, van evenveel „onwaarde, als voor den tegenwoordigen Javaan", en behoeven dus ook niet te worden medegedeeld. Ook om duidelijk, en bevattelijk, en met vrucht te spreken voor die volken daar ginds, heeft men zoo weinig zich met al die verklaringen in te laten. Zij vermoeijen maar, en geven geen nut hoegenaamd. Ook hier blijft het waar, dat de dingen, die het koningrijk Gods aangaan, den kinderkens – aan zulke kinderlijke, of liever min ontwikkelde, volken – kunnen geopenbaard worden.

Door het verkeerd aan te leggen, kan echter het doel zijn gemist. Maar dat is nog geen bewijs, dat er geen betere methode bestaat. De zending wil een' anderen weg, en volgt de zendeling dien niet, dan is het hier waar, wat HARTHOORN elders bedoelt in tegenovergestelden zin: wat de zendeling doet, verrigt daarom de zending niet. Waarlijk jammer genoeg, dat er zendelingen zijn, die beneden de zending staan, en het doel en den geest der zending zoo weinig kennen. De zending wil het niet, dat de volken zoo onopvoedkundig zullen behandeld worden. Heeft inderdaad eenig zendeling op Java, heeft HARTHOORN zich kunnen gedragen als die onderwijzer, dien hij neemt tot veraanschouwelijking van zijne grieven tegen de methode der zending, dan moet ik zeggen, dat hij werkelijk eene droevige figuur maakte. Ik heb van de broeders, die ik ken, eene betere verwachting, en vrees, dat eindelijk HARTHOORN alleen zal staan als vertegenwoordiger eener even onpraktische als onoordeelkundige methode, in strijd met de bedoelingen der zending.

In HARTHOORN's schrijven over de tucht is hij meer in zijn regt. Hij vond daar eenen toestand, dien hij niet ligt kon veranderen, zonder eene groote verstoring te weeg te brengen in de organisatie der overige deelen van den zendingarbeid in Oost-java. Die toestand was gegrond op het inzigt en de methode van JELLESMA. Maar ook bij dezen is meer te verschoonen dan te laken. Hij vond een groot aantal Christenen; zij waren overal verspreid; stonden hier en daar onder den invloed van personen, die hen in maatschappelijk opzigt onder zich hielden, en tevens naar hunne inzigten wilden opleiden in het christendom. JELLESMA meende in den beginne, als ieder ander, dat hij Christenen voor zich zag, en wilde in die chaotische verwarring eenige orde brengen, door hen bijeen te verzamelen; en eene gemeente van Christenen te doen vormen. Later heeft hij waarschijnlijk zelf ingezien, dat zij wel eene gemeente uitmaakten, maar nog geen Christenen waren; en hoewel ik mij niet kan voorstellen, dat het oorspronkelijk zijne methode zou zijn geweest om door het vormen van gemeenten tot het christendom op te leiden, is hij daarvan later toch een voorstander geweest, en heeft hij zich, misleid door de aanvankelijk schijnbaar goede resultaten, laten brengen tot die verkeerde wijze van werken.

De tucht was daarbij een hulpmiddel om de gemeente in stand te houden. Het behoeft inzigt in de zendingzaak, om te kunnen begrijpen, dat dit middel zou falen. Waar geen inwendig levensbeginsel is, aan hetwelk dergelijke tucht zich zou kunnen aansluiten, daar zal ook die tucht krachteloos worden; waar de waardering van voorregten ontbreekt, daar is ook het wegnemen daarvan geen oorzaak van droefheid of gemis. Zoo ging

het op Java in den oosthoek, en HARTHOORN heeft regt dien toestand te veroordeelen. Maar — hij heeft weder geen regt, die fouten der zoogenaamde nieuwere zending ten laste te leggen. Elders bestaat ook die toestand niet. Elders behoeft men de tucht niet te bezigen, om de gemeente in stand te houden. Elders wordt zij niet gebezigd, om alleen uiterlijke vormen te handhaven. In de Minahassa is de tucht ook opgenomen, maar als middel ter opvoeding. Dat wij bij de beste waarborgen en een naauwlettend toezigt niet kunnen voorkomen, dat er velen toetreden, die geen ware discipelen van JEZUS zijn, kan ons wel niet geweten worden. Na leer- en proeftijd, toegerust met de noodige kennis, bij een gedrag, dat niet in strijd is met eenen christelijken wandel, kunnen wij niet anders dan de menschen opnemen in de gemeenschap. Worden zij later ontrouw aan hunne belijdenis, leiden zij een ergerlijk leven, dan is de tucht daar als opvoedingsmiddel om hen teregt te brengen. Naast de gedachte van het rein houden der gemeente staat hier wel degelijk behoud van den afgewekene. Hoe het middel op Java gewerkt heeft, toont HARTHOORN voldoende aan. Dat het niet anders te verwachten was, heb ik boven aangewezen. In de Minahassa heeft dat middel wel goed gewerkt: daar was ook een levend beginsel des christelijken levens aanwezig, waarom er geen vrees was, dat de christelijke gemeente door intrigues van enkelen zou afwijken, vervallen en ten ondergaan. Daarom was er ook geen vrees, om de tucht op allen zonder onderscheid toe te passen, omdat de uitoefening gesteund werd door het zedelijk beginsel in de gemeente. Het doel werd erkend, dat men de gemeente wilde opleiden „tot geloof en deugd," en dat men niet ijverde voor „namen en klanken, gewoonten en gebruiken."

Op Java schijnt een en ander het geval te zijn geweest. Omtrent feesten, vermaken, lectuur en uiterlijke aangelegenheden van kleeding, hoofdhaar en wat dies meer zij, ben ik het geheel eens met het gevoelen van HOEZOO; omtrent de besnijdenis heb ik mijn gevoelen gezegd. Dat men nu echter met voorzorgen tegen aanstoot zoo ver moest gaan, van zelfs priestergiften te doen betalen en feesten te laten bijwonen, die uitloopen op ontucht, dat men zoo bevreesd moest zijn, van zelfs smaad en spot te ontzien; ziet, dat vind ik wel al te veel geëischt. Het is te bejammeren, dat de aanstoot waarvan HARTHOORN gewaagt voor een groot deel voortvloeit uit inwendige oorzaken, die met het welzijn der gemeente weinig in verband staan. Strijd en ergernis zal er altijd komen, en het was niet op grond van de uitwendige vormen, dat CHRISTUS zelf reeds sprak, dat Hij niet gekomen was om vrede te brengen, maar het zwaard. Zonder aanleiding van de zijde der Christenen zal de afval van het mohammedanisme reeds genoeg zijn, om de priesters in het harnas te brengen. Hunne aanvallen zullen echter weinig vermogen, om de uitbreiding van het Christendom te beletten, en hun smaad zal hen, die uit overtuiging toetreden, niet aftrekken.

Nergens is HARTHOORN meer in zijn regt te veroordeelen, dan waar het geldt de kinderschool. Hoe men op Java die zaak zóó heeft kunnen opvatten, is mij bijna een raadsel. Die scholen waren niet berekend om het volk te ontwikkelen; niet om meerdere en betere kennis onder hen te verspreiden; niet om de goede elementen onder het volk langs eenen natuurlijken ontwikkelingsgang te gebruiken en te veredelen. „Godsdienstig onderwijs is het vooral, waarom de ouders

hunne kinderen ter school zenden, gelijk ook de godsdienst steeds een voornaam deel van het onderwijs uitmaakt." HARTHOORN heeft waarlijk regt naar aanleiding van het geheele verslag van JELLESMA, waaruit die woorden genomen zijn, te vragen: Mag dit een praktisch onderwijs heeten? Welk voordeel is er in gelegen, als kinderen naauwelijks kunnen spellen, hun bijbelteksten, een vraagboekje, het evangelie van MARKUS, of in het algemeen het Nieuwe testament te laten lezen? Zou het den leerlust opwekken of smoren? het verstand ontwikkelen of verwarren? De vruchten zijn dan ook schaarsch en gebrekkig geweest, en het was niet anders te verwachten.

Tot zoover onze instemming met HARTHOORN. Ik neem nu echter de vrijheid te vragen: met welk regt schrijft hij eene dergelijke inrigting van het onderwijs aan de zending toe? Is het waar dat de zoogenaamde nieuwere zending alleen denkt aan het belang der godsdienst? Ik ontken het ten eenemale. De zending heeft ook ten doel de menschen te ontwikkelen, te beschaven en te veredelen. Door hen op te voeren tot hooger standpunt, heft de zending hen op uit de diepte van het verval, waarin zij door onkunde, bijgeloof en zonde gezonken zijn. De krachten en middelen der zending bedoelen de veredeling, opheffing en hervorming van den geheelen mensch, in maatschappelijk, verstandelijk, zedelijk en godsdienstig opzigt. Dat wist HARTHOORN, althans dat kon hij weten, en waarom moest hij dan zulk eene ellendige inrigting van het onderwijs wijten aan de zending?

Maar nog eene andere vraag volgt hier als van zelf: Waarom is hij ook hierin niet iets beters begonnen? — Was hij niet vrij? Had hij geen' tijd, geen stof, geen kennis? Ik geloof niet, dat hem iets van dat alles heeft

ontbroken. Zooveel te meer vind ik het te bejammeren, dat hij niet begonnen is, met zijne betere inzigten winst te doen voor de zaak. Where there is a will, there is a way.

De kweekschool voor inlandsche zendelingen is het laatste hulpmiddel dat HARTHOORN bespreekt. Hij zegt dat „het plan niet onverstandig beraamd was.” Wat het *plan* aangaat als zoodanig, kan ik dat niet tegenspreken, maar in verband met het *doel* zie ik niets van eene verstandige beraming. Immers hebben wij slechts te lezen wat HARTHOORN schrijft over de kweekelingen, het onderwijs en de vruchten, om ons bij herhaling te verbazen over de beide eerste onderdeelen van het ontwerp. Daar werden eischen gesteld, die niet konden voldaan worden; daar zijn illusies in het spel, die door de werkelijkheid worden gelogenstraft; daar is een optimisme, dat door eene nuchtere beschouwing maar te wreeder wordt bespot. Dat geldt alles van de personen en de voorwaarden onder welke zij tot leerlingen der kweekschool werden toegelaten

Scherp wordt een en ander door HARTHOORN gecritiseerd, en wij kunnen niet anders, dan met hem instemmen. Waarom toch niet de naakte werkelijkheid bij alles, waar alleen de werkelijkheid baten kan. Hoe zou men nu bij de nog geringe ontwikkeling in godsdienstige kennis en godsvrucht mogen verwachten, dat men daar, niet een paar of enkele jonge menschen, maar velen zou vinden, die uit waarachtige liefde tot hunne medemenschen een ambt zouden aanvaarden, dat gezegd werd geen eer, of aanzien, of voordeel aan te brengen? En toch wist men, dat er wel degelijk een en ander aan verbonden was. Neen, men vorme zich geene utopiën, en men zal minder gevaar loopen van teleurstellingen te oogsten. De waarheid is, dat men die liefde onder de meesten, die zich aanboden, nog niet kon verwachten;

dat zij daarom aan de zaak toch wel dienstbaar konden gemaakt worden, als het bij verdere opleiding bleek, dat die liefde voor en belangstelling in hunne landgenooten zich bij hen openbaarde.

Het onderwijs was echter eene werkelijkheid; maar mij kan die rigting niet bevallen; voor de jongelieden was zij niet uitlokkend en ontwikkelend, en voor het doel was zij zeer ongeschikt. Dat er toch nog goede voorgangers zijn gevormd, is meer te danken aan de persoonlijkheid des zendelings en de werking des Evangelies op hunne harten, dan aan de methode. Ik schrijf heden niet over zendingmethode in het algemeen, en behoef dus niet in onderdeelen te schetsen, hoe mijns inziens het christelijk–godsdienstig onderwijs voor zulke hulpzendelingen zou dienen te zijn. Het was op Java inderdaad niet praktisch en doelmatig, en het is goed, dat daaraan een eind gekomen is, om, zoo wij hopen, voor beter plaats te maken.

Ééne zaak mag ik echter alweder niet onbesproken laten: het is de herhaling van den aanval op de nieuwere – zegge zoogenaamde – nieuwere zending (HARTHOORN, p. 140). Hoe ongerijmd hier die beschuldiging is, zal men ligtelijk inzien, als ik er op wijs, dat de kweekschool voor inlandsche onderwijzers eene schepping was van één' persoon – JELLESMA – en dat niemand anders daarop eenigen invloed heeft kunnen uitoefenen. Had een der andere zendelingen, had HOEZOO haar moeten oprigten, dan weet ik, dat zij een ander karakter zou gehad hebben, blijkens een schrijven van hem reeds vele jaren geleden ontvangen. Toen in het vorige jaar door de zendelingen in de Minahassa ter vergadering het voorstel ter tafel kwam, dat in substantie voorkomt aan het slot van mijn opstel: „eenige gedachten omtrent

inlandsche Evangeliepredikers in de Minahassa" (1), was er geen sprake van eene eenzijdige opleiding in christelijk-godsdienstig opzigt, maar wel om die inrigting in verband te brengen met de bestaande kweekschool voor onderwijzers, of een dergelijk meer uitgebreid onderwijs daarbij op te nemen, en dat voor de meest ontwikkelde onderwijzers, die tot hulpzendelingen zouden gevormd worden. De zoogenaamde nieuwere zending heeft dan toch eene onderafdeeling, waar men de zaken anders begrijpt, en waar men zich niet „overtuigd hield, dat de Geest Gods enkel en alleen de Schrift noodig heeft, om geloof en bekeering te wekken." HARTHOORN heeft, bij weinige kennis van zaken, niet voorzigtig gehandeld, met van het ééne gebrekkige te besluiten tot veroordeeling van alles.

III. En zoo heb ik dan de beschouwing van de gebezigde hulpmiddelen voor de evangelisatie in Oost-java met openhartigheid besproken. Ik heb ter wille der waarheid veel moeten afkeuren, maar herhaal het, dat zeer veel te verschoonen is, omdat het bestaan van verspreide Christenen en gemeenten aanleiding heeft gegeven tot veel van wat in de methode is opgenomen. Het was eene proefneming, en mogen de resultaten niet naar wensch zijn uitgevallen, zij is toch niet vergeefs, zoo als boven gebleken is.

Ten laatste wensch ik bescheiden mijn gevoelen mede te deelen over eene andere wijze van werken. Het zal daaruit blijken, dat ik in zeker opzigt instem met HARTHOORN's methode, maar mij wensch te wachten voor de eenzijdigheid, waaraan hij zich, naar mijn gevoelen schuldig maakt.

(1) Zie: Mededeelingen, 7den Jaarg., blz. 200, en meer bepaald blz. 224.

Heb ik wel gezien, dan is er zekere twijfel ontstaan of het genootschap de werkzaamheden op Java al of niet zou moeten voortzetten. Ik mag niet ontveinzen, dat ik mij daarover verwonderd heb. Ik wist niet, waaraan ik een' dergelijken twijfel moest toeschrijven. Is het ongeduld, omdat de vruchten niet geëvenredigd waren aan de kosten? Maar het werk was ook niet in verhouding tot de eischen, die men zich daar stellen moet. Is het klein geloof? Maar dit durf ik bij bestuurders des genootschaps niet veronderstellen. Is het door den invloed van stemmen van buiten, en eene vrees voor gebrek aan medewerking bij het achterblijven der vruchten? Maar anderer werkzaamheden hebben nog even min en zelfs minder opgeleverd. Bovendien het verledene was eene proefneming, waarmede men zeer veel winst kan doen, en minstens is de verschijning van het christendom te midden der Javanen niet meer vreemd, zoodat de gewoonte van omgang met Christenen een' der sluitboomen tegen verdere verspreiding van lieverlede zal wegnemen. Moest het dus komen tot een verlaten van den arbeid op Java, dan zou ik achten dat ons genootschap gelijk was aan mijne Alifoeren in vroegeren tijd, die naar het bosch gingen, eenige boomen velden en bekapten, om van dat hout een huis te bouwen, maar het lieten liggen zonder gebruikt te zijn, om later aldaar weder andere boomen te vellen. Zij hadden het zwaarste werk verrigt, zonder er voordeel van te hebben. Slechts ééne reden kan ik mij denken, en zij is eene treurige reden: het genootschap mogt niet in staat zijn de kosten te dekken! Ik zal geen jammerkreten aanheffen. Ik weet langs welken weg en door welken zamenloop van omstandigheden wij ons niet mogen verheugen in eene toenemende mede-

werking. Ik heb alles uit de verte beschouwd en nagegaan, en heb gezien, dat er veel misverstand, zaaijen van wantrouwen en min zuivere beweegredenen toe hebben medegewerkt. Wat nood! Wij ijveren niet voor een genootschap, maar voor de zaak des Heeren; en al weten wij het aan te toonen, dat het Nederlandsche zendelinggenootschap door een' schat van ondervinding in den zendingarbeid onder den zegen Gods, veel doelmatiger werken en gelukkiger slagen kan: wij zullen gaarne zien, dat het koningrijk Gods komt door anderer werkzaamheden. Ja, zoo weinig wensch ik eenen ijver voor het genootschap in dezen aan den dag te leggen, dat ik, bij gebrek aan middelen, eerder zou raden de werkzaamheden in andere handen over te dragen, dan Java aan zijn lot over te laten, en het verkregene te doen verloren gaan.

Wij willen slechts hopen en bidden, dat God ons in staat stelle den arbeid op Java voort te zetten. Wat is er dan te doen?

Het voorstel van HOEZOO aan Heeren bestuurders is mij bekend. Ik volg thans gedeeltelijk zijne beschouwingen, zonder mij in te laten in eene kritiek van hetgeen hij geleverd heeft. Misschien is het echter goed, hier voorop te stellen, dat ik hooge achting koester voor mijnen medebroeder en zijne bekwaamheden, en ik het geluk heb, hem onder mijne vrienden te tellen. Ben ik dus soms met hem in tegenspraak, dan is dit aan te merken, als het zuivere uitvloeisel van mijne persoonlijke beschouwingen, zonder eenigen invloed van andere beweegredenen.

Reeds aanstonds bepaal ik mijne aandacht tot het ontstaan der christengemeenten op Java. HOEZOO zelf heeft ons het best geschetst, op welke wijze dat is toegegaan.

Ik vind het een ongelukkige toestand, die oorzaak is geworden van veel verkeerds in de handelingen der zendelingen. Vóór alles verklaar ik mij dus

1. Tegen ondersteuning van buiten. In welken zin ik dit niet bedoel, laat zich kortelijk zeggen.

Het spreekt van zelf, dat wij ons moeten aanbevolen houden voor alle hulp, die kan worden aangemerkt als eene indirecte of directe aanwinst voor de zending. Ik reken daaronder: de gunstige meening van ambtenaren en landheeren en andere Europeanen ten opzigte van ons werk; het schenken van geschikte boeken en andere materialen voor het onderwijs; het vrijlaten in de keus van den inlander ten opzigte van zijn toetreden tot de christelijke gemeente; den zedelijken invloed van hooger geplaatsten tegenover den tegenstand van hoofden, door de priesters dikwijls gesterkt; — in zoover, dat het beginsel van vrijheid wordt gehandhaafd, en onder het volk wordt bekend gesteld. Over eene andere indirecte hulp van het Gouvernement zal ik straks spreken.

Maar ik verklaar mij tegen de hulp of ondersteuning van landheeren, die hunne opgezetenen tot voorwaarde zouden stellen tot het christendom over te gaan, of aan dien overgang eenig voordeel hoegenaamd zouden willen verbinden; — tegen de ondersteuning aan Christenen te schenken, als voorschotten voor hun akkerwerk; — tegen de inrigting van een armwezen, dat in Indië overbodig is, als men enkele hoogst zeldzame gevallen uitzondert, waarin men den hulpbehoevende of zieke tijdelijken bijstand zou moeten verleenen; — kortom tegen alles waardoor wij billijken twijfel zouden moeten koesteren omtrent de degelijkheid en opregtheid van hen, die wenschten toe te treden bij hunne betui-

ging, dat zij Christus aannamen. Zij moeten Christenen worden, langs eenen natuurlijk-evangelischen weg, en men moet hen niet uiterlijk tot Christenen maken door eenigen invloed of drang, die niet uitgaat van de prediking des Evangelies.

2. Zoo zou ik dan ook geen vorming van gemeenten wenschen, in den zin die daaraan, vroeger ten minste, op Java gehecht werd. Zulke gemeenten konden niet gevormd worden, dan juist door de middelen, die wij boven afkeurden. Zulke gemeenten kunnen slechts in zeer geringe mate, zoo al, eene aanwinst gerekend worden voor het Christendom. Hoe mijn vriend HOEZOO nog de gedachte kan aankleven, dat oprigting van gemeenten goed zou kunnen werken, kan ik in hem slechts verklaren, — òf daaruit, dat hij onder den invloed van het bestaande heeft gemeend, dat men nu maar op den ingeslagen weg en met kracht heeft voort te gaan, — òf dat hij bedoelt, dat men het ontstaan van gemeenten niet moet beletten. Alleen in dezen laatsten zin zou ik eenstemmig met hem denken. Men mag toch de uitbreiding des Christendoms niet tegengaan, en wanneer zich nu hier en daar gemeenten vormen, niet gezocht, niet opzettelijk hier en daar gebragt, dan dunkt mij, dat wij ons veeleer te verblijden hebben, en verpligt zijn onze zorg daarover uit te strekken. Maar dat zullen dan zijn gemeenten door het christendom, — en niet, als vroeger, gemeenten voor het christendom. Dat ontstaan van gemeenten kunnen wij wel zelven leiden, en dan ook als aanwinst rekenen, maar dit dient te geschieden langs eenen geleidelijken weg, dien ik straks bespreken zal.

3. Hoever wij onze grenzen kunnen uitzetten is niet te bepalen. Alleen wensch ik te doen uitkomen,

dat de zendelingen hun werk niet zoo moeten uitbreiden, dat er weder nieuwe zendelingen en meerdere kosten gevorderd zouden worden, die boven de krachten des genootschaps zouden gaan. Bestuurders hebben in hunne voorstellen aan de zendelingen op Java gesproken van een dag reizens uit en te huis. Die bepaling is wat te beperkt. Dat de verste post eene dagreis ver moest zijn is beter. Het geeft toch niets, of de zendeling juist op het midden van den dag op eene plaats kan zijn: hij moet daar ook, en vooral, 's avonds kunnen zijn. Overigens dient hij zijn werk tot eenen kring te bepalen, en dus ben ik hier geheel eenstemmig met HOEZOO, als hij dat gedurig reizen wil staken. Elk zendeling scheppe zich dan weder eenen nieuwen kring, en zoo kan men altijd de kosten te voren zeer goed berekenen. Het zal echter altijd zeer wenschelijk zijn, dat die onderscheidene werkkringen niet door het land verspreid liggen, maar zoo veel mogelijk zich aan elkander aansluiten. Dat is goed voor de eenheid van het werk; voor den meerderen invloed door vereende krachten; voor het verkeer der zendelingen, en voor een wederzijdsch steunen, waar dit mogt noodig zijn. Dat is de concentratie, die ik mogelijk acht, en die goed is voor eene gelukkige ontwikkeling der zending op Java.

4. Maar, zal men vragen, van waar verkrijgen wij helpers in dien arbeid, en hoe moet men zich die voorstellen?

En hier zal ik moeten afwijken van alles wat tot heden in betrekking tot de zending op Java besproken is.

Ik begin met mij te verklaren tegen de opleiding van hulpzendelingen, als zoodanig. Zij zijn op Java nog geen behoefte. Hoe! en door wie moet dan het Evangelie gebragt worden? Kan de zendeling dit dan

doen, die zoo moeijelijk tot het volk kan naderen? Neen: HARTHOORN heeft eens voor bestuurders gezegd „dat het Evangelie dient gebragt te worden door inlanders," de landgenooten der Javanen, en daarmede heeft hij een waar woord gezegd. Maar die inlanders moeten niet komen als hulpzendelingen. Die titel geeft hun dadelijk eene houding tegenover de javaansche, mohammedaansche maatschappij, als van proselytenmakers. Dat karakter van hulpzendeling zal hun juist in den weg staan, om invloed te verkrijgen onder het volk. Hoe ik dan zou voorstellen te werken? Even als dit in de Minahassa is geschied. Ik mag te vrijmoediger die zaak aanprijzen, omdat ik ze onpartijdig heb kunnen beschouwen; ik heb toch niet medegewerkt om die methode te scheppen. Zij is uitgegaan van RIEDEL en SCHWARZ, en ik heb slechts geholpen, om de zaak hooger ontwikkeling te doen erlangen. Welnu, in de Minahassa hebben de zendelingen zich niet belast met de opleiding van hulpzendelingen in den bepaalden zin des woords, maar wel van onderwijzers. Dat die onderwijzers later gebleken zijn ook zoo vele hulpzendelingen te zijn, in zoo verre de evangelisatie door hunne medewerking is kunnen gedijen, is waar; maar allereerst en meest zijn zij onder het volk verschenen in het karakter van onderwijzers. Tegen dat karakter bestaan geen bezwaren, ook op Java. Scholen en onderwijzers zijn in de hoofdplaatsen, sedert ons bestuur daar hersteld is, allerwege bekend. De javaansche grooten laten hunne kinderen ook hoe langer zoo meer grondig onderwijzen, en hebben daarvoor zelfs eene eigene particuliere school te Demak, die door hen zelven bekostigd wordt, zonder eenige ondersteuning van het Gouvernement. Ik heb die school bezocht, en moet erkennen, dat het onderwijs daar goed

gegeven wordt en hoog wordt opgevoerd. Van wege het Gouvernement bestaan er reeds een zeker aantal provinciale scholen, waar men onderwijzers vindt, die uit de Gouvernements kweekschool te Soerakarta afkomstig zijn. Het volk, het is waar, heeft nog geene scholen dan de ellendige langgars, waar de kinderen geestelijk gedood worden, maar in ieder geval is van scholen onder het volk reeds genoegzaam bekend, en is het karakter van onderwijzer geen aanstoot meer voor de javaansche maatschappij.

Mijn voorstel zou dus zijn, dat er onderwijzers werden gevormd, die in bekwaamheden gelijk stonden, of hooger ontwikkeld werden dan de schoolmeesters van Soerakarta afkomstig; dat die onderwijzers in staat waren een onderwijs te geven, dat geschikt was om de Javanen te ontwikkelen; en dat zij, des noodig, als zoodanig aan een onderzoek van bevoegden – gewoonlijk H.H. ambtenaren – konden onderworpen worden. Welke de leerstof dient te zijn, en hoe dat onderwijs dient te worden ingerigt, zal ik lager bespreken.

Die onderwijzers moeten christen jongelingen zijn, die eene tweeledige ontwikkeling erlangen: vooreerst voor hunne betrekking als onderwijzers, en ten anderen om te kunnen werken als evangelisten.

Geplaatst te midden der javaansche maatschappij, zullen zulke meesters door woord en wandel het Evangelie kunnen prediken buiten de school onder de volwassenen. Zij zullen bij huiselijke feesten, bij ziekbedden, in den dagelijkschen omgang met hunne landgenooten spreken, en zoo langzamerhand de javaansche maatschappij met de beginselen van het Evangelie en CHRISTUS bekend maken. Zullen zij al niet spoedig zielen winnen voor het koningrijk der hemelen, zij zijn dan toch daartoe

werkzaam. Wat moeten wij ook jagen naar vruchten, terwijl het nog eerst de zaaitijd is? Na korter' of langer' tijd zal het zaad, dat onder het volk wordt uitgestrooid, toch uitschieten en wortel vatten, en eindelijk vruchten dragen. Werken wij slechts in het geloof, gedachtig aan de spreuk des Heeren: Een ander is het die zaait, een ander die maait!

Mogten hier en daar langs dien weg Javanen voor het christendom gewonnen worden, dan komen die onder de leiding dier meesters. Zij zonderen hen niet af in bijzondere kampongs; zij maken geen jagt op het vormen van gemeenten, maar verzamelen de lieden om zich heen, en onderrigten hen op eenvoudige wijze in de hoofdwaarheden der christelijke godsdienst. Het huis des meesters is de verzamelplaats der neophyten, en deze geeft van zijne verrigtingen getrouw verslag aan den zendeling, die bij eenige vordering en getrouwheid dier aankomelingen hen komt bezoeken, en oordeelt in hoeverre hij vrijmoedigheid heeft, hen in de christelijke gemeente op te nemen door den doop. Tot meerdere beproeving en waardering zou ik het afleggen van belijdenis en het toelaten aan het Avondmaal uitstellen tot later dagen, zooals dit in de Minahassa ook is ingevoerd. De voordeelen van eene dergelijke regeling behoef ik hier niet verder te bespreken; ik schrijf geen zendingmethode.

Zoo zouden er gemeenten ontstaan op evangelische wijze, langs den weg van gelijkmatige ontwikkeling. Zoo is het in de Minahassa geschied, en ik weet niet, welke redenen er bestaan, dat dit op Java niet eveneens het geval zou kunnen zijn.

Werden die gemeenten zoo groot in omvang, dat er behoefte kwam aan eene betere organisatie en aan een bedehuis, dan zal men op Java best kunnen aantoonen,

op welke wijze daarin zou kunnen voorzien worden. Hier zou ik ondersteuning van buiten niet afwijzen, maar zeer wenschelijk achten, en mogelijk zou in later dagen het Gouvernement daarvoor even goed iets willen te goed doen, als het een en ander heeft gedaan ter wille van de mohammedaansche onderdanen. Is dat het geval niet, welnu! er zullen ligt middelen en wegen door welgezinden gevonden worden, om het begeerde te erlangen.

5. Om echter tot dit alles te kunnen geraken, is er behoefte aan eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers. Heeren bestuurders hebben de zendelingen op Java vrijheid gegeven, eenige jongelieden aan hun huis op te leiden. Eene dergelijke opleiding, ten huize der zendelingen is alleen goed tot voorbereiding voor de kweekschool, en is als zoodanig zeer gewenscht. Maar om eene degelijke opleiding aan die jongelieden te verschaffen, dient er eene bepaalde inrigting te zijn. Zonder die kan men van de opleiding niet zooveel verwachten, omdat het niet ieder gegeven is, zulk onderwijs mede te deelen als daar vereischt wordt; omdat de moeite en zorgen aan enkelen besteed, niet dezelfde zullen en kunnen zijn als voor velen; en omdat er zonder dergelijke inrigting geen genoegzame eenheid zal komen in werken. Of dan de overige zendelingen van dit werk zullen buiten gesloten zijn? Neen, want de opleiding van de weinigen, die zij bij zich nemen, zal hun werk genoeg verschaffen; en die voorbereidende cursus, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, zal de kweekelingen beter in staat stellen, het onderwijs op de kweekschool in zich op te nemen. Bovendien zullen zij deel, gemeenschappelijk deel kunnen nemen aan het vervaardigen van boeken, die gaandeweg eene meerdere behoefte zullen worden.

Het zal zeker dikwijls geschieden, dat de kweekelin-

gen, bij de zendelingen opgenomen, niet geneigd zijn schoolmeester te worden, en dus niet wenschen naar de kweekschool te worden gezonden; het zal ook gebeuren, dat de zendelingen enkelen, na korter' of langer' leertijd niet geschikt rekenen voor het tweeledig ambt, dat zij moeten bekleeden. Dat zijn zoo vele teleurstellingen minder voor de kweekschool, en die jongelingen vinden dan toch hunne plaats in de javaansche maatschappij, en kunnen daar, zoo zij zelven een goed zaad in zich hebben opgenomen, van zeer groot nut en voordeel geacht worden voor de evangelisatie.

Van de jongelingen, die op de kweekschool zullen worden toegelaten vorme men zich geene illusies. Laat ons maar aannemen, dat zij dit wel degelijk begeeren om het ambt en de daaraan verbonden eer en voordeelen. Wanneer het Evangelie langzamerhand zijnen invloed zal uitoefenen op hun hart en leven, dan zullen zij niet maar als loon-dienaars werken, maar ook getrouw worden in hunne roeping, ja! zelfs liefde krijgen voor hun werk. Dat zal dan eene liefde zijn door het Evangelie gewerkt. Men wachte die niet van allen; ook niet van de meesten; – och, laat ons opregt zijn: is het onder ons, Christenen van ouders tot ouders, nog wel anders gesteld?!

Zij moeten echter aanleiding hebben om tot dat werk te worden toegelaten; zij dienen van onbesproken gedrag te zijn; en zij, die waarachtig CHRISTUS hebben aangenomen, zullen altijd het meest gewenscht zijn.

Over het onderwijs, dat aan die jongelieden dient gegeven te worden, behoef ik niet in het breede te spreken. Het zal genoeg zijn als ik beginselen noem.

Zoo staat dan boven aan, dat er eene goede ontwikkelende methode moet bestaan voor al het onderwijs, dat gegeven wordt. Geen lezen leeren uit leesboeken, of

erger nog, uit den Bijbel; geen taal-onderwijs uit dat boek der boeken. Maar eene methode, die van het mindere tot het meerdere opklimt, het verstand van den leerling ontwikkelt, de leerlust aanwakkert, en opleidt tot zelfonderzoek. Elementaire kennis, grondig en duidelijk medegedeeld, goede boeken, die eene aangename en ontwikkelende lectuur verschaffen, – dat zijn groote behoeften. De leerstof is ruim, maar worde met oordeel gekozen. Kennis van de natuur en hare verschijnselen, kennis van den aardbol en zijne betrekking tot andere hemelligchamen, kennis van de drie rijken der natuur zijn al te maal zaken, die niet kunnen gemist worden. Men vreeze toch niet, dat de Javaan dat alles niet zal kunnen bevatten. Men zorge slechts voor goede boeken in zijne taal, voor zijne bevatting geschreven en bewerkt – geen vertalingen! – men wete het hem duidelijk en aangenaam te maken; en ik vrees niet, of hij zal dat alles even goed bevatten als de jongelieden van mijne kweekschool.

De opleiding der evangelisten moet zuiver evangelisch zijn. Wat moeten wij die arme zielen gaan bezwaren met eene dorre dogmatiek? Waarom zouden zij ook reeds worden ingeleid in die talrijke twistvragen, die sedert eeuwen reeds zoo vele hoofden hebben vermoeid en gepijnigd, en waarbij het hart òf koud blijft òf ontstoken door een' gloed, die niet aan het heilig vuur is ontleend? Neen, zij hebben nog niet noodig te worden bezwaard met bewijzen voor dit en getuigenissen voor dat: het is alles ballast, die niets nut voor het leven; geen kracht geeft tot geloof; en geen middel kan zijn, om hen, die buiten staan, te overtuigen. Grondige kennis van de Evangeliën; regt verstand van den zin der Schriften; eene duidelijke voorstelling van den persoon des Heeren,

zijn leven, lijden, sterven en verheerlijking; een goed inzigt in het doel van de komst des Heeren, en eenig overzigt van de uitbreiding van zijn rijk, zijn zoo vele hoofdzaken, die wij bij voorgangers moeten aanbrengen. Verder kennis van de geschiedenissen des O. testaments en de voortgaande openbaring, zocals die ons in den Bijbel wordt medegedeeld. Eindelijk eene goede wijze, om dat alles duidelijk te bespreken en voor te dragen.

Men zal zeggen, dat ik toch reeds veel heb opgenoemd. Dat is waar, maar in eenen leercursus van drie à vier jaren kan men heel wat kennis aanbrengen. Het is wel een moeijelijk werk; het vereischt veel geduld en inspanning; men moet zich wel voorbereiden op enkele teleurstellingen, maar dit alles is te voorzien, en daarom kan men er zich tegen wapenen.

Het groote bezwaar, dat men mij, vooral van de zijde der zendelingen op Java, zal tegenwerpen, is waar men al die meesters plaatsen zal.

Het is genoeg bekend, dat het op Java moeijelijk zal zijn de ouders te bewegen, hunne kinderen ter school te zenden. Zij zien het nut van het onderwijs niet in, en bezigen hunne kinderen reeds in de prille jeugd tot den arbeid: het hoeden van vee en wat dies meer zij. Het is niet te verwachten, dat zij er ook door overreding toe te brengen zijn. Wat staat ons dan te doen? Mag men de ouders berooven van de hulp hunner kinderen? Ik zou daar tegenover kunnen stellen, dat de kinderen ook hunne regten hebben, en dat de staat mag en moet zorgen, dat zij daarin niet verkort worden. Zelfs de maatschappij en eene betere toekomst voor haar heeft regten, die niet kunnen weêrsproken worden. Maar het is niet noodig de zaak tegenover de ouders te behandelen. Er is een weg, waarbij beide partijen gebaat worden.

Het hoeden der karbouwen is de grootste hinderpaal. Welnu, als de kleinen die dieren des morgens, na hen eerst te hebben doen baden, naar een bepaald aangewezen veld brengen, dan kan zulk eene kudde ligtelijk door een paar knapen worden bijeen gehouden. De schooltijd worde alleen bepaald op de morgenuren, van 8 tot 12 ure, en na den middag zijn de kinderen weder ter beschikking der ouders.

Zulk eene regeling zijn wij echter niet bij magte in werking te brengen; die moet uitgaan van de hoofden. Maar de hoofden zullen zich ook niet ligt tot zulke nieuwigheden laten overhalen, tenzij welligt enkelen, door den invloed van eenen meer ontwikkelden Regent, als dien van Koedoes. Daarom moet het uitgaan van hooger hand, en wel regtstreeks van het Gouvernement. Dit is in de laatste jaren gedurig geïnterpelleerd omtrent het onderwijs voor de inlanders op Java. In het Bataviaasch handelsblad staat het woord inlandsche scholen in elke editie boven aan met groote letters, als eene aanklagt tegen de Regering en gedurige herinnering aan onafgedane schuld. Het Gouvernement zal hoe langer zoo meer tot de overtuiging komen, dat het dure verpligtingen heeft, ook in dit opzigt, tegenover de bevolking, en een degelijk elementair onderwijs zal een welkom aanbod zijn. (1) Het heeft zelf reeds eene inrigting waar onderwijzers gevormd worden tot dat doel; maar wat zijn die weinige provinciale scholen in verhouding tot die vele millioenen van Java. Vooruitgang in kennis kan het Gouvernement niet schuwen, nu het bestuur meer

(1) De tegenwoordige Minister van Koloniën, de Heer FRANSEN VAN DE PUTTE, heeft het verschaffen van voldoend lager onderwijs aan de inlandsche jeugd als een' pligt erkend, die aan de nederlandsche natie door de zedelijkheid en door hare betrekking tot de volken, op wier lot zij grooten invloed heeft, is opgelegd. RED.

en meer op hechte grondslagen van regt en billijkheid wordt gevestigd. Bovendien de geleidelijke ondermijning van het bijgeloof, door de priesters zoo dikwijls gebruikt tot slechte praktijken, ook tegenover ons bestuur, kan niet anders dan de goedkeuring erlangen van een weldenkend Gouvernement. Wij verzoeken niet, in de scholen te evangeliseren: daarmede zou het Gouvernement om goede redenen niet kunnen instemmen; maar als door het onderwijs het volk verlicht en de Islam langzamerhand krachteloos wordt, dan zal het Gouvernement verlost worden van eenen vijand, die niets bedoelt dan onzen ondergang. Met openlijken tegenstand, met eene geruchtmakende propagatie zou men zeer veel moeite kunnen veroorzaken: met een degelijk schoolonderwijs zal dit nimmer het geval kunnen zijn.

Het Gouvernement moet dus worden aangezocht, om scholen te willen oprigten op plaatsen, die zich daartoe het best aanbevelen, en die vallen in de boven omschreven grenzen van de werkkringen der zendelingen. Voor die plaatsen zou ik meenen, dat schoolgebouwen konden verzocht worden, al waren die niet zoo prachtig gebouwd, met zuilen en kolommen, als die der provinciale scholen. Men zou het met heel wat minder kunnen doen, maar dit kan veilig worden overgelaten aan het inzigt van het Gouvernement. De zendelingen vormen de meesters, en het Gouvernement doet een onderzoek instellen naar de bekwaamheden der aan te bieden personen. Voor het onderhoud dier meesters, — of liever voor het schoolwezen op Java, — verzoekt men een subsidie, dat zeker wel zou worden toegestaan, met het oog op de behoefte aan volksonderwijs. — Aan de zendelingen worde het toezigt over de scholen opgedragen, want zij gaan ook van hen uit, en aan de hoofden worde

bekend gesteld, dat het Gouvernement wenscht, dat zij de kinderen ter school zenden, onder verband van eene organisatie als ik heb voorgesteld, opdat de ouders daarbij geen verlies lijden.

Ik zie zeer goed in, dat het geheele plan vervalt, als het genootschap zou afgewezen worden door het Gouvernement. Mogt dit onverhoopt het geval zijn, dan zal men niet aan groote uitbreiding der zaak kunnen denken, maar zich slechts moeten bepalen tot een klein begin. Welligt verkrijgt men dan later, wat wij reeds nu zouden wenschen, en moeten de zendelingen op Java vooreerst maar trachten voort te komen met de middelen, die hun ten dienste staan. In substantie blijft mijn voorstel toch zijne waarde behouden; en is dit, mijns inziens, de eenige weg, die uitzigt geeft op een gelukkig slagen.

6. Die scholen dan, welke ik meen dat zouden kunnen worden opgerigt, zijn geen zendingscholen, in dien zin, dat er er een christelijk–godsdienstig onderwijs gegeven worde. Men zal daar niet kunnen evangeliseren, maar dat is in de scholen der Minahassa ook niet geschied. Het is waar, in de Minahassa heeft het onderwijs een meer godsdienstig karakter, en wordt er ook wel degelijk gesproken over JEZUS, voor zooveel de kinderen dat kunnen begrijpen, en wat zijne geschiedenis betreft. Dat zal men op Java niet kunnen doen. Of daarom die scholen godsdienstloos, moeten zijn? Zeker niet. Ook zonder Bijbel en bijbelsche geschiedenis is de school niet godsdienstloos, waar de onderwijzer Christen is. Zijn onderwijs zal altijd het karakter dragen van den geest die in hem is. Het gebed, de schoolgezangen, de mondelinge voordragt van geschiedenissen uit het oude verbond, zijn zoo vele bestanddeelen, waarin

kennis van God, de vereering van Hem in geest en in waarheid, en geloof en vertrouwen kunnen gewekt worden. En of zulk onderwijs invloed zal oefenen op het later gedrag der leerlingen, behoeft naar ik meen, niet betwijfeld te worden. Bovendien, zelfs en vooral, de verstandelijke ontwikkeling is eene indirecte aanwinst voor het Christendom. De bevatting wordt meer ontwikkeld om de waarheid van het Evangelie in zich op te nemen; heldere begrippen van God, de natuur en hare verschijnselen worden verworven; en het bijgeloof wordt ondermijnd, zoodat van lieverlede al het geheimzinnige van tooverspreuken, enz., voor hen krachteloos wordt. Ja, het schermen met ilmoe, die zoutelooze en onnutte praal met gewaande wijsheid zal in minachting geraken, en zoo ook de werkheiligheid, waarvan HARTHOORN vroeger eene schets leverde, van zelf verdwijnen.

Wat leerstof en methode aangaan, ik heb bij het bespreken van de opleiding der onderwijzers genoegzaam aangetoond, hoe die dienen te worden ingerigt. Zulk onderwijs zal eene aanbeveling zijn bij de ambtenaren en het overig europeesch personeel op Java, en bij eene dergelijke wijze van werken, zal men niet meer schouderophalend spreken over de zendelingen en hunnen arbeid, en zal men veel meer de publieke opinie winnen voor zulk eene redelijke wijze van evangelisatie.

Ten slotte moet ik nog opmerken, dat er op Java niet kan gewerkt worden, dan met groote moeite en opofferingen. De bezwaren zijn grooter dan elders, en men heeft nog niet te hopen op schitterende vruchten. Wie daar heengaan als evangelieboden hebben zich te wachten voor alle overspannen verwachtingen, — anders zullen zij zich te leur gesteld vinden, en den weg gaan van anderen, die gevallen zijn door hunne illusiën. Het genootschap

en zijne begunstigers hebben zich eveneens te oefenen in wachten, en het zij hun genoeg te weten, dat er goed gearbeid wordt, en dat wij onder den zegen Gods op vruchten mogen hopen. Java kan niet worden toegebragt, dan langs een' moeijelijken en welligt langen weg. De kosten voor de zending daar moeten hooger worden opgevoerd. Het maatschappelijk leven staat er hooger, en is er duurder dan elders. De zendelingen hebben niet genoeg om in hunne behoeften te voorzien. Verder: de jongelieden, die zij in hunne huizen nemen, ook met uitzigt op iets beters, moeten onderhouden worden, en kosten dus geld. De kweekschool zal eveneens meer eischen dan eene dergelijke inrigting in de Minahassa. En de meesters moeten noodzakelijk hooger bezoldigd worden, dan dit tot hiertoe geschiedde. Ik weet, dat dit alles zoo vele bezwaren te meer oplevert tegen eene voortzetting van ons werk op Java.

Maar — beter bij tijds de kosten berekend, vóór wij den toren gaan bouwen, dan later het bij vernieuwing aangevangen werk te moeten staken, zonder resultaten hoegenaamd. God vervulle het hart van het Nederlandsche volk met liefde voor den Javaan, en zegene de pogingen die worden aangewend, om hem eene betere toekomst te bereiden!

KA MOOOLELO HAWAII.

GESCHIEDENIS VAN DEN HAWAIÏSCHEN ARCHIPEL,

(DE SANDWICH-EILANDEN.)

Onder bovengenoemden titel verscheen, in 1862, te Parijs, de oorspronkelijke text, met bijgevoegde vertaling, van een werkje, in 1838 door inlanders van Hawaï geschreven, en door henzelven te Lahainaluna (1), op het eiland Maui ter perse van de amerikaansche zendelingen gedrukt. De vertaler is JULES REMY, die lang op de Sandwich-eilanden verkeerde, eene bijzondere studie van het volk en zijne taal maakte, en die in eene uitvoerige inleiding, belangrijke mededeelingen geeft over het volk, het land en den maatschappelijken toestand van deze eilanden.

Het is ons doel verslag te geven van dit produkt der pers van de Sandwich-eilanden. Enkele opmerkingen mogen dienen tot verklaring, verduidelijking, bevestiging of zelfs wel tot wederlegging van beweringen.

Men zal zich herinneren, dat deze eilanden eerst in 1778 ontdekt, toen ontbloot waren van alle beschaving, terwijl zij thans in vele opzigten kunnen wedijveren, wat het uiterlijke aangaat, met vele landen van Europa. Honolulu, de hoofdstad, bezit zijne openbare gebouwen, waaronder een' schouwburg, museüm, bibliotheek, enz.; zijne haven wordt bezocht door een groot aantal schepen,

(1) De *u* wordt in deze en dergelijke woorden *oe* uitgesproken.

waaronder niet weinige aan inlandsche reeders toebehoorende; de wandelplaatsen worden zoowel door sierlijke heeren en dames te paard en in rijtuigen als door voetgangers bezocht, en zoo meer. Deze plotselinge ontwikkeling, indien aan het verschijnsel die naam mag gegeven worden, heeft hare breede schaduwzijde; doch het feit bestaat. Wij willen echter niet vooruitloopen; er zal gelegenheid genoeg zijn op voor en tegen te wijzen.

De schrijvers van de hawaiïsche geschiedenis laten hun werk door eene inleiding voorafgaan van den volgenden inhoud: „Misschien zijn alle zaken in dit boek gedrukt niet naauwkeurig vermeld. Waarschijnlijk zijn zij voor het meerendeel juist en waar, maar er kunnen hier en daar onnaauwkeurigheden zijn ingeslopen, want verscheidene van deze overleveringen zijn zeer oud, en zij zijn gegrift in de ingewanden (het geheugen) der menschen, en niet op het papier, vandaar dat zij vaag en onvolkomen zijn. Het meerendeel der feiten in dit boek vermeld zijn geschreven door leerlingen van de groote school (te Lahainaluna). Zij hebben de grijsaards ondervraagd, en uit hunnen mond deze en gene geschiedenis verzameld, om die op het papier te schrijven en te drukken. Andere historische feiten, van lateren datum, zijn onmiddelijk ter kennis gekomen van de oudste leerlingen, die ze uit hunne herinnering hebben opgeteekend. Nadat de leerlingen hunne aanteekeningen hadden geschreven, hebben zij ze aan een' onderwijzer van de school ter hand gesteld, die ze verzameld, voor den druk in orde gebragt en er eenige van zijne eigene opmerkingen aan toegevoegd heeft. Misschien zal dit werk later toevoegselen en verbeteringen ontvangen. Dit zal afhangen van de hulp, die God aan de schrijvers zal verleenen."

De oude geschiedenis van Hawaii wordt duister ge-

noemd, omdat men toen onbekend was met de schrijfkunst. Over de vorming van den grond en het ontstaan van de eilanden worden eenige denkbeelden geopperd, blijkbaar aan het onderwijs der zendelingen ontleend. Met de gevoelens der ouden kunnen de schrijvers zich niet vereenigen. „De grijsaards van het land," zeggen zij, „verhalen in hunne onkunde, en overeenkomstig hunne gewoonte leugens te verkondigen, dat deze eilanden geboren zijn, even als kinderen, uit de paring van Vakea en Papa. Laat ons de ouden om hunne onwetendheid niet hard vallen, want zij leefden in een tijdvak van duisternis."

Over de eerste bevolkers van het eiland en over het stranden van schepen aan de kusten worden een paar overleveringen medegedeeld, terwijl de schrijvers daaraan toevoegen de vermelding van de Sandwich-eilanden op eene kaart, door ANSON gevonden aan boord van een spaansch galjoen, dat hij genomen had.

De aankomst van kapitein COOK of LONO (1), zoo als de inlanders hem noemden, wordt op eigenaardige wijze als volgt medegedeeld:

„Het was te Vaimea op Kauai, dat LONO eerst het anker wierp. In de maand Januarij ankerde hij, in het jaar onzes Heeren 1778. KANEONEO en KEAVE waren te dien tijde de beide opperhoofden van Kauai. Het was in den nacht, dat men te Vaimea ten anker kwam; en

(1) LONO, de hawaïsche HERCULES, was een der hoofdgoden, die in eene vlaag van minnenijd zijne vrouw gedood had, en wanhopig over dit verlies het eiland doortrok, iedereen dien hij ontmoette bevechtende, tot dat hij eindelijk in eene driehoekige kano naar een vreemd land vertrok, doch vooraf voorspelde, dat hij in lateren tijd terug zoude komen op een eiland, dat kokosboomen, varkens en honden zou bevatten. COOK's schepen beantwoordden, naar de zienswijze der inlanders, aan deze prophetie. (Zie MANLEY HOPKINS, Hawaii. London 1862, p. 85).

toen het dag werd, bemerkten de inwoners de tegenwoordigheid van dat wonder, en zij uitten hunne verbazing door groot geschreeuw.

„Zij zeiden tot elkander: „„Wat is dat groote getakte voorwerp?"" Sommigen zeiden: „„Het is een bosch; het is in de zee gegleden."" En de opgewondenheid was zeer groot.

„Toen bevalen de hoofden aan eenige manschappen van met eene praauw te gaan onderzoeken, om dit onbekende ding goed op te nemen. Zij gingen, en aan het schip gekomen, zagen zij het ijzer, dat van buiten het schip bedekte; zij geraakten in verbazing over dien overvloed van ijzer.

„Wel is waar, men kende het ijzer reeds vroeger door op het strand aangespoelde goederen, maar slechts in zeer kleine hoeveelheid; hier was veel meer. En zij gingen aan boord, en zagen mannen met blank voorhoofd, schitterende oogen, ruwe kleeding, hoekig hoofd (1), onverstaanbare taal.

„Toen verbeeldden zij zich, dat die mannen, niet anders dan vrouwen waren, uithoofde van de overeenkomst met de hoofden der vrouwen van dien tijd. Zij zagen ook, dat er veel ijzer aan boord was; zij stonden er over versteld."

„En zij keerden terug, en verhaalden aan de opperhoofden, wat zij gezien hadden, en hoe overvloedig het ijzer was. Op dit berigt zeide een der krijgslieden van het opperhoofd: „„Ik ga mij meester maken van dien buit; dewijl de roof de akker is, die mij voedt"" (2).

„De opperhoofden gaven hunne toestemming. Toen

---

(1) Zij verwarden den driekanten hoed met het hoofd.

(2) Het woord hao, daarbij gebruikt, beteekent zoo goed ijzer als plunderen. Van daar eene woordspelling: het is hao; ik zal dien buit hao, omdat hao mijn handwerk is.

vertrok die krijgsman, en ging aan boord van het vaartuig, en hij stal ijzer, en men schoot op hem, en hij werd gedood, die krijgsman KAPUPUU genaamd. De praauwen namen de vlugt, en verhaalden, dat KAPUPUU gedood was door een geweerschot.

„En 's nachts werd het kanon afgeschoten, en het vuur vloog in de lucht; zij dachten, dat het een god was, aan wien zij den naam gaven van LONOMAKUA; en de inwoners dachten er aan, een gevecht te leveren."

„Eene prinses KAMAKAHELEI genaamd, de moeder van KAUMUALII, riep uit: „ „Laat ons onzen god den oorlog niet aandoen; het is beter met zachtheid te werk te gaan, opdat de god ons goedgunstig zij."" Toen gaf KAMAKAHELEI zijne eigene dochter tot vrouw aan LONO (kapitein COOK); LELEMAHOALANI was de naam dezer vrouw, zij was de oudste zuster van KAUMUALII. LONO sliep bij deze vrouw, en de vreemdelingen sliepen ook bij de vrouwen van KANAI, die zich voor ijzer prijs gaven. Daarna werden deze vrouwen aangetast door ...... (de ongelukkige ziekte, die sedert de kanker geworden is van die eilanden), en vervolgens werden de mannen aangetast door die ziekte, en deze booze ziekte werd zeer algemeen in ons Hawaiï. Zie daar de verslindende afgrond van deze eilanden! De zonde en den dood, die heeft men het eerst ingevoerd in ons Hawaiï. Schande over hen, die deze bij ons hebben ingevoerd." (1)

---

(1) Met dit berigt komt overeen, wat COOK zelf vermeldde. Later verbood hij meermalen den omgang van zijn scheepsvolk met de inlanders, omdat hij wist, dat het kwaad bij hen aanwezig was. (Zie o. a. THOM. BANKES, a system of universal geography, waarin de reizen in de Zuidzee uitvoerig worden medegedeeld.) Hoe droevig, dat men eene zoo belangrijke geschiedenis niet kan mededeelen, zonder gewag te moeten maken van eene der afschuwelijkste onderwerpen! Over den oorsprong van de ziekte op de Zuidzee-eilanden is veel getwist, en nog tegenwoordig vindt men schrijvers,

De aankomst van LONO (COOK) aan het eiland Maui, vormt een nieuw hoofdstuk. Men had reeds berigten omtrent hem ontvangen. Een zeker inboorling van Kauai had van zijne komst aldaar verhaald. „Die vreemdelingen", zoo had hij verteld, „zijn blanke mannen, zij hebben eene weeke huid, een hoekig hoofd; het zijn goden, het zijn vulkanen, want het vuur brandt in hunnen mond (1); zij hebben eene schattendeur in hunne zijden, eene deur, die diep in het ligchaam ingaat. En in die deur steken zij hunne handen, en halen er priemen, messen, ijzer, halskettingen, doek, spijkers en allerlei dingen uit." Ook van de taal der reizigers had hij een denkbeeld trachten te geven.

COOK kwam later aan het eiland Hawaiï, en over die komst, alsmede over den dood van den beroemden reiziger luidt het verhaal als volgt: „Het was den 2den December, dat hij daar aankwam; de bergen van Hawaiï waren overdekt met sneeuw. De plaats waar hij ankerde was nabij Kukuipahu. De bewoners kwamen aanloopen om het schip te zien, en zij zagen dat de vreemdelingen watermeloenen aten. Toen riepen de bewoners uit: „„Het zijn waarlijk goden! Ziet! zij eten menschenvleesch, en het vuur brandt in hunnen mond."" LONO kocht hier varkens, een varken voor een' ijzeren ring, die diende om bijlen en vischhaken van te maken.

„LONO ging onder zeil, voer buiten Hamakua,

---

die de schuld van de reizigers op de inboorlingen willen overbrengen; maar wat doet het eigenlijk ter zake? Bewijst de overplanting niet reeds, dat de schepelingen zich gansch niet zoo jegens de bevolking gedroegen, als men van Christenen zou moeten verwachten? En is dit niet een krachtig argument voor de noodzakelijkheid van de zending, al ware het ook slechts uit een philanthropisch oogpunt?

(1) Dit zag op het rooken.

Hilo, Puna en Kau om, en na bijna geheel Hawaiï te hebben rondgezeild, ankerde hij te Kealakeakua op Kona." (Het was nu de 17de Januarij 1779.)

„ Bij de aankomst van LONO op Hawaiï was Kalaniopuu (1) opperhoofd van Hawaiï. Hij bevond zich echter op Maui, om KAHEKILI den oorlog aan te doen. Op den tijd, dat LONO aankwam, vielen de dagen in, dat de praauwen niet te water mogten gebragt worden, uit hoofde van het kapu (taboe) van dat jaar. Maar wegens de tegenwoordigheid van LONO, meenden de bewoners, dat het geoorloofd was de praauwen in zee te brengen, omdat de god LONO op zijn schip was aangekomen. Het denkbeeld stond zeer vast bij het volk, dat COOK (LONO) werkelijk een god, en dat zijn schip een tempel was (2).

Het kapu of taboe is reeds zoo menigmaal beschreven, dat het bijna overbodig mag heeten, hier daarop terug te komen (3). Doch HOPKINS voorstelling is eigenaardig genoeg, om haar eene plaats in te ruimen. Hij zegt (4): „ Een der groote middelen, zoowel door koningen als door priesters gebruikt, om hunne magt en hunne inkomsten te verzekeren, was het stelsel van het taboe. Het was de wijding van eenig voorwerp, persoon of tijdsverloop tot eenig bijzonder doel; en het werd ge-

(1) HOPKINS noemt dit opperhoofd den Bonaparte van de Zuidzee. (Zie o. c. p. 136 e. v.)

(2) Blijkens de berigten bij BANKES (boven aangeh.) heeft COOK veel bijgedragen, om dit denkbeeld te versterken. Dit wordt van alle zijden bevestigd. Zie ook Hopkins o. c. p. 92, waar hij zegt: » Men schaamt zich over deze aanbidding; in de eerste plaats over de vernedering van menschen, die zoo laag voor hunne medemenschen zich vernederen; maar vooral over zijn' eigen landgenoot in zijne zegepraal, die eene goddelooze vergoding toeliet".

(3) Zie o. a. MEINICKE, die Südseevölker bl. 22 e. v.

(4) o. c. p. 39 e. v.

handhaafd door lijfstraffen. Er bestonden bestendige taboes, zoo als die van 's konings vischvijvers en badplaatsen; er waren langdurige taboes, die soms in vele jaren niet werden opgeheven, en er waren kortere taboes, die slechts eene week of een' enkelen dag duurden. Soms werd een geheel district of eiland onder het taboe gesteld, gedurende welken tijd het was afgesloten, daar geen kano of persoon vrijheid had het te naderen. Was het taboe streng (men had ligtere en strengere soorten), zoo moest alle licht en vuur worden uitgedoofd, alle werkzaamheden werden opgeheven; dan mogt geen kano in zee gaan, niemand mogt zich baden, hoezeer het water bijna een tweede element voor de inlanders was. Niemand mogt voor deur komen; en daar het doel van het taboe zou gemist worden, wanneer viervoetige dieren of vogelen geluid gaven, zoo werd aan honden en varkens de mond toegebonden, en de arme, tot kakelen geneigde, hoenders werden, na geblinddoekt te zijn, onder eene kalabas gezet, om in dubbele duisternis zich stil te houden. Zulk een taboe was een levende dood. Alleen de gewijde opperhoofden, zij die hunne afkomst van de goden staande hielden, de koning en de priesters, mogten zich bewegen. Voor dezen viel het gemeene volk ter aarde, met het gelaat in het stof; maar noch koning, noch priester mogt iets aanraken, en het voedsel werd hun in den mond gelegd door andere handen dan de hunne.

En het volk zag vreemdelingen, die werk in de zijde van het schip sloegen (het kalefateren of breeuwen); het gaf aan die vreemdelingen den naam van het geslacht der MOKUHALII, of der praauwenbouwende goden (1). En het volk zag vreemdelingen met vuur in den mond; het gaf

(1) De god der praauwenbouwers heette MOKUHALII.

dezen den naam van LONOPELE (Lono-vulkanen). Daar zij meenden, dat het goden waren, liepen de inwoners in menigte toe, om LONO te aanbidden.

„De vrouwen gingen in groote menigte aan boord van de schepen, om zich den vreemdelingen prijs te geven. De vreemdelingen gaven haar ijzer en spiegels. En toen zij de spiegels bekeken, bemerkten zij haar gelaat in het glas; zij waren ontsteld over de grootte der beelden, die zij in de spiegels zagen.

„Zij waschten het verfoeliesel van het glas, en uit was het met de terugkaatsing der spiegels, en het speet haar zeer, dat zij niets meer konden zien.

„Daar de bewoners LONO voor een' god hielden, bragten zij hem eene groote schatting van aanbidding en lof. Zij offerden hem varkens, voedsel, inlandsche stoffen en van alles, even als de offeranden, die men aan de goden brengt, zonder iets te ontzien. De priesters naderden hem op de knieën, wierpen hem een' rooden mantel over de schouders, gingen daarop wat achterwaarts, schonken hem varkens, en een en ander, terwijl zij lange redenen hielden, redenen, die zij met groote radheid uitspraken, wat voor gebed en aanbidding gold. Toen LONO aan wal kwam, vlugtten de meeste inwoners uit vrees, en zij die bleven vielen aanbiddend voor hem neêr. Men bragt hem in het huis der goden, even als in den tempel; en daar aanbad men hem. (1) LONO liet zich deze aanbidding welgevallen, gelijk HERODES, zonder zich er tegen te verzetten. De gedachte zou wel bij iemand kunnen opkomen, dat wegens deze fout van LONO, even als omdat hij de ziekte der overspelers en echtbrekers bij ons overgebragt heeft, God hem met den dood heeft getroffen.

---

(1) Dit alles wordt ook uitvoerig vermeld bij BANKES, folio 94.

„ Den 24sten dag van Januarij keerde KALANIOPUU van Maui terug; hij legde het kapu op de praauwen, om de vrouwen te beletten in zee te gaan, en de vreemdelingen kwamen in menigte aan wal, om de vrouwen.

„ KALANIOPUU betoonde zich edelmoedig en goed jegens LONO, schonk hem mantels van vogelvederen en groote pluimen. KALANIOPUU aanbad hem werkelijk. Den vierden dag van Februarij vertrok LONO, en buiten Kavaihae gekomen, bemerkte hij, dat een mast van zijn schip rot was; hij keerde terug om dien te herstellen. Toen het schip op de ankerplaats teruggekeerd was, bleven de inwoners gemeenschap houden, doch niet zoo veelvuldig en hartelijk als vroeger.

„ De omgang der vreemdelingen met de vrouwen had lang geduurd, en eenige vrouwen hadden sterke gehechtheid voor de vreemdelingen opgevat, waardoor de bewoners verstoord waren op LONO en al zijne manschappen.

„ Toen de inwoners tegenstand begonnen te bieden, lieten de vreemdelingen niet na gebruik te maken van hunne vuurwapenen. De vreemdelingen maakten zich buitendien meester van eene praauw van een opperhoofd, PALEA genaamd; deze biedt weêrstand, en hij valt door den vreemdeling getroffen met eene riem. Nu verzetten zich die mannen met meer kracht, en werpen steenen. PALEA staat op, uit vrees van gedood te worden door LONO, en maakt een einde aan den strijd.

„ Iets later stal PALEA eene boot van het schip. Zijn diefstal had waarschijnlijk vergelding tot beweegreden, en misschien ook begeerte naar het ijzer. Dit gaf besliste aanleiding tot het gevecht.

„ LONO gaf het opperhoofd bevel de boot op te zoeken, en haar weêr bij het schip te brengen. Het was het opperhoofd niet mogelijk de boot terug te bezorgen,

omdat zij door de inwoners aan stukken geslagen was, om zich het ijzer toe te eigenen.

„LONO en zijne manschappen, met geweren gewapend, begaven zich aan wal, om zich van het opperhoofd meester te maken en hem aan boord te brengen, waar hij zou blijven tot dat de boot was terug gegeven.

„Terwijl LONO KALANIOPUU ging vatten, om hem aan boord te brengen, kwam KEKUHAUPIO van Keei naar Kaavaloa aansnellen, en te gelijker tijd met hem kwam een ander opperhoofd op eene praauw aan.

„En de vreemdelingen, die op het schip gebleven waren gaven vuur, en dit opperhoofd, dat KALIMU heette, werd door het schot gedood. En KEKUHAUPIO, die den dood van KALIMU gezien had, haastte zich om te Kaavaloa te landen.

„En hij was het, die KALANIOPUU overreedde van niet aan boord te gaan. En toen de inwoners vernamen, dat een opperhoofd gedood was, hieven zij krijgsgeschreeuw aan. Een man nadert LONO, met een houten mes in de hand, LONO ontstelt, en geeft vuur. Nu nam het gevecht een' aanvang.

„LONO trekt zijn' sabel en treft een opperhoofd; KALAIMANOKAHOOVAHA was de naam van dat opperhoofd. Dit opperhoofd grijpt LONO met krachtigen arm aan, alleen om hem tegen te houden, zonder hem te dooden. Hij meende werkelijk, dat LONO niet sterven kon, daar hij een god was. Maar daar LONO een' schreeuw van pijn gegeven had, toen hij ter aarde viel, dacht KALAIMANOKAHOOVAHA, dat hij een mensch was. Zoodra hij had opgehouden te meenen, dat LONO een god was, trof hij LONO, die onmiddellijk onder zijne hand bezweek.

„Toen losten de vreemdelingen, die in de boot gebleven waren, hunne geweren, en talrijk waren de

mannen, die door deze ontlading gedood werden. Daar zij geweren hadden, zochten de bewoners te vergeefs zich te beschermen tegen de kogels door middel van hunne matten. Toen gaven de kanonnen van het schip herhaaldelijk vuur, en vele inwoners werden gedood.

„Daarna vlugtte KALANIOPUU naar het binnenland met het volk en de hoofden, en zij voerden het lijk van LONO mede, even als de lijken van vier vreemdelingen, die aan zijne zijde dood gebleven waren; en zij kwamen op den top der steilte van Kaavaloa.

„Toen offerde KALANIOPUU LONO; en toen de plegtigheid was afgeloopen, ontdeed men de beenderen van LONO van het vleesch, en men bewaarde zijne beenderen even als de handpalmen en de ingewanden.

„En zij verbrandden zijn vleesch. De ingewanden van LONO werden door kinderen opgegeten; zij hadden ze bij vergissing voor de ingewanden van een' hond gehouden, van daar dat zij ze opaten. KUPA is hij, die ze op at, met MOHOOLE en KAIVIKOKOOLE. Men heeft eenige van deze beenderen aan boord van het schip terug gebragt; de andere zijn door de priesters bewaard gebleven en voorwerpen van aanbidding geworden.

„Den 23sten Februarij vertrok het schip van Kaavaloa, en den 29sten dag van die maand hield het zich op te Kauai; van Kauai ging het schip naar Niihau, en den 15den Maart verdween het geheel (1).

De Hawaiïsche geschiedenis geeft verder eenige berigten omtrent schepen, die deze eilanden bezochten, om dan uitvoerig verslag te doen van den bezoeker VANCOUVER. Deze reiziger wordt door MEINICKE (2) een ernstige, koele

(1) REMY merkt hier op, dat ofschoon, gelijk bekend, COOK met twee schepen de reis deed, hier altijd maar van één wordt gewag gemaakt.

(2) Zie: die Südseevölker und das Christenthum, p. 4.

zeeman, de uitstekendste leerling van COOK genoemd, en hem deswege weinig invloed op de beschouwingen over de Zuidzee-eilanders toegeschreven. HOPKINS (1) heeft ons een beter denkbeeld van VANCOUVER gegeven, en onze inlandsche geschiedschrijvers doen hem van eene zijde kennen, die hem verre boven COOK verheft. Behalve dat hij stipt orde wist te handhaven, aan het opperhoofd KAMEHAMEHA menigen goeden raad gaf, hem daarbij zijn leger op europesche wijze leerde organiseren en hem het gebruik van vuurwapenen hielp invoeren, zegt ons verhaal:

„En VANCOUVER zeide nog tot KAMEHAMEHA: „„Laat geen vreemdelingen zich op Hawaiï neêrzetten; laat slechts twee vreemdelingen zich op Hawaiï vestigen, OLOHANA en AIKAKE, die twee alleen, want het meerendeel der vreemdelingen zijn zeer slecht volk, menschen, die ligt toornig worden, menschen die naar grondbezit staan; het is gansch niet goed, dat de vreemdeling in uw land wone, uit vrees, dat hij tweedragt onder u aanrigte.""

„En daar VANCOUVER had opgemerkt, dat KAMEHAMEHA een vroom vorst was (2), zoo voegde VANCOUVER er aan toe: „„God is daar boven, in den hemel; zoo gij vroom wilt worden, zeg dan, als ik naar Groot-brittanje zal terug keeren, zoo zal ik den koning verzoeken, dat hij u een' priester geve, en als die priester zal komen, zeg dan: sta de vrijheid van eten toe; het is eene slechte gewoonte het kapu van het eten, het is bovendien eene onwaarheid: er is geen God op deze aarde, God is in den hemel.""

---

(1) Zie o. a. p. 148.

(2) Zoo mogt KAMEHAMEHA de eerste genoemd worden, ofschoon hij geen Christen werd.

„ En de inwoners en de opperhoofden zagen, dat de onderwijzingen van VANCOUVER vol zoetheid waren, dat hij geleek op een' waren vriend; de inwoners en de hoofden waren gunstig gestemd jegens hem; en omdat hij KAMEHAMEHA met liefde had onderrigt, om deze reden sprak KAMEHAMEHA tot VANCOUVER: „ „ Keer terug, en laat de koning van Groot-brittanje voor ons land zorg dragen.' " KAMEHAMEHA had het niet in zijne gedachte zijne staten weg te geven, maar het was alleen bescherming, die hij voor ons Hawaiï vroeg.

„ Toen vertrok VANCOUVER naar Kauai, en van daar vertrok hij voor goed naar Groot-brittanje, zonder te Hawaiï terug te keeren. LEHUA is de naam van den hawaiïschen reiziger in den vreemde, die de gesprekken van VANCOUVER met KAMEHAMEHA vertolkte."

Na het vertrek van VANCOUVER kwamen schepen van allerlei soort, en van verschillenden landaard, vooral te Honolulu en te Lahaina aan. „ Op deze schepen," zeggen onze geschiedschrijvers, „ kwamen menschen aan van die soort, van gene soort, van die gedaante, van gene gedaante. Maar rangschikt men hen naar den aard hunner ingewanden (van hun hart), zoo zijn zij te brengen tot twee soorten: de eene, die het gebod van den eeuwigen God volgden; de anderen, die den God niet eerden.

„ Eveneens is het ten opzigte van de rijkdommen, die door de schepen werden aangebragt: sommige waren voortreffelijke zaken, anderen waren ten kwade. Het grootste goed, dat verworven werd, is het woord Gods; en onder de voordeelige artikelen behooren lijwaden, ijzer, olie en dergelijke; onder de doodelijke en verderfelijke zaken rum, tabak en de te groote overvloed van zaken, die tot schande en verkwisting dienen."

Nu volgt eene zeer uitvoerige geslachtlijst van de hoofden, sedert de vroegste tijden tot op KAMEHAMEHA. De schrijvers wantrouwen echter hunne berigten, omdat alles alleen bij overlevering bekend is. Nog minder slaan zij geloof aan de volksverhalen aangaande deze voorouders. Toch achten zij zich verpligt, die niet onvermeld te laten. Zoo verhalen zij dan van VAKEA, den stamvader, die bij zijne vrouw PAPA eene dochter had het volgende:

„Toen HOOHOKUKALANI (zoo heette die dochter) was opgevoed en zij eene groote en schoone vrouw was geworden, en VAKEA haar vader gezien had, dat zij schoon was, begeerden zijne ingewanden (zijn hart) heimelijk bij haar te slapen; hij zocht eene plaats op, om zich aan het oog van PAPA te onttrekken, terwijl hij bij HOOHOKUKALANI zou slapen; hij vond geen plek om zich te onttrekken; toen vroeg hij aan zijn' priester naar een middel om zijn doel in het geheim te bereiken, terwijl hij zijn stellige voornemen daartoe te kennen gaf.

„De priester sprak tot hem: „zoo gij bij uwe dochter wenscht te slapen, laat ons dan twee nachten uitzoeken, die kapu voor u zijn, opdat gij van PAPA gescheiden zijt, en laat ons ook kapu-nachten voor haar zoeken, opdat zij van u gescheiden zij.

„Het zal aan mij zijn u beiden te verklaren, dat deze schikking van den god komt, opdat PAPA wel versta, dat dit kapu op last is van den god; en zij zal niet verstoord op u zijn.

„Nog dit: zonder u af; eet niet met haar.

„Nog dit: leg het kapu op zekere visschen ter eere van den god, even als op zeker voedsel en op zekere dieren.

„Nog dit: bouw tempels voor de goden, voor Ku,

voor Lono, voor Kane, voor Kanaloa, voor de veertig duizend goden, voor de vier maal honderd duizend goden.

„Nog dit: laat men van alle dingen, door de hand der menschen verkregen, eerst een deel voor den god afzonderen.

„Al deze dingen kwamen hun voortreffelijk voor; toen ging VAKEA PAPA opzoeken, en maakte haar met al deze zaken bekend, de openbaring alleen aan den priester toeschrijvende, terwijl hij verzweeg welk aandeel hij in de zaak had; en nadat PAPA in dit alles had toegestemd met ware zachtmoedigheid, onderrigtte hij den priester daarvan.

„Toen verdeelden zij de jaargetijden, de maanden en de nachten. Er waren twee jaargetijden voor elk jaar, de kau en de hooilo. En het getijde, wanneer de zon, na loodregt gestaan te hebben, noordwaarts trekt, en de dag lang is, en de vruchtboomen uitschieten, en de warmte aankomt, dat is de kau (de zomer).

„En in het jaargetijde, wanneer de zon, na loodregt gestaan te hebben, naar het zuiden trekt, en wanneer de nacht lang is, en de vruchtboomen sterven, en de koude komt, dat is de hooilo (de winter).

„In de kau telden zij zes maanden, en in de hooilo zes maanden. Dit zijn de maanden van de kau: Ikiki, Kaaona, Hinaioeleele, Kamahoemua, Kamahoehope, Ikua.

„Dit zijn eveneens de maanden van de Hooilo: Velehu, Makalii, Kaelo, Kaulua, Nana, Velo. De twaalf maanden vereenigende maakt dit een jaar uit. Velehu was de maand, die het jaar aanvulde, en bij het begin van Makalii begon men het nieuwe jaar te rekenen. In een jaar had men negen maal veertig nach-

ten; het was bij de maan, dat men de nachten der maand telde.

„Er waren dertig nachten in eene maand, zeventien nachten weinig verlicht, en dertien heldere nachten; de naam dezer nachten was ontleend aan het voorkomen der maan; er zijn in der daad drie gestalten van de maan; de was, de rondheid en de afneming.

„Naar die drie gestalten ontvingen de nachten hare namen, en naarmate de maan afnam of toenam, vermeerderde of verminderde de naam der nachten.

„Hilo was de naam der eerste nacht, omdat de maan dan niet dikker dan een draad was; en wanneer de maan zich wat meer vertoonde, was het Hoaka (de tweede nacht); en dan kwamen Kukahi, Kulua, Kukolu, Kupau, Olekukahi, Olekulua, Olekukolu, Olepau.

„En wanneer de punten van de wassende maan verdwenen waren, was het de nacht Huna; en wanneer de maan begon te ronden, was het Mohalu; en wanneer zij nog ronder geworden was, heette het Hua; en wanneer zij geheel rond was, was het de nacht Akua.

„En als deze maan vol is, is het de nacht Hoku; en de tweede nacht van de volle maan, is Mahealani; en als de maan komt na de duisternis, is het Kulu; en den tweeden nacht, dat zij komt na de duisternis, is het Laaukukahi, dat is ook de nacht waarin de afneming begint.

„En dan komen de nachten Olaaukulua, Laaupau, Olekukahi, Olekulua, Olepau, Kaloakukahi, Kaloakulua, Kaloapau; en als de maan klein geworden is, is het Kane; nog kleiner is het Lono; uiterst klein, is het Maulo, en de nacht, waarin de maan geheel verdwijnt is Muku; dan is de maand geeindigd, dit zijn dertig nachten.

„En in die dertig nachten koos men de kapu-nachten, vier kapus voor iedere maand. Zie hier de namen van deze kapus: de Kapuku, de tweede de Kapuhua, de derde de Kapukaloa, de vierde de Kapukane.

„In de Kapuku duurde het kapu drie nachten, het begon met den nacht Hilo en eindigde met den dag van Kulua; de kapuhua, die twee nachten duurde, begon in den nacht Mohalu en eindigde met den dag van Akua; de kapukaloa, die twee nachten aanhield, begon met den nacht Olepau en eindigde met den dag van Kaloakulua, de kapukane, die twee nachten duurde, begon met den nacht Kane, en eindigde met den dag van Mauli: dus was het kapu voor alle maanden.

„Dit zijn de nachten, wanneer de man van de vrouw gescheiden moet zijn.

„En in den tweeden nacht van het kapu sliep VAKEA bij HOOHOKUKALANI.

„De priester zeide tot VAKEA, dat hij hem zeer vroeg zou wekken, gedurende zijn gebed. Toen de priester zag, dat de slagboom van den dag verbroken was, begon hij te bidden, en hij liet de woorden om op te roepen in zijn gebed invloeijen; maar VAKEA hoorde niet, omdat hij in den slaap gedompeld was. Weldra ging de zon op; toen ontwaakte VAKEA, sluijerde zich met eene kapa, schoot naar buiten en liep snel, opdat PAPA hem niet zien zou. Maar hij ontsnapte niet aan PAPA.

„En PAPA wist, dat zij te zamen geslapen hadden; zij was zeer vertoornd op VAKEA, zij vloog naar binnen om VAKEA te slaan, en VAKEA hield haar tegen, en zette haar zachtkens de deur uit, maar zij wilde zich niet tot bedaren laten brengen. Toen trok VAKEA PAPA onder een afdak, om een gesprek met haar te hebben over hunne echtscheiding.

„Daar bepaalden zij, dat zij van elkander zouden scheiden, en op dienzelfden dag legde VAKEA het kapu op het varken, op de kokosnoot, op de bananen, opdat PAPA niet van die zaken zou eten. Zie hier de soorten van bananen, die PAPA eten mogt: de popoulu, de iholena en de niuhiva.

„VAKEA legde nog het kapu op verscheidene visschen. Zie hier de kapu-visschen: de kumu, de moano, de ulua, de honu, de ea; PAPA mogt van deze dingen niet eten, dit was volstrekt verboden. Bovendien mogt wat man was, niet met de vrouw eten; de man moest in één huis en de vrouw in een ander eten.

„En daarmede liep hunne bijeenkomst af; toen spuwde VAKEA PAPA in het aangezigt, en zij waren gescheiden."

En nu voegen de geschiedschrijvers het volgende aan dit verhaal toe:

„Wanneer wij deze oude legende lezen, zoo kunnen wij op de gedachte komen, dat de oude kapus in de godsdienstoefening eene schatting waren, die men den goden bragt, opdat zij misdaden zouden toelaten. De menschen zullen gemeend hebben, dat de goden, wanneer zij hun verschillende zaken toewijdden, hun geschenken gaven, hen aanbaden, hun goedgunstig zouden zijn, en hun booze daden van allerlei aard zouden toelaten. Zonderlinge uitwerking eener diepe onwetendheid! Zoo waren ongetwijfeld sedert VAKEA de verblinding en de maatschappelijke toestand! Hoe vele menschen hebben sedert dien tijd geleefd en zijn gestorven in dezen archipel! Zij verkeerden in een' staat van ondeugd en groote onwetendheid! Zij zijn gestorven zonder het licht en het goede gekend te hebben! Waar zijn zij? Onze ingewanden sidderen zonder twijfel bij de gedachte aan hun einde; zij hebben zich zeker ook opgerigt van

walging bij de gedachte aan het kwaad en de bezoedeling van hun gedrag op deze aarde! Als er slechts walging is, och! men moet de oogen openen en het woord aanschouwen van den waren God: daar zijn reinheid, goedheid en regtvaardigheid."

Komt in het medegedeelde reeds veel voor, dat getuigt van den invloed, dien het christelijk onderwijs op de denkbeelden der schrijvers gehad heeft, zeer sterk spreekt het in een der volgende hoofdstukken, dat handelt over het karakter der Hawaiïers in de oudheid. Daar luidt het als volgt:

„Op het tijdstip, dat de vreemde schepen voor het eerst in dezen archipel aankwamen verkeerden de Hawaiïers in diepe duisternis. Zij waren aanbidders van afgoden; ongebondene vermaken en alle kwaad werd hun onderwezen, en zij waren er zeer bedreven in. Zij werden geleid door Satan, om zijnen wil te doen. Omdat zij langen tijd in allerlei soort van misdaden hadden verkeerd, was hun licht geheel uit gegaan, de ingewanden waren verduisterd, de dwaling was toegenomen en zij waren zeer laag gevallen: de dieren stonden ver boven hen, zoo waren zij (de inboorlingen) verlaagd.

„Hoe was hun toestand lang voor het tegenwoordige tijdstip? Hoe zijn zij ook tot zulk een' lagen trap gevallen?

„Het is blijkbaar uit het woord van den God, (1) dat alle menschen van ADAM en EVA afstammen, en dat de menschen, die na den zondvloed leefden de afstammelingen zijn van NOACH, de Hawaiïers zijn ook afstammelingen van NOACH. En NOACH en zijne kinderen, even

(1) „Du Dieu" heeft de fransche vertaling die RÉMY zoo veel mogelijk woordelijk leverde.

als eenige van zijne latere nakomelingen hebben JEHOVAH en zijne wet gekend. Dus is het zeker, dat de allereerste voorouders der bewoners van ons Hawaiï kennis gedragen hebben van den waren God.

„Hoe is de kennis, die zij van JEHOVAH hadden, verdwenen? Men heeft er eene duidelijke verklaring van in de H. Schrift, die zegt: Omdat zij, God kennende, hem als God niet hebben verheerlijkt, enz. (Rom I: 21—25 en 28).

„Het is duidelijk, uit dit woord van den God, dat het is, omdat zij de zonden hebben lief gehad en niet JEHOVAH en zijne geboden, dat de menschen verlaten zijn, en zich in een' afgrond van duisternis geworpen hebben. Van daar zekerlijk, dat de Hawaiïers gevallen zijn.

„Op welk tijdstip zijn zij dan tot dien val gekomen, en hebben zij geheel en al hunne kennis van Jehovah verloren? Dit tijdstip is niet bekend. Het wordt niet opgegeven in het woord van den God, en men spreekt er ook niet van in de oude verhalen der bewoners van ons land.

„Dit is zeker, dat de eerste voorouders der Hawaiïers van welke men de geslachtslijst bewaard heeft, in de oude legenden worden voorgesteld als aanbidders van afgoden, najagers van vermaken, booze menschen, die elkander kwaad deden.

„Het is waarschijnlijk sedert den tijd van VAKEA en zelfs vroeger, dat de Hawaiïers in alle misdaden zijn gebleven en in groote duisternis. Als men de menschen van al de geslachten sedert dien tijd telde, hoeveel duizenden zou dit bedragen? Zij zijn door den dood in hunne zonden vervallen, en zij zijn in de hel gekomen. Helaas! hoe talrijk zijn die ongelukkigen! Nogtans is

hun lot dragelijker dan het onze zal zijn, indien wij het licht verwerpen, dat over ons is uitgestort."

Wij gaan de „oorlogen van KAMEHAMEHA en de vereeniging der koningrijken van dezen archipel onder zijn bewind" voorbij. (1) Eenmaal in het bezit van de meeste eilanden gekomen, zorgde hij voor een geregeld bestuur, waarbij hij ministers en eenen raad aanstelde. „En," zeggen onze schrijvers, „KAMEHAMEHA, gaf wetten aan het volk en aan de opperhoofden, ter bescherming van allen, om geen moord, geen diefstal, plundering of struikrooverij te plegen; en de veiligheid was volkomen, de oude vrouw kon op de wegen zich te slapen leggen, de grijsaard kon op de wegen gaan slapen."

. . . . . .

„Zie hier waaraan men de voortreffelijkheid zijner staatkunde kan erkennen: hij droeg zorg voor de opperhoofden, ontroofde hun hunne akkers niet, gaf hun voedsel, visch, kapa, malo en pau. Van tijd tot tijd hield hij uitdeelingen van zulke zaken onder hen.

„En eveneens droeg hij zorg voor al zijne menschen, hij droeg groote zorg voor zijne vrouwen (2), hij stelde wachten in voor zijne vrouwen, hij droeg veel zorg voor de krijgslieden.

„Hij koos loopers voor zijne dienst, even als roeijers, praauwen-bouwers, visschers en menschen ervaren in allerlei soorten van handwerken; hij gebruikte nooit dezulken, die hun handwerk niet verstonden.

„Hij beloonde allen, die diensten bewezen aan de mannen van zijn gevolg en aan den adel, en hij spoorde op wat bij kon dragen tot het welzijn zijner onderdanen.

---

(1) Uitvoerig worden zij medegedeeld door HOPKINS o. c. p. 137, e.v.

(2) Hij had er 21.

Hij ging zelf ter vischvangst, om geschenken te geven aan de opperhoofden en aan het volk, bebouwde zelf den grond, en hij gaf hun voedsel.

„Nooit zocht hij de onderdanen te onderdrukken; hij maakte geen schulden, hij legde geen schatting op aan hen die ruilhandel dreven met de vreemde schepen; hij eischte geen zware belastingen in zilver en metaal, dat de akkers niet opleveren; hij liet geen dollars betalen aan hen, die overtogt op zijn schip verlangden; hij sneed niet van de akkers af, door er een gedeelte aan de zee en een ander gedeelte aan de bergzijde van af te nemen, zoodat er in het midden slechts een kringvormig gedeelte overbleef.

„Hij dreef de belastingen niet tot eene hoogte op, dat hij alle hoenders, alle eenden, alle kalkoenen hief; hij vorderde geen zeer drukkend dagwerk te zijnen voordeele; al zijne bepalingen waren naar vaste regels en niet afwisselend of drukkend gemaakt.

„Hij woonde te Oahu, en de akkers genoten eene groote rust van Oahu tot Hawaiï, dank zij de voortreffelijkheid zijner staatkunde."

. . . .

„KAMEHAMEHA was een bekwaam man, een vastberaden man; hij nam geen rumdrinkers als soldaten; hemzelven heeft men nooit door rum (1) beschonken gezien; hij gaf bijzonder acht op zichzelven, daar hij zich zeer bekommerde over het welzijn van zijn koningrijk.

„Hij dacht er vooral aan den grond en alle voortbrengselen van den grond voor zijne kinderen te bewaren, wanneer hij zou komen te sterven. Het volgende

(1) Nogtans dronk hij die volgens HOPKINS in vrij aanzienlijke hoeveelheid.

bewijst duidelijk, hoezeer hij aan zijne kinderen dacht. In den tijd, dat het volk het reukhout (sandelhout) opzamelde, bragten sommigen zeer kleine (jonge) reukboompjes op het strand; toen KAMEHAMEHA die gezien had, zeide hij tot hen: „ „ waarom hebt gij de kleine reukboompjes aangebragt?" "

„ Zij antwoordden: „ „ gij zijt oud, weldra zult gij sterven: voor wie zal dan dat reukhout zijn? Wij zien niet, wien dit hout in het vervolg zal toebehooren." " KAMEHAMEHA sprak tot hen: „ „ Kent gij mijne kinderen niet? Aan hen behoort dat kleine hout." "

„ En hij gaf dergelijk verbod aan hen, die den vogel o o met lijmstokken vingen. Hij sprak tot hen: „ „ Wanneer gij een' vogel gevangen hebt, zeg eens, dood den vogel niet, pluk hem alleen de (gele) vederen uit, en laat den vogel vliegen, opdat andere vederen aangroeijen." " En zij antwoordden hem: „ „ En voor wien zal die vogel zijn? gij zijt oud." " KAMEHAMEHA antwoordde: „ „ Aan mijne kinderen zal die vogel in 't vervolg toebehooren." "

KAMEHAMEHA I stierf in 1819. Met uitvoerigheid verwijlen de geschiedschrijvers bij zijne ziekte, zijn' dood en zijne begrafenis, waarbij nog ernstig sprake was, zijn vleesch op te eten en een groot getal menschenoffers te breugen. In plaats daarvan werden echter varkens en honden geslagt. En het hoofdstuk, waarin dit verhaal vervat is, sluit met de woorden: „ Laat ons de menschen van dien tijd beklagen! Zeer duister waren hunne ingewanden; zij kenden het licht niet; zij hadden het ware onderwijs niet genoten. Daarom hebben zij niet op eene betamende wijze geweend, noch wel nagedacht, noch met verstand gehandeld bij den dood van hunnen koning; zij hebben in tegendeel op

eene verachtelijke en zelfs schandelijke wijze gehandeld."

Wij zagen het, KAMEHAMEHA was met al zijne gebreken, en niettegenstaande hij als Heiden stierf, niet meer het woeste onnadenkende opperhoofd van vroeger dagen. Wat had in hem eene zoo treffende verandering te weeg gebragt? HOPKINS drukt het kort dus uit (1): „De omgang met blanken, en vooral met den achtingswaardigen VANCOUVER, deed KAMEHAMEHA eenen blik slaan in eene nieuwe en wondervolle wereld, buiten den beperkten horizont van zijn' eigen oceaan. Wat hij zag waren slechts sporen, spranken van het groote verwijderde licht; maar hij leerde daarbij iets van de grootheid van natiën, die in het genot van beschaving geweest waren gedurende de droevige eeuwen, dat zijn eigen volk in duisternis gezeten had. Deze vreemdelingen waren sterk; zij waren verlicht, en zij waren Christenen." En KAMEHAMEHA had spoedig ingezien, dat de laatste factor niet de minste was in het product, dat hem zoo treffend voor oogen kwam.

Doch niet enkel de komende en gaande reiziger had dit te weeg gebragt. Bij het afsterven van KAMEHAMEHA was JOHN YOUNG tegenwoordig. Als bootsman op een amerikaansch schip op Hawaiï gekomen, was hij, even als bijna gelijktijdig een matroos ISAAC DAVIS door de bevolking gevangen gehouden. Aan hem was KAMEHAMEHA die hem tot zijn' staatsdienaar verhief, veel verschuldigd. „De zeelieden van die dagen, even als van de onze," zegt HOPKINS (2) „onderscheidden zich niet door kennis of zedelijkheid; maar deze beide mannen hadden geleefd in landen waar de wet en de beschaving als het ware

(1) Zie o. c. p. 148.
(2) Zie o. c. p. 116.

de dampkring vormden waarin allen ademden; en met fouten, bijna gelijk aan die der barbaren, konden zij niet anders dan eenige mate van kennis en tucht mede brengen, bij de barbaren niet aanwezig. Ofschoon in eigen vaderland hunne geringe bekwaamheden en onvoldoende opleiding bij het licht eener kaars op den vollen middag waren te vergelijken, waren diezelfde mannen, ten gevolge van die geringe opvoeding, in vergelijking met onbeschaafde volken, als die zelfde kaars schijnende in eene duistere kamer. Eenige christelijke deugden kleefden ook aan hunne geaardheid, als de juweelen, die aan het vleesch bleven kleven, dat SINDBAD in de diamantvallei wierp." (Arab. nachtvertellingen.)

Beide Engelschen namen de zeden der inboorlingen aan, en maakten zich bij hen bemind door hunne bruikbaarheid en menschelijkheid. Wie zal hunne groote verdienste miskennen, wie in hen niet werktuigen zien in de hand van God, om een nieuw leven te wekken, waar vernietiging op handen was? Maar tot dat groote werk waren zij niet in staat. KAMEHAMEHA bleef Heiden. „Welke denkbeelden hij ook had opgedaan van het Christendom," zegt HOPKINS (1), gedurende zijn' omgang met den edelen VANCOUVER, en hoe groot ook zijne begeerte was geweest op dat tijdstip en later, godsdienstonderwijzers uit Engeland te ontvangen, de christelijke belijdenis werd hem, ongelukkig, gedurende de opvolgende jaren zijner regering niet op aantrekkelijke wijze voorgesteld. Er waren zeelieden, Christenen in naam, maar hun gedrag was niet geschikt om een denkbeeld te geven van de reinheid des Evangelies; er waren engelsche misdadigers, die uit de strafkoloniën ontsnapt, eenen weg gevonden

(1) o. c. pag. 164.

hadden naar Oahu, en hun losbandig en twistziek gedrag kon in 's konings oogen de godsdienst niet aannemelijk maken, welke de blanken geacht werden te belijden; er was zelfs een geestelijke op de eilanden, maar het was een deugniet, die zijn ambt had vaarwel gezegd, en die al zeer weinig geschikt was om anderen de waarde van een heilig leven te doen gevoelen, dat zich zoo weinig in hem openbaarde. Sommige personen, of het Engelschen dan Amerikanen waren blijkt niet, deden eene poging om den koning van de waarheid des Christendoms te overtuigen. Hun ijver was grooter dan hunne gave van redenering of overtuiging, en zij redeneerden tegen een' man van een' krachtigen wil, met een' helderen blik. Zij slaagden niet, en aan het slot van eene sterk gekleurde voorstelling van de kracht des geloofs, verklaarde KAMEHAMEHA zich bereid toe te geven, indien zij in het geloof van eene naburige steilte wilden afspringen, en het hem bleek, dat zij er onbeschadigd afkwamen."

LIHOLIHO volgde zijn' vader op. „Talrijk," zeggen onze schrijvers, „waren vroeger de slechte kapus in dezen archipel." De eerste stap, om die voor goed af te schaffen, was de invoering van het vrije eten, dat is vooral ook het eten van vrouwen en mannen te zamen. KAAHUMANU, die door KAMEHAMEHA tot opvolger bestemd was, „indien het gedrag van LIHOLIHO schuldig was," doch die niet geaarzeld had den jeugdigen vorst door het volk te doen erkennen, maakte de noodige toebereidselen. En LIHOLIHO waagde het dien stap te doen. Hij had zich in verschillende huizen begeven, had met vrouwen gegeten, en het koninklijke kapu, het gewigtigste was verbroken. Bij velen zijner onderdanen vond deze daad bijval, doch eene sterke partij onder KEKUAOKALANI, den zoon des jongsten broeders van KAMEHAMEHA,

verzette zich krachtig. Eenige priesters en eenige leden van den krijgsraad voegden zich bij hem. Zij spoorden hem aan het kapu des etens te handhaven. Dus spraken zij tot hem: „„Er is tot nog toe door de goddelooze koningen geen zonde bedreven, waardoor zij hunne landen hebben verloren, met deze zonde te vergelijken."" „Werkelijk," zeggen de schrijvers, „hadden onze voorouders een spreekwoord: „„De godsdienst is de voorspoed der natiën; maar onder een goddeloos opperhoofd verarmt de natie."" Er ontstond een oorlog, waarin de partij van den vooruitgang de overhand behield, KEKUAOKALANI sneuvelde. Opmerkelijk, dat de afschaffing van het kapu bijna gelijktijdig inviel met de komst van de Uranie, gekommandeerd door FREYCINET, terwijl na den beslissenden veldslag de eerste protestantsche zendelingen, uit Amerika overgekomen, zich op Hawaiï nederzetten.

(Wordt voortgezet.)

WEDERLEGGING

van het door den Heer S. E. HARTHOORN in zijn geschrift: „de Evangelische zending, enz." beweerde aangaande de zending in de Minahassa,

DOOR DEN ZENDELING

N. P. WILKEN.

Geliefden! gelooft niet een' iegelijken geest, maar beproeft de geesten of zij uit God zijn. 1 Johannes 4: 1.

Met verschillende gewaarwordingen heb ik de „Evangelische zending, enz., eene kritische bijdrage" van den heer HARTHOORN gelezen. Te oordeelen naar de studie, die hij van den Javaan schijnt gemaakt te hebben, komen in zijn werk ontegenzeggelijk vele nuttige wenken over de zending voor. Tevens is daaruit op te maken, dat de zending op Java (even als onder alle volken, die de leer van Mohammed hebben omhelsd) met oneindig meer hinderpalen te worstelen heeft, dan die in de Minahassa en in het algemeen onder Heidenen. – Een pijnlijk gevoel echter veroorzaakt mij het kennelijk streven van den schrijver, om den Bijbel en de zoogenoemde nieuwere zending door ironie in minachting te brengen, om alzoo „das Kind mit dem Bade ausschütten zu können." Tot mijn groot genoegen echter, ben ik door dit werk van eene dwaling genezen. Een kritikus, dacht ik, moet met het onderwerp, dat hij behandelt, grondig bekend zijn; – het tegendeel echter blijkt mij nu uit de beoordeeling van

den heer HARTHOORN. Hoe belezen en hoe begaafd hij ook moge wezen, verraadt zijne kritiek omtrent de Minahassa eene oppervlakkigheid en een vooroordeel, die ik van eenen kritikus niet had verwacht. Maar hoe kon de heer HARTHOORN ook eene grondige kritiek omtrent de zending in de Minahassa geven, daar hij dit land en volk niet anders kent dan uit eenige berigten! Wilde hij echter de zoogenoemde nieuwere zending rigten en veroordeelen, dan moest hij wel, tegen wil en dank, zich op glad ijs begeven, en de Minahassa, Borneo en de Zuidzee-eilanden, als het ware, met de haren er bijslepen.

Door eenige proeven zal ik de onkunde en het vooroordeel van den kritikus aantoonen; doch om niet, zoo als de schrijver, iets te beoordeelen, waarvan ik geen grondige kennis heb, bepaal ik mij bij hetgeen hij schrijft omtrent de zending in de Minahassa.

De heer HARTHOORN geeft eerst een vijftal aanhalingen (1), die den grooten zegen van de evangelisatie in de Minahassa schetsen. Daarna zegt hij: „wij zijn één jaar verder, en worden gewaarschuwd tegen overspannen verwachtingen."

„Het Maandberigt schrijft: (2) „„Is het reeds,"" het zijn woorden van WILKEN, zendeling aldaar, „„in Europa moeijelijk in waarheid te kunnen zeggen, bij hem of bij haar vindt men een opregt geloof en ware bekeering, veel moeijelijker nog is dit van onze Christenen te beweren. Van natuur toch zijn zij, vooral voor den Europeaan, achterhoudend; ook is het christelijk leven bij hen nog te jong, dan dat zij veel over christelijke ondervindingen zouden kunnen spreken. Men mag hen

(1) HARTHOORN, Ev. zend., pag. 184 e.v.
(2) 1860 n°. 9.

derhalve naar hunne mededeelingen niet beoordeelen." "

Niet pas in 1860, maar bij herhaling heb ik tegen overspannen verwachtingen geschreven, (zie: Mededeelingen 3de D., p. 275 e.v. en in een aantal brieven). Waarom? Omdat vele Christenen in Europa eenen te hoogen dunk van het geestelijke leven der bekeerde Heidenen hebben, wilde ik hun, zoo veel mogelijk, een juist denkbeeld van onze Christenen geven.

Onbillijk echter is het van den kritikus, dat hij het werk en de mededeelingen van mijne medebroeders naar mijne berigten beoordeelt. In de Minahassa zijn tien zendelingen werkzaam, die verschillende distrikten, verschillende beschouwingen en verschillende ondervindingen hebben. Een ieder van ons schrijft over zijn eigen werk en over zijne eigene ervaringen, en die zijn natuurlijk niet altijd van gelijken aard. Stel eens, een predikant uit Amsterdam berigt: „in deze stad is eene groote verandering ten goede ontstaan, blijkbaar uit de hartelijke en godsdienstige gesprekken, uit de vernieuwing des gemoeds en uit de verbetering van zeden, leven en wandel;" maar daarentegen meldt een predikant uit Rotterdam: „het christelijk leven is hier nog te jong, dan dat onze nieuw bekeerden veel over christelijke bevindingen zouden kunnen spreken. Men mag hen derhalve naar hunne enkele mededeelingen niet beoordeelen." Wederspreken deze beide berigten elkander? En kan buitendien te Amsterdam het christelijk leven niet reeds dieper zijn doorgedrongen dan te Rotterdam? En is dit niet waarschijnlijk, wanneer de bekeering te Amsterdam een tal van jaren vroeger is begonnen dan te Rotterdam? Laat Amsterdam Tondano, en Rotterdam Tomohon zijn, dan hebt gij de juiste vergelijking. Daarenboven verschilt het vrijmoedige, aan

het brutale grenzende karakter van den Toudanees veel van dat der overige bewoners der **Minahassa**; dit verschil is zoodanig, dat hij zich van de anderen te allen tijde heeft onderscheiden en zal onderscheiden, zoowel ten goede als ten kwade. De heer HARTHOORN kent dit verschil van karakter niet, en daarom levert hij eene valsche kritiek.

De schrijver zegt verder: „Zijn zij" (de alfoersche Christenen) „natuurlijk, dan zullen zij er ook niet veel over spreken. Maar zij spreken er wel veel over, blijkens de berigten zelven van de laatste jaren. Waarom? Omdat deze slaafsche volken gaarne zeggen, wat gaarne gehoord wordt."

Ik begrijp niet hoe de kritikus dit kan beweren. Uitdrukkelijk toch zeg ik in de aanhaling: „van natuur toch zijn zij, vooral voor den Europeaan, **achterhoudend**; ook is het christelijk leven bij hen nog te **jong**, dan dat zij **veel** over christelijke ondervindingen zouden kunnen spreken." Bij herhaling heb ik in mijne brieven over de mindere mededeelzaamheid van onze Christenen geklaagd, — zoo ook nog in mijn laatste schrijven, d.d. 15 Januarij 1864. De Heer HARTHOORN zegt echter: dat is niet waar, de alfoersche Christenen spreken veel over christelijke bevindingen, blijkens de berigten zelven van de laatste jaren.

De kritikus beoordeelt hier mijne mededeelingen, en beroept zich op de berigten van de laatste jaren. Waar hij de vele gesprekken over christelijke bevindingen in mijne berigten heeft gevonden, verklaar ik niet te weten. Zijn er, dan zullen ze zeer spaarzaam worden aangetroffen. Heeft de schrijver echter het oog op de mededeelingen van al de broeders in de Minahassa, dan vergeet hij, dat onder onze gezamenlijke leiding meer dan 60,000

Christenen staan. Dit groote getal in aanmerking nemende, zijn de gesprekken over christelijke bevindingen met de zendelingen, helaas, slechts enkele parelen. Het zou wel de moeite loonen eens, in de berigten van het Nederl. zendelinggenootschap, het aantal van zulke gesprekken gedurende den loop van een jaar na te gaan (1). Bij zulk eene optelling geloof ik niet, dat er een tiental gesprekken zou gevonden worden; maar stel eens, dat er 60 à 70 zulke gesprekken uit de Minahassa in voorkwamen, dat zou immers nog maar één (kinderen mede gerekend) op de duizend, en dus zeer weinig zijn. Dien ten gevolge zijn onze Christenen, volgens den kritikus, natuurlijk, omdat zij weinig over christelijke bevindingen spreken. Deze kritiek van den Heer HARTHOORN verblijdt mij, daar ze mij gelegenheid geeft op eene andere goede zijde van onze Christenen het oog te vestigen: die van natuurlijk te zijn.

De schrijver vervolgt zijne kritiek aldus: „Men mag hen naar hunne mededeelingen niet beoordeelen, zegt WILKEN, en hij bedoelt daarmede, dat men hunne schoone betuigingen niet voor eene openbaring van waarachtig godsdienstig gevoel moet houden."

Ik vraag elken onpartijdigen lezer, of dit mijne bedoeling kan zijn? Juist het tegendeel van schoone betuigingen beweer ik, want volgens de aanhaling wordt door mij gezegd: „van natuur toch zijn zij vooral voor den Europeaan achterhoudend; ook is het christelijke leven bij hen nog te jong, dan dat zij veel over

(1) Ik heb mij sedert de moeite daartoe gegeven, en heb in 6½ jaargang niet meer dan 36 kunnen vinden, en strikt genomen naauwelijks 10. (Br. WILKEN voegde de opgave aan zijn stuk toe; wij houden die terug, omdat zij voor de lezers van dit tijdschrift minder waarde heeft. RED.)

christelijke ervaringen zouden kunnen spreken. Men mag hen derhalve naar hunne mededeelingen niet beoordeelen." Beteekent dit nu, dat men hunne schoone betuigingen niet voor eene openbaring van waarachtig godsdienstig gevoel moet houden? In de verste verte heb ik niet aan schoone betuigingen gedacht; – en de lezing van bovenstaande woorden is dan ook eenvoudig deze: „men mag hen derhalve naar hunne (spaarzame) mededeelingen niet beoordeelen." De heer HARTHOORN echter gebruikt geweld bij de uitlegging van deze aanhaling.

„In zeker opzigt," zegt de kritikus, „heeft hij (WILKEN) regt. Maar van de andere zijde mag men hen daarnaar wel beoordeelen, mag men in hun spreken wel degelijk den maatstaf vinden, die ons de gehalte van hun christendom kennen doet; dat zij spreken is immers het bewijs, dat hun juist ontbreekt datgene, waarmede zij willen pralen, de godsdienst des harten." (1)

Daar nu, zoo als boven aangetoond is, de premissen van den kritikus valsch zijn, is ook zijne conclusie valsch. Doch ik sta toe, dat er onder de sprekers in kleine vergaderingen (2) eenigen zijn, die pralen met

(1) Zie HARTHOORN, pag. 188.

(2) In deze kleine vergaderingen, die te Tondano en elders in de Minahassa vele zijn, spreken de meer gevorderde christelijke Alfoeren een woord tot opwekking, onderrigt, stichting enz.; ook houden zij daar eene herhaling met opmerkingen, zoowel van de preek als van het onderwijs; — en tot wien spreken zij daar? tot den zendeling? Die is zelden tegenwoordig. Alleen in de kleine kerk te Tondano liep Br. RIEDEL met zijne duitsche pijp in den mond op en neêr, om een wakend oog op alles te houden, maar ook om de sprekers in hunne vrijmoedigheid niet te belemmeren; zijne tegenwoordigheid werd zelden opgemerkt; de sprekers spraken dus alleen tot hunne medebroeders. Maar hoe past nu hier het oordeel van den kritikus, tenzij hij onze Christenen gunstig wil beoordeelen, en dat is toch niet zijn doel, wanneer hij zegt: „omdat deze slaafsche

hunne gaven; ja, dat er zelfs zijn, die pralen met hetgeen zij niet bezitten, zoo als ik ook reeds vroeger Heeren Bestuurders van het Ned. zendelinggenootschap heb geschreven; en welligt verheft zich zelfs de nederigste spreker min of meer op zijne kennis en ervaring, op het vertrouwen dat hij van den zendeling geniet, en op de achting en liefde van zijne mingevorderde medebroeders; 't is zelfs waarschijnlijk, dat die weinige Christenen, die met de zendelingen over christelijke bevindingen spreken, zich iets daarop laten voorstaan. Maar nu roep ik den kritikus toe: ken u zelven; vraag u zelven eens opregt, met de hand op het hart, af: waarom hebt gij uw papieren kind door Dr. PIERSON aankleeden en een aangenaam voorkomen laten geven? Waarom hebt gij uw kind onder geleide van dien geleerden Doctor de wereld ingezonden? Is het niet om het opgang te doen maken, en den vader een' naam te doen verwerven? Streelt uwe eigenliefde niet de verklaring van dezen beroemden schrijver, dat uw kind bondig, opgewekt en misschien hier en daar niet zonder gratie zijn woord doet? Ziet gij niet gaarne, dat uw kind in de wereld liefderijk wordt ontvangen, en door de geleerden gunstig beoordeeld? — Waarlijk, indien gij al deze vragen in waarheid ontkennend kunt beantwoorden, dan staat gij veel hooger dan ik; maar moet gij ze beamen, — waarom werpt gij dan liefdeloos den eersten steen op onze Christenen? Gij, die veel hooger staat dan zij, ja gij, die u verbeeldt hooger te staan

---

volken gaarne zeggen, wat gaarne gehoord wordt." De minkundigen hooren dus gaarne de meergevorderden. Dat is tegen wil en dank weder een gunstig getuigenis. Omtrent deze voorgangers moet ik nog opmerken, dat wij, wat de uitbreiding van het Christendom betreft, veel aan hen te danken hebben.

niet alleen dan alle zendelingen, maar zelfs hooger dan alle bestuurders van alle zendelinggenootschappen in Europa, Amerika, enz.

Lustte het mij, dan zou ik gesprekken van mijnen hulpzendeling en van mijne meesters met zieken, stervenden en met treurende familïes kunnen mededeelen, die getuigen van schuldgevoel, vertrouwen op den Heer, van blijde vooruitzigten, van vermaningen en opwekkingen der stervenden aan hunne familie, vrienden en bekenden. Ik deed dit niet, omdat ik berigten door de tweede hand niet gaarne mededeel. Doch zoo God mij het leven spaart, zal ik welligt in het vervolg, ondanks de scherpe kritiek van den heer HARTHOORN, zulke gesprekken mededeelen. Ik zeg gesprekken met den hulpzendeling en de meesters, omdat onze Christenen, juist wegens hunnen slaafschen aard, voor den zendeling achterhoudend zijn, en hun hart niet ligt voor hem blootleggen, hoe vertrouwelijk hij ook met hen verkeert. Voorwaar zij spreken niet gaarne, wat de zendeling gaarne hoort.

De kritikus gaat, zoo als te voren aangetoond is, na zijne valsche conclusie voort: „Heeft dan de zending wel reden hare berigten te versieren met de schoonklinkende ontboezeming, als waren het zoo vele bewijzen van den zegenrijken invloed der prediking?" (1)

„Beschouwt men echter," dus gaat WILKEN voort; „belangstelling in het woord des Heeren, toenemen in kennis en godvruchtig leven en verbetering van zeden en gewoonten als vruchten van een opregt geloof en ware bekeering, dan is het getal ware Christenen alhier niet gering."

(1) HARTHOORN, p. 188.

Op de beschuldiging, dat dit berigt versierd is, wil ik niet anders antwoorden dan: kom en zie, of: lees de getuigenissen van Residenten en reizigers. Want de veranderingen ten goede, en wel in elk opzigt gedurende de laatste 30 jaren, door wie dan ook verkregen, zijn zoo verbazend groot, dat zij, die de Minahassa van vroeger kennen, zich thans van het verledene naauwelijks nog een juist denkbeeld kunnen vormen, en dit niet alleen van de binnenlanden, maar zelfs van de hoofdplaats Menado.

Voorts lezen wij bij HARTHOORN (p. 188 e. v.): „In den laatsten tijd hebben de Resident en enkele ingezetenen van de Minahassa bezwaren tegen de zending in hunne woonplaats ingebragt. Zij hebben gezegd, dat de zending niet is een zegen maar een ramp voor die streek. Zij loochenen niet, dat er in de laatste jaren veel goeds in de Minahassa tot stand gekomen was, maar, beweren zij, niet aan de zending uitsluitend, aan de Regering valt dit te danken. „„Het kerkelijke Christendom,"" en het is de zendeling GRAAFLAND, die ons dit verwijt van deze tegenstanders der zending mededeelt, „„de orthodoxie, de eenzijdigheid is het ongeluk van de Minahassa; dat geeft aanleiding tot ondeugden, dat vormt verwaande, luije ledigangers en doodt den geest, en wat er goeds is, heeft men louter te danken aan het gewestelijk bestuur."

Och, hoe jammerlijk verblindt vooroordeel, zelfs den scherpsten kritikus!

In de aanhaling lezen wij: „Zij" (de tegenstanders) „loochenen niet, dat er in de laatste jaren veel goeds in de Minahassa tot stand gekomen was"; en verder: „de orthodoxie, enz. vormt verwaande, luije ledigangers." – Nu vraag ik: door wien is in de Minahassa dat veel goeds tot stand gekomen?

Het grootste getal bewoners van dit land heeft het christendom omhelsd; – dus, volgens de beschuldiging, door die verwaande, luije lediggangers. – Heeft de heer HARTHOORN deze tegenstrijdigheid niet opgemerkt, dan is hij een slechte kritikus; heeft hij ze echter wel ontdekt, dan had hij ze behooren aan te toonen. Hij wil immers waarheid?

Maar nog meer: Is den schrijver, die des tijds nog in Indië was, en die zoo belezen is, niet bekend, dat de Hooge regering, op de beschuldiging van den Resident, achtervolgens twee Commissarissen naar de Minahassa heeft gezonden, om deze beschuldigingen grondig te onderzoeken? Weet hij niet, dat die Resident na een kortstondig bestuur uit de Minahassa is verwijderd? En heeft hij ook geene courantartikels van ingezetenen van Menado voor de evangelisatie in de Minahassa gelezen? Neen? dat is vreemd, – ja? waarom dan die verzwegen? Hij wil immers waarheid? Kent hij ook niet het werk van den heer GEVERS DEYNOOT? Deze heer bezocht juist de Minahassa, toen de Commissaris SCHELTEMA bovenbedoelde beschuldigingen onderzocht, terwijl hij, zoover mij bekend is, geen' zendeling heeft ontmoet.

Wat Br. GRAAFLAND in de aanhalingen door HARTHOORN (pag. 189–191) omtrent de Minahassa getuigt, beaam ik volkomen. De kritikus verheugt zich, meenende gegevens te hebben, die de zending in de Minahassa veroordeelen; doch ook deze vreugde zal hem weldra worden ontnomen, door aan te toonen, dat zijne kennis van dit land oppervlakkig en zijn besluit valsch is.

Na de aanhaling van GRAAFLAND's woorden (pag. 189 en 190) zegt de schrijver: „Dit algemeen berigt getuigt ongetwijfeld van den liefdevollen arbeid van RIEDEL, maar zegt ons volstrekt niets over hetgeen wij eigenlijk weten

wilden, of namelijk RIEDEL deze schoone uitkomsten verkreeg door de hulpmiddelen der zending, of door de medewerking van de Regering. Ik bedrieg mij. Eene omstandigheid, vooral bij de Alfoeren van het hoogste gewigt, werd ons medegedeeld; het bleek, namelijk, dat de Resident PIETERMAAT zich RIEDEL aantrok."

Broeder RIEDEL te Tondano genoot spoedig, na ruim twee jaren (1), zegen op zijn werk, terwijl de niet minder ijverige SCHWARZ jaren, als het ware, op rotsen ploegde (2). Van waar dit verschil? Omdat zij verschillende bodems hadden te bewerken, (zie boven pag. 195) en omdat RIEDEL te Tondano reeds eene kleine gemeente (3) vond, waarvan weldra eenige Christenen zijne ijverige medearbeiders werden, terwijl te Langowan, waar Br. SCHWARZ was gevestigd, niets dan Heidenen waren (2). De kritikus weet het echter beter. Hij zegt: „Ik bedrieg mij. Eene omstandigheid, vooral bij de Alfoeren van het hoogste gewigt, werd ons medegedeeld; het bleek, namelijk, dat de Resident PIETERMAAT zich RIEDEL aantrok." Waar is den kritikus dit gebleken? Waar leest hij, dat de Resident PIETERMAAT zich RIEDEL aantrok? Wel lees ik in zijne aanhaling (4): „de zendelingen RIEDEL en SCHWARZ werden door den Resident PIETERMAAT het land rondgeleid, in het belang eener goede keuze (5) in de plaats hunner vestiging."

(1) Maandberigt 1861, n°. 3, pag. 37, 38.
(2) „Mededeelingen", D. 5, pag. 75–80.
(3) Maandberigt 1861, n°. 3, pag. 36.
(4) HARTHOORN, pag. 190.
(5) GRAAFLAND zegt: „De Resident PIETERMAAT vond het (de evangelisatie in de Minahassa) eene gevaarlijke onderneming voor die beide heeren, maar was welwillend genoeg, om hen zelf in het binnenland rond te leiden, en met hen over de beste plaatsen ter vestiging te spreken." Zie Maandberigt 1863, n°. 3, pag. 37.

Ik kan in deze woorden niet vinden, dat genoemde Resident zich RIEDEL aantrok; wil men dit er echter in vinden, dan heeft deze Resident zich ook SCHWARZ aangetrokken, want even als RIEDEL werd ook SCHWARZ door den Resident het land rondgeleid. En waarom moest deze broeder dan zoo lang wachten voor hij vruchten van zijn werk kon plukken? De kritikus wist dit, want GRAAFLAND zegt in zijn schrijven, waaruit de heer HARTHOORN zijne argumenten heeft genomen: „te Langowan ging de zaak des Christendoms langzaam (1), maar vader RIEDEL had het geluk zijne pogingen spoedig met rijke uitkomsten bekroond te zien." Hoe moet de kritiek genoemd worden, die den langzamen gang van de uitbreiding des Christendoms te Langowan verzwijgt, omdat de mededeeling daarvan zijn bewijs omver zou stooten, „dat RIEDEL die rijke uitkomsten had verkregen door de gunst van den Resident PIETERMAAT?"

Er is echter nog meer. Broeder RIEDEL, zooals vroeger reeds gezegd is, zag spoedig, na ruim twee jaren (2), rijke vruchten van zijn werk, en toen hij dezen zegen begon te zien, had de Resident PIETERMAAT reeds lang de Minahassa verlaten (3). En de opvolger van den geachten Resident PIETERMAAT was geenszins 'voor de evangelisatie.

(1) Maandberigt 1863, n°. 3, pag. 38.

(2) Maandberigt 1861, n°. 8, pag. 37, 38.

(3) Volgens officiële berigten werd de Hr. PIETERMAAT den 10den Febr. 1826 provisioneel benoemd tot Resident van Menado; den 13den Maart 1827 is hij vervangen en vertrokken; den 13den Augustus 1827 effectief benoemd tot Resident van Menado; den 1sten November 1831 uit de Minahassa vertrokken. In 1833 is hij hier weêr terug geweest, niet om als Resident weder het bestuur op te vatten, maar om DIEPO NOGORO naar Macassar te brengen. Hoe nu hiermede is te vereenigen wat Dr. BLEEKER zegt: „in 1833 nog, dus ruim 20 jaren geleden, schreef de toenmalige Resident PIETERMAAT, enz.", weet ik niet, tenzij hij dit schreef,

In plaats van medewerking hebben wij tegenstand ondervonden. In 1846 of 1847 werd te Tondano op zondag voor de kerk eene bank geplaatst, om daarop de mannen met rottingslagen te straffen, die ter kerk wilden gaan. Bij herhaling heeft de overledene Majoor van Tomohon de Christenen, omdat zij de christelijke godsdienst hadden aangenomen, gescholden en gedreigd. In 1857 werd te Tomohon eene weduwe wegens kerkgang beboet. In 1859 liet de kontroleur van Amoerang, te Sonder zijnde, in de negerijen, tot dat distrikt in de bovenlanden behoorende, kennis geven, dat ook de Christenen „morgen" (zondag) niet naar de kerk, maar naar den koffijtuin moesten gaan. Te Sonder zelf liet hij op dien zondag een' wachter voor de kerk oppassen, om de Christenen te beletten binnen te gaan. In 1860 ontvingen 15 Christenen van Wolongan atas rottingslagen, omdat zij ter kerk waren geweest (1).

Dit zijn slechts eenige staaltjes, die openlijk bekend zijn, maar wie kan verhalen al den geheimen tegenstand, en wie zal ons zeggen, hoevele personen, omdat zij Christenen werden, omdat zij ter kerk gingen, gestraft zijn; want wanneer men een' hond wil slaan, kan men ook wel een' stok vinden.

Waarlijk! sprekende bewijzen, dat het Christendom zich in de Minahassa heeft uitgebreid door de gunst der

---

toen hij met DIEPO NOGORO hier kwam, om naar Macassar te gaan. (*) Den 14den October 1831 vestigde zich Br. RIEDEL te Tondano, zie Maandberigt 1861, n°. 3, pag. 36.

(1) Om misverstand te voorkomen moet ik nog verklaren, dat de Residenten van deze tegenwerking meestal onkundig waren.

(*) Daar Dr. BLEEKER gebruik maakte van officiële stukken, zoo is aan te nemen, dat hij bij zijne aanhaling van het gevoelen van den Hr. PIETERMAAT over de koffijopbrengst (zie blz. 61, 1ste D. Reis, enz.) geput heeft uit een verslag; alleen zou dan blijken uit de mededeeling van Br. WILKEN, dat Dr. BLEEKER zich vergiste, toen hij schreef de toenmalige Resident. (RED)

Residenten? Neen, niet door deze gunst, maar door den Geest des Heeren heeft de christelijke godsdienst, ondanks vele hinderpalen, de zegepraal in de Minahassa behaald.

Men versta mij echter niet verkeerd, als of ik onverschillig ware voor de goedkeuring en hulp bij ons werk van die brave Residenten, die van tijd tot tijd de Minahassa bestuurden, en van hem, die tegenwoordig nog dit land bestuurt; ik hecht integendeel daaraan veel waarde, en betuig hun daarvoor openlijk mijn' opregten dank, en bid den Heer der gemeente, dat Hij hun een rijk vergelder zij.

„Bezien wij echter," zegt de heer HARTHOORN, „met het oog hier op, GRAAFLANDS berigten nog eens van nabij".

In de aanhaling door den schrijver, betuigt Br. GRAAFLAND te regt, dat wij veel, zeer veel, wat school- en kerkgebouwen betreft, te danken hebben aan de Residenten.

De heer HARTHOORN verraadt echter te dezen opzigte ook zijne onkunde van de huishoudelijke inrigting van dit land.

„School- en kerkgebouwen", zegt hij, „doet het Gouvernement verrijzen". — Ja dat is zoo. Hierover schreef ik heeren bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap den 6den December 1854, toen voor mij twee, tot nog toe de beide beste kerken in de Minahassa gebouwd werden, onder anderen het volgende: In de beschrijving der kerkgebouwen ben ik zoo breedvoerig geweest, om u te doen zien, dat schoone en goede (1) kerken in de Minahassa geen bewijs zijn van belang-

(1) Maar evenmin zijn slechte, ondoelmatige kerkgebouwen een bewijs van weinig belangstelling in de godsdienst.

stelling in het christendom. Want zooals ik u reeds in een vroeger schrijven gezegd heb, hangt het bouwen der kerken op de hoofdplaatsen, omdat het meer kapitale gebouwen zijn, veelal van den Resident en de Opzieners af, en in de buitennegerijen bijkans altijd van de distriks- en negerijhoofden".

Ware dit niet zoo, kon de bevolking haren wensch volgen, dan zouden vele negerijen, met name Tondano, reeds lang fraaije en goede kerken hebben.

En nu voeg ik er nog bij, dat deze toestand in de laatste jaren aanmerkelijk veranderd is. Thans mag geen hoofd, zelfs geen kontroleur, laat staan de bevolking, het geringste schoolgebouw laten bouwen zonder de uitdrukkelijke vergunning van den Resident.

Wat hier van de school- en kerkgebouwen gezegd is, geldt ook van het maken van wegen, van goede en schoone negerijen, van bloeijende en winstgevende koffijtuinen, enz. — De zendeling zou ongemakkelijk op de vingers getikt worden, wilde hij door de bevolking eenen weg, eene negerij of eenen koffijtuin laten aanleggen. „Schoenmaker blijf bij uwe leest" zou men hem spoedig toeroepen. Deskundigen echter, met name Residenten, verklaren, dat de evangelisatie op dit een en ander gunstig heeft gewerkt.

„De kinderen", zoo vervolgt de schrijver, „bezoeken de scholen door tusschenkomst van het Gouvernement". — Daarvoor zijn wij dankbaar. Doch thans verzoek ik den kritikus het volgende rekenkundige vraagstuk op te lossen: hoe is de verhouding van de kinderen der Christenen tot die der Heidenen, wanneer ultimo 1863 te Tomohon 1624 Christenen en 1453 Heidenen waren, terwijl dagelijks (1), volgens de rol van het geheele

(1) In de maand April 1864 kwamen te Tomohon gemiddeld 108

jaar, in de school kwamen 70 kinderen van Christenen en 16 kinderen van Heidenen? In de maand Augustus 1863 waren bij het bezoek van den Gouverneur van Ambon en den Resident van Menado 79 kinderen in de school te Tomohon, en hiervan waren slechts 9 kinderen van Heidenen. Onze hooggeachte Resident HAPPÉ heeft hiernaar onderzoek laten doen. Wat toch is de reden, dat er naar evenredigheid veel meer kinderen van Christenen dan van Heidenen ter school komen? Zorgt het Gouvernement voor de Christenen meer dan voor de Heidenen?

„En de kerkgangers", gaat de heer HARTHOORN voort, „van waar mogen zij wel gekomen zijn?..... Brengt niet de slaafsche aard der volken van onzen archipel mede, dat zij zich voegen naar den wil der overheid?"

Het antwoord op deze vraag staat boven, waar gezegd is, dat de kerkgangers rottingslagen ontvingen. Doch ja, — ik herinner mij, dat eens te Sonder, (zie Mededeelingen 3de deel pagina 267), twee hoofden op bevel in de kerk waren, omdat de kontroleur van Amoerang gaarne zag, dat zij Christenen werden. Dit gebeurde in 1858; sedert dien tijd zijn zij niet weder in de kerk geweest, en zij zijn tot op dezen oogenblik Heidenen. Hieruit ziet men tevens, dat het gezegde van den Regent te Malang niet opgaat.

Verkeert is ook, wanneer men den Alfoer naar den Javaan wil beoordeelen; ja, hij heeft ook wel den slaafschen aard der volken van onzen archipel, maar hij is toch op verre na niet zoo kruipend als de Javaan. Menig Europeaan, wien het kruipen der Javanen bevalt,

---

kinderen van Christenen en 23 kinderen van Heidenen ter school; en ik hoop dat dit getal weldra door de welwillendheid van den Gouverneur en den Resident aanmerkelijk zal vermeerderd worden.

ergert zich over de betrekkelijke vrijmoedigheid van den Alfoer.

Doch ook de kruipende Javaan is, volgens HARTHOORN zelf, niet zoo volgzaam als hij ons hier (1) wil doen gelooven. Op pag. 76 en 77 van zijne kritiek laat hij een' Javaan aldus spreken: „Dat gelukt echter niet altijd," merkte een man van middelbaren leeftijd op, die vroeger in Kediri gewoond had. „„De Ronggo"" (het hoogste inlandsche hoofd) „„van Blitar"" (eene afdeeling van Kediri) „„een godvruchtig man, had ook de Christenen uit zijn distrikt verjaagd, maar hij durfde niet, uit vrees voor den Resident. Wat was hij boos toen hem SAMUEL vergunning verzocht om met zijne makkers eene model-dessa aan te leggen, die, zoo als hij zeî, er anders zou uitzien, dan de gewone dessa's der Javanen. De Ronggo moest het hem wel toestaan, omdat hij zich anders bij den Resident zou vervoegd hebben."

Uit dit verhaal blijkt duidelijk, dat de Javanen dachten: de Resident is voor de evangelisatie, — de Resident bevoorregt de Christenen. En nogtans volgen zij niet, en worden geen Christenen.

Waarlijk zulk een voorregt hebben wij in de Minahassa zelden genoten. In den eersten tijd hebben en de Resident, en de opzieners, en de hoofden door eenen verachtelijken glimlach, door een medelijdend schouder ophalen en door fijnen spot hunne afkeuring van de omhelzing des christendoms te kennen gegeven. En zelfs onder de beste en welwillendste Residenten zou het geen christelijk Alfoer hebben durven wagen, even als de Javaan SAMUEL, bij zijn distriktshoofd vergunning te verzoeken, om met zijne makkers eene modelnegerij aan

(1) HARTHOORN pag. 191 en 192.

te leggen, — ook zou hij niet vriendelijk afgescheept geworden zijn.

Doch zulk eene afscheiding houd ik, ten minste wat de Minahassa betreft, ook voor ondoelmatig. Hier wonen dan ook Christenen en Heidenen onder een en hetzelfde hoofd zamen, zij verkeeren zamen, werken zamen, helpen elkander huizen bouwen, vieren zamen bruiloft, en begraven zamen hunne dooden, — alles even als vroeger; alleen bestaat er eene scheiding in de uitoefening van hunne godsdienst. En juist door dit onderling verkeer wordt de Christen „het zout der aarde".

Met dit een en ander wil ik echter geenszins ontkennen, dat de goedkeuring van het Gouvernement en het voorbeeld van hoofden gunstig werkt.

De Heer HARTHOORN komt bij het opmaken van zijn oordeel, (1) volgens de mededeelingen van Br. GRAAFLAND, tot een geheel ander besluit dan deze broeder. Maar waarom? omdat hij de berigten van GRAAFLAND niet goed heeft begrepen, uit onkunde met de huishoudelijke inrigting van dit land, zoo als te voren aangetoond is.

Al noemt de schrijver de getuigenissen van de Residenten JANSEN en BOSSCHER ook een' schralen lof voor den zendeling, (2) „dat het door het Christendom mogelijk was geworden veel tot stand te brengen"; – en, „dat de zendelingen veel hebben bijgedragen tot de vestiging van het nederlandsche gezag in deze gewesten"; ik zeg, al noemt de schrijver deze getuigenissen ook een' schralen lof, zoo verheug ik mij toch zeer er over, omdat zij doen zien, welke waarde men moet hechten aan de verklaring „dat de orthodoxie (3) verwaande, luije lediggangers

(1) HARTHOORN pag. 192.
(2) HARTHOORN pag. 192, 193
(3) HARTHOORN pag. 188, 189

vormt en den geest doodt." En daarom zal ik voortgaan ook die leer te verkondigen: „geef den keizer wat des keizers is, en Gode wat Godes is", en tevens onze Christenen blijven aansporen tot gehoorzaamheid en naarstigheid. Hij, die niet het grootste belang stelt in het welzijn der bevolking, waaronder hij werkt, is in mijn oog geen goed zendeling. Armoede oefent immers eenen hoogst nadeeligen invloed op beschaving en zedelijkheid uit, en luiheid en ongehoorzaamheid verstikken maar al te zeer het goede zaad des woords.

„Geheel buiten de zending om", (1) beweert HARTHOORN „uitsluitend door het Gouvernement, is eene gelijke hervorming als die van de Minahassa (het kerkelijke natuurlijk uitgezonderd), binnen een 30 tal jaren tot stand gekomen in die streken van Sumatra, die na den oorlog met de Padries onder ons regtstreeksch bestuur kwamen."

Hoe kan de kritikus dit beweren, die in zijne kritiek overal omtrent de Minahassa, zoo als te voren aangetoond is, de grootste onkunde verraadt, en die welligt even onkundig met bedoelde streken van Sumatra is? Welke waarde kan het oordeel van zulk eenen schrijver hebben? — Wenschelijk echter ware het, dat eens eene commissie van kundige en onpartijdige personen, Java, Sumatra en de Minahassa grondig onderzochten, zoowel het stoffelijke en zedelijke van vroeger en thans, als ook de middelen, waardoor de verbeteringen zijn verkregen. Waarlijk voor zulk een onderzoek behoeft de zending niet te vreezen, minder nog dan voor magtspreuken.

Te regt vergelijkt Dr. PIERSON de kritiek van den heer HARTHOORN met „mokerslagen": maar het zijn, ten op-

(1) HARTHOORN pag. 193.

zigte van de Minahassa mokerslagen als van eenen forschen boerenjongen, die, in eene smidse zijnde, uit alle kracht met den moker op het gloeijende ijzer slaat, en het door zijne onhandigheid, tot ergernis van den baas, misvormt, terwijl hij zelf denkt wonder veel werk verrigt te hebben.

Meermalen schoot mij bij het lezen van de kritiek van HARTHOORN de fabel van GLEIM te binnen:

„Eine kleine Biene flog
Emsig hin und her, und sog
Süssigkeit aus allen Blumen.

Bienchen, spricht die Gärtnerinn,
Die sie bei der Arbeit trifft;
Manche Blume hat auch Gift,
Und du saugst aus allen Blumen?

Ja, sagt sie zur Gärtnerinn,
Ja, das Gift lass ich darin!"

Even als de kleine bij, vliegt ook de schrijver van het eene zendinggebied naar het andere, maar niet zoo als zij, om het goede in te zamelen, maar slechts om gebreken te zoeken en die hoog en breed uit te meten, of waar geene zijn, ze te scheppen. Doch wij willen hopen, dat hij nog eens van de kleine bij leere, overal ook het goede op te sporen.

Ten slotte leg ik hier nog de openlijke verklaring af, dat de Bijbel ondanks den minachtenden toon van den kritikus, door Gods genade, de eenige regel en rigtsnoer van mijn leven en wandel en de bron van mijne evangelieverkondiging zal zijn en blijven; omdat dit goddelijk boek lust geeft tot heiliging, moed in lijden, kracht bij beproeving, nederigheid in voorspoed, en dat het wel de-

gelijk het hoofd verheldert, het hart verwarmt, en deugd en godsdienst bevordert. – Doch dit vasthouden aan het goddelijk woord sluit geenszins uit, dat wij, zoo als trouwens bekend is, ook andere kundigheden noodzakelijk achten en onderwijzen. Ons onderwijs knoopen wij zoo veel mogelijk aan de denkbeelden en verhalen der Alfoeren vast. Slechts hunne zondige denkbeelden, zeden en gebruiken ondermijnen wij; hetgeen goed daarvan is, laten wij hun behouden, doch trachten het te veredelen. De ondervinding heeft mij echter geleerd, hoogst voorzigtig te zijn met het aanknoopen van onderwijs aan de godsdienstige denkbeelden, verhalen, enz. der Alfoeren, omdat anders de min ontwikkelde inlander gemakkelijk het afgodische met het goddelijke verwart. En hiermede stap ik voor dit maal van dit onderwerp af. Wij schamen ons niet nog veel te leeren, en gebreken te erkennen; doch wie ons onderwijzen en berispen wil, dient met de noodige plaatselijke kennis toegerust te zijn.

EEN EN ANDER OVER DEN GODSDIENSTIGEN TOESTAND VAN DEN JAVAAN.

(Uit een verslag over 1863, *van* C. POENSEN,

zendeling te Kediri.)

De hier volgende bladzijden behelzen, voor het grootste gedeelte, beschrijvingen en mededeelingen van hetgeen ik nu en dan onder de Javanen, meestal désâ-Javanen, hoofdzakelijk in Oost-Java, hoorde en zag. Wel wetende, dat het niet alles geheel nieuw is, wat ik hier nederschreef, vlei ik mij toch, dat hier en daar nog wel wat nieuws of belangrijks voor den belangstellenden lezer zal gevonden worden. Ligt ook, dat mijne beschrijving nog eenige meerdere duidelijkheid over het reeds bekende, kan verspreiden. Ook alzoo zal zij niet geheel en al van waarde ontbloot zijn. Ik volgde daarbij de vragen, welke we eenmaal 's jaars hebben te beantwoorden.

Zoo zal ik in de eerste plaats over het javaansche volk, en ten tweede over mijnen zendingarbeid gedurende het afgeloopen jaar moeten handelen. En zoo worden wij terstond in de javaansche wereld geplaatst, onder eene bevolking van p. m. 12,000,000 zielen, die de mohammedaansche godsdienst belijden.

De laatste uitdrukking vatte echter niemand zóó op, als of de meeste Javanen nu ook zouden weten, wat het zeggen wil, een navolger van MOHAMMED te zijn. Voor zoover mijne kennismaking reikt, is het tegendeel

waar. Geen gewone Javaan is zelfs met het heilige boek, den Koran, bekend, of heeft het in bezit; enkele spreuken en gezegden uitgezonderd, die de meesten, vaak in de voor hen ten eenenmale onverstaanbare, arabische taal, verknoeid en verbasterd, uit het hoofd hebben geleerd bij den een' of anderen goeroe of kjaï. De Koran is wel (door wien?) in het javaansch vertaald; maar daargelaten, dat eene javaansche vertaling uit de heilige arabische taal den geloovigen reeds een gruwel is, zoo is de prijs toch te hoog, om door gewone Javanen betaald te kunnen worden; om niet te zeggen, dat de godsdienst in hunne (feitelijke) schatting hun niet zooveel waard is. Deze schromelijke onbekendheid met de onfeilbare bron hunner belijdenis gaat dan ook gepaard ('t laat zich verwachten) met de meest oppervlakkige niet alleen, maar zelfs met zeer van het Mohammedanisme afwijkende voorstellingen en begrippen; – ja, begrippen en voorstellingen, geheel strijdig met den Islam, van boedhistischen, brahmanischen, civaïtischen en anderen oorsprong zijn zeer algemeen onder dit, in den wandel zoo genoemde, en naar 't uiterlijk verband ook werkelijk zoo te benoemen mohammedaansch-javaansche volk. Hoe waar deze bewering is, zal ons nader blijken, bij de verdere uiteenzetting van der Javanen geestelijken en godsdienstigen toestand.

Wat toch dat „javaansche Mohammedanisme" aangaat, wij schromen niet te beweren, dat het „slechts uiterlijk" door de Javanen aangenomen en beleden wordt, en dat in den regel „het teeken der besnijdenis" voldoende wordt geacht, om iemand „Islam te maken."

Deze algemeene stelling is zoowel van toepassing op de „geestelijkheid", als op de „leeken." Het groot getal geestelijken op Java, „dat staand leger van den

Islam, p. m. 60,000 man sterk" (1), kan hier niet als bewijs van het tegendeel gelden. De geestelijkheid dezer geestelijken is al zeer twijfelachtig. Ook bij deze klasse van menschen is het alles „uiterlijk slechts", één op de tienduizend uitgezonderd; en zijn de begeerlijkheid der oogen, de begeerlijkheid des vleesches en de grootschheid des levens veelal de magtige hefboomen, die hen doen besluiten, den pelgrimsstaf op te nemen en „chadji" (hadji) te worden, of wel op de een of andere school zich wat arabischen onzin eigen te maken, ten einde als goeroe, kaoem of modin, enz. te kunnen optreden. Een mohammedaansch geestelijke te zijn, als zoodanig geëerd, heilig geacht, ontzien en met voorregten en geschenken overladen te worden! — waarlijk, het is niet zoo verwerpelijk voor den zelfzuchtigen Javaan! (2)

Hoogmoedig en ijdel, in eigen oogen heilig en verheven boven het gros des volks, is de geestelijke, ook voor zijne landgenooten, vooral voor zendelingen en christen Javanen, moeijelijk te naderen, en zal hij zich niet ligt in een godsdienstig gesprek met hen inlaten. Voor den gewonen Javaan, „den kleinen man," ligt hier niets bijzonders in. Hij acht dat niets meer dan natuurlijk, betamelijk. Die man is ook zóó heilig! En hij zelf zóó dom, zóó gering! — En deze laatste overtuiging is dan ook weder een voldoende reden voor dien „kleinen man", om zich zoo spaarzaam mogelijk over zijne godsdienstige beginselen en gevoelens uit te laten.

---

(1) Ontleend aan het „Bataviaasch zendingblad" van Junij 1863, waar men ook nog eene „uit officiële bescheiden" opgemaakte berekening kan vinden, omtrent de verhouding der geestelijkheid tot de bevolking in iedere der onderscheidene residentiën. Gelijk aldaar vermeld is, wordt op Java 1 geestelijke op de 200 zielen aangetroffen. In Nederland is, onder de Protestanten, 1 geestelijke op een getal van omstreeks 1500 zielen."

(2) Zie „Mededeelingen," IV deel, pag. 237 v.v.

Diezelfde onwil, om niet meer dan hoog noodig is over hunne godsdienstige beginselen met anderen te spreken, is ook een bepaald kenmerk van die vele rigtingen (sekten) welke wij onder de Javanen leerden kennen.

En hiermede komen wij op een zeer ingewikkeld en duister gebied van het javaansch godsdienstig leven. Den opmerkzamen beschouwer zal het toch al spoedig blijken, dat van éénheid niet veel sprake kan zijn, maar ook hier allerlei sekten ontmoet worden. Die sekten zijn door bepaalde benamingen onderscheiden, allen zonder onderscheid meer of minder van het Mohammedanisme afwijkende. Hoewel bij de geloovige Javanen ook zeer duidelijk te onderkennen, treft men bij die sekten vooral nog eene rijke nalatenschap aan van het Boeddhisme, Brahmanisme, Çivaïsme, en zooveel andere ismen nog meer zouden op te noemen zijn. Zoowel onder de geestelijken als leeken vindt men deze sekten. Het zou bezwaarlijk gaan, van allen eene beschrijving te leveren, om niet te zeggen, dat de lectuur niet zeer aangenaam zou zijn. En als men daarbij dan nog in aanmerking neemt, die, als aangeboren, afkeerigheid van den Javaan om zich over zijne godsdienstige beginselen uit te laten, de vreeselijke verwarring van denkbeelden en geringe verstandsontwikkeling der Javanen, en den altijd beperkten kring onzer onderzoekingen: dan zal men gevoelen, hoe moeijelijk het voor ons is, eene beschrijving te leveren, welke aanspraak op volledigheid zou kunnen maken. Wij zullen dan ook slechts van eenigen, en van die dan nog het meest kenmerkende, melding maken, ter karakterisering van het godsdienstig leven der Javanen, door welke men dan tot den aard en de hoedanigheid der niet beschrevene zal kunnen besluiten.

Beginnende met de ongeloovigen, zullen wij nog

melding maken van eenige andere sekten, om met de geloovigen te eindigen. Met deze laatsten worden wij in het leven van den gewonen Javaan binnengeleid, waardoor wij aanleiding zullen vinden, een en ander over bijzondere voorstellingen, ngelmoe's, bijgeloof en ongeloof, ter sprake te brengen, die onze beschouwing van de mohammedaansch-javaansche wereld zullen besluiten, om dan in de tweede plaats over de zending te spreken.

De ongeloovigen ex professo, onder de Javanen bekend als dezulken, die de ngelmoe pasèq (1) belijden en beleven, de sekte der ongeloovigen, hebben ongetwijfeld de benaming tijang (= mensch, jav.) pasèq van de Arabieren, de Mohammedanen, ontvangen. In betrekking tot het Mohammedanisme is deze rigting echter niet alleen pasèq, ongeloovig, maar zijn het evenzeer al de overige sekten of rigtingen. Behoudens eene enkele uitzondering, bedoelen de meeste Javanen onder deze benaming toch de vertegenwoordigers van eene bepaalde rigting, die overal aangetroffen worden, zonder door iets uiterlijks of eene bepaalde plaats aan elkander verbonden te zijn. Alleen „hun ongeloovig, pasèq zijn," hunne belijdenis, is hun gemeenschappelijk kenmerk.

De uitdrukking, die de Javanen gebruiken, om deze rigting de tijang pasèq, even als ook de overige, aan te duiden, geeft ons reeds terstond eenig licht bij de beschouwing derzelve. Het draait hier alles om ngelmoe's. Gelijk de benaming voor de rigting der ongeloovigen luidt, ngelmoe pasèq, zoo spreekt men ook nog van: de ngelmoe adjar, de ngelmoe santri birahi,

---

(1) Over de woorden ngelmoe (ꦔꦺꦭ꧀ꦩꦸ) en pasèq (ꦥꦱꦺꦏ꧀) zie men Mededeel. IV Deel, pag. 212 v.v en 229.

de ngelmoe doel, de agami Islam, geloovigen, of Mohammedanen en meer anderen. Alleen bij de vijfde der hier opgenoemde benamingen spreekt men van agami, godsdienst; bij de overigen alleen van ngelmoe. Nimmer hoorde ik van de ngelmoe Islam spreken; steeds agami, godsdienst. En karakteristiek is 't dan ook, op te merken, hoe de Javaan, die voor 't eerst van het Christendom hoort, over hetzelve gaat spreken, als van een NIEUWE ngelmoe. Ngelmoe! het is een hoogst belangrijk woord in de javaansche wereld! Men weet nog niet, wat het zeggen wil, als men de juiste hollandsche vertaling van dat woord heeft opgegeven. Men moet den Javaan hooren over zijn ngelmoe; men moet zien, hoe trotsch, en verblijd, en gelukkig hij zich gevoelt, wanneer hij een zekere ngelmoe bezit. Inderdaad zijn ngelmoe is den Javaan zijn één en alles. Maar wij hopen straks meer bepaald deze ngelmoe's, want zij zijn legio, te kunnen beschouwen, en keeren thans tot de tijang pasèq terug.

Het best kunnen wij u die leeren kennen, door u uit te noodigen, met ons het gesprek van die beide Javanen, welke daar op een balé-balé (lig- of rustbank, in 't woordenboek als „'t voornaamste meubel in een javaansch huis" opgegeven) gezeten zijn, af te luisteren; in een vertrek of liever vertrekje, dat de aarde tot grond heeft, en overigens niet veel bijzonders meer bevat. De half opengeschoven deur, benevens de wanden laten juist licht genoeg door, om het een en ander daar binnen te onderscheiden. De vrouw des huizes heeft een maron, met mĕrang en dĕdĕq (1) gevuld,

(1) Maron, een groote steenen kom of pot; Mĕrang, stroo van de padi; Dĕdĕq, kaf van de gestampte padi.

aangestoken, om door den opstijgenden rook, die het vertrek langzaam begint te vervullen, de zoo lastige muskieten en andere insekten te verdrijven of buiten te houden. Het is zeker niet dienstig tot veraangenaming en verfrissching van degenen, die daar binnen zitten. Nogtans — reeds van vader, en grootvader, en overgrootvader heeft men 't geleerd, om tegen het ondergaan der zon, zulk eene berooking te doen plaats hebben, en door gewoonte en mindere fijnheid van opvoeding is het den Javaan dan ook zoo erg hinderlijk niet meer! Wij zijn echter nog te veel op frissche lucht gesteld, en zullen ons dus niet daar binnen begeven. Van 't gesprek behoeven wij daarom geen woord te verliezen, want 't wordt veel te levendig en luid gevoerd, dan dat wij buiten staande, het niet zouden kunnen volgen. En de zaak, die behandeld wordt, is dan ook belangrijk genoeg, om beiden in een levendig gesprek te wikkelen. Hoort gij? men spreekt over Allah; maar, naar 't schijnt, zijn zij het met elkander niet eens. B. schijnt een geloovig Mohammedaan te zijn, want hij beweert de waarheid van hetgeen van de oudste tijden af is geloofd, en ook hem geleerd, dat Goesti Allah, de Almagtige, alles geschapen heeft, door de profeten zijn' wil heeft bekend gemaakt, en ten laatste den Nabi panoetoep, Kangdjĕng rasoel mohammad heeft gezonden, als den waren panoetan, leidsman der vromen. B. schijnt in het vuur zijner redenering niet eens te bemerken, dat er zich op het gelaat van zijnen vriend A., den man des huizes, een trek van spot en wrevel laat bespeuren, tot deze hem, om aan zijne innerlijke gewaarwordingen lucht te geven, in de rede vallende, toevoegt: „Wie kent Allah? Wie maakte den naam Allah? Deze mijne lippen hier – zijn Allah! En de

hemel – wat is dat? Er is geen hemel! De hemel is hier! De hel is hier! Het eeuwige leven ook hier! De opstanding is hier! Het is niet noodig, die te zoeken! Nu goed – hier namaals goed! Nu kwaad – hier namaals kwaad! Nu moeite – hier namaals moeite! Nu blijdschap – hier namaals blijdschap! Nu arm – hier namaals arm! Nu voorspoed – hier namaals voorspoed!"

B. „Ah! is 't zóó!? Zoodat er is geen God, geen hemel, geen opstanding, en hel, en belooning, en straf..... Maar hoe is het dan? Kijk – daar is een hemel, en aarde, zee, bergen, met al wat zij bevatten! Wie heeft dan dat alles gemaakt? Naar ik gehoord heb – Allah, de Almagtige, die heeft geschapen den hemel en de aarde, zeeën, bergen, met al wat zij bevatten. Als ik b. v. nu eens Allah ware – deze mijne lippen Allah waren, dan zou ik ook hemel en aarde kunnen scheppen!! Nu – neem er de proef eens van, en zeg tot dien berg daar, dat hij zich verplaatse!...... Zou 't gebeuren of niet!?"

Het laatste wordt niet zonder eenigen spot door B. uitgesproken, die met deze argumentatie wel zal gemeend hebben, zijn' tegenstander geheel te hebben verslagen. Maar A., in 't begin al reeds niet zeer gunstig gestemd over de wending der redenering, wordt door het laatste geheel in toorn ontstoken, en zegt:

„Laat hij maar 't gezigt rood maken! (Een spreekwijze, z. v. a.: wek maar mijn' toorn op! maak mij maar kwaad!) Al zou je ook met mij willen steken, (eene vechtpartij met 't een of ander wapen, b. v. een kris, aangaan) zoo vrees ik niets! Uw huid zal toch wel geen roede dikte hebben!?"

B. „Kom, mijn vriend! toch niet zóó! kom, laat ons zamen redeneren. Ik noodig u niet uit, om met

elkander te steken! Al steldet gij ook voor, om met elkander te steken, zoo zou ik toch niet willen! Die met elkander steken, hebben pijn, en verwoesten immers het ligchaam! Mijn doel, om met u te spreken, was immers ter zake van onze zaligheid! Kom, laat ons dat zamen overwegen!"

A. „Overweeg jij zelf! Doe jij 't alléén!" (1)

---

(1) Het hier medegedeelde gesprek is geenszins van mijne eigene vinding. Het is uit den mond van Javanen opgeteekend, wier eigen woorden hier, ten genoege van hen, die 't javaansch verstaan, volgen, die dan 't eigenaardige der uitdrukkingen zeker nog veel beter zullen gevoelen, dan uit eene vertaling mogelijk is.

A. [illegible]

B. [illegible]

A. [illegible]

B. behoeft nu verder geen moeite meer te doen, om 't gesprek over dit onderwerp voort te zetten, want — en zoo zijn de Tijang pasèq — hij zal geen woord verder van A. te weten komen. In 't boven medegedeelde hebben wij intusschen het meest karakteristieke der godsdienstige beginselen van de Ongeloovigen vernomen. Het is een grof pantheïsme, — welligt beter: een geheel en al ontkennen van het bestaan eener godheid. In hun stelsel is geen sprake van Allah, dan in zooverre de naam „Allah" bestaat. En aangezien deze door den mensch, door zijne spraakorganen, gevormd en uitgesproken wordt, is de mensch de maker van Allah, is de mensch Allah! Daarom dan — laat ons eten en drinken, en vrolijk zijn, want morgen sterven wij! Bij den dood is alles uit!

Godsdienstige ceremoniën en plegtigheden, welke zij nog zouden waarnemen, zijn mij dan ook niet bekend. Zij zijn ongeloovigen, godsdienstloozen, in den volsten zin des woords.

Hooger mag dan ook welligt in onze schatting staan, de door de Javanen zoogenoemde Adjar (1), onder welke

---

B. [illegible]

A. [illegible]

(1) Adjar ([illegible]) is de benaming, die men, vooral in wajang's, aan de kluizenaars geeft. Men verstaat er overigens hetzelfde door als tâpâ ([illegible]). Zij worden onderscheiden van dépoq's ([illegible]).

wij dezelfde te verstaan hebben, die elders als tåpå, kluizenaars, beschreven werden. Bij hen treffen wij geen ontkennen van het bestaan eener godheid aan. Welke die godheid echter naar hunne voorstelling is, hebben HARTHOORN en SMEDING medegedeeld. (1)

De idee der zielsverhuizing wordt onder hen het meest ontwikkeld en algemeen aangetroffen, waarbij de hoop op

---

(Volgens GERICKE's Woordenboek beteekent dit laatste woord eene kluis; dat het ook kluizenaar zou beteekenen, wordt daar niet vermeld. RED.) Onder tåpå of adjar verstaat men die kluizenaars, welke zich, vooral op het gebergte, afzonderen van de menschelijke zamenleving, dat de dépoq's niet doen. Zou die tåpå, (Mededeel. VII Deel, blz. 77) van Toeloeng agoeng niet zulk een dépoq zijn geweest? Begeeft zulk een tåpå zich naar zijne afzondering op het gebergte, dan laat hij veelal vrouw en kinderen maar eenvoudig aan hun lot over. Soms laat hij zijne vrouw ook wel tot zich komen, in welk geval zij éndang ([illegible]) wordt genoemd. Men vergelijke Mededeel. VII Deel, blz. 72 v.v. en IV Deel, blz. 227, 228.

(1) Vergelijk ik de door mij ingewonnen berigten met hetgeen in de aangehaalde plaatsen der Mededeelingen vermeldt wordt, dan zou 't mij niet bevreemden, zoo de »Adjar" zoowel de »ngelmoe banjoe bĕning" ([illegible]) als de »ngelmoe goenoengan" ([illegible]) beoefenden, en de voorstelling hunner godheid dan in zooverre ook eene tweeledige zou zijn. Dat zij de »ngelmoe goenoengan" beoefenen, blijkt zoowel uit de benaming »bergsche ngelmoe", als uit de verdere overeenstemming der bijzonderheden. En dat zij óók de »ngelmoe banjoe bĕning", de »ngelmoe van het heldere water" beoefenen is niet onwaarschijnlijk. (P. meent dit te mogen opmaken uit een antwoord, dat zeker adjar eens aan een' Christen gaf, maar dat wij om de duisterheid achterwege laten. RED.) Veel blijft hier intusschen nog te vragen over. Trouwens is dit ook ten aanzien van al de overige rigtingen het geval. En dat die vragen allen eenmaal nog eens volledig of wel bevredigend zullen beantwoord worden, mag, de gegeven omstandigheden in aanmerking genomen, welligt wel tot de pia desideria gerekend worden. De Javaan zou die vragen grootendeels zelf moeten beantwoorden. En of hij daartoe in staat of geneigd is..... wie verkeert daaromtrent nog in twijfel? Zie Mededeel. IV Deel blz. 227 en VII Deel, blz. 80.

heerlijkheid bij de nieuwe geboorte hen aanspoort tot eigen geregtigheid, werkheiligheid, die zich betoont in het ellendige kluizenaarsleven. Volgens hen is 't het lot, het onverbiddelijk lot des menschen, bij zijnen dood weder geïncarneerd te worden. Wat hij echter dan worden zal, is niemand bekend. Wie weet iets van het hiernamaals? (1) De een wordt als aap, de andere als wild varken, een derde als gebrekkig of arm menschenkind, een enkele als zoon van rijke javaansche ouders, of van een aanzienlijk javaansch hoofd geboren. Het is hier eene eeuwige, gedurig herhaalde zielsverhuizing. Een mensch sterft, om weder als jonggeborene te voorschijn te komen; en het is niet zeker, dat de mensch, mensch, of het dier, dier blijft bij dien overgang. Er is ook niemand, die dit vooruit weet, of kan weten. Dit onbestemde, dit onbekend zijn met zijn toekomstig lot, mag voor een deel die Adjar of Tåpå hebben doen ontstaan. Wij zeggen voor een deel, want ook deze lieden splitsen zich weder in soorten. Een deel gaat het kluizenaarsleven leiden, en voldoet daarmeê aan eigen hoogmoed en zondelust. Een ander deel doet het met uitzigt op heerlijkheid bij de volgende wedergeboorte. Zij denken zich een zeker verband tusschen het tegenwoordige en toekomende; en gaarne zouden zij als poetrå, zonen, van het een of ander hoofd weder geboren worden. Om dat groote voorregt te bekomen, gaan zij het ellendige kluizenaarsleven leiden; eten, drinken, slapen zij zoo min mogelijk; doen niet anders dan zinnen en staren, om alzoo het vleesch, de zinnelijkheid, het menschelijke in den mensch, te dooden, tot zij eindelijk tot

(1) [illegible] is de gewone, algemeen bekende uitroep der verlegenheid en onwetenheid.

den toestand van denken zonder denken, zien zonder zien, hooren zonder hooren geraken, om alsdan als geheel andere wezens, door den dood geadeld en verheerlijkt, over te gaan in eenen volheerlijken toestand.

Hoe ellendig, zinnelijk, vleeschelijk, geheel ontbloot van eenigen geestelijken, godsdienstigen zin — doet zich deze rigting aan ons voor! Alleen zullen wij 't moeten erkennen, dat zij zich véél getroosten, om bij eene volgende geboorte in gelukkigen aardschen toestand te kunnen wederkeeren! Zietdaar hunne voortreffelijkheid, — maar tevens hunne nog oneindig grootere geestelijke ellende aangewezen!

Omtrent de derde der door ons bovengenoemde rigtingen, de Santri birahi, zullen onze mededeelingen beperkt moeten zijn, door gebrek aan voldoende berigten. Zij worden dan ook niet veel aangetroffen. Het zou echter ook kunnen zijn, dat zij elders onder eenen anderen, mij echter onbekenden, naam nog meer aangetroffen werden. Hunne benaming santri birahi doet ons hen onder de geestelijkheid zoeken. Het zijn dan ook uitsluitend santri's die deze rigting vertegenwoordigen. Het bijgevoegde „birahi," dat door de woorden „begeerte, lust, beminnen, verliefd zijn, manbaar" wedergegeven wordt, doet ons reeds terstond eenigszins gevoelen, wat soort van menschen die santri birahi moeten zijn. De kleeding en het korte haar, volgens santri–gewoonte, hebben zij met de santri lĕrĕs, (1) de ware, volkomen santri's, gemeen. Maar dit is dan ook het eenige. Zij komen ons overigens als de ellendigste en verachte-

(1) De „santri lérĕs" (ꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦭꦺꦫꦺꦱ꧀) noemt men de santri's, die aan eene school verbonden zijn of onderwijzen, en getrouw de voorschriften van den Islam vervullen; terwijl zij hun verblijf bij eenen kjaï santri als

lijkste wezens voor. Zij zijn niet gehuwd, maar zij geven zich daarentegen, in gezelschap van dansmeiden en publieke vrouwen, aan allerlei vleeschelijke lusten over, en spelen en dobbelen veel; zij verwaarloozen alle uiterlijke godsdienstige handelingen, bewerende, dat „de hemel is de aarde, de hel is de aarde, en eene opstanding der dooden er niet is". (1). Veel spreken zij daarentegen van „déwå's" en „widådari's" (2), en gebruiken in hunne bijeenkomsten de tĕrbang, een soort van trommel. Wat daar verder gebeurt, blijft een geheim voor de oningewijden.

Dit laatste hebben zij met de vierde der door ons genoemde rigtingen, de Tijang doel gemeen. Deze zijn overigens meer bekend, en werden reeds in de Mededeel. (IV Deel, pag. 240 v.v.) vermeld. Gelijk aldaar blijkt, gelooven zij ook aan het bestaan eener godheid; de „Allah van Mohammad" schijnt hun God te zijn. Nogtans zijn zij ketters voor de Mohammedanen, zoowel door hunne godsdienstige ceremoniën, als door het verwaarloozen van Mohammad's voorschriften, en door hunne ver-

---

inwonende ([illegible]) houden. Andere santri's verlaten deze levenswijze, laten het haar weder groeijen, gelijk ieder ander Javaan; zetten zich in de désâ neêr, en worden landbouwers of iets dergelijks. Zij zijn in alles den désâ-man volkomen gelijk. Alleen worden zij onderscheiden door het onderhouden van eenige santri-gewoonten, als bijv. de wijze van groeten (in enkele désâ's zegt men mij, ook door het korthouden van het haar), enz., benevens het vervullen van de vijfmaaldaagsche gebeden, ([illegible]) enz. Zie over de santri's: Mededeel. IV Deel, blz. 237.

(1) [illegible]

(2) [illegible] en [illegible] geesten of hemelsche wezens. Wat zij eigenlijk in der Javanen voorstelling zijn, is mij duister.

wachting, dat zij door hun „doel" (1) worden, na den dood, door zielsverhuizing weder zullen terugkeeren, en dan „Hollandsch hoofd, hetzij resident, of controleur" worden. Deze verwachting is nog al eigenaardig. Werd 't hun trouwens aangeboden, om alsdan als regent of eenig ander aanzienlijk javaansch hoofd weder te keeren, dan zouden zij dat zeker ook wel niet versmaden. — Ieder Javaan kan lid van deze sekte worden; ook vrouwen, zoowel als mannen. Hunne geheele rigting schijnt echter niet zóó geheel en al los te zijn van het Mohammadanisme, als de voorgaande sekten.

Behalve de bovengenoemde sekten, zouden er nog vrij wat meer op te noemen zijn. Zoo zouden wij bijv. nog kunnen spreken van de Tijang wasis (wasis, kundig, bedreven); eene sekte, die in eene désâ, niet ver van mijne woning, aangetroffen wordt. Deze lieden worden o. a. daardoor gekenmerkt, dat zij hunne goederen en bezittingen nimmer bewaken, aangezien zij gelooven, dat de man, die iets, ook 't geringste, van hen zou durven ontvreemden, ontwijfelbaar door een walat (2) zal getroffen worden. Op mijne vraag, of er wel eens iemand was geweest, die het gewaagd had, bij hen wat te stelen, werd mij wel zeer bepaald geantwoord, dat niemand zulks zou durven doen, uit vrees voor den Dan-hjang-désâ, die den booswicht wel zou vinden.

---

(1) Wat dit „Doel" ([illegible]) mag beteekenen, is mij niet bekend. Bij de Javanen kon ik er geene opheldering van krijgen.

(2) Een Walat ([illegible]) beteekent een door de godheid of den beschermgeest eener désâ toegeschikt onheil, dat iemand treft als straf voor zijn ontheiligen, beleedigen of ontvreemden der goederen van heilige personen, plaatsen, enz. Op zijn gebed kan bijv. een goeroe zijnen leerling, die hem beleedigt of minacht, of welken hij haat, door zulk een „walat" tot den dood toe treffen.

Zoo berigt men ook van de Tijang drijah (drijah, aalmoes) welke in het Pånåråghå'sche moeten wonen. Deze menschen bebouwen hunne gronden, tuinen, enz., en verzorgen die tot den tijd des oogstes. Dan verlaten zij huis en erf, begeven zich in eene grot, of in de wildernis; leven daar kommerlijk, biddende en vastende; eten planten, wortelen, enz., die zij daar vinden, om dan na eenigen tijd weder tot hunne woningen te keeren. De vruchten van hunnen vroegeren arbeid zijn intusschen door anderen, (de bestemming is voor arme pelgrims) weggenomen, en zoo beginnen zij nu weder van voren af aan met hunnen arbeid. Geen persoon zal zich tot hen om hulp of ondersteuning wenden, of aan zijn verzoek zal, naar vermogen, worden voldaan. De beide laatst vermelde sekten maken wel den gunstigsten indruk van al de overigen.

Wij gaan nu over tot de geloovigen, dat zijn zij, die zich als meer of minder trouwe volgelingen van den profeet MOHAMMAD doen kennen, zijne geboden eeren, en niet tot eene sekte willen behooren. In hoeverre zij echter vrij zijn van de gevoelens dier sekten, zal ons straks blijken. Wij hebben dus nu te doen met de groote menigte, die de kinderen (naar het schijnt, hier en daar ook meisjes) op hun 13de jaar laat besnijden, die slamatan's geeft, en allerlei plegtigheden en godsdienstige handelingen ver-vult, eenen afkeer heeft van al wat varkensvleesch eet, of niet besneden is, — in 't kort, met den Javaan „den kleinen man", zooals hij gewoonlijk beschreven, en in kampong's en déså's aangetroffen wordt!

Moge ik u tot eenen betrouwbaren gids in die wereld kunnen dienen, — te midden van die bonte menigte,

levende in dwaling, bijgeloof, ongeloof, onkunde en dwaasheden, zonder opvoeding en ontwikkeling, – om u ter eene zijde dien mensch niet al te onnoozel, onschuldig, goedig en zachtaardig voor te stellen, en ter andere zijde ook niet een al te zwart tafereel van hem op te hangen!

Om ons voor beide klippen der overdrijving te bewaren, zullen wij hoofdzakelijk feiten bijbrengen, die zeer alledaagsch zijn, en ons toch eenen diepen blik in die wereld zullen doen slaan.

Er is bijna geen Javaan, die, zij 't dan ook in verbasterd arabisch, de spreuk van den Islam niet kent, in 't javaansch kennen zij die allen: „Er is geen God dan Allah, en MOHAMMAD zijn profeet." – Die spreuk is gedurig op zijne lippen, en wordt zelfs vaak aangewend om tot bezwering van ziekten of ongevallen te dienen, wegens de verborgen kracht, die in haar opgesloten ligt. De Javaan doet zich door die spreuk terstond kennen, als te gelooven aan het bestaan van éénen God. In hoeverre hij echter getrouw blijft aan deze zijne belijdenis, zullen wij straks nader gelegenheid hebben aan te toonen. – Hij benoemt God gaarne als: de Almagtige, de Heilige, de Waarachtige, de Hoogheerlijke, de Eenige God. Van Gods betrekking tot den mensch hoort men echter niet veel meer spreken, dan alleen van „zijnen wil", van „zijn vooruitbestemmen en willen", – „Sampoen tinaqdir déning Goesti allah", „Mĕkatĕn karsané Goesti allah", en „Mongså bodowå Goesti allah", (1) zijn uitdrukkingen, die de Javaan gaarne en

(1) [illegible] en [illegible] en [illegible]

bij voorkeur gebruikt. Alles wat geschiedt of zal geschieden, is zóódanig door God vooruitbeschikt en bepaald: alzóó is zijn wil! Verder behoeft men over eenig voorval niet uit te weiden. Blijft men steken in de redenering, gevoelt men zich in verlegenheid daarover, dan hoort men het immer en immer wederkeerende: „'mpoen! mongsȃ bodowȃ Goesti allah! Sa-karsané mawon!" „Het zij zoo! God zal 't wel weten! Al wat Hij maar wil!" En hiermede is alles uit. En van daar dat de Javaan, die een' Christen ontmoet, en hem hoort spreken over Goesti allah als „zijn' vader in den hemel", met verachting zich afwendt, zeggende: „Koq, mĕdèuni tĕmĕn!" (1) „Wel! dàt is vermetel!" Zóó sluit hij zijnen God in ongenaakbaar licht en heerlijkheid af, en heeft hij verder geen gemeenschap meer met Hem.

Het schijnt evenwel, dat de mensch met zulk een' God zich niet kan tevreden stellen. Waar hij aan den eenen kant zich gedrongen mag gevoelen, Hem eene heerlijkheid en majesteit toe te kennen, onbeschrijfelijk en onuitsprekelijk groot, is er tevens een zeker onbepaald streven in hem aanwezig, om zich dien God in eene betrekking tot zich te denken en te gevoelen, van eenen meer vertroostenden en hartbemoedigenden aard, dan die van eenen despoot en magtigen heerscher tot zijne onderdanen. Een onbewust begeeren en verlangen is er in de ziel, waarbij 's menschen innigste genoegens en diepste zuchten tot eenen God opstijgen, die in eene meer innige betrekking tot hem staat. Bij den geloovigen Javaan mag dit althans het geval zijn, en daarin voor

(1) [illegible]

ons de verklaring gevonden worden, waarom hij dien grooten en majestueusen God door allerlei goden, geesten, enz. omringt, door welke hij zich aan den mensch nader kenbaar maakt. In den loop des tijds is de Javaan dan ook met heel wat andere goden bekend geworden, die hij, in navolging van de ouden, (en dat altijd als goed Mohammedaan,) evenzeer, ja! nog veel meer dan Allah, zoo niet uitsluitend, vereert en huldigt.

Zoo spraken wij boven reeds ter loops van den „Danhjang-désâ." Hij is 't, die de désâ (en iedere désâ heeft één' Danhjang) beschermt en bewaakt, waarom Hij dan ook de Bahoerĕqsa genoemd wordt. Ja, de Javaan laat zich door die twee benamingen wel eens in de war brengen, en zoo hoorde ik er over spreken, als zoude de Danhjang een geheel ander wezen dan Bahoerĕqsa zijn!

Zulk een Danhjang wordt gezegd, onzigtbaar natuurlijk, zijn verblijf in of boven zijn désâ te hebben; hij woonde op die plek zelfs reeds, vóór dat de ontginners den eersten boom hadden geveld, of een' voet op die plaats hadden gedrukt. Dit blijkt daaruit, dat de onderneming der ontginning gelukt is. Verloopt eene ontginning — gelukt zij niet, dan heet 't, dat zich aldaar geen Danhjang ophield, en 't dus moeite vergeefs zou zijn geweest, zoo men verder had willen doorzetten.

De Danhjang désâ ontvangt daarom veel eer en hulde. Van hem toch daalt alle zegen en voorspoed op de désâ neêr; zonder hem gelukt niets. Ongelukken en tegenspoeden worden als bewijzen van zijnen toorn aangemerkt, die door verzuim in zijne vereering bij de bewoners van zijn désâ, opgewekt moet zijn geworden. Door offeranden, en aanbiddingen, en geloften wordt zijn toorn afgekeerd. Hij wordt alzoo geheel als „God" ver-

eerd. Ja — op mijn vragen naar de verhouding van den danhjang-déså tot Goesti allah, of hij gelijk met Allah stond, of wel zijn meerdere of mindere, dan wel dezelfde was, - werd mij geantwoord, dat men dit niet wist. Men spreekt echter zoowel van Goesti allah als van danhjang-déså, hoewel de laatste hoofdzakelijk gehuldigd en vereerd wordt.

En hoe heeft nu deze vereering plaats? Ik heb het meermalen kunnen waarnemen. Ik kan bijv. niet naar Aditojå gaan, of ik zie 't ook. Daar aan de westzijde van den grooten weg staat een prachtige, groote, breedgetakte en zeer bladerrijke kĕpoh-boom, welke eene verkwikkende schaduw over den weg werpt. Aan de naar den weg gekeerde zijde van dien boom staat op den grond, tegen den boom aan, een uit drie steenen gebouwd tafeltje; twee steenen (iets grooter dan metselsteenen) staan op hun' kant, waarop een derde, veel grooter, langwerpig vierkant, rust. Het geheel is door een soort houten hekwerk afgesloten met eene kleine opening, om toegang tot dit tafeltje te verleenen. Gaat nu een koopman of koopvrouw des morgens naar de pasar, en dien boom voorbij, dan hebben zij eenigen wierook bij zich, soms ook wel wat bloemen, en leggen dat te zamen op den steen. Men steekt dan vervolgens den wierook in brand, en onder 't opstijgen zijner geur, bidt de vrome geknield: „O, Danhjang! mogt gij mij zegen„nen, en koopers voor mijne waar doen vinden! Daarom, „o, Danhjang! ontsteek ik u dit mijn offer van wierook;" terwijl zoodanig en ieder ander gebed vaak besloten wordt met de geradbraakte geloofsformule van den Islam: „la hila illelah Mohammad rasoel 'l Allah! Amin! Amin!" Maar 't zijn niet alleen kooplieden, die aldus hunne vereering aan dien boom (van onderen reeds geheel vuil-geel

gekleurd door de offers) komen brengen. Neen — tot allerlei doeleinden, ook wel uit louter vereering, gaat de Javaan zijne offers daar brengen. Ik ken een' Mohammedaansch' javaan, die dien boom niet kan passeren, of hij heeft voor twee, drie centen wierook bij zich, om dien danhjang biddende te offeren.

Op deze wijze wordt in bijna iedere désâ de Danhjang vereerd. Bij voorkeur geschiedt dit onder groote boomen; ook wel op de sawah, op de begraafplaatsen, soms ook in de woningen. Men maakt intusschen toch ook nog onderscheid tusschen dezen en genen Danhjang. Die, waarvan ik boven sprak, is al zeer beroemd in den omtrek, en zelfs tot op eenen grooten afstand bekend, want — niet alle Dan hjang hebben evenveel magt, en zulk eene bekende, algemeen voor heilig gehoudene plaats der aanbidding. En zoo gebeurt 't dan dikwijls, dat de bewoners van de eene désâ, den danhjang van eene andere gaan vereeren en aanbidden. Hier en daar heeft men ook beeldjes voor welke men den danhjang vereert. In Maron zag ik zulk een beeldje, nu bijna geheel onkenbaar, en onder allerlei vuil en struikgewas vergeten. De Christenen hebben 't geheel verwaarloosd en verworpen.

Alleen de désâ's hebben danhjang's. En de „steden" dan, — zijn die zonder beschermgoden of geesten? Integendeel — iedere stad heeft haren eigen' God, bekend onder den naam: „pårâ ratoené dĕdĕmit" (ratoe, koning en dĕmit, benaming van eene soort booze geesten). Zij worden gezegd boven de danhjang's te staan. Ik hoorde ze eens onderling vergelijken bij eenen regent en eenen wĕdânâ. Natuurlijk, dat den eersten dus ook grootere kracht wordt toegeschreven, en dat

er ook verschil is in hunne betrekking tot Goesti allah.

Iedere Ratoe dĕmit is onder eene bepaalde benaming bekend. Zoo heet die van Kediri, Si korèq; die van Madioen, Sangkålå sĕqti, die van Pasoeroewan, Praboe jĕqsa; die van Bagĕlèn Tjondrå gĕni, enz.

Omtrent de wijze van vereering dezer Pårå ratoe dĕmit kreeg ik geen bepaalde inlichting, doch die zal wel ongeveer als die der danhjang's plaats hebben. Zij schijnt meestal plaats te hebben in de woning van den Javaan in de kampong. Het vertrouwen op hun ratoe dĕmit is bij de Javanen echter even volkomen en levendig als bij den désâ-man op zijnen danhjang. Daar zal bijv. een zieke in huis zijn. Het is tot den ratoe dĕmit dat de Javaan zijne toevlugt neemt. Het gebed tot dien ratoe dĕmit zal werken als een toelaq, een afzwerings–, bezwerings–, toovermiddel, waardoor de zieke zal herstellen.

Het heir der als „God" vereerde geesten is hiermede nog niet voltallig. Het gelijkt er nog niets naar. Neen — iedere sawah heeft ook nog een' eigen' geest. Geen echte Javaan zal 't wagen, te zaaijen, of zijne padi te snijden, alvorens hij zijne offers, bestaande uit wierook en verschillende eetwaren, in bepaalden vorm en op bepaalde plaatsen, aan den beschermgeest van zijne sawah heeft gebragt, onder geleide van den Kjaï modin, (een Mohammedaansch geestelijke); die de vastgestelde gebeden weet uit te spreken, terwijl de geheele plegtigheid met een slamĕtan wordt besloten.

Ook de Tjakal bakal-déså, benaming voor de eerste ontginners eener déså, ontvangen hunne vereering en of-

fers, en dat, niettegenstaande die eerste ontginners „menschen" waren. Ook zij beschermen, de déså. Hunne verhouding tot den Danhjang-déså is niet helder. Vraagt men er naar, dan worden zij nu eens onderscheiden, dan weder vereenzelvigd met den Dan hjangdèså; en altijd, als men lang blijft vragen, eindigt het gesprek met een: „Neem mij niet kwalijk! Dat weet ik niet!"

De Tjakal bakal-déså komen overigens vooral bij 't uithuwen ter sprake. Alsdan wordt hun een offer aangeboden, bestaande uit witte en roode, zacht gekookte rijst enz. Ontbreekt er iets aan hun offer, dan zullen bruid of bruidegom spoedig tot straf door eene ziekte getroffen worden.

Eerbewijzingen aan overledėnen zijn overigens niet vreemd. Men kan zich daarvan overtuigen op het groote feest der maand Ramĕlan. Alsdan gaat de vrome Javaan met de zijnen naar de begraafplaatsen, waar hij de medegebragte bloemen, borèh en mĕnjan (1) op het graf legt, en den wierook ontsteekt, ten teeken van hulde en eerbied aan de overledenen, voor welken hij dan biddende, zegen en voorspoed afsmeekt.

Ook personen, die welligt nooit bestaan hebben, die de mythe en legende vergoddelijkt en vereeuwigd heeft, worden vereerd en aangebeden. Tot dezulken behooren de „Maagd van het zuiden," dezelfde van welke sprake is in de „Indiana" van Ds. BRUMUND (I Deel pag. 190, 229, v.v.) en in de Mededeelingen (VII Deel p. 78). Dat deze, eene maagd, aangebeden en goddelijke eer bewezen wordt, is algemeen bekend. Trou-

---

(1) Boreh is eene soort van, meestal geel, smeersel; mĕnjan = benzoë. RED.

wens zij is niet de eenige godin of vrouwelijke geest, die aangebeden wordt, want er zijn er velen. In Nini råră sati," die in de Mededeel. (IV Deel, pag. 220) genoemd wordt, hebben wij een nieuw bewijs.

Maar meer nog, dan al het bovenverhaalde heeft mij, en zal ook zeker den lezer bevreemden, hetgeen mij verhaald werd, betreffende den vereerden Bĕlorong, men zegt in den wandel „Ki (van Kjaï) Bĕlorong." Ik geef woordelijk weder, wat ik uit den mond opteekende van een' christen-javaan, wiens neef, met zijn gansche gezin, dien geest vereert.

Een Javaan begeert rijk, zéér rijk te zijn. Om dien wensch vervuld te zien, begeeft hij zich naar het Zuidergebergte, naar de plaats waar Ki bĕlorong zich ophoudt. Hij behoort tot het geslacht der sétans, booze geesten. Hij heeft een hoofd als een mensch, een ligchaam als een visch, en armen en pooten in menigte. Een duizendpoot is hij! Ki bĕlorong's huis, keuken, en verdere bijgebouwen, alles is van .... menschen, louter levende menschen gemaakt. De palen zijn menschen, de wanden zijn rijen menschen, het dak is gemaakt van menschen, kortom, alles bestaat uit menschen, van gelijke gedaante en beweging, als alle andere menschen. Het zijn zij, die hij rijk gemaakt heeft, en die hij na een bepaald getal jaren, gedurende welke zij genot van hunnen rijkdom hebben gehad, tot zich genomen heeft, om hem van dienst te zijn.

De bovenbedoelde neef heeft zich ook naar het Zuidergebergte begeven, heeft ook, met eigen oogen, al die menschen gezien, heeft ook Ki bĕlorong om rijkdom gesmeekt, en heeft ze ook verkregen.

Hij nam wat eetwaren, enz. ten offer mede. „Ki bĕlorong!" zoo sprak hij, na zijn offer aangeboden te hebben,

„Ki bĕlorong! Ik smeek u om rijkdommen! Ik ben nu zoo arm!" „Ja, dat is goed!" antwoordde Ki bĕlorong: „ik zal ze u schenken. Zeven jaren zult gij u in rijkdommen mogen verheugen, maar dan neem ik u tot mij. Dan zijt gij de mijne! Ga nu naar uw huis, en in een gezigt zal ik u van nacht zeggen, wat u verder te doen staat!"

De neef keerde daarop huiswaarts. Toen hij nu des nachts op zijn balé-balé te slapen lag, verscheen hem een geest, en hoorde hij eene stem, zeggende: „Mijn Zoon! als gij rijk wilt worden, ga dan heen en verkoop het weinige, dat gij hebt, ten teeken van uw rijk worden; vervolgens zult gij u des morgens naar de rivier begeven, naar eene zandige plaats. Als gij daar een' visch gevonden zult hebben, moet gij dien naar uw huis brengen, en op de balé-balé leggen, op welke de kussens en matten allen compleet en goed in orde moeten zijn. Onder die balé-balé zult gij wierook ontsteken. Verlaat daarop uw huis, ga den weg op, en loop één uur maar al door. Keer na verloop van een uur weder huiswaarts, en doorzoek daar dan alles naauwkeurig!"

De neef ontwaakte, verkocht zijn goed, en deed gelijk hem door den geest gezegd was. Na zijne wandeling te huis gekomen, ging hij alles naauwkeurig onderzoeken, en vond onder de kussens op zijn balé-balé eene groote hoeveelheid gelds.

Die neef is dan ook werkelijk zeer rijk geworden. Maar na verloop dier zeven jaren, welke Ki bĕlorong hem geschonken had, om zich in rijkdommen te verblijden, had hij andermaal een gezigt, en werd hem herinnerd, dat de zeven jaren ten einde waren, en hij dus moest sterven. Op zijn gebed verkreeg hij echter, dat hem nog zeven jaren geschonken werden, maar zijn zoon

zou hem moeten vervangen en sterven. Die zoon stierf dan ook werkelijk, na slechts één dag en nacht ziek te zijn geweest.

Dit jaar, anno 1863, heeft die neef weder een gezigt gehad, want het tweede zevental jaren was weder ten einde. Andermaal heeft hij op zijn gebed een uitstel van zeven jaren gekregen. „En wien zult gij mij dan in uwe plaats geven, dat hij sterve?" „Ik zal u éénen van mijne ondergeschikten, een' waker, geven!" Des morgens zeide hij tot den man, welke den eerstvolgenden nacht moest waken: „Als gij van nacht hooren zult, dat iemand u roept, antwoordt dan: „„Hier ben ik!"" Die man werd dan ook dien nacht geroepen; hij antwoordde: „hier ben ik" en na slechts één' dag ziek te zijn geweest, was hij een lijk.

Die neef leeft thans nog, en is zeer rijk. „En gelooft gij dan nu inderdaad," zoo vroeg ik den verhaler, „dat Ki bĕlorong zulk een huis heeft, van menschen gemaakt? En dat hij uwen neef werkelijk die rijkdommen heeft bezorgd?" „Hoe zou ik 't niet gelooven, mijnheer? Mijn neef heeft het mij zelf meer dan éénmaal verhaald. Zijne broeders hebben zich ook reeds bij hem nedergezet; allen hebben Ki bĕlorong om rijkdommen gesmeekt, en ziet... van onze gansche familie is niemand zoo rijk als zij!" „Maar hoe is dat mogelijk?" „Koelâ noewoen! 't is toch waarlijk zoo!"

De man gelooft dan ook werkelijk de waarheid van alles, wat ik hier verhaalde, en de reden, waarom hij zelf er ook maar niet eens de proef van neemt, om zoo gemakkelijk rijk te worden, is deze „dat het Christenen niet betaamt aan Ki bĕlorong rijkdommen te vragen!"

Niet verre van Kediri is eene grot in het gebergte. In de maand Junij van dit jaar (gelijk dat ook jaarlijks

de gewoonte is) gingen eene menigte mannen en vrouwen, jongelingen en meisjes, Javanen zoowel als Chinezen, den weg op naar die grot, allen net gekleed, met de noodige offeranden bij zich: bloemen, borèh, mĕnjan, enz. Daar in die grot gingen zij den geest, welke zich daar ophoudt, en van welken men veel weet te verhalen, om zegen, rijkdom, vruchtbaarheid, gezondheid, voorspoed, enz. smeeken. Ik bezocht kort daarop ook die grot. Een akelig donker heerscht in die vier vunzige vertrekken, een verblijf van vleermuizen en allerlei ongedierte, de atmospheer is met een' verpestenden stank vervuld; een paar bijna onkenbare, ono gelijke beeldjes en teekeningen ziet men daar aan den wand, en allerlei vuil en overblijfsels van de bezoeken dier geloovige vereerders van den aldaar wonenden geest liggen overal verspreid.

Geen wonder, dat de Javaan, onder de magt van zoovele goden en geesten, goede zoowel als kwade, waaronder er zoowel met elkander in bestendigen vrede, als eeuwigen nijd en oorlog verkeeren, geen wonder, zeg ik, dat hij de beelden of beeldjes, die op vele plaatsen gevonden worden, en waarvoor hij zich biddende nederwerpt en zijn hart uitstort, ook als door Danhjang, enz. bewoond, en alzoo heilig acht. Aan den voet van groote, schaduwrijke boomen, in grotten of op de begraafplaatsen, dikwijls langs den grooten weg, is bij voorkeur hunne plaats, en de Javaan smeekt daar, om zegen, voorspoed, wèl gelukken van zijnen arbeid, spoedig te kunnen rijk worden, genezing van ziekten, veel kinderen krijgen, enz.

„Zoo zijn ze", zegt Ds. BRUMUND ergens in zijne „Indiana," „de Javanen–mohammedanen! Zij vergeten hunnen Allah een bidhuis in de dèsâ te stichten, en loopen met

hunne offers en gebeden naar eenige oude steenen of een hindoebeeld, om den dorpsgeest, of welken anderen magtigen en boozen geest hunne verbeelding heeft geschapen, te verzoenen en zegen af te bidden!"

Behalve het boven reeds aangegeven heir van goden, godinnen, geesten, demonen en sétans, mannelijke zoowel als vrouwelijke, spreekt men van nog ontzettend veel andere geesten meer. Men weet van déwâ's, widâdari's, boetâ's, iblis, engelen, die eene belangrijke rol hebben gespeeld of later nog zullen spelen; men noemt o. a. Gabriël, Idadjiël, Djadjallannat, enz. enz. tot in het oneindige. Hen allen op te noemen, of beschrijvingen van hen te leveren, zou mij thans even min mogelijk, als den lezer aangenaam zijn. Het aangevoerde zal intusschen voldoende zijn, om ons een' blik te doen slaan in de ziel van den Javaan, wat betreft zijne betrekking tot God, zijne voorstelling van die onzigtbare wereld, in welke 't niemand onzer vergund is een' blik te slaan, (dan alleen door het oog des geloofs, dat zich vasthoudt aan en verlaat op het onfeilbare Woord des onzienlijken en onsterfelijken Gods, voor zoo ver het Hem behaagd heeft, ons met het onzienlijke, het hemelsche bekend te maken,) en wat er zij van het geloovig vasthouden van den Javaan-mohammedaan aan de geloofsbelijdenis van den Islam: „Er is geen God dan Allah."

Nu wij vernomen hebben, hoedanig zich het godsbewustzijn der Javaansche mohammedanen in feiten aan ons doet kennen, moeten wij ook nog kortelijk melding maken van hunne voorstellingen omtrent het aardsche, het zigtbare en de geschiedenis. Men zal wel niet verrast worden door de opmerking, dat zich ook hier het kinderachtige en laffe aan het verwarde, onware, onkiesche en ongoddelijke paart! Deels om het onaangename en vervelende,

deels omdat vroeger reeds meer beschreven werd, dan wij zouden kunnen mededeelen, zullen wij hier zeer kort zijn, en slechts een paar verhalen mededeelen, zoo als wij die van Javanen zelven hebben gehoord. Zij kunnen mede tot bewijzen dienen, in hoeverre de Javaan de voorstellingen van den Koran, enz. meer of minder getrouw in het geheugen bewaart.

Als gij aan eenen Javaan vraagt, wie den hemel en de aarde geschapen heeft, zult gij nog al vrij eenstemmig ten antwoord krijgen: „Goesti allah." Maar meer moet gij niet vragen, want anders gaat hij aan het zweven; 't begint u te duizelen, en gij weet niet, hoe of waar het nog teregt zal komen.

Wat „zon, maan en sterren" eigenlijk zijn, is hem duister. Alleen dit weet hij, dat er van tijd tot tijd nieuwe zonnen en nieuwe manen komen, om de oude te vervangen. Dit geschiedt bij zons- en maansverduisteringen. Dan komen er boetå's, die de oude zon of maan komen opeten; en om hun dit gemakkelijk te maken, gaat men in het rijstblok zoo hard mogelijk stampen!

De aarde, werd mij gezegd, is een vierkant vlak, niet dan het „land Djawa" (Java). Hoe groot dat eigenlijk weêr is, weet men niet. De aarde is omgeven door water, en wordt gedragen door vier Boetå's op hunne schouders. Onlangs voelden wij hier eene aardbeving, en op de vraag, wat aardbevingen zijn, werd geantwoord: „dit is een schok, die de aarde ontvangt, wanneer de Boetå's de aarde van hun éénen schouder op den anderen overnemen."

„En wie was de eerste mensch, door Goesti allah op deze aarde geschapen?" Een Santri gaf er onlangs het geleerde antwoord op: „Adam is de oudste (eerste), maar is te rekenen als de jongste (laatste); Mohammad

is de jongste (later geborene), maar is te rekenen als de oudste (de eerste). Daarom ook moeten alle menschen Nabi mohammad huldigen!"

De verklaring luidde aldus: Reeds van eeuwigheid was Mohammad door Allah bestemd, de laatste der profeten, de Nabi pĕnoetoep te zijn. Vóór dat nog iets door Allah was geschapen, toen nog slechts de ledige ruimte bestond, was daar reeds de Noer van Mohammad, opgehangen zonder haak, schitterende van wege de ster Djowar awal. Adam nu is wel het eerst op aarde verschenen, geschapen door Goesti allah, en is dus als zoodanig de oudere van Mohammad; maar toch ook weêr de jongere, in zooverre de Noer van Mohammad, schitterende van wege zijne ster Djowar awal, reeds in de ledige ruimte was, vóór dat iets werd.

Sprekende over de geschiedenis van Adam en zijne nakomelingschap, werd omtrent den zondvloed het volgende medegedeeld. Er was een zeker man, met name Ohnoeh, van buitengewone grootte. Zijn hoofd reikte bijna tot aan den hemel. Deze ontmoette op zekeren dag Nabi Noeh (den profeet Noach). Zij werden zeer intieme vrienden. Daarom zeide Nabi Noeh op zekeren dag tot Ohnoeh: „Ohnoeh! ga heen en haal djatiehout, om een praoe (praauw) te maken!"

Ohnoeh. „Wel, het is nu juist in het midden van den droogen moesson. Het zal onmogelijk zijn, zooveel water te kunnen vinden, genoeg om er in te varen. Daarenboven, de zee en de rivier zijn hier ver van daan. Daarom, Noeh! geloof ik niet, dat er water zal zijn, om er met die praoe in te kunnen varen!"

Nabi Noeh. „Ohnoeh! Gij moet weten, dat Goesti Allah eerlang de wereld zal overstroomen met water!"

Ohnoeh. „Nu goed! ik zal het doen, Noeh! Maar voor ik hout ga halen, moet gij mij eerst te eten geven. Als ik dan gegeten zal hebben, zal ik alles doen, wat gij zegt!"

Nabi Noeh. „Goed Ohnoeh! wees maar niet bezorgd, wat gij eten zult!"

Nabi Noeh zette toen aan Ohnoeh een bord rijst voor, met één ĕmprit (een vogeltje). Ohnoeh ging aan het eten, maar kon het alles niet op. Toen zeide hij tot Nabi Noeh:

„Noeh! daar ik reeds gedaan heb met eten, en weet dat uw Allah magtig is, zal ik alles wat gij mij beveelt, volbrengen!"

Ohnoeh vertrok, en ging 't hout halen, djati-boomen van zeventig vademen, die hij met takken en bladeren tot Nabi Noeh bragt. Toen deze het hout onderzocht had, zeide hij tot Ohnoeh:

„Ohnoeh! leg het hout, dat gij tot mij gebragt hebt, op den berg daar!"

Die berg nu was digt bij zijne woning.

En de Heer zeide tot Nabi Noeh: „Noeh! doe Ohnoeh in het huwelijk treden!"

Nabi Noeh: „Heere! hoe kan ik Ohnoeh in het huwelijk doen treden? Zie, hij is een man van ontzettende grootte! Waar zal de maagd gevonden worden, geschikt voor hem, en die met hem zal willen trouwen?"

De Heer: „Noeh! ga heen en versier dezen berg. Breng daar vervolgens een' witten buffel, van het vrouwelijk geslacht."

En Nabi Noeh deed, zooals hem door God bevolen was. Hij bragt den buffel op den berg in eene grot, versierde dien, en Ohnoeh werd in den echt verbonden. Na verloop van eenigen tijd werd de buffel zwanger, en

baarde twee kinderen, een' zoon en eene dochter. De naam van den zoon was Onoeq.

Eenigen tijd na het bovenverhaalde deed Goesti Allah den zondvloed over de aarde komen, en Ohnoeh stierf.

Toen nu het water weder afgeloopen, en de aarde droog was, wordt verhaald, dat Onoeq met zijne zuster uit den berg gingen, en te zamen huwden. Zij kregen een' zoon, die, naar het verhaal, de Goeroe der Hollanders werd.

Daarom zegt, men: „Als de Javanen de godsdienst der Hollanders aannemen, zouden zij in het geslacht van Onoeq ingelijfd worden. Dan zouden zij ook moeten genoemd worden Kapir, ongeloovigen, heidenen, want Onoeq kende Goesti Allah niet. Eerst Nabi noeh maakte hem met Goesti Allah bekend."

Zoo hoorde ik eenmaal van Onoeq zeggen: „Hij is immers een bergkind!"

Van gelijke gehalte en inhoud zijn de overige opvattingen van „de Bijbelsche en andere verhalen" onder het volk bekend. De geschiedenis van Mohammad, evenzeer als die van hun eigen land en volk, is ook geheel verward, met fabelen en wonderen vermengd en onkenbaar gemaakt. Men moet er over verbaasd staan, hoe een mensch aan zulken onzin nog geloof kan slaan, hoe verward dat verstand, en bedorven die voorstelling moeten zijn, welke zich zoodanig kunnen doen kennen. „Zoo zijn ze, de Javanen! Men moet er mede omgegaan en gesproken hebben, om het te kunnen gelooven, hoe ze, één misschien op de duizend uitgezonderd, of niets weten, of wat zij weten, hun verward door het hoofd ligt. Alles wat verleden is, en daarover behoeven nog geen vijftig jaren verloopen te zijn, is voor hen een terra ignota, of

ze geven het zoo verward, in fabelen en wonderen gekleed, terug, dat de waarheid dikwijls niet meer te herkennen is." (BRUMUND. Indiana 1, 227.)

Wij zullen het terrein der geschiedenis, zooals die onder de Javanen voorgedragen wordt, verlaten, en verder nagaan, hoe zij zich in hun zedelijk en maatschappelijk leven aan ons voordoen.

Wij moeten thans het eerst over de Ngelmoe's spreken, zoo eigenaardig javaansch en zoo innig verbonden met het godsbegrip, gelijk met geheel het zedelijk, huiselijk en maatschappelijk leven der Javanen. De Ngelmoe is eigenlijk de band, welke den mensch met God verbindt; haar bezit, hare beoefening is het godsdienstig leven der Javanen. Door de Ngelmoe maakt de Godheid zich kenbaar aan den mensch, betoont zij haar aanzijn, hare hulp, hare magt en hare vertroosting. In de Ngelmoe zijn de dogmatiek en moraal der Javanen begrepen. Zij bevat de schatten der godzaligheid voor dit en het volgend leven. Ja, die idee der Ngelmoe is zoo innig met dit volk verbonden, dat, waar de christen-prediker den Javaan ontmoet, en hem over het christendom spreekt, zijn eerste uitroep is: „Wel, wat nieuwe Ngelmoe is deze!? Ik heb haar nog nooit gehoord!" En waar die Christen dan bij ongeluk den naam JEZUS in plaats van NGISÅ of NGISÅ ROH-ALLAH gebruikt, is zijn afkeer reeds bepaald, want nu weet hij, dat zij de Ngelmoe londå (1) is. Een Javaan zonder Ngelmoe is bijna ondenkbaar.

De algemeene strekking, inhoud, waarde en hoedanigheid der Ngelmoe's kunnen wij niet beter aangeven, dan zulks reeds in de Mededeelingen (IV Deel pag. 213, 214) gedaan werd. Wij verzoeken daarom den lezer die blad-

(1) Hollandsche Wetenschap. RED.

zijden op te slaan, vóór hij deze beschrijving verder leest. Het is slechts ons doel, die Ngelmoe's, zoo mogelijk, nog nader op zich zelven te leeren kennen, gelijk wij die onder de Javanen aantroffen.

Het getal Ngelmoe's is inderdaad legio. Het mag wel als eene onmogelijkheid aangemerkt worden, ze allen afzonderlijk te willen opgeven. Uit de menigte, die wij van tijd tot tijd hoorden, zullen wij er eenige mededeelen ter karakterizering van het geheel.

Iedere Ngelmoe heeft hare eigene benaming en eigen rapal, d. i. spreuk, formule. Met voorbeelden zullen wij trachten de bedoeling toe te lichten.

Een zeker Javaan zal naar eene verwijderde plaats moeten. Het zal bijv. één dag reizens zijn. Het doel der reis vereischt spoed; zoozeer zelfs, dat hij, als hij één dag op reis is, noodwendig te laat zal komen; hij moet er binnen één, hoogstens twee uur zijn. Dit is echter eene bepaalde onmogelijkheid, als hij op de gewone wijze, 't zij te paard of te voet, moet reizen. Maar nu..... O, hoe gelukkig de man, die de Ngelmoe bezit, waardoor hij snel kan reizen! Het onmogelijke wordt door dezelve weggenomen! En hoe heet die Ngelmoe? Zij heet de Ngelmoe sèpi angin. Kent hij nu de rapal, spreuk, formule van deze Ngelmoe sépi angin, en spreekt hij haar slechts uit, dan kan hij reizen, snel als de wind; gelijk iemand reist in den droom! Hoe?... Na deze verklaring vroeg ik ook nog eens: „Maar hoe reist men dan?" „Snel als de wind; als in den droom!" was het antwoord. Ik trof ongelukkig nog niemand aan, die proefondervindelijk over de waarheid dezer Ngelmoe kon spreken.

En opmerkelijk genoeg: de Javanen, welken ik de rapal van deze Ngelmoe heb voorgelegd, zoowel als

de persoon, van welken ik haar geleerd heb, konden mij niet zeggen, wat zij beteekende. De zuiver javaansche woorden, die er in voorkomen, konden zij natuurlijk wel op zich zelf verklaren, maar den algemeenen zin, zoowel als de arabische woorden, niet.

Trouwens dit doet er voor den Javaan ook niets toe. Bij hem is het maar vereischte, de woorden uit het hoofd te kennen. Wis en zeker gelooft hij, dat de Ngelmoe hare kracht zal betoonen, als hij de woorden van de rapal maar kan uitspreken. Zeer dikwijls verstaat de Javaan die ngelmoe- of rapaltaal niet, en hecht hij er elke beteekenis aan, die hem op den oogenblik invalt. Voornamelijk komt dit door het aanwezig zijn van arabische en andere vreemde woorden in de rapal, en voorts door verbastering of verminking van de afzonderlijke woorden of geheele volzinnen, hetzij door weglating van een woord of van woorden, of wel door verminking van een woord door weglating of toevoeging van eene letter. Hoe dit mogelijk is, wordt ons duidelijk door de opmerking, dat deze Ngelmoe's onder het volk verspreid zijn, zonder geschreven, of gedrukte bronnen. Eens vroeg ik aan eenen Javaan: „maar van waar hebt gijlieden deze Ngelmoe's?" en kreeg ten antwoord: „Hoe zou ik 't weten! Kjai ..... kan u mogelijk die vraag beantwoorden? Die weet zeer veel van Ngelmoe's." En een-ander zeide: „misschien uit den Koran of uit de Santri-geschriften!"

Wat ik overigens van geen andere Ngelmoe's hoorde, is met de bovengenoemde Ngelmoe sèpi angin het geval: namelijk, dat er aan het verkrijgen van hare kracht of werking, aan de mogelijkheid harer toepassing, een voorwaarde verbonden is, die ik, om het

kiesch gevoel des lezers niet te kwetsen, hier moet verzwijgen.

Hoe vlottend de voorstelling der Ngelmoe's is, mag ook daaruit blijken, dat men niet overal aan dezelfde Ngelmoe dezelfde werking toeschrijft. Soms verschillen die krachten of werkingen; soms ook treft men aan, dat er op de eene plaats slechts ééne, en op eene andere meerdere werkingen aan ééne en dezelfde Ngelmoe verbonden worden. Zoo hoorde ik overal aan de Ngelmoe sépi angin de boven beschreven werking toekennen, terwijl ik op eene enkele plaats nog twee andere krachten aan deze zelfde Ngelmoe hoorde verbinden, namelijk 1°. „iemand op zijn woord, oogenblikkelijk door een walat te doen getroffen worden," en 2°. „een vertrek, in hetwelk een licht ontstoken is, te kunnen binnentreden, zonder door de aanwezigen gezien te worden." Dit geschiedt, door dat de binnenkomende zich vereenigt met de stralen van het licht, waardoor hij voor anderen onzigtbaar is, maar zelf alles kan zien, wat in het vertrek aanwezig is.

't Mag echter zijn, dat mijn berigtgever zich in het laatste vergiste. Immers heeft men voor dat doel eene afzonderlijke Ngelmoe met haar rapal, genaamd de „Ngelmoe sèpi gĕni" (gĕni, vuur). Wij moeten hier echter ook nog opmerken, dat er wel meer werkingen of krachten zijn, waarvoor twee of meer verschillende Ngelmoe's gegeven zijn.

Ngelmoe's zamengesteld met het woord „Sèpi" (1) zijn er nog veel meer. Wij noemen alleen nog de Ngelmoe sèpi tojå (tojå, water), waardoor men het vermogen

---

(1) Volgens POENSEN zamengesteld uit het voorzetsel sa en epi = ipi = impi = droom. Sèpi zou dus beteekenen: gelijk een droom. RED.

verkrijgt, van „op het water te kunnen wandelen, of ook wel op den bodem der zee, zonder gevaar voor verdrinken".

Nog grooter in getal zijn de Ngelmoe's, wier benamingen zamengesteld zijn met het javaansche „péling" (1). Van dezen noemen wij in de eerste plaats de Ngelmoe péling kraton (kraton, koningrijk). Door het bezit dezer Ngelmoe zal men, gestorven zijnde, als zoon van eenen aanzienlijke of vorst, weder geboren worden, en een koningrijk verwerven! Het geloof aan zielsverhuizing spreekt zich in deze, en ook in al de Ngelmoe's met de zamenstelling „péling", zeer duidelijk uit. Het onbestemde en zwevende in de voorstelling der Javanen blijkt ook hier weêr, als anderen aan deze Ngelmoe het vermogen verbinden, dat men gestorven zijnde, en weder geboren, zich als dan alles zal kunnen herinneren, wat men vroeger op aarde wist. De eerste verklaring zal ongetwijfeld, reeds volgens de benaming, wel het digtst aan de waarheid zijn, (hoewel het tweede vermogen er ook wel aan verbonden mag zijn; waarom toch niet?); en de laatste werking mag verbonden zijn aan het bezit der Ngelmoe péling djatiné of péling sa-djati, van welke reeds in de Mededeel. (IV Deel, pag. 218) berigt werd, dat men, door haar bezit de „djatiné" (werkelijkheid) verkrijgt, en „het sterven leven, het ondergaan, opgaan wordt."

Een andere Ngelmoe, met de zamenstelling „péling" heeft tot benaming Ngelmoe péling djantoeng (djantoeng, de diepste grond des harten). Zij mag het eigendom zijn van dien man, welke zich tot plĕng

---

(1) Zie over dit woord en de ngelmoe's, wier benamingen met hetzelve zamengesteld zijn, Mededeel. IV Deel, blz. 218 v.v.

klalĕng-wordens toe gedacht en gezonnen en gestaard heeft (1), even als die andere, welke de Ngelmoe péling lintang tranggånå bezit, van welke benaming het woord lintang – ster, en tranggånå als „benaming van eene ster of gesternte" verklaard wordt, en deze Ngelmoe dus heet: „de bewustheid van (het zinnen op) de ster Tranggånå," eene benaming, die even vreemd zal klinken, als die andere: Ngelmoe péling djagad toentoeng, d. i. „de bewustheid van (het zinnen op) des werelds uiterste punt." De laatsten zijn zeker zwevender, dan de ngelmoe péling kĕntjånå door welke men, in de volgende geboorte, goud (kĕntjånå), véél goud verkrijgt. Men zal alsdan zeer rijk worden. Meer echter beveelt zich eene andere verklaring aan, die zegt, dat het bezit dezer Ngelmoe hetzelfde aanbrengt als de Ngelmoe péling djatiné, en daarom eene heerlijke, gouden bewustheid is.

Maar genoeg over deze soort van Ngelmoe's. Zij hebben alle betrekking op de tweede geboorte, en zijn in zin en strekking kennelijk onderscheiden van al de andere. De bezitters dezer Ngelmoe péling getroosten zich dikwijls in dit leven véél, zeer veel, om tot de heerlijkheid der tweede geboorte te geraken. Zij mogen de nakomelingen zijn van die rigting van vroegere eeuwen, welke hare diepe en zedelijke gedachten in de woorden uitdrukte, welke thans den inhoud der rapal's van de Ngelmoe péling uitmaken; maar thans niet meer verstaan noch begrepen worden; ja! niet eens zuiver woordelijk bewaard bleven! Het tegenwoordige geslacht, stomp en dom, ziet in al die gedachten niets meer dan

---

(1) [illegible] Men zie over dit woord Mededeelingen, IV Deel, blz. 224.

een rapal, eene spreuk, eene formule, en dreunt die maar op, om 't even of 't die verstaat of niet; en de voor hen zich daaraan verbindende gedachte is zoo zinnelijk als materialistisch mogelijk.

De invloed en uitwerking van het beoefenen dezer Ngelmoe péling is daarom echter niet minder treurig op de zedelijkheid, of liever op den geheelen inwendigen mensch. Zij toch vernietigt het verstand, dooft alle beter gevoel uit, doodt iedere opwelling des gemoeds, die edel en goed zou kunnen genoemd worden, vermoordt het waarachtig menschelijke in den mensch, en doet hem terugzinken in dien vreeselijken toestand van zelfbehagen en zelfgenoegzaamheid, die hem met een Kaïns-gemoed om zich laat heenzien, en alles doet verachten en bespotten, wat nog edel, menschelijk in deze wereld mag genoemd worden.

Wij zullen nu spreken over die menigte Ngelmoe's die men in het dagelijksch leven aanwendt, en die in verschillende gevallen van goede dienst zijn. De Ngelmoe's met de zamenstelling van het woord „sépi" welke wij boven bespraken, behooren tot deze klasse. Zij kunnen intusschen ook zoowel tot die Ngelmoe's gebragt worden, wier werkingen onschadelijk en onschuldig of wel voordeelig en nuttig zijn, als tot die klasse, welke kwaad en onheil berokkenend of onzedelijk in strekking zijn. Een verre togt in eenen zeer korten tijd te willen afleggen, kan toch zoowel noodig zijn, om een ander een' zegen als een' vloek te brengen; zoowel om aan de ingevingen van liefde en vriendschap des harten te voldoen, als om eenen vijand, in zijnen haat, bitter en doodelijk te kunnen treffen.

Tot de klasse der Ngelmoe's wier werkingen goed, of kwaad zijn, al naar de omstandigheden, in welke

zij aangewend worden, behoort o. a. de Ngelmoe wĕloet poetih (witte aal of paling), door wier bezit, d. w. z. uit het hoofd leeren en opzeggen van haar rapal (1) op een oogenblik, dat men met touwen of ketenen gebonden is, deze van zelf weêr los gaan, waardoor de gebondene dus weêr in vrijheid verkeert. Eene soortgelijke is de Ngelmoe soempĕt bĕdil", door welke het geweer (pistool) belet wordt te ontbranden, want als men de rapal van deze Ngelmoe uitspreekt, op het oogenblik, dat men beschoten wordt zullen de geweren der vijanden weigeren, en niet kunnen ontbranden. Maar die vijand, wiens geweer door deze Ngelmoe krachteloos, onbruikbaar werd gemaakt, behoeft daarom nog niet verloren te zijn. Neen, de goden hebben er ook voor gezorgd, dat hij een Ngelmoe hebbe, waarmeê die van zijnen tegenstander kan bezworen worden. Immers zoodanig is de werking van de Ngelmoe pĕnatasan welke het geweer, als het weigert, doet ontbranden en de bezwering der Ngelmoe soempĕt bĕdil wegneemt. Maar meer nog. Om van zijn schot zeker te zijn, behoeft men slechts de rapal der Ngelmoe sirwéndâ uit te spreken, en legt men met het geweer aan, dan treft men ook bepaald. Ja, nog gemakkelijker, er is zelfs een Ngelmoe tĕnoeng, eene betoovering, door welke men zijn' vijand kan doen getroffen worden en dooden, zonder zelfs een wapen te bezitten.

Dergelijke Ngelmoe's' dienstig in den strijd, zijn er in

(1) De »rapal" der »Ngelmoe wĕloet poetih" ([illegible]) luidt aldus: [illegible]

menigte. Die wij tot dusver opgaven, hebben allen betrekking op den strijd met schietgeweer. Ook voor den strijd met krissen, pieken enz. en voor vechtpartijen heeft men afzonderlijke Ngelmoe's. Eigenaardig is van dezen de Ngelmoe bålå srèwoe, het verduizendvoudigd heir. Ziet, daar staan twee strijdende partijen tegen over elkander. De overwinning is twijfelachtig. Hoort, daar spreekt de aanvoerder ééner partij de rapal (Ds. BRUMUND zou zeggen: „het schietgebedje") uit der Ngelmoe bålå srèwoe en... zijn tegenpartij gaat onmiddelijk op de vlugt. Wat mag hier gebeurd zijn? De Ngelmoe bålå srèwoe heeft bewerkt, dat zijn tegenstander „iederen afzonderlijken man van zijn gevolg als duizend heeft geteld," en bevreesd voor de overmagt, ging hij op de vlugt.

Daar ginds ziet gij twee Javanen in hoogloopenden twist met elkander, gereed hunne krissen te ontblooten, om een' strijd op leven en dood aan te gaan. De één toont duidelijk niet de minste vrees te koesteren, en gedraagt zich zelfs brutaal tegenover een' tegenstander, die naar voorkomen en houding zeker niet voor hem behoeft onder te doen.

Verwondert u echter niet al te zeer over zijn doen, want hij is zeker van zijne zaak, en weet wel wat hij begint. Hij bezit de Ngelmoe lĕmboe sa-kilan (lĕmboe, koe, sa-kilan, een span, gemeten den versten afstand van den top des duims tot den top des middelsten vingers). Vóór de twist begon, dien hij al sedert lang had gezocht, om zijne wraak aan zijnen vijand te kunnen koelen, vóór den twist had hij deze Ngelmoe in bezit gekregen, en toen hij tot den strijd zou uitgaan, had hij eerst haar rapal uitgesproken, zeggende: „Ingsoen matjĕq adji-koe Si Lĕmboe sa-kilan!

Njat–njat sådå lanang. Dåwå toenå–tjĕndĕq loepoet–loepoet saking Allah! Amin! Amin! Amin!" (1) d. i. „Ik doe mijn gebed Si Lemboe Sakilan! (Als hij) dreigde om te slaan, opheft (de) Sådå lanang (iets waar men meê slaan kan, bijv. zweep, stok etc.) – (is die) lang, (slaat hij) bezijden, (is die kort (slaat hij) mis–mis van wege Allah! amen!" En Allah, die hem deze Ngelmoe bezorgde, zal hem ook onkwetsbaar in het gevecht maken, en de overwinning bezorgen.

Waar het eene vechtpartij geldt, zonder wapenen, zal de bezitter der Ngelmoe gĕloet (worstelen door elkander om het lijf te pakken) (2) zoodanig door hare kracht ondersteund worden, dat hij zijne tegenpartij met gemak op den grond zal kunnen werpen, en meester zijn.

Ngelmoe's, dienstig in het dagelijksch leven nuttig om in het een of ander werk gemakkelijk te slagen, zijn er insgelijks in menigte.

Gelijk de koopman zijne Ngelmoe pĕnglarisan (middel, kunst of toovermiddel, om zijne waren goed en spoedig te kunnen verkoopen), zoo heeft ook de vogelaar zijn Ngelmoe pagĕndaman (bezwering, betoovering), door het uitspreken van wier rapal de vogels zich uit vrije beweging rondom hem zullen verzamelen,

---

(1) [illegible]

(2) De „rapal" der „Ngelmoe gĕloet" ([illegible]) luidt: [illegible]

en hij ze slechts voor het grijpen heeft. Zoo heeft ook de arbeider zijn Ngelmoe rådjå djannas waardoor hij met gemak den diksten boom van de hardste houtsoort zal kunnen doorhakken; even als ook de man, die een' zwaren last te dragen heeft, zijn Ngelmoe Pĕtimboelan door het uitspreken van wier rapal de zwaarste last ligt, en gemakkelijk te dragen valt. En eindelijk heeft ook de man, die in een hoogen boom moet klimmen, dat in gewone gevallen zeer moeijelijk en niet zonder gevaar te doen zou zijn, zijne Ngelmoe badjing kiring (badjing, eekhoorn, en kiring, een oude klapper, ook een oud man), door welker kracht hij zonder vrees, en zeer gemakkelijk tegen den meest moeijelijk te beklimmen boom zal opgaan, met het hoofd benedenwaarts gekeerd, zal kunnen nederdalen, of ook langs een touw zal kunnen op en neêrdalen, indien dat aan de noord- of zuidzijde des booms bevestigd is.

Een' reiziger zou het op weg wel eens kunnen gebeuren, dat hij Djadjillannat, dien boozen geest, ontmoette. Opdat hij alsdan in dien mensch niet vare, en hem tot een' bezetene make, heeft men een bepaalde rapal (1)

---

(1) Omtrent „Djadjillannat" ([illegible]) vergelijke men Mededeel. IV Deel, pag. 230 en de noot, als ook Adji Såkå woordenlijst op het woord [illegible] De bedoelde „rapal" luidt aldus: [illegible] (*)

(*) Djadjillannat is eene verbastering van het arabische daddjál alaihi la'nat = de daddjál, op wien vloek moge rusten! De daddjál (eig. dadjdjál) is een gedrocht dat bij de wederkomst van JEZUS op aarde tegen hem zal optreden en door hem overwonnen zal worden, volgens de overlevering der Mohammedanen. Overigens merken wij op dat POENSEN nog meer rapals gegeven heeft. Het daarvan medegedeelde achten wij genoeg. Eene vertaling van deze aaneengelijmde klanken is veelal niet mogelijk. RED.

uit te spreken, en den booze zal zijne magt ontnomen zijn. Ook gebeurt het wel eens, dat de een of andere sétan, booze geest, in eene désâ komt, en allerlei verwoestingen aanrigt. Er is een rapal gegeven, die dien vijand zal verdrijven. — Een reiziger zou op weg een' tijger kunnen ontmoeten: een rapal zal hem van den weg afhouden of doen verdwijnen. En waar de elementen der natuur in hunne verhevene werking den mensch beängstigen en vrees aanjagen, daar zal een rapal het hart gerust stellen, dat de bliksem ten minste geen kwaad en verwoesting onder de menschen zal aanrigten.

Geen wonder, dat bij al deze gaven en zegeningen, de goden ook nog Ngelmoe's om rijk te worden hebben gevoegd, om vruchtbaarheid, schoonheid, gezondheid, enz. enz., te geven, tot in het bespottelijke of onzedelijke toe.

Iemand begeert eene zekere vrouw of maagd voor zich tot echtgenoot. Hij wende slechts de Ngelmoe djaran goejang pitoené (een paard tot zevenmaal in het wed brengen) aan. Een anders vrouw is heimelijk van hem gevlugt, hij spreke slechts de rapal der Ngelmoe poetĕr giling (molen draaijen) uit, en zij zal, zonder dat hij verder eenige moeite behoeft te doen, weder tot hem terugkomen. Een ander heeft een slecht, afzigtelijk, of wel min behagelijk gezigt, er is zoowel eene Ngelmoe, waardoor hij, voor eenen bepaalden tijd, als eene, waardoor hij voor altijd, een schoon, aangenaam voorkomen zal verkrijgen; terwijl wederom eene andere Ngelmoe zijn gelaat op een' afstand gezien, als schoon, zal doen voorkomen, maar digtbij gekomen, in deszelfs waren toestand.

Deze laatsten stellen den overgang daar tot die Ngelmoe's, die meer bepaald van onzedelijke strekking, of

kwaad en onheil berokkenend aan anderen, zijn. Wij merkten het boven reeds op, dat eigenlijk bijna iedere Ngelmoe tot zoodanig doeleinde kan aangewend worden. Ds. BRUMUND heeft ons in zijne „Indiana" (1 Deel, pag. 232 v.v., en 250 v.v.), reeds een paar treffende voorvallen medegedeeld van het aanwenden dezer Ngelmoe's. In waarheid, vreeselijk zijn de gedachten, die zich aan deze Ngelmoe's verbinden, en die het javaansch gemoed van eene zeer treurige en beklagenswaardige zijde te aanschouwen geven. Heeft de Javaan een' vijand, een Ngelmoe zal hem in staat stellen, dien vijand zonder zijn dadelijk toedoen zelfs, te doen sterven! Koestert hij eene verterende wraak jegens iemand, een Ngelmoe zal hem het zoete genot der wraak verschaffen, en dien mensch aan zijne voeten in het stof doen kruipen als een worm! Is er nijd, afgunst, jaloezij in het hart, een Ngelmoe zal den persoon, die oorzaak daarvan is, wel kunnen treffen, en met éénen slag verpletteren! Woelen er hartstogten en lusten in het zondige vleesch, een Ngelmoe zal die allen bevredigen, en men zal, met goedkeuring der goden, zijn' wellust bot kunnen vieren naar wensch. Voor welke ondeugd, voor welke ongeregtigheid en zonde is niet eene Ngelmoe gegeven, die haar in het gewaad des lichts en der reinheid doet verschijnen, en den mensch de vrijheid en gelegenheid geeft, zich aan haar over te geven?

En waar blijft ten slotte het begrip van zonde, als iedere zonde op zich zelve, met zulke blijkbare, proefondervindelijke hulp en goedkeuring der goden kan bedreven worden?

En welk begrip van God blijft daar over, waar Hij zijne eere met zoo velen deelen, zelfs bij hen achterstaan moet, en iedere, ook de meest afschuwelijke, lage

en verachtelijke zonde, door zijne hulp doet gelukken en feitelijk als geen zonde verklaart?

Welk? .... Maar is het wel te veel gezegd, als wij beweren, dat het gros dezes volks „zonder God, zonder geregtigheid en deugd" leeft?

Niet iedere Javaan is „rijk in deze ngelmoe's." Vele Javanen kennen de boven medegedeelde niet. Neen, dat zijn alleen de bijzonder bevoorregten! 't Is evenwel bezwaarlijk aan te nemen, dat er één Javaan in die menigte der déså's zal aangetroffen worden, welke geheel zonder – in geen geval ten minste zonder geloof aan het waarachtige dezer Ngelmoe's – is! Vraagt het hem. echter niet op den man af, want hij zal, vooral als gij een Europeaan zijt, wel zeer positief volhouden, dat hij volstrekt geen Ngelmoe bezit. En dit kan dan ook wel in zooverre waarheid zijn, dat hij geene der bovengenoemde Ngelmoe's bezit, maar alleen zeker gevoel of overdenken, bidden in zijn hart waarneemt, en „in zijn hart slechts," zonder meer, zijne Ngelmoe beoefent. Hij heeft alleen de „Ngelmoe des harten." De wachter zal dan bijv. des nachts tot de maan, die hij als Allah aanmerkt, of de wandelaar op den weg, al gaande, tot de Zon, die hij evenzeer als Allah benoemt (men heeft het mij zelf bekend) „in zijn hart" bidden, en een rapal, altijd „in zijn hart" opzeggen. Dezulke ontsteekt geen wierook, houdt geen vasten, gelijk velen bij het aanleeren der boven beschreven Ngelmoe's, hij spreekt geen woorden uit, of knielt niet bij het uitspreken der rapal, neen! 't geschiedt alles „sa–lĕbĕtté mannah–koelå" „in mijn hart" slechts. Dit is zijn Ngelmoe.

Naauw hangt met de Ngelmoe's het geloof der Javanen aan „goede of kwade" dagen zamen. Alleen in

vorm gewijzigd, is het de uiting, de openbaring van denzelfden geestelijken toestand. Wij zullen trachten eenige voorstelling van hunne berekening te geven.

De berekening der goede of kwade dagen is, zoowel voor goede als kwade ondernemingen, van het hoogste belang. Bij die berekeningen heeft iedere dag een bepaald cijfer, mij als volgt, opgegeven:

Zondag	5	Woensdag	7	Zaturdag	9
Maandag	4	Donderdag	8		
Dingsdag	3	Vrijdag	6		

Gelijk bekend is, rekent de Javaan ook nog bij Pasar-dagen, vijf in getal, welke ook ieder een bepaald cijfer hebben, als:

Kliwon	8	Païng	9	Wagé	4
Légi	5	Pon	7		

Een dief wil zeker huis ondergraven om te stelen. Nu is het echter voor hem de vraag, welke daartoe de meest gunstige en geschikte tijd is, des avonds, middernachts, of tegen het aanbreken van den dag? De Naptoe (het cijfer, ter aanwijzing van een' dag of zekeren tijd, door berekening, verkregen) zal hem dit zeggen. Hij heeft bijv. plan op zondag, tevens kliwon, te gaan stelen. Nu weet hij, dat zondag 5 en kliwon 8 heeft; 5 + 8 maakt 13. Hij telt dus: adam ('savonds) 1, 'åwå (Eva, middernacht) 2, iblis (de duivel, tegen den morgen) 3, adam 4, 'åwå 5, iblis 6, adam 7, en zoo voort tot 13, dat valt op adam, 's avonds. Wil hij dus op zondag-kliwon gaan stelen, dan moet hij des avonds tegen 9 à 10 uur dat doen, want anders zal hij ontdekt en gepakt worden. Kwam hij bijv. te middernacht, dan zou zijn voornemen mislukken.

Een ander voorbeeld. Een Javaan zal een paar koeijen naar eene andere plants willen drijven. Hij lette daarbij vooral op den dag van aankomst. Zijne reis zal bijv. 1½ dag duren. Op zondag-kliwon zou hij 's morgens willen vertrekken, en maandag-lĕgi dus ter bestemde plaats aankomen. Is deze een goede dag of niet, om aan te komen? Hij berekent: maandag heeft 4 en lĕgi 5; 4 + 5 = 9. Nu begint hij te tellen op de volgende benamingen: soekoe, boetå, gadjah en watoe, die men laat beteekenen: pooten (voor–), hoofd, ligchaam en staart. Soekoe 1, boetå 2, gadjah 3, watoe 4, soekoe 5, boetå 6 en zoo voort tot 9, dat op soekoe valt.

Valt echter de „naptoe" op soekoe, dan zal het beest ongetwijfeld spoedig zijn pooten breken, gelijk wanneer die op boetå valt, het spoedig dol of woest zal worden; op gadjah ziek worden en sterven, terwijl watoe alleen een' goeden dag voor aankomen voorspelt. Het is hem dus niet aan te raden, op maandag-lĕgi met de koeijen te arriveren, want 9 valt op soekoe, (pooten). Men stelle dus de de reis uit, of vervroege haar, om den dag van aankomst op watoe te doen vallen, dat bijv. het geval zal zijn op dingsdag-paing, want 3 + 9 maakt 12, en 12 valt op watoe. Naar mij gezegd werd, behoeft men niet den dag van vertrek in aanmerking te nemen: aankomen is hoofdzaak.

Nog een voorbeeld. Een Javaan wil een huis bouwen. Is het b. v. heden, donderdag-wagé, daarvoor een geschikte dag of niet? Donderdag heeft 8 en wagé 4; 4 + 8 = 12, en men telle op de benamingen rĕspati, rågå, sĕmpojong, aan welke de beteekenis gegeven wordt van het geheel (des huizes), hetgeen in huis is, en het in den grond steken der staande

balken, en die het volgende te kennen geven: bouwt men op een' dag, die op rěspati valt, dan zal de bouw gelukken, en het huis gelukkig zijn; op rågå, dan zal men dikwijls bestolen worden; de beste, digtste wand zal den bewoner niet beveiligen, zoo min als een getrouw en ijverig waken. Terwijl op sěmpojong, het huis, hoe goed en sterk ook gebouwd, spoedig om zal waaijen. Wij hadden donderdag-wagé, te zamen 12 makende, gekozen, doch dit is geen goede dag, wijl 12 op sěmpojong valt. Het cijfer 13 b. v. te verkrijgen op zondag-kliwon zal beter zijn, daar 13 op rěspati valt.

Dergelijke berekeningen, of de dagen goed dan wel kwaad zijn, past men op alle mogelijke ondernemingen toe, b. v. op het bebouwen der sawah's, waarbij men op dezelfde wijze als boven te werk gaat, alleen andere woorden gebruikende: srikitri, dånå, lijoe en pokah.

Maar ook afgezien van deze berekeningen heeft men dagen, voor bepaalde doeleinden als goed of kwaad geacht. Ik had onlangs bamboe noodig, en zond bij eenen Javaan, niet ver van mijne woning, of hij mij een paar boomen wilde verkoopen. 't Was, ongelukkig! donderdag-wagé, en op dien dag wilde hij, noch de anderen, bij wie ik verder liet vragen, een' boom laten kappen, omdat, als men op donderdag-wagé bamboe kapt, in het vervolg op die plaats geen bamboe meer groeijen zal. Wilde ik ze den volgenden dag, vrijdag-kliwon, hebben, dan kon ik ze krijgen. Ik was genoodzaakt tot den volgenden dag te wachten.

Dat er, behalve deze berekening en dit inachtnemen der dagen nog eene menigte andere bijgeloovigheden onder dit volk aangetroffen worden, zullen wij wel naauwelijks behoeven te vermelden. Of wilt gij ook daarvan

nog eene kleine proeve? Welnu — een Javaan wil een huis bouwen; weet gij wel, waar hij dan naauwkeurig op letten zal? Dat het vooral niet tusschen twee andere huizen op ééne rij kome te staan, welke beide door leden ééner familie bewoond worden, want dan zou zijn huis een grijå gotong of grijå gapit zijn; een huis, dat gedragen, geklemd wordt. Men zegt, dat zijn huis dan „te warm” is, en de bewoners door ziekten en ongelukken bezocht zullen worden. Hij zal zijn huis dus op eene andere plaats zetten. Ook op de sawah's past men hetzelfde toe. De middelste van drie sawah's, van welke de beide anderen aan de leden ééner familie behooren, zal geen vrucht dragen, of wel de bezitter zal ongelukkig worden.

De lezer zal ongetwijfeld wel eens gehoord of gelezen hebben van eene soort van hagedis of kameleon, welke in de indische huizen zoo onafgebroken zijn „tjèkko! tjèkko!” kan uitgalmen! Welnu — de Javaan, gezeten of gelegen op zijn balé-balé, zal er vaak naauwkeurig acht op geven, hoeveel malen dat beestje zijn „tjèkko! tjèkko!” herhaalt, want daaruit kan hij berekenen, of een zeker voornemen slagen zal of niet — of hem geluk of ongeluk zal wedervaren!

Maar waartoe meer? O. a. ook Ds. BRUMUND in het 2e stuk zijner „Indiana”, (pag. 120 en 121 v.v.) gaf ons reeds de beschrijving van een paar andere proeven van dit bijgeloof. Het beschrevene zal voor ons tegenwoordig doel voldoende kunnen geacht worden.

(Slot volgt.)

DE OORSPRONG, DE GRONDSLAG EN DE METHODE DER ZENDING.

DOOR

N. GRAAFLAND.

"Gaat henen, maakt alle volken tot mijne discipelen." Matth. 28: 19a.

Was het toeval, of lag er eene beteekenis in, dat ik van meér dan eenen vriend het woord, dat boven dit stuk geplaatst is, mede kreeg als parool op mijne terugreis naar Indië? — Was het een woord gerigt tot den zendeling, die reeds veertien jaren met dat woord voor de aandacht had gearbeid, of was het op kristal gegraveerd, in brieven en boeken geschreven, naar aanleiding van de beweging op het gebied der zending in onzen tijd? — In ieder geval was het, hoewel een zeer bekend, toch een veel beteekenend woord. Ik nam het meer ter harte, het trok in de stille uren, die ik thans aan boord geniet, meer mijne aandacht, dan mijne vrienden welligt vermoed hebben.

Ja, het is een woord naar onzen tijd! Waarom zouden wij de oogen sluiten voor wat er om ons geschiedt? Veeleer acht ik het duren pligt, te letten op de teekenen der tijden; ons zelven en onze zaak te beproeven; en rekenschap te geven van wat wij willen, en wat wij doen. Hoewel daartoe niet opzettelijk uitgenoodigd, vond ik mij, door de aandacht te vestigen op het boven geschreven

woord, aangespoord, om mijne gedachten eens mede te deelen aangaande den oorsprong, den grondslag en de methode der zending. Het zal een woord zijn, ongekunsteld en zonder lange overweging uit de pen gevloeid: eene eenvoudige voorstelling van mijne beschouwing van het standpunt der zending. Zal ik niets nieuws geven, het zal dan toch kunnen gelden als eene getuigenis.

De Heer had zijn werk op aarde voleindigd. Met innige zelfvoldoening kon hij terugzien op die afgelegde loopbaan. Hij was het land doorgegaan, goed doende; Hij had zich betoond als het licht der wereld; — en Hij had der wereld het leven gegeven. Daar stond Hij te midden der zijnen. Zijn blik rigt zich voorwaarts: de ure der scheiding is nabij. Zal zijn werk verloren gaan? Zal Hij te vergeefs geleefd en geleerd hebben — te vergeefs zich zelven opgeofferd? — Neen: zijn oog dringt in de toekomst, en Hij gelooft, Hij weet het, dat Hij niet te vergeefs gearbeid heeft. Het zaad door Hem gestrooid zal ontkiemen en vruchten dragen, want alzoo is het de wil des Vaders, — opdat de wereld het leven hebbe in zijnen naam: „als ik verhoogd zal zijn, zal ik ze allen tot mij trekken."

De wereld! — was het niet vermetel in den profeet van het onbekende Nazareth, te verwachten, dat Hij met zijne leer de wereld zou doortrekken, — de wereld overwinnen? En toch kon Hij zeggen: „Leer van mij, dat ik zachtmoedig ben en nederig van harte". Neen, er sprak overtuiging en bewustheid in, dat Hij uit God was, door den Vader gezonden, om niet enkelen, maar der wereld het leven te geven. Waarlijk daar was geen zelfverheffing in dien nederige bij uitnemendheid, geen overspanning bij die rustige beschouwing van de toekomst:

daar was eene krachtige overtuiging, een welgevestigd bewustzijn, die zich sterkten in het geloof aan de schitterendste uitkomsten, niettegenstaande den grooten tegenstand, dien Hij had ondervonden, en met het oog zijns geestes voorzag. Ziet, er was niets dat Hem heerlijke uitkomsten kon spellen, als zijne hoop en zijn vertrouwen niet waren gevestigd op de waarheid zijner leer en de deugdelijkheid zijner zending: zij was uit God, — en zijne zaak was de zaak van God zelf. Daarom werd Hij niet door twijfelmoedigheid bevangen, toen Hij daar stond, te midden dier eenvoudigen, — die elf getrouwen, — en gereed stond hun den lastbrief mede te geven op hunnen levensweg, als Hij van hen zou zijn weggegaan. Is het niet of gij het leest met zoo vele woorden: wel zijt gij weinigen en zwak van kracht, — maar vreest niet: „Mij is gegeven alle magt in hemel en op aarde. Weest daarom niet vervaard voor de taak, die u wordt opgelegd: Gaat henen, maakt alle volken tot mijne discipelen."

Maar zoo dergelijke wensch zich kan vestigen in den nederige van hart, en die verwachting zich grondt in een krachtig geloof en degelijk bewustzijn van zijne zending, — is het dan toch niet te veel te willen, dat alle volken zijne leer zullen aannemen, door zijnen naam tot God komen, en in het geloof in Hem zaligheid vinden? Is het geen te hooge gedachte van eigene overtuiging en wetenschap? Is daar niet eene bekrompenheid, een geest van uitsluiting?

Slaan wij het oog op al wat er van godsdienst en godsdienststelsels bestond ten tijde van JEZUS omwandeling, dan zal wel niemand den wensch ongerijmd achten, dat alle volken, die toen nabij en verre, voor zooveel zij bekend waren, de leer van JEZUS mogten aannemen. Die godsdiensten waren in verval, hadden getoond geen in-

wendige levenskracht te bezitten, om zich verder voort te planten, en de volken op te leiden tot zedelijke ontwikkeling. Uit het verval, waartoe zij gekomen waren, konden zij zich niet weder opheffen. Latere onderzoekingen hebben nog meer aan het licht gebragt van het schoone en goede, dat er in onderscheidene godsdienststelsels te vinden is. En werkelijk,, er is veel daarvan in het Hindoeïsme, de leer van ZOROASTER, en het Islamisme: maar wat men ook schoons en goeds moge aantoonen, — het Evangelie vindt men daarin niet terug. Hier is het eene philosophie, die weinig zich rigt tot het leven des volks, en daarom ook het volk in geen enkel opzigt heeft opgerigt uit het verval, waartoe het in zedelijk opzigt gekomen was. Daar weder is het eene verhevene zedeleer, maar die zich niet weet te rigten, tot de inwendige verandering van den mensch. Elders is het weder een dood formalisme, waaraan de welligt betere leer geen leven weet toe te voegen. En ga ik naar onzen Indischen archipel, en laat daar mijn oog weiden over de heidensche godsdiensten, die wij daar vinden, ach! dan is alles zoo arm, en dood, en ledig, en nietig, dat er waarlijk geen uitzigt is, dat zich uit die godsdienst–elementen iets goeds en grootsch zal ontwikkelen voor het zedelijk en geestelijk heil dier volken.

Vergun mij ook ditmaal te spreken over de Minahassa, — het land, dat ik ken met zijne bewoners. Het goede, dat er is, heb ik getoond te waarderen: — die erkenning van eene hoogere magt, — dat afhankelijkheidsgevoel, — dat bidden, — die dank in een enkel geval voor genoten weldaden, — die naauwgezetheid in de uitoefening van godsdienstplegtigheden, — dat opnemen van godsdienst in alle levensmomenten, — voorwaar, wij zullen ze niet gering schatten. Maar wat wij zeggen mogen:

„Dat teekent een' ijver eene betere zaak waardig." Ja, de Alifoer diende iets als boven hem, — maar de voorwerpen zijner vereering waren zijns gelijken, — zijne voorvaderen; hij gevoelde zich afhankelijk tot in de geringste bijzonderheden; maar in plaats van kinderlijk vertrouwen was het bange vrees, kinderachtige angst; en waar hij zich beklemd gevoelde tegenover de goden, nam hij list en verschalking te baat, om zich weder te redden. O! men lette slechts op de verhouding van den mensch tot die goden, — als van vijandige magten, die elkander bespieden, waarbij de mensch zwak is, en alleen toevlugt kent tot list, en waarbij de goden naijverig op hunne eer, altijd gereed zijn met toorn, ongelukken, ziekte en dood te bezoeken, wie zich vergrijpt aan vastgestelde gewoonten; men moet het zien, hoe de mensch schrikt op het geluid van den vogel, een' afgezant der goden; hoe hij met geheimzinnig vreesachtigen blik terug gaat naar huis bij de ontmoeting van eene veldmuis op zijnen weg; hoe hij het stuk lands, dat met moeite ontgonnen en bewerkt is, laat liggen zonder gebruik, als eene slang daarover is gegaan; — men moet dit alles van nabij hebben gadegeslagen, en men zal ten volle overtuigd zijn, dat dit niet de betrekking kan en moet zijn van den mensch tot zijnen God, — dat uit dergelijke betrekking nooit iets goeds en schoons kan geboren worden, en dat daar geen sprake kan zijn van ontwikkeling tot hoogeren zedelijken toestand.

Of zou men dit welligt kunnen wachten van hun bidden? — Men leze de gebeden, die Br. WILKEN (1) mededeelt, en men zal gemakkelijk opmaken, wat men van hun bidden te denken hebbe. Hun gebed gold altijd

---

(1) Zie Mededeelingen, D. VII, blz. 121, 4, 5, 9; 145, maar vooral blz 154, e v, voorts blz. 306, e v. RED.

stoffelijke belangen, en werd voor het meerendeel bezweringsformulier. Een lang leven, veel padi en menigte van goederen verlangden zij door het gebed; als zij het huis verlieten, baden zij om afwending van gevaar en ongeluk; en zelfs waar zij baden, dat de goden hen mogten leiden op den regten weg, werd daarmede aangeduid, dat zij mogten behoed worden voor aanvallen van vijanden en andere ongelukken. Het gebed was daar geen gemeenschapsoefening met de goden, maar kwam meest voort uit vrees voor ongeval en voorzorg tegen schade. Aanleiding en kiem tot hoogere ontwikkeling vind ik ook daar evenmin.

Zelfs in hunne fosso's — hunne godsdienstige feesten —, ingesteld tot herdenking en vereering der goden, vind ik die kiemen niet. Ik wil hier nu niet gewagen van de fosso's in hare verbastering: zij waren bacchanaliën geworden, zoo als de Resident PIETERMAAT ze het eerst heeft genoemd; en hoewel ik ze zou kunnen aanvoeren, als bewijs van wat eindelijk die godsdienst geworden was, overgelaten aan eigen ontwikkeling; hoe zij de pest waren geworden voor het zedelijk en maatschappelijk bestaan der bevolking; hoe de godsdienstige idée was ondergegaan in verrigtingen van de laagste bacchus- en venusdienst, — toch wil ik hier alleen spreken van de fosso, zoo als ik meen dat die vroeger, — vóór eeuwen — onder hen kan bestaan hebben. Welnu, wat was die toen? — Eene uiting van het godsdienstig bewustzijn, — eene erkenning van genoten weldaden. Waardoor legden zij die erkenning aan den dag? — Door aan de goden, — de zielen der afgestorvenen, een offer te brengen: een stukje zwijnenvleesch, een weinig rijst en een schootje saguweer! — Het formulier daarbij gebezigd was: „O magtige goden! komt en eet rijst en varkensvleesch, en drinkt

saguweer, — en laat alle ziekten van ons verwijderd worden, en doet ons komen tot eenen hoogen ouderdom!"

Gij vindt hier iets schoons, — er is poëzij in die naïve offerande, en ter wille daarvan ziet gij gemakkelijk voorbij wat geringe gedachten zij voeden omtrent hunne goden. En gij zoudt geneigd zijn hier toch de kiem te vinden tot iets hoogers en beters: er lag eene gedachte van dankbaarheid in die vormen! — Ja, jammer maar dat die gedachte verstikt werd door vrees! . . . Als zij die fosso niet maakten, dat offer niet bragten, dan — maar gij weet het reeds. Ach, ik twijfel niet, of dankbaarheid was de eerste aanleiding tot die fosso's, maar de "vrees sloot de liefde buiten!"

En zou ik nu het volk alle zedelijke idéen ontzeggen? — Verre zij het van mij. Zij liggen als spranken van het eeuwige licht, van de waarheid, die het heelal doordringt, bij het volk verborgen, — maar helaas! zij zien ze niet; zij kennen ze niet; zij weten ze niet tot hun voordeel en geluk aan te wenden. In de legende van PANDAGIAN (1), die door hare ouders wordt versmaad en belasterd, omdat zij laat is uitgebleven, en zich heeft vermaakt met het noemen van de namen der goden, maar door dezen aan eene keten werd opgetrokken ten hemel, om daar als een varken, eerst gewasschen en geroosterd te worden, en daarna fijn gehakt, zoodat zon, maan en sterren zijn gevormd uit haar ligchaam, — zie ik wel degelijk de gedachte doorschemeren van eene vergelding door de goden aangebragt; maar die het verhalen, vinden dien zin niet meer. Wel kennen zij die vergelding in andere vormen beter: wie veel fosso gemaakt heeft komt eerst bij den empoeng Makawalung in

---

(1) Zie deze Mededeelingen, D. VII, blz. 331, e.v. RED.

de onderwereld, en ontvangt daar een stukje varkensvleesch, uit den rug van een verbazend groot varken, dat daar door dien god onderhouden wordt, en gaat vervolgens naar de bovenlucht, naar het verblijf der goden; maar om veel fosso te maken moet men rijk zijn, en zoo is die zaligheid alleen voor rijken en grooten weggelegd.

Inderdaad ik ontken niet, en zie niet voorbij, dat hier lichtpunten gevonden worden, die door de zending dankbaar worden aangegrepen, als aanrakingspunten voor de evangelisatie: stralen van licht heb ik ze ergens genoemd, die ons den weg aanwijzen om tot het hart en leven des volks te kunnen genaken. Maar wat ik ontken, is: dat dit licht genoegzaam zou zijn voor die volken; dat zij door die enkele stralen geleid, zelven den weg zouden vinden tot hooger ontwikkeling; dat d'e kiemen hier aanwezig — voor ons oog — zich zouden kunnen ontwikkelen, opdat daaruit later eene godsdienst zou geboren worden, die zou kunnen voorzien in de behoeften van den mensch als maatschappelijk en zedelijk wezen; dat eindelijk de zondige mensch hierdoor vrede zal vinden voor zijne ziel, en kracht tot hooger volmaking. Godsdienststelsels van zooveel hooger en zulk eene schoone ontwikkeling als het Hindoeïsme, hebben dit niet tot stand kunnen brengen: wat zal men dan verwachten van godsdiensten, onder welke de alifoersche nog schoon is, waarin zooveel duisternis heerscht? — Er zal wel geen twijfel bestaan, dat JEZUS duisternis zag bij de Heidenen. Hun bidden noemt Hij ijdel verhaal van woorden, en hunne gedachten en bemoeijingen zijn op het lage en zinnelijke gerigt. (Matt. 6: 7, 32.) Ook wij zien die duisternis in menig opzigt, al erkennen wij gaarne dat er lichtpunten zijn — stralen van licht in den duisteren nacht. Welnu dewijl

wij CHRISTUS erkennen als het licht der wereld, die ons heeft geopenbaard wat nog niemand ons heeft gegeven, door wien genade en waarheid geworden zijn, die ons God heeft leeren kennen, als Vader, en ons Hem heeft verklaard gelijk Hij is, en ons den weg bereid heeft om tot Hem te komen, en ons wil opleiden tot gelijkvormigheid aan Hem; — dewijl ik niets vind van dat alles bij de Heidenen, en ook tot heden niet heb gezien, dat zij door eenig godsdienststelsel langs anderen weg tot een gelijk doel gekomen zijn: — daarom wensch ik, dat den Heidenen het Evangelie van CHRISTUS gepredikt worde. En moge men ons daarom willen beschuldigen van bekrompenheid, — wij troosten ons dan, nog maar even bekrompen te zijn als Hij, wien men ten minste geen ruimte van hart en alles omvattende liefde zal kunnen ontzeggen, maar die toch geen heil zag voor de volken dan in de aanneming van Zijn Evangelie, — in de toebrenging van allen tot Hem: „gaat henen, maakt alle volken tot mijne discipelen." Ja wij schromen niet, het woord van PETRUS tot het onze te maken: „er is onder den hemel geen andere naam gegeven, door welken wij moeten zalig worden."

Zietdaar dan den oorsprong der zending. Om dezelfde redenen waarom CHRISTUS het bevel gaf aan zijne discipelen, gevoelen ook wij ons gedrongen den Heidenen het Evangelie te verkondigen. Wij zien de duisternis waarin zij gezonken zijn; wij erkennen, dat zij uit en door zich zelven zich niet kunnen opheffen uit hunne ellende; wij gelooven in CHRISTUS als den Zaligmaker, ons van God gezonden; en door liefde gedrongen achten wij het onze roeping, licht te gaan ontsteken in die duisternis, den weg ter zaligheid aan te wijzen hun die hem niet kennen, en vrede te gaan verkondigen

door het bloed des kruises. Zelfs zonder regtstreeksch bevel van den Heer zou de toestand der Heidenen ons opwekken tot weemoedigheid, en de liefde van CHRISTUS zou ons dringen hun dat heil deelachtig te maken, waarin wij het leven gevonden hebben. Maar nu daarenboven, als laatste wilsbepaling, nog de last gegeven is, — „gaat henen, maakt alle volken tot mijne discipelen", nu aarzelen wij niet, te erkennen, dat wij ontrouw zouden worden aan onze roeping als Christenen, als wij den naam van onzen Heer niet bragten onder hen, die daar zitten in duisternis en schaduwe des doods.

Alzoo het Evangelie van CHRISTUS aan allen? — Wij mogen aannemen, dat wij allen instemmen met de beschouwing van de behoeften der Heidenen; het blijkt zelfs, dat de meesten willen trachten, de volken, die verstandelijk en zedelijk zoo diep gezonken zijn, te helpen en op te heffen. De vraag blijft dan echter: welke behoort de grondslag der zending te zijn? — Niemand kan zich in onzen tijd verwonderen over zulk eene vraag, nu men van verschillende zijden verneemt, dat men langs anderen weg, dan den tot hier gevolgden, dient te arbeiden onder de Heidenen.

In de eerste plaats geldt het hier dus een beginsel. Ik wil dat uitspreken. Het is de oude vraag: „wat dunkt u van den CHRISTUS? Is hij de Zaligmaker der wereld, — of heeft Hij ons slechts eene leer geschonken, die met Hem haren tijd heeft gehad, en waarvan het hoog tijd wordt, dat wij ons vrijmaken? Of wel met minder scherpe bepaling van dezelfde gedachte: Is het Evangelie van CHRISTUS voor den tegenwoordigen tijd, bij de tegenwoordige ontwikkeling der wetenschap, nog wel aan te nemen als grondslag voor de zending?

Misschien zou men hier allereerst dienen te vragen: wat zou men wenschen in de plaats te stellen? Waar wijst gij iets beters? Zou men ook een compendium willen maken van eenige waarheden, zamengevoegd tot eene schoone zedeleer? — Maar het Christendom heeft zich uitgebreid en zijnen weldadigen invloed overal geopenbaard door de prediking van de persoonlijkheid van CHRISTUS, in het innigst verband met wat Hij ons leerde van den wil des Vaders. Zonder Zijne persoonlijkheid was het nooit over de aarde verbreid; neem die persoonlijkheid weg, en gij mist het uitgangspunt uwer prediking. — Of zal men een nieuw „leven van JEZUS" toevoegen aan de vele, die wij reeds bezitten? — En waar zal die nieuwe biographie haren oorsprong vinden? En wie waarborgt ons dat die nieuwe voorstelling de ware, of slechts eene betere zal zijn? — Zijn dan de resultaten der wetenschap reeds eenstemmig in dit opzigt? De een schrijft een leven van JEZUS, maar wordt gezegd zich nog te veel op theologisch standpunt te bewegen. Een ander levert eene andere levensbeschrijving, maar door een' geestverwant wordt verklaard, dat JEZUS toch „grooter en heiliger" is geweest, dan hij hem heeft geschetst. En bovendien getuigt men van beiden, dat hun werk niet geheel wetenschappelijk is. Wat moet men nu daarvan denken? Ik voor mij besluit, dat ik mij — misschien zeer onwetenschappelijk — liever blijf bepalen bij de bronnen, die allen ten dienste staan, en die gedurende achttien eeuwen, wel verschillende, maar dan toch zekere hooge gevoelens hebben doen koesteren voor den stichter des Christendoms. Het Evangelie, zoo als het daar ligt, heeft zijnen togt gedaan door de wereld, en heeft te allen tijde zich krachtig betoond, om zielen te winnen voor het koningrijk der hemelen, allen op te

leiden tot God, en te brengen tot het leven in Hem. De persoonlijke CHRISTUS, zoo als Hij ons in eenvoudigheid is geschetst in de Evangeliën, heeft te allen tijde de ziel aangetrokken en voor zich gewonnen; en het godsdienstig leven, dat zij zelven bezitten, die thans welligt eene revisie der Evangeliën zouden wenschen, hebben zij door datzelfde Evangelie ontvangen in zijnen zoo gebrekkig geachten vorm. Waarom zou dat Evangelie niet evenzeer zijnen weg kunnen vervolgen onder de Heidenen, en ook daar het godsdienstig leven eene vorming doen erlangen naar zijne eigene ontwikkeling onder die volken? — Misschien vergis ik mij, en heb ik tegen windmolens geschermd! Men zal dan welligt den vorm zoo willen laten, omdat men de moeijelijkheid zal erkennen eenen nieuwen te geven, maar men zal verlangen, dat het Evangelie verklaard worde naar de meeningen van zekere wetenschappelijke rigting. Daargelaten nu, dat ik nog niet van positieve resultaten gehoord heb, en dat een der woordvoerders van die rigting verklaard heeft, b. v. ten opzigt van de wonderen: „Ik zeg niet, dat wonderen onmogelijk zijn, maar dat zij nog nooit zijn geconstateerd;" wil ik de zaak alleen bespreken in verband tot de ontwikkeling van de volken, die wij het Evangelie brengen willen. Hoe zal men het aanleggen? — Men zal hun vroeger of later de Evangeliën in handen geven. Daar lezen zij van wonderen en teekenen . . . Ja, maar die zijn niet geschied. Daar lezen zij van de opstanding des Heeren . . . . Ja, maar die heeft niet plaats gehad! Daar lezen zij, dat de Apostelen hunne prediking daarop gronden . . . . Ja, maar die grond is valsch! Daar lezen zij woorden, van JEZUS . . . Ja, maar dat heeft JEZUS niet gezegd! — Wat zal het gevolg zijn? Dat zij al twijfelende lezen, — en eindelijk, consequent op

hun standpunt, alles verwerpen. Uwe prediking is ijdel onder hen. Ik weet niet, of de Christelijke kerk ooit eenstemmig tot de erkenning zal komen, dat de wonderen niet hebben plaats gehad, — dat men Christen zal zijn zonder de wonderen van het Evangelie — maar dit weet ik, dat zulks eerst dan zou kunnen plaats vinden, als men algemeen aan den vorm van het Evangelie ontwassen was; en kan dit nog niet gezegd worden van onze maatschappij, hoeveel te minder zal het kunnen gelden voor die onontwikkelde volken, wien wij het woord des levens willen verkondigen? — Ik spreek niet als tegenstander van eenige rigting hoegenaamd: ik hoop niet, dat mijn toon aanleiding heeft gegeven tot dergelijk vermoeden. Ik spreek alleen als zendeling, al erken ik ook gaarne, dat ik voor mij zelven sta op evangelisch standpunt, zonder eenige rigting te zijn toegedaan. De zending heeft mij gevormd, en geleerd, dat men op zulk een standpunt staan kan; ook ken ik geen beter voor het leven, — en in ieder geval is het zuiver evangelisch standpunt het eenige, dat met het volste regt het eenig zuivere standpunt voor de zending kan genoemd worden.

En evenmin als men met vrucht voor het Christendom zou kunnen werken door een ander Evangelie, of ook door eene andere voorstelling, dan door het Evangelie zelf wordt aangegeven, - evenmin zal men die levende kracht van het Evangelie mededeelen, als men het wil brengen onder vormen, die van lateren tijd zijn, - uitdrukkingen van het geloof der gemeente op zekere en bepaalde tijden; vormen, even wisselvallig als de tijden, de rigtingen der wetenschap en de menschengeslachten. In die vormen is niet het leven, en zij zijn een hinderpaal voor eene goede evangelische ontwikkeling, veeleer dan een

middel om tot ontwikkeling te geraken. Men late toch het Evangelie zelf zijnen loop hebben onder die volken, en het zal zijnen eigenen ontwikkelingsgang erlangen in het hart en leven des volks. Ik heb in mijn woord tot afscheid (1) reeds het merkwaardig antwoord van GÜTZLAFF aangehaald, op de vraag, welke kerkelijke rigting of belijdenis, naar het oordeel der zendelingen, meest geschikt was voor Indië? „Wij brengen de zonden van het westen," sprak hij, „niet over naar het oosten." Neen, het Evangelie van CHRISTUS, zoo als het ons is overgeleverd, moet de grondslag zijn der zending, de grondslag onzer prediking: de ontwikkeling daarvan laten wij over aan den tijd, – en aan de zorg van Hem, wiens geest werkt in zijne gemeente. Dat Evangelie voorziet in de behoeften van alle volken, omdat het doordringt tot de innigste roerselen van het menschelijk hart; omdat het tot ons spreekt als tot zondaren; omdat het vormt tot zelfkennis; omdat het den weg aanwijst tot verlossing van zonde en de ellende door haar; omdat het spreekt van vergeving; omdat het ons opleidt tot God; omdat het ons Hem leert kennen, als Vader in CHRISTUS; omdat het vormt tot hooger volmaking. De hoogste levensvragen van den mensch vinden hier eene beantwoording, die op het standpunt van deze volken zeker voldoende is, al blijven er voor ons ook nog tal van vragen, op welke wij het antwoord nog niet gevonden hebben. Daar vindt ook de geloovige troost in alle omstandigheden des levens; kracht en bemoediging in tegenspoed; leiding ten goede in voorspoed; en hoop, bij het wegsterven van het tegenwoordig bestaan, op eenen volmaakteren toestand in de toekomst.

(1) Zie Maandberigten, 1864, blz. 101. RED.

Het leven en de onsterfelijkheid zijn door JEZUS CHRISTUS aan het licht gebragt, en sterken den matten reiziger op zijnen togt naar de eeuwigheid. O, ook daar onder die Heidenen vindt het woord weêrklank in het hart, als zij vernemen: „Komt tot mij allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u ruste geven."

Ik verplaats mij onder mijne gemeenten uit de Heidenen. Daar zie ik ze nederzitten, wier ouders opschrikten voor het vogelgeschrei, en die zelven nog hun goed ten offer bragten aan dingen, die geen rust of kracht konden geven. Daar vernemen zij de woorden: „Ik ben het licht der wereld," en zij gevoelen het in zich, en zien het rondom zich, hoe CHRISTUS ook onder hen het woord heeft vervuld: „Ziet, ik maak alle dingen nieuw." De rust, die zij thans genieten in maatschappelijk opzigt, zal onder hen niet meer verstoord worden, al was er ook geen bestuur meer, dat het koppensnellen met kracht wil tegengaan. Voor zooveel het volk in het rond den naam van CHRISTUS heeft aangenomen, is de vrees geweken, en waar zij vroeger zich opsloten in hunne versterkte kasteelen, rusten zij nu veilig in kleine ordelijke huisjes, bijna zonder sluiting; waar zij vroeger in troepen en altijd gewapend zich op weg begaven, gaan zij nu alleen en zonder wapenen, waar zij willen. Het hart des volks is veranderd: dat heeft het Evangelie van CHRISTUS gedaan! – Het is licht geworden om hen heen, – licht ook in hun hart en leven. Waar zij vroeger volgden in doode en ledige vormen, waar zij tot iets riepen, dat zij niet kenden, weten zij thans van eene aanbidding in geest en in waarheid, van Hem, dien zij wel niet weten te omschrijven en zich helder voor te stellen, – evenmin als wij zelven, hoe verder wij van eene stoffelijke voorstelling van het Wezen aller wezens

ons verwijderen, – maar dat weten zij, dat Hij is de Ongeziene, maar krachtig werkende, de Hoog verhevene, maar die woont bij den nederige van harte, de Heilige, die geen gemeenschap kan hebben met de zonde, maar die zich toch heeft geopenbaard, als een vergevend Vader voor den boetvaardigen zondaar. O, ziet het hun aan, hoe het Evangeliewoord hen inneemt, medevoert en verkwikt. Leest het op hunne aangezigten, hoe het meerdere licht, dat er gedurig voor het oog huns geestes opgaat, hen verheldert en hun de waarheid meer doet waarderen. Onderzoekt vrij hun inwendig, en huiselijk, en maatschappelijk leven, en gij zult daar vinden: eene zucht naar meerdere kennis, gemeenschapsoefening met God, betere opvoeding der kinderen, huwelijkstrouw, kuischheid, heiliging des levens en betere toestanden in het maatschappelijk bestaan. Zijn zij nog niet allen gelijk; sprak ik u daar van de besten en verst gevorderden; welnu, ik wijs u dan op de korte spanne tijds, die er onder hen gewerkt is; ik herinner u dan, dat niet allen even lang reeds op dien weg gekomen zijn; ik doe u dan opmerken, dat ook daar verschillende levenstoestanden zijn met meerderen of minderen tegenstand voor eene krachtige werking der waarheid; ik wijs u dan eindelijk op uwe eigene maatschappij, waar o! nog zooveel onzuivers gevonden wordt, – nog zooveel kaf is onder het koren!

Maar hoeveel gebrekkigs er onder hen ook nog gevonden worde, – onder hen, die nieuwelingen zijn in het koningrijk der hemelen, – dit toch is zeker, dat zij worden gevormd tot navolgers van Hem, die kon zeggen: „die mij ziet, ziet den Vader," – en die geen minder levensdoel ons voorstelde, dan volmaakt te worden, gelijk de Vader in den hemel volmaakt is. Zij worden opgeleid

tot discipelen van JEZUS, en alzoo wordt het bevel door Hem ons gegeven volvoerd. Ook hun wordt geleerd, dat het hunne spijze moet zijn den wil des Vaders te volbrengen; ook zij leeren gemeenschap oefenen met God, en zoo wordt het godsdienstig bewustzijn in hen meer en meer ontwikkeld. Laat hen zoo opwassen in geloof en heiligmaking; ook zij zullen voortgaan van trap tot trap, van kracht tot kracht: – het beginsel des levens is hun ingeplant, en het zal zich onder Gods zegen verder bij hen ontwikkelen. Welke hooge ontwikkeling het godsdienstig bewustzijn ook onder ons mogt verkregen hebben, men zal die altijd aan het Evangelie van CHRISTUS te danken hebben. Zoo verwachte men het ook van die volken, en daarom ken ik ook voor de opleiding tot een zuiver godsdienstig bewustzijn geen' beteren grondslag dan dat Evangelie.

En daarmede zullen zij ook worden opgevoerd tot het edelste humanisme. Ik zou dat woord hier niet bezigen, omdat ik er als Christen, een ander woord voor in de plaats weet te stellen. De ware Christen is navolger van Hem, die de edelste en verhevenste mensch was. Het ideaal der menschheid was in Hem verschenen, – en dus is Christen te zijn, in de hoogste en beste beteekenis van het woord, ook gekomen te zijn tot de hoogste en edelste ontwikkeling van het zuiver menschelijke. Nu heb ik het woord humanisme gebezigd, omdat men soms meent daarmede iets te zeggen, of te scheppen, of te wenschen, wat langs eenen nog niet aangewezenen weg dient gezocht te worden. Het bestond reeds lang: – de ware Christen is als navolger van CHRISTUS de humaanste mensch. Daartoe wordt hij gevormd door het Evangelie van CHRISTUS. Dat Evangelie spreekt hem van een nieuw gebod, – dat der liefde tot allen;

eene liefde, die haren grond vindt in Gods liefde tot ons. Het is eene liefde, die leert lijden en verdragen, die leert goed doen zonder omzien, die leert oordeelen met zachtmoedigheid, die leert vergeven, – gelijk God ons vergeeft. En moge dat verheven standpunt nu nog in de heidenwereld onder die jonge gemeenten niet in zijne volmaaktheid gevonden worden, toch bestaat daar reeds een begin er van. Of hoort gij het niet in den krachtigen uitroep van dien Christen, als hij daar zegt: – „was het (ik) nog als vroeger, dan zou ik het hem betaald zetten!" Ik zeg niet, dat zijn toon reeds geheel die liefde en vergevensgezindheid verraadt; gij gevoelt het, dat het bloed hem nog kookt; maar toch zal hij er nu niet meer aan denken, zich te wreeken door vergiftiging of andere verschrikkelijke wraaknemingen, die zij vroeger gewoon waren uit te oefenen. En zelfs heb ik anderen nog wel milder hooren spreken. Ook hierin is het hart des volks vernieuwd, en gaat het nog meerdere vernieuwing en veredeling te gemoet. Dat heeft het Evangelie van CHRISTUS gedaan, en daarom ken ik geen' beteren grondslag voor de zending, – en hooren wij gaarne het woord des Heeren: „Gaat henen in de geheele wereld, predikt het Evangelie allen creaturen" – „maakt ze tot mijne discipelen." –

„Maakt ze tot mijne discipelen." Met regt zal men van mij verlangen, dat ik dan ook aantoone, langs welken weg dit geschieden kan: – de wijze waarop men dient te werken is reeds door velen besproken; waar vinden wij eene proefhoudende methode?

Ik gevoel al te zeer, dat ik door gebrek aan tijd, hulpmiddelen en bronnen voor een veelzijdig onderzoek, hier vooral beneden mijn onderwerp zal moeten blijven.

Ik zal slechts in losse trekken mijne gedachten mededeelen: misschien biedt zich later eene betere gelegenheid aan, om bepaaldelijk over methode der zending te schrijven.

Ongezocht vind ik in het tekstvers, waaruit mijne stof genomen is, de bestanddeelen voor eene methode, die mijns inziens proefhoudend zal zijn, mits men ze met oordeel weet toe te passen. Ik vind daarin gesproken van onderwijs of prediking, door vergelijking ook met bovenaangehaalde woorden van Marcus; ik vind daarin het opnemen tot eene vereeniging — gemeente — door den doop; en ik vind daarin eene aanwijzing van leiding en opvoeding: „leerende hun onderhouden alles wat ik u geboden heb.”

Er is veel gesproken voor en tegen eene regtstreeksche prediking van het Evangelie onder de Heidenen. Men heeft daarbij echter wél te onderscheiden. Er bestaat eene regtstreeksche prediking, die met de zeden van enkele tijden, en landen, en volken in overeenstemming kan zijn, maar bij vele volken niet op hare plaats is. Ik bedoel de markt- of straatprediking. Het blijkt, dat deze wijze van prediking ten tijde van JEZUS en de apostelen geen' aanstoot gaf, zeer gewoon was zelfs. In enkele steden, als te Athene, had men bepaalde plaatsen om het volk toe te spreken. Het blijkt, dat men gewoon was te zamen te loopen, en dikwijls ook weder rustig uiteen ging, hoewel er ook oploop en beroering door kon ontstaan. Ook in Hindostan hebben vele zendelingen zich van die prediking bediend. Of op die wijze ooit veel, en algemeene, en degelijke vrucht verkregen is tot vestiging van het Christendom mag betwijfeld worden. Dat er enkelen door kunnen getroffen en getrokken worden heeft de geschiedenis bewezen. Het verdient

echter wel opmerking, dat de Apostelen bij de toetreding van enkelen op deze wijze, al spoedig overgingen tot de prediking in de huizen der geloovigen, en dat de verdere uitbreiding der gemeenten plaats had door de persoonlijke aanraking der geloovigen met anderen, die nog niet waren toegetreden. Ook in Hindostan lezen wij van eenen LACROIX, hoe hij in de meest bezochte straten daartoe bepaald ingerigte pendoppo's – soort van half gesloten loodsen – had, met banken en catheder. Hoe dit zij, ik verwacht van de eigenlijk gezegde straat- of marktprediking over het geheel niet veel, – en in sommige landen, en daartoe behooren onze Oost-indische eilanden, zou zij zeer ongepast zijn. Of het volk is te rustig in zijn dagelijksch bestaan, en is niet gewoon zamen te loopen, als in de Minahassa, en zou er geen achting voor hebben of eenige waarde aan hechten; òf het zou, als op Java, al ligt kunnen worden opgeruid door de hadjis en priesters, en dan kwamen er oploopen, waaruit nooit iets goeds zou kunnen voortkomen.

Evenmin kan ik iets goeds en degelijks verwachten van het verspreiden van tractaten, spreuken of Bijbels of gedeelten daarvan. Ik zeg niet, dat onder een lezend volk niet deze en gene door die middelen zou kunnen getrokken worden, hoewel dit toch zelden zal geschieden, als het levende woord daarbij niet te hulp komt; maar eene degelijke methode kan dit nooit genoemd worden. Men heeft dan ook tot heden van de colportage niet veel vrucht gezien voor de verspreiding en vestiging van het Christendom, al schijnt zij geschikt voor christelijke landen.

Zoo blijft er dus niets over dan de prediking tot enkelen, bij zoodanige gelegenheden als zich daartoe

meest en best aanbieden. Het is het leven te midden der bevolking, dat daartoe wordt vereischt, — de dagelijksche aanraking met het volk. Daar treedt mij vader RIEDEL voor de aandacht, de personificatie van deze methode. Ziet hem daar wandelen te midden zijner Tondanezen. Des morgens ten vijf ure; — schort uw oordeel op over dat uur! — ziet gij hem zijne wandelingen beginnen. Hij gaat daar eenvoudig in het indische morgengewaad, met zijne duitsche pijp rond. Het is vroeg, maar Tondano is ontwaakt, al speelt de morgenschemering pas aan de kimmen. Men stampt (ontbolstert) rijst; men kookt water om koffij te drinken: het familie-leven is in vollen gang. Later op den dag zullen zij verspreid zijn in rijst- en koffijtuinen. Daar gaat de zendeling een erf op, of, waar dit nog niet was, beklimt hij een huis, en vraagt om vuur voor zijne pijp. Hij weet een gesprek aan te knoopen, waarin hij hen wijst op den gever van alle goede gaven en volmaakte giften. Hij ziet daar iemand, die nog niet is opgestaan, maar daar ligt op eene brits met een' doek om het hoofd. Het is een zieke. Hij begrijpt dat. Hij vraagt waarom die dáár nog slaapt. „Hij is ziek," antwoordt men. „Hoe zal hij beter worden?" „Dat weten wij niet." Hij begeeft zich naar den zieke, onderzoekt hem, en zegt, dat men bij hem zal komen om medicijnen. — Eenigen tijd daarna is de zieke hersteld. Het gerucht gaat rond, — meerderen zoeken zijne hulp. Vader RIEDEL wordt eindelijk bij alles geraadpleegd, en is veler vriend en leidsman, eer nog iemand tot het Christendom is overgegaan. Maar hij wenscht toch degelijke en regtstreeksche vruchten: hij wenscht Christenen te zien. Hoe hij het heeft aangelegd om hen in zijn huis te lokken, aan zijn huis te verbin-

den, heb ik reeds elders beschreven. Genoeg, zij kwamen. Zijn huis kon eindelijk de bezoekers niet meer bevatten. Zij vergaderden eindelijk op zijn erf, — en zoo werd een gebouw ter zamenkomst, — eene kerk — eene noodzakelijke behoefte. Br. RIEDEL had Christenen, eer hij gedoopten had, en gedoopten eer er eene kerk bestond. Het levende woord, de omgang met het volk, het christelijke voorbeeld, eene Christusprediking in woord en wandel heeft geleid tot het eerste ontstaan van de christelijke gemeente in de Minahassa. Bij eene dergelijke methode voorkomt men het gevaar, om schijn voor wezen aan te zien, omdat men persoonlijk te goed bekend geraakt met elken neophyt, dan dat men ligt zou kunnen misleid worden. Wel heeft men daarbij in den aanvang niet op groote getallen te rekenen, maar de uitkomsten zijn zooveel te zekerder en blijvender tevens. Het toetreden van personen, wier geloof en aanvankelijk christelijk leven van minder gehalte is, zal dan alleen plaats hebben, als zich later te groote scharen aanbieden, om ook te worden opgenomen in de gemeente. Gelukkig bestaat er dan reeds een goede kern, en hoewel het nooit geoorloofd kan zijn in den zendeling, dat hij bij later toetredenden eenige oogluiking toelate, toch zal onder eene verstandige leiding de gemeente daarvan geen nadeel ondervinden.

Dat spreken moet ten doel hebben te verlichten, de dwaling als van zelf in het oog te doen vallen, te overreden, — maar nooit moet het ontaarden in een eigenlijk disputeren. Daarmede vordert men weinig of niets. Overtuigt men zijne tegenstanders niet, dan verliest men grond, overreedt men hen, dan zal er bij velen nog verbittering ontstaan, — omdat zij wel tot zwijgen zijn

gebragt, maar daarom nog geene verandering des harten hebben ondergaan om de waarheid aan te nemen; — en eene opregte begeerte naar waarheid vindt men zelden bij die strijders. Neen, langzamerhand moet de blinddoek afvallen, en het licht tot hen doordringen. Dan leeren zij de dwaling zien en erkennen, en zij verwerpen haar dikwijls vóór zij ons daarvan eenige mededeeling doen. Hetzij zendelingen, hetzij medehelpers in den arbeid, het moet niemand in de gedachte komen, te vuur en te zwaard, door schitterende feiten, het koningrijk Gods te doen komen. Men zal er in onze maatschappij misschien vinden, die iets grootsch, iets treffends zien in die hevige aanvallen op heidendom en bijgeloof: het is mogelijk, dat daarin soms moed en geloofskracht kunnen spreken; maar ijver met verstand gepaard is het niet. Zelden zal men daarbij velen overtuigen en overhalen. Dat er gevallen kunnen zijn, waarbij eene krachtige handeling noodzakelijk kan zijn, of zelfs wordt uitgelokt, is niet te ontkennen; maar als beginsel dient het te worden aangenomen, dat het koningrijk Gods moet komen door het levend woord der prediking.

Daaraan wenschte ik als tweede middel te zien toegevoegd — een opvoedend element. Wat ik daaronder versta? — In de eerste plaats de school; en vervolgens opleiding van jonge lieden van beiderlei kunne.

Ik kwam in de Minahassa, toen de daar gebezigde methode reeds lang in vollen gang was. Hoe langer ik die heb beschouwd en in hare werking heb gevolgd, hoe meer ik lof moet geven aan de grondleggers onzer zending in de Minahassa — de BB. RIEDEL en SCHWARZ. Van hen is dat opvoedende element in de Minahassa uit-

gegaan, en sedert is dezelfde methode, zoo proefhoudend bevonden, ook door anderen gevolgd.

Al spoedig wendden zij hunne krachten aan tot de daarstelling en eene goede inrigting van scholen. Dat die in den beginne gebrekkig moesten zijn, was te verwachten: men moest zich nog de hulpmiddelen tot het onderwijs scheppen, en nog onderwijzers vormen. Maar in lateren tijd nam het onderwijs toe in uitgebreidheid, in degelijkheid, en goede methode. Dat onderwijs beoogde de vorming der kinderen tot denkende menschen, tot nuttige leden van hunne maatschappij, en was tevens eene voorbereiding tot het christendom. De kinderen leerden lezen, schrijven, rekenen, zingen en bijbelsche geschiedenis, later kregen zij ook onderwijs in de aardrijkskunde. De leesboeken bevatten stof tot ontwikkeling van het verstand en vermeerdering van kennis, terwijl alles wat daarvoor geschikt is de kenmerken draagt, dat het uitgaat van eenen christelijken geest. Die geest straalt door in de leesboeken, in den zang, in het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, in het gebed, en in de gesprekken des meesters.

Zoo werden de kinderen gevormd tot menschen in veelzijdigen zin. De kennis werd vermeerderd, het verstand gescherpt, het uiterlijk beschaafd en het hart verbeterd. Uit de school gingen stralen van licht uit onder het volk en in de huizen; en de eenvoudige waarheden, daar door de kinderen ontvangen, werkten later bij de ouderen soms nadenken. Het Evangelie werd alzoo een zuurdeeg, dat langzamerhand de alifoersche maatschappij doortrok, en eindelijk was zijne kracht reeds onder het volk gekomen, zonder dat er nog regtstreeksche aanraking met evangeliebo.len had plaats gehad.

Men zal bespeurd hebben hoe de betrekking der school

in de Minahassa was tot de uitbreiding des christendoms. Er is hier geen sprake van eene directe opleiding en vorming tot het christendom, alsof men door de school moest komen tot het christendom. Vele kinderen verlieten de school, zonder bij het verlaten of ook later tot het christendom over te gaan. Maar er is hier eene indirecte vorming tot dat doel, terwijl direct werd beoogd eene hoogere intellectuele ontwikkeling. Het eene kan zonder schade met het andere gepaard gaan, — het eene geeft slechts eene bepaalde rigting aan het andere. Meerdere verstandelijke ontwikkeling zal die vatbaarheid voor de aanneming des christendoms verhoogen.

Misschien zou men hieruit willen afleiden, dat het dus beter zou zijn eerst ontwikkeling te brengen, en later het christendom. Het is de oude vraag: – christendom en beschaving te gelijk, – of een van beiden eerst? In de Minahassa is het vraagstuk praktisch opgelost, – of voor het minst zijne beantwoording naderbij gekomen. Daar zijn beiden gelijktijdig ingevoerd, zijn hand aan hand gegaan, hebben elkander gesteund, en hebben de schoonste resultaten opgeleverd. Beschaving en ontwikkeling, zonder besturend godsdienstig beginsel, zullen altijd verkeerd werken, en men kan de negative vruchten der beschaving niet voorkomen. Godsdienst zonder verlichting des verstands voert tot dood formalisme of domme dweeperij. Maar waarom zou men wachten met het christendom tevens in te voeren? Is het al waar, dat eene hoogere geestelijke opvatting van het christendom het voorwerp van beschouwing kan zijn voor den helder denkenden geest, toch is er een standpunt, waarop ook zij geluk en zaligheid vinden kunnen, die niet tot het diepste wezen des christendoms kunnen doordringen. Het christendom heeft de schoone eigenschap, dat het reeds den eerstbe-

ginnende mededeelt van zijne verlichtende stralen en heilzame kracht. Naarmate de mensch in en met hetzelve ontwikkelt, gaat het voort hem te vormen en te ontwikkelen, en zoo werkt het ook geleidelijk opvoedend onder geheele volken.

Zoo wensch ik dus scholen, als middel van opvoeding, direct tot ontwikkeling van het intellectuele element onder de volken, en indirect tot opleiding voor het christendom, scholen waar het godsdienstig element vertegenwoordigd is, zonder dat zij daarom gerekend kunnen worden als opvoedingsgestichten voor het christendom. Zulke scholen zullen Heiden noch Mohammedaan aanstoot geven. Zijn eenmaal de volken tot het Christendom overgegaan, dan kan ook onder hen het specifiek christelijk element worden opgenomen, hoewel de school nooit moet veranderen in eene catechisatie. In scholen onder Heidenen en Mohammedanen zal men altijd met wijsheid te onderzoeken hebben, welke de toestand der bevolking is in betrekking tot de evangelisatie, opdat men ook zal kunnen bepalen, wat men te onderwijzen, en wat men te vermijden hebbe. Aanstoot mag men langs dezen weg niet geven; tegenstand niet uitlokken. Zoo kunnen dus de scholen gerekend worden tot de indirecte middelen voor de komst van het christendom, die vooral grooten invloed hebben op de latere ontwikkeling en degelijke worteling daarvan in het hart en leven des volks.

Een ander middel, dat te weinig bekend is, maar niet minder veelomvattend kan werken, en in de Minahassa heeft gewerkt; is de opvoeding van jongelieden van beiderlei kunne.

De zendeling kan, wat zijn privaat leven aanbelangt, slechts tot voorbeeld zijn voor degenen, die hem van

nabij omringen. Maar hij heeft ook te arbeiden op vele plaatsen, tientallen mijlen in het rond. Hoe zal hij daar zijnen persoonlijken invloed doen gelden? – Op welke wijze zal hij zijnen geheelen werkkring eenen gelijkmatigen tred doen houden? Kan hij dat doen op zijne reizen, bij spaarzame bezoeken? – Neen, daartoe heeft hij de methode te volgen van den Heer, die zijnen leerlingen inplantte, wat Hij wilde, dat zij anderen brengen zouden. Geen betere wijze dan eenigen eene bepaalde opleiding te geven, – te vormen tot menschen en Christenen. Dat hebben de zendelingen in de Minahassa gedaan. Daar was te beschaven, daar was kennis aan te brengen, daar was te vormen tot denkende wezens en tot ware Christenen. Daartoe waren de jongelieden als kweekelingen in huis; de jongens meer bepaald onder de leiding des zendelings, de meisjes onder die zijner vrouw. Ik heb dit elders reeds in het breede beschreven, en heb nu hier alleen te wijzen op de uitkomsten. De jongelieden werden òf geschikte meesters en evangelisten, òf verkregen posten als hoofden van negerijen, òf leefden later als eerzame en voorbeeldige negerijlieden te midden hunner landgenooten. In ieder geval hadden zij eene vorming ontvangen tot wèl ontwikkelde menschen, – altijd voor het standpunt dier maatschappij, – en konden in hunne huizen en het dagelijksch leven voorbeelden zijn voor hunne dorpsgenooten. Inzonderheid hebben de meesters en hunne vrouwen, – meestal meisjes, die eene gelijke opleiding te onzent genoten hadden, – het meeste nut gesticht in de alifoersche maatschappij. Zij werden de leidslieden en raadgevers van hen, die om hen woonden; zij gingen hen voor in goede manieren en betamelijke zeden; zij leerden hen hunne huizen inrigten, hunne kinderen beter verzorgen, en verkregen zoo eenen weldadigen invloed op de vorming van het volk.

Op de school leerden en vormden zij de jeugd, en in hunne vrije uren, des avonds, of des morgens, of des zondags, trachtten zij in aanraking te komen met het volk, en volgden dan de wijze van evangelisatie, die zij van hunnen pandita geleerd hadden. Door hen is het christendom op geleidelijke wijze gekomen tot in de meest verwijderde streken der Minahassa. Zelden was de meester niet gezien; meest droeg men hem achting toe, en was er alleen tegenstand tegen hem van de zijde der hoofden of priesters, ofschoon de gevallen uiterst zeldzaam zijn, dat deze eenige regtmatige klagt hadden over zijne handelingen. – Vonden die meesters enkelen, die hen wel wilden hooren, dan trachtten zij hen te verbinden aan hun huis, en ook de Heidenen verkeerden daar vrij, al hadden zij nog geene genegenheid om toe te treden. Maar allengs vermeerderde het aantal van hen, die meer wilden vernemen van die leer, en dezen kwamen van tijd tot tijd, later op gezette uren des avonds, om onderwijs te ontvangen.

Zoo wordt het duidelijk hoe de geheele Minahasse kan deelen in eene gelijkmatige ontwikkeling. Dat er nog districten achterlijk gebleven zijn, heeft deels zijne oorzaak in het gebrek aan een genoegzaam aantal arbeiders in den beginne, en deels spruit dit voort uit andere omstandigheden bij die districten, waardoor het christendom belemmerd werd ingang te vinden onder het volk.

In lateren tijd heeft de opleiding der jongelingen eene hoogere vlugt genomen door de oprigting van eene kweekschool voor Inlandsche onderwijzers. Die inrigting behoef ik hier niet te beschrijven. Het zal genoeg zijn te verwijzen naar Verslagen, die daarvan zijn opgenomen in de „Mededeelingen" (1); dat ik hier alleen herinnere,

(1) Zie III Dl. blz. 282, e.v. en VI Dl. blz 318, e.v. vergelijk VII Dl. blz 92, e.v. en 200 e.v. RED.

dat het onderwijs daar gegeven in ieder opzigt eene hoogte en ontwikkeling erlangd heeft, waardoor de kweekelingen worden in staat gesteld, om de voortdurende ontwikkeling van het volk te leiden, in verstandelijk en godsdienstig opzigt. De kennis en beschaving dier jongelieden, even als hunne godsdienstige ontwikkeling, kon geene vlugtig voorbijgaande zijn, omdat zij als kinderen eerst het onderwijs genoten op de school, later als kweekelingen werden opgenomen, en verder zich ontwikkelden in de huizen en onder de leiding der zendelingen, en eindelijk onderwijs ontvangen ter bekwaming voor hun gewigtig werk in eenen driejarigen cursus op de kweekschool.

Wat nu van dat alles voor algemeene toepassing vatbaar is, wil ik hier niet beoordeelen: de tijd en gelegenheid laten dit niet toe. In ieder geval is de methode in de Minahassa gevolgd der overweging dubbel waardig, om dat zij, behalve haren natuurlijken ontwikkelingsgang en de mogelijkheid van uitvoering, nog dit tot hare aanbeveling heeft, dat zij de heerlijkste resultaten heeft opgeleverd, die om de degelijkheid van grondslagen en het geleidelijke der ontwikkeling niet ligt kunnen verloren gaan. Daardoor zijn toestanden geboren, waarop men verder kan voortbouwen, en die in zich zelven de kiemen dragen voor eene verdere en hoogere ontwikkeling.

Het ontstaan van gemeenten was het gevolg van een natuurlijk ontwikkelingsproces van de werkzaamheden der zendelingen. Wij hebben gezien hoe Br. RIEDEL eindelijk tot de gemeente kwam. In mindere of meerdere mate is het ontstaan van gemeenten in de Minahassa altijd een noodzakelijk gevolg geweest van de aanwezigheid van Christenen. Het christendom kwam en vond ingang bij het volk. Men nam het aan, men verzocht verder on-

derwijs, en men werd eindelijk toegelaten tot het Christendom. Dit geschiedde naar aanwijzing van den Heer door den doop, — en zietdaar den eersten vorm, dien de neophyt leerde kennen, — tenzij men ook het gebed zou willen rangschikken onder de vormen der christelijke gemeente. Dat moge echter tot de vormen gerekend worden, het is voor het minst een noodzakelijke vorm, omdat wij wel niet zonder vormen zullen kunnen bestaan, en de innerlijke gemoedsverzuchtingen wel geene uiting zullen kunnen vinden zonder vorm. Zij leeren dus ook bidden, en wij trachten te zorgen, dat dit niet kan gezocht worden in een ijdel opzeggen van eenige woorden, hoe schoon ook van zin en inhoud. Wat zij leeren, om te mogen worden opgenomen in de gemeente, moge eerst uitgaan van eenige weinige vragen: de kennis dier antwoorden, als bloot geheugenwerk, werd door niemand op eenigen prijs van aanbelang gesteld. Integendeel, het kwam aan op de regte kennis van den inhoud des christendoms; bij de vrije keuze van aanneming, degelijke gronden voor die keuze, belijdenis van geloof aan de waarheden des christendoms, en een leven, dat aanvankelijk de blijken droeg van een gedrag naar de voorschriften van het Evangelie. Verwondert u niet, dat velen, die zich aanboden, werden afgewezen of uitgesteld: de gestelde voorwaarden moesten gehandhaafd worden, om niet de vreemdsoortigste bestanddeelen tot de gemeente toe te laten, en haar zuiver te houden in haar uit- en inwendig bestaan. De meesten werden eerst toegelaten een paar jaren nadat zij hun voornemen tot overgang hadden te kennen gegeven: zij werden opgeleid door het christendom tot de gemeente, — en waar eene gemeente was hield men ook zamenkomsten, en zoo ontstonden er kerken.

Het onderwijs, dat zij ontvingen, werd gegeven op bepaalde

uren, des avonds en des zondags. Alweder vormen, zal men zeggen. Ja, ik erken het. Zoudt gij het zonder die vormen willen doen komen? Ik weet niet op welke wijze men het aan zal leggen. Of wil men men geen kennis? – Welnu, hoe verkrijgen zij kennis zonder onderwijs? En moet er onderwijs gegeven worden, dan acht ik eene bepaling van tijd en plaats nog onder de eerste regelen voor eene degelijke uitvoering.

Eenmaal tot de gemeente toegetreden, ontvingen zij nog een verder ontwikkelend onderwijs. Eindelijk vierden zij ook, als lidmaten der gemeente, het Heilig avondmaal.

Ziet daar nu heel wat vormen: gebed, gezang, doop, avondmaal, vaste uren van onderwijs, de bijbel, gemeente en eene kerk! – Hadt gij het anders gewenscht? – Maar eilieve, sedert wanneer kunnen wij leven zonder vormen? – Heeft niet elke uitdrukking van ons geestelijk bestaan, zoodra zij naar buiten zal treden, behoefte aan vormen? En welke vormen zijn nu eenvoudiger, en meer vereenzelvigd met het Christendom, dan de genoemde? En welk nadeel kan er uit een' enkelen dier vormen voortvloeijen, als zij slechts dienen om het wezen uit te drukken, en men niet den vorm huldigt als zoodanig? Was dat gebed een dood prevelen zonder uitdrukking van geest en leven; – was dat gezang eene uitstorting van toonen, waarin men godsdienst zocht, als men maar zong; – werden die doop en dat avondmaal gebezigd als bijgeloovige handelingen, of waren zij doode vormen; – zocht men in dat onderwijs bezoeken eene uitdrukking van het godsdienstig leven, – alsof de godsdienst daarin bestond; – werd die bijbel met bijgeloovigen eerbied beschouwd en het lezen daarin als essentieel godsdienstig aangemerkt; – was het behooren tot de gemeente eene voorwaarde en verzekering tevens van Christen te

zijn en de zaligheid te beërven; – en werd de kerk eindelijk beschouwd als het heiligdom, dat ons door het bezoeken heiligde als zoodanig; kortom, vond men in dat alles iets essentieels, waarbij men berustte, waarop men pleitte, waarmede men meende God te dienen en Christen te zijn in waarheid; – dan zouden wij ons dienen te haasten die vormen af te schaffen. Nu wij echter die nadeelige gevolgen niet bespeurd hebben, en voortdurend waken, dat men dergelijke opvatting en misbruik van de vormen niet kan opnemen; nu achten wij die nog de eenvoudigste en geschiktste voertuigen voor de invoering en verdere ontwikkeling van het Christendom onder de Heidenen. En mogen er ook al enkelen gevonden worden, die vorm en wezen niet weten te onderscheiden, en aan de vormen meer waarde hechten, dan wij wenschen: zij worden daarvan toch langzamerhand terug gebragt, en van het grooter deel der Christenen kan dat niet gezegd worden. Wel zullen zij nog veel doen als vorm, zonder het wezen te hebben, maar zij zoeken dan toch in die vormen geen heil, en kunnen daardoor nog geleid worden tot het wezen.

Er is slechts ééne wijze van werken, – slechts ééne methode, die met zich brengt, dat men meer zal hechten aan de vormen, en in de vormen veel, zoo niet alles zoeken. Het is de methode, waarbij men door de gemeente wenscht te komen tot het christendom. Dat is het geval geweest met Modjo warno. Dat was eene fout, hoewel geen JELLESMA daarvan de schuld mag dragen: hij was daartoe gekomen ondanks zichzelven, gedrongen door de omstandigheden (1). Maar de geschiedenis van Modjo warno staat daar als eene

(1) Zie dit nader ontwikkeld in: » Geschiedenis tegenover kritiek, door J. C. NEURDENBURG," bl. 232, e.v. RED.

waarschuwing voor ons om nooit langs dien weg het christendom te willen invoeren. De toestand van zulk eene gemeente geeft van zelf aanleiding, dat men de vormen op den voorgrond moet plaatsen, en terwijl men door de opvoeding met die vormen wenscht te komen tot het wezen, loopt men gevaar, dat de gemeente alles zal zoeken in die vormen, die dood zijn op zichzelven, en waaruit zich geen levensbeginsel kan ontwikkelen. Heeft men dan door eene van buiten komende magt, of door stoffelijke middelen de gemeente bijeen gehouden, en maatschappelijk en zedelijk onder zeker bedwang gebragt, – dat alles zal vervallen en verloren gaan, ja zelfs nog het aanvankelijk goede schade toebrengen of vernietigen, zoodra die steunsels wegvallen, die aanmoedigingen ophouden, en de beweegkracht wordt weggenomen. Inwendige kracht is daar niet! — Brengt men daarentegen het christendom zonder aanmoediging van buiten, zonder eenigen invloed van het gezag, zonder uitzigten op tijdelijke welvaart of hulp, – maar aan te nemen als geheel uit vrije keuze, om de waarheid, – om zijns zelfs wil, – dan heeft het ook eene inwendige kracht, een levensbeginsel in het hart van die het hebben aangenomen, en men behoeft niet zoo ligt te vreezen voor versterving en vernietiging. Indien het slechts wordt gekweekt en gevoed zal het zich krachtig ontwikkelen en schoone vruchten des levens dragen. Dat is in de Minahassa geschied. Ik prijs hier geene eigene werkzaamheid, want anderen hebben vóór mij dien grondslag gelegd, die methode in werking gebragt: ik ben slechts tot hunnen arbeid ingegaan. Maar ter wille der waarheid, en welligt ook tot voorlichting van anderen arbeid elders, is het misschien goed, dat het in het licht gesteld worde, langs welken weg die heerlijke vruchten

verkregen zijn in de Minahassa, — vruchten, die door vrienden, onverschilligen en vijanden der zending gelijkelijk worden erkend, als zij slechts het land hebben doorwandeld.

Ik eindig. Ik heb slechts iets kunnen zeggen van het vele, dat in den laatsten tijd mijne gedachten doorkruist heeft omtrent de zending en onzen arbeid op haar gebied. Moge het eenvoudige en los daarneder geschrevene woord toch eenig meerder licht ontstoken hebben over ons werk; en veler hoofd en hart opwekken om met vernieuwden ijver, frissche kracht en gesterkten moed het aangevangen werk voort te zetten. Wij wenschen geen' sleurgang; wij zoeken naar licht, naar middelen en wegen. Helpt ons daarin; steunt den arbeid der liefde onder de Heidenen; en schenke God ons op ons geloovig gebed dien grooten zegen, dat ook door onzen arbeid velen worden gevormd tot ware discipelen van onzen Heer, — Hem en den Vader tot heerlijkheid en hunne zielen tot zaligheid.

Aan boord der Europa,
Reede van Brouwershaven,
22 Junij 1864.

———————————

EEN WERK OVER DE ZENDING.

Piëtismus und Christenthum im Spiegel der äusseren Mission. Von ERNST FRIEDRICH LANGHANS, *Pfarrer in der Waldau bei Bern.* (*Erster Theil: der Piëtismus*, 464 S.)

Onder bovenstaanden titel verscheen dezer dagen, te Leipzig, bij OTTO WIGAND, een in vele opzigten merkwaardig geschrift, dat noodzakelijk dient gelezen te worden door hen, die van de zending eene studie maken. Willen wij daarmede zeggen, dat wij het met den schrijver in allen deele eens zijn? Wij zouden daarmede erkennen, dat wij de zending, zoo als zij tegenwoordig in Engeland en Duitschland wordt opgevat, voor verderfelijk hielden, en dit zal, na de verklaringen niet lang geleden door ons afgelegd, van ons niet verwacht worden.

Maar men leert vaak meer van zijne bestrijders dan van zijne beste vrienden, en er is uit dit oogpunt van LANGHANS veel te leeren. Het optreden van den zendeling HEBICH in Zwitserland gaf hem aanleiding, de pen op te vatten. Werd deze zeer verschillend beoordeeld, (de schrijver geeft van hem geen vleijende beeldtenis,) dit deed weinig ter zake. »Ons," zoo zegt hij, »gaat het oordeel over den man niet aan, wiens ongunstige zijden wij slechts noode, in het belang der zaak deden uitkomen, doch wiens gunstige zijden, wiens beroepsijver, wiens toewijding aan zijne ideën, wiens onverschrokken getrouwheid aan eigen overtuiging wij des te liever erkennen, daar zij ook hun, die eene andere overtuiging hebben, tot voorbeeld dienen. Wij hebben alleen te doen met het geslacht, dat zich uit zulk een' man een' god kon maken, en met de beweging, die van hem uitgegaan, tot het schrijven van dit werk eene niet gewenschte aanleiding gaf."

Zoo zijn het dan de piëtisten, die het bij den schrijver misgelden moeten. Uit de zending, die hij als hun hoofdwerk, en voor zoo verre zij nieuwere zending heet, van hen alleen uitgegaan voorstelt, uit de zending wil hij hen doen kennen. Uit eene rijke litteratuur, niet alleen tot de zending beperkt, maar zich ook uitstrekkende over ethnographie, politiek en theologie verzamelde de schrijver eene breede lijst van feiten, verklaringen en getuigenissen, die de zendingvrienden en vooral de bestuurders

van genootschappen en de sprekers in openbare vereenigingen in een somber licht plaatsen. Enkele lichtzijden schijnen alleen te moeten dienen om de donkere partijen nog sterker te doen afsteken.

De resultaten der zending beantwoorden volgens den schrijver niet aan de groote kosten, en laten zich tot een minimum terugbrengen, dat zeker niet waard is den tijd en de moeite, daarvoor aangewend; — stelsel- en strijdzucht zijn maar al te zeer de kenmerken der zendingvrienden, — hunne beschouwingen en denkbeelden over God en de menschheid zijn niet geschikt om hun invloed te verschaffen bij andersdenkenden, en hebben te veel invloed op hunne wijze van evangelieverbreiding, dan dat men vruchten van hunnen niet te misprijzen ijver zou kunnen verwachten; — het maken van effect, zoo in de wijze van bekeering, als in de opwekking tot medewerking, het uitsluitend zich toeëigenen van de eer der waardering en verheffing van heidensche volken, het ziekelijk gevoelsleven reeds in de zendelinghuizen gekweekt en in de zending in ruime mate overgebragt; — de uitsluitingsgeest, die de zendingvrienden zelfs vijandig doet staan tegenover hen die met hen hetzelfde werk bedoelen, maar vooral het optreden tegen de zoogenaamde wereld, gepaard aan groote toegevendheid voor regeringsdaden, die niet te verdedigen zijn voor de regtbank der zedelijkheid; — zietdaar eenige hoofdtrekken, die met een aantal onderdeelen door den schrijver als de groote zonden van de zending worden aan de kaak gesteld.

Haasten wij ons er bij te voegen, dat de schrijver zich bijna uitsluitend bepaalt tot de zendingen op het vasteland van Indië en in China; dat hij gunstiger denkt over den arbeid in de Zuidzee, en zelfs lof heeft voor het stille werk der Hernhutters. Vergeten wij niet er bij te voegen, dat hij blijkbaar uitgaat van moderne wereldbeschouwing. Reeds genoeg, om te doen gevoelen, dat hij zijne tegenpartij overvloedig stof heeft overgelaten om van haar standpunt de voordeelen van de zending te doen uitkomen, en hem, als niet onbevooroordeeld te doen kennen. Het kan niet anders, of hij zal op vele punten wederlegd worden; zeker althans zal het aan pogingen niet ontbreken, om de kracht van zijne redeneringen te ontzenuwen door feiten tegenover feiten te plaatsen. Zoo zullen de zendingvrienden gelegenheid hebben hun eigen werk te overzien, en meer en beter bekend te maken. Mogen zij zich wachten te vergoêlijken, wat afkeuring verdient!

Wat intusschen voor de vrienden van ons genootschap van niet weinig beteekenis is, de fouten door den schrijver aangewezen, zijn slechts in geringe mate, zoo al, van toepassing op ons werk. Wij hebben den naam van zeer nuchteren te zijn, maar dit wordt ons niet als eene deugd, maar als eene fout, bijna als eene zonde toegerekend, van daar dat anderen ons liever flegmatiek, koelhartig noemen. Van het werk der Nederlandsche zending wordt weinig notitie genomen, van daar dat men, wanneer men zich soms verwaardigt er gewag van te maken, toont al zeer weinig

op de hoogte van den aard en den omvang daarvan te staan, ja! een man als OSTERTAG nog voor eenige jaren een verwrongen beeld van ons werk gaf (1); van daar dat men wel weet af te geven op de baatzuchtige Hollanders, maar doorgaans vergeet, dat die Hollanders sedert hun optreden in Indië niet opgehouden hebben, natuurlijk naar de begrippen van hunnen tijd, het Evangelie in Indië te verbreiden (2); van daar dat men wel op eene bespottelijk verwrongene wijze VAN CAPPELLEN'S bezoekreis naar de Sangi-eilanden (3), met veel ophef de toetreding van 10,000 Minahassers tot het christendom en in het breede een zendingfeest te Wolfheze (4) vermeldt, maar geen aandacht heeft voor de methode en de meer degelijke vruchten van ons werk. Is nu deze eenzijdigheid voor een goed deel toe te schrijven aan onbekendheid met onze in den vreemde weinig beoefende taal, wij kunnen niet voorbijzien, dat ons genootschap er nooit op uit is geweest, zich in het buitenland te doen kennen (5), en dat de berigten daar van ons werk doorgedrongen, afkomstig waren van Nederlanders, die door hunne, overigens prijselijke sympathie voor vreemdelingen, al te veel het nationale in elk werk voorbij zien, die niet begrijpen, dat ook het zendingwerk van verschillende natiën zich daarin onderscheidt. LANGHANS heeft blijkbaar oogen daarvoor, en het is daarom te betreuren, dat hij ons zendingwerk niet anders dan uit duitsche geschriften heeft kunnen leeren kennen, en het daarom ook, met uitzondering van een enkel feit uit de dagen van J. KAM, onvermeld laat.

Het is meer dan tijd, dat wij Nederlanders ons bewust worden wat van ons voor Indië gevorderd wordt. De zending heeft eene gewigtige roeping, maar zij moet die begrijpen, zal zij op den duur niet te kort schieten. Hebben wij gedurig met aandrang studie van de zending aanbevolen, wij doen dit met verdubbelden nadruk in onze dagen, en bevelen daartoe het werk van LANGHANS ter lezing en overweging aan. Wat de schrijver van de zending wil en verwacht, zal moeten blijken uit een tweede deel, dat hij heeft toegezegd, waarin hij wil aantoonen, »wie Er (CHRISTUS) selbst Mission treibt in der Weltgeschichte."

---

(1) In zijne »Uebersichtliche Geschichte der Protestantischen Mission," Stuttgart Verlag von RUDOLF BESSER, 1858, ook in het Hollandsch, doch zonder genoegzame verbeteringen en toelichtingen vertaald.

(2) Steller dezes heeft dit opzettelijk uiteengezet in zijn werkje: »Geschiedenis tegenover kritiek."

(3) Zie »Mededeelingen", D. I, blz. 27 e.v. en D. II, blz. 369 e.v.

(4) Zie Evang. Miss.-mag. 1864, S. 349 e v.

(5) Toch worden onze Maandberigten, Mededeelingen en Verslagen aan verschillende genootschappen in het buitenland toegezonden.

WOORDENLIJST

VAN EENIGE DIALECTEN DER LANDTAAL OP DE AMBONSCHE EILANDEN.

(Ingezonden door A. VAN EKRIS, zendeling te Kamarian op Ceram.)

(*Vervolg van bladz.* 108.)

looru, alle [van zaken gebruikt] (T. R. Kr. H. W. K. N.) - loolu (Ht.) - lotoru (N.) - kehure (P.) - ewedu (A.)

loosi, [zij] allen (T. R. Kr. H. W. K.) - loloosi (Ht.) - loesi (N.) - kehusi (P.) - ewesi (A.) Het voornaamwoord gaat bij dit en de voorgaande woorden steeds in zelfstandigen vorm vooraf.

lopa, zich laten vallen - ropa (T. R.)

lopar, scheede in den top van den stam van den pinangboom (Kr.) - lopal (Tr. H. W. K. P.) - lopael (N.) - taropal (Ht.) - sokopat (N.)

lopar, vat of bak van die scheede gemaakt [Ml. garuru] - lopal inai (T. R.) - opat inai (H. W. A.) - ataropa (Kr.) - taropal (Ht. N.) - sahaan (K.) tepal (P.) - ahauno (Ht.) - uno, tuno (N.)

lopu, hakmes (Ml. parang] daarmede hakken (T. R. Kr.) - lopul (Ht. N.) - eike (H.) - eite (W. K.) - eitotoi (W. K.) - ekit (P.) - sari, satji (A.)

lori, rollen, wentelen (T. R.).

lorip, heen en weer wentelen (T. R.)
lori, het vlechtsel van een njiroe (T. R.)
loru, fijt (T. R. Kr.) - lolole (H. W. A.) - pairamata (K.) paiamata (P.) - kotuelo (H. N.) - touelo (N.)
lotan, rotting, ook rottingplant (T. R.)
lotu, zwarte kikvorsch (T. R. H. W. K. P.)
lou, toevouwen [doek], sluiten [een boek], toeslaan [vleugels], zich sluiten [een bloem] (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - dou (A.)
laan, lichtkring om de maan (T. R. Kr.) - likul (Ht. N.)
lahakela, regenboog (T. R. Kr.)

M.

ma, aanhechtsel tot aanduiding van het pers. en bez. voorn. ons, met uitsluiting des aangesprokenen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
maa, dat niet, opdat niet (T.)
maaasa, iets, om iets op te slijpen (T. Kr.)
maadjaga, oppasser - maasaka (T.) - maawaka (R.) maawakal (Ht. N.)
maakeiate, zekere vergiftige hagedis - makeriate (T.)
maakika, ruim, wijd, niet sluitend (T.) - makakika (R.) - lokap (T. H. W. N. K.) - makaloka (Kr.) - wawa (Ht.) - koralo (P.) - dora (A.)
maaloa, digt begroeid [een weg] (T. Kr.) - laloa (R.) - maakoku (Kr.)
maalorin, de bedienden bij een feest (T. R. Kr. H. W. K. N.) - maarolin (Ht.) - makalolin, maunata (P.)
maamuri, de achterste, de laatste (T. R.)
maanini, afkeer hebben van (T. R. Kr.)
maaninu, drinker, iets om uit te drinken, - maainu (T.)
maaoso, iets om mee te arbeiden.

maopalape, vloeker.
maapela, dat, daarna, niet – tapela (T.)
maaperi, duf (T. R. H. W.) – aperi (K.) – paperi (Kr.) – peperi (Ht. N.) – kopeli (P.) – weweiti (A.)
maapeta, iets om mee te binden (T.) – maaeta (R. H. W. K.) – naeta (Kr.) – malau, mahee (P.) – eta (A.) – tatenetol (Ht. N.)
maapiu, azijn – moopiu (T. R.) – moopiul (Ht. N.) – apiu (Kr.) – ipiu (H. W. K. A.) – upiu (P.)
maapua, iets om mee af te vegen, vaatdoek, – maaua (T.)
maariati, zekere vlinder [Ml. kopop radja] (T. R.) – uruhahur latu (Kr.)
maarinu, azijn, zuur (T. R. Kr. H. W.) – maarimu (Ht. N.) – matarimu (N.) – maaninu (K.) – makaninu (P.) – makadinu (A.)
maat, zekere visch [Ml. makej] (T. R. Kr. H. W. K. P.) – maatol (Ht. N.)
maatatane, huilebalk.
maatareu, iets om mee te te sluiten, sluitboom, grendel (T.) – taleure (R.) – pareku (Kr.)
maatehe, iets om mee op de tifa te slaan.
maatue, ineengedrongen [van postuur] (T.)
maatune, den voet stooten (T. R. Kr.) – tahatune (H. W. K. P.) – tatupela (Ht. N.) – taupela (N.) – pasabutju (A.)
maawai totor, schepvat van klapperdop met een handvat [Ml. sibur] – tateur (T. R.) – teup (Kr.)
mae, goed, best, wel (T. R. Kr. Ht. N.) – maawa (H. W. K.) – maise (P.) – mise (A.)
maea, eig. maeea, het is goed, het is genoeg (T. R. K.) – maema (Ht. N.)
maenuta, kleederen (T. R. Kr. H. W. K.)

mahai, leven (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
maharas, alles (T. W. Ht. N.)
maharira of mahurira, breed van gelaat (T.) - elateru (R.) - eleira (Kr.)
maahia, iets om kwaad mee te doen, bepaaldelijk vergif (T. Kr. H. W. K.)
mahina, vrouw (T. R. Kr. P.) - mehina (H. W. K.) - bina (A.) - leuto (Ht. N.) - pepina (N.)
mahu, van Java, javaansch, vreemd (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
mahu, naam die de ouders van man en vrouw elkaar geven (T. R. Kr.)
mahurasa, gerimpeld (T.) - kasepe? (R.) - kalelele(Kr.)
mai, herwaarts (T. R. Kr. H.) - omai (H. W. K. P. Ht. N.)
maii, ligt vasthouden [b. v. tusschen de vingers.]
makaala, glad - paala (T. R. Kr.) - pakaala (H. W.)
makaeru, naar rook ruikend.
makai, neef [cousin] (T. R. Kr.)
makalori, rond - malori (H. W.) - maloli (P.) - maori (T. R. N.) - maoli, oli (Ht.) - matori (N.) kalori (K.) - amoma (Kr.)
makana, sterk, hard, hevig (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - kawetje (A.)
makate bitter (T. R. H. W. A.) - masira (Ht.) - masila (N.) - maira (Kr.) - mela (K.) - mawoi (P.)
makee, voor zich heen, regt vooruit [zien] - keep (T.) kemoip (R.) - mou (Kr.)
make huai, zekere visch [Ml. ikan durian] (T.) - iaturen (R.) - tarutun (Kr.)
make mauriat, gevlekte buidelrat [Ml. kusu potar] (T. R. H. W. K.)
make moon, groote buidelrat (T. R. H. W. K.)
makesiha, wijfje van de buidelrat (T. R. Kr. H. W. K.)

maker, buidelrat - makel (T. R. Kr. H. W. K.) - makelo (Ht. N.) - marel (P. A.) - matjel (A.)
maker hatuwai, een kluwen, klos [garen of touw] (T.) laheri (R.) - mahuai (Kr.)
makiroha, laf, niet zout - pariki (T. R.) - muri? (Kr.)
makoa, hardop droomen - makua (Kr.) - makakoa (T. R.)
mala, blaauw, groen (T. R. H. W. K. P.) - mara (A.) - lala (Ht. N.)
mala, borende pijn (R.) - tamuri (Kr.) - pamaniksi (H. W. K. P. A.)
mala, zekere visch [Ml. gorara] (T. R. Kr.)
malaaru, voor de negerij heen en weder varen bij feestelijke gelegenheden als te huis van een aangestelden of bevorderden regent, enz. [Ml. bailelej] (T. R. Kr. Ht. N.)
malaha, muis, rat (T. R. Kr. H. W. K.) - molahal (Ht. N.) - marawaka (A.) - puen (P.)
malahalatu, - kleine soort van muis (T.) - malaha hialom (R.) - malaha kani (Kr.)
malahaosor, hagedis - malahaosol (T. R.) - malaha kekel (H. W. K. P. Ht.) - molaha tetel (N.) - uruosol (K.) - alaoso (K.) - malau kekel (A.)
makuesa, speer met ijzeren punt (T. R. Kr. P.)
malahuhu, stofregen (T. R.) - malalahu (Kr.) - lahu (H. W. K. Ht. N.) - lawu (A.) - malahuli (P.) - aisalahu (W.)
malahut, soort van groente [Ml. bajam] (T. R. Kr. H. W.) - mubahutol (Ht. N.) - mulahuol (N.) - lahut (K. P.) - malabut (A.)
malaira, feestvieren [in de negerij] (T. R. Kr.)
malakau, jongeling (T. R. Ht. N.) - makau (Kr.)
malame, die, dat, daar (T. R.) - taname (Kr.)

malapat, wond (T. R. Kr.) – lawari (H. W. K.) – lakwadi (A.) – nanea (P.)
malari, snel, spoedig, gezwind (T. R. Kr. H. W. K.) – mulari, malep (Ht. N.) – matap (K.) – keup katulu (P.) – manunu (A.) – wahaita [eig. gelijk de bliksem] (Ht. N.)
malasi, begeeren, begeerig, gulzig (T. R. H. W. K. P.) – marasi (A.) – muan (Kr. Ht. N.) – mu.
malatura, zich dom houden (T. R.) – palatura (Kr.)
malawau, huiswesp (T. R. K.)
malei, boegseren (W.) – malalei (T. R.) – arihi (H.) – mahuri (K.) – mahuli (P.)
malokon, arm, ellendig, te beklagen (H. W. K.) – paloko (T. R. Ht. N.) – malalokon (Kr.) – mandere (P.) – maletjene (A.)
malona, man, van 't mannelijk geslacht (T. R. Kr. H. W. K.) – maudai (P.) – makwai (A.) – manawal (Ht. N.)
malopi, schoon, mooi, fraai (T. R. Kr. H. W. K. P.) – maropi (A. Ht. N.) – musou (N.)
mamaa, langdurig (T. R. Ht. N.) – manewa (Kr.)
mamala, droog (T. R. H. W. K. P.) – litail (Ht. N.) – liail (N.) – masasa (Kr.) – maseke (A.)
mamanu, gek, krankzinnig – mamae (T. R.) – mauke (Kr.) – muko (Ht.) – rusi (N.) – mimira (H. W.) – mamira (K.) – mamila (P.) – mamake (A.)
mamaru, zacht, langzaam, zie maru.
mamori, gewijd [Ml. pamali] – momori (H. W. K.) – momoli (P.) – momodi (A.) – tamori (T. R.) – ori (Kr.)
mamurin, bezetene, tovenaar, heks [Ml. sawanggi] (T. R. Kr. H. W. K. P.)
mamurin inai, zekere groote tor [Ml. maip sawanggi] (T. Kr.)

mana, levensonderhoud (T. R. H. W. K. P. A.) - aane (Ht. N. Kr.)
manaaha, plat (R. Kr.)
manaatu, iets dat men ten geschenke zendt (T. R. Kr. (H. W. K.) - atu (P.) - atul (Ht. N.) - aul (N.)
manahu, vallen (T. R. Kr. H. W. K. P.) - minahu (Ht. N.) - tetu (A.)
manahu hatu, geboren worden (T. H. W. K. P.) - manawatu (A.) - nuhui (Ht. N.)
manala, gedenken, zich herinneren (T. R.) - ala (H. W. K.) - pala (P.) - nete (A.) - ulia (Ht.) - uria (N.)
manalataha, vergeten (T. R.) - alataha (H. W. K.) - palatoai (P.) - netemo (A.)
mananuru, vergezellen, mede doen (T. Kr.)
manapi, rouwklagen (T. R. Kr. Ht. N. H. W.) - anapi (K.) - asanapi (P.) - tjarai (A.)
manekir, kiekendief (T.)
manetum, soort van hagedis [Ml. bing karong] (T. R.)
mani, dun, plat (T. R. Kr. H. W. K. A.) - maniwa (P.) masisa (W.) - kapisa (K.) - mulala (Ht. N.)
manisa, goed, juist, waar (T. R. Kr. H. W. K.) - manea (P.) - matori (A.)
manisane, slechts - misanisa (T.) - samata (R. Kr.)
manikeru, droomen (T. R. Kr. H. W. K.) - mani (P. A.) - muni (Ht. N.)
manohar, slijm, verkouden (T. R. Kr.) - manuhal (Ht. N.)
manu, drijven (T. R. H. W. K. P. A. Ht. N.) - nanu (Kr.)
manu, vogel, kip (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - manuol (Ht. N.)
manu apa, bosch eend [Ml. bejbek hutan] - napa (T. R.)
manu halaue, rijstvogeltje (T.)

manu mahu, paradijsvogel [Ml. burong papua] – salawan (T. R. K.)
manu rain, soort van strandvogel [Ml. masariku] (T. R. H. W. K. P.) – waie (Kr.) – manulain (Ht. N.)
manu rain riki roki, groote soort van idem (T.)
manu samar, idem (T.) – manu samal (R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
manutala, geeuwhonger (T. R.)
manoi, soort van roofvogel (T. R. H. W. K. P. Kr.)
manu urei, kippeluis (T.) – manu ninaeri (R.)
mara, dansen [Ml. manari], eig. eene langzame beweging der armen en handen, die bij afwisseling op en neer gaan en van het ligchaam door langzaam neerhurken en zich oprigten (T. R. Kr. H. W. Ht. N.) – paoti (K. A.) – loi (P.) – tjinu (A.)
mareanna, eigendomsgrond zonder plantsoen – tona huhue (H. W. K.) – tona hahue (P.) – tapelmalenek (A.)
marehan, zekere visch [Ml. balobo] – malehan (T. R. Kr. H. W.) – malehano (Ht. N.) – maur (K.) – maul (P.)
marene, stil, kalm, rustig – malene (T. H. W. K.) – male (P.) – melep (Ht. N.) – amolou (R. Kr.)
maria, ophouden [van regen] (T. R. Kr.) – lea (H. W. K. P.)
marialan, vuurvlieg (glimworm?) (T.) – marit (H. W. K. R.) – kolomali (P.) – kamali (A.) – laikopot (Kr.)
mariet, zekere visch [Ml. semandar] (T. H. W.) – mariat (K.) – maliat (P.) – kirie (R. Kr.)
mariki, koud, laauw, flaauw, zoet [van water] (T.) – muri (Kr.) – muti (P.) – meditju (A.)
marip, zekere plant [Ml. daun katanp] (T. R.) – tati raui (Kr.)

marina, stil [op zee] (T. R. Kr. H. W. K.) - malina (P.) - mulina (Ht. N.)
marinu, tuin (T. R. Kr. H. W. K.) - malinu (P.) - medinu (A.) - milimul (Ht. N.)
marisa, peper (H. W. K.) - maresane (T. R.) - maritja (Kr.) - marisano (Ht. N.)
marit, ster (T. R. Kr.) - mari (H. W. K.) - kolomali (P.) - kamali (A.) - umalio (Ht. N.)
marittirin, vallende ster, daauw (Kr.) - maritkatirin (T.) - marittatirin (R.) - ueur (T. R. Kr.)
maru, zacht, langzaam (T. R. Kr. K. N.) - malu (Ht. P.) - mau (H. W. A.)
maruu, paling (T. R. Kr.) - muruu (H. W. K.) - muluu (P.) - muluul (Ht. N.) - mekute (A.)
marua, ongetrouwde vrouwen, meisjes (T. R. Kr. K.) - murua (H. W.) - murual (N.) - malua (P.) - mulual (Ht.) - madua (A.)
masae, gekookt, gaar (T. R. Kr. H. W. K.) - musute (A.)
masaputi, bleek (T. R. H. W. K. P. A.) - kinaputi (Kr.) - puti (Ht.) - pui (N.)
masei, droog, gedroogd (K.) - kaleiu (T. R. Kr.) - mele (P.) - teie (A.)
masein, de penvormige harde vezels om het weefsel van den sagoweerboom [Ml. tulang gamutu] - akalal (T. R.) - maahatu (Kr.)
masere, ziek (T. N. Ht.) - masele (R. Kr. W. K. P.) - heti (Ht. N.)
masiri, nederschieten op het aas [vogels] (T. R.)
masu, digtbij, nabij (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - tetea (A.)
mata, dood (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht.) - maa (N.)
mata, oog (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht.) - maa (N.)
mataanai, oogappel - mataom (T. R. Kr.) - teruanai

(H. W. K.) – teluanai (P.) – matakise (A.)
matahuri, zeker hout waarvan het sap in het oog komende blindheid veroorzaakt [Ml. kajumatabuta] (T. R. Kr. H. W. K.) – matahuli (P.) – matahuae (A.) – matahulo (Ht.) maahulo (N.)
matapesi, ontstoken oogen (Kr. H. W. K. P.) – matakoa (T. R. Ht.) – maakoul (N.)
mataputi, de oogen sluiten (T. R. H. W. K. P.) – utu (Kr.) matapora (A.)
mataarui, hoek van het oog (T. R. H. W. K. Kr.) – mataarunjo (Ht.) – maaarunjo (N.) – matakalun (P.) – mataade (A.)
matawaen, tranen (T. R. Kr. P.) – mataaen (H. W. K.) – matawael (Ht.) – maowaeljo (N.) – mata (K.) – weden (A.)
matawanar, groote aarden pot (T. R.)
matei, piepen, kraken (T. R. Kr.)
matere, lekker – matele (T. R. Kr. H. W. K. P.) – musuma (Ht. N.)
materet, vruchten welker sap men in gewasschen kleederen doet druipen om ze welriekend te maken, die handeling verrigten – matelet (Kr. K. H. W.) – mata'telet (P.) – malehu (T. R.)
matie, strak, aangehaald, gespannen (Kr.) – mata (Kr.) matala (T. R.) – matori (H.) – rike (H. W. K.) ketidi (A.) – kopi (Ht. N.)
matuan, oud (T. R. Kr.) – mutua (H. W. K. Ht. N.) – muua (N.) – matua (P.) – manoai (K.) – tua (A.)
mau, fijn (T. R. Kr. K. Ht. N.) – meau (H. W.) – maiau (A.) – malipe (P.)
maui, weinig (T. R.) – lahuiauai (K.) – ehiil (Ht.) – akanjo (N.)

maun, schaduw [van boomen] (T. R. H. W. P. A.) – momon, mauno (Ht. N.) – paun (K.) maau (Kr.)
maura, ijverig (T. R.) – maulo (Ht. N.) – paura (H. W. K.) – paula (P.) – makwakwa (A.)
mega, wolk die 's avonds opkomt, vlammen in 't hout (T. R. Kr.)
mehee, lachen (T. R.) – mahoo (Kr.) – moo (H. W. K. Ht. N.) – mamali (P.) – madi (A.)
mei, tong (T. R. Kr. H. W. K. A.) – mee (Ht. N.) – maa (P.)
meit, het strand (Kr. H. W. K. P. A.) – maheit (T. R.)
meit, vischsaus (Kr. H. W. K. P. A.) – matoi (P.)
memur, kleine stekende mug (T.) – momur (H. W. K.) – momul (P. A.) – sisil (P.) – mumur (R.) – mootol (Ht.) – sonotol, sonool (Ht. N.) – mombabu (A.) – sumut (Kr.)
merehe, omvallen [van vaststaande voorwerpen] – melehe (T. R. Kr. H. W. K. P.) – talo (P.) – lasa (A.)
meru, zekere kruipende plant [Ml. taliapi] (T. R.) – hasat (Kr.)
mesei, digt, gesloten, vast op elkaar (T.) – kiri (R.) – hasae (Kr.) – anawa (H. W.) – paneawa (K.) – kakale (P.) – tudeki (A.) – aroi (Ht.) – aloi, taloi (N.)
meten, zwart (T. R. Kr.) – mete (H. W. K. R. Ht.) – mite (P.) – mee (N.)
metina, scherp (T. R. A.) – meu (Kr. Ht. N.) – petina (H. W. K. P.)
mi, aanhechtsel tot aanduiding van het pers. vnw. meerv. *u* en het bezitt. voornw. *uw* (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
miit, zekere plant [Ml. paku hitam] (T. R. Kr.)
miki, ligt, gemakkelijk (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – miri (P.) – mitje (A.)

mina, vooraf, vroeger, eerst (T. R. Kr. H. W. A.) - ene (Kr. K.) - ena (Ht. N.) - oi (P.) - aremina (R.)
mina, vet, ook mons veneris (T. R. Kr.)
minat, geweer (T. R. Kr.) - minaol (Ht. N.) - hola (H. W. K. P.) - bora (A.)
misa, vergadering, ook kerk (T. R. Kr. H. W. K. P.) - misal (Ht. N.)
misa, schreeuwen [van witte kakatoe's] (T. R. Ht.) - nisa (Kr. W. K. P. A.)
mitanurui, deur (T. R. H. W. K.) - mintanurui (Kr.) mitaurunjo (Ht. N.) - miaurunjo (N.) - samata (P.) - metu (A.)
mitar, garnaal - mital (T. R. Kr. H.) - mitalo (Ht. N.) metal (W. K. P.)
mita sawa, zeegarnaal (T. R. H.) - metasawa (W. K. P.) - urapait (Kr.)
mokar, zekere boom [Ml. bopatjeda] - mokal (T.) - hokal (R. Kr.)
moko, afdruksel, spoor? (T.) - aoko (R. Kr.)
molo, zinken (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - moro (A.)
momoi, weigeren, gierig (T. R.) - hanori (H.) - momoke (W.) - maarute (K.) - kanatoe (A.) - momoi (Ht. N.)
momor, ijzer - mamol (T. R. Kr.) - mamolo (Ht. N.)
moopa, grof, groot (T. R. H. W. K. P.)
mu, aanhechtsel ter aanduiding van het pers. voornw. *u* en het bez. voornw. *uw* (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
muela, groote roofvogel [Ml. guheba] (R. H. W. K. P.) - anawela (T.) - muera (A.)
muka, verschoten, verkleurd (T. R.) - hari (Kr.)
muma, strandvogel die zijn eijeren in 't zand begraaft [Ml. mauleo] (T. R. Kr. H. W. K.) - memai (P.) - madeun (A.) - momal (Ht. N.)

mura, waarom, hoe (T. Kr.) - maura (R.) - mula (Ht. N.)
muri, rug, achterdeel, achtereind (T. R. Kr. H. W. K.) - muli (P.) - mudi (A.) - liliail (Ht.) - ririail (N.)
musii, beschaamd, zich schamen (T. R.) - mosii (Ht. N.) - asomi, pasomi (Kr.)
musu, schoonmaken, afvegen (T. R. Kr. K. P. Ht. N.) - semusu (K.) - nisal (H. W.) - basa (A.)
musuma, zoet, lekker (T. R. H. W. Ht. N.) - masuma (Kr.) - masusu (K. P.) - makoto (A.)
moti, laag water (T. R. Kr. H. W. K. P.) - motil (Ht. N.) - moil (N.)
muti, een pakje [koude papeda] [Ml. bungkus] (T. R. Kr.)
mutu, dor (T. Kr. H. W. K. P. A.) - kalein (T. R. Kr.)

N.

na, die, dat (T. R.) - taria (Kr.) - la (H. W. K. P.) - mono (Ht. N.) - retjo (A.)
naa, op den tast, op het gevoel (T. R. Kr.)
naeta, een bundel (T. R. Kr.)
nahai, boete (T. R. Kr. H. W. K. P.) - nahail (Ht. N.)
nahu, vullen (T. R. Kr. H. W. K. P.) - nawu, sokel (A.) - nahu (Ht. N.)
nahu, duwen (T. R. Kr. Ht. N.) - sure (H. W. K.) - sume (P.) - tjue (A.)
nahu, laten vallen, wegwerpen (Kr. H. W. K. P.)
nail (of naie?), onder iets leggen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - tanunai (A.)
nain, maal, keer (T. H. W.) - wain (Kr.) - lain (K.) - nea (P.)
naku, ruiken, zoenen (T. Ht. R.) - masopo (R.) - aso-

muu (Kr.) – pasumu (K.) – suma (N.) – anesu (H. W.) – hanisu (N.) – pahanusu (Kr.) – pahai (P.) – mooso (Ht.) – atai, ataboi (A.)

nala, naam (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)

nala, zekere boom [Ml. lingoa] (T. R. Kr. H. W. K. P.) – nalol (Ht. N.) – nara (A.)

nala, tot aan (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – atulapi (P.) – eti (A.)

namosu, zekere visch [Ml. ikan roto] (T. K.) – namaosu (Kr.) – namahosu (R.) – solou (H. W. P.) – rain (P.)

nana, vlechten [eene mat] (H. W. K. A.) – ana (T. R.) – hetu (P.)

uana, rand, kant [van het water] (P.) – hirit (T. R. Kr.) – herii (N.)

nanasa, zeef (T. A.) – nahup (R.) – leleru (H. W. K.) – lelelu (P.) – deduk (A.) – piu (Kr.) – piul (Ht. N.)

nane, zie na.

nanena, een ongewonen smaak hebben (T. H. P.) – nanana (R. Ht. N.) – nana (Kr.) – nena (W. K.) – mesi (A.)

naninut, drank (Kr. H. W. K. P. A.) – ainut (T. R.)

nanheit, heester in welks bladen men tabak wikkelt om die te rooken [Ml. daun kikir] (T. R. Kr. P.)

nanka, hakkelen, stotteren – naka (T. H. W.) paepi (Kr.) – mual (K.) – malatoto (P.) – matoto (A.)

nanohu, gebukt (T. Kr. Ht. N.)

napo, indien, misschien.

nare, jaar – nale (T. R. H. W. P.) – nalo (K. Kr.) – naloil (Ht. N.)

nasen, ophouden, eindigen, rusten (T. R. Kr. H. W.) – nasee (Ht. N.) – resu (K.)

nasu, suiker (T. R. H. W. K. P.) – nasul (Ht. N.)

nasu pulu, zwarte suiker.
nawa, zie nain (T. H. W.) - lawa (R. K. Ht. N.) - lakwa (A.)
nawa, plaats, spoor (T. R.) - nai (Kr.)
nawa, sagoweerboom (T. R. Kr. H. W. K. P.) - nawal (Ht. N.) - nakwa (A.)
nawa, het vezelachtig weefsel dat uit de takken van den sagoweerboom voortkomt (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lahuol (Ht. N.) - nakwa (A.) [Ml. gamoeto.]
nawaisae, nawanea, nawarea, } zeer, erg, te - lawa isae (T. R. W. K.) - wainisae (Kr.) - lawanea (T.) - nawaen (W.) - lawarea (T.)
nee, zes, (T. R. A.) - nena (P.) - noo (Kr. H. W. K. Ht. N.)
nei of nein, zijn, wezen - lei (T. R.) - naria (Kr.) - mono (H. W. K. Ht. N.) - manai (P.) - mee (A.) - naono (Kr.)
nela rek naiene (T. R.)
nela, zekere boom [Ml. halaor] (T. R. Kr.) - wahurau (T. R.) - ehae (H. W.)
nenu, zekere plant [Ml. bing kuding] (T. R. Kr. H. W. K.)
nenu, schreeuwen [van een jaarvogel] (T. R. H. W.)
neri, slagttanden van een varken (T. R. Kr.)
nesa, stuiptrekken [van een stervende], zich tot braken dwingen (T. Kr.)
nia, slang (T. R. Kr. H. W. K. P.) - nial (Ht. N.) - niakwe (A.)
niahatua, olieslang [Ml. ular minjak] (T.) - niatamola (R. Kr.)
nialoinhatai, draadslang [Ml. ular kawat] - niasasinat (T. R.) - niasinat (K.)
niamanalat, gifslang [Ml. ular bisa] (T. R. Kr.) - nia manalat (H. W. K.) - niakwe maranat (A.) - nia unalatol (Ht. N.) - niamananat (P.)

niaturui, brandhout (T. R.) – rutuninai (Kr.) – ainukui (H. W.) – airueti (K.) – airule (P.) – otorunjo (Ht. N.)
nihi, in de hand houden, of dragen (T. R.) – rihii (Kr.)
nii rem habere cum femina (T.) – paiki (R.) – soe (Kr.)
niki, tand (T. R. Kr. H. W. K.) – niri (P.) – nitji (A.) – nio (Ht. N.)
nini, schaduw (T. R.) – ninini (Kr.) – ninu (H. W. K. A.) – kaninu (P.) – pehemau (W.)
ninu, drinken (Kr. H. W. K. P.) – inu (T. R.) – kinu (A.) – see (Ht. N.)
ninut, verkouden in 't hoofd (T. R. A.) – niku (Ht. N. Kr. K.) – inuaeu (H. W.)
nipa*u*, slapen, liggen (T. R.) – nae*u* (Kr.) – maturu (K.) – matulu (P.) – matudu (A.) – muturu (H. W. Ht. N.) – muuru (N.)
nita, gedaante, vorm (T. R. Kr.)
nitu, geest, duivel (T. R. Kr. H. W. K. P.) – nitul (Ht. N.) – dita (A.)
nitu mata, lijk (T. R. H. W. K. P.) – dita mata (A.) – majate (Ht. N.)
niwer, klappernoot – niwel (T. R. P.) – nimel (Kr.) – nikwel (A.) – niel (H. W. K.) – noolo (Ht. N.)
niwerisin, klapperolie (T. R.) – waerisin (Kr.) – waelisinjo (Ht. N.) – aelaen (H. W. K.) – waelwae (P.) – kwaekwedin (A.)
niwertain, bezinksel van gekookte olie – niwel pela (P. R.) – niwel sapola (R.) – aeltain (H. W. K.) – waeltain (P.) – kwakeltain (A.) – perail (Ht. N.) – tomail (N.)
niwerlasin, klappervet (T. R.)
niwerusai, klapperschil (T.) – huut (R. Kr.) – uut (H. W. K. P. A.) – huutol (Ht. N.)

niwerunui, } een tros klappers – nimelututi (Kr.) –
niwerututi, } niwelhututi (T. R.)
noa, stoom (T. R. Kr.) – noat (H. W.) – noan (K.) – kweini (A.) – oa? (Ht. N.) – asa? (P.)
noa, omwroeten [den grond] – panoa (Kr.) – nupe (T. R.)
noho, grijpen, vatten (T. R. H. W. K. P.) – ketjike (A.) – mora (Ht.) – poso (R. Ht.)
nohu, bukken (Tr. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) – nowu (A.) – haue (Ht.) oohu (N.)
nokakihut, zekere visch [Ml. sawanggi meprat] (T. R. Kr.)
no, die, dat, gene – to (Kr.)
nopa, omvatten, omhelzen (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)
noti, schuld (T. R. Kr. Ht. N.)
nou, zekere visch [Ml. ikan sawanggi] (R.) – lou (T.)
nuhun, wilde gewassen en groenten – makuhun (T. R.) – utapal (Kr.)
nukur, zeker hout [Ml. nibong] (T. R. H. W. K.) – nukulo (N.) – lukulo (Ht.) – nutjul (A.) – urul (P.) – kaparun (Kr.)
nunu, zekere boom [Ml. waringin] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – nunuol (Ht. N.) – supal (N.)
nuru, knorren [van varkens] (T. R. H. W.) – muru (Kr.) – kamiru (K.) – ramoa (P.) – tjamoa (A.)

O.

oa, huilen [van een uil] – koa (H. W. K. P. A.) – oo (T. R. Kr.)
oha, soort van mat die men boven 't hoofd houdt als 't regent (T. R. Kr. H. W.) – ohal (Ht. N.) – anoha (K.) – sapatane (P.) – ilekwe (A.)
ohan putin, vlek in het oog (T. Kr.) – aheti hatu (R.)

ohi, schaar [in een mes of parang] (T. R. H. W. K.) - haiihir (Kr.) - kohi (P.) - kotoi (A.)
ohiu, schreeuwen (T. H. W. K.)
ohu, storten (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) - lakal (K.) - kohu (P.) - doa (A.)
ohu, dekken [de nok van een huis] (T. R. Kr.)
ohu, voorover, vooroverwerpen (T. R. Kr.)
oi, raspen, rasp [nl. een plank met spitsen als van naalden bezet] (T. R. Kr.)
oipe, witte mier, - sahoru (T. R.)
oinere, glad (T.) - dura (A.) - muara (Ht. N.) - musi (N.)
okehori, zwerven (T. R.) - horip (Kr.) - liliholi (P.) - didihodi (A.) - hoholitil (Ht.) - hohoritil (N.) - oiralai (Kr.) - ikololo (H.) - oiirai (W.)
oker, draaïjen, rondslingeren aan een touw - okel (T. R. Kr.)
ohan, roeibank in eene praauw (T. R. Kr.)
ola, bedorven (een ei waarop reeds gebroeid is) - olor (T. R. Kr.)
omin, bijl (T. R. Kr. H. W. K.) - takuai (P.) - soaudui (A.) - tumano (Ht.) - tumaeno (N.) - umaeno (N.)
omo, sluiten [den mond] (T. R. H. W. Ht. N. K.) - wotu (Kr.) - soo (P. A.)
ona, stem (T. R. H. W. K. P. A.) - moku (Kr.) - lio (Ht.) - rio (N.)
ope, lange smalle stroken bamboebast om iets te binden [Ml. hahesi] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - ametol (Ht. N.) - ameel (N.)
opoi, half rijp [de lansapvrucht] (T. R.) - opai (Kr.)
ore, krom (Ht.) - ole (Kr.) - kaole (T. R.) - kakole (H. W. K. P. A.)
osi, iets met een mes afschilferen (T. R.)

oso, werken, maken (T. R. Ht. N.) – poso (Kr.) – eki (H. W.) – peki (K.) – kese (P.) – ketjike (A.)
ota, bijten, stekende buikpijn (T. R. H. W.) – oto (Kr. K.) – rala (P.) – buintjara? (A.)
oti, treden, op iets trappen (T. R. H. W. K. Kr.) – toti, roti (P.) – loti (N.) – lolo (Ht.) – samarisa (K.) – titake (A.)
oto, stuk (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K.)
otopmei, stotteren (T. R. Kr.)
oto, een dosis [pinang] [Ml. sepah] – irate (T. R.) – hiiti (Kr.)
owere, schreeuwen – owele (T. R. Kr. Ht. N.) – woru (H. W. K.) – wolu (P.) – koti (A.)

P.

paa, gezwollen [eene buil] – pata (T. R. Kr.)
paahei, tot een ringvormigen bundel maken [touw] – rie (T. R. Kr. H. W. K.) – leke (P.)
paahia, iemand kwaad doen (T. R. Kr.) – aahia (Ht. N.) – pahia (H. W. K.) – pakahia (P.) – atahia (A.)
paahuni, verbergen (T. R. Kr.) – pahuni (H. W. K. P.) – kabuni (A.) – huni (R. Ht. N.) – pahela (Kr.)
paakala, klaarmaken [van vleesch] – pakala (Kr. K.) – akala (T. R. H. W.)
paalahe, voelen – ahala (T. R. K.) – memi (Kr.)
paalori, bij eene partij bedienen – (T. R. Kr.) – palori (H. K. P.) – alori (W. N.) – aloli (Ht.) – punata (P.)
paamai, ontbolsteren [kapok] (T.)
paar, de takken van den sagoboom [Ml. gaba] – paal (T. R.) – upal (Kr. K.) – opal (H. W.) – upalo (Ht. N.) – kupalo (P.) – punale (A.)

paarete, bedekt zijn door eene wolk [de maan] – paalete (T. R. Kr.)

paasanaa, tasten, voelen (T.) – pasanaa (R. Kr.) – naa (R. Ht.) – asanaa, asanata (N.) – salala (H. W. K.) – sarara (A.) – laka (P.)

paatai, vuil (T. R.) – manini (H. W. K. P. A.) – panini (Kr.)

paataro, beloven, afspreken (T. R. Kr.) – pataro (K.) – taro (N.) – patalo (P.) – talo (Ht.) – tatoke (A.) – ataro (H. W.)

paaurare, versch [van hout] – paaurale (T. R.)

paep, dom (T. R. H. W. K. P. A. Kr.) – poro (Ht. N.)

paer, eene mat (Kr. A.) pael (T. R.) – paeljo (Ht. N.) – tawal (H. W. K. P.)

paere, opzetten, doen staan – paele (T. R.) – paolo (Kr. K.) – aolo (H. W.) – pakele (P.) – eleke (A.)

paeu, doen loopen, doen voortgaan – paoi (Kr.)

pahae, spelen (T. R. Kr. K. Ht. N.) – ahae (H. W.) – palime (P.) – kedema (A.)

pahanu, hengelen (Kr.) – ahanu (T. R.) – hahanu (N. H. W. K. P.) – hanu (Ht.)

pahatita, het ligchaam schudden [b.v. van een hond], heen en weer slaan – atahita (T. R.) – patahita (Kr.) – atahehe (H.W.) – patahehe (K.P.) – taweweke (A.)

pahawaua, met de knieën binnenwaarts gebogen loopen, een onzekeren gang hebben.

pahenu, in een om den hals hangenden doek dragen [b.v. kinderen] – ahenu (T. R.) – aenu (H. W.) – paenu (K. P.) – laha (K. P.) – tene (N.)

pahesa, verhit zijn (T. R.) – panesa (H. W. K.) – panosa, nosa (P.) – kanatike (A.) – kasaa (Kr.)

pahirunaku, door den neus spreken? (T. R.) – pese (H. W.) – atene (K.) – napenu (P.)

pahita, op elkaar inhouwen, vechten (T. Kr. K.) - ahita (H. W. Ht.) - ahia (N.) - maluute (P.)
pahoka, er uithalen, of brengen (T. Kr. K.) - ahoka (H. W. R.) - pahusa (P.) - sitji kapaimudi? (A.)
pahusunana, niet geheel gaar (T. R. Kr.)
pahuau, vrolijk zijn, zich vermaken (T.) - petau (H.W.)
pai, opschorten, opstroopen [de mouwen] - ai (T. R.)
paholap, elkaar slaan, vechten (T. R. Ht. N.) - atatoho (Ht. N.) - paheha (T. R.)
pain, versch [pinang of kokosnoot] (Kr.) - kawain (P. R.)
pakaatau, zich regt uitstrekken [in het liggen] - apaatau (T. R.) - aru (T. R.) - paruu (Kr.) - paruеu (N.) aka (H. W.) - pasanaru (K.) - pamasiro (P.) - batak (A.)
pakaku, rem habere cum femina (T.) - pakakuru (R.) - pasoe (Kr.)
pakamuri, stuurman (K.) makamuri (H. W.) - maankuri (T. R.) - marukuniu (Kr.)
pakanake, een aardsmaak hebben - nanana (R. Kr.)
pakarihu, kletteren [van klinkende voorwerpen, wapenen, enz.] - pakariku (T.)
pakapere, dwars (T.) - pakapele (Kr. P. A.) - patapele (K.) - pele (R. H. W.) - pepelenjo (N.)
pakar, schutting (T.)
pakaruhu, aanhitsen [houden] - akaruhu (H. W.) - akaruhe (K. A.) - karuru (P.) - akurup (T. R.)
pakawar, verlichten, lichtmaken - kisaele (R.)
pakii, beknorren, leven maken (H. W.) - kuke (P.) - panana (T. R.) - kauee (Kr.)
pakiri, kiezen (K.) - akiri (Ht. W.) - arili (P.) - akairi (T. R. N.) - akaili (Ht.) - deue (A.)
paku, snorken (T. R. Kr. K. Ht. N.) - senoa (Ht. N.) - ninukolo (P.)

pala, voederen [van kippen en eenden] – (Kr. N.) – ala (R. T.)
palaha, wachten – pahala (P.) – zie lari.
palaheri, verkoopen (K.) – alaheri (H. W. T. R. N.) – aleheli (Ht.) – palaheli (P.) – abedi (A.) – lataa (Kr.)
palahua, toewerpen (Kr.) – alahua (T. R.)
palani, zingen (Kr.) – alani (T. R.) – olani (Ht. N.)
palape, vloeken, vervloeken – alape (T. R. Kr.)
palasiamu, werktuig om pinang te splijten (T. R.) – masaapu (Kr.) – pahuapu (K. P.) – papetisi (H. W.) – wawapui (A.) – amalua (Ht.) – oriinjo (N.)
palau, medelijden hebben met (Kr. N.) – alau (T. R. H. W.) – palae (P.) – paloko (K.) – netei (A.)
palo, aanmaken [van vuur] (T.) – kapi (R. Kr.) – alehi (H. W.) – palehi (K. P.) – butuke (A.)
paloe, stelen – paloo (Kr.) – amaloo (T. R.) – anaa (H. W.) – panaa (K.) – kamanaa (A. – mamposi (P.) – munaa (Ht.) – unaa, punata (N.)
paloe, ligt aanraken (T.)
pamakana, spartelen, tegenspartelen (T.) – amakana (R.) – pamakiri (Kr.)
pamanisa, in orde brengen, opruimen (Kr. K.) – amanisa (H. W. T. R. Ht. N.) – pamanea (P.)
pamanoha, verkouden zijn, snotteren (T. Kr. K.) – amaniha (R. H. W.)
pamaso, digt bij elkaâr (K. P.) – kamaso (H. W.) – maso (T. R. Ht. N.) – hala (Kr.)
pamatamete, met zwarte vlekken bezet (H. W.)
pamatie, spannen, strakhouden, spannen – makiri (Kr.) pamatie (Kr.)
pamatina, scherpen, slijpen – amatina (T. R.) – ape-

tina (H. W.) – papetina (K. P.) – pameu (K.) – ameu (H. N.)

pamese, iets aan een touw vasthouden, digt bij zich houden (Kr.) – amese (T. R.)

pamese ruma, elkaâr vasthouden.

pamiri, prijzen (T. R. Kr. K.) – amiri (H. W.) – amili (P.) – amidi (A.) – hatini, haini (N.)

pamusii, beschaamd maken (T. R.) – amosii (Ht. N.) – pasomii (H. W. K. P. A.)

pana, stralen [van de zon] (T. R.)

panaatu, zenden (Kr. K. P.) – anaatu (H. W. T.) - atu (R. Ht. N.) – au (N.) – akatui (A.)

panahai, beboeten (Kr. K. P.) – anahai (T. R. H. W.)

panau, onderwijzen, gelasten (Kr. K.) – anau (H. W. P. A.) – atahi? (N.)

panene, hooren – anene (T. R.) – panono (Kr. K.) – anono (H. W.) – pahala (P.) – onoo (Ht.) – onee (N.) – lene (A.)

paniha, gelasten – paneha (Kr. K.) – aneha (H. W.) – ahanosi (T. R. Ht. N.) – aisi (H. W.) – paisi (K. P.) – urake (A.)

panii rem habere cum femina (T.) – paiki (R.) – pasoe (Kr.)

panoe, gedenken, zich herinneren – anoe (T. R. Kr.) – ulia (Ht.) – uria (N.) – ala (K. W.) – pala (K. P.)

panuhu, juist, voltallig (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) – masori? (K.)

panuhup, middelmatig, tamelijk (Kr. T.)

paota, elkaar bijten (T.)

papae, zekere boom [Ml. papaja] (T. H. W. K. A.) – paene (R.) – papaen (Kr.) – papaau (Ht.) – papaeno (N.)

papai, lek (T. R. Kr. H. W. K. P.) – keu (A.) – papai (Ht. N.)

paparian, zekere struik [Ml. papari] (T. R. H. W. K.) – papariano (Ht. N.) – papaliau (P.) – kaporiau (A.)
papesa, gerookt [van visch], zie pesa – hoho (H. W.) maesa (K.) – maapehu (P.) – papoo (R.) – kasa (Ht. N.) – kakasa (T. Kr.)
papira, zwaar, zie pira (T.)
papurut, plakken, kleven (Kr. H. W. K.) – pakapulu (P.)
paputu, opwarmen [van spijs] (Kr. K. P.) – aputu (T. R. H. W. Ht.) – apuu (N.)
parei, aansteken, besmettelijk – palei (Kr.) – alei (T. R.) – lei (N.) – lehi (H. W.) – palehi (K. P.) – dehi (A.)
parei, voortgaan [van eene vlam] – palei (Kr.) – alei (T. R.)
parei, door de handen laten gaan – palei (Kr.) – alei (H. R.)
paresi, elkaâr voorbij gaan – palesi (Kr. K. P.) – alesi (T. R. H. W.) – kedesi (A.)
pareu, eig. doen wederkeeren, d. i. de handeling van iemand die een ander betooverd heeft, om den zieke weer te herstellen – paleu (T. R. Kr.) – aleu (H. W. P.)
pari, delven [van aardvruchten, bep. oebi] (T. R. Kr.) – hai (H. W. K.) – asi (P.) – kaki (A.)
pari, kronkelen [van eene slang] (T. R. Kr.)
pariki, koud (T. R. Kr. H. W. K.) – puriki (Ht. N.)
paroup, geplooid (T. R.)
parue, honger, hongerig – palarue (T. R.) – makari (Kr.) – keriau (H. W.) – kariau (K.) – rariau (P.) – sene (A.) – nokorau (Ht.) – murutu, muruu, rukolau (N.)
pasaa, doen stijgen, opligten, op een hoogere plaats bren-

gen (K.) - usaa (Ht. N.) - usata (N.) - asaa (H. W. R.) - buake (A.)

pasaisou, kijven (T.) naup (Kr.)

pasalasa, zanderig, waar zand aan zit (T. R.) - palasaa (Kr.)

pasama, deelen, met elkaar deelen (K.) - asama, pasanama, pakewa (Kr.) zie sama.

pasamaou, uitlokken, overhalen, vleijen (Kr.) - asamaru (F. H. W. N.) - pamaru (K.) - pamalu (P.) - amau (A.)

pasaniri, nieuwe atap tusschen de oude schuiven om de bedorvene te vervangen (Kr.) - asaniri (T. R.)

pasar, zekere boom [Ml. gofasa] (Kr.) - pasal (T. R. H. W. K. P. A.) - pasalo (Ht. N.)

pasareu, uitrafelen - pasaleu (T.)

pasarihu, overhoop, door elkander gooijen (T. R. Kr. H. W. K.) - patihu (K. P.) - asika (A.) - lai, ihuahe (Ht. N.)

pasarinas, woelen, onrustig, slapeloos (T.) - pasarisi (R.) - pasarories (H. W.)

pasarita, losmaken [de haren] (T. Kr. H. W. K.) - kalutaa (P.) - padua (A.)

pasaä, spelen [coitus] van dieren - asaa (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P. A.)

pasawa, zie pasaa.

paseka, afvegen - aseka (T. R. H. W.) - basa (A.)

paseri, dronken (T. R.) - maseri (Kr. H. W. K.) - museri (N.) - maseli (P.) - museli (Ht.) - masedi (A.)

pasiri, uitspruiten (Kr.) - pasirihut (H. W.) - pasarihut (K.) - pasalihut (P.) - sadudu (A.)

pasoo, het slaapkleed aantrekken, zich inwikkelen - asahoo (T.) - akahoo (R.) - pakariha (Kr.) - aka-

riha (N.) - akaliha (Ht.) - pasaliha (P.) - asapola (H. W.) - pasapola (K.) - asapora (A.)

pasuha, snel zingen [onder het roeijen] - asuha (T. H. W.) - suha (R. Kr.)

pasurip, door elkaar loopen [menschen], in elkaar geward, gevlochten [takken] (T.)

pasuu, elkaar aangrijpen (T. R. Kr.)

pata, nat (Kr.) zie popota en pota.

pata, gezwollen, opgezet (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K.) - papata (N.)

pata, iets tusschen eene tang, twee houtjes of iets dergelijks pakken (K.) - ata (H. W. P. A. Ht. N. T. R. Kr.) - kata (P.) - aa (N.)

pataaha, achterover (T. Kr.) - aaha (R.) - aha (Ht. N.) - atapika (H. W. K. P.)

patae, loochenen (Kr. K.) - atae (T. R. H. W.)

patahuni, verbergen, zie paahuni.

patahala, opstapelen (Kr. T.) - atahala (R.) - hatae (N.) - atokap (H.) - atahaha (W.) - patahaha (K. P.) - patjakele (A.)

patan, ligchaam (T. R. Kr. H. W. K.) zie anana

patanane, beplanten - atanane (T. R. Kr.)

patanou, teeken - atanou (T. R.) - atena (H. W. K.) - tenat (H. W. K.) - etan (P.)

pataohu, voorover (T. Kr.) - ohu (R. Ht. N.) - atakchu (H. W.) - patakohu (K. P.) - atakobu (A.)

patau, laden [een geweer], volstoppen, vullen (K.) - atau (T. R. H. W. A.) - katau (P.) - kaki (Kr.) - nahu (Ht. N.)

patela, buigen [de knieën] (T. R. Kr.) atela (H. W.) - lou (Ht. N. K.) - toru (A.)

patere, bangmaken - patele (Kr.) - atele (T. R. N.) - akira (H. W.) - pakira (K.) - pamatau (P.) - atjila (A.)

pateru, eijeren leggen (T. R. Kr. H. W. K. P.) – tedune (A.) – uteru (Ht.) – puteru, pueru (N.)
patetu, stooten op een rif [vaartuigen] (T.) – tetu (Ht. N.) – koka (R.) – hairura (Kr.) – haitutu (H. W. K.) rahanutu (P.)
patie, vieren [een touw] – atia (T. R.) – pasahei, patue (Kr.) – rike (H. W. K. P.)
patimi, door de kleeren dringen [regen] – loo (T.)
patita, op een rij geschaard, zich op eene rij scharen – atita (T. R.) – pahata (Kr.)
patita kalar, op rijen achter elkaar geplaatst, zich dus plaatsen – atitakala (T. R.) – hatakala (Kr.)
patu, schelpdier (T. R. Kr. H. W. K. P.) – patul (Ht. N.) – paul (N.)
patuni, toonen, wijzen (Kr.) – atuni (T. R.) – paturu (Kr.) – atetu (H. W.) – pastiru (K.) – pastilu (P.) – tidu (A.)
patuhu, duiken (T. R. K. P. Kr.) – atuhu (H. W.)
patupa, doen zitten (Kr. K.) – atupa (H. W. Ht. T. R.) – patola (P.) – atuo (N.)
paturusaa, hobbelig, oneffen, ongelijk (T. R.) – kurukaa (Kr.)
patusaun huhui, zeker schelpdier [Ml. bia kukusan] – patu akokun (Kr.) – patu uruohu (T.) – patu sahamata (H. W.) – patu wakal (K.)
patu nika, zeker schelpdier [Ml. bia garu] (H. W.) – patupalahu, patuauri, patu sosolot (K.) – patu mawahe (P.)
patutu, elkaar pikken (T. R.) – pakutu (Kr.)
patu usai, schelp (T. R. Kr. H. W. K.) – patu usau (P.) – patu uritil (Ht.) – pau wehuil (N.)
pau, gebakken sago (T. R. Kr. H. W. K. A.) – paul (Ht. N.) – papau (P.)

pau alapt, in bamboe gebakken sago [Ml. sago tutupola] - pau ute (H.W.K.T.R.) - korot (P.) - pauole (A.)

paumupi, mompelen (Kr.) - akumap nukui (R.) - panuupi (T.)

pauniwer, met klapper vermengde gebakken sago - pauniwel (T. R.) - papau niwel (P.) - paunikwel (A.) - paunimel (Kr.) - pauniel (H. W. K.) - paunoolo (Ht. N.)

paurehi, wedijveren (T. R. Kr.) - ahureireia (T. R.) - ahari, pahurulei (Kr.)

pauri, vechten (T. R. Kr.) - patutu (K.) - atutu (H. W. P.) - uha (Ht. N.) - ondomai (A.)

pawaiasol, flaauw, zilt, brak (Kr.) - waiasol (T. R.) - panaka (W.) - maaka (K. P.) - lokole (A.)

peer, het aanbreken van den dag - pele (T. R.) - pelename (Kr.)

peia, reeds, afgedaan (Ht. T.) - pea (P.) zie pela.

peke, plukken [ananas] (T.) - eke (R. Kr.)

peki, houden, vasthouden, aanvatten (Kr.) - zie eki.

pela, reeds, afgedaan, daarna (T. R. Kr. Ht. N.) - pelá (P.) - pea (A.)

pena, vlieg (T. R. Kr. H. W. K. P.) - penal (Ht. N.) - lale (A.)

penanasu, bij - penaahia (T. R.) - belupena (Kr.) - penakamal (H.) - penakalan (W. K. P.)

penu, vol (T. R. P. A.) - ponu (H. W. K. Kr. Ht. N.)

pere, beletten - pele (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N. A.) - hele, seke (P.)

pesa, berooken, warmen - esa (H. W. K.) - apesa (P.) - kasa (T. R. Kr. Ht. N.) - apehun (P.) - kwebu (A.) - hoo (H. W. K.)

peta, binden (K.) - eta (T. R. Kr. H. W. A.) - hoo, lau (Ht. N.) - latu (N.) - kee (K. P.) - heke (P.)

petau, fakkel (T. R. H. W.) – esi (Kr. A.) – esil (Ht. N.) – tawal (K. P.)
petu, dag, nacht, etmaal (T. R. Kr. A.) – potu (Kr. H. W. K.) potul (Ht.) – poul (N.)
piki, zich verspreiden [water], overstroomen (T. R.)
pinar, bord – pinal (T. R. Kr.) – pinano (Ht. N.) – pikan (H. W.) – pikal (K. P. A.)
pipi, geit (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – pipil (Ht. N.)
pipi, opeenstapelen, stapel (R.) – telahaha (H. W. K. P.) – terawawa (A.)
pira, zwaar (T. R.) – pila (Ht. N.) – mehira (H. W. K.) – mahela (P.) – manenu (Kr.) – bedudu (A.)
pira, wrijven en knijpen [de ledematen] (R.) – ira (T. H. W.) – tapira (K. N.) – tapila (P.) – mia (Ht. N.) – mira (Kr.) – oso (H. W. K.)
piri, nemen, halen (Kr.) – pili (Ht. N.) – iri (T. R.)
pisi wake, vier duiten (H.)
pisu, losmaken (T. R. N. H. W. K.) – pusi (Ht. N.) – posi (P.) – padesuele (A.) – petia (H. W.) – patia (K. P.) – lesu (P.) – tiei (A.)
pitu, vischlijn (Kr.) – lahal (T. R. Ht. N.) – hehei (H. W.) – hahei (K. P.)
poe, opgezet [de buik] (T. R. Kr. Ht. N. H. W.) – pota (K.) – paka (A.)
poep, tegen den avond (R.) – popoe (T. R. Ht. N.) – alamasa (Kr. H. W. K. P.) – kamau (A.)
poep, talmen (T. R. Kr.)
poe*u*, talmen (Kr.)
poher, aan stukken, verbrijzeld – pohele (T.)
poka, gat [in een vaartuig door het stooten] (T. R. Kr. Ht. N. H. W.) – okal (K.)
poku, de vooravond (T. R. H. W. K.) – poru (P.) – potju (A.) – pookohu (Kr.) – lohi (T. R. Ht. N.)

pokur, geel (T. R. Kr. H. W. K.)
polon, het meestal op de borst getatoeëerde teeken, dat men tot het kakianverbond behoort (T. R) – pelapn (Kr.)
poolawan, kruidnagel (T. R. Kr. H. W.) – poelawan (K.) – pokelawan (P. A.) – peerawano (Ht. N.)
poolawan taunui, zeekruidnagel [Ml. tjingkej laut] (T. R.) – poolawan apal (Kr.)
poot, spuiten [van den walvisch?]
popo, draaijen [van nettengaren], iets tusschen de handen rollen – popo (T. Kr. N.) – huto (R.) – tolo (H. W. K. P.) – toro (A.)
popo, met den vinger peuteren (Kr.) – peu (T. R.)
popota, nat (T. R. H. W.) papota (K. P.) – zie pota.
pori, kalfateren, iets toestoppen – ori (T. R.) – sawai (Ht. N.)
posi, verzadigd (H. W. K. P.) – pera (A.) – pisa (N.) pena (H.) – hira (T. R.) – ira (Kr.)
poso, werken, zie oso.
poso, wringen, uitknijpen (Kr.) – oso (Kr. T. H. W. K. P.) – ulo (Ht.) – ola (N.) – mola (T. R.) – mora (Ht. N.) – toma (K.) – tomo, kese (P. A.)
pota, nat (T. Ht. W.) – posu (Ht. N.)
potor, melaatschheid, lepra – potol (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)
pue, leguaan (T. R. Kr.)
pui, een scheven mond trekken (T. R. Kr.)
pure, persen om een wind te laten – ahura (T. R. Kr.)
puren, zekere boom [Ml. nipah] (T. R. Kr. H. W. K.) – punel (P. A.)
puru, kleven (T. R. Kr. Ht. N.)
purut, gom, hars (T. R. Kr. H. W.) – purutol (Ht. N.)
pusir, wringen, uitknijpen – usi (T.) zie poso.

puta, bedorven, etterend, zwerend (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – boin (A.) – puru (N.)
puti, wit (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht.) – puil (N.) – paputi (P.)
puti, de rottingplant – waleputir (T. R.)
puti maalausapan, bindrotan – ua uhiri (T. R.)
puti tuni, soort van rotan [Ml. rotan tum] – waleputir tuni (T. R.) – ua tuni (Kr.)
putia, de diepte [der zee] – nehin (T. R. Kr.) – nahinue (H. W. K. P.) – nahiue (P.) – pepehi (Ht.) – pehi (N.)
putirai, soort van tjakalang [zekere visch] (R.) – putilai (H. W. K. P. Ht. N.) – pea (H. W. K.) – peka (P.) – pial (Ht. N.)
putu, warm, verhit (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – kawaran, musu (A.) – puul (N.)
putu, verbranden, zengen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) – kotue (A.)
putu akalala, laauw – pakahana (T. R.) – pahahana (Kr.)
putu, met fakkels bijlichten (H. W.) – utu (T. R.) – anautu (Kr.) – patawa (K.) – atawa (P.) – tjakwa (A.)
pua, afwasschen (Kr. K.) – ua (T. R. H. W.) – nua (P.)
po, maar, doch (T. R.)
pou, blaffen (T. R.) – polo (Kr.)
pira, kloven [van pinang] (K. Kr.) – ira (T. R.) – ila (P.) – teta (H. W. K. P. A.)
parutu, zeker vaartuig [Ml. orembaai] (T. R. Kr.)

R.

rahip, zekere visch [Ml. golema] (T. R. Kr.)
rame, uitwringen [sago] (T. R. Kr.) – lame (H. W. K. P.) ulo (Ht.) – pulo (N.)

rarere, schuin, op de zijde - lalele (T. R. Kr.) - talele (K.) - patalele (P.) - tarie (K.) - tadie (A.) zie rere.
rauhasui, zeker kruid [Ml. daun bisol] (T.)
rea, vadem, met de vadem meten - lea (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - dea (A.)
rehan, plankje waarom men bij het netten breijen het garen trekt, ten einde de mazen gelijke grootte krijgen - lehan (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lehano (Ht. N.)
rehe, vellen [van boomen] - lehe (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - lewe (A.)
rehe, schuin [staan] - lehe (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lewe (A.)
rehepi, een schuddenden gang hebben (T. R. Kr.)
rehi, oversteken [een water] - lehi (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
rehit, roer - lehit (T. R. Kr. H. W. K. P.) - lehitol (Ht. N.) - lehiol (N.)
rei, overtrekken - lei (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
rei, op de jagt zijn, jagen - lei (T. R. Kr. H. W. K.) - hele (P. A.) - suu (H. W. K. A.)
rei, op de zijde dringen (T.)
rei, aan de overzijde (T. R.) - lei (Kr. H. W. K. P. Ht. N.) - dei (A.)
rekap, schudden - lekap (T. R. Kr.) - lisu (H. W. K.) - nisu (W. K. P.) - kisu (A.) - hinenue (Ht.) - hirasue (N.)
reke, een woord gebruikt om in een gezegde iemand sprekend in te voeren [zooveel als zeggende] - leke (T.)
reket, eerst laat kunnen loopen [kinderen].
rema, zekere visch [Ml. lema] (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)

rematai, zon – lematai (T. R. Kr.) – leamatai (H. W. K.) – leamatan (P.) – dea matae (A.) – leamatano (Ht.) – leamaanjo (N.)
rena, het strand langs loopen (Kr.) – lena (T. R. H. W. K. P. Ht. N. A.)
repa, zeggen – lepa (T. R. Kr. Ht. N.) – atia (H. W.) – atahia (K.) – hatu, patu (P.) – wetek (A.)
repe, geven (T. R.) – lopee (Kr. P.) – pee (Ht. N.) – tue (H. W. K.) – tjiluke (A.)
repe, met den duim drukken (T.) – lepe (Kr.)
repu, veel – lepu (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – boka (A.)
rere, fijn wrijven, malen (T. R. Kr.) – lele (H. W. K. P. A. Ht.) – rina (N.)
rere, rand, kant, zijde, schuin, op de zijde liggen (T. R.) – lele (Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – tadie (A.)
reren, grens (T.) – lelen (Kr. H. W.) – aute (R. K. P. A.) – autol (Ht. N.) – auol (N.)
rerialat, zeepaling (T.) – lerialat (H. W. K.) – lelialat, kulu (P.) – apat (R. Kr.) – apatol (Ht. N.) – apaol (N.)
reru, een gevoel van walging hebben (T.)
reser, vervloekt, verwenscht (T. R. Kr.)
resi, overschrijden [eene grens], overtreden [een bevel] (T. R.) – lesi (Kr.)
resi, overschot (T. R.) – lesi (Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – desi (A.)
resu, afgelegde slangenhuid (T. R.) – losu (Kr.)
retap, sarren, plagen (T.) – letap (Kr. H. W. K. P.) – naup (H. W. K. P. A.) – kakup (R.)
rete, op, boven, in de hoogte – lete (T. R. P. A.) – loto (Kr. H. W. K. Ht. N.) – loo (N.)
retehaha, op, boven (T. R.) – letehaha (T. R. P.) –

lotohaha (Kr. H. W. K. Ht. N.) - loohaha (N.) - miletewawa (A.)
retemina, voor - letemina (T. R.) - letemena (P.) - miletemena (A.) - lotomena (Ht. N.) - loomina (N.) - lotomina (H. W. K.)
reu, oudere broeder of zuster [dus genoemd door zuster of broeder] (Kr.) - leu (T. R. H. W. K. P.) - deu (A.) - weta (A.)
reup, herhalen (T. R. Kr.) - leup (Ht. N.) - suip (H. W. K. P. A.) - alalau? (K.)
reuta, wederom, nog eens (T. R.) - leue (Kr.) - peleuma (H. W.) - paleu (K.) - pahelue (P.) - dekwe (A.) - apahorta (Ht. N.)
ria, aan of naar den westkant (T. R.) - uria (H. W.) - roria (Kr.)
ria, achteruit of uit den weg gaan - lia (H.) - lea (T. R.) - kehii (Kr.) - tela (Ht. N.) - seki (N.)
ria, kammen (T. R. Kr. H. W. K. N.) - lia (P. Ht.)
riamai, groot, zie iraamai.
rihaha, buiten (T. R. Kr.) - riahaha (N.) - lihaha (P. Ht.) - liteha (H. W. K.) - nitjimudi (A.)
rihi, trekken, slepen (T. R. Kr. N. H. W. K.) - lihi (P. Ht.) - dihi (A.)
rihuni, duizend (T. R. H. W.) - rihunjo (N.) - lihuno (Ht.)
rihur, soort van sago [Ml. ihur] (T. R.)
rihut, storm (T. R. Kr.)
riit, ziekte der voeten en beenen met ontvelling gepaard [Ml. kadal] (T. R. Kr. P.) - keratol (Ht.) - nawa (R. H. W.) - nawal (N.)
riki, koude (T. R. Kr. N.) - liki (Ht. P.)
rikip, gespannen, strak (H. W. K. P.) - matala (T. R.) kopi (Ht.) - ekee (N.)

rikip, tikken met de kneukels (T. R. Kr. H. W. K.) – raheki (P.) – keku (Ht. N.)
rikuet, de derde regenmaand [Julij] (T.)
rikup, verdraaijen [de oogen] (T. R.)
rima, vijf (T. R. Kr. N.) – lima (H. W. K. P. Ht.) – dima (A.)
rima, uithozen (T. R. Kr. N.) – lima (P. Ht.) – dima (A.)
rima, hand, arm (T. R. Kr. N. H. W. K.) – lima (Ht. P.) barau (A.)
rima hatui, vinger (T. R. Kr.) – rima ohui (H. W. K.) – lima hohun (P.) baran bue (A.) – rima utunjo, rima uunjo (N.) – lima uuno (Ht.)
rima henui, onderarm (T. R.) – rima honoi (Kr.)
rima huai, bovenarm (T. R. Kr. H. W. K.) – lima huan (P.) – rima huanjo (N.) – lima huano (Ht.)
rima siui, elleboog (T. R.) – rima siuti (H. W. K.) – lima sikun (P.) – baran siui (A.) – rima siuni (N.) – lima siuni (Ht.) – rima saekuti (Kr.)
rima tariini, nagel (T. R. Kr.) – lima tariini (Ht.) – rima tariinjo (N.) – rima tariiti (H. W. K.) – tasilopi (P.) – tadikele? (A.)
rina, grootere of kleinere oppervlakte op zee die effen is, hoewel de wind het water rondom in beweging brengt (T. R. Kr. N.) – lina (P. Ht.)
rine, deze, dit – le (P. T. R.) – ti (Kr.) – tine (Ht.) – etie, eie (N.) – rine (H. W.) – roe (K.) – mire (A.)
riri, opstaande balken of stutten [van een huis] (T. R. Kr. N. H. W. K.) – lili (P.) – didi (A.) – asanal (Ht.)
riri, bezien, rondom bekijken (T. R. Kr.)
rira, uitspreiden [een kleed of doek] (T. Kr.)
rirat, breed – elat (T. R.) – elele (Kr.)

riro, soort van groote boonen (Kr.) - hatira (T. R.)
risa, oorlog (T. R. Kr. H. W. K.) - lisa (P. Ht.) - disa (A.) - risal (N.) - aluu (P.)
riti, koper (T. R. H. W. K.) - liti (P.) - diti (A.)
riu, zie rine.
riu, een gat in den grond (T. R. Kr. H. W. K.) - liu (P.)
rohu, plukken [ananas] (T.) - tehu (R.) - kehu (Kr.)
roti, toovermiddel (T.) [Ml. doti.]
ruha, openen, losmaken (T. R. Kr. N. H. W. K.) - luha (Ht.) - luta (P.) - dua (A.)
ruku, uiteinde, spits, kaap, zie uku - luku (H. W. K.)
ruku, teenen voor eene fuik schoonmaken (T. R.) - paarui (Kr.) - nehi (H. W. K.) - neli (P.) - titi (N.)
rukun, zekere visch [Ml. doejong] (T. R. Kr.)
ruma, huis (T. R. Kr. H. W. K. A.) - luma (P. Ht. N.)
rura, iets onder de voeten leggen om er op te staan, enz. (T. R. Kr.)
rure, zich krommen van pijn (T.) [herure?]
ruhu, kist (T. R. Kr.)
ruri, doorn, been, graat (T. R. Kr. H. W. K.) - luli (P.) - dadi (A.) - lilin (Ht.) - ririnjo (N.)
ruri, rijgen, aaneen spietsen, neus of ooren doorboren (T. R. Kr.) - upu (H. W. K. A.) - luli (P.) - puu (Ht.) - usa (N.) - asirawa? (W.)
rurutina ukui, heiligbeen (T. R. Kr.)
ruru, volgen [een weg] (T. H. W. K.) - lulu (P.) - dudu (A.)
ruru, oprollen (T. R. Kr. H. W.K. N.) - lulu (P. Ht.) dudu (A.)
rusa, openen, losmaken - isu (H. W. K.) - luta (P.) - tetale (A.)

(Slot volgt.)

HET INVOEREN DER HOLLANDSCHE TAAL IN DE MOLUKKEN.

(*Stukken gewisseld tusschen de Regering en ons Genootschap.*)

Zeer welkom was Bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap eene missive van Z.Exc. den Minister van koloniën (G. H. UHLENBECK), i.d. 22 Julij 1862, van den volgenden inhoud:

„*'s Gravenhage*, den 22sten Julij 1862.

„Meermalen is het denkbeeld geöpperd, om aan de inlandsche bevolkingen in Nederlandsch indië de Hollandsche taal in plaats van de tot dusver gebruikelijke Maleische te leeren, en haar op die wijze beter in de gelegenheid te stellen, om door het lezen van geschikte boeken en geschriften nuttige kundigheden op te doen, en meer toegankelijk te maken voor het christendom en daar mede verbonden westersche beschaving.

„De Regering is geneigd om onder zekere reserves, althans eene proef te nemen met de invoering der Nederduitsche naast de Maleische taal op inlandsche christenscholen. Een eerste vereischte daartoe is echter geschikte onderwijzers te hebben. Voor eenige jaren is het denkbeeld geöpperd, om naast het te Amboina bestaande instituut van het Genootschap eene kweekschool

voor inlandsche onderwijzers in de Nederduitsche taal op te rigten.

„Dit plan komt alleszins aanbevelenswaardig voor, omdat in het gouvernement der Molukken zeker de geschiktste plaatsen gevonden zullen worden tot het nemen der bovenbedoelde proef. Alleen is de vraag bij mij voorgekomen, of de proef, om goede uitkomsten op te leveren, niet op eenigszins ruimere schaal moest worden opgevat, en of niet bij het plan ook moet worden aangenomen het, eenigen tijd in toepassing te brengen, denkbeeld der overzending naar Nederland ter verdere opleiding van eenige geschikte kweekelingen der op te rigten kweekschool, met het doel om, ook langs dien weg het onderwijs in de Nederlandsche taal in de bedoelde streken te verbeteren en op duurzame grondslagen te vestigen.

„Gaarne zou ik vernemen of het Zendelinggenootschap zoodanige kweekschool zou willen oprigten, en welke ondersteuning het daarbij van het Gouvernement zou verlangen.

„Zonder de vrijheid van Heeren Bestuurders in het doen van voorstellen daar omtrent te willen beperken, acht ik het niet ondienstig Hun Ed. mede te deelen, dat ik mij in algemeenen zin wel vereenigen kan met de hoofdtrekken, aangegeven in de kopielijk nevensgaande nota van den schoolopziener voor de Maleische scholen te Amboina, Roskott, dd. 2 Mei 1857. (1)

„Aangenaam zal het mij zijn, wanneer Heeren Bestuurders, mij zoo spoedig mogelijk als het gewigt van het onderwerp mogelijk laat, hunne beschouwingen en voorstellen willen meêdeelen."

De Minister van Koloniën,

(w. g.) G. H. UHLENBECK.

(1) Zie deze nota als bijlage, bls, 368.

Bestuurders zagen in deze missive een streven, om van de in Nederland bestaande krachten gebruik te maken, tot het verwezenlijken van eenen wensch, uitgesproken door velen, zoowel in Indië als hier te lande, dien de hoogere belangen van den inlander ter harte gaan. De Regering gaf daarin een bewijs, hoezeer zij doordrongen was van de overtuiging, dat verdeeling van arbeid, onder goede leiding, of als gevolg van hoogere beschaving, een volstrekt vereischte is tot het leveren van goed werk. Zij wilde een goed werk tot stand brengen door hare middelen aan te bieden, daar waar die nuttig aangewend konden worden; het kapitaal der natie uitzetten, daar waar op redelijken grond kon verwacht worden, dat er mede gewoekerd zoude worden. Alles te doen was haar onmogelijk, maar veel meer kon gedaan worden, mits men arbeiders wist te kiezen.

Zoo beschouwden Bestuurders van ons Genootschap de missive van den Minister, en daarom draalden zij niet haar te beantwoorden. Wel meenden zij in de bijzonderheden, ja, tot zekere hoogte, in beginsel van den Minister te moeten verschillen, doch de overtuiging, dat zij geroepen waren met de Regering en met ieder, die zich de belangen van Indië wil aantrekken, mede te werken, stond bij hen vast. Daarom namen zij de missive onmiddelijk in behandeling, en eene commissie bragt daarover in de maandvergadering van 4 Augustus rapport uit, als volgt:

Aan de Maandvergadering.

Aan eene commissie uit uw midden, bestaande uit de BB. v. DORSBURGH, VOORHOEVE en den verslaggever werd door u in de jongste vergadering, tot het uitbrengen van

een praeadvies in handen gesteld eene missive van Z. Exc. den Minister van koloniën dd. 22 Julij 1862. Dit schrijven is merkwaardig, en verdient reeds daarom ten volle de aandacht van de maandvergadering. Het onderwerp daarin besproken werd reeds sedert eenige jaren bij ons Genootschap overwogen, en is dus rijp voor eene afdoende behandeling.

Merkwaardig is dat schrijven; want indien er nog aan te twijfelen viel, of de Regering ons werk, voor zoo verre het haar van het politiek standpunt vergund is, wil ondersteunen, die twijfel is daardoor volledig opgeheven.

Er bestaat eene quaestie over het invoeren der Hollandsche taal in Nederlandsch indië. Die quaestie kan van verschillende zijden beschouwd, met verschillende redenen bestreden of verdedigd worden. De Minister schrijft: „Meermalen is het denkbeeld geopperd, om aan de inlandsche bevolkingen in Nederlandsch indië de Hollandsche taal in plaats van de tot dusverre gebruikelijke Maleische te leeren, en haar op die wijze beter in de gelegenheid te stellen, om door het lezen van geschikte boeken en geschriften nuttige kundigheden op te doen, en meer toegankelijk te doen maken voor het christendom en de daarmede verbonden westersche beschaving." Het hier uitgesproken doel van het aanleeren onzer taal door de inlandsche bevolking zou voor eene Regering, die zich geheel onverschillig ten opzigte van de godsdienst wilde beschouwd zien reeds genoeg zijn, om de zaak als buiten hare bevoegdheid ter zijde te leggen, of althans den ontwerper in overweging te geven, een' anderen vorm aan zijn voorstel te verleenen. De Regering doet dit niet. Zij laat onmiddellijk op de aangehaalde woorden volgen: „De Regering is geneigd om onder zekere reserves, althans eene proef te

nemen met de invoering der Nederduitsche naast de Maleische taal op inlandsche christenscholen."

Meer kan geen zendelinggenootschap van eene Regering verwachten. Daarbij het voorstel ging niet uit van het Genootschap; de Minister komt tot ons. Gaf vroeger eene dringende smeekbede van Ds. HELDRING de Regering aanleiding zich tot ons te wenden, ten einde te kunnen voorzien in de behoefte aan herders en voorgangers voor de Sangir- en Aroe-eilanden, thans komt zij uit zich zelve tot ons, met het aanbod hare ondersteuning te verleenen tot een doel, dat geheel ligt op het veld onzer bemoeijingen en werkzaamheden.

Moest nu deze zaak voor het eerst onderzocht en overwogen worden, wij zouden weken, ja maanden daartoe behoeven. „Van welke taal moet men zich bij de prediking des Evangelies aan de volken in den Indischen archipel bedienen?" is eene vraag, die niet maar zoo in eens op te lossen is. Doch het Genootschap heeft die zaak meermalen met de zendelingen behandeld (1). In een stuk voorkomende in „de Mededeelingen", tweeden en derden jaargang, werd het onderwerp veelzijdig toegelicht (2), en het resultaat daar opgemaakt schijnt nog het eenige rationele.

---

(1) In 1852 schreef daarover de zendeling S. ULFERS (zie Meded. III, blz. 27 e. v.); omstreeks dienzelfden tijd S. VAN DER VELDE VAN CAPPELLEN (zie Meded. III, blz. 44, e. v.); in 1854 de zendelingonderwijzer B. N. J. ROSKOTT (zie Meded. III blz. 94); later kwam hij naar aanleiding van een schrijven onzerzijds (Nov. 1856) op de zaak terug, en de Sub-comm. van onderwijs, te Amboina, bragt rapport daarover uit.

(2) Wij moeten voor de uiteenzetting van denkbeelden ook den lezer naar dit stuk verwijzen. Zeer verdient ook de aandacht wat in 1863 door BARTHOLO over de zaak in het midden werd gebragt (zie zijn geschrift, het Inlandsche schoolwezen en de Evangelisatie, blz. 86 e. v.) Ofschoon wij in opvatting van dezen schrijver verschillen, en meenen, dat wat hij wil eerst later te verwezenlijken zou zijn, zoo moeten wij toch wenschen, dat wij vele bondgenooten als BARTHOLO mogen erlangen.

Dat resultaat komt hierop neder: Het invoeren eener vreemde taal mag gerust eene onmogelijkheid genoemd worden. Wat het volk is, dat wordt ten volle in zijne taal uitgedrukt; en evenmin als men een nieuw volkskarakter kan invoeren kan men zulks ook eene nieuwe taal.

Maar nu kan bij een volk eene behoefte ontwaakt zijn, zich los te maken van de banden van onwetendheid; het kan zijne aandacht gaan vestigen op hulpbronnen in den vreemde, die alleen te gebruiken zijn, door zich nader in contact te stellen met den vreemdeling. Dan wordt eene eerste behoefte, dat het zich met de taal van den vreemdeling bekend maakt.

Volgens het getuigenis der zendelingen en van sommige ambtenaren, ook van Dr. BLEEKER en anderen, is in de Minahassa zulk eene behoefte ontstaan, en daarbij van de zijde der bevolking het verlangen levendig geworden naar het aanleeren der Hollandsche taal. Op Ambon schijnt dit verlangen niet te ontbreken. Dit verdient opmerking, en strekt tot aanwijzing van hetgeen te doen staat. Maar het maakt ook voorzigtigheid noodig, om geen verwachtingen te koesteren, die nooit te verwezenlijken zijn.

Gelijk de bevolking in bovenbedoelden zin alleen het meer ontwikkelde, het eenigszins tot nadenken geraakte gedeelte kan zijn; zoo kan ook het aanleeren eener vreemde, in taaleigen en inhoud geheel van de hare verschillende taal slechts met eenige hoop op goeden uitslag ondernomen worden door dat gedeelte der bevolking. De aan te leeren taal moet dan strekken om de keur der bevolking eenen ruimeren gezigtskring te openen. Daarom zou het tot dusverre uitgesproken gevoelen van Bestuurders, het onderwijs in de Hollandsche taal als vormingsmiddel en als inleiding tot meer degelijke en meer

omvattende kennis, ten minste aanvankelijk moeten beperkt worden tot den stand, van welken men met grond verwachten kan, dat hij vruchten zal plukken van dat onderwijs. Wat eenmaal het Latijn in Europa voor de geleerde standen was, kan in Indië het Hollandsch worden voor de regenten en hunne betrekkingen, voor de onderwijzers en voorgangers in de gemeente.

Dit resultaat gaat wel niet zoover als het doel, dat de Minister in zijn schrijven zich schijnt voor te stellen, of als de ontwerper van het voorbereidend instituut, (zie de nota aan 's Ministers schrijven toegevoegd), schijnt te bedoelen; doch wat den laatsten aangaat, het is Br. ROSKOTT, weten wij, dat hij zich steeds eene langzame geleidelijke werking heeft voorgesteld; en wat de gedachte door Z. Exc. uitgesproken betreft, zij laat ruimte genoeg om te durven aannemen, dat ook deze zich wel in onze beschouwing zal kunnen vinden.

Is het dan genoegzaam uitgemaakt, dat het Hollandsch als onderwijsvak verdient opgenomen te worden, doch ook alleen voor degenen, die bestemd zijn eene hoogere opleiding te ontvangen; zoo doet zich verder de vraag voor: hoe zal men best dat onderwijs invoeren?

De Minister acht, en te regt, „een eerste vereischte daartoe geschikte onderwijzers te hebben." „Voor eenige jaren" zoo gaat hij voort, „is het denkbeeld geopperd om naast het te Amboina bestaande instituut van het Genootschap eene kweekschool voor onderwijzers in de Nederduitsche taal op te rigten." Dit plan komt hem alleszins zeer aanbevelenswaardig voor, „omdat in het gouvernement der Molukken zeker de geschiktste plaatsen gevonden zullen worden tot het nemen der bovenbedoelde proef." Terwijl de Minister eindelijk verklaart, zich wel te kunnen vereenigen met de hoofdtrekken, aangegeven

in de kopielijk aan zijn schrijven toegevoegde nota van den schoolopziener voor de Maleische scholen te Amboina, ROSKOTT, dd. 2 Mei 1857; evenwel zonder onze vrijheid in het doen van voorstellen daaromtrent te willen beperken.

Het geldt dus hier de vraag, of het Genootschap gezind is te Amboina een voorbereidend instituut op te rigten, waarin worden opgenomen een 12 à 18 tal inlandsche, d. i. negerij- of burgerkinderen van 8 tot 12 jaren oud, waarbij ook burgerkinderen van europesche afkomst konden worden opgenomen?

Het antwoord op deze vraag kan niet twijfelachtig, het moet ontkennend zijn. Zulk een instituut zou worden eene kostschool voor kinderen van inlandsche hoofden, zelfs wanneer daarbij de bepaling, tevens in de nota opgenomen, van kracht blijft, dat de leerlingen zich voor het onderwijs op de inlandsche scholen zullen moeten verbinden. Hoezeer het Genootschap ook prijs stelt op de opleiding der aanzienlijken en op het verkrijgen van geschikte onderwijzers, het kan voor het schoolonderwijs op de Ambonsche eilanden, om verschilllende redenen niets doen, ja moet blijven bij het reeds te kennen gegeven verlangen, dat zijne scholen aldaar overgaan aan het Gouvernement; het kan niet verwachten, dat de leeftijd van 8—12 jaren geschikt is, om eene keuze te doen voor eenigen levensstand, laat staan voor dien van onderwijzer.

Het is intusschen waarschijnlijk, dat ROSKOTT zelf daaromtrent van gevoelen zal veranderd zijn. Het denkbeeld van het oprigten van een instituut in bedoelden zin bestond reeds vroeg bij hem; sedert beproefde hij het onderwijs in het Hollandsch op onze kweekschool in te voeren; hij moest dit toevertrouwen aan iemand, die aan

den goeden wil zeker de geschiktheid niet paarde, om dat onderwijs te geven. Later nog gaf hij eene belangrijke uitbreiding aan dat instituut, waarin thans 120, deels zeer jeugdige kweekelingen, zijn opgenomen.

Wij zullen dus gebruik moeten maken van de vrijheid ons door den Minister gelaten, een ander voorstel te doen, en dit zal op het volgende moeten neêrkomen.

De kweekscholen te Amboina en te Tanawangko zijn eenmaal aangewezen tot het opleiden van onderwijzers voor de inlandsche bevolking. Zij leveren waarborgen op, die eene nieuwe inrigting nog moet verkrijgen. Reeds werd door ons aan ROSKOTT en GRAAFLAND vrijheid gegeven, het Hollandsch onder de leervakken op te nemen. Het zou er dus maar op aan komen, dat deze vrijheid tot regel verheven werd, dat onze broeders in staat werden gesteld dien regel ten uitvoer te leggen, en dat de Regering daarbij de hulp verleende, die zij onder reserve ons aanbiedt.

En dit is niet onuitvoerbaar, wanneer het volgende kan worden vastgesteld:

1°. Br. ROSKOTT voere op zijne kweekschool reeds voor de jongste klasse het onderwijs van het Hollandsch in, wijzige zoo het noodig is die klasse, breide haar uit, indien gevorderd voor jeugdiger leeftijd.

2°. Br. GRAAFLAND geve aan zijne kweekschool eenige uitbreiding door het toevoegen van eene jongere klasse, aan welke eveneens onderwijs in het Hollandsch gegeven worde.

3°. Beiden Broederen worde een geschikte onderwijzer voor deze jongste klassen toegevoegd, voor rekening van het Genootschap.

4°. Het Gouvernement belaste zich met de vestiging of uitbreiding van de benoodigde gebouwen, en voorzie

in het onderhoud der kweekelingen, (overeenkomstig de door den Minister aangevoerde nota).

De jongste klassen sub 1 & 2 genoemd zullen moeten beschouwd worden, gelijk die van ROSKOTT reeds werkelijk is, als voorbereidend voor die der onderwijzerskweekelingen. Daar het Gouvernement zich met het onderhoud dier kweekelingen zou belasten, zou dit ook aan deze klasse zooveel uitbreiding kunnen geven als het wenschte, en niet buiten evenredigheid stond met de krachten der onderwijzers. Het Genootschap zou voor zijne onderwijzers eene ruime keus hebben uit dit personeel. Het Gouvernement zou daar eene kweekplaats vinden voor zijne inlandsche ambtenaren. — Werd het raadzaam geacht beide afdeelingen of klassen op zich zelven te houden, waardoor al zeer na het voorstel in de nota zou worden vervuld, men behoefde dan slechts de gebouwen op te rigten op terrein grenzende aan de kweekscholen, zoodat van de zijde van ROSKOTT en GRAAFLAND de directie of het toezigt kon worden behouden, zonder dat de leerlingen met elkander in te naauwe aanraking kwamen.

Het voorgestelde sub 3 zou voor het Genootschap geen grooter geldelijk bezwaar opleveren, dan het vermeerderen van het getal zendelingen met twee. Zendelingen wordt met nadruk gezegd; want de uit te zenden personen behoorden geordend te zijn. De bij ROSKOTT geplaatste kon zich belasten met het godsdienstonderwijs op het instituut, met de bediening van eene naburige gemeente, waar hij de kweekelingen van het instituut practisch voor de leiding der godsdienstoefeningen kon voorbereiden. De Broeder bij GRAAFLAND geplaatst kon hem behulpzaam zijn bij het bezoeken van en het voorgaan in zijne gemeenten, eene taak op den duur te zwaar, wanneer een man daarmede belast is, die tevens eene kweekschool te besturen heeft.

Wat het door den Minister voorgestelde overzenden naar Nederland betreft, het zou nog een onderwerp van nadere overweging kunnen uitmaken. Doch gegrond bezwaar bestaat er niet, ook hier reeds tot eene proef te adviseren onder de volgende bepalingen:

1°. Niet dan de kweekelingen, die op de instituten te Amboina of te Tanawangko hunnen leercursus volbragt hebben wordt, zulks verkiezende, de gelegenheid gegeven voor een tweetal jaren naar Nederland over te komen.

2°. De overzending en het onderhoud dier kweekelingen komt voor rekening van den lande.

Dit alles overwegende en in hoofdzaak aannemende zou aan de Regering geantwoord moeten worden:

1°. Dat het invoeren van het onderwijs der Hollandsche taal in de Molukken ons wenschelijk en uitvoerbaar voorkomt.

2°. Dat wij meenen den weg daartoe te moeten banen door aanvankelijk de toekomstige inlandsche onderwijzers en ambtenaren, benevens degenen die met dezen in stand gelijk kunnen gesteld worden, de gelegenheid tot het aanleeren van het Hollandsch te openen.

3°. Dat het ons minder gepast voorkomt een afzonderlijk instituut op te rigten; omdat dit niet anders zou worden dan eene gewone kostschool, die het Genootschap geen vrijheid heeft op te rigten, als minder tot zijn werk behoorende.

4°. Dat op gronden van redenering en ervaring is aan te toonen, dat het oprigten van een eigen instituut voor de Hollandsche taal niet dan op teleurstelling uit kan loopen.

5°. Dat het Genootschap in de veronderstelling, dat het door de vernieuwing van het contract met het Gou-

vernement zijne werkzaamheden op de Ambonsche eilanden kan voortzetten, bereid zou zijn aan zijne instituten te Amboina en te Tanawangko zoodanige uitbreiding te geven, ook door toevoeging van een onderwijzend personeel, als noodig zal bevonden worden om het onderwijs in de Hollandsche taal en de vakken van ons lager-onderwijs daar met vrucht te doen plaats hebben voor de toekomstige inlandsche onderwijzers, ambtenaren, enz.

6°. Dat, mogt de Minister deze grondslagen ter verdere bespreking van de zaak aannemelijk achten, Bestuurders gaarne met Z.Exc. in nader overleg zouden treden, om tot eene definitive regeling, zoo spoedig doenlijk, te geraken.

Het Lid der Commissie,

4 Augustus 1862. J. C. N.

Het antwoord van den Minister, i.d. 21 Augustus, op den brief, waarin bovenvermelde denkbeelden Z.Exc. werden medegedeeld, luidt als volgt:

„*'s Gravenhage*, den 21 Augustus 1862.

„Met belangstelling heb ik de grondslagen overwogen, welke Heeren Bestuurders, in hun schrijven van den 13den dezer, voorstellen, ter nadere bespreking van de te nemen proef met de invoering der Nederduitsche taal op de inlandsche Christenscholen in de Molukken en de Minahassa.

„Die grondslagen komen mij wel aannemelijk voor, zoodat ik de eer heb Heeren Bestuurders uit te noodigen, ten einde de afdoening dezer belangrijke aangelegenheid te bespoedigen, alsnu dienovereenkomstig een uitgewerkt en toegelicht voorstel in te dienen, ook vooral ten aanzien der ondersteuning, die in dezen van Gouvernementswege in billijkheid zou worden verlangd.

Bij die gelegenheid zou ik gaarne alsnog het gevoelen van Heeren Bestuurders vernemen aangaande het, in mijn schrijven van 22 Julij jl. l. Aaz. no. 30, geopperde denkbeeld, betreffende het overzenden te zijner tijd naar Nederland van eenige geschikte kweekelingen, bestemd voor het geven van onderwijs in de Nederlandsche taal.

„De Minister van Koloniën,

(w. g.) G. H. UHLENBECK."

In November, (zeker wel wat laat), behandelde de maandvergadering dezen brief, nadat daarover het volgende rapport was uitgebragt:

Aan de Maandvergadering.

In handen der commissie, die u praeadviseerde op den brief van Z. Ex. den Minister van Koloniën, i. d. 22 Julij ll., werd gesteld een nader schrijven van den Minister, i. d. 21 Augustus daaraanvolgende, en ook daaromtrent door u haar praeadvies gevraagd. Aan dien last wenscht de commissie bij dezen te voldoen.

Uwe commissie meent, dat den Minister van wege de Maandvergadering zal moeten voorgelegd worden een eenvoudig plan, waarin met achterlating van bijzonderheden, die alleen in de zending kunnen uitgemaakt worden, grondslagen worden neêrgelegd, waarop zoowel de Regering als het Genootschap voort kunnen bouwen.

Dat plan werd door uwe commissie [illegible] als volgt:

Plan voor het onderwijs in de Hollandsche taal aan de kweekscholen voor Inlandsche [illegible]

[illegible]

wijzers te Batoe-Mejra (eiland Amboina) en te Tanawangko (Minahassa van Menado.)

DOEL.

1. Het onderwijs in de Hollandsche taal in de Molukken en in de Minahassa van Menado heeft ten doel inlanders, die bestemd worden voor openbare betrekkingen, eene ruime bron te openen tot vermeerdering van kennis en tot bevordering van godsdienst en zedelijkheid.

MIDDELEN.

2. Tot dit einde wordt aan de bestaande kweekscholen te Batoe-Mejra en te Tanawangko respectivelijk eene voorbereidende klasse toegevoegd, waarin het onderwijs in de gewone vakken van het lager onderwijs zal plaats hebben in de Hollandsche taal.

3. Deze klassen zullen zooveel mogelijk afgescheiden blijven van de hoofd-inrigtingen; doch onder het bijzonder toezigt staan van de zendelingen aan het hoofd der kweekscholen geplaatst. De leerlingen zullen worden opgenomen in geheel afzonderlijke gebouwen.

4. Aan ieder dezer klassen wordt een onderwijzer verbonden, die de geschiktheid heeft tot het geven van onderwijs in de vakken van het lager onderwijs in Nederland. Deze zullen kunnen belast worden met een gedeelte van den zendelingsarbeid, zoo als nader bij instructie geregeld zal worden.

5. Ook aan de kweekscholen zal een gedeelte van het onderwijs in de Hollandsche taal gegeven worden; zoodra blijken zal, dat dit met vrucht kan geschieden.

AARD EN OMVANG VAN HET ONDERWIJS.

6. Het onderwijs zal vooral vormend behooren te

zijn; afrigting zal daarbij zorgvuldig vermeden worden.

7. De stof van het onderwijs zal ontleend worden aan de volgende leervakken:

a. Hollandsch lezen als hoofdvak, waarbij vooral te letten valt op uitspraak, het bespreken en doen wedergeven der leesstof. Terwijl deze ontleend is aan de sub *d*, *e*, *f* en *g* vermelde vakken, moet zij bevorderlijk gemaakt worden aan de beoefening van deze.

b. Hollandsche taal; eenvoudige gronden der spraakkunst, het maken van ontledingen en schriftelijke opstellen.

c. Rekenen; hoofdregelen met benoemde, heele, gebrokene, vooral ook decimale getallen.

d. Geschiedenis; vooral die van Neêrlandsch Indië, voorts de nieuwe geschiedenis in hoofdtrekken en met bijzondere behandeling van hoofdgebeurtenissen en de bijbelsche geschiedenis.

e. Aardrijkskunde, vooral van Neêrlandsch Indië.

f. Natuurkennis.

g. Practische godsdienstleer naar het Evangelie.

LEERLINGEN.

8. Als leerlingen worden opgenomen zonen van inlanders, die den ouderdom van 10 jaren bereikt hebben en den 15jarigen leeftijd niet te boven zijn, voorts blijken gegeven hebben van meer dan middelmatigen aanleg.

VOORWAARDEN.

9. De Regering belast zich

a. met het doen bouwen van geschikte lokalen en onderwijzerswoning;

b. met de kosten voor het onderhoud der kweekelingen en van de gevorderde leermiddelen.

10. Het Genootschap zorgt voor de plaatsing aan ieder der inrigtingen van een' zendeling, dien het bezoldigt.

11. Inlanders kunnen ook voor eigen rekening hunne zonen op de inrigting plaatsen, voor zoo verre de gelegenheid zulks toelaat.

TOELICHTINGEN TOT VOORAFGAAND PLAN.

Het doel der inrigtingen behoort uitgedrukt te zijn als in art. 1, omdat het aanleeren der Hollandsche taal op zich zelf nooit doel kan worden voor de inlandsche bevolking, maar steeds middel moet blijven voor het hoogere doel, bevordering van beschaving en christendom. Evenmin als het verdringen der nationaliteit van de zijde der Regering en des Genootschaps mag beoogd worden, evenmin mag de inlander door het aanleeren der vreemde taal geprikkeld worden tot zelfverheffing of het najagen van baatzuchtige bedoelingen.

Daarom zal het goed zijn, althans gedurende de eerste jaren, zooveel mogelijk, den stillen eenvoudigen weg te bewandelen. Geen afzonderlijke inrigtingen met weidschen titel, maar eenvoudige voorbereidende klassen worden daartoe meest geschikt gerekend. Niet het uitzigt op bedieningen of winstgevende betrekkingen wordt geopend, maar de gelegenheid verleend, om de reeds bestaande betrekkingen van regenten, hoofden, onderwijzers, voorgangers bij de godsdienstoefening beter te vervullen. Daarom ook wordt het onderwijs in de Hollandsche taal, zoodra zulks mogelijk is, ingevoerd in de bestaande kweekscholen, hetwelk zal kunnen geschieden, wanneer uit de voorbereidende klasse leerlingen bij de kweekscholen overgaan.

De afscheiding heeft ten doel, om zooveel mogelijk het

beoefenen van de leervakken in de hollandsche taal en het daarmede verbondene spreken te bevorderen.

Aan de wijsheid van den onderwijzer moet worden overgelaten, in hoeverre het noodig is bij zijn onderwijs de Maleische taal te gebruiken. Hij zal begrijpen, dat dit in den eersten tijd althans noodig is; doch later geleidelijk zal moeten worden achtergelaten.

Dat de aan te stellen onderwijzer ook met zendelingswerk belast blijft heeft zijne waarde voor het Genootschap, niet om de hoeveelheid werks, die de man zal kunnen verrigten, dan wel om hem op den duur wakker te houden, hem verkeering in de maatschappij te verschaffen, en hem het oog blijvend te doen vestigen op de waarachtige behoeften der inlanders. Hij moet geen' prikkel erlangen, hen uitsluitend knap te maken.

Het Genootschap wenscht aan den onderwijzer op Amboina op te dragen een gedeelte van de godsdienstige opleiding der kweekelingen van het bestaande instituut. Aan dien in de Minahassa zou worden opgedragen met den zendeling, die aan het hoofd der kweekschool staat, zijn eigenlijk zendingwerk te deelen.

De vakken sub 7 opgenoemd blijven nog lang het hoogste, dat als leerstof voor den inlander is op te nemen. De onderwijzer moet weten de behandeling daarvan in te rigten naar de behoefte van den inlander.

De leeftijd der leerlingen is iets lager gesteld dan in den regel op het instituut van ROSKOTT gevordert wordt, omdat de vatbaarheid tot het aanleeren der vreemde taal afneemt, naarmate de leerling ouder wordt. De ontwikkeling dient echter reeds voldoende te zijn, om met vrucht deel te kunnen nemen aan het onderwijs in de genoemde leervakken.

De kosten door de Regering te dragen laten zich door

haar best berekenen, wanneer zij bij de gelden voor den bouw en het jaarlijksch onderhoud voegt die voor het onderhoud, enz. der kweekelingen.

Aan het genootschap kost de kweekschool te Amboina met 30 leerlingen *f* 3840 's jaars;
die te Tanawangko met 20 kweekelingen *f* 1350 (1).

Daar de uitvoering der zaak grootendeels afhangt van de personen, die daarmede belast worden, zouden Bestuurders, wanneer de Regering hier te lande de zaak op den aangegeven voet zou willen opvatten, het plan ter kennis van de zendelingen ROSKOTT en GRAAFLAND willen brengen, om hun gevoelen over de onderdeelen te hooren, en hen willen uitnoodigen tot het indienen van een nader ontwerp op den bepaalden grondslag.

De toelichtingen aan dit plan toegevoegd zullen voldoende zijn, om de voornaamste punten daarin, zoowel voor u als voor de Regering te verduidelijken.

Wat de uitvoering aangaat, zeker van belang, waar het de vaststelling van grondslagen betreft, uwe commissie meent

1°. Dat zij geheel in verband behoort gehouden te worden met het ontwerpcontract voor den zendelingsarbeid op de Ambonsche eilanden, en met de ontwerpen door de commissie van bestuur u voorgelegd, in betrekking tot den arbeid op de Zuid-wester- en Aroe-eilanden, alsmede tot den arbeid van hulppredikers in de Buitenbezittingen (2).

---

(1) Deze som is sedert verhoogd moeten worden, daar bleek, dat Br. GRAAFLAND met eene toelage van *f* 60 's jaars voor iederen kweekeling niet langer uit kon.

(2) Al deze onderwerpen gelden het verschaffen van zendelingen voor inlandsche gemeenten, die aanspraak hebben op voorgangers, en reeds sedert lang daarvan geheel of bijna geheel verstoken zijn.

2°. Dat reeds dadelijk een begin van uitvoering aan de zaak zou kunnen gegeven worden, door een' onzer zendelingen, bij uitnemendheid voor de gevorderde taak geschikt, naar de Minahassa te verplaatsen; en een' onzer kweekelingen eene bijzondere opleiding voor het schoolonderwijs te doen geven, om hem dan op Amboina te plaatsen.

Of wel zoo het eerste uwe goedkeuring niet mogt wegdragen, tegen een eenigszins meer verwijderd tijdstip, twee onzer kweekelingen voor de bedoelde betrekkingen te bestemmen.

3°. Dat zoowel van de zijde der Regering, als van ons Genootschap, naar Indië zal behooren geschreven te worden, en dat er aldus minstens nog 7 à 8 maanden moeten verstrijken, aleer de zaak hier te lande tot volkomene rijpheid gekomen is.

4°. Dat het goed zal zijn, wanneer eene commissie uit uw midden de zaak nader mondeling met den Minister behandelt.

Eindelijk mag uwe commissie niet nalaten u te herinneren, dat waar wij op de voorgestelde wijze met de Regering medewerken ter bevordering van den zedelijken welstand der inlandsche bevolking, ons Genootschap handelt in overeenstemming met zijne „Algemeene bepalingen."

Waar de Minister aan het slot zijner missive nog het gevoelen van Bestuurders vraagt, aangaande het „overzenden te zijner tijd naar Nederland van eenige geschikte kweekelingen, bestemd voor het geven van onderwijs in de Nederlandsche taal", daar adviseert uwe commissie u tot het volgende antwoord:

Het zenden van inlanders naar Nederland, om daar tot voorgangers of onderwijzers opgeleid te worden is geen nieuwe zaak. Reeds ten tijde der O. I. Compagnie

heeft men daarmede proeven genomen, zonder dat van voordeelen daaruit getrokken blijkt; integendeel bestaat er grond aan te nemen, dat deze proeven ten eenenmale mislukt zijn.

Er laat zich dan ook nog al een en ander aanvoeren, dat pleit tegen zulk een' maatregel. De inlander, die in Europa zijne opleiding ontvangt, verliest daardoor de geschiktheid zich onder zijne landgenooten te bewegen; zijne denkbeelden gewoonten, kleeding, voeding, ja zelfs zijne taal zijn te zeer veranderd, dan dat hij zich in den kring zijner landgenooten gelukkig zou kunnen gevoelen, of deze hem anders dan als een' die hun vreemd geworden is zouden kunnen beschouwen. Zijne eerzucht zal hem zoo ligt prikkelen om den Europeër na te streven; zoo ligt zal hoogmoed ontstaan, die hem aandrijft zich boven zijne landgenooten te verheffen.

Dit alles zal ligt plaats hebben, wanneer de opleiding geslaagd is, dat is, wanneer het gelukt is van het individu een verstandelijk wel ontwikkeld, zedelijk wel gevormd mensch te maken. Maar hoe weinig kans is er, dat men het tot die hoogte met hem brengen zal! Bij een belangrijk verschil van aanleg, waarbij wij geheel buiten rekening laten, dat deze bij den Maleijer of Alfoer beneden die van den Europeaan staat, is de opleiding, voor den laatsten berekend, gansch niet geschikt voor de eersten.

Wilde men slagen in de opleiding van inlanders hier te lande, men zou daarvoor een afzonderlijk onderwijzend personeel behoeven, dat zich of reeds vertrouwd gemaakt had met den aanleg van den vreemdeling, óf althans de geschiktheid en den lust bezat, om al onderwijzende zijn plan te vormen en te ontwikkelen.

Intusschen zou de voorgestelde opleidingsklasse aan

de bestaande kweekscholen geschikt zijn, om zoodanige individu's te doen kennen, als van welke met de meeste waarschijnlijkheid kon verwacht worden, dat zij voor eene verdere opleiding hier te lande meer geschiktheid zouden hebben dan het gros hunner landgenooten. Men zou omtrent de zoodanigen voorstellen, 't zij aan de Regering hier te lande, of wel aan Bestuurders van 't Nederlandsche zendelinggenootschap kunnen doen, onder overlegging van de noodige bescheiden, waaruit van den aanleg en de vorderingen des kandidaats kon blijken. En daarop zou dan kunnen beslist worden, óf, en hoe, en waar eene plaatsing ter verdere opleiding in Nederland voor de zoodanigen zou moeten volgen.

Verder zouden Bestuurders voor als nog de Regering in deze zaak niet durven adviseren. De proef ontraden mogen zij niet. Haar bepaald aanbevelen durven zij niet. Alleen zouden zij de Regering in ernstige overweging willen geven, om, indien zij tot de proef besluit, met de uitvoering te wachten tot dat de voorbereidingsklassen op Amboina en in de Minahassa in staat zullen zijn individus daarvoor te leveren. Daardoor toch zou de mogelijkheid bewaard blijven, haar grondig en onder vergelijking met eene volledige opleiding in Indië te kunnen nemen.

De commissie acht hiermede hare taak volbragt te hebben; zij ziet met belangstelling uwe beraadslagingen te gemoet. De Heer geve ons te besluiten tot zijne eer en in het waarachtig belang van de volkstammen, onder welke onze zendelingen arbeiden.

Namens de commissie,

24 November 1862.

J. C. N.

Het plan werd door den Minister naar Indië doorgezonden om consideratiën en advies, en Bestuurders verbeidden met belangstelling den uitslag van deze zaak. Deze werd hun door Z.Exc. den tegenwoordigen Minister met veel welwillendheid medegedeeld, als volgt:

„*Aan Heeren Bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap, te Rotterdam.*

„*'s Gravenhage*, den 24 September 1864.

„Met referte aan den brief van mijn' ambtsvoorganger, d.d. 27 December 1862, Lr. Aaz, N°. 19, heb ik de eer, Heeren Bestuurders mede te deelen, dat thans van den Gouverneur generaal van Nederlandsch indië antwoord is ontvangen op het aanbod van het Nederlandsche zendelinggenootschap om, met ondersteuning van de zijde der Regering, eene proef te nemen met het onderwijs in de Nederduitsche taal op Amboina en in de Minahassa.

„Uit dat antwoord blijkt, dat zoowel de Gouverneur der Moluksche eilanden als de Raad van Nederlandsch indië zich tegen die proef hebben verklaard, en wel hoofdzakelijk op grond van de volgende overwegingen:

„dat de bevolking van den Molukschen archipel nog op een' te lagen trap van stoffelijke ontwikkeling staat, en de tegenzin in werken, door het aanleeren van de Hollandsche taal, zoo dit al gelukte, slechts zou toenemen, vermits de Amboinees, die genoemde taal verstond, zich boven allen arbeid zou verheven wanen;

„dat de beoefening der Hollandsche taal, bij gemis van

het aanschouwelijke eener europesche omgeving, weinig of geen nut zou hebben; en

„dat het niet de taak der Regering is om der bevolking onze haar geheel vreemde taal op te dringen.

„De Raad van Nederlandsch indië merkt intusschen op, dat de zaak door behoefte wordt beheerscht, en daarom gerust aan haren natuurlijken loop kan worden overgelaten.

„De Raad wil dan ook aan den inlander, die zulks wenscht, de gelegenheid geven om de Hollandsche taal aan te leeren, en daartoe o. a. de Gouvernements kweekscholen voor onderwijzers op Java, Sumatra en de Moluksche eilanden dienstbaar maken.

„Ook de Gouverneur generaal gaat uit van de overtuiging, dat in deze zaak volstrekt geen sprake mag zijn van dwang, maar tevens, dat de Regering, zooveel mogelijk, de hinderpalen moet wegnemen, die aan het aanleeren van de Nederduitsche taal, den inlander nog in den weg staan.

„Bij zijn besluit van den 24sten Junij ll., N°. 10, is dan ook, onder aanteekening, dat geen gevolg zal worden gegeven aan het denkbeeld om van regeringswege op de inlandsche scholen in de Molukken onderwijs in de Nederduitsche taal te doen geven, bepaald, dat op de Gouvernements scholen, waar die taal wordt onderwezen, de inlanders zullen worden toegelaten, die daartoe het verlangen te kennen geven.

„Voorts zijn op de zamenstelling van boeken, geschikt om den inlander in het aanleeren der Hollandsche taal behulpzaam te zijn, dezelfde premiën uitgeloofd, als voor de zamenstelling van leer- en leesboeken in inlandsche talen bereids waren toegezegd; terwijl eindelijk de hoofdonderwijzers aan de kweekscholen te Soerakarta en

Amboina zijn uitgenoodigd, om te dienen van consideratiën en advies, omtrent het denkbeeld om bij die kweekscholen gelegenheid te geven tot het aanleeren van de Nederduitsche taal aan de kweekelingen, die het zullen verlangen.

„Bij de mededeeling van het voorafgegane, voeg ik de betuiging van mijn' dank aan Heeren Bestuurders voor hunne bemoeijingen en belangstelling in de onderwerpelijke aangelegenheid.

„*De Minister van Koloniën,*

(*w. g.*) J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE."

De inhoud van deze missive is verblijdend, in zoo verre namelijk als blijkt, dat de Gouverneur generaal en de Raad van indië in deze zaak van gezonde beginselen zijn uitgegaan, en de genomen maatregelen, wel uitgevoerd, ons een schrede nader tot ons doel brengen. Het zegt weinig wie de zaak volvoert, als zij maar tot stand komt. Hoeveel zal hier echter weêr afhangen van de opvatting van hen, die geroepen zijn haar uitvoering te geven!

Maar zonderling mag wel genoemd worden de wijze, waarop hier de bemoeijingen van ons Genootschap, indien niet direct, dan toch zijdelings worden voorgesteld.

1. Het Nederlandsche zendelinggenootschap deed geen aanbod, maar verklaarde zich bereid tot de goede bedoelingen der Regering mede te werken, niet anders echter dan met belangrijke wijziging van het ontvangen voorstel.

2. Het Nederlandsche zendelinggenootschap verklaarde zich nadrukkelijk tegen het onderwijs van de Nederlandsche taal aan de geheele inlandsche bevolking. Al mogt het ook het gevoelen deelen, dat de Amboinees, die

genoemde taal verstond, zich boven allen arbeid zou verheven wanen, waarvan het de gegrondheid echter niet erkent, dan was dit toch een zonderling argument tegenover het duidelijk uitgesproken gevoelen, dat alleen zij, die blijken gaven voor meerdere ontwikkeling vatbaar te zijn, door onderwijs in de Nederlandsche taal, gelegenheid zouden ontvangen hunne kennis te vermeerderen. Sedert wanneer mag toch wel dorst naar wetenschap tot leêgloopen aanleiding hebben gegeven?

3. Het Nederlandsche zendelinggenootschap wenschte door de ontworpen inrigtingen, zooveel mogelijk te gemoet te komen aan het gemis van het aanschouwelijke der europesche omgeving, en beschouwde die inrigtingen als middelen om een' overgangstoestand daar te stellen. Of nu de jeugdige inlander door den genomen maatregel in de bedoelde „Europesche omgeving" zal verplaatst worden, is aan ernstigen twijfel onderhevig. Maar dit is zeker, dat, al moge de opleiding van verschillende rassen in éóne inrigting voor enkele individus gelukken, het systeem niet deugt, en de school voor den europeschen afstammeling bestemd, ongeschikt is voor den inlander, of indien zij eene gemengde inrigting wordt, voor geen' enkelen leerling geschikt is (1). Het aanleeren der Nederlandsche taal moge er door bevorderd worden, de algemeene ontwikkeling, het aanbrengen van gezonde kennis zal er onder lijden. Beter heeft de Resident van Menado, de Heer HAPPÉE, de zaak begrepen. Door het oprigten eener kweekschool voor inlanders te Tondano heeft hij eene zuivere inrigting daargesteld; van deze is iets te ver-

(1) Steller dezes heeft in zijne „Geschiedenis tegenover kritiek" bijna een geheel hoofdstuk aan dit onderwerp gewijd. (Zie ald. blz. 69 e v.) Waarlijk onze geschiedenis is rijk genoeg aan leerrijke voorbeelden. Maar het voordeel, dat er uit getrokken wordt, is tot nog toe van luttel of geene beteekenis.

wachten, als de mannen, die aan het hoofd staan, hunne taak goed begrijpen, en niet in gewone schoolkennis het hoofddoel van hun streven stellen.

4. Het zonderlingste argument is echter het laatste, „dat het niet de taak der Regering is om de bevolking onze haar geheel vreemde taal op te dringen." Juist datgene wat het Nederlandsche zendelinggenootschap met alle kracht bestreden heeft, wordt hier aangevoerd, om het ingediende plan te bestrijden. Of is dit argument tegen den Heer UHLENBECK gerigt?

Ook wij willen een' natuurlijken loop aan de zaken laten of geven; daarvoor hebben wij reeds jaren lang gesproken en geschreven, en het wordt hoog tijd, dat men het op dit punt meer en meer eens worde. Maar als nu eens de natuurlijke loop is, dat eene christelijke, beschaafde natie, met wijsheid en voorzigtigheid, maar ook met veerkracht en volharding, zijnen zedelijken en godsdienstigen invloed gebruikt, om het veroverde volk tot zijn standpunt op te voeren, zal men dan niet moeten erkennen, dat die natuurlijke loop tot nog toe eer met kruipen, dan met een' wedloop te vergelijken is geweest.

Waarlijk het wordt meer dan tijd, dat men in Nederland de handen ineen sla, dat men de spreuk der Vaderen betrachte: „eendragt maakt magt." Laat vrij alles en allen medewerken tot het vervullen der grootsche taak, ons in Indië gesteld. Laat alles medewerken! De Regering regele, steune, moedige aan, verwakkere waar het noodig is de natie, en de uitkomst is niet twijfelachtig.

Blijft ieder zijn' eigen weg gaan, zonder zich om den ander' te bekommeren, wat dan?

11 November 1864.

Bijlage.

Nota van den Schoolopziener nopens de verwezenlijking van het plan om in de inlandsche christenscholen in deze Residentie de Nederlandsche taal in te voeren. — (Vergelijk de consideratiën van de Subcommissie van onderwijs dd. 28 *November* 1856 *No.* 70 *aangaande het onderwerpelijk stuk, waaruit blijkt, dat het Nederl. zendelinggenootschap bereid is, om een deel der onkosten te dragen).*

Ten einde het voorgestelde doel te kunnen bereiken, zal in de eerste plaats noodig zijn het oprigten van een Instituut, hetwelk, ter onderscheiding van het reeds bestaande Instituut van het Nederl. zendelinggenootschap, den naam draagt van voorbereidend Instituut.

In dit Instituut worden opgenomen een 12 à 18 tal inlandsche, dat is negerij- of burgerkinderen van acht tot twaalf jaren oud. Burgerkinderen van europesche afkomst kunnen almede worden opgenomen.

VAN DEN ONDERWIJZER.

Aan het hoofd van dit instituut staat een onderwijzer, bezittende ten minste den 3den rang op eene bezoldiging van *f* 150 's maands en vrije woning.

Deze onderwijzer wordt bezoldigd en aangesteld door het Nederlandsche zendelinggenootschap.

Het Gouvernement voorziet hem van eene woning, genoegzame ruimte aanbiedende voor hem en zijn gezin alsmede voor zijne kweekelingen; hieronder begrepen een schoollocaal.

Het Gouvernement treedt in overleg met het zendelinggenootschap ten aanzien der regeling van het onder-

wijs, en vervaardigt dien overeenkomstig eene Instructie voor den onderwijzer, bij dewelke echter expresselijk wordt gestipuleerd, dat het doel van het Instituut geen ander is en mag zijn, dan gedurige en onophoudelijke oefeningen om de leerlingen volkomen bekend te maken met de Nederduitsche taal, waarbij dan tevens wordt bepaald door welk ligchaam of welke personen het toezigt over het Instituut in zijn geheel wordt gehouden.

VAN DE LEERLINGEN.

De keuze der leerlingen wordt overgelaten aan den onderwijzer, onder dien verstande nogtans, dat hij van de ouders of voogden de schriftelijke verklaring verlange, dat zij bereid zijn, hun kind of hunne kinderen tot het vak van onderwijzer voor de inlandsche scholen te doen opleiden.

Aan iederen leerling wordt toegestaan een proefjaar, bepaaldelijk met het doel om den onderwijzer in staat te stellen, over den aanleg en de geestvermogens des leerlings een juist oordeel te kunnen vellen.

Na ommekomst van dit proefjaar, of zooveel eerder als de onderwijzer zulks om voldoende redenen noodig mogt achten, wordt de leerling als ongeschikt teruggezonden, of wel voor vast opgenomen.

De tijd gedurende denwelken de leerlingen op het Instituut verblijven wordt vooreerst bepaald op zes jaren, wordende desniettemin aan den Onderwijzer vrijheid gelaten, dezen tijd naar omstandigheden te verminderen, of ook wel eenigermate te verlengen.

Na ommekomst dezer zes jaren gaan de kweekelingen over op het Hoofdinstituut van het Nederlandsche zendelinggenootschap, ten einde aldaar meer wetenschappelijk gevormd en voor hunne bestemming als volksonderwijzers

en voorgangers bij de openbare godsdienstoefeningen opgeleid te worden.

De kosten voor het hoofdinstituut blijven geheel voor rekening van het Nederlandsche zendelinggenootschap.

Iedere leerling geniet in het voorbereidend instituut:

a. Bij zijne komst twee stel nieuwe kleêren en wijders driemaal 's jaars zoodanig stel, bestaande uit:

Een' pantalon van tjelle.
Een banian van wit katoen.
Een kabaija van chits.

b. Voeding: deze bestaat des morgens uit sago met dinding, dan wel gedroogde of versche visch; des middags en des avonds uit rijst met groenten en visch.

c. Inwoning: een ruim vertrek wordt voor gemeenschappelijk gebruikt ingerigt; de slaapplaats bestaat uit een brits van hout, bedekt met niets anders dan een matje en een hoofdkussen.

d. Ingeval van ziekte wordt een bultzak en eene wollen deken verstrekt, en het voedsel gewijzigd overeenkomstig het voorschrift van den geneesheer.

e. Behoorlijke verlichting, zoowel voor de school als voor het slaapvertrek.

f. Schoolbehoeften en leermiddelen.

VERMOEDELIJKE ONKOSTEN.

a. Voor het Gouvernement:

een woonhuis met bijgebouwen voor den onderwijzer, genoegzame ruimte aanbiedende voor den onderwijzer en zijn gezin, alsmede voor een achttiental leerlingen *f* 7000

Vergoeding aan den onderwijzer voor voeding, kleeding, verlichting en extra onkosten, voor

iederen leerling 's maands *f* 9, of wel voor 18 leerlingen. . . . . , ... *f* 162

Voor geneeskundige behandeling memorie.

b. Voor het Nederlandsche zendelinggenootschap tractement aan den onderwijzer 's maands „ 150

Schrijfbehoeften en verdere leermiddelen 2 gulden 's maands voor iederen leerling. . . . . . . „ 36

Of wel eene vaste jaarlijksche uitgave voor het Gouvernement van. . . . . „ 1944

Voor het Nederlandsche zendelinggenootschap „ 2232

De schoolopziener voor de Maleische scholen,

(w. get.) ROSKOTT.

Voor eensluidend afschrift

De Secretaris van het Gouvn^t^. der Moluksche eilanden,

(w. get.) D. J. HOEDT.

Amboina 2 Mei 1857.

HET CHRISTENDOM TE TONDANO,

DOOR

H. ROOKER.

De gemeente van Tondano is in de laatste jaren tot een standpunt van ontwikkeling gekomen, waardoor het geven van een geregeld verslag van haren toestand niet weinig bemoeijelijkt wordt. Oppervlakkig zou men meenen, dat de zendeling, die jaren lang het stilzwijgen aangaande haar bewaarde, niet naar stof behoefde te zoeken, ten einde den zendingvrienden in het vaderland haar uit- en inwendig bestaan te schetsen. En toch is dit geen gemakkelijke taak. Haar vooruitgang is niet meer het toenemen in omvang, en valt dus niet dadelijk in het oog, hij is veeleer gelijk aan de verborgen werking van den zuurdeesem. De zendeling kan thans niet spreken van overgangen, waardoor groote beweging van geest en hart, treffende bijzonderheden, hartstogtelijke belijdenissen, enz. ontstaan. Naarmate de werking des Evangelies minder de uitwendige gedaante verandert, en zich meer bepaalt tot den inwendigen bloei eener gevestigde gemeente, naar die mate heeft hij te meer toe te zien waarheid, niets dan waarheid te schrijven. Daartoe geve hij naauwlettend acht op de ontwikkeling in den boezem der gemeente, scheide vorm van wezen, schijn

van waarheid, en lette alzoo niet op het uiterlijke aanzien, dan alleen voor zooverre daarin het innerlijk leven van geloof en liefde zich openbaart.

Verlangt men derhalve van Tondano berigten, die van groote overwinning des kruises, van volle kerken, van treffende getuigenissen gewagen, men zal zich teleurgesteld zien. De tijden zijn voor Tondano voorbij, waarin het koningrijk der hemelen genomen werd met geweld. Doet men degelijker eisch; ziet men hooger, zoekt men dieper; wenscht men de werking van het Evangelie op het gemoed van den tondanoschen Christen te zien, de deugdelijkheid van belijdenis en leven te onderkennen; schrikt men niet terug, om ook in 't geen den zendeling verdriet en kwelling des geestes veroorzaakt, de kracht van het evangelielicht te erkennen, waardoor zich ook de schaduwen sterker vertoonen; wil men, eindelijk, oorzaken en gevolgen met elkander in verband brengen; dan zal men evenzeer als vroeger God loven en danken voor den zegen, dien Hij door de prediking van JEZUS CHRISTUS en dien gekruisigd, te Tondano heeft uitgestort.

Een eerste blik op de gemeente is niet bevredigend. Men herinnert zich uit vroegere en latere berigten zooveel treffends van Tondano, dat men onwillekeurig met overdrevene voorstellingen zich herwaarts spoedt. De zondagsviering, weleer zoo stipt gehouden, laat thans veel te wenschen over. De godsdienstigheid van Tondano, heinde en ver beroemd, springt niet meer zoo duidelijk in het oog. De vijandschap, bedektelijk werkzaam, stelt zich thans wel eens openlijk tegen de evangelieprediking over. IJdelheid en wereldzin, wuftheid en zucht naar zinnelijke vermaken, vroeger onderdrukt en gemeden, doen zich krachiger gelden. Inderdaad, de eerste

blik op Tondano's gemeente en haar bestaan doet onwillekeurig bij den oppervlakkigen beschouwer de vraag rijzen: is er vóór– of achteruitgang?

Het gemoed van den zendeling zelfs wordt wel eens met smart en weemoed vervuld; want als mensch heeft hij zijne zwakheden. Is het wonder, dat hij soms nederzit en peinst in de eenzame binnenkamer, het zich voor God en zijn geweten afvragende, of hij wel bekwaam is tot de taak, hem opgelegd?..... Wie toch onder de dienaren des Heeren, die zich niet bedroeft over zwak geloof, gebrek aan hope, aan liefde bovenal? Wie, die zich niet voor zijnen Heer heeft te verootmoedigen over flaauwheid in het benaarstigen, zwakken moed, en velerlei tekortkomingen? Gaarne erken ik voor mijnen Heiland in ootmoedigheid, dat ik mij wel eens onwaardig gevoel der bediening mij opgelegd, in velen te kort kom, en mijn deel heb aan de zwakheden der dienaren Gods. Maar toch tracht ik er naar, de behoefte der gemeente te onderkennen en dienovereenkomstig te arbeiden. Ik mag dan ook niet verbergen, dat naar mijne innige overtuiging, de minder bevredigende indruk, straks geschetst, bij nadere kennismaking met de gemeente te Tondano, wijken zal voor lof en prijs aan onzen trouwen God en dierbaren Heiland, voor de vruchten der evangelieverkondiging, zigtbaar in leven en wandel.

Ook op het gebied der zending heeft alles zijnen tijd. Het nieuwe, aangrijpende, meêsleepende van het Christen worden gaat voorbij, waar de gemeente, allengs gevestigd, zich innerlijk ontwikkelt. 't Is niet meer als bij overrompeling, dat men zich gevangen geeft onder de prediking des kruises. Men komt dan meer langs den weg der overtuiging tot bekeering en geloof, en dat niet meer zoozeer van het heidendom, als wel van een Christen–zijn

door geboorte. Het Evangelie werkt niet overwinnend op uiterlijkheden, bestaande godsdienstplegtigheden vernietigende, maatschappelijke vormen verbrekende, bijgeloovigheden beschamende; maar heiligend binnen in den mensch en in den boezem der gemeente. De invoering des christendoms te Tondano vergelijke men bij de inkneeding van het zuurdeeg in het meel; thans beschouwe men de werking der evangelieprediking in de harten der menschen als de langzame doorzuring van het geheel.

Ik beschouw de veranderde gedaante der gemeente van Tondano derhalve als een gevolg van hare natuurlijke ontwikkeling. Het zal bij niemand opkomen, dat ik, zelfs in de verte, eene vergelijking wil treffen tusschen de vroegere en latere wijze van werken. Ik waan niet de juiste methode van zendingarbeid gevonden te hebben en te volgen. Veeleer dan daarnaar te zoeken, wensch ik de gaven en vermogens, die God mij schonk, naar de bestaande behoefte aan te wenden. Veranderde tijden en omstandigheden maken eene andere wijze van arbeiden noodzakelijk. Zoo daar eenige lof aan menschen toekomt, dan zij de nagedachtenis van vader RIEDEL gezegend, wiens krachtige persoonlijkheid, onvermoeide ijver en buitengewone moed, tegenover het heidendom en de wereld, door den Heer gebezigd werden tot bekeering van Tondano. De verschijnselen, die zich bij een' eersten blik op Tondano's gemeente vertoonen, verklaar ik mij geheel uit de omstandigheden, waarbij, naar mijne meening, wel moet gelet worden op de wijze waarop RIEDEL werkte, de houding van het bestuur tegenover de evangelisatie, het ontwikkelingsstandpunt der bevolking, en de plaats van het volk tegenover het christendom.

Allereerst komt in aanmerking, de wijze waarop RIEDEL werkte. Reeds gewaagde ik van zijne krachtige persoon-

lijkheid. Zijn wil was onbuigzaam tot hardnekkigheid toe; aan een' sterken geest paarde hij een' moed, waardoor hij zelf vóór niets terugdeinsde, en anderen vóór zich deed bukken. Zulk een karakter was juist berekend voor eene bevolking als die van Tondano, vrijmoedig tot in het brutale, in natuurlijke verstandsontwikkeling niet ten achter, maar de overige stammen in de Minahassa voorbijstrevende. Men merkt in de plaatsing van RIEDEL te Tondano dan ook met regt de voorzienige wijsheid des Heeren op, die zulk een' arbeider onder zulk eene bevolking, rijp voor het Evangelie, vestigde. RIEDEL's persoonlijkheid moest van onberekenbaren invloed zijn op zijne evangelieprediking en hare werking op het volk. Hij vond te Tondano eenige Christenen, door Ds. LENTING, of later door Br. HELLENDOORN gedoopt. De eerste kon, naar den aard van zijne betrekking, als reizend predikant, waardoor zijn verblijf slechts vlugtig was, geen regt begrip hebben van de kunde en het leven dergenen, die hij doopte. De laatste had, als éénig arbeider in de Minahassa, en als waarnemend predikant te Menado, alwaar hij den meesten tijd verbleef, niet de gelegenheid, naauwkeurig na te gaan, of de doopelingen wel de vereischte voorbereiding ontvingen en de gewenschte voornemens koesterden. In 't kort: de Christenen, die RIEDEL vond, behoudens enkele loffelijke uitzonderingen, hadden even vreemde als verkeerde denkbeelden van het christen-zijn, waartoe o. a. behoorde, dat een Christen moest kunnen dansen op europesche wijze, waarin eene vrouw van aanzien het noodige onderrigt gaf.

Het mag dus niet bevreemden, dat RIEDEL, vooral in den eersten tijd van zijn zendelingsleven, als streng boetprediker optrad; dat hij niet alleen in de kerk, bij de openlijke zamenkomsten der Christenen, maar ook in de

huizen van Christenen en Alfoeren, als een Boanerges sprak. Begaafd met krachtige spraakorganen, laakte hij met verpletterende stem de gebreken der Christenen, vooral den hoogmoed op het christen-zijn en de verkeerde denkbeelden daaraan verbonden. Men rilde terwijl men hem hoorde, en nog heden ten dage kan ik soms eene huivering opmerken, als eenige Christenen van den ouden tijd mij van die dagen verhalen. Maar de wonderbare werking van den christelijken geest verloochende zich niet. Men hing aan de lippen van den ernstigen boetprediker; met sidderende harten hoorde men zijne evangelieverkondiging. Enkelen, verhard in 't kwade, die niet dwaalden wegens gebrek aan onderrigt en uit onkunde, maar die uit berekening of kwaadwilligheid een christendom zonder heiligheid aanhingen, mogten zich ergeren aan de „harde rede", die van des zendelings lippen vloeide; hunne ergernis was niet bij magte argwaan tegen den man des kruises op te wekken. Het meerendeel, de gemeente als zoodanig, werd overtuigd, en tot den leeraar getrokken, die onbevreesd en onbewimpeld de waarheid verkondigde; en, terwijl hij verkeerdheden bestrafte, de liefelijkheden van het Evangelie zoo uitlokkend wist voor te stellen.

Riedel bezat de benijdenswaardige gave, om als in éénen adem te toornen en te zegenen. Laakte hij op geduchte wijze, met bitteren spot of snerpende satyre dwaze begrippen, laffe gewoonten, ijdele zelfverheffing, waartoe de Tondanees zoo ligtelijk vervalt, hij had voor elke wonde, die hij sloeg, verzachtenden balsem. Zijne stem mogt verpletterend zijn als hij bestrafte, zij werd uitnoodigend, wanneer hij troostte, teregt wees, opbeurde. Zoo werd men terneder geworpen om opgerigt te worden, door de zoowel uitlokkende als beschamende prediking.

Dezelfde methode bragt RIEDEL in praktijk, als hij de menschen in hunne huizen opzocht. Door zijn zonderling karakter werd hij alras den Tondanees een Tondanees, en was hij vrijpostig als deze. Op zijne morgenwandelingen, soms zeer in de vroegte, liep hij hier en daar een huis in, onderzocht wat hij noodig dacht, maakte aanmerkingen, gaf teregtwijzingen, lachte of prees, al naar omstandigheden. Niet het minst vertoonde hij zich in huizen waar men fosso's maakte, of waar waarzeggingen zouden plaats hebben. Naakt kleedde hij alsdan, ten aanhoore van de menigte, die zich te dier plaatse bevond of aldra verzamelde, de nietigheid des heidendoms, de armelijkheid der fosso's, de bedriegerijen der priesters uit. Daar behoorde moed toe, maar vader RIEDEL was onverschrokken; en juist daardoor werd de inlander, Christen of Heiden, overrompeld, gevangen, en niet zelden bleek de indruk, door hem teweeg gebragt, van duurzamen, verblijdenden aard.

Ook te zijnen huize, waar velen den zendeling kwamen zien en spreken, had RIEDEL zijne eigene zonderlinge manier van met de menschen om te gaan. Ik heb hem slechts in de dagen des ouderdoms, toen hij niet meer openlijk arbeidde, gekend; maar ik werd wel eens tot jaloerschheid verwekt door den verwonderlijken takt, dien hij bezat, om de menschen harde woorden toe te voegen, en hen toch tot zich te trekken. Men kan dat bewonderen, maar navolgen niet.

Blijkt uit het bovenstaande, dat RIEDEL zijne zedelijke meerderheid wist te doen gevoelen en eerbiedigen, het is evenzeer begrijpelijk, dat hij daardoor eene magt over de menigte verkreeg, die van onberekenbaar gewigt was voor den voortgang der evangelisatie. Het zou moeijelijk te beslissen zijn, waardoor men aanvankelijk meer tot

hem getrokken werd, door vrees of door liefde, welligt werkten beide vereenigd om den leeraar aan te hangen, die zoozeer de geheimen van hart en leven wist op te delven, en evenzeer prijzen kon als laken.

Intusschen kan het geen verwondering baren, dat deze wijze van met de menschen om te gaan ook hare schaduwzijde had, en wel eene schaduwzijde, die zich eerst later moest openbaren, of liever: waarvan de vruchten eerst in de toekomst zouden rijpen. Ik hoop, dat men mij niet verdenken zal van iets ten nadeele van den ontslapen' broeder te zeggen, ten einde de gebreken, die mijn' arbeid aankleven, te vergoêlijken. De Heer beware mij daarvoor. Ik weet, dat ook RIEDEL met gebed en tranen heeft gearbeid, dat zijn werk den Heere welgevallig was, en met ijver, liefde, moed en beleid gevoerd werd. Is dat niet ten allerduidelijkste gebleken in de toebrenging der duizenden Tondanezen, en de niet weinigen onder dezen, die de treffende getuigenis aflegden, dat JEZUS hun Heiland, hunne hoop en troost was?!.... Maar welk menschenwerk is van onvolmaaktheid vrij te pleiten? Wiens leven en werken, hoe voortreffelijk ook, getuigt niet van de verdorvenheid onzer natuur, waardoor het volmaakte onmogelijk en onbereikbaar geworden is voor de kinderen van ADAM?! Zoo bragt ook RIEDEL's wijze van werken mede, dat zich in later dagen verschijnselen zouden opdoen, die voor den oppervlakkigen beschouwer alligt teleurstellend zouden zijn. Ik moet er echter bijvoegen: de zegen, dien hij op zijn werk zag; de invloed, welken hij op de bevolking uitoefende; de inwendige kracht, die zich aldra in den boezem der gemeente van pas toegebragten vertoonde, dat alles werkte te zamen, om den zendeling in zijne aangenomen rigting te doen voortgaan.

Ik heb bij deze redenering bepaaldelijk het oog op de vestiging en de uitbreiding der gemeente. Broeder RIEDEL had een' goeden grond gelegd; hij had de gebreken en verkeerde begrippen der Christenen bestreden; hij predikte een christendom, dat zich in ootmoed en reinheid van wandel moest openbaren. De eerstelingen, die hij toebragt, werden in zijnen geest onderwezen en van zijnen geest doortrokken. Het waren eerst weinigen, die juist daardoor, in verband met den ijver des zendelings, in ruimen zin goed onderwezen werden. Kennis verkreeg men, maar de jongelingen, die alzoo zich om den leeraar schaarden, vertoonden spoedig dezelfde strengheid, die den meester kenmerkte, eene strengheid in spreken en beoordeelen, niet altijd door zachtheid getemperd of vergoed; althans de discipel wist toorn en liefde niet zoo met elkander in verband en in praktijk te brengen, als de meester. 't Kan ons niet verwonderen. Enkelen werden, naauwelijks zelf toegebragt, predikers onder de hunnen; ofschoon wél onderwezen tot den doop en het lidmaatschap, leverde hunne prediking grooter bewijs van ijver en leven, dan van kennis en begrip. Enkelen – er is immers altijd kaf onder het koorn, – mogten gedreven worden door ijdelen waan, verklaarbaren hoogmoed of oogendienst, de meesten werkten mede, gedrongen door de eerste liefde, en alzoo uit goede bedoelingen.

Toen eenmaal de dam gebroken was, vloeide Tondano's bevolking in en om het huis van den zendeling zamen, met de luid uitgesprokene begeerte om Christen te worden. RIEDEL ging van het beginsel uit, eerst de menschen te vangen, en hen dan te leiden; als zij Christenen waren, kwam het onderrigt. En hij kon dit doen, omdat zijn zedelijk overwigt zoo groot was, en hij verzekerd wezen kon, dat zij, die eenmaal tot hem gekomen waren, hem

niet spoedig weder verlaten zouden, en derhalve onder den invloed blijven van prediking en onderwijs. De heer VAN RHIJN heeft in zijne „Reis door den Indischen archipel”, uitvoerig medegedeeld, op hoedanige wijze RIEDEL de menschen tot den doop voorbereidde. (Zie aldaar blz. 329–331). Daaruit kan men zien, dat hij het christendom hoog ernstig opvatte, daarvan dadelijk eene zaak van hart en geweten maakte; dat de doopkandidaten wel moesten weten wat zij deden; dat hun de zaak sterk op het gemoed gedrukt werd, en zij alzoo een' diepen indruk moesten ontvangen van de plegtigheid, aan hen voltrokken. Daarom zijn ook de vooral in dien tijd ontboezemde getuigenissen van gevoel van schuld en genade alleszins verklaarbaar.

Bij den toenmaligen stand van zaken, de algemeen heerschende opwekking en de overtuiging van zonde en opgewekte zucht naar verlossing, kan het niet betwijfeld worden, of over het algemeen was deze voorbereiding ook voldoende om den doop toe te dienen. Maar tevens kan het niet bevreemden, dat er op deze wijze niet altijd de noodige kennis gevonden werd; te minder als men bedenkt, dat het onderrigt op onderscheidene plaatsen in de negerij, door zoogenaamde kamponganhouders, niet zelden aan honderd en meer personen tegelijk gegeven werd, en meestal betrekking had op de zaken, naar welke door den zendeling zoo strengelijk onderzocht werd. Aan geschiedenis en geloofsleer werd vóór den doop naauwelijks gedacht. Men werd overtuigd van zijne ellende door de zonde, gaf zich aan de leiding van den pandita over, en in die overgave lag voor RIEDEL de zekerheid, dat men later de kerk trouw bezoeken, aan de oefeningen belangstellend deel nemen, het catechetisch onderrigt gezet bijwonen zou. De kennis zou alsdan van zelf komen.

De geschiedenis heeft geleerd, dat hij zich niet bedroog; want belangstellender hoorders in de kerk, aandachtiger oefeninggangers en trouwer catechisanten heeft Tondano nooit gezien dan in die dagen. Bij dat alles voege men de inspiratie door RIEDEL, die alles en allen bezielde, bedenke men hoe de Heer krachtiglijk medegetuigde door den invloed zijns Geestes, en men begrijpt, voor 't minst, dat de zendeling met volle vrijmoedigheid op bedoelde wijze de gemeente uitbreidde. Ten einde den lust tot den doop en het onderwijs tot het lidmaatschap aan te wakkeren, liet RIEDEL de toelating altijd gelden als eene bijzondere gunst, het door zijnen bijzonderen takt steeds zóó doende voorkomen, dat niet hij opwekte tot deelneming aan het onderrigt, maar dat de menschen daarom verzochten. Zij werden niet altijd dadelijk opgenomen, maar dikwerf op de proef gesteld, en nimmer toegelaten zonder de ernstigste vermaning tot verootmoediging en ijver.

Hoe verklaarbaar en natuurlijk het ook wezen moge, dat de gemeente op deze wijze werd gevestigd en uitgebreid, gevoelt men daarvan toch de leemten en de schaduwzijde. De kamponganhouders, met een hart vol liefde, met ijver en ernst begonnen, vervielen alligt door gedurige herhaling tot zekeren sleur, waardoor de doopkandidaten niet altijd tot levendige overtuiging, maar wel eens tot werktuigelijk geheugenwerk gevoerd werden. Ik weet zeer goed, dat deze zinsnede van veel belang is, maar de zaak is waarheid. Wel kwam men in de laatste dagen vóór den doop bij den zendeling, die de zaak met gebed en ernst behartigde, maar toch niet verhoeden kon, dat b. v. de opsomming der alfoersche zonden, (Zie VAN RHIJN, t. a. p.), niet altijd belijdenis des harten, maar wel eens opzeggen was van eene geleerde les. Hij kon, hoe groot zijne menschenkennis ook

ware, en hoezeer hij ook met velen en veler geschiedenis bekend was, hij kon toch niet allen kennen. En hoe kon hij voorkomen, dat bij de uitbreiding der gemeente, met honderden tegelijk, veel kaf onder het koren gemengd werd!?....

Bij de bevolking zelve, die aldra hare afgoderij vaarwel zeide, was het Christen worden een punt van eer geworden. Riedel moest zelfs, om eenige orde te handhaven de inlijving in de gemeente kampongsgewijze doen plaats hebben. Hij ging daarbij echter niet met overhaasting te werk, alzoo hij zelfs door zijne spoedig ingetredene en snel toenemende zwakte met dien arbeid in gebreke gebleven is, waardoor thans enkele kampongs of wijken van Tondano, een aanzienlijk getal ongedoopten meer tellen dan anderen. De nood was hem opgelegd; en ware zijne zedelijke kracht niet verzwakt, toen die zijns ligchaams gebroken was, hij zou door zijnen invloed veel hebben kunnen voorkomen, wat thans menschelijker wijs gesproken, onvermijdelijk was. Bovendien traden er met den grooten ommekeer, dien de prediking des kruises teweegbragt, tevens veranderde maatschappelijke toestanden in, die den invloed van den zendeling benadeelden, doordien zij den geest, vooral bij het jongere geslacht, eene andere rigting gaven. De ontwikkeling op geestelijk gebied had eene stoffelijke ten gevolge, waardoor de bevolking ligtelijk van de groote zaak, die langen tijd aller hoofden en harten had vervuld, – den overgang tot het christendom –, werd afgeleid, zich ook met zaken van maatschappelijk en tijdelijk belang bezig hield, en het hart dus niet meer uitsluitend op het Evangelie, deszelfs prediking en betrachting gerigt bleef.

Een jonger broeder, – hij mogt bezield zijn met liefde tot den Heer en zijne medemenschen, – kon onmogelijk

voortzetten wat RIEDEL gearbeid had, en naar zijne wijze. Afgezien nog van het groot verschil in persoonlijkheid en karakter moest een jong zendeling wel gevaar loopen van op eene der beide klippen te verzeilen, die zich in dien werkkring vertoonden. Hij kon ligtelijk, zoowel door vroegere berigten, als door de oppervlakkige beschouwing van den stand van zaken, een optimist worden, te gunstig over het bestaande oordeelen; en dan werd hij een zwak en toegevend leeraar, vooral voor eene bevolking als die van Tondano, die onder de leiding van RIEDEL gestaan had, om welligt moedeloos en teleurgesteld zijn werk al zuchtende te verrigten. Of hij kon door eene vergelijking van het vroeger vernomene met het werkelijk bestaande, meer lettende op de schaduwzijde dan op de heldere lichtpunten, een pessimist worden, die de jeugdige gemeente door overdrevene boetredenen, zonder verzachtende liefdekoorden, van zich afstooten zou, om misschien te eindigen met te wanhopen aan de bekeering der Heidenen.

Broeder NOOY had in den eersten, en helaas! ook den langsten tijd van zijn zendelingsleven, te Tondano zelf weinig werkzaamheden: de gemeenten aan den meeroever waren hem een aangenaam en gezegend arbeidsveld. Alleen gedurende het laatste jaar zijns levens, toen RIEDEL niet meer openlijk werkzaam was, leerde en bestuurde hij de gemeente alhier. Toen en gedurende de vacature, waarin om de veertien dagen beurtelings door de broeders SCHWARZ en WILKEN dienst gedaan werd, terwijl de tusschenbeurten door de meesters van Tondano en Koija werden waargenomen, alsmede in den eersten tijd mijner bediening, was de kerk nog altijd even goed bezet. Zelfs heb ik later nog eene opwekking gekend, waardoor de opkomst niet alleen bevredigend, maar zelfs

groot mogt heeten. Doch ook dit had zijnen grond in uitwendige omstandigheden.

Aan anderen zij het overgelaten te beoordeelen, of broeder NOOY den korten tijd van zijne werkzaamheid de genoemde klippen heeft weten te vermijden. Zeker is het, dat hij bezield was met eene groote mate van liefde en ijver, en zich veler hart had weten te winnen. De Heer regeert! en CHRISTUS JEZUS, het Hoofd der gemeente, heeft den tijd zijner bediening ongetwijfeld om zeer wijze redenen, zoo kort gesteld, doch niet zonder zegen voor Tondano. Veel minder nog vermeet ik mij van mijzelven te getuigen. Wel heb ik de overtuiging, ik wil dat in allen ootmoed belijden, dat mijn arbeid in den aanvang, hoe welgemeend ook, van te groote toegevendheid getuigde, en mijne prediking verre bleef beneden de korte, kernachtige, krachtige toespraken van RIEDEL. Daardoor bekruipt mij wel eens, in oogenblikken van moedeloosheid bovenal, de gedachte, dat, hadde ik anders gearbeid, welligt de eerste indruk van Tondano's gemeente, in den aanvang dezes geschetst, bevredigender zou zijn. Echter is het juist de wijze van RIEDEL's werken, natuurlijk vooral in verband met de voortzetting van zijnen arbeid door anderen, waarin gedeeltelijk de sleutel te vinden is voor de verklaring eener oogenschijnlijke verachtering.

Het ligt in den aard van den zendingarbeid, dat de eerste vruchten de verblijdendste zijn. Wanneer zich enkelen om den zendeling scharen, genieten deze al het voordeel van zijnen bijzonderen omgang, terwijl hij omgekeerd, de zijnen en hunne omstandigheden kent, en daardoor sterker en blijvender invloed op hen uitoefenen kan. Vandaar de bijzonder getrouwen van RIEDEL, waarvan nog enkelen, o. a. mijn hulpzendeling, overig

zijn. Tevens is het van de bekeering der Heidenen onafscheidelijk, dat het eerste geslacht, hetwelk van de dwaasheden en de duisternis der afgoderij tot de wijsheid en het licht Gods in CHRISTUS overgebragt wordt, den zegen der evangelieprediking hooger waardeert, en dieper gevoelt, en daarom getrouwer is aan zijne belijdenis, dan een tweede en derde geslacht. Deze profiteren meer van de verstandelijke ontwikkeling, die hand aan hand gaat met de prediking van CHRISTUS, maar gevoelen de weldaad der verlossing in Hem niet zoo levendig. Zij worden Christenen geboren, of wel, want er zijn nog altijd ongedoopten in aantal, terwijl het Heidendom reeds lang heeft opgehouden te bestaan, in eene christelijke, althans niet afgodische omgeving grootgebragt. Hier is niet meer eene vergelijking van het heden met het verleden, en daarom ook niet de waardeering der zegeningen des Evangelies, boven de nietigheden der heidensche plegtigheden.

Het was te verwachten, dat van de groote schare, die wel achtervolgens, maar toch in korten tijd te Tondano tot de gemeente werd toegevoegd, niet allen trouw zouden blijven aan de belijdenis. Het eerste gevoel, van uit de duisternis tot het licht gebragt te zijn, wekte eene eerste liefde en eerste opwellingen van dankbaarheid, die soms ongekunsteld, maar toch meestal met zekere opgewondenheid, niet zelden op treffende wijze, maar toch dikwerf niet diep gevoeld, werden uitgesproken in oefeningen en andere zamenkomsten, met of zonder bijzijn van den zendeling. Bij sommigen werd dat gevoel bevestigd, die indruk versterkt, die liefde vermeerderd, die dankbaarheid een christelijk werkzaam leven. Bij anderen verflaauwde alligt een en ander, en de zaak des christendoms bleef dan eene uitwendige en niet meer die des

harten. Was dit het geval, dan mogten liefderijke vermaningen of ernstige bestraffingen eene opflikkering ten gevolge hebben, dikwerf verdoofde die weder spoedig; en naarmate men vroeger en later ernstiger, harder reden bij herhaling had moeten hooren, naar die mate werd de stem tot terugkeer te minder verstaan en verzwakt.

Terwijl alzoo van het eerste geslacht zelf niet weinigen verflaauwden, werd de kracht der gemeente niet minder gebroken, omdat haar menigeen ontviel door den dood, die haar niet alleen tot sieraad strekte, maar ook door voorbeeld en woord medewerkte aan hare opbouwing. – Wie zal het ons zeggen, hoevelen er, in de ruim 30 jaren van evangelieprediking te Tondano, zalig in den Heer ontslapen zijn? – De groote dag zal dit openbaren. – Maar zooveel is ons hier gegeven te weten, dat menigeen met den vrede door het bloed des kruises in het gemoed, juichend den dood te gemoet trad, zeker van zijne zaligheid. Elk dezer gezaligden strekte der wordende gemeente, naar den mensch gesproken, tot verlies. Daarbij, de algemeene opwekking kon niet blijvende zijn. Daar moest terugwerking (reactie) komen, en die bleef ook niet uit. Zoolang de gemeente nog door de krachtige hand van RIEDEL bestuurd werd, was zij nog onder zijn' invloed, die als het ware eene magische kracht had. Doch juist daardoor was die kracht onnatuurlijk en niet van blijvenden aard. De opwinding zakte allengskens; wat met den stroom was medegegaan bleef achter, als het slib, nu die stroom niet zoo sterk meer bruischte, maar langzaam zijnen weg vervolgde; intusschen, – merken wij het dankbaar op, – de stroom zelf bleef.

Ik heb getracht uit RIEDEL's wijze van werken, althans voor een deel, den tegenwoordigen toestand der gemeente van Tondano te verklaren. Ben ik daarin slechts ge-

brekkig geslaagd, het is, omdat ik met grooten schroom over den arbeid van eenen broeder schreef, die in de geschiedenis onzer zending eene groote plaats bekleedt. Mogt desniettegenstaande mijne voorstelling de gedachte opwekken aan verkleining van wat hij gedaan heeft, dan zoeke men de oorzaak daarvan in mijne geringe vaardigheid met de pen, en vooral niet in mijne gevoelens omtrent den persoon en het werk van den broeder.

Mijne redenering voortzettende, moet ik spreken over de houding van het Gouvernement en het Inlandsch bestuur tegenover de evangelisatie.

Er is vóór eenige maanden eene kritische bijdrage geleverd door den oud-zendeling HARTHOORN, waarin de vruchten der evangelieprediking in de Minahassa geheel aan de bemoeijing van het Gouvernement worden toegeschreven. Der zendelingen arbeid wordt alleen in zóó verre op prijs gesteld, als zij bij gemis van ambtenaren, bruikbare personen waren voor den Resident, om het volk zóó gedwee, zóó volgzaam, onder het bereik van het nederlandsche gezag te brengen. Het is onbetwistbaar zeker, dat van de houding des Bestuurs tegenover de evangelisatie zeer veel afhangt voor haren gewenschten bloei. 't Is echter eene taak, die met de meeste omzigtigheid dient uitgevoerd te worden, die houding te schetsen. Men zegt zoo ligt te veel of te weinig; men kiest zoo gemakkelijk niet altijd de juiste bewoordingen, en doet alzoo, zonder het te willen of te weten, soms te kort aan Bestuur, of bevolking, of aan de werkzaamheid der zendelingen. De heer HARTHOORN heeft zonder twijfel, – althans wat de Minahassa aanbelangt, – te veel toegeschreven aan de werkzaamheid van het Gouvernement; ik hoop, dat het mij gelukken moge daaraan niet te weinig toe te kennen.

De komst der zendelingen RIEDEL en SCHWARZ in de Minahassa mag aangemerkt worden als een bijzonder blijk der goddelijke voorzienigheid, van de wijsheid van het Hoofd der gemeente. Bij hunne uitzending had het Nederlandsche zendelinggenootschap aan de Minahassa niet gedacht. Maar het hart des konings is in 's Heeren hand als de waterbeken. De toenmalige Gouverneur generaal sprak de broederen over de Minahassa van Menado, als een gewenscht en veelbelovend arbeidsveld, ten gevolge waarvan, in overeenstemming met het destijds bestaande hulpgenootschap te Batavia, hunne bestemming, die naar Timor was, veranderd werd, en zij met scheepsgelegenheid, door het Gouvernement verstrekt, naar Ambon trokken, vanwaar zij met aanbeveling van den Gouverneur der Moluksche eilanden, in dit later zoo gezegend gewest, aanlandden. De Resident van Menado, de heer PIETERMAAT, slechts eenige maanden na de komst der broederen van Menado vertrokken, en wiens opvolger geen vriend van zendelingen was, reisde zelf met de broeders door de Binnenlanden, ten einde hen in de gelegenheid te stellen de geschiktste plaatsen te hunner vestiging te kiezen. Zoo kwam SCHWARZ te Langowang, en RIEDEL te Tondano.

Het Bestuur was der zending dus genegen. Reeds vóór de komst der broederen was op enkele plaatsen, o. a. te Tondano en te Kapataran eene school opgerigt, aan welke, door de voorstellen van Br. HELLENDOORN nog andere werden toegevoegd, en waarvoor het Gouvernement jaarlijks eene som uitkeerde tot bezoldiging der meesters. Later verkreeg Br. SCHWARZ ook nog zoodanige scholen te Langowang en te Kakas, die, met de andere, gouvernementsscholen genoemd werden en gebleven zijn. De meesters van die scholen gaven, voor zoo-

veel dit verlangd werd, godsdienstig onderrigt. Dit verlangen bestond echter enkel en alleen bij het volk; het Gouvernement vorderde dit niet. Tevens fungeerden zij als voorgangers bij de zamenkomsten der Christenen, die zoo door reizende predikanten als door Br. HELLENDOORN gedoopt waren.

De aanvang van den zendingarbeid was derhalve, – waarom het niet gaarne erkend? – onder gunstige omstandigheden. Het Gouvernement was den zendelingen niet alleen niet ongenegen, maar had zelf tot hunne vestiging in dit land bijgedragen. Het binnenlandsch bestuur was verre van op de tegenwoordige leest geschoeid te zijn, en berustte voor het grooter deel in handen der inlandsche hoofden zelven, terwijl een opziener over eene groote afdeeling gesteld, niet die magt bezat, welke thans den kontroleurs verleend is. Over het geheel kan men zeggen, dat de bevolking toen nog niet dat was voor het bestuur, wat zij later allengs geworden is, alsmede dat zij niet zoo naauwlettend in velerlei opzigt werd gadegeslagen, als nu het gevolg eener meer directe betrekking geworden is.

De inlandsche hoofden, toen ter tijde vrijer in hunne bewegingen dan tegenwoordig, hadden toch dit met de hedendaagsche gemeen, dat zij zich gaarne aangenaam maakten bij de Regering. Was de Resident gunstig voor de zendelingen en hun werk gestemd, dan zouden de hoofden, ook al waren zij vijandig, niet openlijk tegenwerken, hoewel bedektelijk en langs slinksche wegen veel afbreuk doende; en als zij der zending niet ongenegen waren, hulp en ondersteuning verleenen, waar eene school of kerk te bouwen was. Men zorgde voor een zeker aantal scholieren in de gouvernementsschool, en dat geen kinderen, maar jongelingen. Mijn hulpzendeling behoorde

tot een getal van 70 jongelingen, allen p. m. 18 jaar oud, die de schooljeugd vormden. Allengs klom het getal kinderen, en daalde de leeftijd der schoolpligtigen. Toen een Gouverneur der Molukken, – ik meen de heer ELLINKHUYZEN, – op zijne reis door de Minahassa, Tondano bezocht, verordende hij, dat het getal leerlingen op 500 moest gebragt worden, en het geschiedde alzoo. Er werden 500 kinderen op de rol ingeschreven, waarvan p. m. de helft getrouw opkwam. Daartoe droeg ongetwijfeld reeds veel bij de invloed der evangelieprediking op eenige ouders. Als Br. RIEDEL aan strand en meeroever scholen vestigde, kon hij eene gezette opkomst verwachten. Hij ging daartoe echter nooit over, dan nadat de bevolking van eenige negerij met de hoofden het hem dringend verzochten; want behoefte aan godsdienstig onderrigt openbaarde zich weldra overal. Alsdan maakte hij met de negerijhoofden accoord; deze bouwden eene kerkschool en soms ook eene meesterswoning, en verbonden zich den meester elke maand twee gantang, gelijk aan 80 pond, rijst te verstrekken; hij van zijnen kant gaf een' meester, en bezoldigde dien, zoo als het in 't accoord heette, voor kleeding, enz. Van zulk eene overeenkomst ontvingen de districtshoofden kennis, die zoo iets niet alleen goedkeurden, maar zich daarover zelfs verheugden. 't Is waar, het was niet altijd en niet alleen belangstelling in de zaak van evangelieprediking en onderwijs; alligt had die wel het geringste aandeel in de goedwilligheid, want onder de hoofden vond men zelden de beste Christenen. Maar Tondano was door zijne toetreding tot het Christendom vooruit bij andere distrikten; eigenliefde en hoogmoed werkten zamen, om de zaak der scholen te bevorderen, hetwelk weder gemakkelijk was door de zucht der bevolking in 't algemeen naar onder-

wijs voor kinderen en volwassenen, vooral luide geopenbaard in de buitennegerijen.

Men meene echter niet, dat RIEDEL maar partij had te trekken van de omstandigheden, ten einde zijn werk te doen gelukken. Ware zijn arbeid uit de aarde aardsch geweest, dan had dit mogelijk kunnen geschieden. Maar zijne zending was van hooger beteekenis. Zij vleide niet den natuurlijken hoogmoed en den eigenwaan, maar had eene bekeering des harten ten doel, die niet zonder strijd kan bereikt worden. Waar ter wereld werd ooit het Evangelie gepredikt, zonder de vijandschap der wereld gaande te maken? Waar ooit CHRISTUS, de gekruisigde, verkondigd zonder ergernis te wekken? Door de bijzondere voorzienigheid, waarmede de Heer den arbeid van Br. RIEDEL onder dit volk bestuurde, den zegen, die op dat werk rustte, den invloed, dien hij zich had weten te verschaffen, werd vijandschap gewekt, die echter eerst tot daden kwam, toen de gemeente reeds gevestigd was. Zoo werd o. a. door een districtshoofd niet zelden des zondagsmorgens eene wacht nabij de kerk geplaatst, of wel een soerohan in de kerk gezonden, die dan uit vrees voor den strengen leeraar, langs de rijen toehoorders kroop, om te bespieden, wie ter kerke en niet naar het werk gingen. Men had dan des maandagsmorgens politiedag; bank en rotan werden aangewend, om de kerkgangers te straffen. Men weet daarvan nog genoeg te verhalen, zonder er zich echter iets op te laten voorstaan, dat men om des Evangelies wil mishandeld werd. Ik meende te verzwijgen, maar moet nu wel mededeelen, hoe een negerijhoofd, onder wiens woning de straf werd voltrokken, het dristriktshoofd bad de strafoefening te staken, omdat hij vreesde, dat zijne woning wegens de onregtvaardigheid zou instorten. Ook gebeurde het één-

maal, dat een districtshoofd, volgens bekomen last, des zaturdags het bevel uitvaardigde, om des zondags, in plaats van naar de kerk naar den koffijtuin te gaan. Zondagsmorgens werd er, – men voorzag wat gebeuren zou, – eene bank vóór de brug, die naar de kerk leidde, geplaatst; daarbij eenige soerohan's met de rotan in de hand, om elk, die over de brug naar de kerk zou willen gaan, met rotanslagen terug te drijven. Wat gebeurde? Eenigen gingen per praauw, anderen zwommen over de rivier, velen, meest vrouwen, wachtten op de komst van den zendeling, die denzelfden weg gaan moest, om in zijn gevolg de brug over te gaan. De zaak wekte ergernis, maakte gerucht, werd onderzocht. Het distriktshoofd beriep zich op het bevel van den opziener; deze verklaarde, dat gene zijne bevelen verkeerd had toegepast, of verschool zich achter den Resident. – Doch genoeg; ik heb noodig geoordeeld, dit een en ander mede te deelen, opdat de vrienden der zending een antwoord zouden erlangen op de vraag van den heer HARTHOORN in betrekking tot de Christenen in de Minahassa: „En de kerkgangers, vanwaar mogen zij wel gekomen zijn?" – Zeker niet, gelijk hij schijnt te willen doen gelooven, van „de zucht der bevolking, om zich te voegen naar den wil der overheid." – Gelijk het bloed der martelaren van de eerste eeuwen des Christendoms het zaad der kerk genoemd wordt, zoo strekte ook eene en andere betooning van vijandschap tot bevestiging der gemeente van Tondano, en werd in de hand des Heeren het middel tot bekeering van enkelen, tot versterking van anderen, tot roem en prijs van zijnen naam.

Hoewel het Gouvernement als zoodanig der zending niet ongenegen was, had RIEDEL derhalve toch zijn deel van de tegenwerking en vijandschap. Ook van ter zijde

en bedektelijk werden er pogingen aangewend, om zijn invloed afbreuk te doen, en zijn werk te benadeelen. Niettegenstaande dat alles mag men echter niet voorbij zien, dat de houding van het Gouvernement tegenover de evangelisatie zijn werk begunstigde. Hij werkte liefst zonder het Bestuur, maar waar hij dat behoefde, was hij de nederige man, die verzocht, terwijl juist daarin zijne overwinning gelegen was. Bij daden van vijandschap, als boven gemeld, ging hij, sterk in zijnen Heer, overtuigd van de deugdelijkheid zijner zaak, verzekerd van de overwinning des Evangelies, stil zijnen weg, protesteerde niet openlijk, wist in de zamenkomsten den juisten toon te vatten, de regte snaar aan te roeren, ten einde zijne gemeente te troosten, te sterken, op te bouwen, op te wekken tot volharding in de belijdenis en de gemeenschap, zonder tot ongehoorzaamheid te verlokken. Zelfs heden ten dage zijn er nog Christenen uit dien tijd, die het zich met zielsgenoegen herinneren, smaadheid te hebben gedragen om CHRISTUS wil. Een mijner beste gemeenteleden, die toen in zijne natuurlijke vijandschap, met zeker duivelsch welbehagen met de rotan in de hand heeft gestaan, werd juist door die omstandigheid tot bekeering gebragt. Komt niet van den Heer het kwade en het goede? Is niet tegenwerking veeltijds het middel tot krachtiger ontwikkeling? Alzoo ook werkten èn de begunstiging van het zendingwerk door de Hooge regering, èn de hulp, die de hoofden verleenden ter bevordering van het schoolwezen, èn de tegenstand, (die, van welke zijde dan ook uitgegaan, door de ergernis des kruises en de dwaasheid van CHRISTUS gewekt, door vrees voor de overwinning des Evangelies en verlies van eigen genot en magt versterkt, den ondergang des christendoms alhier bedoelde,) te zamen mede

tot de vestiging eener gemeente, die ten tijde van haren grootsten uitwendigen bloei, kon wedijveren met de beste op het gebied der nieuwere zending tot stand gebragt.

De Regering is ook thans nog behulpzaam aan den bloei van het schoolwezen. Zij wil, dat het volksonderwijs zich ontwikkele en uitbreide. En aangezien het schoolwezen, als vrucht der evangelisatie, doordrongen is van een' christelijken geest, en eene opleiding der bevolking bedoelt in christelijken zin, zoo is ook het Bestuur, hoe afkeerig ook van leerstellig onderrigt op de scholen, der zending zelve niet ongenegen. Zonder sectescholen te zijn of kweekplaatsen van kerkelijke orthodoxie, gelijk men ook al getracht heeft der wereld diets te maken, zijn de scholen niettemin zendingscholen, en worden als zoodanig door de Regering beschouwd en beschermd. Zij laat het gebruik des Bijbels onbeperkt vrij, overtuigd, dat de zendelingen den eisch van het schoolonderrigt te goed begrijpen, en den Bijbel te heilig achten, om dien als schoolboek, waaruit men spellen en lezen leert, te doen bezigen. Zij acht het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis op onze scholen niet onvereenigbaar met de eischen van den tijd, maar veeleer noodwendig verbonden met den aard dier scholen. Waar de zendeling zich tot haar rigt om hulp bij de oprigting eener school, daar beveelt zij de daarstelling van eenvoudige doch geschikte schoolkerken en de vervaardiging van de noodzakelijkste schoolmeubelen, zoo mede een voegzaam verblijf voor den onderwijzer, met aanschrijving evenwel, om bij de uitvoering van dat werk te letten op de hulpmiddelen, de krachten en de overige diensten der betrokkene bevolking, en het zoo te regelen, dat zij niet te zeer met werkzaamheden overladen, noch van den eventueel noodzakelijken veldarbeid afgetrokken wordt. Alleszins billijk,

wie zal het ontkennen? Veeleer merkt men den goeden wil der Regering daarin op. Doch tevens, wie gevoelt niet, hoeveel er in dezen afhangt van de wèlwillendheid of kwaadwilligheid van hoofden, aan wie de uitvoering dier bevelen, en daarmede de beoordeeling van een en ander wordt overgelaten?

Er zijn thans in mijnen werkkring onderscheidene schoolkerken, die dringend verbetering behoeven, enkele die geheel onbruikbaar zijn, zelfs voor school, veeleer nog voor kerk, vooral bij de bediening van doop en avondmaal. Aan beloften tot verbetering, vernieuwing, enz. ontbreekt het van de zijde der hoofden niet; maar het eene jaar gaat na het andere voorbij, zonder dat er iets gedaan wordt. Men beseft ligtelijk, hoe nadeeligen invloed zulk een stand van zaken op den bloei der gemeente uitoefent. De plaatsen van openlijke zamenkomsten der gemeente, zijn, behalve te Tondano zelf, reeds niet tot dat doel bepaaldelijk afgezonderd, aangezien daarin tevens school gehouden wordt, leestafels en borden langs de wanden hangen, en alles een dagelijksch gebruik verraadt. Het is onmogelijk te gevoelen, dat men in een Gode gewijd huis komt. En het behoeft in deze plaatsen van zamenkomste der gemeente wel zeer duidelijke verklaring, wat SALOMO's gezegde beteekent: „bewaar uwen voet, als gij ten huize Gods ingaat." Treedt men stille, statige kerkgebouwen in, met de hooge verwulfsels, ernstige pilaren en trotsche bogen, waarin alles, tot de schikking der zitplaatsen toe, het doel verkondigt, dan stemt reeds de eerste indruk tot plegtigen ernst, en het gemoed wordt onwillekeurig gestemd tot hoogere gedachten. Hier echter niets van dat alles. Een bekrompen schoollokaal, niet zelden bouwvallig, veelal op den kalen, vochtigen grond, terwijl geen zoldering

het gezigt beneemt op het dak van bladeren, hetwelk soms ruimschoots wind en regen door laat; wanden versierd met borden en leestafels en menigte van kenteekenen, dat de jeugd daar dagelijks huisvest; zitbanken van allerlei hoogte, lengte en breedte, zonder lessenaar, en te weinig in getal om behoorlijk te kunnen zitten, te kleine ruimte voor de kerkgangers: zietdaar den toestand der meeste bedehuizen. Gelukkig in zekeren zin, dat het schoonheidsgevoel en de zin voor orde bij onze Christenen nog zoo weinig ontwikkeld zijn, anders zou men zich moeten ergeren. Maar toch meen ik, dat de toestand der kerken veel bijdraagt tot verflaauwing in de opkomst, en de waardeering van de godsdienstoefeningen. (1)

Ik mag echter niet verzwijgen, dat er verblijdende uitzonderingen zijn. Op enkele plaatsen in de Minahassa vindt men doelmatige, betrekkelijk fraaije kerkgebouwen, die dan ook eenig en alleen gebruikt worden voor de zamenkomsten der gemeenten. Elders is men bezig zulke kerken te bouwen, terwijl weder in andere negerijen het voornemen daartoe bestaat.

Nu ik den toestand der meeste schoolkerken in mijnen werkkring geschetst heb, mag ik niet nalaten de oorzaken daarvan aan te geven. Er werden oorspronkelijk eenige schoolkerken gebouwd, die doelmatig en bevredigend mogten heeten; sommigen werden van den beginne af niet behoorlijk opgerigt. De eerstgenoemden zien er thans, met twee loffelijke uitzonderingen, vervallen uit. In het Tondanosche maakte de evangelieprediking het eerst en de snelste vorderingen. Aan strand en meeroever toog

---

(1) En toch zal niemand ontkennen, dat eene eenvoudige, nette kerk een' grooten invloed heeft op de veredeling van het schoonheidsgevoel. Onze R. Kath. medebroeders begrijpen dit zeer goed, zij stichten waar zij zich vestigen fraaije kerken. RED.

men met ijver en liefde aan het werk, om plaatsen van gemeenschappelijke zamenkomst en onderwijs tot stand te brengen, maar volgde daarbij meer het verlangen, daarmede spoedig, dan wel deugdelijk gereed te zijn. De gebouwen waren daarom niet sterk en hecht; reeds jaren werden ze gebruikt, voor school en kerk beiden; het onderhoud liet veeltijds te wenschen over, zoodat zij thans, als ze een weinig opgeknapt worden, voor school nog dienstig kunnen zijn, maar voor kerk veel missen, wat een gebouw tot kerk maakt.

Intusschen zou men uit mijn schrijven meenen te mogen opmaken, dat de heer HARTHOORN dus wel gelijk had met te zeggen: „school– en kerkgebouwen doet het Gouvernement verrijzen," en dat de Christenen niet veel op hebben met het christendom, wanneer zij zich niet van behoorlijke kerk– en schoolgebouwen voorzien. Men schorte zijn oordeel een weinig op, en stelle zich eerst de inlandsche bevolking voor, zooals zij werkelijk is in haren maatschappelijken toestand. De bevolking als zoodanig *kan* en *mag* niet verrigten, wat zij welligt wenschen zoude. Straks heb ik den goeden wil der Regering in het daarstellen van eenvoudige, doch geschikte, gebouwen doen zien, maar tevens opgemerkt, dat de uitvoering harer bevelen in dezen niet altijd even spoedig, even gewillig en even goed plaats vindt. De bevolking doet alles, waartoe zij geroepen wordt; zij is geheel afhankelijk. Zij moge het eene soms morrend, met weêrzin of werktuigelijk, het andere met ijver, graagte en van harte verrigten; zij volge gewillig of gedwongen, 't is om 't even: zij doet wat bevolen is, en haren vrijen tijd behoeft zij voor den veldarbeid, die echter ook, in de hoofdzaak, geregeld en bestuurd wordt. Werkzaamheden van algemeenen aard staan niet aan de bevolking als

zoodanig te regelen of te verrigten, evenmin als de meerdere of mindere noodzakelijkheid daarvan te beoordeelen. Het is alleszins natuurlijk, dat de kracht der gewoonte van ouders op kinderen voortgeplant, den inlander volgzaam maakte, en hij uit zich zelven niet ligt tot eenigen arbeid komt, of bij onderling overleg een werk ten algemeenen nutte onderneemt. En dit wederom zou, ook dan nog, wanneer de verpligte werkzaamheden daaronder niet mogten lijden, onuitvoerbaar wezen, zonder de goedkeuring van negerij- en districtshoofd. De gewoonte heeft het volk zoodanig gewend zich te laten leiden, dat het, ook bij gevoelde behoefte aan, en verlangen naar een geschikt bedehuis, wacht op het bevel van de hoofden, en hoogstens, doch zeer zelden, met de hoofden over de noodzakelijkheid van zoodanig iets durft spreken.

Dat er in dezen derhalve zeer veel afhangt, ook waar het hoofd van gewestelijk bestuur welwillend gezind is, van den goeden of kwaden wil van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur; en, waar deze medewerken der evangelisatie en het schoolwezen ten nutte, van de goede of kwade gezindheid der distriktshoofden; en zelfs bij goeden wil van dezen, van de mate der belangstelling van negerijhoofden, is onbetwistbaar, en door de geschiedenis bewezen. Derhalve mag der bevolking als zoodanig evenmin ten goede worden aangerekend het bouwen eener schoone kerk, als het haar ten kwade mag geduid worden, waar zij jaar in, jaar uit zamenkomt in een bouwvallig, ellendig bedehuis.

Ik werd tot deze opmerkingen geleid, omdat de heer HARTHOORN in zijne beoordeeling van de vruchten onzer missie stellig beweert: „School- en kerkgebouwen doet het Gouvernement verrijzen.” Ongetwijfeld is die bewe-

ring waar zonder voorbehoud. Wat hij daarmede bewijzen wil, is, evenzeer zonder voorbehoud, onwaar. Daaruit kan, bij den geschetsten maatschappelijken toestand van het Minahassavolk, geen bewijs ontleend worden tegen den godsdienstzin van den alfoerschen Christen, evenmin als tegen zijne waardeering van evangelieprediking en schoolonderwijs. HARTHOORN's bewering: „wat de zendelingen voor den Resident waren, contrôleurs en onderwijzers hadden het immers even goed kunnen zijn," wordt ook niet bewezen door deze omstandigheid. Ik bedoel in geenen deele mijzelven en mijne medebroeders, waaronder vooral HELLENDOORN, RIEDEL, SCHWARZ, HERMANN en andere ontslapene zendelingen, vrij te spreken van de zijdelingsche beschuldiging, dat wij, bij gemis van ambtenaren, zeer bruikbare personen waren in de hand der respective Residenten, om dit volk zóó volgzaam, zóó gedwee, onder het bereik van het nederlandsche bestuur te brengen. Er moge eene miskenning in liggen opgesloten van verdiensten, vooral den eersten zendelingen der Minahassa aangedaan, mij komt het voor, dat de nadenkende zendingvriend nog wel zóóveel vertrouwen in de zendelingen zal behouden hebben, dat hij blijft gelooven althans aan hunne opregte bedoeling, van niet te arbeiden om een wereldsch bestuur te vestigen, maar om het gezegend rijk van CHRISTUS uit te breiden. Ik kom alleen voor den inlandschen, den alfoerschen Christen op. De opregtheid zijner bekeering en zijns geloofs, de mate der dankbaarheid en der liefde, die hem bezielt, zijne meerdere of mindere belangstelling in de uitwendige Godsvereering, bijzonder blijkbaar bij vrije volken in de oprigting van school- en kerkgebouwen, mag in geen enkel opzigt worden afgemeten naar den stand van zaken in dezen alhier.

Ten einde hiervan een bewijs te leveren, de ongegrondheid van HARTHOORN's bewering aan te toonen, en den tondanoschen Christen regt te doen wedervaren, volge hier eene schets van de geschiedenis van den opbouw eener nieuwe kerk te Tondano. Men heeft mij meermalen aangeraden die schets te geven; bij de lezing moge blijken waarom. Ik heb het niet willen doen, omdat ik zelfs den schijn wou mijden, mij te bemoeijen met zaken, die de Regering aangaan; en vooral, omdat ik een' grooten afkeer heb van elk geschrijf, waarin de zendeling eene lijdelijke rol vervult, of waardoor hij misschien voorwerp van beklag zou kunnen worden. Thans echter geef ik die schets ten beste, omdat daardoor de Christenen van Tondano bij den weldenkende gezuiverd zullen worden van de verdenking van onverschilligheid, ongodsdienstigheid en alles dat de kritiek van HARTHOORN zijdelings of regtstreeks zou doen veronderstellen. De eer van den inlandschen Christen is mij dierbaar; wat er betreurenswaardig is, zal ik niet trachten te verheelen; maar ook het verblijdende mag ik niet achterhouden.

De oprigting eener nieuwe kerk te Tondano heeft eene lange, treurige, gold het niet zulk eene ernstige zaak, ik zou moeten zeggen, belagchelijke geschiedenis, gelijk men zich daarover dan ook wel eens vrolijk gemaakt heeft.

Toen de Minahassa ten jare 1845, in Februarij, door eene hevige aardbeving geteisterd werd, was de tamelijk goede, achthoekige kerk te Tondano, wel niet, gelijk de groote, zware *loge* en honderden woningen, ingestort, maar toch zoodanig uit haar verband gerukt, dat men het raadzaam oordeelde, ten einde ongelukken, vooral bij eventueel herhaalde aardschokken, te voorkomen, de kerk af te breken. Men ging daartoe te eerder over, omdat

dit gebouw, bij den snellen aanwas der gemeente, te klein geworden was. Van de afbraak, die echter uit tamelijk deugdzaam hout bestond, waarbij men nog eenige nieuwe houtwerken voegde, werd eene groote loods gebouwd, met het bijzonder doel, deze als hulpkerk te bezigen, terwijl men eene nieuwe, aan haar doel beantwoordende kerk zou bouwen, die overeenstemde met de grootte van Tondano als eerste negerij der Minahassa, en aan den toestand der gemeente, evenzeer de grootste van het land. Dit bijzonder doel wettigt de omstandigheid, evenzeer als het die begrijpelijk maakt, dat de hulpkerk spoedig en luchtig werd opgeslagen. Niemand dacht er zelfs maar in de verte aan, dat de loods jaren lang tot kerk zou gebezigd worden. Distrikts- en negerijhoofden (1) hadden het vaste voornemen, en spraken dat onverholen uit, om zoo spoedig mogelijk begin van uitvoering te geven aan den opbouw eener nieuwe kerk. De bevolking vernam zelden met zooveel hartelijke instemming van den gemeenschappelijken arbeid, die haar wachtte als toen zij uitzigt had, iets geheel ten eigen' nutte, een nieuw bedehuis, te mogen oprigten. Naar alles wat ik vroeger en later daarvan vernam, en ook nog heden meermalen hoor vertellen, was de geestdrift groot, en ongetwijfeld zouden de boomstammen met gejubel zijn geveld, de houtwerken met psalmgezang door geheel de bevolking over berg en dal gesleept zijn, en de opbouw ware zeker begonnen onder aanroeping van Gods heiligen naam, indien men toen uitvoering hadde kunnen

(1) De hoofdplaats Tondano bestaat uit twee districten: Toulumambot en Toulijan; elk distrikt heeft in de hoofdplaats acht negerijen of kampongs, ieder met een afzonderlijk hoofd, zoodat Tondano uit zestien negerijen is zamengesteld.

geven aan het opgevatte voornemen. Want dat werk vervulde reeds in 't vooruitzigt aller hart en mond: groot en klein verlangde daarnaar, zoodat Broeder RIEDEL in 1849, toen hij intusschen eene kleine huiskerk gebouwd had schreef:

„Het kleine huiskerkje, of hoe zal ik het noemen, regt over mijn huis, 54 voeten lang en 32 voeten breed, hetwelk gemakkelijk omtrent drie honderd menschen bevatten kan, maar waarin gewoonlijk meer dan vijf honderd zijn, is nu tot op het schilderen in gereedheid. Eenige jonge lieden hebben op de plaats, waar nu het gebouw staat, een diep moeras opgehoogd en effen gemaakt. Anderen hebben het hout, dat het huurvolk in het bosch gekapt had, uit het bosch gehaald, en gewoonlijk des nachts bij maneschijn tot op het erf getrokken. Anderen hebben houtskolen gebrand, om de ijzerwerken te smeden, en de smid heeft nog niet de helft van het werkloon genomen. Het werkvolk heb ik voor minder loon gehuurd, en zij hebben vlijtiger gewerkt, dan gewoonlijk. De dekking van het dak, omtrent ter waarde van ƒ 100, is door eenige Tondaneezen ten geschenke gegeven. De fijnere houtwerken zijn door andere timmerlieden voor niets gemaakt. Wederom is door anderen een zwart ebbenhouten tafeltje gegeven, bewerkt als of het met een laken bedekt was, terwijl eene vrouw eene koperen kroon met zes armen heeft aangebragt. Ik heb ook gedaan wat ik kon, zoodat alles zich nu in orde bevindt, en zelfs de vijanden moeten zeggen, dat het een zeer lief en net kerkje is.

„De inrigting van binnen en van buiten gelijkt op eene broederzaal. Boven de groote deur is met groote letters in de maleische taal in het hout gesneden: Pred. 4: 17: Bewaar uwen voet, als gij ten huize Gods

ingaat, en boven de kleine deur, door welke ik gewoonlijk inga, en voor welke ik op eene kleine verhevenheid achter het tafeltje zit, leest men van binnen met groote letters in de maleische taal: De Heer JEZUS zegt: Ziet dan, hoe gij hoort. Luk. 8: 18.

„Dus heeft de Heer der gemeente ook in dit opzigt meer gedaan, dan ik bidden of verwachten kon. Want toen ik mij hier te Tondano vestigde, wenschte en bad ik, dat ik slechts mijn voorhuis vol leergierige leerlingen mogt hebben. De Heer gaf boven bidden. Ik moest een ander, grooter leervertrek beneden in mijn huis bouwen. Ik bad weder om slechts dit vertrek vol leerlingen te mogen hebben. Dan zou en wilde ik tevreden zijn. De Heer gaf wederom meer, zoodat ook dit vertrek spoedig te klein werd. Nu heb ik een kerkje. Ik rigtte het voor omtrent drie honderd menschen in. En nu komen er veel meer. Dus heb ik veel meer, dan ik bidden of verwachten kon.

„Dat dit gebouw aan zijn doel beantwoordt en onze onkosten en moeiten niet te vergeefs zijn, is zeker. Ik heb nu eene plaats, waar ik des avonds met minder onkosten voor de verlichting, onderwijs kan geven. De ouden van dagen behoeven nu niet langer, des zondags na kerktijd, de herhaling van het onderwijs in de alfoersche taal onder den blooten hemel aan te hooren. Mijne christelijke vrienden kunnen nu des zondagavonds geregeld hunne aanmerkingen en gedachten over het onderwijs onder mijne leiding aan elkander meêdeelen en bidden. En ik kan zendingbiduur houden! Zou dit alles zonder nut en zonder vrucht zijn? Neen! Door den zegen des Heeren voorzeker niet. En dezen zegen ondervinden en gevoelen wij, vooral des zondags en in het zendingbiduur in ruime mate. Want het is ons

soms, alsof de werkingen van Gods Geest duidelijk te zien zijn."

Mij dunkt, dat uit dit schrijven van RIEDEL genoeg blijkt, hoezeer de gemeente, de verzameling van Christenen, te Tondano, verlangde naar een bedehuis. Bouwde men eenmaal eene groote kerk, zij zou de trots uitmaken van de gemeente, zoowel als van de negerij! Doch dat verlangen werd niet bevredigd, en het is natuurlijk, dat het door steeds verlengd uitstel verflaauwde. De hoofden mogten den opbouw dan ook al niet gewild hebben uit het zuivere, onvermengde beginsel van ware belangstelling in het Evangelie, zij mogten dien als een punt van eer voor zich beschouwen, het plan toch stond vast; en mag ik dan niet vragen, of de stichting van kerken in Europa, in het vaderland, altijd en door allen uit enkel opregte beweegredenen plaats vindt? Zooveel is zeker, dat de christenbevolking hare waardeering van christendom, evangelieprediking en onderwijs in dat luid uitgesproken verlangen blootlegde. Echter bevolking en hoofden mogten het voornemen hebben te bouwen, tot zulk een groot werk als het stichten eener kerk te Tondano, hetwelk niet anders dan bij wijze van heerendienst of districtswerkzaamheid geschieden kon, mogt men niet overgaan zonder toestemming van het hoofd van het gewestelijk bestuur, den Resident van Menado. Deze regeringspersoon evenwel kon natuurlijk geen toestemming verleenen, dan nadat een ondergeschikt ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, – toen opziener geheeten, – desaangaande had gediend van consideratie en advies. Laatstbedoelde kon werkelijk bestaande of vermeende bezwaren daartegen inbrengen; de oprigting eener nieuwe kerk te Tondano wel als noodzakelijk erkennen, maar tevens opmerken, dat de hulpkerk

vooreerst voldoen kon; daarbij veel gewigt hechten aan de drukke werkzaamheden der bevolking in koffij-, rijst- en andere tuinen, aan de groote wegen en wat al niet? zoodat het werk der oprigting tot gelegener tijd moest verschoven worden. Ik bedoel geenszins te beoordeelen, welke drijfvêren daarbij in werking waren; maar zooveel schijnt men voor zeker te mogen houden, dat de kerkbouw bij den opziener geen' weêrklank vond, en hij niet sympathiseerde met den wensch van hoofden en bevolking. De eersten waren verpligt te wachten, de laatste was gedrongen, hoe noode ook, te volgen. Men schijnt zich te beter in het gedurig uitstel te hebben geschikt, omdat altijd de kerkbouw noodzakelijk genoemd werd, en er zelfs in de verte geen sprake was van afstel. Eene kerk moest er zijn, dat gevoelde een ieder; maar nu was het nog te druk, men zou wachten tot dat de drukte wat verminderd zou wezen.

Zoo wachtte men dan, en men bleef wachten tot den huidigen dag. De werkzaamheden der bevolking lieten niet toe tot den kerkbouw over te gaan. Men heeft intusschen tijd gevonden eene fraaije, hechte en sterke loge, met twee groote bijgebouwen te doen verrijzen; voor de kerk had de bevolking het te druk. De oude loge, — woning des opzieners, thans van den kontroleur, — was, gelijk gezegd is, met de aardbeving ingestort. Ook daarvoor was eene tijdelijke opzienerswoning gebouwd, die thans nog een goed woonhuis is, met het doel eene nieuwe loge te bouwen, overeenkomstig met de grootte van Tondano en in overeenstemming met den aard der behoefte. Dit nieuwe gebouw werd het eerst gebruikt bij de komst van Z. Exc. den Gouverneur generaal DUYMAER VAN TWIST, en van toen af bestemd voor kontroleurswoning. (Sedert voorleden jaar heeft het Gouverne-

ment die overgenomen, zoodat de bevolking thans voor reparaties van allerlei aard betaling ontvangt).

Men herinnere zich, hoe RIEDEL in 1847 met vijandschap te worstelen had, en hoe de gemeente in zekeren zin vervolgd werd, smaadheid lijdende om CHRISTUS wil. Dit bedenkende begrijpt men ligtelijk, dat, hoezeer de christenbevolking ook eene nieuwe, doelmatige, aan den toestand der gemeente beantwoordende kerk verlangde; hoezeer zij ook gereed ware, bij het minste sein, bijl en hakmes op te nemen, dat de oprigting eener kerk verre was van begin van uitvoering te erlangen. De bouw der loge alleen was reeds reden genoeg om met die der kerk te wachten. Tevens zal men beseffen, dat de beweegredenen om den kerkbouw te vertragen, niet uit eene edele bron ontsprongen. Genoeg, de kerk werd steeds in de toekomst gebouwd; de hulpkerk bleef lokaal voor de openlijke godsvereering.

Ware nu die hulpkerk opgeslagen met het doel, of ook maar in de veronderstelling, dat zij welligt jaren lang moest dienen, dan zou de besprokene vertraging verschoonlijk wezen. Dit was echter niet het geval. De houtwerken van de door de aardbeving uit elkander gerukte kerk werden met al hunne kepen en gaten, zoo als het best passen wilde, aangebragt; de wanden tamelijk los in elkander gezet, de vloerplanken ruw bekapt. Eene zoldering achtte men onnoodig, 't was immers slechts voor korten tijd! Het sprak van zelf, zulk eene loods was onvoldoende, dat begreep iedereen, en voor den zendeling moeijelijk te bespreken; maar 't zou zoo lang niet duren, met elken dag kon men immers aan eene nieuwe kerk beginnen?! Het hooge holle dak van atap (katoe), door eene menigte bamboe-staken onderschraagd, ligt open voor het oog en doet de stem des predikers wegsterven. Bo-

ven den preekstoel is een zeskant klankbordje, van niet meer dan vier voet in doorsnede, inderdaad eene geringe tegemoetkoming voor den leeraar. Dat klankbordje heeft eene eigene geschiedenis, welke ik te goeder plaatse leveren zal. Het meubilair in de kerk is minder nog dan het gebouw zelf. De preekstoel is wel is waar van ebbenhout, maar zonder eenigen smaak in elkander gezet, van de oude kerk àfkomstig. Banken zijn er, losse namelijk, zonder lessenaar of leuning, maar zelfs niet voor de helft genoeg. De ruimte der kerk wordt deels aangevuld met banken en bankjes, partikulier eigendom, van allerlei grootte en vorm, een onoogelijk mengsel, vooral als de kerk ledig is. Des zondags worden daarbij nog eenige stoelen gebragt, p. m. 30 stuks van de notabelen der gemeente, voor mannen zoowel als vrouwen, welke men na geëindigde godsdienstoefening weder laat weghalen. Voegt men nu bij dit alles nog, dat sommige vensters aan één' enkelen duim hangen, de meesten niet meer gesloten kunnen worden, dat de deuren evenzeer uit de hengsels gerukt zijn, en wegens verzakkingen niet behoorlijk kunnen digt gemaakt worden, dan heeft men eenig begrip van den ellendigen toestand der noodkerk te Tondano.

Getuigt dit nu tegen de belangstelling der Christenen? of ook: heeft de heer HARTHOORN gelijk, waar hij uit de daadzaak, „dat het Gouvernement school en kerkgebouwen doet verrijzen,” afleidt, dat de vruchten der evangelieprediking in de Minahassa ten onregte aan de pogingen der zendelingen, wat meer is, aan den zegen des Heeren op die pogingen, worden toegeschreven?

HARTHOORN vraagt verder: „En de kerkgangers, van waar mogen zij wel gekomen zijn?” Wat ik zeide van de vijandschap, die RIEDEL openlijk ondervond, heldert

deze vraag reeds in zooverre op, dat op de Christenen in de Minahassa, met name die van Tondano, de zijdelingsche beschuldiging welke, of het onedel vermoeden dat HARTHOORN op deze vraag laat gevoelen, niet van toepassing is. De gemeente van Tondano althans kwam geregeld ter kerke, al was die kerk ook onaanzienlijk, al werd die ook verwaarloosd. Het gebouw was en is doorgaans goed bezet, bij feestelijke gelegenheden zelfs te klein. Het is mij wel gebeurd, dat onder eene enkele godsdienstoefening drie banken en even zoovele vloerplanken braken, omdat er te veel menschen op gezeten waren voor den wrakken staat, waarin een en ander verkeerde. De belangstelling der aanzienlijke overheid mogt gering zijn, de hoofden mogten slechts zelden de kerk bezoeken, de bevolking voegde zich in zooverre althans niet naar den wil der overheid, dat zij den wensch van eene nieuwe kerk te zullen bekomen in rook ziende opgaan, het met de vervallen noodkerk voor lief nam, al wierd die daarenboven dan ook nog verwaarloosd.

Toen de Minahassa in September 1855 door Z. Exc. den Gouverneur generaal DUYMAER VAN TWIST bezocht werd, vervoegde zich een der broederen bij Z. Ex. op audientie, waar hij o. a. den nood van Tondano in dezen blootlegde. Z. Exc. verwonderde zich, na alles wat hij van Tondano en de werking des Evangelies onder de bevolking vernomen had, niet weinig, dat aldaar nog geen behoorlijke kerk gevonden werd. Nadat Z. Exc. de noodkerk in oogenschouw had genomen, was hij van de noodzakelijkheid van den opbouw eener nieuwe kerk te Tondano ten volle overtuigd. Ten behoeve dier te bouwen kerk, alsmede voor eene nieuwe kerk te Amoerang, en voor reparatie aan de kerken te Menado en

te Kema, werd tijdens Z. Exc. te Tondano vertoefde, eene inteekening opengesteld, waarop Z. Exc. voor *f* 1000 inschreef. Hoeveel er voor genoemd doel werd ingezameld, weet ik niet juist te zeggen; Tondano viel daarvan ruim *f* 600 ten deel. Mij was verzocht den Gouverneur generaal niet nader over eene nieuwe kerk te spreken, aangezien de behoefte daaraan zoo levendig gevoeld werd, dat er met kappen van hout aanstonds na het vertrek van Z. Exc. een aanvang zou gemaakt worden.

Ik twijfelde in geenen deele aan de eindelijke vervulling van de zoolang bestaande, zoo diep gevoelde, zoo algemeen erkende behoefte der Christengemeente te Tondano. Hoofden en bevolking twijfelden evenmin. De laatste verblijdde zich, eindelijk ook eens te mogen arbeiden ten eigen' nutte, zooals men zich uitdrukte. Eerstgenoemden namen werkelijk maatregelen, die begin van uitvoering voorspelden. Elk distrikt zou 25 à 30 man afzonderen, grootendeels mannen, meer ervaren in het timmeren dan de groote menigte. Men moet weten, dat anders het bouwen van kerken, scholen, bruggen, negerij- (stad-) huizen, al wat van algemeen belang is, en ten algemeenen nutte dient, bij wijze van heerendiensten verrigt wordt, zóó, dat de arbeiders elkander afwisselen, en honderden personen achtereenvolgens aan hetzelfde gebouw werken. Dit geschiedt alzoo, ten einde groote kosten te voorkomen. Dus bouwende, zorgen de werklieden grootendeels voor het gereedschap, hebben zij hunne eigene menage, en worden niet met daghuur of naar overeenkomst betaald: eene regeling van geheel eigenaardig karakter in de huishouding van het inlandsch bestuur in de Minahassa, die hare voordeelige zijde heeft, vooral waar kleine negerijen zulke werkzaamheden te

verrigten hebben. Daaraan is echter bij verrigtingen van grooter omvang menig bezwaar verbonden, vooral omdat daardoor ligtelijk éénheid van zamenstel onmogelijk wordt. De distriktshoofden van Tondano hadden derhalve wijselijk bedacht, dat het beter was, een bepaald aantal mannen voor den kerkbouw af te zonderen. Deze zouden de houtwerken kappen, welke daardoor ook meer met elkander in overeenstemming zouden zijn; en opdat zij niet zouden afgeschrikt worden door de moeite van het transport, om de bosschen dieper in te dringen, en deugdzaam, zwaar hout te kappen, bepaalde men, dat de geheele negerij, en des noods de geheele bevolking der beide distrikten de houtwerken uit het bosch naar de negerij zoude slepen. Voorts werd geregeld, dat de tot dat werk aangewezen mannen gehuurd zouden worden, en tijdens den duur van het werk zouden vrijgesteld zijn van alle negerij- en distriktswerkzaamheden, de koffijkultuur daaaronder begrepen. Aangezien men hier, menschen hurende voor den opbouw of de reparatie eener woning, doorgaans genoodzaakt is, hun den kost te geven, bestaande in eene zekere hoeveelheid rijst per maand, varkensvleesch, zout, enz., zoo stelde men vast, dat de huurlingen voor de kerk eene bepaalde hoeveelheid rijst 's maands ontvangen zouden. Over de bestrijding der kosten daarvan was men het nog niet eens, of die uit de distriktskassen, dan wel door de bevolking, als equivalent voor de vrijstelling van den kerkbouw zouden verstrekt worden. De distriktskassen zouden voor gereedschappen gedeeltelijk zorgen, ook ijzer aankoopen, waarvan de smeden dan bijlen en hakmessen vervaardigen moesten. Het plan tot den kerkbouw was derhalve tot rijpheid gekomen en der volvoering nabij. Ongetwijfeld had daartoe bijgedragen de belangstelling, die Z. Exc. de

Gouverneur generaal daarin had aan den dag gelegd. De hoofden waren vol ijver; de gemeente was vervuld van hoopvolle verwachting, en de zendeling hoopte mede!

Het terrein voor de nieuwe kerk was sedert lang aangewezen. In het midden der negerij ligt een schoon stuk gronds, in het vierkant door wegen onsingeld: aan de eene zijde slechts door den weg van de rivier gescheiden, aan de overzijde waarvan, eenigszins dieper in, de loge zich verheft, en de noodkerk in een hoek gelegen is. Reeds waren een paar huizen van dat terrein afgebroken en verplaatst. Er stonden nog twee woningen, waarvan eene tamelijk groot. Nu het plan van kerkbouw stond verwezenlijkt te worden, werd de verplaatsing daarvan gelast, en weldra was de geheele plek eene ledige, omheinde ruimte. Iedereen die Tondano kent of bezoekt, moet de gelukkige keuze van dat terrein erkennen, en de plaatsing eener kerk, overeenkomstig Tondano's grootte, op die plek wenschelijk achten.

Ik verblijdde mij hartelijk over dezen stand van zaken, en sprak er meer dan eens vertrouwelijk over met mijne bijzonderste vrienden onder de tondanosche Christenen. Van hen vernam ik de ingenomenheid der Tondanezen met den voorgenomen arbeid. Ik bepraatte met hen wat de gemeente in dezen te doen had. De noodkerk is ten eenenmale ongeschikt voor eenig meubilair, dat tevens tot versiering dient. De nieuwe kerk zou ook des avonds moeten kunnen gebruikt worden. Als ik de andere soms, vroeger bij de bidstonden, thans nog op oudejaarsavond, verlichten wil, moet er eene menigte, 70 a 80 lampions opgehangen worden, zijnde gewone waterglazen aan koperdraad opgehangen. De nieuwe kerk zou overeenkomstig hare gesteldheid met kroonen, of welligt liever nog met lampen en stolpen verlicht moeten

worden; ons avondmaalservies en het doopbekken zouden ook vervangen moeten worden, enz. Om de kosten van dat alles te bestrijden zou, wat de gemeente bespaarde, niet voldoende wezen; maar men verzekerde mij, dat er goedwillige belangstelling genoeg bij de gemeente aanwezig was, om (altijd betrekkelijk) ruime bijdragen te leveren. Reeds was ik begonnen een lijstje te vervaardigen van het meest benoodigde, en dacht ik er aan heeren bestuurders desaangaande te schrijven.

Het goede voornemen evenwel werd bijna even spoedig verijdeld als het opgevat was. Even als vroeger werden de drukke werkzaamheden der bevolking tot drangreden gebezigd om den kerkbouw vooreerst niet te beginnen. Men prees den ijver, maar achtte het nog niet den geschikten tijd; men zou nog wat wachten; en de oude sleur werd weêr gevolgd. Herhaaldelijk veroorloofde ik mij de vrijheid den toenmaligen Resident, wanneer Z.W.E.G. Tondano bezocht, de zaak te herinneren, met bescheidene vrijmoedigheid de noodzakelijkheid der voorziening in de behoefte aantoonende, die, naarmate de hulpkerk langer diende en meer verwaarloosd werd, zich allengs ernstiger en dieper deed gevoelen. Ik eindigde met dat te doen, toen mij zeer duidelijk gezegd werd, dat aan het bouwen eener kerk te Tondano niet gedacht kon worden, alvorens er te Menado eene steenbakkerij zou zijn opgerigt. Van toen af achtte ik mij verpligt te zwijgen, en deed alzoo.

De oude kerk werd in die dagen schromelijk veronachtzaamd. Sluiting was er in het geheel niet meer aan; zij stond dag en nacht open. Wat ik toen in stilte ergenis heb verkropt en verontwaardiging heb gesmoord, weet alleen mijn Heer, dien ik Tondano's nood en eigen leed klaagde, en is niet onbekend aan sommige Broeders, die

ik wel eens over de zaak sprak ter verligting van mijn bezwaard gemoed. Wat er al in de kerk gebeurde, is niet alles mij ter oore gekomen, en ik acht dat gelukkig; want wat ik zag, weet en vermoed, kan ik niet eenmaal schrijven. Het gebouw, ter verheerlijking van God bestemd, zag binnen zijne wanden God onteerende dingen gebeuren, die schandelijk zijn ook om te zeggen.

Bij dat alles meende ik duidelijk te kunnen bemerken, dat zoowel de vertraging van de oprigting der nieuwe, even als de schromelijke verwaarloozing der oude kerk, geschiedde uit zucht om den zendeling te plagen, en de werking van het Evangelie te knotten in haren eersten bloei. Maar daarom juist mag ik niet zwijgen op eene insinuatie van den heer HARTHOORN, alsof het Gouvernement beveelt school- en kerkgebouwen op te rigten, en de (christen) bevolking derhalve niet uit belangstelling in het Evangelie maar louter uit gedweeheid dien arbeid verrigt. Ik mag echter niet nalaten aan te merken, hoe ik het voor ontwijfelbaar houd, dat de toenmalige Resident niet met alles in bijzonderheden bekend was, en zeer zeker veel zou hebben afgekeurd, ware het Z.W.E.G. bekend geweest. Meende die Regent dan ook, dat het bouwen eener kerk te Tondano, groote, onmiskenbare bezwaren in heeft, en het daarom wenschelijk was, dat men althans gedeeltelijk zou kunnen metselen, waartoe dan het aanwezig zijn eener steenbakkerij te Menado, waarop uitzigt bestond, vereischt werd, Z.W.E.G. zou nooit hebben gedoogd eene, ik mogt wel zeggen, opzettelijke verwaarloozing van het noodgebouw, zooals inderdaad plaats had. Het is mij herhaaldelijk gebeurd, dat ik het verdriet had bij Avondmaalsviering het tafellaken reeds nat te moeten zien door de lekken in het dak, alvorens ik met de bediening begonnen was.

Gelijk alles, kreeg de kerk eene beurt, wanneer de Resident zou komen; zij werd voor het hoognoodige gedekt, gewit, en voorts zoodanig opgeknapt, dat zij van buiten een tamelijk goed voorkomen had.

De geschiedenis van het voorschreven klankbordje bevestigde mij in de overtuiging, dat de Resident een degelijk onderhoud verlangde van de bestaande kerk, al meende Z.W.E.G. dan ook, dat men met het oog op het op te rigten gebouw, geen reparatie van eenig belang aan het oude zou te koste leggen.

In het begin van het jaar 1859, ik meen in April, nam ik de vrijheid den Resident, tijdens zijn verblijf te Tondano, eene kleine reparatie in de kerk te verzoeken. Z.W.E.G. zeide mij dadelijk geen groote te moeten verzoeken, omdat die, in verband met den altijd ophanden zijnden bouw eener nieuwe kerk, niet zou kunnen worden toegestaan. Ik zeide, dat ik niet veel zou vragen, alleen een grooter, glad klankbord, en veroorloofde mij er bij te voegen, dat ik daarom niet zou verzoeken, ware het niet, dat ik bij herhaling keelontsteking gekregen had, dat toeschreef aan de moeijelijk te bespreken hulpkerk, en daarin veel voorziening zag door een ander klankbord. Met de meeste welwillendheid werd mij „zoo'n kleinigheid" toegestaan; en onmiddellijk werd den kontroleur, die tegenwoordig was, verzocht, ten spoedigste daarin te voorzien, wat deze glimlagchend verzekerde, onverwijld te zullen doen. Het werd echter niet gedaan. De Resident kwam in Augustus daarop weder te Tondano, ter gelegenheid van het groote Minahassafeest, waarop van wege het Gouvernement aan de eerste en tweede distriktshoofden staatsiepajongs werden uitgereikt. Dit geschiedde zaturdags. Des avonds deelde de Resident mij mede, voornemens te zijn den volgenden morgen de godsdienst-

oefening bij te wonen. Ik verzocht Z.W.E.G. alsdan zijne attentie wel te willen vestigen op het klankbord. Verwonderd, dat dit nog niet veranderd was, scheen hij ontevreden, weshalve ik hem verzocht, het zoo te willen doen voorkomen, dat zijne aandacht naar dat klankbord getrokken was. Thans volgde een bevel, niet meer een verzoek. De Resident verliet in November daaraan volgende de Minahassa voor uitgebreider en hooger werkkring, maar het oude klankbordje was nog altijd niet vervangen. Ik herhaalde mijn verzoek bij den opvolgenden Resident met dat gevolg, dat het klankbord, hetwelk juist midden boven den preekstoel gehangen had, en slechts eene handbreed over den rand uitstak, een voet naar voren geschoven werd, terwijl men tevens een ongevraagd en ook onnoodig eind zolder achter den preekstoel over de balken legde. Toen de Resident mij later vroeg, of ik tevreden was, veroorloofde ik mij te zeggen, dat de verandering niet naar mijne bedoeling was, maar dat ik er mij mede vergenoegde, want ik was de zaak meer dan moede.

In December 1859, de nieuwe Resident was nog niet te Tondano geweest, woei het een geduchte storm uit het westen. Boomen werden ontworteld, bruggen weggeslagen, groote miloe (maïs–) velden vernield. Enkele woningen stortten in, en overal schudden de huizen op hunne palen. De schoolkerk te Remboken werd omvergerukt. Het schoolgebouw te Tondano, aan den eenen hoek uit het verband gerukt, werd slechts door spoedig aangebragte hulp en de vereenigde pogingen van een groot aantal mannen, voor vernieling bewaard. Naauwelijks had men daar de zoo hoog vereischte bevestiging kunnen aanbrengen, of men spoedde zich naar de hulpkerk, die evenzeer gevaar liep van uit elkander

gerukt en ter aarde te zullen geworpen worden. De wand aan de westzijde was geheel naar binnen geslagen, zoodat men eene totale ruïne voorzag, indien men niet bij tijds hulp verleende. Alleen de groote hoeveelheid menschen, juist wegens negerijwerkzaamheden op de wegen van Tondano tegenwoordig, was oorzaak dat wij onze noodkerk behielden. Zij werd duchtig met stevige bamboestokken geschoord; zooveel dit mogelijk was tegen de werking van den wind in, regt gezet, en alzoo behouden. Zij had echter, oud als zij reeds was, veel geleden. Ten einde haar duurzame stevigheid te verschaffen, werden de bamboeschoren nader bevestigd, vermeerderd zelfs, zoodat zij van binnen een nog onoogelijker voorkomen had, en de looppaden niet weinig versperd werden.

Zeer kort daarna kwam de ingenieur van den waterstaat van Menado te Tondano. Deze heer verklaarde die kerk voor gevaarlijk, en achtte het van mij onverantwoordelijk, dat ik, door de gemeente in dat gebouw te verzamelen, zoeveel honderden zielen aan gevaar blootstelde. Ik meende daarop niet anders te kunnen of te mogen antwoorden, dan dat niet ik in dezen de verantwoordelijke persoon was; dat ik integendeel mij verpligt achtte mijn werk te verrigten ter plaatse mij daartoe aangewezen. Intusschen werd er in die dagen weêr meer over eene nieuwe kerk gesproken. De Resident gaf zelfs den ingenieur voornoemd last, het terrein op te meten, eene teekening te vervaardigen en eene begrooting in te dienen. Dit geschiedde. De ingenieur had echter niet bedacht, dat de kerk wel deugdelijk en groot, hecht en sterk moet wezen, maar niet prachtig behoeft te zijn. Hij ging van het beginsel uit dat Tondano, als eerste negerij der Minahassa eene kerk moest hebben, die zijn' luister verhoogen zou, en daarom was zijne teekening

zoo verre boven hetgeen verlangd werd en noodig is, dat zij ter zijde moest gelegd worden, waardoor de voorgenomen kerkbouw voorloopig weder voorwerp van overweging bleef. De aangekondigde komst van Z. Exc. den Gouverneur generaal PAHUD, in 't laatst van 1860, bragt zooveel werkzaamheden met zich, dat er met den besten wil niet aan het bouwen eener nieuwe kerk had kunnen gedacht worden.

Toen Z. Exc. de Gouverneur generaal PAHUD te Tondano vertoefde, werd mij op nieuw verzocht niet over dat werk te spreken, en de stellige verzekering, dat er ten spoedigste een aanvang mede gemaakt zoude worden, gaf aan dat verzoek klem. En inderdaad, de Resident verordende, tijdens Z.W.E.G. eerste bezoek na het vertrek van Z. Exc., dat men beginnen zou met de voorbereidende werkzaamheden. Hij achtte n. l. voor Tondano geschikt eene kerk, tot op zekere hoogte gemetseld, b.v. zes voet van den vloer, welke dan een steenen vloer zijn, en twee voet hooger liggen zou dan de begane grond: en voorts met het oog op aardbeving, van hout verder opgetrokken; een gebouw, waarbij de kerk te Ambon eenigszins tot model strekken zoude. Welligt had de jarenlange teleurstelling mij doen wanhopen aan eene verwezenlijking van den innigen wensch der gemeente van Tondano en van mijn eigen hart. Althans ik kon niet nalaten bij de betuiging mijner erkentelijkheid voor het goede voornemen van den Resident, mijnen twijfel uit te drukken; ik wenschte te wachten met mij te verblijden, tot dat ik het werk zou begonnen zien. De Resident verzekerde mij daarom nogmaals ernstig, bevel gegeven te hebben om steenen en kalk te verzamelen, het terrein in orde te brengen, enz. Maar ziet! eene maand daarna werd de Resident vervangen; zijn vervanger was de heer BOSCH.

Wegens huiselijke omstandigheden had ik niet kunnen voldoen aan het verzoek van den aftredenden Resident, om bij de plegtige overgave en overneming van het bestuur tegenwoordig te zijn. Ik nam daarom schriftelijk afscheid. Z.W.E.G. dankende „voor het goede en vaste voornemen in betrekking tot eene nieuwe kerk te Tondano", verzocht ik hem „de belangen van Tondano's gemeente in dezen bij den optredenden Resident wel te willen voorstaan." Z.W.E.G. antwoordde mij daarop het volgende: „Ten slotte verzoek ik U Eerw. nog de verzekering te willen aannemen, dat ik de belangen uwer gemeente zal voorstaan, daar waar ik meen zulks met de hoop op goed gevolg te kunnen doen; en dat ik niet zal rusten vóór dat de belofte vervuld is, die ik u en mij zelven deed, met betrekking tot den opbouw van een nieuw bedehuis voor Tondano's gemeente."

Ik mag niet vergeten met welk doel ik deze geschiedenis schrijf. Daarom zij den heer HARTHOORN, en die met hem ééner meening zijn, medegedeeld, dat, ofschoon de zaak toen reeds vijftien jaren getraineerd had, en daardoor de geestdrift veel verkoeld was, de christenbevolking van Tondano zich ondubbelzinnig verblijdde over de gegeven bevelen, straks genoemd. Ik zou er meer kunnen bijvoegen, maar ik heb mij voorgenomen geen personaliteiten te schrijven. Alleen zij nog gemeld, dat eene majoorsvrouw (het distriktshoofd heeft den titel van Majoor), die belang stelt in het Evangelie, mij zeide: „als ik de nieuwe kerk mag zien verrijzen, al zou ik er zelf dan ook niet mede mogen opgaan ter verheerlijking van God, zal ik in vrede kunnen henengaan." Men meene niet dat de waardige vrouw alzoo sprak, omdat zij wist, dat ik gaarne zoo iets hooren zoude, want hare woorden volgden op eene liefderijke berisping

over den twijfel, dien ik had geuit, aan de verwezenlijking van het voornemen des Residents.

Sedert was er van de oprigting eener nieuwe kerk te Tondano geen sprake meer; de oude hulpkerk, hoewel door een' deskundige gevaarlijk geacht, bleef de plaats van openbare zamenkomst der gemeente, en was weder der verwaarloozing prijs gegeven. Tijdens het tusschenbestuur van den Commissaris voor de zaken der residentie Menado, den heer SCHELTEMA, kwam de oude historie weder te berde: de noodzakelijkheid werd erkend, maar tevens de onmogelijkheid aangetoond, van spoedig tot den kerkbouw te kunnen overgaan. Wegens de algemeene verachtering, zou de bevolking zich vooreerst met niets anders moeten bezig houden, dan met de bebouwing harer rijst– en maïsvelden, buiten den arbeid in de koffijtuinen en noodzakelijke distrikts– en negerijwerkzaamheden. Daar was niets tegen in te brengen.

De tegenwoordige Resident kwam, nadat Z.W.E.G. het bestuur had aanvaard, spoedig te Tondano. Het uiterlijk aanzien der kerk, maar vooral haar beklagenswaardige toestand van binnen, trof hem diep. Reeds aanstonds sprak Z.W.E.G. onbewimpeld zijne verwondering uit, dat hier zulk een gebouw in zoodanigen verwaarloosden toestand, reeds zoo langen tijd gediend had, en er nog niet de minste toebereidselen gemaakt waren voor eene nieuwe kerk. Hij trof in de vloer der kerk eenige gaten aan, waar de planken gebroken en niet vervangen waren, zag enkele banken in betreurenswaardigen toestand, terwijl de schoren van bamboestokken zeker medewerkten om den ongunstigen indruk te versterken. Hij was zoo vriendelijk mij te zeggen, dat het zijn ernstig streven zou zijn, te doen wat in zijn vermogen was, ten einde in deze zaak te voorzien.

De omstandigheden waren echter veranderd. De Resident mogt niet meer gelijk vroeger, na overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid, den kerkbouw gelasten; maar had daartoe noodig vergunning van de Hooge regering. Het ligt geheel buiten het bestek van dit opstel, de redenen op te sporen, welke die verandering veroorzaakten. 't Is voor mijn doel genoeg, te weten, dat zij bestaat, en den Resident eenigermate belemmert in eene handeling van zoo omvattenden aard, als het bouwen eener kerk te Tondano. Hing vroeger de beoordeeling der noodzakelijkheid van zoodanige werkzaamheid alleen af van het Hoofd van bestuur der residentie, zoodat deze verrigtingen van algemeen belang, hoe groot haar omvang ook wezen mogt, eigenmagtig kon bevelen; thans wordt daartoe eerst de goedkeuring der Hooge regering vereischt. De Resident, hoe zeer ook overtuigd, dat Tondano luide roept om een nieuw bedehuis, kon mij derhalve niet meer zeggen, dan dat het zijn ernstig streven zijn zou, in dezen de zoo noodige voorziening te nemen, en niet meer doen, dan mij van zijnen vermogenden invloed verzekeren; last geven tot spoedige aanvaarding, kon hij niet. Ik verblijdde mij echter alweder over de gunstige wending, die de zaak gekregen had, en was den Resident dankbaar voor zijne groote welwillendheid, meer nog echter voor de belangstelling, die Z.W.Ed. Gestr. had aan den dag gelegd. De kerkbouw ging hem aan 't hart, en ik bad God hem in die gevoelens te doen volharden. Ik twijfelde er niet aan, of Z.W.Ed. Gestr. zou alles aanwenden, ten einde de Hooge regering de noodzakelijkheid van het werk, evenzeer als de mogelijkheid der uitvoering daarvan, te betoogen, en tevens het Gouvernement eenige ondersteuning daartoe te verzoeken.

Wat de Resident voorloopig doen kon, deed hij met hartelijke belangstelling, zijner hooge betrekking waardig. Z.W.Ed. Gestr. gelastte de oude hulpkerk zooveel mogelijk in orde te brengen, waartoe eigenlijk niet veel arbeids vereischt werd. Vooral keurde hij zeer af, dat de kerk nacht en dag openstond, en alzoo gelegenheid bood, om tot allerhande doeleinden, als plaats van zamenkomst, gebezigd te worden. Hij beval deuren en vensters in orde te brengen, opdat de kerk na geëindigde godsdienstoefening zou kunnen gesloten worden. Tevens verordende hij den vloer en het dak na te zien, de geheele kerk regt te zetten, en, door palen buiten langs de wanden aan te brengen, haar meerdere stevigheid te geven. Kortom: de oude loods was voorwerp van belangstelling geworden bij het Hoofd van bestuur, die haar, zooveel de omstandigheden dat veroorloofden, in overeenstemming wilde gebragt zien met het doel waartoe zij gebezigd wordt.

Kort daarna kwam er, door overplaatsing, ook verandering in het bestuur te Tondano zelf. De zoon van broeder RIEDEL werd kontroleur van de afdeeling Tondano. Hij bleef dit slechts ruim een jaar, want vóór een paar maanden verliet hij weder de plaats zijner geboorte, dewijl hij bevorderd was tot Assistent-resident van Gorontalo. Als Kontroleur kwam hij de bevelen van den Resident aangaande het opknappen der hulpkerk na, zoodat deze weldra kon gesloten worden, zoowel de vensters als de deuren. Dit hielp in elk geval zooveel, dat het gebouw althans niet gebruikt werd tot werkplaats, of ook tot verzamelingsoord voor gezelligen kout, pinangkaauwen, pijpjes rooken en verpoozing van het volk, dat werkt aan wegen, heggen, bruggen, enz. De kerk had althans het voorkomen, met hare gesloten

vensters en deuren, van een tot een bijzonder doel afgezonderd huis. De schoren van bamboestokken schenen echter onmisbaar te zijn; althans zij bleven staan. Het klankbord werd ook niet veranderd, misschien wel omdat ik daarvan niet meer sprak, wat ik ook niet noodig dacht, wijl men met de geschiedenis daarvan zeer goed bekend was.

In September, verleden jaar (1863), ontving de Minahassa een bezoek van den Gouverneur der Moluksche eilanden, die gedurende zijn verblijf in- en zijne reis door dit land veel belangstelling toonde in evangelisatie en schoolwezen. De scholen vooral waren voorwerp van ZHEd. Gestr. naauwlettend onderzoek; hij vertoefde soms drie, vier uur in eene enkele school. Te Tondano bezocht de Gouverneur, hoe kon het anders, ook de oude kerk, en ofschoon ZHEd. Gestr. aangaande haar niet de gunstigste mededeelingen ontvangen had, was de indruk daarvan toch, – naar ik vermoedde – ongunstiger dan de voorstelling, die hij zich daarvan gevormd had. Ter plaatse zelve sprak ZHEd. Gestr. onbewimpeld zijn gevoelen uit, dat er de hoogste noodzakelijkheid bestond tot het bouwen eener nieuwe kerk. Hij ging verder, en omschreef in breede trekken, daarbij den Resident, den Kontroleur, en zeer welwillend ook mij raadplegende, hoe dat nieuwe gebouw het best, doelmatigst, spoedigst zou kunnen tot stand gebragt worden; sprak de distriktshoofden, mede tegenwoordig, ernstig en gemoedelijk daarover aan, steeds het onbestaanbare en ongepaste van zulk een gebouw als de oude loods aanwijzende. In een woord: de Gouverneur was geheel belangstelling en ijver voor een nieuw bedehuis voor Tondano's gemeente.

Toen ZHEd. Gestr. den Oud-majoor (sedert eenige maanden eervol ontslagen) met een bezoek vereerde,

waarbij nevens zoo velen ook ik tegenwoordig was, bragt de Gouverneur het gesprek op de kerk, den Oud-majoor o. a. gemoedelijk vragende naar de oorzaken der zoo lang vertraagde oprigting eener nieuwe kerk. Deze kon wel niet anders antwoorden, dan dat die gelegen waren in de vele werkzaamheden, die der bevolking successivelijk waren opgelegd. Nooit zal ik vergeten met hoeveel waardigheid, ernst en zachtheid de Gouverneur daartegen inbragt, dat het bouwen eener kerk niet als drukkenden arbeid beschouwd, maar met hartelijke blijdschap moest verrigt worden; immers het doel daarvan, de daarstelling van een huis tot gemeenschappelijke godsvereering en onderlinge stichting, gaf moed en ijver. Moeijelijk is het te beschrijven, wat er in mijn gemoed omging bij het hooren dezer woorden. De Gouverneur wekte den Oud-majoor op, hoewel zelf niet meer aan 't hoofd van het distrikt staande, zijn' schoonzoon, die zijn vervanger, en zijn zoon, die tweede distriktshoofd geworden was, ja geheel de bevolking tot bedoelden arbeid aan te moedigen. ZHEd. Gestr. verwachtte in dezen veel van den eerbied en de achting, welke den Oud-majoor werden toegedragen. Ook met de regerende distriktshoofden handelde de Gouverneur over eene nieuwe kerk, hen aansporende tot betooning van ijver in dezen. Later vernam ik uit den mond van een' hunner, dat ZHEd. Gestr. de oude loods den naam van kerk ontzegd, en dien van beestenstal gegeven had.

Nademaal nu de Gouverneur zooveel onbewimpelde belangstelling in deze zaak aan den dag gelegd, en die met zooveel gemoedelijken drang den hoofden op het hart gebonden had, was de daarstelling van een nieuw bedehuis een punt van eer voor de laatsten geworden. Men schaamde zich heimelijk, en betreurde het, dat, terwijl

de Gouverneur zijne tevredenheid had betuigd over den toestand van koffijtuinen en rijstvelden, van wegen en bruggen, alsmede over het aanzien der negerijen, ZHEd. Gestr. zijne verwondering niet had kunnen verbergen over den ellendigen toestand, waarin Tondano's kerk verkeerde. De (Christen-) bevolking vernam met onverholen blijdschap, sommigen met opregte dankbaarheid, wat de Gouverneur in deze zaak gesproken en gedaan had. Men zag nu met vaste hoop uit naar eene eindelijke vervulling der zoolang bestaande behoefte, aangezien men het nu onmogelijk achtte, dat het werk wederom uitgesteld zou kunnen worden. De hoofden beraadslaagden onderling en met hunne onderhoofden over den weldra te aanvaarden arbeid. De Resident verheugde zich, dat de Gouverneur zoo zeer eenstemmig dacht met ZWEd. Gestr. in deze zaak alsmede over de wijze waarop de kerkbouw den hoofden op het gemoed gedrukt was. Alzoo liet het zich aanzien, dat er nu ten langenleste begin van uitvoering zou gegeven worden aan eene reeds achttien jaren noodzakelijke werkzaamheid.

Weldra vernam men dan ook, dat er aanstalten gemaakt werden, om na den padiepluk – November – met houtkappen te beginnen. De geestdrift was weder opgewekt, en de kerkbouw, eindelijk verwezenlijkt wordende, zou het bewijs leveren, dat de tondanosche Christenen wel ter dege belang stellen in het Christendom, en daarom gaarne medewerken ter bevordering eener waardige openlijke godsvereering. Het terrein werd andermaal opgenomen; maatregelen werden getroffen, om het voor den opbouw gereed te maken, aangezien het eenigszins ongelijk en aan de eene zijde wat moerassig is. Op dat terrein stonden weldra eenige bakens, de afmeting van de lengte en breedte der te bouwen kerk aanwijzende, benevens de

plaats waar, en de rigting hoedanig die behoorde te staan, aanduidende. Berekeningen werden gemaakt, begrootingen werden ingediend; aangaande vorm, inrigting en schikking gedachten gewisseld, en algemeene beginselen vastgesteld. Kortom: alles deed vermoeden, dat Tondano weldra eene kerk bezitten zou; en die kerk, dat spreekt van zelf, moest alles overtreffen, wat er van dien aard in de Minahassa bestaat.

Dat vermoeden is blijven bestaan, ofschoon er tot op dezen oogenblik – Julij 1864 – nog niets in dezen is kunnen gedaan worden. De kerkbouw is niet regtstreeks uitgesteld, al is hij ook door dringende noodzakelijkheid verschoven moeten worden. Hij is althans nog altijd voorwerp van de innige belangstelling van den heer Resident, van den vóór eenige maanden alhier geplaatsten Kontroleur, die in zake van kerk en school de meest gewenschte welwillendheid aan den dag legt, van distrikts- en negerijhoofden en van de bevolking. Dat men daartoe nog niet heeft kunnen overgaan, heeft zijn' grond daarin, dat er dezer dagen te Tondano eene school gebouwd wordt ten behoeve der opleiding van kinderen van inlandsche hoofden. De Hooge regering heeft, nadat zij besloten had, zoodanige inrigting daar te stellen, die met den meesten spoed gereed willen zien. De bevolking had daarmede zooveel te doen, dat er, in verband met hare overige werkzaamheden, in koffijtuinen, op rijstvelden, enz., niet van haar kon gevergd worden, tevens houtwerken te kappen voor de kerk. Deze heeft derhalve moeten achterstaan voor noodzakelijken arbeid, en in zooverre moet men daarin berusten.

Het schoolgebouw zal, naar het zich laat aanzien, over eenige maanden gereed zijn. Ik heb dus hoop, dat

men, hoewel weder een jaar later dan men eerst bepaalde, na den padiepluk, zal kunnen en mogen beginnen met houtkappen. De belangstelling, die de zaak thans bij de Regering ondervindt, zoowel bij den Gouverneur en den Resident als den Kontroleur, voorspelt ten dezen veel goeds. Intusschen mag ik, na alles wat ik over de te bouwen kerk en aangaande de oude hulpkerk schreef, niet nalaten de verbeteringen te noemen en te roemen, die de laatste in de jongst verloopen weken ondergaan heeft. De bamboeschoren zijn verdwenen, in plaats daarvan zijn steviger palen aan den buitenkant der kerk langs de wanden bevestigd, terwijl ter hoogte van den zolder eenige balken horizontaal zijn aangebragt, die de eene zijde met de andere steviger verbinden. Toen nu ruim eene maand geleden de Resident de godsdienstoefening alhier bijgewoond had, en daardoor het gesprek weder natuurlijk liep over het inwendige der kerk en de verbeteringen daarin aangebragt, kwam de geschiedenis van het klankbordje ongezocht ter sprake. Dit had ten gevolge, dat ik den tweeden zondag daarna het genoegen had gemakkelijker te kunnen spreken, dewijl er een langwerpig vierkant, glad klankbord boven den preêkstoel was daargesteld. Eene week daarna bragt men, ten einde de hulpkerk, die, ook bij zeer spoedige oprigting eener nieuwe kerk, nog lang dienst zal moeten doen, beter aanzien te geven, eene zoldering aan. Wegens den wrakken staat der houtwerken was het ongeraden die zwaar te maken, zoodat men daartoe geen planken bezigen kon. Zij is vervaardigd van gespleten bamboe, die na plat geklopt te zijn, kruiselings in elkander gevlochten wordt, klankbord en zolder te vervaardigen was het werk van weinig menschen in veertien dagen! Er zullen nu nog eenige banken gemaakt worden, ten einde de ledige ruimte behoorlijk aan te vullen en de velerlei

bankjes te kunnen ontberen. Onze oude kerk zal derhalve eindelijk, zoo wij hopen, aan het einde van haar bestaan, eenigszins beantwoorden aan hare bestemming.

Is het noodig aan te toonen, dat de heer HARTHOORN den Christen in de Minahassa onregt doet, en de resultaten der evangelisatie aan verkeerden invloed toeschrijft, als hij zegt: „School- en kerkgebouwen doet het Gouvernement verrijzen," en daarmede wil erkend hebben, dat de Christenen niet uit zich zelven, maar alleen uit gedweeheid; niet uit belangstelling in evangelieprediking en onderwijs, maar alleen uit oogendienst scholen en kerken bouwen. Zonder de regering kan en mag er in dezen niets tot stand gebragt worden; 't is uit bovenstaande geschiedenis duidelijk blijkbaar. En daarom zijn wij, zendelingen, dankbaar verblijd, wanneer regeringspersonen, ons welwillendheid betoonen in het doen verrijzen van school- en kerkgebouwen. Men stelle zich het zamenstel der inlandsche maatschappij helder voor oogen; vorme zich een juist denkbeeld van het raderwerk van bestuur, waardoor hoofden en bevolking worden in beweging gebragt; en oordeele dan, waar een zendeling openlijk erkent veel te danken te hebben aan regeringspersonen, of dat bewijst, dat het Gouvernement alleen den zegenrijken ommekeer bij en onder het Minahassasche volk heeft teweeggebragt. De geschiedenis van den kerkbouw te Tondano predikt luide het tegendeel. Ik heb enkel de opvolgende gebeurtenissen geschetst; hadde ik hier de oorzaken dieper willen opdelven, dáár beweegredenen blootleggen, elders bedoelingen aan 't licht willen brengen, het zou duidelijker nog in 't oog springen, dat, gelijk welwillend verleende hulp onzen arbeid niet weinig bevordert, en daarom waardig is, luide vermeld te worden; evenzoo openlijke of geheime

en bedekte tegenwerking ons werk zeer vertraagt. En toch, de gemeente van Tondano, zij moge geleden hebben onder dit alles, hare belangstelling in en dankbaarheid voor den zegen der evangelieprediking, is over het algemeen niet verkoeld.

Ik zeg: de gemeente moge onder dit alles geleden hebben; en bedoel daarmede, dat het naar den natuurlijken loop der dingen wel niet anders te verwachten was, of veler belangstelling moest verkoelen, veler ijver verflaauwen, waar zoo langdurig en opzettelijk een werk vertraagde, dat bestemd was een en ander aan te wakkeren. De godsdienstoefeningen, in zulk een ellendig, schromelijk verwaarloosd, gruwelijk ontheiligd lokaal, moesten wel veel verliezen van haar ernstig en verheven karakter. Daar was niets dat tot eerbied stemde; niets dat voor het uitwendige naar den hoogen trok of tot aandacht opwekte; in één woord, niets van alles, wat eene kerk tot kerk maakt, de godsdienstige stemming verhoogt, de stichting bevordert, en alzoo de godsdienstoefening in waarheid doet zijn eene oefening in de godsdienst.

De kracht des Evangelies werd daardoor niet verbroken; zij bleek ook onder dat alles eene kracht Gods tot zaligheid voor een iegelijk, die gelooft. Dat de christen gemeente te Tondano den zegen der evangelieverkondiging waardeert, en er bij veel verkeerds, nog altijd zeer veel goeds in haar blijft leven en werken, moge blijken uit hetgeen onlangs, bij gelegenheid van het Pinksterfeest, is geschied.

Het is mijne vaste overtuiging, en ik werd door de ervaring steeds daarin bevestigd, dat onze gemeenten, pas in den laatsten tijd aan de onkunde, bijgeloovigheden en donkerheid des heidendoms onttrokken, moeten mede-

werken aan de uitbreiding van Gods gezegend Koningrijk. Zij mogen ook, wegens haren maatschappelijken toestand, onvermogend zijn, zelve in hare geestelijke behoeften te voorzien, evangelieprediking en schoolwezen mogen haar nog steeds door de eeuwen lang gevestigde moederkerk moeten verschaft worden; toch behooren zij mede te arbeiden aan de komst van het Godsrijk. Ik ben tot de overtuiging gekomen door meer dan oppervlakkige opmerkingen, dat de arbeid ten dezen in onze gemeenten tweeërlei wezen moet. Ook hier, even als elders, moet de inwendige met de uitwendige zending naauw verbonden zijn: de eene vrucht van de andere. De inwendige zending echter moet hier bepaaldelijk behartigd worden, niet door bijdragen te leveren, maar door zelfwerkzaamheid der gemeente. Zonder andere vereeniging dan de gemeentelijke, bepale zich de werkzaamheid der gemeente tot haren eigen' inwendigen bloei; en buiten haar tot de toebrenging der nog ongedoopten. Op deze wijze heeft de gemeente van Tondano, van den beginne af aan, de inwendige zending betracht; met meer of minder ijver en liefde, met meer of minder zegen. In de wijze van werken moet nu en dan eens eenige verandering gebragt worden; men is ook in dezen, hoe opregt men het ook meene, nog in den kinderlijken staat. Aan den eenen kant hecht men aan gewoonten en gebruiken, maar aan de andere zijde verlangt men naar iets anders; de gewoonten en gebruiken worden allengs ziellooze vormen, de geest des levens vervliegt, de geestdrift verkoelt, sleurgang treedt in de plaats van belangstellenden arbeid; en alzoo kan het doel niet bereikt worden. Men heeft derhalve, hoewel schijnbaar geheel aan zich zelf overgelaten, leiding en opwekking noodig. De zendeling (ik spreek van Ton-

dano) hebbe toe te zien, dat hij niet al te spoedig, niet stoutmoedig of plotseling eenigen vorm verbreke, waarin zich het leven der gemeente korter of langer tijd openbaarde, en waardoor zich haar werken eenige regel en eenig doel zag aangegeven. Hij zou zich dat bitter beklagen. Hij handele voorzigtig, beraadslage met de voornaamste leden, toone als in 't voorbijgaan de leemten van het eene, de gebreken of mindere gepastheid van het andere aan; spreke over het nut en den zegen, die dit of dat, dus en zóó aangewend, zou kunnen verspreiden, en hij zal bevinden, dat men, overtuigd van de meerdere doelmatigheid van het een boven het ander, zijne zienswijze volgt, en dat uit eigene beweging. Middelerwijl stelle hij zich helder voor oogen, wat en hoe er gewerkt moet worden in den boezem der gemeente; houde nu en dan zamenkomst met de medewerkers, die hij in zoo grooten getale erkent als er zich personen aanbieden en inderdaad mede arbeiden; zij ten allen tijde bereid raad, aanwijzing, opheldering te geven, wanneer die verlangd worden, en betoone zich alzoo steeds het hoofd van alles, die leidt en regelt.

In den eersten tijd der evangelisatie te Tondano, bepaalde zich de medewerking, welke RIEDEL zelf in 't leven geroepen had en aanmoedigde, gelijk boven is aangetoond, grootendeels tot het houden van kampongan. Deze en gene der gemeenteleden, waaronder ook vrouwen, verzamelden op gezette tijden, meestal echter, wegens de werkzaamheden des dagelijkschen levens, des zondagsnamiddags, eenige personen rondom zich, ten einde hen te onderwijzen. Sommigen hielden kampongan voor doopkandidaten, hun voorbereidend onderrigt gevende, anderen ontvingen hunne zoogenaamde doopkinderen, voor wie zij bij den doop als getuige gestaan hadden, ten hunnent,

hen leerende en vermanende, nu eens naar aanleiding der preek, dan weder van het catechetisch onderwijs, en wat dies meer zij. Deze medewerkzaamheid der gemeente heeft ongetwijfeld het hare bijgedragen tot de komst van het Godsrijk onder de Tondaneezen. Men handelde daarin geheel zelfstandig, alhoewel RIEDEL zijn' krachtigen invloed ook bij die inwendige werkzaamheid wist aan te wenden, en die alzoo leidde.

Naauw verwant daarmede was de zamenkomst der gemeente na geëindigde godsdienstoefening, eerst op het erf van RIEDEL, later in de kleine kerk, ten doel hebbende, de preek in 't Alfoersch te herhalen. Hier stond nu deze dan gene op, sprekende over de gehoudene leerrede. RIEDEL was ook hier het bezielend element. Hij liep af en aan, zag en hoorde, gaf nu eens blijk van goedkeuring, dan weder teregtwijzing, naardat men zijn onderwijs goed of verkeerdelijk had begrepen of toepaste.

De avondoefening in de kleine kerk was een tak van denzelfden stam. De een stond na den ander op, het gevoel des harten openbarende. Hier werden, zoo men het noemde, de vruchten der prediking verzameld. Men legde voor de broeders en zusters bloot, wat vooral indruk gemaakt had, wat men hier en hoe men zich daar gevoeld had, en alzoo was die bijeenkomst in haren tijd en op hare wijze mede een krachtig middel ter uitbreiding en bevestiging der gemeente.

Alles heeft echter zijn' tijd. Een en ander, vroeger zoo gezegend, verloor allengs veel van zijne innerlijke waarde. De kampongans aan de huizen konden niet meer dezelfde resultaten opleveren, toen de groote toeloop om gedoopt te worden verminderde, en daarmede de geestdrift van anderen afnam. De bijeenkomst ter herhaling van de preek in het Alfoersch werd allengs minder

bezocht, naarmate meerderen het Maleisch hadden leeren verstaan, en sommigen langs anderen weg het onderwijs herhaalden, of ook wel minder belangstellend geworden waren. De avondoefening leverde evenzeer het bewijs, dat zij haren tijd gehad had. Het aantal personen, dat gewoonlijk het woord voerde, nam af, zoo door overlijden als anderszins; men werd ook niet meer met die belangstelling en instemming aangehoord, welke vroeger de ziel der bijeenkomst uitmaakte, en alzoo hield zij eindelijk geheel op.

Een en ander was echter voorzien. Bij eene wordende gemeente konden zulke vormen, waarin zich de oefening in kennis en de opbouwing in geloof openbaarde, en alzoo de bevestiging der gemeente evenzeer als hare uitbreiding bevorderd werd, niet van langen duur zijn. Zelfs de toetreding tot de gemeente was anders geworden. In het zegenrijkst tijdperk der evangelisering van Tondano kwam men in grooten getale, overwonnen door de kracht der waarheid, gevangen onder den invloed van den zendeling, overtuigd van de nietigheid der heidensche plegtigheden, om den doop verzoeken, en van heeler harte woonde men gedurende eenigen tijd met opregte belangstelling de kampongans bij, om het voorbereidend onderwijs te ontvangen. Later, toen de heidensche fosso's reeds van Tondano verdwenen waren, de vergelijking van christen- en heidendom niet meer zoo krachtig voor het Evangelie getuigde, de geestdrift plaats had gemaakt voor nadenken en redenering, gaf men zich niet meer gewillig gevangen, maar kwam meer langs den weg der overtuiging tot den doop. De kampongans konden toen niet meer zijn, wat zij wezen moesten. Wel wenschten vele ongedoopten daar ter plaatse onderwezen te worden, als voorbereiding tot het ontvangen van den

doop; maar de zendeling begreep, dat dit verlangen ontsproot uit het min edel beginsel, van alzoo gemakkelijker tot het doel te komen. In de kampongan leerde men werktuigelijk van buiten. Was nu de overgang eene zaak des harten, men ving dan de verklaring van het geleerde gretig op, en maakte zich die gereedelijk eigen; was daarentegen de begeerte om Christen te worden, gelijk later dikwijls en natuurlijk het geval was, vrucht van een zeker gevoel van schaamte van nog ongedoopt te zijn, of iets dergelijks, dan leerde men wel van buiten, maar zonder nut. De zendeling mogt dit niet toelaten: de zending en de gemeente waren met zulk eene aanwinst weinig gediend. Men moest middelen beramen tot degelijker voorbereiding. Velen der zich aanbiedenden waren jonge lieden, die echter, 't zij door onverschilligheid der ouders, 't zij om andere redenen, de school niet bezocht hadden, en dus niet lezen konden. Wat zou er van het catechetisch onderrigt, wat van bijbellezen en kerkgaan komen, als daarin niet voorzien werd; en de gemeente werd uitgebreid met zooveel onkundigen!

Deze en dergelijke overwegingen leidden er toe de zondagschool op te rigten. Drie à vier honderd namen daaraan deel. Wat men voorzien had gebeurde. Velen vonden den duur van den leertijd wat lang; anderen scheen het leeren zelf wat lastig en omslagtig, zoodat menigeen allengskens terugging. Men mogt zich daardoor niet laten afschrikken. De zondagschool bleef, en elk die wenscht gedoopt te worden, zoo hij niet reeds te oud is, om nog lezen te leeren, moet daarvan gebruik maken. Des donderdag avonds wordt aan dezelfde leerlingen, doorgaans door den zendeling zelven, in de kleine kerk onderwijs gegeven; eerst, na de geschiedenis der schepping, die van den val tot den zondvloed en de roe-

ping van ABRAHAM, meer bepaaldelijk die des Nieuwen testaments; waarbij dan, om tevens het lezen leeren deels aan te moedigen, deels het nut daarvan te doen gevoelen, de Bijbelsche geschiedenis van BARTH, door WILKEN vertaald, gebezigd wordt. Daarna wordt daaraan toegevoegd een kort onderrigt aangaande de christelijke leer, volgens de veertig vragen achter het Psalmboek, als leiddraad, waardoor de doopkandidaten eenig begrip erlangen aangaande ellende, verlossing en dankbaarheid. Nu en dan, wanneer de gansche loop van het onderwijs is geeindigd, soms om de twee jaren, soms ook na korter tijdsverloop, worden ongeveer honderd gedoopt. Sommigen dergenen, die zich hebben teruggetrokken, komen allengskens weder, ziende dat er geen andere weg overblijft. Ik heb nu de aangename ervaring opgedaan, dat deze wijze van voorbereiding tot den doop veelzijdig nut heeft. Niet alleen dat het lezen leeren en het onderrigt in de geschiedenis en geloofs- en zedeleer kennis verspreiden, maar de catechisatiën met de jongelieden zijn daardoor toegenomen in beteekenis en omvang van onderwijs. Men is gewoon geworden op gezette tijden het onderwijs bij te wonen, begrijpt door het voorbereidend onderrigt spoediger en meer, kan tektsten naslaan, van buiten leeren, enz.; zoodat de aanstaande lidmaten in massa betrekkelijk hooger ontwikkeld zijn dan de vroeger aangenomene.

De zondagavondoefening is vervangen door de bijbellezing. Ik had die oorspronkelijk op dingsdag gesteld. Toen de avondoefening allengs haar eigenaardig karakter verloren had, ook maar door weinigen werd bijgewoond, had ik vrijmoedigheid de bijbellezing in hare plaats te stellen. Daardoor voorkwam ik tevens, dat deze minder bloeijend werd door de omstandigheid, dat men - de

mannen vooral – veeltijds door werkzaamheden verhinderd werd, haar te bezoeken. De kleine kerk is doorgaans goed bezet, ofschoon er nog plaats voor meer bezoekers openblijft. Deze bestaan voor het grooter deel uit de beste Christenen, die met veel belangstelling en aandacht de lezing aanhooren. De zendeling doet het als een bijzonder voorregt gelden, dat men de bijbellezing mag bijwonen.

De eigenlijke inwendige werkzaamheid der gemeente zelve, bepaalt zich tot het toezigt op gedrag en wandel, zoo men wil: de tucht. Niettegenstaande de heer HARTHOORN daarover den staf gebroken heeft, blijf ik de tucht beschouwen als een heilzaam middel ter bevordering van reinheid van zeden. Men gevoelt, dat alles afhangt van de wijze, waarop zij toegepast wordt. Waar soms de gemeente, naar haar standpunt van ontwikkeling, bij de toepassing niet immer de gave des onderscheids bezit, trede de zendeling leidend en bemiddelend tusschenbeide. Voor het overige zij de uitoefening der tucht aan de gemeente overgelaten, opdat zij allengskens kome tot die mate van zelfstandigheid, waardoor alleen haar inwendig leven bloeijen en in kracht toenemen kan. De zendeling legge het zóó aan, dat hij, èn bij uitsluiting, èn bij wederopnemen, altijd in waarheid de handelende persoon zij, al zij de gemeente dan ook schijnbaar eigenmagtig werkzaam. Hij behoude, als ik 't zoo noemen mag, de uitvoerende magt, alsmede het regt van gratie. Ik heb van de tucht in de gemeente heilzame gevolgen gezien. Het kwaad wordt er zeker niet door geweerd, maar wel beschaamd, en evenzeer beteugeld. Men sluite hem uit, die door ergerlijk gedrag zijne belijdenis miskende, maar men verstoote hem niet. De broeder of

zuster, die ergernis gaf, worde niet als heiden of tollenaar behandeld, dan nadat men zich zooverre vergeten heeft, dat men geen Christen meer mag heeten. De gevallenen behooren gestraft te worden. Maar de straf zij christelijk en overeenkomstig het standpunt van ontwikkeling en van geestelijk leven, waarop de gemeente staat. De uitgeslotene van het Avondmaal worde niet verstooten, maar zij meer bepaaldelijk voorwerp van de inwendige werkzaamheid der gemeente. 't Is nog zóó ver niet, dat dezulken het eerst en het meest worden opgezocht en vermaand, maar toch wordt het reeds gedaan. De zendeling beijvere zich, zoo door vertrouwelijke gesprekken, als door leidende toespraken in vergaderingen en bijeenkomsten der gemeente – hare kern – allengskens het regte begrip aangaande en de ware toepassing van de tucht aan te brengen. Zij worde langzamerhand minder eene roede, steeds meer een middel ter beschaming, ter verootmoediging, een koord der liefde, om gevallenen tot de kudde en den Heer weder te brengen.

In den laatsten tijd openbaarde de inwendige werkzaamheid zich in huisbezoek, waarbij aansporing en opwekking tot deelneming aan de openbare godsdienstoefening, het onderrigt in de catechisatie, of ook wel aan het voorbereidend onderwijs tot den Doop. Men bedenke, dat men soms in één huisgezin – hoewel allengs minder – lidmaten, gedoopten en nog ongedoopten aantreft. Pas onlangs heb ik getracht aan die inwendige werkzaamheid eenigen regel te geven.

De groote negerij Tondano bestaat, gelijk ik reeds opmerkte, uit zestien negerijen of kampongs, die ieder haar eigen wereldlijk bestuur hebben. In elke dier kampongs zijn eenige personen, drie tot zes, soms meer nog,

die zich met de inwendige werkzaamheid bezighouden. Dat beteekent: zij werken mede aan de opbouwing der gemeente, te groot voor den zendeling, om haar zelfs ook maar eenigszins naauwkeurig te kunnen overzien. Zij hebben evenwel geene aangeduide betrekking of kenmerkenden naam. Zij blijven wat zij zijn: d. i. negerijmenschen, en doen als zoodanig alles, wat er van hen gevergd wordt. Het is hun terdege ernstig aangezegd, in onderworpenheid en gehoorzaamheid aan de gestelde magt, in ijver en naauwgezetheid bij de werkzaamheden een voorbeeld te zijn, opdat zij niet alleen in betrekking tot de godsdienst, maar ook tot het dagelijksche, werkzame leven, vrijmoedigheid mogen hebben om op te wekken tot getrouwheid, ijver en arbeidzaamheid. 't Spreekt van zelf, niet allen beantwoorden aan dien eisch; maar waar vindt men de volkomenheid? 't Is te Tondano als overal elders, de Christenen zijn niet, wat zij elk naar zijnen aard, zijne vermogens en zijne positie, wat meer is, naar het hoogheerlijke voorbeeld van CHRISTUS wezen moeten. Men stelt voorwaarden tot het deelnemen aan eenen arbeid van zooveel belang als de medewerking in de gemeente, maar men weet vooruit, dat niet allen en ook niet in gelijke mate, er naar streven om die voorwaarden getrouw na te komen. Als daar een streven naar christelijk–maatschappelijk en gemeentelijk–christelijk leven bestaat, mag men zich verheugen en van het langzaam doordringen van den zuurdeesem heil verwachten voor land en volk, zending en gemeente.

Mijne medehelpers zijn, behalve den hulpzendeling en den meester, mannen uit het volk, gelijk reeds gezegd is, zonder eenige betrekking. Zij kunnen alleen des avonds, na afloop der werkzaamheden, en des zondags,

buiten de uren van zamenkomst in kerk en bijbellezing arbeiden; zij doen dit echter ook wel, als de gelegenheid zich aanbiedt, in tuinen en op wegen, zonder met de godsdienst, als men zegt, te koop te loopen, of te pralen met eigene godsdienstigheid. Ik ben zeer bevreesd voor zelfverheffing, geestelijken hoogmoed en wat daarmede verwant is, even verderfelijke als onchristelijke eigenschappen, en heb daarom den helpers geenen titel willen geven dan broeders, zoo als men hier elkander gewoon is te noemen. Toen men van zekere zijde deze mannen met den naam van gombala (herder) betitelen wilde, heb ik mij daartegen ernstig verzet. Ik weet hoe ligtelijk men zich op titels en waardigheden, hoe uiterst gering die ook wezen mogen, zoo in 't maatschappelijke als het gemeentelijke verheft; broeders onder de broederen, meer niet. Het is te verwachten, dat de inwendige zelfwerkzaamheid van de gemeente, eerst kortelings eenigszins georganiseerd, veel zal bijdragen tot den bloei der gemeente, ware het alleen maar daardoor, dat de zendeling, die elke maand vergadert met de medehelpers, rapporten ontvangt, mondeling of schriftelijk, aangaande verrigte werkzaamheden, voorvallen en gebeurtenissen, en aldus uitgebreider en grondiger kennis erlangt van de gemeente, onder welke hij arbeidt.

Tot de inwendige werkzaamheid behoort ook het voorgaan in de bedestonden. Toen ik te Tondano kwam, werd de gewone maandelijksche bidstond in de kleine kerk gehouden, alwaar zich de Christenen, die het naauwst aan RIEDEL verbonden waren, - de kern der gemeente - tot gebed verzamelden. De overige Christenen schenen van deelneming daaraan als uitgesloten. Het kwam mij althans voor, alsof men dat het voorregt achtte of

wel den pligt der meer uitstekenden in de gemeente. Ik rekende het daarom van mijnen pligt tot algemeene belangstelling in en deelneming aan den bidstond op te wekken. Dit had ten gevolge, dat de kleine kerk weldra de zamenkomenden niet meer bevatten kon. Hoeveel moeite het ook kostte de groote, holle hulpkerk zonder zolder, met het hooge, donkere dak van bladeren, te verlichten, werd de loods toch elken eersten maandag der maand tot het houden van bidstond ingerigt, waarbij de grootste schoolkinderen dan hielpen. Bij lichte maan en mooi weêr was de opkomst bevredigend; minder aangenaam weêr en donkere maan weêrhield menigeen, vooral verafwonenden van op te komen. De kleine kerk mogt dan niet groot genoeg wezen, de holle noodkerk was althans veel te groot. Daarbij kwam het even natuurlijk als beklagenswaardig verschijnsel, dat de nieuwheid der zaak menigen onverschillige lokte, die later weder wegbleef.

Eindelijk, na lang nadenken en veel bespreken met mijne vertrouwden, besloot ik de gemeente voor den bidstond te splitsen in zooveel deelen als er kampongs zijn. Het scheen mij toe, dat dit denkbeeld, toen het bekend werd, algemeen toegejuicht werd. Nu werd in elke negerij of kampong een huis uitgezocht, hetwelk in zijne ruime binnengalerij genoegzaam plaats kon aanbieden voor onderlinge zamenkomst. Voor de verlichting zou men gemeenschappelijk zorg dragen. Ofschoon men in bergstreken, gelijk te Tondano, de klapperolie, die van de strandplaatsen aangevoerd wordt, koopen moet, wilde men toch niet, dat de kosten daarvan van de collecte in den bidstond zouden worden afgetrokken. En zoo werd op den 1sten December 1862 voor het eerst op zestien

plaatsen te Tondano bidstond gehouden. Zij werden druk bezocht, eerst welligt door velen wederom uit nieuwsgierigheid, doch toen dat nieuwe niet meer lokken kon, bleef de opkomst toch bevredigend, en de collecte verblijdend tot heden toe. Als ik te Tondano ben, dat meestal het geval is, ga ik zelf voor in de vergadering der kampong, waarin mijne woning gelegen is, welke in de kleine kerk gehouden wordt. De penoelong (hulpzendeling) is doorgaans buiten Tondano, anders gaat hij nu in deze dan in gene kampong voor; de meester wisselt eveneens. Voor het overige leidt een broeder uit de broederen – een der medehelpers – den bidstond, hetwelk zeer goed gaat, aangezien zij bij zulke zamenkomsten den juisten toon wonderwel weten te vatten.

Bidstondhouden behoort eigenlijk tot de uitwendige zending. Maar de wijze, waarop dit thans hier plaats heeft, maakt het ook dienstig aan de inwendige. Vooreerst geeft reeds het voorgaan aanleiding tot zelfwerkzaamheid in de gemeente, alsmede tot onderzoek en nadenken. Maar daarenboven overtreft het aantal bezoekers van de bidstonden, al de kampongs te zamen genomen, dat der gewone kerkgangers. Naar de kerk gaat men alligt om beurten; de bidstond, die in de buurt gehouden wordt, is gemakkelijker waar te nemen. Zoo dienen de bedestonden tevens, wat echter altijd nevendoel moet blijven, tot stichting en opbouwing, mag ik het zoo zeggen, tot het bijeenhouden der gemeente. Zij worden tevens aangewend tot het houden van zekere controle. Immers kan men in die kleine vergaderingen gemakkelijker opmerken dan in de groote kerk, wie er ontbreken, die dan gemakkelijk kunnen worden opgezocht tot vermaning en opwekking.

Ik achtte het niet onraadzaam, mijne gemeenten aan

strand en meeroever, zoowel als te Tondano zelf, nu en dan een en ander van den arbeid van ons Genootschap mede te deelen, ten einde hen te doen beseffen, hoe groot de liefde der Christenen in Holland wezen moet, om dien geheel te kunnen in stand houden. Tevens merkte ik dan op, hoe de jaarlijksche uitgaven niet altijd in evenredigheid stonden met de inkomsten, ten einde de Christenen alhier te kunnen opwekken tot hartelijke bede en verdubbelde gaven. Onder die mededeelingen behoorde ook de gewoonte in Holland van Pinkstercollecte te houden, waaraan zich als van zelf de opwekking aansloot, van dit onder ons ook te doen. De gemeenten moesten medewerken aan de uitbreiding van het Godsrijk onder de Heidenen, en daartoe het Genootschap, dat onder den genadigen zegen en de wijze liefderijke leiding des Heeren hier het Evangelie gebragt had, ondersteunen. Dat moesten zij doen uit dankbaarheid voor de groote genade den Christenen van God geschonken, en voor de voortdurende belangstelling, haar door het Genootschap betoond. Bij die dankbaarheid voegde zich dan liefde tot de Heidenen, welke liefde grooter zou zijn en ondubbelzinniger aan den dag gelegd zou worden, naarmate de genade Gods dieper gevoeld, het Evangelie hooger gewaardeerd, en alzoo de bede om de komst van het Godsrijk hartgrondiger geslaakt werd.

In het jaar 1859 werd in de gemeenten van den werkkring Tondano voor het eerst Pinkstercollecte gehouden. Te Tondano bedroeg die *f* 15,21½, in de buitengemeenten te zamen *f* 11,96. Het volgende jaar scheen de belangstelling verminderd. De buitengewone avondgodsdienstoefening, op den Pinksterdag tot dat einde gehouden, was schaarsch bezocht: de collecte was slechts te

Tondano *f* 8,67, en in de buitengemeenten *f* 14,60. In 1861 was het weder wat beter: Tondano bragt toen op *f* 20,11½, terwijl in de buitengemeenten *f* 25,70½ ingezameld werd. Vóór twee jaren, in 1862, leverde de collecte het bewijs, dat men aan strand en meeroever het doel beter begreep dan te Tondano. Terwijl hier slechts de geringe som van *f* 14,26 werd opgebragt, hadden de gezamenlijke buitengemeenten de belangrijke som van *f* 97,37½ ingezameld, waarvan de kleine gemeente te Rerer alleen ruim *f* 20,— had gegeven. Het jaar 1863 was weder minder, ofschoon de gemeenten buiten Tondano betrekkelijk goed collecteerden. Tondano had *f* 12,83½; de buitengemeenten *f* 42,71½.

De Pinkstercollecten over die vijf jaren werden niet afzonderlijk verrekend, maar aan het einde des jaars met de bidstondgelden tot ééne som gebragt, aan het Genootschap overgemaakt, waardoor dan ook het bedrag der collecten in de bidstonden zoo aanmerkelijk verhoogd werd.

Het was sedert Pinksteren 1863 mij een voorwerp van ernstige overweging, op hoedanige wijze ik de gemeente van Tondano tot algemeene deelneming aan de zamenkomst des avonds van den feestdag, en medewerking aan de collecte zou opwekken. Het was mij duidelijk, dat de groote kerk hiertoe een hinderpaal was. De negerij is uitgestrekt; bij donkere avonden is het dus niet wel te vorderen, dat men ter kerk kome, vooral van ouden en zwakken. Na eenig bespreken met mijne vertrouwden werd goedgevonden, het voorbeeld van de gemeente te Rerer, in 1862, te volgen. Daar was men, geheel uit eigen beweging onderling tot het besluit gekomen, dat iedereen, bij wijze van inteekening zijne gift bepalen zou, welke alsdan door den meester ontvangen, of wel

op Pinksteravond in de kerk ingezameld werd. Zóó zouden wij ook te Tondano doen, ten einde elkeen in de gelegenheid te stellen zijne gaven te offeren. De splitsing der gemeente in zestien afdeelingen of wijken voor den bidstond, maakte dit gemakkelijk, ik bemoeide mij daarmede verder niet. De medehelpers, van wie ik boven sprak, bestuurden de zaak. Aan den avond van den Pinksterdag zou dan ook de gemeente niet in de groote kerk, maar in de voor het houden van den bidstond in elke kampong aangewezene woning zamenkomen.

De Pinkstercollecte zou dus wel niet aan de huizen gehouden worden, maar ieder kon naar goedvinden daaraan deelnemen. Zoover ik heb kunnen nagaan droeg deze regeling de goedkeuring der gemeente weg, zoodat men zich beijverde, haar wel te doen gelukken. De uitkomst overtrof verre mijne verwachting. De collecte bedroeg te Tondano *f* 258,74 en in de buitengemeenten *f* 109,92, te zamen dus *f* 368,66. Hier volge een staat van de verschillende kampongs en negerijen, waarachter is uitgedrukt, hoeveel in ieder daarvan werd ingezameld.

TONDANO.

TOULIJAN.			TOULUMAMBOT.		
Roöng	*f*	14,24	Taler	*f*	9,39
Toetoe	»	13,06	Kiniar	»	14,26½
Toekoerambei	»	20,25	Liningaän	»	15,31
Rinegetan	»	13 43	Katengolan	»	18,71½
Watoelambot	»	15,08½	Kendis	»	12,30
Wewalintouan	»	21,35	Ranowangko	»	15,77
Rerewokan	»	21,05	Wengkol	»	11,10
Wewewelen	»	8,00½	Loeaän	»	12,76
	f	126,47		*f*	109,61
				»	126,47
Uit de bus bij die gelegenheid gebragt bij den kontroleur, den onderpakhuismeester, de distriktshoofden, alsmede bij den zendeling.				»	22,66
			Totaal Tondano	*f*	258,74

BUITENGEMEENTEN.

TOULIJAN.		
Kapataran.	*f*	2,52
Kajoeroja	»	6,35
Watoelanej	»	3,36
Telap.	»	5,40
Eris	»	8,94
Koija.	»	8,44
	f	35,01

TOULUMAMBOT.		
Makalisoeng.	*f*	3,00
Rerer	»	22,46
Kolongan.	»	1,13
Sawangan.	»	6,59
Kombie	»	2,00
Ranowangko.	»	5,94
Laloempej	»	2,30
Toelap.	»	2,28
Watoemea	»	16,10¾
Toulijan ketjil.	»	4,11
Papakelan	»	0,90¾
	f	66,82½
	»	35,01
Van de gemeente te Negerij-Baharoe, half Toulijan half Toulumambot	»	2,20
Van de gemeente te Tonsea-lama.	»	5,88½
Totaal Buitengemeenten.	*f*	109,92
Totaal generaal	*f*	368,66

Ik acht het gansch niet overbodig hierbij aan te merken, dat ik, toen eenmaal de zaak beslist was, herhaaldelijk den medewerkers, die met de uitvoering belast waren. in 't bijzonder, en de gemeente in 't algemeen, gesproken heb over het doel waartoe, en vooral de wijze waarop de collecte behoorde te geschieden. Daar mogt en moest hoegenaamd geen dwang gebezigd worden; de gaven moesten liefdegaven zijn, en vooral niet hare beteekenis missen door eenig onedel beginsel of eenige verkeerde drijfveêr. De gemeente had de door hare vertegenwoordigers voorgenomen maatregel luide toegejuicht; zij moest geheel vrij zijn in het brengen van dit offer, gedrongen door den pligt der dankbaarheid en der liefde. De uitkomst heeft bewezen, dat zij dit was. Te Tondano was het bedrag der collecte in de onderscheidene kam-

pongs wel niet verre uitéénloopend, maar toch verschillend genoeg om op te merken, dat, waar naar het uiterlijk aanzien, meer gemoedelijke Christenen wonen, daar ook betrekkelijk 't meest werd gegeven. De buitengemeenten legden duidelijker nog aan den dag, op welk standpunt zij in dezen staan. Men geve zich de moeite, een vorig verslag van mij in te zien (Mededeelingen, vijfden jaargang, pag. 151, vgg. en 214, vgg.), en men zal in de beschrijving van den toestand van elke gemeente afzonderlijk, over het algemeen de oorzaak vinden van het grooter of kleiner bedrag der inzameling op den jongsten pinksterdag. De grootste gemeenten offerden niet het meest; maar de meerdere belangstelling in het Evangelie, het meerder godsdienstige leven sprak zich uit in grootere gave.

In 't voorbijgaan merk ik nog even aan, dat uit deze pinkstercollecte blijken kan, hoe onze Christenen verre zijn van door hunne toetreding tot het Christendom, eenige ondersteuning en tegemoetkoming in het tijdelijke te verwachten. Men mogt uit de kritiek van den heer HARTHOORN soms opmaken, al wordt het niet met ronde woorden gezegd, dat ook de Christen in de Minahassa, om des voordeelswille het Evangelie gehoorzaam werd. Hij heeft integendeel wel iets over van zijne nooddruft voor de evangelieprediking onder zijne heidensche broeders. De maandelijksche bidstond bragt gedurende dit jaar tot heden gemiddeld ƒ 16 op. De catechisatiebus, ten behoeve der vereeniging tot uitrusting van zendelingen, geeft jaarlijks minstens ƒ 25. En toch wordt er in 't eene noch in 't andere eenig min edel drangmiddel gebezigd. 't Is altijd vrije gifte naar den indruk en de inspraak des harten, en naar vermogen. Ik acht het met den toestand en den aard mijner gemeente onveree-

nigbaar, eene soort van hulpgenootschap op te rigten, waarbij de leden zich verbinden voor eene zekere som, zij die ook nog zoo klein. 't Spreekt van zelf, dat ik ieder ander' zendelingbroeder in deze zijne overtuiging laat; ik spreek van de tondanosche Christenen, en van deze alleen. Eene bepaalde contributie valt soms lastig te voldoen, geeft alligt aanleiding tot onchristelijken naijver, of wat erger is, onevangelische zelfverheffing, en, wat mij het zwaarste weegt, belemmert de vrije ontwikkeling in de gemeente van de christelijke, zich tot alle Heidenen uitstrekkende liefde. Onze menschen zijn niet rijk; nu eens hebben zij wat, dan weder niets. De koffijoogst brengt geld in de wandeling; maar als de maandelijksche contributie eenige malen niet is kunnen voldaan worden, is het wel eens hard op éénmaal zooveel te moeten missen; terwijl het hartverkwikkende denkbeeld van eene vrijwillige gift op het altaar der liefde te offeren, zoo ligtelijk wordt verdrongen door de gedachte, dat men slechts betaalt wat men schuldig is. Doch, gelijk ik zeide, elk zijne overtuiging in dezen. De gave der Christenen moge gering wezen, toch toonen zij te begrijpen, dat ook zij, nadat zij den Heer door de evangelieprediking zijn toegebragt, moeten bidden en werken om de komst van het Godsrijk, en die gave zal niet meer gering geschat worden, als men den maatschappelijken toestand der bevolking in aanmerking neemt.

Heeft het mij mogen gelukken de verdenking af te weren, dat ook de Christen in de Minahassa om tijdelijk gewin en voordeel het Christendom heeft omhelsd, ik heb hem nog te zuiveren van den blaam, zoo liefdeloos hem naar het hoofd geworpen, dat hij „naar zijnen slaafschen aard zich voegde naar den wil der overheid." HARTHOORN komt in zijne beoordeeling van

het zendingwerk alhier, geholpen, zoo hij meende, door hetgeen Broeder GRAAFLAND, dankbaar voor ondervondene hulp van de zijde der Regering, meldde, tot het besluit, „dat, waar reeds zooveel aan het Gouvernement te danken valt, de geheele zoo verblijdende toestand der Minahassa slechts in oneigenlijken zin der zending tot eer verstrekt." En met het oog op de berigten van zendelingen, die den gezegenden ommekeer bij de Minahassers aan de zending en aan Gods zegen op menschelijk pogen toeschreven, laat hij op deze slotsom zijner beoordeeling volgen: „Ook hier zal het wel zijn: Een ander is het die zaait, en een ander die maait." Met andere woorden: de zending rooft de eer van het Gouvernement. HARTHOORN wenscht ter wille van de inlandsche bevolking zelve, van harte, dat het nederlandsch gezag zich steeds meer uitbreide en vestige; maar vraagt dan: „moet dáárom de nationale godsdienst wijken voor een hollandsch kerkendom?" „Wat zendelingen voor den Resident waren, controleurs en onderwijzers hadden het immers even goed kunnen zijn." Ligt het niet in den zin der gedachten van deze redenering, dat de laatsten beter voor den Resident hadden kunnen zijn, dan wat de eersten voor hem waren? Immers had de bevolking alsdan hare nationale godsdienst kunnen behouden?

Ik deel den hartelijken wensch van den schrijver ten volle, en antwoord op zijne vraag positief ontkennend. Neen, niet dáárom moest de nationale godsdienst, en welk eene godsdienst! wijken; allerminst voor een hollandsch kerkendom. Zij moest wijken voor de kracht der prediking van den gekruisigden CHRISTUS! Zij week, niet op bevel, integendeel soms in weêrwil van bevel, ook al voerde het christendom tot vernederende behandeling! Zij week, de nationale godsdienst, wier

kracht gelegen was in geestelijke donkerheid en allerlei bijgeloovigheden, voor het licht des Evangelies, dat verlichting, beschaving en veredeling met zich bragt! Zij week voor eene christelijke gemeente, die, even als alle menschelijke vereenigingen, noodwendig aan zekere vormen moest gebonden zijn, en een' zekeren band van vereeniging hebben, zou zij gemeenschappelijke behoeften kunnen bevredigen, en gemeentelijk leven ontwikkelen. Hollandsch kerkendom en kerkelijke orthodoxie zijn uitdrukkingen, waardoor men in de laatste jaren de resultaten der missie in de Minahassa tracht te verkleinen, te vernietigen zelfs, maar men heeft het bewijs nog niet geleverd, dat in de Minahassa christelijk leven, gemeenschap der Christenen, vereeniging van Christenen tot gemeenten niets anders is dan kerkendom en orthodoxie. Als alles onwederlegbaar bewezen ware, wat de heer HARTHOORN aldus in weinige woorden, op beslisten toon zegt, ja, dan ware de staf over de zending alhier gebroken, en hij zou regt hebben te zeggen: „waarlijk, indien het Gouvernement op Java had gedaan, hetgeen het in de Minahassa ondernam, ook van Java zouden de verblijdende berigten vernomen zijn geworden, die ons van de Minahassa toevloeiden." Hij is echter het bewijs nog schuldig, dat het Gouvernement de herschepping van de Minahassa ondernam, of zelfs dat het in de bedoeling der Regering lag den arbeid der zendelingen daartoe aan te wenden. Regeringspersonen schreven den grooten ommekeer aan de zending toe, en de zendelingen erkenden ten allen tijde dankbaar de hulp en ondersteuning, die zij van het Gouvernement ontvingen. Deze had echter slechts betrekking op de daarstelling van school- en kerkgebouwen, die de bevolking naar eigen goedvinden niet oprigten mag; en op aansporingen, soms zelfs bevelen,

voor eene goede opkomst der kinderen in de scholen, welke in nietchristelijke streken noodig en heilzaam, maar op christelijke plaatsen, zooals b. v. strand en meeroever van Tondano, overbodig was. Tot kerkgaan heeft het Gouvernement nimmer bevelen gegeven; dit lag buiten zijne bemoeijng; tot christelijk leven, reinheid van zeden en wandel evenmin. De opmerkzame lezer, vooral hij, die meer dan oppervlakkig bekend is met den maatschappelijken toestand der bevolking en de wijze waarop zij geregeerd wordt, zal ligtelijk beseffen, dat ik hier andere dingen zou kunnen noemen, dan die getuigen van eene zedelijke herschepping door het Gouvernement. Scholen zijn heilzaam, wie zal het ontkennen; en wij verblijden ons, waar het Gouvernement tot oprigting van volksscholen onder eenige bevolking van den Indischen archipel overgaat. Maar scholen zonder christelijken grondslag, verlichting zonder godsdienst, beschaving zonder een' zedelijken band, kunnen geen volk herscheppen.

Doch ik zou te ver van mijn doel afdwalen. 't Is geenszins mijn inzigt eene antikritiek te leveren. Waar ik in mijn schrijven met den kritikus der nieuwere zending in botsing kom, acht ik het mijn pligt de ongegrondheid zijner beweringen aan te toonen. De schets, die ik wensch te geven van den toestand der gemeente en hare ontwikkeling tot hiertoe, hoe vele leemten en gebreken daarin ook wezen mogen, is bestemd eenig meerder licht te verspreiden over den gang der evangelisatie op deze plek van 't arbeidsveld in de Minahassa. Daaruit blijke dan, wat er aan is van eene zedelijke herschepping van het volk door het Gouvernement, welks dienaren de zendelingen zijn.

Ik wil trachten eene wijle te spreken in den trant van

HARTHOORN, en zoo kom ik nog eens op de geschiedenis van den kerkbouw terug. Daaruit blijkt onwederlegbaar, dat de (christen–) bevolking van Tondano nu reeds bijna twintig jaren wacht op een doelmatig bedehuis, geëvenredigd aan hare behoefte. Zij heeft altijd gaarne willen bouwen, en zij wil dat nog. Haar verlangen werd echter niet bevredigd, 't is onloochenbaar, niet altijd met edele bedoelingen. Vijandschap tegen het christendom en de onmiskenbare vruchten der evangelieprediking, wrok tegen het licht des Evangelies, dat zijne ontdekkende stralen schiet over veel wat men liever verborgen houden wil, en zoo vele drijfveêren meer, konden ook wel oorzaken zijn van de vertraging van den kerkbouw. Afbreuk te doen aan de gezegende werking van het Evangelie, den zendeling zijne afhankelijkheid te doen gevoelen, onaangenaam te stemmen, tegen te werken, in 't oog der bevolking te verkleinen, konden ook wel in de bedoeling liggen. En zoo zou ik op mijne beurt ook kunnen zeggen, met het oog op HARTHOORNS bedoeling: waar zooveel van de zijde des Bestuurs werd verijdeld, daar mag de evangelisatie wel veel belemmeringen ondervonden hebben. En als zij in weêrwil daarvan zulk een' verblijdenden toestand in de Minahassa heeft gewrocht, dan geef ik het den kritikus terug: „Ook hier zal het wel zijn: Een ander is het die zaait, en een ander die maait."

Bedrieg ik mij, of geeft HARTHOORN's beoordeeling van de resultaten der zending in de Minahassa aanleiding tot het vermoeden, dat het Gouvernement der bevolking zijn verlangen deed blijken, haar tot het christendom te zien overgaan? Zoo ja, dan zou daaruit tweeërlei gevolg moeten kunnen afgeleid worden. Vooreerst, dat het Gouvernement de tot het Christendom overgeganen begunstigen moest tegenover de heidensch geblevenen, zoo al niet wat

betreft de geheele bevolking, dan toch hare hoofden. En ten tweede, dat de Christenen, met name de christenhoofden (in 't ondergestelde geval uit oogendienst), althans voor het uiterlijke, bevorderaars van het schoolonderwijs en de evangelisatie, en bovendien trouwe kerkgangers en uitwendig naauwgezet levende personen moesten wezen. Het een is evenmin het geval als het ander. Het Gouvernement was zoo regtvaardig van bij de aanstelling van hoofden, het uitreiken van geschenken als anderszins, niet te vragen naar de godsdienst, die beleden, maar naar den ijver, die aan den dag gelegd werd, en de verdienste, die men zich verschaft had. Het Gouvernement mogt zijn eigen voordeel en de welvaart der bevolking niet voorbijzien, mogt geen onderscheid maken tusschen christenen en niet–christenen, en heeft dit voor zooverre mij bekend is, ook nooit gedaan. Er geschiedt echter wel een en andermaal iets, dat nooit in zijne ware toedragt ter kennis van het Gouvernement komt, al wordt het ook in zijnen naam verrigt. Wel verre, dat bij het inlandsch bestuur het christen–zijn eene aanbeveling wezen zou, werd hij, die zich naauw bij den zendeling aansloot, trouw ter kerke kwam, aan zekere feestelijkheden en andere zaken geen deel nam, dat wil zeggen de naauwgezette Christen, wel eens voorbijgegaan bij de aanstelling van negerijhoofden, de aanbeveling tot het ontvangen van geschenken, of de bevordering tot eenige onderscheiding. Een nalatig, of wel vijandig, of zelfs onzedelijk Christen werd wel eens voorgetrokken, niet, omdat hij toch Christen was, maar om geheel andere redenen. Waarlijk, het christen-zijn te Tondano, meer nog het zich als zoodanig betoonen, was niet altijd, ik durf zeggen was nog nimmer aanbeveling om tot eenige onderscheiding te geraken. Wat betreft het tweede gevolg, ik geloof niet,

dat men onder de hoofden de beste Christenen zoeken moet; en evenmin dat zij uit oogendienst – huichelachtig alzoo – zich als zoodanig behoeven voor te doen. Er zijn respectabele hoofden, 't ligt in de verte niet in mijne bedoeling dit te weêrspreken, evenmin als dat er geschikte regenten, onder hen zijn, die in 't belang van volkswelvaart, kultures, enz. gewigtige diensten bewijzen. Maar trouwe kerkgangers moet men onder hen niet voornamelijk zoeken, ofschoon er zijn, die nu en dan de godsdienstoefening bijwonen. Veeleer, 't is mijne ervaring, wordt menigeen, als hij tot negerijhoofd verheven wordt, ontrouw, d. i. hij komt zelden ter kerk, en strekt dus zijnen onderhoorigen niet ten voorbeelde, gelijk men, oordeelende naar zijn gedrag en wandel vóór zijne aanstelling, reden meende te hebben te verwachten.

Als HARTHOORN nu vraagt: „En de kerkgangers, van waar mogen zij wel gekomen zijn?" dan is het antwoord niet meer twijfelachtig. Evenmin als tegenwerking en smaad, evenmin als de gedurig teleurgestelde hoop op eene nieuwe kerk, het christenvolk tegen het kerkgaan kon stemmen, evenmin wordt het daarin weêrhouden door de ongodsdienstigheid van vele hoofden. 't Is waar, in de gemeenten, vooral aan strand en meeroever, is het duidelijk zigtbaar, waar een belangstellend of een onverschillig, of ook vijandig gezind hoofd het bestuur in handen heeft. De magthebbende kan in dezen veel mede, maar nog meer tegenwerken. In mijn' werkkring zijn hoofden, die belang stellen in godsdienst en onderwijs, en daardoor den bloei van gemeente en school bevorderen, ware het slechts door hun voorbeeld. Ook zijn er onverschilligen, die, hoewel zelf de onderlinge bijeenkomsten nalatende, anderen echter niet verhinderen. Nadeelig werkt zulk een voorbeeld ongetwijfeld. Maar

ook zijn er hoofden, die godsdienst en onderwijs van harte vijandig zijn, alhoewel zij Christenen heeten. De schade, die zij berokkenen, schade aan de zielen, is onberekenbaar. Tegenwerking baart oneindig meer nadeel, dan medewerking nut aanbrengt. De laatste bestaat meer in voorbeeld, aanmoediging en wat dies meer zij, terwijl de eerste als kind der wereld reeds voorzigtiger in haar geslacht, allerlei wegen en middelen weet aan te wenden, om de werking van het Evangelie te stuiten, te knotten en te verijdelen.

Zou men misschien verlangen dat ik feiten leverde? Waarom worden de hoofden in eenige afdeelingen des zondagsmorgens, juist onder kerktijd bijeengeroepen? Waarom verzamelt een distriktshoofd zijne negerijhoofden, bij voorkeur des zondagsmiddags ten zijnent? Daar zitten dan de negerijhoofden op de vóórgalerij; hunne onderhoofden, schrijvers, en andere personen, die in eenige te behandelen zaak betrokken zijn, staan dan onder en om het huis. De zendeling moet op dat uur juist daar voorbij, als hij naar de catechisatie gaat, die voor de jongelingen, om den geregelden gang der openbare werkzaamheden niet te storen, juist op dat uur gesteld is. Niet zelden mist hij eenigen, die hij ter vergadering gezien heeft. Hoe komt het, dat in eene kleine negerij, juist onder kerktijd, in het huis van het negerijhoofd, tegenover of digt bij de kerk, de gong geslagen wordt, waardoor onderhoofden of wachtmenschen worden opgeroepen? Waarom worden sommige schoolkerken verwaarloosd, meesters woningen der verrotting prijs gegeven, schoolkinderen zonder voorkennis van den zendeling, zonder eenigen regel of orde ontslagen?

Waartoe meer gevraagd? Verleden jaar zag ik in den vroegen morgen van Hemelvaartsdag eene menigte man-

nen ijverig werkzaam aan het ophoogen van de wegen. Ik ging naar den kontroleur, en deelde hem dit mede. Deze zeide daartoe geen bevel gegeven te hebben, maar veronderstelde, dat men niet zou weten dat het Hemelvaartsdag was!?..... De kerk was natuurlijk schraal bezocht; doch onder kerktijd verdwenen de menschen van de straten, om 's namidags weder te kunnen beginnen. Ik zweeg des aangaande in de kerk, maar het was, omdat de Heer op mijne bede eene wacht voor mijne lippen had gesteld. Zelden echter preêkte ik met zooveel zegen en stichting voor mijzelven en anderen, als op dien morgen. Later trachtte men zich te verontschuldigen, o. a. met de omstandigheid, dat vader RIEDEL den Hemelvaartsdag niet gevierd had. Men wist zeer goed, dat RIEDEL den feestdag niet vierde, omdat sommigen in de gemeente geneigdheid hadden getoond, hun kerkgaan voornamelijk te bepalen tot de christelijke feestdagen, en dit derhalve een maatregel van leiding en bestuur was. Men wist zeer goed, dat die dag gedurende de laatste acht jaren wel gevierd was. Maar men wilde zich haasten met de werkzaamheden, ten einde voor de komst van den Gouverneur daarmêe gereed te zijn. Een heidensch fosso zou men niet hebben durven, misschien ook niet hebben willen verbreken, maar een' christelijken feestdag te ignoreren, eene godsdienstoefening voorbij te zien, dat was iets, waarop het zoo naauw niet aankomt.

Maar welligt geeft de zendeling tot zoodanige handelingen aanleiding? Als men soms een oordeel over de zendelingen hoort vellen, – gewoonlijk door personen, die hen en hun werk niet kennen, – dan zou men ligtelijk tot deze bedenking komen. 't Is moeijelijk getuigen in eigene zaken. Maar reeds meermalen is mij verzekerd, dat men, na de zendelingen in de Minahassa te hebben

leeren kennen, hun werk gadegeslagen en de gevolgen daarvan opgemerkt te hebben, tot geheel andere oordeelvellingen over hen gekomen is. Doch laat mij door feiten spreken, opdat men voele en taste, dat het althans des zendelings streven was, den magthebbenden over de bevolking geen aanleiding tot ontevredenheid, maar veeleer blijken van welwillendheid te geven.

De oude Majoor van Toulumambot werd op zijn verzoek eervol ontslagen. Zijn schoonzoon werd van Hoekoem kadoewa tot Majoor bevorderd, en zijn zoon tot Hoekoem kadoewa aangesteld. Ik achtte het mijn pligt zoowel den oud-majoor als de beide nieuw aangestelde hoofden geluk te wenschen. Met den hoofdonderwijzer aan de gouvernementsschool te Menado, die met de zijnen bij mij gelogeerd was, bragt ik een bezoek, o. a. bij den nieuwen Majoor, om hem geluk te wenschen. Deze gevoelde zich daarmede zoo vereerd, dat hij mij reeds den volgenden dag een tegenbezoek bragt. Ik had het plan gevormd, de verandering in het bestuur, in de godsdienstoefening van den eersten zondag te gedenken, en deelde mijn voornemen den Majoor mede, toen hij bij mij was. Hij verblijdde zich daarover ten hoogste; misschien wel zich daardoor gestreeld gevoelende. Mij was het echter niet te doen om te vleijen; ik beoogde de christengemeente haren pligt in dezen naar Gods woord op het hart te binden, en vond daartoe aanleiding in het gebeurde. De Majoor verzekerde mij vastelijk te hebben voorgenomen, den eerstkomenden zondag met vrouw en kinderen op te gaan naar het bedehuis, ten einde den Heer te danken voor de onderscheiding hem ten deel gevallen; ook had hij de negerijhoofden en zijne familiebetrekkingen uitgenoodigd een en ander met hem te doen. Ik herinnerde hem, dat hij niet

alleen te danken, maar ook te bidden had, om de betrekking hem opgedragen naar waarde te schatten en naar eisch te behartigen, opdat zijn bestuur het Gouvernement welgevallig en der bevolking weldadig zijn mogt.

Alzoo gebeurde het, dat des zondags den 16den Augustus 1863, de kerk te Tondano meer dan gewoon bezet was; vooral de bevolking van Toulumambot was in grooten getale opgekomen. De oud-Majoor, een eerwaardig grijsaard, de nieuwe Majoor, de nieuwe Hoekoem kadoewa en de acht Hoekoems toewah kwamen in plegtigen optogt ter kerke. De staatsiepajongs werden boven hunne hoofden gehouden, allen waren in deftig zwart gekleed: inderdaad een treffend gezigt. Jammer, dat het districtshoofd van Toulijan niet mede opgekomen was. Ik had mij bijzonder voor deze gelegenheid voorbereid. De godsdienstoefening moest ernstig-plegtig zijn, zoo goed als dat bij den gebrekkigen toestand der hulpkerk mogelijk was. Mijne preek had ik met bijzondere zorg gesteld. Ik wenschte Regenten en onderhoorigen naar de onderwijzing van Gods woord hunne verpligting voor te houden. Christen-regenten en Christen-bevolking, vertrouwde ik, zouden dat op prijs stellen. Men deed dat ook. Ik had tot tekst gekozen de vermaning van PAULUS, Rom. 13: 1–7. Mijne toespraak had ik zóó ingerigt, dat ik bij iedere bijzonderheid tot de bevolking en de Hoofden beurtelings het woord rigtte. De gemeente luisterde met meer dan gewone aandacht, en de godsdienstoefening was in menig opzigt eene gezegende. De collecte bedroeg *f* 40 meer dan gewoonlijk, zijnde eene gift van *f* 20, eene van *f* 10 en vier enkele rijksdaalders. Men was zeer tevreden, en betuigde mij met hartstogtelijkheid zijnen dank voor de „goede woorden", de „hartelijke wenschen en gebeden", en verzekerde mij

hulp en ondersteuning; in één woord: de zaak bleek naar het hart van volk en Hoofden te zijn.

Zou men, na de lezing van HARTHOORN's kritiek, in het medegedeelde feit misschien willen opmerken een streven van den zendeling, om door den sterken arm zijn' arbeid wel te doen gelukken, en door de Hoofden te vleijen, althans zulke oplettendheden te betoonen, de bevolking onder zijn' invloed te brengen? Niets is minder waar. Het standpunt van ontwikkeling, waartoe de gemeente van Tondano gekomen is, scheen mij toe te vorderen, dat zoodanige verandering van bestuur wel kerkelijk-godsdienstig mogt gevierd worden, en als het ware eene wijding ontvangen. Verre zij het van mij, een Hoofd te vleijen, ten einde de bevolking te bewegen tot gewillige overgave aan den invloed van het Evangelie. De Hoofden van Tondano werden nimmer gevleid. De bevolking is, godsdienstig of onverschillig, geheel onafhankelijk van het gevoelen der Hoofden in deze. Kwaadwillige Hoofden kunnen veel afbreuk doen, 't is uit de ervaring gebleken; maar evenzeer is het feitelijk bewezen, dat de Tondanees, dien het ernst is met de betrachting des christendoms, zich bedroeft over tegenstand en onverschilligheid, zich verblijdt over medewerking en godsdienstzin der Hoofden; en in ieder geval niet vergeet eere te geven, wien hij eere, en vreeze wien hij vreeze schuldig is.

Veeleer strekke de plegtig-godsdienstige viering der verandering in het bestuur ten bewijze, dat de zendeling, wel verre van ergernis te geven, zich beijvert den Hoofden de eere te bewijzen, waarop zij naar hunne betrekking aanspraak hebben. En moet dan de zuurdeesem des Evangelies niet de geheele maatschappij doortrekken? In het laatste deel mijner toespraak wekte ik de bevolking op tot gehoorzaamheid aan de door God gestelde

magt, Gods dienaresse, het volk ten goede; terwijl ik de Hoofden aanmaande, om als dienaars van God, zijn' wil te onderkennen, en naar dien wil te regeren tot zijne eere en tot heil der bevolking. Ik mogt niet nalaten op te merken, dat het gehoorzamen den Christen onmogelijk kon gemaakt worden, wanneer hij n. l., door te gehoorzamen, God en zijne dienst zou moeten verzaken. Ook achtte ik het mijn' pligt den Regenten op het hart te binden de evangelieprediking te beschermen, het schoolwezen te bevorderen en onze godsdienst te huldigen en te versieren door bestuur zoowel als door voorbeeld.

Intusschen, hoe geroerd men ook ware, hoe hartelijk men mij ook dankzegde, hoe welgemeend men, onder den diepen indruk der plegtigheid mij ook beloften deed; niets hoegenaamd heeft later blijk gegeven, dat men den zendeling wilde believen. Het aantal schoolkinderen bleef gering, schoolkerken, hoe dringend enkele ook reparatie behoefden, bleven onaangeroerd, meesters woningen zelfs werden opzettelijk niet onderhouden.

Doch genoeg over deze zaak. Men zal overtuigd zijn, hoop ik, dat te Tondano het Christendom gevestigd werd, niet door den wil of de bemoeijing van het Gouvernement, niet door dat de hoofden vóórgingen of aanmoedigden. HARTHOORN's regent van Malang moge de toebrenging tot het christendom zijner onderhoorigen van zich zelven afhankelijk hebben voorgesteld; wij zien hooger op, en zeggen: niet door den wil des vleesches, niet door eenig mensch is het geschied, maar door des Heeren Geest! En juist daarom ontmoet het werk tegenstand, worden de vruchten van dat werk aan anderen invloed toegeschreven, verkleind en ontkend, en moeten de zendelingen werktuigen heeten in de hand van het Gouvernement. Waar het Evangelie betwijfeld

wordt, of wel geloochend te zijn eene kracht Gods tot zaligheid voor een iegelijk die gelooft; waar de wonderbare werking van den Geest des Heeren op individuen en volken niet begrepen en daarom ontkend wordt; waar Gods openbaring in CHRISTUS naar de schriften een droombeeld genoemd, en de Bijbel zelf verlaagd wordt tot een document voor de kennis der letterkunde van Israel en van de allereerste christelijke kerk; daar is het onmogelijk Gods vinger te erkennen in de uitkomsten der zending; en de schoone resultaten, die zij in de Minahassa opleverde, moeten overal anders aan, maar niet aan de evangelieprediking toegekend worden. Wij voor ons loven den Heer, en de Christen in de Minahassa, wien het ernst is met zijne belijdenis, prijst met ons zijnen heiligen naam, voor de groote dingen, die hij in dit land, onder dit volk gedaan heeft.

Ik moet nog eenige opmerkingen maken aangaande de besliste verzekering van HARTHOORN: „wat de zendelingen voor den Resident waren, contrôleurs en onderwijzers hadden het immers even goed kunnen zijn." Voor onze personen, 't is reeds vroeger gezegd, kom ik niet op, omdat ik het voor den zendingvriend niet noodig acht. Bedoelt de schrijver, dat dit volk zóó gedwee, zóó volgzaam had kunnen gemaakt worden, ook zonder de zendelingen, ik moet hem dan tot op zekere hoogte gelijk geven. Maar dan mag ik de opmerking niet achterhouden, dat zij, die zich het meest bij den kontroleur zoeken aan te sluiten, hem de nederigste, zoo niet nog anders genoemde diensten bewijzen, kruipend gehoorzamen, azende op eenige betrekking, de slechtste Christenen zijn. De kinderen der wereld zijn voorzigtig in hun geslacht! Maar mogen zij als de vertegenwoordigers der minahassasche Christenen beschouwd worden? Zulke oogen-

dienaars zijn geheel beginsel- en krachteloos. Is de kontroleur onverschillig of wel vijandig gezind omtrent het christendom, de evangelieprediking en het schoolwezen; de jongelingen, die hem vleijend en dienend omfladderen zijn het ook. Een sprekend feit vervange hier de redenering.

Het bestuur heeft ten behoeve eener geregelde kontrôle over den rijstbouw, in elk distrikt eenige jongelingen aangesteld als landmeters. De betrekking is uiterst gering, en levert ook geen geldelijk voordeel op: wie zich daarmede bezig houdt, is natuurlijk vrij van andere negerijwerkzaamheden, en gevoelt zich derhalve boven den negerijman verheven. Velen achten die betrekking eene onderscheiding. Men kleedt zich nu en dan op europesche wijze, rijdt veelal te paard, neemt niet zelden tegenover de eenvoudige bewoners van het strand een air van gezag en magthebbende aan, en vertoont alzoo groote opgeblazenheid. Voor ongeveer een jaar waren er uit de afdeeling Tondano een zestiental zulke jongelingen aan 't strand van Tondano. Alles heeft hier een hoofd of opperste, zoo ook is een der landmeters de eerste, die dan ook dubbel opgeblazen is. De jongelingen hadden zich in eenige negerijen verdeeld, om de rijstvelden der bewoners op te meten. Het hoofd van het corps was te Rerer. Enkelen hunner hadden te goede opleiding ontvangen, of ook te diepen indruk van het godsdienstig onderwijs, dan dat zij zich in overmoed boven de godsdienst zouden hebben kunnen of willen plaatsen. Anderen, vooral de opperste, hadden genoeg gif ingezogen tegen al wat godsdienst en heilig was, om zich trotsch en overmoedig tegenover evangelieprediking en schoolwezen te stellen. Te Kombie waren van de eersten. Het was zaturdag avond. Zij begrepen, dat er den

volgenden dag niet kon gewerkt worden, dewijl de menschen ter kerke gingen, en zij gingen mede. Te Rerer niet alzoo. De overste der landmeters beval het negerijhoofd in naam van den kontroleur, doch geheel eigenmagtig, naar ik zeker meen te weten, dat er den volgenden dag opmetingen zouden gedaan worden. Het negerijhoofd raadpleegde in zijnen nood den meester, een oud, eenvoudig, trouw, geloovig arbeider; deze ried hem bezwaar in te brengen wegens de viering van den zondag, en voegde er bij, dat hij godsdienstoefening en onderwijs houden zou op de gezette uren. De eerste vroeg dan ook den landmeter beleefdelijk excuus, omdat het zondag was (de eenvoudige man, in betrekking zooveel hooger, was overbluft door den aanmatigenden, dreigenden toon). Daarop verheft zich de overste in zijne trotsche opgeblazenheid, en zegt: „wat zondag! mijnheer kent geen' zondag, en ik óók niet!" Het negerijhoofd betuigde echter wel een' zondag te kennen, en dien ook te zullen vieren. Ziedaar ontwikkeling zonder zedelijk godsdienstigen grondslag; gedweeheid en volgzaamheid in de hoogste mate, vereenigd met opgeblazenheid en overmoed; zeker geen produkt van de bemoeijing der zendelingen, maar van wie dan?

Nog iets. Vóór ruim een jaar werd de evangelieprediking te Tondano bedreigd door openlijke tegenspraak. In zekere zamenkomsten, waar niet het edelste deel des volks vergaderde, werd kritiek geleverd van het christendom op bespottelijke wijze, in panthëistischen geest. Op de passar zelfs vond men van die jongelui, die hunne filosofie uitkraamden, o. a. leerende, dat God eigenlijk beteekent verzameling van geesten, waarvan zij zelven niets begrepen en de hoorders evenmin. Liep iemand afkeurend heen, dan volgde hem de schimp

van een regtvaardige te zijn, die zulke dingen niet hooren mogt. Mag ik vragen? Deden zij dat uit zichzelven? Hadden anderen 't hun aangebragt? Waren die anderen de zendelingen? Van waar de moed, vooral de overmoed, in alles blijkbaar? Eindelijk: waarom hield een en ander op na zeer kort bestaan? Onderrigt zonder zedelijken grondslag, beschaving zonder veredeling door eenig godsdienstig element, herschepping van een volk zonder Evangelie is een droombeeld, even onmogelijk te verwezenlijken als het „heerlijk ideaal" van HARTHOORN, dat „mannen uit het midden der polynesische volken zullen verwekt worden, die eene betere godsdienst" (dan de christelijke?) „aan hunne broederen prediken, eene godsdienst, die weelderig als Java's plantengroei, uit de volheid van eigen geest en leven ontspringen zal."

Voor de Minahassa wensch ik nog altijd, en steeds meer, predikers der evangelische waarheid, predikers uit het midden des volks, die hunnen broederen verlossing verkondigen van zonde en ellende in JEZUS CHRISTUS den gekruisigden; predikers, die uit de volheid van eigen geloof en liefde, levende getuigen zijn van de goddelijkheid des Evangelies en de volkomenheid der zaligheid in CHRISTUS. Voor de Minahassa bid ik van God een christendom, niet zaâmgewrongen in eenig stelsel van kerkelijke dogma's, maar levend, in het leven zich openbarend, heiligend: een christendom, dat in zijne belijders het getuigenis draagt, van beloften te hebben en zegeningen voor dit leven en het toekomende.

Reeds heeft het christendom zijn' zegenrijken invloed op hart en geweten geopenbaard. Gedweeheid en volgzaamheid, – wij zagen het – zijn denkbaar, bestaanbaar, zonder evangelieprediking; maar gedweeheid en volgzaamheid om eigen voordeel, en vereenigd met trots en op-

geblazenheid. Gehoorzaamheid aan de overheid, omdat God haar heeft aangesteld, en omdat Gods woord daartoe aanmaant, die is vrucht van het Evangelie. Volgzaamheid, óók waar men zich opofferingen te getroosten heeft of een' strijd opgelegd ziet, die is gevolg van de vreeze Gods in het hart. Aflegging van wraakzucht, beteugeling van drift, zelfverloochening en zelfbeheersching, zijn de vruchten, kostbare vruchten, van het geloof in CHRISTUS, der vernieuwing des harten door Hem, der navolging van Hem: werking Zijns geestes te gader.

Vóór p. m. 18 jaren zag Tondano daarvan een wetenswaardig feit. Er zou een distriktshoofd worden aangesteld. De pretendent van den opziener, die ook bij den Resident groote aanbeveling had, vond geen sympathie bij het volk, hetwelk tegen zijne benoeming tot definitief Majoor (hij was waarnemend) menig bezwaar inbragt. Zij geschiedde desalniettemin. Bevreesd voor onaangenaamheden had de Resident evenwel noodig geacht, den nieuw benoemden Majoor op het hart te drukken, om het teeken zijner waardigheid, den staf met gouden knop, hem bij de benoeming overhandigd, voorloopig verborgen te houden, en geen vreugdefeesten, bij de aanstelling gebruikelijk, aan te leggen. De nieuwe Majoor, prat op de verkregene betrekking, kon zijne ijdelheid niet bedwingen, en toonde den staf, terwijl te zijnen huize, – dezelfde woning waarin ik dit schrijf, – maaltijden gehouden werden. De gemoederen kwamen in gisting; enkele heethoofden wilden den Majoor den staf listiglijk ontwringen, en zijn leven was niet zeker. De edelsten van dit geslacht, – hunne daad getuigt, dat zij dit waren – hoewel zelven ontevreden, trachtten de opgewondenheid te doen bedaren: het waren de getrouwste aanhangers en volgelingen van den zendeling. Zij volg-

den een' anderen weg, dan dien des gewelds; en, zoo groot was hun invloed, dat men te Tondano hun de zaak toevertrouwde, en rustig bleef, in afwachting der dingen, die komen zouden. Onder de vredestichters was ook SYLVANUS, meermalen genoemd in de berigten, thans mijn hulpzendeling. Hij begaf zich met de anderen – dertig personen in het geheel – naar Menado tot den Resident, ten einde dezen beleefdelijk te verzoeken een' anderen Majoor te willen benoemen; waarbij men de bezwaren opsomde, die men tegen den nieuw aangestelden had. De Resident zag in deze handeling, te regt of ten onregte beslisse een ander, eene daad van oproer en verzet, en zichzelf vergetende, voegde ZWEd. Gestr. den verzoekers toe, dat ongetwijfeld de zendeling hen tot verzet had opgestookt. Verontwaardigd, – de menschen waren immers niet te huis in de beschaafde wereld, – antwoordde een hunner, dat de Resident met hen God danken mogt voor de aanwezigheid en den invloed des zendelings, omdat door zijn toedoen, vooral echter door de onderrigting des Evangelies, voorkomen was, dat er ergerlijke, gruwelijke dingen hadden plaats gegrepen. Allen werden daarop gearresteerd, en verbannen; de eene helft naar Kema, en de andere naar Amoerang, ten einde dwangarbeid te verrigten in de destijds aldaar bestaande lijnbaan van het Gouvernement. Na zes maanden werden zij weder op vrije voeten gesteld.

Ik treed niet in eene beoordeeling, noch van 't een noch van 't ander. Ik wil niet beslissen, of 't geoorloofd was op deze wijze regt te zoeken en regt te oefenen. Ik heb het feit willen mededeelen ten bewijze, dat het Evangelie, opregtelijk aangenomen, in den tondanoschen Christen meer en iets beters werkt dan ge-

dweeheid en volgzaamheid. Hoe waar het ook zij, dat „de slaafsche aard der volken van den Indischen archipel medebrengt, dat zij zich voegen naar den wil der overheid," niet minder waar is het, dat, waar het Evangelie hartvernieuwing wrocht, het individu tot zelfstandigheid verheven wordt, en der overheid de verschuldigde gehoorzaamheid betalende, zich onthoudt van laag kuipen en laffe vleijerij. De tondanosche Christen, wien zijne belijdenis ernst is, durft voor zijn geloof uitkomen, ook waar het hem verdriet en moeite geeft, en hij weet smaadheid te lijden om CHRISTUS wil. Eene uitwendige beschaving moge gewerkt worden zonder eene prediking van den gekruisigde, – vernieuwing des gemoeds, veredeling des harten, reinheid van zeden en wandel, kunnen alleen geboren worden door de kracht des Heiligen geestes, werkzaam door het woord van God. Overtuiging van zonde, geregtigheid en oordeel werd nog nimmer door bloot verstandelijke ontwikkeling onder een in heidensche donkerheid verzonken volk gewerkt; matigheid en regtvaardigheid, kuischheid en opregtheid werden daar nog nimmer gekweekt door enkel wereldsche drijfveêren. Het Evangelie alleen, met zijn ontdekkend licht, zijne koesterende warmte, zijne heerlijke voorbeelden, strenge eischen, groote beloften; het Evangelie van Gods onbegrijpelijke liefde, het Evangelie, dat den zondigen mensch spreekt van de opofferende, zelfverloochenende liefde van CHRISTUS JEZUS, dat Evangelie alléén is eene kracht Gods tot zaligheid, voor een iegelijk die gelooft, uit alle natiën en tongen. Dat Evangelie worde steeds vuriger gepredikt in de Minahassa, te Tondano! Voor de overwinning der duisternis, door het wonderbaar licht van dat Evangelie, worde steeds vuriger gebeden in het vaderland en onder ons! De minahassasche Christen zal dan allengs ko-

men tot de vrijheid der kinderen Gods; en zijn geloof, zijne hoop en zijne liefde ondubbelzinniger in gedrag en wandel aan den dag leggen. Dat zending en Gouvernement daartoe steeds meer te zamen werken! Dan zal het christendom de harten van individuen en stammen steeds meer doordringen, en het der Regering mogelijk maken veel tot stand te brengen, niet alleen tot vestiging van het nederlandsche gezag in deze gewesten, maar ter bevordering der zedelijke en stoffelijke welvaart van dit goede volk in dit schoone land!

Julij 1864.

OVER DE VORDERINGEN DER BESCHAVING OP DE NOORDELIJKE LANDTONG VAN CELEBES (MINAHASSA),

DOOR

A. R. WALLACE. (1)

Het noordelijk schiereiland van Celebes is het eenige gedeelte van dit eiland, dat een vulkanisch karakter vertoont. Een groot gedeelte ligt 2500 voet boven de zee, en vormt het schoone plateau van Tondano, in welks midden een meer van omstreeks 20 engelsche mijlen, (circa 7 uren gaans), in omtrek gevonden wordt. Over dit plateau liggen hier en daar vulkanische bergtoppen en ruggen verspreid van 6000 tot 7000 voet hoog. Eene vruchtbare aarde bekleedt zelfs de berghellingen van deze geheele landstreek, en levert, in vereeniging met de overvloedige keerkringregens en eene zachte en gelijkmatige temperatuur, eenen weelderigen en schoonen plantengroei. De Hollanders hebben dit land nu bijna tweehonderd jaren in bezit, nadat zij het in 1677 op de Portugezen veroverden. De inwoners, vooral die op het plateau van het binnenland, zijn van die in

(1) Overgenomen uit »The Athenaeum" van 15 October 1864. Hetzelfde stuk met een daarover gevoerd onderhoud komt voor in »The anthropological review". Nov. 1864. De lezer ontvangt hier de indrukken van den beroemden natuuronderzoeker WALLACE.

het overige gedeelte van Celebes onderscheiden. Zij komen dikwijls in gelaatskleur den Europeanen nabij, terwijl zij het gladde, zwarte haar en den algemeenen gelaatsvorm van de maleische rassen behouden. Zij zijn zacht en onderdanig van aard, nijver en zeer vatbaar voor ontwikkeling. Nog voor weinige jaren waren zij volkomen wilden, en voerden bijna onophoudelijk oorlog met elkander. Zij bouwden hunne hutten op hooge palen, om zich tegen aanvallen te vrijwaren, en versierden die met de hoofden hunner verslagene vijanden. Hunne kleeding bestond uit reepen schors, (1) en hunne godsdienst in eene verlagende demonen–aanbidding. (2) Uit dezen staat van barbaarschheid zijn zij in korten tijd tot eene zekere mate van beschaving opgeklommen door de bemoeijingen van het hollandsche Bestuur. Het land wordt thans een tuin, zijnen liefelijken naam, het inlandsche „Minahassa", waardig. De dorpen zijn bijna allen als modeldorpen, en de hutten hebben het voorkomen van die op het tooneel. De straten zijn omzoomd met nette grasstrooken en afgezet met steeds bloeijende rozenheggen. Nabij ieder dorp heeft men zeer schoon aangelegde en vruchtbare koffijtuinen, terwijl rijstvelden en akkers den inwoners overvloed van voedsel verschaffen. In ieder dorp is eene school, en in de grootere ook eene kerk. De menschen zijn allen net gekleed, en de inlandsche hoofden en schoolmeesters kunnen wedijveren met welgekleede Engelschen. Toen schrijver dezes aan het huis van een hoofd van een der voornaamste dorpen aankwam, werd

(1) De zoogenaamde tjidako, die om de lendenen geslagen met eene punt van voren en van achteren afhing. RED.

(2) Zie over dit onderwerp WILKEN, VII D., blz. 117 e.v. van dit Tijdschrift. RED.

hij ontvangen door een' heer in het zwart; net gekleede jongens met gladgekamd haar bragten hem water en handdoeken, en hij werd onthaald aan eene tafel, voorzien van alle europesche weeldeartikelen, vingerglazen, schoone servetten, wijn en bier, met tal van welbereide inlandsche schotels. Het huis was fraai en ruim, de tafels en stoelen waren van schoon, inlandsch hout vervaardigd, en hoewel gemaakt door inlandsche werklieden konden zij met de beste soorten in Engeland wedijveren; en in de voorgalerij gezeten onder een kop koffij werden zijne oogen verlustigd door het gezigt van fraaije bloemen, die zich in dit heerlijk klimaat voortdurend vernieuwen. (1) Deze groote omkeering is het gevolg van de invoering der koffijplant onder toezigt van de Regering en van den arbeid der hollandsche protestantsche zendelingen. (2) De inlandsche hoofden kwamen er toe de bedoelingen van het Gouvernement te bevorderen door toezegging van eene percentsgewijze belooning van de koffijopbrengst in hun district, en zij zijn het, die het geheele stelsel ten uitvoer brengen, geholpen door de raadgevingen en de hulp der inspecteurs en hollandsche residenten. (3) Elk huisgezin in een dorp werkt in de tuinen; er wordt aanteekening gehouden van het aantal arbeidsdagen, en wanneer de oogst in de gouvernementspakhuizen gebragt en betaald

---

(1) Met deze beschrijving is te vergelijken Med. II, blz. 5 e.v. en V, blz. 35 e.v. RED.

(2) Ofschoon wij volle regt laten weêrvaren aan de eerste oorzaak, zoo zal thans genoeg zijn uitgemaakt, dat het werk der zendelingen de geregelde cultuur lang vooraf is gegaan. RED.

(3) Hier is de schrijver niet geheel juist ingelicht. De opzieners waren voor een groot deel inlanders, tot zeer onlangs, toen europesche kontroleurs met het toezigt belast werden. Voorts heeft de Minahassa slechts een' resident, dien van Menado. In de percentsgewijze belooning is van tijd tot tijd ook belangrijke wijziging ontstaan.

is, naar den prijs daarvoor bepaald bij het aanleggen der tuinen, wordt het bedrag naar evenredigheid onder de bevolking verdeeld. De hoofden en onderhoofden van het dorp bepalen hoeveel dagen werks gevorderd worden op verschillende tijden van het jaar, en de dorpelingen worden op bepaalde uren door het slaan van de gong tot den arbeid opgeroepen. Deze gemeenschappelijke arbeid (1) is een eigenaardige trek in het leven van volken, die op den eersten trap van beschaving staan, en zelden is eenige andere aandrang noodig dan de openbare meening om regelmaat daarin te doen plaats hebben. Op deze wijze is men aan den arbeid gewend geraakt, en jaarlijks brengt die eene aanzienlijke som gelds aan elk huisgezin op. (2) Op het voorbeeld der zendelingen en door dezen en de gouvernementsopzieners voorgelicht bouwen de menschen nette huizen, en nemen europesche kleederdragten en gewoonten aan. Hunne kinderen gaan ter school, en de maleische taal wordt langzamerhand de volkstaal, en verdringt de talrijke inlandsche dialecten, terwijl over het geheel de zedelijkheid zeer is vooruit gegaan. Niemand, die deze menschen ziet, en verneemt hoe hun vroegere toestand was, kan er aan twijfelen of zij staan, zoowel moreel als physiek, veel hooger dan vroeger. „Maar, heeft men gezegd, deze verandering is te weeg gebragt door monopolie en despotismus, en daarom kan zij niet goed zijn.” De schrijver meende echter, dat de betrekking van eene beschaafde tot eene onbeschaafde natie, die zij beheerscht, volkomen analoog is

(1) Zie over de mapaloes GRAAFLAND in Med. VIII, bls. 10 e.v.

(2) Alweder moet men zich die som niet bepaald aanzienlijk voorstellen. Wel is waar krijgt de Minahasser door de koffijcultuur veel meer geld in handen dan vroeger, doch hij is tegenwoordig ook een hoofdgeld verschuldigd, dat voor volwassene mannen en vrouwen ƒ 5 's jaars bedraagt.

met die van den vader en het kind, of van volwassenen en onmondigen, en dat eene zekere mate van despotiek gezag en bestuur in beide gevallen noodzakelijk is. De vraag is alleen op welke wijze het „vaderlijk despotismus" moet worden uitgeoefend, en hij meent, dat het stelsel waarbij de magt der inlandsche hoofden, die het volk gewoon is te gehoorzamen, gehandhaafd en geregeld wordt, en het invoeren van een geregeld cultuurstelsel onder Gouvernements-toezigt, bij het bevorderen van de werkzaamheden der zendelingen en inlandsche onderwijzers, veel beter is, dan dat, waarbij het land open gezet wordt voor de concurrentie van eene lage klasse van europesche handelaren en landbouwers, dat onvermijdelijk uitloopt op de ontaarding van de inlanders, en op botsing van belangen, waaruit vijandschap ontstaat tusschen de beide rassen. Hij beschouwt het stelsel der Hollanders, zoo als het hier en op Java wordt toegepast als voortreffelijk, en vooral van waarde als bevorderlijk aan de ontwikkeling eener onbeschaafde natie; en hij kon niet nalaten het te stellen tegenover de rampzalige uitkomsten van de vrije concurrentie van antagonistische rassen op Nieuw-zeeland, die alleen kan eindigen in de uitroeijing van een volk, dat waarschijnlijk onder gunstige omstandigheden tot ontwikkeling en beschaving zou gekomen zijn.

Naschrift van de Redactie. Bovenstaande mededeeling vond in eene vergadering van de „Anthropological society" (1) ernstige weêrspraak van de zijde van CRAWFURD, die zonder de feiten te betwisten, opkwam tegen het stelsel en daarmede vergeleek de uitkomsten op Pigne' (Poelo Pinang zal hier wel bedoeld zijn) verkregen,

(1) Zie Anthr. Rev. 1864, November.

waar volgens zijne opgave 40000 à 50000 (!?) inlanders tot het Christendom waren overgegaan, en een opperhoofd van stap tot stap een freetrader geworden was. CRAWFURD werd weêrsproken door VAMBERY en WALLACE, en bleef ten slotte het antwoord schuldig. Zeker is het, dat CRAWFURD bij zijne beschouwing Java op het oog had, en dat eene vergelijking tusschen Java en Pinang niet opgaat, wanneer van de Minahassa sprake is. Doch wat hiervan zij, er bestaat tusschen den dikwijls onedelen wedstrijd van gelukzoekers, zoo als die op Nieuwzeeland maar al te veel wordt gevonden, en een streng monopoliestelsel een middenweg, en wij gelooven nog steeds, dat die door ons koloniaal bestuur bedoeld wordt.

12 December.

DE OPLEIDING VAN ZENDELINGKWEEKELINGEN.

In het 11e stuk, jaargang 1864 van „de Tijdspiegel" levert de heer C. P. TIELE, naar aanleiding van de bekende „Oude grieven en nieuwe bewijzen" van onzen voormaligen zendeling, S. E. HARTHOORN, eenige opmerkingen over de zending, die zeer de behartiging verdienen. Op eene van deze meen ik echter niet te mogen zwijgen, daar ik met haar niet geheel kan instemmen, en zij diep ingrijpt in het zamenstel der zending.

Ik kan voor het grootste gedeelte mijne sympathie uitdrukken met de denkbeelden, die aan het slot van dat opstel over de opleiding van zendelingkweekelingen worden geopperd. Al wat hunne vorming tot zelfstandige mannen kan in den weg staan, moet, ook naar mijne meening, worden afgekeurd. Ik beweer niet, dat bij die opleiding steeds dat doel streng voor oogen is gehouden, veelmin, dat niet velerlei gebreken daarin zijn aan te toonen en uit den weg te ruimen. Maar wanneer de geachte Recensent zoo ver gaat, dat hij „geen goede vruchten van het zendingwerk verwacht voor dat het zendinghuis op de Rotte is verkocht of gesloopt", dan meen ik met bescheidenheid te moeten opmerken, dat hij wat te ver gaat in zijne gevolgtrekkingen.

Ik zal het geheel met hem eens zijn, wanneer aan een zendelinghuis noodzakelijk de gebreken verbonden zijn, die hij, wel wat piquant, voorstelt als aan het onze verbonden. Kan men zich echter niet eene dergelijke inrigting denken, ontdaan van middeleeuwsche afsluiting en dwang? Is het bijeenwonen van jongelingen in een huisgezin, waar de vader hen voorgaat in gezetten arbeid, in goede tijdverdeeling en in alles wat verder welvoegelijk en betamelijk is; waar hij hen met raad en daad, vooral in hunne werkzaamheden ter zijde staat, en in zijn geheele zijn, hun het leven van een vroom en edelaardig Christen openbaart, – is het bijeenwonen van jongelingen op zoodanige wijze onbestaanbaar met zelfstandige ontwikkeling en gepaste vorming voor hunne levenstaak? Ik meen, dat hier alles afhangt van den man, aan het hoofd der inrigting geplaatst.

Doch aangenomen, dat de vorming voor de maatschappij beter kan plaats hebben in de maatschappij; dat de jongeling, die reeds vroeg met het jagen en woelen der menigte in aanraking komt, zich meer zelfstandig zal ontwikkelen; dan zal toch wel in de eerste plaats noodig zijn, dat de maatschappij genoegzaam aanrakingspunten oplevere, om de heilzame wrijving te weeg te brengen, die bij alle ontwikkeling gevorderd wordt. Doet zij dit niet, dan is men genoodzaakt tot andere hulpmiddelen zijne toevlugt te nemen.

Nu beseft de maatschappij nog naauwelijks, wat de roeping van den zendeling is. Zij vergoodt den jeugdigen kweekeling, of haalt de schouders over hem op; zij opent hem geen geschikte leerscholen of oefeningsplaatsen; zij beschouwt hem naauwelijks als tot haar te behooren.

Theologant mag noch kan hij worden, evenmin onderwijzer, evenmin geneeskundige, evenmin landbouwer

of industriëel; de maatschappij, waarheen hij zich zal begeven, kent nog niet de verdeeling van den arbeid, zoo noodig in ons beschaafd werelddeel. Zij vordert diensten van velerlei aard in denzelfden man, en stelt die dan eerst op prijs, wanneer zij als uitvloeisels van zijne persoonlijkheid met zelfopofferende liefde gepraesteerd worden. Niet de behoefte doet haar zulke mannen verlangen; zij duldt hen; meer niet.

De zendelingkweekeling maakt dus eene uitzondering èn op het zamenstel onzer maatschappij èn op dat van zijnen toekomstigen werkkring. Vandaar de exceptie in zijne opleiding gevorderd.

Verder. De maatschappij levert slechts enkele individus voor de zending. Allerminst komen zendelingen voort uit de standen, die hunne jeugdige telgen eene geregelde, laat staan eene voltooide of wetenschappelijke opleiding kunnen doen geven. Eerst wanneer de jongeling eenige stappen op den levensweg gedaan heeft, soms in eene rigting, die hem op den duur niet aangenaam is, begint hij er aan te denken, dat zoo vele zijner natuurgenooten het heil derven, voor ons Christenen weggelegd, en nu komt hij tot een zendelinggenootschap, en hoopt daar te worden bekwaam gemaakt voor eene levenstaak, die hem nog slechts in een' nevel voor oogen staat. Wilt gij zoo iemand naar de hoogeschool zenden, hoeveel jaren worden vereischt, alvorens hij daar met vrucht kan onderwezen worden! Hoeveel zal hem, eens opgenomen onder de voedsterlingen der wetenschap, daar niet afleiden van het doel, dat hij zich gesteld heeft! Maar vooral, hoe zal hij de hoogere behoeften, die zijn geest daar heeft leeren kennen, kunnen bevredigen in een' kring, waar hij nu eens geroepen is een huis te bouwen, dan, voor zijn levensonderhoud te zorgen, dan, zieken te verple-

gen, dan, in de school te staan, enz. Alleen een ideaal-mensch zou bij eene vorming voor de hoogste betrekkingen in onze maatschappij, kracht en lust, en ijver en geschiktheid kunnen behouden, voor werkzaamheden als waartoe de zendeling geroepen is, die deze met liefde verrigt; en voor welke hij de noodige bekwaamheden in ruime mate bezit.

Mijns inziens staat, in de schatting van het publiek, de theologie bij de opleiding onzer kweekelingen te veel op den voorgrond. Ik wenschte, dat men alleen jongelingen met een helder hoofd en een edel hart koos, dat men hen tot niets anders dan tot degelijke menschen zocht op te leiden, die, op velerlei wijze bruikbaar, zich steeds geroepen gevoelden, om al wat in hen is te gebruiken tot heil van hunne medemenschen. Zij zouden, eenmaal geroepen voor het zendingwerk, het goede doen, gedrongen door de liefde tot CHRISTUS, wiens waardige discipelen zij meer en meer zouden worden. Zulke mannen behoeft, mijns inziens, Indië meer dan ooit. Zulke mannen te leveren zal de roem zijn van ieder zendelinghuis. Mogt de maatschappij voor elken werkkring slechts dezulken vorderen, welk eene schoone toekomst ging zij te gemoet!

Gaarne zou ik deze losse gedachten met andere vermeerderd, en het geheel meer uitgewerkt hebben, doch tijd en plaatsruimte verbieden mij zulks voor ditmaal. Dat de zaak nog eens nader opzettelijk behandeld worde, wensch ik zeer.

19 December 1864. J. C. N.
